Жорж Санд

КОНСУЕЛО

«ВЕЛИКИЙ МАЙСТЕР ІДЕАЛЬНОГО…»

«Пані Санд була великим майстром ідеального», — так зовсім не схильний до пафосу скептик й іроніст Анатоль Франс сказав про автора численних романів, новел, казок, п'єс, публіцистичних статей, історичних нарисів, мемуарів.[1]

Майстер ідеального в епоху постмодернізму — чи потрібний він? Чи є в ньому необхідність? У часи вже навіть не фемінізму, а постфемінізму чи не безнадійно застаріла письменниця, творчість якої вперто пов'язують з «жіночим питанням», животрепетним два століття тому? Чи не залишилась вона зі своїми проблемами, думками, тривогами в XIX столітті? Та й взагалі, чи не відійшов в минуле самий літературоцентризм, витіснений телебаченням та Інтернетом?

* * *

XIX століття — століття класичної літератури, століття шедеврів і геніїв. Бальзак і Стендаль, Діккенс і Теккерей, Гофман і Гейне, Байрон і Гюго, Пушкін, Шевченко, Міцкевич, Петефі та ін., але і в цьому ряду обраних не загубилось ні ім'я, ні місце французької письменниці Жорж Санд (1804–1876).

Значущість письменниці розуміли колеги-літератори — Бальзак, Гюго, Мюссе, Сент-Бев, Флобер, а це ж цвіт Франції! Але її також знали й цінували німецький поет Гайне, й угорець Петефі, й поляк Міцкевич, й американець Вітмен. Перед нею, називаючи її «Іоанною д'Арк нашого часу»[2], схилявся Бєлінський. Тургенев у гіркому листі про смерть письменниці пише: «Жорж Санд — одна з наших святих».[3]

Чудові портрети Жорж Санд створив знаменитий Етен Делакруа. Ференц Ліст, захоплюючись музикальністю прози Санд, мріяв написати оперу за романом «Консуело», а Бальзак для героїні-письменниці з чоловічим псевдонімом Каміл Мопен у своєму романі «Беатріса» прототипом обрав Жорж Санд. Що вже казати про Альфреда де Мюссе, у якого образ Жорж, образ втраченого кохання, пронизує не тільки славетний роман «Сповідь дитини віку», але й

лірику «Ночей» та романтичні драми «Примхи Маріанни» та «Коханням не жартують…»

Дивна жінка, що сколихнула XIX сторіччя! Серед розумових напрямів двох століть: руссоїзм і вольтер'янство, байронізм і толстовство, марксизм і ніцшеанство — єдина жінка, чия особистість і творчість стали основою жоржсандизму, вплив якого на суспільну думку був не меншим за байронізм чи вольтер'янство.

* * *

Творчість Жорж Санд починається в 1830-ті й триває 40 років. За це сорокаліття змінювались літературні епохи й смаки: доба романтизму, класичний реалізм, а в 1860-ті вже сформовано натуралізм. Між; тим популярність Жорж стійко триває. Слава знайшла її одразу — з першим твором, романом «Індіана», який Аврора Дюпен (у заміжжі Дюдеван) підписала псевдонімом Жорж Санд. За рік до цього був, правда, ще роман «Роз і Бланш», написаний у співавторстві з Жюлем Сандо, якому Жорж зобов'язана хіба що вибором псевдоніму.

Ранні твори — «Індіана» (1832), «Валентина», що вийшла в тому жроці, «Лелія» (1839), «Жак» (1834) — співпадають із часом, що одержав у французькій історіографії назву «криза 1830-х». Ця післяреволюційна криза цілком відповідає тому, що Гегель назвав «іронією історії». Липнева революція 1830 року підбиває риску під останніми намаганнями реставраційного режиму Бурбонів повернути та вдержати уклад часів Луї Капета — це була перемога. Та одночасно революція привела до влади «короля-буржуа» Луї-Філіппа, і він став устами свого першого міністра. Гізо проголосив головний принцип Липневої монархії: «Збагачуйтесь!» Перемога із збентежуючим, неочікуваним результатом. Черговий приклад «іронії історії», коли замість жаданих змін відкриті шлюзи для небувалої розпусти, безсоромного кар'єризму, злочинних махінацій з присвоєнням чужих багатств. Реакція численної художньої інтелігенції на післяреволюційні «свободи» майже завжди несла на собі відбиток розгубленості й глибокого розчарування. За словами літературного критика й письменника-романтика Сент-Бева, «епоха породжує тупу гіркоту, безсильну огиду»[4]. Ці кризові настрої повною мірою відбиваються в ранніх романах Жорж Санд.

В «Індіані» вже закладені проблеми, образи, мотиви, які будуть супроводжувати творчість письменниці до кінця. Безсумнівно, її переважно цікавить становище жінки в сучасному світі, так зване «жіноче питання». Це програмує центральне положення в більшості її книг не героя, а героїні, про що свідчить сама поетика заголовків романів. Разом з тим «жіноче питання» вирішується у жанрі романтичного соціального роману в такому згустку проблем, які вилучають вузькість підходів і виходять за межі однієї жіночої проблематики.

Героїні Санд завжди наділені романтичною винятковістю — духовно-емоційною, інтелектуальною, творчою, моральною, фізичною. Перші героїні, Індіана та

Валентина, не інтелектуалки. Їх винятковість полягає в площині духовної обдарованості, духовної краси. Саме це й провокує неминучість конфлікту особистості з оточенням, позбавленим «внутрішньої шляхетності».

В «Індіані» конфлікт визначений як емоційний протест героїні проти сімейного деспотизму. Полковник Дельмар, колишній наполеонівський офіцер, груба та примітивна людина, «взяв собі жінку, як взяв би в дім економку». Індіана ж «не любила свого чоловіка, тому що її примушували його любити». Саме визначення трагедії шлюбу для французької літератури цього часу досить традиційне (Стендаль, Бальзак, Меріме), але цікавим в романі починаючої письменниці є психологічне мотивування драми героїні. Ж. Санд створює різні чоловічі типи: Дельмар, Раймон де Рам'єр, Ральф Браун — чоловік, спокусник, друг. Кожний з персонажів має свою неповторну характерність, але в романі цій неповторності дається соціальне й психологічне пояснення. Дельмар, найстарший з трьох, сформувався за часів Імперії і, за висловом літературознавця, є «живе, індивідуалізоване втілення наполеонівського кодексу законів»[5]. Раймон, схильний до політичної кар'єри, — творіння Реставрації, коли «з хартією Людовіка XVIII сталось те ж, що з Євангелієм Ісуса Христа: вона стала текстом, яким користувались краснобаї для вправ у красномовності».[6]

Ральф, як і Індіана, наділений романтичною винятковістю. Нею вони «дистанційовані» від оточення, реставраційного середовища. Вони не французи, зростали далеко від Парижа, на екзотичному острові. Їх підкреслена позитивність має відтінок руссоїстської «природної людини».

Сенс в тому, що Ж. Санд в романі відбиває не тільки принизливе становище жінки в шлюбі, але й показує драматизм адюльтеру як соціальну проблему. Ізольованість жінки від широкого суспільного життя, її підкореність спочатку батькові, потім чоловікові звужують її горизонт, роблять короткозорою та беззахисною перед посяганнями галантного солодколюбця. Індіана тільки в фіналі, наблизившись до межі самогубства, змогла оцінити безкорисну мовчазну відданість Ральфа. В цьому романі драматизм подолано ідилією: Індіана і Ральф знаходять щастя на лоні природи острова Бурбон. Але показово, що ідилія може бути втілена лише далеко від суспільства. Єдиний, але вагомий штрих, що уточнює ідеал Ж. Санд: герої витрачають свої кошти на те, щоб дарувати свободу чорним рабам, викуповуючи їх з неволі.

Серед ранніх творів Ж. Санд «Індіана» здається найбільш оптимістичною. Головні герої щасливо уникли загибелі, знайшли сенс буття, кохання й спокій. У наступних романах концентрація трагізму збільшується. Розв'язкою драматичних перипетій стане самогубство як знак безнадії та безпорадності. Валентині вже буде недоступною руссоїстська ідилія, і її романтичний бунт проти духовної бідності буржуазно-аристократичного суспільства Реставрації закінчиться добровільною смертю. Самогубством завершується і життєвий шлях Жака, який розчарувався і в суспільному, і в особистому житті.

Найбільш вагомим романом стала «Лелія». Сама Жорж Санд визнавала, що вклала в цей твір «саму себе більше, ніж в будь-яку книгу». Та часткова нейтралізація трагізму, яка відчувається в попередніх романах, тут повністю знята. Тут вирує трагічне світосприйняття. «Лелія» — не книга, це крик скорботи», — пише Жорж Санд про свій твір.

Уперше в центрі роману Санд героїня, чий інтелект здатний охопити всеосяжні проблеми буття в найширшому розумінні. Письменниця обирає іншу стильову стратегію, ніж в попередніх романах. Польський поет Юліуш Словацький назвав «Лелію» «байронічною поемою в прозі». Якщо романтичні героїні Індіана та Валентина протиставлені середовищу все ж за своїм масштабом можуть бути порівняні з іншими персонажами, бодай і з моральною перевагою, то Лелія ж принципово незрівнянна, її інтелект, її мораль, розуміння світу набагато випередили свій час. Це своєрідна «сповідь дочки віку», яка болісно вдивляється в сучасність, в минуле й не бачить майбутнього.

Сенс життя, любов, релігія, доля людства, зокрема жінки, останні можливості людського знання про себе і світ — усі ці питання стають «проклятими» для скептичної, втратившої віру та надію «дочки віку». Ствердження кінця історії, вичерпаності творчих можливостей людства, прокляття світові — це нове, майже шокуюче в жіночому світосприйнятті, що ніколи не було і надалі не буде характерним для жоржсандівських героїнь. Вихід для Лелії відкривається лише в смерті.

«Жіноче питання» в романі «Лелія» перейшло в іншу, ніж раніше, площину. Створено образ героїні з могутнім інтелектом, високою гідністю і, за виразом Достоєвського, «гордістю запросу», якому не відповідає і не може відповісти дійсність. Без сумніву, це найтрагічніший з творів Ж. Санд. У 1839 році письменниця повернеться до свого роману і внесе корективи, які зроблять текст більш оптимістичним, та, за думкою багатьох літературознавців, це лише погіршить його.

В цілому «Лелія» була болючим відгуком на кризові протиріччя 1830-х років та внутрішні протиріччя самої Жорж Санд. Надалі в її творчості залишаться всі питання Лелії: доля людства, його минуле й майбутнє, мораль, релігія, мистецтво тощо, — але «комплекс Лелії» — трагічна втрата віри в прогрес — буде подоланий. Допоможе захоплення ідеями утопічного соціалізму та й сама революціонізація французького суспільства. Сен-Сімон, Фур'є, особливий й переважний П'єр Леру вплинули на пошуки письменницею «ідеальної правди». Вона не стала ні сен-сімоністкою, ні фур'єристкою, ні ортодоксальною послідовницею вчення Леру, але лозунги революції 1789 року «свобода, рівність, братство» саме вони актуалізували для неї. В цей період нею написані найзначніші романи: «Мопра» (1837), «Мандруючий підмайстер» (1840), «Орас» (1841), дилогія «Консуело» (1842–1843) і «Графиня Рудольштадт» (1844), «Мельник із Анжібо» (1847).

Відтепер ідея безупинного морального прогресу як сенсу історії наповнить специфічну тріаду «свобода, рівність, братство» універсальним змістом. Нагальне в ранній творчості «жіноче питання» не закреслене, але розплавиться в цій універсали, буде синтезоване нею.

Віднині ця тріада стане й перевіркою можливостей досягнення морального прогресу історії. Революція 1789 року, ворожа до привілейованих станів дворянства та духовенства, постане перед героєм-аристократом в романі «Мопра», примусить зробити вибір героя-монаха в романі «Спірідіон». Те, що обидва стануть на бік революції, — доказ життєздатності морального прогресу та лозунгів «свобода, рівність, братство».

У 1840-ві роки розшириться репертуар позитивних героїв Ж. Санд. В «Мандруючому підмайстері» це буде «пролетарій-філософ» П'єр Югенен, шляхетний пролетарій, обдарований живописець з народу Поль Арсен, талановита дівчина з демократичних низів Марта, студент Ларавіньєр («Орас») і, зрозуміло, геніальна співачка, дитя народу, циганочка Консуело. Вони змінили героїв з соціальних верхів, не поступаючись їм ні духовністю, ні благородством, ні талановитістю. Ж. Санд дещо ідеалізує своїх героїв — і П'єра Югенена, і Поля Арсена, і Консуело, але це — частина її філософії «ідеальної правди», яку вона відстоювала як принципи свого мистецтва.

«Орас» і «Консуело» — найкращі романи, написані Ж. Санд в цей період. Різні за тематикою, обсягом, проблемами, саме ці твори найбільше прояснюють етичні ідеї Санд. В «Орасі» вона створює узагальнений образ прогресивної молоді 1830-х років, об'єднуючи розмаїтість індивідуальностей. Це й художньо обдарований Поль Арсен, це Марта, акторські здібності якої допоможе реалізувати Поль, це професійний революціонер Ларавіньєр й сен-сімоністка робітниця Ежені. В цю групу входить й герой-оповідач, молодий лікар. Аристократ за походженням, він відчуває свою єдність з цією молоддю, серед якої пролетарії і буржуа. Показово, що автор «Лелії» може розгледіти і побачити в кризових роках те, що протистоїть відчаю та зневірі. Відчувається перегук тем, мотивів, що були задіяні раніше, з теперішніми творами. В історії Марти, зрадженої Орасом, відлуння історії Нун та Раймона, Індіани та Раймона. Раймон — «герой фрази» 1820-х років, має своє продовження в «героєві фрази» 1830-х Орасі тощо. Однак помітно посилюється соціальність проблематики.

Вперше Жорж Санд досягає такої міри історизму, відтворюючи багатогранний образ Парижа, передаючи атмосферу Франції, атмосферу болісних розчарувань в Липневій революції, але й пошуків істини, пошуків засобів перетворення соціальної системи. Також уперше в романі письменниці в центрі опиниться не позитивний герой, а антигерой Орас. Цей образ органічно вписується в плеяду створених французькими письменниками молодих героїв-честолюбців — Растіньяка, Люсьєна Шардона, Жюльєна Сореля, але Орас являє ще один різновид цього типу. Жорж Санд у своєму творі немов передбачає тему Флобера: переродження романтичної винятковості в огидний фарс. Специфічну цілісність Ораса, його соціально-психологічну сутність створює амбівалентне поєднання романтичної пози й зрадницької схильності. Хоч в романі й нема зображення червневого повстання 1832 року, але саме ця дата створює те моральне поле, в якому остаточно формується оцінка героїв. Закономірно на барикадах опиняться Ларавіньєр і Поль Арсен. Також закономірно Орас покине вкритий барикадами Париж, запевнивши себе, що не зраджує справу, яку так патетично славив. Зрадник в коханні і в дружбі, зрадою Орас виявляє й свою громадянську нікчемність.

У 1840-ві роки особливо відчутна симпатія Жорж Санд до демократичного героя. Вміння любити, здібність до самопожертви доповнюється ще однією цінністю: труд. У художній світ Санд входять трударі з народу — селянин Пасьянс («Мопра»), столяр П'єр Югенен («Мандрівний підмайстер»). Геніальна співачка Консуело — невтомна трудениця. Аристократичне походження героя-оповідача в романі «Орас» важливо підкреслити тому, що виведений він як фахівець — лікар.

Роман «Консуело» відноситься до найбільш досконалих творів Жорж Санд. Більший за обсягом, ніж всі попередні романи, цей твір мов би увібрав мотиви, проблеми, ситуації, які були використані письменницею раніше. В «Консуело» легко розпізнати вже звичні риси жоржсандівських героїнь: незалежність, волелюбність, внутрішню чистоту, почуття гідності. Не раз в її творчості втілювалась ситуація духовної переваги жінки в коханні, зіткнення шляхетності й підлості в любовному сюжеті. Взаємовідносини різних соціальних верств, питання релігії, таємні організації революційно-бунтівного характеру тою чи іншою мірою вже знаходили місце в книгах Жорж Санд. Але всі ці й багато інших проблем будуть представлені в романі, де головним стане нове для письменниці питання: митець і мистецтво, їхня компетенція, їхні можливості й призначення. Для романтиків ця тема традиційна, але ж Санд, використавши немало з цього «арсеналу», в головному цілком самостійна.

Ще ніколи письменниця не створювала текст з таким розвиненим сюжетом, з таким багатством його ліній. Головною сюжетною лінією стане історія героїні, талановитої співачки з простолюддя, показана, якщо брати до уваги другу частину дилогії, роман «Графиня Рудольштадт», майже в безмежжі простору й часу. На початку оповідання Консуело, як шекспірівській Джульєтті, 14 років і життєва дорога в неї попереду. В фіналі другого роману Консуело — дружина Альберта Подебрада-Рудольштадта, мати в оточенні дітей — у часі без ознак, аналізі вічності.

Роман «Консуело» поєднує можливості і прикмети різних жанрів. «Роман дороги» законно вписується в синтез соціально-психологічного, історичного, авантюрного жанру — і не тільки тому, що події відбуваються у XVIII сторіччі. «Роман дороги» програмує тему пізнання життя та самопізнання й самовиховання. «Роман художника» невіддільний від проблем народження й самореалізації творця. Тут багато й від авантюрного роману з його ризикованими пригодами. Не відмовляється Ж. Санд й від роману нравів з його скрупульозною конкретикою життєвих обставин, ситуацій. Але перш за все соціальність і психологізм обумовлюють цілісність і єдність художньої картини. Потужна лірична стихія супроводжує оповідання про талановиту дівчину з народу, багатоаспектно відображену: в коханні, у творчій самореалізації, спілкуванні з сильними світу цього, з обездоленими. Консуело для автора — ідеал митця, бо обдарованість в неї невід'ємна від шляхетної демократичності, відданості мистецтву, гуманності.

Другий головний герой дилогії Альберт Рудольштадт ідейно пов'язаний з великим і трагічним минулим Чехії — Гуситськими війнами, з історичними постатями Яна Гуса і Яна Жижки.

В другій частині дилогії Альберт буде пов'язаний з таємним «Товариством невидимих», члени якого борються за соціальне перебудування суспільства, спираючись на ідеї Гуса, Жижки, таборитів. Ця ідеологія синонімічна лозунгам французької революції: «свобода, рівність, братство».

Різні за стилем романи дилогії єдині в ствердженні цих ідей.

Події 1848 року позбавили Жорж Санд ілюзій скорого втілення лозунгів у життя. Утопічний соціалізм після революції залишився химерою.

В повісті «Маленька Фадетта» Ж. Санд передасть своє відчуття через діалоги двох друзів:

«— А проте природа не змінилась. Ніч, як завжди, чиста; зірки блищать, як завжди; дикий чебрець пахне, як завжди.

— Але люди стали гіршими, і ми теж. Добрі стали слабкими, слабкі малодушними, скептики — розпутними, егоїсти — жорстокими.

— А ми, ким ми були і ким стали?

— Ми були сумними, а стали нещасними».

Жорж Санд не зреклась своїх ідеалів, але ілюзії про братерство буржуа й пролетаріїв після розстрілу керівництвом робітників в червні 1848 року були вбиті.

В 1850–1870 роки вона вже не напише романів, рівних за художньою цінністю «Індіані», «Орасу», «Консуело».

Будуть виходити її літературно-критичні статті, «сільські» повісті, в яких з великою симпатією вона створює образи селян-трудівників. Подібно до Гюго, автора циклу «Мистецтво бути дідусем», вона теж явить «мистецтво бути бабусею», написавши чудові добрі казки.

Творча спадщина Жорж Санд у повному обсязі ще не опанована. Можливо, скоро з'явиться дослідник, який зможе продемонструвати все багатство її творів. Але спочатку слово за читачем.

Л. А. Мироненко

КОНСУЕЛО

Розділ 1

— Так, так, пані, можете хитати головою скільки вам завгодно: найрозсудливіша, найкраща серед вас — це… Але я не назву її, тому що вона єдина у всьому моєму класі скромниця, і я боюся, що варто мені назвати її ім'я, як вона відразу ж утратить цю рідкісну чесноту, якої я бажаю й вам.

— In nomine Patris, et Filii, et Spiritu Sancto[7], — проспівала Констанца із зухвалим виглядом.

— Amen[8], — хором підхопили всі інші дівчатка.

— Кепський злюка, — сказала Клоринда, мило надувши губки й злегка вдаряючи ручкою віяла по кощавих, зморшкуватих пальцях учителя співу, немов заснулих на німій клавіатурі органа.

— Це ви не за адресою! — мовив старий професор із глибоко незворушним виглядом людини, що протягом сорока років по шість годин на день піддавалася зухвалим і пустотливим нападкам кількох поколінь юних осіб жіночої статі. — І все-таки, — додав він, ховаючи окуляри у футляр, а табакерку до кишені й не підводячи очей на роздратований і глузливий вулик, — ця розумна, ця лагідна, ця старанна, ця уважна, ця добра дівчинка — не ви, синьйоро Клориндо, не ви, синьйоро Констанцо, і не ви, синьйоро Джульєтто, і, вже звичайно, не Розіна, і ще того менш Мікела…

— Виходить, це я!

— Ні, я!

— Зовсім ні, я!

— Я!

— Я! — закричало разом із півсотні блондинок і брюнеток, хто приємним, хто різким голосом, немов зграя галасливих чайок, що кинулися на злощасну мушлю, викинуту на берег хвилею, що відринула.

Ця мушля, тобто маестро (і я наполягаю, що ніяка метафора не підійшла б більшою мірою до його незграбних рухів, очей із перламутровим відливом, вилиць, поцяткованих червоними прожилками, а особливо — до тисячі сивих, твердих і гострих завитків його професорської перуки), — маестро, повторюю я, змушений тричі опускатися на лаву, з якої він підводився, збираючись піти, але, спокійний і безпристрасний, як мушля, заколисана й скам'яніла серед бур, довго не піддавався проханням сказати, яка саме з його учениць заслуговує похвал, на які він — завжди такий скупий — щойно так розщедрився. Нарешті, мовби з жалем поступаючись проханням, викликаним його ж хитрістю, він узяв свою професорську тростину, якою зазвичай відбивав такт, і з її допомогою поділив цю недисципліновану череду на дві шеренги; потім, просуваючись із поважним виглядом між подвійним рядом легковажних голівок, зупинився в глибині хорів, де містився орган, проти маленької фігурки, що примостилася на сходинці. Сидячи навпочіпки, обпершись ліктями на коліна, заткнувши пальцями вуха, щоб не відволікатися шумом, вона, скорчившись і зігнувшись, як мавпочка, розучувала півголосом урок, щоб нікому не заважати: а він, урочистий і радісний, стояв, випроставшись і простягнувши руку, немов Паріс, що присуджує яблуко, але не найкрасивішій, а найрозумнішій.[9]

— Консуело? Іспанка? — закричали в один голос юні хористки в якнайбільшому здивуванні. Потім пролунав загальний гомеричний регіт, що викликав рум'янець обурення та гніву на величному чолі професора.

Маленька Консуело, заткнувши вуха, нічого не чула з того, що говорилось, очі її неуважливо блукали, ні на чому не зупиняючись; вона була так занурена в розучування нот, що протягом кількох хвилин не звертала ані найменшої уваги на весь цей гомін. Помітивши нарешті, що вона є предметом загальної уваги, дівчинка відняла руки від вух, поклала їх на коліна й упустила на підлогу зошит. Спочатку, немов скам'янівши від здивування, не сконфужена, а скоріше трохи перелякана, вона продовжувала сидіти, але потім підвелася, щоб подивитися, чи немає за нею якого-небудь дивовижного предмета або смішної фігури, що викликали таку гучну веселість.

— Консуело, — сказав професор, взявши її за руку без подальших пояснень, — іди сюди, моя гарна, і проспівай мені «Salve, Regina»[10] Перґолезе[11], яку ти розучуєш два тижні, а Клоринда зубрить цілий рік.

Консуело, нічого не відповідаючи, не виявляючи ні страху, ні гордості, ні зніяковілості, пішла слідом за професором, що знову всівся за орган і з тріумфуючим виглядом дав тон своїй юній учениці. Консуело заспівала просто, невимушено, і під високими церковними зводами зазвучав такий чистий, прекрасний голос, який ніколи ще тут не звучав. Вона проспівала «Salve, Regina», причому пам'ять її жодного разу не підвела, вона не взяла жодної ноти, що не пролунала б чисто й повно, не була б вчасно обірвана або витримана саме стільки, скільки було потрібно. Слухняно й точно дотримуючись настанов маестро й ретельно виконуючи його розумні та ясні поради, вона при всій своїй дитячій недосвідченості й безтурботності досягла того, чого не могли б дати й викінченому співакові школа, навичка й натхнення: вона проспівала бездоганно.

— Добре, дочко моя, — сказав старий маестро, завжди стриманий у своїх похвалах. — Ти розучила цю річ сумлінно й проспівала її з розумінням. До наступного разу ти повториш кантату Скарлатті[12], вже пройдену нами.

— Si, signor professore[13], — відповіла Консуело. — А тепер мені можна піти?

— Так, дитя моє. Дівиці, урок закінчено!

Консуело склала в кошичок свої зошити, олівці й маленьке віяло із чорного паперу — нерозлучну іграшку кожної іспанки й венеціанки, — яким вона майже ніколи не користувалася, хоча завжди мала при собі. Потім вона шмигнула за органні труби, втекла з легкістю мишки внутрішніми сходами, що вели до церкви, на мить схилила коліна, проходячи повз головний вівтар, і при виході зіштовхнулася біля кропильниці з гарним молодим синьйором, який, усміхаючись, подав їй кропило. Окропивши чоло й дивлячись незнайомцеві просто в обличчя зі сміливістю дівчинки, яка ще не вважає й не почуває себе жінкою, вона одночасно й перехрестилася й подякувала йому, і це вийшло так кумедно, що юнак розреготався. Розсміялася й сама Консуело, але раптом, начебто згадавши, що її хтось чекає, вона пустилася бігцем, як оком змигнути вискочила за двері й утекла сходами на вулицю.

Тим часом професор знову сховав окуляри до широкої кишені жилета й звернувся до учениць, які притихли.

— Сором вам, красуні! — сказав він. — Ця дівчинка — а вона наймолодша з вас і прийшла в мій клас останньою — тільки одна й може правильно

проспівати соло, та й у хорі, хоч яку б какофонію ви розводили навколо неї, я неухильно чую її голос, чистий і вірний, як нота клавесина. І це тому, що в неї є ретельність, терпіння й те, чого немає й не буде ні в кого з вас: у неї є розуміння.

— Не міг не випалити свого улюбленого слівця, — крикнула Клоринда, тільки-но маестро пішов. — Під час уроку він повторив його тільки тридцять дев'ять разів і, напевно, занедужав би, якби не дійшов до сорокового.

— Чому тут дивуватися, якщо ця Консуело робить успіхи? — сказала Джульетта. — Вона така бідна, що тільки й думає, як би скоріше навчитися чому-небудь і почати заробляти на хліб.

— Мені говорили, що її мати циганка, — додала Мікеліна, — і що дівчинка співала на вулицях і на дорогах, перед тим як потрапити сюди. Не можна заперечувати, що в неї прекрасний голос, але в бідолахи немає й тіні розуму! Вона зубрить усе, рабськи дотримуючись вказівок професора, а все інше довершують її здорові легені.

— Нехай у неї будуть найкращі легені й надзвичайний розум на додачу, — сказала красуня Клоринда, — я відмовилася б від усіх цих переваг, якби мені довелося помінятися з нею зовнішністю.

— Ви втратили б не так уже й багато, — заперечила Констанца, не особливо прагнучи визнавати красу Клоринди.

— Вона зовсім негарна собою, — додала ще одна. — Жовта, як великодня свічка, а очі великі, але зовсім невиразні. До того ж завжди так погано одягнена! Ні, безперечно: вона погануля.

— Бідолаха! Яка вона нещасна! Ні грошей, ні краси!

Так дівчата закінчили свій «панегірик» на честь Консуело й, пожаліви її, віддячили собі за те, що захоплювалися нею, коли вона співала.

Розділ 2

Це відбувалось у Венеції близько ста років тому, в церкві Мендіканті[14], де знаменитий маестро Порпора[15] щойно закінчив першу репетицію своєї музики до великої вечерні, якою він мав диригувати наступної неділі, у день Успіння. Молоді хористки, яких він так суворо пробрав, були вихованками однієї з тих шкіл[16], де дівчат навчали за казенний кошт, а потім давали посібник «для заміжжя або для переходу в монастир», як сказав Жан-Жак Руссо[17], що захоплювався їхніми чудовими голосами незадовго до описуваного часу й у цій самій церкві. Ти добре пам'ятаєш, читачу, всі ці подробиці й чарівний епізод, розказаний ним самим із цього приводу у восьмій книзі його «Сповіді».

Я не повторюватиму тут ці чарівні сторінки, після яких ти, звичайно, не побажав би знову взятися за мої. Я вчинив би так само на твоєму місці, мій друже читачу. Сподіваюсь, одначе, що в цю мить у тебе немає під рукою «Сповіді», і продовжую свою оповідь.

Не всі ці молоді дівчата були однаково бідні, і, безсумнівно, незважаючи на всю пильність адміністрації, до школи потрапляли іноді й такі, що не надто вже й бідували, але використовували можливість здобути за рахунок республіки артистичну освіту й непогано прилаштуватися. Тому-то деякі з них і дозволяли собі нехтувати священні закони рівності, завдяки яким їм удалося прокрастись на ті самі лави, де сиділи їхні бідніші сестри. Не всі вони додержувалися суворих приписів республіки щодо їхньої майбутньої долі. Нерідко траплялося, що яка-небудь із них, скориставшись даровим вихованням, відмовлялася потім від допомоги, прагнучи до іншої, більш блискучої кар'єри. Бачачи, що такі речі неминучі, адміністрація допускала іноді до навчання музики дітей бідних артистів, яким бродяче життя не дозволяло залишатися надовго у Венеції. До числа таких відносилася й маленька Консуело, що народилася в Іспанії й потрапила звідти в Італію через Санкт-Петербург, Константинополь, Мексику або Архангельськ, а може, яким-небудь іншим, іще більш прямим шляхом, доступним лише для циган.

Однак циганкою вона була тільки за професією й на прізвисько, тому що походження вона була не циганського, не індійського, й, у всякому разі, не єврейського. У ній текла гарна іспанська кров, і походила вона, безсумнівно, з мавританського роду, тому що відзначалася смаглявістю й була вся перейнята спокоєм, зовсім не властивим бродячим племенам. Я аж ніяк не хочу сказати чогось поганого з приводу цих племен. Якби образ Консуело був вигаданий мною, то, цілком можливо, я запозичив би його в народу Ізраїлю або в іще більш давніх народів, але вона належала до нащадків Ізмаїла[18], вся її істота говорила про це. Мені не довелось її побачити, тому що мені не виповнилось іще ста років, але так стверджували, і я не можу це спростувати. У неї не було гарячкової поривчастості, що чергується із нападами апатичної млосності, характерної для циганок. Не було в неї також і вкрадливої цікавості й настирливого жебрання бідної єврейки. Вона була спокійна, як води лагун, і разом з тим не менш рухлива, ніж легкі гондоли, що безупинно ковзають по їхній поверхні.

Позаяк росла Консуело швидко, а мати її була надзвичайно бідна, то вона завжди носила плаття, занадто короткі для свого віку, що надавало цій чотирнадцятилітній дівчинці, що звикла ходити босоніж, особливу дику грацію й робило її ходу такою невимушеною, що дивитися на неї було і приємно і шкода. Чи була в неї маленька ніжка — ніхто не міг сказати, до того погано вона була взута. Зате її стан, затягнутий у корсаж, що був занадто тісний і лопнув по швах, був стрункий і гнучкий, немов пальма, але без округлості, без усякої спокусливості. Бідна дівчинка й не думала про це, вона звикла до того, що всі біляві, білі й повненькі дочки Адріатики вічно називали її «мавпою», «лимоном», «чорнушкою». Її лице, зовсім кругле, бліде й незначне, нікого б не вразило, якби коротке, густе, закинуте за вуха волосся й у той же час серйозний вид людини, байдужої до всього зовнішнього світу, не надавали їй деякої, щоправда, мало приємної оригінальності. Непривабливі обличчя поступово втрачають здатність подобатися. Людина, що має таке обличчя, для всіх байдужа, починає ставитися байдуже до своєї зовнішності й цим іще більше відштовхує від

себе погляди. Красива стежить за собою, чепуриться, придивляється до себе, мовби постійно видивляється в уявлюване дзеркало. Некрасива забуває про себе і стає недбалою. Але є два види некрасивості: одна, страждаючи від загального несхвалення, заздрить і злобує, — це і є справжня, щира некрасивість; інша, наївна, безтурботна, мириться зі своїм становищем і байдужа до враження, що вона його справляє, — така некрасивість, не тішачи погляду, може привертати серця; такою саме й була некрасивість Консуело. Люди великодушні, що брали в ній участь, спочатку шкодували, що вона некрасива, потім, немовби роздумавшись, безцеремонно гладили її по голові, чого не зробили б стосовно красивої, й говорили: «Зате ти, здається, славна дівчинка». Консуело була задоволена й цим, хоча чудово розуміла, що така фраза значить: «Більше в тебе нічого немає».

Тим часом гарний молодий синьйор, що простягнув Консуело кропило зі святою водою, продовжував стояти біля кропильниці, поки всі учениці одна за одною пройшли повз нього. Він розглядав усіх з великою увагою, і коли найкрасивіша з них, Клоринда, наблизилася до нього, він вирішив подати їй святої води й омочив пальці, щоб мати задоволення доторкнутися до її пальчиків. Молода дівчина, почервонівши од відчуття вдоволеного марнославства, пішла, кинувши йому соромливо-сміливий погляд, що аж ніяк не виражав ні гордості, ні цнотливості.

Тільки-но учениці зникли за огорожею монастиря, чемний молодий синьйор повернувся на середину церкви й, наблизившись до професора, що повільно спускавсь із хорів, вигукнув:

— Присягаюся Бахусом, дорогий маестро, ви мені скажете, яка з ваших учениць щойно співала «Salve, Regina»!

— А навіщо вам це знати, графе Дзустіньяні? — запитав професор, виходячи разом з ним із церкви.

— Для того, щоб вас привітати, — відповів молодик. — Я давно вже стежу не тільки за вашими вечірніми церковними службами, але й за вашими заняттями з ученицями, — ви ж бо знаєте, який я палкий прихильник церковної музики. І запевняю вас, я вперше чую Перґолезе в такому довершеному виконанні, а що стосується голосу, то це прекрасніший за всі, які мені довелося чути в моєму житті.

— Присягаюся Богом, це так, — мовив професор із самовдоволеною поважністю, насолоджуючись у той же час великою понюшкою тютюну.

— Скажіть же мені ім'я неземної істоти, яка привела мене в такий захват, — наполягав граф. — Ви суворі до себе, ніколи не буваєте задоволені, але треба ж зізнатися, що свою школу ви зробили однією з кращих в Італії: ваші хори чудові, а солістки дуже гарні. Одначе музика, що ви її даєте виконувати своїм ученицям, така піднесена, така сувора, що мало хто з них може передати всю її красу…

— Вони не можуть передати цієї краси, тому що не відчувають її самі, — зі смутком мовив професор. — Свіжих, звучних, сильних голосів, слава Богу, нам не бракує, а от щодо музичних натур — на жаль, вони такі рідкісні, такі недосконалі…

— Ну, у всякому разі, одна у вас є, і до того ж надзвичайно обдарована, — заперечив граф. — Чудовий голос! Скільки почуття, яке вміння! Так назвіть же мені її нарешті!

— Але ж правда, вона зробила вам приємність? — запитав професор, уникаючи відповіді.

— Вона зворушила мене, довела до сліз… І за допомогою таких простих засобів, так натурально, що спочатку я навіть не міг зрозуміти, в чому річ. Але потім, о мій дорогий учителю, я згадав усе те, що ви так часто повторювали, викладаючи мені ваше божественне мистецтво, і вперше осягнув, наскільки ви мали рацію.

— А що ж таке я вам говорив? — тріумфально запитав маестро.

— Ви говорили мені, що велике, істинне і прекрасне в мистецтві — це простота, — відповів граф.

— Я вам згадував також про блиск, вишуканість і витонченість та говорив, що нерідко доводиться аплодувати цим якостям і захоплюватися ними.

— Звичайно. Одначе ви додавали, що ці другорядні якості відокремлює від істинної геніальності ціла прірва. Отож, дорогий учителю, ваша співачка — одна по той бік прірви, а всі інші — по цей!

— Це вірно й до того ж добре сказано, — потираючи від задоволення руки, зауважив професор.

— Ну, а її ім'я? — наполягав граф.

— Чиє ім'я? — лукаво перепитав професор.

— Ах, боже мій! Та ім'я сирени, або, вірніше, архангела, якого я щойно слухав.

— А для чого вам це ім'я, графе? — суворо заперечив Порпора.

— Скажіть, пане професоре, чому ви хочете зробити з нього таємницю?

— Я вам поясню причину, якщо ви попередньо відкриєте мені, чому ви так наполегливо домагаєтеся почути це ім'я.

— Хіба не природним є непереборне бажання довідатися, побачити й назвати те, чим захоплюєшся?

— Так дозвольте ж мені викрити вас, шановний графе, — це не єдина ваша підстава: ви великий аматор і знавець музики, це я знаю, але до того ж ви ще й власник театру Сан-Самуеле[19]. Не стільки заради вигоди, скільки заради слави ви залучаєте до себе кращі таланти й кращі голоси Італії. Ви прекрасно знаєте, що ми добре вчимо, що в нас серйозно поставлена справа й що з нашої школи виходять великі артистки. Ви вже викрали в нас Кориллу, а оскільки не сьогодні-завтра у вас її у свою чергу може переманити який-небудь інший театр, то ви й бродите навколо нашої школи, щоб виглядіти, чи

не підготували ми для вас нової Корилли… От де істина, пане графе. Зізнайтеся, що я сказав правду.

— Ну, а якби й так, дорогий маестро, — заперечив граф усміхаючись, — яке зло вбачаєте ви в цьому?

— А таке зло, пане графе, що ви розбещуєте, ви губите ці бідні створіння.

— Одначе що ви хочете цим сказати, лютий професоре? Відколи ви стали хранителем цих тендітних чеснот?

— Я хочу сказати те, що є в дійсності, пане графе. Я не піклуюся ні про їхню чесноту, ні про те, наскільки міцна ця чеснота: я просто піклуюся про їхній талант, котрий ви псуєте й принижуєте на підмостках своїх театрів, даючи їм виконувати вульгарну музику поганого смаку. Хіба це не жах, не ганьба бачити, як та сама Корилла, що вже починала було по-справжньому розуміти серйозне мистецтво, опустилася від духовного співу до світського, від молитви — до ігрових пісеньок, від вівтаря — на підмостки, від великого — до смішного, від Аллеґрі[20] й Палестріни[21] — до Альбіноні[22] й цирульника Аполліні?[23]

— Отже, ви настільки непохитні, що відмовляєтеся відкрити мені ім'я цієї дівчини, хоча я не можу розраховувати на неї, не знаючи ще, чи є в неї якості, необхідні для сцени?

— Рішуче відмовляюся.

— І ви гадаєте, я його не відкрию?

— На жаль! Задавшись цією метою, ви його відкриєте, але знайте, що я зі свого боку зроблю все можливе, щоб перешкодити вам викрасти в нас цю співачку.

— Прекрасно, маестро, тільки ви вже наполовину переможені: ваше таємниче божество я бачив, угадав, упізнав…

— Он як! Ви переконані в цьому? — недовірливо й стримано мовив професор.

— Мої очі й серце відкрили мені її, на доказ чого я зараз накидаю її портрет: вона високого зросту — це, здається, найвища із усіх ваших учениць, — біла, як сніг на вершині Фріуля[24], рум'яна, як небокрай на зорі прекрасного дня. У неї золотаве волосся, сині очі й приємна повнота. На одному пальчику перстеник із рубіном, — доторкнувшись до моєї руки, він обпалив мене, мов іскра чарівного вогню.

— Браво! — глумливо вигукнув Порпора. — У такому разі мені нема чого від вас таїти: ім'я цієї красуні — Клоринда. Ідіть до неї зараз же з вашими звабними пропозиціями, дайте їй золота, діамантів, ганчірок! Вона, звичайно, охоче погодиться вступити до вашої трупи й, імовірно, зможе замінити Кориллу, тому що нині публіка ваших театрів віддає перевагу гарним плечам над гарними звуками і зухвалим поглядам — над високим розумом.

— Невже я так помилився, мій дорогий учителю, і Клоринда всього лише пересічна краля? — з деякою зніяковілістю мовив граф.

— А що, коли моя сирена, моє божество, мій архангел, як ви її називаєте, зовсім негарна собою? — лукаво запитав маестро.

— Якщо вона почвара, благаю вас, не показуйте її мені: мою мрію було б занадто жорстоко розбито. Якщо вона тільки некрасива, я міг би ще обожнювати її, але не став би запрошувати до свого театру: на сцені талант без краси часто є для жінки нещастям, боротьбою, катуванням. Одначе що це ви там побачили, маестро, і чому ви раптом зупинилися?

— Ми якраз біля пристані, де зазвичай стоять гондоли, але зараз я не бачу жодної. А ви, графе, куди дивитеся?

— Погляньте на того молодика, що сидить коло досить непоказного дівчиська, — чи не мій це вихованець Андзолето, найтямущіший і найкрасивіший із наших юних плебеїв? Зверніть на нього увагу, маестро. Це так само цікаво для вас, як і для мене. У цього хлопчика кращий тенор у Венеції, жагуча любов до музики й виняткові здібності. Я давно вже хочу поговорити з вами й просити вас позайматися з ним. От його я дійсно готую для свого театру й сподіваюся, що через кілька років матиму винагороду за свої турботи про нього. Агов, Дзото, йди-но сюди, мій хлопчику, я відрекомендую тебе знаменитому маестро Порпорі.

Андзолето витяг свої босі ноги з води, де вони безтурботно бовталися в той час, як він просвердлював товстою голкою гарненькі мушлі, які у Венеції так поетично називають fiori di mare[25]. Весь його одяг складався з дуже поношених штанів і досить тонкої, але зовсім розідраної сорочки, крізь яку проглядали його білі, виточені, немов у юного Вакха, плечі. Він дійсно відзначався грецькою вродою молодого фавна, а в обличчі його було поєднання мрійливого смутку й безтурботної іронії, що так часто трапляється в язичеській скульптурі. Його кучеряве й разом з тим тонке біляве волосся, позолочене сонцем, незліченними короткими крутими локонами вилося навколо його алебастрової шиї. Всі риси його лиця були ідеально правильні, але в пронизливих чорних, як чорнило, очах прозирало щось занадто зухвале, і це не сподобалося професорові. Почувши голос Дзустіньяні, хлопчик підхопився, кинув усі черепашки на коліна дівчинки, що сиділа з ним поруч, і в той час як вона, не встаючи з місця, продовжувала нанизувати їх на нитку впереміж із золотавим бісером, підійшов до графа й, за місцевим звичаєм, поцілував йому руку.

— Справді гарний хлопчик! — мовив професор, лагідно поплескавши його по щоці. — Але мені здається, що він займається занадто вже дитячою для свого віку справою; адже йому, напевно, років вісімнадцять?

— Незабаром буде дев'ятнадцять, sior profesor[26], — відповів Андзолето по-венеціанськи. — А морочуся з черепашками тільки тому, що хочу допомогти маленькій Консуело, яка робить із них намиста.

— Я й не підозрював, Консуело, що ти любиш прикраси, — мовив Порпора, підходячи із графом і Андзолето до своєї учениці.

— О, це не для мене, пане професоре, — відповіла Консуело, підводячись тільки наполовину, щоб не впустити у воду черепашки з фартуха, — це намиста для продажу, щоб купити потім рису й кукурудзи.

— Вона бідна, і їй іще доводиться годувати свою матір, — пояснив Порпора. — Послухай, Консуело, — сказав він дівчинці, — коли у вас із матір'ю нестаток, звертайся до мене, але я забороняю тобі просити милостиню, зрозуміла?

— О, вам нема чого забороняти їй це, sior profesor, — із жвавістю заперечив Андзолето. — Вона сама ніколи б не стала просити милостиню, та й я не допустив би цього.

— Але ж у тебе самого зовсім нічого немає! — сказав граф.

— Нічого, крім ваших милостей, ваша ясновельможносте, але я ділюся із цією дівчинкою.

— Вона твоя родичка?

— Ні, вона чужинка, це Консуело.

— Консуело? Яке дивне ім'я, — зауважив граф.

— Прекрасне ім'я, синьйоре, — заперечив Андзолето, — воно означає «розрада»…

— Час добрий! Як видно, вона твоя подруга?

— Вона моя наречена, синьйоре.

— Он як! Ці діти вже мріють про весілля.

— Ми обвінчаємося в той день, коли ви, ваша ясновельможносте, підпишете мій ангажемент до театру Сан-Самуеле.

— У такому разі, діти мої, вам доведеться ще довго чекати.

— О, ми почекаємо, — мовила Консуело з веселим спокоєм цнотливості.

Граф і маестро ще кілька хвилин бавилися наївними відповідями юної пари, потім професор звелів Андзолето прийти до нього наступного дня, обіцявши послухати його, і вони пішли, полишивши юнака на його серйозні заняття.

— Як вам ця дівчинка? — запитав професор графа.

— Я вже бачив її сьогодні і вважаю, що вона досить некрасива, щоб виправдати прислів'я: «В очах вісімнадцятирічного хлопчика кожна жінка — красуня».

— Чудово, — відповів професор, — тепер я можу вам відкрити, що ваша божественна співачка, ваша сирена, ваша таємнича красуня — Консуело.

— Як? Вона? Ця замазура? Цей чорний худенький коник? Бути не може, маестро!

— Саме вона, ясновельможний графе. Хіба ви не вважаєте, що вона була б звабною примадонною?

Граф зупинився, обернувся, ще раз подивився здалеку на Консуело і, склавши руки, з комічним розпачем вигукнув:

— Праведне небо! Як можеш ти допускати такі помилки, наділяючи вогнем геніальності таких погануль!

— Виходить, ви відмовляєтеся від ваших злочинних намірів? — запитав професор.

— Авжеж.

— Ви обіцяєте мені це? — додав Порпора.

— О, присягаюся вам! — відповів граф.

Розділ 3

Народжений під небом Італії, вирощений волею випадку, як морський птах, бідний сирота, занедбаний, одначе щасливий у сьогоденні й такий, що вірить у майбутнє, Андзолето, цей безсумнівний плід любові, цей дев'ятнадцятирічний красень юнак, що безборонно проводив цілі дні біля маленької Консуело на кам'яних плитах Венеції, аж ніяк не був новачком у любові. Пізнавши радощі легких перемог, які не раз випадали на його долю, він би вже зносився та, можливо, розбестився, якби жив у нашому сумному кліматі й якби природа не обдарувала його таким міцним організмом. Одначе, рано розвинувшись фізично, призначений для довгої й сильної зрілості, він іще зберіг чисте серце, а незайманість його стримувалася волею. Випадково він зустрівся з маленькою іспанкою, що набожно виспівувала молитви перед статуєю мадонни; і, щоб повправляти свій голос, він співав із нею при світлі зірок цілими вечорами. Зустрічалися вони й на піщаному морському узбережжі Лідо, збираючи черепашки: він — для їжі, вона — щоб робити з них чотки та прикраси; зустрічалися й у церквах, де вона молилася Богові всім серцем, а він видивлявся на гарних дам. І при всіх цих зустрічах Консуело здавалася йому такою доброю, лагідною, послужливою й веселою, що він, сам не знаючи як і чому, зробився її другом і нерозлучним супутником. Дотепер Андзолето знав у любові лише насолоду. До Консуело він почував дружбу, але як син народу й краши, де пристрасті мають перевагу над прихильностями, він не зумів дати дружбі цій іншої назви, як любов. Коли він заговорив про це з Консуело, та лише зауважила: «Якщо ти в мене закоханий, виходить, ти хочеш зі мною одружитися?» На що він відповів: «Звичайно, якщо ти згодна, ми одружимося».

Відтоді це було справою вирішеною. Можливо, для Андзолето любов ця й була забавою, але Консуело вірила в неї найсерйознішим чином. Безсумнівним було одне: юне серце Андзолето вже знало ті суперечливі почуття, ті заплутані, складні переживання, які тривожать і порушують спокій людей пересічених і вносять розлад у їхнє існування.

Полишений на свої бурхливі інстинкти, жадібний до задоволень, люблячи тільки те, що могло дати йому щастя, і ненавидячи й уникаючи всього, що заважає веселощам, прагнучи жити й відчуваючи життя з незвичайною гостротою, як артист аж до самих кісток, він дійшов висновку, що коханки змушують його зазнавати всіх мук і небезпеки пристрасті, не вміючи викликати в нього по-справжньому цю пристрасть. Однак, ваблений хтивістю, він час від часу сходився з жінками, але незабаром кидав їх від пересичення або з досади. А потім, розтративши негідним чином, низько надмір сил, цей дивний юнак знову відчував потребу в товаристві своєї лагідної подруги, у чистих, світлих виливах. Він міг уже сказати, як Жан-Жак Руссо: «Воістину, нас прив'язує до жінок не стільки розпуста, скільки задоволення жити біля них»[27]. Отже, не усвідомлюючи ще того зачарування, що тягло його до Консуело, ще не вміючи сприймати прекрасне, не знаючи навіть, гарна вона собою чи бридка, Андзолето бавився з нею дитячими іграми, як хлопчик, але в той же час свято поважав її чотирнадцять років як чоловік і вів з нею серед юрби, на мармурових сходах палаців і на каналах Венеції, життя, таке ж щасливе, таке ж чисте, таке ж усамітнене й майже таке ж поетичне, яким було життя Павла й Віргінії[28] в помаранчевих гаях пустельного острова. Користуючись необмеженою й небезпечною свободою, не маючи родини й пильної ніжної матері, яка б піклувалася про їхню моральність, не маючи відданого слуги, який би відводив їх вечорами додому, не маючи навіть собаки, що міг би попередити їх про небезпеку, полишені цілком на самих себе, вони, однак, уникли падіння. Будь-якої години й у будь-яку погоду носилися вони по лагунах удвох, у відкритому човні, без весел і керма; без провідника, без годинника, забуваючи про приплив, бродили вони лиманом; до пізньої ночі співали на перехрестях вулиць, біля оповитих виноградом каплиць, а постіллю їм слугували до ранку білі плити бруківки, які ще зберегли тепло сонячних променів. Зупинившись перед театром Пульчинелли[29], забувши, що ще не снідали й навряд чи будуть вечеряти, вони з пильною увагою стежили за фантастичною драмою прекрасної Коризанди, цариці маріонеток. Нестримно веселилися вони під час карнавалу, не маючи, звичайно, можливості по-справжньому нарядитися: він — вивернувши свою стару куртку, вона — причепивши собі на голову пишний бант зі старих стрічок. Вони розкішно бенкетували на поруччі мосту або на сходах якого-небудь палацу, уминаючи «морські фрукти»[30], стебла кропу й лимонні кірки. Словом, не знаючи ні небезпечних пестощів, ні закоханості, вони вели таке ж веселе й привільне життя, яке могли б вести два незіпсованих підлітки одного віку й однієї статі. Минали дні й роки. В Андзолето з'являлися нові коханки, Консуело ж і не підозрювала, що можна любити іншою любов'ю, а не так, як любили її. Ставши дорослою дівчиною, вона навіть не подумала, що варто бути більш стриманою з нареченим. Він же, бачачи, як вона росте й змінюється на його очах, не відчував ніякого нетерпіння, не хотів ніякої переміни в їхній дружбі, такій безхмарній і спокійній, вільній од усяких таємниць і докорів совісті.

Минуло вже чотири роки відтоді, як професор Порпора та граф Дзустіньяні відрекомендували один одному своїх маленьких музикантів. Граф і думати

забув про юну виконавицю духовної музики. Професор теж забув про існування красеня Андзолето, позаяк, проекзаменувавши його тоді, не знайшов у ньому жодної з якостей, яких він вимагав од учня: насамперед — серйозного й терплячого складу розуму, потім — скромності, доведеної до повного самознищення учня перед учителем, і, нарешті, відсутності будь-якого попереднього музичного навчання. «Не хочу навіть і чути про учня, — говорив він, — чий мозок не буде в моєму цілковитому розпорядженні, як чиста скрижаль, як незайманий віск, на якому я можу зробити перший відбиток. Я не маю часу на те, щоб протягом цілого року відучувати учня, перш ніж почати його вчити. Якщо ви бажаєте, щоб я писав на грифельній дошці, дайте мені її чистою, та й це ще не все: вона має бути гарної якості. Якщо вона занадто товста, я не зможу писати на ній; якщо вона занадто тонка, я її негайно розіб'ю». Словом, Порпора хоча й визнав надзвичайні здібності в юного Андзолето, але після першого ж уроку оголосив графові з деякою досадою й іронічною смиренністю, що метода його не придатна для настільки просунутого учня й що досить взяти першого-ліпшого вчителя, щоб загальмувати й сповільнити природні успіхи й нездоланний ріст цієї чудової індивідуальності.

Граф направив свого вихованця до професора Мелліфьоре, і той, переходячи від рулад до каденцій, від трелі до групето, довів блискучі дані свого учня до повного розвитку. Коли Андзолето виповнилося двадцять три роки, він виступив у салоні графа, і всі, хто слухав його, визнали, що він може з безсумнівним успіхом дебютувати в театрі Сан-Самуеле на перших ролях.

Якось увечері всіх аристократів-аматорів і найзнаменитіших артистів Венеції запросили бути присутніми на останньому вирішальному випробуванні. Уперше в житті Андзолето скинув своє плебейське рам'я, одягся в чорний фрак, шовковий жилет, високо зачесав і напудрив своє розкішне волосся, взув черевики із пряжками й, прибравши поважного вигляду, навшпиньках прослизнув до клавесина. Тут, при світлі сотні свічок, під поглядами двохсот або трьохсот пар очей, він, виждавши вступ, набрав повітря в легені й із властивими йому сміливістю та честолюбством ринувся зі своїм грудним до на ту небезпечну царину, де не журі й не знавці, а публіка тримає в одній руці пальмову галузку, а в іншій — свисток.

Нема чого говорити, що Андзолето хвилювався в душі, але його хвилювання майже не було помітно; його зіркі очі, що крадькома запитували жіночі погляди, прочитали в них безмовне схвалення, у якому рідко відмовляють молодому красеневі; і тільки-но донісся до нього схвальний шепіт аматорів, здивованих потужністю його тембру й легкістю вокалізації, як радість і надія заповнили всю його істоту. Андзолето, що дотепер навчався й виступав у пересічному середовищі, уперше в житті відчув, що він людина неабияка, і, в захваті від усвідомлення свого успіху, заспівав із разючою силою, своєрідністю й вогнем. Звичайно, його смак не завжди був тонким, а виконання протягом усієї арії не завжди бездоганним, але він щоразу виправляв свої промахи сміливістю прийомів і поривами натхнення. Він не передав тих ефектів, про які мріяв композитор, але знайшов нові, про які ніхто не думав — ні автор, який їх створив, ні професор, який їх витлумачив, і ніхто з віртуозів, які раніше виконували цю річ. Його зухвалі знахідки привабили й захопили всіх. За один новий відтінок йому прощали десять промахів, за один вияв індивідуального почуття — десять порушень методи. Так у мистецтві найменший проблиск таланту, найменше

прагнення до нових завоювань полонить людей скоріше, ніж усі завчені, загальновідомі прийоми.

Можливо, ніхто навіть не усвідомлював того, чим саме викликався такий ентузіазм, але всі були охоплені ним. Корилла виступила на початку вечора з великою арією, чудово проспівала, і їй багато аплодували, однак успіх молодого дебютанта так затьмарив її власний, що вона розлютилася. Обсипаний похвалами й компліментами, Андзолето повернувся до клавесина, біля якого вона сиділа, і, нахилившись до неї, промовив шанобливо й разом з тим сміливо:

— Невже у вас, царице співу, царице краси, не знайдеться жодного схвального погляду для нещасного, який тремтить перед вами й обожнює вас?

Примадонна, здивована такою зухвалістю, подивилася впритул на красиве обличчя, яке дотепер ледь удостоювала поглядом, — яка марнолюбна жінка на вершині слави й успіху зверне увагу на безрідного, бідного юнака? Тепер нарешті вона його помітила й була вражена його красою. Його вогняний погляд проник їй у душу. Переможена, зачарована, вона у свою чергу кинула на нього довгий і багатозначний погляд, і цей погляд став немовби печаткою на патенті його нової слави. Цього пам'ятного вечора Андзолето полонив усіх своїх слухачів і обеззброїв найгрізнішого свого ворога, адже прекрасна співачка панувала не тільки на сцені, але й в адміністрації театру й навіть у самому кабінеті графа Дзустіньяні.

Розділ 4

У цьому вибуху одностайних і навіть дещо перебільшених оплесків, викликаних голосом і манерою дебютанта, тільки один із слухачів, — він сидів на краєчку стільця, стиснувши коліна й нерухомо простягнувши на них руки, мовби єгипетське божество, — залишався мовчазним, як сфінкс, і загадковим, як ієрогліф; то був учений професор і знаменитий композитор Порпора. У той час як його чемний колега, професор Мелліфьоре, приписуючи собі всю честь успіху Андзолето, розсипався перед дамами й низько кланявся чоловікам, дякуючи навіть за погляд, професор духовної музики сидів опустивши очі в землю, насупивши брови, стиснувши губи, немов поринув у глибокий роздум. Коли все товариство, запрошене цього вечора на бал до доґареси[31], потроху роз'їхалося й біля клавесина залишилися тільки особливо завзяті аматори музики, кілька дам і найвідоміших артистів, Дзустіньяні підійшов до суворого маестро.

— Дорогий професоре, — сказав він, — ви занадто суворо дивитеся на все нове, і ваше мовчання мене не лякає. Ви вперто хочете залишитися глухим до світської музики, що зачаровує нас, і до її нових прийомів, але ваше серце мимоволі розкрилося й ваші вуха сприйняли звабну отруту.

— Послухайте, sior profesor, — сказала по-венеціанськи чарівна Корилла, беручи зі своїм старим учителем пустотливий тон, як у минулі роки в scuola[32], — я хочу вас просити про одну милість…

— Геть, нещасна! — з посмішкою вигукнув маестро, напівсердито відстороняючи невірну учениці, що горнулася до нього. — Що спільного тепер між нами? Ти більше для мене не існуєш. Даруй іншим свої чарівні посмішки й підступне щебетання.

— Він уже зм'якшується, — мовила Корилла, однією рукою взявши за руку дебютанта, а іншою не перестаючи смикати пишну білу краватку професора… — Йди сюди, Дзото, стань на коліна перед найбільшим учителем співу всієї Італії. Принизься, упокорся перед ним, мій хлопчику, обеззброй його суворість. Одне слово цієї людини, якщо ти його доможешся, має більше значення, ніж усі труби, що пророкують славу.

— Ви були дуже суворі до мене, пане професоре, — мовив Андзолето, відважуючи йому уклін із дещо глузливою скромністю. — Однак усі ці чотири роки я тільки й жив думкою домогтися того, щоб ви змінили свій суворий вирок. І якщо це не вдалося мені сьогодні, то я не знаю, де взяти сміливість з'явитися ще раз перед публікою під тягарем вашої анафеми.

— Хлопчику, полиши жінкам медоточиві, лукаві слова, — сказав професор, стрімко підводячись із місця й говорячи з такою переконливістю, що його зазвичай зігнута й похмура постать якось одразу стала й вищою і шляхетнішою, — не принижуйся ніколи до лестощів навіть перед вищими, а тим більше перед людиною, думку якої ти, по суті, зневажаєш. Якусь годину тому ти сидів там, у кутку, бідний, невідомий, боязкий; усе твоє майбуття трималося на волоску, все залежало від звучності твого голосу, від миттєвого промаху, від капризу твоїх слухачів. І ось випадок і порив в одну мить зробили тебе багатим, знаменитим, зарозумілим. Артистична кар'єра відкрилася перед тобою. Біжи ж уперед, поки вистачить сил! Але вислухай мене добре, тому що вперше, а може, й востаннє ти почуєш правду. Ти на поганій дорозі, співаєш погано й любиш погану музику. Ти нічого не знаєш, ти нічого не вивчив ґрунтовно. У тебе є тільки техніка й легкість. Зображуючи пристрасть, ти залишаєшся холодним. Ти воркочеш і цвірінчиш як гарненькі, кокетливі дівиці, що їм прощають поганий спів заради їхньої манірності. Ти не вмієш фразувати, у тебе вульгарна вимова, фальшивий, низькопробний стиль. Одначе не втрачай надію: хоча в тебе є всі ці вади, але є й те, за допомогою чого ти можеш їх перебороти. Ти маєш якості, які не залежать ні від навчання, ні від роботи, у тобі є те, чого не в силах у тебе відняти ні погані поради, ні погані приклади: у тебе є божественний вогонь… геніальність!.. Але, на жаль, вогню цьому не судилось опромінити нічого великого, талант твій буде марним… Я прочитав це у твоїх очах, відчув у твоїх грудях; у тебе немає схиляння перед мистецтвом, у тебе немає віри у великих учителів, немає поваги до великих творінь; ти любиш славу, тільки славу, і любиш її винятково для себе самого. Ти б міг… ти зміг би… але ні… занадто пізно. Твоя доля буде долею метеора, подібно…

Тут професор, швидко насунувши на голову капелюх, повернувся й вийшов, ні з ким не попрощавшись, зайнятий, мабуть, подальшим обмірковуванням свого загадкового вироку.

Хоча всі присутні й намагалися підняти на сміх витівку професора, проте на короткий час в усіх залишилося тяжке відчуття чогось сумного, тривожного… Андзолето, очевидно, перший перестав думати про це, хоча слова професора й викликали в ньому радість, гордість, гнів і сум'яття почуттів, яким судилося накласти відбиток на все його подальше життя. Здавалося, він був цілком поглинений самою лише Кориллою і так встиг переконати її в цьому, що вона не на жарт закохалася в нього з першої ж зустрічі. Граф Дзустіньяні не дуже ревнував її: можливо, у нього були підстави не дуже її утискувати. Найдужче він цікавився блиском і славою свого театру, — не тому, що був жадібний до багатства, а тому, що був, як мовиться, справжнім фанатиком красних мистецтв. На мою думку, це слово визначає досить поширене серед італійців почуття, що відзначається великою пристрасністю, але не завжди вмінням розмежувати гарне й погане… Культ мистецтва — вираз занадто сучасний, невідомий сто років тому, — означає зовсім не те, що смак до красних мистецтв. Граф був людиною з артистичним смаком у тому значенні, як це тоді розуміли: аматор, та й годі. Задоволення цього смаку й було головною справою його життя. Він цікавився думкою публіки й прагнув зацікавити її собою, полюбляв мати справу з артистами, бути законодавцем мод, змусити говорити про свій театр, про свою розкіш, про свою люб'язність і щедрість. Словом, у нього була пристрасть, яка переважає в провінційної знаті, — показне марнославство. Бути власником і директором театру — це був найкращий спосіб догодити всьому місту й надати йому розвагу. Ще більше задоволення дістав би граф, якби зміг пригощати за своїм столом усю республіку. Коли іноземцям траплялося розпитувати професора Порпору про графа Дзустіньяні, він зазвичай відповідав: «Це чоловік, який надзвичайно любить пригощати: у своєму театрі він подає музику точнісінько так, як фазанів за своїм столом».

Запівніч гості почали розходитися.

— Андзоло, де ти живеш? — запитала дебютанта Корилла, залишившись із ним удвох на балконі.

При цьому несподіваному запитанні Андзолето почервонів і відразу сполотнів. Як зізнатися цій блискучій, пишній красуні, що в нього немає свого кутка? Хоча в цьому йому, мабуть, легше було б зізнатися, ніж назвати ту жалюгідну халупу, де він ночував тоді, коли не спав просто неба із власної охоти або з необхідності.

— Що ти знаходиш дивного в моєму запитанні? — сміючись над його зніяковілістю, запитала Корилла.

З надзвичайною винахідливістю Андзолето поспішив відповісти:

— Я запитую себе, який королівський палац, палац якої чарівниці гідний прийняти гордого смертного, котрий приніс би туди спомини про ніжний погляд Корилли?

— Що ти, підлеснику, хочеш цим сказати? — заперечила вона, спрямовуючи на нього погляд, найпекучіший із усього її диявольського арсеналу.

— Що це щастя мені ще не дано, але коли б я був цим щасливцем, то, захоплений гордістю, жадав би жити між небом і морями, подібно до зірок.

— Або подібно до cuccali[33]! — голосно сміючись, вигукнула співачка.

Відомо, що морські чайки вкрай невибагливі, і венеціанська приказка прирівнює до них легковажну, химерну людину, як французька — до жука: «Легковажний, мов жук».

— Насміхайтеся з мене, зневажайте мене, — відповів Андзолето, — тільки думайте про мене хоч трохи.

— Ну, якщо ти хочеш говорити зі мною самими метафорами, — заперечила вона, — то я відвожу тебе у своїй гондолі; і якщо ти опинишся далеко від свого будинку, нарікай на себе.

— Так ось чому ви цікавилися, де я живу, синьйоро! У такому разі моя відповідь буде коротка та ясна: я живу на сходах вашого палацу.

— Ну, так іди ж і чекай мене на сходах того палацу, у якому ми перебуваємо зараз, — мовила Корилла, притишивши голос, — а то, чого доброго, Дзустіньяні ще лишиться незадоволений поблажливістю, з якою я вислуховую твої дурниці.

У пориві вдоволеного марнославства Андзолето відразу кинувся до пристані палацу, а звідти стрибнув на ніс гондоли Корилли, відраховуючи секунди за швидким биттям свого сп'янілого серця. Але ще до того, як Корилла з'явилася на сходах палацу, багато думок пронеслося в гарячковому мозку честолюбного дебютанта. «Корилла всемогутня, — говорив він собі, — але що, коли, сподобавшись їй, я тим самим накличу на себе гнів графа? Що, коли внаслідок моєї занадто швидкої перемоги він кине свою легковажну коханку й вона втратить свою могутність?»

І ось, коли краяний сумнівами Андзолето, вимірюючи поглядом сходи, по яких він міг би ще піти, подумував уже про втечу, портик раптом освітився смолоскипами й красуня Корилла в горностаєвій пелерині показалася на верхніх сходинках, оточена кавалерами, що змагалися між собою за честь провести її, за венеціанським звичаєм, до гондоли, підтримуючи під круглий лікоть.

— А ви що тут робите? — звернувся до розгубленого Андзолето гондольєр примадонни. — Заходьте скоріше до гондоли, якщо це вам дозволено, а ні — то втікайте берегом: із синьйорою йде сам граф.

Андзолето, не усвідомлюючи до пуття, що він робить, забився в глиб гондоли. Він зовсім втратив розум. Але, опинившись усередині, він уявив собі, до чого буде здивований і розгніваний граф, коли, увійшовши з коханкою до гондоли, побачить там свого зухвалого вихованця. Його страх був тим болісніший, що тривав більше п'яти хвилин. Синьйора, зупинившись на середині сходів, розмовляла, сміялася, сперечалася зі своїм почтом щодо якоїсь рулади, причому навіть голосно виконувала її на різні лади. Її чистий і дзвінкий голос ширяв серед палаців і куполів каналу, подібно до того як крик півня, що прокинувся вдосвіта, розлягається в сільській тиші. Андзолето, не в силах терпіти довше таке напруження, вирішив стрибнути у воду з боку, протилежного сходам. Він уже опустив було скло в оксамитовій чорній рамі, уже заніс ногу за борт, коли другий гондольєр, що сидів на кормі, нагнувся до нього й прошепотів:

— Позаяк співають, виходить, вам треба сидіти сумирно й чекати безбоязно.

«Я ще не знаю цих звичаїв», — подумав Андзолето й став чекати, не зовсім, утім, спекавшись свого болісного страху. Корилла зробила собі приємність змусити графа провести її до самої гондоли. Стоячи вже на носі, вона не переставала посилати йому побажання felicissima notte[34] доти, поки гондола відчалила від берега. Потім вона всілася біля свого нового коханця так спокійно та просто, немов не ризикувала ні його життям, ні своєю долею в цій зухвалій грі.

— Бач яка Корилла! — говорив у цей час Дзустіньяні графові Барберіґо. — Даю собі відтяти голову: вона не сама в гондолі.

— А чому вам могло спасти на думку таке? — запитав Барберіґо.

— Тому що вона всіляко наполягала, щоб я провів її до її палацу.

— І ви не ревнуєте?

— Я давно вже вилікувався від цієї слабості й дорого б дав, якби наша примадонна серйозно захопилася ким-небудь, хто змусив би її віддати перевагу перебуванню у Венеції над мріями про подорож, якою вона мені загрожує. Втішитися в її зраді мені неважко, а от замінити її, знайти інший такий голос, талант — це складніше: хто, крім неї, зможе так приваблювати публіку в Сан-Самуеле й доводити її до шаленства?

— Розумію. Але хто ж, одначе, щасливий коханець цієї химерної принцеси на сьогоднішній вечір?

Тут граф із приятелем почали перебирати всіх, на кому Корилла протягом вечора могла зупинити свій вибір. Андзолето був єдиний, про кого вони не подумали.

Розділ 5

Тим часом жорстока боротьба відбувалася в душі цього щасливого коханця в той час, як ніч і хвилі у своєму тихому мороці несли його в гондолі, розгубленого й тремтячого, поруч зі славнозвісною красунею Венеції. З одного боку, Андзолето почував наростання пристрасті, ще більш розпалюваної вдоволеним марнославством; з іншого боку, його запал охолоджувався страхом швидко потрапити в немилість, бути осміяним, випровадженим, по-зрадницькому виданим графові. Обережний і хитрий як справжній венеціанець, він, прагнучи цілих шість років потрапити на сцену, був добре обізнаний із навіженством і владолюбством жінки, що стояла на чолі всіх театральних інтриг. У нього була цілковита підстава припускати, що його царюванню біля неї незабаром надійде край; і якщо він одразу не

ухилився від цієї небезпечної честі, то тільки тому, що не припускав свою перемогу такою близькою й був підкорений і викрадений раптово. Він гадав, що його лише терпітимуть за його чемність, а його вже полюбили — за молодість, красу, за славу, що народжується! «Тепер, аби уникнути важкого й гіркого пробудження відразу після мого торжества, мені нічого більше не залишається, як змусити її боятися мене, — вирішив Андзолето з тією швидкістю міркування й умовиводу, якими володіють інші дивно влаштовані голови. — Але як я, нікчемний молодик, умудрюся вселити страх цій втіленій цариці пекла?» — думав він. Одначе він незабаром зміркував: розіграв недовіру, ревнощі, образу, і з таким захопленням, з такою пристрастю, що примадонна була вражена. Всю їхню палку й легковажну бесіду можна звести ось до чого:

Андзолето. Я знаю, що ви мене не любите й ніколи не полюбите. Ось чому я такий смутний і стриманий біля вас.

Корилла. А якби я раптом тебе полюбила?

Андзолето. Я був би в повному розпачі, тому що ризикував би звалитися з неба просто в прірву і, завоювавши вас ціною всього мого майбутнього щастя, втратити вас через яку-небудь годину.

Корилла. Що ж змушує тебе припускати таку мінливість з мого боку?

Андзолето. По-перше, моя власна нікчемність, а по-друге, все те погане, що про вас говорять.

Корилла. Хто ж так злословить про мене?

Андзолето. Усі чоловіки, тому що всі вони обожнюють вас.

Корилла. Виходить, якби я мала дурість закохатися в тебе й зізнатися тобі в цьому, ти, мабуть, відштовхнув би мене?

Андзолето. Не знаю, чи знайду я в собі сили втікати від вас, але якби знайшов, то, звичайно, ніколи не став би більше з вами зустрічатися.

— У такому разі, — заявила Корилла, — мені хочеться просто із цікавості провести цей дослід… Андзолето, мені здається, що я тебе люблю.

— А я цьому не вірю. І якщо не втікаю від вас, то тільки тому, що дуже добре розумію — ви з мене смієтесь. Але ви не збентежите мене такою грою й навіть не скривдите.

— Ти, здається, хочеш здолати мене хитрістю?

— А чом би й ні? Але я не такий страшний, оскільки сам даю вам засіб перемогти мене.

— Який же?

— Спробуйте повторити серйозно те, що ви сказали жартома. Я злякаюся на смерть і кинуся навтіки.

— Який ти дивний! Я бачу, що з тобою треба бути насторожі. Ти з тих, кому мало аромату троянди, а потрібно її зірвати та ще сховати під скляний ковпак. Я не очікувала, що у твої роки ти такий сміливий і свавільний!

— І ви зневажаєте мене за це?

— Навпаки, ти мені такий більше подобаєшся. Добраніч, Андзолето, ми скоро побачимось.

Вона простягла йому свою красиву руку, й він жагуче поцілував її.

«Спритно ж я відкараскався», — думав він, біжучи по галереях уздовж каналу.

Не сподіваючись такої пізньої години достукатися в халупу, де він зазвичай ночував, Андзолето вирішив простягтися біля першого-ліпшого порога й насолодитися тим райським спокоєм, що його знають лише діти й бідняки. Але вперше у житті він не зміг знайти жодної плити, достатньо чистої, щоб зважитися на неї лягти. Хоча бруківка Венеції й чистіша та біліша за всяку іншу на світі, все-таки вона занадто курна для елегантного чорного костюма із найтоншого сукна. До того ж ті самі човнярі, які зазвичай уранці обережно крокували сходами, намагаючись не зачепити лахміття юного плебея, тепер, попадися тільки він їм під ноги, могли покепкувати з нього сонного і навмисно забруднити розкішну ліврею «дармоїда». Дійсно, що б подумали ці човнярі про людину, що спить просто неба у шовкових панчохах, у тонкій білизні, у мереживному жабо й мереживних манжетах? У цю хвилину Андзолето пошкодував про свій милий плащ із коричневої й червоної вовни, щоправда, вицвілий, потертий, але ще міцний і здатний відмінно захистити від нездорових туманів, що піднімаються вранці над каналами Венеції. Був кінець лютого, і хоча в тутешніх краях у таку пору року сонце вже світить і гріє по-весняному, ночі бувають іще дуже холодні. Андзолето спало на думку забратися в одну з гондол, які стояли біля берега; на лихо, всі вони виявилися замкненими. Нарешті йому вдалося відчинити двері однієї з них, але, пролазячи всередину, він наткнувся на ноги сплячого човняра й звалився на нього.

— Якого диявола! — почувся грубий, захриплий голос із глибини. — Хто ви й чого вам треба?

— Це ти, Дзането? — відповів Андзолето, впізнавши голос гондольєра, що зазвичай ставився до нього досить дружелюбно. — Дозволь мені лягти коло тебе й виспатися під твоїм навісом.

— А ти хто?

— Андзолето. Хіба ти не впізнаєш мене?

— Ні, чорт забирай, не впізнаю! На тобі такий одяг, якого в Андзолето бути не може, якщо тільки він його не вкрав. Іди собі! Якби це був сам дож, я б не відчинив дверцят своєї гондоли людині, у якої ошатний одяг і немає кутка, де спати.

«Поки що, — подумав Андзолето, — заступництво та милості графа Дзустіньяні принесли мені більше неприємностей, ніж користі. Треба, щоб мої кошти

відповідали моїм успіхам. Пора мені мати в кишені кілька цехінів, аби виконувати ту роль, яку мені дали!»

Не в гуморі, він пішов блукати порожніми вулицями, боячись зупинятися, щоб не вхопити застуду, — від утоми й гніву його пройняв піт.

«Тільки б мені не захрипнути через усе це, — думав він, — завтра пан граф зажадає, щоб його юного феноменального співака прослухав який-небудь дурний і суворий критик, і якщо я після безсонної ночі, проведеної без відпочинку й даху, буду хоч трохи хрипіти, той заявить негайно, що в мене немає голосу. А граф, якому добре відомо, що це не так, заперечить: «Ах, якби ви чули його вчора!» — «Так він не завжди однаковий? — запитає інший. — Чи не слабкого він здоров'я?» — «А може, він перевтомився вчора? — додасть третій. — Справді, він занадто молодий для того, щоб співати кілька днів підряд. Вам, бач, перш ніж випускати його на сцену, варто було б почекати, поки він зміцніє та змужніє». На це граф, мабуть, відповість йому: «Чорт забирай! Якщо він може захрипнути від двох арій, то він мені зовсім не потрібний». І тоді, аби переконатися, що я сильний і здоровий, мене день у день змусять вправлятися до знемоги й, бажаючи впевнитися, що в мене здорові легені, надірвуть мені голос. До дідька заступництво знатних вельмож! Ах, скоріше б мені позбутися його, і тоді, здобувши славу, прихильність публіки, користуючись конкуренцією театрів, я співатиму в їхніх салонах уже тільки з люб'язності й триматимуся з ними на рівній нозі».

Так, міркуючи сам із собою, Андзолето дійшов до однієї з маленьких площ, які у Венеції називають corti, хоча це зовсім не двори, а збіговисько будинків, які виходять на спільний майданчик, — те, що тепер у Парижі називається cite — кварталом. Одначе щодо правильності розташування, вишуканості й благоустрою, то цим «дворам» далеко до наших сучасних кварталів. Це скоріше маленькі темні майданчики, що іноді являють собою тупики, а іноді слугують проходом з одного кварталу в інший; вони малолюдні, населяють їх зазвичай люди бідні й мізерні, усе більше простий люд — робітники й пралі, що розвішують білизну на мотузках, протягнених через дорогу, — незручність, яку перехожий терпляче переносить, бо знає, що і його самого також тільки терплять, а права на прохід він, власне, не має. Лихо бідному артистові, змушеному, відчинивши вікна своєї кімнатки, вдихати повітря цих завулків, — у самому центрі Венеції, за два кроки від великих каналів і розкішних будинків перед ним розкривається раптом життя незаможного класу з його галасливими сільськими й не завжди охайними звичками. Лихо артистові, якщо для роздумів йому потрібна тиша: від світанку до ночі шум, створений курми, собаками, дітьми, що граються й репетують на цьому тісному просторі, нескінченна балаканина жінок на порогах будинків, пісні робітників у майстернях — усе це не дасть йому жодної хвилини спокою. Добре ще, якщо не з'явиться імпровізатор і не почне горланити свої сонети й дифірамби доти, поки збере по одному сольдо з кожного вікна. А то прийде ще Бриґелла[35], розставить серед площі свій балаганчик і терпляче візьметься за повторення своїх розмов із avocato, з tedesco, з diavolo[36], поки виснажить марно все своє красномовство перед обдертими дітлахами — щасливими глядачами, які не мають ні гроша в кишені, але ніколи не соромляться подивитися й послухати.

Зате вночі, коли все змовкає й лагідний місяць струмить своє білувате світло на кам'яні плити, всі ці будинки різних епох, які приліпилися один

до одного без усякої симетрії та без претензії, з таємничими тінями в заглибленнях, являють собою картину надзвичайно мальовничого безладу, повного химерної витонченості. Все гарнішає під місячними променями: найменший архітектурний ефект підсилюється і набуває оригінальності, кожний балкон, повитий виноградом, переносить нас до романтичної Іспанії, населяє уяву пригодами лицарів плаща та шпаги[37]. А прозоре небо, в якому над цими темними кострубатими контурами тонуть бліді куполи далеких будівель, ллє на все якесь непевне, повне гармонії світло, навіваючи нескінченні мрії…

Якраз тієї хвилини, коли всі годинники, немов перегукуючись, пробили другу годину ночі, Андзолето опинився на Корте-Мінеллі, біля церкви Сан-Фантіно[38]. Таємний інстинкт привів його до житла тієї, чиє ім'я та образ жодного разу не промайнули в його пам'яті цього дня від самого заходу сонця. Не встиг він ступити на майданчик, як ніжний голос тихо назвав його зменшувальним ім'ям; підвівши очі, він побачив ледве окреслений силует на одній із найжалюгідніших терас цього провулка. Ще хвилина, двері халупи відчинились, і Консуело в ситцевій спідниці, закутана в стару чорну шовкову мантилью, що колись слугувала її матері, простягла йому руку, приклавши палець іншої руки до губ на знак мовчання. Навпомацки, навшпиньках піднялися вони ветхими звивистими дерев'яними сходами, що ведуть на дах, і, всівшись на терасі, завели розмову пошепки, перериваючи її поцілунками; цей шепіт, немов таємничий вітерець або лепет духів, які пурхають попарно в тумані, ширяє щоночі над химерними, немов червоні чалми, димарями венеціанських будинків.

— Як? Ти чекала мене досі, моя бідолашечка? — прошепотів Андзолето.

— Але ж ти обіцяв, що прийдеш розповісти мені про свій сьогоднішній виступ! Ну, говори, говори ж скоріше, чи добре ти проспівав, чи сподобався, чи аплодували тобі, чи одержав ангажемент?

— А ти, моя добра Консуело, скажи, ти не гнівалася на мене за тривалу відсутність? Не дуже втомилася, чекаючи на мене? Не промерзла на цій терасі? Чи вечеряла ти? Не дуже турбувалася? Не сварила мене? — розпитував свою подругу Андзолето, відчувши докори сумління за такої довіри й лагідності бідної дівчини.

— Анітрошки, — відповіла вона, невинно обіймаючи його за шию. — Якщо я й гнівалася, то не на тебе. Якщо втомилася, якщо змерзла, то я вже про все це забула, адже ти зі мною. Чи вечеряла я? Далебі, не знаю! Чи турбувалася? И не думала! Чи сварила тебе? Ніколи в житті!

— Ти просто ангел, — сказав Андзолето, цілуючи її. — О моя розрадо! Які жорстокі й підступні інші серця!

— Що ж трапилося? Чим так засмутили «сина моєї душі»? — вигукнула Консуело, вплітаючи в милу венеціанську говірку сміливі та жагучі метафори своєї рідної мови.

Андзолето розповів про все, що сталося, навіть про своє залицяння до Корилли, і особливо докладно зупинився на її кокетливому дражнінні. Але він розповів усе це по-своєму, передаючи тільки те, що не могло засмутити Консуело: адже він не хотів зраджувати й не зрадив її, і все це було майже

цілковитою правдою. Однак існує одна сота частка правди, що її ніяке судове слідство ніколи не змогло виявити, у якій жоден клієнт ніколи не зізнався своєму адвокатові й до якої жоден суддя не добирався інакше, як чисто випадково, тому що саме в цій невисвітленій невеликій кількості фактів або намірів і криється привід, причина, мета — словом, ключ усіх тих гучних процесів, де захист рідко буває на висоті, а вирок рідко буває справедливий, хоч як палко ллються промови ораторів, хоч які холоднокровні судді.

Щодо Андзолето, нема чого й говорити, про які свої грішки він змовчав, які палкі відчуття, пережиті перед публікою, він висвітлив зовсім інакше, а про свої страх та хвилювання у гондолі він і зовсім забув згадати. Найімовірніше, він зовсім нічого не сказав про гондолу, а свої влесливі милі речі на адресу примадонни зобразив у вигляді дотепних глузувань, завдяки яким він урятувався від небезпечних тенет підступної жінки, умудрившись притому не розгнівати її. Але, запитаєте ви, мила читачко, навіщо, не бажаючи й не маючи можливості розповісти про все так, як воно було насправді, тобто про найсильніші спокуси, перед якими він устояв тільки завдяки розсудливості й умілому поводженню, — навіщо, повторюю, було цьому юному хитрунові будити ревнощі в Консуело? Ви задаєте це запитання, пані? Так хіба ви самі не розповідаєте коханому або, скажімо, обраному вами чоловікові про всіх своїх шанувальників, яких ви віднадили, про всіх його суперників, якими ви пожертвували, — і не тільки до заміжжя, але й потім на всіх балах, учора ще, навіть сьогодні вранці?! Послухайте, пані, якщо ви гарні, у чому я не сумніваюся, можу поручитися головою, що ви чините так само, як Андзолето, і робите це не заради вигоди, не для того, щоб терзати ревниву душу, не для того, щоб іще більше запишався той, кого ви любите, але просто тому, що приємно мати біля себе істоту, якій можна розповісти все це, начебто виконуючи свій обов'язок, і, сповідаючись, похвастатися перед своїм духівником. Тільки вся річ у тім, пані, що ви при цьому розповідаєте майже все, замовчуючи яку-небудь дрібницю, — про неї ви ніколи не згадаєте, — той ваш погляд, ту посмішку, які й викликали зухвале освідчення самовпевненого нахаби. От цим поглядом, цією посмішкою, цією дрібницею саме й була гондола, про яку Андзолето, з насолодою переживаючи знову весь захват вечора, забув розповісти Консуело. Маленька іспанка, на щастя для неї, ще не знала ревнощів: це гірке, похмуре почуття властиве душам, які вже багато страждали, а Консуело була досі так само щаслива своєю любов'ю, як і добра. Єдине, що справило на дівчину найсильніше враження, — це втішний, але суворий вирок, виголошений шановним маестро, професором Порпорою, її обожнюваному Андзолето. Вона змусила юнака ще раз повторити слова вчителя й, після того як він знову точно передав їх, довго мовчала, глибоко замисливши.

— Консуеліно, — мовив Андзолето, не звертаючи великої уваги на її замисленість, — стає щось дуже прохолодно, ти не боїшся застудитись? Подумай, люба, адже все наше майбутнє залежить од твого голосу — більше навіть, аніж од мого.

— Я ніколи не застуджуюся, — відповіла вона, — а от тобі холодно у твоєму чудовому костюмі. На, закутайся в мою мантилью.

— Чим допоможе мені цей шматок дірявої тафти? Я волів би з півгодини погрітись у твоїй кімнаті.

— Добре, — відповіла Консуело, — але нам тоді доведеться помовчати, а то сусіди нас почують і, мабуть, засудять. Люди вони непогані й не дуже допікають мене за наше кохання, тому що знають: ти ніколи не приходиш до мене вночі. Справді, краще було б, якби ти пішов спати до себе.

— Це неможливо: до світанку мені не відчинять, і мені доведеться мерзнути ще цілих три години. Чуєш, як у мене від холоду цокотять зуби?

— У такому разі ходімо, — мовила Консуело, підводячись. — Я замкну тебе у своїй кімнаті, а сама буду спати на терасі: якщо хто стежить за нами, нехай бачить, що я поводжуся скромно.

І вона дійсно провела його до себе в кімнату, доволі велику, але вбогу; квіти, колись написані на стінах, прозирали тепер там і сям крізь другий шар пофарбування, ще більш грубого й майже такого ж облізлого. Велике дерев'яне ліжко з матрацом із прибережника, ситцева стьобана ковдра, бездоганно чиста, але вся в різнобарвних латках, солом'яний стілець, невеликий столик, старовинна гітара та філігранне розп'яття становили все багатство, залишене Консуело матір'ю. Маленький спінет[39] і купа напівзотлілих нот, які великодушно позичав їй професор Порпора, доповнювали все умеблювання юної артистки, дочки бідної циганки, учениці великого артиста, закоханої в красивого шукача пригод.

Оскільки в кімнаті був усього один стілець, а стіл був завалений нотами, то Андзолето не залишалося нічого більше, як сісти на ліжко, що він зараз же й зробив без церемоній. Ледве він присів на самий краєчок ліжка, як, змучений утомою, повалився на велику подушку.

— Моя люба, моя гарна дружинонько, — промурмотав він, — я зараз віддав би всі роки, які мені залишається жити, за одну годину міцного сну й усі скарби світу за те, щоб укрити ноги краєчком цієї ковдри. Ніколи в житті мені не було так холодно, як у цьому проклятому фраку; після безсонної ночі мене трусить, як у лихоманці.

Хвилину Консуело вагалася. Вісімнадцятирічна сирота, зовсім самотня на світі, вона, по суті, відповідала за свої вчинки тільки перед Богом. Вірячи в обіцянки Андзолето, як у слова Євангелія, вона не боялася, що набридне йому або що він кине її, якщо вона поступиться всім його бажанням. Але під впливом почуття соромливості, що Андзолето ніколи не намагався в ній побороти, вона вважала його прохання трохи неделікатним. Проте вона підійшла до нього й узяла його за руку — рука була холодна, а коли Андзолето притулив її руку до свого чола, дівчина відчула, що чоло юнака гаряче.

— Ти хворий! — вигукнула вона з тривогою, відкинувши всі інші міркування. — Якщо так, звичайно, поспи годинку на моїй постелі.

Андзолето не змусив її двічі повторювати цю пропозицію.

— Добра, як сам Бог, — прошепотів він, простягаючись на матраці із прибережника.

Консуело накрила його ковдрою й, притягши з кутка таке-сяке своє ганчір'я, ще прикрила йому ноги. Укладаючи його з материнською дбайливістю, вона тихенько прошепотіла йому:

— Андзолето, ліжко, на якому ти зараз заснеш, — те, де я спала з моєю матір'ю протягом останніх років її життя. Тут вона померла, і я, одягши її в саван, стояла біля неї й молилася, поки похоронний човен не відвіз її від мене назавжди. Отож, я хочу зараз розповісти тобі, що вона змусила мене обіцяти їй у свої останні хвилини. «Консуело, — сказала вона, — заприсягнися мені перед розп'яттям, що Андзолето ляже в це ліжко на моє місце не раніше, ніж ви з ним обвінчаєтеся в церкві».

— І ти заприсяглася?

— І я заприсяглася. Але, дозволивши тобі спати тут зараз, я поступилася тобі не місцем матері, а моїм власним.

— А ти, бідолашко, так і не заснеш? — вигукнув Андзолето, роблячи над собою зусилля й підводячись. — Який я, одначе, негідник! Зараз же піду спати на вулицю!

— Ні! Ні! — сказала Консуело, лагідно змушуючи його лягти назад на подушку. — Ти хворий, а я здорова. Мати моя померла щирою католичкою, вона тепер на небі й постійно дивиться на нас звідти. Вона знає, що ти дотримався даної їй обіцянки — не покинув мене. Вона знає також, що наша любов не менш чиста тепер, ніж була при ній. Вона бачить, що й у цю мить я не подумую ні про що погане, не роблю нічого поганого. Упокій, Господи, її душу!

Тут Консуело перехрестилась. Андзолето вже заснув. Виходячи, Консуело прошепотіла:

— Там, на терасі, я помолюся, щоб ти не занедужав.

— Добра, як Бог, — у півсні повторив Андзолето, навіть не помітивши, що наречена залишила його самого.

Консуело дійсно пішла молитися на терасу. Через якийсь час вона повернулася глянути, чи не гірше йому, і, побачивши, що він безтурботно спить, довго, зосереджено дивилася на його красиве бліде лице, осяяне місяцем.

Потім, не бажаючи піддаватися сну й згадавши, що хвилювання сьогоднішнього вечора перешкодили їй займатися, вона знову засвітила лампу, сіла за свій столик і почала наносити на нотний папір завдання з композиції, задане на завтрашній день її вчителем Порпорою.

Розділ 6

Граф Дзустіньяні, незважаючи на всю свою філософську байдужність і свої нові захоплення — Корилла досить незграбно прикидалася, начебто ревнує його, — далеко не був так байдужий до зухвалих капризів своєї шаленої коханки, як намагався це показати. Добрий, слабохарактерний і легковажний, він був розпусним більше на словах і з огляду на своє суспільне становище. Тому він не міг не страждати в глибині душі від тої невдячності, якою ця жінка відповіла на його великодушність. І хоча в ті часи у Венеції, як і в Парижі, ревнувати вважалося межею непристойності, його італійська гордість повставала проти смішної й жалюгідної ролі, яку Корилла змушувала його грати.

І ось того самого вечора, коли Андзолето так блискуче виступав у його палаці, граф, весело пожартувавши зі своїм другом Барберіґо над витівками Корилли, дочекався, поки роз'їдуться всі гості й погасять вогні, накинув плащ, узяв шпагу і для власного заспокоєння вирушив до палацу, де жила його коханка.

Упевнившись, що вона сама, Дзустіньяні, не задовольняючись цим, вступив потихеньку в розмову з гондольєром, що ставив гондолу примадонни під портиком, спеціально для цього пристосованим. Трохи цехінів розв'язали гондольєрові язик, і граф незабаром переконався, що не помилився, припустивши, що в Корилли в гондолі був супутник, з'ясувати ж, хто саме, йому так і не вдалося: гондольєрові ця людина була невідома; хоча він і бачив сотні разів Андзолето, як той вештався біля театру й палацу Дзустіньяні, однак уночі, у чорному фраку, напудреного, він його не впізнав.

Ця непроникна таємниця ще дужче збільшила досаду графа. Він навіть не міг утішитися глузуваннями над своїм суперником — єдиною помстою гарного тону, настільки ж жорстокою в цю епоху показних залицянь, як убивство в епоху серйозних пристрастей. Усю ніч він не зімкнув очей і ще раніше тої години, коли Порпора починав свої заняття в консерваторії для бідних дівчат, попрямував до школи Мендіканті й пройшов до зали, де мали зібратись юні учениці.

Ставлення графа до вченого професора останніми роками значно змінилося. Дзустіньяні вже не був його музичним супротивником, — навпаки, він був тепер його союзником і навіть до певної міри начальником: граф зробив значне пожертвування установі, якою завідував учений маестро, і на знак вдячності йому було доручено керівництво школою. Відтоді ці двоє друзів жили в добрій злагоді, наскільки це було можливим при нетерпимості професора до модної світської музики, — нетерпимості, яку він змушений був трохи зрадити, бачачи, що граф витрачає сили й кошти на викладання та поширення серйозної музики. До того ж граф поставив на сцені свого театру Сан-Самуеле оперу, яку Порпора щойно написав.

— Шановний маестро, — сказав граф, відводячи його вбік, — необхідно, щоб ви не тільки погодилися на викрадення однієї з ваших учениць, але щоб ви самі вказали ту, яка ліпше за всіх могла б замінити в театрі Кориллу. Артистка стомлена, вона втрачає голос, її капризи розоряють нас, не сьогодні-завтра вона набридне й публіці. Справді, потрібно подумати про

те, щоб знайти їй succeditrice[40]. (Вибач, дорогий читачу, так говорять італійською, і граф не винайшов неологізму.)

— У мене немає того, що вам потрібно, — сухо відповів Порпора.

— Як, маестро! — вигукнув граф. — Ви знову впадаєте у чорну меланхолію? Чи можливо, щоб після всіх доказів моєї відданості вам і всіх жертв з мого боку ви, коли я звертаюся до вас за допомогою й порадою, відмовили мені в найменшій послузі?

— Я вже не маю на це права, графе, але те, що я вам сказав, — щира правда. Повірте людині, яка по-справжньому до вас прихильна і бажала б зробити вам послугу: у моїй вокальній школі немає нікого, хто б міг замінити Кориллу. Я анітрошки не переоцінюю її, але хоча в моїх очах талант цієї жінки й не є серйозним талантом, все-таки я не можу не визнати за нею знання справи, звички до сцени, мистецтва впливати на почуття публіки, що здобувається довголітньою практикою й не швидко дасться дебютантці.

— Все це так, — сказав граф, — але ж ми самі створили Кориллу: ми керували її першими кроками, ми змусили публіку її оцінити; решту зробила її краса. А у вас у школі є чарівні учениці, не гірші за неї. Вже цього ви не будете заперечувати, маестро! Погодьтеся, що Клоринда — найкрасивіше створіння у світі.

— Але вона неприродна, манірна, взагалі нестерпна… Втім, можливо, публіка й знайде чарівним це смішне кривляння… А співає вона фальшиво, у ній немає ні душі, ні розуміння… Щоправда, у публіки теж немає вух… Але у Клоринди до того ж немає ні пам'яті, ні спритності; її не врятує від провалу навіть те легке шарлатанство, що вдається багатьом.

При цих словах професор мимоволі подивився на Андзолето, який, користуючись своїм становищем улюбленця графа, прослизнув у клас (буцімто для того, щоб переговорити з ним) і, стоячи поблизу, слухав на всі вуха.

— Однаково, — сказав граф, не звертаючи уваги на злісний випад професора, — я стою на своєму. Давно я не чув Клоринди. Покличмо її сюди; нехай вона прийде з п'ятьма-шістьма найкрасивішими ученицями. Слухай, Андзолето, — додав він, сміючись, — ти так вирядився, що можеш здатися молодим професором. Іди у сад, вибери там найгарніших учениць і скажи їм, що професор і я чекаємо їх тут.

Андзолето послухався. Але, задля розваги чи з іншою метою, він привів найнезугарніших. От коли Жан-Жак Руссо міг би вигукнути: «Софі була одноока, а Каттіна кульгава».[41]

До цього непорозуміння поставилися добродушно й, посміявшись під сурдинку, відправили дівиць назад, доручивши їм прислати учениць за вказівкою самого професора. Незабаром з'явилася група чарівних дівчат із красунею Клориндою на чолі.

— Що за прекрасне волосся! — прошепотів граф на вухо Порпорі, коли повз нього пройшла Клоринда зі своїми чудовими білявими косами.

— На цій голові набагато більше, ніж усередині, — відповів, навіть не притишуючи голосу, суворий критик.

Цілу годину тривала проба голосів, і граф, не в змозі витримати довше, вийшов зовсім пригнічений, не забувши наділити співачок найлюб'язнішими похвалами, а професорові прошепотіти: «Нема чого й думати про таких папуг».

— Якщо його ясновельможність дозволить мені сказати два слова щодо тієї справи, що так його турбує… — прошепотів Андзолето на вухо графові, спускаючись із ним сходами.

— Говори! Чи, бува, не знаєш ти те чудо, що ми шукаємо? — запитав граф.

— Так, ваша ясновельможносте.

— У глибині якого моря виловиш ти цю перлину?

— У глибині класу, куди хитрий професор Порпора ховає її в ті дні, коли ви, ваша ясновельможносте, робите огляд своєму жіночому батальйону.

— Як? Ти говориш, що в школі є діамант, блиску якого мої очі ніколи ще не бачили? Якщо маестро Порпора зіграв зі мною такий жарт…

— Діамант, про який я говорю, не належить до числа учениць школи. Це бідна дівчина, що співає тільки в хорі, коли її запрошують; професор дає їй приватні уроки з милості, але ще більше з любові до справи.

— Виходить, у цієї дівчини зовсім виняткові здібності: адже задовольнити професора нелегко й він не дуже щедрий ні на свій час, ні на свою працю. Можливо, я чув її коли-небудь, але не знав, що це співає саме вона?

— Ваша ясновельможність чули її давно, коли вона була ще дитиною. Тепер це доросла, сильна дівчина, старанна і вчена, як сам професор; якби вона проспівала на сцені три такти поруч із Кориллою, ту б одразу освистали.

— І вона ніколи не співає привселюдно? Невже професор не змушує її виступати на своїх великих вечірнях?

— Раніше професор охоче слухав її спів у церкві, але відтоді як заздрісні й мстиві учениці пригрозили вигнати її з хорів, якщо тільки вона з'явиться серед них…

— Так, виходить, це дівчина поганої поведінки?

— О Боже милостивий! Вона чиста, як двері раю, ваша ясновельможносте. Але вона бідна й низького походження… як і я, ваша ясновельможносте, якого, одначе, ви милостиво наближаєте до себе. А ці злі відьми загрожували професорові поскаржитися вам на те, що він, усупереч правилам школи, приводить у клас приватну ученицю.

— Де ж я можу послухати це чудо?

— Накажіть, ваша ясновельможносте, професорові, щоб він змусив її проспівати у вашій присутності, і тоді ви самі будете мати можливість судити про її голос і величезне обдарування.

— Твоя впевненість мимоволі змушує мене повірити тобі. Так ти говориш, що я колись чув її… Я намагаюся пригадати, але…

— У церкві Мендіканті в день генеральної репетиції «Salve, Regina» Перґолезе…

— Згадав! — вигукнув граф. — Голос, виразність, розуміння надзвичайні!

— І вона ж була тоді зовсім дитиною, ваша ясновельможносте, їй було всього чотирнадцять років.

— Так, але… пригадується, вона некрасива.

— Некрасива, ваша ясновельможносте? — перепитав здивований Андзолето.

— Як її звали?.. Здається, це була іспанка… ще таке дивне ім'я…

— Консуело, ваша ясновельможносте.

— Так, так, це вона! Ти хотів тоді одружитися з нею, і ми з професором іще посміялися з вашого роману. Консуело! Так, так… улюбленица професора, розумниця, але дуже вже некрасива.

— Некрасива? — повторив приголомшений Андзолето.

— Авжеж, мій хлопчику. А ти все ще в неї закоханий?

— Вона моя подруга, ваша ясновельможносте.

— «Подругою» ми називаємо й сестру, й коханку. Хто ж вона тобі?

— Сестра, ваша ясновельможносте.

— Тоді ти не засмутишся, якщо я скажу те, що думаю. У твоїй пропозиції немає жодної краплі здорового глузду. Щоб замінити Кориллу, треба бути ангелом краси, твоя ж Консуело, я добре пригадую тепер, не тільки некрасива, а просто потворна.

У цю мить до графа підійшов один із приятелів і відвів його вбік, а Андзолето все стояв, вражений, і, зітхаючи, повторював: «Вона потворна!»

Розділ 7

Вам, може, здасться дивним, ласкавий читачу, а тим часом це правда, що в Андзолето не було сформованої думки щодо того, гарна чи некрасива Консуело. Вона була істотою, настільки відособленою від усіх і непомітною у Венеції, що нікому й на думку не спадало відхилити її покрив забуття й мороку, аби глянути, під якою оболонкою — привабливою чи непримітною — виявляються її розум і доброта. Порпора, для якого нічого не існувало, крім мистецтва, бачив у ній тільки артистку. Сусіди її по Корте-Мінеллі не ставили їй у докір цнотливу любов до Андзолето: у Венеції не дуже суворі в цьому відношенні. Але часом вони все-таки попереджали її, що вона буде нещасна з цим бездомним юнаком, і радили їй вийти заміж за чесного, сумирного робітника. А позаяк вона зазвичай відповідала, що їй, дівчині без родини й опори, Андзолето саме й підходить, і до того ж за всі шість років не було дня, коли б їх не бачили разом, причому молоді люди із цього не робили таємниці й ніколи не сварилися, то зрештою всі звикли до їхнього вільного й нерозривного союзу. Ніхто із сусідів ніколи не упадав за «подругою» Андзолето. Чи тому, що вона вважалася його нареченою, чи внаслідок її вбогості? Чи її зовнішність нікого не приваблювала? Найбільш правдоподібним є останнє припущення.

А тим часом усім відомо, що дівчатка-підлітки від дванадцяти до чотирнадцяти років бувають зазвичай худі, незграбні, що в рисах їхнього лиця, у фігурі, у рухах немає гармонії. До п'ятнадцяти років вони мовби «переробляються», за висловом літніх француженок із простолюду, і ось та, котра здавалася колись потворою, раптом стає якщо не гарною, то принаймні миловидною. Є навіть прикмета, що для майбутності дівчинки невигідно, якщо вона занадто рано стає гарненькою…

Увійшовши в пору юності, Консуело погарнішала, як це відбувається з усіма дівчатами, і про неї перестали говорити, що вона некрасива; так, вона й справді не була вже некрасивою. Але оскільки вона не була ні дофіною, ні інфантою і її не оточували придворні, волаючи про те, як з кожним днем розквітає краса царственої дитини, оскільки нікому було піклуватися з ніжною турботою про її майбутність, то ніхто й не потрудився сказати Андзолето: «Тобі не доведеться червоніти перед людьми за твою наречену».

Андзолето чув, що її називали поганулею в ті часи, коли це для нього не мало ніякого значення, а відтоді як про зовнішність Консуело більше не говорили ні добре, ні погано, він і зовсім перестав про це думати. Його марнославство було спрямоване тепер в інший бік — він мріяв про театр, про славу; йому було не до того, щоб хвастатися своїми любовними перемогами. До того ж пекучу цікавість, цей супутник ранньої чуттєвості, було в нього значною мірою вгамовано. Я говорив уже, що у вісімнадцять років для нього не було таємниць у любові, у двадцять два роки він уже був майже розчарований, і у двадцять два роки, як і у вісімнадцять, його прихильність до Консуело, незважаючи на кілька поцілунків, зірваних без трепету й повернутих без зніяковілості, була так само безтурботною, як і колись.

Такий спокій і така чеснота в парубка, який узагалі ними не відзначався, пояснювалися тим, що безмежна воля, що нею, як згадувалося на початку цієї розповіді, насолоджувалася юна пара, поступово обмежувалася й помалу, із часом, майже зникла. Консуело було близько шістнадцяти років, і вона все ще продовжувала вести бродяче життя, втікаючи після занять у консерваторії на П'яццетту[42] розучувати свій урок і ласувати рисом у товаристві

Андзолето, коли мати її, украй виснажена, перестала співати вечорами у різних кав'ярнях, де вона дотепер виступала, граючи на гітарі та збираючи гроші в дерев'яну тарілочку. Бідна жінка знайшла притулок на одному із найбільш злидарських горищ Корте-Мінеллі й там повільно згасала на жалюгідному одрі. Тоді добра Консуело, щоб не залишати матір одну, зовсім змінила свій спосіб життя. За винятком тих годин, коли професор удостоював давати їй уроки, вона або вишивала, або писала роботи з контрапункту, не залишаючи узголів'я своєї владної, але вбитої нуждою матері, що суворо поводилася з нею в дитинстві, а тепер являла собою жахливе видовище агонії без мужності й без смиренності. Любов до матері та спокійна самовідданість Консуело ні на мить не зрадили її. Радощі дитинства, волю, бродяче життя, навіть любов — усе вона принесла в жертву без гіркоти й без вагань. Андзолето часто скаржився на це, але, бачачи, що його докори марні, вирішив махнути рукою й почав розважатись. Однак це виявилося неможливим. Андзолето не був таким посидющим у роботі, як Консуело; він похапцем і погано займався на уроках, які давав йому так само похапцем і погано його професор заради плати, обіцяної графом Дзустіньяні. На щастя для Андзолето, природа, щедро обдарувавши його, допомагала йому, наскільки можливо, надолужувати згаяний час і загладжувати результати поганого навчання; але в підсумку в нього виявлялося багато годин для гультяйства, і тоді йому страшно не вистачало товариства відданої й життєрадісної Консуело. Він спробував поринути у пристрасті, властиві його віку й становищу: відвідував шинки, програвав із різними джиґунами подачки, одержувані часом від графа Дзустіньяні. Таке життя тривало тижнів два-три, після чого він відчув, що його загальне самопочуття, його здоров'я й голос помітно погіршуються… Він зрозумів, що неробство й розбещеність — різні речі, а до розбещеності в нього схильності не було. Позбувшись порочних пристрастей, звичайно, тільки з любові до самого себе, він усамітнився й спробував засісти за навчання, але це усамітнення здалося йому тяжким і нудним. Він відчув, що Консуело так само необхідна для його таланту, як і для щастя. Старанна й наполеглива, Консуело, для якої музика була такою ж рідною стихією, як повітря для птаха або вода для риби, любила переборювати труднощі й, немов дитина, не усвідомлювала при цьому значущості своїх досягнень; прагнучи побороти перешкоди й проникнути в тайники мистецтва з огляду на той самий інстинкт, який змушує паросток пробиватися крізь землю до світла, вона належала до тих рідкісних щасливих натур, для яких праця — насолода, щирий відпочинок, необхідний, нормальний стан, а бездіяльність — важка, болісна, просто згубна, якщо вона взагалі можлива. Але вона їм незнайома: навіть коли здається, начебто вони ледарюють, вони й тоді працюють; у них немає мріянь, а є міркування. Коли бачиш їх за справою, думаєш, що вони саме в цей час створюють щось, тоді як у дійсності вони тільки виявляють те, що вже створено ними раніше. Мабуть, ти скажеш мені, любий читачу, що не знав таких виняткових натур. На це я можу відповісти тобі, що на своєму віку зустрів тільки одну таку істоту, але ж я старший за тебе. Ах, чому я не можу сказати тобі, що мені вдалося простежити на прикладі власного бідного розуму божественну таємницю цієї розумової діяльності! Але, на жаль, друже читачу, ні ти, ні я не будемо вивчати її на нас самих.

Консуело працювала не покладаючи рук і завжди із задоволенням. Цілими годинами вільно розспівуючи або читаючи ноти, вона переборювала труднощі, які злякали б Андзолето, якби він був полишений на самого себе; ненавмисно, не думаючи ні про яке змагання, вона між вибухами дитячого сміху, серед польотів поетичної та творчої фантазії, властивої людям із

народу в Іспанії та Італії, змушувала його рухатися за нею, вторити їй, розуміти її, відповідати їй. Андзолето, сам того не усвідомлюючи й не помічаючи, протягом ряду років переймався геніальністю Консуело, всотуючи її немов біля самого джерела. Але внаслідок своїх лінощів він являв собою в музиці дивне поєднання знання й неуцтва, натхнення й легкодумства, сили й незграбності, сміливості й безсилля — всього того, що при останньому його виступі занурило Порпору в цілий лабіринт думок і припущень. Старий музикант не підозрював, що всі ці скарби знання Андзолето викрав у Консуело. Пояснюється це тим, що, пробравши один раз дівчинку за дружбу з таким шалапутом, він ніколи більше не зустрічав їх разом. Консуело, прагнучи зберегти прихильність свого вчителя, намагалася не попадатися йому на очі в товаристві Андзолето, а коли вони бували разом, вона, ще здалеку помітивши професора, ховалася зі спритністю кошеняти за найближчу колону або забивалася в яку-небудь гондолу.

Цих застережних заходів уживалося й пізніше, коли Консуело зробилася доглядальницею біля постелі матері. Андзолето, не в силах більше терпіти розлуку з Консуело, відчуваючи, що без неї він не може ні жити, ні сподіватися, ні спалахувати натхненням, ні навіть дихати, вирішив ділити з нею її самітницьке життя й із вечора у вечір вислуховувати кпини та відчувати на собі спалахи роздратування її вмираючої матері. Нещасна жінка за кілька місяців до смерті стала менше страждати й під впливом своєї набожної дочки сама зм'якшилася. Помалу вона звикла до послуг Андзолето, і сам він, хоча зовсім не був створений для такої ролі, звик ставитися до слабості й до страждання лагідно, з веселою готовністю допомогти. В Андзолето була розважлива вдача і приємні манери. Його вірність стосовно Консуело та її самої нарешті скорила серце матері, і перед смертю вона змусила їх заприсягтися, що вони ніколи не розлучаться. Андзолето дав слово й у цю урочисту хвилину навіть пережив ніколи досі не відчуте глибоке розчулення. Він з тим більш легким серцем дав цю обіцянку, що вмираюча сказала: «Хоч ким би вона була для тебе — подругою, сестрою, коханкою чи дружиною, не кидай її, адже вона тільки тебе й визнає, тільки тебе й слухає». Потім, прагнучи дати дочці розумну й корисну пораду й, не замислюючись над тим, наскільки вона здійсненна, мати, як ми вже бачили, взяла особливу обітницю з Консуело, що та не буде належати своєму коханому до вінця. Дівчина заприсяглася, не передбачаючи перешкод, які могли виникнути через невір'я й незалежний характер Андзолето.

Осиротівши, Консуело продовжувала заробляти шиттям, але в той же час займалася й музикою, вбачаючи в ній їх спільну з Андзолето майбутність. Протягом двох останніх років, коли Консуело жила сама на своєму горищі, Андзолето зустрічався з нею щодня, але не відчував до неї ніякої пристрасті. Втім, він не відчував пристрасті й до інших жінок, віддаючи перевагу над усім принадності дружньої близькості з Консуело та задоволенню жити біля неї.

Не осягаючи до путтяя величезних здібностей своєї подруги, він усе-таки настільки встиг розвинути в собі музичний смак і розуміння, аби усвідомлювати, що в неї більше вміння й можливостей, ніж у всіх співачок театру Сан-Самуеле, не виключаючи самої Корилли. І ось до його прихильності приєдналася надія, майже впевненість у тому, що, об'єднавши свої інтереси, вони з часом вибудують блискучу кар'єру. Консуело не мала звички думати про майбутнє; передбачати було не в її характері. Вона була готова займатися музикою винятково за покликанням, а спільність інтересів,

що виникала в неї з Андзолето завдяки тому, що вони обоє займалися цим мистецтвом, уявлялась їй тільки як джерело ще більшої взаємної прихильності й щастя. Тому, раптом вирішивши прискорити здійснення їхніх мріянь, Андзолето навіть не попередив її. У ту хвилину, коли Дзустіньяні був заклопотаний, ким замінити Кориллу, з рідкісною проникливістю вгадавши думки свого покровителя, юнак вніс ту несподівану пропозицію, про яку вже йшлося.

Потворність Консуело, ця несподівана, дивна перешкода, непереборна, якщо тільки граф не помилявся, внесла страх і сум'яття в душу Андзолето. У такому стані побрів він на Корте-Мінеллі. Зупиняючись на кожному кроці, він силкувався уявити собі образ подруги й усоте запитував себе: «Так вона некрасива? Потворна? Бридка?»

Розділ 8

— Що ти так дивишся на мене? — запитала Консуело, бачачи, що Андзолето, увійшовши до кімнати, мовчки розглядає її з якимось дивним виглядом. — Можна подумати, що ти мене ніколи не бачив.

— Це правда, Консуело, — відповів він, — я ніколи тебе не бачив.

— Що ти говориш? Ти сповна розуму?

— О господи! — вигукнув Андзолето. — У мене в мозку немов якась чорна пляма, через яку я не бачу тебе.

— Боже милосердний! Та ти хворий, мій друже!

— Ні, люба моя, заспокойся, і постараймося все з'ясувати. Скажи мені, Консуело, ти вважаєш мене красивим?

— Ну звичайно, адже я тебе люблю.

— А якби ти мене не любила, яким би я тобі здавався?

— Звідки мені знати?

— Але, коли ти дивишся на інших чоловіків, розрізняєш же ти, красиві вони чи некрасиві?

— Розрізняю, але для мене ти гарніший усіх красенів.

— Через те, що я дійсно красивий, чи через те, що ти мене любиш?

— І через те й через інше. Втім, усі вважають тебе красивим, і ти сам це добре знаєш. Але яке тобі до цього діло?

— Мені хочеться знати, чи любила б ти мене, якби я був потворний?

— Мабуть, я й не помітила б цього.

— Виходить, на твою думку, можна любити й некрасивого?

— Чому ж ні? Адже любиш ти мене.

— Виходить, ти некрасива, Консуело? Говори, відповідай же! Ти справді некрасива?

— Мені завжди це говорили. А сам ти хіба цього не бачиш?

— Ні, ні, справді не бачу.

— Ну, тоді я вважаю себе досить гарною й дуже задоволена цим.

— От зараз, Консуело, ти дивишся на мене такими добрими, щирими, люблячими очима, що здаєшся мені прекраснішою за Кориллу. Але мені хочеться знати, чи дійсно це так чи це тільки моя омана. Розумієш, я добре знаю твоє лице, знаю, що воно чесне й подобається мені. Коли я роздратований, воно діє на мене заспокійливо, коли я смутний, утішає мене, коли я пригнічений, надихає мене. Але я не знаю твоєї зовнішності. Я не знаю, Консуело, чи дійсно ти некрасива.

— Я ще раз запитую: яке тобі до цього діло?

— Мені необхідно це знати. Як ти гадаєш, чи може красивий чоловік любити некрасиву жінку?

— Але ж любив ти мою бідолашну матір, а вона зробилася під кінець цілковитим страховиськом. А я ж бо як її любила!

— І ти вважала її потворною?

— Ні. А ти?

— Я й не думав про її зовнішність. Але це зовсім не те, Консуело… Я говорю про іншу любов — про пристрасну; адже я тебе люблю саме такою любов'ю, чи не правда? Я не можу обходитися без тебе, не можу з тобою розлучитись. Адже це справжня любов, правда?

— А чим іншим могло б це бути?

— Дружбою.

— Так. Можливо, що це і є дружба.

Тут здивована Консуело замовкла й уважно подивилася на Андзолето. А той, поринувши в роздуми, уперше сушив собі голову над тим, що він відчував до Консуело — любов чи дружбу, і про що говорили цей спокій почуттів і ця цнотливість, яку він так легко зберігав біля неї, — про повагу чи про байдужість? Уперше подивився він на дівчину очима молодого чоловіка, не

без деякого хвилювання розбираючи й оцінюючи її чоло, очі, фігуру — все те, що дотепер жило в його уяві у вигляді якогось затуманеного ідеального цілого. Уперше схвильована Консуело була збентежена поглядом свого друга: вона зашарілася, серце її забилося, і, не маючи сили дивитись у вічі Андзолето, вона відвернулась. Андзолето все ще продовжував зберігати мовчання. Не зважуючись його перервати, Консуело раптом відчула невимовну тривогу, великі сльози одна за одною покотилися по її щоках, і, затуляючи лице руками, вона вигукнула:

— О, я бачу, ти прийшов мені сказати, що не хочеш більше, аби я була твоєю подругою.

— Ні, ні, ніколи я цього не говорив і не говорю! — вигукнув Андзолето, наляканий її слізьми, які бачив уперше, і поспішно по-братському обійняв її.

Але в цю мить Консуело відвернулась, і тому замість свіжої, прохолодної щоки поцілунок його зустрів гаряче плече, ледь прикрите косинкою із грубого чорного мережива.

Коли перший спалах пристрасті виникне в сильній молодій істоті, яка зберегла всю свою дитячу чистоту, але вже досягла повного розквіту, він викликає приголомшливе, майже болісне відчуття.

— Не знаю, що зі мною, — мовила Консуело, вириваючись із обіймів свого друга із страхом, якого досі не відчувала, — але мені зле, мені здається, начебто я вмираю…

— Не треба вмирати, люба, — говорив Андзолето, ніжно підтримуючи її, — тепер я переконаний, що ти красуня, справжня красуня.

Дійсно, Консуело була дуже гарна в цю мить. І Андзолето, відчувши це всією своєю істотою, не міг стриматися, щоб не висловити їй свого захоплення, хоча й не був упевнений у тім, що її краса відповідає вимогам сцени.

— Та скажи нарешті, навіщо тобі знадобилося сьогодні, щоб я була красива? — запитала Консуело, зненацька сполотнівши й знесилівши.

— А хіба тобі самій не хочеться бути красивою, мила Консуело?

— Так, для тебе.

— А для інших?

— Яке мені до них діло?

— А якби від цього залежало наше майбутнє?

Тут Андзолето, бачачи, як збентежив він свою подругу, відверто розповів їй про те, що сталося між ним і графом. Коли він передав їй не дуже втішні для неї слова Дзустіньяні, добродушна Консуело, що зрозуміла тепер, у чому річ, і встигла заспокоїтися, витерла сльози і розсміялася.

— Як, — вигукнув Андзолето, уражений такою цілковитою відсутністю марнославства, — ти нітрохи не схвильована, не збентежена? О, я бачу, Консуело, що ви маленька кокетка й чудово знаєте, що ви не потворні.

— Послухай, — відповіла вона, всміхаючись. — Позаяк ти надаєш такого значення усіляким дурницям, я мушу тебе трохи заспокоїти. Я ніколи не була кокеткою: при моїй зовнішності це було б смішно. Одначе безсумнівно, що я тепер уже не потворна.

— Справді? Ти це чула? Хто ж говорив тобі це, Консуело?

— По-перше, моя мати, її ніколи не бентежила моя некрасивість. Вона не раз повторювала, що це мине й що сама вона в дитинстві була ще гірша. А тим часом я від багатьох, хто знав її, чула, що у двадцять років вона була найкрасивішою дівчиною в Бургосі. Пам'ятаєш, коли вона співала в кав'ярні, не раз доводилося чути: «Яка, мабуть, ця жінка була гарна в молодості». Бачиш, друже мій, для бідняків краса — це справа однієї миті: сьогодні ти ще не красива, а завтра вже перестала бути красивою. Можливо, і я ще буду гарненькою, тільки б мені не перевтомлюватися, висипатися добре та не дуже голодувати.

— Консуело, ми з тобою не розлучимося. Я незабаром розбагатію, ти ні в чому не будеш мати потреби й зможеш гарнішати, скільки тобі заманеться.

— У добрий час! Нехай допоможе нам Господь в усьому іншому!

— Так, але все це не вирішує справи зараз: необхідно дізнатися, чи вважатиме тебе граф достатньо красивою для сцени.

— Клятий граф! Тільки б він не був занадто вимогливим.

— Ну, принаймні ти не погануля.

— Так, я не погануля. Ще недавно я чула, як скляр, — той, що живе напроти нас, — сказав своїй дружині: «А знаєш, Консуело зовсім непогана з лиця, до того ж у неї чудова фігура, а коли вона сміється, так просто серце радіє; коли ж заспіває — робиться й зовсім красивою».

— А що відповіла на це його дружина?

— Вона відповіла: «А тобі що до цього, дурню? Ліпше займайся своєю справою: одруженому чоловікові нема чого заглядатися на дівчат».

— І, скажи, видно було, що вона гнівається?

— Ще й як!

— Так, це гарна ознака. Вона вважала, що чоловік її не помилився. Ну, а ще що?

— А потім графиня Моченіго, — я шию на неї, і вона завжди турбувалася про мене, — отож минулого тижня входжу я до неї, а вона й говорить докторові Анчилло: «Подивіться, докторе, як ця дівчинка виросла, побіліла, яка в неї чарівна фігура».

— А доктор що відповів?

— Він відповів: «Так, дійсно, пані, я не впізнав би її, присягаюся вам! Вона з тих флегматичних натур, які біліють, коли починають повніти; побачите, з неї вийде красуня».

— Чи не чула ти ще чого?

— Ще ігуменя монастиря Санта-К'яра, — вона замовляє мені вишивки для своїх вівтарів, — теж сказала одній з черниць: «Хіба не моя була правда, коли я говорила, що Консуело схожа на нашу святу Цецилію[43]? Щоразу, молячись перед образом, я мимоволі думаю про цю дівчинку, думаю й прошу Бога, щоб вона не впала в гріх і завжди співала тільки в церкві».

— А що відповіла сестра?

— Вона відповіла: «Ваша правда, мати ігуменя, суща правда». Зараз же після цього я побігла до їхньої церкви подивитися на святу Цецилію. Її написав великий художник, і вона така красуня!

— І вона схожа на тебе?

— Трошки.

— Чому ж ти мені ніколи про це не говорила?

— Та я якось не думала про це.

— Мила моя Консуело, так, виходить, ти красива?

— Цього я не думаю, але я вже не така погана собою, як говорили раніше. У всякому разі, про свою потворність я більше не чую. Щоправда, може, причина в тому, що люди не хочуть мене засмучувати тепер, коли я стала дорослою.

— Ну, Консуело, подивись-но на мене гарненько! Почати з того, що в тебе найкрасивіші у світі очі.

— Зате рот занадто великий, — вставила, сміючись, Консуело, розглядаючи себе в осколок розбитого дзеркала.

— Рот не малий, але які чудові зуби, — продовжував Андзолето, — просто перлини! Так і сяють, коли ти смієшся.

— У такому разі, коли ми з тобою будемо у графа, ти мусиш неодмінно розсмішити мене.

— А волосся яке чудове, Консуело!

— Оце правда. На, подивися…

Вона витягла шпильки, і цілий потік чорного волосся, у якому сонце відбилось, як у дзеркалі, спустився до землі.

— У тебе високі груди, тонка талія, а плечі… До чого вони гарні! Навіщо ти ховаєш їх від мене, Консуело? Адже я хочу бачити тільки те, що тобі неминуче доведеться показувати публіці.

— Нога в мене досить маленька, — бажаючи перемінити розмову, сказала Консуело, виставляючи свою крихітну, чудову ніжку — ніжку справжньої андалузки, яку майже неможливо зустріти у Венеції.

— Ручка — теж чудова, — додав Андзолето, вперше цілуючи їй руку, яку дотепер тільки по-товариському потискував. — Ну, покажи мені свої руки вище!

— Ти ж їх сто разів бачив, — заперечила вона, знімаючи мітенки.

— Та ні ж бо! Я ніколи ще їх не бачив, — сказав Андзолето.

Це безневинне й разом з тим небезпечне розслідування починало дивним чином хвилювати юнака. Він якось одразу замовк і все дивився на дівчину, а та під впливом його поглядів з кожною хвилиною перетворювалась, роблячись усе гарнішою й гарнішою.

Можливо, він був не зовсім сліпий і раніше; можливо, вперше Консуело, сама того не усвідомлюючи, скинула із себе вираз безтурботності, припустимий лише при бездоганній правильності ліній. У цю мить, іще схвильована ударом, який уразив її в саме серце, та вже знову простодушна й довірлива, однак іще відчуваючи легку зніяковілість, що виникала не від кокетства, яке прокинулося, а від почуття соромливості, пережитого й зрозумілого нею, вона прозорою білизною лиця й чистими, ясними очима дійсно нагадувала святу Цецилію з монастиря Санта-К'яра. Андзолето не в силах був одірвати від неї очей. Сонце зайшло. У великій кімнаті з одним маленьким вікном швидко темніло, і в цьому напівсвітлі Консуело стала ще гарнішою, — здавалося, начебто навколо неї розвівається подих невловимих насолод. У голові молодого Андзолето пронеслася думка віддатися пристрасті, що пробудилася в ньому з незнаною дотепер силою, але негайно ж холодний розум узяв гору над цим поривом. Йому хотілося своїм палким захватом схвилювати Консуело й перевірити, чи може її краса розбудити в ньому таку ж пристрасть, яку будили всіма визнані красуні, що ними він уже володів. Але він не посмів піддатися цій спокусі, недостойній тієї, що викликала в ньому такі думки. Хвилювання його все росло, а острах втратити це нове для нього солодке відчуття змушувало бажати, щоб ця мить тривала якомога довше.

Раптом Консуело, що не могла вже терпіти довше зніяковілість, яка охопила її, зробила над собою зусилля і, щоб знову повернутися до колишньої безтурботної веселості, почала походжати по кімнаті, наспівуючи з перебільшеною експресією уривки з ліричної драми й супроводжуючи спів, немов на сцені, трагічними жестами.

— Так це ж чудово! — захоплено вигукнув Андзолето, бачачи, що вона здатна вдаватися до сценічних трюків, чого він у ній ніколи не підозрював.

— Зовсім не чудово! — сказала Консуело, сідаючи. — Сподіваюся, ти це говориш жартома?

— Запевняю тебе, це було б чудово на сцені. Повір, тут немає нічого зайвого. Корилла луснула б від заздрості: це так само ефектно, як те, за що їй аплодують з таким шаленством.

— Мій милий Андзолето, я зовсім не хочу, щоб вона луснула від заздрості до такого фіглярства. І якби публіка здумала аплодувати мені тільки тому, що я вмію передражнювати Кориллу, то перед такою публікою я більше не захотіла б і з'являтися.

— Ти, виходить, сподіваєшся її перевершити?

— Так, сподіваюся або відмовлюся від усього.

— Як же ти це зробиш?

— Поки ще не знаю…

— Спробуй.

— Ні, все це лише мрії; і поки не буде вирішено, погана я собою чи гарна, нам нема чого будувати повітряні замки. Може, ми обоє з тобою несповна розуму і, як висловився пан граф, Консуело дійсно потворна.

Це останнє припущення дало Андзолето сили піти.

Розділ 9

У цю смугу свого життя, майже невідому його біографам, Нікколо Порпора, один із кращих композиторів Італії та найбільший професор співу XVIII століття, учень Скарлатті, вчитель співаків Ґассе[44], Фарінеллі[45], Кафареллі[46], Салімбені[47], Уберто[48] (відомого під ім'ям Порпоріно)[49] і співачок Мінґотті[50], Ґабріеллі[51], Мольтені[52], — словом, родоначальник найзнаменитішої школи співу свого часу, Нікколо Порпора животів у Венеції, у стані, близькому до вбогості й розпачу. А тим часом колись він стояв на чолі консерваторії Оспедалетто в цьому самому місті, і то був найблискучіший період його життя. Саме в ту пору ним було написано й поставлено його кращі опери, кращі кантати й усі його головні твори духовної музики. Викликаний 1728 року до Відня, він, щоправда не без деяких зусиль, домігся там заступництва імператора Карла VI[53]. Він користувався також прихильністю саксонського двору[54], а потім був запрошений до Лондона, де протягом дев'яти чи десяти років мав честь суперничати із самим великим Генделем, зірка якого саме в цю пору трохи потьмяніла[55]. Але зрештою геній Генделя запанував, і Порпора, уражений у своїй гордості та майже без грошей, повернувся до Венеції, де не без труднощів посів місце директора вже іншої консерваторії[56]. Він написав тут іще кілька опер і поставив їх на сцені, але це було нелегко; остання ж

опера, хоча й написана у Венеції, ішла тільки в лондонському театрі, де не мала ніякого успіху. Генієві його було завдано жорстокого удару; слава й успіх могли б іще відродити його, але невдячність Ґассе, Фарінеллі й Кафареллі, які все більше й більше забували свого вчителя, остаточно розбила його серце, озлобила його, отруїла йому старість. Відомо, що він помер у Неаполі на вісімдесятому році життя у злиднях і горі.

У той час, коли граф Дзустіньяні, передбачаючи відхід Корилли й майже бажаючи його, підшукував їй заступницю, Порпора переживав якраз один із нападів озлоблення, і його роздратування мало деяку підставу. Якщо у Венеції любили й виконували музику Йомеллі[57], Лотті[58], Каріссімі[59], Ґаспаріні[60] й інших чудових майстрів, то це не заважало публіці одночасно захоплюватися, не перебираючи, легкою музикою Кокі[61], Буїні[62], Сальваторе Аполліні й інших більш або менш бездарних композиторів, що лестили пересічним людям своїм легким і вульгарним стилем. Опери Ґассе не могли подобатися його вчителеві, справедливо розгніваному на нього. Маститий і нещасний Порпора, що закрив серце й вуха для сучасної музики, намагався задушити її славою й авторитетом старих. Із надмірною суворістю він гудив граціозні твори Ґалуппі[63] й навіть оригінальні фантазії Кьодзетто[64] — популярного у Венеції композитора. З ним можна було розмовляти лише про падре Мартіні[65], про Дуранте[66], про Монтеверді[67], про Палестріну; не знаю, чи був прихильним він навіть до Марчелло[68] й Лео[69]. Ось чому перші спроби графа Дзустіньяні запросити на сцену його невідому учениці, бідну Консуело, якій він бажав, однак, і слави й щастя, були зустрінуті Порпорою холодно й зі смутком. Він був занадто досвідченим викладачем, аби не знати ціни своїй учениці, не знати, на що вона заслуговує. Сама думка, що цей істинний талант, вирощений на шедеврах старих композиторів, буде піддано профанації, жахала старого. Опустивши голову, пригніченим голосом він відповів графу:

— Ну що ж, беріть цю незаплямовану душу, цей чистий розум, киньте його собакам, віддайте на поживу звірам, якщо вже така в наші дні доля генія.

Ця серйозна, глибока й разом з тим комічна печаль старого музиканта піднесла Консуело в очах графа: якщо цей суворий учитель так цінує її, значить є за що.

— Це дійсно ваша думка, шановний маестро? Справді Консуело така незвичайна, божественна істота?

— Ви її почуєте, — мовив Порпора з виглядом людини, що скорилася неминучому, і повторив: — Така її доля.

Граф усе-таки зумів розсіяти зневіру маестро, обнадіявши його обіцянкою серйозно переглянути оперний репертуар свого театру. Він обіцяв виключити з репертуару, як тільки йому вдасться позбутися Корилли, погані опери, що ставилися, за його словами, лише за її примхою і заради її успіху. Він натякнув досить спритно, що буде дуже стриманий відносно постановок опер Ґассе, і навіть заявив, що у разі, якщо Порпора побажає створити оперу для Консуело, то день, коли учениця вкриє свого вчителя подвійною славою, передавши його думки у відповідному стилі, буде торжеством для оперної сцени Сан-Самуеле й найщасливішим днем у житті самого графа. Порпора, переконаний його доводами, трохи полагіднішав і потай уже бажав, щоб дебют його учениці, якого він спочатку побоювався, гадаючи, що вона могла б

надати нового блиску творам його суперника, відбувся. Однак, оскільки граф висловив побоювання щодо зовнішності Консуело, він навідріз відмовився дати йому можливість прослухати її у вузькому колі й без підготовки. На всі наполягання й запитання графа він відповідав:

— Я не стверджуватиму, що вона красуня. Дівчина, так бідно одягнена, природно, губиться перед таким вельможею й цінителем мистецтва, як ви; дитя народу, вона не зустрічала в житті ніякої уваги і, ясна річ, має потребу в тім, аби трохи зайнятися своїм туалетом і підготуватися. До того ж Консуело належить до числа людей, чиї обличчя дивно перетворюються під впливом натхнення. Треба одночасно й бачити й чути її. Доручіть це мені; якщо вам вона не підійде, я візьму її до себе й знайду спосіб зробити з неї гарну черницю, яка прославить школу, де буде викладати.

Така була в дійсності та майбутність, про яку дотепер мріяв Порпора для Консуело.

Побачивши потім свою учениці, він оголосив, що їй доведеться співати в присутності графа Дзустіньяні. Коли дівчина наївно висловила побоювання, що граф визнає її некрасивою, вчитель, переконавши її в тому, що граф сидітиме в церкві під час богослужіння й не побачить її за ґратами органа, та все-таки порадив одягтися пристойніше, тому що після служби він відрекомендує її графові. Хоч який був бідний сам шляхетний старий, він дав їй для цієї мети невелику суму, і Консуело, схвильована й розгублена, вперше зайнялася своєю особою й нашвидкуруч підготувала свій туалет. Вона вирішила також випробувати й свій голос і, заспівавши, відчула його таким сильним, свіжим і гнучким, що кілька разів повторила зачарованому й також схвильованому Андзолето:

— Ах! Навіщо потрібно співачці ще щось, окрім уміння співати?

Розділ 10

Напередодні врочистого дня Андзолето застав двері в кімнату своєї подруги зачиненими на засувку і, тільки прождавши на сходах близько чверті години, зміг нарешті ввійти й глянути на Консуело у святковому вбранні, яке їй хотілося йому показати. Вона надягла гарненьке ситцеве плаття у великих квітах, мереживну косинку й напудрила волосся. Це так змінило її вигляд, що Андзолето простояв у здивуванні кілька хвилин, не розуміючи, чи виграла вона, чи втратила від такого перетворення. Нерішучість, яку Консуело прочитала в його очах, уразила її, немов удар кинджала.

— Ну от! — вигукнула вона. — Я бачу, що не подобаюся тобі в цьому вбранні. Хто зможе визнати мене хоча б терпимою, якщо навіть той, хто мене любить, не відчуває, дивлячись на мене, ні найменшого задоволення.

— Зажди, зажди, — заперечив Андзолето, — насамперед я уражений твоєю чарівною фігурою в цьому довгому ліфі; до того ж мереживна косинка надає тобі такого шляхетного вигляду. Спідниця падає широкими складками й сидить на тобі чудово… Однак мені жаль твого чорного волосся… Так, мені здається, що перед цим було краще. Але що поробиш! Воно гарне для плебейки, а завтра ти маєш бути синьйорою.

— А навіщо мені потрібно бути синьйорою? Я ненавиджу цю пудру, вона знебарвлює й старить найкрасивіших, а під усіма цими оборками я здаюся собі чужою. Словом, я сама собі не подобаюся й бачу, що й ти такої ж думки. Знаєш, сьогодні я була на репетиції, і при мені Клоринда теж приміряла нове плаття. Яка вона ошатна, смілива, красива! (От щасливиця, на неї не потрібно дивитися двічі, щоб переконатися в її красі.) Мені дуже страшно з'явитися перед графом поряд із нею.

— Будь спокійна, граф не тільки бачив її, але й чув.

— І вона співала погано?

— Так, як співає завжди.

— Ах, друже мій, суперництво псує душу. Ще недавно, якби Клоринда — при всьому своєму марнославстві вона ж зовсім не погана дівчина — зазнала фіаско перед знавцем музики, я від усієї душі пожаліла б її й розділила з нею її горе. А сьогодні я ловлю себе на тому, що могла б порадіти її провалу. Боротьба, заздрість, прагнення звести зі світу одна одну… І все через кого? Через людину, яку не тільки не любиш, але навіть не знаєш! Як це сумно, любий мій! І мені здається, що я однаково боюся й успіху, й провалу. Мені здається, що настав край нашому з тобою щастю й що завтра, хоч який би був результат випробування, я повернуся в цю вбогу кімнату зовсім іншою, не тією, що жила в ній дотепер.

Дві великі сльози скотилися по щоках Консуело.

— Плакати тепер? Як можна! — вигукнув Андзолето. — У тебе потьмяніють очі, розпухнуть повіки! А твої очі, Консуело… Гляди не псуй їх — вони найкрасивіше, що в тебе є.

— Або менш некрасиве, ніж усе інше, — мовила вона, втираючи сльози. — Виявляється, коли віддаєш себе сцені, то не маєш права навіть плакати.

Андзолето намагався її втішити, але вона була сумна протягом усього дня. А ввечері, залишившись на самоті, вона струсила пудру зі свого прекрасного, чорного як смола волосся, пригладила його, приміряла ще не старе чорне шовкове платтячко, яке зазвичай надягала щонеділі, й, побачивши себе у дзеркалі такою, якою звикла себе бачити, заспокоїлася. Потім, палко помоливши, почала думати про свою матір, розчулилася й заснула у сльозах. Коли Андзолето наступного ранку зайшов за нею, щоб разом іти до церкви, він застав її біля спінета, одягнену й причесану, як зазвичай щонеділі, — вона репетирувала арію, яку мала виконувати.

— Як! Іще не причесана, не одягнена! Адже незабаром іти, про що ти думаєш, Консуело?

— Друже мій, я одягнена, причесана та спокійна. І я хочу залишитися в такому вигляді, — сказала вона рішучим тоном. — Усі ці ошатні плаття зовсім мені не личать. Моє чорне волосся тобі більше подобається, ніж напудрене. Цей ліф не заважає мені дихати. Будь ласка, не суперечи: ця справа вирішена. Я просила Бога надихнути мене, а матінку наставити, як мені поводитися. І от Господь переконав мене бути скромною і простою. А матінка сказала мені уві сні те, що говорила завжди: «Постарайся добре проспівати, а все інше в руках Божих». Я бачила, як вона взяла моє ошатне плаття, мої мережива, стрічки й сховала їх у шафу, а моє чорне платтячко й білу серпанкову косинку поклала на стілець біля мого ліжка. Прокинувшись, я сховала своє вбрання до шафи, як зробила це вона уві сні, надягла своє чорне платтячко, косинку, і от я готова. І почуваюся куди хоробрішою відтоді, як стала знову сама собою. Послухай краще мій голос, — усе залежить од нього.

І вона виконала руладу…

— О господи! Ми пропали! — вигукнув Андзолето. — Голос твій звучить глухо, і очі зовсім червоні. Ти, напевно, вчора ввечері плакала! Гарна, нема чого казати! Повторюю тобі: ми пропали! Ти просто з глузду з'їхала! Одягтися в жалобу святкового дня! Це й нещастя приносить, і робить тебе набагато гіршою, ніж ти є. Скоріше, скоріше переодягайся, а я поки що збігаю за рум'янами. Ти бліда як мрець.

Між ними розгорілася палка суперечка. Андзолето був навіть дещо грубий. Бідолашна дівчина знову засмутилася й розплакалася. Це ще більше вивело із себе Андзолето, і суперечка була в повному розпалі, коли на годиннику пробило за чверть другу: залишалося рівно стільки часу, щоб, засапавшись, добігти до церкви. Андзолето вибухнув прокльонами. Консуело, блідіша від ранкової зірки, що дивиться у воду лагун, востаннє зазирнула у своє розбите дзеркальце й рвучко кинулася в обійми Андзолето.

— Друже мій! — вигукнула вона. — Не свари; не проклинай мене! Краще поцілуй мене міцніше, щоб розрум'янити мої побілілі щоки. Нехай твій поцілунок буде жертовним вогнем на вустах Ісайї[70]; і нехай Господь не покарає нас за те, що ми засумнівалися в його допомозі!

Поспішно накинувши на голову косинку, вона схопила ноти й, тягнучи за собою коханого, що розгубився, побігла з ним до церкви Мендіканті. Церква була вже заповнена шанувальниками прекрасної музики Порпори. Андзолето ні живий ні мертвий пішов до графа, який заздалегідь умовився зустрітися з ним тут, а Консуело піднялася на хори. Хористки вже стояли в бойовій готовності, а професор чекав біля пюпітра. Консуело й не підозрювала, що з того місця, де сидів граф, прекрасно видно хор і що він, не спускаючи очей, стежить за кожним її рухом.

Але обличчя її він іще не міг розгледіти: прийшовши, вона відразу опустилася на коліна й, затуливши обличчя руками, почала гаряче молитися. «Господи, — шепотіла вона, — ти знаєш, що я прошу піднести мене, не прагнучи при цьому принизити моїх суперниць. Ти знаєш також, що, присвячуючи себе світу й світському мистецтву, я не хочу забути тебе, не хочу вести порочного життя. Тобі відомо, що в душі моїй немає марнославства, і я благаю підтримати мене, облагородити звук мого голосу й додати йому проникливість, коли я співатиму хвалу тобі, лише заради того,

щоб з'єднатися з тим, кого мені дозволила любити моя мати, щоб ніколи не розлучатися з ним, дати йому радість і щастя».

Коли пролунали перші акорди оркестру, що закликали Консуело зайняти своє місце, вона повільно підвелася з колін, косинка її сповзла на плечі, — тут граф і Андзолето, сповнені нетерпіння й занепокоєння, нарешті змогли побачити її. Але що за чудесне перетворення сталось із цією юною дівчиною, ще за хвилину перед тим такою блідою, пригніченою, втомленою, переляканою! Навколо її високого чола, здавалося, маяло небесне сяйво; ніжна знемога була розлита по шляхетному, спокійному й ясному обличчю. У її безтурботному погляді не видно було дрібної жадоби успіху. В усій її істоті відчувалося щось серйозне, глибоке, таємниче, що зворушувало та вселяло повагу.

— Кріпись, дочко моя, — прошепотів їй професор, — ти виконуватимеш твір великого композитора в його присутності; він тут і слухатиме тебе.

— Хто, Марчелло? — запитала здивована Консуело, бачачи, що професор кладе на пюпітр псалми Марчелло.

— Так, Марчелло. А ти співай, як завжди, не краще й не гірше, і все буде чудово.

Справді, Марчелло, що у цей час доживав останній рік свого життя, приїхав попрощатися з рідною Венецією, яку він тричі уславив — і як композитор, і як письменник, і як державний діяч[71]. Він виявив багато уваги Порпорі, який і попросив іменитого гостя прослухати його учениць. Професор, бажаючи зробити сюрприз маститому композиторові, поставив першим номером його чудовий псалом «I cieli immensi narrano», який Консуело виконувала досконало. Жоден твір не міг більше гармоніювати з релігійним екстазом, яким була сповнена в цю хвилину шляхетна душа дівчини. Щойно Консуело пробігла очима перший рядок цього глибокого, захоплюючого псалма, вона перенеслася в інший світ. Забувши про графа, про суперниць, що злобують, про самого Андзолето, вона пам'ятала тільки про Бога та про Марчелло. У композиторі вона бачила посередника між собою й цими сяючими небесами, славу яких вона готувалась оспівати. Чи міг який-небудь сюжет бути прекраснішим, чи могла бути піднесенішою ідея!

I cieli immensi narrano[72]

Del grande Iddio la gloria;

Il firmamento lucido,

All' universo annunzia,

Quanto sieno mirabili

Delia sua destra le opere.[73]

Чарівний рум'янець залив її щоки, священний вогонь запалав у великих чорних очах, і під зводами церкви пролунав її незрівнянний голос, чистий, могутній, величний, — голос, який міг іти лише від істоти, що має винятковий розум і велике серце. Після декількох тактів сльози розчулення заструменіли з очей Марчелло. Граф, не в змозі перебороти хвилювання, вигукнув:

— Присягаюся Богом, ця жінка прекрасна! Це свята Цецилія, свята Тереза[74], свята Консуело! Це уособлення поезії, музики, віри!

В Андзолето підкошувалися ноги, він ледве стояв, судорожно стискаючи руками ґрати підвищення, поки нарешті, задихаючись, близький до непритомності, не опустився на стілець, сп'янілий із радості й гордості.

Лише повага до святого місця стримувала численних аматорів і юрбу, що наповнювала церкву, від бурхливих оплесків, доречних у театрі. У графа не вистачило терпіння дочекатися кінця відправи, і він піднявся на хори, щоб висловити свій захват Порпорі й Консуело. Ще під час богослужіння, поки духівництво читало молитви, Консуело попросили піднятися на підвищення, де сиділи граф і Марчелло. Композитор захотів подякувати їй і висловити їй свої почуття. Він був іще такий схвильований, що ледве міг говорити.

— Дочко моя, — почав він уривчастим голосом, — прийми подяку й благословення вмираючого. Ти в одну мить змусила мене забути цілі роки смертельних мук. Коли я слухав тебе, мені здавалося, що зі мною сталося чудо й жорстокий біль, який безперестанно роздирає мене, зник назавжди. Якщо ангели на небесах співають, як ти, я жадаю покинути землю, щоб утішитися вічною насолодою, яку я спізнав завдяки тобі. Благословляю тебе, дитя моє! Будь щаслива в цьому світі, як ти цього заслуговуєш. Я чув Фаустіну[75], Романіну[76], Куццоні[77], всіх найбільших співачок світу; вони не варті твого мізинця. Тобі судилося дати людям те, чого вони ще ніколи не чули, тобі судилося змусити їх відчути те, чого дотепер не відчув іще жоден смертний!

Пригнічена, мовби знищена цією високою похвалою, Консуело низько схилилася, наче намагаючись стати навколішки, і, не спроможна вимовити ні слова, тільки піднесла до губ мертвовно-бліду руку великого старця. Але, підводячись, вона кинула на Андзолето погляд, що, здавалося, говорив йому: «Невдячний, і ти не розгадав мене!»

Розділ 11

Протягом решти богослужіння Консуело виявила стільки енергії й такі природні дані, що всі вимоги, які міг би ще поставити граф Дзустіньяні, виявилися задоволеними. Вона вела за собою, підтримувала й надихала весь

хор і в міру виконання своїх партій виявила величезний діапазон голосу й усю розмаїтість його достоїнств, а також невичерпну силу своїх легенів, або, вірніше, досконалість свого мистецтва: адже той, хто вміє співати, не знає втоми, а співати для Консуело було так само легко, як для інших дихати. Її чистий, звучний голос вирізнявся серед сотні голосів її подруг, і їй не треба було для цього кричати, як бездарним і безголосим співачкам. До того ж вона почувала й розуміла до найтонших відтінків думку композитора. Словом, вона одна була й артистом, і майстром серед усього цього гурту пересічних співачок із млявим темпераментом, хоча й зі свіжими голосами. Природно, не хвастаючись цим, вона панувала, і, поки тривав спів, усім, хто співав, здавалося, що інакше й бути не може. Але коли хор змовк, ті самі хористки, які під час виконання поглядом благали Консуело про допомогу, тепер у глибині душі були сердиті на неї за це й усі похвали на адресу школи Порпори приписували собі. Всі ці похвали Порпора вислуховував мовчки, всміхаючись, але при цьому він дивився на Консуело, й Андзолето чудово розумів, що говорить його погляд.

По закінченні богослужіння граф в одній із приймалень монастиря запропонував хористкам пишне частування. Ґрати розділяли два великі столи, поставлені у формі півмісяця один проти одного: просвіт, розрахований на розмір величезного пирога, був залишений посередині ґрат для того, щоб передавати страви, які граф сам люб'язно пропонував старшим черницям і вихованкам. Одягнені послушницями, останні приходили по дванадцятеро зразу й по черзі всідалися на вільні місця в глибині зали. Ігуменя сиділа біля самих ґрат, праворуч од графа, що сидів у зовнішній частині зали, а ліворуч од нього було вільне місце. Далі сиділи Марчелло, Порпора, парафіяльний священик, старші священики, що брали участь у церковній відправі, трохи аристократів — аматорів музики, світські попечителі школи, і, нарешті, красень Андзолето у своєму парадному чорному костюмі, при шпазі. Зазвичай за таких обставин молоді співачки бували дуже жваві: їх приводили у приємний і збуджений стан смачні страви, товариство чоловіків, бажання подобатися або хоча б бути поміченими, і вони весело базікали навперебій. Але цього разу учта проходила невесело й якось натягнуто. Задум графа перестав бути таємницею (хіба є секрет, що якимось чином не просочиться крізь щілини монастирських стін?), і от кожна з молодих дівчат у глибині душі мріяла, що саме її Порпора запропонує графові замість Корилли. Сам професор хитро підтримував у деяких з них цю ілюзію: в одних — аби змусити їх краще співати в присутності Марчелло, в інших — щоб неминучим розчаруванням помститись їм за все те, що він перетерпів од них на своїх уроках. Так чи інакше, прихожа учениця школи Клоринда вичепурилася цього дня геть-чисто, збираючись сидіти поруч із графом. Якою ж була її лють, коли вона побачила, що ця старчиха Консуело у своєму чорному платтячку, ця погануля, відтепер визнана кращою співачкою школи та єдиною її окрасою, сідає з незворушним виглядом за стіл між графом і Марчелло! Злість спотворила її лице, вона стала такою некрасивою, якою ніколи не була Консуело й якою стала б сама Венера під впливом настільки ницих і злісних почуттів. Андзолето, тріумфуючи перемогу, бачив, що відбувається в душі Клоринди; він підсів до неї й розсипався у вульгарних компліментах, які та мала дурість прийняти за чисту монету. Це незабаром її втішило: вона уявила, що, заполонивши увагу нареченого Консуело, може помститись їй, і пустила в хід усі свої чари. Та вона була занадто обмеженою, а Андзолето занадто хитрим, і ця нерівна боротьба неминуче мала б поставити її в смішне становище.

Тим часом граф, розмовляючи з Консуело, все більше й більше дивувався, бачачи, що такт, здоровий глузд і чарівність, які виявляє вона в розмові, не менш значні, ніж талант і вміння, виявлені в церкві. За цілковитої відсутності кокетства в ній було стільки щирості, веселості, доброти, довірливості, що при першому ж знайомстві вона вселяла непереборну симпатію. Після вечері граф запросив Консуело проїхатися разом з ним і його друзями в гондолі, подихати вечірнім повітрям. Марчелло не міг через хворобу брати участь у цій прогулянці, але Порпора, граф Барберіґо й кілька інших аристократів із задоволенням прийняли пропозицію графа. Андзолето був також допущений. Консуело із зніяковілістю подумала про те, що їй доведеться бути самій в такому великому чоловічому товаристві, і тихенько попросила графа запросити також і Клоринду.

Дзустіньяні, який не розумів причини залицяння Андзолето до бідолашної красуні, був навіть задоволений, що той під час прогулянки буде більше зайнятий нею, ніж своєю нареченою. Доблесний граф, завдяки своєму легкодумству, гарній зовнішності, багатству, власному театру, а також легким вдачам свого народу й свого століття, був наділений чималою зарозумілістю. Збуджений випитим грецьким вином і музикою, прагнучи помститися якнайскоріше підступній Кориллі, граф, вважаючи це цілком природним, одразу почав упадати коло Консуело. Всівшись поруч із нею й улаштувавши так, що інша юна пара опинилася на протилежному кінці гондоли, він досить виразно впився поглядом у свою нову жертву. Але простодушна Консуело нічого не зрозуміла. Їй, такій чистій і чесній, навіть на думку спасти не могло, щоб покровитель її друга був здатний на таку ницість. До того ж через свою звичайну скромність, яку не зміг похитнути навіть блискучий нинішній успіх, Консуело не допускала й гадки про бажання графа поупадати коло неї. Вона так само продовжувала ставитися шанобливо до знатного вельможі, покровителя її й Андзолето, і простодушно, по-дитячому насолоджувалася приємною прогулянкою.

Її спокій і довірливість настільки вразили графа, що він не знав, віднести їх до веселої невимушеності жінки, що не помишляє про опір, чи до нашної дурості зовсім незайманої істоти. В Італії дівчина у вісімнадцять років досить освічена, — я хочу сказати, була освічена, особливо сто років тому, та ще маючи такого друга, як Андзолето. Здавалося б, усе сприяло сподіванням графа. А тим часом щоразу, коли він брав Консуело за руку або збирався обійняти її, його втримувала незбагненна зніяковілість, він відчував непевність, ледве не шанобливість, якої не міг усвідомити.

Барберіґо також вважав, що Консуело надзвичайно приваблива своєю простотою, і охоче розраховував би на неї так само, як і граф, але вважав неделікатним іти всупереч намірам свого друга. «По заслугах і честь, — думав він, бачачи, як блукають у солодкому захваті погляди графа. — Ще надійде й моя черга». Поки ж, не маючи звичаю милуватися зірками під час прогулянок із жінками, молодий Барберіґо задав собі запитання, на якій підставі цей нікчемний хлопчисько Андзолето захопив собі біляву Клоринду, і, підійшовши до неї, дав зрозуміти юному тенорові, що було б більш доречно, якби замість залицяння він узявся за весла. Андзолето, незважаючи на свою надзвичайну проникливість, був усе-таки недостатньо добре вихований, аби розуміти з півслова. До того ж він узагалі тримав себе з аристократами із зарозумілістю, яка переходила у нахабство. Він ненавидів їх усім серцем, а його поступливість стосовно них була тільки хитрістю, за

якою ховалося найглибше презирство. Барберіґо, зрозумівши, що тенорові хочеться його позлити, задумав жорстоко помститися йому.

— Подивіться, яким успіхом користується ваша подруга Консуело, — голосно звернувся він до Клоринди. — До чого вона дійде сьогодні? Їй недостатньо фурору, що вона вчинила своїм співом у всьому місті, — вона ще пускає бісики нашому бідолашному графу. Якщо він іще й не втратив остаточно голови, то, вже напевно, втратить, і тоді лихо синьйорі Кориллі.

— О, цього можна не боятися! — лукаво заперечила Клоринда. — Консуело закохана ось у цього самого Андзолето, вона його наречена. Вони палають одне до одного пристрастю бозна-скільки років.

— Багато років любові можуть бути забуті в одну мить, — заперечив Барберіґо, — особливо коли очі Дзустіньяні метають свої смертоносні стріли. Хіба ви цього не бачите, прекрасна Клориндо?

Андзолето несила було довго терпіти такі глузи. Тисячі змій уже починали ворушитися в його серці. Дотепер така підозра не спадала йому на думку: ні про що не думаючи, він насолоджувався перемогою своєї подруги, і якщо протягом двох годин він і бавився жартами над нещасною жертвою сьогоднішнього захоплюючого дня, то робив це лише для того, щоб якось упоратися зі своїм захватом і вдовольнити марнославство. Перекинувшись із Барберіґо кількома жартами, Андзолето зробив вигляд, що зацікавився диспутом про музику, який розгорівся в цей час на середині човна між Порпорою та іншими гістьми графа, і, поступово віддаляючись від того місця, за яке йому вже не хотілося більше змагатися, він прослизнув, користуючись темнотою, на ніс гондоли. Тут Андзолето відразу помітив, що його поява не припала до смаку графові: той відповів холодно й навіть сухо на кілька беззмістовних запитань юнака й порадив йому піти послухати глибокодумні міркування великого Порпори про контрапункт.

— Великий Порпора не мій учитель, — зауважив Андзолето жартівливим тоном, намагаючись приховати закипілу в ньому лють, — він учитель Консуело, і якщо вашій ясновельможності завгодно, щоб моя бідна Консуело не брала ніяких інших уроків, як тільки у свого старого професора… — ласкаво й вкрадливо продовжував юнак, нагинаючись до графа.

— Наймиліший Дзото, — перебив його граф теж ласкаво, але з превеликим лукавством, — мені треба щось вам сказати на вухо. — І, нагнувшись до нього, промовив: — Ваша наречена, одержавши, мабуть, од вас уроки чесноти, невразлива, але, якби я здумав дати їй уроки іншого роду, думаю, що я мав би право зайнятися цим протягом хоча б одного вечора…

Андзолето похолов із голови до ніг.

— Ваша наймилостивіша ясновельможність, можливо, не відмовить висловитися ясніше, — задихаючись, промовив він.

— Це можна зробити двома словами, ласкавий друже: «гондола за гондолу», — відрізав граф.

Андзолето так і завмер від жаху, зрозумівши, що графові відома його прогулянка наодинці з Кориллою. Шалена й зухвала жінка похвасталася цим

під час своєї останньої жорстокої сварки із Дзустіньяні. Марно винуватий намагався прибрати здивованого вигляду.

— Ідіть же й послухайте, що говорить Порпора про основи неаполітанської школи[78]! — незворушно промовив граф. — Потім розповісте мені, це дуже мене цікавить…

— Я це бачу, ваша ясновельможносте, — відповів розлютований Андзолето, який у цю мить здатний був погубити все своє майбутнє.

— Так що ж ти баришся? — наївно запитала здивована його нерішучістю Консуело. — У такому разі піду я, пане графе. Ви побачите, що я завжди готова служити вам.

І перш ніж граф устиг її зупинити, вона легко перестрибнула через лавку, що відокремлювала її від старого вчителя, і присіла біля нього навпочіпки.

Граф, бачачи, що його залицяння до Консуело мало зрушилося, визнав за потрібне прикинутися.

— Андзолето, — посміхаючись, сказав він, смикаючи досить сильно свого вихованця за вухо, — ось уся моя помста, далі цього вона не піде. Зізнайтеся, вона далеко не відповідає вашій провині. Чи можна порівняти задоволення, отримане мною від короткої безневинної розмови з вашою коханою на очах у десяти присутніх, із тим, чим ви насолодилися наодинці з моєю коханкою в її наглухо закритій гондолі?

— Ваша ясновельможносте, — у сильному хвилюванні скрикнув Андзолето, — запевняю вас честю…

— Де вона, ваша честь? Чи не в лівому вусі? — запитав граф, роблячи вигляд, що збирається проробити над цим бідолашним вухом те, що вже проробив над правим.

— Невже ви, ваша ясновельможносте, припускаєте так мало розсудливості у своєму вихованці, що вважаєте його здатним зробити таку дурість? — розв'язно запитав Андзолето, до якого встигла повернутися його звичайна винахідливість.

— Зробив він її чи не зробив, у цю хвилину мені глибоко байдуже, — сухо відповів граф, підвівся й, підійшовши до Консуело, сів біля неї.

Розділ 12

Диспути про музику тривали й у палаці Дзустіньяні, куди вся компанія повернулася близько півночі й де гостям був запропонований шоколад і шербети. Від техніки мистецтва перейшли до стилю, до ідей, до стародавніх

і сучасних музичних форм, нарешті торкнулися способів вираження й тут, природно, заговорили про артистів і про різну манеру відчувати й виражати музику. Порпора із захватом згадував свого вчителя Скарлатті, який уперше надав духовній музиці патетичного характеру. Але далі цього професор не йшов: він був проти того, щоб духовна музика вторгалася в галузь музики світської й дозволяла собі її прикраси, пасажі та рулади.

— Чи означає це, що ви відкидаєте важкі пасажі й фіоритури[79], які, одначе, створили успіх і популярність вашому знаменитому учневі Фарінеллі? — запитав його Андзолето.

— Я відкидаю їх у церкві, — відповів маестро, — а в театрі вітаю їх. Але й тут я хочу, щоб вони були на місці й, головне, — щоб ними не зловживали; я вимагаю дотримання строгого смаку, оригінальності, добірності, вимагаю, щоб модуляції відповідали не тільки даному сюжету, але й герою п'єси, почуттям, які він передає, і самому становищу, в якому він перебуває. Нехай німфи й пастушки щебечуть, як пташки, і своїми голосами наслідують дзюрчання фонтанів і струмочків, але Медея або Дідона[80] може тільки ридати або ричати, як поранена левиця. Кокетка, наприклад, може перевантажувати примхливими й вишуканими фіоритурами свої легковажні каватини. Корилла чудова в цьому жанрі, але якби вона спробувала передати глибокі почуття й бурхливі пристрасті, їй це зовсім не вдасться. І даремно буде вона хвилюватися, напружувати свій голос і легені: недоречний пасаж, безглузда рулада в одну мить перетворять у смішну пародію те велике, до чого вона прагнула. Ви всі чули Фаустіну Бордоні, нині синьйору Ґассе. Так от, вона в деяких ролях, що відповідають її блискучим даним, не мала собі рівних. Але з'явилася Куццоні, що передавала із властивою їй чистою, глибокою проникливістю скорботу, благання, ніжність, — і сльози, які вона викликала у вас, миттєво виганяли з вашого серця спогад про всі чудеса, які марнувала перед вашим слухом Фаустіна. І це тому, що існує талант, так би мовити, матеріальний, та існує геній душі. Є те, що забавляє, і те, що зворушує… Є те, що зворушує… Є те, що дивує, і те, що захоплює… Я чудово знаю, що вокальні фокуси тепер у моді; але якщо я й показував їх своїм учням як корисні аксесуари, то майже готовий у цьому розкаятися, чуючи, як більшість моїх учнів ними зловживає, жертвуючи необхідним заради зайвого й тривалим розчуленням публіки заради скороминущих вигуків подиву й гарячкового захвату.

Ніхто не заперечував цієї думки, безумовно правильної стосовно всіх видів мистецтва взагалі; піднесені артистичні натури завжди будуть дотримуватись її. Тим часом граф, згоряючи від бажання дізнатись, як виконує Консуело світську музику, почав для годиться суперечити занадто суворим поглядам Порпори. Але бачачи, що скромна учениця не тільки не спростовує єресі свого старого вчителя, а навпаки, не зводить очей з нього, мовби спонукаючи його вийти переможцем із цього диспуту, граф вирішив звернутися просто до неї самої із запитанням, чи зможе вона, на її думку, співати на сцені з тим же вмінням і чистотою, як співала в церкві.

— Сумніваюся, — відповіла вона відверто, із щирою смиренністю, — щоб я могла так само відчути натхнення на сцені; боюся, що там я багато втрачу.

— Ця скромна й розумна відповідь заспокоює мене, — сказав граф, — я впевнений у тому, що публіка, пристрасна, захоплива, щоправда, трохи

примхлива, надихне вас і ви зволите вивчити ті важкі, але повні блиску арії, яких публіка з кожним днем жадає все більше й більше.

— Вивчити! — з наголосом промовив Порпора, саркастично посміхаючись.

— Вивчити! — вигукнув Андзолето з гордим презирством.

— Так, так, звичайно вивчити, — погодилася зі звичайною своєю лагідністю Консуело. — Хоч я трохи і вправлялася в цьому жанрі, але не думаю, щоб уже могла суперничати зі знаменитими співачками, що виступали на нашій сцені…

— Ти брешеш! — з гарячністю скрикнув Андзолето. — Ваша ясновельможносте, вона бреше. Змусьте її проспівати найважчі колоратурні арії вашого репертуару, і ви побачите, на що вона здатна!

— Якби тільки я не боявся, що вона втомилася… — нерішуче промовив граф, а очі його вже запалали нетерпінням і очікуванням.

Консуело по-дитячому питально глянула на Порпору, мовби очікуючи його наказів.

— Ну що ж, — сказав професор, — вона не так легко втомлюється, і оскільки тут зібрався настільки тісний і приємний гурток, давайте проекзаменуємо її за всіма статтями. Чи не хотілося б вам, високошановний графе, вибрати арію й самому проакомпанувати їй на клавесині?

— Її спів і близькість так схвилюють мене, що я, мабуть, буду помилятися й фальшивити, — відповів Дзустіньяні. — Чому б, маестро, вам самому не акомпанувати їй?

— Мені б хотілося бачити, як вона співає. Сказати по правді, слухаючи її, я жодного разу не подумав глянути на неї під час співу. А мені треба знати, як вона тримається, що проробляє зі своїм ротом і очима. Іди ж, дочко моя, в числі твоїх екзаменаторів буду і я.

— У такому разі я сам буду їй акомпанувати, — заявив Андзолето, всідаючись за клавесин.

— Ви мене будете занадто бентежити, маестро, — звернулася Консуело до Порпори.

— Збентеження — ознака дурості, — відповів учитель, — той, хто істинно любить мистецтво, нічого не боїться. Якщо ти боїшся, виходить, ти марнолюбна. Якщо будеш не на висоті, виходить, здібності твої дуті, і я перший заявлю: «Консуело ні на що не здатна!»

І, анітрошки не турбуючись про те, як згубно може подіяти таке ніжне підбадьорення, професор надяг окуляри, всівся проти своєї учениці й почав відбивати такт, аби дати правильний темп ритурнелі[81]. Вибір припав на блискучу, химерну та важку арію з комічної опери Ґалуппі «Diavolessa»[82]: граф хотів одразу перейти на жанр, діаметрально протилежний тому, в якому Консуело викликала такий фурор цього ранку. Завдяки своєму величезному обдарованню дівчина, майже не вправляючись, самостійно домоглася вміння проробляти своїм гнучким і сильним голосом усі відомі на той час вокальні

фігури. Щоправда, Порпора сам радив їй робити ці вправи й зрідка змушував повторювати їх, бажаючи переконатися, що вона не зовсім їх закинула, але, загалом, приділяв цьому жанру так мало уваги, що навіть не підозрював, на що здатна в ньому його дивовижна учениця. Щоб помститися вчителеві за виявлену ним жорстокість, Консуело наважилася задля жарту оздобити вигадливу арію з «Diavolessa» фіоритурами й пасажами, які вважалися доти нездійсненними. Вона імпровізувала їх так просто, начебто вони були вписані в ноти й старанно розучені. У її імпровізаціях було стільки майстерних модуляцій, стільки виразності та чогось воістину диявольського, а крізь найбуйніші веселощі в них проривалися такі похмурі співзвуччя, що слухачі переходили від захвату до жаху, а Порпора, підхопившись із місця, закричав:

— Та ти сама втілений диявол!

Консуело завершила арію сильним крещендо, що викликало шалений захват, і зі сміхом опустилася на стілець.

— Ах ти ж капосне дівчисько! — вигукнув Порпора. — Тебе мало повісити! Ну й пожартувала ж ти з мене! Приховала від мене половину своїх знань, половину можливостей! Давно мені не було чого тебе вчити, а ти лицемірно продовжувала брати в мене уроки, — можливо, для того, щоб викрасти всі мої таємниці композиції й викладання, перевершити мене в усьому, а потім виставити мене старим педантом.

— Маестро, я тільки повторила те, що ви самі проробили з імператором Карлом. Пам'ятаєте, ви мені розповідали про цей епізод? Імператор не терпів трелей і заборонив вам уводити їх у вашу ораторію, і от ви, утримавшись од них до кінця, в останній фузі приготували йому гарненький дивертисмент: ви почали фугу чотирма висхідними трелями, а потім повторювали їх нескінченно в прискореному темпі всіма голосами. Ви щойно засуджували зловживання вокальними фокусами, а потім самі звеліли мені виконувати їх. От чому я й піднесла їх вам у такій кількості — хотіла довести, що я теж здатна зловживати таким пороком, і тепер прошу простити мене.

— Я вже сказав тобі, що ти сущий диявол, — відповів Порпора. — А тепер проспівай-но нам що-небудь людське. І співай, як сама знаєш, — я бачу, що більше не в змозі бути твоїм учителем.

— Ви завжди будете моїм шановним і улюбленим учителем! — вигукнула дівчина, рвучко кидаючись йому на шию й із силою стискаючи у своїх обіймах. — Цілих десять років ви годували й навчали мене. О, шановний учителю! Кажуть, вам знайома людська невдячність, нехай же Бог відніме в мене любов, нехай відніме голос, якщо в серці моєму знайдеться хоч одна отруйна крапля гордовитості й невдячності.

Порпора зблід, пробурмотів кілька слів і по-батьківськи поцілував свою учениці в чоло, зронивши на нього сльозу. Консуело не зважилася стерти її й довго відчувала, як на її чолі висихала ця холодна, болісна сльоза занедбаної старості, невизнаного генія. Сльоза ця справила на неї глибоке враження, наповнила душу якимось містичним жахом, убивши в ній на весь залишок вечора жвавість й веселість. Після цілої години захоплених похвал, вигуків здивування й марних зусиль розсіяти її смуток усі почали просити

її показати себе і в трагічній ролі. Вона виконала велику арію з опери «Покинута Дідона» Йомеллі. Ніколи дотепер не відчувала вона такої потреби вилити свою тугу. Вона була чудова, проста, велична й іще більш прекрасна, ніж у церкві: гарячковий рум'янець залив їй щоки, очі метали іскри. Зникла свята, на її місці була жінка, що пожирається любов'ю. Граф, його друг Барберіґо, Аццзолето, всі присутні, здається, навіть старий Порпора зовсім збожеволіли. Клоринда задихалася від розпачу. Граф оголосив Консуело, що завтра ж буде складено й підписано її ангажемент, і вона попросила його обіцяти їй іще одну милість, причому обіцяти це так, як колись робили лицарі, — не запитуючи, у чому ця милість буде полягати. Граф дав їй слово, і всі розійшлися, переживаючи те чудове хвилювання, яке викликає в нас усе велике й геніальне.

Розділ 13

У той час як Консуело здобувала перемогу за перемогою, Андзолето жив тільки нею, зовсім забувши про себе; але коли граф, прощаючись із гістьми, оголосив про ангажемент його нареченої, не сказавши ні слова про його власний, він згадав, яким холодним був із ним Дзустіньяні всі останні години, і страх втратити назавжди його прихильність отруїв усю радість юнака. У нього майнула думка залишити Консуело на сходах у товаристві Порпори, а самому повернутися до свого покровителя й кинутися до його ніг, але позаяк він у цю хвилину ненавидів графа, то, до честі його хай буде сказано, все-таки утримався від такого приниження. Коли ж, попрощавшись із Порпорою, він зібрався було піти з Консуело вздовж каналу, його зупинив гондольєр графа і сказав, що за наказом його ясновельможності гондола очікує синьйору Консуело, щоб відвезти її додому. Холодний піт виступив на чолі Андзолето.

— Синьйора звикла ходити власними ногами, — грубо відрізав він. — Вона дуже вдячна графу за його люб'язність.

— А з якого права ви відмовляєтеся за неї? — запитав граф, який ішов за ними слідом.

Оглянувшись, Андзолето побачив Дзустіньяні; граф був не в тому вигляді, в якому звичайно господарі проводжають своїх гостей, а в плащі, при шпазі, з капелюхом у руці, як людина, що приготувалася до нічних пригод. Андзолето так розлютився, що готовий був устромити у груди Дзустіньяні той добре нагострений ніж, що його всякий венеціанець із народу завжди ховає в якій-небудь потайній кишені свого одягу.

— Сподіваюся, синьйоро, — звернувся граф до Консуело рішучим тоном, — ви не захочете скривдити мене, відмовившись од моєї гондоли, а також не побажаєте засмутити мене, не дозволивши мені посадовити вас у неї.

Довірлива Консуело, зовсім не підозрюючи того, що відбувалося навколо неї, погодилася на пропозицію, подякувала й, обпершись своїм гарним округлим ліктем на руку графа, без церемоній стрибнула в гондолу. Тут між графом і Андзолето виник безмовний, але виразний діалог. Граф, стоячи однією ногою на березі, а іншою в човні, зміряв поглядом Андзолето, а той, застигши на останній приступці сходів, теж упився поглядом у Дзустіньяні. Розлютований, він тримав руку на грудях під курткою, стискаючи руків'я ножа. Ще один крок до гондоли — і граф зустрів би смерть. Чисто венеціанською рисою в цій миттєвій мовчазній сцені було те, що обоє суперників, не поспішаючи, спостерігали один за одним і ні той, ні інший не прагнув прискорити неминучу катастрофу. Граф, по суті, лише мав намір своєю гаданою нерішучістю помучити суперника, і помучив його всмак, хоча бачив і відмінно зрозумів жест Андзолето, який приготувався заколоти його. В Андзолето теж вистачило витримки чекати, не видаючи себе, поки граф зболить скінчити свій жорстокий жарт або попрощається з життям. Тривало це хвилини дві, що здалися йому вічністю. Граф, витримавши їх зі стоїчним презирством, шанобливо поклонився Консуело і, повернувшись до свого вихованця, сказав:

— Я дозволяю вам також увійти до моєї гондоли, надалі будете знати, як має поводитися вихована людина.

Він відступився, щоб пропустити Андзолето, і, наказавши гондольєрам гребти до Корте-Мінеллі, залишився на березі, непорушний, як статуя. Здавалося, він спокійно чекав нового замаху на своє життя з боку приниженого суперника.

— Звідки графові відомо, де ти живеш? — було перше, про що запитав Андзолето свою подругу, тільки-но палац Дзустіньяні зник із-перед очей.

— Я сама сказала йому, — відповіла Консуело.

— А навіщо ти сказала?

— Бо він мене запитав.

— Невже ти не здогадуєшся, для чого йому знадобилося це знати?

— Очевидно, для того, щоб наказати відвезти мене додому.

— Ти гадаєш, тільки для цього? А чи не для того, щоб самому з'явитися до тебе?

— З'явитися до мене? Яка дурниця! У таку жалюгідну халупу? Це було б з його боку надмірною люб'язністю, чого я зовсім не хочу.

— Добре, що ти цього не хочеш, Консуело, тому що результатом цієї надмірної честі могла б бути надмірна для тебе ганьба.

— Ганьба? Чому? Далебі, я зовсім тебе не розумію, мій милий Андзолето. І мене дуже дивує, чому, замість того щоб радіти зі мною нашому сьогоднішньому несподіваному й неймовірному успіху, ти говориш мені якісь дивні речі.

— Дійсно, несподіваному! — з гіркотою зауважив Андзолето.

— А мені здавалося, що й у церкві, й увечері в палаці, коли мені аплодували, ти був іще в більшому захваті, ніж я. Ти кидав на мене такі полум'яні погляди, що я з особливою силою відчувала своє щастя, адже я бачила, як воно відбивається на твоєму лиці. Але от уже кілька хвилин, як ти похмурий і сам не свій, — таким ти буваєш іноді, коли в нас немає хліба або коли майбутнє вимальовується нам із тобою невірним і сумним.

— А тобі хотілося б, аби я радів нашому майбутньому? Можливо, воно дійсно не таке вже й невірне, але мені ж бо радіти нема чому.

— Чого ж іще тобі потрібно? Тиждень тому ти дебютував у графа й викликав фурор…

— Твій успіх у графа затьмарив його, моя люба, ти й сама це чудово знаєш.

— Сподіваюся, що ні, але якби навіть і так, ми не можемо заздрити одне одному.

Консуело сказала це з такою ніжністю, з такою чарівною щирістю, що Андзолето відразу заспокоївся.

— Так, твоя правда! — вигукнув він, пригортаючи наречену до грудей. — Ми не можемо заздрити одне одному, так само як не можемо обдурити одне одного.

Вимовляючи останні слова, він із каяттям совісті згадав про почату інтрижку з Кориллою, й раптом у нього майнула думка, що граф, бажаючи остаточно провчити його, неодмінно розповість про все Консуело, тільки-но йому здасться, що вона хоч трохи заохочує його сподівання. При цій думці він знову спохмурнів, Консуело також замислилася.

— Чому ти сказав, — мовила вона після деякого мовчання, — що ми не можемо ніколи обдурити одне одного? Звичайно, це найбільша правда, але з якого приводу це тобі спало на думку?

— Знаєш, облишмо цю розмову в гондолі, — прошепотів Андзолето. — Боюся, що гондольєри, підслухавши нас, передадуть усе графові. Ці фіранки з оксамиту й шовку дуже тонкі, а вуха у двірських гондольєрів разів у чотири ширші та глибші, ніж у найманих. Дозволь мені піднятися до тебе в кімнату, — попросив він Консуело, коли вони пристали до берега біля Корте-Мінеллі.

— Ти знаєш, що це суперечить нашим звичкам і нашій угоді, — відповіла вона.

— О, не відмовляй мені, — закричав Андзолето, — не доводь мене до розпачу і люті!

Налякана його словами й тоном, Консуело не зважилася відмовити йому. Вона засвітила лампу, опустила фіранки та, побачивши свого нареченого похмурим і замисленим, обійняла його.

— Скажи, що з тобою? — сумно запитала вона. — У тебе такий нещасний, стривожений вигляд сьогодні ввечері.

— А ти сама не знаєш, Консуело? Не здогадуєшся?

— Ні, даю тобі слово!

— Так заприсягнися мені, що ти нічого не підозрюєш, заприсягнися мені душею твоєї матері, заприсягнися розп'яттям, перед яким ти молишся вранці й увечері…

— О! Присягаюся тобі розп'яттям і душею моєї матері!

— А нашою любов'ю заприсягаєшся?

— Так, і нашою любов'ю, і нашим вічним порятунком…

— Я вірю тобі, Консуело: адже якби ти збрехала, це була б перша неправда у твоєму житті.

— Ну, а тепер ти поясниш мені, у чому річ?

— Я нічого тобі не поясню, але, можливо, дуже скоро ти зрозумієш мене… О! Коли настане ця хвилина, тобі й так усе буде занадто ясно… Лихо, лихо буде нам обом того дня, коли ти довідаєшся про мої теперішні муки!

— О боже! Яке ж жахливе нещастя загрожує нам? Боюся, що в цю вбогу кімнату, де в нас із тобою не було дотепер секретів одне від одного, ми повернулися переслідувані якоюсь злою долею. Недарма, йдучи звідси сьогодні вранці, я передчувала, що вернуся в розпачі. Що ж я такого вчинила, що мені не можна насолодитися днем, який здавався таким чудовим! Чи я не благала Бога так щиро, так гаряче! Чи не я відкинула всякі думки про гордість! Чи не я старалася співати якомога краще! Чи не я засмучувалася приниженням Клоринди! Чи не я заручилася обіцянкою графа запросити її разом з нами на другі ролі, причому він сам не підозрює, що дав мені цю обіцянку й уже не може взяти назад своє слово. Повторюю: що ж зробила я поганого, щоб переносити ті муки, які ти мені пророкуєш і які я вже відчуваю, раз їх відчуваєш ти?

— Ти справді хочеш улаштувати ангажемент для Клоринди, Консуело?

— Я доможуся цього, якщо тільки граф — людина слова. Бідолаха завжди мріяла про театр, і це єдина можлива для неї майбутність…

— І ти сподіваєшся, що граф відмовить Розальбі, яка хоч щось знає, заради неосвіченої Клоринди?

— Розальба не розлучиться з Кориллою, адже вони сестри. Вона піде з нею. Клориндою ж ми з тобою займемося й навчимо її використовувати щонайкраще свій милий голосок. А публіка завжди буде поблажлива до такої красуні. Нарешті, якщо мені вдасться влаштувати її хоча б на треті ролі, вже й те добре — це буде першим кроком у її кар'єрі, початком її самостійного існування.

— Ти просто свята, Консуело! І ти не розумієш, що ця облагодіяна тобою дурка, яка мала б вважати себе щасливою, коли її візьмуть на треті або навіть на четверті ролі, ніколи не простить тобі того, що сама ти на перших ролях?

— Що мені до її невдячності! На жаль! Я занадто добре знаю, що таке невдячність і невдячні!

— Ти? — І Андзолето розреготався, цілуючи її з колишньою братньою ніжністю.

— Звичайно, — відповіла вона, радіючи, що їй удалося відволікти свого друга від смутних дум. — У моїй душі постійно жив і завжди буде жити шляхетний образ Порпори. У моїй присутності він часто висловлював глибокі, повні гіркоти думки. Мабуть, він уважав, що я не здатна зрозуміти їх, але вони запали мені в душу й залишаться в ній назавжди. Ця людина багато страждала, горе гризе його, і от з його сумного життя, з його глибокого обурення, з промов, які я чула від нього, я зробила висновок, що артисти набагато небезпечніші та зліші, ніж ти, любий мій, припускаєш. Я знаю також, що публіка легковажна, забудькувата, жорстока, несправедлива. Знаю, що блискуча кар'єра — тяжкий хрест, а слава — терновий вінець! Так, усе це для мене не таємниця. Я так багато думала, так багато міркувала про ці речі, що, мені здається, ніщо вже не зможе здивувати мене, і якщо коли-небудь мені самій доведеться зіткнутись із усім цим, я знайду в собі сили не сумувати. Ось чому, як ти міг помітити, я не сп'яніла від свого сьогоднішнього успіху, ось чому також я не падаю духом од твоїх похмурих думок. Я ще не розумію їх гарненько, але впевнена, що з тобою, якщо ти любитимеш мене, я не стану людиноненависницею, як мій бідолашний учитель, ця шляхетна стара й нещасна дитина.

Слухаючи свою подругу, Андзолето знову підбадьорився й повеселішав. Консуело мала на нього величезний вплив. З кожним днем він виявляв у ній усе більше твердості й прямоти — якості, що їх так бракувало йому самому. Поговоривши з нею зі чверть години, він зовсім забув про муки ревнощів, і коли вона знову почала розпитувати про причину його пригніченого стану, йому стало соромно, що він міг запідозрити таку чисту, доброчесну істоту. Він одразу придумав пояснення:

— Я одного боюся: щоб граф не знайшов мене невідповідним для тебе партнером, — він так високо цінує тебе. Сьогодні він не пропонував мені співати, а я, по правді сказати, очікував, що він запропонує нам з тобою виконати дует. Але, очевидно, він зовсім забув про моє існування; навіть не помітив того, що, акомпануючи тобі на клавесині, я зовсім непогано із цим упорався. Нарешті, говорячи про твій ангажемент, він не заїкнувся про мій. Як не звернула ти уваги на таку дивну річ?

— Мені й на думку не спало, що граф, запрошуючи мене, може не запросити тебе. Та хіба він не знає, що я погоджуся тільки за цієї умови? Хіба він не знає, що ми наречений і наречена, що ми любимо одне одного? Хіба ти не говорив йому про це з цілковитою певністю?

— Говорив, але, можливо, Консуело, він вважає це хвастощами з мого боку?

— У такому разі я сама похвастаюся моєю любов'ю до тебе, Андзолето! Вже я так її розпишу, що він мені повірить! Але тільки ти помиляєшся, друже мій! Якщо граф не вважав за потрібне заговорити з тобою про ангажемент, то тільки тому, що цю справу вирішено з того самого дня, коли ти виступав у нього з таким успіхом.

— Вирішено, але не підписано! А твій ангажемент буде підписано завтра. Він сам сказав тобі про це.

— Невже ти думаєш, що я підпишу першою? Звичайно ж, ні! Добре, що ти мене застеріг. Моє ім'я буде написано не інакше, як під твоїм.

— Ти присягаєшся?

— Як тобі не соромно! Змушувати мене присягатися в тім, у чому ти впевнений! Справді, ти мене сьогодні не любиш або хочеш помучити; у тебе такий вигляд, ніби ти не віриш, що я тебе люблю.

Тут на очі дівчини навернулися сльози, і вона опустилася на стілець, злегка надувшись, що додало їй іще більшої чарівності.

«Справді, який я дурень, — подумав Андзолето, — зовсім з глузду з'їхав. Як я міг припустити, що граф спокусить таку чисту істоту, яка самовіддано любить мене! Він досить досвідчений і, звичайно, зрозумів з першого погляду, що Консуело не для нього. І хіба він виявив би таку великодушність сьогодні ввечері, дозволивши мені ввійти в гондолу замість себе, якби не був упевнений, що опиниться перед нею в жалюгідній і смішній ролі ферта? Ні! Звичайно, ні! Моя доля забезпечена, моє становище непохитне. Нехай Консуело йому подобається, нехай він упадає коло неї, нехай навіть закохається в неї, — усе це буде тільки сприяти моїй кар'єрі: вона зуміє домогтися від нього всього, не наражаючись ні на яку небезпеку. В усьому цьому вона незабаром розбиратиметься краще за мене. Вона сильна та обережна. Домагання найласкавішого графа лише слугуватимуть мені на користь, принесуть мені славу».

І, звільнившись од усіх своїх сумнівів, він кинувся до ніг подруги й віддався пориву пристрасного захоплення, що охопило його вперше й не виявлялося протягом останніх кількох годин лише через ревнощі.

— Красуне моя! — вигукнув він. — Свята! Дияволице! Королево! Прости, що я думав про себе, замість того щоб, опинившись із тобою наодинці в цій кімнаті, упасти до твоїх ніг. Сьогодні вранці я вийшов звідси, сварячись із тобою, й мав би повернутися не інакше, як на колінах. Як можеш ти мене любити, як можеш іще всміхатися такій тварюці, як я? Зламай своє віяло об мою фізіономію, Консуело! Наступи мені на голову своєю гарненькою ніжкою! Ти незмірно вища за мене, і від сьогодні я навіки твій раб!

— Я не заслуговую всіх цих гучних слів, — прошепотіла вона, обіймаючи його. — А розгубленість твою я розумію й прощаю. Я бачу, що тільки страх розлуки зі мною, страх, що нашому єдиному, спільному життю буде покладено край, навіяв тобі цей сум і сумніви. У тебе не вистачило віри в Бога, — і це набагато гірше, ніж якби ти звинуватив мене в якій-небудь ницості. Але я буду молитися за тебе, я скажу: «Господи, прости йому, як я йому прощаю!»

Консуело була дуже гарна в цю хвилину, — вона говорила про свою любов так просто й так природно, домішуючи до неї, за своїм звичаєм, іспанську побожність, сповнену людської ніжності й наївної поступливості. Утома й хвилювання пережитого дня розлили в ній таку звабну млість, що Андзолето, і без того вже збуджений її надзвичайним успіхом, побачив дівчину в зовсім новому світлі й замість звичайної спокійної та братньої любові відчув до неї приплив жагучої пристрасті. Він був із тих, хто захоплюється тільки тим, що подобається іншим, чому заздрять і про що сперечаються інші. Радість усвідомлення, що він має предмет стількох жадань, які розгорілися й вирували навколо Консуело, розбудила в ньому божевільні бажання, і вперше вона була в небезпеці, перебуваючи в його обіймах.

— Будь моєю коханою! Будь моєю дружиною! — задихаючись, вигукував він. — Будь моєю, моєю назавжди!

— Коли хочеш, хоч завтра, — з ангельським усміхом відповіла Консуело.

— Завтра? Чому завтра?

— Твоя правда, тепер уже за північ, — виходить, ми можемо обвінчатися ще сьогодні. Тільки-но розвидниться, ми вирушимо до священика. Батьків у нас немає, ні в мене, ні в тебе, а вінчальний обряд не потребуватиме тривалих приготувань. У мене є ситцеве ненадіване плаття. Знаєш, друже мій, коли я його шила, я говорила собі: «У мене немає грошей на вінчальне плаття, і якщо моєму милому не сьогодні-завтра захочеться зі мною обвінчатися, мені доведеться бути в надіваному платті, а це, кажуть, приносить нещастя». Недарма матінка, яку я бачила вві сні, взяла його й сховала до шафи: вона, бідолашна, знала, що робить. Отже, все готово: зі сходом сонця ми з тобою заприсягнемося одне одному у вірності. Ага, негіднику, тобі потрібно було спершу переконатися в тому, що я не виродок?

— Ах, Консуело, яка ти ще дитина! Справжня дитина! — тоскно вигукнув Андзолето. — Хіба можна так раптом обвінчатися, таємно від усіх! Граф і Порпора, протегування яких нам таке ще необхідне, дуже розсердилися б на нас, якби ми зважилися на такий крок, не порадившись із ними й навіть не сповістивши їх. Твій старий учитель недолюблює мене, а граф, я це знаю з вірних джерел, не любить заміжніх співачок. Отже, нам потрібен час, аби домогтися їхньої згоди на наш шлюб. А якщо ми навіть і зважимось обвінчатися таємно, то нам знадобиться принаймні кілька днів, аби нишком улаштувати все це. Не можемо ж ми побігти в церкву Сан-Самуеле, де всі нас знають і де досить буде присутності однієї бабці, щоб звістка про це за яку-небудь годину рознеслася по всій парафії.

— Якось я не подумала про це, — сказала Консуело. — Так про що ж ти мені тільки-но говорив? Навіщо ти, недобрий, сказав мені: «Будь моєю дружиною», знаючи, що поки це неможливо? Адже не я перша заговорила про це, Андзолето. Правда, я часто думала, що ми вже в тому віці, коли можна одружитись, але, хоча мені ніколи не спадали на думку ті перешкоди, про які ти говориш, я залишала вирішення цього питання тобі, твоїй розсудливості, і ще — знаєш чому? — твоїй добрій волі. Адже я прекрасно бачила, що ти з весіллям не квапишся, але не гнівалася на тебе за це. Ти часто мені повторював, що, перш ніж одружуватися, треба забезпечити майбутність своїй родині, треба мати кошти. Моя мати була тої ж думки, і я

вважаю це розсудливим. Отже, прийнявши все це до уваги, треба ще зачекати з весіллям. Треба, щоб обидва наші ангажементи було підписано, чи не так? І ще — треба заручитись успіхом у публіки. Виходить, про весілля ми поговоримо знову після наших дебютів. Але чого ти так сполотнів, Андзолето? Боже мій, чого ти так стискаєш кулаки? Хіба ми не щасливі? Хіба ми неодмінно мусимо бути зв'язані клятвою, щоб любити й надіятись одне на одного?

— О Консуело! Яка ти спокійна! Яка ти чиста і яка холодна! — з якимось шалом заволав Андзолето.

— Я? Я холодна? — у свою чергу скрикнула, дивуючись, юна іспанка, червона від обурення.

— Я люблю тебе як жінку, а ти слухаєш і відповідаєш мені, мовби мале дитя. Ти знаєш тільки дружбу, ти не маєш навіть уявлення про любов. Я страждаю, палаю, я вмираю у твоїх ніг, а ти мені говориш про якогось священика, про якесь плаття, про театр…

Консуело, стрімко підхопившись було з місця, тепер знову сіла, збентежена, тремтячи всім тілом. Вона довго мовчала, а коли Андзолето знову захотів обійняти її, тихенько відштовхнула його.

— Послухай, — сказала вона, — нам необхідно порозумітися, спізнати одне одного. Ти, певно, і справді вважаєш мене дитиною. Було б манірністю з мого боку запевняти тебе, начебто я не розумію того, що давно вже прекрасно зрозуміла. Недарма я з різними людьми об'їздила три чверті Європи, недарма надивилася на розпусні, дикі звичаї бродячих артистів, недарма — на жаль! — здогадувалася про погано приховувані таємниці моєї матері, аби не знати того, що, втім, усяка дівчина з народу моїх літ прекрасно знає. Але я не могла допустити, Андзолето, щоб ти хотів примусити мене порушити обітницю, дану мною Богові в присутності моєї вмираючої матері. Я не дуже дорожу тим, що аристократки, — до мене часом долітають їхні розмови, — називають репутацією. Я занадто непомітна у світі істота, аби звертати увагу на те, що думають про мою честь, — для мене честь полягає в тому, аби виконувати свої обіцянки, і, по-моєму, до того ж самого зобов'язує тебе й твоя честь. Можливо, я не настільки гарна католичка, як мені хотілося б, — адже мене так мало вчили релігії. Звичайно, у мене не може бути таких прекрасних правил поведінки, таких високих понять про моральність, як в учениць, що ростуть у монастирі й слухають богословські повчання з ранку до ночі. Але в мене є свої погляди, і я дотримуюсь їх, як умію. Я не вважаю, що наша любов, стаючи з роками все більш палкою, має стати від цього менш чистою. Я не скуплюся на поцілунки, які дарую тобі, та я знаю, що ми не ослухалися моєї матері, й не хочу ослухатись її тільки для того, щоб задовольнити нетерплячі пориви, які легко можна приборкати.

— Легко! — скрикнув Андзолето, гаряче пригортаючи її до грудей. — Легко! Я так і знав, що ти холодна!

— Нехай я буду холодна! — вириваючись із його обіймів, вигукнула Консуело. — Але Господь, що читає в моєму серці, знає, як я тебе люблю.

— Так іди ж до нього! — крикнув Андзолето з досадою. — Зі мною тобі небезпечно. І я тікаю, щоб не стати нечестивцем.

Він кинувся до дверей, розраховуючи на те, що Консуело, яка ніколи не відпускала його без примирення, якщо між ними виникала навіть найнезначніша сварка, утримає його й цього разу. Вона дійсно стрімко кинулася було за ним, але потім зупинилася; коли він вийшов, вона підбігла до дверей, схопилася вже за ручку, щоб відчинити їх і покликати його назад, але раптом, зробивши над собою неймовірне зусилля, замкнула двері й, знесилена жорстокою внутрішньою боротьбою, непритомна впала на підлогу. Так, нерухомо, і пролежала вона до ранку.

Розділ 14

— Зізнаюся тобі, я закоханий у неї без тями, — говорив цієї самої теплої й тихої ночі граф Дзустіньяні своєму другові Барберіґо, сидячи з ним на балконі свого палацу; щойно пробило другу годину.

— Цим ти даєш зрозуміти, що я не мушу в неї закохуватися, — відгукнувся юний і блискучий Барберіґо. — Я підкоряюся, адже за тобою право першості. Але якщо Кориллі вдасться знову захопити тебе у свої тенета, ти вже, будь ласка, попередь мене — тоді й я пошукаю щастя…

— І не мрій про це, якщо ти мене любиш! Корилла завжди була для мене тільки забавою. Однак я бачу по твоєму обличчю, що ти смієшся з мене.

— Ні, але здається мені, що забава ця мала досить серйозний характер, позаяк вона змушувала тебе кидати стільки ґрошей і вчиняти стільки безумств.

— Припустимо, що я взагалі ставлюся до своїх забав з таким жаром, що готовий на все, аби тільки їх подовжити. Але цього разу це більше, ніж захоплення, — це справжня пристрасть. Я ніколи в житті не зустрічав істоти більш своєрідно ґарної, ніж Консуело. Її можна зрівняти зі світильником: часом його полум'я починає згасати, але в ту мить, коли він, здається, зовсім уже готовий потухнути, раптом спалахує так яскраво, що самі зірки, висловлюючись мовою поетів, бліднуть перед ним.

— Ах! — зітхнув Барберіґо. — Це чорне плаття, біленька косиночка, це напівзлидарське, напівчернече вбрання, це бліде спокійне обличчя, таке непомітне на перший погляд, природна манера триматися, без усякого кокетства, — як ця дівчина змінюється, якою божественною стає вона, коли, натхнена своїм геніем, починає співати! Який ти щасливець, Дзустіньяні, адже у твоїх руках доля цієї слави, що народжується!

— Як мало вірю я в те щастя, якому ти заздриш! Навпаки, боюся, що в ній немає ні однієї з тих добре знайомих мені жіночих пристрастей, на яких так

легко грати. Чи повіриш, друже, ця дівчинка так і залишилася для мене загадкою, незважаючи на те, що я цілий день стежив за нею й вивчав її. Мені здається, судячи з її спокою й моєї ніяковості, що я зовсім втратив розум.

— Так, очевидно, ти закоханий у неї більш, ніж треба, позаяк ти зовсім осліп. Мене ж надія ще не засліпила, і зараз я в трьох словах поясню тобі те, що тобі незрозуміло. Консуело — квітка цнотливості; вона любить цього юнака Андзолето й любитиме його ще протягом декількох днів. Якщо ти грубо торкнешся цієї прихильності дитинства, ти тільки підсилиш її, але якщо ти зробиш вигляд, начебто не звертаєш на неї уваги, Консуело, порівнюючи вас обох, незабаром охолоне до свого обранця.

— Але він гарний, як Аполлон, цей негідний хлопчисько! У нього чудовий голос; він буде мати успіх. Уже й Корилла сохне за ним. Із таким суперником не можна не рахуватися, коли перед тобою дівчина, в якої є очі!..

— Так, але він бідний, а ти багатий, він невідомий, а ти всемогутній, — заперечив Барберіґо. — Головне — довідатися, хто він їй: коханець чи друг. У першому випадку розчарування настане для Консуело скоріше; у другому ж між ними буде боротьба, вагання, і все це подовжить твої страждання.

— Виходить, на твою думку, мені слід бажати того, чого я страшуся, одна думка про що приводить мене в шаленство. А що ти на цей рахунок думаєш?

— На мою думку, вони не коханці.

— Але це неймовірно: хлопчисько розбещений, сміливий, палкий, зрештою звичаї таких людей…

— Консуело — чудо з усякого погляду. А ти, шановний Дзустіньяні, незважаючи на всі свої перемоги у прекрасної статі, все ще, я бачу, не досить досвідчений, якщо не зрозумів із розмов з цією дівчиною, з її поглядів, навіть з її рухів, що вона чиста, як гірський кришталь.

— Ти приводиш мене в захват!

— Бережися! Це божевілля, хибна думка! Якщо ти любиш Консуело, треба завтра ж видати її заміж. Через тиждень її повелитель дасть їй відчути всю вагу надягнутих на неї ланцюгів, усі муки ревнощів, усю нудьгу постійно мати за своєю спиною неприємного, несправедливого й невірного стража. А красень Андзолето, без сумніву, таким і буде. Я вчора достатньо спостерігав за ним у товаристві Консуело та Клоринди, щоб мати можливість безпомилково передбачити всі його майбутні промахи й біди. Послухайся мене, друже, і ти будеш мені вдячний. Знаєш, шлюбні узи легко розриваються між людьми цього класу, і ти сам знаєш, що любов цих жінок — полум'яна примха, а перешкоди тільки роздмухують вогонь.

— Твої слова приводять мене в розпач, а тим часом я розумію, що ти маєш рацію.

На лихо для планів графа Дзустіньяні, розмова ця мала слухача, на якого вони зовсім не розраховували і який не пропустив із неї жодного слова.

Покинувши Консуело, Андзолето, знову охоплений ревнощами, вирушив блукати навколо палацу свого покровителя. Він прагнув переконатися, що граф не замишляє викрадення, які були у великій моді на той час і майже завжди минали безкарно для аристократів. Андзолето не чув продовження розмови двох друзів: місяць піднявся над палацом, тінь юнака починала все ясніше й ясніше окреслюватися на бруківці, і молоді вельможі, помітивши, що хтось стоїть під балконом, пішли в кімнати, зачинивши за собою двері.

Андзолето зник і вирушив обмірковувати те, що йому вдалося почути. Цього було цілком достатньо, щоб він зрозумів, як поводитись, як використовувати доброчесні поради, що їх дав Барберіґо своєму другові. Тільки над ранок він заснув на якісь дві години, потім підхопився й побіг на Корте-Мінеллі. Двері в Консуело були ще замкнені, але крізь щілину йому вдалося розгледіти свою подругу, що спала одягненою на ліжку, — вона була нерухома й бліда, як труп: досвітній холод привів її до тями, і вона кинулася на своє ліжко, не маючи сил роздягнутися. Стривожений Андзолето мовчки стояв біля дверей, його мучили докори сумління. Нарешті, бачачи, що дівчина продовжує перебувати в якійсь летаргії, такій несхожій на її звичайний чутний сон, він, страшенно переляканий, вийняв ніж і, пропхавши його в щілину дверей, відсунув засув. При цьому не обійшлося без деякого шуму, але Консуело була до того змучена, стомлена, що не прокинулась. Андзолето ввійшов, замкнув за собою двері, опустився на коліна біля ложа дівчини й став чекати на її пробудження. Коли Консуело, розплющивши очі, побачила свого друга, вона скрикнула було від радості та обняла його за шию, але вслід за тим відсмикнула руки і з жахом сахнулася від нього.

— Ти, я бачу, боїшся мене тепер і, замість того щоб поцілувати мене, хочеш утекти, — з розпачем у голосі мовив Андзолето. — Як жорстоко я покараний! Прости мене, Консуело! Я більше години вартував тут твій сон. Хіба після цього ти можеш не довіряти мені? Прости, сестро, вперше і востаннє був у тебе привід розсердитися на мене, відштовхнути мене, свого брата. Ніколи більше я не скривджу нашої святої любові злочинними поривами. І якщо я не дотримаю своєї клятви, кинь мене, прожени! Отут, біля твоєї дівоцької постелі, де померла твоя бідна мати, я присягаюся ставитись до тебе з такою ж повагою, з якою ставився дотепер, присягаюся навіть не цілувати тебе, якщо ти цього не захочеш, поки ми не будемо повінчані. Скажи, чи задоволена ти мною, моя люба, моя свята Консуело?

Консуело мовчки пригорнула біляву голову венеціанця до своїх грудей і залилася слізьми. Сльози полегшили її душу, і, знов опустивши свою голову на маленьку тверду подушку, вона тихо мовила:

— Зізнаюся, я ледве жива; всю ніч я не зімкнула очей — ми так погано з тобою розійшлися.

— Спи, Консуело! Засни, мій янголе! — відповів лагідно Андзолето. — Пам'ятаєш ту ніч, коли ти вклала мене на своє ліжко, а сама тим часом молилась і працювала біля цього столика? Тепер моя черга вартувати й охороняти твій сон. Поспи ще, дитинко моя, а поки ти будеш дрімати годинку-другу, я перегляну твої ноти, подумки почитаю їх. Ніхто не почне шукати нас раніше вечора, якщо взагалі хто-небудь іще думає про нас сьогодні. Спи ж, цим ти покажеш, що простила й віриш мені.

Консуело відповіла йому блаженною усмішкою. Він поцілував її в чоло, сів за столик, а вона заснула благодійним сном, сповненим найсолодших мрій.

Андзолето так довго прожив спокійно й безневинно поблизу цієї дівчини, що йому не важко було після одного дня збудження повернутися до своєї звичайної ролі брата. Ця братня любов була, так би мовити, нормальним станом його душі. До того ж почуте минулої ночі під балконом Дзустіньяні могло тільки зміцнити його рішення.

«Спасибі вам, шановні добродії, — думав Андзолето, — ви дали мені урок вашої власної моралі, і «нікчемний хлопчисько», повірте, зуміє скористатися ним не гірше за будь-якого розпусника-джиґуна вашого стану. Якщо володіння прохолоджує, якщо права чоловіка ведуть до пересиченості й відрази, ми зуміємо зберегти в недоторканності те полум'я, що його, за вашими словами, так легко загасити. Ми зуміємо втриматися й від ревнощів, і від зради, і навіть від насолод любові. Ваші пророцтва, знатний і мудрий Барберіґо, ідуть на добро, корисно повчитись у вашій школі!»

Серед цих роздумів Андзолето, теж зовсім змучений безсонною ніччю, задрімав, обпершись на стіл. Але сон його був неміцний, — тільки-но сонце почало спускатися до обрію, він підхопився й підійшов подивитися, чи не прокинулася Консуело. Промені призахідного сонця, проникаючи крізь вікно, заливали чудовим пурпурним світлом і старе ліжко, і сплячу гарну дівчину. Зі своєї білої серпанкової косинки Консуело зробила щось на зразок запони, прив'язавши її до філігранного розп'яття, прибитого в головах. Це легке покривало граціозно падало на її гнучке, надзвичайно пропорційне тіло. У цій рожевій напівімлі вона лежала, мовби квітка, що схилила надвечір свою голівку. Її чудове чорне волосся розметалося по матово-білих плечах, руки були схрещені на грудях, як у святої, — дівчина здавалася такою непорочною й була така божественно гарна, що Андзолето подумки вигукнув:

«О граф Дзустіньяні, як жаль, що ти не бачиш її в цю мить і коло неї мене, ревнивого, невсипущого стража скарбу, який ніколи не дістанеться тобі!»

У цю саму хвилину зовні почувся легкий шум; тонкий слух Андзолето вловив плескіт води об хатину, в якій жила Консуело. До Корте-Мінеллі рідко приставали гондоли, до того ж цього дня Андзолето був особливо здогадливий. Він плигнув на стілець і дістався слухового віконечка, що було прорублене майже в стелі й виходило на маленький канал. Тут він побачив графа Дзустіньяні: вийшовши з гондоли, той підійшов до напівголих дітлахів, що гралися на березі, і почав їх про щось розпитувати. У першу хвилину Андзолето не знав, на що зважитися: чи розбудити свою подругу, чи замкнути двері. Але за ті десять хвилин, які граф ужив на розпитування й розшуки мансарди Консуело, юнак устиг озброїтися диявольською холоднокровністю. Він відхилив двері, для того щоб у кімнату можна було безперешкодно й без шуму ввійти, а сам повернувся до столика й зробив вигляд, що пише ноти. Серце його калатало в грудях, але обличчя було зовсім спокійне, нітрохи не видаючи внутрішнього хвилювання. Дійсно, граф увійшов навшпиньках, бажаючи застукати Консуело зненацька. Злидарське вмеблювання обрадувало його, видавшись найбільш сприятливою умовою спокушання. Він привіз із собою вже підписаний ним контракт і сподівався, що з таким документом буде прийнятий не занадто суворо. Але при першому ж погляді на це дивне святилище, де чарівна дівчина спала ангельським сном на очах свого шанобливого чи вдоволеного коханого, бідолашний Дзустіньяні

зовсім знітився, заплутався у своєму плащі, переможно перекинутому через плече, і затупцював на місці між столом і ліжком, не знаючи, до кого звернутися. Андзолето помстився за вчорашню принизливу сцену біля гондоли.

— Ваша ясновельможносте, пане графе! — вигукнув він, підводячись і роблячи вигляд, що страшенно здивований несподіваною появою графа. — Я зараз же розбуджу мою… наречену.

— Ні! — відповів граф, який уже встиг отямитися й повернувся до Андзолето спиною, щоб удосталь надивитися на Консуело. — Я щасливий, що бачу її такою, і забороняю тобі будити її.

«Так, так! Милуйся нею! — думав Андзолето. — Мені тільки цього й треба».

Консуело не прокидалась, і граф, притишивши голос, із найлагіднішим і найвеселішим обличчям почав висловлювати свій захват.

— Ти мав рацію, Дзото, — мовив він невимушено, — Консуело — найкраща співачка в усій Італії, а я помилявся, сумніваючись у тому, що вона ще й найкрасивіша жінка у світі.

— Але ж ви, ваша ясновельможність, вважали її потворною, — зазначив лукаво Андзолето.

— І ти, звичайно, передав їй усі мої грубі висловлювання? Але нічого, я сподіваюся надолужити їх таким великим штрафом, що тобі не вдасться більше шкодити мені, нагадуючи їй про мою провину.

— Шкодити вам, ваша ясновельможність? Як би я міг це зробити, хоча б навіть це й спало мені на думку?

Тут Консуело злегка поворухнулася.

— Дамо їй спокійно прокинутися, щоб не налякати її, а ти звільни мені стіл. Мені треба розкласти на ньому й перечитати контракт Консуело. Знаєш, поки вона спить, ти можеш і сам проглянути його, — мовив граф, коли Андзолето, виконавши наказ, очистив стіл.

— Контракт до пробного дебюту? Та це ж просто чудово, о мій шляхетний покровителю. І дебют негайно, до закінчення строку ангажементу Корилли?

— Це мене не бентежить. Неустойка в тисячу цехінів. Ми заплатимо їй, тільки й усього!

— А якщо Корилла пустить у хід інтриги?

— Ми за ці інтриги запроторимо її до в'язниці.

— Боже мій! Для синьйора графа немає перешкод!

— Так, Дзото, — відповів сухо граф, — ми саме такі: якщо вже чого хочемо, то досягаємо цього всупереч усьому й усім.

— Як! Умови ангажементу ті ж, що й у Корилли? Для дебютантки без імені, без популярності ті ж умови, що для знаменитої співачки, кумира публіки?

— Нову співачку обожнюватимуть іще більше. Якщо ж умови колишньої співачки її не задовольнять, то варто їй сказати одне слово, і вона отримає вдвічі більше. Все залежить од неї самої, — додав граф, трохи голосніше, помітивши, що Консуело прокидається. — Її доля в її руках.

Консуело, почувши крізь сон ці слова, протерла очі та, переконавшись, що все це відбувається наяву, зісковзнула з ліжка: не замислюючись над незвичайністю таких відвідин, вона дала лад волоссю, накинула мантилью й із наївною довірливістю втрутилася в розмову:

— Ви занадто добрі, синьйоре графе, але я не настільки самовпевнена, щоб скористатися вашою добротою. До дебюту я не підпишу ангажементу. Це було б несумлінно з мого боку. Я можу не сподобатися публіці, провалитися, бути обсвистаною. А раптом буду не в голосі, розгублюся, зрештою просто буду некрасивою… Зв'язаний словом, ви не візьмете його назад із гордості, я ж занадто горда, щоб зловжити ним…

— Некрасивою в такий-то день, Консуело! — вигукнув граф, пожираючи її очима. — Ви — некрасивою? Гляньте на себе, яка ви є, зараз! — вів далі він, узявши її за руку й підводячи до столу, на якому стояло дзеркальце. — Якщо ви чудові в такому костюмі, що ж буде, коли з'явитеся всипана коштовним камінням, сяюча, тріумфуюча?!

Андзолето, бачачи зухвалість графа, ледве не скреготав од люті зубами.

Але глузлива байдужість, із якою Консуело поставилася до вульгарних залицянь вельможі, відразу ж заспокоїла його.

— Синьйоре графе, — сказала вона, відштовхуючи від себе осколок дзеркала, що граф підніс до її обличчя, — глядіть не розбийте залишок мого дзеркала: у мене ніколи не було іншого, й я ним дорожу, тому що воно ніколи не обманювало мене. Хоч хто б я була — потвора чи красуня, — але я відмовляюся од ваших щедрот. До того ж мушу сказати вам одверто, що ні дебютувати, ні укладати контракт я не буду, якщо мого нареченого, який стоїть зараз перед вами, не буде також запрошено до вашого театру. В нас із ним має бути один театр і одна публіка. І розлучитися ми не можемо, тому що збираємось обвінчатися.

Це несподіване визнання трохи приголомшило графа, але він одразу оговтався від своєї зніченості.

— Ваша правда, Консуело, і я зовсім не хочу вас розлучати. Дзото буде дебютувати разом з вами. Тільки ми не мусимо заплющувати очі на те, що, хоч у нього й великий талант, але все-таки йому далеко до вас.

— Я думаю інакше, — гаряче заперечила Консуело, почервонівши при цьому, наче образу було нанесено їй самій.

— Знаю, знаю, що він більшою мірою ваш учень, аніж учень того професора, якого я йому дав, — посміхаючись, зауважив Дзустіньяні. — Не відмовляйтеся, моя красуне! Пам'ятаєте, Порпора, довідавшись про вашу

дружбу з ним, вигукнув: «Тепер мені зрозумілі деякі його достоїнства, а то я ніяк не міг їх сполучити зі стількома вадами».

— Я дуже вдячний панові професорові! — вимушено посміхаючись, сказав Андзолето.

— Нічого, він змінить свою думку, — весело мовила Консуело. — Публіка змусить мого шановного, славного вчителя пересвідчитись у протилежному.

— Ваш шановний, славний учитель — кращий суддя, кращий знавець співу в усьому світі, — заперечив граф. — Нехай же Андзолето продовжує користуватися вашими вказівками. Це тільки буде йому на користь. Але, повторюю, ми не можемо укласти з ним угоди, поки не довідаємось, як до нього поставиться публіка. Нехай він дебютує, а там, за нашої прихильності, ми зуміємо по справедливості задовольнити його вимоги.

— Тоді ми будемо дебютувати разом. Ми — ваші покірні слуги, пане графе. Але ніякого контракту, ніяких підписів до дебюту! На цьому я стою твердо…

— Ви, Консуело, можливо, не зовсім задоволені тими умовами, які я вам пропоную? Так продиктуйте свої. Ось вам перо — самі викреслюйте, самі додавайте; мій підпис унизу.

Консуело взялася за перо. Андзолето зблід, а граф, помітивши це, від задоволення закусив краєчок свого мереживного жабо, яке весь час смикав. Рішуче перекресливши контракт, Консуело написала там, де ще залишалося місце над підписом графа: «Андзолето й Консуело зобов'язуються разом прийняти умови, які захоче граф Дзустіньяні їм запропонувати після їхнього дебюту, що мусить відбутися в майбутньому місяці в театрі Сан-Самуеле». Вона швидко підписала своє ім'я, а потім передала перо коханому.

— Підписуй не читаючи, — сказала вона, — цим ти хоч якоюсь мірою доведеш твоєму благодійникові свою вдячність і довіру.

Андзолето все-таки, перш ніж підписати, швидко пробіг очима написане. Граф теж прочитав, дивлячись через його плече.

— Консуело! — вигукнув Дзустіньяні. — Справді, ви дивна дівчина! Дивовижна істота! Ну, а тепер ходімо обоє до мене обідати, — додав він, розірвавши контракт і пропонуючи руку Консуело.

Дівчина прийняла запрошення, але попросила графа разом із Андзолето почекати її в гондолі, поки вона приведе себе до ладу.

«Як видно, у мене буде на що зшити собі вінчальну сукню», — подумала Консуело, залишившись на самоті.

Вона надягла ситцеве плаття, пригладила волосся й, вибігши на сходи, помчала вниз, виспівуючи на весь голос якусь дзвінку музичну фразу. Граф, бажаючи виявити особливу чемність, залишився з Андзолето очікувати її на сходах. Не підозрюючи, що Дзустіньяні може опинитися так близько, вона ледве не впала в його обійми, але, швидко вивільнившись, піймала його руку й, за місцевим звичаєм, піднесла до губ із шанобливістю підлеглої, що не прагне переступити через розходження в суспільному становищі. Потім,

обернувшись, кинулася на шию нареченому й, радісна та пустотлива, стрибнула в гондолу, не чекаючи на свого церемонного покровителя, трохи розсердженого всім, що сталося.

Розділ 15

Граф, бачачи, що Консуело байдужа до грошей, вирішив збудити її марнославство й запропонував їй діаманти й туалети, але й від них вона відмовилася. Спочатку Дзустіньяні подумав, що вона вгадала його таємні наміри, та незабаром йому стало ясно, що в ній говорить винятково гордість простолюдинки: вона не хотіла нагород, іще не заслужених на сцені його театру.

Одначе він змусив її прийняти сукню з білого атласу, під тим приводом, що непристойно виступати в його салоні в ситцевому платті, і зажадав, аби вона з поваги до нього розлучилася зі своїм невибагливим одягом. Вона підкорилася й віддала свою прекрасну фігуру в руки модних кравчинь, які, звичайно, не забули нажитися на цьому й не поскупилися на матерію. Перетворившись через два дні на ошатну даму, змушена прийняти ще перлинне намисто, яке граф підніс їй як плату за той вечір, коли вона так захопила своїм співом його і його друзів, Консуело все-таки була гарна, хоча це й не личило характеру її краси, а потрібно було тільки для того, щоб зачаровувати вульгарні погляди. Однак їй так і не вдалося цього досягти. З першого погляду Консуело нікого не вражала й не засліплювала: вона була бліда, та й в очах її — дівчини скромної й цілком заглибленої у свої заняття — не було того блиску, що постійно горить у погляді жінок, що жадають одного — вражати. В обличчі її, серйозному й замисленому, відбивалася вся її вдача. Дивлячись на неї за столом, коли вона базікала, чемно нудьгуючи серед вульгарності світського життя, ніхто навіть і не подумав би, що вона красива. Але тільки-но обличчя це опромінювалося веселою, дитячою усмішкою, що вказувала на душевну чистоту, всі відразу визнавали її милою. Коли ж вона надихалася, бувала чим-небудь жваво зацікавлена, розчулена, захоплена, коли виявлялись її багаті внутрішні сили, вона миттєво перетворювалась: вогонь геніальності й любові загорявся в ній, і тоді вона приводила в захват, захоплювала, скоряла, навіть не усвідомлюючи таїни своєї могутності.

Графа дивувало й дивно мучило його почуття до Консуело; у цієї світської людини була артистична душа, і Консуело вперше змусила затремтіти й заспівати її струни. Але й тепер цей вельможа не розумів, наскільки незначними й неспроможними були його способи здобути цю жінку, так мало схожу на тих, кого йому вдалося розбестити.

Він запасся терпінням і вирішив вдатися до допомоги почуття суперництва: він запросив Консуело до театру, в свою ложу, сподіваючись, що успіх Корилли розбудить у ній честолюбство. Але результат вийшов зовсім не той, якого він очікував. Консуело вийшла з театру байдужа, мовчазна, втомлена

від грому оплесків, але зовсім не захоплена ними. У Кориллі вона не відчула справжнього таланту, шляхетної пристрасті, величі. Вона вважала себе досить знаючою, щоб судити про цей штучний, зроблений талант, загублений на самому початку безладним життям і егоїзмом. Байдуже поаплодувала вона примадонні, зронила кілька стриманих слів схвалення, але не захотіла розігрувати порожньої комедії — захоплюватися суперницею, що не збудила в ній ані страху, ні захвату. На хвилину графові здалося, що Консуело в душі заздрить якщо не таланту, то успіху Корилли.

— Успіх цей ніщо в порівнянні з тим, що очікує вас, — сказав він їй, — він дає лише слабке уявлення про перемоги, які очікують вас, якщо ви покажете себе публіці такою, якою показали себе нам. Сподіваюся, ви не налякані тим, що тут бачили?

— Анітрошки, синьйоре графе, — всміхаючись, відповіла Консуело. — Ця публіка не страшить мене, я навіть і не думаю про неї. Я думаю про те, що можна було б іще зробити з тією роллю. Корилла виконує її блискуче, але мені здається, що в цій ролі є й інші, не використані нею ефекти.

— Як? Ви не думаєте про публіку?

— Ні, я думаю про партитуру, про наміри композитора, про характер ролі, про оркестр, достоїнства якого треба використовувати, а вади сховати, постаравшись перевершити себе в деяких місцях. Я слухаю хор, що не завжди на висоті: він, на мою думку, вимагає більш суворого керування; обмірковую, в яких місцях треба буде пустити в хід усі свої можливості, завбачливо приберігаючи для цього сили в місцях менш важких. Як бачите, пане графе, є багато такого, про що варто подумати, крім публіки, яка нічого в цьому не розуміє й нічого не може навчити мене.

Ці здорові погляди й сувора оцінка до того вразили графа, що він не зважився розпитувати далі й зі страхом запитав себе, якими засобами може такий шанувальник, як він, підпорядкувати собі цей непересічний розум.

До дебюту обох молодих людей готувалися за всіма правилами, що практикуються в таких випадках. Між графом і Порпорою, між Консуело та її коханим тривали нескінченні перемовки й суперечки. Старий учитель і його обдарована учениця повставали проти пишних оголошень, проти тієї безлічі дрібних і вульгарних прийомів, які у наш час ми зуміли довести до нахабства та обману. В ті часи у Венеції газети не відігравали великої ролі в цих справах. Тоді не вміли ще так мистецьки підбирати склад публіки, не вдавалися до допомоги реклами, до похвальби вигаданих біографій і до послуг тієї всесильної машини, що називається клакою. Тоді були в ході серйозні підступи й жагучі інтриги, але вони відбувались у вузькому колі, а все вирішувала сама публіка: одними вона наївно захоплювалася, до інших так само стихійно була ворожа. І не завжди при цьому головну роль відігравало мистецтво: тоді — як і тепер — у храмі Мельпомени боролися пристрасті значні та жалюгідні. Але тоді не вміли приховувати так мистецьки причини розбіжностей і відносити їх за рахунок непідкупної любові до мистецтва. А за всім цим в остаточному підсумку ховалися всі ті ж дрібні людські почуття — тільки цивілізація ще не прикривала їх вигадливою зовнішньою оболонкою.

У таких справах Дзустіньяні поводився скоріше як меценат-вельможа, ніж як директор театру. Марнославство було для нього більш сильним двигуном, аніж пожадливість у звичайних любителів наживи. У своїх салонах він підготовляв публіку, підігріваючи успіх своїх вистав. У його методах не було тому нічого підлого або низького — він вносив у них чисто дитяче самолюбство, прагнення перемогти у своїх любовних пригодах, уміння спритно використовувати світські балачки. І от тепер він почав потроху, таки мистецьки, руйнувати будівлю, колись споруджену його ж власними руками, — будівлю слави Корилли. Усі бачили, що він хоче створити славу новій зірці, і йому приписувалося вже цілковите володіння тим передбачуваним чудом, яке він збирався показати: бідолашна Консуело ще й не підозрювала про почуття графа до неї, а вся Венеція вже говорила, буцім йому остогидла Корилла й він збирається замістити її, влаштувавши дебют своїй новій коханці. Багато хто додавав: «Яке знущання над публікою і яка шкода для театру! Його фаворитка — якась вулична співуха, яка нічого не вміє і має лише гарний голос і терпиму зовнішність».

Почались інтриги прихильників Корилли. Розігруючи роль суперниці, принесеної в жертву, вона намовляла численних своїх шанувальників і їхніх друзів розправитися з Zingarella (циганочкою) за її нахабні підступи. Почалися інтриги й на захист Консуело. Тут клопоталися жінки, в яких Корилла відбила або спокусила чоловіків і коханих; були тут і чоловіки, що воліли, аби відома купка венеціанських донжуанів увивалася краще навколо нової дебютантки, ніж навколо їхніх власних дружин; нарешті, у числі інтригуючих були обмануті й знехтувані коханці Корилли, які жадали, щоб успіх її суперниці помстився за них.

Щирі dilettanti di musica[83] також розбилися на два табори. В одному були прихильники таких стовпів музики, як Порпора, Марчелло, Йомеллі й інші, які пророкували, що з появою на сцені чудової співачки туди повернуться й серйозні опери й добрі старі традиції. В другому були другорядні композитори, чиїм більш легковагим творам завжди віддавала перевагу Корилла: її відхід загрожував їхнім інтересам. Взагалі весь театр Сан-Самуеле захвилювався: музиканти оркестру, які боялися, що їх засадять за давно забуті партитури й доведеться взятися серйозно за роботу, весь персонал, який передбачав реформи, завжди пов'язані зі змінами в трупі, навіть машиністи сцени, костюмерки, перукарі — всі сполошились, усі були за або проти дебюту. По правді кажучи, у республіці цим дебютом цікавилися набагато більше, ніж діями нового уряду, очолюваного дожем П'єтро Ґрімальді, який недавно мирно заступив місце свого попередника, дожа Луїджі Пізані.

Консуело була в пригніченому стані духу, її засмучували і зволікання, й усі ці хвилювання, пов'язані з її кар'єрою, що починалася. Вона бажала дебютувати зараз же, без усяких приготувань, тільки-но розучить нову оперу. Зовсім не розбираючись у цій масі інтриг, вона вважала їх скоріше небезпечними, ніж корисними, і була переконана, що може чудово обійтися без них. Але граф знав глибше таємниці театральної справи і, бажаючи, щоб його уявлювана близькість із Консуело викликала заздрість, а не глузування, робив усе можливе, щоб завербувати їй якнайбільше прихильників. Щодня він викликав її до себе й одрекомендовував усій міській і провінційній аристократії. Скромність і душевна пригніченість Консуело погано сприяли його планам; але варто було їй заспівати, і вона здобувала блискучу, рішучу, безперечну перемогу.

Андзолето аж ніяк не розділяв відрази своєї подруги до різних побічних засобів. Його власний успіх далеко не був так забезпечений. Насамперед граф ставився до нього не з таким інтересом; потім той тенор, якого йому належало замінити, був першокласний співак, і змусити забути його було не так уже й легко. Щоправда, Андзолето також щовечора виступав у графа, і Консуело напрочуд мистецьки вміла висувати його на перший план у дуетах; захоплений і підтримуваний її могутнім талантом, який далеко перевершував його власний, Андзолето часто досягав великої досконалості. Йому багато аплодували, заохочували його, але прекрасний голос юнака, що збуджував захват на початку його співу, втрачав потім при порівнянні з голосом Консуело, і не тільки слухачі знаходили в ньому вади, але й він сам із жахом визнавав їх. Отут би йому з новим жаром налягти на роботу, одначе Консуело ніяк не могла переконати його займатися з нею щоранку на Корте-Мінеллі, де вона продовжувала жити, незважаючи на всі умовляння графа, що пропонував улаштувати її більш пристойно. Андзолето був до того захоплений різними візитами, клопотами, інтригами, у нього було стільки дрібних справ і тривог, що він не міг знайти ні часу, ні бажання для роботи.

Серед усіх цих хвилювань Андзолето дійшов висновку, що найнебезпечнішим ворогом для нього є Корилла, і, знаючи, що граф із нею більше не бачиться й анітрошки нею не цікавиться, вирішив побувати в неї, щоб схилити її на свій бік. Він чув, що співачка весело й з філософською іронією ставиться до зради графа і його помсти, що вона дістала блискучу пропозицію від Італійської опери в Парижі й чекає тільки провалу своєї суперниці, в якому, очевидно, впевнена, а поки що регоче та знущається із нездійсненних мрій графа та його наближених. Андзолето вирішив обеззброїти цього страшного ворога, діючи лукаво та з обережністю; і ось одного разу, вирядившись і надушившись, він вирушив до неї після полудня, у ту годину, коли у венеціанських палацах панує тиша, всі відпочивають і відвідини вельми рідкі.

Розділ 16

Він застав Кориллу саму в її чарівному будуарі, вона дрімала на кушетці в надзвичайно вишуканому негліже, як говорили в ті часи. Але при денному світлі Андзолето не міг не помітити, як змінилось її лице: не так уже легко, мабуть, ставилася вона до історії з Консуело, як це стверджували її вірні шанувальники. Проте вона зустріла його дуже весело.

— А, це ти, шалапуте? — вигукнула вона, жартівливо поплескуючи його по щоці й роблячи знак служниці піти й зачинити двері. — Ти знову з'явився зі своїми солодкими речами? Чи не думаєш переконати мене, що ти не найпідступніший із усіх шанувальників і не найпролазливіший із усіх шукачів слави? Ви, мій прекрасний друже, найсамовпевненіший із чоловіків, якщо припускаєте, що ваше раптове зникнення після таких ніжних освідчень

хоч краплю засмутило мене. І найбільший дурень, що змусив себе чекати: через добу я й думати про вас забула.

— Доба! Та це страшенно багато! — відповів Андзолето, цілуючи вище ліктя сильну, повну руку Корилли. — Ах, якби я міг повірити цьому, як би я запишався! Але я чудово знаю, що, якби я був настільки легковірний і сприйняв за чисту монету те, що ви мені говорили…

— Те, що я говорила, раджу забути. Якби ти тоді з'явився, я не прийняла б тебе. Але як посмів ти прийти сьогодні?

— Хіба це погано — не бажати плазувати перед людьми, коли вони в милості, і прийти до них із любов'ю й відданістю, коли вони…

— Докінчуй! «Коли вони в опалі»? Це дуже великодушно й зворушливо із твого боку, мій прославлений друже! — І Корилла, відкинувшись на чорну атласну подушку, залилася різким, дещо робленим сміхом.

Хоча при яскравому полуденному освітленні розжалувана примадонна й здавалася дещо збляклою, хоча все пережите останнім часом і залишило слід на її красивому, квітучому лиці, все ж таки Андзолето, якому ніколи ще не доводилося бути наодинці з такою ошатною й блискучою жінкою, відчув, як у нього щось заворушилося в душі, у тому куточку, куди Консуело не побажала спуститись і звідки він свідомо вигнав її світлий образ. Чоловіки, що розбестилися занадто рано, можуть іще відчувати почуття дружби до чесної, простої жінки, але розпалити в них пристрасть здатна тільки кокетка. Андзолето на знущання Корилли відповідав освідченнями. Ідучи до неї, він збирався розіграти роль закоханого, а тут раптом насправді відчув любов. Я говорю «любов» через брак більш підходящого терміна, хоча вживати це чудесне слово для позначення того почуття, що його вселяють такі холодні жінки, як Корилла, збуджуючи ниці інстинкти, значить осквернять його. Бачачи, що молодий тенор не на жарт захоплений, вона зм'якшилася й стала над ним жартувати вже більш дружелюбно.

— По правді кажучи, ти мені подобався протягом цілого вечора, — сказала вона, — але, по суті, я тебе не поважаю. Я знаю, що ти марнолюбний, а отже, фальшивий і здатен на будь-яку зраду. Я не могла б покластися на тебе. Тоді, вночі, ти розіграв ревнивця й деспота в моїй гондолі. Після прісних залицянь аристократів я могла б розсіяти з тобою нудьгу, але ж ти обманював мене, підлий хлопчиську: ти був закоханий в іншу й зараз у неї закоханий і одружуєшся… З ким? О, я прекрасно знаю: з моєю суперницею, з дебютанткою, з новою коханкою Дзустіньяні. Ганьба нам обом, усім трьом, ні — всім чотирьом! — роздратовано вигукнула вона, вириваючи в Андзолето свою руку.

— Жорстока! — скрикнув він, силкуючись знову піймати цю пухкеньку ручку. — Ви мусили б самі зрозуміти, що сталося зі мною, коли я вперше побачив вас, а не думати про те, що мене цікавило до цієї вирішальної хвилини… Про те ж, що сталося потім, ви можете здогадатися самі. Та й чи варто нам про це думати?

— Я не маю наміру задовольнятися натяками й недомовками. Скажи прямо: ти все ще любиш циганку? Ти одружуєшся з нею?

— Якщо я її люблю, то чому ж не одружився з нею досі?

— Та тому, можливо, що раніше граф був проти. Тепер же всі знають: він сам хоче цього. Говорять навіть, що в нього є підстави бажати, аби це сталося скоріше, а в дівчинки й поготів…

Андзолето почервонів, почувши, як ображають ту, котру в глибині душі він шанував більше за всіх на світі.

— Ага! Ти ображений моїми припущеннями! — вигукнула Корилла. — Прекрасно! Це все, що я хотіла знати: ти любиш її. Коли ж весілля?

— Ніякого весілля не буде.

— Виходить, ви ділитесь із графом? Недарма ти в такій милості в нього.

— Заради Бога, синьйоро, не будемо говорити ні про графа, ні про будь-кого, крім нас із вами.

— Гаразд! Отже, у цей час мій колишній коханець і твоя майбутня дружина…

Андзолето був обурений. Він підвівся з наміром піти. Але, пішовши, він розпалив би ще сильніше ненависть жінки, яку хотів умиротворити. Він стояв у нерішучості, принижений і нещасний у своїй жалюгідній ролі.

Корилла палала бажанням штовхнути його на зраду — не тому, що любила, а тому, що бачила в цьому спосіб помститися Консуело, хоча й зовсім не була впевнена в тім, що суперниця заслуговує таку образу.

— От бачиш, — сказала вона, пронизуючи Андзолето поглядом, який мовби прикував його до порога будуара, — я мала підставу не вірити тобі: зараз ти обманюєш одну з нас. Кого ж — її чи мене?

— Ні ту, ні іншу! — крикнув він, прагнучи виправдатись у власних очах. — Я не коханець її й ніколи ним не був. Я навіть не закоханий у неї, тому що не ревную її до графа.

— Не бреши! Ти ревнуєш так сильно, що не хочеш навіть зізнатись у цьому, а сюди з'явився, щоб вилікуватись або забутись. Уклінно дякую!

— Повторюю, я зовсім не ревную, і, щоб довести, що в мені говорить не злість, я скажу вам, що граф, так само як і я, зовсім не її коханець, — вона чиста, як дитина; і єдино, хто винуватий перед вами, — це граф Дзустіньяні.

— Виходить, я можу зробити так, аби циганку освистали, й це анітрошки не засмутить тебе? Добре! Ти сидітимеш у моїй ложі й освистиш її, а потім після спектаклю ти станеш моїм єдиним коханцем! Ну, погоджуйся скоріше, а то я передумаю.

— Виходить, синьйоро, ви хочете перешкодити моєму дебюту? Ви чудово знаєте, що я маю виступити разом із Консуело. Якщо її освищуть, то і я також мушу стати жертвою вашого гніву. Що ж зробив я, нещасний, чим заслужив вашу немилість? А в мене була мрія — прекрасна, згубна: я цілий

вечір уявляв, що ви хоч трохи співчуваєте мені, що ваше протегування допоможе мені висунутись. Але ви, виявляється, зневажаєте й ненавидите мене. А я ж бо любив вас, обожнював так, що змушений був утікати… Що ж, якщо я викликаю у вас таку відразу, губіть мене, ламайте всю мою кар'єру. Але якщо зараз, віч-на-віч, ви скажете, що я вам не противний, я готовий перетерпіти при публіці ваш гнів.

— Ах ти змія! — вигукнула Корилла. — Де, скажи, всмоктав ти цю отруту лестощів, якою сповнені й слова твої й погляди? Дорого б я дала, щоб довідатися й зрозуміти тебе, але мене стримує страх: хто ти — найчарівніший коханець чи найнебезпечніший ворог?

— Я — ваш ворог? Та як би я насмілився бути ним, навіть якщо б і не був зачарований вами? І хіба у вас є вороги, божественна Корилло? Чи можуть вони бути у вас у Венеції, де вас усі знають, де ви завжди панували безроздільно? Сварка з вами змусила жорстоко страждати графа. Він хоче прибрати вас, аби перестати мучитися. Випадково на його шляху трапляється дівчинка, не позбавлена здібностей; вона мріє про дебют. Так хіба це такий уже злочин із боку сердеги, що тремтить навіть при одному звуку вашого славетного імені й вимовляє його не інакше як з повагою? Ви приписуєте їй нахабні домагання, на які вона зовсім не здатна. Причини вашого упередження мені зрозумілі: з одного боку — прагнення графа, щоб вона сподобалася його друзям, і перебільшення її достоїнств цими послужливими друзями; з іншого боку — ваші шанувальники. Замість того щоб внести спокій у вашу душу, переконавши вас, що ваша слава непохитна, а ваша суперниця тремтить, вони, навпаки, своїм злісним наклепом дратують і засмучують вас. Усе це так дивує, так вражає мене, що я просто не знаю, як мені розвіяти ваші сумніви.

— Прекрасно знаєш, клятий базіко! — сказала Корилла, дивлячись на нього ніжно й жагуче, але не без домішки недовіри. — Я слухаю твої медові речі, але розум велить мені побоюватися тебе. Я впевнена, що ця Консуело божественно гарна, хоча мене й намагаються переконати у протилежному, і що здібності — щоправда, зовсім іншого складу, ніж у мене, — у неї безумовно є, позаяк сам суворий Порпора говорить про це привселюдно.

— Ви ж знаєте Порпору. І вам, певно, добре відомі його дивацтва, скажу більше — його манії. Ворог усякої оригінальності в інших, ворог усього нового в мистецтві співу, професор здатний за правильно проспівану ученицею гаму оголосити її вищою за всіх «зірок», обожнюваних публікою; для цього треба тільки, щоб учениця уважно слухала його вислови й педантично виконувала його уроки. Відколи надаєте ви значення примхам цього божевільного старого?

— Так у неї немає таланту?

— У неї гарний голос, і вона співає непогано в церкві, про театр же вона, цілком імовірно, не має ні найменшого уявлення; що ж стосується сили її голосу, то, треба думати, вона так розгубиться на сцені, що страх уб'є й ті невеликі дані, якими її нагородило небо.

— Вона розгубиться? Що ти! Мені казали, що вона сміліва до нахабності!

— Бідолашна дівчинка! Видно, у неї багато ворогів! Ви її почуєте, божественна Корилло, ви відчуєте до неї шляхетне співчуття й тоді — замість того щоб улаштувати їй провал, як щойно жартома погрожували, — самі підтримаєте її.

— Або ти брешеш, або друзі мої набрехали про неї!

— Ваших друзів було самих уведено в оману. Стараючись нерозважливо, вони злякалися, що у вас може з'явитися суперниця. Злякатися за вас! І злякатися кого? Дитини! Мало ж ці люди знають вас, якщо вони сумніваються у ваших силах! Якби я мав щастя бути вашим другом, я, повірте, краще оцінив би вас і не образив би страхом перед суперницею, навіть якби то була сама Фаустіна або сама Мольтені!

— Не подумай, що я злякалась її. Я не заздрісна й не зла, а позаяк чужі успіхи ніколи не шкодили мені, я ніколи ними й не засмучувалась. Але якщо хочуть принизити мене, змусити страждати…

— Чи не бажаєте ви, щоб я привів до вас Консуело? Якби вона тільки посміла, давно б уже сама прийшла до вас за порадою й допомогою. Але це така сором'язлива дівчинка! До того ж і їй оббрехали вас: наговорили, що ви й жорстокі, і мстиві, й хочете її провалити.

— Ах, так їй сказали це? У такому разі мені зрозуміла твоя присутність тут.

— Ні, синьйоро, ви, мабуть, не розумієте справжньої причини; я ні хвилини не вірив цьому наклепу на вас і ніколи не повірю. Ні, синьйоро, ні, ви не розумієте мене!

При цих словах чорні очі Андзолето заблискали, і він опустився на коліна біля ніг Корилли, зображуючи на своєму лиці найніжнішу любов.

Корилла була не позбавлена й проникливості, й хитрості, але, як це трапляється із самозакоханими жінками, марнославство часто засліплювало її, й вона нерідко потрапляла в пастку. До того ж вона була жінка пристрасна, а красивішого за Андзолето вона не зустрічала чоловіка. Вона не змогла встояти перед його медовими речами, а зазнавши з ним радості вдоволеної помсти, поступово прив'язалася до нього, пізнавши також і радість володіння. Через тиждень після їхнього першого побачення вона була від нього без тями й своїми бурхливими спалахами ревнощів і гніву могла в будь-яку мить видати таємницю їхніх стосунків. Андзолето, теж по-своєму закоханий у неї, — щоправда, серце його все-таки не могло зрадити Консуело, — був дуже наляканий цією надто швидкою й надто повною перемогою. Одначе він сподівався зберегти свій вплив на Кориллу, поки це було йому необхідно, тобто перешкодити їй зіпсувати його дебют і зашкодити успіху Консуело. Він тримав себе з нею надзвичайно спритно, брехав із чисто диявольським мистецтвом і зумів прихилити її до себе, переконати, приборкати. Йому вдалося запевнити її, що він найбільше цінує в жінці великодушність, лагідність і правдивість. Мистецьки накидав він роль, яку вона, якщо тільки не хоче заслужити з його боку презирства й ненависті, мусить грати стосовно Консуело при публіці. Ніжний із нею, він у той же час умів бути суворим і, маскуючи погрози лестощами, робив вигляд, начебто вважає її ангелом доброти. Бідолашна Корилла переграла у своєму будуарі

всілякі ролі, крім цієї, яка, треба сказати, не вдалась їй і на сцені. Проте вона скорилася, боячись втратити насолоди, якими ще не наситилася й на які Андзолето, щоб зробити їх більш бажаними, був не занадто щедрий. Юнакові вдалося переконати Кориллу, начебто граф, незважаючи на роздратування, все ще закоханий у неї й тільки рисується, кажучи, що розлюбив її, а сам потай ревнує.

— Якби він тільки довідався про те щастя, яке я переживаю з тобою, — говорив він їй, — кінець усьому: і дебюту й, мабуть, самій мош кар'єрі. Від того дня, як ти мала необережність відкрити йому мою любов до тебе, він дуже до мене охолов, і я гадаю, що він буде вічно переслідувати мене своєю ненавистю, коли довідається, що я втішив тебе.

При обставинах, які склалися, це було мало правдоподібно: граф був би, напевно, у захваті, коли б дізнався, що Андзолето зраджує свою наречену. Але марнолюбній Кориллі хотілося вірити обману, й вона повірила. Повірила й тому, що їй нема чого боятися любові Андзолето до дебютантки. Коли він усіляко заперечував це й присягався всіма святими, що був для бідолашної дівчини тільки братом, його запевнення звучали вкрай переконливо, — тим більше що по суті справи це була правда, — і йому вдалося приспати ревнощі Корилли. Великий день наближався, а її інтриги проти Консуело припинилися; вона навіть почала діяти в протилежному напрямку, упевнена, що сором'язлива й недосвідчена дебютантка провалиться й без її старань, а Андзолето буде їй безмірно вдячний за те, що вона в цьому провалі не брала участі. Крім цього, Андзолето зумів спритно розсварити свою кохану з її найвірнішими прихильниками, розігравши ревнивця й наполігши на тому, щоб вона їх випровадила, — притому досить різко.

Руйнуючи в такий спосіб нишком плани жінки, яку він щоночі притискав до свого серця, хитрий венеціанець у той же час грав зовсім іншу роль перед графом і Консуело. Він хвастався їм, що своїми спритними прийомами, відвідинами й зухвалою брехнею зумів обеззброїти грізного ворога, здатного перешкодити їхньому успіху. Легковажний граф, охочий до всяких інтриг, тішився балаканиною свого вихованця. Самолюбству його особливо лестили запевнення Андзолето, начебто Корилла засмучена розривом з ним, і він з легковажною жорстокістю, звичайною в театральному світі й світі любовних пригод, намовляв юнака на різні підлі витівки. Все це дивувало й засмучувало Консуело.

— Набагато було б краще, — говорила вона своєму нареченому, — якби ти працював над своїм голосом і вивчав роль. Ти вважаєш, що багато зробив, обеззброївши ворога. Повір мені, викінчена нота, відчута інтонація набагато важливіші для безсторонньої публіки, ніж мовчання заздрісників. От із цією ж бо публікою й треба рахуватися, а мені сумно бачити, що про неї ти нітрохи не думаєш.

— Не хвилюйся, люба Консуело, — відповідав Андзолето. — Ти помиляєшся, вважаючи, що публіка може бути одночасно й безсторонньою, й освіченою. Люди тямущі дуже рідко бувають сумлінними, а сумлінні так мало розуміють, що найменший вияв сміливості засліплює й захоплює їх.

Розділ 17

Ревнощі Андзолето до графа дещо притихли: його відволікали й жадоба успіху, й палкість Корилли. На щастя, Консуело не мала потреби у високоморальному й пильному захиснику. Охороняючись власною цнотливістю, дівчина уникала зухвалого натиску Дзустіньяні й тримала його на відстані вже тому, що дуже мало про нього думала. Тижнів через два розпусний венеціанець переконався, що в ній іще не пробудилися суєтні пристрасті, які ведуть до розпусти, і він усіляко намагався розбудити їх. Але оскільки це вдалося йому не більше, ніж першого дня, то не відважувався занадто старатися, боячись усе зіпсувати. Якби Андзолето дратував його своїм наглядом, то, можливо, він із досади й поспішив би довести справу до кінця, але Андзолето надавав йому повну свободу дій, Консуело нічого не підозрювала, і графові залишалося тільки намагатися бути люб'язним, очікуючи, поки він зробиться необхідним. Він вправлявся у ніжній запобігливості, витонченому залицянні, намагаючись сподобатися, а Консуело приймала це поклоніння, завзято пояснюючи його волею звичаїв, що панує в аристократичному середовищі, пристрасним захопленням свого покровителя музикою та його природженою добротою. Вона почувала до нього щиру дружбу, глибоку вдячність; він же, відчуваючи від близькості цієї чистої й відданої душі щастя і тривогу, вже побоювався того почуття, яке могло викликати в ній його рішуче освідчення.

У той час як він зі страхом, але й не без задоволення, переживав це нове для нього почуття (трохи втішаючись тією оманою, в якій перебувала вся Венеція стосовно його перемоги), Корилла теж відчувала в собі якийсь переворот. Вона любила якщо не шляхетною, то палкою любов'ю; владна й дратівлива, вона підпала під владу юного Адоніса[84], подібно до хтивої Венери, що закохалася в красеня мисливця й уперше впокорилась і сторопіла перед обраним нею смертним. Вона скорилася настільки, що намагалася навіть здаватися доброчесною, — якість, якої вона зовсім не мала, — і відчувала при цьому якесь солодке й ніжне розчулення: бо ні для кого не секрет, що обожнювання іншої істоти підносить та облагороджує душі, найменш схильні до величі й самовідданості.

Пережите нею потрясіння відбилося й на її обдарованні: у театрі помітили, що вона грає патетичні ролі природніше й з більшим почуттям. Але позаяк її характер і сама сутність її натури були, так би мовити, надламані й для того, щоб викликати таке перетворення, потрібна була внутрішня криза, бурхлива й болісна, вона ослабла фізично в цій боротьбі, і в її оточенні зауважували здивовано — одні зі зловтіхою, інші з переляком, — що вона з кожним днем втрачає свої природні дані. Голос раз у раз підводив її. Коротке дихання і непевність інтонації шкодили блискучій фантазії її імпровізацій. Невдоволення собою й страх остаточно підірвали її сили, і на виставі, що передувала дебюту Консуело, вона співала так фальшиво, зіпсувала стільки блискучих місць, що її друзі, які зааплодували було їй, змушені були замовкнути, почувши навколо невдоволений гомін.

Нарешті великий день настав. Зал був так переповнений, що не було чим дихати. Корилла, вся в чорному, бліда, схвильована, ледь жива, сиділа у

своїй маленькій темній ложі, що виходила на сцену; вона тремтіла подвійно, боячись провалу свого коханого й жахаючись при думці про тріумф суперниці. Вся аристократія й усі красуні Венеції, красуючись коштовним камінням і квітами, заповнювали сяюче вогнями триярусне півколо. Франти юрмилися за лаштунками і, за звичаєм того часу, займали частину сцени. Доґареса, в супроводі всіх найважливіших сановників республіки, з'явилась у своїїі ложі біля авансцени. Оркестром мав диригувати сам Порпора, а граф Дзустіньяні очікував на Консуело біля дверей її гримерної, поки вона одягалась. У цей час за лаштунками Андзолето, вбравшись у костюм античного воїна, щоправда з химерним відбитком сучасності, ледве не зомлівши від страху, намагався побадьорити себе кіпрським вином.

Оперу, яку ставили, було написано не класиком, не новатором, не суворим композитором старого часу й не сміливим сучасником. Це був невідомий витвір якогось іноземця. Порпора, щоб уникнути інтриг, які, без сумніву, виникли б серед композиторів-суперників, якби він виконував свій власний твір або витвір іншого відомого композитора, запропонував, — дбаючи насамперед про успіх своєї учениці, — а потім і розучив партитуру «Гіпермнестри»[85]. Це був перший ліричний твір одного молодого німця, в якого не тільки в Італії, але й ніде у світі не було ні ворогів, ні прихильників і якого попросту звали пан Христофор Ґлюк.

Коли на сцені з'явився Андзолето, захоплений шепіт пронісся по залі. Тенор, якого він замінив, чудовий співак, зробив помилку: він пережив себе, пішовши зі сцени, коли в нього вже не було ні голосу, ні краси. От чому невдячна публіка мало шкодувала за ним; і прекрасна стать, що слухає більше очима, ніж вухами, була зачарована, побачивши на сцені замість вугруватого товстуна двадцятичотирирічного юнака, свіжого, як троянда, білявого, як Феб, зі статурою статуї Фідія, справжнього сина лагун: bianco, Crespo є grassotto.[86]

Він був занадто схвильований, аби добре проспівати свою першу арію, але для того, щоб захопити жінок і театральних завсідників, досить було і його чудового голосу, красивих поз і кількох удалих нових пасажів. У дебютанта були чудові дані, перед ним відкривалася блискуча майбутність. Тричі гриміли оплески, двічі викликали молодого тенора з-за лаштунків, за італійським і особливо венеціанським звичаєм.

Успіх повернув Андзолето сміливість, і коли він знову з'явився разом із Гіпермнестрою, страху в ньому ніби й не було. Але в цій сцені загальною увагою заволоділа Консуело: всі бачили й чули тільки її.

— Ось вона! — лунало з усіх боків.

— Хто? Іспанка?

— Так, дебютантка. L'amande del Zustiniani.[87]

Консуело вийшла із серйозним, холодним виглядом і обвела очима публіку; поклоном, у якому не було ні зайвої смиренності, ні кокетства, вона відповіла на залп оплесків своїх покровителів і почала речитатив таким упевненим голосом, з такою грандіозною повнотою звуку, з таким тріумфальним спокоєм, що після першої ж фрази театр задрижав од вигуків захвату.

— Ах, підступний! Він насміявся наді мною! — скрикнула Корилла, метнувши жахливий погляд на Андзолето, що, не стримавшись, глянув на неї з погано прихованою посмішкою, й кинулася в глиб своєї ложі, заливаючись слізьми.

Консуело проспівала ще кілька фраз. У цю хвилину почувся надтріснутий голос старого Лотті:

— Amici miei, questo e un portento![88]

Коли вона виконувала вихідну арію, її десять разів переривали, кричали «біс», сім разів викликали на сцену, у театрі стояв захоплений гомін. Словом, шаленство венеціанських любителів музики виявилося з усім його чарівним і в той же час комічним запалом.

— Чого вони так кричать? — запитувала Консуело, повернувшись за лаштунки, звідки її не переставали викликати. — Можна подумати, що вони збираються побити мене камінням!

Із цієї хвилини Андзолето безумовно відійшов на другий план. Його приймали добре, але тільки тому, що всі були задоволені. Поблажлива холодність до його слабких місць і майже байдужість до вдалого говорили про те, що коли жінкам — цій експансивній і гучній більшості — і подобалася його зовнішність, то чоловіки були про нього невисокої думки й увесь свій захват приберігали для примадонни. Із усіх тих, хто прибув до театру з ворожими намірами, ніхто не зважився висловити хоча б найменшого осуду, і, сказати по правді, не знайшлося й трьох, які встояли б проти стихійного захоплення й непереможної потреби аплодувати новоявленому чуду.

Опера мала великий успіх, хоча в сутності самою музикою ніхто не цікавився. Це була чисто італійська музика, граціозна, помірно патетична, але, як кажуть, у ній іще не можна було вгадати автора «Альцести» і «Орфея»[89]. У ній було мало місць, які б вражали слухачів своєю красою. У першому ж антракті німецького композитора було викликано разом із тенором, примадонною й навіть Клориндою. Клоринда — завдяки протекції Консуело — прогугнявила глухим голосом невиразно свою другорядну роль, обеззброївши всіх красою плечей: Розальба, яку вона заміняла, була надзвичайно худа!

В останньому антракті Андзолето, який увесь час нишком стежив за Кориллою, помітив, що та все більше й більше виходить із себе, і визнав розсудливим зайти до неї в ложу, аби запобігти можливому спалаху. Побачивши юнака, Корилла, як тигриця, накинулася на нього й надавала ляпасів, подряпавши при цьому до крові, так що потім ні білила, ні рум'яна не могли приховати слідів. Ображений тенор приборкав запал коханки, ударивши її кулаком у груди з такою силою, що вона, мало не зомлівши, упала на руки своєї сестри Розальби.

— Негідник! Зрадник! Розбійник! — задихаючись, бурмотіла вона. — І ти й твоя Консуело, ви обоє загинете від моєї руки!

— Нещасна, посмій тільки зробити сьогодні хоч крок, хоч жест, посмій тільки викинути яку-небудь штуку, — і я заколю тебе на очах у всієї Венеції! — прошипів крізь зціплені зуби блідий Андзолето, блиснувши перед

її очима своїм незмінним супутником — ножем, яким він володів з майстерністю справжнього сина лагун.

— Він зробить те, що говорить, — із жахом прошепотіла Розальба. — Благаю тебе, скоріше ходімо звідси: тут нам загрожує смерть!

— Так, так, цілком вірно, і пам'ятайте це, — відповів Андзолето, грюкаючи за собою дверима ложі й замикаючи їх на ключ.

Хоча цю трагікомічну сцену й проведено було чисто по-венеціанськи — півголосом, таємниче й блискавично, — все-таки, коли дебютант швидко пройшов із-за лаштунків до своєї гримерної, затуляючи щоку носовою хусткою, всі здогадалися, що сталася маленька сутичка. А перукар, покликаний упорядкувати розпатлані кучері грецького принца й замаскувати отриману ним подряпину, зараз же роздзвонив серед хористів і статистів про те, що щока героя постраждала від кігтиків однієї закоханої кішечки. Перукар цей розумівся на таких ранах і не раз бував повіреним у таких закулісних подіях. Історія ця як оком змигнути оббігла всю сцену, якимось чином перескочила через рампу й пішла гуляти з оркестру на балкон, із балкона в ложі й звідти, вже з різними прикрасами, проникла в глиб партеру. Стосунки Андзолето з Кориллою були ще невідомі, але деякі бачили, як він вився навколо Клоринди, — і ось пішов поголос, що вона в нападі ревнощів до примадонни виколола око й вибила три зуби найкрасивішому з тенорів. Це кинуло в розпач деяких представниць прекрасної статі, але для більшості стало чарівним скандальчиком. Глядачі запитували одне одного, чи не буде припинено виставу й чи не з'явиться колишній тенор Стефаніні догравати роль із зошитом у руках. Але от завіса піднялась. І коли з'явилася Консуело, така ж спокійна й велична, як і спочатку, все було забуто. Хоча роль її сама по собі не була особливо трагічною, Консуело силою своєї гри, виразністю свого співу зробила її такою: вона змусила проливати сльози; і коли з'явився тенор, його подряпина викликала тільки посмішку. Але все-таки через цей сміховинний епізод успіх Андзолето був менш блискучим, аніж міг би бути, і всі лаври цього вечора дісталися Консуело. Її викликали без кінця, їй несамовито, скажено плескали.

Після спектаклю всі вирушили вечеряти до палацу Дзустіньяні, й Андзолето зовсім забув про замкнену в ложі Кориллу, якій довелося зламати двері, щоб вийти звідти. У метушні, яка зазвичай панує в театрі після блискучої вистави, ніхто цього не помітив. Але наступного дня хтось співставив зламані двері з отриманою тенором подряпиною, і це навело багатьох на думку про любовну інтригу, яку Андзолето так ретельно приховував дотепер.

Тільки-но зайняв він місце за більшим столом, навколо якого граф посадив своїх гостей, улаштувавши розкішний банкет на честь Консуело, і відомі венеціанські поети почали вітати співачку щойно складеними на честь її мадригалами й сонетами, як лакей тихенько підсунув під його тарілку записочку від Корилли. Він прочитав крадькома:

«Якщо ти зараз же не прийдеш до мене, я з'явлюся за тобою сама й учиню тобі скандал, хоч де б ти був — хоч на краю світу, хоч в обіймах тричі проклятої Консуело!»

Під приводом раптового нападу кашлю Андзолето вийшов із-за столу, щоб написати їй відповідь. Відірвавши шматочок лінійованого паперу з нотного зошита, що лежав у передпокої, він надряпав олівцем:

«Якщо хочеш, приходь: мій ніж завжди напоготові, так само як моя ненависть і презирство до тебе».

Деспот знав, що для жінки, яка має такий характер, страх був єдиними шорами, погроза — єдиним способом приборкати її. Однак він мимоволі спохмурнів і був неуважливий під час банкету, а тільки-но встали з-за столу, втік і помчав до Корилли.

Він застав нещасну жінку в стані, гідному жалості. За істерикою пішли потоки сліз; вона сиділа біля вікна, розпатлана, з розпухлими від сліз очима. Плаття, яке вона в розпачі розірвала на собі, висіло клаптями на грудях, що здригалися від ридань. Вона відіслала сестру й служницю. Проблиск мимовільної радості осяяв її змучене лице, коли вона побачила того, кого вже не сподівалася більше побачити. Але Андзолето знав її занадто добре, щоб почати втішати. Впевнений, що при першому ж вияві співчуття або каяття в ній прокинуться гнів і жадоба помсти, він вирішив триматися вже взятої на себе ролі — бути невблаганним, і, хоча в глибині душі був зворушений розпачем Корилли, заходився обсипати її найжорстокішими докорами, а потім оголосив, що прийшов попрощатися з нею назавжди. Він довів її до того, що вона кинулася перед ним на коліна й у цілковитому розпачі доповзла до самих дверей, благаючи прощення. Тільки зовсім зламавши й знищивши її, він зробив вигляд, начебто зм'якшився. Дивлячись на цю гордовиту красуню, що валялася біля його ніг, немов Магдалина в розкаянні, упоєний гордістю і якимось незрозумілим хвилюванням, він поступився її несамовитій пристрасті, і вона знову спізнала його пестощі. Але й насолоджуючись із цією приборканою левицею, Андзолето ні на мить не забував, що вона дикий звір, і до кінця витримав роль ображеного володаря, що милостиво погодився вибачити.

Уже починало світати, коли ця жінка, сп'яніла й принижена, сховавши бліде лице в довгому чорному волоссі, обпершись мармуровою рукою на вологий від ранкової роси балкон, почала тихим, лагідним голосом скаржитися на катування, заподіювані їй любов'ю.

— Авжеж, я ревнива, — говорила вона, — і, якщо хочеш, гірша — заздрісна. Не можу перенести, що мою десятилітню славу в одну мить перевершено новою висхідною зіркою, не можу перенести, що жорстока, забудькувата юрба приносить мене в жертву без жалю і співчуття. Коли ти спізнаєш захват успіху та гіркоту падіння, повір, ти не будеш таким суворим і вимогливим до себе, як зараз до мене. Ти кажеш, що я ще сповнена сил, що успіх, багатство, привабливі сподівання — усе це чекає на мене в нових країнах, що я скорю там нових коханців, зачарую новий народ. Нехай навіть це так, але невже, на твою думку, знайдеться на світі хоч щось, що могло б утішити мене в тому, що я покинута всіма друзями, скинута з трону, куди ще при мені піднесено іншого кумира? І ця ганьба — перша в житті, єдина за всю мою кар'єру — впала на мене за твоєї присутності! Скажу більше: ця ганьба — справа твоїх рук, рук мого коханця, першої людини, яку я полюбила, втративши владу над собою, втративши волю. Ти кажеш іще, що я фальшива й зла, що я розіграла перед тобою лицемірне благородство й облудну великодушність, але ж ти сам цього хотів, Андзолето. Я була ображена, — ти

зажадав, аби я робила вигляд, начебто я спокійна, і я удавала із себе спокійну. Я була недовірлива, — ти зажадав, аби я вірила у твою щирість, і я повірила. У мене в душі кипіли злість і розпач, — ти мені говорив: смійся, і я сміялась. Я була розлютована, — ти мені велів мовчати, і я мовчала. Що ж мені залишалося робити, як не грати роль, мені невластиву, і приписувати собі мужність, якої в мені немає? А тепер, коли ця напускна мужність залишає мене, коли це катування робиться нестерпним і я близька до божевілля, ти, який сам мусив би пожаліти мене, ти топчеш мене ногами й збираєшся залишити мене вмирати у тім болоті, куди сам же мене й завів. Ах, Андзолето! У вас кам'яне серце, і для вас я варта ціни не більшої, ніж морський пісок, який приносить і відносить хвиля, що набігає. Свари, бий мене, ображай, якщо така потреба твоєї сильної натури, але все-таки в глибині душі пожалій мене! Подумай, якою має бути безмежною моя любов до тебе, якщо я, така погана, якою ти мене вважаєш, заради цієї любові не тільки переношу всі муки, а готова ще й ще страждати… Але послухай, друже мій, — продовжувала вона, ще ніжніше обіймаючи його, — усе, що ти змусив мене вистраждати, — ніщо в порівнянні з тим, що я відчуваю, коли подумаю про твою майбутність і про твоє щастя. Ти загинув, Андзолето, любий мій Андзолето! Загинув безповоротно! Ти не знаєш, не підозрюєш цього! А я — я це бачу й кажу собі: «Нехай мене було б принесено в жертву його марнославству, нехай моє падіння слугувало б його тріумфу, але ні — все це тільки на його погибель, і я — знаряддя суперниці, що наступила ногою на голови нам обом».

— Що хочеш ти цим сказати, божевільна? — скрикнув Андзолето. — Я не розумію тебе.

— А тим часом ти мусив би мене зрозуміти, принаймні зрозуміти все, що сталося сьогодні. Хіба ти не помітив, як публіка, незважаючи на весь захват, викликаний твоєю першою арією, охолола до тебе після того, як проспівала вона? І — на жаль! — вона завжди так співатиме: краще за мене, краще за всіх і, сказати правду, у тисячу разів краще за тебе, мій любий Андзолето… Виходить, ти не бачиш, що ця жінка розчавить тебе й, мабуть, уже розчавила при першій же своїй появі? Не бачиш, що її некрасивість затьмарила твою красу? Так, вона некрасива, я визнаю це, але я знаю також, що такі жінки, сподобавшись, здатні запалити в чоловіках більш божевільну пристрасть, дати їм пізнати більш сильні переживання, ніж найдосконаліші красуні світу… Ти хіба не бачиш, що їй поклоняються, її обожнюють і що всюди, де ти будеш з'являтися разом з нею, ти залишишся в тіні, будеш непомітний? Хіба ти не знаєш, що талант артиста потребує для свого розвитку похвал і успіху так само, як немовля потребує повітря, щоб рости й жити? Невже ти не знаєш, що всяке суперництво вкорочує сценічне життя артиста, а небезпечний суперник поруч із ним — це смерть для нашої душі, це порожнеча навколо нас? Ти бачиш це на моєму сумному прикладі: одного страху перед невідомою мені суперницею, страху, що ти його хотів у мені витравити, було досить, аби я цілий місяць почувалася паралізованою. И чим ближчим був день її тріумфу, тим слабкішим робився мій голос, тим помітніше підупадали мої сили. Але ж я майже не припускала можливості її тріумфу! Що ж буде тепер, коли я на власні очі бачила цей тріумф — безсумнівний, разючий, незаперечний? Знаєш, я вже не можу з'явитися на сцені у Венеції, а певно, що навіть і ніде в Італії: я занепала духом. Відчуваю, що тремтітиму, що буду не в змозі видати жодного звуку… І куди втекти від спогадів про пережите? І чи є місце, звідки мені не доведеться втікати від моєї тріумфуючої суперниці? Так, я загинула, але й ти теж

загинув, Андзолето! Ти вмер, не встигнувши насолодитися життям. І коли б я була така зла, як ти запевняєш, я б раділа, штовхала б тебе до твоєї загибелі, була б відомщена, а я з розпачем кажу тобі: якщо ти ще хоч раз з'явишся тут із нею, для тебе у Венеції немає майбутності! Якщо ти супроводжуватимеш її у поїздках, усюди ганьба й приниження підуть за тобою по п'ятах. Якщо ти житимеш на її кошти, ділитимеш із нею розкіш, ховатимешся за її ім'я, ти ледве животітимеш. Хочеш знати, як до тебе ставитиметься публіка? Люди запитуватимуть: «Скажіть, хто цей гарний парубок, якого завжди можна бачити з нею?» І їм дадуть відповідь: «Та ніхто, навіть менше, ніж ніхто, — це або чоловік, або коханець божественної співачки».

Андзолето став похмурий, як грозові хмари, що збиралися в цей час на сході небокраю.

— Ти збожеволіла, моя мила Корилло! — відповів він. — Консуело зовсім не така страшна для тебе, як це малює тобі зараз твоя хвора уява. Щодо мене, то повторюю: я не коханець її і, безумовно, ніколи не буду її чоловіком. Так само як ніколи не буду жити в тіні її широких крил, як жалюгідне пташеня. Нехай вона ширяє! У небесах досить повітря й простору для всіх, кого могутня сила піднесе високо над землею. Глянь на цього горобця — чи не так він привільно літає над каналом, як чайка над морем? Ну, досить цієї бридні! Денне світло жене мене із твоїх обіймів. До завтра! І якщо хочеш, щоб я повернувся до тебе, будь як і раніше лагідною й терплячою. Ти зачарувала мене саме лагідністю й терпінням. Повір, це набагато більше личить твоїй красі, ніж крики й шаленство ревнощів!

Все-таки Андзолето повернувся до себе в похмурому настрої. І тільки в постелі, майже засинаючи, він задав собі питання: хто міг проводжати Консуело додому з графського палацу? Це завжди було його обов'язком, і він ніколи нікому ним не поступався.

— Зрештою, — сказав він собі, кулаком підбиваючи подушку, щоб улаштуватися зручніше, — якщо графові судилось домогтися свого, так, мабуть, для мене ж краще, щоб це сталося скоріше.

Розділ 18

Коли Андзолето прокинувся, він відчув, що прокинулися також і його ревнощі до графа Дзустіньяні. Тисячі суперечливих почуттів вирували в його душі, і насамперед нове почуття — заздрість до таланту й успіху Консуело, яку напередодні розбудила в ньому Корилла. Заздрість ця зростала в ньому в міру того, як він знову й знову порівнював тріумф своєї нареченої із власним, як здавалося його ображеному самолюбству, провалом. Потім його почала мучити думка, що, можливо, не тільки в очах суспільства, але й насправді його буде відтиснено від цієї жінки, що стала відразу і знаменитою і всемогутньою, жінки, чиєю єдиною великою любов'ю він був іще

вчора. Заздрість і ревнощі боролися в ньому, і він не знав, якому із цих почуттів віддатися, щоб заглушити інше. Йому уявлялися два результати: або відвезти Консуело з Венеції й тим самим від графа й вирушити разом із нею шукати щастя, або, поступившись нею суперникові, самому втікати якнайдалі й там здобувати самому успіх, який вона вже не зможе затьмарити. Усе більше й більше мучачись цією нерішучістю, Андзолето, замість того щоб знайти заспокоєння у своєї справжньої подруги — Консуело, кинувся знов у вир, вирушивши до Корилли. Та підклала до жару вогню, доводячи навіть енергійніше, ніж напередодні, всю невигідність його становища.

— Нема пророка у своїй країні, — говорила вона, — і тобі не слід жити в місті, де ти народився, де тебе бачили шарпаком, який бігав по площах, де всяке може сказати (адже аристократи страх як люблять хвастатися благодіяннями, часом навіть уявлюваними, які вони роблять артистам): «Я опікувався ним»; «я перший помітив у ньому талант»; «це я порекомендував його такому-то»; «це я віддав перевагу йому над тим-то». Занадто довго жив ти тут на вулиці, мій бідолашний Андзолето, і тому, перш ніж довідатися про твій талант, усі вже помітили твоє красиве лице. Не так-то легко привести в захват людей, у яких ти за гроші гріб на гондолах, виспівуючи уривки з Тассо, або бігав за дорученнями, щоб заробити собі на вечерю. Консуело, непоказна, звикла до усамітненого життя, уявляється тут чужоземною дивовижею. До того ж вона іспанка, і в неї не венеціанська говірка. Її красива, хоча трохи дивна вимова сподобалася б усім, навіть якби вона була огидною, тому що вона нова для слуху. Три чверті твого невеликого успіху в першому акті тобі дала краса, а в останньому акті до неї вже придивилися.

— Додайте до цього, що те садно під оком, яким ви мене нагородили і якого мені не варто було б ніколи вам прощати, неабияк зменшило цю мою останню, незначну перевагу.

— Ця перевага, можливо, й мізерна в очах чоловіків, але вона дуже велика в очах жінок. Завдяки жінкам ти будеш панувати в салонах; без допомоги чоловіків ти провалишся на сцені. А як можеш ти захопити, зацікавити чоловіків, коли твоїм суперником є жінка — жінка, яка не тільки полонить серйозних любителів співу, але оп'яняє своєю грацією, своєю жіночністю навіть і тих чоловіків, які нічого не тямлять у музиці. О, скільки потрібно було таланту і знання Стефаніні, Саверіо й усім чоловікам, які з'являлися зі мною на сцені й хотіли зі мною боротися!

— У такому разі, люба Корилло, мені було б не менш ризиковано з'являтися на сцені з тобою, ніж із Консуело. І якби я надумав вирушити слідом за тобою до Франції, твої слова були б для мене гарним застереженням.

Ця фраза, що вирвалася в Андзолето, була променем світла для Корилли. Вона зрозуміла, що домоглася більшого, ніж очікувала, бо думка покинути Венецію вже, мабуть, дозрівала в голові її коханця. Тільки-но в неї блиснула надія відвезти його із собою, вона пішла на все, щоб спокусити його цим планом. Вона применшила, наскільки могла, свої достоїнства, з безмежною скромністю запевняючи, що вона значно нижча своєї суперниці, що вона взагалі не настільки велика артистка, не настільки красива жінка, щоб запалювати публіку. А позаяк це було, по суті, більш вірно, ніж вона думала, то їй і неважко було переконати в цьому Андзолето: він же ніколи не помилявся стосовно неї і завжди вважав Консуело незмірно вищою за неї. Отже, під час

цього побачення їхня спільна робота і втеча були майже вирішені. Андзолето дійсно серйозно подумував про це, хоча про всяк випадок і залишав собі лазівку для відступу.

Корилла, бачачи, що в Андзолето ще залишаються якісь сумніви, почала наполягати на продовженні його дебютів, пророкуючи, що в цих нових виступах він доможеться більшого успіху. У душі вона була переконана у протилежному й розраховувала, що невдачі остаточно відвернуть його й від Венеції, й від Консуело…

Вийшовши від коханки, Андзолето попрямував до своєї подруги; його нестримно тягло до неї. Вперше він почав і завершив день без її чистого поцілунку в чоло. Але після того, що сталося в нього з Кориллою, йому було соромно бачити свою наречену, і він старався запевнити себе, начебто йде до неї лише для того, щоб переконатися в її зраді, упевнитися в тім, що вона розлюбила його. «Поза всяким сумнівом, — говорив він собі, — граф скористався нагодою, а тут іще досада самої Консуело, викликана моїм зникненням! Просто неймовірно, щоб такий розпусник, як він, провівши з сердегою ніч наодинці, не спокусив її». Однак при самій думці про це на чолі в нього виступав холодний піт, серце розривалося на частини, й він прискорював крок, не сумніваючись у тому, що Консуело, мабуть, у розпачі, мучиться докорами сумління, ридає… Але відразу якийсь внутрішній голос, заглушаючи все інше, підказував йому, що така чиста, шляхетна істота не може настільки раптово й ганебно впасти, і, сповільнюючи крок, він думав про себе самого, про мерзенність свого поводження, про свій егоїзм, марнославство, облудність, про все погане, чим сповнені були його життя й совість.

Коли він прийшов, Консуело у своєму чорному платтячку сиділа за столом, така ж, як завжди: в її погляді та в усій істоті її відчувалися спокій, доброчесність. Зі звичайною радістю вона кинулася йому назустріч і почала розпитувати із занепокоєнням, але без найменшого докору чи недовіри, як він провів час без неї.

— Я нездужав, — відповів Андзолето, пригнічений усвідомленням свого глибокого падіння. — Пам'ятаєш, я вдарився головою об декорацію — я ще показував тобі слід? Тоді я сказав тобі, що це дрібниці, але потім у мене так розболілася голова, що мені довелося піти з палацу Дзустіньяні — я боявся там знепритомніти — і весь ранок пролежав у ліжку.

— Ах, боже мій! — вигукнула Консуело, цілуючи садно, залишене її суперницею. — Скажи, тобі було боляче? Боляче й тепер?

— Ні, зараз мені набагато краще. Забудь про це. Краще скажи мені, як ти сама повернулася вночі додому?

— Сама? О ні, граф проводжав мене додому у своїй гондолі.

— Так я й знав! — скрикнув Андзолето якимось дивним голосом. — І, звичайно… залишившись наодинці з тобою, чого тільки не наговорив тобі… яких тільки люб'язностей не наспівав!

— А що б він міг сказати мені такого, чого не говорив уже сто разів при всіх? Граф, щоправда, балує мене й, мабуть, міг би розвинути в мені

марнославство, якби я не остерігалася цього пороку… До того ж ми не були з ним наодинці: мій добрий учитель теж захотів провести мене. О, це чудесний друг!

— Який учитель, який чудесний друг? — перепитав неуважливо Андзолето, вже заспокоївшись і думаючи про інше.

— Як який? Та Порпора ж, звичайно! Про що це ти раптом замислився?

— Я думаю про твій учорашній тріумф. Звичайно, і ти думаєш про нього?

— Присягаюся тобі, менше, ніж про твій!

— Про мій! Не знущайся наді мною, мила Консуело! Мій успіх був такий жалюгідний, що більше нагадував провал.

Консуело навіть зблідла від здивування. При всій своїй дивній витримці вона була недостатньо холоднокровна, щоб оцінити різницю між оплесками, що випали їй і тому, кого вона любила. При таких овaціях найдосвідченіший артист може помилитись і сприйняти підтримку з боку клакерів за гучний успіх. Консуело, ледве не злякавшись цього страшного галасу, не могла в ньому розібратися й не помітила переваги, відданої їй над Андзолето. У простоті щиросердечній вона покартала його за надмірну вимогливість до долі, але, бачачи, що їй не вдається ні переконати його, ні розігнати його тугу, заходилася лагідно дорікати йому за те, що він занадто любить славу й занадто великого значення надає прихильності юрби.

— Я завжди говорила, — сказала вона, — що плоди мистецтва куди дорожчі тобі, ніж саме мистецтво. А от мені здається, позаяк зробив усе, що міг, і усвідомлюєш, що це зроблено добре, то трошки більше, трошки менше похвал нічого не додають до чуття внутрішнього задоволення. Пам'ятаєш, що мені сказав Порпора, коли я вперше співала в палаці Дзустіньяні: «Той, хто істинно любить мистецтво, нічого не боїться».

— Ти і твій Порпора можете живитися прекрасними висловами, — перебив її Андзолето з досадою. — Немає нічого легшого, як філософствувати із приводу прикростей життя, знаючи тільки її радості. Порпора, хоча бідний і має ворогів, усе-таки знаменитий. Він достатньо за своє життя зірвав лаврів, аби тепер його кучері спокійно сивіли під їхнім покровом. А ти, почуваючи свою непереможність, не знаєш, що таке страх. Одразу, одним стрибком піднявшись на верхню приступку сходів, ти дорікаєш людину, яка не так міцно, як ти, стоїть на ногах, у тім, що в неї паморочиться голова. Це не великодушно, Консуело, і вкрай несправедливо. А потім твій довід не стосується мене: ти говориш, що треба нехтувати схвалення публіки, задовольняючись власним. Ну, а якщо в мені немає цього внутрішнього усвідомлення, що я співав добре? Хіба ти не бачиш, що я страшенно незадоволений собою? Хіба ти сама не помітила, що я був огидний? Хіба ти не чула, як кепсько я співав?

— Ні, тому що це не так. Ти був ні кращий, ні гірший, ніж завжди. Хвилювання майже не відбилося на твоєму голосі; втім, воно ж швидко й розвіялось. І те, що ти добре знав, вийшло в тебе добре.

— А те, чого я не знав? — запитав Андзолето, спрямувавши на неї свої великі чорні очі, під якими від утоми й прикрості з'явилися чорні кола.

Консуело зітхнула й, помовчавши трохи, мовила, цілуючи його:

— А те, чого ти не знаєш, треба вивчити. Якби тільки ти захотів серйозно позайматися на репетиціях… Адже, пам'ятаєш, я тобі говорила… Але до чого докори, — треба скоріше виправити, що можна. Давай займатися хоч по дві години на день, і ти побачиш, як швидко ми з тобою переборемо всі труднощі.

— Хіба цього можна досягти за один день?

— Звичайно, ні, та не довше, ніж за кілька місяців.

— Але ж я співаю завтра й знову виступаю перед публікою, що більше судить про мене за моїми вадами, ніж за достоїнствами.

— Але ця ж публіка помітить і твої успіхи.

— Хтозна! А що, коли вона ставиться до мене вороже?

— Вона вже довела тобі протилежне.

— Так! І ти вважаєш, що вона була до мене поблажлива?

— Так, любий, вважаю: там, де ти бував слабкий, публіка все-таки ставилася до тебе доброзичливо, а коли ти бував на висоті — вона віддячувала тобі належним чином.

— Але, в очікуванні кращого, зі мною укладуть найжалюгідніший ангажемент.

— Граф — сама щедрість, він не скупиться на гроші. До того ж хіба він не пропонує мені стільки, що ми обоє зможемо жити більш ніж розкішно?

— Прекрасно! Виходить, я, на твою думку, житиму твоїми тріумфами?

— А хіба я мало жила на твої кошти?

— Тут справа навіть не в грошах. Нехай він мені платить небагато — це мені байдуже, але раптом він запросить мене на другі або на треті ролі.

— У нього немає нікого під рукою на перші; він давно вже розраховує на тебе й має на увазі тільки тебе. До того ж він дуже до тебе прихильний. Ти гадав, що він буде проти нашого шлюбу? Навпаки, він, очевидно, навіть бажає цього й часто мене запитує, коли нарешті я запрошу його на весілля.

— Он як! Чудово! Надзвичайно вдячний вам, пане графе!

— Що ти хочеш цим сказати?

— Нічого. Тільки дуже жаль, Консуело, що ти не втримала мене від дебюту доти, поки мої вади, які так добре тобі відомі, не було б виправлено за допомогою серйозної роботи. Адже, повторюю, ти добре знала про ці вади.

— А хіба я не була відверта з тобою? Скільки разів я тебе попереджала! Але ти завжди заперечував мені, що публіка зовсім нічого не розуміє. І, довідавшись про твій блискучий успіх, після того як ти вперше співав у салоні графа, я подумала, що…

— Що світські люди тямлять у цьому не більше за простих смертних?

— Я подумала, що на твої достоїнства звернуть більше уваги, ніж на твої слабкі сторони. Так, здається, так воно й було, і у світських цінителів, і у звичайної публіки.

«По суті, вона має рацію, — подумав Андзолето. — І якби я тільки міг відкласти свої дебюти… Але я ризикую бути заміненим іншим тенором, а той, уже звичайно, не поступиться мені своїм місцем».

— Скажи-но, які в мене вади, — попросив він Консуело, пройшовшись кілька разів по кімнаті.

— Ті, про які я не раз тобі говорила: занадто багато сміливості й мало підготовки; підйом скоріше гарячковий, ніж відчутий; у драматичних місцях більше надуманості, ніж почуття. Ти недостатньо ясно уявляєш собі роль у цілому. Розучивши її уривками, ти бачиш у ній тільки ряд більш або менш блискучих місць. Ти не вловив у ролі ні поступового розвитку її, ні висновку. Думаючи тільки про те, як блиснути своїм прекрасним голосом і деяким умінням, ти показав усього себе відразу, при першому ж виході. При найменшій можливості ти гнався за ефектами, але всі твої ефекти були однакові. Уже наприкінці першого акту публіка знала тебе напам'ять, але, не підозрюючи, що це все, чекала від тебе ще чогось незвичайного, а цього в тобі саме й не виявилося. Піднесеність зникла, і голос ослаб. Ти відчув це сам і щосили став форсувати й те й інше. Цей маневр публіка зрозуміла, і от чому, на великий твій подив, вона залишалася холодною в тих місцях, коли тобі здавалося, що ти найбільш патетичний… У цю хвилину вона бачила в тобі не артиста, захопленого пристрастю, а тільки актора, що жадає успіху.

— А як же, скажи, роблять інші? — тупнувши ногою, вигукнув Андзолето. — Хіба я не чув усіх, кому останні десять років аплодувала Венеція? Хіба старий Стефаніні не кричав, коли бував не в голосі? І це не заважало публіці несамовито йому аплодувати.

— Це правда. Але я не вважаю, щоб тут із боку публіки було нерозуміння. Імовірно, пам'ятаючи старі його заслуги, вона не хотіла дати йому відчути його занепад.

— Ну, а Корилла, цей скинутий тобою кумир, хіба вона не форсувала свого голосу, хіба не робила зусиль, які було болісно не тільки слухати, але навіть бачити? Хіба вона була справді захоплена пристрастю, коли її підносили до небес?

— Саме тому, що я знаходила всі її прийоми фальшивими, ефекти — огидними, а спів і гру — позбавленими смаку й величі, я й була, так само як ти, переконана в тім, що публіка розуміє не занадто багато, і вийшла на сцену так спокійно.

— Ах, Консуело, люба, як ти ятриш мою рану, — важко зітхаючи, проговорив Андзолето.

— Чим, мій любий?

— І ти ще запитуєш! Ми помилялися з тобою, Консуело. Публіка все розуміє. Там, де бракує знання, їй підказує серце. Публіка — це дитя, вона хоче, щоб її розважали й розчулювали. Вона задовольняється тим, що їй дають, але тільки покажи їй краще — вона зараз же починає порівнювати й розуміти. Корилла фальшивила, у неї не вистачало дихання, але ще тиждень тому вона могла зачаровувати. З'явилася ти, і Корилла загинула; вона знищена, похована. Якби вона виступила тепер — її освистали б. Якби з'явився я з нею, успіх мій був би так само запаморочливий, як тоді, коли я вперше співав у графа після неї. Але поруч із тобою я померк. Так мало бути, і так буде завжди. Публіці подобалася мішура, вона фальшиве каміння сприймала за коштовне й була ним засліплена. Але ось їй показали діамант, і вона вже сама не розуміє, як могли так грубо обманювати її. Більше терпіти фальшивих діамантів вона не бажає й відкидає їх. У цьому ж бо, Консуело, й полягає моє нещастя: я — венеціанське скельце — виступив разом із перлиною з дна морського…

Консуело не зрозуміла, скільки було правди й гіркоти у словах її нареченого. Вона приписала їх його любові й на всі ці, як їй здавалося, милі лестощі, сміючись, відповіла усмішками й поцілунками. Вона запевнила Андзолето, що він перевершить її, якщо тільки захоче постаратись, і відродила в ньому мужність, доводячи, що співати, як вона, зовсім легко. Вона говорила це щиро, бо для неї не існувало труднощів і вона не підозрювала, що праця для тих, хто її не любить і в кого немає посидючості, є головною й непереборною перешкодою.

Розділ 19

Заохочуваний щиросердістю Консуело й підступними порадами Корилли, що наполягала на його повторному виступі, Андзолето з жаром взявся за роботу й на другому поданні «Гіпермнестри» набагато краще проспівав перший акт. Публіка оцінила це. Але позаяк пропорційно зріс і успіх Консуело, він, бачачи це підтвердження її переваги, залишився незадоволений собою й знову занепав духом. Від цієї хвилини все почало уявлятися йому в темному світлі. Андзолето здавалося, що його зовсім не слухають, що глядачі, які сидять поблизу, пошепки засуджують його, що навіть його доброзичливці, підбадьорюючи його за лаштунками, роблять це тільки з жалості. У всіх їхніх похвалах він шукав якийсь інший, прихований, неприємний для себе зміст. Корилла, до якої він в антракті зайшов у ложу, щоб дізнатися про її думку, з удаваним занепокоєнням запитала, чи не хворий він.

— Звідки ти це взяла? — роздратовано запитав він.

— Тому що голос твій нині звучить якось глухо й вигляд у тебе пригнічений. Андзолето, любий, підбадьорся, напруж свої сили — вони паралізовані страхом чи зневірою.

— Хіба я погано проспівав свою вихідну арію?

— Набагато гірше, ніж у першій виставі! У мене так стискувалося серце, що я боялася зомліти.

— Одначе мені аплодували!

— На жаль!.. Втім, я дарма розчаровую тебе. Продовжуй, тільки намагайся, щоб голос звучав чистіше…

«Консуело, — думав він, — звичайно, хотіла дати мені гарну пораду. Сама вона у своїх учинках керується інстинктом, і це її вивозить. Але звідки в неї може бути досвід, як може вона навчити мене перемогти цю норовливу публіку? Слухаючи її порад, я приховую блискучі сторони свого таланту; а того, що я поліпшив манеру співу, ніхто й не помітив. Буду зухвалий як і раніше. Хіба я не бачив під час мого дебюту в будинку графа, що можу вразити навіть тих, кого не можу переконати? Визнав же в мені старий Порпора талант — щоправда, знаходячи на ньому плями! Так нехай же публіка схилиться перед моїм талантом і терпить мої вади!»

У другому акті він із шкури ліз, викидаючи неймовірні штуки. Його слухали з подивом. Деякі почали аплодувати, але їх змусили замовкнути. Більша частина публіки дивувалася, запитуючи себе, був тенор божественний чи огидний.

Ще трохи зухвалості — і, можливо, Андзолето вийшов би переможцем, але ця невдача так збентежила його, що він зовсім розгубився і ганебно провалив кінець партії.

У третьому акті він підбадьорився й вирішив діяти на свій розсуд, не дотримуючись порад Консуело: він пустив у хід найсвоєрідніші прийоми, найсміливіші музичні фокуси. І раптом — о, ганьба! — серед мертвої тиші, якою були зустрінуті ці розпачливі спроби, почулися свистки. Добра, великодушна публіка своїми оплесками змусила свистки замовкнути, але важко було не зрозуміти, що означала ця прихильність до людини й цей осуд артистові. Повернувшись до гримерної, Андзолето в люті зірвав із себе костюм і роздер його на шмаття. Тільки-но скінчився спектакль, він утік до Корилли й замкнувся з нею. Страшенна лють вирувала в ньому, і він вирішив утікати зі своєю коханкою хоч на край світу.

Три дні він не бачився з Консуело. Не те щоб він зненавидів її або охолов до неї: у глибині своєї знівеченої душі він так само ніжно її любив і смертельно страждав, не бачачи її, але вона вселяла йому якийсь жах. Він почував над собою владу цієї істоти, що своєю геніальністю знищувала його перед публікою, але разом з тим вселяла йому безмежну довіру й могла робити з ним усе, що завгодно. Сповнений сум'яття, він не в змозі був приховати від Корилли, наскільки він прив'язаний до своєї шляхетної нареченої і яким великим був її вплив на нього дотепер. Кориллу це глибоко засмутило, але вона знайшла в собі сили не показати цього. Вдаючи співчуття, вона викликала Андзолето на відвертість і, дізнавшись про його

ревнощі до графа, зважилася на відчайдушний крок — тихенько довела до відома Дзустіньяні про свої стосунки з Андзолето. Вона розраховувала, що граф не пропустить нагоди сповістити про це предмету своєї пристрасті й, таким чином, для Андзолето буде відрізаний усякий шлях повернення до нареченої.

Просидівши цілий день сама у своїй убогій мансарді, Консуело спочатку здивувалась, а потім почала хвилюватися. Коли ж і весь наступний день минув у марному очікуванні й смертельному занепокоєнні, вона, як тільки стало смеркати, накинула на голову товсту шаль (знаменита співачка не була тепер гарантована від пліток) і побігла до будинку, де жив Андзолето. Уже кілька тижнів, як граф надав йому в одному зі своїх численних будинків більш пристойне приміщення. Вона його не застала й дізналася, що він рідко ночує вдома.

Одначе це не навело Консуело на думку про зраду. Добре знаючи пристрасть свого нареченого до поетичного бурлакування, вона вирішила, що він, не зумівши звикнути до нового розкішного приміщення, імовірно, ночує в одному зі своїх колишніх пристановищ. Вона вже зважилася було вирушити на подальші пошуки, як біля дверей на вулицю зіткнулася віч-на-віч із Порпорою.

— Консуело, — тихо мовив старий, — даремно ти затуляєш від мене лице, я чув твій голос і, звичайно, не міг не впізнати його. Бідолашна, що ти тут робиш так пізно й кого ти шукаєш у цьому будинку?

— Я шукаю свого нареченого, — відповіла Консуело, беручи під руку старого вчителя, — і мені нема чого червоніти, зізнаючись у цьому моєму кращому другові. Знаю, що ви не співчуваєте моїй любові до нього, але я не маю сил вам брехати. Я страшенно хвилююся: я не бачила Андзолето після спектаклю вже цілих два дні. Боюся, чи не занедужав він.

— Занедужав? Він? — перепитав професор, знизуючи плечима. — Ходімо зі мною, бідолашне дитя, нам треба поговорити. Позаяк ти нарешті вирішила бути зі мною відвертою, я також буду відвертий з тобою. Обіприся на мою руку, і поговоримо дорогою. Вислухай мене, Консуело, і гарненько вникни в те, що я тобі скажу. Ти не можеш, ти не мусиш бути дружиною цього юнака. Забороняю тобі це іменем Бога живого, який уклав у моє серце батьківське почуття до тебе.

— О мій учителю, краще попросіть, аби я пожертвувала життям, ніж цією любов'ю! — сумно відповіла вона.

— Я не прошу, а вимагаю цього! — рішуче сказав Порпора. — Твій коханий — проклятий. Якщо ти зараз же не відмовишся від нього, він буде для тебе джерелом мук і ганьби.

— Шановний учителю, — мовила вона зі смутною, лагідною усмішкою, — ви ж не раз уже говорили мені це, і я марно намагалася послухатися вашої поради. Ви ненавидите бідолашного хлопчика. Але ви його не знаєте, і я переконана, що коли-небудь ви відмовитеся від свого упередження проти нього.

— Консуело, — почав професор іще більш рішучим тоном, — я знаю, що дотепер мої доводи були слабкі, а заперечення, можливо, й непереконливі. Я говорив

з тобою як артист з артисткою й у нареченому твоєму бачив також тільки артиста. Зараз же я говорю з тобою як чоловік із жінкою й говорю про чоловіка. Ти — жінка, любиш невартого чоловіка, і я говорю це з повним переконанням.

— Боже мій! Андзолето невартий моєї любові! Він! Мій єдиний друг, мій покровитель, мій брат! Ах, ви не знаєте, скільки він мені допомагав, як дбайливо ставився до мене із самого дитинства! Дозвольте вам усе, все розповісти. — І вона розповіла йому історію свого життя і своєї любові, що, по суті, було те саме.

Порпора був зворушений, але залишався непохитним.

— У всьому цьому, — мовив він, — я бачу тільки твою цнотливість, твою вірність, твою чесноту. Що ж стосується Андзолето, то я розумію, що йому необхідно було твоє товариство, твої уроки; адже, що ти там не говори, а за ту дещицю, що він знає й чого вартий, він має дякувати саме тобі. Це так само вірно, як і те, що твій цнотливий, непорочний коханий близький з усіма пропащими жінками Венеції, що він угамовує запалювану тобою пристрасть у вертепах розпусти й, задовольнивши її там, приходить до тебе лише для того, щоб скористатися твоїми знаннями.

— Будьте обережні у ваших словах, — задихаючись, мовила Консуело. — Я звикла вам вірити як Богові, шановний учителю, але я не хочу слухати вас, не хочу вірити тому, що ви говорите про мого Андзолето. Пустіть мене! — додала вона, намагаючись визволити свою руку з-під руки професора. — Ви просто вбиваєте мене!

— Ні! Я хочу вбити твою згубну любов, а тебе повернути до життя, відкривши тобі правду! — відповів старий, притискаючи руку дівчини до свого обуреного великодушного серця. — Я знаю, що я жорстокий, Консуело, але я не вмію бути іншим. Я вагався, я відтягав цей удар, наскільки було можливо. Я все сподівався, що очі твої розкриються й ти сама побачиш, що діється навколо тебе. Але життя не навчило тебе нічого, і ти, як сліпа, готова кинутися в прірву. Я не допущу цього — я втримаю тебе на краю прірви. Останні десять років ти була єдиною істотою, яку я любив і цінував. Ти не мусиш загинути! Ні, ні, не мусиш!

— Але, друже мій, мені не загрожує ніяка небезпека! Невже ви не вірите мені, коли я присягаюся вам усім святим, що не порушила обіцянки, даної мною матері перед її смертю? Андзолето теж дотримав слова. І якщо я ще не дружина його, то, значить, і не коханка.

— Але варто йому сказати слово, і ти будеш і тим і іншим!

— Так сама ж моя мати взяла з нас таку обіцянку!

— А тим часом зараз, уночі, ти йшла до людини, що не хоче й не може бути твоїм чоловіком…

— Хто вам це сказав?

— Хіба Корилла йому дозволить?..

— Корилла? Але що спільного між ним і Кориллою?

— Ми за два кроки від будинку цієї дівки… Ти шукаєш свого нареченого… Так ходімо за ним туди. Що? Вистачить у тебе на це мужності?

— Ні, ні! Тисячу разів ні! — скрикнула Консуело, ледве тримаючись на ногах і тулячись до стіни. — Не віднімайте в мене життя, шановний учителю, адже я ще зовсім не жила! Не вбивайте мене! Зрозумійте, ви ж мене вбиваєте!

— Ти мусиш випити цю чашу, — вів далі невблаганний старий. — Мені тут належить роль долі. Своєю лагідністю й поблажливістю я породжував тільки невдячних, а отже, і жалюгідних людей. Тепер я бачу: тим, кого я люблю, я маю говорити чисту правду. Це єдина користь, яку може ще принести моє серце, що зсохло від горя та скам'яніло від страждань. Жаль мені, моє бідолашне дитя, що в таку нещасливу для тебе годину немає біля тебе більш м'якого, більш ніжного друга. Але я такий, яким зробило мене життя, я маю впливати на інших, і якщо я не можу відігріти їх сонячним теплом, я мушу показувати їм правду при сяйві блискавки. Отже, Консуело, між нами немає місця слабкості! Ходімо до цього палацу! Я хочу, щоб ти застала Андзолето в обіймах розпусної Корилли. Якщо ти не в змозі йти — я потягну тебе; якщо впадеш — понесу. Коли в серці старого Порпори палає вогонь божественного гніву, сили в нього знайдуться!

— Пощадіть, пощадіть! — закричала бліда як полотно Консуело. — Залиште мені хоч сумнів… Дозвольте ще день… один тільки день… вірити в нього. Я не готова до цього катування…

— Ні! Жодного дня, жодної години! — відрізав старий невблаганно. — Упустивши цю годину, я, мабуть, уже не зможу наочно показати тобі істину, а тим днем, що ти випрошуєш у мене, скористається цей негідник, аби знову засліпити тебе неправдою. Ні, ти підеш зі мною! Я хочу цього, я наказую!

— Добре! Я піду! — мовила Консуело, почуваючи новий приплив любові й сил. — Але піду тільки для того, щоб довести вашу несправедливість і вірність мого нареченого. Ви ганебно помиляєтеся й хочете, щоб і я помилялася разом з вами! Ходімо ж, кате, ходімо, я не боюся вас!

Боячись, аби дівчина не передумала, Порпора схопив її за руку своєю жилавою, міцною, мов залізні обценьки, рукою й потяг у будинок, де жив сам. Тут, провівши її нескінченними коридорами і змусивши піднятися нескінченними сходами, він привів її на верхню терасу. Звідси, понад дахом нижчого й зовсім нежилого будинку, було видно палац Корилли. Він був темний од верху до низу, світилося лиш одне вікно, що виходило на похмурий, безмовний фасад нежилого будинку. Здавалося, що в це вікно нізвідки не можна заглянути, адже балкон, який виступав далеко вперед, заважав бачити знизу. На одному з ним рівні не було нічого, вище ж — лише дах будинку, де жив Порпора, але й із нього неможливо було заглянути в палац співачки. Одначе Корилла не знала, що на розі цього даху піднімався виступ, який утворював своєрідну нішу просто неба. І сюди професор із якоїсь властивої артистам примхи тікав щовечора від собі подібних, аби, сховавшись за широким димарем, милуватися зірками й обмірковувати свої музичні витвори на духовні або ж призначені для сцени сюжети. Таким чином, випадок відкрив професорові таємницю стосунків Андзолето й Корилли; для Консуело теж досить було глянути в напрямку, вказаному Порпорою, щоб

побачити свого коханого в обіймах суперниці. Вона негайно ж відвернулася. Порпора, боячись, як би під впливом розпачу їй не зробилося зле, підхопив її під руку і — звідки тільки взялися сили! — майже зніс її на нижній поверх, до себе в кабінет, де поспішив зачинити двері й вікно, щоб зберегти в таємниці вибух розпачу, якого він очікував.

Розділ 20

Але ніякого вибуху не сталося. Консуело сиділа мовчазна й убита.

Порпора заговорив було з нею, але вона зробила знак, аби він ні про що її не запитував. Раптом вона підвелася, підійшла до клавесина, на якому стояв графин з холодною водою, і залпом, склянка за склянкою, спорожнила його. Потім, пройшовшись кілька разів по кімнаті, не проронивши ні слова, знову сіла напроти вчителя.

Суворий старий не зрозумів усієї глибини її страждання.

— Ну що? — сказав він. — Обдурив я тебе? Що ти думаєш тепер робити?

Болісне тремтіння пробігло її немов скам'янілим тілом, і, провівши рукою по чолу, вона мовила:

— Думаю нічого не робити, поки не зрозумію того, що трапилося.

— А що тобі треба ще зрозуміти?

— Усе, адже я зовсім нічого не розумію. Я сиджу тут у вас, силкуюся знайти причину свого нещастя — і не знаходжу. Що поганого зробила я Андзолето, аби він міг розлюбити мене? Яку вчинила провину, щоб він міг мене зневажати? Ви ж бо, звичайно, не можете відповісти мені на це, позаяк я сама, риючись у глибині своєї совісті, не в змозі відшукати ключ до цієї таємниці. О, це щось незбагненне! Мати моя вірила в силу любовного зілля… Чи не чарівниця часом ця Корилла?

— Бідолашна дівчинко! — сказав професор. — Дійсно, тут справа не обійшлася без чарів, але ім'я їм — Марнославство. Діє тут і отрута, і зветься вона Заздрістю. Корилла могла влити в нього цю отруту, але не вона створила його душу, здатну так усмоктувати її. Отрута вже була в порочній крові Андзолето. Зайва крапля її перетворила шахрая на зрадника, невдячного, яким він завжди був, — на клятвопорушника.

— Яке ж марнославство? Яка заздрість?

— Марнославство його в тім, аби всіх перевершити, перевершити й тебе, а скажена заздрість — до тебе, що затьмарила його.

— Та чи може це бути? Чи може чоловік заздрити перевагам жінки? Невже чоловік, який любить жінку, здатний ставитися зі злістю до її успіху? Виходить, є багато такого, чого я не знаю й що неспроможна зрозуміти.

— Ти ніколи й не зрозумієш цього, але на кожному кроці будеш зустрічатися з цим у житті. Ти дізнаєшся, що чоловік може заздрити таланту жінки, якщо він марнолюбний артист; дізнаєшся, що коханий може зі злістю ставитися до успіхів улюбленої жінки, якщо сфера їхньої діяльності — театр. Адже актор, Консуело, не чоловік, він — жінка. Він живе хворобливим марнославством, думає тільки про задоволення свого марнославства, працює, щоб сп'янятися марнославством… Краса жінки шкодить йому, її талант затьмарює, применшує його власний. Жінка — його суперник, або, вірніше, він — суперник жінки; у ньому вся дріб'язковість, усі примхи, вся вимогливість, усі смішні сторони кокетки. Такий характер більшості чоловіків, які подвизаються на сцені. Бувають, звичайно, великі винятки, але вони такі рідкісні, такі коштовні, що перед ними треба схилятись, їм варто виявляти більше поваги, ніж найвідомішим ученим. Андзолето не є винятком. Із усіх марнолюбних він наймарнолюбніший: ось у чому секрет його вчинків.

— Але яка незрозуміла помста! Який жалюгідний, дріб'язковий спосіб помсти! — мовила Консуело. — Як може Корилла втішити його в тім, що публіка в ньому розчарувалась? Якби тільки він одверто зізнався мені у своїх стражданнях… Адже варто було йому сказати одне слово, і я, можливо, зрозуміла б його, в усякому разі — поставилася б до нього зі співчуттям: стушувалася б, аби тільки поступитися йому місцем.

— Заздрісним душам властиво ненавидіти людей за те, що ті нібито віднімають у них щастя. А в любові чи не те ж саме? Хіба насолоди, даровані коханій істоті іншими, не видаються огидними? Твоєму коханому вселяє огиду публіка, що увінчує тебе лаврами, тоді як тобі вселяє ненависть суперниця, що дарує йому насолоду. Хіба не так?

— Ви висловили глибоку думку, шановний учителю, і я мушу в неї вникнути.

— Це істина! Андзолето ненавидить тебе за твій успіх на сцені, а ти ненавидиш його за ті насолоди, які йому дарує у своєму будуарі Корилла.

— Ні, я неспроможна ненавидіти його, і ви допомогли мені зрозуміти, що було б низько й ганебно ненавидіти мою суперницю. Виходить, усе питання в тій насолоді, якою вона його обдаровує і про яку я не можу думати без жаху, — чому, й сама не знаю. Але ж якщо цей злочин мимовільний, Андзолето тоді також не такий уже й винуватий, ставлячись із ненавистю до мого успіху.

— Ти готова все витлумачити так, аби знайти виправдання його поводженню й почуттям… Ні, Андзолето не такий безневинний і не так гідний поваги у своєму стражданні, як ти. Він обманює тебе, принижує тебе, тоді як ти прагнеш його виправдати. Втім, я зовсім не хотів будити в тобі ні ненависті до нього, ні злості, а тільки спокій і байдужість. Учинки цієї людини випливають з її характеру. Ти його ніколи не переробиш. Примирись із цим і думай про себе.

— Про себе? Тобто тільки про себе? Про себе, без надії, без любові?

— Думай про музику, про божественне мистецтво! Невже, Консуело, ти посмієш сказати, що любиш мистецтво тільки заради Андзолето?

— Я любила мистецтво й заради самого мистецтва. Але я ніколи не розділяла в думках ці дві нероздільні речі: своє життя й життя Андзолето. І коли цю невід'ємну половину мого життя буде від мене віднято, я не уявляю собі, як я зможу любити ще що-небудь.

— Андзолето був для тебе тільки ідеєю, якою ти жила; ти замініш її іншою — більш піднесеною, більш чистою, більш живлющою. Твоя душа, твій талант, уся твоя істота не буде більше під владою неміцного, оманного образу, ти осягнеш високий ідеал, вільний од земної оболонки, подумки піднесешся на небо й з'єднаєшся священними шлюбними узами із самим Богом!

— Ви хочете сказати, що я зроблюся черницею, як ви мені колись радили?

— Ні, це значило б обмежити твоє артистичне обдарування одним жанром музики, а ти мусиш охопити все. Хоч би чому ти себе присвятила, хоч би де ти була, на сцені чи в монастирі, скрізь ти зможеш бути святою, небесною дівою, нареченою священного ідеалу!

— Те, що ви говорите, таке піднесене, таке сповнене таємничих образів. Дозвольте мені піти, шановний учителю. Я мушу зосередитися й зрозуміти себе.

— Цілком вірно, Консуело, ти мусиш зрозуміти себе. Дотепер ти не знала себе, віддаючи всю свою душу, всю свою майбутність істоті, у всіх відношеннях не вартій тебе. Ти не розуміла свого призначення, не бачила, що тобі немає рівних і що, значить, у тебе не може бути супутника в цьому світі. Тобі потрібна самотність, тобі потрібна повна свобода. Я не бажаю тобі ні чоловіка, ні коханця, ні родини, ні пристрасті, ні хай там яких уз. Ось як я завжди уявляв собі твоє майбутнє, ось як я розумів твій життєвий шлях. У той день, коли ти віддасися смертному, ти втратиш свою божественність. Ах, якби Мінґотті й Мольтені, мої знамениті учениці, мої великі творіння, послухалися мене, вони не мали б суперниць на землі! Але жінка слабка й цікава: марнославство засліплює її, суєтні бажання хвилюють, дивацтва захоплюють… Виникає питання, що дало їм задоволення цих поривів? Душевні бурі, втому, втрату або послаблення їхнього таланту! Хіба ти не хочеш перевершити їх, Консуело? Хіба в тебе немає прагнення, що ширяє вище всіх суєтних благ земних? Невже ти не захочеш заглушити в собі голос серця, щоб здобувати найпрекрасніший вінець, яким будь-коли було увінчано генія?

Довго ще говорив Порпора з виразністю і красномовством, яких мені не передати. Консуело слухала його, опустивши голову й спрямувавши погляд у землю. Коли, висловивши все, він замовк, вона мовила:

— Учителю, ви велика людина, але я занадто нікчемна, щоб зрозуміти вас. Мені здається, що ви ображаєте людську природу, засуджуючи найблагородніші пристрасті її. Мені здається, що ви хочете придушити інстинкти, вкладені в нас самим Богом, і ніби обожнюєте потворний, протиприродний егоїзм. Можливо, я зрозуміла б вас краще, коли б я була більш доброю християнкою; постараюся нею зробитися — ось усе, що я можу вам обіцяти.

Вона підвелася, щоб піти, спокійна на вид, але зі змученою душею. Порпора, цей великий композитор і невблаганно сувора людина, пішов проводжати її додому. Дорогою він продовжував напучувати її, але переконати так і не зміг. Усе-таки після розмови з ним їй стало трохи легше, тому що він відкрив їй широке поле для глибоких і серйозних роздумів. На їхньому тлі злочин Андзолето тьмянів, як окремий випадок, який послужив болісним, але значним початком нескінченних дум. Багато годин провела вона в молитві, сльозах і роздумах. І нарешті заснула із чуттям чистого сумління, сподіваючись на милосердя й поміч Бога.

Наступного дня Порпора зайшов до неї сказати, що призначено репетицію «Гіпермнестри» для Стефаніні, який буде співати замість Андзолето, бо той захворів — не підводиться з ліжка і скаржиться на втрату голосу. Першим бажанням Консуело було бігти до нього, щоб за ним доглядати.

— Позбав себе цього клопоту, — зупинив її професор, — Андзолето прекрасно себе почуває — така думка театрального лікаря. Ось побачиш, увечері він вирушить до Корилли. Але граф Дзустіньяні, який чудово розуміє, що все це значить, і не буде особливо сумувати, якщо молодий тенор припинить свої дебюти, заборонив лікареві виводити його на чисту воду й попросив добрягу Стефаніні ненадовго повернутися на сцену.

— Боже мій! Що ж задумав Андзолето? Невже він так занепав духом, що збирається кинути сцену?

— Так, сцену театру Сан-Самуеле. Через місяць він їде з Кориллою до Франції. Тебе це дивує? Він утікає від тіні, яку на нього кидає твій успіх; віддає свою долю в руки жінки, менш небезпечної, а потім, звичайно, він кине її, як тільки перестане мати в ній потребу.

Консуело зблідла й притисла руки до серця, готового розірватися. Можливо, в ній жила ще надія повернути Андзолето, можливо, вона збиралася, лагідно покартавши його, сказати йому, що краще сама піде зі сцени. Звістка ця була для неї ударом кинджала; думка, що вона більше не побачить того, кого так любила, не вкладалася в її голові.

— Це якийсь страшний сон! — скрикнула вона. — Мені треба піти до нього, нехай він пояснить мені, що значить уся ця бридня. Він не може виїхати із цією жінкою, — це було б для нього загибеллю. Я не можу допустити цього! Я утримаю його! Я поясню йому, у чому його істинні інтереси, якщо правда, що ніякі інші доводи на нього вже не діють… Ходімо зі мною, шановний учителю! Не можна ж кинути його так.

— Я сам кину тебе, і кину назавжди, — закричав обурено Порпора, — якщо ти допустиш таку малодушність! Благати цього негідника! Відвойовувати його в якоїсь Корилли! О свята Цецилія, бережися свого циганського походження й намагайся побороти в собі безрозсудні мандрівні інстинкти! Ходімо, тебе чекають на репетиції. А сьогодні ввечері ти насолодишся співом із таким майстром своєї справи, як Стефаніні. Ти побачиш артиста освіченого, скромного й великодушного.

Порпора потяг її до театру, і тут уперше Консуело зрозуміла весь жах життя артиста — цю залежність од публіки, вічну необхідність заглушати власні почуття, придушувати власні хвилювання для того, щоб постійно зображувати

чужі почуття й викликати емоції в інших. Ця репетиція, потім перевдягання і сам спектакль були для неї справжнім катуванням. Андзолето не з'являвся. Через день їй довелося виступити в комічній опері Ґалуппі «Arcifanfano, re de'matti»[90]. Річ цю ставили заради Стефаніні, який чудово виконував у ній комічну роль. Консуело змушена була смішити тих, у кого раніше викликала сльози. Затаївши в грудях смертельну тугу, вона все-таки умудрилася бути блискучою, чарівною й навіть забавною. Двічі-тричі ридання починали душити її, але вони перетворювалися на неприродну веселість, яка злякала б тих, хто міг би зрозуміти її причину. Повернувшись до своєї гримерної, вона впала в істерику. Публіка голосно вимагала її, бажаючи влаштувати їй овацію. Позаяк вона все не виходила, здійнявся страшний гамір, глядачі поривалися ламати лавки, перелазити через рампу… Стефаніні прийшов за нею й, напівводягнену, розпатлану, бліду як смерть, потяг на сцену, де її буквально засипали квітами. Хтось кинув до її ніг лавровий вінок, і вона змушена була нагнутися, щоб його підняти.

— Дикі звірі! — шепотіла вона, повертаючись за лаштунки.

— Красуне моя, — сказав їй старий співак, підтримуючи її під руку, — ти зовсім хвора. Але оці дрібниці, — додав він, простягаючи їй цілий сніп квітів, підібраних для неї, — чудодійний засіб од усіх недуг. Почекай, звикнеш, і прийде час, коли ти будеш почувати нездоров'я й утому тільки в ті дні, коли тебе забудуть увінчати лаврами.

«До чого вони пусті й нікчемні!» — подумала бідолашна Консуело.

Повернувшись до своєї гримерної, вона впала непритомна на ложе із квітів, підібраних на сцені і кинутих абияк на софу. Камеристка побігла за лікарем. Граф Дзустіньяні на кілька хвилин залишився наодинці із прекрасною співачкою, блідою і надломленою, мов гілки жасмину, в якому вона потопала. Схвильований і сп'янілий із пристрасті, Дзустіньяні зовсім втратив розум і в божевільному пориві кинувся цілувати її, думаючи своїми пестощами привести її до тями. Але перший же дотик його губ до чистих губ Консуело розбудив відразу в неї. Опритомнівши, вона відіпхнула його, немов змію.

— Геть! — крикнула вона, мовби в маренні. — Геть любов, пестощі, солодкі слова!.. Мені не треба ні любові, ні чоловіка, ні родини, ні коханця. Учитель мій має рацію: воля, самотність, високий ідеал, слава!..

І тут вона вибухнула такими несамовитими риданнями, що переляканий граф кинувся на коліна й почав її заспокоювати. Але він не міг знайти слів розради для цієї змученої душі, а його бурхлива пристрасть, що дійшла цієї хвилини до краю, мимоволі рвалася назовні. Йому занадто добре був зрозумілий розпач обманутої любові. Він заговорив їй про свої почуття з наснагою людини, що не втратила ще сподівання на взаємність. Консуело начебто слухала його: розгублено посміхаючись, вона машинально визволила з його руки свою, і в цій посмішці графові привидівся проблиск надії. Деякі чоловіки виявляють бездоганний такт і велику проникливість у світських відносинах, але нічого не тямлять в інших стосунках. З'явився лікар і прописав заспокійливі краплі, що входили тоді в моду. Потім Консуело закутали в мантилью й віднесли в гондолу. Граф також увійшов туди разом зі співачкою, підтримуючи її й продовжуючи нашіптувати їй слова любові, які здавалися йому такими красномовними й переконливими, що він не переставав

сподіватися на успіх. Через чверть години, бачачи, що Консуело ніяк не відгукується на всі його вияви почуттів, граф почав благати її сказати йому хоч слово, подарувати хоч один погляд.

— На що ж мені відповідати? — мовила Консуело, ніби опам'ятавшись од сну. — Я нічого не чула.

Дзустіньяні спершу розгубився, але незабаром у нього майнула думка, що все-таки не треба упускати нагоди: йому здавалося, що зараз, коли Консуело в такому пригніченому стані духу, від неї можна домогтися більшого, ніж коли вона буде володіти собою й своїми думками. Знову заговорив він про свою любов, і знову відповіддю на його слова було те ж мовчання, та ж розгубленість. Усі його намагання обійняти й поцілувати її зустрічали незмінний опір, однак це робилось інстинктивно, — для гніву в неї не було сил. Коли гондола причалила, Дзустіньяні спробував ще на хвилину затримати Консуело, все ще сподіваючись домогтися від неї хоч одного слова, що подає надію.

— Вибачте, синьйоре графе, — нарешті мовила вона лагідно, але байдуже. — Я зараз страшенно слаба й погано вас слухала, але зрозуміла все. Так, я прекрасно вас зрозуміла. Дайте мені ніч на роздуми, дайте мені прийти до тями! А завтра, так… завтра я вам відповім одверто.

— Завтра! О люба Консуело! Та це ж ціла вічність! Але я готовий скоритись, якщо ви дозволите мені сподіватися, що принаймні ваша дружба…

— Так! так! Ви можете сподіватися, — дивним тоном відповіла Консуело, виходячи на берег. — Але не йдіть за мною, — додала вона, владним жестом указуючи йому на гондолу, — інакше вам уже ні на що буде сподіватися.

Сором і обурення повернули їй сили, але то було нервове, гарячкове піднесення, що вилилося, коли вона стала підніматися сходами, в якийсь страшний, уїдливий сміх.

— Ви дуже веселі, Консуело! — почувся в темряві голос, при звуку якого вона ледь не знепритомніла. — Вітаю вас із таким веселим настроєм!

— О так! — скрикнула вона, із силою схопивши Андзолето за руку й швидко піднімаючись із ним до себе в кімнату. — Дякую тобі, Андзолето, ти маєш рацію, вітаючи мене: я дійсно весела, так, так, безмірно весела!

Андзолето, очікуючи її, вже встиг засвітити лампу; і коли блакитнувате світло впало на їхні змучені обличчя, вони злякалися одне одного.

— Ми дуже щасливі, чи не так, Андзолето? — різко сказала вона, гірко посміхнувшись, і сльози так і потекли в неї з очей. — Скажи, що ти думаєш про наше щастя?

— Я думаю, Консуело, — відповів він із сумною посмішкою, хоча очі його при цьому залишалися сухими, — що нам було не дуже легко на нього погодитись, але що зрештою ми з ним звикнемося.

— Мені здається, ти чудово звикся з будуаром Корилли.

— А ти, я бачу, зовсім освоїлася з гондолою пана графа.

— Пана графа? Тобі, виходить, було відомо, Андзолето, що граф хоче зробити мене своєю коханкою?

— І щоб не заважати тобі, моя мила, я скромно відійшов.

— Ах, ти знав це? І вибрав цей момент, щоб мене кинути?

— Хіба я недобре вчинив? Хіба ти незадоволена своєю долею? Граф — чудовий коханець! Куди ж було суперничати з ним нещасному, проваленому дебютантові!

— Порпора мав рацію: ви негідник! Ідіть звідси! Ви не варті того, щоб я перед вами виправдовувалась, і, мені здається, я була б ображена вашим жалем. Чуєте? Ідіть! Але, ідучи, знайте, що ви можете дебютувати у Венеції й навіть повернутися з Кориллою до Сан-Самуеле: ніколи дочка моєї матері не з'явиться більше в цьому мерзенному балагані, що величається театром!..

— Виходить, дочка вашої матері, циганки, збирається зображувати знатну даму на віллі Дзустіньяні, на березі Бренти[91]? Що ж, це блискуче майбутнє, і я дуже радий за вас!

— О, моя люба матінко! — скрикнула Консуело, кидаючись на коліна біля свого ліжка й ховаючи лице в ковдру, яка свого часу слугувала смертним покривалом циганці.

Андзолето був наляканий і вражений розпачем Консуело, жахливими риданнями, що розривали їй груди. Докори сумління раптово прокинулися в ньому з бурхливою невтримністю, і він кинувся до своєї подруги, щоб обійняти її й підняти з підлоги; але тут вона сама схопилася на ноги й, відштовхнувши його від себе з невластивою їй силою, випхала за двері, кричачи йому вслід:

— Геть звідси! Геть із мого серця! Геть із моєї пам'яті! Прощавай! Прощавай назавжди!

Андзолето прийшов до неї з жорстокими й егоїстичними намірами. Однак це було краще, що він міг придумати. Не почуваючи в собі сил розлучитися з Консуело, він знайшов спосіб усе примирити: розповісти їй про небезпеку, що загрожує з боку закоханого Дзустіньяні, і тим самим змусити її покинути театр. Його план, звичайно, віддавав належне чистоті й гордості Консуело. Він прекрасно знав, що вона не здатна ні на які компроміси, не здатна користуватися заступництвом, через яке могла б червоніти. У його злочинній і порочній душі все-таки жила непохитна впевненість у доброчесності Консуело; він знав, що застане її такою ж цнотливою, вірною й відданою, якою залишив кілька днів тому. Але як сполучити це схиляння перед нею, бажання залишатись її нареченим і другом з твердим наміром продовжувати свої стосунки з Кориллою? Річ у тім, що він хотів разом з коханкою повернутися на сцену. І, звичайно, у такий момент, коли його успіх цілком був у руках Корилли, не могло бути й мови про те, щоб розлучитися з нею. Цей зухвалий і підлий план остаточно дозрів у його голові, а до Консуело він ставився так, як італійські жінки ставляться до мадонн: у час каяття

вони благають їх про прощення, а коли грішать, завішують їхній лик фіранкою.

Одначе, коли він побачив її в комічній ролі на сцені, такою блискучою й на вигляд такою веселою, в душу його закрався страх, що він втратив занадто багато часу на обмірковування свого плану. Побачивши, що вона ввійшла в гондолу графа, а потім почувши її істеричний сміх і не відчувши в ньому всього розпачу змученої душі, він вирішив, що спізнився, — і в ньому закипіла страшна досада. Але коли вона, обурена його образами, з презирством вигнала його, він знову відчув до неї повагу, змішану зі страхом, і довго стояв на сходах, а потім блукав берегом, очікуючи, що вона його покличе. Він наважився навіть постукати до неї й, стоячи за дверима, благати про прощення; але німа тиша панувала в кімнаті, куди йому вже ніколи не судилося ввійти разом із Консуело. Збентежений і пригнічений, пішов він до себе, маючи намір наступного дня повернутися знову й домогтися більшого успіху.

«Так чи інакше, — говорив він собі, — план мій буде здійснено: вона знає про любов графа, справу наполовину зроблено».

Змучений утомою, Андзолето довго спав наступного ранку, а після полудня вирушив до Корилли.

— Приголомшлива новина! — вигукнула вона, розкриваючи йому обійми. — Консуело виїхала!

— Виїхала? З ким? Куди?

— До Відня, куди її відправив Порпора й куди сам він збирається їхати за нею слідом. Усіх нас обдурило це хитре дівчисько: його було запрошено на імператорську сцену, де Порпора ставить свою нову оперу.

— Виїхала! Виїхала, не сказавши мені жодного слова! — закричав Андзолето, кидаючись до дверей.

— О! Тепер тобі вже не знайти її у Венеції! — злобливо сміючись і тріумфально дивлячись на нього, мовила Корилла. — Вдосвіта вона сіла на корабель і вирушила до Пеллестрини. Зараз вона вже далеко. Дзустіньяні, якого вона обдурила (він уважав, що користується в неї успіхом), просто в нестямі, занедужав навіть. Щойно за його дорученням був у мене Порпора, він просив мене співати сьогодні ввечері. Стефаніні, якого театр страшно стомив і який жадає відпочити, нарешті, у своїй віллі, мріє, щоб ти відновив свої дебюти. Отже, знай: завтра тобі належить знову виступити в «Гіпермнестрі». Зараз я йду на репетицію, на мене чекають. Якщо ти мені не віриш, піди прогуляйся містом — сам переконаєшся в істинності моїх слів.

— О фуріє! Ти перемогла! — скрикнув Андзолето. — Але ти вбиваєш мене!

І він упав непритомний на перський килим куртизанки.

Розділ 21

У найнезручнішому становищі після втечі Консуело опинився граф Дзустіньяні. Давши привід думати й говорити всій Венеції, що буцімто діва, яка дебютувала, — його коханка, як міг він без шкоди для свого самолюбства пояснити її блискавичне, таємниче зникнення тепер — ледве він освідчився їй?

Щоправда, декому спадало на думку, що граф, ревнуючи свій скарб, заховав співачку в одній зі своїх заміських вілл. Але коли Порпора із властивою йому суворою правдивістю розповів, що його учениця в Німеччині й чекатиме там на його приїзд, людям залишалося тільки сушити собі голову над причинами такого дивного вчинку. Граф, аби обдурити оточуючих, робив вигляд, начебто анітрошки не здивований і не ображений, але прикрість, мимо його волі, проривалася назовні, і всім стало ясно, що успіху в Консуело, з яким його вітали, ніколи не існувало. Незабаром більша частина істини виплила назовні: довідалися й про зраду Андзолето, і про суперництво Корилли, і про розпач бідолашної іспанки, яку всі заходилися гаряче й щиро жаліти.

Першим бажанням Андзолето було бігти до Порпори, але старий суворо відштовхнув його.

— Облиш мене розпитувати, марнолюбний юначе, безсердечний і невірний, — відповів йому з обуренням професор, — ти ніколи не був вартий любові цієї найшляхетнішої дівчини й ніколи не дізнаєшся від мене, що з нею сталось. Я докладу всіх зусиль, аби сховати від тебе її слід; якщо ж коли-небудь ви випадково зустрінетеся — сподіваюся, що образ твій настільки зітреться з її серця й пам'яті, наскільки я цього хочу й домагаюся.

Від Порпори Андзолето вирушив на Корте-Мінеллі. Кімнату Консуело було вже здано новому мешканцеві й усю заставлено предметами його виробництва. Це був робітник, який виготовляв дрібні вироби зі скла. Він давно жив у цьому будинку й тепер весело перетягав сюди свою майстерню.

— А, це ти, синку! — звернувся він до юного тенора. — Певно, зайшов провідати мене в новому приміщенні? Славно тут у мене буде, і дружина рада-радісінька, що тепер зможе розмістити внизу дітвору. Ти що дивишся? Чи не забула чого, бува, Консуеліна? Шукай, милий, дивися гарненько! Я за це в образі не буду.

— А куди ж поділи її меблі? — запитав Андзолето. У нього защеміло серце, коли він побачив, що в цьому місці, пов'язаному з найкращими, найчистішими радощами його колишнього життя, не залишилося від Консуело ніякого сліду.

— Меблі внизу, у дворі. Вона подарувала їх старій Агаті. І добре зробила: баба бідна й хоч трошки вторгує за них. Так, Консуело завжди була добра. Вона не тільки нікому не заборгувала, але, ідучи, ще всіх потроху обдарувала. Тільки розп'яття й узяла із собою. Але все-таки якось дивно вона виїхала: серед ночі, нікого не попередивши. Вдосвіта з'явився пан Порпора, розпорядився всім, немов за заповітом. Усі сусіди жалкували за

нею й тільки втішалися тим, що тепер вона, мабуть, буде жити в якому-небудь палаці на Великому каналі, — адже вона стала багатою, важливою синьйорою. Я завжди говорив, що вона зі своїм голосом далеко піде. А вже скільки вона працювала! Коли ж весілля, Андзолето? Сподіваюся, ти мене не обминеш — візьмеш у мене побільше дрібничок, аби обдарувати дівчат нашого кварталу?

— Звичайно, звичайно, — промимрив, розгубившись, Андзолето.

Зі смертельною тугою в душі вискочив він у двір, де в цей час місцеві кумоньки продавали з аукціону ліжко й стіл Консуело, — ліжко, на якому стільки разів він бачив її сплячою, стіл, за яким вона завжди сиділа, розбираючи ноти…

— Боже мій! Від неї вже нічого не залишилось, — мимоволі вирвалося в нього, і він утік, заламуючи руки.

У цю хвилину він готовий був заколоти Кориллу.

Через три дні вони з Кориллою з'явилися на сцені, і обох їх було жорстоко освистано. Довелося навіть, не закінчивши вистави, опустити завісу. Андзолето був у нестямі від люті, Корилла — незворушна.

— Ось до чого довело мене твоє протегування! — сказав він їй погрозливим тоном, коли вони залишилися наодинці.

— Не багато ж треба, щоб засмутити тебе, бідолашний хлопчику, — з дивним спокоєм відповіла йому примадонна, — видно, що ти зовсім не знаєш публіки й ніколи не наражався на її примхи. Я до того була впевнена у провалі, що навіть не потрудилася повторити роль; тебе ж не попередила тільки тому, що знала — у тебе не вистачить хоробрості вийти на сцену, якщо ти знатимеш заздалегідь, що тебе освищуть. А тепер тобі треба знати, що нас очікує попереду: наступного разу до нас поставляться ще гірше; можливо, три, чотири, шість, вісім вистав пройдуть у такий спосіб. Але серед цих бур викується партія на нашу користь. Якби ми були найнезначнішими акторчиками на світі, дух суперечності й незалежності однаково створив би нам завзятих прихильників. Є багато людей, які уявляють, що вони стануть поважнішими, ображаючи інших; але чимало й таких, які вважають, що заступаючись за інших, вони цим підносять себе. Після десятка вистав, коли театральна зала являтиме собою бойовище свистків і оплесків, непіддатливі знесиляться, упертюхи надмуться, і ми з тобою вступимо в нову еру. Та частина публіки, що нас підтримувала, сама не знаючи як слід чому, буде слухати нас доволі холодно. Це буде мовби нашим новим дебютом. І отут-то нам з тобою потрібно буде захопити, заполонити слухачів! Під цей момент я пророкую тобі великий успіх, любий Андзолето: злі чари, що тяжіли над тобою, встигнуть розвіятися, ти потрапиш в атмосферу доброзичливості й похвал, і це вдихне в тебе колишні сили. Згадай враження, яке ти справив, коли вперше співав у Дзустіньяні. Ти не встиг тоді закріпити свою перемогу: більш блискуча зірка затьмарила тебе; але ця зірка зникла за обрієм, і тепер готуйся піднестися зі мною в емпірей!

Усе сталося так, як напророчила Корилла. Дійсно, протягом декількох днів обом коханцям довелося дорого розплачуватися за втрату, понесену публікою в особі Консуело. Але їхня зухвала впертість перед бурею виснажила гнів

публіки, занадто лютий, аби бути довговічним. Дзустіньяні підтримував Кориллу. З Андзолето справа стояла трохи інакше. Після багаторазових безуспішних спроб запросити до Венеції нового тенора, — театральний сезон у цей час майже завершувався й ангажементи з усіма театрами Європи були вже укладені, — графові довелося залишити юнака як борця в цьому змаганні між його театром і публікою. Репутація театру була занадто блискуча, щоб можна було втратити її через того або іншого артиста; такі дрібниці не могли знищити освячених часом традицій. Всі ложі було абоновано на сезон. У них дами, так само як завжди, приймали гостей і так само, за звичаєм, базікали. Справжні шанувальники музики якийсь час продовжували дутися, але їх було занадто мало, щоб це могло бути помітно. Та зрештою й шанувальникам набридло злобувати. І одного прекрасного вечора Кориллу, яка виконала із запалом свою арію, було одностайно викликано слухачами. Вона з'явилася, тягнучи за собою Андзолето, якого зовсім не викликали. Він, здавалося, скромно й боязко поступався милому насильству. Тут і на його долю випали оплески. А наступного дня викликали його самого. Словом, не минуло й місяця, як Консуело, що блиснула подібно до блискавки на літньому небі, було забуто. Корилла робила фурор як і раніше, але заслуговувала його, мабуть, іще дужче: суперництво додало їй вогню, а любов — почуття. Андзолето ж хоча й не позбувся своїх вад, зате навчився виявляти свої безперечні достоїнства. До недоліків звикли, достоїнствами захоплювалися. Його чудова зовнішність зачаровувала жінок, він став найбажанішим гостем у салонах, а ревнощі Корилли надавали залицянням до нього ще більшу гостроту. Клоринда також виявляла на сцені свої здібності, тобто незграбну красу й непомірно дурну чуттєвість, що являла інтерес для певного сорту глядачів. Дзустіньяні, щоб забутися, — засмучення його було доволі серйозним, — зробив Клоринду своєю коханкою, обсипав її діамантами, випускав на перші ролі, сподіваючись замінити нею Кориллу, яку на наступний сезон було запрошено до Парижа.

Корилла ставилася без усякої злості до цієї суперниці, що не являла для неї ні тепер, ні в майбутньому ніякої небезпеки. Їй навіть робило приємність висувати цю холодну, нахабну бездарність, яка ні перед чим не зупинялася. Тепер ці дві істоти, живучи в цілковитій злагоді, тримали у своїх руках усю адміністрацію. Вони не допускали в репертуар жодної серйозної речі; мстилися Порпорі, не приймаючи його опер і з блиском висуваючи найнедостойніших його суперників. Із незвичайною одностайністю шкодили вони тим, хто їм не подобався, і всіляко захищали тих, хто перед ними плазував. Завдяки їм цього сезону у Венеції захоплювалися зовсім нікчемними творами, забувши справжні, великі творіння мистецтва, що панували тут раніше.

Андзолето серед своїх успіхів і благополуччя, — граф уклав з ним контракт на досить вигідних умовах, — почував глибоку відразу до всього і знемагав під гнітом свого жалюгідного щастя. Він збуджував жалість, коли знехотя йшов на репетицію, ведучи під руку тріумфуючу Кориллу, — як і раніше божественно красивий, але блідий, стомлений, із нудьгуючим і самовдоволеним виглядом людини, що приймає поклоніння, але розбитої, розчавленої вагою так легко зірваних нею лаврів і мирт. Навіть на сцені, граючи зі своєю палкою коханкою, він своїми красивими позами й зухвалою томливістю всіляко виявляв байдужість до неї.

Коли вона пожирала його очима, він усім своїм виглядом немов говорив публіці: «Не думайте, що я відповідаю на її любов. Навпаки, той, хто мене позбавить од неї, зробить мені велику послугу».

Справа в тому, що Андзолето, розпещений і розбещений Кориллою, обертав тепер проти неї самої егоїзм і невдячність, з якими вона привчила його ставитися до всіх інших людей. У душі його, незважаючи на всі пороки, жило одне чисте, справжнє почуття — невикорінна любов до Консуело. Завдяки вродженому легкодумству він міг відволікатися, забуватись, але вилікуватись од цієї любові не міг, і серед найпідлішої розпусти любов ця була для нього докором і катуванням. Він зраджував Кориллу без розбору: сьогодні — із Клориндою, щоб тайкома помститися графові, завтра — з якою-небудь відомою світською красунею, а там — із нечупарою зі статисток. Йому нічого не варто було з таємничого будуара світської дами перенестися на божевільну оргію й від несамовитих пестощів Корилли — на веселий, розгульний бенкет. Здавалося, він хоче заглушити цим усяку згадку про минуле. Але серед усього цього божевілля всюди по п'ятах випливала за ним примара, і коли по ночах йому траплялося зі своїми гучними товаришами по чарці пропливати в гондолі повз темні халупи Корте-Мінеллі, він ніколи не міг стриматися від ридань.

Корилла, що довго терпіла образливе ставлення Андзолето і, як узагалі всі ниці натури, була схильна любити саме за презирство до себе та образи, все-таки стала вважати обтяжливою цю згубну пристрасть. Вона все тішила себе надією, що поневолить, приручить цю непокірливу істоту, і з жорстокістю докладала зусиль для цього, приносячи в жертву все; але, переконавшись, що їй ніколи цього не домогтися, зненавиділа його й намагалася помститись йому власними пригодами. Якось уночі, коли Андзолето з Клориндою блукали в гондолі по Венеції, він помітив іншу гондолу, яка обігнала їх на великій швидкості; погашений ліхтар указував, що там відбувається таємне любовне побачення. Він не звернув на це уваги, але Клоринда, що, боячись бути впізнаною, завжди була насторожі, прошепотіла йому:

— Накажи гребти повільно — це гондола графа, я впізнала гондольєра.

— У такому разі її треба наздогнати: мені хочеться довідатись, якою зрадою граф платить сьогодні за твою.

— Ні! Ні! Повернемо назад! — наполягала Клоринда. — У нього такий зіркий зір і такий тонкий слух! Не будемо йому заважати.

— Гей, налягай на весла! — крикнув Андзолето своєму гондольєрові. — Я хочу наздогнати оту гондолу, попереду.

Незважаючи на жах і благання Клоринди, наказ цей був миттєво виконаний. Обидві гондоли майже торкнулись одна одної. І в цю хвилину до вух Андзолето долинув погано стримуваний сміх.

— Прекрасно! — сказав він. — Справедливість перемагає! Це Корилла насолоджується вечірньою прохолодою з паном графом!

Із цими словами Андзолето скочив на ніс своєї гондоли і, вихопивши з рук гондольєра весло, став посилено гребти. Як оком змигнути він наздогнав

графську гондолу й зачепив її. Тут, чи тому, що серед вибухів сміху Корилли він почув своє ім'я, чи на нього найшло божевілля, він голосно мовив:

— Люба Клориндо, ти, безперечно, найкрасивіша, найобожнюваніша жінка у світі.

— Я щойно це саме говорив Кориллі, — промовив граф, показуючись із-під навісу своєї гондоли й надзвичайно невимушено наближаючись до сусідньої. — А тепер, коли наші прогулянки завершено, ми, як чесні люди, що володіють рівноцінними скарбами, можемо зробити обмін.

— Пан граф відплачує належним чином за мою чесність, — у тому ж тоні відповів Андзолето. — Якщо його ясновельможність зволить, я запропоную йому руку, щоб він міг, перейшовши сюди, взяти своє добро там, де він його знайде.

Невідомо, з яким наміром — можливо, бажаючи виявити своє презирство й познущатися над Андзолето та їхніми спільними коханками, — граф простягнув було руку, щоб обпертися на руку юнака, але молодий тенор, розлютований, тремтячи від ненависті, з розмаху стрибнув у гондолу графа і з диким вигуком: «Жінка за жінку, гондола за гондолу, пане графе!» — миттю перевернув її.

Кинувши потім свої жертви напризволяще й надавши можливість приголомшеній Клоринді розплутувати наслідки цієї пригоди, Андзолето дістався вплав протилежного берега і щодуху кинувся бігти темними звивистими вуличками до себе додому. Тут, моментально переодягнувшись і забравши з собою всі гроші, які були в нього, він вибіг з будинку й кинувся в перший-ліпший готовий до відплиття баркас. Несучись на ньому до Трієста, дивлячись, як куполи та дзвіниці Венеції поступово зникають у досвітній імлі, Андзолето навіть ляснув пальцями, відчуваючи сп'яніння від здобутої перемоги.

Розділ 22

Серед західних відрогів Карпатських гір, які відокремлюють Чехію від Баварії й носять у цих місцях назву Bohemer-Wald (Богемський Ліс), ще височів років сто тому старий, дуже великий замок, що називався, не знаю згідно з якою легендою, замком Велетнів. Хоча він здалеку й схожий був на стародавню фортецю, але тепер являв собою лише панську садибу, оздоблену всередині у стилі Людовіка XIV, що вже тоді застарів, але все-таки залишався пишним і шляхетним. Феодальну архітектуру також було піддано доволі вдалим переробкам у тих частинах будинку, де жили графи Рудольштадти, власники цього багатого маєтку.

Ця родина, чеська за походженням, онімечила своє прізвище, зрікшись Реформації в найтрагічніший момент Тридцятилітньої війни[92]. Їх доблесний

і шляхетний предок, непохитний протестант, був по-звірячому вбитий бандами солдатів-фанатиків на горі, недалеко від замку. Його вдова, родом саксонка, врятувала життя і статки своїх малих дітей, перейшовши в католицтво й доручивши виховання нащадків Рудольштадта єзуїтам. Через два покоління, коли над безмовною й пригнобленою Чехією остаточно утвердилось австрійське ярмо, а слава й нещастя Реформації, здавалося, були забуті, графи Рудольштадти продовжували жити у своєму маєтку, як благочестиві християни й вірні католики, заможно, але скромно, як добрі аристократи й віддані слуги Марії-Терезії[93]. У давні часи вони виявили чимало доблесті й відваги на службі в імператора Карла VI. І тому всіх дивувало, що останній представник цього знатного й доблесного роду, молодий Альберт, єдиний син графа Християна Рудольштадта, не взяв участі в щойно завершеній війні за престолонаслідування[94] й досяг тридцятирічного віку, не спізнавши й не шукаючи іншої честі й слави, крім тої, яку мав за народженням і станом. Таке дивне поводження збудило підозру імператриці: а чи не є він однодумцем її ворогів? Але коли граф Християн удостоївся честі прийняти імператрицю у своєму замку, він зумів дати їй з приводу поводження сина пояснення, що, напевно, цілком її задовольнили. Зміст бесіди Марії-Терезії з графом Рудольштадтом залишився загадкою для всіх. Якась дивна таємниця огортала домівку цієї набожної й щедрої на добродійність родини, яку майже ніхто із сусідів не відвідував уже років десять; ніякі справи, ніякі розваги, ніякі політичні заворушення не могли змусити Рудольштадтів виїхати зі свого маєтку. Вони платили щедро й безмовно всі військові податки, не виявляючи ніякого хвилювання з приводу небезпеки і нещасть, які загрожували країні в цілому, і, здавалося, жили якимось своїм життям, відмінним од життя інших аристократів, що викликало недовіру до них, хоча їхня діяльність виявлялася тільки в добрих і шляхетних учинках. Не знаючи, чим пояснити це безрадісне, відособлене життя графів Рудольштадтів, їх звинувачували то в мізантропії, то в скнарості. Але оскільки поводження їх спростовувало на кожному кроці й те й інше, то залишалося тільки дорікати їм за апатичність і холодність. Говорили, начебто граф Християн не побажав наражати на небезпеку життя свого єдиного сина й останнього представника роду в цих згубних війнах, а імператриця погодилася прийняти замість його військової служби грошову суму, достатню, щоб спорядити цілий гусарський полк. Аристократичні дами, які мали дочок-наречених, говорили, що граф учинив дуже добре; коли ж вони дізналися, що граф Християн збирається, очевидно, одружувати сина з дочкою свого брата, барона Фрідріха, і що юна баронеса Амалія вже вийшла з монастиря в Празі, де виховувалась, і житиме відтепер у замку Велетнів, біля свого двоюрідного брата, — ці дами в один голос заявили, що замок Рудольштадтів — це вовчий барліг, а мешканці його нетовариські й дикі, одне гірше за іншого. Лише кілька непідкупних слуг і відданих друзів знали сімейну таємницю та свято зберігали її. Якось увечері ця поважна родина сиділа за столом, щедро заставленим дичиною й тими ситними стравами, якими в той час іще харчувалися наші предки в слов'янських землях, хоча вишуканість двору Людовіка XV уже змінила звички більшої частини європейської аристократії. Величезний камін, де палали товсті дубові колоди, поширював тепло у величезній похмурій залі. Граф Християн щойно прочитав гучним голосом молитву, яку решта членів родини вислухали стоячи. Численні служники — всі літні, статечні, з довгими вусами, у національних костюмах, у широких шароварах мамлюків[95], — неквапливо прислуговували своїм високоповажним панам. Капелан[96] замку зайняв місце по праву руку графа, а його племінниця, юна баронеса Амалія, по ліву — з боку серця, як полюбляв говорити граф із виглядом батьківським і суворим. Барон Фрідріх,

його молодший брат, якого він завжди називав своїм «молодим» братом (йому ще не було шістдесяти), сів навпроти. Каноніса[97] Вінцеслава Рудольштадт, його старша сестра, поважна сімдесятирічна особа, надзвичайно худа й з величезним горбом, усілася на одному краю стола, а граф Альберт, син графа Християна й наречений Амалії, блідий, неуважливий і похмурий, розташувався на іншому, напроти своєї достойної тітки.

Із усіх цих мовчазних людей Альберт, звичайно, менш аніж будь-хто хотів і міг внести пожвавлення в трапезу. Капелан був такий відданий своїм хазяям і так шанував главу родини, що говорив лише тоді, коли бачив по очах графа, що той бажає цього. Граф же був людиною такого спокійного, зосередженого складу, що майже ніколи не шукав в інших відволікання від власних думок.

Барон Фрідріх був людиною менш глибокого розуму, але більш жвавий і діяльний. Такий же лагідний і доброзичливий, як і старший брат, він не мав його здібностей, і в ньому було менше внутрішнього вогню. Його релігійність була тільки звичкою й дотриманням пристойності. Єдиною його пристрастю було полювання; він проводив на ньому цілі дні й повертався ввечері аж ніяк не втомлений — організм у нього був воістину залізний, — але весь червоний, захеканий, голодний. Він їв за десятьох, а пив за тридцятьох. За десертом він зазвичай пожвавлювався, й одразу починалися його нескінченні розповіді про те, як його собака Сапфір зацькував зайця, як інший собака, Пантера, вистежив вовка, як знявся в повітря його сокіл Атілла. Його вислуховували з терплячою добродушністю, після чого барон, сидячи біля каміна у великому кріслі, оббитому чорною шкірою, непомітно засинав і спав так доти, поки аж дочка будила його, кажучи, що настав час лягати в постіль.

Найбалакучішою зі всієї родини була каноніса. Її можна було назвати навіть базікою: адже принаймні двічі на тиждень вона по чверті години обговорювала з капеланом генеалогію чеських, саксонських і угорських родів. Вона знала як свої п'ять пальців усі родоводи, починаючи від королів і закінчуючи найбільш зубожілим дворянином.

Що ж стосується графа Альберта, то в його зовнішності було щось страхаюче й урочисте. У кожному жесті його відчувалась якась прикмета, у кожному слові чувся вирок. Чомусь (зрозуміти це, мабуть, міг тільки добре обізнаний із сімейною таємницею), варто було Альбертові відкрити рот, — що, треба сказати, траплялося далеко не щодня, — як і рідні й служники з глибоким страхом і ніжною, болісною тривогою поверталися в його бік, — усі, за винятком юної Амалії, що ставилася здебільшого з роздратуванням і глузуванням до слів свого двоюрідного брата. Одна вона насмілювалася, залежно від настрою, то зневажливо, то жартівливо відповідати йому.

Ця молода білява дівчина, рум'яна, жвава й гарної статури, була надзвичайно вродлива. Коли камеристка, прагнучи розігнати її тугу, називала юну баронесу перлиною, та відповідала їй: «На жаль! Як перлина схована у своїй черепашці, так і я похована в надрах моєї нуднющої родини — у цьому жахливому замку Велетнів».

З наведених слів читачеві ясно, яку жваву пташинку було ув'язнено в цій нещадній клітці.

Того вечора врочисте мовчання, що панувало зазвичай у графській родині, особливо за першою стравою (обоє старих аристократів, каноніса й капелан, мали солідний апетит, який не зраджував їх ні в яку пору року), було порушено графом Альбертом.

— Яка жахлива погода! — мовив він, важко зітхаючи.

Усі з подивом перезирнулися. Сидячи більше години за столом у залі із зачиненими дубовими віконницями, вони й не підозрювали, що за цей час погода погіршилась. Цілковита тиша панувала зовні й усередині, і ніщо не передвіщало грози, що насувалася.

Проте ніхто не зважився суперечити Альбертові, лише Амалія знизала плечима. Після хвилинної тривожної перерви знову застукотіли виделки, і служники почали повільно переміняти страви.

— Невже ви не чуєте, як буйствує вітер серед ялин Богемського Лісу? Невже оглушливе ревіння потоку не долітає до вас? — іще голосніше запитав Альберт, пильно дивлячись на батька.

Граф Християн нічого не відповів, а барон, який мав звичку завжди з усіма погоджуватися, сказав, не зводячи очей зі шматка дичини, який він у цю хвилину різав із такою енергією, начебто це був граніт:

— Дійсно, вітер при заході сонця, передвіщає дощ. Досить імовірно, що завтра буде кепська погода.

Альберт якось дивно посміхнувся, і знову все поринуло в похмуре мовчання; але не минуло й п'яти хвилин, як страшний порив вітру, від якого задеренчали шибки величезних вікон, завив, заверещав, ударив, як батогом, по воді, що наповнювала рів, і помчав увись, до гірських вершин, з таким пронизливим і жалібним стогоном, що всі зблідли, крім Альберта, який так само загадково посміхнувсь, як і першого разу.

— У цю хвилину, — мовив він, — гроза жене до нас одну душу. Добре було б, якби ви, пане капелане, помолилися за тих, хто подорожує в наших суворих горах у таку жахливу бурю.

— Я молюся щогодини й од усієї душі, — відповів тремтячий капелан, — за тих, хто мандрує тяжкими шляхами життя, серед бур людських пристрастей.

— Не відповідайте йому, пане капелане, — сказала Амалія, не звертаючи уваги на погляди й знаки, що попереджали її з усіх боків, аби вона не продовжувала цієї розмови. — Ви добре знаєте, що мій кузен знаходить приємність у тому, що мучить інших, говорячи загадками. Що стосується мене, то я зовсім не схильна розгадувати їх.

Граф Альберт, здавалося, звертав не більше уваги на зневажливий тон своєї двоюрідної сестри, ніж вона — на його дивні міркування. Він поставив лікоть просто на свою тарілку, що майже завжди стояла перед ним порожня й чиста, і вп'явся поглядом у камчатну скатертину, немов рахуючи на ній квіточки й зірочки, — насправді ж поринулий у якусь захоплену думу.

Розділ 23

Шалена буря налетіла під час вечері. Вечеря тут завжди тривала дві години — ні більше ні менше, навіть у пісні дні, яких суворо дотримувалися, причому граф ніколи не звільняв себе від ярма сімейних звичок, настільки ж священних для нього, як і настанови римської церкви. Грози були занадто часті в цих горах, а безкраї ліси, які ще вкривали тоді їхні схили, вторили шуму вітру й гуркоту грому ревом відлуння, надто добре знайомим мешканцям замку, щоб це явище природи могло так уже їх збентежити. Однак надзвичайне збудження графа Альберта мимоволі передалося його родині, й барон був би, безсумнівно, розсерджений на те, що задоволення від смачної трапези зіпсовано, якби хоч на мить могла зрадити його доброзичлива лагідність. Він тільки глибоко зітхнув, коли страшенний удар грому, що пролунав насамкінець вечері, так перелякав дворецького, що той не поцілив ножем у кабанячий окіст, який розрізав у цю хвилину.

— Справі кінець! — сказав барон, співчутливо посміхаючись бідолашному служнику, пригніченому своєю невдачею.

— Так, дядечку, ваша правда! — голосно вигукнув граф Альберт, підводячись із місця. — Справі кінець! «Гусита»[98] вбито — його спалила блискавка. Більше він не зазеленіє навесні.

— Що ти хочеш цим сказати, сину мій? — сумним голосом запитав старий Християн. — Ти говориш про великий дуб на Шрекенштейні?[99]

— Так, батьку, я говорю про великий дуб, на гілках якого минулого тижня ми звеліли повісити два десятки ченців-авґустинців.

— Він починає сприймати століття за тижні! — прошепотіла каноніса, широко хрестячись. — Якщо ви й бачили уві сні, любе дитя моє, — підвищивши голос, звернулася вона до племінника, — те, що дійсно сталось або мало статись (адже завдяки дивному випадку, ваші фантазії збувалися), то загибель цього бридкого напівзасохлого дуба не буде для нас великою втратою: з ним і зі скелею, що він отіняє, пов'язано в нас стільки фатальних спогадів, що належать історії.

— А я, — зі жвавістю додала Амалія, задоволена, що може нарешті дати волю своєму язичку, — була б дуже вдячна грозі, якби вона позбавила нас цього жахливого дерева-шибениці, гілки якого нагадують кістяки, а зі стовбура, що поріс червоним мохом, немовби сочиться кров. Жодного разу не проходила я повз нього ввечері без здригання: шелест листя завжди так моторошно нагадував мені передсмертні стогони й хрипи, що, передавши себе в руки Божі, я втікала звідти без оглядки.

— Амаліє, — знову заговорив молодий граф, уперше за багато днів поставившись із увагою до слів двоюрідної сестри, — ви добре зробили, що не проводили під «Гуситом» цілі години й навіть ночі, як це робив я. Ви б

побачили й почули там таке, від чого у вас кров застигла б у жилах і чого ви ніколи не змогли б забути.

— Замовкніть! — скрикнула молода баронеса, здригнувшись і відсахнувшись од столу, на який обперся Альберт. — Я зовсім не розумію вашої нестерпної забави — наганяти на мене жах щоразу, як ви зволите розкрити рот.

— Дай Боже, люба Амаліє, щоб ваш кузен говорив це тільки заради забави, — лагідно зауважив старий граф.

— Ні, батьку, я говорю вам цілком серйозно: дуб на скелі Жаху звалився, розколовся на чотири частини, і ви завтра ж можете послати дроворубів розрубати його. На цьому місці я посаджу кипарис і назву його вже не «Гуситом», а «Покаянним»; а скелю Жаху вам давно треба було назвати «скелею Спокути».

— Досить, досить, сину мій, — мовив старий у страшенній тривозі, — віджени від себе ці сумні картини й полиши Богові судити людські діяння.

— Похмурі картини канули у вічність, батьку мій: вони перестали існувати разом з дубом — знаряддям катування, що його грозовий вихор і небесний вогонь стерли на порох. Замість кістяків, що розгойдувалися на ньому, я бачу квіти й плоди, які колише зефір на гілках нового дерева. А замість чорної людини, яка розводила щоночі багаття під «Гуситом», я бачу, батьку, чисту, світлу душу, що ширяє над нашими головами. Гроза розвіюється, і, мої дорогі рідні, небезпека минула, мандрівники тепер у безпеці. Дух мій спокійний. Строк спокути минає. Я почуваю, що відроджуюся до життя.

— О сину мій улюблений! Якби це було так! — з глибокою ніжністю промовив схвильованим голосом старий. — Якби тільки ти міг позбутися всіх цих привидів і примар, які терзають тебе! Невже Господь пошле мені таку милість — поверне моєму любому Альбертові спокій, надію й світло віри?

Не встиг старий договорити ці ласкаві слова, як Альберт тихо схилився над столом і, здавалося, раптово поринув у безтурботний сон.

— Тільки цього ще не вистачало! — сказала юна баронеса, звертаючись до батька. — Засипати за столом! Дуже люб'язно, нічого сказати!

— Цей раптовий і глибокий сон видається мені благодійною кризою, після якої в його стані має настати хоча б тимчасове поліпшення, — сказав капелан, з цікавістю дивлячись на молодика.

— Нехай ніхто з ним не заговорює й не пробує його будити, — наказав граф Християн.

— Боже милостивий, — склавши набожно руки, гаряче молилася каноніса, — здійсни його пророкування, і нехай день його тридцятиріччя стане днем його повного видужання!

— Амінь! — благоговійно закінчив капелан. — Піднесемо ж серця наші до милосердного Бога, — продовжував він, — і, склавши йому подяку за прийняту нами їжу, будемо благати його про зцілення цього шляхетного молодого чоловіка, предмета наших спільних турбот.

Усі підвелися для вдячної молитви й мовчки продовжували стояти, молячись кожне про себе за останнього з роду Рудольштадтів. Старий Християн був такий схвильований, що дві великі сльози скотилися по його побляклих щоках.

Старий граф уже наказав своїм вірним служникам перенести сплячого сина в його покої, як раптом барон Фрідріх, палко бажаючи хоча б чимось виявити турботу про любого племінника, радісно і якось по-дитячому зупинив його:

— Знаєш, братику, мені спала на думку вдала ідея! Якщо твій син прокинеться в себе на самоті після якого-небудь кепського сну, його знову можуть обсісти різні похмурі думки. Накажи перенести його до вітальні й посадити в моє велике крісло: для сну немає кращого за крісло у всьому будинку. Там йому буде навіть зручніше, ніж на ліжку, а прокинеться він біля каміна, що весело палає, серед близьких, дружніх облич.

— Це правда, — відповів граф. — Його дійсно можна перенести до вітальні й покласти на великий диван.

— Після вечері дуже шкідливо спати лежачи, — заперечив барон. — Повірте, я це знаю з досвіду. Його треба посадити в моє крісло. Так, так, я неодмінно хочу, щоб він відпочивав саме в моєму кріслі.

Християн зрозумів, що відмовити братові значило б серйозно засмутити його; і молодого графа посадили в шкіряне крісло мисливця, причому сон його був такий близький до летаргічного, що він навіть і не відчув цього. Барон же із сяючим, гордим виглядом сів в інше крісло й почав гріти ноги біля вогню, гідного стародавніх часів, тріумфально посміхаючись щоразу, коли капелан повторював, що цей сон має подіяти на графа Альберта найблаготворніше. Добряга збирався пожертвувати не тільки своїм кріслом для племінника, але й самим пообіднім сном, щоб разом з усіма оберігати його спокій, але через чверть години до того освоївся зі своїм новим кріслом, що хропіння його почало заглушати останні перекоти грому, що затихали вдалині.

Раптом загудів великий дзвін замку, в який дзвонили тільки у разі незвичайних відвідувань, і незабаром старий Ганс, найстарший зі служників, увійшов до кімнати, тримаючи в руках великий конверт. Він мовчки подав його графові Християнові й вийшов до сусідньої кімнати, очікуючи наказів свого пана. Граф Християн розпечатав листа і, глянувши на підпис, передав його племінниці із проханням прочитати вголос. Сповнена цікавості й нетерпіння, Амалія підійшла ближче до свічки і прочитала вголос таке:

«Високоповажний і ласкавий графе!

Ваша ясновельможність виявили мені честь, попросивши мене зробити Вам послугу. Цим Ви ощасливили мене ще більше, ніж усіма тими послугами, які зробили мені і які живуть у моєму серці й у моїй пам'яті. Незважаючи на все моє прагнення виконати наказ Вашої ясновельможності, я, однак, не сподівався так швидко, як того б мені хотілося, знайти для цього підходящу особу. Несподівані обставини сприяють виконанню бажання Вашої

ясновельможності, і я поспішаю направити до Вас молоду особу, що відповідає необхідним умовам, але лише почасти. Посилаю її тому тимчасово, щоб Ваша вельмишановна ласкава племінниця могла без особливого нетерпіння чекати, поки мої старання й пошуки приведуть до більш досконалих результатів.

Дівиця, що матиме честь передати Вам цього листа, — моя учениця й до певної міри моя прийомна дочка. Вона буде, як того бажає ласкава баронеса Амалія, люб'язною й приємною компаньйонкою та знаючою викладачкою музики. Вона не має, щоправда, тієї освіти, яку Ви шукаєте в наставниці: вільно говорячи кількома іноземними мовами, вона навряд чи знайома з ними настільки ґрунтовно, щоб могла їх викладати. Музику ж вона знає в досконалості й співає прекрасно. Ви будете задоволені її талантом, співом і манерою поводження. Не менш будете Ви задоволені її лагідністю і шляхетністю характеру. Ваші ясновельможності можуть сміливо наблизити її до себе, не боячись, що вона зробить який-небудь поганий вчинок або виявить недостойні почуття. Вона не хоче бути зв'язаною у своїх обов'язках стосовно Вашого шановного сімейства й відмовляється від винагороди. Словом, я посилаю ласкавій баронесі не дуенью, не камеристку, а, як вона зволила просити мене сама в приписці, зробленій її прекрасною ручкою в листі Вашої ясновельможності, — компаньйонку й подругу.

Синьйор Корнер[100], що дістав призначення при посольстві в Австрії, очікує наказу про свій виїзд. Але, цілком ймовірно, цей наказ прибуде не раніше як через два місяці. Синьйора Корнер, його достойна дружина, а моя великодушна учениця, бажає відвезти мене із собою у Відень, де, вважає вона, моя кар'єра буде більш вдалою. Не сподіваючись на краще майбутнє, я все-таки приймаю її милостиву пропозицію, тому що прагну покинути невдячну Венецію, де я не бачив нічого, крім розчарувань, образ і зрадливої долі. Не дочекаюся хвилини, коли знову побачу шляхетну Німеччину, де я знав більш щасливі, радісні дні й де залишив гідних поваги друзів. Ваша ясновельможність добре знає, що посідає одне з перших місць у цьому старому, скривдженому, але не охололому серці, у серці, сповненому вічної прихильності до Вас і глибокої вдячності. Отже, вельмишановний графе, я припоручаю і ввіряю Вам мою прийомну дочку, просячи у Вас для неї притулку, заступництва й благословення. Вона зуміє віддячити за Ваші милості й постарається бути приємною та корисною молодій баронесі. Не пізніше ніж через три місяці я приїду за нею і привезу Вам на її місце наставницю, що зможе укласти з Вашою високоповажною родиною договір на більш тривалий строк.

В очікуванні щасливого дня, коли я зможу потиснути руку кращому з людей, насмілюся назвати себе, з повагою й гордістю, найпокірнішим слугою та найвідданішим другом Вашої ясновельможності, chiarissima, stimatissima, illustrissima.[101]

Нікколо Порпора,

капельмейстер, композитор і вчитель співу.

Венеція, міс… дня… 17… року».

Амалія, дочитавши цього листа, підстрибнула від радості, а старий граф розчуленим голосом кілька разів повторив:

— Поважний Порпора — чудесний друг, достойна, шановна людина!..

— Звичайно, звичайно, — сказала каноніса Вінцеслава, відчуваючи, з одного боку, страх, що приїзд чужої людини може чимсь порушити сімейні звички, а з іншого боку — бажання належним чином виявити гостинність приїжджій. — Треба якнайкраще зустріти й прийняти її… Аби тільки не знудилася вона тут…

— Але де ж, дядечку, моя майбутня подруга, моя дорогоцінна вчителька? — вигукнула юна баронеса, не слухаючи розумувань тітки. — Напевно, вона незабаром і сама з'явиться?.. Я з нетерпінням чекаю її!

Граф Християн подзвонив.

— Гансе, хто передав вам цього листа? — запитав він старого служника.

— Одна дама, ваша ясновельможносте!

— Вона вже тут! — вигукнула Амалія. — Де ж вона? Де?

— Вона в поштовій кареті, біля звідного мосту.

— І ви змусили її очікувати біля брами замку, замість того щоб зараз же ввести до вітальні?

— Так, пані баронесо, взявши листа, я заборонив машталіру зрушувати з місця. Міст за собою я звелів підняти, а потім вручив листа його ясновельможності.

— Але ж це безглуздо, непростимо змушувати наших гостей чекати в таку жахливу погоду! Можна подумати, що ми живемо у фортеці й кожний, хто до неї наближається, — ворог! Біжіть же скоріше, Гансе, біжіть!..

Але Ганс продовжував стояти нерухомо, як статуя. Лише в очах його читався жаль, що він не може виконати розпорядження юної господині; здавалося, навіть гарматне ядро, пролетівши над його головою, неспроможне було б хоч трішки змінити незворушну позу, у якій він очікував наказів свого старого пана.

— Любе дитя, вірний Ганс визнає тільки свій обов'язок і отримані накази, — мовив нарешті граф Християн із такою повільністю, що в юної баронеси закипіла кров. — Тепер, Гансе, звеліть відчинити ворота й опустити міст. Нехай усі вийдуть назустріч прибулій із запаленими смолоскипами — вона в нас бажана гостя!

Ганс не виявив ні найменшого подиву, дістявши наказ відразу ввести незнайомку до будинку, куди навіть найближчі родичі й найвірніші друзі не допускались інакше, як із запобіжними заходами. Каноніса пішла розпорядитися, щоб приготували вечерю для приїжджої. Амалія хотіла вже бігти до звідного мосту, але дядько запропонував їй руку, вважаючи за

честь особисто зустріти гостю, і палкій юній баронесі довелося величним, повільним кроком пройти до колонади біля під'їзду, де на першій сходинці вже стояла, щойно вийшовши з поштової карети, мандрівна втікачка — Консуело.

Розділ 24

Три місяці минуло відтоді, як баронеса Амалія забрала собі в голову, що їй необхідно — не стільки для навчання, скільки для розваги — мати компаньйонку, й у своїй самотності вона не раз силкувалась уявити собі, яка буде її майбутня подруга. Знаючи похмуру вдачу Порпори, вона боялась, як би він не надіслав їй сувору й педантичну гувернантку. От чому вона тайкома написала професорові, попереджаючи його, що погано сприйме наставницю старшу двадцяти п'яти років, — немов було недостатньо висловити таке бажання своїм рідним, для яких вона була кумиром і повелителькою.

Лист Порпори привів її в захват, і вона зараз же створила в уяві зовсім новий образ: музикантка, прийомна дочка професора, молода дівчина, а головне — венеціанка, була, на думку Амалії, як би спеціально для неї створена, створена за її образом і подобою.

Тому вона трохи розчарувалася, коли замість жвавої, рум'яної дівчинки, про яку вона мріяла, побачила бліду, сумну, надзвичайно збентежену дівчину. Тому що, не кажучи вже про глибоке горе, що терзало бідолашну Консуело, про втому від довгого шляху без зупинок, вона була ще пригнічена страшенними переживаннями останніх годин: ця жахлива гроза в дрімучому лісі, ці повалені ялини, цей морок, прорізуваний блідими блискавками, а особливо вид цього похмурого замку, виття мисливських псів барона, палаючі смолоскипи в руках безмовних служників — у всьому цьому було щось воістину лиховісне. Який контраст із «зводом променистим» Марчелло[102] і гармонійною тишею венеціанських ночей, довірливою волею її минулого життя серед любові й життєрадісної поезії! Коли карета повільно проїхала по звідному мосту й по ньому глухо застукали копита коней, коли зі страшенним скреготом за нею опустилися підйомні ґрати, Консуело здалося, що вона входить у дантівське пекло, і, охоплена жахом, вона доручила свою душу Богові.

Цілком зрозуміло, що в неї був розгублений вигляд, коли вона з'явилася перед господарями замку. Побачивши ж графа Християна з його витягнутим блідим обличчям, що зблякло від років і горя, його довготелесу, суху здерев'янілу фігуру, одягнену в старомодний сюртук, вона подумала, що перед нею примара середньовічного власника замку, й мимоволі відсахнулася, ледве стримавши крик жаху.

Старий граф, пояснюючи собі стан Консуело та її блідість утомою після такої довгої подорожі в труській кареті, запропонував їй руку, щоб допомогти зійти на ґанок. У той же час він спробував сказати їй кілька

привітних, ласкавих слів. Але крім того, що природа наділила поважного старого зовнішністю холодною та стриманою, за багато років самотнього життя він настільки відвик від людей, що його боязкість тепер подвоїлася. Під його, на перший погляд, поважною й суворою зовнішністю таїлися дитяча соромливість і здатність губитися. Позаяк він вважав за потрібне говорити з Консуело по-італійському (він знав мову непогано, але відвик од неї), це ще збільшило його зніяковілість. Він ледве міг промимрити кілька слів, які дівчина, гарненько не розчувши, сприйняла за незрозумілу таємничу мову примар.

Амалія, що збиралася при зустрічі кинутися до неї на шию, щоб відразу її приручити, не знайшлася, що сказати. З нею сталося те, що буває із найсміливішими людьми, — її заразила сором'язливість і стриманість інших.

Консуело ввели до великої кімнати, де щойно повечеряли. Граф, бажаючи виявити гості увагу, а разом з тим побоюючись показати їй свого сина в летаргічному сні, зупинився тут у нерішучості. Тремтяча Консуело, почуваючи, що в неї підкошуються ноги, опустилася на перший-ліпший стілець.

— Дядечку, — сказала Амалія, зрозумівши замішання старого графа, — мені здається, нам краще прийняти синьйору тут. Тут тепліше, ніж у великій вітальні, а вона, мабуть, страшенно промерзла від нашого холодного гірського вітру, та ще в таку грозу. Я із сумом бачу, що наша гостя падає від утоми, і впевнена, що вона має потребу в гарній вечері й у відпочинку набагато більше, ніж у всіх наших церемоніях. Чи не правда, шановна синьйоро? — додала вона, зважуючись нарешті потиснути своєю пухкенькою ручкою знесилену руку Консуело.

Звук цього свіжого, молодого голосу, що говорив по-італійському з різким німецьким акцентом, відразу заспокоїв Консуело. Вона підняла свої перелякані очі на гарненьке личко юної баронеси, і погляд, яким обмінялися обидві дівчини, миттєво розвіяв між ними холод. Консуело зрозуміла, що це її майбутня учениця й що ця чарівна голівка аж ніяк не голова примари. У свою чергу вона потисла їй руку й зізналася, що її зовсім оглушив стукіт карети й дуже налякала гроза. Охоче підкорялася вона всім турботам Амалії: пересіла ближче до палаючого каміна, дозволила зняти із себе мантилью й погодилася повечеряти, хоча їй зовсім не хотілось їсти. Помалу, підбадьорена все зростаючою люб'язністю юної господині, вона остаточно прийшла до тями. До неї повернулася здатність бачити, чути й відповідати.

Поки служники подавали вечерю, мова зайшла, природно, про Порпору. Консуело з радістю відзначила, що граф говорить про нього, як про свого друга, не тільки рівного, але начебто такого, що в дечому перевершує його. Потім заговорили про подорож Консуело, про дорогу, якою вона їхала, і про грозу, що, мабуть, налякала її.

— Ми у Венеції звикли до ще більш раптових і більш небезпечних гроз, — відповідала Консуело. — Пливучи містом у гондолах під час грози, ми навіть біля порога будинку щохвилини ризикуємо життям. Вода, що замінює нашим вулицям бруківку, у цей час швидко прибуває й вирує, немов море в негоду. Вона з такою силою несе наші тендітні гондоли вздовж стін, що вони можуть легко розбитися вщент об них, перш ніж нам удасться пристати. Але, незважаючи на те, що я не раз була свідком таких нещасних випадків і

зовсім не боягузлива, сьогодні, коли з гори було скинуто блискавкою величезне дерево, що впало впоперек дороги, я злякалась, як ніколи в житті. Коні здійнялися дибки, а машталір в жаху закричав: «Прокляте дерево звалилося! «Гусит» упав!» Чи не можете ви мені пояснити, синьйоро баронесо, що це значить?

Ні граф, ні Амалія не відповіли на це питання. Вони тільки здригнулися й переглянулись.

— Отже, мій син не помилився! — мовив старий граф. — Дивно! Дуже, дуже дивно!

Знову стривоживши за сина, він пішов до нього у вітальню, Амалія ж, склавши руки, прошепотіла:

— Тут якесь чаклунство! Видно, сам диявол із нами!

Ці дивні, загадкові слова знову накликали на Консуело марновірний жах, що охопив її при вході в замок Рудольштадтів. Раптова блідість Амалії, врочисте мовчання старих служників у червоних шароварах, із дивно схожими один на одного квадратними багряними лицями, з тьмяними, позбавленими життя очима рабів, які звикли до свого вічного рабства; ця похмура кімната, оздоблена чорним дубом, яку не в змозі була освітити люстра з безліччю палаючих свіч; сумовиті вигуки пугача, що відновив після грози своє полювання навколо замку; великі родинні портрети на стінах; величезні вирізані з дерева голови оленів і диких кабанів, які прикрашали стіни, — усе до дрібниць будило в дівчині моторошну тривогу, що вляглася тільки на деякий час. Те, що повідомила їй потім юна баронеса, також не могло сприяти її заспокоєнню.

— Мила синьйоро, — сказала та, збираючись почастувати її вечерею, — будьте готові побачити тут непояснимі, нечувані речі, частіше нудні, та іноді й страшні. Справжні сцени з романів: якщо їх розповісти, ніхто не повірить. Але ви мусите дати слово, що про все це збережете вічне мовчання!..

Баронеса ще продовжувала говорити, коли двері повільно розчинилися й каноніса Вінцеслава, горбата, довгобраза, у строгому одіянні, при стрічці свого ордена, з якою вона ніколи не розлучалась, увійшла до зали з таким велично-привітним виглядом, якого вона не набирала з того достопам'ятного дня, коли імператриця Марія-Терезія, повертаючись зі своїм почтом із подорожі по Угорщині, виявила замку Велетнів велику честь: зупинилася на годину відпочити й випити склянку глінтвейну. Каноніса підійшла до Консуело, що, від здивування й переляку забувши навіть підвестися, дивилася на неї блукаючим поглядом, зробила їй два реверанси і, виголосивши по-німецькому таку ґрунтовну й довгу, немовби заздалегідь приготовлену й заучену промову, поцілувала її в чоло. Бідолашна дівчина, похоловши, як мармур, вирішила, що це поцілунок самої смерті, і, мало не зомліваючи, ледве чутно промурмотала слова подяки.

Помітивши, що вона збентежила гостю більш, ніж припускала, каноніса вийшла у вітальню, а Амалія вибухнула голосним сміхом.

— Б'юсь об заклад, — вигукнула вона, — ви подумали, що перед вами тінь королеви Лібуше[103]! Заспокойтеся! Це каноніса — моя тітка, найнудніша й разом з тим найдобріша істота у світі.

Не встигла Консуело отямитися від переляку, як почула десь позаду скрип величезних угорських чобіт. Підлога буквально затремтіла під важкими, розміреними кроками, і громіздкий чоловік із такою квадратною й багряною фізіономією, що поряд із нею лиця служників здавалися блідими і кволими, мовчки пройшов через залу і вийшов у великі двері, які лакеї шанобливо розчинили перед ним. Консуело знову здригнулась, а Амалія знову розреготалася.

— Це, — сказала вона, — барон Рудольштадт, найзапекліший мисливець, найбільший сплюх і кращий із батьків. Він щойно прокинувся від свого пообіднього сну у вітальні. Рівно о дев'ятій годині він встає з крісла й, зовсім сонний, нічого не бачачи й не чуючи, проходить через цю залу, піднімається в північні сходами і, не усвідомлюючи нічого, лягає в постіль. Завтра на світанку він прокинеться бадьорий, жвавий, діяльний, як юнак, і почне енергійно готувати до полювання собак, коней і соколів.

Ледве закінчила вона свої пояснення, як у дверях показався капелан.

Він теж був товстий, але малий зростом і блідий, як усі люди лімфатичного складу. Споглядальне життя не корисне для ваговитих слов'янських натур, і повнота священнослужителя була хвороблива. Він обмежився тим, що шанобливо вклонився баронесі та її гості, сказав щось пошепки служнику й зник у ті ж двері, куди вийшов барон. Одразу ж старий Ганс і один із тих автоматів, яких Консуело не в змозі була відрізнити одного від одного, до того вони були в усьому однакові, могутні й статечні, попрямували до вітальні. Не маючи сили вдавати, начебто вона їсть, Консуело обернулася, проводжаючи їх очима. Але перш ніж слуги дійшли до дверей, на порозі з'явилася нова істота, дивовижніша за всі попередні: то був юнак високого зросту, з надзвичайно гарним, але страшенно блідим обличчям, одягнений з голови до ніг в усе чорне. Розкішна оксамитова накидка, облямована куничим хутром, була скріплена на його плечах золотими застібками. Довге, чорне як смола волосся безладно звисало на його бліді щоки, обрамлені кучерявою від природи шовковистою борідкою. Він зробив служникам, які рушили було йому назустріч, владний жест, і ті, відступивши, зупинилися нерухомо, немов прикуті його поглядом. Потім, обернувшись до графа Християна, який ішов за ним, він промовив співучим голосом, у якому відчувалася надзвичайна шляхетність:

— Запевняю вас, батьку, ніколи ще я не був такий спокійний. Щось велике сталося у моїй долі, й небесна благодать спустилася на наш будинок.

— Нехай почує тебе Господь, дитя моє! — відповів старий, простягаючи руки як би для благословення.

Юнак низько схилив голову під рукою батька, потім, випроставшись, із лагідним, ясним обличчям дійшов до середини кімнати, злегка всміхнувсь Амалії, ледве торкнувшись пальцями простягненої нею руки, і кілька секунд пильно дивився на Консуело. Перейнявшись мимовільною повагою до нього, Консуело вклонилася, опустивши очі. Він же, не відповідаючи на уклін, продовжував дивитися на неї.

— Ця молода особа, — сказала йому по-німецькому каноніса, — та сама, що…

Але він перебив її, зробивши жест, що ніби говорив: «Мовчіть, не заважайте плинові моїх думок»; потім раптом одвернувсь і, не виявивши ні подиву, ні цікавості, повільно вийшов через великі двері.

— Сподіваюся, ви вибачите, мила моя… — звернулася до Консуело каноніса.

— Даруйте, що я переб'ю вас, тітонько, — сказала Амалія, — ви говорите німецькою, але ж синьйора не знає цієї мови.

— Мила синьйоро, — відповіла по-італійському Консуело, — у дитинстві я говорила кількома мовами, тому що багато подорожувала, і німецьку я ще пам'ятаю настільки, щоб усе прекрасно розуміти. Щоправда, я не зважуюся заговорити нею, але якщо ви дасте мені кілька уроків, я впевнена, що незабаром з нею впораюся.

— Виходить, зовсім як я, — знову заговорила по-німецькому каноніса, — я все розумію, що говорить синьйора, а говорити сама її мовою не можу. Але позаяк вона мене розуміє, я хочу просити її вибачити нечемність мого племінника, що не відповів на її уклін, тому що цей юнак сьогодні сильно занедужав і після непритомності, що сталася з ним, ще такий слабий, що, мабуть, не помітив її… Чи не так, братику? — додала добра Вінцеслава, збентежена своєю неправдою й шукаючи виправдання в очах графа Християна.

— Мила сестро, — відповів старий, — ви дуже великодушні, бажаючи виправдати мого сина. Але нехай синьйора не дивується нічому. Завтра ми їй усе пояснимо з тією відвертістю, з якою ми цілком можемо говорити із прийомною дочкою Порпори й, сподіваюсь, у найближчому майбутньому — другом нашої родини.

То була година, коли всі розходилися по своїх кімнатах; а в замку панував такий зразковий порядок, що, якби молоді дівчата здумали засидітися біля столу, служники, які здавалися справжніми машинами, були б здатні, мабуть, не звертаючи уваги на їхню присутність, винести стільці й погасити свічки. Консуело до того ж хотіла піти до себе, і Амалія провела гостю до ошатної, комфортабельної кімнати, яку вона звеліла приготувати поряд зі своєю власною.

— Мені дуже хотілося б побалакати з вами годинку-другу, — сказала Амалія, коли каноніса, виконавши обов'язок люб'язної господині, вийшла з кімнати. — Мені не терпиться познайомити вас з усім, що тут у нас відбувається, до того, як вам доведеться зіткнутися з нашими дивацтвами. Але ви, напевно, так утомилися, що більш за все хочете відпочити.

— Це нічого не значить, синьйоро, — відповіла Консуело. — Щоправда, я вся розбита, але стан у мене такий збуджений, що, боюся, всю ніч не зімкну очей. Тому ви можете говорити зі мною скільки завгодно, але тільки по-німецькому. Це буде мені корисно, а то я бачу, що граф і особливо каноніса не дуже сильні в італійській мові.

— Давайте домовимося так, — сказала Амалія, — ви зараз ляжете в постіль, а я в цей час піду накину капот і відпущу покоївку. Потім повернуся, сяду

біля вас, і ми будемо говорити німецькою доти, поки вам захочеться спати. Згодні?

— Од усього серця, — відповіла нова гувернантка.

Розділ 25

— Так знайте ж, дорога… — почала Амалія, закінчивши свої приготування до задуманої розмови. — Однак я й досі не знаю вашого імені, — всміхаючись, додала вона. — Час би нам відкинути всі титули й церемонії: я хочу, щоб ви мене звали просто Амалією, а я вас буду називати…

— У мене іноземне ім'я, воно важко вимовляється, — відповіла Консуело. — Мій добрий учитель Порпора, відправляючи мене сюди, наказав мені називатися його ім'ям: покровителі й учителі звичайно чинять так стосовно своїх улюблених учнів; і от відтепер я поділяю честь мати його ім'я з великим співаком Уберто: його звуть Порпоріно, а мене — Порпоріна. Але це занадто довго, і ви, якщо хочете, називайте мене просто Ніна.

— Прекрасно! Нехай буде Ніна, — погодилася Амалія. — А тепер слухайте: мені треба розповісти вам досить довгу історію, бо, якщо я не заглиблюся в сиву давнину, ви ніколи не зможете зрозуміти всього, що діється в нашому будинку.

— Я вся — і слух і увага, — сказала Консуело, що стала Порпоріною.

— Ви, мила Ніно, певно, маєте деяке уявлення про історію Чехії?

— На жаль, ні! — відповіла Консуело. — Мій учитель, мабуть, писав вам, що я не здобула ніякої освіти. Єдине, що я трохи знаю, це історію музики; що ж стосується історії Чехії, то вона так само мало відома мені, як і історія всіх інших країн світу.

— У такому разі, — сказала Амалія, — стисло повідомлю те, що вам необхідно знати, аби зрозуміти мою розповідь. Триста з лишком років[104] тому пригноблений і забитий народ, серед якого ви тепер опинилися, був великим народом, сміливим, непереможним, героїчним. Ним, щоправда, і тоді правили іноземці, а насильно нав'язана релігія була йому незрозуміла. Незліченні ченці придушували його; розпусний, жорстокий король знущався з його гідності, топтав його почуття. Але прихована злість і глибока ненависть кипіли, наростаючи, у цьому народі, поки нарешті вибухнула гроза: іноземних правителів було вигнано, релігію реформовано, монастирі розграбовано й знищено, п'яницю Вінцеслава[105] скинуто із престолу й ув'язнено. Сигналом до повстання була страта Яна Гуса й Ієроніма Празького[106] — двох мужніх чеських учених, які прагнули дослідити й пояснити таємницю католицизму. Їх було викликано на церковний собор[107], їм обіцяно було цілковиту безпеку й свободу слова, а потім їх засудили й

спалили на багатті. Це зрадництво й мерзенність так обурили народне почуття честі, що в Чехії й у більшій частині Німеччини зараз же спалахнула війна, що тривала довгі роки. Ця кривава війна відома під назвою гуситської. Незліченні й жахливі злочини було вчинено з обох боків. Звичаї були жорстокі й безжальні в той час по всій землі, а політичні розбрати й релігійний фанатизм робили їх іще більш лютими. Чехія була для Європи уособленням жаху. Не буду хвилювати вас описом тих страшних сцен, які тут відбувалися: ви й без того пригнічені виглядом цієї дикої країни. З одного боку — нескінченні вбивства, пожежі, епідемії, багаття, на яких живцем спалювали людей, зруйновані й осквернені храми, повішені або кинуті в киплячу смолу священики й ченці. З іншого боку — перетворені на руїни міста, спустошені краї, зрада, неправда, звірства, тисячі гуситів, кинутих у рудники, цілі яри, до країв наповнені їхніми трупами, земля, всипана їхніми кістками й кістками їхніх ворогів. Лютих гуситів довго ще не вдавалося здолати, з почуттям жаху ми й тепер вимовляємо їхні імена. А тим часом їхній патріотизм, їхня непохитна твердість, їхні легендарні подвиги мимоволі пробуджують у глибині душі чуття гордості й захоплення, і молодим умам, подібним до мого, часом буває важко приховати ці почуття.

— А навіщо їх приховувати? — наївно запитала Консуело.

— Та тому, що після тривалої, впертої боротьби Чехія знову підпала під ярмо рабства, тому, Ніно дорога, що Чехії більше не існує… Наші володарі прекрасно розуміли, що воля релігії в нашій країні — це і її політична свобода. От чому вони задушили й ту й іншу.

— До чого я неосвічена! — вигукнула Консуело. — Ніколи про щось подібне до того не чула й навіть не підозрювала, що люди бували такі нещасні й такі злі.

— Через сто років після Яна Гуса, — вела далі Амалія, — новий учений, новий фанатик — бідний чернець на ім'я Мартін Лютер — знову розбудив у народі дух національної гордості, вселив Чехії й усім незалежним провінціям Німеччини ненависть до чужоземного ярма й закликав народ повстати проти пап. Наймогутніші королі залишалися католиками не стільки з любові до цієї релігії, скільки з жадоби необмеженої влади. Австрія з'єдналася з нами, щоб розчавити нас, і ось нова війна, названа Тридцятилітньою, розтрощила, знищила нашу націю. Із самого початку цієї війни Чехія стала здобиччю сильнішого супротивника; Австрія поводилася з нами, як з переможеними: вона відняла в нас нашу віру, нашу волю, нашу мову й навіть саме наше ім'я. Батьки наші мужньо чинили опір, але ярмо імператора все більше й більше душило нас. Ось уже сто двадцять років, як наше дворянство, розорене, знесилене поборами, битвами й катуваннями, було змушене або втікати з батьківщини, або змінити свою національність, відмовившись од свого походження, змінивши свої прізвища на німецькі (запам'ятайте це), відрікшись од своєї віри. Книги наші було спалено, школи зруйновано, — словом, нас перетворили на австрійців. Ми тепер усього лише провінція імперії. У слов'янській землі чути німецьку говірку, — цим усе сказано.

— Ви й тепер страждаєте від цього рабства й соромитеся його? Я це розумію й уже ненавиджу Австрію всім серцем!

— Тихіше! Тихіше! — скрикнула юна баронеса. — Говорити це вголос небезпечно під похмурим небом Чехії. У цьому замку тільки в однієї людини вистачає хоробрості й божевілля вимовити те, що ви зараз сказали, моя дорога Ніно! І людина ця — мій кузен Альберт.

— Так ось причина смутку на його обличчі! — сказала Консуело. — При першому ж погляді я перейнялася мимовільною повагою до нього.

— О моя прекрасна левице святого Марка[108]! — вигукнула Амалія, вражена шляхетною наснагою, що раптом опромінила бліде обличчя подруги. — Ви все сприймаєте занадто всерйоз. Боюся, що через кілька днів мій кузен збудить у вас скоріше співчуття, аніж повагу.

— Одне може не заважати іншому, — заперечила Консуело. — Але що ви хочете сказати цим, дорога баронесо? Поясніть.

— Так слухайте ж мене гарненько, — вела далі Амалія. — Наша родина строго католицька — вона свято зберігає вірність церкві та імперії. Ми носимо саксонське прізвище, і наші предки по саксонській лінії завжди були правовірними. Якщо коли-небудь, на ваше нещастя, моя тітка каноніса здумає познайомити вас з усіма заслугами наших предків, німецьких графів і баронів, перед святою церквою, вона переконає вас у тому, що на нашому гербі немає ні найменшої цятки єресі. Навіть у той період, коли Саксонія була протестантською, Рудольштадти зволіли скоріше втратити своїх протестантських виборців, аніж покинути лоно римської церкви. Але тітонька ніколи не зважиться звеличувати ці заслуги предків у присутності графа Альберта, інакше ви почули б від нього найразючіші слова, які будь-коли доводилося чути людським вухам.

— Ви все збуджуєте мою цікавість, не задовольняючи її. Поки що я зрозуміла тільки одне: я не мушу виявляти перед вашою шляхетною рідне, що поділяю ваші й графа Альберта симпатії до старої Чехії. Ви можете, мила баронесо, покластися на мою обережність. До того ж я народилася в католицькій країні, й повага до моєї релігії, так само як і до вашої родини, змусить мене мовчати завжди, коли це буде потрібно.

— Так, це буде розумно, тому що, попереджаю вас іще раз, моя рідня страшенно педантична в цьому питанні. Що ж стосується мене, дорога Ніно, то я дуже поступлива: я не католичка й не протестантка. Виховувалась я в черниць, і, по правді сказати, їхні проповіді й молитви мені добре-таки набридли. Та ж сама нудьга переслідує мене й тут: тітка моя Вінцеслава поєднує в собі педантизм і марновірство цілого монастиря. Але я занадто дитя свого століття, щоб із духу суперечності кинутись у вир лютеранських сперечань, — треба зізнатися, не менш нудних. Гусити — це така стародавня історія, що я захоплююся ними не більш, ніж подвигами греків і римлян. Мій ідеал — це французький дух; і, мені здається, ніщо не може бути вищим за розум, філософію, цивілізацію, які процвітають у милій, веселій Франції. Час від часу мені вдається тайкома насолодитися читанням її творів, і тоді здалеку, мовби уві сні, крізь щілини своєї в'язниці, я бачу й щастя, і волю, і задоволення.

— Ви все більше дивуєте мене, — сказала Консуело щиро. — Щойно, розповідаючи про подвиги ваших давніх чехів, ви, здавалося, самі були

натхнені їхнім героїзмом. Я сприйняла вас за патріотку-чешку й навіть трохи за єретичку.

— Я більш ніж єретичка, більш ніж чешка, — зі сміхом відповіла Амалія, — я трошки невіруюча й одчайдушний бунтар. Я ненавиджу всяке ярмо, чи воно духовне чи світське, і нишком, подумки, протестую проти Австрії, найманірнішої й найлицемірнішої ханжі.

— А граф Альберт такий же невіруючий, як і ви? І так само просякнутий французьким духом? У такому разі ви маєте відмінно розуміти одне одного.

— Навпаки, ми зовсім не розуміємо одне одного, і тепер, після всіх необхідних передмов, треба розповісти вам про нього. У мого дядька, графа Християна, не було дітей від першого шлюбу. Удруге він оженився сорока років; і від другої дружини в нього було п’ять синів, які, як і їхня мати, померли від якоїсь спадкової хвороби — від довгочасних страждань, які закінчувалися мозковою гарячкою. Ця друга дружина була чистокровна чешка, кажуть — красуня й розумниця. Я не знала її. У великій вітальні ви побачите її портрет — у пурпуровому плащі й у корсажі, всипаному коштовним камінням. Альберт разюче схожий на неї. Він шостий і останній із її дітей; із усіх них тільки він досяг тридцятирічного віку, хоча це йому далося нелегко: здоровий на вигляд, він переніс тяжкі недуги, й дотепер дивні симптоми мозкової хвороби змушують побоюватися за його життя. Між нами кажучи, я не думаю, щоб він набагато пережив той фатальний вік, за який не переступила і його мати. Хоча Альберт народився від літнього батька, організм у нього міцний, але душа, як він сам визнає, хвора, і хвороба ця все посилюється. Із малих літ у голові його блукали якісь незвичайні, марновірні думки. Чотирьох років він запевняв, начебто часто бачить біля свого ліжка матір, хоча вона померла й сам він бачив, як її ховали; вночі він прокидався, щоб говорити з нею. Тітку Вінцеславу це так лякало, що вона вкладала у своїй кімнаті біля ліжечка дитини кількох служниць. А капелан не знаю вже скільки витратив святої води, щоб вигнати цю примару, скільки відслужив мес, прагнучи її втихомирити! Але ніщо не допомагало. Хлопчик, щоправда, довго не говорив про свої видіння, але якось зізнався годувальниці, що він і тепер бачить свою милу маму, але не хоче про це нікому розповідати, позаяк боїться, що пан капелан знову почне вимовляти в його кімнаті різні злі слова, щоб перешкодити їй приходити.

Це була невесела, мовчазна дитина. Його всіляко розважали, задаровували іграшками, намагаючись зробити йому приємність, але все це наганяло на нього тільки ще більшу тугу. Нарешті вирішили не перешкоджати більше його схильності до навчання. І дійсно, діставши можливість задовольнити свою пристрасть, він трохи пожвавішав. Але його тиха, млява меланхолія змінилась якимось дивним збудженням, яке перемежовувалося нападами туги. Здогадатися про причини цієї туги й запобігти їм було неможливо. Так, наприклад, побачивши жебраків, він заливався слізьми, віддавав їм усі свої дитячі заощадження, дорікаючи собі й засмучуючись, що не може дати більше. Якщо на його очах били дитину або грубо обходились із селянином, він так обурювався, що це закінчувалось або непритомністю, або конвульсіями, що тривали кілька годин. Усе це говорило про його добре серце й високі душевні якості. Але навіть найпрекрасніші якості, доведені до крайнощів, перетворюються на вади або роблять людину посміховиськом. Розум маленького Альберта не розвивався паралельно з почуттями й уявою. Вивчення історії захоплювало, але не просвіщало його. Слухаючи про людські злочини й

несправедливості, він завжди якось наївно хвилювався, нагадуючи того короля варварів, який, слухаючи розповідь про страждання Христа, вигукнув, розмахуючи списом: «Якби я був там зі своїми воїнами, цього б не трапилось: я порубав би тих злих євреїв на тисячі шматків!»

Альберт ніяк не хотів прийняти людей такими, якими вони були колись і які вони й нині. Він звинувачував Бога в тому, що не всі люди створені настільки ж добрими й жалісливими, як він сам. І от завдяки своїй велелюбності він став, сам того не завважуючи, безбожником і мізантропом. Не в змозі зрозуміти те, на що сам він не був здатний, Альберт у вісімнадцять років, немов мале дитя, виявився нездатним жити з людьми й відігравати в суспільстві роль, що накладається його становищем. Якщо в його присутності хто-небудь висловлював одну з тих егоїстичних думок, які кишать у нашому світі й без яких він, мабуть, і не міг би існувати, Альберт, не рахуючись ні зі становищем цієї особи, ні з тим, як до неї ставиться його родина, відразу віддалявся від неї, й ніщо не могло змусити його бути з нею хоча б просто чемним. Він оточував себе людьми із простолюду, обійденими не тільки долею, але часто й природою. Дитиною він сходився тільки з дітьми бідняків, особливо з калічними й дурниками, з якими всякій іншій дитині було б нудно й відразливо гратися. Цієї пристрасті він не втратив дотепер, і ви невдовзі самі в цьому переконаєтеся.

Оскільки при всіх цих дивацтвах він був усе-таки безперечно розумний, мав прекрасну пам'ять, а ще здібності до мистецтв, то батько й тітка Вінцеслава, що виховували його з такою любов'ю, могли не червоніти за нього в товаристві. Його наївні витівки пояснювали сільським способом життя, а коли він заходив у них занадто далеко, намагалися під яким-небудь приводом усунути його від тих, хто міг би на це образитися. Але, незважаючи на всі його достоїнства та обдарування, граф і каноніса з жахом спостерігали, як ця незалежна й багато до чого байдужа натура все більше й більше пориває зі світськими звичаями й умовностями.

— Але досі, — перебила свою співбесідницю Консуело, — я не бачу нічого, що свідчило б про згадане вами божевілля.

— Це тому, що ви самі, очевидно, прекрасна й чиста душа, — відповіла Амалія. — Але, можливо, я стомила вас своєю балаканиною й ви спробуєте заснути?

— Нітрохи, шановна баронесо, благаю вас — продовжуйте, — мовила Консуело.

І Амалія продовжувала свою розповідь.

Розділ 26

— Ви кажете, мила Ніно, що не бачите ніяких особливих дивацтв у вчинках і в поводженні мого бідного кузена? Зараз я надам вам більш переконливі докази. Мій дядько й моя тітка, безумовно, найкращі християни й найдобріші старі на світі.

Ці достойні люди завжди з незвичайною щедрістю роздавали милостиню, роблячи це без найменшого чванства й марнославства. Так от, мій кузен вважав, що їхнє життя суперечить духу Євангелія. Він, бачте, хотів би, щоб вони, за прикладом перших християн, продавши все й роздавши гроші незаможним, стали самі жебраками. Якщо він із любові й поваги до них не говорив цього прямо, то й не приховував своїх поглядів, з гіркотою оплакуючи долю нещасних, які вічно надриваються за роботою, вічно страждають, у той час як багатії б'ють байдики й розкошують. Усі свої гроші він зараз же роздавав жебракам, вважаючи, що це крапля в морі, й одразу починав просити ще більші суми, відмовляти в яких йому не наважувалися, тож гроші текли з його рук як вода. Він стільки роздав, що в усій окрузі ви вже не зустрінете жодного бідняка; але я мушу сказати, що нам від цього не легше: вимоги дрібноти цієї зростають у міру того, як вони задовольняються; і наші добрі селяни, раніше такі лагідні й смиренні, тепер, завдяки щедротам і солодким словам молодого пана, дуже високо піднесли голову. Якби не було над ними імператорської влади, що, з одного боку, тисне нас, а з іншого боку — все-таки оберігає, я гадаю, що наші маєтки й наші замки вже двадцять разів були б розграбовані й розгромлені зграями селян із сусідніх округів. Вони голодують унаслідок війни, але завдяки невичерпному співчуттю Альберта (його доброта відома на тридцять миль навколо) сіли нам на шию, особливо від часу всіх цих перипетій із престолонаслідуванням імператора Карла.[109]

Коли граф Християн, бажаючи напоумити сина, бувало, говорив йому, що віддати все в один день — значить позбавити себе можливості давати завтра, той відповідав: «Батьку мій любий, хіба немає в нас даху, що переживе всіх нас, тоді як над головами тисяч нещасних лише холодне й суворе небо? Хіба в кожного з нас не більше одягу, ніж потрібно, щоб одягти цілу родину в лахмітті? А хіба щодня не бачу я за нашим столом такої кількості різних страв і чудесних угорських вин, якої вистачило б, аби нагодувати й підтримати всіх цих нещасних жебраків, виснажених нестатком і втомою? Чи сміємо ми відмовляти в чому-небудь, коли в нас у всьому надмір? Чи маємо ми право користуватися навіть необхідним, якщо в інших і того немає? Хіба заповіти Христа тепер змінилися?»

Що могли відповісти на ці прекрасні слова й граф, і каноніса, і капелан, самі ж виховали цього юнака в таких суворих і високих принципах релігії? І вони бентежилися, бачачи, що вихованець їхній усе розуміє буквально, не бажаючи йти ні на які компроміси, що їх вимагає час (на яких, я гадаю, і ґрунтується всякий суспільний устрій).

Іще гірше бувало, коли питання стосувалося політики: Альберт уважав потворними людські закони, що дають право володарям посилати на забій мільйони людей, розоряти цілі величезні країни заради задоволення свого честолюбства та марнославства. Ця його політична нетерпимість ставала небезпечною, й родичі не зважувалися везти його ні до Відня, ні до Праги, ні взагалі до великих міст, побоюючись, як би його фанатичні промови не зашкодили їм. Не менш турбували їх і релігійні переконання Альберта. При такій екзальтованій набожності його цілком могли прийняти за єретика, що

заслуговує багаття або шибениці. Він ненавидів пап, цих апостолів Христа, що ополчились у союзі з королями на спокій і благо народу. Він гудив розкіш єпископів, світський дух священиків і честолюбство всіх духовних осіб. Він цілими годинами викладав бідному капеланові те, що в сиву давнину вже говорили у своїх проповідях Ян Гус і Мартін Лютер. Альберт проводив цілі години, розпростершись на підлозі каплиці, поринулий у найглибші релігійні міркування, охоплений священним екстазом. Він дотримувався постів і віддавався помірності набагато суворіше, ніж того вимагала церква. Подейкували навіть, що він носить волосяницю, і знадобилася вся влада батька й вся ніжність тітоньки, щоб змусити його відмовитися від цих катувань, які, звичайно, чимало сприяли його екзальтації.

Коли його добрі й розумні родичі побачили, що він здатний за кілька років розтратити весь свій статок, а до того ж іще, як противник католицької церкви й уряду, ризикує потрапити до в'язниці, вони зі смутком у душі вирішили відправити його подорожувати. Вони сподівалися, що, стрічаючись із різними людьми, знайомлячись у різних країнах з їхніми основними державними законами, майже однаковими в усьому цивілізованому світі, він звикне жити серед людей, і жити так, як живуть вони. І ось його доручили гувернерові, хитрому єзуїтові, світському й дуже розумному чоловікові, що зрозумів із півслова свою роль і взявся виконати те, чого не зважувалися йому висловити прямо. Відверто кажучи, було потрібно звабити й притупити цю непримиренну душу, зробити її придатною для суспільного ярма, вливаючи в неї по краплі необхідну для цього солодку отруту — марнославство, честолюбство, байдуже-спокійне ставлення до релігії, політики й моралі. Не суптеся так, мила Порпоріно! Мій поважний дядько — проста й добра людина. З юних літ він дивився на все так, як йому це було прищеплено, і вмів протягом усього життя без святенництва й зайвих роздумів примиряти терпимість і релігію, обов'язок християнина — з обов'язком можновладного вельможі. У нашім суспільстві й у наше століття, коли на мільйон таких людей, як усі ми, зустрічається один такий, як Альберт, мудрий той, хто йде разом зі століттям і разом із суспільством; а хто прагне повернутися на дві тисячі років назад, той безумець: нікого не переконавши, він тільки обурює людей свого кола.

Альберт подорожував вісім років. Він відвідав Італію, Францію, Англію, Пруссію, Польщу, Росію й навіть Туреччину. Додому повернувся він через Угорщину, Південну Німеччину й Баварію. За весь час цієї довгої подорожі він поводився цілком розсудливо: не витрачав більше, ніж дозволяло пристойне утримання, що призначили йому рідні, писав їм ласкаві, ніжні листи й, не вдаючись ні в які міркування, просто описував усе бачене; абатові ж, своєму гувернерові, він не давав ані найменшого приводу для скарг чи невдоволення.

Повернувшись додому на початку минулого року, він, після перших обіймів і поцілунків, негайно, кажуть, вийшов у кімнату своєї покійної матері й, замкнувшись, просидів там кілька годин; потім, вийшовши звідти, страшно блідий, вирушив сам-один у гори.

У цей час абат вів відверту бесіду з канонісою Вінцеславою і капеланом, які зажадали, щоб він не криючись розповів їм усе про фізичний і моральний стан молодого графа. «Граф Альберт, — сказав він їм, — уже не знаю, справді, чому — чи тому, що подорож одразу змінила його, чи тому, що з

ваших розповідей про його дитинство я склав собі про нього невірне уявлення, — граф Альберт, кажу я, з першого дня нашого спільного життя був таким же, яким ви його бачите зараз: лагідним, спокійним, витривалим, терплячим і надзвичайно чемним. За весь час він жодного разу не зрадив себе, і я був би найнесправедливішою людиною на світі, якби поскаржився хоч на що-небудь. Того, чого я так боявся, — божевільних витрат, різких витівок, пишномовних промов, екзальтованого аскетизму, — мені не довелося спостерігати. Він жодного разу не висловив бажання самостійно розпорядитися тими сумами, які ви мені довірили. Взагалі він ніколи не виявляв ані найменшого невдоволення. Щоправда, я завжди запобігав його бажанню й, бачачи, що до нашої карети підходить жебрак, поспішав подати милостиню перш, ніж він устигав простягнути руку. Можу сказати, що такий спосіб дії виявився дуже вдалим: майже не бачачи вбогості й недуг, молодий граф, здавалося, зовсім перестав думати про те, що його колись так пригнічувало. Ніколи я не чув, аби він сварив кого-небудь, гудив який-небудь звичай чи відгукувався осудливо про яке-небудь установлення. Його екзальтована набожність, що так лякала вас, поступилася місцем спокійному виконанню обрядів, як личить світській людині. Він бував при найблискучіших дворах Європи, проводив час у кращому товаристві, нічим не захоплюючись, але нічим і не обурюючись. Усюди звертали увагу на його красу, шляхетні манери, чемність без усякої пихатості, на його такт і дотепність у бесіді. Молодий граф залишився таким же чистим, як найвихованіша дівиця, не виявляючи при цьому ніякої манірності поганого тону. Він бував у театрах, оглядав музеї, пам'ятники, говорив стримано й зі знанням справи про мистецтво. Словом, у мене склалось уявлення про нього як про цілком розсудливу, урівноважену людину, і мені зовсім незрозуміле те занепокоєння, що він уселяв вам. Якщо в ньому і є щось незвичайне, так це якраз почуття міри, обережність, холоднокровність, відсутність захоплень і пристрастей, чого я ніколи ще не зустрічав у юнаку, настільки щедро обдарованому красою, знатністю й багатством».

Втім, у цьому звіті не було нічого нового, — він був лише підтвердженням частих листів абата рідним; але вони ввесь час боялися, чи не перебільшує він, і заспокоїлися, лише коли він підтвердив повне моральне переродження мого двоюрідного брата, очевидно, не побоюючись, що той на очах родичів негайно спростує його своїм поводженням. Абата обсипали подарунками, подяками й почали чекати з нетерпінням повернення Альберта із прогулянки. Вона тяглася довго, і коли нарешті молодий граф з'явився до вечері, всі були вражені його блідістю й серйозністю. Якщо в першу хвилину при зустрічі лице його сяяло ніжною й глибокою радістю, то тепер від неї не залишилося й сліду. Всі були здивовані й із занепокоєнням тихенько звернулися до абата за роз'ясненнями. Той глянув на Альберта і, підійшовши до родичів, що відкликали його в куток, відповів із здивуванням: «Справді, я не бачу нічого особливого в обличчі графа: у нього все той же шляхетний, спокійний вираз, який я звик бачити протягом тих восьми років, що маю честь перебувати при ньому».

Граф Християн цілком задовольнився такою відповіддю.

«Коли ми розлучилися з Альбертом, — сказав він сестрі, — на щоках його ще грав рум'янець юності, а внутрішнє збудження часто — на жаль! — надавало блиску його очам і жвавості голосу. Тепер ми бачимо його засмаглим од південного сонця, трохи схудлим, імовірно від утоми, і більш серйозним, як

це й личить сформованому чоловікові. Вам не здається, сестрице, що зараз він має набагато кращий вигляд?»

«У його серйозності відчувається смуток, — відповіла моя добра тітонька. — Я ніколи в житті не бачила двадцятивосьмилітнього молодика, що був би таким млявим і таким мовчазним. Він ледве відповідає нам».

«Граф завжди був скупим на слова», — заперечив абат.

«Раніше це було не так, — сказала каноніса. — Якщо бували тижні, коли ми його бачили мовчазним і замисленим, то бували й дні, коли він надихався й говорив цілими годинами».

«Я ніколи не зауважував, — заперечив абат, — аби він зраджував ту стриманість, яку ви тепер у ньому спостерігаєте».

«Невже він більше подобався вам, коли говорив занадто багато й своїми розмовами приводив нас у жах? — запитав граф Християн свою заклопотану сестру. — Ох, ці жінки!»

«Так, але тоді він усе-таки жив, — сказала вона, — а тепер він справляє враження вихідця з того світу, байдужого до всього земного».

«Такий характер молодого графа, — сказав абат, — він людина замкнута, ні з ким не полюбляє ділитися враженнями і, кажучи відверто, не піддається впливу ніяких зовнішніх дій. Це властивість людей холодних, розсудливих, розважливих; так уже він створений, і я глибоко переконаний, що, прагнучи розворушити його, можна тільки внести тривогу в його душу, далеку від усякої жвавості й небезпечної заповзятливості».

«О! Я готова заприсягтися, що його справжній характер зовсім не такий!» — вигукнула каноніса.

«Пані каноніса, імовірно, відмовиться від свого упередження проти такої рідкісної переваги», — сказав абат.

«Справді, сестрице, — сказав граф Християн, — я вважаю, що пан абат міркує досить мудро. Хіба не він своїми зусиллями та впливом досяг того, чого ми так прагнули? Хіба не він запобіг нещастям, яких ми так боялись? Альберт був марнотратний, екзальтований, безрозсудно сміливий! Повернувся він до нас таким, яким йому належить бути, щоб заслужити повагу, довіру й шану оточення».

«Але повернувся потертим, як старовинна книга, — мовила тітонька, — а можливо, озлобленим і з презирством до всього того, що не відповідає його таємним бажанням. Мені навіть здається, що він не радий нам, а ми ж бо чекали його з таким нетерпінням!»

«Граф і сам з нетерпінням прагнув додому, — зауважив абат, — я прекрасно це бачив, хоча відкрито він цього не виявляв. Він же такий нетовариський. За природою своєю він дуже стримана людина».

«Навпаки, за вдачею своєю він дуже експансивний, — гаряче заперечила каноніса. — Він бував іноді запальний, а часом надзвичайно ніжний. Часто

він сердив мене, але варто було йому кинутися мені на шию, і я негайно все йому прощала».

«Стосовно мене йому ніколи нічого не доводилося загладжувати», — сказав абат.

«Повірте, сестрице, так набагато краще», — наполягав мій дядько.

«На жаль! — скрикнула каноніса. — Невже завжди в нього буде цей вираз обличчя, що приводить мене в жах і надриває мені серце?»

«Це — гордий, шляхетний вираз, який личить людині його кола», — сказав абат.

«Ні! Це просто кам'яне обличчя! — вигукнула каноніса. — Коли я дивлюся на нього, мені здається, що бачу його матір, але не добру й ніжну, якою я її знала, а крижану і нерухому, якою вона намальована на портреті в дубовій рамі».

«Повторюю вашій ясновельможності, — наполягав абат, — що це звичайний вираз обличчя графа Альберта за ці вісім років».

«На жаль! Виходить, ось уже вісім жахливих років, як він нікому не всміхнувся! — вигукнула, заливаючись слізьми, моя найдобріша тітонька. — За ці дві години, що я не зводжу з нього очей, його стиснуті безкровні губи жодного разу не ожили в усмішці. Ах, мені хочеться кинутися до нього, пригорнути його до серця, дорікнути в байдужості, навіть насварити, як бувало. Може, й тепер, як колись, він, ридаючи, кинувся б мені на шию!»

«Бережи вас Бог від такої необережності, дорога сестро, — мовив граф Християн, змушуючи її відвернутись од Альберта, з якого та не зводила очей, повних сліз. — Не піддавайтеся материнській слабкості, — вів далі він, — ми вже з вами бачили, яким бичем була ця надмірна чутливість для життя й розуму нашого бідного хлопчика. Розважаючи його, усуваючи від нього всяке сильне хвилювання, пан абат, дотримуючись вказівок лікарів і наших, умиротворив цю тривожну душу. Глядіть, не зіпсуйте всього, що він зробив, примхами своєї легковажної ніжності».

Каноніса погодилася з доводами брата й постаралася примиритись із крижаною холодністю Альберта, але вона не могла до цього звикнути й раз у раз шепотіла на вухо братові: «Що там не кажіть, Християне, але я боюся, що, поводячись із ним як із хворою дитиною, а не як із чоловіком, абат погубив його».

Увечері, відходячи до сну, всі почали прощатись; Альберт шанобливо схилився під батьківським благословенням; коли ж каноніса пригорнула його до своїх грудей і він помітив, що вона вся тремтить, а голос її переривається від хвилювання, він теж затремтів і, немов відчувши нестерпний біль, раптом вирвався з її обіймів.

«Бачите, сестрице, — пошепки сказав граф, — він відвик од душевних хвилювань, ви йому шкодите».

Кажучи це, граф, сам далеко не заспокоєний, із хвилюванням стежив поглядом за сином, бажаючи перевірити, як той ставиться до абата: чи не віддає він тепер йому перевагу над усіма своїми? Але Альберт із холодною ввічливістю вклонився своєму гувернерові.

«Любий сину, — мовив граф, — мені здається, що я вчинив згідно з твоїми бажаннями та симпатіями, попрохавши пана абата не залишати тебе, як він мав намір зробити, а залишитися з нами якомога довше. Мені не хотілося б, аби наше щастя — знову бути разом — затьмарилося для тебе якою-небудь прикрістю, і я хочу сподіватися, що твій шановний друг допоможе нам зробити для тебе безхмарною цю радість побачення».

Альберт відповів на це лише глибоким поклоном, і якась дивна посмішка майнула на його губах.

«На жаль, — мовила бідолашна каноніса, коли племінник вийшов, — от як він тепер посміхається!»

Розділ 27

— Під час відсутності Альберта граф і каноніса будували багато всяких планів про майбутність свого дорогого хлопчика, особливо про його одруження. З його красою, ім'ям і все ще дуже значним статком Альберт міг розраховувати на найкращу партію. Одначе в тому разі, коли б залишки апатії й відлюдкуватості перешкодили його світським успіхам, його рідні, що обожнювали його, тримали для нього про запас молоду дівчину з таким же знатним ім'ям, як і в нього самого, — його двоюрідну сестру, що носить те ж прізвище. Єдина дочка, вона була не така багата, як він, але досить гарна собою — такими бувають у шістнадцять років дівчатка, красиві свіжістю молодості. Ця молода особа — баронеса Амалія фон Рудольштадт, ваша покірна слуга й ваша нова подруга.

«Вона, — говорили між собою старі, сидячи біля каміна, — не бачила ще жодного чоловіка. Вихованка монастиря, вона з радістю вийде заміж, аби тільки вирватися звідти. Претендувати на кращу партію вона не може. А що стосується дивацтв, які можуть зберегтись у характері її двоюрідного брата, то спогади дитинства, споріднення, кілька місяців близькості з нами, звичайно, все згладять і змусять її, хоча б із родинного почуття, мовчазно переносити те, чого, можливо, не стерпіла б чужа». У згоді мого батька вони не сумнівалися: по правді сказати, власної волі в нього ніколи не було, все життя він діяв так, як хотіли його старший брат і сестра Вінцеслава.

Після двох тижнів уважного спостереження дядько й тітка зрозуміли, що останньому нащадкові їхнього роду, внаслідок меланхолійності й цілковитої замкнутості характеру, не судилося вкрити їхнє ім'я новою славою. Молодий граф не виявляв ані найменшого бажання відзначатися на якому-небудь полі

діяльності: його не тягло ні до військової кар'єри, ні до цивільної, ні до дипломатичної. На всі пропозиції він відповідав із покірним виглядом, що готовий підкоритися волі батьківській, але що йому самому не потрібно ні розкоші, ні слави. По суті, апатичний характер Альберта був повторенням, але в більшій мірі, характеру його батька, в якого терпіння межує з байдужістю, а скромність є чимось на зразок самозречення. Що виставляє мого дядька в трохи іншому світлі й чого немає в його сина, так це його гаряча, притому позбавлена всякої пихатості й марнославства, відданість громадському обов'язку. Альберт, здавалося, визнавав тепер сімейні обов'язки, але до громадських обов'язків, як ми їх розуміємо, ставився, очевидно, не менш байдуже, ніж у дитячі роки. Наші батьки, його й мій, воювали під знаменами Монтекукулі[110] проти Тюренна[111]. У війну вони вносили фанатизм, підігрітий свідомістю імперської величі. У той час уважалось обов'язком сліпо коритися й сліпо вірити своїм владарям. Наш більш освічений час зриває ореол із монархів, і сучасна молодь насмілюється не вірити ні імператорській короні, ні папській тіарі. Коли дядько намагався розбудити в синові давній лицарський запал, він прекрасно бачив, що всі його промови зовсім нічого не говорять цій скептично налаштованій людині, яка до всього ставиться з презирством.

«Якщо вже це так, не будемо йому суперечити, — вирішили дядько з тіткою, — не будемо шкодити цьому й без того сумному видужанню, в результаті якого замість розлюченого юнака нам повернули згаслого чоловіка. Нехай живе собі спокійно, як йому хочеться. Нехай буде посидющим ученим-філософом, як деякі з його предків, або ж пристрасним мисливцем, подібно до нашого брата Фрідріха, або справедливим поміщиком, що творить добро, яким старається бути його батько. Нехай він веде відтепер спокійне, сумирне життя старого; він буде першим із Рудольштадтів, що не знає молодості. Але позаяк не можна допустити, щоб із ним згас і наш рід, треба скоріше оженити його, щоб спадкоємці нашого імені заповнили цю прогалину на блискучих сторінках нашої історії. Хтозна, можливо, з волі провидіння лицарська кров його предків, мовби відпочиваючи в ньому, завирує з новою силою й відвагою в жилах його нащадків?»

І відразу було вирішено поговорити з Альбертом про одруження.

Спочатку торкнулися цього питання злегка, але, бачачи, що він і до одруження ставиться з такою ж байдужістю, як до всього іншого, почали говорити з ним більш серйозно й наполегливо. Він заперечував, посилаючись на свою соромливість, на невміння поводитись у жіночому товаристві.

«Треба правду сказати, — говорила тітонька, — що, якби я була молодою жінкою, такий похмурий претендент, як наш Альберт, уселив би мені більше страху, ніж бажання вийти за нього заміж, і я б навіть горб свій не проміняла на його слова».

«Виходить, нам потрібно вдатися до останнього засобу, — вирішив дядько, — одружити його з Амалією. Він знав її дитиною, дивиться на неї як на сестру, тому буде з нею менш соромливий. А оскільки вона характеру веселого й рішучого, то своєю життєрадісністю може вивести нашого Альберта з цієї меланхолії, якій він усе більше й більше піддається».

Альберт не відхилив цього проекту, але й не висловився за нього, — він тільки погодився побачитись зі мною й ближче познайомитися. Вирішено було

ні про що мене не попереджати, щоб позбавити образи відмови, завжди можливої з його боку. Написали про це моєму батькові та, дістявши його згоду, почали зараз же клопотати перед папою про дозвіл на наш шлюб, необхідний через близьке споріднення. Тим часом батько взяв мене з монастиря, й одного прекрасного ранку ми під'їхали до замку Велетнів. Насолоджуючись свіжим сільським повітрям, я з нетерпінням чекала хвилини, коли побачу свого нареченого. Добрий мій батько, сповнений надій, уявляв, начебто я нічого не знаю про шлюбний проект, а сам у дорозі, не зауважуючи цього, все мені вибовкав.

Перше, що мене вразило в Альберті, це його краса та шляхетна постава. Зізнаюся вам, дорога Ніно, що моє серденько сильно забилося, коли він поцілував мені руку, і протягом кількох днів кожний його погляд, кожне слово приводили мене в захват. Його серйозність анітрошки не відштовхувала мене, а він, здавалося, не відчував у моїй присутності ні найменшої незручності. Як у дні дитинства, він говорив мені «ти», і коли, з побоювання порушити світські пристойності, намагався поправитися, рідні дозволяли йому це й навіть просили зберегти свою колишню фамільярність у стосунках зі мною. Моя веселість часом викликала в нього невимушену усмішку, і наша добра тітонька, не тямлячи себе від захвату, приписувала мені всю честь цього зцілення, яке вже вважала остаточним. Словом, він ставився до мене лагідно, як до дитини, і поки що я задовольнялася цим, упевнена, що в недалекому майбутньому він зверне більш серйозну увагу на мою задерикувату усмішку й на мої гарні туалети, на які я не скупилася, щоб йому сподобатися.

Одначе незабаром, на мою прикрість, мені довелось переконатися, що він дуже мало цікавиться моєю зовнішністю, а туалетів просто не помічає. Якось тітонька звернула його увагу на чарівне лазурово-блакитне плаття, що чудово окреслювало мою фігуру. А він почав запевняти, що плаття яскраво-червоне. Тут абат, його гувернер, великий любитель компліментів, бажаючи дати йому урок чемності, втрутився, говорячи, що він відмінно розуміє, чому граф Альберт не розгледів кольори мого плаття. Здавалося б, моєму кузенові випадала нагода сказати мені яку-небудь люб'язність із приводу троянд на моїх щоках і золота мого волосся. Але він тільки сухо заперечив абатові, що відрізняти кольори вміє не гірше за нього й що плаття моє червоне, як кров.

Не знаю чому, але ці дивні слова й брутальність викликали в мені тремтіння. Я глянула на Альберта, і мені раптом стало страшно від виразу його очей. Із цього дня я стала більше боятися його, ніж любити. Незабаром я зовсім його розлюбила, а тепер і не боюся й не люблю. Я просто жалію його — і тільки. Ви самі мало-помалу побачите, чому це так, і зрозумієте мене.

Наступного дня ми збиралися вирушити за покупками до Тусти, найближчого міста. Я дуже раділа цій прогулянці. Альберт мав верхи супроводжувати мене. Я була готова й чекала, що він підсадить мене в сідло. Екіпажі були подані й стояли біля під'їзду, та Альберт усе не з'являвся. Його служник доповів, що в призначений час постукав до нього в двері. Камердинера знову послали дізнатися, чи готовий молодий граф. Треба сказати, що в Альберта була манія завжди одягатися самому, без будь-чиєї допомоги; тільки вийшовши зі своєї кімнати, він дозволяв камердинерові ввійти до неї. Даремно стукали до нього, — він не відповідав. Стривожений цим мовчанням,

старий граф сам вирушив до кімнати сина, але йому не вдалося ні відчинити двері, замкнені зсередини, ні домогтися від Альберта хоча б одного слова. Усі почали вже турбуватись, але абат оголосив спокійним голосом, що в графа Альберта бувають іноді напади непробудного сну, начебто якогось заціпеніння, і якщо його раптово розбудити, то він приходить у дуже збуджений стан, після чого протягом кількох днів погано почувається.

«Але ж це хвороба!» — з тривогою вигукнула каноніса.

«Не думаю, — відповів абат, — я ніколи не чув, аби він на що-небудь скаржився. Лікарі, яких я запрошував під час такого сну, не знаходили в графа ніякої хвороби, а цей стан пояснювали перевтомою, фізичною або розумовою. Вони наполегливо радили не перешкоджати його потребі в повному спокої й забутті».

«І часто це з ним буває?» — запитав дядько.

«Я спостерігав це явище лише п'ять-шість разів за всі вісім років, — відповів абат, — і оскільки я ніколи не тривожив його, воно проходило без усяких неприємних наслідків».

«І довго воно триває?» — запитала я у свою чергу, дуже розсерджена.

«Більш або менш довго, — сказав абат, — залежно від того, як довго тривало безсоння, що передувало цій втраті сил або викликало її. Але знати це неможливо, тому що граф сам не пам'ятає причини або не хоче про неї говорити. Він дуже багато працює й приховує це з рідкісною скромністю».

«Виходить, він дуже начитаний?» — запитала я.

«Надзвичайно», — відповів абат.

«І ніколи цього не виявляє?»

«Він робить із цього таємницю й навіть сам не підозрює всієї глибини своїх знань».

«Навіщо ж вони йому в такому разі?»

«Геній — як краса, — відповів улесливий єзуїт, дивлячись на мене масними оченятами, — це милості неба, що не вселяють ні гордості, ні хвилювання тим, хто ними наділений».

Я зрозуміла його наставляння й, як ви можете собі уявити, ще більше розлютилася. Вирішили відкласти прогулянку до пробудження мого кузена. Але коли по закінченні двох годин він так і не з'явився, я скинула свою чудову амазонку й сіла вишивати за п'яльці. Не приховаю, при цьому я багато порвала шовку й пропустила чимало хрестиків. Я була обурена зухвалістю Альберта. Як він смів, сидячи над своїми книгами, забути про майбутню прогулянку зі мною й тепер спати непробудним сном, у той час як я його чекаю?! Час ішов, і мимохіть довелося відмовитись од поїздки до міста. Мій батько, цілком задовольнившись поясненнями абата, взяв свою рушницю й преспокійно вирушив стріляти зайців. Тітонька, менш спокійна, разів двадцять піднімалася до кімнати племінника, щоб послухати біля його

дверей. Але там панувала мертва тиша, не чутно було навіть його подиху. Бідолашна стара була в розпачі, бачачи, до чого я незадоволена. А дядько Християн, аби забутися, взяв книжку духовного змісту, всівся у куточку вітальні й заходився читати з такою смиренністю, що я готова була вистрибнути у вікно з досади. Нарешті, вже надвечір, тітонька, вся сяюча, прийшла сказати, що Альберт прокинувся й одягається. Абат порадив нам із появою молодого графа не виявляти ні подиву, ні занепокоєння, не ставити йому ніяких запитань і тільки намагатися відволікти його, якщо він буде засмучений тим, що сталося.

«Але якщо мій кузен не хворий, виходить, він маніяк?» — вигукнула я, розлютившись.

Я зараз же пошкодувала про сказане, побачивши, як змінилося від моїх жорстоких слів обличчя бідолашного дядька.

Але коли Альберт, наче й не було нічого, ввійшов, не вважаючи за потрібне навіть вибачитися й, видно, нітрохи не підозрюючи про наше невдоволення, я обурилася й дуже сухо з ним привіталася. Він навіть не помітив цього. Здавалося, він був весь поринулий у свої думи.

Увечері моєму батькові спало на думку, що Альберта може розвеселити музика. Я ще жодного разу не співала при ньому; моя арфа прибула тільки напередодні. Не перед вами, вчена Порпоріно, мені хвастатися своїми пізнаннями в музиці, але ви самі переконаєтеся, що в мене непоганий голосок і є природжена музикальність. Я змусила довго просити себе: мені більше хотілося плакати, ніж співати. Альберт не проронив ні слова, не виявив ані найменшого бажання послухати мене. Нарешті я все-таки погодилася, але співала дуже погано, й Альберт, наче я терзала йому слух, був настільки грубий, що після декількох тактів вийшов із кімнати. Мені довелося прикликати на допомогу все моє самолюбство, всю мою гордість, аби не розплакатися й доспівати арію, не порвавши зі злості струн арфи. Тітонька вийшла слідом за племінником, батько мій зараз же заснув, а дядько чекав біля дверей повернення сестри, щоб довідатися від неї, що із сином. Лише абат розсипався переді мною в компліментах, але вони злили мене більше, ніж байдужість інших. «Очевидно, мій кузен не любить музики», — сказала я.

«Навпаки, він дуже її любить, — відповідав абат, — але це залежить…»

«Від того, як співають», — перебила я його.

«…від його душевного стану, — вів далі він, не зніяковівши. — Іноді музика йому приємна, іноді шкідлива. Очевидно, ви так його зворушили, що він не мав сили володіти собою й пішов, злякавшись, як би не виявити своїх почуттів. Ця втеча має вам лестити більше за всякі похвали».

У лестощах єзуїта було щось хитре й глузливе, що збуджувало в мені ненависть до цієї людини. Але незабаром я позбулася його, як ви це зараз побачите.

Розділ 28

— Наступного дня моїй тітоньці, що стає говіркою лише тоді, коли вона чим-небудь дуже схвильована, спало на думку затіяти бесіду з абатом і капеланом. А позаяк, окрім родинних уподобань, які поглинають її майже цілком, єдине у світі, що її цікавить, — це велич нашого роду, то вона не забула розпатякатися щодо свого родоводу, доводячи обом священикам, що наш рід, особливо по жіночій лінії, найзнаменитіший, найчистіший — словом, найкращий із усіх німецьких родів.

Абат слухав терпляче, капелан — з благоговінням, як раптом Альберт, який, здавалося, зовсім не слухав тітоньку, перебив її з легким роздратуванням:

«Мені здається, мила тітонько, ви помиляєтеся щодо переваги нашого роду. Щоправда, і дворянство й титули отримані нашими предками досить давно, але рід, що втратив своє ім'я й, так би мовити, відрікся від нього, що змінив його на ім'я жінки, чужої за національністю й вірою, — такий рід втрачає право пишатися своїми стародавніми доблестями й вірністю своїй країні».

Це зауваження зачепило канонісу за живе, і, помітивши, що абат насторожився, вона визнала за потрібне заперечити племінникові.

«Я не згодна з вами, любий мій, — сказала вона. — Не раз бувало, що який-небудь іменитий рід підносився ще більше, приєднавши до свого імені ім'я материнської лінії, щоб не позбавити своїх спадкоємців честі походити від жінки доблесного роду».

«Але тут цей приклад непридатний, — заперечив Альберт з невластивою йому наполегливістю. — Я розумію, що можна з'єднати два славних імені. Я вважаю цілком справедливим, аби жінка передала дітям своє ім'я, приєднавши його до імені чоловіка. Але повне знищення імені чоловіка видається мені образою з боку тої, котра цього вимагає, і низькістю з боку того, хто цьому підкоряється».

«Альберте, ви згадуєте події із занадто сивої давнини, — мовила з глибоким зітханням каноніса, — і наводите приклад, ще менш удалий, аніж мій. Пан абат, слухаючи вас, міг подумати, що якийсь чоловік, наш предок, був здатний на ницість. Оскільки ви так прекрасно поінформовані про речі, що, як я гадала, майже вам невідомі, ви не мусили б зауважувати з приводу політичних подій… настільки далеких од нас, дякувати Богові…»

«Якщо сказане мною вам неприємно, тітонько, я зараз наведу факт, що змиє всяке ганебне обвинувачення з пам'яті нашого предка Вітольда, останнього із Рудольштадтів. Це, мені здається, дуже цікавить мою кузину, — зазначив він, бачачи, як я витріщила на нього очі, вражена тим, що він, усупереч своїй звичайній мовчазності й філософському напряму думок, раптом пустився в таку суперечку. — Хай буде вам відомо, Амаліє, що нашому прадідові Братиславу ледь виповнилося чотири роки, коли його мати, Ульріка Рудольштадт, визнала за потрібне затаврувати його ганьбою, — віднявши в нього його справжнє ім'я, ім'я його батьків — Подебрад, і давши йому

натомість те саксонське ім'я, що ми тепер носимо разом з вами: ви — не червоніючи, а я — не пишаючись ним».

«На мою думку, принаймні даремно згадувати про речі, настільки далекі від нашої епохи», — мовив граф Християн, якому, видно, було не по собі.

«Мені здається, що тітонька заглянула в ще більш далеке минуле, розповідаючи нам про великі заслуги Рудольштадтів, і я не розумію, що поганого в тім, якщо хто-небудь із нас, випадково згадавши, що він чех, а не саксонець за походженням, що його звати Подебрад, а не Рудольштадт, почне розповідати про події, які сталися всього яких-небудь сто двадцять років тому».

«Я знав, — утрутився абат, який слухав Альберта з великою цікавістю, — що ваш іменитий рід у минулому був споріднений з королівським родом Георгія Подебрада, але не підозрював, що ви прямі його нащадки, які мають право мати його ім'я».

«Це тому, — відповів Альберт, — що тітонька, яка так добре розбирається в генеалогії, визнала за потрібне вилучити із своєї пам'яті те стародавнє й благородне древо, від якого походимо ми. Але те генеалогічне древо, на яке кривавими літерами занесено нашу славну й похмуру історію, ще височіє на сусідній горі».

Позаяк, говорячи це, Альберт пожвавлювався все більше й більше, а лице дядька робилось усе похмурішим, абат, хоча в ньому й була зачеплена цікавість, спробував було перемінити розмову. Але моя цікавість була занадто сильною.

«Що ви хочете сказати цим, Альберте? — вигукнула я, підходячи до нього.

«Я хочу сказати те, що кожний із роду Подебрадів мусив би знати, — відповів він. — Я хочу сказати, що на старому дубі скелі Жаху, на який ви щодня дивитеся зі свого вікна, Амаліє, і під покров якого я раджу вам ніколи не сідати, не сотворивши молитви, триста років тому висіли плоди важчі за ті висохлі жолуді, які тепер майже не ростуть на ньому».

«Це жахлива історія, — промимрив переляканий капелан, — не розумію, хто міг про це розповісти графові Альбертові».

«Місцева легенда, а можливо, щось іще більш достовірне, — відповів Альберт. — Хоч як спалюй сімейні архіви й історичні документи, пане капелане, хоч як виховуй дітей у невіданні минувшини, хоч як змушуй мовчати простодушних людей за допомогою софізмів, а слабких — за допомогою погроз, — ні страх перед деспотизмом, ні боязнь пекла не можуть заглушити тисячі голосів минулого[112], вони несуться звідусіль. Ні! Ні! Вони занадто гучні, ці жахливі голоси, щоб слова священика могли змусити їх замовкнути. Коли ми спимо, вони говорять нашим душам устами примар, які підводяться з могил, аби попередити нас; ми чуємо ці голоси серед шуму природи; вони, як колись голоси богів у священних гаях, виходять навіть із стовбурів дерев, аби розповісти нам про злочини, про нещастя й подвиги наших батьків…»

«Навіщо, мій бідолашний хлопчику, ти мучиш себе такими сумними думками й фатальними спогадами?» — мовила каноніса.

«Це ваша генеалогія, тітонько, це подорож, яку ви щойно здійснили в минулі століття, — це вони розбудили в мені спогад про п'ятнадцять ченців, власноручно повішених на гілках дуба одним із моїх предків… Так, моїм предком, найбільшим, найстрашнішим, найзавзятішим, — тим, кого називали «Грізний сліпець»[113], — непереможним Яном Жижкою, поборником чаші[114]!»

Гучне, ненависне ім'я глави таборитів[115] — сектантів, які під час Гуситських воєн перевершували своєю енергією, хоробрістю й жорстокістю всіх інших реформатів, — уразило, мов удар грому, обох священиків. Капелан навіть перехрестивсь, а тітонька, що сиділа поруч із Альбертом, мимоволі відсунулася від нього.

«Боже милостивий! — скрикнула вона. — Та про що й про кого говорить цей хлопчик? Не слухайте його, пане абате! Ні, ніколи, ніколи наша родина не мала нічого спільного з тим окаянним, чиє мерзенне ім'я він щойно вимовив».

«Говоріть за себе, тітонько, — рішуче заперечив Альберт. — Ви — Рудольштадт у душі, хоча в дійсності походите від Подебрадів. Але в моїх жилах тече на кілька крапель більше чеської крові й на кілька крапель менше крові іноземної. У родовідному древі моєї матері не було ні саксонців, ні баварців, ні пруссаків: вона була чистої слов'янської раси. Ви, тітонько, очевидно, не цікавитеся шляхетним походженням, на яке не можете претендувати, а я, дорожачи своїм особистим славним походженням, можу повідомити вам, якщо ви не знаєте, і нагадати вам, якщо ви забули, що в Яна Жижки була дочка, що вийшла заміж за графа Прахаліца, і що мати моя, сама Прахаліц, — нащадок по прямій жіночій лінії Яна Жижки так точно, як ви, тітонько, — нащадок Рудольштадтів».

«Це марення, це омана, Альберте…»

«Ні, дорога тітонько, це вам може підтвердити пан капелан, людина правдива, богобоязка; у нього в руках були дворянські грамоти, що засвідчують це».

«У мене?» — скрикнув капелан, блідий як мрець.

«Ви можете в цьому зізнатися, не червоніючи перед паном абатом, — з гіркою іронією відповів Альберт. — Ви тільки виконали свій обов'язок католицького священика й австрійського підданого, коли спалили ці документи наступного дня після смерті моєї матері».

«Моя совість повеліла мені тоді спалити їх, але свідком цього був лише Господь, — мовив капелан, іще дужче бліднучи. — Графе Альберте, скажіть, хто міг вам це відкрити?»

«Я вже сказав вам, пане капелане: голос, що говорить гучніше, ніж голос священика».

«Що це за голос, Альберте?» — запитала я, сильно зацікавлена.

«Голос, що говорить під час сну», — відповів Альберт.

«Але це нічого не пояснює, сину мій», — сказав граф Християн задумливо й сумно.

«Голос крові, батьку мій!» — відповів Альберт тоном, що змусив усіх нас здригнутися.

«О боже мій! — скрикнув дядько, молитовно склавши руки. — Знову ті ж сни, знову та ж гра хворої уяви, які колись так терзали його бідну матір. — І, нахилившись до тітоньки, він тихо додав: — Мабуть, під час своєї хвороби вона про все це говорила при дитині, і, мабуть, її слова відбилися в його дитячому мозку».

«Це неможливо, братику, — відповіла каноніса, — Альбертові не було й трьох років, коли він утратив матір».

«Найімовірніше, — упівголоса заговорив капелан, — що в будинку могло зберегтися що-небудь із тих проклятих єретичних писань, сповнених неправди й безбожництва, які вона зберігала з огляду на сімейні традиції. Проте перед смертю в неї вистачило моральних сил пожертвувати ними».

«Ні, від них нічого не збереглося, — мовив Альберт, який не пропустив жодного слова, сказаного капеланом, незважаючи на те, що той говорив дуже тихо, а молодий граф, що збуджено походжав по великій вітальні, у цей час був на іншому її кінці. — Ви самі прекрасно знаєте, пане капелане, що знищили все й що наступного дня після її кончини все обшукали й перерили в її кімнаті».

«Звідки ти все це взяв, Альберте? — суворо запитав граф Християн. — Який віроломний або безрозсудний служник здумав збентежити твій юний розум, розповівши, безсумнівно, в перебільшеному вигляді, про ці сімейні події?»

«Жоден зі служників мені цього не говорив, батьку, присягаюся моєю вірою й совістю».

«Виходить, це справа рук ворога роду людського», — промимрив із жахом капелан.

«Мабуть, більш правдоподібно й більш по-християнському, — вставив абат, — припустити, що граф Альберт обдарований винятковою пам'яттю й що події, які зазвичай проходять для дітей безслідно, відбилися в його мозку. Переконавшись у рідкісному розумі графа, я можу легко припустити, що він розвився надзвичайно рано, а пам'ять його воістину надзвичайна».

«Пам'ять моя вам здається такою надзвичайною лише тому, що ви самі зовсім позбавлені її, — заперечив сухо Альберт. — Наприклад, ви не пам'ятаєте, що ви робили тисяча шістсот дев'ятнадцятого року, після того як мужній, вірний протестант Вітольд Подебрад (ваш дід, дорога тітонько), останній предок, який носив наше ім'я, почервонив своєю кров'ю скелю Жаху. Закладаюся, пане абате, що ви забули про ваше поводження за цих обставин».

«Зізнаюся, зовсім забув», — відповів абат з глузливою посмішкою, що було не дуже чемно в ту хвилину, коли нам усім стало ясно, що Альберт марить.

«У такому разі, я вам нагадаю, — сказав Альберт, нітрохи не бентежачись. — Ви почали з того, що поспішили дати пораду імператорським солдатам, які щойно прикінчили Вітольда Подебрада, втікати або сховатися, тому що ви знали, що пльзеньські робітники, котрі мали мужність визнавати себе протестантами й обожнювали Вітольда, вже йшли помститися за смерть свого вождя, готуючись розтерзати на шмаття його вбивць. Потім ви вирушили до моєї прабабки Ульріки, тремтячої й заляканої вдови Вітольда, і запропонували їй прощення імператора Фердинанда Другого[116], збереження її маєтків, титулів, свободи, життя її дітей — за умови, якщо вона слухатиме ваших порад і платитиме за ваші послуги золотом. Вона погодилася на це: материнська любов штовхнула її на такий легкодухий учинок. Вона не вшанувала мученицької кончини свого шляхетного чоловіка. Вона народилася католичкою й відреклася від своєї віри тільки з любові до чоловіка. Вона не знайшла в собі сили піти на злидні, вигнання, гоніння заради того, щоб зберегти дітям віру, яку їхній батько щойно засвідчив своєю кров'ю, і зберегти їм те ім'я, яке він прославив більше за всіх своїх предків — гуситів, калекстинів[117], таборитів, сиріт[118], союзних братів[119] і лютеран». (Усе це, мила Порпоріно, назви єретичних сект, що існували в часи Яна Гуса й Мартіна Лютера; до них, очевидно, належала й та гілка роду Подебрадів, од якої походимо ми.)

«Словом, — вів далі Альберт, — саксонка злякалася й поступилася. Ви заволоділи замком, ви змусили імператорських солдатів покинути його, ви врятували наші маєтки. На величезному багатті ви спалили всі наші грамоти, весь наш архів. От чому моїй тітоньці, на її щастя, не вдалося відновити родовідне древо Подебрадів, і вона знайшла собі їжу більш легкотравну — родовід Рудольштадтів. За ваші послуги ви дістали велику нагороду, — ви розбагатіли, дуже розбагатіли. Через три місяці Ульріці було дозволено вирушити до Відня і припасти до стоп імператора, який одразу милостиво дозволив їй змінити підданство її дітей, виховувати їх під вашим керівництвом у католицькій вірі, а в майбутньому віддати на військову службу й дозволити боротися під тими прапорами, проти яких так мужньо боролись їхній батько й діди. Словом, я й мої сини, ми були зараховані до лав війська австрійського тирана…»

«Ти й твої сини!..» — з розпачем скрикнула тітонька, бачачи, що він зовсім заговорюється.

«Так, мої сини: Сиґізмунд і Рудольф», — відповів пресерйозно Альберт.

«Це імена мого батька й дядька, — пояснив граф Християн. — Альберте, чи ти сповна розуму? Опам'ятайся, сину мій! Понад сторіччя відокремлює нас від цих сумних подій, що сталися з волі Божої…»

Альберт стояв на своєму. Він переконав себе й хотів переконати нас у тому, що він — Братислав, син Вітольда, і перший з Подебрадів, який носив материнське ім'я — Рудольштадт. Він розповів нам про своє дитинство і про катування графа Вітольда, про які він зберіг найясніший спомин. Винуватцем мученицької смерті Вітольда він уважав єзуїта Дітмара (яким, на його думку, був не хто інший, як абат-гувернер). Він говорив також про глибоку ненависть, що відчував у дитинстві до цього Дітмара, до Австрії, до імператорської династії й до католиків. Потім його спомини почали якось плутатися; він додав масу незрозумілих речей про вічне й безперервне

життя, про повернення людей із того світу на землю, ґрунтуючись при цьому на віруванні гуситів: начебто Ян Гус через сто років після своєї смерті повернеться в Чехію, щоб закінчити почату справу. За словами Альберта, пророкування це здійснилося, тому що, запевняв він, Лютер — це воскреслий Ян Гус. Словом, у його промові була якась дивна суміш єресі, марновірства, похмурої метафізики й поетичного марення. І все це говорилося так переконливо, з такими точними, цікавими подробицями подій, яких він нібито був свідком і які стосувалися не тільки Братислава, але і Яна Жижки й багатьох інших померлих (він запевняв, що все це — його власні минулі втілення), що ми мовчали, вражені, не зважуючись ні зупинити його, ні суперечити йому. Дядько й тітонька, що страшенно страждали від цього, на їхню думку, нечестивого божевілля, проте хотіли до кінця розібратися в ньому; адже божевілля Альберта вперше виявилося так відкрито, і треба ж було знати джерело лиха, щоб потім мати можливість із ним боротись. Абат намагався було обернути все на жарт, запевняючи, що граф Альберт, штукар і насмішник, тішить себе, містифікуючи нас своєю надзвичайною ерудицією.

«Він так багато читав, — говорив абат, — що був би спроможний у такий от спосіб, розділ за розділом, розповісти нам історію всіх століть, притому з такими подробицями, з такою точністю, що люди, схильні вірити в чудесне, могли б подумати, начебто він дійсно сам був присутній при всіх описаних ним сценах».

Каноніса, яка при всій своїй полум'яній набожності була схильна до марновірства й уже починала вірити племінникові на слово, поставилася дуже неприязно до просторікувань абата й порадила йому приберегти свої жартівні пояснення до більш веселого випадку; потім вона почала всіляко намагатися повернути племінника до дійсності.

«Бережіться, тітонько, — нетерпляче відповів Альберт на її вмовляння, — бережіться, щоб я вам не сказав, хто ви така. Дотепер я гнав од себе цю думку, та щось говорить мені, що біля мене стоїть зараз саксонка Ульріка».

«Так ви гадаєте, бідолашне дитя моє, — відповіла каноніса, — що ця розсудлива, самовіддана прабабка, яка зуміла зберегти своїм дітям життя, а нащадкам незалежність, статок, почесті — все, чим вони тепер користуються, — ви гадаєте, що вона відродилася знову в мені? Знайте ж, Альберте, я так люблю вас, що в змозі була б зробити навіть більше, ніж вона. Я пожертвувала б своїм життям, якби цією ціною могла зцілити ваш розум, що помутився».

Альберт якийсь час мовчки дивився на тітку, і в його погляді крізь суворість проглядала ніжність.

«Ні, ні, — сказав він нарешті, підходячи до неї й опускаючись біля її ніг на коліна, — ви ангел, і колись ви причастилися з дерев'яної чаші гуситів. А все-таки саксонка тут: її голос сьогодні долинав до мене кілька разів».

«Припустіть, що це я, Альберте, — проказала я, намагаючись його розвеселити, — тільки не дуже гнівайтеся на мене за те, що я не віддала вас катам тисяча шістсот дев'ятнадцятого року».

«Ви — моя мати! — скрикнув він, дивлячись на мене страшними очима. — Не говоріть мені цього, тому що я не можу вас простити. Господь відродив мене

в лоні більш сильної жінки, він загартував кров'ю Жижки моє єство, що збилось із правильного шляху. Амаліє, не дивіться на мене, а головне, не говоріть зі мною! Це ваш голос, Ульріко, заподіяв мені сьогодні всі ці страждання!»

Із цими словами Альберт стрімко вийшов, залишивши нас у найпригніченішому стані, бо ми з гіркотою переконалися в розладі його розуму.

Була друга година пополудні. Перед цим ми спокійно пообідали. За обідом нічого, крім води, Альберт не пив, так що його божевільні слова ніяк не можна було пояснити сп'янінням. Тітонька з капеланом зараз же побігли за ним услід: уважаючи його тяжкохворим, вони хотіли чим-небудь допомогти йому. Але — незбагненна річ! — Альберт зник, немов якими чарами. Його ніде не могли знайти: ні в його кімнаті, ні в кімнаті матері, де він часто зачинявся, у жодному із завулків замку. Його всюди шукали — в саду, біля річкового заповідника, в околишніх лісах, у горах. Жодна людина не бачила його ні поблизу, ні здалеку. Навіть слідів його не могли знайти. Ніхто в замку цієї ночі не лягав спати. Служники зі смолоскипами до самого світанку шукали його.

Уся родина молилася. Наступний день минув у тій же тривозі, а наступна ніч — у тій же зневірі. Не вмію вам висловити, в якому жаху була я — адже досі я жодного разу не відчувала таких хвилювань і не переживала настільки важливих сімейних подій. Я була переконана, що Альберт позбавив себе життя або втік назавжди. Зі мною стався нервовий напад, мене трясла лихоманка. Незважаючи на жах, що вселяється мені цією дивною, фатальною людиною, у мені все ще жив залишок любові до нього. У мого батька вистачило сил вирушити на полювання: він уявляв, що десь у глибині лісів знайде слід Альберта. Бідна моя тітонька, що терзалася горем, не падала духом, була діяльна, мужня, доглядала за мною й намагалася всіх заспокоїти. Дядько молився день і ніч. Бачачи його гарячу віру й стоїчну покірність волі Божій, я пошкодувала, що не набожна.

Абат робив вигляд, буцім трохи сумує, але запевняв, що зовсім спокійний. «Треба правду сказати, — говорив він, — граф Альберт під час наших подорожей жодного разу так надовго не зникав, але іноді він відчував потребу в самоті й духовному споглядані». На думку абата, кращий засіб проти дивацтв молодого графа полягав у тому, аби ніколи йому не суперечити й робити вигляд, начебто нічого не помічаєш. Насправді ж цей інтриган і найбільший егоїст був зацікавлений винятково в одержанні великої платні й тому намагався якомога довше протягнути строк свого перебування в гувернерах, уводячи родину в оману й приписуючи собі неіснуючі заслуги. Зайнятий своїми справами й розвагами, він полишав Альберта на самого себе й, очевидно, зовсім не перешкоджав розвитку його дивацтв. Дуже можливо, що він не раз бачив його хворим і збудженим. І, авжеж, не перешкоджав йому нестримно віддаватися його хворій фантазії. Безсумнівно одне, що абат умів приховувати ці дивацтва від усіх, хто б міг повідомити нас про них. Усі листи, отримані дядьком від друзів, були сповнені привітань з приводу достоїнств його красеня сина й похвал на його адресу. Очевидно, Альберт ніде й ні на кого не справляв враження хворої або не цілком нормальної людини. Хай там як, але його внутрішнє життя за всі ці вісім років мандрів було для нас непроникною таємницею.

По закінченні трьох діб, бачачи, що Альберт усе не з'являється, і побоюючись, що ця подія зашкодить його власним справам, абат зібрався їхати до Праги, нібито на пошуки молодого графа, який, на його думку, міг розшукувати в цьому місті яку-небудь книгу.

«Альберт подібний до вчених, — говорив він, — які так занурені у свої дослідження, що для задоволення цієї безневинної пристрасті готові забути весь світ».

Потому абат виїхав і більше не повернувся.

Після цілого тижня болісної тривоги, коли ми стали вже зовсім втрачати надію, тітонька, проходячи повз кімнату Альберта, раптом побачила у відчинені двері, що він спокійнісінько сидить у кріслі й гладить собаку, що супроводжував його в таємничій подорожі. На його одежі не видно було ні бруду, ні дір, тільки золоте шиття потемніло, наче він був у сирому місці або проводив ночі просто неба. Із взуттям у нього також було все гаразд, — очевидно, він ходив не багато. Тільки борода й волосся свідчили про те, що він давно ними не займався. Від цього дня, треба сказати, він перестав голитися й пудрити волосся, як інші чоловіки, — ось чому він вам, Ніно, і видався примарою.

Тітонька з лементом кинулася до нього.

«Що з вами, мила тітонько? — запитав він, цілуючи їй руку. — Можна подумати, що ви мене цілу вічність не бачили».

«Бідолашний мій хлопчику, — скрикнула вона, — ти ж пропадав цілий тиждень, ні словом нас не попередивши! Ось уже сім жахливих днів, сім жахливих ночей, як ми тебе шукаємо, плачемо за тобою, молимося за тебе».

«Сім днів? — повторив Альберт, з подивом дивлячись на неї. — Тобто ви хочете сказати, мила тітонько, — сім годин? Адже я тільки сьогодні вранці пішов на прогулянку і, як бачите, повернувся, не спізнившись до вечері. Невже я міг настільки стривожити вас такою короткою відсутністю?»

«Так, звичайно, — мовила каноніса, боячись погіршити хворобливий стан племінника, розкривши йому правду. — Це я обмовилась: я хотіла сказати — сім годин. А хвилювалась я тому, що ти не звик до таких тривалих прогулянок; до того ж я бачила сьогодні вночі поганий сон, і це вивело мене з рівноваги».

«Мила тітонько, чудесний мій друже! — ніжно мовив Альберт, цілуючи її руки. — Ви мене любите, як малу дитину. Але батько, сподіваюся, не хвилювався?»

«Аж ніяк. Він чекає тебе вечеряти. Уявляю, який ти, мабуть, голодний».

«Не дуже: адже я добре пообідав».

«Де й коли, Альберте?»

«Та тут же, сьогодні, з вами, мила тітонько. Але я бачу, що ви все ще не прийшли до тями. Який я засмучений, що так налякав вас. Але чи міг я це передбачити?»

«Ну, ти ж мене знаєш. Краще розкажи, де ти їв і де спав відтоді, як пішов з дому».

«Із сьогоднішнього ранку? Та як же я міг хотіти спати, як міг зголодніти?»

«А скажи, тобі нездужається?»

«Нітрохи».

«Ти не стомився? Ти, мабуть, багато ходив, піднімався на гори? Це дуже стомливо. Де ж ти був?»

Альберт прикрив очі рукою, мовби силкуючись згадати, але не зміг.

«Зізнатися, нічого не пам'ятаю, — нарешті мовив він. — Дуже вже я був зайнятий своїми думками. Я йшов, нічого не помічаючи, як, пам'ятаєте, бувало в дитинстві. Адже я ніколи не міг відповісти на жодне з ваших запитань».

«Ну, а під час своїх подорожей ти звертав увагу на те, що бачив?»

«Іноді, але не завжди. Я багато чого спостерігав, але багато чого й забув, дякувати Богові».

«А чому «дякувати Богові»?»

«Та тому, що на землі доводиться бачити жахливі речі», — відповів він, підводячись із похмурим виглядом, якого раніше тітонька не помічала в ньому.

Тут вона зрозуміла, що не слід більше змушувати його говорити, і поспішила до дядька повідомити, що син його знайшовся. Ніхто в будинку ще не знав цього, ніхто не бачив, як він повернувся. Він так само непомітно з'явився, як зник.

Бідолашний дядько, який настільки мужньо переносив усі попередні страждання, не витримав такої радості, — знепритомнів. Тож, коли Альберт увійшов, батько мав вигляд гірший, аніж його син. Альберт, який після своїх тривалих подорожей зазвичай нічого не помічав із того, що діється навколо, цього вечора здавався зовсім іншим. Він був дуже ніжний з батьком, стривожився його кепським виглядом, допитувався, що тому причиною. Коли ж йому ризикнули натякнути на те, що довело його батька до такого стану, він нічого не зрозумів, і з його щирих відповідей було видно, що він анічогісінько не пам'ятає про своє зникнення, що тривало тиждень.

— Те, що ви мені розповідаєте, цілком схоже на сон, мила баронесо, — мовила Консуело. — Це здатне не приспати мене, як ви очікували, а звести з розуму. Чи мислимо, щоб людина прожила цілий тиждень, нічого не усвідомлюючи?

— І уявіть, це ніщо в порівнянні з тим, що ви ще почуєте від мене. Я прекрасно розумію, що вам важко повірити мені, аж поки ви на власні очі не переконаєтеся, що я не тільки нічого не перебільшую, але, навпаки, про деякі речі змовчую, щоб скоротити свою розповідь. Знайте, я говорю вам лише про те, що бачила власними очима, й усе-таки іноді запитую себе: що ж таке Альберт — чаклун чи людина, що знущається над нами? Одначе пізно; боюся, що я зловживаю вашою люб'язністю.

— Ні, це я зловживаю вашою, — відповіла Консуело. — Ви, мабуть, дуже стомилися від своєї розповіді. Хочете, відкладемо до завтра продовження цієї неймовірної історії?

— Добре. Отже, до завтра, — сказала юна баронеса, обіймаючи її.

Розділ 29

Консуело, вислухавши цю дійсно неймовірну історію, довго не могла заснути. Темна дощова ніч, сповнена якихось звуків, схожих на стогони, ще підсилювала незнайомий їй досі марновірний страх. «Виходить, існує незбагненний фатум, який тяжіє над деякими людьми? — говорила вона собі. — Чим завинила перед Богом ця молода дівчина, яка щойно так відверто розповідала про своє ображене наївне самолюбство, про свої обмануті райдужні надії? А що поганого вчинила я сама, щоб мою єдину любов було так жахливо розбито й зганьблено? Який гріх учинив цей відлюдний Альберт Рудольштадт, аби втратити розум і здатність керувати власним життям? І яку ж відразу мусило відчути провидіння до Андзолето, щоб оддати його на поталу, як воно це зробило, поганим схильностям і спокусам розпусти!»

Подолана втомою, вона, нарешті, заснула й поринула в недоладні й нескінченні сни. Двічі-тричі вона прокидалася й знову засинала, не маючи сил усвідомити того, де вона, і вважаючи, що вона все ще в дорозі. Порпора, Андзолето, граф Дзустіньяні й Корилла — усі по черзі проходили перед її очима, виголошуючи їїі дивні, болісні промови, дорікаючи за якийсь злочин, що за нього вона зазнавала кари, хоча й не пам'ятала, щоб вона його вчиняла. Але всі ці видіння відступали перед образом Альберта. Він безупинно з'являвся перед нею зі своєю чорною бородою, зі спрямованим в одну точку поглядом, у своєму жалобному одязі, що нагадував золотим оздобленням й розсипаними по ньому блискітками покров небіжчика.

Прокинувшись, вона побачила біля свого ліжка Амалію, вже ошатно одягнену, свіжу, усміхнену.

— Знаєте, мила Порпоріно, — звернулася до неї юна баронеса, цілуючи її в чоло, — у вас є щось дивне. Видно, мені судилося жити з незвичайними істотами, тому що й ви також належите до їхнього числа, це безсумнівно. Ось уже чверть години, як я дивлюся на вас сплячу, щоб розгледіти при

денному світлі, чи гарніша ви, ніж я. Зізнаюся, мене це почасти тривожить, і хоч я й поставила хрест на своїй любові до Альберта, але мені все-таки було б трохи прикро, якби він почав задивлятися на вас. Хай там як, але він тут єдиний чоловік, а я досі була єдиною жінкою. Тепер нас дві, і якщо ви мене затьмарите, я цього вам не прощу.

— Ви полюбляєте насміхатись, — відповіла Консуело. — Це невеликодушно з вашого боку. Залиште ці злі жарти і краще скажіть мені, що ж у мені незвичайного? Може, моя колишня потворність повернулась? Я гадаю, що це саме так.

— Скажу вам усю правду, Ніно. Зараз, при першому погляді на вас, коли ви лежали така бліда, напівзаплющивши величезні, скоріше зупинені, аніж сонні очі, звісивши з ліжка худу руку, зізнаюся — я пережила хвилину тріумфу. Але чим більше я дивилася на вас, тим більше вражала мене ваша нерухомість, ваш воістину царственій вигляд. Знаєте, рука ваша — це рука королеви, а у вашім спокої є щось гнітюче, щось підкорююче, — я й сама не знаю що. І раптом ви почали здаватися мені страшенно гарною, а тим часом погляд у вас дуже лагідний. Скажіть мені, Ніно, що ви за людина? Водночас ви й приваблюєте й лякаєте мене. Мені дуже совісно за всі ті дурниці, які сьогодні вночі я встигла вам наговорити; ви мені ще нічого не сказали про себе, а самі вже знаєте всі мої вади.

— Якщо в мене вигляд королеви, що, правду сказати, ніколи не спадало мені на думку, — відповіла Консуело, сумно всміхаючись, — то хіба тільки королеви жалюгідної, розвінчаної. Краса моя завжди здавалася мені досить спірною. Якщо ж ви хочете знати мою думку про вас, мила баронесо Амаліє, то ви підкупили мене своєю відвертістю й добротою.

— Що я відверта — це так, але чи відверті ви, Ніно? Щоправда, у вас відчувається велич, шляхетна чесність, але чи здатні ви розкривати душу? Гадаю, що ні.

— Погодьтеся, не мені ж робити перші кроки. Це ви, моя теперішня покровителька й хазяйка моєї долі, маєте викликати мене на відвертість.

— Ваша правда. Але ваша розсудливість лякає мене. Скажіть, ви не будете занадто мене картати за моє легкодумство?

— Я не маю на це ніякого права. Я ваша вчителька музики, і тільки. До того ж бідна дівчина, що вийшла з народу, як я, завжди мусить знати своє місце.

— Ви з народу, горда Порпоріно?! О, це неправда! Цього не може бути! Скоріше ви здаєтеся мені таємничим нащадком якого-небудь князівського роду. Чим займалася ваша мати?

— Вона співала, так само як і я.

— А ваш батько?

Консуело зніяковіла. Вона не приготувала заздалегідь відповідей на всі нескромно-фамільярні запитання юної баронеси. Річ у тім, що вона ніколи нічого не чула про свого батька, і їй навіть не спадало на думку поцікавитися, чи був він узагалі в неї.

— Так я й знала, — вигукнула, заливаючись сміхом, Амалія, — ваш батько був або іспанський гранд, або венеціанський дож.

Тон цієї розмови здався Консуело легковажним і образливим.

— По-вашому, — зауважила Консуело з відтінком невдоволення, — чесний майстровий або бідний артист не має права передати своїй дитині природжену шляхетність? Вам здається, що діти народу мусять бути неодмінно грубі й потворні?

— Те, що ви сказали, це шпилька на адресу моєї тітки Вінцеслави, — заперечила баронеса, сміючись іще голосніше. — Ну, пробачте мені, дорога Ніно, якщо я трохи вас розсердила, і дозвольте мені вигадати про вас найкрасивіший роман. Одначе, любонько, одягайтеся хутчіше: зараз залунає дзвін, і тітонька скоріше заморить усіх нас голодом, аніж накаже подати сніданок без вас. Я допоможу вам відчинити ваші скрині, давайте ключі. Я впевнена, що ви привезли з Венеції гарнесенькі туалети й тепер просвітите мене стосовно мод: адже я так давно животію в цій дикій країні.

Консуело, кваплячись причесатися й навіть не чуючи, що їй говорить баронеса, віддала дівчині ключі, а Амалія, схопивши їх, поспішно заходилася відчиняти першу скриню, уявляючи, що вона повна платтів; але, на превеликий її подив, у ній не виявилося нічого, крім стосу старих-престарих нот — друкованих, напівстертих від тривалого використання, та рукописних, на перший погляд зовсім малозрозумілих.

— Що це таке? — вигукнула вона, витираючи поспішно свої гарненькі пальчики. — У вас, мила Ніно, предивний гардероб.

— Це скарби, — відповіла Консуело, — обходьтеся з ними шанобливо, дорога баронесо. Тут є автографи найбільших композиторів, і я погодилася б скоріше втратити голос, аніж не повернути ці ноти Порпорі, який довірив їх мені.

Амалія відчинила другу скриню: вона була повна нотного паперу і творів про музику, композицію, гармонію й контрапункт.

— А! Розумію. Це ваша скринька з коштовностями, — мовила вона сміючись.

— Іншої в мене немає, — відповіла Консуело, — і я хочу сподіватися, що й ви будете часто користуватися нею.

— Час добрий! Бачу, що ви сувора вчителька. Але ви не образитеся, мила Ніно, якщо я запитаю, де ж ваші плаття?

— А он у тій маленькій картонці, — відповіла Консуело, прямуючи до неї; відкривши її, вона показала баронесі простеньке чорне шовкове плаття, акуратно складене.

— І це все? — запитала Амалія.

— Так, усе, крім мого дорожнього костюма. Через кілька днів я зроблю собі на зміну ще таке ж чорне плаття.

— Так ви в жалобі, моя дорога?

— Можливо, синьйоро, — серйозно відповіла Консуело.

— У такому разі пробачте мені. Я мала сама здогадатися з вашого вигляду, що у вас горе, і я ще більше люблю вас за це. Це зблизить нас, тому що в мене також є причина бути смутною і я могла б уже носити жалобу по призначеному мені чоловікові. Ах, мила Ніно, не жахайтеся моєї веселості, часто я намагаюся заглушити нею глибоке горе.

Вони поцілувалися й спустилися до вітальні, де їх уже чекали.

Консуело відразу помітила, що у своєму простому чорному платті й білій косинці, скромно заколотій під самим підборіддям шпилькою із чорного янтарю, вона справила на канонісу сприятливе враження. Старий Християн, здавалося, тепер менше її соромився, а люб'язний був так само, як і напередодні. Барон Фрідріх, який заради чемності не поїхав цього дня на полювання, заздалегідь приготував для гості, бажаючи подякувати їй за турботи, які вона брала на себе відносно його дочки, безліч люб'язних фраз, але так і не зміг вичавити із себе жодного слова. Зате, сівши з нею поруч, він до того наївно й набридливо старався, пригощаючи її, що сам підвівся з-за столу голодний. Капелан поцікавився, в якому порядку патріарх здійснює процесії у Венеції, потім почав розпитувати про пишність богослужіння в тамтешніх церквах, про їхнє оздоблення. З відповідей Консуело він зробив висновок, що вона часто відвідувала церкви, а коли він довідався ще, що вона вивчала духовну музику, то відчув до неї велику повагу.

На графа Альберта Консуело ледь зважувалася глянути, — саме тому, що тільки він один збуджував у ній живу цікавість. Вона не знала ще, як він ставиться до її появи. Проходячи через вітальню, вона тільки побачила його в дзеркалі й устигла помітити, що він одягнений дуже вишукано, хоча, як і раніше, в чорному. У нього був, безсумнівно, аристократичний вигляд знатного вельможі, але борода, довге волосся, що недбало звисало, й засмагле, з жовтуватим відливом, обличчя надавали йому подібності до гарного, мрійливого рибалки з берегів Адріатичного моря.

Одначе звучність його голосу, що приємно пестила музикальне вухо Консуело, помалу додала їй хоробрості, і вона глянула на нього. Її здивувало, що в нього вигляд і манери зовсім нормальної людини. Він говорив мало, але розважливо, а коли вона встала з-за столу, подав їй руку, щоправда, не дивлячись (цієї честі він не робив їй із учорашнього дня), але дуже невимушено й поштиво. Вся тремтячи, вклала вона свою руку в руку цього фантастичного героя розповідей і сновидінь минулої ночі: вона очікувала, що ця рука має бути крижаною, як у мерця, але рука виявилася теплою та м'якою, як у людини, що цілком здорова й піклується про себе. Втім, Консуело навряд чи могла дати собі в цьому звіт. Вона була до того схвильована, що в неї ледве не запаморочилось у голові, а погляд Амалії, що стежив за кожним її рухом, міг би остаточно збентежити її, якби вона не озброїлась усією силою волі, щоб зберегти свою гідність перед цією глузливою молодою дівчиною. Коли граф Альберт, довівши її до крісла, низько вклонився їй, вона відповіла на його уклін, але при цьому вони не обмінялися жодним словом, жодним поглядом.

— Знаєте, підступна Порпоріно, — почала Амалія, сідаючи поруч із подругою, щоб зручніше було шепотіти їй на вухо, — ви робите чудеса з моїм кузеном!

— Поки що я цього не зауважую, — відповіла Консуело.

— Це тому, що ви не зволили звернути увагу на те, як він поводиться стосовно мене. За цілий рік він жодного разу не запропонував мені руки, щоб провести до столу, тоді як щодо вас він проробив це якнайлюб'язніше! Щоправда, сьогодні він, очевидно, переживає хвилини просвітління. Можна подумати, що ви принесли йому й розум і здоров'я. Але не надавайте цьому значення, Ніно. З вами повториться те ж, що було зі мною: три дні він буде запобігливий, привітний, а потім забуде навіть про ваше існування.

— Я бачу, що мені доведеться звикати тут до жартів, — сказала Консуело.

— Чи не правда, дорога тітонько, — звернулась Амалія напівголосно до каноніси, що підійшла й сіла між нею й Консуело, — чи не правда, мій кузен надзвичайно люб'язний із милою Порпоріною?

— Не насміхайтеся над ним, Амаліє, — лагідно відповіла Вінцеслава. — Синьйора й без того незабаром довідається про причину наших прикростей.

— Я нітрохи не насміхаюся, тітонько. Альберт сьогодні має прекрасний вигляд, і я радію, бачачи його таким, яким, мені здається, він жодного разу не був відтоді, як я тут. Якби він іще поголився та напудрив волосся, як усі, можна було б подумати, що він ніколи не був хворий.

— Справді, його спокійний і здоровий вигляд приємно вражає мене, — сказала каноніса, — але я вже боюся вірити, що таке щастя може тривати довго.

— Який добрий і шляхетний він має вигляд! — зауважила Консуело, бажаючи завоювати серце каноніси похвалою її улюбленцеві.

— Ви вважаєте? — запитала Амалія, пронизуючи подругу лукавим і пустотливим поглядом.

— Так, вважаю, — відповіла Консуело рішуче, — я ще вчора ввечері сказала вам, синьйоро, що ніколи жодне обличчя не вселяло мені такої поваги, як обличчя вашого кузена.

— О мила дівчино! — вигукнула каноніса, раптом відкидаючи свою манірність і гаряче стискаючи руки Консуело. — Добрі серця швидко впізнають одне одного. Я так боялася, що наш бідолашний Альберт може налякати вас. Мені дуже важко буває читати на обличчях людей відчуженість, яку викликають такі хвороби. Але ви, я бачу, чуйна й відразу зрозуміли, що в цьому хворому, змученому тілі таїться піднесена душа, гідна кращої долі.

Консуело, розчулена до сліз словами предоброї каноніси, поривчасто поцілувала їй руку. Вона відчувала вже більше симпатії й довіри до цієї горбатої бабці, ніж до блискучої та легковажної Амалії.

Розмову їхню перебив барон Фрідріх, який, розхрабрившись, підійшов до синьйори Порпоріни з великим проханням. Іще більш незграбний у дамському

товаристві, ніж старший брат (це, мабуть, було в них у роду, а тому не дивно, що ця риса дійшла до останньої межі в графа Альберта), барон скоромовкою промимрив якусь промову, пересипаючи її безліччю вибачень, які Амалія постаралася перекласти й пояснити Консуело.

— Мій батько запитує, — сказала Амалія, — чи почуваєтеся ви спроможною після такої стомлюючої подорожі взятися за музику й чи не зловживемо ми вашою добротою, якщо попросимо прослухати мій спів і висловити свою думку про постановку мого голосу.

— Із задоволенням, — відповіла Консуело, швидко підходячи до клавесина й відкриваючи його.

— Ось побачите, — прошепотіла їй Амалія, встановлюючи ноти на пюпітр, — Альберт зараз же втече, хоч хай які прекрасні ваші очі й мої.

Дійсно, не встигла Амалія взяти кілька нот, як Альберт підвівся і вийшов з кімнати навшпиньках, очевидно сподіваючись бути непоміченим.

— Уже й те добре, — так само тихо сказала Амалія, продовжуючи награвати на клавесині й перескакуючи через кілька тактів, — що він зі злості не ляснув дверима, як зазвичай робить, коли я починаю співати. Сьогодні він надзвичайно люб'язний, можна сказати — навіть милий.

Капелан одразу підійшов до клавесина, сподіваючись приховати цим зникнення Альберта, і зробив вигляд, начебто поглинений співом. Інші члени родини, сівши півколом на відстані, шанобливо очікували вироку, що його Консуело мала винести своїй учениці.

Амалія хоробро вибрала арію з «Ахілла на Скіросі»[120] Перґолезе й проспівала її від початку до кінця свіжим, різким голосом, дуже впевнено, але з таким потішним німецьким акцентом, що Консуело, яка ніколи нічого подібного не чула, робила неймовірні зусилля, щоб не розсміятися. Їй досить було прослухати кілька тактів, аби переконатися, що юна баронеса не має ані найменшого поняття про справжню музику. Голос у неї був гнучкий, можливо, навіть вона колись брала уроки в гарного вчителя, але сама була занадто легковажна, щоб засвоїти що-небудь ґрунтовно. З тієї ж причини, переоцінюючи свої сили, вона бралась із чисто німецькою холоднокровністю за виконання найсміливіших і найважчих пасажів. Анітрошки не бентежачись, вона спотворювала їх і, розраховуючи загладити свої промахи, форсувала інтонацію, заглушала акомпанементом, відновлювала порушений ритм, додаючи нові такти замість пропущених, змінюючи всім цим характер музики настільки, що Консуело, якби не мала нот перед очима, мабуть, зовсім не впізнала б речі, що виконувалась.

Тим часом граф Християн, який прекрасно розумівся на музиці, але уявляв, судячи по собі, що племінниця страшенно збентежена, час від часу повторював, аби підбадьорити її:

— Добре, Амаліє, добре! Відмінна музика, справді ж, відмінна!

Каноніса, яка мало розуміла в співі, заклопотано дивилася на Консуело, намагаючись угадати її думку з виразу очей, а барон, який не визнавав ніякої іншої музики, крім звуку мисливського рога, вважав, що дочка його

співає занадто добре, щоб він міг оцінити всю принадність її співу, і довірливо чекав схвалення судді. Лише капелан був у захваті від цих рулад: ніколи до приїзду Амалії йому не доводилось їх чути, і він, блаженно посміхаючись, погойдував у такт своєю величезною головою.

Консуело відмінно зрозуміла, що сказати чисту правду значило б завдати удару всьому сімейству. Вона вирішила віч-на-віч пояснити своїй учениці, що саме їй варто забути, перш ніж почати з нею займатись, а поки обмежилася лише тим, що похвалила її голос, розпитала про заняття й схвалила вибір пройдених нею речей, змовчавши при цьому, що проходилися вони зовсім не так, як належить.

Усі розійшлися дуже задоволені цим випробуванням, жорстоким лише для Консуело. Вона відчула потребу замкнутись у своїй кімнаті й, перечитуючи ноти музичного твору, щойно перекрученого в її присутності, подумки проспівала його, щоб стерти у своєму мозку неприємне враження.

Розділ 30

Коли надвечір усі знову зібралися разом, Консуело відчула себе більш невимушено із цими людьми, з якими вже встигла трохи освоїтись, і почала відповідати менш стримано й стисло на запитання, які ті, зі свого боку, вже сміливіше задавали їй, цікавлячись її країною, її мистецтвом і її подорожами. Вона ретельно уникала говорити про себе — це було вирішено нею заздалегідь — і, розповідаючи про середовище, в якому їй доводилося жити, змовчувала про ту роль, яку сама в ньому відігравала. Марно намагалася цікава Амалія змусити її більше розповісти про себе, — Консуело не попалася на цю вудочку й нічим не видала свого інкогніто, яке вирішила зберегти будь-що-будь. Важко було сказати, чому ця таємничість так приваблювала її. Для цього було багато причин: почати з того, що вона клятвено обіцяла Порпорі всіляко ховатися й стушовуватися, щоб Андзолето, почавши її розшукувати, не міг натрапити на її слід, — зовсім зайва обережність, тому що Андзолето після кількох слабких спроб знайти її швидко облишив цей намір, цілком поглинений своїми дебютами та своїм успіхом у Венеції.

З іншого боку, прагнучи завоювати прихильність і повагу родини, що тимчасово прихистила її, сумну й самотню, Консуело прекрасно розуміла, що тут до неї краще поставляться як до звичайної музикантші, учениці Порпори й викладачки співу, ніж до примадонни, до актриси, знаменитої співачки, їй було ясно, що, якби довідалися ці прості набожні люди про її минуле, її становище серед них було б набагато сутужнішим, і цілком можливо, що, незважаючи на рекомендацію Порпори, прибуття співачки Консуело, що дебютувала з таким блиском у театрі Сан-Самуеле, могло б неабияк налякати їх. Але навіть якби не було цих двох важливих причин, Консуело однаково відчувала б потребу мовчати, не даючи нікому здогадатися про радощі та прикрощі своєї долі. У її житті так усе переплуталось — і сила, і

слабкість, і слава, і любов. Вона не могла підняти ані найменшого куточка завіси, не виявивши хоча б одну з ран своєї душі; а рани ці були ще надто свіжі, надто глибокі, щоб чия-небудь людська рука могла полегшити їх. Навпаки, вона відчувала деяке полегшення саме завдяки цій стіні, зведеній нею між її болісними спогадами та спокоєм нового, діяльного життя. Ця зміна країни, середовища, імені відразу перенесла її в незнайомі умови, де вона жадала, граючи зовсім іншу роль, стати якоюсь новою істотою.

Це повне зречення всяких радощів марнославства, які втішили б іншу жінку, було порятунком для відважної душі Консуело. Відмовившись од людського співчуття й людської слави, вона сподівалася на допомогу згори. «Треба повернути хоча б частинку колишнього щастя, — говорила вона собі, — щастя, яким я довго насолоджувалась і яке полягало цілком у моїй любові до людей і в їхній любові до мене. Того дня, коли я погналася за їхнім поклонінням, я втратила їхню любов, занадто вже дорого заплативши за почесті, якими вони замінили свою колишню прихильність. Зроблюся ж знову непомітною та скромною, щоб не мати на землі ні заздрісників, ні невдячних, ні ворогів. Найменший вияв симпатії солодкий, а до вираження найбільшого захвату домішується гіркота. Бувають серця марнолюбні й сильні, котрі задовольняються похвалами й тішаться тріумфом, — моє не з таких: мені занадто дорого обійшлося це випробування. На жаль! Слава викрала в мене серце мого коханого, нехай же смиренність поверне мені хоч кількох друзів!..»

Не те мав на увазі Порпора, відсилаючи Консуело з Венеції й рятуючи її цим від небезпеки й мук любові; перш ніж випустити її на арену честолюбства, перш ніж повернути її до бур артистичного життя, він хотів тільки дати їй деякий перепочинок. Він не досить добре знав свою ученицю. Він уважав її більш жінкою, тобто більш мінливою, ніж вона була насправді. Думаючи про неї зараз, він не уявляв її собі такою спокійною, ласкавою, дбаючою про інших, якою вона вже примусила себе бути. Вона малювалася йому вся в сльозах, розтерзувана жалями. Але він чекав, що незабаром відбудеться реакція й що він знайде її вилікуваною від любові та з прагненням знову виявити свої сили, свій геній.

Те чисте, святе почуття, з яким Консуело поставилася до своєї ролі в родині Рудольштадтів, з першого ж дня мимоволі відбилося на її словах, учинках, виразі її обличчя. Хто бачив її сяючою любов'ю й щастям під гарячими променями сонця Венеції, навряд чи зміг би зрозуміти, як може вона бути такою спокійною й ласкавою серед чужих людей, у глибині дрімучих лісів, коли любов її зганьблена в минулому й не має майбутнього. Одначе доброта черпає сили там, де гордість знаходить лише розпач. У цей вечір Консуело була прекрасна якоюсь новою красою. Це було не заціпеніння сильної натури, яка ще не пізнала себе й очікує свого пробудження, не розквіт сили, що рветься вперед із подивом і захватом.

Словом, тепер це була вже не потаємна, ще не збагнута краса цієї scolare Zingarella[121], не блискуча, захоплююча краса прославленої співачки, — тепер це була ніжна, чарівна принадність чистої, заглибленої в себе жінки, що знає саму себе й керується святістю своїх спонукань.

Її хазяї, прості й душевні старі, пойняті інстинктивним прагненням шляхетності, вдихали, якщо можна так висловитися, таємничі пахощі, що виливалися в їхню духовну атмосферу з ангельської душі Консуело. Дивлячись

на неї, вони зазнавали якогось відрадного почуття, якого, можливо, й не усвідомлювали, але розкіш якого наповнювала їх немов новим життям. Навіть сам Альберт, здавалося, вперше дав повну волю вияву своїх здібностей. Він був запобігливий і ласкавий з усіма, а з Консуело — у межах чемності, і, розмовляючи з нею, довів, що зовсім не втратив, як вважало дотепер оточення, високий розум і ясність судження, даровані йому від природи. Барон не заснув, каноніса жодного разу не зітхнула, а граф Християн, що зазвичай із сумом опускався щовечора у своє крісло, зігнутий вагою років і горя, цього разу весь час стояв, притулившись спиною до каміна, персоніфікуючи собою мовби центр своєї родини, і брав участь у невимушеній, майже веселій бесіді, що тривала без перерви до дев'ятої години вечора.

— Видно, Господь почув наші гарячі молитви, — звернувся капелан до графа Християна й до каноніси, що залишились у вітальні після того, як пішли барон і молодь. — Графові Альбертові сьогодні виповнилося тридцять років, і цей знаменний день, якого так боялися й він і ми, пройшов надзвичайно щасливо й благополучно.

— Так, подякуємо ж Господу! — мовив старий граф. — Не знаю, можливо, це тільки благодійна ілюзія, послана нам для тимчасової розради, але мені протягом усього дня, а особливо ввечері, здавалося, що мій син вилікувався назавжди.

— Пробачте мені, — зауважила каноніса, — та мені здається, що ви, братику, і ви, пане капелане, обоє помилялися, вважаючи, начебто Альберта мучить ворог роду людського. Я ж завжди вірила в те, що він під владою двох протилежних сил, які змагаються одна з одною за його душу: адже часто після промов, начебто навіяних йому злим ангелом, його вустами за хвилину говорило саме небо. Згадайте все, що він сказав учора ввечері під час грози й особливо його останні слова перед тим, як він пішов: «Благодать Господня зійшла на цей дім». Альберт відчув, що на нього зійшла Божа благодать, і я вірю в його зцілення, мов у чудо, обіцяне Богом.

Капелан був занадто боязкий, аби відразу погодитися з таким сміливим припущенням. Звичайно він виходив із скрутного становища, вдаючись до таких висловів, як: «Покладемо наші сподівання на вічну премудрість», «Господь читає те, що приховано», «Дух поринає в Бога», і до різних інших — радше втішливих, аніж нових.

Граф Християн вагався між бажанням погодитися із суворими догмами своєї доброї сестри, нерідко спрямованими у бік чудесного, і повагою до боязкої та обережної ортодоксальності капелана. Щоб перемінити тему, він заговорив про Порпоріну, з великою похвалою відгукнувшись про її прекрасну манеру триматися. Каноніса, що встигла вже полюбити дівчину, гаряче приєдналася до похвал брата, а капелан благословив їхній душевний потяг до неї. Жодному з них і на думку не спало пояснити присутністю Консуело чудо, що сталося в їхній родині. Вони дістали благо, не знаючи його джерела; це було саме те, про що б Консуело стала благати Бога, якби її про це запитали.

Спостереження Амалії були більш точними. Для неї було очевидно, що її двоюрідний брат настільки володіє собою, коли це потрібно, що може приховувати безладність своїх думок перед людьми, які не вселяють йому

довіри або, навпаки, які користуються його особливою повагою. Перед деякими друзями й родичами, до яких він почував симпатію або антипатію, він ніколи не виявляв ані найменших дивацтв свого характеру. І от, коли Консуело висловила свій подив із приводу її вчорашніх розповідей, Амалія, яку мучила таємна досада, спробувала знову розпалити в дівчині той жах перед Альбертом, який вона викликала в ній напередодні.

— Ах, друже мій, — сказала вона, — не довіряйте цьому оманному спокою; це не що інше, як звичайний світлий проміжок між двома нападами. Нині ви його бачили таким, яким бачила його і я, коли приїхала сюди на початку минулого року. Та ба! Якби чужа воля призначила вас у дружини такому маніяку, якби, щоб перемогти ваш мовчазний опір, було укладено мовчазну змову й вас би тримали без кінця-краю бранкою в цьому жахливому замку, у цій атмосфері постійних несподіванок, страхів, хвилювань, сліз, заклинань, навіженств, якби вам довелося чекати видужання, в яке всі вірять, але яке ніколи не настане, — ви, як і я, розчарувалися б у прекрасних манерах Альберта й у солодких речах його родини.

— Мені здається просто неймовірним, — сказала Консуело, — щоб вас могли змусити вийти заміж за чоловіка, якого ви не любите. Адже ви, очевидно, кумир ваших рідних.

— Мене ні до чого не можуть змусити, — вони прекрасно знають, що із цього нічого не вийшло б. Але вони забувають, що Альберт не єдиний підходящий для мене чоловік, і одному Богові відомо, коли в них умре нарешті божевільна надія на те, що я знову можу полюбити його, як любила в перші дні свого приїзду. До того ж мій батько, як завзятий мисливець, почуває себе прекрасно в цьому проклятому замку, де таке чудесне полювання, і завжди під яким-небудь приводом відкладає наш від'їзд, який разів двадцять уже передбачався, але його так і не було здійснено. Ах, Ніно мила, якби ви знайшли спосіб за одну ніч винищити всю дичину в окрузі, ви цим зробили б мені найбільшу послугу.

— На жаль, я тільки можу розважити вас музикою й розмовами в ті вечори, коли вам не захочеться спати. Постараюся бути для вас і заспокійливим і снодійним засобом.

— Так, ви нагадали мені, що я ще не докінчила вам своєї розповіді. Почну зараз же, щоб ви могли сьогодні заснути раніше…

Тільки через кілька днів після свого таємничого зникнення (він продовжував перебувати у впевненості, що його тижнева відсутність тривала всього сім годин) Альберт помітив, що абата немає в замку, і запитав, куди його відправили.

«Він був уже не потрібний вам, — відповіли йому, — і повернувся до своїх справ. Хіба досі ви не зауважували його відсутності?»

«Я помітив, — відповів Альберт, — що чогось бракує моїм стражданням, але не міг зрозуміти — чого саме».

«Так ви дуже страждаєте, Альберте?» — запитала каноніса.

«Так, дуже», — відповів він таким тоном, наче його запитали, чи добре він спав.

«Виходить, абат був тобі дуже неприємний?» — у свою чергу запитав його граф Християн.

«Дуже», — тим же тоном відповів Альберт.

«А чому ж, сину мій, ти не сказав мені про це раніше? Як міг ти так довго терпіти антипатичну тобі людину, не поділившись цим зі мною? Невже ти сумнівався, любий мій хлопчику, в тому, що, довідавшись про твої страждання, я б негайно позбавив тебе їх?»

«Це так мало додавало до мого горя, — відповів Альберт із жахаючим спокоєм. — Я не сумніваюсь у вашому доброму ставленні до мене, батьку, але те, що ви випровадили б абата, мало полегшило б мою долю, тому що ви, напевно, замінили б його іншим наглядачем».

«Скажи краще — товаришем по подорожі; при моїй любові до тебе, сину мій, мені боляче чути слово «наглядач»».

«Ваша любов, любий батьку, і змушувала вас піклуватися про мене в такий спосіб. Ви навіть не підозрювали, як мучили мене, випроваджуючи від себе й із цього будинку, де, з волі провидіння, я мав би жити до моменту, поки не звершаться наді мною його приречення. Ви гадали, що сприяєте моєму видужанню й спокою, і, хоча я краще розумів, що корисніше для нас із вами, я мусив вам коритися. Усвідомлюючи свій синівський обов'язок, я його виконав».

«Я знаю, Альберте, твоє добре серце й твою прихильність до нас, але хіба ти не можеш висловити свою думку ясніше?»

«Це дуже легко, — відповів Альберт, — і настав час зробити це».

Альберт промовив це таким спокійним тоном, що нам здалося, начебто ми дожили до тої щасливої хвилини, коли душа його нарешті перестане бути для нас болісною загадкою. Ми всі оточили його, спонукаючи лагідними поглядами вперше в житті розкрити свою душу. Очевидно, він вирішив довіритися нам, і от що він повідав:

«Ви завжди дивилися на мене, та й зараз ще дивитесь як на хворого й божевільного. Якби я не почував до вас такої безмежної любові й ніжності, я, мабуть, зважився б поглибити прірву, що розділяє нас, і довів би вам, що, у той час як ви погрузнули у світі оман і забобонів, мені небо відкрило доступ до істини та світла. Але, не відмовившись від усього того, що становить ваш спокій, вірування й благополуччя, ви були б не в змозі зрозуміти мене. Коли мимоволі в пориві захвату в мене вириваються кілька необережних слів, я негайно зауважую, що, бажаючи висмикнути з корінням ваші омани й показати вашим ослаблим очам сліпучий світоч, яким я володію, я завдаю вам страшних мук. Усі ваші життєві дрібниці, всі ваші звички, всі фібри вашої душі, всі сили вашого розуму — все це настільки пов'язано, переплутано неправдою, настільки підпорядковано законам пітьми, що, прагнучи дати вам нову віру, я, здається, даю вам смерть. Тим часом і наяву й уві сні, і в тиші й у бурю я чую голос, який велить мені

просвітити вас і повернути на шлях істини. Але я людина занадто любляча і слабка, щоб зробити це. Коли я бачу ваші очі, повні сліз, ваші пригнічені обличчя, коли чую ваші зітхання, коли відчуваю, що приношу вам смуток і жах, я тікаю, ховаюся, щоб не піддатися голосу своєї совісті й велінню долі. Ось у чому моє горе, моя мука, мій хрест і моє катування. Ну що, чи розумієте ви мене тепер?»

Дядько, тітка й капелан розуміли почасти, що Альберт створив для себе релігію й моральні правила, зовсім відмінні від їх власних, але, як правовірні католики, вони, боячись упасти в найменшу єресь, не зважувалися викликати його на більшу відвертість. У мене ж тоді було ще дуже неясне уявлення про деякі особливості його дитинства й ранньої юності, і тому я анічогісінько не могла зрозуміти. До того ж, Ніно, у той час я так само мало, як і ви тепер, була поінформована про те, що таке гуситство, що таке лютеранство. Потім я багато й часто чула про це, і, правду сказати, нескінченні суперечки на цю тему між Альбертом і капеланом не раз наводили на мене нестерпну нудьгу. Отже, я з нетерпінням чекала від Альберта більш докладних роз'яснень, але їх так і не було.

«Я бачу, — сказав нарешті Альберт, вражений мовчанням, яке запанувало довкола нього, — що ви не хочете мене зрозуміти з побоювання зрозуміти занадто добре. Нехай буде по-вашому. Осліплення ваше віддавна готувало кару, що тяжіє наді мною. Вічно нещасний, вічно самотній, вічно чужий серед тих, кого я люблю, я знаходжу підтримку й притулок лише в обіцяній мені розраді».

«Що ж це за розрада, сину мій? — запитав смертельно засмучений граф Християн. — Чи не можемо ми самі дати тобі її, і невже ми ніколи не зможемо зрозуміти одне одного?»

«Ніколи, батьку мій. Будемо ж любити одне одного, позаяк нам тільки це й дано. І нехай небо буде свідком, що наша нескінченна, непоправна розбіжність у думках ніколи не зменшувала моєї любові до вас».

«А хіба цього недостатньо? — сказала каноніса, беручи Альберта за руку, у той час як брат її потискував йому іншу руку. — Скажи, — продовжувала вона, — хіба не можеш ти забути свої дивні думки, свої дивні вірування й жити любов'ю серед нас?»

«Я й живу нею, — мовив Альберт. — Любов — це благо, що дає радість або гіркоту, залежно від того, чи одну віру сповідують люди, пов'язані нею. Серця наші, дорога тітонько Вінцеславо, б'ються в унісон, а розум ворогує, — і це велике нещастя для всіх нас! Я знаю, що ворожнеча ця протриває ще століття; от чому в цьому сторіччі я чекаю обіцяного мені блага, яке дасть мені сили сподіватися».

«Що ж це за благо, Альберте? Чи не можеш ти сказати мені?»

«Не можу, тому що воно невідоме й для мене самого. Але воно прийде. Не минає тижня без того, щоб моя мати не провіщала мені цього вві сні; і всі голоси лісу, коли я запитую їх, завжди підтверджують мені те ж саме. Часто бачу я блідий, променистий лик ангела, що пролітає над скелею Жаху; тут, у цьому лиховісному місці, під тінню цього дуба, у той час, коли мої сучасники звали мене Жижкою, я був охоплений гнівом Божим і вперше став

знаряддям Господньої відплати. Тут же, біля підніжжя цієї самої скелі, я бачив, коли звався Братиславом, як під ударом шаблі скотилася понівечена, закривавлена голова мого батька Вітольда. І ця грізна спокута навчила мене суму й жалю, цей день фатальної розплати, коли лютеранська кров змила кров католицьку, перетворив фанатика й душогуба, яким я був сто років тому, на людину слабку, з ніжним серцем».

«Боже милостивий! — із жахом вигукнула тітонька, хрестячись. — Божевілля знову повернулося до нього!»

«Не перебивайте його, сестрице, — зупинив канонісу граф Християн, зробивши над собою страшне зусилля. — Дайте йому висловити все. Говори ж, сину мій. Що сказав тобі ангел у скелі Жаху?»

«Він сказав мені, що моя розрада вже близько, — відповів Альберт з обличчям, що сяяло від захвату, — і зійде вона в моє серце, коли мені виповниться тридцять років».

Бідолашний дядько похилив голову. Вказуючи на вік, у якому померла його мати, Альберт мовби натякав на власну смерть. Очевидно, покійна графиня часто під час своєї хвороби пророкувала, що ні вона, ні жоден із її синів не доживуть до тридцятирічного віку. Здається, тітонька Ванда була також трохи ясновидющою, щоб не сказати більше; але з певністю я нічого про це не знаю: ніхто не зважується будити в дядькові такі тяжкі спогади.

Капелан, прагнучи розсіяти похмурі думки, навіяні цим пророкуванням, намагався змусити Альберта висловитися щодо абата. Адже з нього-то й почалася розмова.

Альберт, у свою чергу, зробив над собою зусилля, щоб відповісти капеланові.

«Я говорю вам про божественне і вічне, — сказав він після деякого вагання, — а ви нагадуєте мені про скороминуще, пусте й суєтне, уже майже забуте мною».

«Говори ж, сину мій, говори, — втрутився граф Християн. — Дай нам узнати тебе сьогодні!»

«Ви досі не знали мене, батьку, і не узнаєте в ті короткі миті, що ви їх називаєте цим життям. Але якщо вас цікавить, чому я подорожував, чому терпів присутність цього невірного, неуважного стража, якого приставили до мене для того, щоб він ходив за мною по п'ятах, як голодний ледачий пес, прив'язаний до руки сліпця, то я кількома словами можу пояснити вам це. Досить я помучив вас, потрібно було прибрати з ваших очей сина, глухого до ваших наставлянь і ваших умовлянь. Я прекрасно знав, що не вилікуюся від того, що ви називали моїм божевіллям, але необхідно було заспокоїти вас, дати вам надію, і я погодився на вигнання. Ви взяли з мене слово, що я не розлучуся без вашої згоди із супутником, даним мені вами, і я дозволив йому возити мене по світу. Я хотів дотримати свого слова й хотів також дати йому можливість підтримувати у вас надію й спокій, повідомляючи про мою покірність і терплячість. Я був покірний і терплячий. Я закрив для нього своє серце й вуха, а він був настільки розумний, що навіть і не робив зусиль відкрити їх. Він гуляв зі мною, одягав і годував мене, як

малу дитину. Я відмовився від того життя, яке вважав для себе правильним, я привчив себе спокійно дивитись, як панують на землі горе, несправедливість і божевілля. Я побачив людей і їхні установлення. Обурення змінилося в моєму серці жалістю, коли я зрозумів, що гнобителі страждають більше, ніж пригноблені. У дитинстві я любив тільки мучеників; тепер я почав ставитися із співчуттям і до катів — жалюгідних грішників, які спокутують у цьому житті злочини, вчинені ними в колишніх втіленнях, і які приречені за це Богом бути злими, — катування, у тисячу разів жорстокіше, ніж те, якого зазнають їхні безневинні жертви. Ось чому тепер я роздаю милостиню тільки для того, щоб полегшити тягар багатства для себе, себе одного, ось чому я більше не тривожу вас своїми проповідями, — я зрозумів, що час бути щасливим ще не настав, тому що, говорячи мовою людей, час бути добрим іще далеко».

«Ну, а тепер, коли ти позбувся цього, як ти називаєш його, наглядача, коли ти можеш жити спокійно, не бачачи нещасть, які ти поступово усуваєш навколо себе, не зустрічаючи перешкод своїм великодушним поривам, — скажи, хіба тепер ти не міг би, зробивши над собою зусилля, вигнати із серця тривогу?»

«Не запитуйте мене більше, дорогі мої рідні, — мовив Альберт. — Сьогодні я більше нічого не скажу!»

І він дотримав слова навіть на більший строк: він не розкривав рота цілий тиждень.

Розділ 31

— Історію Альберта буде закінчено кількома словами, мила Порпоріно, тому що мені майже нема чого додати до вже розказаного. Протягом півтора роки, проведених мною тут, фантазії Альберта, про які ви тепер маєте уявлення, раз у раз повторювалися. Тільки його «спогади» про те, чим він був і що бачив у минулі століття, набули якоїсь страшної реальності відтоді, як у ньому виявилася особлива, разюча здатність, про яку ви, можливо, чули, але в яку я не вірила, поки не дістала тому доказів. Кажуть, що в інших країнах ця здатність зветься ясновидінням і що начебто особи, які володіють ним, користуються більшою повагою серед людей марновірних. Що ж до мене, то я зовсім не знаю, що й думати про це, не беруся пояснити й вам, але знаходжу в цьому зайвий привід не виходити заміж за чоловіка, який бачить за сотні миль кожний мій крок і в змозі читати всі мої думки. Для цього треба бути щонайменше святою, а хіба це можливо, коли живеш із чоловіком, що, як видно, віддав себе дияволові?

— Ви маєте здатність усе висміювати, — зауважила Консуело. — Я просто дивуюся, як ви можете говорити так весело про речі, від яких у мене волосся на голові стає дибки. У чому ж полягає це ясновидіння?

— Альберт бачить і чує те, чого ніхто інший не може ні бачити, ні чути. Коли має зненацька з'явитися людина, до якої він прихильний (причому ніхто не знає про це), він вирушає заздалегідь їй назустріч. Так само — варто йому відчути наближення того, кого він не любить, як він іде до себе й зачиняється.

Одного разу, гуляючи з моїм батьком у горах, він раптом зупинився й пішов в обхід, прокладаючи собі шлях серед скель і тернику, для того тільки, щоб не пройти по якомусь місцю, де, одначе, не було нічого примітного. Через кілька хвилин вони повернулися до цього місця, й Альберт знову вчинив так само. Батько мій, помітивши це, зробив вигляд, начебто щось загубив, і під цим приводом хотів підвести його до підніжжя тієї ялини, яка, очевидно, навіювала йому таку відразу. Однак Альберт не тільки не підійшов до неї, але постарався навіть не наступити на тінь, яка відкидається нею впоперек дороги, а коли мій батько кілька разів проходив через цю тінь, Альберт був явно схвильований і страшно стривожений. Коли ж батько зупинився біля самого стовбура, Альберт скрикнув і почав наполегливо гукати його звідти. Він довго відмовлявся пояснити це дивацтво, але, поступаючись нарешті проханням усієї родини, повідав, що під цим деревом було колись скоєно страшний злочин і закопано трупи. Капелан, припускаючи, що Альберт міг звідки-небудь довідатися про те, що в давнину на цьому місці було вчинено вбивство, вирішив, що його обов'язок розізнати про це, щоб поховати забуті людські останки.

«Подумайте гарненько про те, що ви збираєтеся робити, — сказав капеланові Альберт із тим сумним і в той же час глузливим виглядом, який йому властивий. — Чоловік, жінка й дитина, яких ви знайдете там, були гуситами; і цей п'яниця Вінцеслав, ховаючись у наших лісах і боячись, щоб вони не побачили й не виказали його, звелів своїм солдатам убити їх».

Із моїм кузеном про цю подію більше не заговорювали. Але дядько вирішив перевірити, було це в сина інтуїцією чи фантазією, і звелів уночі розкопати місце, вказане моїм батьком. Там дійсно знайшли три кістяки — чоловіка, жінки й дитини. Кістяк чоловіка був укритий величезним дерев'яним щитом, який носили гусити; щит цей легко було розпізнати по вигравіруваній на ньому чаші з таким латинським написом: «О смерть, як гірко згадувати про тебе злим людям, але з яким спокоєм думає про тебе той, хто чинить справедливо, пам'ятаючи про свою кончину».

Останки їх перенесли подалі, у глиб лісу; і коли через кілька днів Альберт проходив повз цю ялину, батько мій помітив, що він робить це без відрази, хоча на вигляд тут нічого не змінилося й земля була як і раніше вкрита камінням і піском. Він навіть не пам'ятав про хвилювання, що його відчув тут, а коли з ним заговорили про це, насилу пригадав, як було діло.

«Очевидно, ви помилилися, — сказав він моєму батькові. — Мабуть, я дістав застереження в іншому місці. Я впевнений, що тут нічого немає, тому що не почуваю ні холоду, ні тремтіння, ні душевного болю».

Моя тітонька схильна приписувати цю здатність Альберта особливій милості провидіння, але кузен мій завжди такий похмурий, такий змучений і такий нещасний, що важко осягнути, за що провидіння могло б нагородити його таким згубним даром. Якби я вірила в існування диявола, то вбачала б більше правильності в припущеннях капелана, який вважає всі галюцинації

Альберта справою рук ворога роду людського. Дядько Християн, що більш розважливий і більш твердий у релігії, ніж усі ми, пояснює досить правдоподібно багато чого з того, що відбувається з його сином. Він гадає, що, незважаючи на всі старання єзуїтів під час Тридцятилітньої війни й у наступний період спалити всі єретичні писання в Чехії й зокрема ті, що перебували в замку Велетнів, незважаючи на ретельні пошуки, які провів наш капелан у всіх кутках будинку після смерті тітоньки Ванди, у якій-небудь схованці замку могли зберегтись історичні документи часів гуситів, і Альберт знайшов їх. Дядько Християн вважає, що читання цих шкідливих рукописів справило найсильніше враження на хвору уяву його сина й деякі подробиці подій минулого, зовсім тепер забуті, але збережені в точності в цих рукописах, він наївно приписує власним спогадам про своє колишнє існування на землі. Цим легко пояснюються всі казки, які він нам розповідає, і його незбагненні зникнення на цілі дні й навіть тиждень. Треба вам сказати, що ці зникнення повторювалися не раз, і притому важко припускати, щоб він ховався де-небудь поза замком. Щораз, коли він зникав, знайти його було зовсім неможливо, хоча ми цілком упевнені в тому, що жоден селянин не давав йому ні пристановища, ні їжі. Ми вже знаємо, що в нього бувають напади летаргічного сну, коли він лежить цілими днями, замкнувшись у своїй кімнаті. Якщо під час цих нападів зламати двері й почати метушитися довкола нього, з ним починаються судороги. Відтоді, як це з'ясувалося, його, зазвичай, залишають у цілковитому спокої. Очевидно, у цей час у голові його відбуваються предивні речі, але ніякий шум, ніяке видиме хвилювання не видають їх, і ми довідуємося про них лише згодом, з його ж розповідей. Опам'ятавшись, він почувається спочатку набагато краще, але потім у нього знову з'являється збуджений стан, який усе підсилюється, поки не настає новий напад. Він начебто передчуває тривалість цих нападів, тому що перед особливо довгочасними зазвичай іде кудись і ховається, — мабуть, у якій-небудь гірській печері або в якому-небудь підвалі замку, відомих йому одному. Виявити його притулок досі не вдалося. Це особливо важко зробити тому, що, тільки-но за ним починають стежити, спостерігати або просто розпитувати його, він зараз же серйозно занедужує. Тому вирішили надати йому повну волю: адже ці зникнення, що так лякали нас спочатку, тепер видаються нам цілющими кризами в його хворобі. Коли Альберт зникає, тітонька, щоправда, сильно горює, а дядько молиться, але ніхто не робить спроб знайти його. А я, скажу вам відверто, просто зачерствіла. Печаль із часом перетворилася в мене на нудьгу й відразу. Для мене краще вмерти, ніж вийти заміж за цього маніяка. Я визнаю за ним великі достоїнства, але хоча, може, ви й скажете, що мені не варто було б надавати значення його дивацтвам, позаяк вони є наслідком хвороби, все-таки вони дратують мене, тому що це бич як мого життя, так і життя всієї нашої родини.

— Мені здається, що це не зовсім справедливо, мила баронесо, — сказала Консуело. — Тепер я прекрасно розумію ваше небажання вийти заміж за графа Альберта, але чому ви перестали ставитися до нього зі співчуттям, цього я осягнути не можу.

— Бачите, мені важко спекатися переконання, що в його божевіллі є щось умисне. Безсумнівно, у нього дуже сильний характер, і я знаю тисячі випадків, коли йому вдавалось опанувати себе. Він може, якщо захоче, навіть віддалити настання нападу: я сама бачила, як він відмінно справлявся з ним, коли присутні не звертали на його стан особливої уваги. І навпаки, коли він бачить, що ми готові повірити йому, боїмося за нього,

він начебто навмисно зловживає тією прихильністю, що ми до нього почуваємо, і намагається здивувати нас своїми витівками. Ось чому я сердита на нього й часто прошу його покровителя Вельзевула[122] раз назавжди увільнити нас від нього.

— Як жорстоко ви жартуєте над нещасною людиною, — сказала Консуело. — Його душевна хвороба здається мені скоріше дивовижною й поетичною, аніж відразливою.

— Воля ваша, мила Порпоріно! — вигукнула Амалія. — Захоплюйтеся скільки хочете цими чаклунськими фокусами, позаяк ви в них вірите. Я ж уподібнююся нашому капеланові, що доручає свою душу Богові й не намагається зрозуміти незрозуміле; я вдаюся до допомоги розуму і не силкуюся осягти те, що знайде коли-небудь природне пояснення, але поки ще нам незрозуміле. Одне безсумнівно в злощасній долі мого кузена: його розум остаточно перестав працювати, а уява так розпустила свої крила в його мозку, що череп так і дивися трісне. Що ж приховувати! Треба просто вжити те слово, яке мій бідолашний дядько Християн, стоячи на колінах перед імператрицею Марією-Терезією (вона ж не задовольнялася б недомовками й натяками), змушений був вимовити, обливаючись слізьми: «Альберт фон Рудольштадт — маніяк, або, якщо хочете, щоб звучало пристойніше, душевнохворий».

Консуело відповіла тільки глибоким зітханням. Амалія в цю хвилину справила на неї враження гидкої, безсердечної істоти. Але вона силкувалася все-таки виправдати її у своїх очах, уявляючи собі, що мала вистраждати ця дівчина за півтора року такого сумного життя, повного нескінченних тривог і хвилювань. Потім, повертаючись до власного горя, вона подумала: «Як жаль, що я не можу пояснити вчинків Андзолето божевіллям. Якби він втратив розум серед насолод і розчарувань свого дебюту, я, звичайно, не перестала б любити його; і якби його невірність і невдячність пояснювалися божевіллям, я, як і раніше, його обожнювала б і зараз же полетіла б йому на допомогу».

Минуло кілька днів, однак Альберт нічим не підтвердив запевнень своєї двоюрідної сестри щодо його розумового розладу. Але ось одного чудового дня, коли капелан, зовсім того не бажаючи, чимось роздосадував його, він раптом почав говорити щось недоладне й, немов помітивши це сам, вискочив із вітальні й замкнувся у своїй кімнаті. Усі думали, що він довго пробуде в себе, але через годину, блідий і стомлений, він повернувся до вітальні, став пересідати з одного стільця на інший, кілька разів зупинявся біля Консуело, очевидно, звертаючи на неї не більше уваги, ніж у попередні дні, і нарешті, забившись у глибоку амбразуру вікна, опустив голову на руки й залишився нерухомий.

Амалія в цей час саме збиралася приступити до свого уроку музики, і вона поспішала почати його, пошепки пояснюючи Консуело, що хоче в такий спосіб випровадити цю лиховісну фігуру, від якої віє могильним холодом і яка вбиває в ній усяку веселість.

— Мені здається, — відповіла Консуело, — нам краще піднятися у вашу кімнату. Для акомпанементу досить буде вашого спінета. Якщо граф Альберт дійсно не любить музики, навіщо ж нам збільшувати його страждання й тим самим страждання його рідних?

Останній довід переконав Амалію, і вони обидві піднялися в кімнату баронеси, залишивши двері відчиненими, оскільки там трохи пахло чадом. Амалія зібралася було, як завжди, вибрати ефектні арії, одначе Консуело, що почала вже виявляти суворість, змусила її взятися за прості, але серйозні мелодії духовних творів Палестріни. Молодій баронесі це не припало до смаку: позіхнувши, вона роздратовано заявила, що це варварська й снодійна музика.

— Це тому, що ви її не розумієте, — заперечила Консуело. — Дайте я проспіваю кілька уривків, щоб показати вам, як чудово написано цю музику для голосу, не кажучи вже про те, що вона божественна за своїм задумом.

Із цими словами вона сіла до спінета й заспівала. Уперше її голос розбудив луну в старому замку; прекрасний резонанс його високих холодних стін захопив Консуело. Її голос, що давно мовчав, — мовчав з того самого вечора, коли вона співала в Сан-Самуеле, а потім упала непритомна від знемоги й горя, — не тільки не постраждав од мук і хвилювань, але став іще прекраснішим, іще дивовижнішим, іще задушевнішим. Амалія була захоплена й разом з тим вражена: вона зрозуміла нарешті, що не має ні найменшого уявлення про музику й що взагалі навряд чи коли-небудь чогось навчиться. Раптом перед молодими дівчатами з'явилося бліде, замислене обличчя Альберта. Увесь час, поки тривав спів, він, здивований і розчулений, нерухомо стояв посеред кімнати. Тільки закінчивши співати, Консуело помітила його й трохи злякалася. Але Альберт, ставши перед нею на коліна і спрямувавши на неї свої великі чорні очі, повні сліз, вигукнув по-іспанськи, без найменшого німецького акценту:

— О Консуело! Консуело! Нарешті я знайшов тебе!

— Консуело? — скрикнула дівчина, дивуючись і теж по-іспанськи. — Чому ви так називаєте мене, графе?

— Я називаю тебе Розрадою, — продовжував Альберт все ще по-іспанськи, — тому що мені в моєму сумному житті було обіцяно розраду, а ти і є тією розрадою, що її Господь нарешті посилає мені, самотньому й нещасному.

— Я ніколи не думала, — заговорила Амалія, стримуючи гнів, — щоб музика могла так магічно вплинути на мого дорогого кузена. Голос Ніни створений, щоб здійснювати чудеса, це правда, але я не можу не зауважити вам обом, що було б ввічливіше стосовно мене, та й узагалі пристойніше, говорити мовою, мені зрозумілою.

Альберт, здавалося, не чув жодного слова з усього, сказаного його нареченою. Він продовжував стояти на колінах, дивлячись на Консуело з невимовним подивом і захватом, усе повторюючи розчуленим голосом:

— Консуело! Консуело!

— Як це він вас називає? — із запальністю запитала молода баронеса свою подругу.

— Він просить мене проспівати іспанський романс, якого я не знаю, — у страшній зніяковілості відповіла Консуело. — Але, мені здається, нам треба

покінчити зі співом, — продовжувала вона, — видно, музика занадто хвилює сьогодні графа.

І вона встала, збираючись піти.

— Консуело! — повторив Альберт по-іспанськи. — Якщо ти покинеш мене, моєму життю кінець, і я не захочу більше повертатися на землю!

Із цими словами він упав непритомний біля її ніг; перелякані дівчата покликали служників, щоб ті віднесли його й надали йому допомогу.

Розділ 32

Графа Альберта уклали обережно на ліжко, і в той час як двоє служників, які переносили його, кинулися шукати один — капелана, що був мовби домашнім лікарем, а інший — графа Християна, що наказав раз назавжди попереджати його про найменше нездужання сина, обидві молоді дівчини — Амалія й Консуело — заходилися розшукувати канонісу. Але перш ніж хто-небудь із цих осіб устиг прийти до хворого, — а вони зробили це не гаючи ні хвилини, — Альберт уже зник. Двері його спальні були відчинені, постіль ледь зім'ята, — його відпочинок, очевидно, тривав не більше хвилини, — і все в кімнаті перебувало у звичайному порядку. Його шукали всюди й, як завжди бувало в таких випадках, ніде не знайшли. Тоді вся родина впала в похмуру покірність долі, про яку Амалія розповідала Консуело, і всі стали чекати в мовчазному страху (ввійшло вже у звичку його не виявляти), тремтячи та сподіваючись, повернення цього незвичайного молодика. Консуело хотіла б приховати від рідних Альберта дивну сцену, що сталася в кімнаті Амалії, але та встигла вже все розповісти, описавши в найяскравіших барвах раптове й сильне враження, що справив на її кузена спів Порпоріни.

— Тепер уже немає сумніву, що музика шкідлива для нього, — зауважив капелан.

— У такому разі, — відповіла Консуело, — я постараюся всіма силами, щоб він ніколи більше не чув мого співу, а під час наших уроків із баронесою ми будемо так зачинятися, що жоден звук не долетить до вух графа Альберта.

— Це дуже зв'яже вас, дорога синьйоро, — заперечила каноніса, — але, на жаль, не від мене залежить зробити ваше перебування в нас більш приємним.

— Я хочу ділити з вами ваші печалі й ваші радощі, — відповіла Консуело, — і не бажаю іншого задоволення, як заслужити вашу довіру й дружбу.

— Ви шляхетна дівчина, — сказала каноніса, простягаючи їй свою руку, довгу, суху й блискучу, як жовта слонова кістка. — Але послухайте, — додала вона, — я зовсім не думаю, щоб музика була дійсно така шкідлива для мого дорогого Альберта. З того, що мені розповіла Амалія про сцену, яка

сталася сьогодні вранці в її кімнаті, я, навпаки, бачу, що його радість була занадто сильна. Можливо, його страждання було викликане саме тим, що ви занадто скоро перервали ваші чудесні мелодії. Що він вам говорив іспанською мовою? Я чула, що він прекрасно володіє цією мовою, так само як і багатьма іншими, засвоєними ним із дивовижною легкістю під час подорожей. Коли його запитують, як міг він запам'ятати стільки різних мов, він відповідає, що знав їх іще до свого народження й тепер лише згадує їх, тому що однією мовою він говорив тисячу двісті років тому, а іншою — беручи участь у хрестових походах. Уявіть, який жах! Позаяк нам нічого не слід приховувати від вас, дорога синьйоро, ви ще почуєте від племінника чимало дивних розповідей про його, як він висловлюється, колишні існування. Але перекладіть мені, ви ж уже добре говорите німецькою, що саме сказав він вашою рідною мовою, яку ніхто з нас тут не знає.

У цю хвилину Консуело відчула якусь підсвідому зніяковілість. Проте вона вирішила сказати майже всю правду й одразу ж пояснила, що граф Альберт благав її продовжувати співати й не йти, кажучи, що вона приносить йому велику розраду.

— Розраду! — скрикнула проникліва Амалія. — Він ужив саме це слово? Ви ж знаєте, тітонько, як багато воно значить у вустах мого кузена.

— Справді, він часто повторює це слово, і воно має для нього якийсь пророчий зміст, — відгукнулася Вінцеслава, — але я припускаю, що в цій розмові він міг ужити його в звичайному значенні.

— А яке слово він повторював вам кілька разів, мила Порпоріно? — наполегливо допитувала Амалія. — Це було якесь особливе слово, але хвилювання перешкодило мені його запам'ятати.

— Я добре сама його не зрозуміла, — відповіла Консуело, роблячи над собою страшенне зусилля, щоб збрехати.

— Мила Ніно, — сказала їй на вухо Амалія, — ви розумні та обережні, але ж і я недурна й прекрасно зрозуміла, що ви і є та містична розрада, яку було обіцяно Альбертові саме на тридцятому році життя. Не намагайтеся приховати, що ви це зрозуміли краще за мене: це небесне приречення, і я не ревную до нього.

— Послухайте, дорога Порпоріно, — сказала каноніса, подумавши кілька хвилин. — Коли Альберт ось так зникав — раптово, немов якими чарами, — нам завжди здавалося, що він ховається десь поблизу, можливо, навіть у самому замку, в якому-небудь місці, відомому лише йому одному. Не знаю, чому, але мені спало на думку, що якби ви зараз заспівали й він почув ваш голос, він повернувся б до нас.

— Якби це було так! — проказала Консуело, готова підкоритися.

— А якщо Альберт десь поблизу і музика тільки погіршить його стан? — зауважила ревнива Амалія.

— Ну що ж? — сказав граф. — Треба зробити цю спробу. Я чув, що незрівнянний Фарінеллі міг сво'їм співом розвіювати чорну меланхолію іспанського короля[123], подібно до того як юному Давидові вдавалося грою

на арфі приборкувати лють Саула[124]. Спробуйте, великодушна Порпоріно: душа, така чиста, як ваша, має поширювати навколо себе сприятливий вплив.

Консуело, розчулена, сіла за клавесин і заспівала іспанський церковний гімн на честь Богоматері-утішниці, якого навчила її в дитинстві мати. Він починався словами «Consuelo de mi alma» («Розрада моєї душі»). Вона проспівала його таким чистим голосом, з такою непідробленою простотою й вірою, що господарі старого замку майже забули про предмет своєї тривоги, віддавшись цілком почуттю надії й віри. Глибока тиша панувала й у самому замку й довкола нього; вікна й двері було відчинено навстіж, аби голос Консуело міг розноситись якнайдалі. Місяць своїм зеленуватим світлом заливав амбразури величезних вікон. Усе було спокійно. Душевні муки змінилися чистим релігійним почуттям, як раптом важке зітхання, що ніби вирвалось із глибини людських грудей, відгукнулося на останні звуки голосу Консуело. Зітхання це було таке виразне і тривале, що всі присутні не могли не почути його; навіть барон Фрідріх розплющив очі, думаючи, що його хтось кличе. Усі зблідли й перезирнулися, мовби говорячи одне одному: «Це не я. Можливо, це ви?» Амалія не могла стриматися, щоб не скрикнути, а Консуело, якій здалося, що зітхання це пролунало зовсім біля неї, хоча вона сиділа за клавесином досить далеко від усіх інших, так злякалася, що не могла вимовити ні слова.

— Боже милосердний! — скрикнула охоплена жахом каноніса. — Чули ви це зітхання, що мовби виходить із глибини землі?

— Скажіть краще, тітонько, — вигукнула Амалія, — що воно пронеслося над нашими головами, як подих ночі.

— Мабуть, сова, приваблена свічкою, пролетіла через кімнату в той час, як ми були поглинені музикою, а тому ми почули легкий шум її крил тільки тоді, коли вона вже вилетіла з вікна, — висловив своє припущення капелан, у якого, одначе, зуби цокотіли від страху.

— А можливо, це собака Альберта? — сказав граф Християн.

— Тут немає Цинабра, — заперечила Амалія, — адже де Альберт, там і Цинабр. І все-таки хтось дивно зітхнув. Якби я зважилася підійти до вікна, я побачила б, чи не підслуховував хто-небудь спів із саду, але, зізнаюся, якби від цього залежало навіть моє життя, у мене однаково не вистачило б на це хоробрості.

— Для дівчини без забобонів, для маленького французького філософа ви недостатньо хоробрі, дорога баронесо, — пошепки сказала їй Консуело, силкуючись посміхнутися, — спробую, чи не виявлюсь я сміливішою.

— Ні, ні, не ходіть туди, моя мила, — голосно відповіла їй Амалія, — і не храбруйте: ви бліді як смерть і вам іще може зробитися зле.

— Як при вашому горі ви можете бути здатні на такі дитячі витівки, дорога Амаліє? — мовив граф Християн, прямуючи повільним твердим кроком до вікна.

Подивившись у вікно й нікого не побачивши, він спокійно зачинив його, кажучи:

— Як видно, дійсні прикрощі недостатньо пекучі для палкої уяви жінок. Їхній винахідливий розум завжди прагне додати які-небудь вигадані страждання. У цьому зітханні немає, без сумніву, нічого таємничого. Хтось із нас, розчулений прекрасним голосом і величезним талантом синьйорини, несвідомо для себе самого видав щось на зразок захопленого вигуку, який вирвавсь із глибини душі. Може, це сталося навіть зі мною, хоча я сам цього й не помітив. Ах, Порпоріно, якщо вам не вдасться вилікувати Альберта, то принаймні ви зумієте вилити небесний бальзам на рани, не менш глибокі, ніж ті, від яких страждає він.

Ці слова доброго старого, завжди розумного та спокійного, незважаючи на сімейні знегоди, що пригнічували його, були теж небесним бальзамом для Консуело. Їй захотілось опуститися перед ним на коліна й попрохати благословити її так, як благословив її Порпора, розлучаючись із нею, і як благословив її Марчелло того прекрасного дня її життя, з якого почалася для неї ціла вервечка сумних і самотніх днів.

Розділ 33

Минуло кілька днів, а про графа Альберта не було ніяких звісток. Консуело, якій такий стан речей вселяв болісну тривогу, дивувалася, бачачи, що родина Рудольштадтів переносить гніт цієї страшної невідомості, не виявляючи ні розпачу, ні нетерпіння. Звичка до найважчих переживань породжує якусь видимість апатії, а іноді й справжню зачерствілість, що уражає й навіть роздратовує душі, у яких чутливість іще не притупилася від тривалих бід. Консуело жила серед цих сумовитих вражень і нез'ясовних подій немов у кошмарі, і їй здавалося дивним, що порядок у будинку майже не порушувався: як завжди, була діяльною каноніса, як і раніше, барон захоплювався полюванням, так само незмінно капелан виконував свої релігійні обов'язки, так само веселою та глузливою була Амалія. Ця веселість і жвавість молодої баронеси особливо обурювали Консуело. Їй було зовсім незрозуміло, як та могла реготати й пустувати, у той час як вона сама ледве здатна була читати або шити.

Каноніса тим часом вишивала покров на вівтар замкової каплиці. Це було чудо терпіння, смаку й акуратності. Зробивши обхід будинку, вона всідалася за свої п'яльці, хоча б для декількох стібків, аж поки їй доводилося знову йти в комори, у кліті або в льохи. І треба було бачити, якого значення надавала вона всім цим дрібницям, як це кволе створіння своїм рівним, сповненим гідності, розміреним, але завжди швидким кроком обходило всі завулки свого маленького царства, тисячу разів за день змірявши у всіх напрямках тісний і сумовитий простір своїх домашніх володінь. Консуело не розуміла також поваги й замилування, з яким усі в замку та в окрузі ставилися до того, що каноніса з такою любов'ю та дбайливістю звалила на себе обов'язки невтомної економки. Дивлячись, як вона з дріб'язковою ощадливістю впорядковує найнікчемніші справи, можна було подумати, начебто вона жадібна й недовірлива. А тим часом у серйозних випадках життя вона

виявляла широку й великодушну натуру. Але цих шляхетних якостей і особливо цієї чисто материнської ніжності, за які її так цінувала й шанувала Консуело, було б недостатньо для оточення, щоб зробити її героїнею сімейного вогнища. Для того щоб усіма було визнано її дійсно неабиякий розум і сильний характер, потрібно було також — особливо потрібно було — це священнодійство при веденні великого господарства замку з усіма його дрібницями (які саме й могли його опошлити). Не проходило дня без того, щоб граф Християн, барон або капелан не проводжали її захопленим вигуком: «Скільки мудрості, скільки мужності, скільки сили духу в нашій канонісі!»

Навіть Амалія, яка не вміла відрізняти в житті високе від пустого, що заповнювало її власне існування, не насмілювалася жартувати над господарським запалом тітки, що видавався Консуело єдиною плямою на променистому душевному обліку чистої й велелюбної горбатої Вінцеслави. Циганочці, що народилася на великій дорозі й була кинута в світ без іншого керівника й покровителя, крім власної геніальності, стільки турбот, така витрата енергії, таке задоволення, одержуване від збереження якихось речей, від заготівлі їстівних припасів, здавалися дивовижною розтратою душевних і розумових сил. Дівчині, яка нічого не мала й не жадала ніяких земних благ, важко було бачити, як ця прекрасна душа добровільно надривається в нескінченних турботах про хліб, вино, дрова, прядиво, худобу й меблі. Якби їй запропонували самій усі ці блага (предмет прагнення для більшості людей), вона воліла б натомість хоч одну мить колишнього щастя, своє лахміття, своє дивовижне небо, свою чисту любов, свою волю на венеціанських лагунах. Ці гіркі й разом з тим дорогоцінні спогади поставали перед нею все в більш і більш яскравих барвах, у міру того як вона віддалялася від цього радісного обрію, поринаючи в крижану сферу, яка називається реальним життям.

У неї стискалося серце, коли з настанням сутінків каноніса, з великою зв'язкою ключів, робила в супроводі вірного Ганса обхід усіх будівель, усіх дворів: замикалися всі виходи, оглядалися всі завулки, де могли б сховатися зловмисники, буцім ніхто не міг заснути спокійно за цими грізними стінами, поки в рови, що оточують замок, ринуться з ревінням води гірського потоку, бранця розташованого неподалік шлюзу, поки будуть замкнені всі ґратчасті ворота й буде піднято всі звідні мости. Як часто доводилося Консуело під час далеких мандрівок з матір'ю ночувати біля великої дороги, підстеливши під себе тільки полу розідраного материнського плаща! Скільки разів привітала вона зорю на білих кам'яних плитах Венеції, обмитих хвилями, ні на секунду не побоюючись за свою цнотливість, єдине багатство, яким вона дорожила. «На жаль, — говорила вона собі, — які жалюгідні ці люди: їм треба охороняти стільки добра! День і ніч піклуються вони про свою безпеку й, постійно прагнучи її, не мають часу ні домогтись її, ні користуватися нею». Тепер і вона, подібно до Амалії, вже нудилась у цій похмурій в'язниці, у цьому похмурому замку Велетнів, куди, здавалося, саме сонце боялося заглянути. Але в той час як юна баронеса мріяла про бали, вбрання й шанувальників, Консуело мріяла про борозну в полі, про кущ у лісі або про човен замість будь-якого палацу, про безкінечне зоряне небо замість усяких інших видовищ.

Унаслідок суворого клімату й самітництва в замку Консуело мимохіть зрадила свою венеціанську звичку — пізно лягати й пізно вставати. Після багатьох годин безсоння, збудження, моторошних снів вона зрештою підкорилася цим диким монастирським законам; єдине, чим вона себе винагороджувала, — це

самотніми ранковими прогулянками у ближніх горах. Ворота відчиняли і спускали мости на світанку, і в той час як Амалія, що до півночі читала тайкома романи, спала до самого сніданку, Порпоріна йшла до лісу дихати на волі свіжим повітрям і бродити по росистій траві.

Одного разу вранці, спускаючись навшпиньках до виходу, щоб нікого не розбудити, вона заплуталася серед незліченних сходів і нескінченних коридорів замку, в яких іще не вміла добре розібратися. Заблукавши у лабіринті галерей і переходів, вона пройшла через якусь незнайому їй кімнату, схожу на передпокій, сподіваючись, що тут є вихід у сад. Але замість цього вона опинилася на порозі маленької каплички, спорудженої в прекрасному стародавньому стилі й ледь освітленої розеткою — крихітним віконечком у склепінчастій стелі. Бліде світло падало звідти тільки на середину молитовні, залишаючи все навкруги в таємничому півмороку. Сонце ще не вставало, світанок був сірий і туманний. Спершу Консуело подумала, що потрапила до тієї каплиці замку, де вже одного разу, в неділю, слухала обідню. Вона знала, що та каплиця виходила в сад. Але перш ніж піти, їй схотілося помолитись, і вона опустилася на коліна на першій же кам'яній плиті. Однак, як це часто буває з артистичними натурами, вона незабаром відволіклася. Незважаючи на старання віддатися піднесеним думкам, молитва поглинула її не настільки, щоб перешкодити їй кинути цікавий погляд навсібіч, і незабаром вона зрозуміла, що перебуває зовсім не в тій каплиці, де думала, а в новому місці, де ще ніколи не бувала. І неф був не той, і оздоблення інше. Ця незнайома каплиця була дуже мала, та все ж роздивитись її в сутінках було важко; найдужче вразила Консуело статуя, що біліла перед вівтарем, стоячи на колінах у тій застиглій і суворій позі, якої в давні часи надавали надгробним статуям. Дівчина вирішила, що потрапила до усипальниці яких-небудь славних предків графської родини, і, зробившись за своє перебування в Чехії трохи боязкою та забобонною, поспішила закінчити молитву й підвелася, збираючись піти.

Але в ту хвилину, коли вона востаннє боязко подивилася на уклінну фігуру, що стояла за десять кроків од неї, вона ясно побачила, як статуя розтиснула кам'яні руки і, важко зітхаючи, перехрестилася.

Консуело ледь не впала непритомна, але відірвати блукаючий погляд від страшної кам'яної фігури вона не могла. Тепер вона була ще більше переконана в тім, що це статуя, бо, не почувши, очевидно, крику жаху, що вирвався з її грудей, фігура знову склала долонями разом свої великі білі руки, немов зрікшись зовнішнього світу.

Розділ 34

Якби винахідлива й плодовита Анна Редкліф[125] була на місці простодушного й невмілого оповідача цієї досить правдивої історії, вона не упустила б нагоди поводити вас, мила читачко, по коридорах, гвинтових сходах, люках і похмурих підземеллях протягом щонайменше півдюжини прекрасних і

захоплюючих томів, для того щоб тільки в сьомому викрити всі таємниці своєї майстерної споруди. Але читачка-вільнодумка, що її доводиться нам розважати, у наш час, мабуть, не поставилася б так добродушно до безневинного літературного виверту романіста. І позаяк обдурити її було б дуже важко, вже краще якомога швидше розкрити розгадку всіх наших загадок. Розкриємо навіть одразу цілих дві: Консуело, ледве встигнувши прийти до тями, впізнала в ожилій статуї, що стояла перед нею, старого графа Християна, який читав подумки ранкові молитви у своїй молитовні, а в тяжкому зітханні, що мимоволі вирвалося в нього, як це часто трапляється зі старими, вона впізнала те саме «диявольське» зітхання, яке почулось їй того вечора, коли вона співала гімн Богоматері-утішниці.

Трохи засоромившись свого переляку, Консуело, сповнена поваги, продовжувала стояти, мовби прикута до місця, побоюючись потривожити полум'яну молитву. Це було зворушливе й урочисте видовище — старий, розпростертий на кам'яних плитах, який од усього серця підносить на світанку Богові свої молитви, поринувши в екстаз, зрікшись реального світу. На шляхетному обличчі графа Християна не відбивалося ніяких болісних переживань. Свіжий вітерець, який вривавсь у двері, що їх Консуело залишила напіввідчиненими, розвівав сріблясте волосся, яке обрамляло півколом його потилицю; широке чоло старого, що зливалося з великою лисиною, блищало, немов старий пожовклий мармур. У старомодному білому вовняному халаті, що злегка нагадував чернечу рясу і спадав із його змарнілих плечей непорушними важкими складками, він дійсно нагадував надгробну статую. І коли він знову застиг у своїй молитовній позі, Консуело змушена була двічі подивитися на нього, щоб знову не піддатися первісній омані.

Ставши осторонь, звідки було краще видно, вона почала уважно спостерігати за ним, і ось серед замилування й розчулення мимоволі якось подумала: чи зможе ця молитва старого сприяти зціленню його нещасного сина, і взагалі чи були в цій душі, що настільки пасивно підкорялася догматам релігії й суворим вирокам долі, той запал, той розум, та запопадливість, які Альберт мав би знайти в душі свого батька? У сина теж була містично настроєна душа, він також вів набожне та споглядальне життя, але з усього того, що їй розповіла Амалія, і з того, що їй довелося бачити самій за кілька днів, проведених у замку, в Консуело склалося таке враження, начебто в Альберта ніколи не було ні порадника, ні керівника, ні друга — нікого, хто б міг направити його уяву, стримати палкість його відчувань і пом'якшити фанатичну суворість його чесноти. Вона зрозуміла, наскільки він почувався самотнім і навіть чужим у своїй родині, яка завзято суперечила йому або мовчазно жаліла, мов єретика чи божевільного. Вона й сама починала відчувати щось на зразок роздратування, бачачи цю нескінченну, незворушну молитву, яку було звернено до неба, аби доручити йому те, що давно мали б зробити люди: шукати втікача, знайти його, переконати й повернути додому. Але ж яким мав бути розпач і невимовне сум'яття цього доброго, щиросердого молодика, якщо він міг покинути своїх близьких, не усвідомлюючи того, що з ним діється, не думаючи про страшне занепокоєння й хвилювання, яких він завдає найдорожчим для нього істотам.

Прийняте всіма рішення ніколи йому не перечити й у хвилини жаху удавати спокійних здавалося прямому й тверезому розуму Консуело якоюсь злочинною недбалістю або грубою помилкою. Вона відчувала в цьому гордість і егоїзм

людей обмежених, нетерпимих до чужих вірувань, людей, які вважають: шлях, що веде на небо, єдино той, який суворо накреслений рукою священика.

«Господи! — від усього серця молилася Консуело. — Невже піднесена душа Альберта, така полум'яна, така милосердна, не забруднена людськими пристрастями, невже у твоїх очах вона менш дорогоцінна, ніж душі терплячих, але бездіяльних людей, що терплять мирське зло і не обурюються тим, що справедливість та істина зневажені на землі? Чи можливо, щоб диявол володів цим юнаком, який у дитинстві віддавав усі свої іграшки, всі свої речі дітям бідняків, а досягши зрілості, хотів роздати все своє багатство, щоб полегшити людське горе? А вони, ці знатні панове, лагідні й добросерді, що оплакують марними слізьми людські нещастя й полегшують їх нікчемними подаяниями, чи не помиляються вони, уявляючи, начебто скоріше заслужать рай своїми молитвами й підкоренням імператорові та папі, ніж важливими справами й величезними жертвами? Ні, Альберт не безумець! Якийсь внутрішній голос говорить мені, що це найпрекрасніший зразок праведника й святого з усіх створених природою. І якщо тяжкі сни й дивні примари затьмарили ясність його розуму, якщо, нарешті, він душевнохворий, як вони думають, то його довели до цього тупе неприйняття його поглядів, відсутність розуміння й сердечна самотність. Я бачила комірчину, де колись був замкнений Тассо[126], якого визнали божевільним, і я подумала тоді, що, можливо, він був доведений до розпачу несправедливістю. Я не раз чула у вітальнях Венеції, як називали безумцями тих християнських мучеників, над зворушливою історією яких я в дитинстві проливала сльози, — їхні чудеса вважали там шарлатанством, а їхні одкровення — хворобливим маренням. Але за яким правом ці люди, цей набожний старий, ця боязка каноніса, що вірять у чудеса святих і в геніальність поетів, — за яким правом вони вимовляють над своїм чадом такий ганебний і відразливий вирок, застосовний тільки до убогих і злочинних? Божевільний! Але ж божевілля — це щось жахливе, відразливе, це покарання Боже за тяжкі злочини, — а тут людину вважають божевільною через те, що вона добра! Я гадала, що людина, яка знемагає під вагою незаслуженого нещастя, має право на повагу й співчуття. А що, якби я збожеволіла, якби того жахливого дня, коли я побачила Андзолето в обіймах іншої, я стала хулити Бога, невже і я втратила б тоді всяке право на поради, на підтримку, на духовну турботу про мене моїх братів-християн? Виходить, вони мене вигнали б і дозволили бродяжити по великих дорогах, думаючи: «Для неї немає порятунку, подамо їй милостиню й не розмовлятимемо з нею — вона занадто багато страждала й уже тепер не в змозі розуміти нас». Але ж саме так ставляться тут до нещасного графа Альберта! Його годують, одягають, за ним доглядають, — словом, йому кидають подачку у вигляді дріб'язкових турбот. Але з ним не розмовляють: мовчать, коли він запитує, опускають голови або відвертаються, коли він починає в чомусь переконувати. Коли ж він, відчуваючи весь жах самотності, прагне ще більшої самоти, йому надають можливість утікати кудись, самі ж тим часом моляться про його благополучне повернення, немов між ним і тими, кого він любить, — цілий океан. А тим часом усі припускають, що він десь неподалік. Мене просять співати, щоб розбудити його на той випадок, якщо він лежить у летаргічному сні за якою-небудь товстою стіною або в дуплі якого-небудь старого дерева поблизу. Як могли вони не проникнути в таємниці цього старовинного будинку, як могли, розшукуючи, не докопатися до самісіньких надр землі? О, якби я була на місці батька або тітки Альберта, я не залишила б каменя на камені, але знайшла б його! Жодне дерево в лісі не вціліло б, поки віддало б його мені».

Заглиблена у свої думки, Консуело тихенько вийшла з молитовні графа Християна і, сама не знаючи як, набрела на двері, що виходили назовні. Вона попрямувала в ліс; відшукуючи найбільш дикі, найбільш непрохідні стежки, блукала вона, ваблена романтичним, сповненим героїзму прагненням і сподіванням розшукати Альберта. У цьому сміливому бажанні не було ніяких негідних міркувань, ні тіні безрозсудної забаганки. Щоправда, Альберт заполонив її уяву, її мрії, але вона розшукувала в цих пустельних місцях не молодого красеня, захопленого нею, для того щоб зустрітися з ним наодинці, а нещасну шляхетну людину, яку хоча й не мріяла врятувати зовсім, але все-таки сподівалася трохи заспокоїти своєю ніжною турботою. Так само вона розшукувала б старого хворого пустельника, щоб доглядати за ним, або дитину, яка заблудилася, щоб повернути її матері. Вона сама була ще дитиною, але в ній уже прокинулося материнське почуття, в неї була наївна віра, полум'яне милосердя, захоплена хоробрість. Як Жанна д'Арк, що мріяла про звільнення своєї батьківщини і зважилася на подвиг, вона мріяла про це паломництво і розпочала його. Їй навіть на думку не спадало, що хто-небудь може осміяти або засудити її рішення. Вона не могла зрозуміти, як близька Альбертові по крові Амалія, що спочатку сподівалася здобути його любов, не додумалася до такого плану й не здійснила його.

Вона йшла швидко, ніякі перешкоди не зупиняли її. Тиша, що панувала в цих дрімучих лісах, тепер не навівала на неї смутку й не лякала. Бачачи на піску сліди вовків, вона анітрошки не боялася зустрічі з їхньою голодною зграєю. Їй здавалося, що її направляє Божий перст, який робить її невразливою. Дівчина, яка знала напам'ять Тассо (недарма наспівувала вона його ледве не щоночі на лагунах), уявляла, що йде під захистом талісмана, як колись ішов серед небезпек зачарованого лісу великодушний Убальдо в пошуках Рінальдо[127]. Легка, стрункa, вона пробиралася серед скель і колючих чагарників; на чолі її сяяла таємна гордість, а на щоках виступив легкий рум'янець. Ніколи в героїчних ролях не була вона така прекрасна, а тим часом у цю хвилину вона так само не думала про сцену, як, граючи на ній, не думала про саму себе.

Поглинена своїми мріями й думками, вона зрідка зупинялася.

«А що, коли я раптом зустріну його, — запитувала вона себе, — що зможу я сказати йому, аби переконати його й заспокоїти? Я ж нічого не знаю про таємничі й високі матерії, що хвилюють його. Я бачу їх тільки крізь поетичну завісу, ледве підняту перед моїми очима, засліпленими новими баченнями. Адже мало запопадливості й любові до ближнього — треба володіти знанням і красномовством, аби знайти слова, достойні бути вислуханими людиною, що стоїть настільки вище за мене, безумцем, більш мудрим, аніж усі розсудливі люди, серед яких я жила. Але Господь надихне мене, коли настане ця хвилина, а тепер не варто придумувати, я ще більше заблукаю в нетрях свого неуцтва. Ах! Якби я прочитала стільки релігійних та історичних книг, як граф Християн і каноніса Вінцеслава! Якби я знала напам'ять усі церковні правила й молитви, — ось тоді я, можливо, і змогла б застосувати їх вдало при нагоді, але ж я ледве зрозуміла, а тому ледве завчила кілька місць із катехізису. Та й молитися ж бо я вмію, тільки коли співаю в церкві. Хоч як сильно діє на Альберта музика, але не зможу ж я переконати такого вченого богослова якою-небудь музичною фразою. Нічого! Мені здається, що в моєму серці, сповненому рішучості, більше сили, ніж у всіх учених догматах його рідних, дуже добрих і лагідних, але разом з тим таких нерішучих і холодних, як тумани та сніги їхньої краши».

Розділ 35

Після нескінченних поворотів і переходів звивистими та плутаними стежками лісу, розкиданого по гористій і нерівній місцевості, Консуело опинилася на пагорку, серед скель і руш, які навіть важко було відрізнити одне від одного, настільки немилосердно діяла тут колись рука людини, суперничаючи з руйнівною рукою часу. Лише гора уламків височіла тепер там, де колись ціле село було спалено за наказом «Грізного сліпця», знаменитого глави калекстинів[128] — Яна Жижки, нащадком якого вважав себе Альберт і від якого, може, він походив насправді. Однієї темної, лиховісної ночі цей грізний і невтомний полководець віддав наказ своєму війську взяти приступом фортецю Велетнів, що перебувала тоді в руках саксонців, прихильників імператора; він почув ремство солдатів, а один з них, що стояв неподалік, промовив: «Цей клятий сліпий вважає, що всі, як і він, можуть обійтися без світла!» Почувши це, Жижка звернувся до одного з чотирьох своїх найближчих прихильників (вони нерозлучно були з ним, правлячи його конем або візком і повідомляючи йому найточніші відомості про топографію місцевості й пересування ворога) і сказав, виявивши при цьому надзвичайну пам'ять і прозорливість, які заміняли йому зір:

— Здається, тут поблизу село?

— Так, батьку, — відповів йому провідник таборитів, — праворуч од тебе — на височині, що напроти фортеці.

Жижка підкликав незадоволеного солдата, на ремство якого він звернув увагу.

— Хлопче, — сказав він йому, — ти скаржишся на темряву? Так вирушай скоріше ген у те село, що праворуч од мене на горі, і підпали його, — при світлі полум'я ми зможемо виступити й битися.

Страшний наказ було виконано. Палаюче село освітлювало пересування й штурм таборитів. Фортеця замку Велетнів упала через дві години, і Жижка заволодів нею. Коли розвиднілося, Жижці доповіли, що серед обгорілих руїн села, на самісінькій вершині пагорба, з якого солдати спостерігали напередодні за діями обложених, уцілів, зберігши своє листя, молодий, але вже міцний дуб, єдиний у всій окрузі. Очевидно, він не постраждав од полум'я завдяки воді колодязя, що живила його коріння.

— Я добре знаю цей колодязь, — відповів Жижка, — десятеро людей із наших були кинуті туди проклятими жителями цього села, і після того камінь, що закриває колодязь, жодного разу не був зрушений з місця. Нехай залишається він там і послужить їм надгробним пам'ятником. Ми ж не з тих, хто вірить, начебто блукаючі душі померлих будуть відігнані від воріт раю заступником Рима — Петром-Ключарем, якого вони перетворили на святого, — відігнані

тільки тому, що тіла їх гниють у землі, не освяченій жерцями Ваала[129]. Нехай кістки наших братів спочивають з миром у цьому колодязі, — душі їх живі, вони вже відродилися в нових тілах, і ці мученики, хоча ми й не знаємо їх, воюють серед нас. Що стосується жителів села — вони дістали відплату по заслугах. А дуб добре зробив, посміявшись над пожежею: йому належить більш славна майбутність, аніж переховувати під своєю тінню невіруючих. Нам потрібна шибениця, от ми її й знайшли. Приведіть до мене двадцять ченців-авґустинців, яких ми захопили вчора в їхньому монастирі й які так неохоче йдуть за нами. Розвісьмо їх якомога вище на гілках цього славного дуба! Така прикраса остаточно поверне йому здоров'я.

Сказано — зроблено. Відтоді дуб зветься «Гуситом», камінь на колодязі — «скелею Жаху», а покинутий пагорб, де було зруйноване село, — «Шрекенштейном».

Консуело чула вже з усіма подробицями цю похмуру історію від баронеси Амалії. Але оскільки вона бачила це місце лише здалеку й уночі, під'їжджаючи до замку, то не впізнала б його, якби не заглянула в яр, який перетинає дорогу, і не побачила на дні його величезні уламки дуба, розщепленого блискавкою. Ніхто із сільських жителів чи із служників замку не зважився досі ні порубати, ні вивезти їх звідти. Минули сторіччя, і все-таки цей пам'ятник жаху, сучасник Яна Жижки, не переставав уселяти людям найсильніший забобонний страх.

Бачення й пророкування Альберта робили це трагічне місце ще більш хвилюючим. І от Консуело, розбита від утоми, потрапивши зненацька одна на скелю Жаху й навіть присівши на ній, раптом відчула, що мужність залишає її, а серце якось дивно завмирає. Адже не тільки Альберт, але й усі місцеві мешканці гір запевняли, що страшні примари дійсно з'являються тут, змушуючи тікати відважних мисливців, які зважувались пробиратися сюди за дичиною. От чому цей пагорб, хоч і розташований зовсім недалеко від замку, слугував надійним притулком для вовків та інших хижаків, які рятувалися тут од барона та його собак. Незворушний Фрідріх не дуже-то вірив у можливість зустрічі з дияволом і навіть нічого не мав проти того, щоб помірятися з ним силами, але, забобонний по-своєму в галузі найбільш йому близькій, він був переконаний, що це місце може погубити його собак, накликати на них невідомі, невиліковні хвороби. Він утратив декількох із них тільки тому, що дозволив їм напитись із чистих струмочків, утворених підземними ключами, що виривалися з пагорба й, можливо, сполучалися з водою забитого колодязя — могили давніх гуситів. І варто було його пінчеру Панкену або його гончій Сапфіру почати носитися навколо скелі Жаху, як барон, свистячи щосили, негайно відкликав їх звідти.

Консуело, засоромившись нападу малодушності, сказала собі, що вона його поборе, і вирішила посидіти ще трохи на фатальному камені, а потім повільно відійти від нього, як личить під час такого випробування людині врівноваженій. Але відвівши очі від обвуглілого дуба, уламки якого валялися на дні глибокого яру за дві сотні кроків од неї, та озирнувшись навколо, вона раптом побачила, що перебуває не сама на скелі Жаху, що якась загадкова фігура безшумно сіла з нею поруч.

Це була істота з великою круглою головою, що сиділа на потворному, худому й вигнутому, як у коника, тілі. На ній був якийсь дивний балахон, неохайний і навіть брудний, не характерний для жодної країни й для жодної

епохи. Однак у цій фігурі — якщо не вважати її своєрідності й несподіванки появи — не було нічого страшного або ворожого. Покірлива, ласкава посмішка миготіла на товстих губах цієї дивної істоти, і якийсь дитячий вираз пом'якшував вираз божевілля, про яке свідчили каламутний, безтямний погляд і квапливі рухи. Консуело, опинившись наодинці з божевільним у такому місці, куди, звичайно, ніхто не прийшов би до неї на допомогу, не на жарт перелякалася, незважаючи на нескінченні поклони й добродушний сміх безумця. Вона вирішила, щоб не дражнити його, відповісти на його поклони й кивки, але відразу поспішно встала і, бліда, тремтячи від страху, пішла геть.

Божевільний не переслідував її й нічого не зробив, аби повернути її. Він тільки видерся на скелю Жаху й, стежачи очима за Консуело, яка віддалялася, продовжував помахувати їй шапкою, стрибаючи, роблячи всілякі рухи руками й ногами й увесь час бурмочучи якесь незрозуміле для дівчини чеське слово. Відійшовши від нього на деяку відстань і трохи розхрабрившись, Консуело оглянулася, щоб гарненько розгледіти його й розчути. Вона вже дорікала собі за те, що злякалася одного з тих нещасних, яких завжди так жаліла й за презирство й байдужість до яких так обурювалася на інших людей іще хвилину тому. «Це добродушний безумець, — вирішила вона, — можливо, навіть він збожеволів од любові. Тільки на цій клятій скелі, до якої ніхто не сміє наблизитися й де демони та примари більш людяні, аніж його ближні, бо вони не проганяють його й не отруюють його веселого настрою, — тільки тут він знайшов притулок від бездушності й презирства людського. Бідолахо із сивою бородою та згорбленою спиною, ти смієшся й пустуєш, як мале дитя. Певно, Господь охороняє й благословляє тебе у твоєму нещасті, позаяк він посилає тобі веселі думки, а не зробив тебе озлобленим людиноненависником, яким ти мав би право стати».

Божевільний, побачивши, що вона сповільнила крок, і немов зрозумівши її доброзичливий погляд, заговорив з нею надзвичайно швидко по-чеському. Голос у нього був навдивовижу приємний, мелодійний, що зовсім не відповідав його потворній зовнішності. Консуело, не зрозумівши його, подумала, що треба дати йому милостиню, і, вийнявши з кишені монету, поклала її на камінь, попередньо підвівши руку, щоб він бачив, куди вона її кладе. Але божевільний зареготав іще дужче й, потираючи руки, сказав їй поганою німецькою мовою:

— Дарма, дарма… Зденкові нічого не потрібно. Зденко щасливий, дуже щасливий! У Зденка є розрада, розрада, розрада…

Потім, ніби згадавши слово, яке давно шукав, він у радісному пориві закричав зовсім виразно, хоча й з дуже кепською вимовою:

— Consuelo, Consuelo, Consuelo de mi alma![130]

Вражена Консуело зупинилася й звернулася до нього теж по-іспанськи.

— Чому ти так називаєш мене? — крикнула вона. — Хто сказав тобі це ім'я? Чи розумієш ти мову, якою я говорю з тобою?

Дарма чекала Консуело відповіді на всі ці запитання, — божевільний тільки стрибав, потираючи руки, як людина, надзвичайно задоволена собою. Поки до неї долітали звуки його голосу, вона чула, як він повторював її ім'я на

різні лади, зі сміхом і вигуками радості, немовби вчений птах, що, сміючись, вимовляє заучене слово, чергуючи його зі своїм природним щебетанням.

Всю дорогу назад Консуело губилася в здогадах.

«Хто міг видати таємницю мого інкогніто? — запитувала вона себе. — Перший стрічний дикун у цій пустелі називає мене моїм справжнім ім'ям! Може, цей божевільний бачив мене де-небудь раніше? Такі люди ведуть бродячий спосіб життя; він міг бути у Венеції й бачити мене там».

Але марно силкувалася вона воскресити в пам'яті обличчя всіх жебраків і бурлак, яких звикла постійно бачити на набережних і на площі Святого Марка, — обличчя божевільного зі скелі Жаху не було серед них.

Одначе, коли вона вже проходила по звідному мосту, їй спав на думку більш обґрунтований і більш цікавий здогад. Вона вирішила перевірити свої підозри й потай привітала себе з тим, що здійснена нею прогулянка виявилася не зовсім безрезультатною.

Розділ 36

Коли Консуело, сповнена радісної надії, знову опинилась у товаристві пригніченої й мовчазної родини, вона стала дорікати собі за те, що так суворо засуджувала потай бездушність цих глибоко засмучених людей. Граф Християн і каноніса майже нічого не їли за сніданком, капелан також не зважувався виявити свій апетит; Амалія, очевидно, була дуже не в гуморі. Коли встали з-за столу, старий граф підійшов до вікна, подивився на посилану піском доріжку, що вела від річкового заповідника, по якій міг повернутись Альберт, і, постоявши з хвилину, сумно похитав головою, ніби кажучи: «Ще один день, який погано почався й так само погано скінчиться».

Консуело спробувала розважити їх, виконавши на клавесині дещо з останніх церковних творів Порпори, які всі вони завжди слухали з особливим замилуванням і цікавістю. Вона страждала тому, що, бачачи їх такими пригніченими, не може поділитися з ними своїми надіями. Але коли граф узявся за книгу, а каноніса, сівши за вишивання, підкликала її до своїх п'яльців, аби порадитися, якими хрестиками — білими чи блакитними — заповнити середину візерунка, всі думки Консуело зосередилися мимоволі на Альберті, який, можливо, знемагав у цю хвилину від утоми й голоду де-небудь у лісі та, не маючи сили знайти дорогу, лежав, застигнутий летаргічним сном, на якому-небудь холодному камені, піддаючись небезпеці стати здобиччю вовків і змій, у той самий час, як під вправними й невтомними пальцями лагідної Вінцеслави розпускалися на тканині численні розкішні квіти, зрошувані іноді пролитою нишком, але марною сльозою.

Як тільки їй удалося заговорити з набурмосеною Амалією, Консуело запитала, хто цей дивно одягнений божевільний, котрий блукає околицями і при зустрічі з людьми сміється, як дитина.

— А, це Зденко, — відповіла Амалія. — Хіба ви ще не бачили його під час ваших прогулянок? Він постійно блукає всюди, адже він бездомний.

— Сьогодні вранці я бачила його вперше, — сказала Консуело, — і вирішила, що він постійний мешканець Шрекенштейну.

— Так ось куди ви вже встигли злітати з самого ранку? Я починаю думати, мила Ніно, що й ви також несповна розуму: забратися самій ще й на світ не благословилося в ці пустельні місця, де можна зустрітися з ким-небудь і гіршим за сумирного дурника Зденка!

— Наприклад, з голодним вовком? — усміхаючись, мовила Консуело. — Мені здається, карабін барона, вашого батька, зробив безпечною всю округу.

— Справа не тільки в диких звірах, — сказала Амалія, — наші місця не такі безпечні, як ви думаєте, тут водяться найзліші на світі тварюки — розбійники та волоцюги. Війни, які нещодавно закінчилися, розорили багато народу й наплодили чимало жебраків, які звикли просити милостиню з пістолетом у руці. Крім того, тут іще вештаються цілі хмари єгипетських циган, яких у Франції роблять нам честь іменувати їх «богемцями», ніби ці люди уродженці наших гір, куди вони ринули, тільки-но з'явившись у Європі. Ці люди, звідусюди гнані й усіма знехтувані, боягузливі й вельми запобігливі перед збройною людиною, але можуть повестися дуже зухвало з такою гарною дівчиною, як ви; і я боюсь, як би ваша схильність до ризикованих прогулянок не змусила вас більше ризикувати життям, аніж личить такій розсудливій особі, яку зображує із себе мила Порпоріна.

— Мила баронесо, — заперечила Консуело, — хоча ви й уважаєте вовчі зуби нікчемною небезпекою в порівнянні з іншими, які мені загрожують, але, уявіть, вовків я боюся все-таки набагато більше, ніж циган. Цигани — мої давні знайомі; та й узагалі чи можна боятися людей слабких, бідних, переслідуваних? Мені здається, я завжди зумію поговорити з ними так, аби заслужити їхню довіру й симпатію; хоч які вони потворні, обірвані, зневажувані, я все-таки не можу не співчувати їм.

— Браво, моя мила! — вигукнула, все більше й більше дратуючись, Амалія. — Ви, виявляється, як і Альберт, почуваєте ніжність до жебраків, розбійників, божевільних, і я зовсім не здивуюся, коли одного прекрасного ранку побачу, як ви гуляєте з наймилішим Зденком, опираючись, як робить це Альберт, на його досить брудну й мало надійну руку.

Ці слова були для Консуело проблиском світла, якого вона шукала із самого початку розмови з Амалією, й вони примирили її з уїдливим тоном співбесідниці.

— Так, виходить, граф Альберт дружить зі Зденком? — запитала вона із задоволеним виглядом, якого навіть не намагалася приховати.

— Це його найближчий, найдорожчий друг, — з презирливою посмішкою відповіла Амалія, — його супутник під час прогулянок, повірник його

таємниць, посередник, як кажуть, його зносин з дияволом. Зденко й Альберт самі тільки й насмілюються в будь-який час вирушати на скелю Жаху й там обговорювати найбезглуздіші релігійні питання. Тільки Альберт і Зденко не соромляться сидіти на траві з циганами, коли ті роблять привал під тінню наших ялин, і ділити з ними огидну їжу, яку ці люди готують у своїх дерев'яних мисках. Це в них називається «причащатися»; ну й, звичайно, тут відбуваються різні «причащання». Нема чого сказати, гарним чоловіком, гарним коханим буде мій кузен Альберт, коли тією самою рукою, якою він щойно потискував зачумлену руку цигана, візьме руку нареченої й піднесе її до губів, які нещодавно пили вино з однієї чаші зі Зденком!

— Може, все, про що ви говорите, й забавно, — мовила Консуело, — але я в цьому зовсім нічого не розумію!

— Це тому, що ви не цікавитесь історією, — заперечила Амалія, — і погано слухали те, що я вам розповідала про гуситів і протестантів. Скільки днів я надривала голос, аби науково пояснити вам таємниче поводження й безглузді релігійні обряди мого кузена! Хіба не говорила я вам, що великий розкол між гуситами й католицькою церквою стався через два види причастя? Базельський собор[131] ухвалив, що давати мирянам кров Христа під виглядом вина — осквернення святині (дивний умовивід!), позаяк той, що вкушає його тіло, вже одночасно п'є і його кров! Розумієте?

— Мені здається, що батьки собору самі гарненько не розуміли один одного, — сказала Консуело. — Аби бути логічними, вони мали б сказати, що причащання вином зайве, але чому це «осквернення святині», позаяк, вкушаючи хліб, п'ють і кров?

— Річ у тім, що гусити жадали крові, й батьки собору прекрасно усвідомлювали це. Вони також жадали крові цього народу, але висмоктувати її хотіли у вигляді золота. Римська церква завжди почувала голод і спрагу й завжди насичувалася життєвим соком народів, працею й потом бідняків. Бідняки повстали й повернули собі свою кров і піт у вигляді монастирських скарбів і єпископських митр. От уся суть розбрату, до якої, як я вам уже говорила, приєдналося прагнення національної незалежності й ненависть до чужоземців. Розбіжність із приводу причастя стала мовби прапором для боротьби. Рим і його священнослужителі у церквах використовували золоті чаші з коштовним камінням; гусити ж, наслідуючи бідність апостолів, користувалися дерев'яними чашами, протестуючи проти розкоші католицької церкви. Ось чому Альберт, який убив собі в голову стати гуситом, хоча тепер, по суті, все це втратило всякий зміст і всяке значення, і уявивши, що знає істинне вчення Яна Гуса краще, ніж знав його сам Ян Гус, придумує всякі види причастя, сам причащаючись на великих дорогах із усякими язичниками, жебраками та юродивими. Адже причащатися повсякчас і з усіма було манією гуситів.

— Усе це надзвичайно дивно, — відповіла Консуело, — і, по-моєму, поводження графа Альберта можна пояснити тільки екзальтованим патріотизмом, який доходить, зізнаюся, до несамовитості. Ідея, може, і глибока, але форми, яких він їй надає, здаються мені занадто дитячими для такої серйозної й освіченої людини. Хіба істинне причастя не полягає скоріше в тому, аби творити милостиню? Що значать пусті, віджилі обряди, напевно, навіть незрозумілі для тих, кого він змушує брати в них участь?

— Що стосується милостині, Альберт роздає її щедрою рукою, і, якщо дати йому тільки волю, від його багатства дуже скоро нічого не залишиться. И мені, по правді сказати, дуже хотілося б, аби воно розтануло в руках його жебраків.

— Чому ж?

— Та тому, що мій батько відмовився б тоді від думки збагатити мене, видавши заміж за цього біснуватого. Треба вам сказати, мила Порпоріно, — додала Амалія не без злого наміру, — що моя родина не відмовилася ще від цього милого плану.

Днями, коли в мозку мого кузена настало деяке просвітління, схоже на скороминущий промінь сонця серед чорних хмар, батько відновив наступ на мене з більшою наполегливістю, ніж я могла від нього очікувати. У нас відбулася досить велика сварка, після якої, мабуть, вирішено спробувати взяти мене нудним ув'язненням, подібно до того як фортецю беруть змором. Отже, якщо я ослабну, якщо знеможу й не витримаю натиску, мені доведеться вийти заміж за Альберта, і вийти проти його волі, проти своєї волі й усупереч бажанню третьої особи, яка робить вигляд, начебто все це їй байдуже.

— От-от, — відповіла Консуело, сміючись, — я очікувала цієї шпильки, і, звичайно, ви вдостоїли мене своєю ранковою бесідою лише для того, щоб ужити її. Я сприймаю її із задоволенням, тому що бачу в цій маленькій комедії, підказаній ревнощами, залишок вашої прихильності до графа Альберта, і притому більш палкої, ніж ви хочете визнати.

— Ніно! — рішуче скрикнула молода баронеса. — Якщо ви так думаєте, ви зовсім непроникливі, а якщо вам робить приємність це бачити, значить, ви мало мене любите. Правда, я свавільна, можливо, горда, але відверта. Я вже говорила вам, що перевага, надавана вам Альбертом, налаштовує мене, але зовсім не проти вас, а проти нього. Вона уражає моє самолюбство, але разом з тим подає мені надію на здійснення мого бажання. Мені б хотілось, аби через вас він зробив яку-небудь божевільну витівку, що розв'язала б мені руки й дала можливість, не щадячи його більше, виявити йому ту відразу, з якою я довго боролась, але яку зрештою відчула до нього вже без усякої домішки жалості або любові.

— Дай Боже, — лагідно відповіла Консуело, — щоб у вас говорила пристрасть, а не правда! Інакше це була б дуже сувора правда, і притому в устах дуже жорстокої людини.

Уїдливість і запальність, виявлені Амалією в цій розмові, не справили великого враження на великодушне серце Консуело. Уже через кілька хвилин усі її думки знову зосередилися на тому, як повернути Альберта його родині, і мрія ця внесла наївну радість у її одноманітне життя. Це було їй просто необхідно, щоб утекти від туги, що загрожувала їй, — недуги, зовсім незнайомої й невластивої для її діяльної, працьовитої натури, — недуги, що могла стати для неї згубною. Адже по закінченні тривалого, нудного уроку зі своєю неслухняною й неуважною ученицею їй нічого більше не залишалось, як вправляти свій голос і вивчати старих майстрів. Але й ця розрада, що ніколи не зраджувала її, раз у раз отруювалася: бездіяльна, неспокійна Амалія постійно вривалася до неї, заважаючи її заняттям своїми пустими

запитаннями й зауваженнями, що не стосуються справи. Інші члени родини були похмурі. Минуло вже п'ять болісних днів, а молодий граф усе не з'являвся, і з кожним днем пригніченість і зневіра, викликані його відсутністю, зростали.

Після обіду, гуляючи з Амалією садом, Консуело раптом побачила по той бік рову, що відмежовував їх від полів, Зденка. Здавалося, він говорив сам із собою й, судячи з інтонації, розповідав собі якусь історію. Консуело зупинила супутницю й попросила її перекласти те, що говорила ця дивна істота.

— Як можу я перекладати безглузду бридню, в якій немає найменшої послідовності? — знизуючи плечима, відповіла Амалія. — Ну добре, от що він бурмотав, раз уже вам так хочеться це знати: «Була одного разу велика гора, зовсім біла, зовсім біла, поряд із нею більша гора, зовсім чорна, зовсім чорна, і поряд іще більша гора, зовсім червона, зовсім червона…» Ну що, вас це дуже цікавить?

— Можливо, коли б я могла знати продовження. Ах! Що б я дала, аби розуміти по-чеському! Я хочу навчитися цієї мови.

— Це не така легка мова, як італійська й іспанська, але ви до того старанні, що, коли візьметеся, напевно її здолаєте. Якщо це вам зробить приємність, я навчу вас цієї мови.

— Ви будете просто ангелом! Але тільки за умови, що в ролі вчительки виявите більше терпіння, ніж у ролі учениці. А що говорить Зденко тепер?

— Зараз говорять його гори: «Чому, горо червона, зовсім червона, задавила ти гору чорну, зовсім чорну? А ти, горо біла, зовсім біла, навіщо дозволила розчавити гору чорну, зовсім чорну?»

Тут Зденко заспівав пронизливим, розбитим голосом, але так вірно й із таким почуттям, що Консуело була розчулена до глибини душі.

Пісня його була така:

«Гори чорні й гори білі, багато вам треба води із червоної гори, щоб вимити ваші плаття.

Ваші плаття, чорні від злочинів і білі від ледарства, ваші плаття, забруднені неправдою, ваші плаття, що блискають гординею.

Але ось вони випрані, добряче випрані, обоє ваших платтів, які не хотіли змінити свій колір. Ось вони зношені, зовсім зношені, ваші плаття, що не хотіли волочитися по дорозі!

Ось усі гори червоні, зовсім червоні. Потрібні всі води неба, всі води неба, щоб їх відмити».

— Що це? Імпровізація чи старовинна народна пісня? — запитала Консуело свою подругу.

— А хто може це знати? — відповіла Амалія. — Адже Зденко — невтомний імпровізатор і вельми майстерний народний співак. Наші селяни дуже люблять його спів, а його вважають за святого, уявляючи, що його божевілля — не природжене нещастя, а дар небесний. Вони його годують, носяться з ним; якби тільки побажав, він одержав би найкраще житло й був би одягнений краще за всіх. Усі навперебій прагнуть залучити його у свій будинок: адже вважається, що він приносить щастя й передвіщає удачу. Небо покрите хмарами, але варто показатися Зденку, й усі з полегшеним зітханням повторюють: «Усе гаразд! Тут граду не буде!» Видасться поганий урожай, — просять Зденка проспівати; і позаяк у своїх піснях він завжди обіцяє роки родючості й достатку, то всі втішаються, очікуючи кращого майбутнього. Але жити Зденко ні в кого не хоче. Його натура бурлаки тягне його в хащу лісів. Так і невідомо, де проводить він ночі, де переховується від холоду й гроз. Жодного разу за десять років ніхто не бачив, аби він увійшов під чий-небудь дах, крім замку Велетнів; він стверджує, що у всіх будинках округи — його предки й що йому заборонено показуватись їм на очі. Альберта ж він проводжає аж до його кімнати; він відданий і покірний йому, як його пес Цинабр. Альберт — єдина людина, якій підкоряється ця дика, незалежна істота; він може одним словом припинити невичерпну веселість, безкінечні пісні, безугавну балаканину Зденка. Кажуть, колись у Зденка був прекрасний голос, але він надірвав його своєю балаканиною, співом і сміхом. Роками він не старший за Альберта, але ж на вигляд йому років п'ятдесят. Вони були товаришами дитинства; тоді Зденко був тільки наполовину божевільним. Він зі стародавнього роду; один із його предків навіть відігравав значну роль у війні гуситів. Позаяк замолоду в Зденка була гарна пам'ять і взагалі непогані здібності, батьки, через його слабке здоров'я, вирішили зробити з нього ченця. Довго бачили його в одязі послушника якогось жебручого ордену. Але підкорити його монастирським правилам так і не змогли: коли, бувало, його разом з одним із ченців посилали в об'їзд для збору пожертвувань, а з ним осла, навантаженого дарунками правовірних, він раптом кидав і суму, й осла, і ченця й надовго пропадав у лісах. Коли Альберт вирушив подорожувати, Зденко впав у повний відчай, скинув рясу, утік із монастиря й зробився справжнім бурлакою. Меланхолія його помалу розвіялась, але проблиски розуму, що часом мерехтіли в його хворому мозку, остаточно зникли. Мова його зробилася незграбною, він почав виявляти незрозумілі дивацтва — словом, остаточно збожеволів. Але оскільки що він завжди тверезий, пристойний і сумирний, то його можна вважати скоріше ідіотом, аніж божевільним. Наші селяни називають його не інакше як «юродивий».

— Усе, що ви розповіли про цього нещасного чоловіка, вселяє мені симпатію до нього, — мовила Консуело. — Мені хотілося б з ним побалакати. Чи говорить він хоч трохи по-німецькому?

— Він розуміє цю мову й навіть трохи говорить нею, але, як усі чеські селяни, ненавидить її. До того ж, ви самі бачите, він так заглиблений у свої мріяння, що навряд чи відповість, якщо ви його про що-небудь запитаєте.

— Спробуйте тоді заговорити з ним його рідною мовою та привернути його увагу, — сказала Консуело.

Амалія окликнула Зденка кілька разів, запитала по-чеському, як його здоров'я й чи не потрібно йому чого, але їй так і не вдалося ні змусити

його підвести опущену до землі голову, ні відірвати від гри камінцями. У нього їх було три: білий, чорний і червоний. Він по черзі кидав камінці, намагаючись одним збити два інших, і дуже радів, коли вони падали.

— Ви бачите, це даремно, — сказала Амалія. — Якщо він не голодний і не шукає Альберта, він ніколи з нами не розмовляє. У тому й в іншому разі він з'являється біля брами замку. Якщо він тільки голодний, то очікує біля брами; йому приносять те, чого він хоче, і, подякувавши, він іде. Якщо ж він бажає бачити Альберта, то входить до замку, прямує до його кімнати й стукає у двері, які для нього завжди відчинені. Він проводить там цілі години: тихо, мовчки, немов боязка дитина, якщо Альберт працює; весело й жваво базікаючи, коли той налаштований його слухати. Очевидно, Зденко ніколи не буває тягарем для мого любого кузена, і щодо цього він щасливіший за всіх нас, членів його родини.

— А коли граф Альберт зникає, як, наприклад, зараз, Зденко, що так гаряче його любить, Зденко, що впав у розпач, коли граф вирушив подорожувати, Зденко, нерозлучний його товариш, — невже він при цьому не виявляє занепокоєння?

— Ніякого. Він запевняє в таких випадках, що Альберт вирушив у гості до Господа Бога й незабаром звідти повернеться. Це ж саме говорив він, примирившись нарешті з подорожжю Альберта Європою.

— А ви не підозрюєте, дорога Амаліє, що в Зденка, можливо, більше підстав, аніж в усіх вас, для цього спокою? Вам ніколи не спадало на думку, що Зденку відкрито таємницю Альберта й що під час його нападів або летаргічного сну він його охороняє?

— Так, у нас була ця думка, і ми довго спостерігали за його діями, але, так само як і його покровитель Альберт, він терпіти не може, коли за ним стежать. Хитріший за переслідувану собаками лисицю, він щораз умудрявся всіх обдурити, всіх спантеличити, замести всі сліди. Очевидно, він, як і Альберт, має здатність, коли захоче, робитися невидимим. Бували випадки, коли на очах в усіх він зникав, немов провалювався крізь землю або немов його огортала непроникна хмара. Так принаймні стверджують наші служники й сама тітонька Вінцеслава, яка, незважаючи на всю свою набожність, не дуже-то далеко відійшла від них у питанні про владу сатани.

— Але ви, мила баронесо? Не можете ж ви вірити в таку дурницю?

— Я дотримуюся погляду дядька Християна. Він думає, що якщо Альбертові в його таємничих зникненнях допомагає та сприяє тільки цей божевільний, то дуже небезпечно усувати його, і ми, вистежуючи й утруднюючи дії Зденка, ризикуємо залишити Альберта на цілі години й дні без догляду й навіть без їжі, яку він може через нього одержувати. Але, Бога ради, мила Ніно, перемінимо розмову! Досить займатися цим ідіотом! Він, повірте, далеко не так мене цікавить, як вас. Мені страшенно набридли всі його розповіді й пісні, а від його надтріснутого голосу в мене просто вуха в'януть.

— Я дуже здивована, — сказала Консуело, підкоряючись подрузі, яка вела її, — що ви не знаходите в його голосі надзвичайної принадності. А на мене, як він не слабшав, голос його справляє більше враження, ніж голос найвидатніших співаків.

— Це тому, що ви пересичені прекрасним і вас приваблює новизна.

— Мова, якою він співає, надзвичайно м'яка, — наполягала Консуело, — і ви помиляєтеся, вважаючи його мелодії монотонними; навпаки, у них є багато оригінального й приємного.

— Тільки не для мене! Мелодії ці страшенно мені набридли. Спочатку я зацікавилася змістом його пісень, приймаючи їх, як і місцеві жителі, за старовинні народні пісні, цікаві в історичному відношенні, але позаяк він щораз передає їх по-різному, то це, мабуть, не що інше, як імпровізація; і незабаром я дійшла висновку, що слухати їх не варто, хоча наші горяни й уявляють, що в них прихований якийсь символічний зміст.

Як тільки Консуело вдалося позбутись Амалії, вона побігла в сад і застала Зденка на тому ж місці, у рову, захопленого все тією ж грою. Переконана, що цей нещасний таємно зноситься з Альбертом, вона встигла нишком збігати в буфетну й поцупити звідти пиріжок із питльованого борошна й меду — власноручне творіння каноніси: вона запам'ятала, що Альберт, який узагалі їй дуже мало, віддавав — імовірно, машинально — перевагу цій страві, приготованій тіткою для племінника з особливим старанням. Загорнувши пиріжок у білу хустку й бажаючи перекинути його Зденкові через рів, вона зважилась окликнути його. Але позаяк, очевидно, він не хотів її слухати, вона, згадавши, з яким запалом він викрикував її ім'я, вимовила його спочатку по-німецькому. Зденко, здавалося, почув її, але, перебуваючи в цю хвилину в меланхолійному настрої, похитав, не дивлячись на неї, головою й, зітхнувши, повторив: «Розрада, розрада», мовби кажучи: «Розради я більше не чекаю».

— Консуело, — вимовила тоді молода дівчина, бажаючи подивитися, чи не розбудить у божевільному її іспанське ім'я ту радість, яку він виявляв цього ранку, повторюючи його.

Зденко негайно припинив свою гру в камінчики й, радісний, сяючий, заходився скакати й стрибати, підкидаючи в повітря шапку, простягаючи їй через рів руки й при цьому жваво лопочучи щось по-чеському.

— Альберт! — крикнула знову Консуело, кидаючи йому пиріжок.

Зденко, сміючись, підняв його, не розгорнувши хустки, і знову почав говорити без угаву, але Консуело аж розпач брав, що вона нічого не зрозуміла. Особливо прислухалася вона, намагаючись запам'ятати одну фразу, яку він їй усе повторював, розкланюючись. Музикальний слух допоміг їй точно вловити вимову цих слів. Тільки Зденко кинувся бігти щодуху, вона зараз же записала італійськими літерами цю фразу до своєї пам'ятної книжечки, збираючись запитати роз'яснення в Амалії. Але, поки Зденко не зник з очей, їй схотілося послати Альбертові що-небудь таке, що більш тонко сказало б йому про її співчуття, і вона знову погукала божевільного; слухняний її поклику, той повернувся, і вона, відколовши від пояса свіжий і запашний букетик, за годину перед тим зірваний в оранжереї, кинула його Зденку. Він, піднявши букет, знову почав розкланюватися, викрикувати щось, скакати й нарешті зник у густих кущах, через які, здавалося, не зміг би пробратися й заєць. Консуело кілька секунд стежила по верхівках гілок, які гойдалися в напрямку на південний схід, за його швидким бігом, але вітер,

який налетів і гойднув одразу всі гілки заростей, перешкодив її спостереженням, і вона повернулася додому, ще більш утвердившись у своєму рішенні досягти наміченої мети.

Розділ 37

Коли Консуело попросила Амалію перекласти фразу, записану в пам'ятній книжці і яка закарбувалася в її мозку, та сказала, що зовсім нічого в ній не розуміє, хоча дослівно ця фраза й означає: «Скривджений нехай поклониться тобі!»

— Можливо, — додала вона, — він має на увазі Альберта або самого себе, вважаючи, що їх скривдили, сприймаючи за божевільних: адже вони-то вважають себе єдиними розумними людьми на світі. Але чи варто дошукуватися змісту в словах божевільного? Знаєте, цей Зденко займає вашу уяву набагато більше, ніж він того заслуговує.

— У всіх країнах існує народне повір'я, — відповіла Консуело, — що божевільні бувають обдаровані вищою прозорливістю, недоступною холодному, позитивному розуму. Я вправі мати забобони мого стану й не можу повірити, щоб він говорив ці незрозумілі для нас слова випадково.

— Спробуємо запитати капелана, — сказала Амалія. — Він великий знавець усяких місцевих народних висловів, стародавніх і нинішніх. Може, він пояснить нам і це.

І, відразу підбігши до священика, вона попросила його пояснити фразу Зденка.

Ці незрозумілі слова ніби громом уразили капелана.

— Боже милостивий! — вигукнув він, бліднучи. — Де ваша ясновельможність могли почути таке богохульство?

— Якщо це й богохульство, то я не розумію його, — сміючись, відповіла Амалія, — ось чому чекаю вашого перекладу.

— Дослівно, правильною німецькою мовою, це саме те, що ви зволили зараз сказати, баронесо: «Скривджений нехай поклониться тобі!» Але якщо ви хочете знати, що значить ця фраза у вустах того ідолопоклонника, який її вимовив, вона значить… я ледь зважуюся навіть вимовити: «Нехай буде диявол із тобою!»

— Або попросту: «Іди до диявола!» — заливаючись іще дужче сміхом, підхопила Амалія. — Нема чого казати, — продовжувала вона, — дуже люб'язно! От на що можна нарватися, мила Ніно, ведучи розмови з

божевільними! Ви не очікували, що Зденко зі своєю привітною посмішкою й веселими гримасами здатний піднести вам настільки малочемне побажання?

— Зденко! — вигукнув капелан. — Так це, виходить, висловлювання цього жалюгідного ідіота? Ну, хвала Богові, а я, зізнатися, тремтів, боячись, чи не інший хто… І зовсім дарма… Це могло вийти тільки з голови Зденка, начиненої мерзенностями стародавньої єресі. Звідки тільки черпає він усі ці забуті тепер, нікому не відомі речі? Лише нечиста сила може вселяти йому таке.

— Та це ж просто дуже кепська лайка, що є в обігу простого люду всіх національностей, — заперечила Амалія, — і католики в цьому разі не становлять винятку.

— Ви помиляєтеся, баронесо, — сказав капелан, — у вустах божевільного це зовсім не прокляття. Навпаки: це данина поваги, благословення — от що злочинно! Ця мерзенність іде від лолардів[132], огидної секти, що породила, у свою чергу, секту вальденсів[133], од якої виникли гусити…

— А від них виникла ще безліч інших сект, — додала Амалія, напускаючи на себе серйозність, щоб познущатися над добрим священиком. — Але поясніть же нам, пане капелане, — вела вона далі, — яким чином, посилаючи ближнього до диявола, можна зробити йому люб'язність?

— Бачите, за вченням лолардів сатана не був ворогом роду людського, а навпаки, був його покровителем і заступником. Вони зображували його жертвою несправедливості й заздрості. За їхніми віруваннями, архангел Михаїл та інші небесні володарі, що скинули сатану в безодню, були істинними демонами, а Вельзевул, Люцифер[134], Астарот[135], Астарта[136] й інші виплодки пекла — це сама невинність і світло. Лоларди вірили, що могутність Михаїла і його славного воїнства незабаром скінчиться й що сатана зі своїми проклятими поплічниками буде відновлений у своїх правах і повернений назад на небо. Словом, у них був справжній нечестивий культ сатани, і при зустрічі вони вітали один одного цією фразою: «Скривджений нехай поклониться тобі!», тобто: «Той, якого знехтували й несправедливо засудили, нехай сприяє й допомагає тобі».

— Отже, — захлинаючись од сміху, мовила Амалія, — тепер моя дорога Ніна перебуває під чудесним заступництвом, і я не здивуюсь, якщо нам незабаром доведеться вдатися до заклинань, аби знищити в ній дію чарів Зденка.

Жарт цей трохи збентежив Консуело. Вона була не така вже впевнена, що диявол — плід уяви, а пекло — поетична байка. Можливо, обурення та страх капелана справили б на неї більше враження, якби той, виведений із себе голосним реготом Амалії, не був у цю хвилину такий смішний.

Консуело була до того схвильована і стурбована марновірством одних і безвір'ям інших, що цього вечора насилу могла прочитати належні молитви. У вірування її дитячих літ укралися сумніви. Досі вона ставилася до релігії без критики, тепер же її стривожений розум уже не задовольнявся самими релігійними догматами, а прагнув осягти їхній зміст.

«Наскільки мені доводилося бачити у Венеції, — думала Консуело, — там є два види набожності: одна — у ченців, черниць і люду, яка заходить,

можливо, навіть занадто далеко й призводить до того, що поряд із вірою в таїнства в них уживаються різні забобони, які нічого спільного із цими таїнствами не мають: вірять вони в якогось Орко (біса лагун), у відьом Маламокко — шукачок золота, у гороскопи, в обітниці святим з приводу справ не тільки не благочестивих, але іноді навіть нечесних; інша — набожність вищого духівництва й аристократії, що являє собою суцільне лицемірство, тому що люди ці відвідують церкву, як театр, — аби послухати музику, себе показати й на інших подивитися; вони з усього сміються й не замислюються ні над якими релігійними питаннями, позаяк упевнені, що в релігії немає нічого серйозного, що вона ні до чого не зобов'язує й що все зводиться до зовнішньої форми та звичаю. Андзолето зовсім не був релігійний. Це була однією з моїх прикростей, і я бачу тепер, що мала рацію, боячись його невір'я. А мій учитель Порпора… у що він вірить? Не знаю… Він ніколи не відкривав мені цього, але в найсумніші та найурочистіші хвилини мого життя він говорив мені про Бога й про божественні речі. Слова його справляли на мене сильне враження, але залишали тільки страх і непевність. Здавалося, він вірував у Бога ревнивого й самовладного, що дарує геніальність і натхнення лише тим людям, які, через свою гордість, відстороняють від себе прикрощі й радощі собі подібних. Серце моє не визнає такої суворої релігії, і я не можу любити Бога, що забороняє мені любити. Який же бог є істинний Бог? Хто навчить мене цьому? Моя бідна мати була набожна, але скільки дитячого ідолопоклонства було в її вірі! У що ж вірити й що думати? Чи скажу я разом із безтурботною Амалією, що розум є єдиний Бог? Але їй невідомий навіть і цей Бог, чому ж може вона навчити мене? Адже важко знайти людину, менш розумну, ніж вона. Чи можна жити без релігії? Тоді навіщо ж і жити? Заради чого стану я працювати? Для чого мені, самотній у цілому світі, мати співчуття, доброту, совість, великодушність, мужність, якщо у всесвіті немає вищої істоти, розумної, сповненої любові, що зважує мої вчинки, допомагає мені, схвалює, охороняє та благословляє мене? Звідки ж черпати в житті сили й радість тим людям, у яких немає надії, немає любові, що стоїть вище всіх людських оман і людської мінливості?»

«О вища сило! — вигукнула вона від щирого серця, забувши звичайні формули молитви. — Навчи мене, що я маю робити. О вища любове! Навчи мене, що я маю любити! О вище знання! Навчи мене, в що я маю вірити!»

Поринувши в молитву й роздуми, Консуело не помітила, як промайнув час, і було вже далеко за північ, коли, збираючись лягти в постіль, вона виглянула у вікно на залиту місячним світлом околицю. Краєвид, що відкривався з її вікон, був нешироким через гори, що насунулись, але місцевість була дуже мальовнича. На дні вузької звивистої долини мчав гірський потік. Пагорби різної висоти, що обрамляли долину й поросли біля підніжжя луговою травою та замикали обрій, у декількох місцях ніби розступались, утворюючи ущелини, крізь які виднілись інші ущелини й інші гори, більш круті, суціль укриті темними ялинами. За цими сумними, суворими горами світив місяць на ущербі, але вся околиця з вічнозеленими хвойними лісами, і води потоку, що біжить у крутих берегах, і скелі, що поросли мохом і плющем, — усе було занурене в морок.

Порівнюючи цю місцевість з усіма тими, якими вона проходила в часи свого дитинства, Консуело раптом подумала (це не спадало їй на думку раніше), що природа, яка була зараз перед її очами, не являє для неї нічого нового —

чи тому, що вона колись бувала в цій частині Чехії, чи тому, що ці місця були надзвичайно схожі на щось бачене нею досі.

«Ми з матір'ю стільки мандрували, тож немає нічого дивного, якщо я вже й бувала тут, — думала вона. — У мене зберігся ясний спогад про Дрезден і про Відень. Цілком можливо, що, вирушаючи з однієї столиці в іншу, ми проходили й через Чехію. Що, коли нам дали притулок тоді в одному із сараїв саме цього замку, де тепер мене приймають, як важливу синьйору; що, коли в ту пору нам за наш спів подавали шматок хліба в тих самих хатинах, біля дверей яких Зденко простягає тепер руку, виспівуючи свої старовинні пісні? По суті, цей Зденко, хоч він і втратив людський вигляд, — бродячий артист, мій побратим і рівня». У цю хвилину погляд її впав на Шрекенштейн, вершина якого здіймалася над ближчими горами, і їй здалося, начебто це лиховісне місце оточене червонуватим світлом, яке злегка забарвлює і прозору лазур неба. Вона почала пильно дивитися туди й побачила, що цей неясний відблиск, то згасаючи, то розгоряючись, став нарешті таким виразним і яскравим, що його вже ніяк не можна було сприйняти за обман зору. Може, там знайшли собі тимчасовий притулок бродячі цигани або розбійники? Одне було безсумнівно: у цю хвилину на Шрекенштейні перебували живі люди. Консуело після своєї наївної гарячої молитви божеству істини зовсім не схильна була вірити в присутність фантастичних злобливих істот, якими народна поголоска населяла скелю Жаху. Чи не міг Зденко розвести там багаття, щоб зігрітися від нічного холоду? А якщо це дійсно був Зденко, то чи не палають у цю хвилину сухі сучки лісу для того, щоб відігріти Альберта? Люди не раз бачили це світло на Шрекенштейні. Про нього завжди говорили з жахом, приписуючи його появу чомусь надприродному. Тисячу разів повторювали, що це світло виходить із зачарованого стовбура дуба Жижки. Але «Гусит» уже не існує — він валяється на дні яру, а червоне світло як і раніше мерехтить на вершині гори. «Як може цей таємничий маяк, — запитувала себе Консуело, — не направити рідних на пошуки ймовірного притулку Альберта?»

«Ох, ця апатія набожних душ! — подумала Консуело. — Що це — благодіяння провидіння чи немічність слабких натур?» Вона відразу запитала себе: чи вистачило б у неї мужності піти самій такої пізньої пори на Шрекенштейн? І вирішила, що, спонукувана милосердям, звичайно, зробила б це. Втім, зважуючись на такий подвиг, вона нічим не ризикувала: міцні запори замку робили її намір нездійсненним.

Прокинувшись уранці, сповнена завзяття, вона побігла на Шрекенштейн. Там усе було тихо й безлюдно. Трава навколо скелі Жаху не була прим'ята, не було також ніяких слідів багаття, ніяких ознак нічних гостей. Обійшовши гору у всіх напрямках, вона ніде нічого не знайшла. Вона почала гукати Зденка, потім спробувала засвистіти, думаючи викликати цим гавкіт Цинабра, кілька разів прокричала всіма мовами, які тільки знала, ім'я Консуело, проспівала кілька фраз зі свого іспанського гімну й навіть виконала чеську пісню Зденка, яку прекрасно запам'ятала. Відповіді не було. Тріск сухого моху під її ногами та глухе дзюркотіння таємничих вод під скелями — такими були єдині звуки, які вона почула.

Утомившись од цих марних розшуків, вона присіла на скелі, щоб перепочити трохи, і вже зібралася було йти, як раптом побачила біля своїх ніг зів'ялу й зім'яту пелюстку троянди. Вона підняла її, розправила й переконалася в тім, що пелюстка ця могла бути тільки з букета, кинутого нею Зденкові, — у

горах же троянди не росли, й пора року була не та: троянди поки цвіли тільки в оранжереях замку. Ця незначна знахідка втішила Консуело: її прогулянка зрештою була не така марна, як їй здалося спочатку, і вона ще більше перейнялася думкою, що Альберта варто шукати саме на Шрекенштейні.

Але, постає питання, в якій недоступній печері цієї гори міг він ховатися? Очевидно, він перебував у ній не завжди або ж був у цю хвилину занурений у летаргічний сон. Можливо, було й інше: що Консуело помилилася, приписуючи своєму голосу таку владу над ним, що захват, виявлений ним тоді, був не чим іншим, як божевіллям, і від цього захвату тепер у його пам'яті не залишилося ніякого сліду. Можливо, зараз він бачить її, чує та сміється над нею, ставлячись із презирством до її даремних зусиль і спроб.

При цій думці Консуело відчула, як гарячий рум'янець залив їй щоки. Вона швидко пішла геть від Шрекенштейну, ледве не даючи собі слово ніколи більше сюди не повертатися. Все-таки вона залишила на скелі маленький кошичок із фруктами, захоплений із дому.

Але наступного дня вона знайшла кошичок на тому ж місці неторканим.

Навіть до листя, що прикривало фрукти, ніхто не доторкнувся, хоча б із цікавості. Виходить, або її дарунок було знехтувано, або ні Альберт, ні Зденко не були тут; а тим часом червоний відблиск ялинового багаття знову всю ніч світив на вершині гори.

До самого світанку Консуело не лягала, спостерігаючи це таємниче явище. Вона кілька разів помічала, як світло то слабшало, то посилювалося, начебто дбайлива рука підтримувала його. Циган в окрузі ніхто не бачив. Чужі люди в лісі теж не показувалися. Селяни ж, яких Консуело розпитувала про дивне світло, що з'являлося на скелі, всі в один голос відповідали їй ламаною німецькою мовою, що не годиться, мовляв, вникати в такі речі й не слід втручатися в справи того світла.

Тим часом минуло вже цілих дев'ять днів од часу зникнення Альберта. Ніколи ще його відсутність не була такою тривалою, і ця обставина в поєднанні з лиховісними пророкуваннями, що відносили до його тридцятиріччя, не могла, звичайно, вселяти особливо радісних надій його родині. Тепер уже всі почали хвилюватися: граф Християн не переставав жалібно зітхати, барон вирушав на полювання, але й не думав убивати дичину, капелан вимовляв якісь особливі молитви, навіть Амалія не сміла ні базікати, ні сміятись, а каноніса, бліда, ослабла, байдужливо займалася господарськими справами, забувши про вишивання, вона з ранку до вечора перебирала чотки й безупинно запалювала крихітні свічки перед образом Богоматері. За цей час вона, здавалося, ще більше згорбилась.

Консуело наважилася було запропонувати провести ретельні розшуки на Шрекенштейні. Вона зізналася в пошуках, які почала сама, а канонісі навіть конфіденційно повідала про випадок із пелюсткою троянди й про свої нічні спостереження над світною вершиною гори. Але ті заходи, яких задумала вжити каноніса, змусили Консуело пошкодувати про свою відвертість. План Вінцеслави був такий: вистежити Зденка, пристрахати його, озброїти п'ятдесятьох людей смолоскипами й рушницями та попросити капелана виголосити на проклятій скелі найстрашніші заклинання, а барон у супроводі Ганса й найхоробріших своїх поплічників мав у цей самий час, серед ночі,

зробити формену облогу Шрекенштейну. Такий спосіб дій був би найпевнішим засобом довести Альберта до цілковитої нестями, а можливо, і до буйного божевілля. Консуело вдалося напучуваннями й проханнями вмовити Вінцеславу відмовитися від цього плану й не вживати ніяких заходів, не порадившись попередньо з нею. Вона ж запропонувала канонісі вирушити вночі вдвох із нею (у супроводі капелана й Ганса, які будуть іти за ними на деякій відстані) на вершину Шрекенштейну, щоб подивитися на це таємниче світло зблизька. Але такий подвиг виявився не до снаги канонісі — вона була переконана, що на скелі Жаху справляється бісівський шабаш, — і Консуело домоглася тільки того, що їй відчинять опівночі браму замку й барон із декількома служниками-добровольцями тихенько, беззбройний, вирушить слідом за нею. Цю спробу розшукати Альберта вирішили приховати від графа Християна: похилий вік і ослабле здоров'я не дозволяли йому здійснити таку екскурсію холодної нічної пори, а дізнавшись про неї, він неодмінно захотів би взяти участь.

Усе було зроблено, як хотіла Консуело: барон, капелан і Ганс рухалися за нею на відстані ста кроків. Вона йшла сама й із хоробрістю, гідною Брадаманти[137], піднялася на Шрекенштейн. Але в міру того як вона наближалася, світло, що пробивалось, як їй здавалося, з розпадин верхньої гори, поступово згасало, і коли дівчина дісталася гори, вся вона, від верху до низу, була занурена в глибокий морок. Тиша й жах самотності панували навкруги. Консуело покликала Зденка, Цинабра і, здригаючись, навіть самого Альберта. Усе мовчало, тільки відлуння повторювало її голос, який звучав невпевнено.

Пригнічена, повернулася вона до своїх супутників. Ті заходилися підносити до небес її хоробрість і навіть наважилися у свою чергу оглянути щойно покинуті нею місця, але безуспішно. Мовчки повернулися вони до замку. Каноніса, що очікувала на порозі, вислухала їхню розповідь, і остання надія покинула її.

Розділ 38

Після того як добра Вінцеслава, глибоко засмучена результатом розшуків, гаряче подякувала Консуело й поцілувала її в чоло, дівчина тихенько попрямувала до своєї кімнати, боячись розбудити Амалію, від якої приховали цю нічну розвідку. Консуело жила на другому поверсі, а кімната каноніси була на першому. Піднімаючись сходами, Консуело впустила свічку, що згасла, перш ніж вона встигла її підняти, і дівчина вирішила, що добереться до себе без неї, тим більше що вже починало світати. Але чи тому, що вона була надзвичайно схвильована, чи тому, що напруга, надмірна для жінки, підірвала її мужність, — вона так розгубилася, що, піднявшись до свого поверху, не зупинилась, а продовжувала підніматися й увійшла в коридор третього поверху, де, майже над її кімнатою, містилася кімната Альберта. Однак біля входу вона зупинилася й уся похолола від жаху, побачивши перед собою худу чорну тінь, яка беззвучно, начебто не

торкаючись ногами підлоги, прослизнула до тієї кімнати, куди прямувала вона сама, сприймаючи її за свою. Хоч як була перелякана Консуело, у неї все-таки вистачило цілковитого самовладання глянути на фігуру, що віддалялася, і вона одразу ж у досвітній імлі впізнала зовнішність і дивний одяг Зденка. Але навіщо в такий час пробирався він до неї в кімнату і з яким дорученням ішов? Вона не зважилася в цю хвилину заговорити з ним віч-на-віч і вирушила вниз, за канонісою. Опинившись на другому поверсі, вона впізнала свій коридор і двері своєї кімнати й тут тільки збагнула, що Зденко йшов до кімнати Альберта.

Тепер, коли вона заспокоїлася й могла тверезо міркувати, тисяча припущень заворушилася в її мозку. Яким чином міг цей ідіот проникнути вночі до замку, коли все кругом на запорі й каноніса щовечора сама зі служниками оглядає весь будинок? Поява Зденка підтверджувала її колишню впевненість у тому, що в замку є якийсь таємний вихід і навіть, можливо, існує нікому невідомий підземний хід, що з'єднує замок зі Шрекенштейном. Добігши до кімнати каноніси, Консуело постукала у двері. Старенька вже замкнулась у своїй келії; відчинивши дівчині й побачивши її зблідлу, без свічки, вона перелякалася й скрикнула.

— Заспокойтеся, дорога синьйоро, — мовила Консуело. — Знову сталося щось дивне, хоча й зовсім не страшне: я щойно бачила, як Зденко ввійшов до кімнати графа Альберта.

— Зденко? Ви марите, дитя моє! Звідки він міг увійти? Я замкнула всі двері так само ретельно, як завжди, і сама пильнувала ввесь час, поки ви були на Шрекенштейні. Міст було піднято, а коли ви пройшли до замку, його знову підняли при мені.

— Хай там як, синьйоро, а Зденко в кімнаті графа Альберта. Ви самі можете в цьому переконатись, якщо бажаєте.

— Зараз же йду й вижену його, як він того заслуговує, — відповіла каноніса. — Мабуть, цей негідник пробрався сюди вдень. Але що йому потрібно? Мабуть, він шукає Альберта або очікує його? Ось вам доказ, люба, що він не більше аніж ми знає, де перебуває Альберт.

— Але все-таки ходімо й розпитаємо його, — наполягала Консуело.

— Хвилинку, одну хвилинку, — сказала каноніса: збираючись лягти в постіль, вона зняла дві спідниці й тепер уважала, що занадто легко одягнена, залишившись тільки в трьох. — Не можу ж я, моя мила, у такому вигляді стати перед чоловіком. Сходіть поки за капеланом або за моїм братом бароном — однаково, кого першого зустрінете. Не можемо ж ми самі перебувати з божевільним!.. Ах, боже мій! Що я! Адже я й не подумала, що такій молоденькій дівчині непристойно стукатися до чоловіків… Зараз! Зараз! Я буду готова за одну секунду.

Кажучи це, старенька почала одягатись; але чим більше вона поспішала, тим менш виходила в неї справа: вибита зі звичайної колії, чого давно з нею не траплялося, вона зовсім втратила розум. Консуело, хвилюючись, що через таку затримку Зденко встигне вислизнути з кімнати Альберта й так сховатися де-небудь у замку, що його потім і не знайти, озброїлася всією своєю енергією.

— Дорога синьйоро, — сказала вона, запалюючи свічку, — ви, будьте ласкаві, покличте цих панів, а я подбаю, щоб Зденко від нас не вислизнув.

Швидко піднявшись наверх, вона сміливою рукою відчинила двері до кімнати Альберта, — але там було порожньо. Вона пройшла до сусідньої кімнати, підняла там усі фіранки, не побоялася навіть заглянути під ліжко й інші меблі. Зденко зник, не залишивши ніяких слідів свого перебування.

— Нікого! — вигукнула Консуело, коли каноніса насилу піднялася нагору в супроводі Ганса й капелана: барон уже ліг спати, і не було ніякої можливості його добудитися.

— Я боюся, — сказав капелан, трохи незадоволений тим, що його знову потурбували, — боюся, що синьйора Порпоріна є жертвою самообману…

— Ні, пане капелане, — із жвавістю заперечила Консуело, — у мене самообману менше, ніж у будь-кого з тутешніх мешканців.

— Зате ні в кого немає такої витримки й самопожертви, як у вас, це безсумнівно, — сказав старий. — Але, синьйоро, ви з вашою палкою уявою бачите вказівки там, де, на жаль, їх зовсім немає.

— Отче мій, — сказала каноніса, звертаючись до капелана, — Порпоріна сміліва, як лев, і розумна, як учений. Якщо вона бачила Зденка, значить, він був тут. Треба шукати його по всьому будинку, і позаяк, хвала Богові, все на запорі, то йому від нас не втекти.

Розбудили служників і почали шукати всюди. Не залишалося жодної шафи, яку б не відчинили, жодного стільця, який би не зрушили з місця. Перериті були запаси соломи на величезних горищах. Наївний Ганс дійшов до того, що заглянув навіть у величезні мисливські чоботи барона, — але й там нічого не виявилося! Почали вже думати, що все це приснилося Консуело, але сама вона була більш ніж будь-коли переконана в тому, що існує потайний вихід із замку, і вирішила вжити всю свою наполегливість, всю свою волю, щоб знайти його. Поспавши лише кілька годин, вона знову взялася за пошуки. Частина будинку, в якій містилась її кімната й де були також і апартаменти Альберта, примикала або, краще сказати, була притулена до пагорба. Альберт сам вибрав і влаштував собі житло в цій частині замку, звідки він міг насолоджуватися мальовничим краєвидом на південь, а на східній стороні розбив на штучній земляній терасі прекрасний квітник, куди виходили двері з його робочого кабінету. Він дуже любив квіти й на вершині колись безплідного пагорба, вкритого тепер родючою землею, розводив рідкісні рослини. Тераса була оточена стіною заввишки по груди з великих тесаних каменів, які спиралися на фундамент зі стрімких скель; і з цього квітучого бельведера, що мовби висів над прірвою, відкривався краєвид на крутий схил обриву й на частину широкого горизонту обрію, що замикався зубчастими горами Богемського Лісу. Консуело, що потрапила сюди вперше, прийшла в захват од мальовничого вигляду й краси самої тераси; потім вона попросила капелана пояснити їй, яким було призначення цієї тераси колись, перш ніж замок із фортеці перетворився на резиденцію графів Рудольштадтів.

— За старих часів, — почав він розповідати, — це був бастіон, своєрідний укріплений майданчик, звідки гарнізон міг спостерігати за пересуванням

ворожих військ у долині й по схилах навколишніх гір. Адже в горах немає жодного проходу, який не було б видно звідси. У давнину цей майданчик оточувала висока стіна із пророблениими в ній з усіх боків бійницями, що охороняла захисників фортеці від стріл або куль ворога.

— А це що? — запитала Консуело, підходячи до колодязя, влаштованого посередині квітника, на дно якого вели круті гвинтові сходи.

— Це колодязь, який за старих часів завжди вдосталь постачав обложених чудесною гірською водою й був неоціненним благом для фортеці.

— Виходить, це вода, придатна для пиття? — сказала Консуело, дивлячись на зеленувату пінисту воду колодязя. — А мені вона здається каламутною.

— Тепер вона вже не придатна для пиття, або, краще сказати, не завжди буває придатна. Граф Альберт користується нею для поливання квітів. Треба сказати, що ось уже два роки, як із цією водоймою відбуваються дивні речі. Джерело, що пробивається неподалік звідси з гірських надр, стало чомусь нерегулярно подавати воду. Протягом цілих тижнів рівень води стоїть так низько, що Альберт змушує Зденка для поливання своїх улюблених квітів носити воду з іншого колодязя, що на великому дворі. І раптом зовсім зненацька, за одну ніч, а іноді й за одну годину, ця водойма наповнюється теплуватою каламутною — ось такою, як зараз, водою. Трапляється, що вода ця так само раптово зникає, як і з'являється, а буває, що вона тримається довго, причому помалу очищається й робиться холодною та прозорою, мов гірський кришталь. Очевидно, сьогодні вночі сталося саме таке явище, бо ще вчора я сам бачив, що колодязь був повний прозорої води, а зараз вона мутна, ніби водойму спорожнили й знову наповнили.

— Виходить, у цих явищах не спостерігається регулярності? — запитала Консуело.

— Ніякої. И я охоче зайнявся б їх дослідженням, якби граф Альберт, який, через свою дикість, забороняє входити й до своїх кімнат і до квітника, не позбавив мене цієї розваги. Я думав і продовжую думати, що дно водойми заросло мохом і водоростями й що вони-то й забивають отвори, через які надходять підземні води, поки, внаслідок сильного напору, вода нарешті проб'ється.

— Але чим же пояснити раптове зникнення води, яке ви іноді спостерігали?

— Тим, що граф споживає занадто багато води для поливання своїх квітів.

— Але, мені здається, знадобилося б чимало робочих рук, аби спорожнити цю водойму. Хіба вона неглибока?

— Неглибока? Її дна неможливо дістатися!

— У такому разі ваше пояснення мене не задовольняє, — сказала Консуело, вражена тупістю капелана.

— Шукайте кращого, — відповів той, ображений і трохи засоромлений власною недогадливістю.

«Звичайно, я знайду краще», — подумала Консуело, жваво зацікавлена примхами водойми.

— О, якщо ви запитаєте графа Альберта, що все це значить, — знову заговорив капелан, бажаючи маленьким вільнодумством відновити свій престиж в очах проникливої іноземки, — він вам, напевно, скаже, що це сльози його матері, які то висихають, то знову випливають із надр гір. А знаменитий Зденко, чиїй бридні ви так вірите, буде вам присягатися, що там живе сирена, яка тішить своїм співом тих, у кого є вуха, щоб її слухати. Вони вдвох із графом охрестили цю водойму «Джерелом сліз». Це, можливо, досить поетично, але може задовольнити лише тих, хто любить язичницькі баєчки.

«Звичайно, я не задовольнюся цим, — подумала Консуело. — І я довідаюся, чому ці сльози висихають».

— Що стосується мене, — вів далі капелан, — то я переконаний, що на дні колодязя, в іншому кутку, є стік…

— Безумовно! Коли б не це, — перебила Консуело, — колодязь, позаяк він живиться джерелом, завжди був би повний до країв.

— Звичайно, звичайно, — погодився капелан, не бажаючи виявляти, що таке міркування не спадало йому на думку досі. — Це само собою зрозуміло! Але, мабуть, у русі підземних вод сталися якісь значні зміни, — тому-то рівень води й коливається, чого не було раніше.

— А що, ці водойми — справа людських рук чи це природні підземні канали? — допитувалася наполеглива Консуело. — От що цікаво було б знати!

— Але саме це й важко з'ясувати, — відповів капелан, — адже граф Альберт не дозволяє навіть підійти до своєї дорогоцінної водойми й якнайсуворіше заборонив її чистити.

— Так я й думала, — мовила Консуело, йдучи. — І, мені здається, необхідно твердо дотримуватись його бажання: Бог знає, яке нещастя могло б із ним трапитись, якби потривожили його сирену!

«Тепер я зовсім упевнений, — вирішив капелан, розставшись із Консуело, — що розум цієї молодої особи не в кращому стані, аніж у пана графа. Невже божевілля заразливе? Або, може, маестро Порпора й прислав нам її сюди, щоб сільське повітря трохи освіжило їй мозок? Бачачи, з якою завзятістю вона домагається роз'яснення таємниці цієї водойми, я побився б об заклад, що вона дочка якого-небудь венеціанського інженера, будівника каналів, і що їй просто хочеться хвастнути своїми знаннями в цій галузі; але її остання фраза, ця галюцинація сьогодні вранці, коли вона бачила Зденка, і прогулянка, яку вона змусила нас здійснити цієї ночі на Шрекенштейн, — усе це свідчить про те, що її розпитування про водойму — фантазія такого ж ґатунку. Чи не збирається вона, бува, знайти Альберта на дні цього колодязя? Нещасні молоді люди! Якби ви могли знайти там собі розум та істину!»

Потому добряга капелан, чекаючи обіду, взявся за свої молитви.

«Видно, неробство й апатія дивним чином послабляють розум, — у свою чергу думала Консуело. — Чим іншим пояснити, що цій святій людині, яка так багато читала й навчалася, навіть не спадає на думку, чому мене так цікавить ця водойма. Прости мене, Боже, але цей твій служитель дуже мало користується своєю здатністю міркувати. І вони ще говорять, що Зденко дурник!»

Потім Консуело вирушила давати урок співу молодій баронесі, розраховуючи після цього знову взятися за свої розшуки.

Розділ 39

— Чи доводилося вам коли-небудь спостерігати, як вода спадає і як вона прибуває? — тихенько запитала Консуело ввечері капелана, коли той цілком був заклопотаний своїм травленням.

— Що таке? Що трапилося? — вигукнув він, підхоплюючись зі стільця, витріщаючи очі, охоплений жахом.

— Я говорю про водойму, — незворушно продовжувала вона. — Чи доводилося вам самому спостерігати, як відбувається це дивне явище?

— Ах, так! Ви про водойму? Розумію! — відповів він із посмішкою співчуття.

«От, — подумав він, — знову починається напад божевілля».

— Та відповідайте ж мені, предобрий капелане, — сказала Консуело, намагаючись з'ясувати питання з тим жаром, який вона вносила в усі свої розумові заняття, але без усякого злого наміру стосовно цієї достойної людини.

— Зізнаюся, синьйоро, — відповів він холодно, — особисто я ніколи не бачив того, чим ви цікавитесь, і, повірте, мене це не настільки турбує, щоб заради цього я не спав по ночах.

— О! Я в цьому впевнена, — нетерпляче озвалася Консуело.

Капелан знизав плечима й насилу підвівся зі стільця, щоб уникнути цього наполегливого дізнання.

«Ну що ж, коли тут ніхто не бажає пожертвувати годиною сну для такого важливого відкриття, я, якщо знадобиться, присвячу цьому цілу ніч», — подумала Консуело, і, почекавши, поки всі в замку розійдуться по своїх кімнатах, вона накинула плащ і пішла прогулятися садом.

Вечір був холодний, ясний, туман поступово розсіювався, і повний місяць сходив на небокраї; в очікуванні його сходу зірки поблідли, а сухе повітря

доносило кожний звук. Консуело, збуджена, але зовсім не розбита втомою, безсонням, своєю великодушною й, можливо, трохи хворобливою тривогою, була в якомусь гарячковому стані, якого навіть вечірня прохолода не могла заспокоїти. Їй здавалося, що вона близька до мети. Романтичне передчуття, що його вона сприймала за наказ і заохочення неба, підтримувало її енергію й надихало її. Вона сіла на пагорку, поростому травою та обсадженому модринами, і почала прислухатися до тихого жалібного дзюркоту гірського струмка на дні долини. Їй здалося, що часом до дзюркоту води домішується ще більш ніжний, більш жалібний голос. Вона прилягла на траву, щоб, перебуваючи ближче до землі, краще вловити ці легкі, звіювані вітром звуки. Нарешті вона розпізнала голос Зденка. Він співав по-німецькому, і вона розібрала такі слова, абияк пристосовані до чеської мелодії, наївної й меланхолійної, як і та, що вона чула від нього раніше:

«Там, там душа у зневірі й у тривозі чекає свого звільнення.

Звільнення й обіцяної розради.

Але, здається, звільнення — в кайданах, а розрада — невблаганна.

Там, там душа у зневірі й у тривозі знемагає, очікуючи».

Коли голос замовк, Консуело підвелася й оглянулася, шукаючи очима Зденка; вона оббігла весь парк і сад, кличучи його, і повернулася, так і не побачивши юродивого.

Але через годину, після довгої спільної молитви за графа Альберта, на яку були скликані навіть служники замку, коли всі лягли спати, Консуело вирушила до «Джерела сліз» і, сівши на його кам'яному закрайку, серед диких, густих папоротей і посаджених Альбертом ірисів, почала пильно дивитися на непорушну воду, в якій, немов у дзеркалі, відбивався місяць, що стояв у зеніті.

Так минула година. Відважна дівчина вже відчула, що очі її починають злипатися від утоми, коли легкий шум на поверхні води розбудив її. Вона розплющила очі й побачила, що відбиток місяця у водоймі гойдається, розбивається й розпливається світлими колами. У той же час до неї долинуло якесь клекотання й глухий шум, спершу ледь чутний, але потім він усе посилювався. Вода почала спадати, кружляючи, як у лійці, і менш аніж за чверть години зовсім зникла в глибині.

Консуело наважилася спуститися вниз на кілька приступок. Сходи, висічені із гранітних брил, що кучерявою спіраллю вилися в скелі, було споруджено, очевидно, для того, щоб можна було спускатися до води, коли вона перебуває на різних рівнях. Слизькі, вкриті мулом сходи, без усякого поруччя, губилися в страшній глибині. Морок, залишок води, що хлюпала ще на дні невимірної прірви, неможливість утриматися слабкими ногами на грузькій твані — усе це змусило Консуело відмовитися від своєї божевільної спроби. Задкуючи, вона ледве піднялася нагору і, тремтяча, пригнічена, присіла на верхній приступці.

Тим часом вода, здавалося, продовжувала тікати в надра землі: шум ставав усе глухішим, поки зовсім не затих. Консуело хотіла було сходити за ліхтарем, аби оглянути зверху, наскільки це можливо, нутро колодязя, але,

побоюючись упустити прихід того, кого чекала, залишилася й терпляче просиділа, не рухаючись, іще майже цілу годину. Нарешті їй здалося, що на дні колодязя видно слабке світло, і, з тривогою нагнувшись, вона побачила, що це коливне світло помалу рухається догори. Незабаром вона вже не сумнівалася: Зденко піднімався спіральними сходами, тримаючись за залізний ланцюг, вмурований у скелю. По шуму, який він створював, хапаючись за цей ланцюг і кидаючи його, Консуело здогадалася, що в колодязі були своєрідні поруччя, які закінчувалися на певній висоті й існування яких вона ніяк не могла б припустити. Зденко ніс із собою ліхтар. Він повісив його на гак, очевидно для цієї мети вбитий у скелю футів за двадцять нижче рівня землі, а потім легко й швидко піднявся сходами вже без допомоги ланцюга або якої-небудь видимої опори. Одначе Консуело, що стежила за ним з великою увагою, помітила, що він хапається за деякі виступи скелі, за найбільш міцні рослини в стіні й навіть, можливо, за які-небудь зігнуті цвяхи, що стирчали в стіні, намацуючи їх звичною рукою. У той момент, коли він піднявся настільки високо, що міг би помітити Консуело, вона сховалася за кам'яний напівкруглий закрайок, який обрамляв водойму. Зденко вийшов і заходився рвати на клумбах квіти, складаючи, очевидно з розбором і не кваплячись, великий букет. Потім він попрямував до кабінету Альберта, і Консуело бачила крізь скляні двері, як він довго рився там у книгах, поки нарешті знайшов ту, яка, видно, й була потрібна, бо він повернувся до водойми задоволений, сміючись і щось бурмочучи ледве чутно: як видно, його повсякчасна потреба говорити самому із собою боролася в ньому зі страхом розбудити мешканців замку.

Консуело ще не вирішила, чи варто до нього підійти й попросити провести її до Альберта. Треба правду сказати: вражена всім баченим, схвильована затіяною нею справою, задоволена тим, що її передчуття виправдались, але разом з тим і жахаючись при думці, що треба буде спуститися в надра землі й у глиб вод, вона в цю хвилину не знайшла в собі мужності піти навпростець до розв'язки й дозволила Зденку спуститися так само, як він і піднявся, зняти свій ліхтар і зникнути. У міру того як він ішов усе глибше під землю, голос його ставав усе голоснішим, і тепер Консуело вже ясно чула загадкові слова:

«Звільнення — в кайданах, розрада — невблаганна».

Із завмиранням серця Консуело, нахилившись над колодязем, разів десять збиралася погукати його. Нарешті, зробивши над собою героїчне зусилля, вона вже зовсім було зважилася це зробити, але тут їй спало на думку, що Зденко може від несподіванки посковзнутися на цих небезпечних сходах, зірватися й розбитися на смерть. Вона втрималася цього разу, але дала собі слово, що завтра, у більш підходящу хвилину, буде хоробрішою. Консуело почекала ще, щоб подивитись, яким чином буде підніматися вода. Піднялася вона набагато швидше, ніж опускалася: не пройшло й чверті години з тої миті, коли Зденко зник зі своїм ліхтарем і голос його затих, як почувся глухий гуркіт, схожий на віддалені гуркоти грому, і вода ринула з надзвичайною силою, кружляючи, віруючи та б'ючись об стіни своєї в'язниці. Це раптове вторгнення води було таким страшним, що Консуело затремтіла: адже бідолашний Зденко, граючись із такою небезпекою, розпоряджаючись у такий спосіб силами природи, міг бути віднесеним бурхливою течією і викинутим на поверхню водойми, як ці плаваючі, вкриті мулом рослини!

А тим часом це відбувалося, мабуть, дуже просто. Можливо, варто було тільки підняти й опустити шлюз або, приходячи, покласти камінь, а йдучи, зняти його. Але цей чоловік, такий неуважний, завжди занурений у свої дивні мріяння, хіба не міг він помилитися й зрушити цей камінь трішки раніше, ніж треба? Чи приходить він по тому самому підземному ходу, по якому тече й вода із джерела? «Так чи інакше, але я мушу пробратися туди з ним або без нього, — сказала собі Консуело, — і це буде не пізніше завтрашньої ночі, тому що там є душа в тривозі й у зневірі, що чекає мене і знемагає, очікуючи. Адже не випадково Зденко співав це, і недаремно він, ненавидячи німецьку мову й ледве висловлюючись нею, нині раптом заговорив по-німецькому».

Нарешті вона пішла спати, але страшні кошмари терзали її всю ніч. Гарячковий стан її посилювався, але, ще сповнена сил і рішучості, вона не усвідомлювала цього, а тільки щохвилини прокидалася злякано, уявляючи, що вона все ще на приступках тих жахливих сходів і безсила на них піднятись, а вода під нею все прибуває й прибуває із глухим ревінням і блискавичною швидкістю.

За ніч вона так спала з лиця, що вранці всі це помітили. Капелан не міг утриматися, аби не шепнути канонісі, що ця «приємна й люб'язна особа», очевидно, несповна розуму. І добра Вінцеслава, яка не звикла бачити серед оточення стільки мужності й самовідданості, сама почала думати, що Порпоріна щонайменше дівчина досить екзальтована, нервова й легко піддається збудженню, — каноніса занадто покладалася на свої міцні, оббиті залізом двері та вірні ключі, що постійно бряжчали біля її пояса, щоб продовжувати вірити в появу й зникнення Зденка позаминулої ночі. Тому вона звернулася до Консуело з ласкавими й повними жалю словами, благаючи її не брати так близько до серця їхнього сімейного горя, подумати про своє здоров'я, у той же час намагаючись підтримати в дівчині надію на повернення Альберта, — надію, що, треба сказати, почала вже вмирати в глибині її душі.

Але вона була вражена й разом з тим обрадувана, коли Консуело з блискучими від захвату очима й радісною усмішкою, у якій проступала певна гордість, відповіла їй:

— Ви маєте рацію, що вірите в його повернення й чекаєте його, дорога синьйоро. Граф Альберт не тільки живий, але, сподіваюсь, і непогано почувається, позаяк у своєму притулку цікавиться улюбленими книгами й квітами. У цьому я переконана й можу вам надати докази.

— Що ви хочете сказати цим, дороге дитя моє? — вигукнула каноніса, піддаючись її впевненому тону. — Що ви дізналися?

Що ви відкрили? Заради самого Бога, говоріть, поверніть до життя нещасну родину!

— Скажіть графові Християнові, що його син живий і недалеко звідси. Це так само вірно, як те, що я люблю вас і поважаю.

Каноніса підхопилася, щоб бігти до брата, який іще не спускався до вітальні, але погляд і зітхання капелана утримали її на місці.

— Не будемо так необачно радувати мого бідолашного Християна, — мовила вона, також зітхаючи. — Знаєте, люба, якби ваші чудесні обіцянки не збулися, ми завдали б нещасному батькові смертельного удару!

— Ви сумніваєтеся в моїх словах? — запитала з подивом Консуело.

— Боронь боже, шляхетна Ніно! Але ви можете помилятися! На жаль, з нами самими це не раз траплялося! Ви говорите, люба, про докази. Чи не могли б ви надати їх нам?

— Не можу… або, скоріше, мені здається, що я не повинна цього робити, — з деякою зніяковілістю мовила Консуело. — Я розкрила таємницю, якій граф Альберт, безсумнівно, надає великого значення, але не вважаю себе вправі видати її без його згоди.

— Без його згоди! — вигукнула каноніса, нерішуче дивлячись на капелана. — Вже чи й справді бачила вона його?

Капелан ледве помітно знизав плечима, зовсім не розуміючи, як він терзає бідну канонісу своєю недовірою.

— Я його не бачила, — вела далі Консуело, — але незабаром побачу, і ви теж, сподіваюся, побачите. От чому я й боюся затримати його повернення своєю нескромністю, яка суперечить його волі.

— Нехай панує божественна істина у твоєму серці, великодушне створіння, і нехай промовляє вона твоїми вустами! — сказала розчулена каноніса, дивлячись на Консуело ніжно, але все-таки з деяким занепокоєнням. — Зберігай свою таємницю, якщо вона в тебе є, і поверни нам Альберта, якщо тобі до снаги це зробити! Одне можу сказати: якщо це здійсниться, я буду цілувати твої коліна, як зараз цілую твоє бідолашне чоло… вологе й гаряче, — додала вона, торкаючись губами прекрасного збудженого чола молодої дівчини й схвильовано дивлячись на капелана.

— Якщо вона й божевільна, — сказала Вінцеслава капеланові, тільки-но вони залишилися наодинці, — все-таки це ангел доброти, і мені здається, вона приймає наші страждання ближче до серця, ніж ми самі. Ах, отче мій! Над цим будинком тяжіє прокляття: тут кожного, у кого в грудях б'ється благородне серце, уражає божевілля, і наше життя минає у тому, що ми жаліємо тих, ким мали б захоплюватися.

— Я зовсім не заперечую добрих намірів юної іноземки, — заперечив капелан, — але розповідь її — марення, не сумнівайтеся в цьому, пані. Вона, очевидно, сьогодні вночі бачила вві сні графа Альберта й ось необережно видає нам свої сни за дійсність. Остерігайтеся збентежити благочестиву, покірливу душу вашого шановного брата такими порожніми, легковажними запевненнями. Може, не варто було б також занадто заохочувати й безрозсудну хоробрість синьйори Порпоріни… Це може призвести її до небезпек іншого ґатунку, ніж ті, котрим вона так сміливо йшла назустріч досі…

— Я вас не розумію! — із серйозним і наївним виглядом відповіла каноніса Вінцеслава.

— Дуже нелегко пояснити вам це… — мовив достойний пастир. — А все-таки мені здається, що якби таємне спілкування, зрозуміло, найчистіше, найбезкорисливіше, виникло між цією молодою артисткою та шляхетним графом…

— Ну й що ж? — запитала каноніса з подивом.

— Що ж? А чи не думаєте ви, пані, що увага й дбайливість, самі по собі досить безневинні, можуть за короткий час завдяки обставинам і романтичним ідеям вилитися в щось небезпечне для спокою й достоїнства молодої музикантки?

— Мені це ніколи не спало б на думку! — вигукнула каноніса, вражена цими міркуваннями. — Невже, отче мій, ви допускаєте, що Порпоріна може забути своє скромне, залежне становище й увійти в які-небудь стосунки з людиною, що стоїть настільки вище за неї, як мій племінник Альберт фон Рудольштадт!

— Граф Альберт фон Рудольштадт може сам мимоволі наштовхнути її на це, проповідуючи, що переваги народження й класу — одні лише порожні забобони.

— Знаєте, ви заронили в мою душу серйозне занепокоєння, — сказала Вінцеслава, у якій прокинулася фамільна гордість і марнославство, породжене походженням, — єдина її вада. — Невже зло вже зародилося в цьому юному серці? Невже в її хвилюванні, у прагненні розшукати Альберта не природжена великодушність, не прихильність до нас, а менш чисті мотиви?

— Хочу сподіватися, що поки цього ще немає, — відповів капелан, у якого була єдина пристрасть — розігрувати за допомогою своїх порад і суджень особливу роль у графській родині, зберігаючи при цьому видимість боязкої поваги й раболіпної покірності. — Але вам усе-таки треба, дочко моя, пильно стежити за подальшими подіями й увесь час пам'ятати про небезпеку. Ця важка роль якнайбільше підходить вам, адже небо нагородило вас обережністю й проникливістю.

Розмова ця дуже схвилювала канонісу й дала зовсім новий напрямок її тривогам. Немов забувши, що Альберт майже втрачений для неї, що він, може, у цю хвилину помирає чи навіть помер, вона була цілковито стурбована думкою, як запобігти наслідкам того, що в душі називала «непідходящою» прихильністю. Вона нагадувала в цьому індіанця з байки, який, рятуючись од лютого тигра, заліз на дерево й відганяв надокучливу муху, що дзижчала над його головою.

Протягом усього дня вона не зводила очей із Порпоріни, стежачи за кожним її кроком, тривожно зважуючи кожне її слово. Наша героїня, — а тепер наша мужня Консуело була воістину герошею, — не могла не помітити занепокоєння каноніси, але була далека від того, щоб пояснювати його чим-не-будь іншим, окрім недовіри до її обіцянки повернути Альберта. Дівчина й не намагалася приховати своє хвилювання, бо її спокійна, бездоганна совість підказувала їй, що вона може не червоніти за свій задум, а пишатися ним. Зніяковілість, викликана в ній кілька днів тому захопленим ставленням молодого графа, розвіялася перед серйозною рішучістю діяти, породженою аж ніяк не особистим марнославством. Уїдливі глузування Амалії, що вгадувала її план, хоча й не знала його подробиць, мало її зачіпали. Ледь звертаючи на них увагу, вона відповідала тільки усмішкою, даючи можливість канонісі

прислухатися до ущипливих слів юної баронеси, запам'ятовувати їх, витлумачувати й знаходити в них страшний таємний зміст.

Розділ 40

Консуело, помітивши, що каноніса стежить за нею так, як цього не бувало раніше, і побоюючись, як би така недоречна ретельність не зашкодила її планам, стала триматися більш холоднокровно, завдяки чому їй удалося вдень вислизнути з-під нагляду Вінцеслави й прудко вирушити по дорозі до Шрекенштейну. У цю хвилину вона нічого іншого не хотіла, як зустріти Зденка, домогтися від нього пояснень і остаточно з'ясувати, чи захоче він провести її до Альберта. Вона побачила його досить близько від замку, на стежці, що вела до Шрекенштейну. Здавалося, він охоче йшов їй назустріч і, порівнявшись, заговорив із нею дуже швидко по-чеському.

— Я не розумію тебе, на жаль, — мовила Консуело, як тільки їй удалося вставити слово. — Я майже не знаю й німецької мови; це груба мова, ненависна нам обом: тобі вона говорить про рабство, а мені про вигнання. Але позаяк це єдиний спосіб розуміти одне одного, не відмовляйся говорити зі мною по-німецькому; ми обоє однаково погано говоримо нею, але я тобі обіцяю вивчитися по-чеському, якщо тільки ти захочеш мене вчити.

Після цих приємних йому слів Зденко став серйозний і, простягаючи їй свою суху, мозолисту руку, яку вона, не замислюючись, потисла, сказав по-німецькому:

— Добра дівчино божа, я навчу тебе своєї мови й усіх своїх пісень; скажи, з якої ти хочеш почати?

Консуело вирішила, що треба підлаштуватися під нього та його примхи, вживаючи при розпитуванні його ж вислови.

— Я б хотіла, — сказала вона, — щоб ти проспівав мені баладу про графа Альберта.

— Про мого брата, графа Альберта, — відповів він, — існує понад двісті тисяч балад. Я не можу передати їх тобі: ти їх не зрозумієш. Я щодня складаю нові, зовсім несхожі на колишні. Попроси що-небудь інше.

— Чому ж я тебе не зрозумію? Я — розрада. Чуєш, для тебе моє ім'я — Консуело! Для тебе й для графа Альберта, який один тут знає, хто я.

— Ти Консуело? — вигукнув зі сміхом Зденко. — О, ти не знаєш, що говориш. «Звільнення — в кайданах…»

— Я це знаю, — перебила вона. — «Розрада — невблаганно». А ось ти, Зденку, нічого не знаєш: звільнення розірвало свої кайдани, розрада розбила свої ланцюги.

— Неправда! Неправда! Дурниці! Німецькі слова! — закричав Зденко, обриваючи свій сміх і перестаючи стрибати. — Ти не вмієш співати!

— Ні, вмію, — заперечила Консуело. — Послухай!

І вона проспівала першу фразу його пісні про три гори, яку прекрасно запам'ятала; розібрати й навчитися правильно вимовляти слова їй допомогла Амалія.

Зденко слухав із замилуванням і потім сказав їй, зітхаючи:

— Я дуже люблю тебе, сестро моя, дуже, дуже. Хочеш, я тебе навчу ще іншої пісні?

— Так, пісні про графа Альберта: спочатку по-німецькому, а потім ти навчиш мене співати її й по-чеському.

— А як вона починається? — запитав він, лукаво на неї поглядаючи.

Консуело почала мотив учорашньої пісні: «Там є, там є душа в тривозі й у зневірі…»

— О! Це вчорашня пісня, сьогодні я її вже не пам'ятаю, — перебив її Зденко.

— Ну так проспівай мені сьогоднішню.

— А як вона починається? Скажи мені перші слова.

— Перші слова? Ось вони, слухай: «Граф Альберт там, там, у печері Шрекенштейну…»

Не встигла вона вимовити цих слів, як вираз обличчя Зденка раптово змінився, очі його заблискали від обурення. Він відступив на три кроки назад, підніс руки, мовби проклинаючи Консуело, і гнівно й погрозливо заговорив щось по-чеському.

Спершу вона злякалась, але, побачивши, що він іде, гукнула його, щоб піти з ним. Він обернувся й, піднявши, очевидно, без усякого зусилля своїми худими й на вигляд такими слабкими руками величезний камінь, люто прокричав по-німецькому:

— Зденко ніколи нікому не зробив зла. Зденко не відірвав би крильця в бідної мухи, а якби мале дитя захотіло його вбити, він дозволив би себе вбити малому дитяті. Але якщо ти хоч раз іще глянеш на мене, вимовиш одне слово, дочко зла, брехухо, австріячко, Зденко розчавить тебе, немов дощового черв'яка, хоча б йому довелося потім кинутися в потік, аби змити зі свого тіла й душі пролиту ним кров!

Консуело із жахом кинулася бігти й у кінці стежки зустріла селянина, що, побачивши її, мертвотно бліду, немов переслідувану кимось, запитав, чи не зустрівся їй вовк.

Консуело, бажаючи випитати, чи бувають у Зденка напади буйного божевілля, сказала йому, що вона зустріла юродивого й злякалася.

— Вам нема чого боятись юродивого, — з усмішкою відповів селянин, який угледів у цьому боягузтво панянки, — Зденко не злий, він завжди або сміється, або співає, або розповідає історії, нікому незрозумілі, але такі гарні.

— Але хіба не буває, щоб він розсердився, почав погрожувати й шпурляти каміння?

— Ніколи, ніколи! — відповів селянин. — Цього з ним не траплялося й ніколи не трапиться. Зденка нема чого боятися: Зденко безгрішний, як ангел.

Трохи заспокоївшись, Консуело вирішила, що селянин, мабуть, має рацію і що вона необережно сказаним словом сама викликала в Зденка перший і єдиний напад сказу. Вона гірко дорікала собі за це. «Я занадто поквапилася, — говорила вона, — я розбудила в мирній душі цього чоловіка, позбавленого того, що так гордо йменують розумом, невідоме йому страждання, що тепер може знову прокинутися з найменшого приводу. Він був тільки маніяком, а я, здається, довела його до божевілля». Але їй стало ще важче, коли вона згадала про причину, що викликала гнів Зденка. Тепер уже не було сумніву: її здогад про те, що Альберт переховується десь на Шрекенштейні, був справедливим. Але як ретельно й із якою підозрілістю оберігали Альберт і Зденко цю таємницю навіть од неї! Виходить, вони й для неї не робили винятку, виходить, вона не мала ніякого впливу на графа Альберта. Те натхнення, завдяки якому він назвав її своєю розрадою, символічна пісня Зденка, що прикликала її напередодні, зізнання, яке Альберт зробив ідіотові щодо ім'я Консуело, — усе це, виходить, було хвилинною фантазією, а не глибоким, постійним внутрішнім почуттям, що вказувало йому, хто його визволителька й утішниця. Навіть те, що він назвав її «Розрадою», вгадавши, як її звати, було, мабуть, простою випадковістю. Вона ні від кого не приховувала, що вона іспанка й володіє своєю рідною мовою ще краще, ніж італійською. І ось Альберт, захоплений її співом, не знаючи іншого слова, яке могло б сильніше виразити те, чого жадала його душа, чим була сповнена його уява, саме із цим словом звернувся до неї мовою, якою володів досконало і якої ніхто, крім неї, не розумів. Консуело й дотепер не тішила себе ніякими особливими ілюзіями на цей рахунок. Але в їхній своєрідній, дивній зустрічі відчувався мовби фатум, і її уяву було захоплено мимоволі.

Тепер усе було під сумнівом. Чи забув Альберт, переживаючи нову фазу екзальтації, той захват, який він відчув, побачивши її? Може, вона була вже неспроможна принести йому полегшення й порятунок? А можливо, Зденко, який здавався їй спочатку таким кмітливим, готовим усіляко допомогти Альбертові, був більш безнадійно божевільним, аніж їй хотілося б думати? Чи виконував він накази свого друга, чи зовсім забував про них, коли з люттю забороняв молодій дівчині підходити до Шрекенштейну й дошукуватись істини?

— Ну що? — запитала її тихенько Амалія, коли вона повернулася додому. — Вдалося вам бачити Альберта, який летить у хмарах заходу? Чи не змусите ви його потужними заклинаннями повернутися сьогодні вночі через димар?

— Можливо, — відповіла Консуело не без досади.

Уперше в житті самолюбство її було уражено. Вона вклала у свій задум стільки щирої самовідданості, стільки великодушного захоплення, що тепер страждала, бачачи, як насміхаються й знущаються з її невдачі.

Весь вечір вона була смутна, і каноніса, помітивши зміну, що сталась у ній, приписала її остраху, який відчувала Консуело, помітивши, що дала привід розгадати згубне почуття, котре зародилось у її серці.

Але каноніса прикро помилялась. Якби Консуело відчула який-небудь проблиск нової любові, у ній не було б ні тієї гарячої віри, ні тієї святої сміливості, які досі направляли й підтримували її. Навпаки, ніколи ще, мабуть, із такою гіркотою не переживала вона повернення своєї колишньої пристрасті, як тепер, коли героїчними подвигами і якимось фанатичним людинолюбством прагнула заглушити її.

Увійшовши ввечері до своєї кімнати, вона побачила на спінеті старовинну книгу із золотим обрізом, прикрашену гербом, у якій зараз же впізнала ту, що минулої ночі з кабінету Альберта виніс Зденко. Вона розкрила її на тому місці, де була закладка, і їй впали в око перші слова покаянного псалма: «De profundis clamavi ad te»[138]. Ці латинські слова було підкреслено, очевидно, свіжим чорнилом, тому що риска відбилася й на наступній сторінці. Консуело перегорнула всю книгу, що виявилася старовинною, так званою Кралицькою Біблією[139], виданою 1579 року, і ніде не знайшла більше ніякої вказівки, ніякої оцінки на полях, ніякої записки. Але хіба цей крик, який вирвався з безодні, так би мовити, з надр землі, не був сам по собі досить багатозначний і красномовний? Чому ж між наполегливим, певним бажанням Альберта й недавнім поводженням Зденка існувала така суперечність?

Консуело зупинилася на своєму останньому припущенні: Альберт, хворий і пригнічений, лежить у підземеллі під Шрекенштейном, а Зденко у своїй божевільній любові до нього не випускає його звідти. Може, граф — жертва цього божевільного, який по-своєму обожнює його і тримає молодика в полоні, дозволяючи лише зрідка глянути на світ Божий і виконуючи його доручення до Консуело; а потім, із якогось незрозумілого капризу або страху, сам же чинить опір їхньому здійсненню. «Ну що ж? — сказала собі Консуело. — Нехай я зустріну справжню небезпеку — я піду туди; нехай дурням і егоїстам здасться це смішним і безрозсудним — я все-таки піду, ризикуючи навіть бути ображеною байдужістю того, хто мене прикликає. Але як можна ображатись, коли він і справді не менш божевільний, аніж Зденко? Пожаліви їх обох, я лише виконаю свій обов'язок. Я корюся гласу Бога, що надихає мене, і його десниці, що притягає мене з нездоланною силою».

Гарячкове збудження, в якому вона перебувала останніми днями, що змінилося після злощасної зустрічі зі Зденком страшним занепадом духу, знову охопило її. Вона знову відчула приплив сил, душевних і фізичних. Приховавши від Амалії й книгу, і свій збуджений стан, і свій план, весело побалакавши з

нею й давши їй заснути, Консуело вирушила до «Джерела сліз», захопивши із собою потайний ліхтар, що його вона роздобула ще вранці.

Прождала вона досить довго й через холод була змушена кілька разів заходити до кабінету Альберта, щоб хоч трохи зігрітись. У цій кімнаті була маса книг, але вони не стояли, як належить, на полках шаф, а були абияк звалені на підлозі посеред кімнати, ніби хтось кинув їх туди з презирством і відразою. Консуело зважилася заглянути в них. Майже всі вони були латинські, і вона могла тільки здогадуватися, що вони трактують про релігійні дискусії й видані або схвалені римською церквою. Вона намагалася було розібрати заголовки цих книг, як раптом почула очікуване клекотання води в колодязі. Прикривши свій ліхтар, вона кинулася туди, сховалася за кам'яний закрайок колодязя й стала чекати Зденка. Цього разу він не затримався ні у квітнику, ні в кабінеті… Він пройшов через обидві кімнати й вийшов із апартаментів Альберта, як довідалася потім Консуело, щоб подивитися й послухати біля дверей молитовні, а також біля дверей спальні графа Християна, чи молиться старий у своєму горі, чи спокійно спить. Цю дбайливість він часто виявляв із власної ініціативи, навіть не дістаючи на те наказів Альберта, як ми це побачимо далі.

Консуело не стала роздумувати, що робити. Усе було вирішено заздалегідь. Більше вона вже не сподівалася ні на розум, ні на доброзичливість Зденка; вона хотіла добутися до того, кого вважала бранцем, самотнім, позбавленим нагляду й догляду. Безсумнівно, між замком і Шрекенштейном існував тільки один підземний хід. Нехай цей шлях важкий і небезпечний, але у всякому разі там можна пройти, позаяк Зденко по ньому подорожував щоночі. Звичайно, надто важливо було мати при собі світло, і Консуело запаслася свічками, шматком заліза, губкою та кременем, щоб у разі потреби мати можливість викресати вогонь. Розповідь, чута нею від каноніси про облогу, витриману колись у замку Тевтонським орденом, вселяла їй переконання, що вона зможе підземним ходом добутися до Шрекенштейну. За словами Вінцеслави, у цих лицарів був у самій їхній трапезній колодязь, який живиться водою із сусідніх гірських джерел. Коли їхнім шпигунам треба було вийти для спостереження за ворогом, вода з колодязя випускалась, і вони проходили підземним ходом у підвладне їм село. Консуело пам'ятала, що, за місцевими переказами, село, розташоване на пагорбі, прозваному із часу пожежі Шрекенштейном, було підпорядковане фортеці Велетнів і під час облоги підтримувало з нею таємні зносини. Отже, завзято розшукуючи потайний хід, вона мала для цього серйозні підстави й міркувала цілком тверезо.

Вона скористалася відсутністю Зденка, щоб спуститись у водойму, але перед цим, ставши на коліна, доручила свою душу Богові й наївно перехрестилась, як тоді, за лаштунками театру Сан-Самуеле, перед своїм першим виходом на сцену; потім хоробро почала спускатися крутими гвинтовими сходами, відшукуючи в стіні ті точки опори, якими, як вона бачила, користувався Зденко, і намагаючись при цьому не дивитися вниз, аби не запаморочилася голова. Благополучно добувшись до залізного ланцюга й узявшись за нього, Консуело відчула себе більш упевнено, і в неї вистачило цілковитого самовладання заглянути на дно водойми. Там іще стояла вода, що схвилювало було Консуело, але зараз же в неї майнула думка, що, хоча водойма, можливо, й дуже глибока, вихід із підземелля, звідки з'являвся Зденко, мав бути недалеко від поверхні землі. Вона вже спустилася з п'ятдесятьох сходинок із тією спритністю й жвавістю, якої немає в дівиць, вихованих у

вітальнях, але яка в дітей простолюдинів виробляється серед ігор і зберігається на все життя. Єдиною небезпекою, що їй загрожувала, було посковзнутися на вогких сходинках. Але Консуело заздалегідь знайшла в якомусь кутку старий крислатий капелюх, що його довго носив на полюванні барон Фрідріх, викроїла з нього підошви й підв'язала їх шнурками до своїх черевиків на зразок котурнів: в останню нічну екскурсію Зденка вона помітила таке пристосування на його ногах. На таких повстяних підошвах Зденко безшумно рухався коридорами замку, чому їй і здавалося, що він пливе подібно до тіні, а не крокує як людина. У давнину у гуситів було заведено перед раптовим нападом на ворога взувати таким чином не тільки своїх шпигунів, але навіть і коней.

Біля п'ятдесят другої сходинки Консуело побачила трохи ширшу кам'яну плиту й низьку стрілчасту арку. Не замислюючись, вона ввійшла в неї й, зігнувшись, пробралась у вузьку, низьку підземну галерею, надзвичайно міцно зроблену рукою людини й ще всю мокру від води, яка щойно спала. Хвилин п'ять вона йшла по ній, не зустрічаючи ніяких перешкод і не відчуваючи страху, як раптом позаду почувся слабкий шум. Може, це Зденко вже спускався, вирушаючи на Шрекенштейн, але вона була набагато попереду його й іще додала кроку, щоб небезпечний супутник не наздогнав її. Він ніяк не міг запідозрити, що вона йде попереду, тож йому нічого було поспішати, а поки він буде виспівувати свої жалібні пісні й бурмотіти свої нескінченні казки, вона встигне дійти до Альберта й опинитися під його захистом.

Одначе почутий нею шум став посилюватися — тепер він уже був схожий на гуркіт вод, що бурхливо несуться. Що ж могло трапитися? Чи не здогадався Зденко про її намір? Чи не відкрив він шлюзи, щоб затримати її й утопити? Але зробити це він міг, лише ввійшовши сюди сам, а він, безсумнівно, був за нею. Думка ця, однак, не дуже її заспокоїла. Зденко був здатний скоріше пожертвувати життям, потонути разом з нею, ніж допустити, щоб притулок Альберта було відкрито. На всьому своєму шляху Консуело не помітила ні заступа, ні шлюзу, ні каменя — нічого, чим можна було б затримати воду й потім спустити її. Вода могла бути тільки попереду неї, а тим часом шум чувся позаду, і він усе наростав, посилювався, наближався зі страшним гуркотом.

Раптом Консуело з жахом помітила, що галерея, замість того щоб підніматися, опускається — спочатку поступово, а потім усе крутіше й крутіше. Нещасна помилилася дорогою! Похапцем, через густу пару, що піднімалась із дна колодязя, вона не помітила іншої арки, значно ширшої, що була якраз напроти тієї, до якої вона ввійшла. Вона потрапила до каналу, що слугував стоком для вод колодязя, замість того щоб піднятися по іншому, котрий вів до резервуара або до джерела. Зденко, ідучи протилежною дорогою, преспокійно відкрив шлюзи: вода ринула водоспадом на дно колодязя й, наповнивши його до стоку, вже кинулася в галерею, по якій мчала розгублена, похолола від жаху Консуело. Незабаром і ця галерея, до якої надходив надлишок води, мала у свою чергу наповнитися. У міру наближення до безодні, куди мала ринути вода, спуск ставав усе крутішим. Іще секунда, ще мить — і канал буде затоплено. Звід, іще зовсім мокрий, говорив про те, що вода заповнює його доверху, що порятунку немає й, хоч як мчатиме нещасна втікачка, їй однаково не врятуватися від бурхливого потоку, що несеться за нею. Повітря вже витіснялося масою води, що наближалася зі страшним шумом. Від ядушливої спеки ставало важко дихати. Саме життя немов

завмирало, душа наповнювалася жахом і розпачем. Уже гуркіт розлютованої води лунав зовсім близько від Консуело, вже рудувата піна, лиховісна передвісниця потоку, з'явилася на вимощеній підлозі галереї й випередила повільну, розгублену жертву.

Розділ 41

— О матінко! — вигукнула Консуело. — Розкрий мені свої обійми! О Андзолето, я так любила тебе! О Боже, винагороди мене в кращому житті!

Ледь із грудей Консуело встиг вирватися цей крик передсмертної туги, як вона спіткнулася й ударилася об непомічену перешкоду. Яка несподіванка! Яка милість Божа! Це були круті вузькі сходи, що піднімалися кудись нагору, і Консуело полетіла по них на крилах страху й надії. Звід нависає над самою головою; потік несеться, ударяється об сходи, по яких Консуело вже встигла вибігти, заливає перші десять сходинок, обдає по самі кісточки ноги дівчини, що швидко тікають від нього, й нарешті, досягши низького зводу, що залишився вже за Консуело, зі страшним шумом падає в глибокий резервуар, над яким на крихітному майданчику опинилась юна героїня, що добулася сюди поповзом, у сутінках, бо страшний порив вітру, що пронісся перед вторгненням води, задув її ліхтар.

Консуело падає на останню сходинку; підтримувана інстинктом самозбереження, вона ще не знає, чи врятована вона, чи, може, шумливий водоспад — це нова небезпека, що загрожує їй, а холодні бризки, які обдають її волосся, — це розпростерта над нею крижана рука смерті.

Тим часом резервуар поступово наповнюється, і буйні води джерела несуться далі в надра землі іншими, глибшими стоками. Шум затихає, пара розсіюється, у підземеллі чується дзвінке дзюрчання води, скоріше благозвучне, ніж страшне. Тремтячою рукою Консуело вдається запалити ліхтар. Серце ще калатає в грудях, але мужність уже повернулася до неї. На колінах дякує вона Богові та своїй матері й нарешті озирається навкруги, спрямовуючи коливне світло ліхтаря на те, що оточує її.

Великий, створений природою грот розпростер свій звід над прірвою, наповнюваною водою з далекого джерела, що губиться в надрах Шрекенштейну. Прірва ця така глибока, що води в ній не видно; якщо ж кинути туди камінь, він летить хвилини дві й поринає із шумом, що нагадує гарматний постріл. Довго потім відлуння печери повторює цей звук, а лиховісне клекотання невидимої води, мовби гавкіт пекельної зграї, триває ще довше. Вузька стежка, висічена в одній зі скелястих стін грота, в'ється над прірвою й губиться в іншій темній галереї, що йде нагору, відхиляючись від потоку, і вже не носить на собі ніяких слідів руки людської…

Таким був шлях, що відкривався перед Консуело. Іншого немає: вода залила й зовсім закрила дорогу, по якій вона сюди прийшла. Не чекати ж їй тут

повернення Зденка! Тут убивчо сиро, світло ліхтаря вже блідне, мерхне, загрожує зовсім згаснути, а потім його не запалиш.

Консуело не падає духом, хоча прекрасно розуміє, що це не шлях на Шрекенштейн. Ці підземні галереї, що відкриваються перед нею, — гра природи: вони ведуть або в тупики, або в лабіринт, звідки їй не знайти виходу. І все-таки вона зважується йти по них, хоча б для того, щоб знайти собі більш сухий притулок до майбутньої ночі. Уночі знову з'явиться Зденко, він зупинить потік, вода в галереї схлине, бранка зможе вибратися звідси і знову побачить над собою світло зірок.

Отже, Консуело з новими силами заглибилася в схованки підземелля. Але цього разу вона уважно придивлялася до всіх змін ґрунту й намагалася ввесь час іти нагору, не спокушаючись більше просторими й прямими на вигляд галереями, що траплялись їй на кожному кроці. Вона була впевнена, що, діючи так, не наткнеться на потік і зможе потім повернутися назад. Вона рухалася серед тисячі перешкод: величезні камені перепиняли їй дорогу, ранили ноги; величезні кажани, сполохані світлом ліхтаря, цілими зграями билися довкола нього й, ніби духи пітьми, носилися над подорожньою. Але після перших хвилин здивування та страху кожна нова перешкода лише надавала їй мужності. Місцями доводилось перебиратися через гігантські кам'яні брили, що відірвалися від скель, які теж загрожували обвалитися й висіли за яких-небудь двадцять футів над її головою; місцями ж прохід так звужувався й звід ставав таким низьким, що їй доводилося повзти в розрідженому гарячому повітрі. Так просувалася вона з півгодини, як раптом після одного особливо вузького проходу, крізь який, незважаючи на всю її стрункість і гнучкість, їй ледь удалося пройти, вона потрапила з вогню та в полум'я, опинившись віч-на-віч зі Зденком, спершу скам'янілим од здивування й жаху, а потім обуреним, розлютованим, погрозливим — таким, яким вона вже бачила його одного разу.

У цьому лабіринті, серед незліченних перешкод, при мерехтливому світлі ліхтаря, що загасав раз у раз від нестачі повітря, про втечу нічого було й думати, і Консуело вирішила, доки вистачить сил, захищати своє життя. З піною на губах, із блукаючим поглядом Зденко, мабуть, цього разу не думав обмежитися одними погрозами. Раптово він прийняв надзвичайне за своєю жорстокістю рішення: він заходився збирати величезні камені й навалювати їх один на один між собою й Консуело, щоб замурувати вузьку галерею, де вона перебувала. У такий спосіб він міг бути впевнений, що, не спускаючи води протягом декількох днів, заморить її голодом, — так бджола, знайшовши у своїй чарунці настирливого шершня, заліплює воском вхід до неї.

Але Зденко споруджував цю стіну із граніту й притому споруджував її з неймовірною швидкістю. Атлетична сила, яку виявляла ця на вигляд худа, виснажена людина, перевертаючи й піднімаючи брили, занадто красномовно говорила Консуело про те, що опір немислимий і що краще повернутися назад, у надії знайти який-небудь інший вихід, аніж доводити юродивого до краю люті. Вона спробувала розчулити його, умовити, переконати своїми словами.

— Зденку, — говорила вона, — що ти робиш, безумцю? Альберт не простить тобі моєї смерті. Альберт чекає й кличе мене. Я ж друг його, його розрада, його порятунок. Гублячи мене, ти цим губиш свого друга й брата.

Але Зденко, боячись піддатися дії її слів і твердо вирішивши продовжувати почату справу, заспівав рідною мовою веселу, жваву пісню, не перестаючи в той же час зводити свою циклопічну стіну.

Іще один камінь, і спорудження буде завершено. Консуело з жахом дивилася на роботу Зденка. «Ніколи, — думала вона, — не зруйнувати мені цієї стіни: тут потрібні руки велетня». Останній камінь було покладено, та незабаром Консуело помітила, що Зденко береться за спорудження другої стіни. Очевидно, ціла фортеця споруджувалася між нею й Альбертом. А Зденко все продовжував співати й, здавалося, насолоджувався своєю роботою.

Раптом щаслива думка осяяла Консуело. Вона пригадала ту єретичну формулу, яку переклала їй Амалія і яка так обурила капелана.

— Зденку! — крикнула вона йому по-чеському крізь щілину стіни, що вже відділяла їх. — Друже Зденку! «Скривджений нехай поклониться тобі».

Ледь встигла вона вимовити ці слова, як вони подіяли на Зденка магічно: впустивши з рук величезний камінь, він почав із важким зітханням розбирати стіну ще поспішніше, ніж складав; закінчивши, він простягнув руку Консуело й мовчки допоміг їй перебратися через нагромаджені брили каменів, після чого уважно подивився на неї, дивно зітхнув і, передавши їй три ключі на червоній стрічці, вказав на дорогу, що лежала перед нею, і мовив:

— «Скривджений нехай поклониться тобі».

— А ти хіба не хочеш бути моїм провідником? — запитала вона. — Доведи мене до твого пана.

Зденко похитав головою.

— У мене немає пана, — заперечив він, — у мене був друг. Ти віднімаєш його в мене. Веління долі звершилось. Іди, куди направляє тебе Господь. Я ж буду плакати тут, доки ти повернешся.

Сівши на купу каменів, він затулив обличчя руками й не вимовив більше ані слова.

Консуело не стала витрачати часу на його розраду. Вона боялась, як би в ньому знову не пробудилася лють, і, користуючись своїм тимчасовим впливом на нього, а головне, знаючи тепер, що вона на вірній дорозі до Шрекенштейну, стрілою помчала вперед. Під час свого болісного ходіння по невідомих галереях Консуело мало просунулася вперед, так що Зденко, ідучи незрівнянно довшою, але недоступною для води дорогою, зустрівся з нею на місці сполучення двох підземних ходів: одного — майстерно висіченого в скелях рукою людини, іншого — жахливого, химерного, небезпечного витвору природи; обоє вони йшли по колу під пагорбом, на якому здіймався замок із його службами. Консуело не підозрювала, що в цю хвилину вона перебувала під парком замку, і, минувши всі його ворота й рови, ішла по дорозі, де ніякі запори й ключі каноніси не могли її зупинити. Пройшовши деяку відстань по новій дорозі, вона задумалася: чи не краще повернутися, відмовившись від заходу, що сповнений таких перешкод і ледь не став для неї фатальним? Адже попереду, можливо, її чекають іще нові небезпеки?.. У Зденка знову міг відродитися його злісний намір. А що, коли він пуститься

за нею навздогін? Що, коли знову спорудить стіну, щоб відрізати їй шлях до повернення? Тоді як, відмовившись од свого наміру й попросивши Зденка очистити їй дорогу до колодязя й випустити з нього воду, аби можна було вибратися на світ Божий, вона, звичайно, цілком могла розраховувати на те, що він поставиться до неї співчутливо й доброзичливо. Але ще занадто сильним було враження пережитих жахів, аби вона могла зважитися знову зустрітись із цим безумцем. Страх, викликаний у неї Зденком, усе наростав, у міру того як вона віддалялася від нього, і тепер, після того як їй удалося з таким вражаючим самовладанням зруйнувати його мстивий задум, вона готова була знепритомніти від самої згадки про це. І Консуело кинулася бігти від Зденка, не маючи мужності ще раз спробувати зм'якшити його й прагнучи лише знайти одні з тих чарівних дверей, од яких він дав їй ключі, щоб скоріше створити перешкоду між собою і його божевіллям.

Але чи не поставиться Альберт, інший безумець, якого вона так завзято й нерозважливо вважала покірним і поступливим, чи не поставиться він до неї так само, як Зденко? Усе тут було вкрито темрявою невідомості, і Консуело, опам'ятавшись од свого романтичного захоплення, запитувала себе, чи не вона є найбожевільнішою з усіх трьох, вона, що кинулася в цю безодню таємниць і небезпек, далеко не маючи впевненості в сприятливому й успішному результаті?

Тим часом вона продовжувала йти просторим підземеллям, майстерно спорудженим сильними руками людей середньовіччя. Це була прорубана в скелях рівна галерея з низьким стрілчастим зводом. Менш тверді породи, крейдяні жили й узагалі всі місця, що загрожували обвалами, були укріплені стінами, складеними із чотирикутних гранітних плит, укритих химерним орнаментом. Але Консуело не втрачала часу на споглядання цієї величезної споруди, яка завдяки свош міцності могла простояти ще не одне століття. Вона не запитувала себе й про те, як могли нинішні власники замку не підозрювати про існування такої дивовижної галереї. Вона могла б легко пояснити собі це, пригадавши, що всі історичні документи цієї родини й цього маєтку було спалено в епоху Реформації в Чехії, більше ста років тому. Але вона не дивилася на всі боки і майже ні про що не думала, крім свого порятунку, радіючи тому, що дорога рівна, що дихається легко й можна безперешкодно бігти вперед. До Шрекенштейну залишалася ще чимала відстань, хоча підземний шлях і був набагато коротшим за звивисту гірську стежку, що вела туди ж. Дорога здавалась їй нескінченною, і, не маючи можливості орієнтуватися, Консуело навіть не знала, веде вона на Шрекенштейн чи кудись далі.

Після чверті години ходьби вона побачила, що звід знову став вищим і всякі сліди архітектурної роботи зникли. Хоча величезні каменоломні й величні гроти, через які проходила Консуело, були також створені людськими руками, але, вкриті рослинністю, наповнювані завдяки численним щілинам свіжим повітрям, вони не мали такого похмурого вигляду, як галереї. Тут була тисяча можливостей сховатися й уникнути переслідування розлютованого ворога. Раптом шум потоку води змусив Консуело здригнутись, — якби в такому становищі вона здатна була жертвувати, вона зізналася б собі, що навіть барон Фрідріх після повернення з полювання не ставився з більшою відразою до води, ніж вона в цю хвилину.

Однак незабаром вона заспокоїлась і зміркувала, що відтоді, як вона віддалилася від прірви, відтоді, як її ледь не затопило, вона ввесь час

піднімалася в гору. Зденко мусив би мати у своєму розпорядженні гідравлічну машину неймовірних розмірів і сили, щоб підняти свого жахливого союзника — тобто потік — до того місця, де перебувала Консуело. Очевидно, їй доведеться десь зустрітися з водою джерела — зі шлюзами або із самим джерелом. І якби вона могла розмірковувати, то навіть здивувалася б, не зустрівши досі на своєму шляху цього таємничого «Джерела сліз», яке живить водойму.

Річ у тім, що джерело це починалося в невідомих гірських надрах, а галерея, перетинаючи його під прямим кутом, зустрічалася з ним спершу біля колодязя, а потім біля Шрекенштейну, де доведеться зустрітися з ним і Консуело. Шлюзи залишалися далеко за нею, на дорозі, якою Зденко пройшов сам-один. Консуело ж тепер наближалася до джерела, якого за останні кілька сторіч не бачив ніхто, крім Альберта і Зденка. Незабаром вона порівнялася зі струмком і пішла вздовж нього, вже нічого не боячись і не наражаючись ні на яку небезпеку.

Стежка, посилана свіжим дрібним піском, тяглася вздовж прозорої чистої води, що текла, тихо дзюркочучи, між доволі крутих берегів. Тут знову відчувалася рука людини. Цю стежку було прокладено по схилу родючої землі: прекрасні рослини, що ростуть біля води, дикий терник у цвіту, незважаючи на сувору пору року, обрамляли струмок своєю зеленню. Повітря, що проникало сюди через масу щілин, було досить для життя рослин, але щілини були занадто вузькі, аби крізь них міг проникнути сюди цікавий погляд. Це було щось на зразок природної теплиці; зводи захищали її від снігу та холоду, а повітря освіжалося завдяки тисячам непомітних продухвин. Здавалося, чиясь дбайлива рука охороняла життя цих чудових рослин і вибирала з піску камінці, що їх викидало водою на берег; і це припущення не було помилкове: Зденко постарався зробити приємною, зручною та безпечною дорогу до притулку Альберта.

Консуело, все ще схвильована пережитими жахами, почала відчувати сприятливий вплив менш похмурої та навіть поетичної обстановки. Бліде проміння місяця, що пробивалося там і сям крізь ущелини скель і заломлювалося в струмливій воді, подув лісового вітерця, що пробігав часом по нерухомих рослинах, до яких не доходила вода, — усе це говорило про те, що вона все ближче й ближче підходить до поверхні землі. Консуело почувала, що оживає, і зустріч, яка мала відбутися наприкінці її героїчного паломництва, уявлялась їй уже в менш похмурих тонах. Нарешті вона побачила, що стежка, раптом круто звернувши від берега, веде в коротку галерею, заново викладену каменями, та обривається біля маленьких дверей. По цих дверях, які здавалися вилитими з металу — до того вони були холодними, — красиво вився плющ.

Коли Консуело зрозуміла, що настав край її випробуванням і ваганням, коли вона доторкнулася своєю втомленою рукою до цієї останньої перешкоди, яка зараз же могла бути усунутою, адже ключ від цих дверей був в іншій її руці, вона раптом зніяковіла, відчувши приплив такої боязкості, яку важче бути подолати, ніж усі пережиті жахи. Отже, їй належить проникнути самій у місце, сховане від усіх поглядів, од усіх людських помислів, аби порушити сон чи мрії людини, яку вона майже не знає, яка їй ні батько, ні брат, ні чоловік, людини, яка, можливо, любить її, але яку сама вона не може й не хоче полюбити.

«Бог направив і привів мене сюди серед найжахливіших небезпек, — говорила вона собі. — З його волі, скоріше навіть, аніж завдяки його заступництву, добулася я сюди. Я прийшла з полум'яною душею, сповненою милосердя, зі спокійним серцем, із чистою совістю, з цілковитою безкорисливістю. Можливо, тут на мене чекає смерть, але це не страшить мене. Моє життя спустошене, і я позбудусь його без особливого жалю. Щоправда, була мить, коли я відчула його, та ось уже ціла година, як я вважаю себе засудженою на жахливу смерть і ставлюся до цього з таким спокоєм, якого я від себе навіть не очікувала. Можливо, це милість, яку Господь посилає мені в мою останню хвилину. Можливо, я загину під ударами розлютованого безумця, але я йду на це із твердістю мучениці. Я гаряче вірю в загробне життя й відчуваю: якщо я впаду тут жертвою своєї відданості, може, нікому не потрібною, але викликаною моєю вірою, мене буде винагороджено в кращому світі. Так що ж зупиняє мене? Звідки в мені ця невимовна зніяковілість, мовби я збираюся зробити поганий учинок і мушу червоніти перед тим, кого прийшла врятувати?»

Ось як Консуело, занадто доброчесна, щоб усвідомлювати свою доброчесність, боролася сама із собою, майже дорікаючи собі за свої витончені переживання. Їй навіть не спадало на думку, що вона може наразитися на небезпеку, більш жахливу для неї, ніж смерть. У своїй непорочності вона не допускала думки, що може стати здобиччю тваринної пристрасті безумця. Але вона інстинктивно боялася, що вчинок її може бути пояснений менш піднесеними міркуваннями, ніж це було насправді. І все-таки вона вклала ключ у замок, — але, зробивши це, разів десять збиралася його повернути й усе не наважувалася: страшна втома, загальний занепад сил заважали їй виявити рішучість у той момент, коли рішучість ця мала бути винагородженою: на землі — актом великого милосердя, на небі — мученицькою кончиною.

Розділ 42

Нарешті вона зважилась. У неї було три ключі. Отже, треба було пройти через троє дверей і дві кімнати, щоб дістатися тієї, де, як вона припускала, перебував полонений Альберт. У неї буде ще час зупинитись, якщо вона відчує, що сили зраджують її.

Вона ввійшла до кімнати з низькими зводами, де не було ніяких меблів, крім ложа із сухої папороті, на яке було кинуто баранячу шкуру. Пара черевиків стародавнього фасону, зовсім зношених, указала їй, що це спальня Зденка. Відразу вона виявила маленький кошичок, що його не так давно принесла із фруктами на скелю Жаху та який тільки через два дні зник звідти. Консуело зважилася відчинити другі двері, замкнувши попередньо перші, тому що вона все ще з жахом уявляла собі можливість повернення лютого хазяїна цього приміщення. Друга кімната, куди вона ввійшла, була, як і перша, з низькими зводами, але стіни були оббиті матами і плетеницями із прутів, прибраними мохом. Грубка давала достатньо тепла, і, ймовірно, з її труби, виведеної

крізь скелю назовні, часом і вилітали іскри, відблиск яких давав загадкове світло, бачене Консуело на вершині Шрекенштейну. Ложе Альберта, як і ложе Зденка, було зроблено із сухого листя і трав, але Зденко вкрив його чудовими ведмежими шкурами, незважаючи на вимоги Альберта дотримуватися цілковитої між ними рівності, — вимога, що її, через жагучу ніжність до свого друга, Зденко, який дбав про нього більше, ніж про себе самого, не завжди виконував. Консуело була зустрінута в цій кімнаті Цинабром; пес, почувши, як повернувся ключ у замку, нашорошив вуха і, з тривогою дивлячись на двері, розташувався біля порога. Цинабр був особливим чином вихований своїм хазяшом: це був друг, а не сторож. Йому із самого раннього дитинства було так суворо заборонено гарчати й гавкати на будь-кого, що він зовсім втратив цю природну для собак звичку. Але, звичайно, якби підійшов до Альберта хто-небудь із недобрими намірами, у Цинабра знайшовся б голос, а якби напав хто-небудь на його хазяїна — він став би люто його захищати. Обережний і обачний, як справжній пустельник, він ніколи не здіймав ані найменшого шуму даремно, не обнюхавши й не розглянувши гарненько людини. Він підійшов до Консуело й, подивившись на неї проникливим поглядом, у якому було щось воістину людське, обнюхав її плаття й особливо руку, у якій вона довго тримала дані їй Зденком ключі; зовсім заспокоєний цією обставиною, він дозволив собі поринути у приємні спогади про своє колишнє знайомство з Консуело й поклав їй на плечі величезні кошлаті лапи, повільно помахуючи й постукуючи об підлогу своїм чудовим хвостом. Виявивши їй такий дружній і почесний прийом, він знову влігся на край ведмежої шкури, що вкривала ложе його хазяїна, і по-старечому ліниво простягся на ній, не перестаючи, одначе, стежити очима за кожним кроком, за кожним рухом гості.

Перш ніж наважитися підійти до третіх дверей, Консуело обвела поглядом обитель пустельника, прагнучи по ній дістати уявлення про душевний стан її мешканця. Ніяких ознак ні божевілля, ні розпачу вона не знайшла. Тут панувала чистота й навіть своєрідний порядок. Плащ і запасна зміна одягу висіли на рогах зубра, — цю диковину Альберт вивіз із нетрів Литви, і вона замінювала йому вішалку. Його численні книги були акуратно розставлені на полицях із необроблених дощок, які трималися на майстерно підібраних товстих сучках. Стіл і два стільці були з того ж матеріалу й такої ж роботи. Гербарій, зошити старовинних нот, зовсім невідомих Консуело, зі слов'янськими заголовками й текстом, іще красномовніше говорили про мирні, прості й серйозні заняття анахорета. Залізна лампа, рідкісна за своєю стародавністю, висіла посередині зводу й освітлювала це меланхолійне святилище, де панувала вічна ніч.

Консуело звернула увагу ще на те, що тут не було зброї. Незважаючи на пристрасть багатих мешканців тутешніх лісів до полювання й до розкішного мисливського знаряддя, необхідного для цієї розваги, в Альберта не було ні рушниці, ні ножа, і його старий пес не був навчений «великій науці», що пояснювало презирство й жалість, з якими барон Фрідріх завжди дивився на Цинабра. В Альберта була відраза до крові, й хоча, очевидно, він менше за інших користувався життям, одначе почував до нього безмежну, якусь навіть релігійну повагу. Він був не в силах позбавити життя найнікчемніше створіння й не міг бачити, коли на його очах робили це інші. Цікавлячись усіма природничими науками, він займався тільки мінералогією й ботанікою. Ентомологія вже здавалася йому занадто жорстокою наукою, і він ніколи не зміг би заради допитливості пожертвувати життям комахи.

Консуело знала про ці особливості Альберта і згадала про них, побачивши знаряддя його безневинних занять.

«Ні, мені нема чого боятися такої лагідної, мирної істоти, — сказала вона собі. — Це келія святого, а не притулок божевільного». Але чим більше вона заспокоювалася щодо його душевного стану, тим більше почувала себе збентеженою та сконфуженою. Вона майже готова була жалкувати, що тут не безумець і не вмираючий. Думка, що зараз вона з'явиться перед звичайним здоровим чоловіком, робила її все більш і більш нерішучою.

Вона постояла так декілька хвилин у роздумі, не знаючи, яким чином сповістити про себе, як раптом до неї долинули звуки якогось дивного інструмента. Це скрипка Страдіваріуса[140] співала чудову мелодію — величну, смутну, що видобувалася вірною і майстерною рукою. Ніколи ще Консуело не чула ні такої досконалої скрипки, ні віртуоза настільки простого й зворушливого. Мелодія була їй незнайома, але, судячи з дивних, наївних форм, вона вирішила, що цей наспів, мабуть, давніший від усього того, що їй було відомо зі старовинної музики. Вона слухала із захватом, і тепер їй стало ясно, чому Альберт так добре зрозумів її після першої проспіваної нею фрази… У нього було щире розуміння справжньої, великої музики. Він міг не бути вченим музикантом, не знати всіх блискучих прийомів цього мистецтва, але в ньому була іскра Божа, дар проникнення, любов до прекрасного. Коли він скінчив, Консуело, зовсім заспокоєна, почуваючи до нього ще більшу симпатію, ніж раніше, вже зібралася було постукати у двері — останню перешкоду, як раптом ці двері повільно відчинилися й перед нею з'явився молодий граф із поглядом, спрямованим у землю, тримаючи в опущених руках скрипку й смичок. Він був страшенно блідий, а волосся й костюм його перебували в такому безладді, якого Консуело ніколи ще не бачила. Його глибока замисленість, пригніченість, розгубленість рухів — усе говорило якщо не про розлад розуму, то у всякому разі про ослаблення волі. Він здавався одним із тих безмовних, позбавлених пам'яті примар, які, за повір'ям слов'ян, заходять уночі до будинків і там машинально, без змісту й мети, інстинктивно роблять те, що робили раніше в житті, причому не впізнають і не бачать ні своїх друзів, ні своїх служників, а ті або тікають, або мовчки, похоловши від жаху та здивування, дивляться на них.

Те ж саме відчула й Консуело, бачачи, що граф Альберт не помічає її, хоча вона й стояла від нього всього за два кроки. Цинабр підвівся й почав лизати руку хазяїна. Альберт щось по-дружньому сказав йому чеською, а потім, слідуючи поглядом за собакою, що підійшов, лащачись, до Консуело, перевів очі на ноги дівчини, взуті в цю хвилину майже так само, як ноги Зденка, й почав уважно їх розглядати; не підводячи голови, він вимовив рідною мовою кілька слів, яких вона не зрозуміла, але вони були схожі на прохання й закінчувались її ім'ям.

Виявивши його в такому стані, Консуело відчула, що її боязкість остаточно зникла. Сповнена жалю, вона тепер бачила в ньому тільки хворого зі змученою душею, який, не впізнаючи, усе-таки кличе її; і сміливо, довірливо поклавши руку на руку молодика, вона вимовила по-іспанськи своїм чистим, проникливим голосом:

— Консуело тут.

Розділ 43

Не встигла Консуело вимовити своє ім'я, як граф Альберт підвів очі й, подивившись на неї, відразу змінився в лиці. Він упустив на підлогу свою дорогоцінну скрипку з такою байдужістю, немов ніколи в житті не грав на ній, і склав руки з виглядом глибокого розчулення й шанобливої скорботи.

— Бідолашна моя Вандо, нарешті я бачу тебе в цьому місці вигнання й муки! — вигукнув він, так важко зітхаючи, що здавалося, груди його готові були розірватися. — Моя дорога, дорога й нещасна сестро, нещаслива жертво, відомщена мною занадто пізно! Я не зумів захистити тебе. О, ти знаєш, що лиходій, який тебе зневажив, загинув у муках і що рука моя безжалісно почервонилася кров'ю його спільників. Я пустив кров рікою біля проклятої церкви[141]. У кривавих потоках змив я безчестя твоє, моє й нашого народу. Чого ж хочеш ти ще, неспокійна й мстива душе? Часи запопадливості й гніву минули, тепер настали дні каяття й спокути. Жадай од мене молитов, сліз, але не крові. Віднині я почуваю до неї відразу й не хочу більше проливати її… Ні, ні, жодної краплі крові! Ян Жижка буде наповнювати свою чашу тільки невичерпними слізьми й гіркими риданнями!

Говорячи це, Альберт, із блукаючим поглядом, у крайнім збудженні, швидко кружляв навколо Консуело, із жахом відступаючи назад щораз, як вона поривалася перервати його дивне заклинання.

Консуело не довелося довго роздумувати, щоб зрозуміти, якого напрямку набуло марення молодого графа.

Вона чула багато розповідей про Яна Жижку й знала, що в цього грізного фанатика була сестра-черниця, що сестра ця ще до початку Гуситської війни померла в монастирі від сорому й горя, збезчещена одним мерзенним ченцем, і що потім усе життя Жижки було довгою, великою помстою за цей злочин. Очевидно, у цю хвилину Альберт, що з якоїсь незрозумілої асоціації повернувся до своєї пануючої ідеї й уявив, що він Ян Жижка, звертався до неї, як до примари Ванди, своєї злощасної сестри.

Консуело вирішила не виводити його занадто різко з цієї омани.

— Альберте, — почала вона, — адже твоє ім'я вже не Ян і моє не Ванда; поглянь на мене гарненько й погодься, що я, як і ти, змінилася й лицем і характером. Я прийшла до тебе саме для того, аби нагадати те, що ти сам тільки-но сказав мені. Так, часи запопадливості й гніву минули. Правосуддя людське більш аніж вдоволене, і я з'явилася сповістити тобі про правосуддя Боже. Господь велить нам прощати й забувати. Ці згубні спогади, ця завзятість, із якою ти користуєшся даром, не доступним іншим людям, — із усіма подробицями переживати похмурі сцени своїх колишніх існувань, — ця завзятість, повторюю, ображає Бога, і він позбавляє тебе цього дару, тому що ти зловжив ним. Чи чуєш ти мене, Альберте, і чи розумієш ти мене тепер?

— О матінко! — скрикнув Альберт, блідий, тремтячий, падаючи на коліна й усе ще з безкінечним жахом дивлячись на Консуело. — Я чую вас і розумію ваші слова. Я бачу, що ви перетворюєтеся, щоб переконати й скорити мене. Ні, ви більше не Ванда Жижка, зганьблена діва, тужлива черниця, ви — Ванда Прахаліц, її люди називали графинею фон Рудольштадт, вона носила під серцем того злощасного, якого тепер вони називають Альбертом.

— Не зі сваволі людської зветеся ви так, — із твердістю заперечила Консуело, — це Господь змусив вас відродитися в інших умовах, поклавши на вас інші обов'язки. Цих обов'язків, Альберте, ви або не знаєте, або нехтуєте їх. З нечестивою гординею заглиблюючись у минулі століття, ви прагнете проникнути в таємниці доль; обіймаючи поглядом теперішнє й минуле, ви прирівнюєте себе до божества. Але я говорю вам, і сама істина, сама віра говорять моїми вустами: ця думка, постійно звернена до минулого, — злочин, безглузда зухвалість. Та надприродна пам'ять, яку ви собі приписуєте, — фантазія. Якісь слабкі, скороминущі проблиски ви прийняли за вірогідність, і ваша уява обдурила вас. У своїй гордині ви зводите цілу примарну споруду, приписуючи собі найвидатніші ролі в історії ваших предків. Бережіться, — може, ви зовсім не той, ким себе уявляєте. Щоб покарати вас, вічне знання, можливо, розкриє вам на мить очі, й ви побачите у своєму колишньому житті злочини менш славні й приводи для каяття менш доблесні, аніж ті, якими ви насмілюєтеся похвалятись.

Альберт вислухав цю промову з боязкою увагою, стоячи на колінах і закривши лице руками.

— Говори, говори, голос неба! Я чую, але не впізнаю тебе, — прошепотів він ледве чутно. — Якщо ти ангел гори, якщо ти, як мені здається, небесне видіння, що з'являлося переді мною так часто на скелі Жаху, — говори, наказуй моїй волі, моїй совісті, моїй уяві. Ти знаєш, що я тужу за світлом, і якщо я блукаю в пітьмі, то тільки тому, що хочу розсіяти її, щоб досягти тебе.

— Трохи смиренності, довіри й покірності вічним законам мудрості, недоступної людині, — ось щирий шлях для вас, Альберте, — сказала Консуело. — Відмовтесь у душі, й відмовтесь непохитно, раз назавжди, від бажання пізнати те, що поза вашим тимчасовим, визначеним наперед існуванням, — і Бог знову буде задоволений вами, ви знову станете корисні для інших, знову будете у мирі з самим собою. Киньте вашу науку, сповнену гордині, і, не втрачаючи віри в безсмертя, не сумніваючись у милосерді Божому — воно прощає минуле й захищає майбутнє, — намагайтеся зробити плідним, людяним ваше справжнє життя, яке ви нехтуєте, тоді як мали б поважати його, віддавшись йому всією сутністю своєю, всіма силами, з усією властивою вам добротою. А тепер, Альберте, гляньте на мене, і нехай ваші очі прозріють. Я не сестра ваша, не мати: я — друг, якого посилає вам небо, що привело мене сюди чудесними шляхами, щоб вирвати вас із пут божевілля й гордині. Гляньте на мене і скажіть щиросердно і свідомо: хто я і як мене звати?

Альберт, тремтячий, розгублений, підвів голову і знову глянув на неї, — у погляді його було тепер менше божевілля й жаху, ніж раніше.

— Ви змушуєте мене переступити через прірву, — сказав він їй. — Ви своїми глибокодумними словами бентежите мій розум, але ж я, на своє нещастя, вважав себе розумнішим за інших. Ви велите мені пізнати й зрозуміти наш час і все людське. Я не можу цього зробити. Щоб забути деякі фази мого існування, я маю пройти через жахливі потрясіння, а щоб увійти в нову фазу, мені треба зробити зусилля, що зведе мене в могилу. Якщо ви накажете мені ім'ям сили, що, я відчуваю, вища за мою, прилучити мої думки до ваших, я змушений буду коритись, але я знаю, якої боротьби мені це буде коштувати, знаю, що заплачу за це життям. Згляньтеся ж ви, чиї чари мають наді мною таку владу, допоможіть мені, — я знемагаю. Скажіть, хто ви? Я вас не знаю, я не пам'ятаю, щоб коли-небудь бачив вас, я навіть не знаю, жінка ви чи чоловік; ви стоїте переді мною, мов таємнича статуя, і я марно силкуюся й не можу пригадати, що вона зображує. Допоможіть, допоможіть же мені, або я помру.

Обличчя Альберта, спочатку вкрите пропасним рум'янцем, при останніх словах стало мертвотно блідим. Він простягнув до Консуело руки й відразу опустився на підлогу, почуваючи, що близький до непритомності.

Консуело, для якої помалу стали ясні таємні властивості його душевної хвороби, відчула приплив нових сил; це було якесь натхнення. Вона взяла його за руки, змусила підвестися й довела до стільця; Альберт опустився на нього, виснажений неймовірною втомою, і негайно схилився над столом, який стояв поряд, майже непритомніючи. Боротьба, про яку він зараз говорив, була далеко не фантазією. Він умів опановувати своїм розумом і відганяти божевільні видіння, що сушили його мозок, але це коштувало йому величезних зусиль, величезних страждань, що виснажували його сили. Коли напад божевілля проходив сам собою, Альберт почував себе після нього бадьорим і мовби оновленим; коли ж, аби повернутися до нормального стану, він робив зусилля своєї ще могутньої волі, фізичні сили його виснажувались, і він упадав у каталепсичний стан. Консуело зрозуміла, що з ним діється.

— Альберте, — сказала вона, кладучи свою холодну руку на його палаюче чоло. — Я вас знаю — і цього досить. Я беру у вас участь — і цього теж поки для вас досить. Я забороняю вам робити найменші зусилля, щоб упізнати мене й говорити зі мною. Ви маєте тільки слухати мене, і якщо мої слова здадуться вам неясними, не кваптеся зрозуміти їх, а дайте мені пояснити їх вам. Усе, про що я вас прошу, це пасивно підкорятися й ні про що не розмірковувати. Чи можете ви віддатися на волю свого серця й не думати ні про що інше?

— О, як мені добре, коли я слухаю вас! — відповів Альберт. — Говоріть, говоріть іще й іще… Моя душа — у ваших руках. Хай хоч хто ви є, тримайте її й не випускайте, бо вона піде стукатись у двері вічності й розіб'ється об них. Скажіть мені, хто ви, скажіть скоріше; якщо я відразу не зрозумію — поясніть мені, а то я, мимо своєї волі, намагаюся впізнати вас, і це мене хвилює.

— Я — Консуело, — відповіла дівчина, — і ви це знаєте, позаяк ви інстинктивно говорите зі мною мовою, що її з усіх тих, які вас оточують, розумію лише я. Я друг, якого ви давно чекаєте й уже одного разу впізнали під час співу. З того дня ви покинули свою родину й переховуєтеся тут, і відтоді я шукаю вас. Ви кілька разів кликали мене через Зденка, але він,

виконуючи лише почасти ваші накази, не хотів вести мене до вас. Я добулася до вас, переборюючи тисячі небезпек…

— Але, якби не побажав цього Зденко, ви не змогли б прийти сюди, — перебив її Альберт, насилу підводячи голову над столом. — Ви — мрія, я це добре знаю, і все, що я чую, — гра моєї уяви… О Господи, ти заколисуєш мене оманними радощами, але раптом я сам починаю усвідомлювати безладність, невідповідність своїх мріянь. Тоді я знов опиняюся сам-один, один в усьому світі, зі своїм розпачем, зі своїм божевіллям… О Консуело! Консуело! Мрія блаженна й згубна! Де ж істота, що носить твоє ім'я й часом набирає твого вигляду? Ні! Ти існуєш тільки в моїй уяві, ти — витвір мого марення…

Альберт знову схилив голову на руки, що ставали все напруженішими й холоднішими…

Консуело бачила, що йому загрожує летаргія, але, сама зовсім змучена й близька до непритомності, боялася, що не зможе запобігти їй. Вона спробувала відігріти руки Альберта у своїх, але її руки були майже так само безживні, як і його.

— Господи, — у розпачі мовила вона слабким голосом, — допоможи двом нещасним, які майже безсилі підтримати одне одного!

Сама ледве жива, взаперті з умираючим, вона нізвідки й ні від кого, крім Зденка, не могла чекати допомоги, а його повернення здавалось їй більш страшним, аніж бажаним.

Її молитва зненацька схвилювала Альберта.

— Хтось молиться коло мене, — мовив він, підводячи свою обважнілу голову. — Я не сам! О ні, я не один! — додав він, дивлячись на руку Консуело, що стискала його руку. — Рука допомоги, таємнича жалість, людське, братнє співчуття! Ти робиш мою агонію солодкою й наповнюєш моє серце вдячністю!

Альберт притулився своїми крижаними губами до руки Консуело й завмер… Поцілунок цей, зачепивши цнотливість дівчини, повернув її до життя. Все-таки вона не зважилася відняти руку в нещасного й, борючись зі зніяковілістю й знемогою, ледве тримаючись на ногах, змушена була обпертися на Альберта й покласти іншу руку йому на плече.

— Я почуваю, що оживаю, — мовив Альберт через кілька хвилин. — Мені здається, що я в материнських обіймах… Тітонько Вінцеславо, якщо це ви коло мене, простіть, що я забув вас, батька, всю родину, — до того забув, що самі ваші імена ледь не зникли з моєї пам'яті. Я повернуся до вас, не залишайте мене! Але віддайте мені Консуело, Консуело — ту, котру я чекав так довго і яку нарешті знайшов… Тепер я знову втратив її… А без неї я не можу дихати…

Консуело хотіла щось сказати йому, але, у міру того як пам'ять і сили, здавалось, поверталися до Альберта, життя немов угасало в Консуело. Всі ці жахи, втома, хвилювання, нелюдські зусилля доконали її — у неї більше не було сил боротися. Слова завмерли на її вустах, ноги підкосилися, в очах потемніло; вона впала на коліна біля Альберта, і голова її безпомічно вдарилась об його груди. Відразу Альберт, немов прокинувшись, упізнав її

нарешті, голосно скрикнув і міцно стис в обіймах. Немов крізь завісу смерті побачила Консуело його радість, але вона не злякала її: це була свята, цнотлива радість. Дівчина заплющила очі й упала в стан, що був ні сном, ні неспанням, а якоюсь цілковитою байдужістю, близькою до непритомності.

Розділ 44

Коли Консуело опам'яталася, вона відчула, що сидить на досить твердій постелі; безсила ще підвести повіки, вона спробувала, одначе, пригадати, де вона й що з нею. Але слабкість її була така велика, що це їй не вдавалося. Хвилювання й утома останніх днів виявилися вищою за її сили, й вона марно намагалася згадати, що з нею сталося з моменту від'їзду з Венеції. Навіть сам від'їзд із цієї її батьківщини, що дала їй притулок, де вона провела стільки щасливих днів, здавався їй сном, і для неї було полегшенням, — на жаль, занадто скороминущим, — забути хоча б на хвилину про своє вигнання й про нещастя, що викликали його. Отже, вона уявила, начебто все ще перебуває у своїй убогій кімнатці на Корте-Мінеллі, лежить на старому материнському ліжку й начебто після бурхливої, важкої сцени з Андзолето (неясні спогади про неї зринали в її пам'яті) тепер повертається до життя й надії, відчуваючи його біля себе, чуючи його переривчастий подих, його ніжний шепіт. Радість, млосна й солодка, охопила її серце, і вона із зусиллям підвелася, щоб глянути на свого покаянного друга й простягнути йому руку. Але замість того вона потисла холодну, незнайому руку, замість веселого сонця, що заливало рожевим світлом білу фіранку її вікна, перед нею мерехтіло з-під похмурого зводу, розпливаючись у сирому повітрі, якесь могильне світло, під собою вона відчувала шкури диких звірів, а над нею схилилося серед лиховісного мовчання бліде обличчя Альберта, схожого на примару.

У Консуело майнула думка, що вона живцем потрапила в могилу; вона знову заплющила очі й із хворобливим стогоном опустилася на своє ложе. Знадобилося кілька хвилин, поки вона змогла розібратися в тому, де вона й хто ця страшна людина, до якої вона потрапила. Страх, який дотепер заглушався і переможений її відданістю й екзальтованим станом, тепер опанував її настільки, що вона не зважувалася навіть розплющити очі, побоюючись побачити щось жахливе — приготований саван або розкриту труну. Відчувши щось на чолі, вона доторкнулася до нього рукою. Це була гірлянда з листя, якою Альберт увінчав її. Вона зняла її й побачила в ній гілочку кипариса.

— Я думав, що ти померла, о моя душе, о моя розрадо! — вигукнув Альберт, опускаючись біля неї на коліна. — І перш ніж піти за тобою в могилу, я хотів прикрасити тебе емблемою шлюбу. Квіти не ростуть навколо мене, Консуело. Тільки з темного кипариса міг я сплести для тебе весільний вінок. Ось він, не відкидай його. Якщо нам із тобою судилося померти тут, то дозволь мені заприсягтися тобі: якщо я повернуся до життя, у мене не

буде іншої дружини, крім тебе, а якщо помру, то помру поєднаним із тобою цією нерозривною клятвою.

— Як? Хіба ми заручені? — злякано, розгублено дивлячись навсібіч, вигукнула Консуело. — Хто поєднав нас шлюбними узами? Хто освятив наш шлюб?

— Доля, мій янголе! — відповів Альберт із невимовною ніжністю й смутком. — Не думай піти від неї! Дивна доля для тебе й тим більше для мене. Ти не розумієш мене, Консуело, але ти мусиш знати істину. Щойно ти заборонила мені переноситися спогадами в минуле, у пітьму часів. Моя істота корилася тобі, й тепер я більше нічого не знаю про попереднє життя. Але я осягнув своє теперішнє, і я знаю його: воно миттєво пронеслося все переді мною, у той час як ти спочивала в обіймах смерті. Це твоя доля, Консуело, належати мені; одначе ти ніколи не будеш моєю. Ти не любиш мене й ніколи не полюбиш так, як я люблю тебе. Твоя любов до мене — тільки милосердя, твоя самовідданість — тільки героїзм. Ти свята, яку Господь посилає мені, і ти ніколи не будеш для мене жінкою. Я маю померти, зсушений любов'ю, яку ти не можеш розділити. І все-таки ти будеш моєю дружиною, як зараз ти вже моя наречена: якщо ми з тобою загинемо тут, ти з жалю погодишся назвати мене своїм чоловіком, хоча жоден поцілунок ніколи не має скріпити це; якщо ж ми побачимо сонячне світло, то совість змусить тебе виконати стосовно мене те, що визначено Богом.

— Графе Альберте, — сказала Консуело, пориваючись підвестися з ложа, вкритого шкурами чорних ведмедів, які нагадували похоронний покров, — я не знаю, що змушує вас так говорити: занадто захоплена вдячність до мене чи марення, яке все ще триває. У мене немає більше сил боротися з вашими ілюзіями, і якщо вони обернуться проти мене — а я ж прийшла до вас із небезпекою для життя, щоб утішити вас і допомогти вам, — то я почуваю, що не зможу постояти ні за своє життя, ні за волю. Якщо моя присутність вас дратує, а Господь покинув мене, нехай буде його свята воля. Ви думаєте, що знаєте багато, але ви не підозрюєте, наскільки отруєне моє життя і з якою байдужістю я б пожертвувала ним.

— Я знаю, що ти нещасна, моя бідолашна, моя свята Консуело! Знаю, що на чолі твоєму терновий вінець, але зірвати його з тебе мені не дано. Не знаю я ні причин, ні наслідків твоїх нещасть і не запитую тебе про них. Але я мало любив би тебе, я був би недостойний твого співчуття, коли б із першої ж нашої зустрічі не зрозумів, не відчув того смутку, яким сповнені твоє серце й усе твоє життя. Чого ж тобі боятися мене, о розрадо моєї душі? Ти, така стійка й така мудра, ти, якій Господь уселив слова, що скорили й оживили мене за одну мить, — невже в тобі раптом стало вгасати світло віри й розуму, позаяк ти починаєш страшитися свого друга, свого слуги, свого раба? Отямся, мій янголе, глянь на мене: ось я біля ніг твоїх і назавжди схиляю чоло до землі. Чого ти хочеш? Що накажеш? Можливо, ти бажаєш вийти звідси зараз же, сама, без мене? Бажаєш, щоб я ніколи більше не показувався тобі на очі? Якої жертви ти вимагаєш? Яку обітницю хочеш ти почути від мене? Усе можу я тобі обіцяти й у всьому тобі коритися. Так, Консуело, я можу стати спокійним, покірним і на вигляд навіть такою ж розсудливою людиною, як інші. Скажи, чи буду я тоді менш страшний тобі, менш неприємний? Дотепер я ніколи не міг робити того, що хотів, відтепер же мені дано буде виконати все, що ти побажаєш. Можливо, переробивши себе

так, як ти цього хочеш, я помру, але тепер моя черга сказати тобі, що моє життя завжди було отруєне і я з радістю віддам його заради тебе.

— Дорогий і великодушний Альберте, — сказала заспокоєна й розчулена Консуело, — говоріть ясніше, дайте мені нарешті проникнути в глибину вашої непроникної душі. У моїх очах ви людина, що стоїть вище за всіх інших; із найпершої хвилини нашої зустрічі я відчула до вас повагу й симпатію, і в мене немає причин приховувати це від вас. Мені ввесь час говорили, начебто ви безумець. Але я ніколи цьому не вірила. Всі ці розповіді тільки збільшували мою повагу і довіру до вас. Проте я не могла не визнати, що ви страждаєте якоюсь душевною недугою, глибокою і дивною. І ось я, можливо, самовпевнено, уявила чомусь, що зможу полегшити ваші страждання. Ви самі сприяли цьому моєму переконанню. Я прийшла до вас, і ви розповідаєте про мене й про себе самого стільки глибокого, стільки правдивого, що я готова була б схилитися перед вами, якби не ваш фаталізм, із яким я ніяк не можу погодитися. Можу я, не ображаючи вас і не змушуючи вас страждати, висловити вам усе?

— Говоріть, Консуело, я заздалегідь знаю, що ви хочете сказати.

— Добре, я дала собі слово висловити вам усе. Ви доводите до відчаю всіх, хто вас любить. Вони думають, що слід берегти від стороннього ока і щадити те, що вони називають вашим божевіллям; вони бояться довести вас до крайнього роздратування, якщо дадуть вам помітити, що вони бачать його, болюють серцем і страшаться його. Сама я не вірю в це божевілля й тому без усякого страху запитую вас: чому ви з вашим розумом часом справляєте враження божевільного? Чому при всій своїй доброті ви буваєте невдячні й зарозумілі? Чому така освічена й релігійна людина, як ви, може віддаватися маренню хворого, розчарованого розуму? Нарешті, чому зараз ви на самоті, заживо поховані в цьому похмурому підземеллі, вдалині від люблячої родини, яка розшукує й оплакує вас, удалині від ближніх, про яких ви так ревно піклуєтесь, і, нарешті, вдалині від мене? Адже ви самі прикликали мене й говорили, що мене любите, а тим часом якщо я не загинула, йдучи до вас, то тільки завдяки неймовірному зусиллю волі й заступництву Божому.

— Ви запитуєте в мене таємницю мого життя, зміст моєї долі, але ви знаєте це краще за мене, Консуело! Я від вас чекав розкриття моєї сутності, а ви мені задаєте запитання. О! Я вас розумію: ви хочете змусити мене висповідатися, покаятися й прийняти непохитне рішення, що допомогло б мені восторжествувати над самим собою. Я готовий вам коритись. Але я не можу в одну мить пізнати себе, розібратися в собі й змінитися. Дайте мені кілька днів або хоча б годин на те, щоб я міг з'ясувати для вас і для себе самого, божевільний я чи володію своїм розумом. Та ба! та ба! — і те й інше вірно. І моє нещастя в тім, що в мене на цей рахунок немає ніяких сумнівів! Але от чого я ще не знаю в цю хвилину: чи йду я до цілковитої втрати розуму й волі, чи здатний упоратися з демоном, який у мене вселився. Згляньтеся наді мною, Консуело! Я весь іще під владою хвилювання, що сильніше за мене. Я не пам'ятаю того, що говорив вам, я не усвідомлюю, скільки часу ви тут; я не розумію, як можете ви бути тут, якщо Зденко не захотів привести вас сюди; я не знаю навіть, у якому світі витали мої думки, коли ви з'явилися переді мною. На жаль, мені невідомо, скільки століть перебуваю я в цьому ув'язненні, відчуваючи нечувані страждання й борючись із посланим мені нещастям. Коли ці страждання проходять, я вже нічого не пам'ятаю. У мене залишається тільки страшна

втома, заціпеніння, якийсь страх, який я хотів би прогнати… Консуело, дайте мені забутися хоча б на кілька митей! Мої думки проясняться, язик розв'яжеться! Я обіцяю вам це, присягаюся! Захистіть мене від сліпучого світла дійсності! Воно так довго було сховане од мене в цій жахливій пітьмі, що очі мої не в змозі відразу витримати його. Ви наказали мені зосередити все життя в серці, жити тільки серцем. Так, ви мені це сказали, і моя свідомість і пам'ять живуть лише з тої миті, як ви заговорили зі мною. Ваші слова внесли ангельський спокій у мою душу. Серце моє тепер живе повним життям, але розум мій іще дрімає. Я боюся говорити вам про себе, тому що можу заплутатись у своїх думках і знову налякати вас своїм маренням. Я хочу жити тільки почуттям, але це життя мені невідоме; воно могло б стати для мене п'янким, якби я віддався йому без остраху, що ви будете мною незадоволені. Ах, Консуело, навіщо ви сказали мені, щоб я зосередив усе життя в моєму серці? Тепер я прошу вас, висловіться ясніше, дозвольте мені думати про вас, бачити й розуміти тільки вас… словом, любити вас. Боже мій! Я люблю! Люблю живу істоту, подібну до себе! Люблю її всіма силами своєї душі. Можу зосередити на ній весь свій запал, усю святість своєї любові! Мені цілком достатньо цього щастя, і я не настільки божевільний, аби вимагати більшого!

— Ну добре, дорогий Альберте! Нехай ваша змучена душа знайде собі заспокоєння в тихій, ніжній, братній любові. Бог — свідок, що ви можете любити мене так, нічим не ризикуючи й нічого не боячись. Я почуваю до вас гарячу дружбу, якесь схиляння, що їх не можуть похитнути ніякі дріб'язкові, пусті розмови й пересуди вульгарних людей. Ви зрозуміли завдяки якомусь божественному, таємничому натхненню, що життя моє розбите горем. Ви це сказали, і вища істина говорила вашими вустами. Я не можу любити вас іншою любов'ю, ніж любов'ю сестри; але не думайте, що в мені говорить лише милосердя, жалість. Щоправда, людинолюбство й співчуття дали мені мужність прийти сюди, але почуття симпатії й особлива повага до ваших душевних якостей дають мені сміливість і право говорити з вами так, як я говорю. Раз назавжди відмовтеся від омани щодо вашого почуття: ніколи не говоріть мені ні про любов, ні про шлюб. Моє минуле, мої спогади унеможливлюють любов між нами, а різниця в нашому стані робить такий шлюб неприйнятним, навіть принизливим для мене. Плекаючи такі мрії, ви перетворили б мою самовідданість на щось безрозсудне, майже злочинне. Я готова дати вам клятвену обіцянку бути вашою сестрою, вашим другом, вашою утішницею завжди, коли вам тільки захочеться відкрити мені свою душу, вашою доглядальницею, коли, страждаючи, ви будете похмурі й пригнічені. Заприсягніться, що бачитимете в мені тільки це й не будете любити мене інакше.

— Великодушна жінко, — мовив Альберт бліднучи. — Ти правильно розраховуєш на мою мужність і добре знаєш мою любов до тебе, позаяк домагаєшся від мене такої обіцянки. Я був би здатний збрехати вперше у житті, був би готовий принизитися до фальшивої клятви, якби ти цього зажадала. Але ти не зажадаєш цього, Консуело. Ти зрозумієш, що цим ти внесла б у моє життя нове страждання, а в мою совість — каяття, яке ніколи ще не оскверняло її. Не тривож себе думкою, якою любов'ю люблю я тебе, адже я й сам не усвідомлюю цього; знаю тільки, що не назвати це почуття любов'ю було б святотатством. Всьому іншому підкоряюсь: я приймаю твоє співчуття, твою турботу, твою доброту, твою тиху дружбу; я завжди говоритиму з тобою тільки так, як ти мені дозволиш; я не вимовлю жодного слова, яке може збентежити тебе; ніколи не гляну на тебе так, аби тобі довелось опустити

очі; ніколи не доторкнуся до твоєї руки, якщо цей дотик тобі неприємний; я навіть не доторкнуся до краю твого одягу, якщо ти боїшся, що я можу осквернити його своїм подихом. Але ти помилятимешся, якщо ставитимешся до мене з недовірою; краще підтримай у мені це солодке збудження, — воно дає мені життя, а тобі нема чого його боятися. Я дуже добре розумію, що твою цнотливість злякали б слова любові, яку ти не хочеш розділити; я знаю, що з гордості ти відштовхнула б вияв пристрасті, яку ти не бажаєш ні будити, ні заохочувати. Заспокойся ж і безбоязно заприсягнися мені бути моєю сестрою й утішницею, а я даю тобі обітницю бути твоїм братом і слугою. Не жадай од мене більшого, — я буду скромний і ненав'язливий. Із мене досить, якщо ти знатимеш, що можеш наказувати й самовладно керувати мною… але не як братом, а як істотою, що віддалася тобі цілком і назавжди.

Розділ 45

Ці слова заспокоїли Консуело відносно сьогодення, але не розвіяли її побоювань щодо майбутнього. Фанатичне самозречення Альберта викликалося глибокою й нездоланною пристрастю — у цьому не можна було сумніватися, дивлячись на його обличчя й знаючи його серйозний характер. Консуело, збентежена й разом з тим розчулена, запитувала себе, чи зможе вона й далі присвячувати свої турботи чоловікові, закоханому в неї так відверто й так безмежно. Вона ніколи не дивилася легко на відносини такого ґатунку, а з Альбертом кожній жінці належало бути особливо обережною. Вона не сумнівалася ні в його чесності, ні в його обіцянках, але те, про що вона мріяла, — повернути йому спокій, — тепер здавалось їй зовсім несумісним із його полум'яною любов'ю, позаяк вона не могла відповідати на таку любов. Із зітханням простягла вона йому руку й, опустивши очі в землю, завмерла, поринувши в сумну замисленість.

— Альберте, — мовила вона нарешті, підводячи на нього погляд і читаючи в його очах болісне та тривожне очікування. — Ви не знаєте мене, якщо пропонуєте настільки невідповідну для мене роль. Тільки жінка, здатна зловживати цією роллю, могла б на неї погодитись. Я не кокетка, не горда, не вважаю себе марнолюбною, і в мені немає ні найменшої схильності панувати. Ваша любов була б для мене утішною, якби я могла розділити її; і якби я любила вас, то зараз же сказала б вам про це. Я знаю, що засмучую вас, іще раз повторюючи, що це не так, знаю, що говорити такі речі людині у вашому становищі — жорстоко, і вам варто було б позбавити мене необхідності вимовити ці слова, але так велить мені совість, хоч як це мені важко і хоч як це надриває моє серце. Пожалійте мене: я змушена засмутити, може, навіть образити вас у ту саму хвилину, коли я готова віддати життя, щоб повернути вам щастя та здоров'я.

— Я знаю це, шляхетна дівчино, — відповів Альберт зі смутною посмішкою. — Ти така добра, така великодушна, що здатна віддати життя за останнього з людей, але совість твоя — я знаю й це — ні для кого не піде на поступки. Не бійся ж скривдити мене, виявивши непохитність, якою я захоплююсь, і

стоїчну холодність, яка поєднується в тебе із найзворушливішою жалістю. Засмутити мене ти не можеш, Консуело: адже я не помилявсь, я звик до наижорстокіших страждань, я знаю, що приречений в житті на найболісніші жертви. Не поводься ж зі мною, як із людиною слабкою, як із юнаком без серця й самолюбства, повторюючи те, що я вже знаю, — бо я знаю, що ти мене ніколи не полюбиш. Мені відоме все твоє життя, Консуело, хоч і не знаю ні твого імені, ні твоєї родини, ніяких подробиць твого земного існування. Я знаю лише історію твоєї душі, а решта не цікавить мене. Ти любила, ще любиш і завжди любитимеш істоту, про яку я нічого не знаю, не хочу знати й у якої я не буду тебе оспорювати, хіба тільки ти сама накажеш мені це. Але знай, Консуело, ніколи ти не будеш належати ні йому, ні мені, ні самій собі. Бог підготував тобі особливу долю. Довідатися й передбачати її обставини я не прагну, але знаю мету й кінець її. Раба й жертва своєї великої душі, ти не дістанеш у цьому житті іншої нагороди, крім свідомості своєї сили й відчуття своєї доброти; нещасна в очах оточення, ти, незважаючи ні на що, будеш найспокійнішою, найщасливішою з усіх людських істот, тому що завжди будеш найсправедливішою і кращою між ними. Тому що жалості достойні лише злі й підлі люди, дорога сестро; і поки людина буде несправедлива і сліпа, правильні будуть слова Христа: «Блаженні гнані, блаженні ті, що плачуть, і ті, що надриваються в праці».[142]

Сила й велич, що сяяли на високому й шляхетному чолі Альберта, справили на Консуело таке надзвичайне враження, що, забувши про свою роль гордої володарки й суворого друга, вона відчула себе під владою цього чоловіка, натхненого вірою й ентузіазмом. Ледь тримаючись на ногах од утоми та хвилювання, вона опустилася на коліна й, склавши руки, почала гаряче молитися вголос:

— О Господи, якщо ти вклав це пророцтво у вуста святого, нехай звершиться воля твоя й нехай буде вона благословенна! У дитинстві я благала тебе дарувати мені щастя суєтне, сповнене веселощів, а ти підготував мені таке суворе і тяжке, якого я не могла осягнути. Зроби ж, Господи, щоб очі мої розкрилися й серце скорилося. Доля моя, що здавалася мені настільки несправедливою, помалу розкривається перед моїми очима, і я зумію, о Господи, примиритися з нею, просячи в тебе тільки того, чого кожна людина вправі чекати від твоєї любові й справедливості: віри, надії й милосердя.

Молячись так, Консуело відчула, як сльози полилися в неї з очей. Вона не намагалась їх стримувати. Після стількох хвилювань, після всього пережитого ця криза була для неї благодійною, хоча й послабила її ще дужче. Альберт молився й плакав разом з нею, благословляючи свої сльози, які так довго проливалися на самоті й нарешті змішалися зі слізьми великодушної та чистої істоти.

— А тепер, — сказала Консуело, підводячись із колін, — досить думати про себе. Настав час зайнятись іншими та згадати про наші обов'язки. Я обіцяла вашим рідним повернути вас. Вони в цілковитому розпачі, моляться за вас і плачуть, як за померлим. Чи хочете ви, дорогий Альберте, повернути їм радість і спокій? Чи хочете ви піти за мною?

— Уже? — з гіркотою вигукнув молодий граф. — Уже розлучитися! Так швидко покинути цей священний притулок, де з нами лише Бог, покинути цю келію, що стала мені дорогою відтоді, як у ній з'явилася ти, покинути це святилище щастя, що його, можливо, я ніколи вже не побачу, — покинути заради того,

щоб повернутися в холодне, брехливе життя, сповнене умовностей і забобонів! О ні, душе моя, життя моє! Ще один день, який для мене дорівнює цілому століттю блаженства! Дай мені забути, що існує світ неправди та несправедливості, що переслідує мене, як лиховісний сон; дай мені не одразу, а поступово повернутися до того, що вони називають розумом. Я ще не почуваю в собі досить сил, аби терпіти видовище їхнього сонця і їхнього божевілля. Мені треба ще споглядати тебе, слухати твій голос. Притому я ніколи ще не залишав так раптово, без довгого роздуму, свій притулок — притулок і жахливе та благодійне для мене, страшне й рятівне місце спокути, куди я втікаю без оглядки, де ховаюся з дикою радістю й звідки йду завжди, відчуваючи сумніви занадто обґрунтовані й жалі занадто тривалі. Ти й не підозрюєш, Консуело, якими міцними узами прикутий я до цієї добровільної темниці. Ти не знаєш, що тут я залишаю своє «я», сьогодення Альберта, що й не виходить звідси; це «я» завжди перебуває тут, і примара його кличе й переслідує мене, коли я буваю в якому-небудь іншому місці. Тут моя совість, моя віра, моє світло — словом, усе моє дійсне життя. Сюди я приношу із собою розпач, страх, божевілля; часто вони нападають на мене й вступають зі мною в запеклу боротьбу. Але, бачиш, там, ось за цими дверима, святилище, де я перемагаю їх і обновляюся душею. Туди входжу я осквернений, охоплений сум'яттям, а виходжу звідти очищений; і ніхто не знає, ціною яких катувань я купую терпіння й покірність. Не виривай мене звідси, Консуело! Дозволь мені піти повільними кроками, сотворивши молитву.

— Увійдімо туди й помолімося разом! — сказала Консуело. — А потім підемо. Час біжить, і, можливо, вже близький світанок. Треба, щоб ніхто не знав дороги, яка веде звідси до замку, треба, щоб ніхто не бачив нашого повернення; треба, напевно, щоб нас не бачили, як ми повертаємося разом, тому що я не хочу видавати таємницю вашого притулку, Альберте, а поки ніхто нічого не підозрює про моє відкриття. Я не хочу, щоб мене допитували, не хочу брехати. Нехай у мене буде право шанобливо мовчати перед вашими рідними. Нехай вони думають, що мої обіцянки були не чим іншим, як передчуттям, мрією. А побачивши, як ми повертаємося разом, вони можуть у моїй стриманості вгледіти злу волю; і хоча для вас, Альберте, я готова зневажити всім, я не хотіла б без потреби втрачати довіри й дружби вашої родини. Поспішімо ж! Я знемагаю від утоми і якщо ще пробуду тут, то, мабуть, втрачу й останні сили, необхідні мені для дороги назад. Помолімося ж і підемо!

— Ти знемагаєш від утоми! Так відпочинь же тут, моя кохана! Спи, я благоговійно буду охороняти твій сон, а якщо моя присутність турбує тебе, замкни мене в сусідньому гроті. Залізні двері будуть між нами, і поки ти мене покличеш, я буду молитися за тебе в моїй церкві.

— А в той час як ви молитиметесь, я ж — відпочиватиму, ваш батько переживатиме болісні години. Я бачила одного разу, як він, стоячи навколішках на кам'яній підлозі своєї молитовні, згорблений од старості й горя, блідий, нерухомий, здавалося, чекав тільки звістки про вашу смерть, аби сконати. А ваша бідна тітонька буде метатись, як у жару, перебираючись із вежі на вежу й марно виглядаючи вас на гірських стежках. І сьогодні в замку всі знову зійдуться вранці й розійдуться ввечері в розпачі й смертельній тузі. Альберте, ви, мабуть, не любите ваших рідних, оскільки так безжалісно, без докорів сумління, можете змушувати їх знемагати й мучитись.

— Консуело! Консуело! — вигукнув Альберт, здавалося, прокидаючись. — Не говори, не говори цього! Ти терзаєш моє серце. Який же злочин зробив я? Які заподіяв нещастя? Чому вони так тривожаться? Скільки ж годин збігло відтоді, як я пішов од них?

— Ви запитуєте, скільки годин! Запитайте краще, скільки днів, скільки ночей, — чи ледве не скільки тижнів!

— Днів, ночей?! Мовчіть, Консуело, не говоріть мені про моє нещастя! Я знав, що втрачаю тут уявлення про час, знав: те, що відбувається на поверхні землі, не доходить до цієї гробниці… але не підозрював, що це може обчислюватися днями й навіть тижнями!

— Чи не умисна ця безпам'ятність, друже мій? У цих вічних сутінках ніщо не говорить вам про закінчення й відродження дня: пітьма народить вічну ніч. Тут, здається, немає у вас навіть і піскового годинника. Це усунення всяких способів вираховування часу чи не є жорстокою осторогою, щоб заглушити докори сумління, не чути голосу серця?

— Зізнаюся, що, приходячи сюди, я відчуваю потребу забути все, що є в мені від звичайної людини. Але, боже мій, я не знав, що горе й думи здатні до того поглинути мою душу, що години можуть протривати для мене днями, а дні пролетіти як години. Що ж я за людина? І як це ніхто ніколи не сказав мені про цю нову нещасливу мою властивість?

— Навпаки, це ознака величезної духовної сили. Вона тільки відхилилася від свого шляху й спрямована винятково на похмурі міркування. Ваші близькі вирішили приховувати від вас прикрощі, яких ви завдаєте їм, вони вважають за потрібне, щоб уберегти вас від страждань, замовчувати про свої власні. Але, по-моєму, чинити так — значить, недостатньо поважати вас, сумніватись у вашому серці. А я, Альберте, не сумніваюся в ньому й тому нічого не приховую від вас.

— Ходімо ж, Консуело, ходімо! — мовив Альберт, квапливо накидаючи на себе плащ. — Нещасний! Я змусив страждати батька, якого обожнюю, тітоньку, яку ніжно люблю! Не знаю, чи достойний я побачити їх. Я готовий ніколи не вертатися сюди, аби тільки не повторювати такої жорстокості. Але ні, я щасливий, я зустрів дружнє серце, — воно буде застерігати мене, воно допоможе мені повернути повагу до самого себе. Нарешті знайшлася людина, яка сказала мені правду про мене й завжди говоритиме її, чи не так, дорога сестро?

— Завжди, Альберте, присягаюся вам!

— Боже милостивий! Адже істота, що з'явилася мені на допомогу, саме та єдина з усіх істот, яку я можу слухати, якій я можу вірити! Господь знає, що творить! Не підозрюючи про своє божевілля, я обвинувачував у ньому інших. Та ба! Якби сказав мій шляхетний батько те, що ви зараз мені сказали, я навіть не повірив би йому, Консуело! Ви — уособлення самої істини, уособлення життя, бо тільки ви можете переконати мене, тільки ви можете дати моєму потьмареному розуму небесний спокій, який од вас виходить.

— Ходімо ж, — наполягала Консуело, допомагаючи йому застебнути плащ, чого він ніяк не міг зробити своєю ненадійною й тремтячою рукою.

— Так, ходімо, — повторив він за нею, розчуленим поглядом стежачи за тим, як вона по-дружньому допомагає йому. — Але раніше заприсягнися мені, Консуело, що, коли я повернуся сюди, ти не покинеш мене. Заприсягнися, що ти ще прийдеш сюди за мною, хоча б для того, аби обсипати мене докорами, обізвати невдячним, батьковбивцею, сказати мені, що я не вартий твоїх турбот! О, не полишай мене на самого себе! Ти бачиш, що я весь під твоєю владою й що одне твоє слово переконує й зціляє мене краще, ніж цілі століття міркувань і молитов.

— А ви заприсягніться мені, — відповіла Консуело, кладучи йому на плечі руки (товстий плащ додав їй сміливості) і довірливо усміхаючись, — заприсягніться, що ніколи не повернетеся сюди без мене!

— Так, виходить, ти прийдеш сюди зі мною! — вигукнув він, дивлячись на неї в захваті, але не сміючи обійняти її. — Заприсягнися ж мені в цьому, а я даю тобі обітницю ніколи не залишати батьківського даху без твого наказу або дозволу.

— Ну, так нехай Господь почує й прийме нашу взаємну обіцянку, — сказала Консуело в нестямі від радості. — Ми з вами, Альберте, ще прийдемо сюди помолитись у вашій церкві, і ви навчите мене молитись; адже ніхто не вчив мене цьому, а я горю бажанням пізнати Бога. Ви, друже мій, розкриєте мені небо, а я, коли треба, буду нагадувати вам про земні справи й людські обов'язки.

— Божественна сестро! — сказав Альберт, і очі його наповнилися радісними слізьми. — Повір, мені нема чого вчити тебе. Це ти маєш висповідати мене, узнати й переродити. Це ти навчиш мене всього, навіть молитви. О! Тепер мені не потрібна самотність, аби підноситися душею до Бога. Тепер мені не потрібно простиратися над кістками моїх предків, аби зрозуміти й осягнути безсмертя. Мені потрібно тільки подивитися на тебе, щоб моя ожила душа піднеслася до неба як милостивий гімн, як очисний фіміам.

Консуело повела його, сама відчинивши й зачинивши двері.

— Цинабре, сюди! — покликав Альберт свого вірного товариша, подаючи йому ліхтар, краще влаштований і більше пристосований для таких подорожей, аніж той, котрий захопила із собою Консуело. Розумна тварина з гордим і задоволеним виглядом взяла в зуби дужку ліхтаря й рушила в дорогу, зупиняючись, коли зупинявся її хазяїн, то сповільнюючи, то прискорюючи крок, згідно з його кроками, дотримуючись середини дороги, щоб уберегти свою дорогоцінну ношу від ударів об скелі та кущі.

Консуело ледве йшла: вона почувалася зовсім розбитою, і якби не рука Альберта, який щохвилини підтримував і підхоплював її, вона б уже разів десять упала. Вони спустилися разом уздовж струмка, по його чарівному свіжому берегу.

— Це Зденко з такою любов'ю піклується про вбрання тутешніх таємничих гротів, — пояснив Альберт. — Він розчищає русло ріки, що заноситься

гравієм і черепашками, доглядає за блідими квітами, що виростають на берегах, і оберігає їх від її часом занадто суворих ласк.

Консуело глянула крізь ущелину скелі на небо — там блищала зірка.

— Це Альдебаран[143], зірка циган, — проговорив Альберт. — Розвиднятися почне тільки через годину.

— Так, виходить, це моя зірка, — озвалася Консуело. — Адже я, дорогий графе, якщо не за народженням, то за становищем — щось на зразок циганки. Матір мою у Венеції інакше й не називали, хоча вона зі своїми іспанськими забобонами гаряче обурювалася цією образливою кличкою. А мене там знали й тепер знають під ім'ям Zingarella.

— Чому ти насправді не дитя цього гнаного племені! — вигукнув Альберт. — Я ще більше любив би тебе, якби це було можливо!

Консуело, яка навмисно заговорила про циган, уважаючи, що корисно нагадати графові фон Рудольштадту про розходження в їхньому походженні та становищі, раптом згадала розповіді Амалії про симпатії Альберта до жебраків і волоцюг, а згадавши, сама злякалася, що мимоволі піддалася несвідомому кокетству, і замовкла.

Але Альберт незабаром перервав мовчання.

— Те, що ви мені зараз сказали, — почав він, — розбудило в мені один спогад моєї юності. Він доволі незначний, але все-таки треба вам розповісти про це, хоча б уже тому, що від хвилини нашої зустрічі з вами він не раз, із якоюсь дивною наполегливістю, приходив мені в голову. Опирайтеся на мене міцніше, дорога сестро, поки я буду вам розповідати.

Мені було близько п'ятнадцяти років; якось увечері я повертався сам-один стежкою, яка, обігнувши Шрекенштейн, в'ється потім по пагорбах до замку. Раптом я помітив попереду себе худу високу жінку, по-жебрацьки одягнену, яка тягла на спині важку ношу, часто зупиняючись біля скель, аби присісти й відсапатися. Я підійшов до неї. Засмагла, висушена горем і нестатком, вона була все-таки гарна. Незважаючи на її лахміття, у ній відчувалася якась скорботна гордість: простягаючи мені руку, вона, здавалося, не прохала, а наказувала. Гаманець мій був порожній, і я запропонував їй піти зі мною до замку, де я міг надати їй допомогу грошима, запропонувати вечерю й нічліг.

«Добре, так мені це буде навіть приємніше, — сказала вона з іноземним акцентом, який я сприйняв за циганський. — Я зможу віддячити вам за гостинність, проспівавши вам пісні різних країн, де я побувала. Я рідко прошу милостиню й роблю це тільки в крайній нужді».

«Бідна жінка! — сказав я. — У вас важка ноша, а ваші бідолашні ноги, майже босі, всі зранені. Дайте мені вузол, я донесу його до будинку, вам буде легше йти».

«Ноша ця з кожним днем стає усе важча, — промовила жінка із сумною посмішкою, що відразу перетворила її на красуню. — Я ношу її вже кілька років, проробила з нею сотні миль і ніколи не скаржуся на це. Я ніколи

нікому її не довіряю, але ви здаєтеся мені таким добрим юнаком, що вам я можу дозволити донести її до будинку».

Говорячи це, вона розстебнула плащ, що закривав її всю (з-під нього визирав тільки гриф гітари), і я побачив дитину п'яти-шести років, бліду, засмаглу, як і мати, з лагідним, спокійним личком, що зворушило мені серце. Це була дівчинка, вся в лахмітті, худа, але міцна, вона спала ангельським сном на гарячій, втомленій спині бродячої співачки. Я взяв дитину на руки, але мені насилу вдалося втримати її, тому що, прокинувшись і побачивши, що лежить на руках у чужого, дівчинка почала вириватися й плакати. Мати заговорила з нею своєю мовою, намагаючись заспокоїти її. Мої ласки й турботи втішили дитину, і, підходячи до замку, ми були з нею вже зовсім друзями. Повечерявши й уклавши дівчинку в постіль, яку я для них звелів приготувати, бідна жінка переодяглася в дивне вбрання, ще більш жалюгідне, ніж її лахміття; взявши гітару, вона з'явилася в їдальню, де ми сиділи за вечерею, і почала нам співати іспанські, французькі й німецькі пісні. Ми були зачаровані її прекрасним голосом і тим почуттям, з яким вона їх співала. Моя добра тітонька була дуже уважна до неї й добра. Здавалося, співачка була розчулена цим, але продовжувала триматися так само гордо, ухильно відповідаючи на всі наші запитання. Її дитина цікавила мене більше, ніж вона сама. Мені хотілося ще подивитися на дівчинку, побавити її й навіть зовсім залишити в себе. Якесь ніжне, дбайливе почуття прокинулося в мені до цієї бідної маленької істоти, яка в злиднях мандрує по світу. Всю ніч дівчинка снилася мені, а вранці я побіг глянути на неї. Але циганка вже зникла; я помчав на гору, але й там не знайшов її. Вона прокинулася вдосвіта й пішла по дорозі, що веде на південь, зі своєю дитиною й моєю гітарою, яку я їй віддав, тому що її власна, на превеликий жаль, розбилася.

— Альберте! Альберте! — у страшенному хвилюванні скрикнула Консуело. — Ця гітара у Венеції й зберігається в мого вчителя Порпори; я візьму її в нього й ніколи вже з нею не розлучуся. Вона із чорного дерева зі срібним вензелем, що я прекрасно пам'ятаю: «А. Р.» У матері моєї була погана пам'ять, — занадто вже багато бачила вона на своєму віку, і вона не пам'ятала ні вашого імені, ні назви замку, ні навіть самої краши, де все це трапилось. Але вона мені часто розповідала про гостинність, виявлену їй власником цієї гітари, і про зворушливу доброту юного красеня вельможі, що ніс мене цілих півмилі на руках і розмовляв із нею, як з рівнею. О дорогий Альберте, я теж усе це пам'ятаю! У міру того як ви розповідали, давно забуті образи один за одним поставали переді мною. Ось чому ваші гори здалися мені не зовсім уже незнайомими, ось чому в цій місцевості мені ввесь час щось смутно пригадувалось! І головне — ось чому при першому ж погляді на вас я відчула дивний трепет і мимоволі з повагою схилилася перед вами, як перед давнім другом і покровителем, давно втраченим, але не забутим.

— А ти думаєш, Консуело, — вигукнув Альберт, пригортаючи її до грудей, — що я не впізнав тебе відразу з першої ж хвилини? Так, із роками ти виросла, змінилася, погарнішала! Але в мене така пам'ять (дар чудесний, хоча часто і згубний), що не потрібно ні очей, ні слів, аби проникати крізь товщу днів і століть. Щоправда, я не знав, що ти і є моя дорога маленька Zingarella, але був упевнений, що вже бачив тебе, любив, пригортав до свого серця, яке з тієї хвилини, не знати чому для мене самого, прихилилося до твого і злилося з ним на все моє життя.

Розділ 46

Розмовляючи таким чином, вони дійшли до розгалуження двох доріг, де Консуело зустріла Зденка, і вже здалеку побачили світло ліхтаря, який він поставив коло себе на землю. Консуело, яка знала тепер небезпечні примхи й атлетичну силу юродивого, мимоволі пригорнулася до Альберта.

— Чому ви боїтеся цієї лагідної й люблячої людини? — запитав молодий граф, здивований і разом з тим зраділий вираженням цього переляку. — Зденко з ніжністю ставиться до вас, хоча після поганого вчорашнього сну він і не хотів виконати моє бажання й трохи неприязно поставився до вашого великодушного плану прийти сюди за мною. Але варто мені виявити наполегливість, і він робиться слухняним, як дитина. Досить сказати одне слово, і він буде біля ваших ніг.

— Не принижуйте його в моїй присутності, — сказала Консуело. — Не підсилюйте його ненависті до мене. Коли ми його обженемо, я скажу вам, які в мене причини побоюватися й уникати його.

— Зденко — істота майже неземна, — заперечив Альберт, — і я ніколи не повірю, щоб він міг бути небезпечний для кого-небудь. Стан екстазу, в якому він постійно перебуває, робить його чистим і милосердним, як янгол.

— Цей стан екстазу, яким я й сама захоплююся, Альберте, перетворюється на хворобу, коли він тривалий. Не помиляйтеся щодо цього: Богові не вгодно, щоб людина відмовлялася настільки від відчуття й усвідомлення дійсності й так часто линула до туманних уявлень абстрактного світу. Божевіллям і люттю кінчається таке сп'яніння. Воно є мовби відплатою за гординю й неробство.

Цинабр зупинився перед Зденком, подивився на нього із дружелюбним виглядом, очевидно очікуючи якої-небудь ласки, якої, однак, той не вдостоїв його. Юродивий сидів, обхопивши голову обома руками, у тій же позі й на тій же самій скелі, де його залишила Консуело. Альберт звернувся до нього по-чеському, але він ледве відповів. Він сумно хитав головою, по щоках його струменіли сльози, а на Консуело він не захотів і глянути. Альберт, підвищивши голос, почав виговорювати йому, але в тоні його було більше ніжності й умовляння, ніж наказу й докору. Нарешті Зденко підвівся й простягнув руку Консуело. Та, тремтячи, потисла її.

— Тепер, — заговорив Зденко по-німецькому, дивлячись на неї лагідно, хоча й зі смутком, — тобі нема чого боятися мене, але ти робиш мені дуже боляче, і я почуваю, що рука твоя повна наших лих.

Він пішов уперед, обмінюючись час від часу кількома словами з Альбертом. Вони йшли просторою, міцно зробленою галереєю, якою Консуело ще не

проходила і яка привела їх до печери з круглим зводом, де вони знову опинилися біля джерела, що впадало в широкий штучний басейн, викладений обтесаними каменями. Звідси вода розтікалася двома потоками: один губився в галереях, інший прямував до водойми замку. Його й перекрив Зденко, наваливши своїми геркулесовими руками три величезних камені. Знімав же він їх тоді, коли хотів опустити рівень води в колодязі нижче зводу та сходів, що вели до тераси молодого графа.

— Посидимо тут, — сказав Альберт своїй супутниці, — поки вода з водойми піде через відвідну трубу…

— Яка мені занадто добре відома, — мовила Консуело, тремтячи всім тілом.

— Що ви хочете цим сказати? — запитав Альберт, з подивом глянувши на неї.

— Я розповім вам це коли-небудь потім, — відповіла Консуело. — А зараз я не хочу ні засмучувати, ні хвилювати вас розповіддю про небезпеки, які мені вдалося перебороти…

— Але що ж таке вона хоче розповісти? — з жахом вигукнув Альберт, дивлячись на Зденка.

Зденко щось відповів по-чеському, продовжуючи з байдужим виглядом місити своїми довгими засмаглими руками глину, якою він замазував щілини між каменями, прискорюючи цим випорожнення цистерни.

— Поясніть, Консуело! — звернувся до неї страшенно схвильований Альберт. — Я нічого не зрозумів із того, що він мені сказав. Зденко стверджує, що не він провів вас сюди, а що ви нібито самі пройшли недоступними підземеллями, куди слабка жінка ніколи б не наважилася пробратися, та просто й не змогла б цього зробити. Він каже (чого тільки не меле цей нещасний), що вас вела доля й що архангел Михаїл (якого він називає гордієм і властолюбцем) провів вас через води й безодню.

— Можливо, — посміхаючись, відповіла Консуело, — що в цю справу і втрутився архангел Михаїл, тому що я дійсно йшла по руслу джерела, випередила потік, який мчав за мною, разів зо два-три вже вважала себе загиблою, проходила через якісь печери й каменоломні, де на кожному кроці могла задихнутись або провалитись… і все-таки ці небезпеки були не так жахливі, як лють Зденка в ту хвилину, коли випадок чи провидіння вивели мене на вірну дорогу.

Тут Консуело, яка весь час говорила з Альбертом по-іспанськи, розповіла йому небагатьма словами про свою зустріч із його «миролюбним» Зденком, про те, як він намагався поховати її заживо, що й було б виконано ним, якби вона не здогадалася приборкати його дивним єретичним привітанням. Холодний піт виступив на чолі Альберта, коли він довідався про ці неймовірні подробиці; слухаючи Консуело, він не раз кидав на Зденка грізні погляди, мовби збираючись знищити його. Помітивши це, Зденко почав дивитися на нього зухвало і презирливо. Консуело тремтіла, боячись, як би ці два безумці не накинулись один на одного. Для неї тепер було ясно, що, незважаючи на піднесений розум і витонченість почуттів, розум Альберта зазнав важких потрясінь, од яких, мабуть, ніколи не одужає повністю. Вона спробувала примирити двох безумців, ласкаво говорячи з обома, але Альберт

підвівся і, подавши Зденкові ключі від свого таємного притулку, дуже холодно сказав йому кілька слів. Той негайно підкорився, взяв ліхтар і, виспівуючи незрозумілі пісні, вийшов.

— Консуело, — сказав Альберт, коли Зденко зник, — якби ця вірна тварина, що лежить біля ваших ніг, сказилася — так, так, якби мій бідолашний Цинабр мимоволі своєю люттю наразив на небезпеку ваше життя, мені довелося б його вбити. Повірте, рука моя не здригнулася б, хоча мені ніколи не доводилося проливати кров навіть тих істот, які стоять нижче за людину. Будьте ж спокійні, вам тепер більше не загрожує ані найменша небезпека.

— Про що ви говорите, Альберте? — запитала Консуело, стривожена цим несподіваним натяком. — Тепер мені нема чого боятися! Зденко все-таки людина, хоча людина, яка втратила розум зі своєї, а може, почасти і з вашої вини. Не говоріть ні про кров, ні про покарання! Ви зобов'язані повернути його на шлях істинний, вилікувати його, а не підтримувати його марення. А тепер ходімо! Я тремчу при думці, що розвидниться раніше, ніж ми встигнемо повернутися.

— Твоя правда, — мовив Альберт, знову рушаючи в дорогу. — Сама мудрість говорить твоїми вустами, Консуело. Моє божевілля виявилося заразливим для цього нещасного, і ти з'явилася вчасно, щоб відвести нас обох від безодні, куди ми з ним котилися. Зцілений тобою, я постараюся зцілити і Зденка… Але якщо це мені не вдасться, якщо його божевілля буде загрожувати твоєму життю, то, хоча Зденко й божа людина й ангельськи добра до мене, хоча він єдиний справжній друг, якого я мав досі на землі… будь упевнена, Консуело, я зумію вирвати його зі свого серця, і більше ти його ніколи не побачиш.

— Досить, досить, Альберте, — прошепотіла Консуело, вже не маючи сил після всіх пережитих жахів зазнавати ще нових. — Не зосереджуйте своїх думок на таких припущеннях! Я готова краще сто разів умерти, ніж внести у ваше життя необхідність такого вчинку й довести вас до такого розпачу.

Але Альберт не слухав її; здавалося, він зовсім втратив розум. Він уже не пам'ятав, що її треба підтримувати, не зауважував, що вона хитається від утоми й ледве не падає на кожному кроці. Цілком поглинений думками про небезпеку, пережиту нею заради нього, з жахом малюючи собі все це, охоплений якимось захоплено-вдячним почуттям, він мчав уперед, щось уривчасто вигукуючи й не звертаючи уваги на те, що вона ледве пересувається за ним.

У цьому розпачливому стані Консуело згадала про Зденка, що був позаду і міг повернутися, згадала про потік, який він усе ще, так би мовити, тримав у своїх руках і який міг знову спустити в ту мить, коли вона, позбавлена допомоги Альберта, почала б сама підніматися до водойми, — тому що Альберт, у полоні якогось нового марення, думав, що вона йде попереду, і, несучись за цією оманною примарою, залишав її в мороці. Це було занадто для жінки, навіть для такої, як Консуело. Цинабр біг так само швидко, як і його хазяїн, він щодуху мчав уперед, несучи в зубах ліхтар. Свій же ліхтар Консуело залишила в притулку Альберта. Дорога раз у раз повертала, внаслідок чого світло щохвилини зникало. Наткнувшись потемки на якийсь виступ, Консуело впала й не мала сили підвестися. Смертельний холод охопив її. Ще одна страшна думка промайнула в її мозку: імовірно, Зденко одержав наказ через певний час відкрити шлюзи, щоб, напустивши воду, сховати сходи

й вихід із колодязя; навіть незалежно від своєї ненависті до неї, він мав за звичкою виявити цю необхідну обачність.

«Отже, тепер кінець! — подумала Консуело, марно силкуючись повзти. — Я жертва невблаганної долі! Мені не вийти із цього фатального підземелля, очам моїм не побачити більше денного світла!..»

Уже завіса, густіша від мороку, що обступав її, почала заволікати їй погляд, руки задубіли, якась апатія, схожа на останній передсмертний сон, заглушила страх… І раптом вона відчула, як чиїсь могутні руки піднімають її, стискають, несуть у напрямку до колодязя… чиїсь палаючі груди тремтять біля самих її грудей, зігріваючи її; чийсь дружній, ласкавий голос шепоче їй ніжні слова. Цинабр стрибає перед нею з хитним ліхтарем. Це Альберт, схаменувшись, несе, рятує її із пристрастю матері, що втратила було й знову знайшла свою дитину. За три хвилини вони дійшли до каналу, з якого щойно зійшла вода, досягли арки й сходів колодязя. Цинабр, який звик до цього небезпечного підйому, кинувся вперед, немов боячись, що перешкодить хазяїнові, плутаючись під його ногами. Альберт, тримаючи однією рукою Консуело, а іншою хапаючись за ланцюг, піднявся гвинтовими сходами у той момент, коли вода вже вирувала на дні колодязя. Ця небезпека була не меншою за інші, перенесені нею раніше, але Консуело вже не відчувала страху. Альберт взагалі мав таку фізичну силу, перед якою сила Зденка здавалася іграшковою, а в цю хвилину, під впливом неймовірного збудження, сила ця стала просто надприродною. Коли при світлі світанкової зорі він опустив свою дорогоцінну ношу на закрайок колодязя, Консуело нарешті полегшено зітхнула і, відірвавшись од задиханих грудей Альберта, витерла його високе спітніле чоло своїм шарфом.

— Друже, — ніжно сказала вона, — якби не ви, я була б мертва; ви відплатили за все, зроблене мною для вас; я почуваю зараз вашу втому більше, ніж ви самі, і мені здається, що на вашому місці я б не витримала.

— О моя маленька Zingarella! — із захватом вигукнув Альберт, цілуючи шарф, яким вона витирала його обличчя. — Ти не важча для мене, ніж того дня, коли я ніс тебе зі Шрекенштейну до цього ж замку.

— Замок, звідки ви, Альберте, не вийдете більше без мого дозволу; не забувайте своїх обітниць!

— А ти своїх! — відповів він, опускаючись перед нею на коліна.

Він закутав Консуело шарфом і провів її до своєї кімнати, звідки вона тихенько прослизнула до себе. Замок прокидався. На нижньому поверсі вже чувся сухий, різкий кашель каноніси — ознака, що вона вже не спить. Консуело пощастило: ніхто не бачив і не чув, як вона дісталася своєї кімнати. Тремтячою рукою зняла вона із себе розірваний і забруднений одяг і, замкнувши його в скриню, вийняла із замка ключ. У неї ще знайшлися сили сховати всі сліди своєї таємничої подорожі; але ледь поклала вона свою змучену голову на подушку, як її охопив важкий, пропасний сон, повний фантастичних видінь і кошмарів, і вона витяглася на постелі в полоні невблаганної гарячки.

Розділ 47

Тим часом каноніса Вінцеслава, присвятивши півгодини молитві, піднялася сходами, і, як завжди, перша думка її була про дорогого племінника. Вона попрямувала до дверей його кімнати й приклала вухо до замкової щілини, хоча менше ніж будь-коли сподівалася почути легкий шерех, що міг би свідчити про його повернення. Якими ж були її подив і радість, коли до неї донісся рівний подих сплячого! Перехрестившись, вона зважилася тихенько відчинити двері й навшпиньках увійти до кімнати. Альберт спокійно спав на своїй постелі, а Цинабр, згорнувшись клубком, — на сусідньому кріслі. Не розбудивши ні того, ні іншого, вона побігла до графа Християна, що, розпростершись у своїй каплиці, молився зі звичайною смиренністю про повернення йому сина на небесах або на землі.

— Братику, — тихо сказала Вінцеслава, опускаючись на коліна поруч із ним, — облиште ваші молитви й шукайте в серці своєму найпалкіші віддяки: Господь почув вас!

Більше їй нічого не треба було пояснювати. Старий, повернувшись до сестри й прочитавши в її маленьких світлих жвавих очах глибоку, співчутливу радість, підніс до вівтаря свої висохлі руки й згаслим голосом вигукнув:

— Боже! Ти повернув мені сина!

І обоє в єдиному релігійному пориві почали по черзі вимовляти напівголосно слова прекрасної молитви Симеона Богоприємця[144]: «Нині відпускаєш раба Твого, Владико…»

Вирішено було не будити Альберта. Прикликали барона, капелана, всіх служників і благоговійно прослухали в домовій церкві замку вдячний молебень. Амалія щиро зраділа, довідавшись про повернення двоюрідного брата, але вирішила, що зовсім даремно заради благочестивого святкування цієї щасливої події її підняли о п'ятій годині ранку та змусили промучитися цілу довгу обідню, під час якої їй довелося стримати не один позіх.

— Чому ваша подруга, предобра Порпоріна, не прийшла подякувати Богу разом з нами? — запитав граф Християн племінницю, коли служба скінчилася.

— Я пробувала її розбудити, — відповіла Амалія, — кликала, термосила, вдавалася до всяких способів, але не змогла ні втлумачити їй що-небудь, ні змусити її розплющити очі. Якби вона не палала в жару й не була червона, як вогонь, я й справді подумала б, що вона мертва. Мабуть, вона дуже погано спала цю ніч, і зараз її морозить.

— Так, очевидно, вона хвора, ця достойна особа! — мовив граф. — Дорога сестро Вінцеславо, вам би годилося піти глянути на неї та зробити все, що вимагає її стан. Боже збав, щоб такий радісний день був затьмарений хворобою цієї шляхетної дівчини!

— Добре, братику, — відповіла каноніса, кидаючи запитливий погляд на капелана (останнім часом вона нічого не здійснювала стосовно Консуело, не порадившись із ним). — Але ви не турбуйтеся, Християне, нічого страшного немає, просто синьйора Ніна дуже нервова й, напевно, незабаром видужає… Але хіба не дивно, — звернулася вона до капелана, відвівши його вбік, — що ця дівчина з такою впевненістю передбачила повернення Альберта? Пане капелане, чи, бува, не помилилися ми з вами щодо неї? Може, вона й справді як свята і в неї бувають одкровення?

— Свята була б присутня на обідні, а не лежала в таку хвилину в гарячці, — глибокодумно вирік капелан.

Це мудре зауваження викликало глибоке зітхання у каноніси. Одначе вона все-таки пішла провідати Консуело й виявила в неї сильний жар, супроводжуваний непереборною сонливістю. Було запрошено капелана, який заявив, що хвороба може виявитися дуже серйозною, якщо жар протриває. Він запитав молоду баронесу, як провела ніч її сусідка, чи не дуже була неспокійна.

— Навпаки, — відповіла та, — її зовсім не було чутно. А я, по правді сказати, після всіх її пророкувань і чудесних казок, які вона розповідала останніми днями, очікувала почути в її кімнаті диявольський шабаш. Але, мабуть, сатана відносив її далеко звідси або вона має справу з дуже вихованими бісенятами, тому що, по-моєму, тиша була цілковитою й мій сон жодного разу не було потривожено.

Капеланові ці жарти Амалії дуже не сподобались, а каноніса, в якої брак розуму надолужувався сердечністю, визнала їх попросту недоречними біля постелі важко хворої подруги. Але вона нічого не сказала, приписавши шпильки племінниці ревнощам, які мали, без сумніву, занадто ґрунтовну причину, і запитала капелана, які ліки треба давати Порпоріні.

Він прописав заспокійливий засіб, але виявилося неможливим змусити хвору проковтнути його: зуби її були стиснуті й запечені губи відмовлялися від усякого питва. Капелан визнав це поганою ознакою, але з апатією, що заразила, як на лихо, весь будинок, відклав установлення діагнозу до наступного дня, сказавши: «Подивимося, треба виждати; зараз іще нічого не можна визначити». Такий узагалі був вирок цього ескулапа в рясі.

— Якщо нічого не зміниться, — сказав він, виходячи з кімнати Консуело, — доведеться подумати про те, щоб запросити лікаря. На себе я не візьму лікування такого незвичайного нервового захворювання. Я помолюсь за синьйору; може, беручи до уваги той душевний стан, у якому вона перебувала останнім часом, допомога Господа виявиться більше дійовою, ніж допомога лікарського мистецтва.

Залишивши біля Консуело служницю, всі вирушили готуватися до сніданку. Каноніса власноручно спекла пиріг, смачніший за всі, що будь-коли виходили з її майстерних рук. Вона раділа, уявляючи, з яким задоволенням Альберт після такого тривалого посту поласує своєю улюбленою стравою. Красуня Амалія вляглась у нове сліпуче плаття, розраховуючи, що Альберт, побачивши її такою звабливою, можливо, пошкодує, що кривдив і дратував її. Кожне думало про те, як би порадувати молодого графа. Позабуто було тільки одну

істоту, якою, одначе, треба було насамперед зайнятися, — бідну Консуело, ту, кому рідні мали завдячувати поверненням Альберта й кого він, звичайно, жадав скоріше побачити.

Альберт незабаром прокинувся й, не вдаючись до марних спроб усвідомити те, що з ним було напередодні, як це звичайно бувало з ним після нападів божевілля, що вели його до підземного притулку, відразу згадав і свою любов, і щастя, яке дала йому Консуело. Він підхопився, одягся, надушився й побіг обійняти батька й тітку. Радість рідних була невимовна, коли вони побачили, що Альберт цілком у здоровому розумі, що він усвідомлює свою тривалу відсутність, гаряче й ніжно просить їх простити його, обіцяючи ніколи більше не заподіювати їм такого горя й занепокоєння. Він побачив, у якому захваті були його близькі від того, що він повернувся до дійсності. Але він помітив також їхні старання приховати від нього його колишній стан, і його навіть трохи зачепило, що з ним продовжують обходитися як з дитиною, у той час як він знову став чоловіком. Одначе він скорився цій карі, по суті незначній у порівнянні з його провиною, і говорив собі, що дістав рятівне попередження й Консуело буде задоволена, що він зрозумів це й примирився.

Сівши за стіл, оточений пестощами, увагою, турботами, навіть радісними слізьми своєї родини, він із занепокоєнням почав шукати очима ту, котра стала тепер необхідною для його щастя й для його спокою. Він бачив, що її місце порожнє, і не зважувався запитати, чому Порпоріна не з'являється. Каноніса, помітивши, що племінник, здригаючись, обертається щораз, як відчиняються двері, визнала за потрібне заспокоїти його, сказавши, що молода гостя погано спала минулої ночі і тепер відпочиває, побажавши провести частину дня в постелі.

Альберт прекрасно розумів, що його визволителька має знемагати від утоми, але все-таки при цій звістці переляк відбився на його обличчі.

— Тітонько, — звернувся він до каноніси, не маючи сили приховувати далі своє хвилювання, — якби прийомна дочка Порпори була серйозно хвора, ми не сиділи б, я думаю, так спокійно за трапезою та бесідою?

— Заспокойтеся, Альберте, — втрутилась Амалія, спалахнувши від досади. — Ніна, що постійно марила вами й пророкувала ваше повернення, тепер спить, чекаючи його, у той час як ми тут радісно його святкуємо.

Альберт зблід від обурення і, гнівно дивлячись на двоюрідну сестру, мовив:

— Якщо хто тут і чекав мене, не втрачаючи при цьому сну, то зовсім не та особа, про яку ви згадали: свіжість ваших щік, моя чарівна кузино, говорить про те, що ви не втратили жодної години сну під час моєї відсутності й що нині ви зовсім не маєте потреби у відпочинку. Від усього серця дякую вам за це, тому що мені було б дуже важко просити у вас прощення в тому, у чому я із соромом і болем прошу його в усіх інших моїх родичів і друзів.

— Дуже вдячна за виняток, — заперечила Амалія, почервонівши від гніву. — Постараюся й надалі його заслужити, а свої безсонні ночі й занепокоєння прибережу для кого-небудь іншого, хто зуміє оцінити це, а не висміювати.

Ця легка перестрілка — явище, далеко не нове між Альбертом і його нареченою, яке, втім, ніколи не мало дотепер в обох сторін такого різкого характеру, — накинула якусь тінь смутку й вимушеності на весь залишок ранку, незважаючи на загальні старання розважити Альберта. Каноніса кілька разів відвідувала хвору і щораз заставала її все в більш і більш важкому стані. Занепокоєння, виявлене Альбертом стосовно Консуело, зачепило Амалію як особиста образа, і вона пішла поплакати до своєї кімнати. Капелан висловився в тому розумінні, що, коли до вечора жар не зменшиться, потрібно буде послати за лікарем.

Граф Християн затримав сина коло себе, щоб відволікти того від тривожних думок, яких він не міг зрозуміти, продовжуючи вважати їх виявом хвороби. Але, намагаючись привернути сина ласкавими словами, добрий старий ніяк не міг знайти теми для бесіди й щиросердечних виливів, бо жодного разу не насмілився дослідити душу сина до глибини, з побоювання, що цей сильніший розум переможе й розіб'є його самого в релігійних питаннях. Щоправда, граф Християн називав божевіллям і вільнодумством проблиски яскравого світла, що проступали в дивних словах Альберта, — слабкі очі правовірного католика не витримували цього блиску, — але в душі він співчував синові, у той же час чинячи опір своєму бажанню серйозно розпитати його. Щоразу, коли граф Християн намагався спростувати єретичні судження Альберта, прямі й вагомі докази останнього змушували його замовкнути. Природа не наділила старого красномовством, він не мав здатності багатослівно та доладно заперечувати погляд супротивника й ще менш здатний був удаватися до шарлатанства в суперечці, іншими словами — намагатися, за браком логіки, справити враження уявною вченістю й сміливістю доказів. Простодушний і скромний, він змовкав, дорікаючи собі, що в юні роки не вивчив тих важких предметів, у яких його побивав Альберт. Впевнений, що в безодні богословських наук криються скарби істини, якими більш спритна і більш вчена людина, ніж він, зуміла б розбити єресь Альберта, він чіплявся за свою похитнуту віру і, щоб не діяти більш енергійно, прикривався своїм неуцтвом і простотою, що лише посилювали гординю вільнодумця й приносили йому, таким чином, більше шкоди, ніж користі.

Їхня розмова разів двадцять переривалася через якесь обопільне побоювання й разів двадцять відновлювалася завдяки обопільним зусиллям, а під кінець обірвалася сама собою. Старий Християн задрімав у кріслі, а Альберт, покинувши його, пішов довідатися про стан Консуело, що тим більше його лякало, чим більше оточення намагалося приховати її хворобу.

Понад дві години проблукав він коридорами, підстерігаючи канонісу або капелана, щоб довідатися хоч що-небудь про Консуело. Капелан відповідав йому стисло й стримано, а каноніса, забачивши здалеку племінника, поспішала прибрати веселий вигляд і почати розмову зовсім про інше, аби обдурити його уявним спокоєм. Але Альберт добре бачив, що вона починає не на жарт тривожитися та все частіше й частіше заходить до кімнати Консуело; не залишилося непоміченим також і те, що ніхто не соромився щохвилини відчиняти й зачиняти двері, мало піклуючись про те, що цей стукіт і метушня можуть потривожити Консуело, яка спить нібито мирним і таким необхідним їй сном. Він наважився навіть підійти до цієї кімнати, за хвилинне перебування в якій готовий був би віддати життя. Перед нею була інша кімната, тож двоє щільних дверей, які не пропускали ані найменшого звуку, відокремлювали її від коридору. Каноніса, помітивши прагнення племінника проникнути до Консуело, замкнула обоє дверей на ключ і на

засув, а сама почала ходити через кімнату Амалії, що розташована поряд, куди Альберт увійшов би довідатися про хвору не інакше, як зі страшною відразою. Нарешті, бачачи, в якому він розпачі, і боячись повернення його недуги, тітка зважилася на неправду: у душі благаючи Бога простити її, вона сказала племінникові, що хвора почуває себе набагато краще й навіть збирається спуститися в їдальню до обіду.

Альберт не міг засумніватися в словах тітки, яка ніколи дотепер не оскверняла своїх чистих вуст неправдою, і вирушив до старого графа, не знаючи, як дочекатися години, що мала повернути йому Консуело та щастя. Але ця бажана година пробила для нього дарма: Консуело не з'явилася.

Каноніса, роблячи великі успіхи в мистецтві неправди, розповіла, начебто хвора встала було, але, відчувши деяку слабість, зволіла обідати в себе в кімнаті. Каноніса навіть зробила вигляд, що посилає хворій кращі шматки найвишуканіших страв. Завдяки всім цим хитрощам тривога Альберта трохи вляглася. Хоча він і відчував гнітючу тугу, мовби передчуваючи страшенне нещастя, одначе скорився, зробивши над собою зусилля, щоб здаватися спокійним.

Увечері Вінцеслава із задоволеним виглядом, уже майже не прикидаючись, повідомила, що Порпоріні краще: щоки її вже не палають, пульс скоріше слабкий, аніж прискорений, і, очевидно, вона має добре провести ніч.

«Але чому ж, незважаючи на ці добрі звістки, я все-таки холону від жаху?» — запитував себе молодий граф, прощаючись у звичайний час перед сном зі своїми рідними.

Річ у тім, що предобра каноніса, незважаючи на свою худорбу та свій горб, ніколи не хворіла, а тому нічого не тямила у хворобах. І от, бачачи, що Консуело з багрово-червоної стала синювато-блідою, що її вируюча кров начебто застигла в жилах, а груди, що не мали сил вдихати повітря, здаються спокійними й нерухомими, вона визнала її видужалою й зараз же з дитячою довірливістю оголосила про це. Але капелан, який трохи більше за неї знався на захворюваннях, розумів прекрасно, що цей уявний спокій — лише провісник жорстокої кризи, і, тільки-но Альберт пішов до себе, попередив каноніcу, що настав момент послати за лікарем. Як на лихо, місто було далеко, ніч темна, дороги жахливі, а Ганс, незважаючи на всю свою ретельність, надзвичайно повільний. До того ж вибухнула гроза, полив сильний дощ. Старий кінь, яким їхав старий служник, усього лякався, разів двадцять спотикався й скінчив тим, що разом із сідоком, який розгубився й бачив у кожному пагорбі — Шрекенштейн, а в кожній блискавці — вогненний політ злого духа, заблукав у лісах. Тільки коли вже зовсім розвидніло, вдалося Гансу вибратися на вірну дорогу. Поганяючи щосили свого коня, дістався він міста, де в цей час лікар іще міцно спав. Прокинувшись, він почав повільно одягатися, збиратися й нарешті вирушив у дорогу. Таким чином, на все це було витрачено цілу добу.

Альберт марно намагався заснути. Тривога, що сушила його, і лиховісний гуркіт грому всю ніч не давали йому зімкнути очей. Зійти вниз він не насмілювався, боячись викликати обурення тітки, що й так уже вранці вичитала його за недоречне й непристойне ходіння біля кімнат дівиць. Він залишив свої двері відчиненими, й кілька разів йому здавалося, що внизу ходять. Він вискакував на сходи, але, нікого не побачивши й нічого не

почувши, намагався заспокоїти себе, пояснюючи оманні звуки, що його налякали, шумом дощу й поривами вітру. З тієї хвилини, як Консуело зажадала, щоб він дбайливо ставився до свого розуму й душевного стану, Альберт терпляче й твердо намагався побороти в собі й хвилювання й страхи, стримуючи свою любов силою цієї самої любові. Але раптом серед гуркоту грому, тріску й стогону древніх стін замку, крізь виття урагану до нього донісся довгий несамовитий крик, який пронизав його, немов удар кинджала. Тут Альберт, який тільки-но кинувся, не роздягаючись, на ліжко, вирішивши заснути, підхопився, прожогом спустився сходами і постукав у двері Консуело. Але тут уже знову панувала тиша, і ніхто не відчинив йому. Він уже вирішив, що все це йому приснилось, але ось пролунав новий крик, іще страшніший, іще лиховісніший, од якого в нього похололо серце. Вже без усяких вагань біжить він темним коридором, стукає у двері Амалії, кричить, що це він, Альберт. Чується стукіт засува, що засувається, і голос Амалії владно наказує йому вийти. А тим часом крики й стогони стають усе голоснішими: це голос Консуело, сповнений нестерпної муки; він чує, як обожнювані вуста в розпачі викрикують його ім'я. З люттю кидається він на двері, зриває замок і засув і, відкинувши на кушетку Амалію, що розігрує ображену невинність, бо її застали в шовковому капоті й мереживному чепчику, мертвотно блідий, з волоссям, що стало дибки, вривається до кімнати Консуело.

Розділ 48

Консуело, у страшному маренні, билася в руках двох найдужчих у будинку служниць, які ледь утримували її в постелі. Нещасній увижалися, як це буває іноді при мозковій гарячці, нечувані жахи, і вона прагнула втекти від страшних видінь, які переслідували її, а в жінках, які втримували її й намагалися заспокоїти, вона бачила розлючених ворогів, почвар, які жадають її загибелі. Розгублений капелан, який чекав, що вона з хвилини на хвилину помре, уражена недугою, вже читав над нею відхідну, а хвора приймала його за Зденка, що замуровував її під бурмотіння своїх таємничих наспівів. У тремтячій канонісі, яка намагалася своїми слабкими силами допомогти служницям утримати хвору, Консуело бачила примару то однієї, то іншої Ванди — то сестри Жижки, то матері Альберта. Їй увижалося, що обидві вони по черзі з'являються в пустельному гроті самітника й дорікають її в тому, що вона, вторгшись у їхні володіння, привласнила собі їхні права. Її вигуки, стогони, її марення, незрозуміле для навколишніх, були в прямому зв'язку з баченим і чутим нею минулої ночі, з усім тим, що так сильно схвилювало й уразило її. Консуело вчувалося ревіння потоку, і вона робила руками рухи, немов пливла, і струшувала своє розпущене чорне волосся, немовби скидаючи з нього уявлювану піну. Вона відчувала ввесь час присутність Зденка: то за нею він відкриває шлюзи, то спереду з люттю перепиняє їй шлях. Вона твердила ввесь час про камені й воду, що змусило капелана сказати, хитаючи головою: «Яке, одначе, тривале й важке сновидіння. Не знаю, справді, чому останнім часом вона так невідступно

думала про цей колодязь? Напевно, це був початок хвороби: чуєте, вона ввесь час згадує про нього у своєму маренні».

У ту хвилину, коли Альберт не тямлячи себе ввірвався до її кімнати, Консуело, вибившись зовсім із сил, белькотала якісь невиразні слова, а потім раптом знову почала дико кричати. Уява її, не стримувана більше силою волі, змушувала дівчину знову зі страшним напруженням переживати відчуті нею жахи. Але щось схоже на якийсь зміст прослизало хвилинами в її маренні, і вона починала кликати Альберта таким звучним і дзвінким голосом, що, здавалося, самі стіни будинку мусили б здригнутися, потім крики ці переходили в ридання, які, здавалося, загрожували задушити її, хоча її очі з блукаючим поглядом були сухі й блищали застрашливим блиском.

— Я тут! Я тут! — закричав Альберт, кидаючись до її постелі.

Консуело почула його і, уявивши, що Альберт біжить попереду, зі стрімкістю й силою, яких надає гарячка навіть найслабкішим організмам, вирвалася з рук, які її тримали, і, розпатлана, боса, в одній тонкій, зім'ятій білій нічній сорочці, що робила її схожою на примару, вискочила на середину кімнати. У ту хвилину, коли її збиралися знову схопити, вона зі спритністю дикої кішки перестрибнула через спінет, який стояв перед нею, метнулася до вікна, сприйнявши його за отвір фатального колодязя, стала однією ногою на підвіконня, простягла руки й, знову викрикнувши в бурхливу, лиховісну ніч ім'я Альберта, викинулася б із вікна, якби Альберт, іще швидший і сильніший, аніж вона, не вхопив її на руки й не переніс назад на ліжко. Вона його не впізнала, але зовсім не пручалася й перестала кричати. Альберт, не жаліючи найніжніших слів, почав по-іспанськи гаряче вмовляти її. Вона слухала його, спрямувавши погляд в одну точку, не бачачи й не відповідаючи йому; раптом вона підвелася, опустилася на своєму ліжку на коліна й заспівала строфу з «Te Deum»[145] Генделя, якого нещодавно почала з захватом вивчати. Ніколи ще голос її не звучав із такою силою, з таким почуттям, ніколи не була вона така гарна, як у цю хвилину екстазу: волосся її розпустилось, яскравий пропасний рум'янець горів на щоках, а очі, здавалося, читали щось у небесах, які розверзлися тільки для неї. Каноніса була до того розчулена, що вся в сльозах упала на коліна біля ліжка, а капелан, незважаючи на свою недоброзичливість, схилив голову, охоплений релігійним почуттям. Закінчивши строфу, Консуело глибоко зітхнула, і божественна радість осяяла її лице.

— Я врятована! — крикнула вона, падаючи горілиць, бліда і холодна як мармур; очі її, хоча й розплющені, немов потухли, губи посиніли, руки оклякли.

На хвилину запанувало мовчання, навіть якесь заціпеніння. Амалія, що не зважувалась увійти й спостерігала цю страшну сцену, стоячи біля порога, від жаху зомліла. Каноніса та обидві жінки кинулися до неї на допомогу. Консуело, мертвотно бліда, спочивала на руках в Альберта, що, припавши головою до грудей умираючої, здавався таким же мерцем, як і вона. Каноніса, розпорядившись укласти Амалію в ліжко, знову з'явилася на порозі кімнати.

— Ну що, пане капелане? — запитала вона, зовсім убита.

— Це смерть, пані, — мовив капелан глухим голосом, опускаючи руку Консуело після безуспішних спроб намацати її пульс.

— Ні! Це не смерть! Ні! Тисячу разів ні! — вигукнув Альберт, рвучко підводячись. — Я краще оглянув її серце, ніж ви її пульс. Воно ще б'ється, вона дихає, вона жива! О! Вона житиме! Не так і не тепер призначено їй скінчити життя! Хто наважився подумати, що Бог засудив її на смерть?! Настала хвилина, коли треба серйозно зайнятися нею. Пане капелане, дайте мені ваш ящик. Я знаю, що їй потрібно, а ви не знаєте. Так робіть же те, що я вам кажу, нещасний! Ви не надали їй допомоги, — ви могли запобігти цьому жахливому нападу, і ви цього не зробили, не побажали зробити! Ви приховали від мене її недугу, ви всі обдурили мене. Ви хотіли її загибелі, чи не правда? Ваша боягузлива обережність, ваша огидна байдужість скували вам язик і руки! Дайте мені ваш ящик, кажу я вам, і дайте змогу мені діяти.

І позаяк капелан не наважувався передати йому свої ліки, боячись, щоб у недосвідчених руках збудженої, напівбожевільної людини вони не стали смертельною отрутою, Альберт вирвав ящик із його рук. Не звертаючи уваги на вмовляння тітки, він сам вибрав і відважив швидко діючий і сильний заспокійливий засіб: Альберт значно краще знався на багатьох речах, аніж думали його близькі. У ту пору свого життя, коли він іще усвідомлював хворобливі явища свого мозку, він вивчав на самому собі дію найсильніших засобів. Чоловік сміливий, до того ж натхнений жагучою відданістю коханій жінці, він швидко прийняв рішення й ось тепер приготував ліки, до яких ніколи не наважився б удатися капелан. Йому вдалося, озброївшись надзвичайним терпінням і ніжністю, розтиснути зуби хворої й змусити її проковтнути кілька крапель цього сильно діючого засобу. Через годину, протягом якої він кілька разів давав їй ці ліки, Консуело почала вільно дихати, руки її потеплішали, обличчя ожило. Вона ще нічого не чула й не відчувала, але стан її вже був схожим на сон, навіть губи трохи порожевіли. У цей час з'явився лікар. Бачачи серйозність ситуації, він заявив, що його покликали занадто пізно й що він не ручається за кінець хвороби. На його думку, треба було ще напередодні пустити кров, а тепер момент упущено і кровопускання може лише викликати новий напад.

— Нехай напад повториться, — мовив Альберт, — але кров пустити треба.

Лікар — німець, громіздкий суб'єкт з великою зарозумілістю, звиклий до того, що його слухають, як оракула, адже в усій окрузі в нього не було конкурентів, — підняв свої важкі повіки й, моргаючи, подивився на того, хто дозволив собі так сміливо вирішити таке питання.

— Кажу вам, необхідно зробити кровопускання, — наполегливо повторив Альберт. — Чи буде пущено кров чи ні, напад однаково повториться.

— Дозвольте, — заперечив лікар Вецеліус, — це зовсім не так неминуче, як ви зводите думати. — І посміхнувся дещо презирливою, іронічною посмішкою.

— Якщо напад не повториться, всьому кінець, — мовив Альберт, — ви самі мусите це знати. Така сонливість неминуче веде до притуплення розумових здібностей, до паралічу, до смерті. Ваш обов'язок опанувати недугу, підвищити її інтенсивність, аби перебороти її. Словом, вам треба боротись,

а інакше до чого ваша присутність тут? Молитви й поховання — не ваша справа. Пустіть кров, а то я сам пущу її!

Лікар прекрасно знав, що Альберт має рацію, і сам збирався пустити кров, але йому здавалося, що такій значній особі, як він, не личить висловитися відразу й негайно перейти до дії: могли б подумати, що хвороба проста й лікування нескладне. А наш німець любив налякати, напустити на себе глибокодумні вагання, здивування, серед яких його мовби раптом осявала геніальна думка, — і тоді він переможно виходив із утруднень. Це давало можливість сказати те, що про нього говорили тисячу разів: «Хвороба була така запущена, набрала такого небезпечного перебігу, що сам лікар Вецеліус замислився. Ніхто, крім нього, не зміг би вловити потрібний момент і зробити те, що треба. Так, це людина надзвичайно обережна, дуже знаюча! Словом, велика людина! Такого лікаря й у Відні не знайти!»

Бачачи, що йому суперечать, припертий до стіни нетерпінням Альберта, він відповів:

— Якщо ви лікар і користуєтеся тут авторитетом, то я зовсім не розумію, навіщо мене запросили? Мені залишається тільки виїхати.

— Якщо ви не бажаєте вчасно приступити до справи, то можете вийти, — проговорив Альберт.

Лікар Вецеліус, глибоко ображений тим, що його запросили до хворої одночасно з якимось невідомим колегою, який ставиться до нього без належної поваги, підвівся і пройшов до кімнати Амалії: йому треба було зайнятися ще цією молодою нервовою особою, що не переставала кликати його до себе, і попрощатися з канонісою. Але та не відпустила його.

— О ні, дорогий лікарю, ви не можете покинути нас у такому стані! Подумайте, яка відповідальність лежить на нас! Мій племінник вас образив. Але чи варто надавати значення запальності людини, яка так мало володіє собою?

— Невже це граф Альберт? — запитав вражений лікар. — Я ніколи б не впізнав його. Як він перемінився!

— Звичайно, за ті десять років, що ви його не бачили, у ньому сталося багато змін.

— А я, зізнатися, вважав, що він зовсім одужав, — не без єхидства зауважив Вецеліус, — оскільки мене жодного разу не запрошували до нього від часу його повернення.

— Ах, шановний лікарю, ви прекрасно знаєте, що Альберт ніколи не погоджувався підкоритися вказівкам науки.

— Але, одначе, він, як видно, сам став лікарем?

— Він знає дещо у всіх галузях, але всюди вносить свою кипучу стрімкість і гарячковість. Жахливий стан, у якому він застав цю молоду дівчину, дуже його схвилював; якби не це — повірте, ви б визнали його більш ввічливим,

більш розважливим, більш вдячним вам за ті турботи, які виявляли ви про нього, коли він був дитиною.

— Боюся, що він зараз більш ніж будь-коли має потребу в них, — заперечив лікар, якому, незважаючи на всю повагу, яку він відчував до графської родини й замку, все-таки легше було засмутити канонісу, натякаючи на божевілля її племінника, ніж відмовитися від своєї зневажливої манери та дріб'язкової помсти.

Жорстокість лікаря дуже засмутила канонісу, тим більше що скривджений Вецеліус міг поширити в окрузі чутку про душевний стан її племінника, який вона так ретельно від усіх приховувала. Вона промовчала, сподіваючись цим обеззброїти лікаря, і смиренно запитала його думку щодо пропонованого Альбертом кровопускання.

— У цю хвилину я вважаю це безглуздістю, — заявив Вецеліус, бажаючи зберегти за собою ініціативу й виректи власними вустами рішення, коли йому це заманеться. — Я почекаю годинку-другу, постежу за хворою, — вів далі він, — і коли настане потрібний момент, якщо це буде навіть раніше, ніж я припускаю, я зроблю те, що треба. Але під час кризи, при теперішньому стані її пульсу, я не можу сказати заздалегідь нічого певного.

— Так ви залишаєтеся в нас? Нехай благословить вас Бог, дорогий лікарю!

— Якщо вже мій супротивник — молодий граф, — мовив Вецеліус із співчутливо-покровительською посмішкою, — мене ніщо не може здивувати: нехай говорить собі, що хоче.

Лікар збирався вже повернутися до кімнати Консуело, двері до якої було зачинено капеланом, щоб Альберт не міг чути наведеної зараз розмови, коли сам капелан, блідий і розгублений, залишивши хвору, прибіг за ним.

— Бога ради, лікарю! — вигукнув він. — Ідіть, застосуйте свій авторитет, тому що мого граф Альберт не визнає, та, здається, він не послухався б і голосу самого Бога! Граф продовжує наполягати на своєму й, усупереч вашій забороні, все-таки хоче пустити кров умираючій; і, запевняю вас, він це зробить, якщо тільки нам із вами не вдасться силоміць або хитрістю втримати його. Одному Богові відомо, чи вміє він хоч тримати в руках ланцет! Він може якщо не вбити, то у всякому разі скалічити її несвоєчасним кровопусканням.

— Звичайно, — глумливо мовив лікар із зловтішним егоїзмом безсердечної людини, важким кроком прямуючи до дверей. — Іще й не те ми з вами побачимо, якщо мені не вдасться напоумити його!

Але коли він підійшов до ліжка, Альберт уже тримав у зубах закривавлений ланцет; однією рукою він підтримував руку Консуело, в іншій тримав тарілку. Вена була розтята, і темна кров рясно текла з неї. Капелан став охкати, обурюватися, закликати небо у свідки. Лікар спробував жартами відволікти Альберта, думаючи потім непомітно закрити вену, для того щоб знову відкрити її, коли йому заманеться, і весь успіх приписати собі. Але Альберт зупинив його промовистим поглядом. Коли витекла достатня кількість крові, він зі спритністю досвідченого оператора наклав на ранку пов'язку, потім тихенько прикрив руку Консуело ковдрою й, простягнувши канонісі

флакон з нюхальними солями, щоб та давала його вдихати хворій, запросив капелана й лікаря до кімнати Амалії.

— Добродії, — звернувся він до них, — ви нічим не можете бути корисні особі, яку я лікую. Нерішучість чи забобони паралізують вашу ретельність і ваші знання. Повідомляю вам, що я все беру на себе й не хочу, аби ви відволікали мене й заважали мені в такій серйозній справі. А тому я прошу пана капелана йти читати свої молитви, а пана лікаря прописувати ліки моїй кузині. Я не допущу більше ні похмурих прогнозів, ні приготувань до смерті в постелі особи, яка незабаром опритомніє. Нехай буде вам це відомо, добродії! Якщо я ображаю цим ученого й засмучую друга, то готовий буду просити в них пробачення, коли зможу думати про себе.

Висловивши все це спокійним, лагідним тоном, який так суперечив сухості його слів, він повернувся до кімнати Консуело, замкнув за собою двері на ключ і, поклавши його до кишені, сказав канонісі:

— Ніхто не ввійде сюди й не вийде звідси без мого дозволу.

Розділ 49

Приголомшена каноніса не посміла відповісти племінникові ні слова. У виразі його обличчя, в усій його поставі була така непохитність, що предобра тітка навіть злякалася й інстинктивно, з надзвичайною готовністю та зразковою акуратністю почала виконувати всі його розпорядження. Лікар, бачачи, що його авторитет зовсім не визнається, і не ризикуючи вступати в суперечку з божевільним, як він потім розповідав, розсудливо вийшов. Капелан вирушив молитись. Альберт же з тіткою та двома служницями, що допомагали йому, провів весь день у кімнаті Консуело, ні на хвилину не послабляючи свого догляду за нею. Після кількох годин спокою у хворої знову повторився напад, але тільки менш тривалий. Коли завдяки сильним заспокійливим засобам напад затих, Альберт почав умовляти тітку піти здрімнути й прислати яку-небудь жінку на зміну двом служницям, яким теж потрібно було відпочити.

— А ви, Альберте, хіба не хочете відпочити? — несміливо запитала Вінцеслава.

— Ні, дорога тітонько, я зовсім не маю потреби у відпочинку.

— На жаль, — відповіла вона, — ви себе вбиваєте, дитя моє… Дорого ж нам обійдеться ця іноземка! — додала, йдучи до себе й розхрабрившись бабуля, помітивши, що молодий граф не слухає її.

Усе-таки Альберт погодився трохи перекусити, щоб набратися сил, які, він відчував, могли йому знадобитися. Він попоїв у коридорі стоячи й не зводячи очей з дверей. Скінчивши, він кинув серветку на підлогу й

повернувся до кімнати хворої, потім наглухо зачинив двері до Амалії, щоб ті деякі особи, яких він допускав, проходили коридором. Проте Амалія зробила вигляд, начебто хоче доглядати за подругою. Але вона бралася за все так незграбно, жахалася всякого руху хворої, так боялася нових судорог, що Альберт роздратовано попросив її ні в що не втручатися, йти до своєї кімнати й зайнятися своїми справами.

— До моєї кімнати? — відповіла Амалія. — Якби навіть пристойність і дозволяла мені спати в кімнаті, відділеної від вас одними дверима, — адже ви, можна сказати, оселилися в мене, — то невже ви думаєте, що я в змозі заснути хоч на хвилину, чуючи ці крики, які розривають душу, цю страшну агонію?

Альберт, знизавши плечима, відповів їй, що в замку багато інших кімнат і що вона може вибрати будь-яку, поки хвору не буде перенесено до приміщення, де її сусідство нікого не потривожить.

Розсерджена Амалія послухалася цієї поради. Важче всього їй було дивитися на ніжні, можна сказати материнські турботи, якими Альберт оточував її суперницю.

— Ах, тітонько! — вигукнула вона, кидаючись на шию канонісі, коли та влаштувала її у власній спальні, де звеліла поставити ще одне ліжко біля свого. — Ми з вами не знали Альберта: тепер ми бачимо, як він уміє любити!

Кілька днів Консуело була між життям і смертю. Але Альберт боровся з недугою так завзято й так уміло, що нарешті йому вдалося перемогти її. Тільки-но дівчина опинилася поза небезпекою, він звелів перенести її до однієї з веж замку. Тут довше бувало сонце, і краєвид звідси був красивішим і ширшим, ніж з інших вікон. Взагалі кімната ця зі своїми стародавніми меблями більше відповідала серйозним смакам Консуело, ніж та, куди визнали за потрібне помістити її після приїзду, і вже давно можна було зрозуміти з її слів, що їй хотілося б жити там. Тут їй не загрожувала настирливість подруги, і, незважаючи на постійну присутність жінки, що змінювалася вранці й увечері, вона могла проводити по суті наодинці зі своїм рятівником томливі й солодкі дні свого видужання. Вони завжди говорили іспанською: ніжні фрази, що обережно висловлювали пристрасть Альберта, були миліші для слуху Консуело мовою, що нагадувала їй батьківщину, матір, дитинство. Сповнена щирої вдячності, змучена стражданнями, яких позбавив її сам Альберт, вона тепер віддавалася тому дрімотному спокою, що настає після тяжкої кризи. Пам'ять її помалу пробуджувалась, але якось нерівномірно. Так, наприклад, жваво пригадуючи із чистою й зрозумілою радістю допомогу й самовідданість Альберта в головні моменти їхніх зустрічей, вона в той же час якось неясно, мовби крізь густу хмару, прозрівала омани його розуму й усю глибину його занадто серйозної пристрасті. Бували години, коли після сну або прийому заспокійливих ліків усе, що збуджувало в ній колись недовіру та страх до її великодушного друга, видавалось їй якимось маренням. Вона настільки звикла до нього і його турбот про себе, що, коли він ішов, на її ж прохання, обідати зі своєю родиною, вона хвилювалася й погано себе почувала, поки він був відсутній. Їй здавалося, що заспокійливі засоби, приготовлені й подані не ним самим, чинять на неї зворотну дію; коли ж він сам підносив їх їй, вона з повільною й повною значення усмішкою, дивно

зворушливою на гарному обличчі, з якого ще не зовсім зникла тінь смерті, говорила:

— Тепер, Альберте, я вірю, що ви чарівник: варто вам повеліти краплі води зробити на мене доброчинну дію, й вона миттєво передає мені й ваш спокій, і вашу силу.

Уперше в житті Альберт був щасливий; а позаяк душа його, здавалося, була здатна з такою ж силою відчувати радість, з якою вона відчувала скорботу, то в цей період його життя, період захоплення, він був найщасливішою людиною на землі. Кімната, де він повсякчас, без докучних свідків, міг бачити кохану, стала для нього раєм. Уночі, коли всі в домі лягали спати, він, роблячи вигляд, начебто теж іде до себе, тихенько пробирався до цієї кімнати. Доглядальниця, якій доручено було стежити за хворою, міцно спала, він прокрадався до ліжка своєї любої Консуело, дивився й не міг надивитися на неї, сплячу, бліду, пониклу, немов квітка після бурі. Потім він всідався у велике крісло (ідучи, він ніколи не забував поставити його біля постелі хворої) і проводив у ньому всю ніч, засинаючи таким чутним сном, що варто було Консуело поворухнутись, як він уже нахилявся над нею й прислухався до того, що вона бурмотіла слабким голосом; а коли дівчина, схвильована яким-небудь сном, збентежена залишками колишніх страхів, шукала його руки, дружній потиск завжди готовий був її заспокоїти. Якщо доглядальниця прокидалася, Альберт зазвичай говорив їй, що тільки-но ввійшов, і в тієї створилося враження, що молодий граф разів зо два-три за ніч провідує свою хвору. А тим часом він і півгодини за всю ніч не проводив у своїй кімнаті. Консуело, так само як і доглядальниця, помилялася щодо цього, — хоча вона частіше зауважувала присутність Альберта, але була ще так слаба, що йому нічого не варто було ввести її в оману щодо тривалості своїх відвідин. Іноді серед ночі, коли вона починала благати його йти спати, він запевняв її, що вже близько світанок і що він тільки-но прокинувся. Завдяки цим безневинним обманам Консуело, ніколи не страждаючи від його відсутності, у той же час не тривожилась із приводу тієї втомленості, якої він зазнавав заради її.

Щоправда, незважаючи на все, втомленість його була така незначна, що він навіть не помічав її. Любов дає сили найслабкішим, а в Альберта був винятково міцний організм, та до того ж ніколи в серці людському не жила така величезна, живлюща любов, як тепер у нього. Коли з першими променями сонця Консуело насилу діставалася своєї кушетки, що стояла біля напіввідчиненого вікна, Альберт всідався за нею й у хмарах, що мчали, і пурпурних променях сонця, що сходило, силкувався прочитати ті думки, які вигляд неба міг розбудити в його мовчазній подрузі. Іноді він непомітно брав у руки кінчик тонкого шарфа, який вона накидала собі на голову і який теплий вітерець розвівав по спинці кушетки, і, схиливши голову, немов відпочиваючи, тихо притулявся до нього губами. Одного разу Консуело, потягнувши шарф до себе на груди, звернула увагу на те, що кінець його теплий і вологий. Обернувшись із більшою жвавістю, ніж вона це робила зазвичай під час хвороби, вона побачила свого друга в надзвичайно збудженому стані: щоки його палали, очі горіли пропасним вогнем, він важко дихав. Альберт миттєво опанував себе, але все-таки встиг прочитати переляк на обличчі Консуело. Це глибоко засмутило його. Він зволів би побачити в її очах презирство й суворість, аніж ознаки страху та недовіри. Він вирішив стежити за собою настільки уважно, щоб ніколи більше спогадом про

своє божевілля не потривожити ту, яка зцілила його від цього божевілля майже ціною власного життя й розуму.

Альберт домігся цього завдяки силі волі, якої, мабуть, не знайшла б у собі й більш врівноважена людина. Він уже давно звик стримувати запал своїх почуттів, борючись із частими й таємничими нападами своєї недуги, і оточуючі навіть не підозрювали, яка велика була його влада над собою. Вони не знали, що ледве не щодня йому доводилося переборювати най сильніші напади й що тільки остаточно подоланий найглибшим розпачем і божевіллям він тікав у свою таємну печеру, залишаючись переможцем навіть у своїй поразці, тому що все-таки міг приховати від людських очей своє падіння. Альберт належав до числа безумців, гідних найглибшої жалості й найглибшої поваги: він знав про своє божевілля й почував його наближення аж до моменту, коли бував цілком ним охоплений. Але навіть і тоді, у самісінький розпал своїх нападів, він зберігав неясний спогад про дійсний світ і не бажав показуватися, поки остаточно не прийде до тями. Такий спогад про реальне діяльне життя ми всі зберігаємо, коли важкі сновидіння занурюють нас у світ вимислу й марення. Ми боремося часом із цими нічними страхами й кошмарами, ми говоримо собі, що це марення, і намагаємося прокинутись, але якась зла сила знову й знову захоплює нас і знову кидає у ту страшну летаргію, де нас обсідають і мучать лиховісні й болісні видіння.

У таких чергуваннях минало насичене бурхливими переживаннями й разом з тим жалюгідне життя цієї незрозумілої людини; урятувати її від страждань могло тільки сильне, тонке й ніжне почуття. І таке почуття з'явилося нарешті в його житті. Консуело була саме такою чистою душею, що, здавалося, була створена для того, аби проникнути в цю похмуру душу, дотепер недоступну для глибокої любові. У дбайливості молодої дівчини, породженій спочатку романтичним ентузіазмом, у її шанобливій дружбі, викликаній вдячністю за самовідданий догляд за нею під час хвороби, було щось чарівне й зворушливе, щось таке, що Господь визнав, певно, особливо підходящим для зцілення молодого графа. Цілком можливо, що, якби Консуело відгукнулася, забувши про минуле, на його палку любов, ці нові для нього захоплення й раптова безмірна радість могли б вплинути на нього найзгубнішим чином. Але її соромлива, цнотлива дружба мала повільно, але більш вірно сприяти його зціленню. Це було одночасно й шорами й благодіянням для нього; і якщо оновлене серце молодика було сп'янілим, то до сп'яніння домішувалося почуття обов'язку, жадоба самовідданості, що давали його думкам інший привід, а його волі — іншу мету, ніж та, яка поглинала його досі. Він відчував одночасно й щастя бути коханим так, як ніколи ще не був коханим, і горе не бути коханим з такою пристрастю, яку відчував сам, і, нарешті, страх, що втратить це щастя, якщо покаже, що він не цілком ним задоволений. Всі ці почуття настільки заповнювали його душу, що в ній не залишалося місця для фантазій, на які так довго наштовхували його бездіяльність і самотність. Тепер він, немов якими чарами, позбувся цих мріянь, він забув про них, і образ коханої втримував його нещастя на відстані, ставши, немов небесний щит, між ним і ними.

Отже, відпочинок для розуму й спокій для почуттів, необхідні для відновлення сил юної хворої, тепер лише зрідка й ненадовго порушувалися таємним хвилюванням її лікаря. Консуело, як міфологічний герой, спустилася в пекло, щоб вивести з нього свого друга, — і винесла звідти для себе самої жах і божевілля. Тепер він, у свою чергу, намагався звільнити її від похмурих думок, і завдяки його ніжним турботам і захопленій шанобливості

йому це вдалося. Спираючись одне на одного, вони вступали разом у нове життя, не сміючи, однак, оглядатися назад і думати про ту безодню, звідки вони вирвалися.

Майбутнє було для них новою безоднею, не менш таємничою й жахливою, куди вони теж не наважувалися заглянути. Зате вони могли спокійно насолоджуватися сьогоденням, цим благодатним перепочинком, що їм послало небо.

Розділ 50

Інші мешканці замку були далеко не так спокійні. Амалія була розлютована й більше не вдостоювала хвору своїми відвідуваннями. Вона підкреслено не розмовляла з Альбертом, не дивилася на нього, навіть не відповідала на його ранкове й вечірнє вітання. І жахливішим за все було те, що Альберт, очевидно, зовсім не зауважував її досади.

Каноніса, бачачи явну, неприховану пристрасть племінника до «авантюристки», не знала тепер ні хвилини спокою. Вона сушила собі голову, придумуючи, як би позбутися такої небезпеки, як покласти край такому скандалу, і з цього приводу в неї не припинялися наради з капеланом. Але поважний пастир не дуже-то бажав припинення ситуації, що склалася. Давно вже він не відігравав ніякої ролі в сімейних тривогах, а від часу останніх хвилювань його роль знову зробилася більш значною: нарешті він міг дозволити собі таке задоволення, як шпигувати, викривати, попереджати, пророкувати, радити, — словом, міг на свій розсуд вертіти домашніми справами, причому все це проробляти нишком, сховавшись од гніву молодого графа за спідницями старої тітки. Обоє вони не переставали знаходити нові приводи до тривог, нові причини бути насторожі. Одного їм ніколи не вдавалося — знайти рятівний вихід. Не було дня, коли б предобра Вінцеслава не намагалася викликати свого племінника на остаточну розмову, але щораз його глузлива посмішка або крижаний погляд змушували її замовкнути й руйнували її плани. Щохвилини вона шукала зручного випадку прослизнути до Консуело, щоб спритно й строго вичитати їй, але щохвилини Альберт, мовби попереджений домашніми духами, з'являвся на порозі кімнати і, подібно до Юпітера Громовержця, одним порухом брів долав гнів[146] і заморожував мужність богів, ворожих його любій Трої. Все-таки канонісі вдалося кілька разів заговорити із хворою, і оскільки хвилини, коли вони залишалися віч-на-віч, були дуже рідкісні, то вона намагалася скористатися ними, щоб наговорити їй різних дурниць, які здавались їй самій надзвичайно багатозначними. Але Консуело була така далека від приписуваних їй честолюбних задумів, що зовсім нічого не зрозуміла із цих натяків. Її подив, її щирість, довірливість миттю обеззброювали добру канонісу, яка ніколи у своєму житті не могла встояти проти відвертого тону й лагідного слова. Сконфужена, вона йшла до капелана повідати йому про свою поразку, і решта дня минала в обговоренні планів на завтрашній день.

Тим часом Альберт, чудово здогадуючись про ці виверти й бачачи, що розмови тітки починають дивувати й турбувати Консуело, вирішив покласти їм край. Одного разу він підстеріг Вінцеславу в ту хвилину, коли та рано-вранці, не розраховуючи зустріти його, пробиралася до Консуело; вона вже взялася було за ручку дверей, збираючись увійти в кімнату хворої, як раптом перед нею став племінник.

— Мила моя тітонько, — мовив він, ласкаво відриваючи її руку від дверей і підносячи до своїх губ, — мені треба сказати вам по секрету щось дуже для вас цікаве, а саме: життя й здоров'я особи, яка лежить тут, для мене набагато цінніші, ніж моє власне життя, ніж моє власне щастя. Я прекрасно знаю, що за наказом вашого духівника ви вважаєте своїм обов'язком перешкоджати вияву моєї відданості й намагаєтеся, наскільки можливо, скоротити мої турботи про неї. Коли б не цей вплив, ваше шляхетне серце ніколи не дозволило б вам гіркими словами й несправедливими докорами заважати видужанню хворої, що ледве вирвалася з пазурів смерті. Але позаяк уже фанатизм чи дріб'язковість пастиря можуть робити чудеса, можуть перетворювати щире благочестя й найчистіше милосердя на сліпу жорстокість, то я всіма силами буду протидіяти цьому злодіянню, знаряддям якого погодилася зробитися моя бідна тітонька. Тепер я буду охороняти свою хвору день і ніч, я ні на хвилину не покину її, а якщо, незважаючи на всі мої старання, ви умудритеся відняти її в мене, то даю вам найстрашнішу для віруючого обітницю, назавжди покину будинок моїх предків. Сподіваюся, що пан капелан, довідавшись од вас про нашу розмову, перестане мучити вас і боротися з великодушними поривами вашого материнського серця.

Бідна каноніса зовсім остовпіла й на сказане племінником змогла відповісти лише слізьми. Розмова відбувалася в кінці коридору, куди Альберт повів її, побоюючись, щоб Консуело не почула їх. Трохи отямившись, Вінцеслава почала гаряче дорікати племінникові за його зухвалий, погрозливий тон і відразу не забула скористатися з нагоди вказати йому на всю нерозсудливість його прихильності до дівчини такого низького походження, як Ніна.

— Мила тітонько, — заперечив на це Альберт, усміхаючись, — ви забуваєте, що коли в нас і тече царствена кров Подебрадів, то предки наші, монархи, були зведені на престол повсталими селянами й хоробрими солдатами. Отож, кожний Подебрад у своєму славному походженні має завжди бачити зайвий привід для зближення зі слабкими й незаможними, тому що саме від них і пішло коріння його сили й могутності; і все це було не дуже давно, аби про це можна було вже забути.

Коли Вінцеслава розповіла капеланові про цю бурхливу розмову, той порадив їй не дратувати молодого графа наполегливістю й не доводити його до ще більшого обурення, терзаючи ту, котру він захищає.

— Із цього приводу треба звернутися до графа Християна, — сказав він. — Ваша надмірна м'якість посилила сміливість його сина; нехай ваші розсудливі доводи вселять нарешті батькові почуття тривоги й змусять його вжити рішучих заходів стосовно небезпечної особи.

— Та невже ви думаєте, — заперечила каноніса, — що я не вдавалася вже до цього засобу? Але, на жаль, мій брат постарів на п'ятнадцять років за ці п'ятнадцять днів останнього зникнення Альберта. Його розумові сили так ослабли, що він зовсім не розуміє моїх натяків і якось інстинктивно

боїться самої думки про нову прикрість; немов дитина, він радіє тому, що син знайшовся й міркує, як розумна людина. Йому здається, що Альберт зовсім видужав, і він не помічає, що бідолашний син його охоплений новим божевіллям, більш згубним, аніж колишнє. Упевненість Християна така глибока, він так наївно тішить себе цією думкою, що в мене бракує мужності розкрити йому очі на все, що відбувається. Мені здається, пане капелане, що, якби брат почув це викриття від вас, він сприйняв би його з більшою покірністю, і взагалі завдяки вашим духовним умовлянням ваша бесіда з ним була б більш корисною й менш тяжкою.

— Це викриття занадто делікатне, — відповів капелан, — аби могло бути зроблене настільки скромним пастирем, як я. Воно було б набагато доречнішим у вустах сестри, що може зм'якшити його такими ласкавими словами, з якими я не смію звертатися до вельмишановного глави родини.

Обидві ці поважні особи витратили багато днів на сперечання про те, хто з них перший наважиться заговорити зі старим графом. А поки вони вагалися, звичка до повільності й апатія робили свою справу — любов у серці Альберта все росла й росла. Консуело помітно видужувала, і ніхто не порушував їхньої ніжної близькості, яку завдяки непідробній чистоті й глибокій любові ніякий суворий страж не міг би зробити ні більш цнотливою, ні більш стриманою, ніж вона була.

Тим часом баронеса Амалія, не в змозі довше терпіти свою принизливу роль, наполегливо просила батька відвезти її до Праги. Барон Фрідріх, віддаючи перевагу перебуванню в лісах над життям у місті, хоча обіцяв їй усе що завгодно, але постійно відкладав день від'їзду, не роблячи до нього ніяких приготувань. Дочка зрозуміла, що треба прискорити розв'язку, і придумала спосіб швидко й раптово здійснити своє бажання. Змовившись зі своєю покоївкою, хитрою й рішучою француженкою, вона одного разу вранці, коли батько збирався на полювання, почала просити його відвезти її до сусіднього замку до знайомої дами, якій давно вже треба було віддати візит. Баронові не дуже-то хотілося відмовлятися від своєї рушниці й мисливської сумки, переодягатись і змінювати весь розпорядок дня, але він сподівався, що таке потурання зробить дочку менш вимогливою, що прогулянка розвіє її кепський настрій і вона без особливого невдоволення проведе в замку Велетнів кілька зайвих днів. Заручившись одним тижнем, він уже думав, що забезпечить собі волю на все життя: не в його звичці було зазирати далі. Отже, скорившись своїй долі, він відправив Сапфіра й Пантеру на псарню, а сокіл Атілла повернувся на своє сідало з похмурим і незадоволеним виглядом, що викликало в його хазяша важке зітхання.

Нарешті барон сів із дочкою в карету і, як це з ним зазвичай бувало в таких випадках, негайно й міцно заснув. Одразу ж Амалія наказала машталірам повернути і їхати до найближчої поштової станції. Вони домчали туди через дві години, і коли барон розплющив очі, поштові коні, які мали везти його до Праги, були вже впряжені в карету.

— Що таке? Де ми? Куди ми їдемо? Амаліє, що це ти вигадала, любонько? Що значить ця примха чи цей жарт?

На всі ці запитання молода баронеса, цілуючи батька, відповідала тільки вибухами веселого сміху. І лише коли побачила, що форейтор уже на коні, а

карета котиться по великій дорозі, вона, відразу прибравши серйозний вигляд, досить рішуче заговорила:

— Милий тату, ні про що не турбуйтеся. Наш багаж прекрасно покладений, каретні ящики наповнені всім необхідним для дороги. У замку Велетнів залишилися тільки ваша зброя й собаки. У Празі вони вам не потрібні, а втім, їх буде вам надіслано на першу вимогу. Дядькові Християнові за сніданком передадуть мій лист. У ньому я пишу, що нам необхідно було виїхати — і пишу так, що це не дуже засмутить його й не викличе роздратування ні проти вас, ні проти мене. А тепер я смиренно прошу пробачення за те, що обдурила вас; але ж минув місяць відтоді, як ви обіцяли мені зробити те, що я виконала зараз, — тож, по суті, я не йду проти вашої волі, відвозячи вас до Праги в ту хвилину, коли ви про це не думали; зате, я впевнена, ви задоволені, що врятовано вас од усіх неприємностей, пов'язаних із рішенням виїхати та з дорожніми зборами. Моє становище ставало нестерпним, а ви й не помічали цього. Ось моє вибачення й виправдання. Будьте ж ласкаві, обійміть мене й не дивіться на мене такими грізними очима — я страшенно їх боюся.

Говорячи це, Амалія, так само як і її повірниця, ледве стримувалася від сміху, тому що ніколи в житті в барона не було грізного погляду ні для кого взагалі, а для обожнюваної дочки й поготів. У цю ж хвилину погляд у нього був розгублений і навіть, треба зізнатися, безтямний від несподіванки. Якщо він і був трохи розсерджений викинутим над ним жартом, засмучений раптовою розлукою із братом і сестрою, з якими навіть не попрощався, то разом з тим він був такий здивований усім, що його невдоволення негайно ж змінилося замилуванням.

— Але як ви умудрилися все це влаштувати, не збудивши в мені ані найменшої підозри? — допитував він. — Так, по правді сказати, знімаючи мисливські чоботи й відсилаючи верхового коня, я був далекий від думки, що їду до Праги й що сьогодні ввечері не буду обідати з братом! От дивна пригода! Я впевнений, що ніхто не повірить, коли я стану про неї розповідати… Але куди ж, Амаліє, заховали ви мою дорожню шапку? Як, по-вашому, не спати ж мені, насунувши на вуха цього капелюха з галунами?

— Ваша шапка? Ось вона, милий тату, — мовила юна крутійка, подаючи йому хутряну шапку, яку він одразу з простодушним задоволенням надяг на голову.

— А моя дорожня фляжка? Напевно, ти забула про неї, зле дівчисько?

— Звичайно, ні! — вигукнула Амалія, простягаючи йому кришталеву пляшку, обплетену російською шкірою та оздоблену сріблом. — Я сама наповнила її кращим угорським вином, яке тільки є в підвалі в тітки. Покуштуйте його, це ваше улюблене.

— А моя люлька, а мій кисет із турецьким тютюном?

— Все тут, — сказала покоївка, — ми нічого не забули, про все подбали, щоб панові баронові було приємно подорожувати.

— Час добрий! — мовив барон, набиваючи собі люльку. — Проте, мила Амаліє, ви зі мною повелися препогано. Ви робите з вашого батька посміховище. З вашої милості всі будуть із мене знущатися.

— Милий тату, — відповіла Амалія, — це я є посміховищем в очах світу, даючи привід думати, наче вперто хочу вийти заміж за кузена, що зовсім не вдостоює мене своєю увагою й на моїх очах посилено доглядає за моєю вчителькою музики. Досить довго терпіла я таке приниження й не знаю, чи багато знайдеться дівчат мого кола, моєї зовнішності й мого віку, що поставилися б до цього так, як я, а не гірше. Я впевнена, що є дівчата, які нудьгують менше, ніж нудьгувала я в останні півтора роки, і які, одначе, втікають або дозволяють викрасти себе, аби тільки позбутися свого нудного життя. Я ж задовольняюся тим, що втікаю, викрадаючи власного батька. Це новіше і пристойніше. Що думає з цього приводу дорогий мій таточко?

— Ти в мене справжнє бісеня! — мовив барон, цілуючи доньку.

Він дуже весело провів усю дорогу, попиваючи, покурюючи й відсипляючись, ні на що більше не скаржачись і нічому більше не дивуючись.

У замку ця подія не справила того враження, на яке розраховувала юна баронеса. Почати з Альберта: якби йому не повідомили, він і через тиждень не помітив би цього, а коли каноніса оголосила йому про від'їзд родичів, він обмежився тим, що сказав:

— Ось єдина розумна річ, яку зробила розумниця Амалія з хвилини свого приїзду сюди. Що стосується предоброго дядька, то, я сподіваюся, він незабаром до нас повернеться.

— А я жалкую про від'їзд брата, — сказав старий Християн. — У мої роки мають значення тижні й навіть дні. Те, що тобі, Альберте, здається коротким строком, для мене може стати вічністю, і я далеко не такий упевнений, як ти, що побачуся знову з моїм тихим і безтурботним братом Фрідріхом. Ну, що ж поробиш! Цього хотіла Амалія, — додав він з усмішкою, згортаючи й відкладаючи вбік дивно лагідного й разом з тим злого листа, залишеного йому юною баронесою. — Адже жіноча злість нічого не прощає. Ви, діти мої, не були створені одне для одного, й мої солодкі мрії розвіялись як дим!

Говорячи це, старий граф з якоюсь меланхолійною веселістю подивився на сина, мовби очікуючи вловити в його очах тінь жалю. Але нічого подібного він у них не прочитав. І Альберт, ніжно потиснувши руку батька, дав йому цим зрозуміти, що дякує йому за відмову від проекту, який був так мало йому до душі.

— Нехай буде воля твоя, Господи! — знову заговорив старий. — І нехай буде серце твоє вільне, сину мій! Ти тепер здоровий і здаєшся спокійним і щасливим серед нас. Я помру втішений, і вдячність батька принесе тобі щастя після нашої розлуки.

— Не говоріть про розлуку, батьку мій, — вигукнув молодий граф з очима, повними сліз, — я не маю сили винести цю думку!

Тут капелан підвівся і з роблено скромним виглядом вийшов, попередньо підбадьоривши поглядом уже трохи розчулену канонісу. Погляд цей був і наказом і сигналом. Із душевним болем і зі страхом вона зрозуміла, що

настала хвилина говорити. І от, заплющивши очі, немов людина, що кидається з вікна під час пожежі, вона почала, плутаючись і бліднучи:

— Звичайно, Альберт ніжно любить батька й не захоче смертельно засмутити його…

Альберт підвів голову й подивився на тітку таким ясним, пронизуючим поглядом, що та зніяковіла й не змогла сказати нічого більше. Старий граф, здавалося, не чув цієї дивної фрази, а серед мовчання, що запанувало, бідна Вінцеслава тремтіла під поглядом племінника, немов куріпка, загіпнотизована собакою, що робить над нею стійку.

Але через кілька хвилин граф Християн, опам'ятавшись од своєї замисленості, відповів сестрі так, начебто вона продовжувала говорити або начебто він прочитав у її душі все те, що вона збиралася йому відкрити.

— Дорога сестро, — сказав він, — дозвольте мені дати вам пораду: не терзайте себе тим, у чому ви нічого не розумієте. Ви у своєму житті не мали поняття про те, що таке сердечний потяг, а суворі правила каноніси не годяться для молодика.

— Боже милостивий! — прошепотіла зовсім засмучена каноніса. — Або брат не хоче мене зрозуміти, або розум і благочестя покинули його! Чи можливо, щоб він через свою слабкість став підтримувати або так легко дивитися…

— Що підтримувати, тітонько? — запитав Альберт рішуче й суворо. — Говоріть, якщо вже вас змушують це робити! Висловіть ясніше вашу думку. Настав час покінчити із цим напруженим станом, і пора нам узнати одне одного.

— Ні, сестро, не говоріть, — зупинив її граф Християн, — нічого нового ви мені не скажете. Я давно прекрасно зрозумів вас, але тільки не показував виду. Хвилина для пояснень із цього приводу ще не настала. Коли прийде час, я знатиму, що треба робити.

І він навмисно заговорив про інше. Каноніса зовсім занепала духом, а Альберт стривожився, не розуміючи, що хотів сказати батько.

Капелан, довідавшись, як глава родини поставився до його застереження, переданого обхідним шляхом, страшно перелякався. Граф Християн, незважаючи на свій безтурботний, нерішучий вигляд, ніколи не був слабкою людиною. Не раз траплялося йому, вийшовши зі свого, здавалося б, апатичного стану, діяти енергійно й розумно. Священик злякався, зрозумівши, що зайшов занадто далеко й може дістати догану. І він заходився поспішно знищувати справу рук своїх, умовляючи канонісу більше ні в що не втручатися. Два тижні промайнули дуже мирно. Консуело навіть на думку не спадало, що вона є причиною сімейних хвилювань. Альберт як і раніше піклувався про неї, а про від'їзд Амалії повідомив, як про тимчасову відлучку, не збудивши в Консуело ні найменшої підозри щодо його причини. Консуело почала виходити зі своєї кімнати, і коли вона вперше прогулювалася садом, старий Християн своєю слабкою, тремтячою рукою підтримував непевні кроки одужуючої.

Розділ 51

То був чудесний день у житті Альберта, коли Консуело, що повернулася до життя, підтримувана його старим батьком, на очах у всієї родини простягнула йому руку і з невимовно лагідною усмішкою мовила:

— Ось хто врятував мене! Хто доглядав за мною як за рідною сестрою!

Але цей день, день апогею його щастя, відразу змінив, і притому більше, ніж він міг це передбачати, його відносини з Консуело. Відтепер, увійшовши знову в сімейне коло, вона досить рідко залишалася з ним наодинці. Старий граф, здавалося, ще більше полюбив Консуело після її хвороби, по-батьківськи піклувався про дівчину, що глибоко розчулювало її. Каноніса, щоправда, нічого більше не говорила, але все-таки вважала своїм обов'язком стежити за кожним її кроком і з появою Альберта була завжди тут як тут. А оскільки молодий граф не виявляв більше ніяких ознак розумового розладу, то до замку почали посилено запрошувати родичів і сусідів, чого давно вже не бувало. З якоюсь простодушною та зворушливою гордістю старі хотіли показати їм, яким товариським і люб'язним зробився знову молодий граф фон Рудольштадт; оскільки ж Консуело, видно, вимагала й поглядами й своїм прикладом, аби він виконував бажання рідних, то йому мимохіть довелося повернутися до ролі світської людини й гостинного хазяїна замку.

Це раптове перетворення не легко далось Альбертові. Він скорився тільки заради тої, котру любив. Але за це він жадав нагороди у вигляді більш тривалих бесід, відвертого виявлення почуттів. Він терпляче переносив цілі дні примусу й нудьги, аби тільки ввечері почути від неї слово схвалення та вдячності. Коли ж між ними з'являлася, мов нав'язлива примара, каноніса й виривала в нього й цю чисту радість, він озлоблявся й занепадав духом. Проводячи жахливі ночі, він часто бродив біля колодязя, що був завжди повний прозорої води з того дня, коли він піднявся з нього, несучи на руках Консуело. Змучений важкими думами, Альберт майже проклинав дану ним обітницю не ходити більше до своєї таємної обителі. Його лякало те, що, почуваючись нещасним, він не може в надрах землі сховати таємницю свого страждання.

Звичайно, і рідні і його подруга не могли не звернути уваги на його змучений після безсоння вигляд, на похмурий настрій, що все частіше й частіше повертався до нього, і неуважливість. Але Консуело знайшла спосіб розганяти ці хмари й повертати собі владу над ним щоразу, коли їй загрожувало її втратити: вона починала співати, і негайно молодий граф, зачарований і покірний, знаходив полегшення в сльозах або в новому припливі захвату. Засіб цей діяв безпомилково; і коли Альбертові вдавалося перекинутися з Консуело хоч словом наодинці, він вигукував:

— Консуело, ти знайшла дорогу до моєї душі! Ти маєш силу, недоступну простим смертним: ти говориш мовою богів, тобі дано виражати найпіднесеніші почуття й передавати людям наймогутніші переживання твоєї натхненної душі. Співай же завжди, коли помітиш, що я знемагаю! На слова,

вимовлені тобою в співі, я майже не звертаю уваги, — вони є тільки темою, недосконалою вказівкою, що слугує для розкриття й розвитку музичної думки, я майже не слухаю їх, — до мого серця доходить тільки твій голос, почуття, з яким ти співаєш, твоє натхнення! Музика говорить про те таємниче й піднесене, про що мріє душа, щу вона передчуває. У мелодії мовби розкриваються вищі ідеї й почуття, які неспроможна передати людська мова. Це — одкровення нескінченного. І коли ти співаєш, я належу людству тим, що людство почерпнуло божественного й вічного у Творця. Вся та розрада й підбадьорення, в яких відмовляють мені твої вуста у повсякденному житті, все, що світська тиранія не дозволяє тобі висловити мені, — все сторицею відплачує мені твій спів. Він розкриває мені твою сутність, і тоді душа моя володіє тобою в радості й у горі, у вірі й у сумнівах, у поривах захвату й у знемозі мрії.

Іноді Альберт говорив усе це Консуело й у присутності родини — по-іспанськи, але видиме невдоволення тітки й правила чемності не дозволяли дівчині відповідати йому. Нарешті якось, опинившись наодинці з ним у саду, коли Альберт знову заговорив про те, яке щастя дає вона йому своїм співом, Консуело запитала:

— Чому, якщо ви вважаєте музику більш досконалою й переконливою, ніж слова, чому ви самі не спілкуєтеся зі мною цим способом? Адже ви знаєте музику, можливо, ще краще за мене.

— Що ви хочете цим сказати, Консуело? — вигукнув з подивом молодий граф. — Я стаю музикантом, тільки слухаючи вас.

— Не намагайтеся мене обдурити, — відповіла вона. — Раз у житті мені довелося чути воістину божественну гру на скрипці, і це грали ви, Альберте, — у печері Шрекенштейну. У той день я почула вас, перш ніж ви побачили мене. Я заволоділа вашою таємницею, — пробачте мені й дайте почути ще раз ту дивовижну мелодію, з якої в моїй пам'яті втрималося кілька фраз і яка розкрила мені в музиці ще невідомі красоти.

Консуело спробувала напівголосно проспівати мелодію, що смутно запам'яталась їй, і Альберт зараз же впізнав її.

— Це гуситський народний гімн, — сказав він. — Вірші, покладені на музику, — твір мого предка Гінко Подебрада[147], сина короля Ґеорґа, одного з поетів нашої батьківщини. У нас є чимало чудових віршів — Стрея[148], Шимона Ломницького[149] й багатьох інших, але вони заборонені імперською поліцією. Ці релігійні й народні пісні, покладені на музику невідомими геніями Чехії, далеко не всі вціліли в пам'яті чехів. Деякі з них збереглись у народі, і Зденко, який має надзвичайну пам'ять і музичне чуття, знає їх досить багато. Я зібрав їх і записав. Вони дуже гарні, і вам буде цікаво познайомитися з ними. Але почути їх ви зможете тільки в моєму притулку, там моя скрипка й усе зібрання нот. Серед них є дуже цінні рукописні збірки стародавніх католицьких і протестантських композиторів. Ручаюся, що ви не знайомі ні з Жоскеном[150], кілька мелодій якого нам передав у спадщину Лютер[151] у своїх церковних піснях, ні з Клодом Ле Жьоном[152], ні з Аркадельтом[153], ні з Ґеорґом Рау[154], ні з Бенедиктом Дуцісом[155], ні з Йоґанном Вейсом[156]. Скажіть, дорога Консуело, чи не спонукає вас інтерес до цих цікавих творів іще раз прийти до моєї печери, звідки я так давно вигнаний, і відвідати мою церкву, яку ви ще не знаєте?

Пропозиція ця хоча й збудила цікавість молодої артистки, одначе змусила її здригнутися. Жахлива печера будила в ній такі спогади, що вона не могла без тремтіння подумати про це, а думка, що вона може знов опинитися там наодинці з Альбертом, незважаючи на всю довіру до нього, була їй болісна. Він одразу помітив це.

— Я бачу, вас відштовхує сама думка про це паломництво, хоча ви й обіцяли мені вирушити туди зі мною, — сказав він. — Не будемо більше говорити про це. Вірний своїй обітниці, я не піду до свого притулку без вас.

— Ви, Альберте, нагадали мені про мою обітницю, — сказала вона, — і я дотримаюсь її, як тільки ви цього зажадаєте. Але, милий мій лікарю, ви все-таки не маєте забувати, що мої сили ще недостатньо зміцніли. Чи не можете ви показати мені тут ці цікаві твори й дати мені послухати чудового артиста, що грає на скрипці набагато краще, ніж я співаю?

— Ви смієтеся з мене, дорога сестро! Але однаково — ви почуєте мене тільки в моїй печері. Саме там я спробував змусити цей інструмент говорити так, як підказувало мені серце; до того я нічого не тямив у ньому, незважаючи на багаторічні заняття з блискучим, але поверховим професором, якому батько платив великі гроші. Саме там я осягнув, що таке музика, осягнув також, яким святотатським знущанням замінює її більшість людей. А я, зізнаюся, не був би в змозі витягти зі скрипки жодного звуку інакше, як розпростершись подумки перед Богом. Навіть якби я бачив, що ви, байдуже стоячи поруч зі мною, уважно прислухаєтеся лише до форми виконуваних мною речей, прагнучи із цікавості визначити ступінь мого таланту, то я, напевно, грав би так погано, що, мабуть, ви не змогли б і слухати. Відтоді як я трохи опанував цей інструмент, який присвятив звеличенню Господа й жаркій молитві, я ніколи не торкався до нього інакше, як переносячись в ідеальний світ і підкоряючись натхненню, яке ні викликати, ні втримати мені не до снаги. А коли в мене немає цього натхнення, зажадайте, щоб я виконав найпростішу музичну фразу, і я знаю, що, при всьому бажанні догодити вам, пам'ять зрадить мене, а пальці будуть невпевнені, як у дитини, що бере перші ноти.

— Я здатна зрозуміти ваше ставлення до музики, — відповіла розчулена Консуело, уважно вислухавши його, — і сподіваюся, що зможу приєднатися до вашої молитви з душею настільки зосередженою та побожною, що присутність моя не розхолодить вашого натхнення. Ах, дорогий Альберте, чому мій учитель Порпора не чує того, що ви говорите про святе мистецтво! Він став би перед вами на коліна! Але навіть цей великий артист менш суворий, аніж ви: він уважає, що співак і віртуоз мають черпати натхнення в симпатії й захваті своїх слухачів.

— Можливо, Порпора, хоч що б він говорив, поєднує в музиці релігійне почуття з людською думкою. Може, він ставиться до духовної музики як католик. Якби я став на його точку зору, я міркував би, як він. Якби я розділяв віру й симпатії з народом, який сповідує спільну зі мною релігію, я теж шукав би в близькості цих душ, перейнятих спільним зі мною релігійним почуттям, те натхнення, яке я змушений був дотепер знаходити в самоті, завдяки чому, може, воно й не бувало повним. Якщо коли-небудь, Консуело, мені випаде щастя злити в молитві, як я її розумію серцем, твій божественний голос зі звуками моєї скрипки, тоді, без сумніву, я піднімуся

до такої висоти, якої ніколи ще не досягав, і молитва моя буде більш достойна Бога. Не забувай, що досі вірування мої були ненависні всьому оточенню, а ті, кого вони не ображали, знущалися з них. От чому слабке своє обдарування я приховував од усіх, окрім Бога й бідолашного мого Зденка. Батько мій любить музику й хотів би, щоб моя скрипка, настільки ж священна для мене, як систр[157] елевсинських містерій[158], розважала його. Але, Боже великий, що було б зі мною, якби мені довелося акомпанувати Амалії, яка співає яку-небудь каватину, і що сталося б із моїм батьком, якби я заграв одну зі старовинних гуситських мелодій, які призвели стількох чехів до каторги й страти, або який-небудь із не менш давніх гімнів наших лютеранських предків, — адже він червоніє за своє походження від них! А більш нових творів, Консуело, я не знаю. Зрозуміло, вони існують, і деякі з них чудові. Все, що ви мені розповіли про Генделя й інших великих композиторів, на яких ви виховувались, уявляється мені набагато вищим у багатьох відношеннях, аніж те, чого, в свою чергу, я міг би навчити вас. Але щоб ознайомитись із цією музикою й вивчити її, мені треба було б увійти в новий музичний світ, а туди я міг би зважитися проникнути тільки з вами, щоб ви щедрою рукою вилили на мене ті скарби, яких я так довго не знав або які зневажав.

— А я, — сказала, всміхаючись, Консуело, — здається, не візьмуся за це. Чуте мною в печері таке прекрасне, таке велике, таке неповторне, що я побоюся накидати гравію в джерело із кришталю й діамантів. Тепер я бачу, Альберте, що в музиці ви набагато більший знавець, аніж я. Але чи не скажете ви мені що-небудь і про світську музику? Адже вона має стати моєю професією. Я боюся виявити, що у світській музиці, як і в духовній, я була дотепер не на висоті свого покликання й що мої знання недостатні й поверхові.

— Навпаки, Консуело, я дивлюся на вашу роль як на священну і вважаю, що як ваша професія — вища із усіх доступних жінці, так і душа ваша найбільш достойна виконати це священнодійство.

— Заждіть, заждіть, милий графе, — з усмішкою заперечила Консуело, — з того, що я вам часто розповідала про монастир, де вчилася музики, і про церкву, де співала хвали Творцеві, ви зробили висновок, що я присвятила себе служінню вівтарю або скромному монастирському викладанню; але коли ви довідаєтеся, що Zingarella у силу свого походження була в дитинстві полишена випадковостям, що вона займалась і духовною і світською музикою, причому до тієї й до іншої ставилася з однаковим жаром, не піклуючись про те, куди приведе її доля — до монастиря чи на театральні підмостки…

— Я переконаний, що Бог помітив тебе й призначив іще в утробі матері бути святою, а тому без тривоги дивлюся на життєві випадковості й упевнений, що й на сцені ти будеш так само свята, як у монастирі.

— Як? Ви при всій суворості своїх поглядів не боялися б спілкування з акторкою?

— На зорі релігій, — відповів він, — храм і театр були однаково священні. При первісній чистоті ідей культові обряди були видовищем для народу, мистецтво зароджувалося біля підніжжя вівтарів; самі танці, присвячені в наші дні нечистій хтивості, були музикою почуття на святах богів. Музика й поезія — найвище вираження віри, а жінка, обдарована геніальністю й

красою, — жриця, пророчиця й натхненниця. Ці суворі, величні форми минулого замінилися безглуздими й злочинними розмежуваннями: католицтво позбавило свята краси, а врочисті церемонії — участі жінок; замість того щоб направити та облагородити любов, воно вигнало й засудило її. Але краса, жінка й любов не могли втратити своєї влади. І люди спорудили їм нові храми, що називаються театрами, в яких немає іншого бога. Чи винуваті ви, Консуело, що ці храми перетворилися на вертепи розпусти? Природа, що створює свої чудеса, не піклуючись про те, як вони будуть прийняті людьми, вирізнила вас, аби ви сяяли серед жінок, розсипаючи у світі скарби свого могутнього генія. А монастир і могила — синоніми. Ви не могли б поховати дари провидіння, не вчинивши самогубства. Для вашого польоту потрібен великий простір. Деякі істоти не можуть жити без вияву свого «я», вони підкоряються владному велінню природи, і воля Божа щодо цього така визначена, що Бог віднімає в них здатності, якими їх наділив, якщо вони не користуються ними як належить. Артист марніє й гине в невідомості, так само як мислитель помиляється й зневірюється в цілковитій самотності, як усякий людський розум занепадає й гине у відлюдді й затворництві. Ідіть же на сцену, Консуело, якщо вас туди тягне, і переносьте уявне безчестя зі смиренністю благочестивої душі, призначеної на страждання, на марні пошуки своєї батьківщини в нинішньому світі! Не бійтеся! Пітьма й порок — не ваша стихія: дух святої владно відсторонить їх од вас.

Довго і з наснагою говорив Альберт, швидко крокуючи поруч із Консуело під тінистими деревами річкового заповідника. Він легко заразив дівчину своїм захопленим ставленням до мистецтва, і вона навіть забула про своє небажання йти до печери. Бачачи, що він так гаряче жадає цього, вона сама захотіла побути довше наодинці із цим палким і разом з тим сором'язливим чоловіком, дізнатися про його погляди, які він зважувався висловлювати лише їй. Погляди ці були новими для Консуело, дивно новими в устах аристократа того часу й тієї країни. Вони вразили молоду артистку саме тому, що були сміливим і відвертим вираженням тих почуттів, які хвилювали її саму. Як акторка й у той же час людина набожна, вона щодня чула, як каноніса й капелан нещадно кляли комедіантів і балетних танцівників, її побратимів. Тепер вона відчула себе відновленою у всіх своїх правах серйозною, освіченою людиною, і їй здавалося, що груди її вільніше дихають, серце спокійніше б'ється, здавалося, що вона знайшла своє місце в житті. В очах її блищали сльози, а щоки горіли яскравим безневинним рум'янцем, коли в кінці алеї вона побачила канонісу, яка шукала її.

— О моя жрице! — прошепотів Альберт, притискаючи до грудей її руку, що опиралася на нього. — Чи прийдете ви молитися до моєї церкви?

— Так, — відповіла вона, — прийду неодмінно.

— А коли?

— Коли захочете. Але чи вважаєте ви, що мені вже вистачить сил зробити такий подвиг?

— Так, адже ми вирушимо на Шрекенштейн удень і дорогою, не настільки небезпечною, як через водойму. Чи вистачить у вас хоробрості встати завтра на світанку й вийти з брами замку, як тільки її буде відчинено? Мене ви знайдете в тих кущах, які видно звідси на схилі пагорба, біля підніжжя кам'яного хреста, і я буду вашим провідником.

— Ну добре, даю вам слово, — відповіла, все-таки не без хвилювання, Консуело.

— Сьогоднішній вечір занадто прохолодний для такої тривалої прогулянки, — сказала, підходячи до них, каноніса.

Альберт промовчав. Він не вмів прикидатися. Консуело, почуваючи, що ні в чому не може дорікнути собі, сміливо взяла під руку канонісу й міцно поцілувала її в плече. Вінцеслава хотіла було обдати дівчину холодом, але мимоволі піддалася чарівності цієї прямої люблячої душі, а тому тільки зітхнула і, повернувшись додому, пішла помолитися за навернення її на шлях істинний.

Розділ 52

Одначе минуло кілька днів, а жагуче бажання Альберта все не могло здійснитися. Каноніса так стежила за Консуело, що хоч вона й вставала із зорею й перша переходила через звідний міст, тільки-но його опускали, однак їй одразу попадалися назустріч каноніса або капелан, що бродили по обсадженому буками майданчику перед замком і не спускали очей з відкритого місця, через яке треба було перейти, щоб дістатися пагорба, що поріс кущами. Консуело доводилося прогулюватися самій на очах у них і відмовитися від зустрічі з Альбертом. А той, бачачи зі свого тінистого притулку ці ворожі чати, робив велике коло лісом і, ніким не помічений, повертався до замку.

— Ви сьогодні дуже рано гуляли, синьйоро Порпоріно, — звернулася до неї якось за сніданком каноніса, — хіба ви не боїтеся, що волога ранкова роса може зашкодити вам?

— Це я, тітонько, порадив синьйорі дихати свіжим ранковим повітрям і не сумніваюся, що ці прогулянки принесуть їй велику користь, — заступився Альберт.

— Я гадала, що особі, яка присвятила себе співу, — заперечила каноніса дещо робленим тоном, — не слід виходити в наші туманні ранки; але позаяк це за вашою вказівкою…

— Довіртеся думці Альберта, — сказав граф Християн, — він уже довів, що він такий же гарний лікар, як гарний син і гарний друг.

Прикидання змушувало Консуело червоніти, і відчуття в неї було вкрай тяжке. Коли вона змогла нишком перекинутися з Альбертом кількома словами, вона лагідно поскаржилася йому на це, просячи відмовитися від його проекту, хоча б до того часу, коли ослабне пильність тітки. Альберт послухався, благаючи її в той же час не припиняти своїх ранкових

прогулянок на околицях парку, щоб він міг приєднатися до неї в слушну мить.

Консуело дуже хотіла б ухилитися від цього. Щоправда, вона любила прогулянки й відчувала навіть потребу щодня хоч трохи погуляти поза стінами, що тиснуть, і ровами замку, але їй було важко обманювати людей, яких вона поважала й чиєю гостинністю користувалася. Любов, навіть не дуже сильна, на багато чого закриває очі, але дружба розмірковує, і Консуело розмірковувала багато… Стояли останні гарні дні літа — адже минуло вже кілька місяців із часу її появи в замку Велетнів. Яке це було літо для Консуело! Навіть найблідішої осені в Італії було більше світла й тепла. Щоправда, і в цьому теплуватому повітрі, у цьому небі, часто покритому легкими перистими білими хмарками, була своя принадність, своя краса. Самотні прогулянки були їй до душі, можливо, ще й тому, що її не дуже тягло знову потрапити до підземелля. Хоча Консуело й зважилася на це, вона відчувала, що Альберт позбавив би її великої ваги, повернувши їй слово, і коли вона не бачила його благаючих очей і не чула його натхненних слів, то в душі благословляла канонісу, що рятувала її від даної нею обіцянки все новими й новими перешкодами.

Одного разу вранці, гуляючи вздовж берега гірської річки, вона високо над собою побачила Альберта, що перегнувся через балюстраду квітника. Незважаючи на значну відстань між ними, вона ввесь час почувала на собі неспокійний жагучий погляд цього чоловіка, волі якого вона певною мірою підкорилася.

«У яке дивне становище потрапила я, — думалось їй. — У той час як цей наполегливий друг спостерігає за мною, бажаючи переконатися, чи вірна я своїй клятві, звідки-небудь із замку за мною, без сумніву, теж стежать, побоюючись, аби я не зустрілася з ним усупереч правилам пристойності. Я не знаю, що відбувається в розумі в тих і в інших. Баронеса Амалія не повертається. Каноніса начебто почуває до мене недовіру й стала набагато холоднішою. Граф Християн же ставиться до мене дружелюбніше, ніж раніше, і говорить, що боїться появи Порпори, бо це, імовірно, спричинить мій від'їзд. Альберт наче забув про те, що я заборонила йому сподіватися на мою любов. Немовби очікуючи від мене всього, він ні про що не просить, але й не відмовляється від своєї жагучої любові, що дає йому, очевидно, щастя, незважаючи на те, що я не в змозі відповідати на неї. А тим часом щоранку я, немов справжня коханка, чекаю побачення з ним, бажаючи в той же час, щоб він не з'явився, і піддаю себе осудові, а може, й презирству родини, яка не може зрозуміти ні моєї відданості йому, ні взагалі наших стосунків. Та як їм і зрозуміти, коли я сама не можу розібратися в них і навіть не уявляю, чим усе це скінчиться. Дивна в мене доля! Невже я приречена вічно жертвувати собою або для того, кого я люблю, але хто мене не любить, або для того, кого я поважаю, але не люблю?»

Ці міркування навіяли на неї глибокий смуток. Вона відчувала потребу належати тільки самій собі, цю вищу, найзаконнішу потребу, що є необхідною, неодмінною умовою для поступу, для розвитку видатного артиста. Турбота про Альберта, взята нею на себе, обтяжувала її, як ланцюги. Гіркий спогад про Андзолето й Венецію невідступно переслідував її серед бездіяльності й самотності життя, занадто монотонного й розміреного для її сильної натури.

Вона зупинилася біля скелі, на яку Альберт не раз указував їй, як на місце, де завдяки дивному випадку він бачив її вперше дитиною, прив'язаною ременями до спини матері, що носила її по горах і долах і виспівувала, як бабка в байці, не замислюючись про старість, що загрожує, і суворі злидні.

«Бідолашна матінко, — подумала юна Zingarella, — знову я з волі незбагненної долі в тих місцях, якими колись пройшла й ти, тільки-но запам'ятавши їх, зберігши лише спогад про зворушливу гостинність. Ти була молода й гарна і, звичайно, на своєму шляху зустрічала не одне місце, де могла б знайти притулок любові або де суспільство могло простити й перевиховати тебе, — словом, ти могла б своє важке бродяче життя поміняти на спокійне та благополучне. Але ти відчувала й завжди говорила, що благополуччя — це неволя, а спокій — нудьга, убивча для артистичної душі. Так, ти мала рацію, я відчуваю це. От і я в тому самому замку, де ти погодилася тоді залишитись, як і в усіх інших, тільки на одну ніч. Тут я не знаю ні нужди, ні втоми, до мене добре ставляться, навіть панькають, багатий вельможа біля моїх ніг — і що ж? Я задихаюся в неволі, мене гризе нудьга».

Піддавшись надзвичайній тузі, Консуело сіла на скелю й почала пильно дивитися на пісок стежки, немов сподіваючись виявити на ньому сліди босих ніг матері. Вівці, які бродили тут, залишили на колючому чагарнику клаптики своєї вовни. Ця рудувато-коричнева вовна жваво нагадала Консуело грубе сукно, з якого був зроблений материнський плащ, який так довго рятував її від холоду й сонця, від пилу й дощу. Вона пам'ятала, як він потім, перетворившись на лахміття, поступово розсипався на їхніх плечах.

«І ми теж, — говорила вона собі, — були бідолашними бродячими вівцями й так само, як вони, залишали на придорожніх колючках жмути свого лахміття; але ми несли із собою гордовиту любов до волі й уміли нею користуватися».

Заглиблена в ці мрії, Консуело не відривала очей від укритої жовтим піском стежки, що красиво звивалася по пагорбу серед зелених ялин і темного вересу й, розширюючись на дні долини, вела на північ.

«Що може бути прекраснішим за дороги! — думала Консуело. — Це символ діяльного, сповненого розмаїтістю життя. Скільки веселих думок будять у мені примхливі вигини цієї стежки. Я не пам'ятаю місць, по яких вона звивається, а тим часом колись, безсумнівно, ходила по них. Але які чудесні, мабуть, ці місця в порівнянні з похмурою фортецею, що вічно спить на своїх непорушних стрімчаках! Наскільки цей матово-золотистий пісок і вогненно-золотий терник, який кидає на нього свою тінь, наскільки все це привабливіше прямих алей і манірних буків гордовитого, холодного парку! Варто мені тільки глянути на ці довгі, як під лінійку проведені алеї, і я вже почуваю втому. Для чого рухати ногами, коли й так уже все видно як на долоні! Інша справа — дорога, що вільно біжить уперед і зникає в лісах! Вона вабить і притягує своїми вигинами, своїми таємницями. До того ж по цій дорозі ходять усі люди, вона належить усьому світу. У неї немає хазяїна, що закриває й відкриває її за своїм бажанням. Не тільки багатий і сильний може м'яти квіти, що ростуть на узбіччі, та вдихати їхній аромат — кожний птах може вити своє гніздо в гілках її дерев, кожний бурлака може покласти свою голову на її камені. Ні стіна, ні частокіл не закривають обрію, — спереду лише безмежний небесний простір і, наскільки сягає око, дорога — земля волі. Поля, ліси, розташовані праворуч і ліворуч, належать

хазяям, а дорога — тому, у кого нічого немає, крім неї! Але зате як же він її любить! Найостанніший жебрак — і той почуває до неї непереборну ніжність. Нехай споруджують для нього лікарні, розкішні, як палаци, вони здаватимуться йому темницею. Його поезією, його мрією, його пристрастю завжди буде велика дорога. О матінко, матінко! Ти це знала й постійно повторювала мені про це. Чому не можу я воскресити твого праху, що спочиває так далеко звідси, під водоростями лагун! Чому не можеш ти знову взяти мене на свої сильні плечі й віднести туди, де кружляє ластівка над синіючими пагорбами, де спогад про минуле й жаль про втрачене щастя не можуть наздогнати артиста-непосиду, що мчить швидше за них, і де щодня нові обрії, новий світ встають між ним і ворогами його волі! Бідолашна мати, чому ти більше не можеш ні пестити мене, ні зривати на мені своє серце, обсипаючи мене то поцілунками, то ударами, подібно до вітру, що то пестить, то згинає молоде колосся в полі, аби знову підняти й знову зігнути його за своєю забаганкою. Твоя душа була сильніша за мою, і ти вирвала б мене не добром, так силоміць із тенет, у яких я все більше й більше заплутуюся».

Заглиблена в ці п'янкі, але сумні мріяння, Консуело раптом почула голос, який змусив її так здригнутися, начебто до її серця доторкнулися розпеченим залізом. То був чоловічий голос, що долинав із глибини віддаленої лощини і наспівував венеціанською говіркою пісню «Луна», один із найоригінальніших творів Кьодзетто. Чоловік співав неповним голосом, і подих його, очевидно, переривався ходьбою. Проспівавши навмання одну фразу, немов бажаючи розігнати дорожню нудьгу, він починав із кимось розмовляти, потім знову починав співати, по кілька разів повторюючи ту ж модуляцію, ніби для вправи, і все наближався до того місця, де нерухома й тремтяча Консуело вже була близька до непритомності. Розібрати, про що говорив мандрівник зі своїм супутником, вона не могла: вони були ще занадто далеко; бачити мовців було теж неможливо, — виступ скелі закривав ту частину лощини, по якій вони йшли. Але як могла вона не впізнати миттєво цього голосу, так добре їй знайомого, як могла не впізнати пісні, якої сама навчила свого невдячного учня, змушуючи його стільки разів повторювати її!

Нарешті, коли обоє невидимих мандрівників підійшли ближче, вона почула, як один із них (цей голос був їй незнайомий) сказав ламаною італійською мовою, із сильним місцевим акцентом:

— Агов, синьйоре! Синьйоре! Не ходіть туди, там коням не пройти, та й мене випустите з уваги; ідіть за мною вздовж гірської річки. Бачите дорогу? Ось вона перед нами, а ви пішли стежкою для пішоходів.

Голос, настільки добре знайомий Консуело, став начебто віддалятися, затихати, але незабаром вона знову почула, як він запитував, чий це чудовий замок видно на тому березі.

— Замок Різенбурґ, або замок Велетнів, — пояснив його супутник, бувалий провідник.

Через якийсь час провідник показався біля підніжжя пагорба, ведучи за вуздечку двох змилених коней. Погана дорога, розмита незадовго перед цим гірською річкою, змусила вершників зійти з коней. Мандрівник ішов позаду — на деякій відстані, і нарешті Консуело, перегнувшись над скелею, що її

закривала, побачила його. Він ішов до неї спиною, до того ж дорожній костюм так змінив не тільки його постать, але й саму ходу, що Консуело, не почувши голосу, мабуть, не впізнала б його. Але от він зупинився, розглядаючи замок, зняв свого кислатого капелюха і витер хусткою лице. Хоча Консуело дивилася на нього здалеку і зверху, але відразу ж упізнала ці густі золотаві кучері, впізнала звичний рух руки, яким він відкидав волосся з чола, коли йому бувало жарко.

— У цього замку дуже вражаючий вигляд! — почула Консуело його вигук. — Якби мав час, я був би не проти попросити велетнів, які тут живуть, нагодувати мене сніданком!

— І не пробуйте! — відповів на це провідник, хитаючи головою. — Рудольштадти приймають у себе тільки жебраків та родичів.

— Не занадто, виходить, гостинні? У такому разі чорт із ними!

— Бачите, це тому, що їм треба дещо приховувати, — пояснив провідник.

— Скарб? Чи злочин?

— О ні! У них син божевільний.

— Тоді нехай чорт і його забере! Він зробить їм тільки послугу!

Провідник засміявся. Андзолето знову заспівав.

— Ну от, — звернувся до нього провідник, зупиняючись, — нарешті й скінчилася погана дорога. Якщо хочете, сідайте на коня, і миттю доскачемо до Тусти. Дорога туди чудова — сам пісок. Звідти на Прагу йде великий тракт, і ви там дістанете гарних поштових коней.

— Якщо так, — мовив Андзолето, поправляючи стремена, — я можу сказати тепер: чорт забирай і тебе. По правді кажучи, твої шкапи, твої гірські дороги й ти сам добряче мені набридли.

Із цими словами він швидко скочив на коня, пришпорив його і, не звертаючи уваги на провідника, який ледве встигав за ним, щодуху поскакав на північ. Він мчав, здіймаючи стовпи куряви, тією самою дорогою, на яку щойно так довго дивилася Консуело, ніяк не очікуючи, що зараз нею промчить, подібно до фатальної примари, ворог усього її життя, вічна мука її серця…

У невимовному хвилюванні дивилася вона йому вслід. Поки він був поблизу, вона, тремтячи й холонучи від жаху, думала тільки про те, щоб він не помітив її. Коли ж вона побачила, що він віддаляється, що от-от зникне з поля її зору й, можливо, назавжди, страшний розпач охопив її. Вона кинулася на верхівку скелі, щоб якомога довше не випускати його з очей. Незламна любов знову з божевільною силою спалахнула в дівчині, і їй жагуче схотілося крикнути, покликати його, але голос її завмер: їй здалося, що рука смерті стисла їй горло, розриває груди; в очах потемніло, глухий шум, подібний до морського гулу, пролунав у вухах… У знемозі вона майже впала зі скелі й опинилася в обіймах Альберта, який непомітно підійшов і відніс її, напівмертву, у більш відлюдний і більш прихований притулок.

Розділ 53

Острах видати своїм хвилюванням таємницю, що дотепер була так глибоко схована в її душі, повернув Консуело сили: вона опанувала себе й запевнила Альберта, що в її стані немає нічого особливого. У ту хвилину, коли молодий граф підхопив її на руки, бліду й близьку до непритомності, Андзолето зі своїм провідником уже зник удалині між ялин, і тому Альберт міг подумати, начебто сам винний у тому, що Консуело ледве не впала в прірву. Одна думка про небезпеку, на яку він наразив її, злякавши своєю раптовою появою, до того схвилювала його самого, що в перші хвилини він зовсім не помітив недоладності її відповідей. Консуело, якій він часом вселяв іще якийсь марновірний страх, тремтіла й тепер при думці, що він може силою свого прозріння хоч почасти здогадатися про її таємницю. Але Альберт, відтоді як любов змусила його жити звичайним людським життям, здавалося, зовсім утратив свої колишні, майже надприродні здібності. Незабаром Консуело остаточно впоралася зі своїм хвилюванням, і коли Альберт запропонував їй вирушити з ним до його келії, ця думка здалась їй не такою неприємною, як декілька годин тому. Сувора душа й похмура обитель цього чоловіка, що так серйозно ставився до її долі, були тим притулком, де вона в цю хвилину сподівалася знайти спокій і сили, необхідні для боротьби зі спогадами про свою нещасну любов.

«Саме провидіння посилає мені цього друга серед моїх випробувань, — думала вона, — і те похмуре святилище, куди він хоче вести мене, є ніби могилою, куди мені краще лягти, ніж іти слідом за злим генієм, який щойно промчав переді мною. О Господи, нехай земля розверзнеться під моїми ногами й навік поглине мене, якщо я піду за ним!»

— Дорога Розрадо, — почав Альберт, — я йшов сказати вам, що тітонька сьогодні весь ранок зайнята перевіркою рахунків із ферм; вона зовсім забула про нас, і ми можемо нарешті здійснити наше паломництво. Втім, якщо вам усе ще неприємно побачити місця, з якими пов'язано для вас стільки мук, стільки жахів…

— Ні, друже мій, ні, — не дала йому докінчити Консуело, — навпаки, ніколи я не була так налаштована, як у цю хвилину, помолитись у вашій церкві й злити мою душу з вашою на крилах тієї священної пісні, яку ви обіцяли мені виконати.

Вони вирушили до підніжжя Шрекенштейну; заглиблюючись у ліс у напрямку, протилежному тому, яким проїхав Андзолето, Консуело відчула, що їй стає все легше, немов кожний крок, що віддаляв її від юнака, руйнував фатальні чари, владу яких вона щойно відчула. Вона йшла так швидко й рішуче, хоча й із серйозним, зосередженим виглядом, що молодий граф міг би приписати цю наївну поспішність бажанню зробити йому приємне, якби основу його характеру не становила недовіра до себе й до своєї долі.

Він привів її до підніжжя Шрекенштейну, до входу в печеру, наповнену стоячою водою й зарослою густою рослинністю.

— Ця печера, де ви можете помітити деякі сліди зводів, відома в довколишнього населення під назвою «Підвал ченця». Одні думають, що це був і справді монастирський підвал, коли на місці цих руїн іще стояло укріплене містечко. Інші говорять, що в більш пізні часи він слугував притулком одному розкаюваному злочинцеві, який, бажаючи спокутувати свої гріхи, зробився пустельником. Хай там як, ніхто ніколи не наважується проникнути до цієї печери. Існує повір'я, що вода в ній надзвичайно глибока й навіть смертельно отруйна, нібито через якісь мідні шари, через які вона пробивається. Насправді ж вода ця й не глибока й не шкідлива; тут скелясте дно, і ми легко пройдемо по ньому, якщо ви, Консуело, захочете ще раз довіритися моїм сильним рукам і моїй святій любові до вас.

Переконавшись потім, що поблизу нікого немає й ніхто не може спостерігати за ними, він узяв її на руки, щоб вона не замочила ніг, і, ввійшовши у воду по коліно, почав пробиратися зі своєю ношею крізь чагарник і гірлянди плюща, які приховували глибину печери. Незабаром він опустив її на сухий дрібний пісок у місці, де панував цілковитий морок; Альберт зараз же засвітив захоплений із собою ліхтар, і вони рушили в дорогу; після декількох поворотів у підземних галереях, схожих на ті, якими Консуело вже проходила з ним одного разу, вони опинилися біля дверей келії, що розташовувалася напроти тієї, де вона була першого разу.

— Ця підземна споруда, — сказав Альберт, — слугувала спочатку притулком під час війни або для іменитих жителів містечка, що стояло на горі, або для власників замку Велетнів (містечко було у васальній залежності від них), які могли проникати сюди знайомими вам потайними галереями. Якщо згодом, як стверджують, у «Підвалі ченця» жив якийсь пустельник, то дуже імовірно, що він міг знати про цей притулок. Коли я проник сюди вперше, мені здалося, що галерею, якою ми з вами прийшли, було розчищено не дуже давно, тоді як галереї, що ведуть до замку, я знайшов до того завалениими гравієм і землею, що мені коштувало чималих зусиль зробити їх прохідними. Крім того, знайдені мною тут обривки матів, кухоль, розп'яття, лампа й, нарешті, кістяк людини, що лежав на спині зі схрещеними на грудях руками, — мабуть, він молився востаннє перед останнім сном, — усе це довело мені, що якийсь пустельник благочестиво й мирно закінчив тут своє таємниче існування. Наші селяни вірять, що душа пустельника все ще живе в надрах гори. Вони стверджують, начебто часто бачать, як він блукає по горі й навіть витає над нею в місячні ночі, і запевняють також, начебто чули не раз, як він молиться, плаче, стогне й навіть начебто якась дивна, незрозуміла музика, ніжна, як подув вітерця, доносилася до них і завмирала на крилах ночі. Знаєте, Консуело, коли збудження й розпач населяли природу навколо мене примарами й жахами, мені й самому ввижалося, начебто я бачу похмурого розкаюваного грішника, розпростертого біля підніжжя «Гусита»; часом мені навіть уявлялося, що я чую його жалібні стогони, що надривають душу, піднімаючись із дна прірви. Але відтоді як я відкрив цю келію й оселився в ній, я ніколи не бачив ніякого пустельника, крім самого себе, ніякої примари, крім власної особи, а також не чув інших стогонів, крім тих, які виривалися з моїх грудей.

Від часу свого першого побачення з Альбертом у цій самій печері Консуело жодного разу не чула від нього божевільних промов. Тому, розмовляючи з

ним, вона ніколи не зважувалася торкатися ні його дивних слів, вимовлених тієї ночі, ні галюцинацій, які тоді ним володіли. Її дивувало, що він, очевидно, зовсім забув про них, і, не сміючи йому про це нагадувати, вона тільки запитала, чи дійсно цілковитий спокій такої самоти рятував його від того збудженого стану, про який він говорив.

— Не можу з точністю відповісти вам на це, — сказав він, — і якщо ви не наполягаєте, то, по правді сказати, я не хотів би викликати цей спогад. Мені здається, що раніше зі мною дійсно бували справжні напади божевілля. Мої старання приховати їх іще більше їх загострювали й робили більш помітними. Коли завдяки Зденкові, що володіє таємницею цих підземних споруд, яка переходить із роду в рід, я знайшов способи позбуватися тяжкої для мене дбайливості рідних і приховувати від поглядів усіх свій розпач, моє існування змінилось. Я став більше володіти собою, а впевненість, що у разі особливо сильного нападу недуги я можу завжди сховатися від настирливих свідків, допомогла мені розігрувати в родині роль спокійної, покірної долі людини.

Консуело зрозуміла, що бідолашний Альберт помиляється, але вона відчувала, що тепер не час його переконувати. Радіючи, що він із такою холоднокровністю говорить про минуле, вона заходилась оглядати келію більш уважно, ніж могла це зробити під час своїх перших відвідин. Їй впало в око, що відносний порядок і чистота, помічені нею того разу, перестали панувати тут: холод, сирі стіни й цвіль на книгах говорили про повну занедбаність цих місць.

— Ви бачите, я дотримав даного вам слова, — звернувся до неї Альберт, якому з великими труднощами вдалося розтопити піч, — моєї ноги не було тут відтоді, як ви своїм могутнім впливом вирвали мене звідси.

Тут Консуело ледь стрималася від запитання, що готове було зірватися в неї з язика. Вона ледве було не запитала: невже і його друг Зденко, цей вірний служник і ревний страж, невже й він занедбав і покинув цей притулок? Але вона вчасно згадала, в який глибокий смуток упадав Альберт щораз, як вона заговорювала про Зденка, запитуючи, що з ним сталося й чому від часу жахливої зустрічі з ним у підземеллі вона жодного разу не бачила його. Альберт завжди ухилявся від цієї розмови: він то прикидався, начебто не чув запитання, то, не відповідаючи прямо, прохав її заспокоїтися й не боятися більше юродивого. Спершу вона думала, що Зденкові було наказано ніколи не попадатись їй на очі й що він свято виконує це. Але коли вона відновила свої самотні прогулянки, Альберт, бажаючи остаточно її заспокоїти, заприсягся їй, страшенно збліднувши, що вона ніде не зустріне Зденка, тому що той вирушив у дуже далеку подорож. І дійсно, відтоді ніхто його не бачив, і почали вже думати, що він або помер, забившись у який-небудь кут, або зовсім покинув рідний край.

Консуело не вірила ні в цю смерть, ні в цей від'їзд. Знаючи жагучу прихильність Зденка до Альберта, вона не могла припустити, щоб їхня розлука була остаточною. Думка ж про смерть збуджувала в ній глибокий жах, у якому вона боялася зізнатися самій собі, бо щоразу згадувала при цьому про страшну обітницю, що її у нестямі дав їй Альберт: клятву пожертвувати життям нещасного, якщо це знадобиться для спокою коханої. Але вона гнала від себе цю жахливу підозру, згадуючи, яким лагідним і людяним був Альберт усе своє життя. До того ж ось уже кілька місяців, як молодий граф був

зовсім спокійний: очевидно, Зденко не зробив нічого, що могло б привести його в таку лють, як тоді в підземеллі. Взагалі Альберт начебто забув про цю болісну хвилину, і Консуело сама намагалася не згадувати про неї. Із усіх подій у підземеллі він пам'ятав тільки те, що відбувалося, коли він був у здоровому розумі. Тому Консуело зупинилася на думці, що Зденкові було заборонено не тільки входити, але навіть наближатися до замку й що він, бідолашний, з досади або з горя, прирік себе на добровільне ув'язнення у підземному притулку. Вона припускала, що нещасний виходить звідти вночі, щоб подихати повітрям або поговорити на Шрекенштейні з Альбертом, який, без сумніву, піклується хоча б про харчування Зденка, — так само, як Зденко піклувався раніше про його власне. Побачивши занедбану келію, Консуело припустила, що Зденко, розсердившись на хазяїна, не хоче прибирати його покинутий притулок; а позаяк, входячи до печери, Альберт сказав, що їй зовсім нема чого боятися, вона, користуючись тим, що її друг морочиться із заіржавленими дверима до «церкви», що ніяк не відчинялися, спробувала відчинити двері, що вели до келії Зденка, сподіваючись знайти там сліди його недавнього перебування. Тільки-но вона повернула ключ, двері легко відчинились, але тут було так темно, що вона нічого не могла розгледіти. Почекавши, поки Альберт увійшов до таємничої молитовні, в якій він хотів навести лад, перед тим як прийняти гостю, вона взяла ліхтар і тихенько повернулася до кімнати Зденка, все-таки трохи боячись зустрітися з ним віч-на-віч. Але там не було ні найменшої ознаки його перебування. Постіль із листя й овечих шкур було винесено, грубо збитий ослін, робочі інструменти, повстяні сандалії — все зникло безслідно. Побачивши вогкість, що блищала на стінах, важко було навіть припустити, що взагалі під цими зводами будь-коли могла спати людина. Це відкриття засмутило й жахнуло Консуело. Доля Зденка була оточена якоюсь похмурою таємницею, і вона зі здриганням подумала, що, можливо, сама стала причиною якої-небудь страшної події. В Альберті було дві людини: мудрець і безумець. Один — лагідний, жалісливий, ніжний; інший — дивний, суворий, можливо, лютий і нещадний у своїх рішеннях. Тут Консуело раптом згадала, як Альбертові все ввижалося, начебто він кровожерливий фанатик — Ян Жижка; згадалася його пристрасть до подій у Чехії часів гуситів; та й у самій його пристрасті до неї — пристрасті німій і терплячій — було щось владне, незбагненне… Всі ці думки промайнули за одну мить в голові молодої дівчини, здавалося, підтверджуючи найтяжчі її підозри. Похоловши від жаху, стояла вона нерухомо, уникаючи дивитися на голу, холодну підлогу, наче боячись побачити на ній сліди крові.

Вона все ще продовжувала стояти, заглиблена в ці лиховісні думи, коли почула, що Альберт настроює свій дорогоцінний інструмент; і ось скрипка заспівала той стародавній псалом, який Консуело так жадала почути ще раз. Музика була до того своєрідна, а Альберт укладав у неї стільки чистого й глибокого почуття, що Консуело, забувши всі свої тривоги, немов її притягувала магнетична сила, повільно рушила до нього.

Розділ 54

Двері «церкви» були відчинені; Консуело зупинилася на порозі, щоб розгледіти натхненного віртуоза й незвичайне святилище. Так звана «церква» являла собою просто величезну печеру, висічену, вірніше видовбану, у скелях руками природи й особливо підземними водами. Кілька смолоскипів, прикріплених у різних місцях на гігантських брилах, кидали фантастичне світло на зеленуваті скелясті стіни. Світло це не проникало у похмурі заглиблення, звідки нечітко виступали обриси довгих сталактитів, схожих на примар. Це були величезні химерні нагромадження, утворені водою, що проникла сюди колись. Вони були то скручені, як дивовижні змії, які, сплівшись, пожирали одна одну, то, вилазячи із землі й опускаючись із зводів у вигляді страхітливих голок, схожі були на колосальні зуби, вишкірені в розкритих пащах, утворених чорними заглибленнями скель. Подекуди виднілося щось на зразок безформних статуй, велетенських зображень варварських богів давнини. Властива скелям рослинність: величезні лишайники, тверді, як луска драконів, гірлянди так званих «оленячих язиків» із широким важким листям, купки молодих кипарисів, недавно посаджених посередині печери на горбках наносної землі, схожих на могили, — усе це надавало печері похмурого, величного й лиховісного вигляду, що вразив уяву молодої артистки. Але перше почуття жаху незабаром змінилося захватом. Підійшовши ближче, вона побачила Альберта, який стояв біля джерела, що пробивалося в середині печери. Зроблений для нього резервуар був такий глибокий, що клекотання буйних вод джерела зовсім не було помітно на його поверхні. Вона була гладенька й непорушна, як брила темного сапфіру, а в красивих водяних рослинах, посаджених по її краях Альбертом і Зденком, не було помітно ні найменшого тремтіння. Джерело було гаряче, і його теплі випари надавали повітрю печери м'якості й вологості, сприятливих для рослинності. Вода з басейну випливала кількома струмочками: одні негайно ж із глухим шумом губилися в скелях, інші, чисті, прозорі, протікали по печері й потім зникали в темних заглибленнях, які нескінченно розширювали її межі.

Тільки-но граф Альберт побачив Консуело, він пішов їй назустріч і допоміг перейти через закрути джерела. У більш глибоких місцях було перекинуто стовбури дерев, у інших же камені, що виступали з води, полегшували перехід для звичних ніг. Він простягав їй руку й кілька разів навіть переносив її. Але цього разу Консуело лякав не потік, який похмуро й мовчазно котився біля її ніг, а цей загадковий провідник, до якого її тягла непереборна симпатія й від якого в той же час відштовхувало якесь почуття, що не піддавалося визначенню. Підійшовши до джерела, вона побачила на широкому камені кілька футів заввишки щось таке, що мало сприяло її заспокоєнню. То була чотирикутна споруда, майстерно складена з людських кісток і черепів, — своєрідний пам'ятник, які можна бачити в катакомбах.

— Не лякайтеся, — сказав їй Альберт, помітивши, що вона здригнулася, — це шляхетні останки мучеників моєї релігії, що утворюють вівтар, перед яким я люблю міркувати й молитися.

— Яка ж у вас релігія, Альберте? — наївно й сумно запитала Консуело. — Чиї це кістки: гуситів чи католиків? Хіба й ті й інші не були жертвами нечестивої люті й мучениками віри, однаково гарячої? Невже правда, що ви віддаєте перевагу вченню гуситів над вірою ваших батьків і що реформи, які пішли за реформами Яна Гуса, здаються вам недостатньо суворими й рішучими?

Скажіть, Альберте, чому я маю вірити із усього того, що мені про вас говорили?

— Якщо вам говорили, що я віддаю перевагу реформі гуситів над лютеранською, Прокопу Великому[159] — над мстивим Кальвіном[160], подвигам таборитів — над подвигами солдатів Валленштейна[161], — то це суща правда, Консуело. Але що вам до моїх вірувань? Ви інтуїтивно відчуваєте істину й знаєте Бога краще, ніж я. Я привів вас сюди не для того, аби обтяжити вашу чисту душу, збентежити вашу спокійну совість своїми думами й душевними муками! Залишайтеся такою, яка ви є, Консуело! Ви народилися благочестивою та святою; більш того, ви народилися в бідності, невідомості, і ніщо не намагалося затуманити ваш розум, вашу совість, ваше почуття справедливості. Ми можемо, не сперечаючись, молитися разом, ви, знаючи все, нічого не навчавшись, і я, знаючи мало, незважаючи на всі мої пошуки. Хоч би в якому храмі ви молилися, завжди звертатиметеся до істинного Бога й істинна віра буде палати у вашій душі. Отже, не для того, щоб вас повчати, а для того, щоб дістати через вас одкровення, хотів я поєднати наші голоси й думки перед вівтарем, складеним із кісток моїх предків.

— Виходить, я не помилилася, прийнявши ці шляхетні останки, як ви їх називаєте, за останки гуситів, скинуті в колодязь Шрекенштейну кровожерливою люттю міжусобиці в часи вашого предка Яна Жижки, що, як кажуть, страшно помстився за це. Мені також розповідали, що після того, як він спалив село, він звелів засипати колодязь. Мені здається, що я бачу на темному зводі, просто над головою, круг із обтесаних каменів, який вказує, що ми з вами саме під тим місцем, де я не раз сиділа, стомившись шукати вас. Скажіть, графе Альберте, чи та це скеля, яку, як я чула, ви охрестили «каменем Спокути»?

— Так, — відповів Альберт, — це тут катування й страхітливі жорстокості освятили місце моїх молінь і вівтар моєї скорботи. Ви бачите величезні брили, що нависли над нашими головами, і от ті, інші, біля джерела? Могутні руки таборитів скинули їх сюди за наказом того, кого називали «Грізним сліпцем»; але брили ці тільки відвели води до підземних русел, куди вони й пробилися. Стінки колодязя було зруйновано, і, щоб приховати руїни, я посадив ці кипариси. Але щоб засипати зовсім цю печеру, знадобилася б ціла гора землі. Брили, що застрягли вгорі колодязя, затрималися там завдяки гвинтовим сходам, подібним до тих, якими ви наважилися спуститись у водойму через мій квітник у замку Велетнів. Осідання гірських порід із часом усе більше й більше стискало й стримувало ці брили. Тепер якщо й трапиться незначному камінчику зірватися звідти, то це буває тільки взимку, під час сильних нічних морозів; вам, як бачите, зовсім нема чого боятись обвалу.

— Зовсім не це турбує мене, Альберте, — заперечила Консуело, переводячи погляд на похмурий вівтар, куди він поклав свою скрипку. — Я хочу знати, чому ви вшановуєте пам'ять і останки тільки цих жертв, начебто не було мучеників і в протилежної сторони, начебто злочини одних простиміші від злочинів інших.

Консуело сказала це, суворо і з недовірою дивлячись на Альберта. Вона знову згадала про Зденка, і всі ці запитання були мовби частиною того дізнання високої судової інстанції, якому вона охоче піддала б його, якби наважилася на це.

Болісне хвилювання раптом охопило графа, і Консуело сприйняла це за каяття совісті; він схопився руками за голову, потім притис їх до грудей, буцім боячись, що вона розірветься. Обличчя його страшенно змінилось, і дівчина злякалася, чи не здогадався він про її підозру.

— Ви не знаєте, якого заподіюєте мені болю! — вигукнув він нарешті, тулячись до вівтаря з кісток і схиляючи голову до цих висохлих черепів, які, здавалося, дивилися на нього своїми порожніми очницями. — Ні! Ви не можете цього знати, Консуело! І ваші холодні міркування будять у мені спогади про нещасливі дні, пережиті мною. Ви не знаєте, що говорите з людиною, яка пережила століття страждань, із людиною, яка, послугувавши сліпим знаряддям невблаганного правосуддя Божого, вже дістала нагороду й понесла кару. Я так багато страждав, так багато пролив сліз, так намагався спокутувати свою жорстоку долю, стільки загладжував жахливих злочинів, які фатум змушував мене робити… Я почав нарешті сподіватися, що зможу забути про все. Забути! Цього жадало моє змучене серце! Це було благанням, мрією кожної хвилини мого життя! Розпростертий над цими кістяками, я тут роками вимолював зближення з людьми, примирення з Богом! А коли ви пожаліли мене, я почав вірити у свій порятунок. Гляньте на цей вінок із засохлих квітів, готових уже розсипатися в порох, — я увінчав ним верхній череп мого вівтаря. Ви не впізнаєте цих квітів; а я не раз зросив їх гіркими й солодкими слізьми: адже це ви зірвали й передали їх мені через товариша моїх страждань, вірного мешканця моєї гробниці. І от, плачучи й цілуючи ці квіти, я із тривогою запитував себе, чи зможете ви коли-небудь відчути глибоку, справжню любов до такого злочинця, як я, до такого безжалісного фанатика, бездушного тирана!..

— Але які ж вчинили ви злочини? — запитала, посиливши голос, Консуело, схвильована найрізноманітнішими почуттями, й посміливішала, побачивши глибокий смуток Альберта. — Якщо ви хочете зробити мені якесь зізнання, зробіть його тут, зробіть його зараз, аби я знала, чи можу я виправдати й полюбити вас.

— Виправдати мене — так, ви можете мене виправдати, бо той Альберт фон Рудольштадт, якого ви знаєте, жив чистим життям дитини. Але той, хто вам невідомий, — Ян Жижка, поборник чаші, — був залучений гнівом Божим до цілої низки беззаконь!..

Консуело побачила, яку помилку зробила вона, роздмухуючи вогонь, що жеврів під попелом, і наводячи бідолашного Альберта на розмову про те, що становило предмет його божевілля. Але зараз не час був переконувати його за допомогою міркувань: вона спробувала заспокоїти його, говорячи з ним мовою його недуги.

— Досить, Альберте. Якщо ваше справжнє існування було присвячено молитві й каяттю, вам нема чого більше спокутувати, і Господь прощає Яна Жижку.

— Бог не відкривається безпосередньо смиренним творінням, які йому служать, — відповідав граф, хитаючи головою. — Він принижує або схвалює їх, користуючись одними для порятунку або для покарання інших. Ми всі є лише виконавцями його волі, коли, спонукувані духом милосердя, намагаємося докоряти або втішати наших ближніх. Ви, мила дівчино, не маєте права відпускати мені гріхи. У самого священика немає цієї великої влади, хоча

церква у своїй гордині й приписує її йому. Але ви можете добути мені Господнє прощення, полюбивши мене. Ваша любов може примирити мене з небом і змусити мене забути дні, що їх називають «історією минулих століть»… Ви можете давати мені ім'ям усемогутнього Бога найврочистіші обіцянки, але я не зможу їм повірити: я вбачатиму в них тільки шляхетний і великодушний фанатизм. Покладіть руку на своє серце й запитайте його, чи живе в ньому думка про мене, чи наповнює його моя любов, — і якщо воно відповість «так», це «так» буде священною формулою відпущення моїх гріхів, моєї спокути, буде тим чудом, що дасть мені спокій, щастя й забуття. Лише в такий спосіб можете ви бути жрицею моєї релігії, і моя душа дістане відпущення на небесах, як душа католика дістає відпущення з уст духівника. Скажіть, що ви мене любите, — вигукнув він, пристрасно пориваючись до неї, немов бажаючи схопити її у свої обійми.

Але вона відсахнулася, злякавшись тієї обітниці, якої він вимагав, а він знову впав на кістки вівтаря, важко стогнучи.

— Я знав, що вона не зможе полюбити мене, — вигукнув Альберт, — знав, що ніколи не буду прощений, що ніколи не забуду тих проклятих днів, коли ще не знав її!

— Альберте, дорогий Альберте, — мовила Консуело, глибоко вражена силою його скорботи, — майте мужність вислухати мене. Ви дорікаєте мені, начебто я хочу обдурити вас надією на чудо, а тим часом ви самі жадаєте від мене ще більшого чуда. Бог, який бачить усе й оцінює наші заслуги, може все простити; але така слабка, обмежена істота, як я, — чи можу я зрозуміти й прийняти одним тільки зусиллям розуму й відданості таку дивну любов, як ваша? Мені здається, що це від вас залежить — вселити мені ту виняткову прихильність, якої ви від мене вимагаєте й дати яку не від мене залежить, особливо коли я ще так мало знаю вас. Оскільки ми заговорили з вами містичною мовою релігії — мене трохи навчили її в дитинстві, — я скажу, що для спокути гріхів треба, аби на вас зійшла благодать. А хіба ви заслуговуєте тієї подоби спокути, якої шукаєте в моїй любові? Ви жадаєте від мене найчистішого, найніжнішого, найлагіднішого почуття, а мені здається, що ваша душа не схильна ні до ніжності, ні до лагідності, — у ній гніздяться найпохмуріші думки й вічне злопам'ятство.

— Що ви хочете сказати цим, Консуело? Я не розумію вас.

— Я хочу сказати, що ви безупинно перебуваєте під владою лиховісних фантазій, думок про вбивства, кривавих видінь. Ви плачете над злочинами, нібито зробленими вами багато століть тому, а тим часом спогад про них вам дорогий. Ви називаєте їх славними, великими, ви приписуєте їх волі Божій і праведному його гніву. Словом, ви одночасно й жахаєтеся й пишаєтеся, розігруючи у своїй уяві роль якогось ангела-винищувача. Якщо припустити, що ви дійсно були в минулому месником і руйнівником, то можна подумати, що у вас зберігся інстинкт помсти й руйнування, що у вас живе схильність, чи ледве не прагнення, до цієї страшної долі, позаяк ви все заглядаєте туди, за межі свого справжнього життя, і плачете над собою, як над злочинцем, засудженим залишатися таким і далі.

— Ні, завдяки милосердю Всемогутнього Отця душ, він бере їх назад до себе і, відновивши своєю любов'ю, потім повертає до діяльного життя! — здіймаючи руки до неба, вигукнув Рудольштадт. — Ні, ні, у мені не зберігся

інстинкт насильства й жорстокості! Досить із мене й того, що я був приречений пройти вогнем і мечем через ті варварські часи, які ми нашою фанатичною й зухвалою мовою називаємо «епохою запопадливості й люті». Але ви недосвідчені в історії, боже дитя, ви не розумієте минулого; і долі народів, у яких вам завжди, мабуть, випадала місія миру, роль ангела-утішника, загадкові для вас. А вам треба ознайомитись із цими жахаючими істинами, щоб мати уявлення про те, що часом велить праведний Бог нещасним людям.

— Говоріть же, Альберте! Поясніть мені, що могло бути такого важливого і священного в марних суперечках про причащання, щоб народи почали вбивати один одного в ім'я божественної євхаристії?[162]

— Ви маєте рацію, називаючи її божественною, — відповів Альберт, сідаючи біля джерела поруч із Консуело. — Це подоба рівності, це ташство, встановлене істотою найвищою серед людей з метою ввічнити принцип братерства, гідно того, щоб ви, рівна наймогутнішим і найшляхетнішим представникам людства, назвали його божественним! А тим часом існують іще марнолюбні безумці, які вважають вас нижчими за себе, уважають кров вашу менш дорогоцінною, ніж кров земних королів і князів! Що подумали б ви про мене, Консуело, якби я, тому тільки, що веду свій рід од цих королів і князів, уявив себе вищим за вас?

— Я пробачила б вам цей забобон, священний для всієї вашої касти; повставати проти нього мені ніколи не спадало на думку, і я щаслива, що народилася вільною і рівною маленьким людям, яких я люблю набагато більше, ніж великих світу цього.

— Можливо, Консуело, ви пробачили б мені, але ви б мене не поважали. Залишаючись тут віч-на-віч зі мною, людиною, що обожнює вас, ви не почувалися б так спокійно, як тепер, коли ви впевнені, що для мене ви так само священні, як коли б вас за правом народження було проголошено імператрицею Німеччини. О, дозвольте мені думати, що божественну жалість, яка змусила вас тоді, першого разу, прийти сюди, ви відчули тільки тому, що знали мій характер і мої принципи! Отже, дорога сестро, визнайте ж у своєму серці (я звертаюся до нього, не бажаючи стомлювати ваш мозок філософськими міркуваннями), що рівність священна, що це воля Отця людей і що обов'язок людей — прагнути встановити цю рівність. Коли народи були гаряче прихильні обрядовості своєї релігії, для них у причащанні полягала вся рівність, якою тільки дозволяли користуватися закони, встановлені суспільством. Бідні та слабкі знаходили в ньому розраду: воно допомагало їм переносити тяготи життя, даючи надію, що згодом їхнім нащадкам буде краще; чехи завжди хотіли дотримуватись обряду євхаристії в тому вигляді, в якому його проповідували й виконували апостоли. То було воістину давнє братнє єднання, трапеза рівності, відображення царства Божого, що мало б здійснитися на землі. Одного чудового дня римська церква, яка підкорила народи й царів своїй деспотичній і честолюбній владі, побажала відокремити християнина від священика, народ від духівництва. Вона віддала чашу в руки своїх служителів, аби ті сховали божество в таємничих ковчегах; і от ці священнослужителі шляхом своїх безглуздих тлумачень перетворили причащання на якийсь язичницький культ, у якому миряни могли брати участь не інакше, як за їх, священнослужителів, бажанням. Вони захопили ключі від совісті людської, зробивши сповідь таємницею; і свята чаша, та славна чаша, до якої бідняк ішов угамовувати й обновляти свою душу, зникла в оздобленій

золотом скриньці з кедрового дерева, звідки євхаристію діставали тільки для того, щоб наблизити її до вуст священика. Він один став гідний вкушати від крові й сліз Христа. Смиренний віруючий мусив був, ставши на коліна, лизати його руку, аби вкусити хліб ангелів. Тепер ви розумієте, чому народ закричав в один голос: «Чашу, поверніть нам чашу! Чашу для простого народу, чашу для дітей, жінок, грішників і божевільних! Чашу для всіх злиденних, усіх убогих і тілом і душею!» Такий був крик обурення, що об'єднав в одне ціле всю Чехію. Інше вам відомо, Консуело. Ви вже знаєте, що до цієї первісної ідеї, що відбивала в релігійному символі всю радість, усі благородні шукання гордого й великодушного народу, приєднались, як наслідок переслідувань і страшної боротьби із сусідніми народами, ще ідеї волі батьківщини й національної честі. Завоювання чаші спричинило інші благородні здобутки і створило нове суспільство. Якщо ж історія, написана неосвіченими або скептично настроєними людьми, розповість вам, начебто тільки спрага крові й жадібність до золота розпалили ці нещасливі війни, не вірте: це неправда перед Богом і людьми! Щоправда, особиста злість і честолюбство плямували часом подвиги наших предків, але то був усе той же споконвічний дух властолюбства й жадібності, що постійно гриз багатих і знатних. Вони, і тільки вони, ганьбили святу справу й десятки разів зраджували її. Народ — грубий, але щирий, фанатичний, але натхненний — об'єднався в секти, поетичні назви яких вам відомі: таборити, оребити[163], сироти, союзні брати. Цей народ — мученик своєї віри — втікав у гори, де дотримувався з усією суворістю закону поділу й цілковитої рівності, вірив у вічне життя душ, яке втілюються в мешканцях земного світу, чекав пришестя й торжества Христа, воскресіння Яна Гуса, Яна Жижки, Прокопа Голого[164] й усіх непереможних вождів, що проповідували волю й служили їй. Таке вірування не здається мені вимислом, Консуело. Наша роль на землі не така коротка, як заведено думати, і обов'язки наші не кінчаються зі смертю. Що ж стосується бажання капелана, а можливо, і моїх добрих, але слабких рідних приписувати мені вузьке й дитяче захоплення гуситським культом, то, хоч я дійсно в дні свого хворобливого збудження буцімто змішував символ із принципом і образ з ідеєю, не зневажайте мене занадто за це, Консуело. У глибині душі я ніколи не думав воскрешати ці забуті обряди, що не мають сенсу в наші дні. Інші образи й інші символи знадобились би для нинішніх освічених людей, якби тільки вони погодилися розкрити очі та якби ярмо рабства не перешкоджало народам шукати релігію волі. Занадто суворо та брехливо перетлумачувалися мої симпатії, смаки та звички. Втомившись од марних і суєтних ідей людей нашого століття, я відчув потребу зміцнити своє співчутливе серце спілкуванням із людьми простодушними або нещасними. Мені подобалося розмовляти з усіма цими бурлаками, юродивими, з усіма знедоленими, позбавленими земних благ і любові своїх ближніх; я відкривав іноді в наївному розумуванні тих, кого називають божевільними, скороминущі, але разючі проблиски божественної думки. Мені доводилося також, вислуховуючи зізнання так званих «знедолених» і злочинців, які розповідали про своє каяття й докори сумління, натрапляти на глибокі, хоча й не завжди чисті сліди їхньої справедливості й невинуватості. І от, бачачи мене сидячим за столом у невігласа або в головах розбійника, добрі люди зробили висновок, що я єретик і навіть чаклун! Що я можу відповісти на такі обвинувачення? Коли ж я, вражений читанням історії своєї батьківщини й міркуваннями над нею, не стримуючись говорив речі, схожі на марення (може, вони й були маренням), мене стали боятися, приймаючи за безумця, одержимого дияволом… Диявол! А чи знаєте ви, Консуело, що це таке? Розповісти вам про цю таємничу алегорію, створену священнослужителями всіх релігій?

— Так, друже мій, — сказала Консуело, заспокоєна й майже переконана, забувши свою руку в руці Альберта. — Поясніть мені, що таке сатана. Сказати правду, хоча я не переставала вірити в Бога й ніколи відкрито не повставала проти того, чого мене вчили про диявола, я все-таки ніколи не вірила в нього. Якби він дійсно існував, то Бог закував би його в кайдани так далеко від себе й від нас, що ми нічого й не дізналися б про нього.

— Якби він існував, — вів далі Альберт, — то міг би бути лише страхітливим витвором того Бога, існування якого найнечестивіші софісти воліли вже краще заперечувати, аби тільки не бути змушеними визнавати його за тип та ідеал усілякої досконалості, пізнання й любові. Як могла досконалість породити зло, знання — неправду, любов — ненависть і розбещеність? Цю казку треба віднести до пори дитинства роду людського, коли нещастя й страждання у світі фізичному змусили боягузливих дітей землі думати, начебто є два боги, два вищих і творящих духи: один — джерело всіх благ, а інший — всіх зол; два начала, майже однакові, бо царство Ебліса[165] мало існувати незліченний ряд століть і впасти лише після жахаючих боїв у сферах Емпірею. Але чому ж після проповіді Христа й чистого євангельського світла духівництво насмілилося воскресити й утвердити в умах народів це грубе вірування їхніх пращурів? Тому що, внаслідок незадовільного або неправильного тлумачення апостольського вчення, поняття про добро і зло залишалося неясним і незавершеним для людського розуму. Було введено й освячено принцип повного поділу прав і призначення духу та плоті, прерогативу духовної та світської влади. Християнський аскетизм підносив душу й таврував ганьбою тіло. Позаяк мало-помалу фанатизм довів до краю цей осуд тілесного життя, а в суспільстві, незважаючи на вчення Христа, вцілів стародавній порядок поділу на касти, невелика група людей продовжувала жити й панувати за допомогою розуму, в той час як величезна більшість животіла в мороці марновірства. Освічені й могутні касти, особливо духівництво, стали тоді душею суспільства, народ же залишався тільки його тілом. Хто ж був щирим заступником розумних істот? Бог. А нерозумних? Диявол. Тому що Бог давав життя душі й забороняв життя чуттєве, до якого сатана постійно штовхає людей слабких і грубих. Одна з таємничих і дивних сект[166] почала мріяти, як і багато інших, відновити право плоті й возз'єднати в одному загальному божественному началі ці два довільно поділені начала. Секта ця спробувала затвердити любов, рівність і спільність майна, як основу людського щастя. Це була справедлива та свята ідея. Щоправда, при цьому бували крайнощі й зловживання. Секта ця прагнула вивести із приниження так зване зле начало і, навпаки, зробити з нього служителя й рушійну силу добра. Таким чином, ці філософи відпустили сатані його гріхи, і його було поновлено у сонмі небесних духів. Поетичними тлумаченнями вони постаралися перетворити архангела Михаїла та його воїнство на гнобителів і узурпаторів слави й могутності, засуджуючи в їхній особі первосвящеників і князів церкви, що відтіснили до вимислів про пекло релігію рівності й основи щастя людського роду. Отже, похмурий і скорботний Люцифер вийшов із безодні, де він, скований, подібно до божественного Прометея, стогнав стільки століть. Його визволителі все-таки не наважувалися відкрито звертатися до нього, але за допомогою таємничих і загадкових формул виразили ідею його апофеозу й майбутнього царювання над людством, яке було занадто довго розвінчуване, принижуване й обмовлюване, як і він сам. Боюся, одначе, що я втомив вас своїми поясненнями. Пробачте мене, дорога Консуело. Але вам зобразили мене антихристом і шанувальником

диявола, і мені хотілось виправдатися перед вами й довести, що я менш марновірний, аніж ті, хто мене обвинувачує.

— Ви анітрохи не втомили мене, — відповіла, лагідно всміхаючись, Консуело, — і я дуже рада дізнатися, що не вступила в союз із ворогом роду людського, вдавшись одного разу вночі до привітання лолардів.

— Ви, виявляється, дуже інформовані щодо цього, — зауважив Альберт і знову заходився пояснювати їй піднесений зміст тих великих істин, називаних єретичними, які були поховані під несумлінними обвинуваченнями й вироками софістів католицизму. Усе більше й більше надихаючись, він розповів їй про свої дослідження, міркування, похмурі фантазії, що довели його самого до аскетизму й марновірства в часи, які здавалися йому значно віддаленішими, ніж вони були насправді. Намагаючись зробити свою сповідь якомога більш зрозумілою і простою, він досяг дивовижної ясності викладу, говорив про себе з такою щирістю, з такою безпристрасністю, буцім ішлося про іншу людину, і торкався слабкостей і хворобливих явищ свого розуму так, начебто давно вилікувався від цих небезпечних нападів. Він висловлював свої думки з такою розважливістю, що, відкинувши питання про час, який, очевидно, був утрачений для нього (він каявся, наприклад, у тому, що колись уявляв себе Яном Жижкою, Вратиславом[167], Подебрадом та іншими героями минувшини, зовсім забуваючи, що за півгодини перед тим упадав у таку ж оману), Консуело не могла не бачити в ньому людини видатної та освіченої; ніхто з тих, із ким їй доводилося зустрічатись дотепер, не висловлював більш великодушних, а отже, і більш справедливих поглядів.

Мало-помалу увага й інтерес, що блискали в очах молодої дівчини, її кмітливість, подиву гідна здатність засвоювати абстрактні ідеї так надихнули Рудольштадта, що мова його зазвучала ще переконливіше, ще яскравіше. Консуело, після кількох запитань і заперечень, на які він зумів удало відповісти, вже не думала про задоволення своєї природної допитливості, а тільки перебувала в якомусь захопленому здивуванні, що вселяв їй Альберт. Вона забула всі тривоги, пережиті за цей день: і Андзолето, і Зденка, і кістки мерців, що лежали перед її очима. Якісь чари заволоділи нею: мальовниче місце, де вона перебувала, ці кипариси, страшні скелі й похмурий вівтар здались їй при тремтячому світлі смолоскипів якоюсь подобою чарівного Елізіуму[168], де блукали священні й величні видіння. Хоча вона й не спала, але її розум, підданий напруженню, занадто сильному для її поетичної натури, був ніби приспаний. Уже не слухаючи того, що говорив Альберт, вона поринула в солодкий екстаз, зворушуючись при думці про сатану, якого він щойно зобразив як велику, невизнану ідею, а її артистична уява намалювала його у вигляді красивого, стражденного, блідого образу, рідного брата Христа, що схилився над нею, дочкою народу, знедоленою дитиною світової родини. Раптом вона помітила, що Альберта вже немає коло неї, що він більше не тримає її руки, перестав говорити, а стоїть за два кроки біля вівтаря й грає на свош скрипці мелодію, що одного разу так вразила й зачарувала її.

Розділ 55

Спочатку Альберт зіграв на своїй скрипці старовинні пісні невідомих у нас і забутих у Чехії авторів, які перейшли до Зденка від його предків і які молодий граф записав після тривалих зусиль і дум. Він так перейнявся духом цих творів, на перший погляд диких, але глибоко зворушливих й істинно прекрасних своєю серйозною і ясною манерою, і так засвоїв їх, що міг довго імпровізувати на ці теми, доповнюючи їх власними варіаціями, схоплюючи й розвиваючи основну тему твору, але не піддаючись надмірно своєму особистому натхненню, а зберігаючи завдяки майстерному та вдумливому тлумаченню своєрідний, суворий і проникливий характер цих старовинних наспівів. Консуело хотіла було запам'ятати ці дорогоцінні зразки полум'яного народного генія старої Чехії, але це їй не вдавалося, почасти через мрійливий настрій, у якому вона перебувала, почасти через невизначеність цієї музики, чужої її слуху.

Є музика, яку можна назвати природною, тому що вона є плодом не науки й не роздумів, а натхнення, що не піддається суворим правилам чи умовностям. Така народна музика, переважно музика селян. Скільки чудових пісень народжується й умирає серед них, так і не удостоївшись точного запису й не дiставши остаточного відображення у вигляді певної теми! Невідомий артист, який імпровізує просту баладу, охороняючи свої череди або йдучи за плугом (а таких іще чимало навіть у країнах, які здаються найменш поетичними), рідко коли зуміє запам'ятати й тим більше записати свої скороминущі думки. Від нього ця балада переходить до інших музикантів, таких же дітей природи, як і він сам, а ті переносять її від села до села, від хати до хати, причому кожний змінює її згідно зі своїм обдаруванням. Ось чому ці пастуші пісні й романси, такі чарівні своєю наївністю та глибиною почуття, здебільшого втрачаються й рідко живуть більше ста років у пам'яті народу. Вчені музиканти не дуже піклуються їх збирати. Більшість нехтує їх, не маючи достатньо ясного розуміння й піднесеного почуття, інших же відштовхує те, що майже неможливо знайти справжню первісну мелодію, яка, може, вже не існує й для самого автора і яку, зрозуміло, ніколи не визнавали остаточною й незмінною численні її виконавці. Одні змінювали її через своє неуцтво, інші розвивали, прикрашали й поліпшували її завдяки своїй перевазі, тому що вивчення мистецтва не заглушило в них безпосередності сприйняття. Вони й самі не усвідомлювали, що перетворили первісний твір, а їхні простодушні слухачі теж не помічали цього. Селянин не досліджує й не порівнює. Якщо небо створило його музикантом, він співає як птах — подібно до солов'я, що без утоми імпровізує, хоча основні елементи його співу, які варіюються без кінця, залишаються незмінними. Плодовитість народного генія безмежна. Йому не потрібно записувати свої шедеври, — він творить без відпочинку, подібно до землі, ним оброблюваної; він творить щогодини, подібно до природи, яка його надихає.

У серці Консуело була й чистота, і поезія, і чуйність — словом, усе, що потрібно, аби розуміти й палко любити народну музику. У цьому також виявлялася велика артистка, і засвоєні нею наукові теорії не вбили в її таланті ні свіжості, ні м'якої ніжності — цих скарбів натхнення та юності душі. Бувало, вона не раз потай од Порпори зізнавалась Андзолето, що деякі балади рибалок Адріатичного моря набагато більше говорять її серцю, ніж усі високі твори падре Мартіні чи маестро Дуранте, разом узяті. Іспанські пісні й болеро, що виконувались її матір'ю, були для неї джерелом поезії,

звідки вона черпала тепер свої улюблені спогади. Яке ж враження мав справити на неї музичний геній Чехії, натхнення цього народу — народу пастухів і вошів, фанатично-суворого й ніжного, сильного у своєму трудовому житті! Усе в цій музиці було для неї й нове і вражаюче. Альберт передавав її з рідкісним розумінням народного духу та могутнього релігійного почуття, що породило його. Імпровізуючи, він вносив у цю музику глибоку меланхолію й скаргу, що розривала серце, — ці сліди гноблення, що запам'яталися в душі його народу і його власній. І ця мішанина смутку та відваги, екзальтації та зневіри, вдячних гімнів і криків розпачу була найдосконалішим і найглибшим вираженням переживань нещасної Чехії й нещасного Альберта.

Справедливо говорять, що мета музики — збудити душевне хвилювання. Ніяке інше мистецтво не збудить настільки піднесеним чином благородні почуття в серці людини; ніяке інше мистецтво не зобразить перед духовними очима красу природи, принадність споглядання, своєрідність народів, бурю їхніх пристрастей і тягар страждань. Жаль, надія, жах, зосередженість духу, сум'яття, ентузіазм, віра, сумнів, слава, спокій — усе це й ще багато чого іншого музика дає нам або віднімає в нас силою свого генія й у міру нашої сприйнятливості. Вона відтворює навіть зовнішній вигляд речей і, не вдаючись до дріб'язкових звукових ефектів чи до вузького наслідування шумів дійсності, показує нам крізь туманну млу, яка підносить й обоготворяє їх, ті предмети зовнішнього світу, до яких вона спрямовує нашу уяву. Інші пісні відтворили перед нами велетенські примари давніх соборів і в той же час змусили нас проникнути в думи народів, які побудували їх і падали там ниць, виспівуючи свої релігійні гімни. Для того, хто зумів би сильно й просто передати музику різних народів, і для того, хто зумів би належним чином її слухати, немає потреби їздити по всьому світу, знайомитися з різними національностями, оглядати їхні пам'ятники, читати їхні книги, мандрувати їхніми степами, горами, садами та пустелями. Добре передана єврейська мелодія переносить нас до синагоги; вся Шотландія відбивається у справжній шотландській пісні, як і вся Іспанія — у справжній іспанській. У такий спосіб мені вдалося не раз побувати в Польщі, у Німеччині, у Неаполі, в Ірландії, в Індії, і я краще знаю цих людей і ці країни, ніж якби мені довелося вивчати їх цілі роки. За одну мить я переносився до них і жив їхнім життям; чарівність музики дозволяла мені прилучитися до самої сутності цього життя.

Поступово Консуело перестала слухати й навіть чути скрипку Альберта. Вся душа її насторожилась, а почуття, відмовившись од зовнішнього сприйняття, витали в іншому світі, захоплюючи її дух у невідомі сфери, де жили інші істоти. Вона бачила, як у дивному хаосі, жахливому й у той же час прекрасному, борсаються примари колишніх героїв Чехії; вона чула похоронне бовкання монастирських дзвонів, у той час як грізні таборити, худі, напівголі, закривавлені, люті, спускалися з вершин своїх гірських укріплень. Потім вона бачила янголів смерті — на хмарах, із чашею й мечем у руці; повиснувши густим натовпом над головами віроломних первосвящеників, вони виливали на прокляту землю чашу Божого гніву. І їй здавалося, начебто вона чує удари їхніх важких крил, бачить, як кров Христа великими краплями падає за їхніми спинами, щоб згасити пожежу, запалену їхньою люттю. То їй вимальовувалася ніч, сповнена жахом і мороком, і вона чула стогони та хрипіння вмираючих, покинутих на бойовищі; то ввижався їй сліпуче палючий день, і «Грізний сліпець», у круглій касці, заіржавленому панцирі, із закривавленою пов'язкою на очах, проносився,

немов блискавка, на своєму повозі. Храми відчиняються самі собою при його наближенні, ченці ховаються в надра землі, несучи в полах свого одягу реліквії та скарби. Тоді переможці приносять виснажених старців, укритих, подібно до Лазаря[169], виразками, прибігають юродиві, виспівуючи та сміючись, як Зденко, проходять кати, окроплені запеченою кров'ю, малі діти з непорочними руками й ангельськими личками, жінки-войовниці з в'язками пік і смолоскипів — і всі всідаються за спільний стіл. І янгол, світосяйний і прекрасний, як на гравюрах до «Апокаліпсису» Альбрехта Дюрера[170], підносить до їхніх спраглих уст дерев'яну чашу — чашу прощення, спокути й божественної рівності.

Цей янгол являється в усіх видіннях, які проносяться в цю хвилину перед очима Консуело. Придивляючись, вона впізнає в ньому сатану, найпрекраснішого з усіх безсмертних після Бога, найбільш печального після Ісуса, найбільш гордого з усіх гордих; він тягне за собою порвані ним кайдани, і його бурі крила, пошарпані та обвислі, зберігають на собі сліди насильства та ув'язнення. Скорботно всміхаючись людям, осквернени злодіяннями, він пригортає до своїх грудей маленьких дітей.

Раптом Консуело вчулося, буцім скрипка Альберта заговорила й вимовила вустами сатани: «Ні, Христос, мій брат, любив вас не більше, ніж я люблю. Пора вам упізнати мене, пора, замість того щоб називати ворогом роду людського, знову побачити в мені друга, який підтримує вас у боротьбі. Я не демон, я — архангел, вождь повстання й покровитель великої боротьби. Як і Христос, я — бог бідних, слабких і пригноблених. Коли він обіцяв вам царство Боже на землі, коли він провіщав вам своє друге пришестя, він цим хотів сказати, що після переслідувань ви будете винагороджені, завоювавши собі разом з ним і зі мною волю та щастя. Ми мали повернутися разом, і дійсно повертаємось, але настільки злиті один з одним, що становимо одне ціле. Це він, божественне начало, бог розуму, спустився в ту пітьму, куди мене кинуло неуцтво й де я, горячи в полум'ї пожадливості та гніву, зазнавав мук, подібних до тих, що змусили і його зазнати на хресті книжники та фарисеї всіх часів. Але відтепер я назавжди з вашими дітьми; він розірвав мої кайдани, загасив моє багаття, примирив мене з Богом і з вами. Відтепер правом і долею слабкого буде не хитрість і не страх, а гордість і сила волі. Ісус милосердний, лагідний, ніжний і справедливий; я теж справедливий, але я сильний, войовничий, суворий і завзятий. О народе! Хіба ти не впізнаєш того, чий голос лунав у тайниках твого серця відтоді, як ти існуєш? Того, який серед усіх твоїх нещасть підтримував тебе, говорячи: «Домагайся щастя, не відрікайся від нього. Щастя — твоє право! Вимагай його, і ти його доможешся!»? Хіба ти не бачиш на моєму чолі слідів усіх твоїх страждань, а на моєму знівеченому тілі — рубців од кайданів, які носив ти? Випий чашу, яку я тобі приніс: ти знайдеш у ній мої сльози, змішані зі слізьми Христа і твоїми власними, і ти відчуєш, що вони однаково пекучі й однаково цілющі».

Ця галюцинація переповнила скорботою й жалістю серце Консуело. Їй здавалося, начебто вона бачить пропащого янгола, чує, як він плаче й стогне біля неї. Він був високий, блідий, прекрасний, із довгим сплутаним волоссям над обпаленим блискавкою, але все-таки гордо піднесеним до неба чолом. Вона захоплювалася ним, тремтячи й усе ще боячись його за звичкою, і вже любила тією братньою, побожною любов'ю, яку породжують великі нещастя. Раптом їй учулося, буцім, оточений групою «чеських братів», він звернувся саме до неї, м'яко дорікаючи за недовіру й страх, привиділося,

начебто він притягає її до себе магнетичним поглядом, проти якого неможливо встояти. Зачарована, не тямлячись, вона підхопилася, кинулася до нього й, простягнувши руки, опустилася перед ним на коліна. Альберт упустив скрипку, що впала, видавши жалібний стогін, і з вигуком подиву й захвату схопив дівчину у свої обійми. Це його вона чула, його бачила, мріючи про бунтівного янгола; це його обличчя притягало й полонило її. Це йому, пригорнувшись серцем до його серця, вона прошепотіла уривчастим голосом: «Твоя! Твоя, о янголе скорботи! Твоя й Божа навіки!»

Але ледь доторкнувся Альберт тремтячими губами до її губ, як вона вся похолола, і нестерпний біль пронизав їй груди й мозок, одночасно леденячи й обпалюючи її. Раптом опам'ятавшись од своєї мрії, вона була так страшенно вражена, що їй здалося, начебто вона вмирає; вирвавшись із обіймів графа, вона впала на вівтар, і купа черепів зі страшенним шумом звалилася на неї. Покрита цими людськими останками, бачачи перед собою Альберта, якого вона щойно, у хвилину божевільного збудження, обіймала, мовби даючи йому цим право на свою душу і свою долю, вона відчула таку жахливу, таку болісну тугу, що, сховавши обличчя у волоссі, що розпустилось, і ридаючи, закричала:

— Скоріше звідси, скоріше! Заради Бога, повітря! Світла! Господи, виведи мене із цього склепу, дай мені побачити сонце!

Альберт, бачачи, як вона все більше блідне й починає марити, кинувся до неї, щоб винести її з підземелля. Але у своєму жаху вона цього не зрозуміла, підхопилася й кинулася бігти в глиб печери, не звертаючи уваги на води потоку, що таїв у деяких місцях безсумнівну небезпеку.

— Заради Бога! — закричав Альберт. — Не туди! Зупиніться! Вам загрожує смерть! Зачекайте мене!

Але крик його тільки посилив її страх, і вона, не усвідомлюючи, що робить, кинулася вперед, двічі з легкістю кози перестрибнувши через закрути потоку; нарешті, наткнувшись у темряві на земляний насип, обсаджений кипарисами, вона впала ниць на м'яку, недавно розпушену землю.

Цей поштовх розрядив її нервовий стан: жах змінився в ній заціпенінням. Задихаючись, хапаючи ротом повітря, вона лежала, не розуміючи, що з нею сталося, так що граф зміг нарешті підійти. У нього вистачило цілковитого самовладання захопити один із палаючих смолоскипів, розраховуючи на те, що коли йому не вдасться наздогнати її, то він хоча б освітить їй найнебезпечніше та найглибше місце потоку, до якого вона, схоже, прямувала. Бідолашний молодик, зовсім пригнічений і розбитий цими раптовими й такими суперечливими переживаннями, не смів ні заговорити з нею, ні підняти її. Тут вона сама підвелася й сіла на земляний насип, об який щойно спіткнулася. Вона теж не зважувалася заговорити з Альбертом. Збентежена, опустивши очі, вона неуважливо дивилася в землю. Раптом вона помітила, що горбок, на якому вона сидить, — нещодавно засипана могила, прибрана злегка зів'ялими кипарисовими гілками й засохлими квітами. Як ужалена, вона підхопилася й, не маючи сили впоратися з новим нападом жаху, що охопив її, закричала:

— О Альберте, кого ви поховали тут?

— Я поховав тут найдорожче, що було в мене на світі до зустрічі з вами, — з найглибшою скорботою відповів він. — Якщо це святотатство, Господь простить мені його! Я вчинив його в хвилину божевілля, прагнучи виконати священний обов'язок. Потім я вам скажу, яка душа жила в тому тілі, що спочиває тут. Тепер ви занадто схвильовані, і вам потрібно скоріше на повітря. Ходімо, Консуело, покиньмо це місце, де ви протягом однієї хвилини зробили мене і найщасливішим і найнещаснішим із людей.

— О так! Вийдемо звідси! Я не знаю, які випари піднімаються тут із землі, але почуваю, що вмираю, втрачаю розум.

Не вимовивши більше ні слова, вони вийшли. Альберт зі смолоскипом рухався попереду, освітлюючи своїй супутниці кожний зустрічний камінь. Коли він відчиняв двері келії, Консуело, незважаючи на свій стан, як справжня артистка, згадала про дорогоцінний інструмент.

— Альберте, — сказала вона, — ви забули біля джерела вашу чудесну скрипку. Вона завдала мені сьогодні стільки невідомих досі переживань, що я ніяк не можу дозволити, щоб вона загинула там од вогкості.

Альберт зробив жест, який говорив, як йому байдуже тепер усе, крім Консуело. Але вона продовжувала наполягати:

— Вона зробила мені багато зла, ця скрипка, але все-таки…

— Якщо вона вам зробила тільки зло, нехай гине! — з гіркотою мовив він. — За все своє життя я не доторкнуся до неї. Мені навіть хочеться, щоб вона загинула якомога швидше.

— Я збрехала б, сказавши, що скрипка заподіяла мені тільки зло, — заперечила Консуело, у якій знову прокинулася повага до музичного обдарування графа. — Просте хвилювання виявилося вищим за мої сили — і замилування перетворилося на страждання. Друже мій, сходіть же за нею! Мені хочеться власноручно й дбайливо вкласти її у футляр до тієї хвилини, коли до мене повернеться мужність знову вкласти її у ваші руки і ще раз послухати її.

Консуело була розчулена тим поглядом, яким подякував їй граф за ці слова, що дозволяли йому сподіватися. Він послухався й пішов за скрипкою до печери. Залишившись на кілька хвилин на самоті, вона почала дорікати собі за свій божевільний жах, за страшну підозру. Із тремтінням і соромом згадала вона гарячковий порив, що кинув її в обійми графа, але при цьому вона не могла не схилитися подумки перед скромністю й доброчесною сором'язливістю цього чоловіка, що, обожнюючи її, не посмів скористатися таким моментом, аби сказати їй хоча б одне слово любові. Його смуток, млявість рухів досить красномовно свідчили про те, що в ньому вмерло всяке сподівання. Вона відчула до нього безмежну вдячність за цю витонченість почуттів і дала собі слово пом'якшити найласкавішими словами прощальні вітання, якими належало обмінятись їм при виході з підземелля.

Але спогад про Зденка, подібно до мстивої примари, продовжував переслідувати її, обвинувачуючи Альберта всупереч її волі. Підійшовши до дверей, вона побачила, що на них написано щось по-чеському. Всі слова, за винятком одного, були їй зрозумілі з тієї причини, що вона знала їх

напам'ять. На чорних дверях чиясь рука (це могла бути тільки рука Зденка) крейдою написала: «Скривджений нехай… тобі». Одне слово було незрозумілим для Консуело, і ця зміна дуже її стривожила. Альберт повернувся й сам сховав у футляр свою скрипку: у Консуело не вистачило мужності зробити це, — більш того, їй навіть не спало на думку виконати те, що вона обіцяла. Її знов охопило бажання вийти скоріше із цього підземелля. Поки Альберт замикав заіржавлений замок і це коштувало йому значних зусиль, вона не змогла втриматись і, вказавши пальцем на таємниче слово, запитально глянула на свого супутника.

— Воно означає, — з дивним спокоєм відповів Альберт, — що невизнаний ангел, друг нещасних, той, про якого ми щойно з вами говорили, Консуело…

— Так, сатана, я знаю. Але що ж далі?

— Отож: «Сатана нехай простить тобі!»

— Що простить? — запитала вона, бліднучи.

— Якщо страждання також вимагає прощення, то мені потрібно довго молитися, — з якимось світлим смутком мовив граф.

Вони вийшли в галерею й до самого «Підвалу ченця» не зронили ні слова. Але коли денне світло, пробиваючись синюватими відблисками крізь листя, впало на обличчя Альберта, Консуело побачила, як безмовні сльози двома струмками повільно котяться по його щоках. Це засмутило дівчину; і все-таки, коли Альберт боязко підійшов до неї, щоб перенести через воду в печері, вона вже вирішила, що скоріше промочить ноги в цій солонуватій воді, аби тільки не дозволити йому взяти себе на руки. Відмовилася вона від його послуг під тим приводом, що він, певно, дуже стомився, і вже хотіла у своєму легкому взутті ввійти у твань, як раптом Альберт, загасивши смолоскип, мовив:

— Прощавайте ж, Консуело, бачачи вашу відразу до себе, я мушу поринути у вічну ніч: як примара, викликана вами на мить, я зумів тільки налякати вас — і тому я повертаюся до своєї могили.

— Ні, ваше життя належить мені, — вигукнула Консуело, обертаючись і стримуючи його. — Ви дали мені обітницю ніколи без мене не входити до цієї печери, і ви не маєте права взяти її назад.

— Навіщо ж хочете ви тягар людського життя покласти на примару? Самотній — лише тінь людини; а той, кого не люблять, самотній усюди й з усіма.

— Альберте! Альберте! Ви надриваєте мені серце! Ходімо, несіть мене звідси! Може, хоч при денному світлі я нарешті розберусь у своїй долі.

Розділ 56

Альберт послухався, і, коли вони почали спускатися зі Шрекенштейну в долину, Консуело відчула, що хвилювання її дійсно вщухає.

— Пробачте мені те страждання, що я заподіяла вам, — мовила вона, злегка опираючись на його руку. — Тепер я не сумніваюся, що в печері в мене був напад божевілля.

— Навіщо згадувати про нього, Консуело? Я ніколи не заговорив би про нього з вами; я прекрасно знаю, що цю хвилину ви хочете викреслити зі своєї пам'яті. Мені також треба постаратися забути про неї.

— Друже мій, я не хочу нічого забувати, але хочу, щоб ви пробачили мені. Якби розповіла я вам дивне видіння, що показалося мені в той час, коли ви виконували ваші чеські мелодії, ви зрозуміли б, що, вразивши й налякавши вас, я була в нестямі. Не можете ж ви допустити, що я забавлялася, граючись вашим розумом і вашим спокоєм… Бог свідок, що я й зараз готова віддати за вас життя.

— Знаю, Консуело, що ви не дорожите своїм життям, а я от почуваю, що чіпко вхопився б за своє, коли б…

— Договорюйте ж!

— Якби мене любили так, як я люблю!

— Альберте, я люблю вас, наскільки це для мене можливо, і, напевно, полюбила б вас, як ви того заслуговуєте, якби…

— Ну, тепер договорюйте ви!

— Якби через непереборні перешкоди це не було злочинно з мого боку.

— Які ж це перешкоди? Я все шукаю їх і не можу знайти. Видно, вони в глибині вашого серця, у ваших спогадах!

— Не будемо говорити про мої спогади: вони такі жахливі, що для мене було б краще вмерти, ніж знову пережити минуле. Але ваше становище у світі, ваше багатство, протидія та обурення ваших рідних — де мені взяти мужність, аби витерпіти все це? У мене немає нічого, крім почуття власної гідності й безкорисливості; що залишиться мені, коли я пожертвую й цим?

— Моя любов і твоя, якби ти любила мене, але я почуваю, що цього немає, і прошу в тебе лише трохи жалості. Як можеш ти бути приниженою, даруючи мені, немов милостиню, крихту щастя? Хто ж із нас двох був би біля ніг іншого? І як може моє багатство знеславити тебе? Якщо воно обтяжує тебе, як і мене, ми могли б негайно ж роздати його бідним. Адже я давним-давно вирішив розпорядитися ним відповідно до своїх смаків і поглядів, тобто позбутися його, коли смерть батька додасть до горя розлуки ще й гіркоту одержання спадщини? Отже, тебе лякає багатство? Але я дав обітницю бідності. Ти боїшся блиску мого імені? Воно підроблене, а справжнє моє ім'я в опалі. Я не поверну його собі, — це було б неповагою до пам'яті батька, — але присягаюся тобі: у тій невідомості, в якій я житиму, ім'я Рудольштадт нікого вже не засліпить, і ти не зможеш дорікнути мені за це.

Що ж стосується протидії моїх рідних… О, якби тільки одна ця перешкода! Скажи, що немає іншої, і ти побачиш!

— Це найбільша з усіх перешкод, єдина, яку не в змозі усунути ні вся моя відданість вам, ні вся вдячність.

— Ти брешеш, Консуело! Посмій заприсягтися, що ти говориш правду! Це не єдина перешкода!

Консуело була в нерішучості: вона ніколи не брехала; а з іншого боку, їй хотілося загладити страждання, заподіяні другові, що врятував їй життя й піклувався про неї три місяці, як найніжніша, любляча мати. Вона сподівалася пом'якшити свою відмову, пославшись на перешкоди, які дійсно вважала непереборними. Але наполегливі розпитування Альберта бентежили її, а власне серце було для неї якимось лабіринтом, де вона заплуталася; вона не могла сказати собі з певністю, любить чи ненавидить вона цього дивного чоловіка, до якого її вабила таємнича, могутня симпатія, у той час як непереборний страх і щось схоже на відразу викликали в ній тремтіння при одній думці про шлюб із ним.

Їй здавалося в цю хвилину, що вона ненавидить Андзолето. Та й чи могла вона відчувати щось інше, порівнюючи цього грубого егоїста, цього мерзенного честолюбця, підлого й підступного, з Альбертом, таким великодушним, добрим, таким чистим, сповненим найвищих романтичних достоїнств? У цьому зіставленні була лише одна темна пляма — зазіхання на життя Зденка (цієї підозри вона ніяк не могла позбутись). Але чи не була ця підозра витвором її хворої уяви, чи не був це просто кошмар, що розвіється при першому ж поясненні? І вона вирішила, не відкладаючи, спробувати з'ясувати це. З роблено неуважним виглядом, немов не розчувши останнього запитання Альберта, вона зупинилася й, дивлячись на селянина, що проходив неподалік, вигукнула:

— Боже мій! Мені здалося, що це Зденко.

Альберт здригнувся й, випустивши руку Консуело, швидко пішов уперед, потім раптом зупинився й повернувся назад зі словами:

— Як ви помилилися, Консуело: ця людина ні єдиною рисочкою не нагадує… — Він так і не був у змозі вимовити ім'я Зденка. Вигляд у нього при цьому був страшенно схвильований.

— Однак вам самому спершу теж так здалося, — заперечила Консуело, уважно стежачи за ним.

— Я дуже короткозорий, але мені варто було б пам'ятати, що така зустріч неможлива.

— Неможлива? Виходить, Зденко дуже далеко звідси?

— Досить далеко, щоб вам не боятися його божевілля.

— Чи не можете ви мені пояснити, звідки в нього взялася ця раптова ненависть, після того як він виявляв мені таку симпатію?

— Я вже говорив вам, що це найшло на нього після сну, який він бачив напередодні вашої появи в підземеллі. Йому приснилося, начебто ми з вами підходимо до вівтаря й ви даєте мені слово стати моєю дружиною, і в цей час ви раптом заспівали наш старовинний чеський гімн — та так голосно, що затремтіла вся церква. І начебто, поки ви співали, я, все більше й більше бліднучи, провалювався крізь підлогу церкви й нарешті, мертвий, був похований в усипальниці наших предків. Тоді нібито ви, поспішно скинувши весільний вінок, штовхнули ногою плиту, яка відразу й прикрила мене, а самі пустилися танцювати на погребному камені, виспівуючи невідомою мовою незрозумілих пісень із виразом найнеприборканішої, найлютішої радості. Розлючений, він кинувся на вас, але ви зникли, немов дим, і тут він прокинувся, страшенно озлоблений, обливаючись холодним потом. Його крики та прокльони так голосно лунали під зводами келії, що я теж прокинувся. Мені коштувало великих зусиль змусити його розповісти свій сон і ще важче було переконати в тому, що сон цей не може ніяк вплинути на мою долю. Мені було особливо важко переконати в помилковості його думки, бо я сам був у страшенно збудженому, хворобливому стані, а також тому, що доти ніколи не намагався цього робити, оскільки він вірив у свої видіння та сни. Одначе наступного дня після цієї неспокійної ночі мені здалося, що він або зовсім забув про цей сон, або перестав надавати йому значення, бо більше не згадував про нього, і коли я попросив його піти поговорити з вами про мене, він не чинив ніякого опору. Йому, мабуть, ніколи навіть на думку не спадало, що ви захочете і зможете розшукати мене тут, і його божевілля прокинулося, тільки коли він побачив, що ви зважилися на це. У всякому разі, він не говорив мені про свою ненависть до вас до тієї хвилини, поки ми, повертаючись із вами з келії, зустріли його в підземній галереї. Тут він лаконічно сказав мені по-чеському, що має намір і вирішив позбавити мене вас (це його справжній вислів), знищивши вас при першій же зустрічі на тій підставі, що ви бич мого життя й що у ваших очах він читає мій смертний вирок. Пробачте, що я передаю вам його божевільні слова, і зрозумійте тепер, чому мені було необхідно прибрати його й від вас і від себе. Не будемо більше говорити про це, благаю вас: тема ця мені дуже важка. Я любив Зденка, як своє друге «я». Його божевілля до того злилося з моїм і ототожнилося, що в нас були ті самі думки, ті самі бачення, навіть фізичні страждання в нас бували однакові. Він був більш наївний і, отже, більше поет, аніж я; у нього був більш рівний характер, і в той час як мені являлися жахливі й грізні примари, він завдяки своїй більш м'якій і більш спокійній натурі бачив тихі й смутні. Основна відмінність між нами полягала в тому, що мої напади повторювалися час від часу, а його екзальтований стан був постійним. Я то бував охоплений божевіллям, то ставав безпристрасним, сумовитим глядачем свого нещастя, тоді як він жив немов у світі мрій, де всі зовнішні предмети прибирали символічні образи. І це марення було завжди таке сповнене любов'ю й ніжністю, що у хвилини мого просвітління (звичайно, найболісніші для мене) мені був воістину необхідний, аби пожвавити й примирити мене з життям, тихий, але винахідливий безумець Зденко.

— О друже мій, — вирвалося в Консуело, — ви мали б ненавидіти мене, і я сама себе ненавиджу за те, що позбавила вас такого дорогоцінного, відданого друга. Але хіба не настав час скінчити із цим вигнанням? Я думаю, що буйство його вже пройшло…

— Пройшло… імовірно… — мовив із гіркою, загадковою посмішкою Альберт, наголошуючи на слові «імовірно».

— Так чому ж, — вела далі Консуело, намагаючись відігнати думку про смерть Зденка, — чому ви не прикличете його назад? Запевняю вас, я не буду його боятись, і нам удвох, напевно, вдалося б змусити його забути своє упередження проти мене…

— Не говоріть цього, Консуело, — сумовито зупинив її Альберт, — повернення його неможливе. Я пожертвував своїм кращим другом, тим, хто був моїм супутником, моїм служником, моєю опорою, хто був для мене завбачливою, невтомною матір'ю й у той же час простодушною, неосвіченою та слухняною дитиною. Він піклувався про всі мої потреби, про всі мої жалюгідні, безневинні задоволення. Він захищав мене від самого себе, коли на мене находили напади розпачу, і силою або хитрістю затримував мене в підземеллі, якщо бачив, що у світі живих, у товаристві інших людей я не в змозі зберегти ні своєї гідності, ні життя. Жертву цю я приніс без оглядки й каяття, тому що я мусив так вчинити, оскільки ви, що безбоязно зустріли небезпеки підземелля, ви, що повернули мені розум і свідомість моїх обов'язків, — ви стали для мене більш дорогоцінною й більш священною, ніж сам Зденко.

— Альберте, це омана, а може, і блюзнірство! Не слід порівнювати одну хвилину мужності з відданістю цілого життя!

— Не думайте, що я вчинив так під впливом егоїстичної, дикої любові. Таку любов я зумів би заглушити у своєму серці, і я скоріше замкнувся б зі Зденком у підземеллі, ніж розбив би серце й життя кращого з людей. Але глас Божий пролунав виразно. Я боровся зі своїм захопленням: я втікав од вас, вирішив не зустрічатися з вами доти, поки мої мрії й передчуття, які говорять, що ви янгол, який несе мені порятунок, здійсняться. До цього жахливого, брехливого сну, який вніс таку смуту в лагідну, набожну душу Зденка, він поділяв зі мною й мій потяг до вас, і мої страхи, і мої надії, і мої побожні прагнення. Нещасний, він відрікся від вас того дня, коли ви відкрили мені себе! Божественне світло, яке завжди опромінювало схованки його мозку, раптом згасло, і Бог засудив його, вселивши в нього дух омани й люті. Я теж мусив покинути його, бо ви з'явилися переді мною в променях слави, ви опустилися до мене на крилах чуда. Щоб розкрити мені очі, ви знайшли слова, яких при вашому твердому розумі й артистичній освіті ви не могли знати або підготувати заздалегідь. Вас надихнули жаль і милосердя, і під їхнім чудодійним впливом ви сказали мені те, що мені необхідно було почути, аби довідатися й осягнути життя людське.

— Що ж я вам сказала такого мудрого, такого значного? Справді, Альберте, я й сама не знаю.

— Я також не знаю, але сам Бог був у звуку вашого голосу, у ясності вашого погляду. Біля вас я миттєво зрозумів те, до чого сам не додумався б за все своє життя. Колись я знав, що моє життя — спокута й мучеництво, і чекав здійснення своєї долі в пітьмі й самоті, у сльозах, в обуренні, у науці, в аскетизмі, в умертвінні своєї плоті. Ви відкрили переді мною інше життя, інше мучеництво: ви навчили мене терпінню, лагідності, самовідданості; ви окреслили мені наївно й просто мої обов'язки, починаючи з обов'язків стосовно моєї родини; про них я зовсім забув, а рідні через надмірну доброту свою приховували від мене мої злочини. Завдяки вам я загладив їх і зі спокою, який негайно ж відчув, зрозумів, що це все, чого Бог жадає від

мене в сьогоденні. Я знаю, звичайно, що цим не вичерпуються мої обов'язки, і чекаю одкровення Божого щодо подальшого мого існування. Але тепер я спокійний, у мене є оракул, якого я можу запитувати. Це ви, Консуело! Провидіння дало вам владу наді мною, і я не повстану проти його волі. Отже, я не мав ні хвилини вагатися між вищою силою, наділеною даром переродити мене, і бідолашною, пасивною істотою, яка тільки поділяла до цього мої прикрощі й терпіла мої бурі.

— Ви говорите про Зденка, чи не так? Але чому вам не спадає на думку, що Бог міг призначити мене і для його зцілення? Ви бачите, що в мене була якась влада над ним, оскільки мені вдалося стримати його одним словом у ту хвилину, коли рука його вже була занесена, щоб погубити мене.

— О Боже, це правда, у мене не вистачило віри, я злякався. Але я знаю, що значить клятва Зденка. Він, усупереч моїй волі, заприсягся жити лише для мене й свято виконував цю обітницю протягом усього життя. Коли він заприсягся знищити вас, мені навіть на думку не спало, що можна стримати його від виконання його наміру. От чому я зважився скривдити, вигнати, знищити його самого.

— Знищити/ О Боже! Альберте, що значить це слово у ваших вустах? Де Зденко?

— Ви запитуєте мене, як Бог запитав Каїна: «Що зробив ти зі своїм братом?»

— О Господи! Але ви не вбили його, Альберте!

Вигукнувши ці страшні слова, Консуело міцно стисла руку Альберта, дивлячись на нього зі страхом, змішаним із болісним жалем. Але вона зараз же відсахнулася — так жахнув її холодний, гордий вираз цього блідого обличчя, де, здавалося, застигла мука.

— Я не вбив його, — нарешті вимовив він, — але відняв у нього життя — це безсумнівно. Невже ви насмілитеся поставити мені це в провину, ви, заради якої я, мабуть, убив би в такий же спосіб власного батька? Ви, заради якої я не побоявся б ніяких докорів сумління, не побоявся б розірвати найдорожчі узи, розбити найсвятіше? Якщо я віддав перевагу каяттю та жалю, які мене гризуть, над страхом побачити вас зарізаною безумцем, то невже у вашім серці не знайдеться хоч трохи співчуття, щоб не нагадувати мені постійно про моє горе й не дорікати мені за найбільшу жертву, яку я тільки був у змозі вам принести?

Ах, виходить, і у вас бувають хвилини жорстокості! Видно, жорстокість — доля всього роду людського!

У цьому докорі — першому, який Альберт насмілився їй зробити, — було стільки величі, що Консуело перейнялася страхами та ясніше, ніж будь-коли раніше, відчула, що він уселяє їй жах. Щось на зразок почуття ураженого самолюбства — почуття, мабуть, дрібного, але невіддільного від серця жінки, заступило місце тієї солодкої гордості, яку вона мимоволі відчула, слухаючи розповідь Альберта про його жагуче поклоніння їй. Вона відчула себе приниженою й, звичайно, незбагненою: адже вона прагнула довідатися про його таємницю єдино тому, що мала намір або, у всякому разі, бажала відповісти на його любов, — якби він зняв із себе цю страшну підозру. І в

той же час вона бачила, що Альберт у душі обвинувачує її: певно, він уважав, що коли він і вбив Зденка, то єдина істота, що не має права виголосити над ним вирок, — це та, заради чийого життя було принесено в жертву інше життя, та ще життя, безмежно для нього дорогого.

Консуело не змогла нічого відповісти; вона спробувала було заговорити про інше, але сльози заважали їй. Побачивши, що вона плаче, Альберт, сповнений каяттям, став благати в неї прощення, але вона попрохала його ніколи не торкатися цього питання, настільки небезпечного для його душевної рівноваги, і додала з якоюсь гіркою зневірою, що сама ніколи не вимовить більше ім'я, що викликає в них обох таке жахливе душевне хвилювання. Під час решти шляху обоє почували напруженість і тугу. Кілька разів поривалися вони заговорити, але із цього нічого не виходило. Консуело не усвідомлювала того, що вона говорить, не чула й того, що говорив їй Альберт. Однак він здавався спокійним, немов Авраам чи Брут після жертви, принесеної на вимогу суворої долі[171]. Цей смутний, але непорушний спокій при такому тягарі на душі здавався залишком божевілля, і Консуело могла виправдати свого друга, тільки згадавши, що він усе-таки божевільний. Якби, щоб урятувати її життя, він убив свого супротивника у відкритому бою, вона побачила б у цьому тільки зайвий привід для вдячності й, може, навіть захопилася б його силою й хоробрістю. Але це таємниче вбивство, зроблене, мабуть, у пітьмі підземелля, ця могила, викопана в молитовні, це суворе мовчання після злочину, цей стоїчний фанатизм, — адже він одважився привести її в печеру й насолоджуватися там музикою, — все це в очах Консуело було страхітливим, і вона почувала, що любов цього чоловіка не знаходить дороги до її серця.

«Коли ж міг він учинити це вбивство? — запитувала вона себе. — Протягом останніх трьох місяців я жодного разу не бачила, щоб лице його захмарилось, і ніщо не давало мені приводу запідозрити, що в нього нечиста совість. Невже був день, коли він міг мою протягнену руку потиснути рукою, на якій були краплі крові? Який жах! Дійсно, він зроблений із каменю, з льоду, і любов його до мене якась звіряча. А я так жадала бути безмежно коханою! Так сумувала, що мене недостатньо люблять! Так ось яку любов приберігало для мене небо на розраду!»

Потім вона знову почала думати про те, коли саме міг зробити Альберт своє огидне жертвоприношення, і вирішила, що це могло статися тільки під час її серйозної хвороби, коли вона була байдужа до всього навколишнього; але тут їй пригадався його ніжний дбайливий догляд, і вона вже зовсім не могла осягнути, як у тій самій людині вживалися дві настільки різні істоти.

Заглиблена у свої похмурі думи, вона тремтячою рукою неуважливо брала квіти, які Альберт мав звичай зривати для неї дорогою, знаючи, що вона їх обожнює. Їй навіть не спало на думку розстатися зі своїм другом, не доходячи до замку, і повернутися самій, щоб у такий спосіб приховати їхню тривалу спільну прогулянку. Та й Альберт — чи тому, що він теж не подумав про це, чи не вважав більше потрібним прикидатися перед своєю родиною — нічого їй не сказав. І ось біля самого входу до замку вони зіштовхнулися віч-на-віч із канонісою. Тут Консуело (й, імовірно, також і Альберт) уперше побачила, як обличчя цієї жінки, про каліцтво якої зазвичай забували завдяки його доброму виразу, запалало від гніву та презирства.

— Вам, синьйоро, давно варто було б повернутися, — звернулася вона до Порпоріни тремтячим і уривчастим від обурення голосом. — Ми дуже турбувалися про графа Альберта, батько його навіть не захотів без нього снідати. У нього була призначена на сьогоднішній ранок розмова із сином, про що ви визнали за можливе змусити забути графа Альберта. Що ж стосується вас, то якийсь молодик, що назвав себе вашим братом, очікує вас у вітальні, притому занадто вже нетерпляче.

Вимовивши ці гнівні слова, бліда Вінцеслава, сама злякавшись власної сміливості, круто повернулася до них спиною й утекла до своєї кімнати, де принаймні з годину кашляла та ридала.

Розділ 57

— Моя тітонька в дивному настрої, — зауважив Альберт Консуело, піднімаючись із нею сходами. — Прошу за неї пробачення, друже мій; будьте певні, що сьогодні ж вона змінить і своє поводження і свою манеру говорити з вами.

— Моїм братом? — украй здивована щойно повідомленою їй звісткою повторила Консуело, не чуючи слів молодого графа.

— А я й не знав, що у вас є брат, — мовив Альберт, на якого поводження тітки справило більш сильне враження, ніж це повідомлення. — Звичайно, для вас велике щастя побачитися з ним, дорога Консуело, і я радий…

— Не радійте, графе, — перебила його Консуело, яку раптом охопило важке передчуття, — мене, може, очікує велика прикрість, і…

Вся тремтячи, вона зупинилася й уже готова була попросити поради й захисту у свого друга, але побоялася занадто зв'язати себе з ним. І ось, не сміючи ні прийняти, ні відштовхнути того, хто з'явився до неї, прикрившись неправдою, вона раптом відчула, що в неї підкошуються ноги, і, сполотнівши, притулилася до поручнів на останній сходинці ґанку.

— Ви боїтеся недобрих звісток про вашу родину? — запитав Альберт, у якого також починало пробуджуватися занепокоєння.

— У мене немає родини, — відповіла Консуело, роблячи зусилля, щоб іти далі.

Вона хотіла було додати, що в неї немає й брата, але якесь неясне побоювання стримало її. Увійшовши до їдальні, вона почула в сусідній вітальні кроки мандрівника, який швидко, з явним нетерпінням ходив по кімнаті з кутка в куток. Мимоволі вона ступила до графа, мовби прагнучи сховатися за його любов'ю від страждань, які насуваються на неї, і схопила його за руку.

Вражений Альберт відчув смертельну тривогу.

— Не входьте без мене, — прошепотів він. — Передчуття, а воно мене ніколи не обманює, говорить мені, що цей брат — ворог і ваш і мій. Я клякну, мені страшно, мовби я змушений когось зненавидіти.

Консуело визволила свою руку, яку Альберт міцно притискав до грудей. Вона здригнулася при думці, що в нього раптом може з'явитися одна з його дивних ідей, одне з тих непохитних рішень, сумним прикладом яких служила для неї передбачувана смерть Зденка.

— Розстанемося тут, — сказала вона йому по-німецькому (із сусідньої кімнати її могли вже чути). — У цю хвилину мені нема чого боятися, але якщо мені буде загрожувати небезпека, повірте, Альберте, я вдамся до вашого захисту.

Страшно пригнічений, боячись бути нав'язливим, він не посмів ослухатись її, піти ж із їдальні все-таки не зважився. Консуело зрозуміла його вагання й, увійшовши до вітальні, зачинила обоє дверей, аби він не міг ні бачити, ні чути того, що мало статися.

Андзолето (це був він, про що вона ще раніше здогадалася з його зухвалості й потім — по ході) приготувався сміло зустрітися з нею й по-братньому розцілувати при свідках. Коли ж вона ввійшла сама, бліда, але холодна й сувора, вся хоробрість покинула його, і, бурмочучи щось, він кинувся до її ніг. Йому не треба було прикидатися: безмежна радість і ніжність залили його серце, коли нарешті він знайшов ту, яку, незважаючи на свою зраду, ніколи не переставав любити. Він заридав, а позаяк вона віднімала в нього руки, він цілував і обливав слізьми поділ її плаття. Консуело не очікувала побачити такого Андзолето. Чотири місяці він вимальовувався їй таким, яким показав себе в ніч розриву: жовчним, глузливим, найнікчемнішим і найосоружнішим із людей. Тільки сьогодні вранці вона бачила, як він нахабно йшов по дорозі з відчайдушним, майже цинічним виглядом. І от він стоїть перед нею на колінах, принижений, розкаюваний, весь у сльозах, зовсім як у бурхливі дні їхніх жагучих примирень, більш привабливий аніж будь-коли, тому що дорожній костюм, грубуватий, але до лиця йому, а засмага подорожей надавала більш мужнього характеру його надзвичайно красивому обличчю.

Тремтячи, немов голубка, захоплена яструбом, вона змушена була сісти й затулити обличчя руками, щоб захистити себе від чарівності його погляду. Андзолето, пояснюючи цей рух виявленням сорому, знову розхрабрився, і його первісний щирий порив одразу забруднили дурні думки. Покинувши Венецію і ті неприємності, що стали своєрідною відплатою за його вчинки, він шукав одного — удачі, але в той же час завжди жадав і сподівався знайти свою дорогу Консуело. У ньому жила впевненість, що такий надзвичайний талант не може залишитися довго в невідомості, й він скрізь намагався напасти на її слід, вступаючи в розмови із власниками готелів, провідниками, зустрічними мандрівниками. У Відні він знайшов кілька знатних співвітчизників і зізнався їм у свош втечі. Ті порадили йому оселитися де-небудь подалі від Венеції й виждати, поки граф Дзустіньяні забуде або пробачить його витівку. Обіцяючи йому свою допомогу, вони в той же час надали йому рекомендаційні листи до Праги, Берліна та Дрездена. Проїжджаючи повз замок

Велетнів, Андзолето не здогадався розпитати провідника й тільки після години швидкої їзди, пустивши коня кроком, знову заговорив із ним, цікавлячись околицями та їхніми жителями. Природно, що провідник заходився розповідати про графів Рудольштадтів, про їхній спосіб життя, про дивацтва графа Альберта, божевілля якого ні для кого не було таємницею, особливо відтоді, як до нього з такою неприхованою ворожістю почав ставитися лікар Вецеліус. Тут провідник для поповнення місцевих пліток не забув додати, що граф Альберт щойно перевершив усі свої дивацтва, відмовившись одружуватися зі своєю шляхетною двоюрідною сестрою, красунею баронесою Амалією фон Рудольштадт: він захопився якоюсь авантюристкою, що не дуже гарна собою, але в яку, однак, усі закохуються, варто їй заспівати, тому що голос у неї дивовижний.

Обидві ці ознаки були так характерні для Консуело, що наш мандрівник не міг не поцікавитись ім'ям авантюристки й, почувши, що її звуть Порпоріною, відкинув усякі сумніви. У ту ж хвилину він повернув коня назад; миттєво придумавши, під яким приводом і під виглядом кого зможе він пробратися в замок, який так суворо охороняється, він став випитувати в провідника нові відомості. З балаканини цієї людини він зробив висновок, що Консуело, безсумнівно, коханка молодого графа, який, звичайно, одружиться з нею, тому що, схоже, вона зачарувала всю родину; і замість того щоб вигнати її, всі оточують її такою увагою й турботами, якими ніколи не користувалася баронеса Амалія.

Ці подробиці розохотили Андзолето не менше, а мабуть, іще більше, ніж його щира прихильність до Консуело. Він не раз зітхав за колишнім життям, яке вона вміла зробити для нього таким приємним, і прекрасно усвідомлював, що втрата її порад і вказівок якщо не губить остаточно, то сильно шкодить його музичній кар'єрі. Нарешті, крім усього, його притягувала до неї любов, хоча й егоїстична, але глибока й непереборна. А тепер до всього цього додалася марнолюбна спокуса відбити Консуело в багатого й знатного коханця, розладнати її блискучий шлюб, змусити говорити й у тутешніх краях і у світі, що от, мовляв, дівчина зволіла втекти з ним, бідним артистом, замість того щоб стати графинею та власницею замку. І він знову й знову змушував провідника розповідати про те, яким впливом користується Порпоріна в замку Велетнів, смакуючи заздалегідь, як ця сама людина буде оповідати іншим мандрівникам про красивого молодого іноземця, що вихром влетів до негостинного замку Велетнів, «прийшов, побачив і переміг», а через кілька годин або днів вийшов звідти, викравши в знаменитого, могутнього вельможі, графа фон Рудольштадта, найталановитішу зі співачок…

При цій думці він з такою силою встромив шпори в боки бідолашного коня й так голосно зареготав, що провідник подумав, чи не божевільніший цей мандрівник за самого графа Альберта.

Каноніса зустріла Андзолето недовірливо, але не зважилася його випровадити, сподіваючись, що він забере від них свою вигадану сестрицю. Довідавшись від неї, що Консуело гуляє, Андзолето був дуже розгніваний. Йому подали сніданок, під час якого він став розпитувати служників. Один із них, що трохи розумів по-італійському, простодушно сказав, що він бачив синьйору на горі з молодим графом Альбертом. Андзолето злякався, як би в перші хвилини Консуело не обдала його холодом, не тримала б себе гордовито. Йому здавалось: якщо вона дотепер лише цнотлива наречена сина господаря замку, то неодмінно має пишатися своїм становищем, а якщо вже

стала його коханкою, то буде менш самовпевненою, побоюючись, як би старий друг не зіпсував їй усю справу. Перемога над нею, безневинною, вимальовувалася йому нелегкою, зате більш славною; інша справа — перемога над жінкою, що пустилася берега. Але й у тому й в іншому разі можна було спробувати й сподіватися на успіх.

Андзолето був занадто спостережливий, аби не помітити досади й занепокоєння каноніси з приводу тривалої прогулянки Порпоріни з її племінником. Позаяк він іще не бачив графа Християна, то міг зробити висновок, що провідник був погано обізнаний, що насправді сімейство зі страхом і невдоволенням ставиться до любові молодого графа до авантюристки й що вона смиренно опустить голову перед своїм першим коханим.

Після чотирьох болісних годин очікування Андзолето, що встиг за цей час чимало передумати, вирішив, судячи зі своєї власної, далеко не бездоганної моральності, що таке тривале перебування Консуело з його суперником говорить про їхню цілковиту близькість. Це додало йому сміливості й рішучості будь-що-будь дочекатись її, і після першого пориву ніжності, що охопив його з появою Консуело, Андзолето, бачачи, як вона, збентежена, задихаючись, опустилася на стілець, вирішив, що соромитися нема чого. Це відразу розв'язало йому язика. Він почав обвинувачувати себе в усьому, що сталось, удавано принижуючись, проливав сльози, розповідав про докори сумління та страждання, описуючи свої переживання в більш поетичних барвах, аніж вони могли бути в дійсності, і нарешті з усім красномовством венеціанця та спритного актора став благати про прощення. Консуело, схвильована спочатку самим звуком його голосу, більше боялася власної слабкості, ніж могутності спокуси. За останні чотири місяці вона також багато передумала, і це допомогло їй настільки отямитися, щоб упізнати в палких запевненнях Андзолето повторення того, що їй не раз доводилося чути в останні дні їхньої злощасної любові. Її образило, що він повторює всі ті ж клятви, ті ж благання, начебто нічого не сталося від часу тих сварок, коли вона була ще така далека від передчуття його мерзенної зради. Обурена його нахабністю та красномовством, тоді як була б більш доречною безмовність сорому й сльози каяття, Консуело підвелася й різко перебила його просторікування, холодно мовивши:

— Досить, Андзолето. Я вам давно пробачила й більше не гніваюся. Обурення змінилося жалістю; забувши свої страждання, я забула й вашу провину. Нам більше нема чого сказати одне одному. Дякую за добрий порив, що змусив вас перервати свою подорож для примирення зі мною. Як бачите, вас було прощено заздалегідь. Прощавайте ж і продовжуйте свій шлях.

— Виїхати! Мені! Розлучитися з тобою, знову втратити тебе! — закричав Андзолето з невдаваним переляком. — Ні, краще накажи мені зараз же покінчити із собою! Ні! Ні! Ніколи я не погоджуся жити без тебе. Це неможливо, Консуело, я вже переконався в цьому. Там, де немає тебе, ніщо для мене не існує. Огидне моє честолюбство, мерзенне марнославство, через які я марно хотів пожертвувати своєю любов'ю, є для мене джерелом не радості, а страждання. Твій образ переслідує мене всюди. Спогад про наше щастя, таке чисте, цнотливе, таке чудове (ти сама хіба можеш знайти щось подібне?), завжди перед моїми очима. Всі химери, якими я намагаюся себе оточити, збуджують у мені відразу. О Консуело, згадай наші чудесні венеціанські ночі, наш човен, наші зірки, наші нескінченні пісні, згадай твої уроки й наші довгі поцілунки! Згадай твоє вузьке ліжко, де я спав

сам, поки ти читала на терасі свої молитви! Хіба я не любив тебе тоді? Хіба людина, для якої ти була святинею завжди, навіть коли спала, залишаючись із нею наодинці, хіба така людина не здатна любити? Якщо я був негідником стосовно інших жінок, то хіба я не був ангелом біля тебе? Чого мені це коштувало, тільки Богові відомо! О! Не забувай же всього цього! Ти запевняла тоді, що любиш мене, а тепер усе забула! Я ж, невдячний, страховисько, негідник, ні на мить не міг забути нашої любові! І я не можу від неї відректися, а ти відмовляєшся без жалю та без зусиль! Але, видно, ти, свята, ніколи не любила мене, а я, хоч я й диявол, обожнюю тебе…

— Можливо, — відповіла Консуело, вражена щирістю його тону, — що ви неудавано шкодуєте про втрачене, осквернене вами щастя, але це — відплата, яку ви заслужили, і я не маю перешкоджати вам нести її. Андзолето, щастя розбестило вас, так нехай же невелике страждання вас очистить! Ідіть і пам'ятайте про мене, якщо ця скорбота цілюща для вас, а якщо ні, забудьте, як забуваю вас я, якій нема чого ні спокутувати, ні виправляти.

— Ах! У тебе залізне серце! — вигукнув Андзолето, здивований і зачеплений за живе її безпристрасним тоном. — Але не думай, що ти можеш так легко вигнати мене! Можливо, мій приїзд завдає клопоту тобі й моя присутність обтяжує тебе.

Я прекрасно знаю, що ти готова пожертвувати спогадами нашої любові заради титулу й багатства. Але цьому не бувати! Я не відступлюся від тебе! І якщо мені доведеться тебе втратити, то це буде не без боротьби! Якщо ти мене змусиш, то знай: у присутності всіх твоїх нових друзів я нагадаю тобі наше минуле, — скажу про обітницю, що ти мені дала біля постелі твоєї вмираючої матері та яку сто разів повторювала мені на її могилі й у церквах, де ми, стоячи на колінах, пригорнувшись одне до одного, слухали прекрасну музику, а часом перешіптувалися. Смиренно, біля ніг твоїх, я нагадаю тобі — лише тобі — про деякі речі, і ти вислухаєш мене, а якщо ні… горе нам обом, Консуело! Мені доведеться розповісти при твоєму новому коханому про факти, йому невідомі. Вони ж нічого про тебе не знають, не знають навіть, що ти була акторкою. Оце я й доведу до їхнього відома, й подивимося тоді, чи повернеться до шляхетного графа Альберта його розум, аби відвойовувати тебе в актора, твого друга, твоєї рівні, твого нареченого, твого коханця! Не доводь мене до відчаю, Консуело, а то…

— Що? Погрози? Нарешті я впізнаю вас, Андзолето! — з обуренням мовила Консуело. — Що ж, я волію бачити вас таким і дякую, що ви зняли із себе маску. Та, слава богові, тепер у моєму серці не буде ні жалів, ні співчуття. Я бачу, скільки злості у вашому серці, скільки ницості у вашому характері, скільки ненависті у вашій любові! Йдіть же, зганяйте на мені свою досаду — ви зробите мені цим велику послугу! Але якщо ви не навчилися ще обмовляти так, як навчились ображати, то не зможете сказати про мене нічого, за що мені довелося б червоніти.

Висловивши все це, вона попрямувала до дверей, відчинила їх і збиралася вже вийти, як раптом зіткнулась із графом Християном. Побачивши цього поважного старого, який, поцілувавши руку Консуело, увійшов до кімнати з привітним і величним виглядом, Андзолето, що кинувся було слідом за дівчиною, аби втримати її будь-що-будь, у зніяковілості відступив, і від його сміливості не лишилося й сліду.

Розділ 58

— Вибачте, дорога синьйоро, — почав старий граф, — що я не зробив кращого прийому вашому братові. Я розпорядився не турбувати мене, бо весь ранок був зайнятий не зовсім звичайними справами, і моє розпорядження було виконано занадто добре, оскільки мені навіть не доповіли про приїзд гостя, який і для мене й для всієї моєї родини може бути тільки найдорожчим.

Потім, звертаючись до Андзолето, він додав:

— Повірте, добродію, що я дуже радий бачити в себе такого близького родича улюбленої нами Порпоріни. Дуже прошу вас залишитися й гостювати в нас, скільки захочете. Гадаю, що після такої тривалої розлуки вам є про що поговорити, та й побути разом — це вже велика радість. Сподіваюся, що тут ви будете почуватись як удома, насолоджуючись щастям, яке я поділяю з вами.

Проти звичаю, старий граф зовсім вільно говорив зі сторонньою людиною. Сором'язливість його вже давно стала зникати біля лагідної Консуело, а цього дня його обличчя було осяяне якимось особливо яскравим світлом, що нагадувало призахідне сонце. Андзолето розгубився перед величчю, що сяяла на чолі поважного старця — людини із прямою та ясною душею. Юнак умів низько гнути спину перед вельможами, у душі ненавидячи й висміюючи їх, — у вищому світі, де останнім часом йому доводилося бувати, у нього було для цього занадто багато приводів. Але ніколи ще йому не доводилося зустрічати такої істинної гідності, такої привітної, сердечної чемності, як у старого власника замку Велетнів. Він зніяковіло подякував старому, майже каючись, що обманом виманив у нього такий батьківський прийом. Найбільше він боявся, що Консуело може викрити його обман і сказати графові, що він зовсім не її брат. Він відчував, що в цю хвилину не в змозі був би відповісти їй ні зухвалістю, ні помстою.

— Я дуже розчулена вашою добротою, пане графе, — відповіла після хвилинного міркування Консуело, — але брат мій, хоча він і безмежно це цінує, не може скористатися вашим люб'язним запрошенням: невідкладні справи змушують його поспішати до Праги, і він уже попрощався зі мною…

— Але це неможливо! — вигукнув граф. — Ви майже не бачилися!

— Він утратив кілька годин, очікуючи мене, і тепер йому не можна гаяти жодної хвилини, — заперечила Консуело. — Він сам прекрасно знає, що йому не можна пробути тут жодної зайвої миті, — додала вона, кидаючи на свого вигаданого брата промовистий погляд.

Ця холодна наполегливість повернула Андзолето властиві йому нахабність і самовпевненість.

— Нехай там як хоче диявол, тобто я хотів сказати — Бог, — виправився Андзолето, — але я не в змозі розстатися з моєю дорогою сестрицею так поспішно, як цього вимагають її розважливість і обережність. Ніяка, навіть найвигідніша справа не варта хвилини щастя, і позаяк його ясновельможність так великодушно дозволяє мені залишитись, я з великою вдячністю залишаюся. Зобов'язання мої в Празі буде виконано трохи пізніше, тільки й усього.

— Ви міркуєте як легковажний юнак, — заперечила Консуело, зачеплена за живе. — Є такі справи, коли честь ставлять вище вигоди…

— Я міркую як брат, а ти завжди міркуєш, як королева, дорога сестричко…

— Ви міркуєте як добрий юнак, — додав старий граф, простягаючи Андзолето руку. — Я не знаю справ, яких не можна було б відкласти до завтра. Щоправда, мені завжди дорікали за мою безтурботність, але я не раз переконувався, що обміркувати краще, ніж поспішити. От, наприклад, дорога Порпоріно, вже багато днів, навіть, можна сказати, тижнів, як мені потрібно звернутися до вас з одним проханням, а я дотепер усе барився, і, думається мені, так і треба було, — тепер для цього саме настала година. Чи можете ви приділити мені сьогодні годину часу для бесіди? Я йшов просити вас про це, коли довідався про приїзд вашого брата. Мені здається, що ця радісна подія сталася дуже до речі, і, може, присутність вашого родича буде зовсім не зайвою при нашій розмові.

— Я завжди й у будь-який час до послуг вашої ясновельможності, — відповіла Консуело. — Що стосується брата, то він іще хлопчик, якого я не вводжу у свої особисті справи…

— Я це знаю, — зухвало втрутивсь Андзолето, — але позаяк його ясновельможність дозволяє, то мені не треба іншого дозволу, аби бути присутнім при цій таємничій розмові.

— Дозвольте мені судити про те, як належить поводитися й мені й вам, — гордо заперечила Консуело. — Пане графе, я готова йти за вами й шанобливо вислухати вас.

— Ви занадто суворі до цього милого юнака з таким веселим, відкритим обличчям, — мовив, усміхаючись, граф і, обертаючись до Андзолето, додав: — Потерпіть, дитя моє, надійде й ваша черга. Те, що я маю сказати вашій сестрі, не може бути приховано від вас, і, сподіваюся, вона незабаром дозволить мені відкрити й вам цю таємницю, як ви висловились.

Андзолето мав нахабність скористатися веселою привітністю старого й утримав його руку в своїй, мовби чіпляючись за нього, щоб вивідати таємницю, якої йому не бажала відкрити Консуело. У нього навіть не вистачило такту вийти з вітальні, щоб не змушувати до цього самого графа. Залишившись на самоті, він злобливо тупнув ногою, боячись, що Консуело, яка навчилася так добре володіти собою, може розладнати всі його плани й, незважаючи на його спритність, випровадити його звідси. Йому схотілося прослизнути всередину будинку й підслухати під дверима. Із цією метою, вийшовши з вітальні, він поблукав спочатку садом, а потім вирішив забратися в коридор, де, зустрічаючи кого-небудь із служників, робив вигляд, начебто милується архітектурою замку. Але ось уже тричі в різних місцях він натрапляв на одягненого в усе чорне чоловіка, надзвичайно

суворого на вигляд, який, щоправда, не звернув на нього особливої уваги. То був Альберт, який начебто не помічав його, але разом з тим не спускав з нього очей. Андзолето, бачачи, що молодий граф (він уже здогадався, хто це) на цілу голову вищий за нього й безперечно дуже красивий, зрозумів, що божевільний із замку Велетнів зовсім не такий нікчемний у всіх відношеннях суперник, яким він уявляв його собі. Тоді він визнав за краще повернутися до вітальні й у цій величезній кімнаті, неуважливо перебираючи пальцями клавіші клавесина, почав пробувати свій гарний голос.

— Дочко моя, — говорив тим часом граф Християн, привівши Консуело до свого кабінету і присуваючи їй велике крісло, оббите червоним оксамитом із золотою бахромою, а сам усідаючись із нею поруч на стільці, — я хочу просити вас про одну милість, хоча й не знаю, чи маю я право на це зараз, коли ви ще не розумієте моїх намірів. Чи можу я сподіватися, що моя сивина, моя ніжна повага до вас і дружба, якою обдарував мене шляхетний Порпора, ваш названий батько, — що все це разом вселить вам достатню довіру до мене й ви погодитеся, нічого не приховуючи, розкрити мені своє серце?

Розчулена, але разом з тим трохи перелякана таким вступом, Консуело піднесла руку старого до своїх губ і відповіла із щирим поривом:

— Авжеж, пане графе, я поважаю й люблю вас так, як коли б мала честь бути вашою дочкою, і можу без усякого страху й цілком відверто відповісти на всі ваші запитання відносно мене особисто.

— Нічого іншого я й не прошу у вас, дорога дочко моя, і дякую за цю обіцянку. Повірте, що я не здатний нею зловжити, так само як, я впевнений, і ви не здатні зрадити своє слово.

— Я вірю вам, пане графе, і слухаю вас.

— Отож, дитя моє, — сказав старий з якоюсь наївною, але підбадьорливою цікавістю. — Як ваше прізвище?

— У мене немає прізвища, — без найменшого вагання відповіла Консуело. — Мою матір усі називали Розамундою. При хрещенні мені дали ім'я Марія-Утішниця. Батька свого я ніколи не знала.

— Але вам відоме його прізвище?

— Ні, пане графе, я ніколи не чула про нього.

— А маестро Порпора вдочерив вас? Він закріпив передачу вам свого імені законним актом?

— Ні, пане графе, між артистами це не заведено, та воно й не потрібно. У мого великодушного вчителя нічогісінько немає, і йому нема чого заповісти. Що ж стосується його імені, то при моєму становищі у світі зовсім байдуже, як я його ношу — за звичаєм чи за законом. Якщо в мене є деякий талант, ім'я це стане моїм по праву, у противному ж разі мені випала честь, якої я недостойна.

Кілька хвилин граф зберігав мовчання, потім, знову беручи руку Консуело у свою, він заговорив:

— Шляхетна відвертість ваших відповідей іще більше піднесла вас у моїх очах. Не думайте, що я задавав усі ці запитання задля того, аби, залежно від вашого народження та становища у світі, більше або менше поважати вас. Я хотів знати, чи побажаєте ви сказати мені правду, і цілком переконався у вашій щирості. Я безмежно вдячний вам за це й визнаю, що ви з вашим характером більш шляхетні, ніж ми з нашими титулами.

Консуело не могла не всміхнутися простодушності, з якою старий аристократ захоплювався тим, що вона, не червоніючи, відкрила йому те, чого вона зовсім не соромилась. Захоплення це говорило про залишок упертого забобону, з яким, мабуть, благородно боровся Християн, намагаючись перемогти його в собі.

— А тепер, дороге моє дитя, — вів далі він, — я запропоную вам іще більш делікатне запитання. Будьте поблажливі й пробачте мені мою сміливість.

— Не бійтеся нічого, пане графе, я відповім на все так само спокійно.

— Отож, дитя моє, ви незаміжня?

— Так, пане графе.

— І… ви не вдова? У вас немає дітей?

— Я не вдова, і в мене немає дітей, — відповіла Консуело, ледве стримуючись од сміху, бо не розуміла, до чого хилить граф.

— І ви ні з ким не зв'язані словом? — вів далі він. — Ви зовсім вільні?

— Пробачте, пане графе, я була заручена за згодою й навіть за наказом моєї вмираючої матері з юнаком, якого любила з дитинства й чиєю нареченою була до хвилини мого від'їзду з Венеції.

— Виходить, ви не вільні? — мовив граф із дивною сумішшю прикрості й задоволення.

— Ні, пане графе, я зовсім вільна, — відповіла Консуело. — Той, кого я любила, негідно зрадив мене, і я порвала з ним назавжди.

— Значить, ви його любили? — запитав граф після деякого мовчання.

— Так, усією душею, це правда.

— І… можливо, й тепер іще любите?

— Ні, пане графе, це неможливо.

— Вас аж ніяк не втішила б можливість бачити його?

— Бачити його було б для мене мукою.

— І ви ніколи не дозволяли йому?.. Він не насмілився… Але я боюся вас образити… Мабуть, ви подумаєте, що я хочу знати занадто багато…

— Я розумію вас, пане графе. Але раз уже я сповідаюся, то ви дізнаєтеся про мене зовсім усе і зможете самі судити, чи заслуговую я вашої поваги, чи ні. Він дозволяв собі дуже багато, але насмілювався лише на те, що дозволяла йому я сама. Так, ми часто пили з однієї чашки, відпочивали на одній і тій же лаві. Він спав у моїй кімнаті, поки я молилася, доглядав за мною під час моєї хвороби. Я нічого не боялася. Ми завжди були разом, любили одне одного, поважали, мали одружитись. Я заприсяглася моїй матері, що залишусь, як кажуть, «розсудливою дівчиною». Слова я дотримала, якщо бути розсудливою — значить вірити людині, що обманює тебе, і любити й поважати того, хто не заслуговує ні любові, ні поваги. І тільки коли він захотів стати більш аніж моїм братом, іще не зробившись моїм чоловіком, тільки тоді я почала захищатись. І тільки тоді, коли він зрадив мене, я зраділа, що зуміла так добре захистити себе. Цій безчесній людині нічого не варто стверджувати протилежне, але це не має великого значення для такої бідної дівчини, як я. Тільки б не сфальшивити під час співу, — більше від мене нічого не вимагається. Тільки б я могла із чистою совістю цілувати розп'яття, перед яким я заприсяглася матері бути цнотливою; а що подумають про мене інші — по правді сказати, мало мене обходить. У мене немає родини, якій довелося б червоніти за мене, немає рідних, немає братів, які могли б стати на мій захист…

— Як немає братів? Але ж один брат є?

Консуело хотіла було розповісти графові по секрету всю правду, але подумала, що з її боку буде неблагородно шукати в людини сторонньої захисту проти того, хто так неблагородно погрожував їй. Вона вирішила, що мусить знайти в собі досить твердості, щоб самій захистити себе й позбутись Андзолето. До того ж її великодушне серце не могло допустити, щоб чоловіка, якого вона колись так свято любила, було вигнано господарем із будинку. Хоч як би чемно граф Християн випровадив Андзолето і хоч як би був той винний перед нею, у неї не вистачило духу піддати його такому страшному приниженню, і вона лише відповіла на запитання старого, що взагалі дивиться на брата як на шибайголову й ніколи до нього не ставилась інакше як до дитини.

— Сподіваюся, він не негідник який-небудь? — запитав граф.

— Хто його знає, — відповіла вона. — Я намагаюся триматись від нього якнайдалі, наші характери, погляди на життя занадто різні. Ви, напевно, помітили, що я не дуже прагнула втримувати його тут.

— Нехай буде так, як ви цього хочете, дитя моє; я вважаю вас дуже розважливою. Тепер, коли ви розповіли мені все з такою шляхетною відвертістю…

— Пробачте, пане графе, я розповіла вам про себе не все, тому що ви не про все запитали. Мені невідомо, чому ви сьогодні робите мені честь цікавитися моїм життям. Я припускаю, що хтось, мабуть, відгукнувся про мене несприятливо й ви бажаєте знати, чи не безчестить моє перебування ваш будинок. Дотепер ви мене запитували про найповерховіші речі, і я вважала нескромним без вашого дозволу зайняти вас розповіддю про себе саму, але

позаяк ви, очевидно, хочете дізнатися про все моє життя, то я мушу повідомити вас про одну обставину, яка, можливо, зашкодить мені у ваших очах. Я не тільки могла б присвятити себе театральній кар'єрі, як ви часто мені радили, але (хоча я вже не маю до театру ні найменшого потягу) в минулому сезоні я дебютувала у Венеції під ім'ям Консуело… Мене прозвали Zingarella, і вся Венеція знає моє лице й мій голос.

— Стривайте! — вигукнув граф, приголомшений цим новим відкриттям. — Так це ви те диво, що наробило стільки галасу у Венеції торік і про яке з таким захватом кричали італійські газети? Пречудовий голос і найбільший талант, якого не бувало на пам'яті людській…

— У театрі Сан-Самуеле, пане графе. Похвали ці, звичайно, дуже перебільшені, але незаперечний той факт, що я — та сама Консуело, що співала в декількох операх; словом, я акторка, або, висловлюючись більш вишукано, співачка. Тепер вирішуйте, чи заслуговую я вашого доброго ставлення.

— Незбагненно! І яка дивна доля! — мовив граф, поринаючи в роздум. — А чи говорили ви про це тут кому-небудь, окрім мене, дитя моє?

— Пане графе, я майже все розповіла вашому синові, не вдаючись тільки в ті подробиці, про які я зараз вам повідомила.

— Альбертові, виходить, відоме ваше походження, ваша колишня любов, ваша професія?

— Так, пане графе.

— Прекрасно, дорога синьйоро; не знаходжу слів, аби дякувати вам за дивну чесність, з якою ви поставилися до нас, і обіцяю, що вам не доведеться в ній каятись. А тепер, Консуело (так, так, тепер я пригадую, саме так називав вас із самого початку Альберт, говорячи з вами по-іспанськи), дозвольте мені зібратись із силами. Я занадто схвильований. Нам із вами, дитя моє, багато про що ще треба поговорити, і ви пробачите моє хвилювання перед таким важливим, рішучим моментом. Будьте ласкаві, почекайте мене тут одну хвилину.

Він вийшов, і Консуело, що стежила за ним поглядом, побачила крізь скляні двері, як старий увійшов до своєї молитовні й благоговійно опустився там на коліна.

Страшенно схвильована, вона губилася в здогадах, чим може скінчитися настільки врочисто почата розмова. Спершу їй спало на думку, що Андзолето, очікуючи її, вже зробив те, що погрожував зробити, — можливо, у бесіді з капеланом або з Гансом він говорив про неї таким тоном, що міг викликати занепокоєння та здивування її хазяїв. Але граф Християн не вмів прикидатись, а дотепер його поводження з нею, його слова говорили скоріше про зрослу прихильність, аніж про пробуджену недовіру. До того ж її відверті відповіді вразили його саме своєю несподіванкою; остання ж звістка була просто ударом грому. І ось тепер він молиться та просить Бога просвітити або підтримати його при прийнятті якогось важливого рішення. «Чи не збирається він просити мене виїхати разом із братом? Або має намір запропонувати мені грошей? — запитувала вона себе. — Ах, боже збав мене

від такої образи. Але ні, він занадто делікатний, занадто добра людина, щоб зважитися так принизити мене. Що ж хотів він сказати мені з самого початку й що скаже мені зараз? Можливо, прогулянка наша із графом Альбертом завдала йому великого занепокоєння й старий збирається полаяти мене? Ну що ж! Мабуть, я й заслужила цього, — доведеться вислухати догану, раз я не зможу відповісти відверто на питання, які можуть бути мені запропоновані щодо графа Альберта. Який обтяжливий день! Іще кілька таких днів, і я вже не зможу перевершити своїм співом ревнивих коханок Андзолето: у грудях у мене все горить, а в горлі зовсім пересохло».

Незабаром граф Християн повернувся. Він був спокійний, і по його блідому обличчю видно було, що шляхетність узяла гору в його душі.

— Дочко моя, — сказав він, усідаючись поруч із нею й змушуючи її залишитися в розкішному кріслі, яким вона хотіла йому поступитися й де, мимоволі, сиділа з переляканим виглядом, — пора й мені бути з вами так же відвертим, як були ви зі мною. Консуело, мій син любить вас.

Дівчина спочатку почервоніла, потім зблідла і спробувала було щось сказати, але Християн її зупинив.

— Це не запитання, — сказав він, — я не мав би права запропонувати його вам, а ви на нього відповісти, тому що я знаю, що ви анітрохи не заохочували надій Альберта. Він сказав мені все, і я вірю йому, бо він ніколи не бреше, так само як і я.

— Я теж ніколи не брешу, — мовила Консуело, підводячи очі до неба з виразом простодушної гордості. — Граф Альберт, мабуть, сказав вам, пане графе…

— Що ви відкинули всяку думку про шлюб із ним, — договорив старий.

— Я мусила це зробити, знаючи звичаї й думку вищого світу. Для мене ясно, що я не годжуся в дружини графові Альбертові вже з тієї причини, що, не вважаючи себе нижчою будь-кого перед Богом, я не хочу приймати милості й благодіяння від будь-кого з людей.

— Мені відома ваша справедлива гордість, і я вважав би її перебільшеною, якби Альберт залежав тільки від себе, але оскільки ви були впевнені, що я ніколи не погоджуся на такий шлюб, ви мусили відповісти саме так, як відповіли.

— А тепер, пане графе, — сказала Консуело, підводячись, — мені зрозуміло все інше, і я благаю вас позбавити мене приниження, якого я так страшилась. Я виїду з вашого будинку й давно вже зробила б це, якби вважала за можливе виїхати, не ризикуючи розумом і життям графа Альберта, на якого я маю більше впливу, ніж мені б хотілося. Оскільки ви вже знаєте все те, що мені неможливо було вам сказати, тепер ви зможете оберігати його, боротися з наслідками цієї розлуки й узагалі візьмете на себе турботу про нього: ви маєте на це набагато більше права, ніж я. Якщо я й привласнила собі нескромно це право, то Бог простить мені мій гріх, бо йому відомо, які чисті були помисли, що керували мною.

— Я знаю, — мовив граф. — Господь підказав це моїй совісті, а Альберт — моєму серцю. Сідайте ж, Консуело, і не поспішайте обвинувачувати мене в поганих намірах. Я запросив вас сюди не для того, щоб наказати вам залишити мій будинок, а щоб прохати вас залишитися в ньому на все життя.

— На все життя! — повторила, ледве не падаючи в крісло, Консуело, одночасно радіючи, що відновлено її гідність, і жахаючись такої пропозиції. — На все життя! Пане графе, ви, певно, не думаєте про те, що зволите говорити.

— Багато я думав про це, дочко моя, — відповів граф зі смутною посмішкою, — і відчуваю, що мені не доведеться в цьому каятися. Син мій палко любить вас, ви цілком заволоділи його душею, ви повернули його мені, ви пішли розшукувати його в таємниче місце, яке він не побажав назвати, але куди ніхто, сказав він мені, крім матері або святої, не наважився б проникнути. Ви ризикували життям, аби врятувати його від самотності й божевілля, які ледве не погубили його. Завдяки вам він більше не мучить нас своїми зникненнями. Словом, ви повернули йому спокій, здоров'я, розум. Адже не можна заперечувати, що мій бідолашний син був божевільний, а тепер він, безсумнівно, в здоровому розумі. Ми ледве не всю цю ніч проговорили з ним, і я бачу, що він, мабуть, розсудливіший за мене. Я знав, що сьогодні вранці ви мали вирушити разом з ним на прогулянку. Це з мого дозволу він просив вас про те, чого ви не побажали слухати… Ви боялися мене, дорога Консуело. Ви думали, що старому Рудольштадту, зараженому аристократичними забобонами, непристойно бути перед вами в боргу за сина. І ви помилилися. Звичайно, у старого Рудольштадта були й гордість і забобони, можливо, і тепер вони є в нього — він не хоче чепуритися перед вами, — але в пориві безмежної вдячності він відрікається від них і гаряче дякує вам за те, що ви повернули йому його останнє, його єдине дитя.

Говорячи це, граф Християн взяв обидві руки Консуело й покрив їх поцілунками й слізьми.

Розділ 59

Консуело була глибоко розчулена цим виявленням почуттів, яке виправдало її у власних очах і заспокоїло її сумління. До цієї хвилини вона часто зі страхом думала про те, що занадто необережно віддається своїм великодушним поривам. Тепер вона дістала схвалення й нагороду. Її радісні сльози змішалися зі слізьми старого, і довго обоє були такі схвильовані, що не могли продовжувати розмову.

Одначе Консуело все ще не розуміла зробленої їй пропозиції, а граф, уважаючи, що він досить ясно висловився, бачив у її мовчанні й сльозах доказ згоди й подяки.

— Я йду за сином, — мовив нарешті старий. — Нехай біля ваших ніг довідається він про своє безмежне щастя й приєднає свої благословення до моїх.

— Почекайте, пане графе! — вигукнула Консуело, приголомшена такою поспішністю. — Я не зовсім розумію, чого ви від мене вимагаєте. Ви схвалюєте прихильність графа Альберта до мене й відданість, виявлену йому мною. Ви вдостоюєте мене своєї довіри, знаючи, що я не зловживаю нею. Але як я можу обіцяти вам присвятити все життя такій дивній дружбі? Я розумію, що ви розраховуєте на час і на мою розважливість, аби підтримати душевний спокій вашого благородного сина й остудити його палке почуття до мене, але я не впевнена, чи довго я збережу цю владу над ним; притому, якби навіть така близькість і не була небезпечна для такої захопленої людини, як граф Альберт, то я не вільна присвятити своє життя цьому славному завданню. Я не належу собі.

— О небо! Що ви говорите, Консуело? Так, виходить, ви не зрозуміли мене? Чи ви мене обдурили, сказавши, що вільні, що у вас немає ніяких сердечних прихильностей, ніяких зобов'язань, немає родини?

— Але, пане графе, — заперечила Консуело дивуючись. — У мене є мета життя, покликання, професія. Я належу мистецтву, якому присвятила себе із самого дитинства.

— Великий Боже, що ви говорите! Ви хочете повернутися на сцену?

— Не знаю ще. Я не збрехала вам, сказавши, що мене більше не тягне туди. На цьому бурхливому шляху я зазнала поки тільки жахливих страждань, але в той же час я відчуваю, що з мого боку було б занадто сміливо дати обіцянку назавжди відмовитися від цього поля діяльності. Така була моя доля, і, видно, не можна уникнути майбутнього, що ти одного разу собі намітив. Але, чи повернусь я на підмостки, чи буду виступати в концертах або давати уроки — однаково я залишаюся й маю залишатися співачкою. Та й на що інше я придатна? Де ще я можу зберегти незалежність? Чим займу свій розум, який звик до праці й жадає цих відчуттів?

— О Консуело, Консуело! — з гіркотою вигукнув граф Християн. — Усе, що ви говорите, вірно. Але я думав, що ви любите мого сина, а тепер бачу, що ви його не любите.

— А якби я полюбила його із пристрастю, що змусила б мене забути саму себе, що сказали б ви на це, графе? — вигукнула Консуело, втрачаючи терпіння. — Виходить, ви вважаєте, що ніяка жінка не може закохатися в графа Альберта, якщо просите мене залишитися при ньому назавжди?

— Що ви, дорога Консуело! Або я недостатньо ясно висловився, або ви приймаєте мене за божевільного. Хіба я не просив вашої руки й серця для мого сина? Хіба я не кинув до ваших стіп цей законний і безперечно почесний союз? Якби ви любили Альберта, то в щасливому житті з ним, звичайно, знайшли б винагороду за втрату вашої слави й ваших тріумфів. Але ви не любите його, раз уважаєте неможливим відмовитися заради нього від того, що називаєте своєю долею!

Це пояснення, незалежно від волі добродушного Християна, трохи запізнилося. Не без жаху й смертельної відрази жертвував старий аристократ заради щастя сина всіма своїми поглядами на життя, всіма переконаннями своєї касти. І коли після довгої й болісної боротьби з Альбертом і самим собою жертву, нарешті, було принесено, — остаточне твердження цього страшного акту не могло перейти без зусилля з його серця на вуста.

Консуело відчула або вгадала це, тому що в ту хвилину, коли Християнові здалося, що він не в змозі домогтись її згоди на цей шлюб, обличчя старого осяялося мимовільною радістю, до якої домішувалось якесь дивне сум'яття.

Консуело миттєво зрозуміла своє становище. Гордість, можливо, трохи егоїстична, збудила в ній неприязнь до пропонованого шлюбу.

— Так ви хочете, щоб я стала дружиною графа Альберта? — сказала вона, ще приголомшена такою пропозицією. — І ви погодилися б назвати мене своєю дочкою, погодилися б, щоб я носила ваше ім'я, погодилися б представити мене вашим родичам і друзям?.. Ах, графе, як ви любите свого сина і як ваш син має любити вас!

— Якщо ви, Консуело, бачите в цьому таку незвичайну великодушність, значить, вашому серцю вона недоступна або сам предмет здається вам невартим її.

— Графе, — заговорила Консуело після хвилинного мовчання, затуливши обличчя руками, — я мовби уві сні. Гордість мимоволі обурюється в мені при думці про ті приниження, якими буде сповнене моє життя, якщо я насмілюся прийняти жертву, принесену вашою батьківською любов'ю.

— Але хто посмів би принизити вас, Консуело, позаяк батько й син узяли б вас під захист шлюбу та родини?

— А тітонька, графе? Адже вона тут посідає місце рідної матері, хіба вона могла б дивитися на це без обурення?

— Вона сама приєднається до наших благань, якщо ви дасте слово поступитися. Не жадайте від людської натури того, що перевищує її сили: і коханий і батько можуть винести приниження, горе відмови, — моя сестра не впорається із цим. Але, упевнившись в успіху, ми приведемо її у ваші обійми, дочко моя.

— Графе, — звернулася до старого тремтяча Консуело, — виходить, граф Альберт говорив вам, що я люблю його?

— Ні, — відповів граф, раптом згадавши щось, — Альберт говорив мені, що перешкода саме у вашому серці. Він сто разів повторював мені це, але я не міг йому повірити. Вашу стриманість стосовно нього я пояснював вашою прямодушністю й вашою скромністю; і все-таки я думав, що, звільнивши вас від ваших сумнівів, я доможуся того визнання, у якому ви відмовили йому.

— А що сказав він вам про нашу сьогоднішню прогулянку?

— Лише кілька слів: «Спробуйте, дорогий батьку: цей єдиний засіб довідатися, гордість чи відчуження закривають для мене її серце».

— На жаль, графе! Що подумаєте ви про мене, якщо я скажу вам, що й сама цього не знаю?

— Я подумаю, дорога Консуело, що це відчуження. Ах, син мій, бідолашний мій син! Як жахлива його доля! Єдина жінка, яку він зміг полюбити, не любить його. Тільки цього нещастя нам бракувало.

— Боже мій! Ви мусите ненавидіти мене, графе, ви не розумієте, як може противитися моя гордість, якщо ви жертвуєте своєю. Вам здається, що для гордості такої дівчини, як я, набагато менше підстав, а тим часом, повірте, у цю хвилину в серці моєму відбувається боротьба не менш жорстока, ніж та, з якої ви вийшли переможцем.

— Ні, я розумію це. Не думайте, синьйоро, що я так мало поважаю доброчесність, прямодушність і безкорисливість, аби не зуміти оцінити гордість, що опирається на такі скарби. Але те, що змогла перемогти батьківська любов (бачите, я говорю з вами зовсім відверто), я думаю, зможе перемогти й любов жінки. Ну що ж, припустимо навіть, що все життя Альберта, ваше життя й моє було б боротьбою зі світськими забобонами, від чого довелося б довго й багато страждати й нам трьом і моїй сестрі з нами. Та хіба наша взаємна любов, чиста совість, відданість одне одному не допомогли б нам стати сильнішими за весь вищий світ? Для великої любові нікчемні всі ті лиха, які так страшать вас і за себе й за нас. Але ви з тугою й страхом шукаєте в глибині своєї душі цю велику любов і не знаходите її, Консуело, тому що її там немає.

— О так, у цьому, і тільки в цьому вся перешкода, — мовила Консуело, міцно притискаючи руки до серця, — все інше дрібниці. У мене теж були забобони. Ви подаєте мені приклад того, як я мушу відкинути їх, аби зрівнятися з вами у величі й героїзмі. Не будемо більше говорити про мої почуття, про мій фальшивий сором; не треба навіть торкатися моєї майбутності й мого мистецтва, — додала вона, зітхнувши. — Я зможу й від цього відректись, якщо… якщо… якщо я люблю Альберта! От що потрібно мені знати. Вислухайте мене, графе. Сто разів запитувала я себе про це, але ніколи в мене не було того спокою, який дає мені тепер ваша згода. Як могла я раніше серйозно думати про що-небудь, коли навіть саме це питання здавалося мені божевіллям і злочином? Тепер же, мені здається, я зумію розібратися в собі й вирішити. Дайте мені кілька днів, аби зібратися з думками й зрозуміти, чи є моя безмірна відданість йому, безмежна повага, що вселяється мені його достоїнствами, ця величезна симпатія, ця дивна влада його слів наді мною, — є все це любов'ю чи захопленням. Адже все це я відчуваю, графе, але із цим бореться в мені невимовний жах, глибокий сум і (скажу вам не криючись, мій шляхетний друже!) спогад про любов, менш захоплену, але більш м'яку, більш ніжну, зовсім несхожу на цю.

— Ви дивна й шляхетна дівчина! — з розчуленням проговорив граф Християн. — Скільки мудрості й своєрідності у ваших словах і думках! Ви в багатьох відношеннях схожі на мого бідолашного Альберта, а тривожна непевність ваших почуттів нагадує мені мою дружину, мою шляхетну сумну красуню Ванду. О Консуело! Який солодкий і разом з тим сумний спомин будите ви в моїй душі! Знаєте, я хотів було сказати вам: переборіть свою нерішучість, упорайтеся зі своїми побоюваннями, полюбіть цього нещасного чоловіка, що обожнює вас, полюбіть із співчуття, адже ви доброчесні, ви великодушні!

Може, він і не дасть вам щастя, але, рятуючи його, ви заслужите нагороду на небесах. Одначе ви нагадали мені його матір, яка віддалася мені з почуття обов'язку й дружби. Вона не могла любити мене, простого, добродушного, боязкого чоловіка, тією захопленою любов'ю, якої жадала її душа. До кінця вона була вірна мені й великодушна, але як вона страждала! На жаль! Для мене її любов була й відрадою й мукою, а її вірність — гордістю й докором. З горя вона померла, а моє серце було розбите навіки. І якщо зараз я — істота мізерна, непомітна, мертва, не занадто дивуйтеся цьому, Консуело. Я вистраждав те, чого нікому не зрозуміти. Жодній людині ніколи я не говорив про це. Вам першій із трепетом відкриваю я свою душу. Ні, ні, нехай очі мої закриються в скорботі й син мій зараз же загине під вагою своєї долі, але я не буду вмовляти вас пожертвувати собою, не буду переконувати Альберта прийняти від вас таку жертву! Я занадто добре знаю, що значить примушувати природу, боротися з невситимою потребою душі. Обміркуйте ж все це не кваплячись, дочко моя, — закінчив зі слізьми старий граф, пригортаючи її до грудей і з батьківською ніжністю цілуючи її шляхетне чоло. — Так буде краще. Якщо ви все-таки відмовите йому, то, підготовлений занепокоєнням, він не буде настільки вбитий цією страшною звісткою, як був би уражений нею сьогодні.

Умовившись таким чином, вони розійшлися. Консуело, зовсім змучена хвилюваннями й утомою, намагаючись не натрапити на Андзолето, прослизнула по коридорах і замкнулася у свош кімнаті.

Тут дівчина спробувала трохи заспокоїтися; почуваючи себе зовсім розбитою, вона кинулася на постіль і незабаром упала у важке забуття, що скоріше виснажує, ніж відновлює сили. Їй хотілося заснути, думаючи про Альберта, щоб ці думки ніби дозріли в тих таємничих виявах сну, в яких ми сподіваємося часом знайти пророчу відповідь на хвилюючі нас питання. Але в її уривчастих сновидіннях протягом декількох годин безперестану з'являвся не Альберт, а Андзолето. Вона бачила Венецію, Корте-Мінеллі, свою першу любов, безтурботну, радісну, поетичну. А щораз, коли вона пробуджувалася, спогад про Альберта зв'язувався в ній зі спогадом про лиховісну печеру, де звуки скрипки, підсилені вдесятеро луною порожніх підземель, викликали тіні мерців і плакали над свіжою могилою Зденка. Страх і сум ніби закривали її серце для любові, коли вона уявляла собі цю картину. Майбутнє, що їй обіцяли, вимальовувалося тільки серед похмурої пітьми та кривавих видінь, тоді як променисте, сповнене щастям минуле змушувало дихати вільно її груди й радісно битися серце. Їй здавалося, що в цих снах, які говорили про минуле, вона чує свій власний голос, — він росте, росте, наповнює все навколо й, могутній, підноситься до небес. А коли їй пригадувалися фантастичні звуки скрипки в печері, цей же голос ставав різким, глухим і губився, подібно до передсмертного хрипіння, у підземних безоднях.

Усі ці неясні видіння до того стомили її, що вона встала з постелі, аби їх позбутися. Почувши перший заклик дзвона, який сповіщав, що обід буде подано через півгодини, вона почала одягатися, продовжуючи думати все про те ж. Але дивна річ: уперше в житті вона з інтересом видивлялась у дзеркало, а своєю зачіскою й туалетом зайнялася набагато уважніше, ніж серйозними питаннями, що її хвилювали. Вона мимоволі чепурилась, їй хотілося бути гарною. І це непереборне кокетство прокинулося в ній не для того, щоб збудити пристрасть і ревнощі люблячих її суперників, — вона думала й могла думати тільки про одного з них. Альберт ніколи ні єдиним

словом не згадав про її зовнішність. Охоплений своєю пристрастю, може, він вважав її навіть гарнішою, ніж вона була насправді. Але думки його були такі піднесені, а любов так велика, що він побоявся б осквернити її, глянувши на неї захопленими очима закоханого або допитливим оком артиста. Для нього вона була завжди огорнута хмарою, крізь яку погляд його не наважувався проникнути і яку його уява оточувала сліпучим ореолом. На зовнішні зміни він не звертав уваги: для нього вона завжди була однаковою. Він бачив її мертвотно блідою, висохлою, зів'ялою, в боротьбі зі смертю більше схожою на примару, ніж на жінку. Тоді уважно й із тривогою він шукав у її рисах лише більш або менш загрозливі симптоми хвороби, не помічаючи, що вона змарніла, що, може, вона здатна вселити жах або відразу. Коли ж до неї повернулися блиск і жвавість молодості, він навіть не помітив, втратила чи виграла від цього її зовнішність. Для нього вона й у житті й у смерті була ідеалом усього молодого, високого, ідеалом незрівнянної краси. От чому Консуело перед дзеркалом ніколи не думала про Альберта.

Зовсім інакше стояла справа з Андзолето. З якою безкінечною увагою він розглядав, вивчав її того дня, коли прагнув і не міг вирішити, гарна вона чи ні. Як відзначав він найменшу рисочку її зовнішності, найменше зусилля сподобатися йому. Як знав її волосся, руки, ноги, її ходу, кольори, які були їй до лиця, найменшу складку її одягу. І з якою палкою наснагою хвалив він її зовнішність, з якою млосною хтивістю дивився на неї! Цнотлива дівчина не розуміла тоді трепету свого серця. Вона не хотіла розуміти його й тепер, а тим часом знову відчувала його, і майже з тією ж силою, при думці, що зараз з'явиться перед Андзолето. Вона гнівалася на себе, червоніла від сорому й досади, намагалася наряджатися для одного Альберта — і все-таки вибирала й зачіску, і стрічки, і навіть погляди, які подобались Андзолето. «На жаль! На жаль! — думала вона, скінчивши одягатися й відриваючись од дзеркала. — Невже я дійсно можу думати тільки про нього й колишнє щастя має наді мною більше влади, ніж презирство до цього чоловіка та обіцянки нової любові? Хоч скільки я вдивляюся в майбутнє, без нього воно обіцяє мені тільки жах і розпач. Але яке було б це майбутнє з ним? Хіба я не знаю, що чудесні дні Венеції безповоротно промайнули, що цнотливість більше не житиме з нами, що душа Андзолето розбещена, пестощі його здатні тільки принизити мене, а моє життя було б щогодини отруєне соромом, ревнощами, страхом і каяттям?»

Прискіпливо та суворо розібравшись у собі, Консуело зрозуміла, що вона аж ніяк не помиляється відносно Андзолето й що від почуття до нього в ній не залишилося й сліду. Вона вже не любила його в сьогоденні, боялася й майже ненавиділа його, думаючи про майбутнє, яке могло б тільки ще більше розбестити його, але в минулому вона так його обожнювала, що в неї не було сил вирвати його ні зі свого життя, ні зі своєї душі. Тепер він був для неї мовби портретом, який нагадує кохану істоту й солодкі дні, і подібно до вдови, що тайкома від нового чоловіка милується зображенням його попередника, вона почувала, що померлий займає в її серці більше місця, ніж живий.

Розділ 60

Консуело була дівчиною розважливою і, маючи душу піднесену, розуміла, що почуття Альберта — щиріше, шляхетніше й цінніше за любов Андзолето. Тепер, коли обоє опинилися перед нею, вона було подумала, що здобула перемогу над своїм ворогом. Проникливий погляд Альберта, тривалий і міцний потиск його чесної руки красномовно свідчили про те, що молодий граф знає, чим скінчилась її розмова з графом Християном, і згодний з покірною вдячністю чекати на рішення своєї долі. Насправді, Альберт не сподівався дістати так багато, і навіть сама невизначеність цього рішення була йому солодка, тому що розвіяла побоювання, пов'язані із самовпевненою зарозумілістю Андзолето. Останній, навпаки, діяв надзвичайно самовпевнено. Здогадуючись приблизно про те, що відбувається навколо, він вирішив іти напролом, ризикуючи навіть бути викинутим за двері. Його розв'язні манери, іронічний, зухвалий погляд викликали в Консуело найглибшу відразу, а коли він з нахабним виглядом підійшов, маючи намір взяти її під руку, вона відвернулася й пішла до столу з Альбертом, який запропонував їй руку.

Як завжди, молодий граф сів навпроти Консуело, — старий Християн посадив її по ліву руку від себе, на місце, яке раніше займала Амалія. Замість капелана, що зазвичай сидів ліворуч од Консуело, каноніса запросила сісти між дівчиною й капеланом вигаданого брата; таким чином, Андзолето міг нашіптувати на вухо Консуело всякі ущипливі слова, а його зневажливі дотепи, як він і розраховував, викликали обурення старого священика.

План Андзолето був надзвичайно простий: він намагався збудити до себе ненависть, стати нестерпним для тих членів родини, що, як він відчував, були настроєні вороже до передбачуваного шлюбу; своїми кепськими манерами, фамільярним тоном, недоречними висловами він розраховував створити найогидніше уявлення про середовище та родичів Консуело. «Подивимося, — говорив він собі, — чи переварять вони «братика», якого я їм піднесу».

Андзолето, недовчений співак і посередній трагік, був природженим коміком. Він достатньо надивився на вищий світ і навчився наслідувати гарні манери та приємні розмови вихованих людей; але це могло тільки примирити канонісу з низьким походженням нареченої, а тому він удався до протилежної лінії поводження з тим більшою легкістю, що вона була йому набагато властивіша. Переконавшись у тому, що Вінцеслава, яка навмисно говорила тільки німецькою мовою, заведеною при дворі й у добре вихованому товаристві, проте не пропускає жодного зі сказаних ним італійських слів, Андзолето почав без угаву базікати, раз у раз прикладаючись до доброго угорського вина; він не побоювався, що вино подіє на нього, бо звик до найміцніших напоїв, одначе прикидався, начебто цілком перебуває під впливом пекучих винних парів, бажаючи виставити себе затятим п'яницею. План його вдався щонайкраще. Граф Християн, який спершу поблажливо сміявся над його блазнівськими витівками, незабаром став тільки удавано посміхатись, і йому потрібно було викликати на допомогу всю свою світську ввічливість, усе своє батьківське почуття, щоб не поставити на місце нестерпного майбутнього шурина свого шляхетного сина. Капелан не раз в обуренні підстрибував на стільці, бурмочучи по-німецькому щось на зразок заклинання проти бісів. Трапеза в результаті вийшла для нього вкрай невдалою, — ніколи в житті його травлення так не страждало. Каноніса слухала всі

непристойності гостя із стриманим презирством і злостивим задоволенням. При кожній новій нісенітниці, яку вирікав Андзолето, вона поглядала на брата, немов брала його у свідки, а добродушний Християн опускав голову, силкуючись яким-небудь, не завжди вдалим, зауваженням відвернути увагу слухачів. Тоді каноніса кидала оком на Альберта, але Альберт був незворушний, — здавалося, він не бачить і не чує свого невгамовного, веселого гостя.

Із усіх присутніх найдужче за всіх пригнічена була, безсумнівно, Консуело. Спочатку вона вирішила, що розбещеність і цинізм Андзолето, яких вона раніше в ньому не помічала, є наслідком його розпусного життя, адже ніколи він не поводився так у її присутності. Дівчина була настільки вражена, настільки обурена, що хотіла навіть устати з-за столу, як раптом здогадалася: все це не що інше, як військова хитрість, — і до неї відразу повернулася холоднокровність, яка настільки гармоніювала з її незіпсованістю й почуттям гідності. Вона не прагнула проникнути ні в таємниці, ні у взаємини цієї родини, щоб інтригами завоювати пропоноване їй Альбертом становище. Це становище ні на хвилину не засліпило її, і вона в глибині душі усвідомлювала, наскільки несправедливими є обвинувачення, що зводить на неї каноніса. Вона знала, вона прекрасно бачила, що любов Альберта, довіра його батька вище цих нікчемних випробувань. Презирство, навіюване їй Андзолето, що виявився таким ницим і злісним у своїй помсті, додало їй сили. Очі її тільки раз зустрілися з очима Альберта, й вони зрозуміли одне одного. Консуело сказала: «Так», а Альберт відповів: «Незважаючи ні на що!»

— Почекай радіти, ти ще в мене поскачеш, — прошепотів своїй сусідці Андзолето, що перехопив і витлумачив цей погляд по-своєму.

— Ви дуже доброзичливі, дякую вам, — відповіла Консуело.

Вони перемовлялися крізь зуби зі швидкістю, властивою венеціанській говірці, для якої така характерна велика кількість голосних і еліпсів, що італійці Рима й Флоренції самі попервах ледве її розуміють.

— Я визнаю, що в цю хвилину ти ненавидиш мене, — говорив Андзолето, — і уявляєш, що ненавидітимеш вічно, але все-таки тобі від мене не втекти.

— Ви занадто рано відкрили свої карти, — сказала Консуело.

— Але не занадто пізно, — заперечив Андзолето. — Зробіть милість, благочестивий отче, — звернувся він до капелана, штовхнувши його під лікоть так, що той пролив на свої брижі половину вина, яке підносив до рота. — Лийте сміливіше це славне винце, воно настільки ж корисне для душі й тіла, як вино святої обідні!

— Ваша ясновельможносте, — звернувся він до старого графа, простягаючи келих, — у вас ліворуч, біля самого серця, стоїть у запасі флакончик із жовтого кришталю, що горить, як сонце. Упевнений, що варто мені випити лише краплю цього нектару, і я перетворюся на напівбога.

— Бережіться, дитя моє, — мовив граф, поклавши худу руку в перснях на грановане горлечко графина, — старе вино часом сковує вуста молодим.

— Від злості ти стала гарна, як бісеня, — зауважив Андзолето своїй сусідці чистою італійською мовою, щоб усі його зрозуміли. — Ти нагадуєш мені Диявольцю з опери Ґалуппі, яку ти так чудово зіграла торік у Венеції. Послухайте, ваша ясновельможносте, — звертаючись до графа, сказав він, — довго ви маєте намір тримати у вашій визолоченій, оббитій шовком клітці мою сестрицю? Попереджаю вас: вона пташка співоча, а птаха, якій не дають співати, незабаром втрачає оперення. Я розумію, що вона щаслива тут, але високоповажна публіка, яку вона звела з розуму, наполегливо вимагає її повернення. Що стосується мене, то дайте мені ваше ім'я, ваш замок, усе вино вашого підвалу з вашим найповажнішим капеланом на додачу, я нізащо не погоджуся розстатися з моїми театральними лампами, моїми котурнами, моїми руладами.

— Ви, значить, також актор? — сухо, з холодним презирством запитала каноніса.

— Актор, блазень, до ваших послуг, illustrissima[172], — нітрохи не бентежачись, відповідав Андзолето.

— І в нього є талант? — запитав у Консуело старий граф Християн із властивим йому м'яким, добродушним спокоєм.

— Ніякого, — мовила Консуело, з жалем дивлячись на свого супротивника.

— Якщо це так, то ти себе ж ганьбиш, — сказав Андзолето, — адже я твій учень. Одначе, сподіваюся, — вів далі він по-венеціанськи, — у мене вистачить таланту, щоб змішати твої карти.

— Ви тільки собі цим зашкодите, — заперечила Консуело тією ж говіркою, — погані наміри забруднюють серце, а ваше серце втратить при цьому значно більше, ніж ви змусите втратити мене в серцях інших.

— Дуже радий бачити, що ти приймаєш мій виклик. Починай же, прекрасна войовнице! Хоч як опускаєте ви своє забрало, а я бачу в блиску ваших очей досаду й страх.

— На жаль! Ви можете прочитати в них тільки глибоку прикрість. Я думала, що зможу забути, які ви гідні презирства, а ви намагаєтеся мені це нагадати.

— Презирство й любов часто чудово вживаються.

— У низьких душах.

— У душах найбільш гордих; так було й буде завжди.

У таких пікіровках минув весь обід. Коли перейшли до вітальні, каноніса, що, очевидно, вирішила потішитися нахабністю Андзолето, попросила його що-небудь проспівати. Він не змусив себе просити і, з силою вдаривши нервовими пальцями по клавішах старого, деренчливого клавесина, заспівав одну із хвацьких пісень, які пожвавлювали інтимні вечері Дзустіньяні. Слова пісні були непристойні. Каноніса не зрозуміла їх — її забавляв запал, із яким співав Андзолето. Графа Християна не могла не вразити краса голосу співака й надзвичайна легкість виконання, і він наївно

насолоджувався, слухаючи його. Після першої пісні він попросив Андзолето проспівати ще. Альберт, сидячи біля Консуело, нічого, здавалося, не чув, — він не проронив ані слова. Андзолето уявив, що молодий граф роздосадуваний і усвідомлює, що над ним нарешті взяли гору. Він забув про свій намір розігнати слухачів непристойними піснями; до того ж, бачачи, що завдяки наївності господарів або їхньому незнанню венеціанської говірки це марна праця, він піддався спокусі викликати захоплення, яке викликає артист, що співає заради задоволення співати; а крім того, йому схотілося похвастатися перед Консуело своїми успіхами. Він дійсно просунувся вперед у можливих для нього межах. Голос його, може, втратив свою первісну свіжість, оргії позбавили його юнацької м'якості, але зате тепер Андзолето краще володів ним, став більш умілим у подоланні труднощів, до чого завжди інстинктивно прагнув. Він проспівав добре й дістав багато похвал од графа Християна, каноніси й навіть капелана, шанувальника рулад, не здатного оцінити манеру співу Консуело, що відзначалася простотою та природністю.

— Ви говорили, що в нього немає таланту, — сказав граф, звертаючись до Консуело, — ви занадто суворі або занадто скромні відносно свого учня. Він дуже талановитий, і нарешті я бачу в ньому щось, властиве вам.

Добрий Християн хотів цим маленьким тріумфом Андзолето загладити приниження, що перенесла вигадана сестра через витівки брата: він посилено підкреслював достоїнства співака, а той занадто любив вражати, та й кепська роль, нав'язана ним собі, почала вже набридати йому, і, помітивши, що граф Альберт стає все більш замислений, він знову сів за клавесин. Каноніса, яка дрімала зазвичай при виконанні довгих музичних речей, попросила проспівати ще яку-небудь венеціанську пісеньку; і цього разу Андзолето вибрав більш пристойну. Він знав, що найкраще йому вдавалися народні пісні. Навіть у Консуело своєрідні особливості венеціанської говірки не звучали так природно й характерно, як у цього сина лагун, уродженого співака й міма.

Він так чудово зображував ту грубу відвертість рибалок Істрії[173], ту дотепну, відважну відчайдушність гондольєрів Венеції, що неможливо було без жвавого інтересу не слухати його, не дивитися на нього. Його красиве, жваве й виразне обличчя ставало то суворим і гордим, як у перших, то ласкавим і насмішкувато-веселим, як у других. Вульгарне кокетство його вбрання, від якого за милю віддавало Венецією, ще підсилювало враження й у цей момент не тільки не псувало його, а, навпаки, личило йому. Консуело, що спочатку ставилася до витівок Андзолето байдуже, довелося тепер прикидатися байдужою й чимось стурбованою. Хвилювання все більше й більше охоплювало її. В Андзолето вона бачила всю Венецію, а в цій Венеції — всього Андзолето колишніх днів, із його веселою вдачею, цнотливою любов'ю, з його дитячою гордістю. Очі її заволоклися слізьми, а грайливість Андзолето, що смішила інших, будила в її серці глибоку ніжність. Після народних пісень граф Християн попросив Андзолето виконати духовні.

— О, що стосується цих пісень, я знаю всі, які тільки виконуються у Венеції, але вони на два голоси, і якщо сестра — вона теж їх знає — не захоче співати зі мною, то я не зможу виконати бажання ваших ясновельможностей.

Усі негайно почали просити Консуело. Вона довго відмовлялася, хоча їй самій дуже хотілося співати. Нарешті, уступаючи проханням предоброго

Християна, що прагнув примирити її з братом і старався показати, що сам він зовсім примирився з ним, вона сіла біля Андзолето й несміливо почала одну із довжелезних духовних пісень на два голоси, які у Венеції під час Великого посту співають цілими ночами коло статуй мадонн на перехрестях вулиць. Мелодія в них скоріше весела, ніж сумна, але одноманітність приспіву й поетичність слів, у яких відчувається часто щось язичницьке, сповнені ніжного смутку, — вона мало-помалу опановує слухача і нарешті зовсім захоплює.

Консуело, наслідуючи жінок Венеції, співала ніжним, глухуватим голосом, а Андзолето — різким, гортанним, як співають тамтешні юнаки, супроводжуючи свій спів акомпанементом на клавесині, тихим, безперервним і легким, що нагадав його подрузі дзюрків води біля кам'яних плит і шелест вітерця у виноградних лозах. Їй здалося, що вона у Венеції в чарівну літню ніч, просто неба, біля якої-небудь каплички, повитої виноградом, освітленої трепетним сяйвом лампади, що відбивається в злегка затягнутих брижами водах каналу. О, яка різниця між лиховісним, надривним хвилюванням, пережитим нею цього ранку, коли вона слухала скрипку Альберта біля інших вод — нерухливих, чорних, мовчазних, сповнених примар, і цим баченням Венеції — з дивовижним небом, солодкими мелодіями, блакитними хвилями, із відбиттям то миготливих вогнів, то променистих зірок! Андзолето мовби повертав її до споглядання прекрасного видовища, що втілювало для неї ідею життя й волі, тоді як печера, суворі давньочеські наспіви, кістки, освітлені лиховісним світлом смолоскипів, які відбиваються у воді, де, можливо, таїлися ті ж реліквії, що наводять жах, бліде захоплене обличчя аскета Альберта, думки про невідомий світ, символічні картини, болісне збудження від незрозумілих чарів занадто обтяжували спокійну, просту душу Консуело. Щоб проникнути в цю царину абстрактних ідей, їй досить було одного зусилля, яке при її яскравій фантазії їй нічого не варто зробити, але в результаті все єство її було надламане, знівечене таємничими муками, виснажене непосильним зачаруванням. Її південний темперамент, більше навіть, аніж виховання, повставав проти суворого посвячення в містичну любов. Альберт був для неї генієм півночі, глибоким, могутнім, іноді величним, але завжди сумним, як вітер крижаних ночей, як приглушений голос зимових потоків. Його мрійлива, допитлива душа все запитувала, все перетворювала на символи — і бурхливі грозові ночі, і шлях метеорів, і дику гармонію лісів, і напівстерті написи давніх могил. Андзолето, навпаки, був уособленням півдня, розпаленою й заплідненою гарячим сонцем і яскравим світлом плоттю, вся поезія якої полягала в пишності цвітіння, а гордість — у багатстві життєвих сил. У ньому говорило життя почуття, жага насолод, безтурботність і відчайдушність артистичної натури, своєрідне невідання чи байдужість до поняття про добро й зло, невимогливість до того, що називається щастям, презирство чи нездатність до мислення — словом, то був ворог і супротивник усього духовного.

Опинившись між цими двома чоловіками, з яких кожний був зв'язаний із середовищем, зовсім далеким іншому, Консуело мовби знесиліла, втратила всяку здатність діяти енергійно, сміливо, уподібнилася душі, відділеній од тіла. Вона любила прекрасне, жадала ідеалу, і Альберт знайомив її з цим прекрасним, пропонував їй цей ідеал. Але Альберт, розвитку таланту якого заважала недуга, занадто віддавався духовному життю. Він так мало знав про потреби життя дійсного, що часто втрачав здатність відчувати власне існування. Він не уявляв собі, що похмурі ідеї та предмети, з якими він зжився, можуть вселити його нареченій, яка перебувала цілком під впливом

любові й чесноти, інші почуття, крім захопленої віри й ніжної прихильності. Він не передбачав, не розумів, що втягує її в атмосферу, де вона померла б, подібно до тропічної рослини в полярному холоді. Взагалі, він не усвідомлював, яке насильство вона мусила зробити над собою, щоб думати й відчувати, як він.

Андзолето, навпаки, наносячи рани душі Консуело, обурюючи у всіх відношеннях її розум, у той же час уміщав у своїх могутніх грудях, які розвинулися під подувом запашних вітрів півдня, живлюще повітря, якого Квітка Іспанії (як він, бувало, називав Консуело) потребувала, щоб ожити. Він нагадав їй про життя, сповнене бездумного споглядання, невідання й принадності, про світ простих мелодій, світлих і легких, про спокійне, безтурботне минуле, в якому було так багато руху, наївної цнотливості, чесності без зусиль, набожності без міркування. Це було майже існування птаха. А хіба артист не схожий на птаха й хіба не треба людині випити хоч трохи з кубка життя, спільного для всього живого, щоб самому стати досконалішим і направити до добра скарби свого розуму!

Голос Консуело звучав усе ніжніше й розчуленіше в міру того, як вона інстинктивно піддавалась аналізу, якому я тут приділив, можливо, занадто багато часу. Нехай вибачиться мені це! Інакше було б важко зрозуміти, внаслідок якої фатальної мінливості почуттів ця дівчина, така розумна, така щира, яка за чверть години перед тим із повною підставою ненавиділа Андзолето, забулася до того, що з насолодою слухала його голос, торкалася його волосся, дихала одним із ним повітрям. Вітальня була занадто велика, як відомо читачам, аби бути добре освітленою, та до того ж і день уже хилився до вечора. Пюпітр клавесина, на який Андзолето поставив розкритий товстий нотний зошит, приховував їх від слухачів, які сиділи на деякій відстані, і голови співаків усе ближче й ближче схилялись одна до одної. Андзолето, акомпануючи вже тільки однією рукою, іншою обійняв гнучкий стан своєї подруги й непомітно пригорнув її до себе. Шість місяців обурення й горя зникли з пам'яті молодої дівчини, як сон. Їй здавалося, начебто вона у Венеції й благає мадонну благословити її любов до красеня нареченого, який призначений їй матір'ю, а тепер молиться з нею рука об руку, серце до серця. Вона не помітила, як Альберт вийшов із кімнати, і саме повітря здалось їй легшим, сутінки — м'якшими.

Раптом по закінченні однієї строфи вона відчула на своїх губах дотик гарячих уст свого першого нареченого. Вона стримала крик і, схилившись над клавесином, розридалася.

У цю хвилину повернувся граф Альберт; він почув її ридання, побачив образливу радість Андзолето. Хвилювання, що перервало спів юної артистки, не здивувало інших свідків цієї сцени. Ніхто не бачив поцілунку, і кожний допускав, що спогади дитинства й любов до свого мистецтва могли викликати ці сльози. Графа Християна трохи засмутила ця чутливість, яка говорила про глибоку прихильність дівчини до того, чим він просив її пожертвувати. Каноніса ж і капелан раділи, сподіваючись, що жертва ця не зможе здійснитись. Альберт іще не замислювався над тим, чи можна буде графині Рудольштадт знову стати артисткою, чи їй доведеться відмовитися від сцени. Він готовий був на все погодитись, усе дозволити, навіть сам наполягти, аби тільки вона була щаслива й вільна; він дозволяв їй самій зробити вибір між світом, театром й усамітненням. Відсутність забобонів і егоїзму доходила в ньому до того, що йому на думку не спадали найпростіші речі.

Так, він навіть не подумав, що в Консуело могла з'явитися думка пожертвувати собою заради нього, бо він не жадав ніякої жертви. Але з властивою йому далекоглядністю він проник у саму серцевину дерева й виявив там хробака. В одну мить йому стало зрозуміло, чим насправді був Андзолето для Консуело, яку мету переслідував і яке почуття навіював їй. Альберт уважно подивився на цього неприємного йому чоловіка, до якого досі не хотів придивлятися, не бажаючи ненавидіти брата Консуело. І він побачив у ньому коханця — зухвалого, наполегливого, підступного. Шляхетний Альберт не подумав про себе; ні сумнів, ні ревнощі не прокинулися в його серці, — він зрозумів тільки, що Консуело загрожує небезпека, бо своїм глибоким, проникливим поглядом ця людина, чий слабкий зір насилу переносив сонячне світло, погано розрізняв кольори й форми, читав у глибині душ і завдяки якійсь таємничій силі провидіння проникав у найпотаємніші помисли негідників і шахраїв. Я не маю сил пояснити природним шляхом цей дивний дар, що часом виявлявся в ньому. Деякі його властивості, не досліджені й не пояснені наукою, так і залишилися незрозумілими як для його близьких, так і для оповідача, що розказує вам про них і через сто років настільки ж мало знає про них, як і великі уми його століття. Альберт, побачивши у всій наготі егоїстичну, марнолюбну душу свого суперника, не сказав собі: «Ось мій ворог», а подумав: «Ось ворог Консуело», — і, нічим не показавши, що він зробив таке відкриття, дав собі слово оберігати, охороняти її.

Розділ 61

Скориставшись першою ж нагодою, Консуело вийшла з вітальні й спустилася в сад. Сонце сіло, перші зірки, спокійні й бліді, мерехтіли в небі, ще рожевому на заході й уже темному на сході.

Юній артистці хотілося вдихнути спокій чистого прохолодного повітря перших осінніх вечорів. Пристрасна знемога тіснила їй груди, пробуджуючи в ній у той же час докори сумління, і вона закликала всі сили душі на допомогу своїй волі. Вона могла б задати собі запитання: «Невже ж не знаю я, люблю чи ненавиджу?» Консуело тремтіла, немов відчуваючи, що мужність залишає її в найнебезпечнішу хвилину її життя; і вперше вона не знаходила в собі тієї безпосередності першого спонукання, тої святої впевненості в правильності своїх намірів, які завжди підтримували її у випробуваннях. Вона покинула вітальню, щоб утекти від чарів Андзолето, і в той же час тривожно бажала, щоб він пішов за нею. Листя починало обсипатися; коли, зачеплене подолом плаття, воно шелестіло за нею, їй учувалися чиїсь кроки; вона готова була бігти без оглядки, але відразу зупинялася, немов прикута до місця чарівною силою. Дійсно, за нею хтось ішов, не сміючи й не бажаючи себе виявити. То був Альберт. Далекий од дрібного прикидання, що йменується пристойністю, і відчуваючи себе з огляду на свою велику любов вищим од всякого фальшивого сорому, він через хвилину вийшов слідом за нею, вирішивши без її відома охороняти її й перешкодити спокусникові наблизитися до неї. Андзолето помітив цю наївну поспішність, але це його не дуже стривожило: він занадто добре бачив зніяковілість Консуело, щоб не вважати свою перемогу

забезпеченою; до того ж дрібні успіхи розвинули в ньому дивовижну зарозумілість, і він вирішив не прискорювати подій, не дратувати свою кохану, не сповнювати жахом родину. «Мені нема чого тепер поспішати, — говорив він собі. — Гнів додав би їй тільки сили, тоді як мій скорботний, пригнічений вигляд знищить залишок її злості проти мене. У неї гордий розум, — звернемося до її почуттів. Вона, без сумніву, менш сувора, ніж була у Венеції, тут вдача її пом'якшилася. Не біда, якщо суперникові випаде зайвий щасливий деньок, — завтра вона буде моєю, а можливо, ще й цієї ночі. Побачимо! Не будемо її залякувати, підбурюючи до якого-небудь відчайдушного рішення. Вона не видала мене. Із жалості або зі страху вона дала змогу старим уважати мене її братом, а ті, незважаючи на всі мої дурощі, вирішили терпіти мене з любові до неї. Я домігся свого швидше, ніж сподівався, — можна й перепочити».

І граф Християн, і каноніса, і капелан були надзвичайно здивовані, помітивши, як раптово змінилися на краще манери Андзолето, яким скромним зробився його тон, як тихо й запобігливо він почав триматись. Андзолето дипломатично поскаржився пошепки капеланові на нестерпний головний біль, додавши, що взагалі дуже помірно ставиться до вина, а тут випив за обідом угорського, не маючи поняття про його міцність, і воно вдарило йому в голову. За хвилину його зізнання було повідомлено по-німецькому канонісі й графові, що поставився до цієї спроби молодика виправдатися з великодушною готовністю. Вінцеслава спочатку була менш поблажлива, але зусилля лицеміра сподобатись їй, шанобливе вихваляння дворянства, захоплені відгуки про порядок, який панував у замку, — усе це невдовзі обеззброїло її доброзичливу, незлопам'ятну натуру. Спершу вона його слухала знічев'я, але під кінець зацікавилася розмовою й погодилась із братом, що Андзолето прекрасний, чарівний молодик.

Через годину Консуело повернулась із прогулянки; цей час не пропав марно для Андзолето. Він устиг так привернути до себе всю родину, що був уже впевнений у можливості залишатися в замку стільки днів, скільки йому знадобиться для досягнення своєї мети. Він не зрозумів, що говорив німецькою мовою старий граф Консуело, але здогадався по тому, як дивився на нього Християн, і по здивованому й збентеженому обличчю молодої дівчини, що старий граф розсипався в похвалах на його адресу й навіть злегка покартав її за брак уваги до такого милого брата.

— Послухайте, синьйоро, — звернулася до неї каноніса, що, незважаючи на всю свою ворожість, усе-таки бажала їй добра, та до того ж уважала це справою благочестя. — Ви за обідом гнівалися на свого брата, і, треба сказати правду, він цього заслуговував, але він кращий, аніж здався нам спочатку. Брат ніжно любить вас і щойно багато говорив про вас із глибоким почуттям і навіть з повагою. Не будьте ж до нього більш суворі, ніж ми. За моїм глибоким переконанням, він дуже засмучений тим, що випив зайве за обідом, а особливо — через вас. Поговоріть з ним, не будьте холодні з людиною, настільки близькою вам по крові. Візьміть приклад з мене: хоч мій брат, барон Фрідріх, замолоду й полюбляв мене піддражнювати і навіть часто дуже сердив, я ніколи не могла й години бути з ним у сварці.

Консуело, не сміючи ні переконувати добру бабусю, ні підтримувати її омани, була приголомшена цією новою атакою Андзолето, сила й спритність якого були для неї очевидні.

— Ви не зрозуміли, що сказала моя сестра? — запитав Християн молодика. — Зараз перекладу двома словами: моя сестра дорікнула Консуело за те, що вона вже занадто по-материнському сувора з вами. А я впевнений, що сама Консуело жадає помиритися. Поцілуйтеся ж, діти мої! Ну, милий юначе, зробіть перший крок і, якщо у вас у минулому й були які-небудь гріхи стосовно неї, покайтеся, щоб вона вас простила.

Андзолето не змусив повторювати це двічі. Схопивши тремтячу руку Консуело, що не зважилася відняти її, він мовив:

— Так, я був страшенно винуватий перед нею й так каюся, що всі мої спроби забутися тільки ще більше розбивають мені серце. Вона прекрасно знає це, і, коли б не було у неї залізної волі, коли б не була вона горда своєю силою і нещадна у своїй чесноті, вона зрозуміла б, що я й так уже достатньо покараний докорами сумління. Пробач мені, сестро, і поверни мені свою любов, а то я зараз же виїду й буду поневірятися по білому світу в розпачі, самотності й тузі. Усюди чужий, без підтримки, без поради, без прихильності, я не зможу більше вірити в Бога, і мої помилки впадуть на твою голову.

Ця покаянна промова надзвичайно зворушила графа й викликала сльози в доброї каноніси.

— Чуєте, Порпоріно! — вигукнула вона. — Його слова прекрасні й справедливі. Пане капелане, вам належить іменем віри наказати синьйорі помиритись із братом.

Капелан уже збирався було втрутитися в цю справу, але Андзолето, не дочекавшись його проповіді, схопив в обійми Консуело й, незважаючи на її опір і переляк, жагуче поцілував перед самим носом капелана для науки присутнім.

Консуело, пойнята жахом од настільки нахабного обману, вирішила покласти цьому край.

— Досить! — мовила вона. — Пане графе, вислухайте мене…

Вона готова була все розповісти, але тут увійшов Альберт.

І негайно думка про Зденка скувала страхом її душу, готову відкритися. Невблаганний покровитель Консуело був здатний без шуму й без зайвих слів звільнити її від ворога, якого вона збиралася викрити. Вона зблідла, із сумним докором глянула на Андзолето, і слова завмерли на її вустах.

Рівно о сьомій годині вечора все сіли за стіл вечеряти. Якщо настільки часті трапези здатні позбавити апетиту моїх витончених читачок, я змушений їм сказати, що мода втримуватися від їжі була не в честі в ті часи й у тій країні. Здається, я вже згадував про те, що в замку Велетнів їли повільно, добряче й часто — ледве чи не половина дня минала за обіднім столом; і, зізнаюся, Консуело, яка з дитинства мимохіть звикла задовольнятися протягом дня декількома ложками звареного на воді рису, вважала ці лукуллівські трапези смертельно довгими. Уперше вона не змогла усвідомити того, скільки тривала ця вечеря — годину, мить чи сторіччя. Вона так само мало усвідомлювала, що існує, як і Альберт, коли він бував сам у своєму

гроті. Їй здавалося, що вона п'яна, настільки сором, любов і жах володіли нею. Вона нічого не їла, не чула, нічого не бачила навколо себе. У сум'ятті, подібно до людини, що летить у прірву й бачить, як одна за одною ламаються неміцні гілки, за які вона намагається втриматися, Консуело дивилася на дно безодні, й голова її йшла обертом. Андзолето сидів біля неї, він торкався її плаття, раз у раз притискався ліктем до її ліктя, а ногою — до її ноги. Прагнучи їй прислужитися, він доторкався до її рук і на мить утримував їх у своїх, але ця мить, цей пекучий потиск містив у собі цілий світ насолод… Тайкома він шепотів їй слова, від яких можна було задихнутися, пожирав її очима… Користуючись миттю, скороминущою, як блискавка, він мінявся з нею склянкою й доторкався губами до кришталю, до якого щойно доторкались її губи. Він умів бути полум'ям для неї й холодним, як лід, в очах інших. Він премило тримався, поштиво розмовляв, був надзвичайно уважний до каноніси, сповнений поваги до капелана, пропонував йому кращі шматки м'яса й сам нарізав їх із граціозною спритністю людини, яка звикла до гарного столу. Він помітив, що благочестивий батько був ласуном, але через сором'язливість нерідко обмежував свою ненажерливість. Капеланові вельми припала до смаку люб'язність молодика, і він побажав навіть, щоб цей новий чашник до кінця днів своїх пробув у замку Велетнів. Усі помітили, що Андзолето пив тільки воду, і коли капелан, мовби у відповідь на його люб'язність, запропонував йому вина, він мовив привселюдно:

— Тисячу разів дякую, але більше я вже не попадуся. Ваше прекрасне вино, в якому я недавно намагався знайти забуття, підступне. Тепер мої прикрощі минули, і я повертаюся до води, свого звичайного напою й вірного друга.

Усі засиділися трохи довше звичайного. Андзолето знову співав і цього разу — для Консуело. Він вибирав твори її улюблених стародавніх композиторів, яких вона сама навчила його, і виконував їх старанно, зі смаком і тонким розумінням, як вона завжди від нього вимагала. То було нове нагадування про найдорожчі, найчистіші хвилини її любові й захоплення мистецтвом.

Коли всі зібралися розходитись, Андзолето, вибравши хвилину, прошепотів їй:

— Я знаю, де твоя кімната; мене помістили в тому ж коридорі. Опівночі я стану на коліна біля твоїх дверей і простою так до ранку. Не відмов вислухати мене хоч хвилину. Я не пориваюся знову завоювати твою любов — я її не вартий. Знаю, що ти більше не можеш любити мене, знаю, що інший ощасливлений тобою й мені треба виїхати. Виїду я з глибокою скорботою в душі, і залишком днів моїх володітимуть фурії. Але не виганяй мене, не сказавши мені слова жалю, не сказавши «прости»! Якщо ти відмовиш мені в цьому, я на світанку виїду й тоді вже загину назавжди.

— Не говоріть так, Андзолето. Ми мусимо розстатися з вами зараз, і розстатися навік. Я вас прощаю й бажаю…

— Доброї путі, — іронічним тоном докінчив він і, негайно повертаючись до свого лицемірства, вів далі: — Ти безжалісна, Консуело. Ти хочеш, аби я остаточно загинув, аби в мені не залишилося жодного доброго почуття, жодного гарного спогаду. Чого ти боїшся? Чи не доводив я тобі тисячу разів свою повагу, чистоту своєї любові? Коли любиш безумно, хіба не стаєш рабом? Невже ти не знаєш, що одного твого слова досить, аби приборкати,

поневолити мене? Заради бога, якщо тільки ти не коханка того чоловіка, за якого виходиш заміж, якщо він не хазяїн твоєї кімнати й не поділяє всі твої ночі…

— Він не коханець мій і ніколи ним не був, — перебила його Консуело тоном гордовитої безвинності.

Було б краще, якби вона придушила в собі цей гордий порив, хоча й цілком обґрунтований, — він був занадто щиросердий зараз. Андзолето не був боягузом, але він любив життя, і, коли б розраховував він знайти в кімнаті Консуело відважного стража, молодий італієць преспокійно залишився б у себе. Правдиві нотки, що пролунали у відповіді молодої дівчини, остаточно додали йому сміливості.

— У такому разі я не погублю твого майбутнього, — сказав він, — я буду такий обережний, такий спритний, увійду так беззвучно й буду так тихо говорити, що не ушкоджу твоєї репутації. Та до того ж чи не брат я тобі? Що ж дивного, коли б, їдучи на світанку, я прийшов з тобою попрощатись.

— Ні, ні, не приходьте! — охоплена жахом мовила Консуело. — Покої графа Альберта розташовані поряд, а що, коли він здогадається про все?.. Андзолето, якщо ви піддасте себе небезпеці… я не ручаюся за ваше життя. Говорю вам серйозно, у мене кров холоне в жилах при думці…

І справді, Андзолето, що тримав її руку в своїй, відчув, як вона стала холоднішою від мармуру.

— Якщо ти змусиш мене стояти біля твоїх дверей і сперечатися з тобою, ти дійсно наразиш моє життя на небезпеку, — з посмішкою перебив він її, — але якщо двері твої будуть не замкнені, а наші поцілунки німі, то ми нічим не ризикуємо. Згадай, як проводили ми разом цілі ночі, не розбудивши жодного з наших численних сусідів на Корте-Мінеллі. Ну, а щодо мене, то коли немає іншої перешкоди, крім ревнощів графа, та іншої небезпеки, крім смерті…

У цю хвилину Консуело побачила, як погляд графа Альберта, зазвичай затуманений, зупинившись на Андзолето, раптом став ясним і глибоким. Розмови їхньої чути він не міг, але здавалося, він чує очима. Консуело визволила свою руку з руки Андзолето й пригніченим голосом промовила:

— Ах! Якщо ти любиш мене, не поводься зухвало з цією страшною людиною!

— Ти за себе боїшся? — швидко запитав Андзолето.

— Ні, але за всіх, що мене оточують і загрожують мені.

— І за тих, хто тебе обожнює, звичайно? Ну що ж, нехай так! Умерти на твоїх очах, біля твоїх ніг! О, я тільки цього й прагну! Я буду біля твоїх дверей опівночі; пручаючись, ти тільки прискориш мою загибель.

— Як! Ви їдете завтра й ні з ким не прощаєтеся? — запитала Консуело, побачивши, що він, розкланявшись із графом і канонісою, нічого не сказав їм про свій від'їзд.

— Ні, не прощаюся, — сказав він, — вони заходилися б мене втримувати, а я, бачачи, що всі навкруги немов змовилися подовжити мої муки, міг би проти волі поступитися. Ти передаси їм за мене вибачення й прощальний привіт. Я наказав провіднику тримати коней напоготові до четвертої години ранку.

Це було чистісінькою правдою. Манера Альберта якось по-особливому дивитися на нього не випала з-під уваги Андзолето. Він вирішив іти на все, але був готовий і до втечі. Про всяк випадок його коні стояли осідланими на стайні, і провідник дістав наказ не лягати.

Консуело повернулася до себе в кімнату в стані невимовного жаху. Вона не хотіла бачити в себе Андзолето й у той же час боялась, як би що-небудь не перешкодило йому прийти. Увесь час вона перебувала під владою цього двоїстого, оманного, нездоланного почуття, що вносило розлад між її серцем і совістю. Ніколи ще вона не здавалася собі такою нещасною, покинутою, такою самотньою на світі.

«О! Мій учителю Порпоро, де ви? — подумки вигукнула вона. — Лише ви один могли б урятувати мене, вам одному відома моя недуга й небезпека, що загрожує мені. Тільки ви, різкий, суворий, недовірливий, як батько й друг, змогли б урятувати мене від падіння в безодню, куди я лечу. Але хіба навколо мене немає друзів? Хіба граф Християн не батько мені? Хіба не була б матір'ю для мене каноніса, якби мала я мужність не звертати уваги на її забобони й розкрити їй своє серце? А Альберт, хіба він не опора моя, не брат, не чоловік, якби я погодилася тільки вимовити одне слово? Так! Він може бути моїм рятівником, а я боюся його, відштовхую!.. Треба піти до них, — подумки додала вона, підводячись й у хвилюванні зробивши кілька кроків по кімнаті, — мені потрібно з'єднати свою долю з ними, я маю шукати в них захисту, сховатися під крильми цих ангелів-хранителів. Тут живуть спокій, гідність, честь; приниження й розпач чекають мене біля Андзолето. О так! Треба йти до них, покаятися в тому, що сталося цього страшного дня; треба розповісти про все, що діється в мені, аби вони могли врятувати, захистити мене від мене самої. Треба зв'язати себе з ними клятвою, треба вимовити це страшне «так», що поставить нездоланну перешкоду між мною й моїм мучителем. Іду до них!..»

Одначе, замість того щоб іти, вона безсило впала на стілець і в розпачі заридала над своїм втраченим спокоєм, над своєю подоланою силою.

«Але як, — говорила вона собі, — як іти до них із новою неправдою, як пропонувати їм розпусницю, дружину-перелюбницю?! Адже насправді я розбещена в душі, і на вустах моїх, які вимовили б обітницю незмінної вірності найчеснішому з людей, горить іще поцілунок іншого, а серце моє калатає нечистою радістю при одному спогаді про нього. Ах! Адже й моя любов до нікчемного Андзолето змінилась, як і він сам. Це вже не та спокійна, свята любов, з думкою про яку я безтурботно засинала під крилами матері, розпростертими у високості небес. Це пристрасть — настільки ж бурхлива й низька, як і той, хто збудив її в мені. У душі моїй не залишилося вже нічого великого, правдивого. Із сьогоднішнього ранку я брешу самій собі так само, як брешу іншим. Як же мені тепер не брехати? Тут чи вдалині — Андзолето завжди буде переді мною. Одна думка про завтрашню розлуку болісна для мене, і в обіймах іншого я буду марити тільки про нього. Що ж робити, як бути?»

А час ішов — і страшенно швидко й страшенно повільно.

«Ми зустрінемося, — говорила вона собі, — я скажу йому, що ненавиджу, зневажаю його, що не хочу більше його бачити. Але ні, я знову брешу: я нічого не скажу, а якщо в мене вистачить духу сказати, то я зараз же відмовлюся від своїх слів. Я навіть не впевнена, що збережу цнотливість, — Андзолето вже не вірить у неї й може поставитися до мене нешанобливо. Та і я сама більше не вірю в себе, не вірю ні в що, я здатна віддатися йому під впливом страху, але не через слабкість. О! Краще вмерти, ніж втратити до себе повагу, коли хитрість і розпуста восторжествують над прагненням до святості, над шляхетними намірами, вкладеними в мене Богом!»

Вона підійшла до вікна, і їй спало на думку кинутися вниз, аби смерть позбавила її безчестя, що мовби вже торкнулось її.

Борючись із цією похмурою спокусою, вона шукала шляхів до порятунку. Власне кажучи, їх вистачало, та їй здавалося, що всі вони спричиняють іншу небезпеку. Насамперед вона зачинила на засув двері, у які міг увійти Андзолето. Але вона лише наполовину знала цього холодного егоїста й, маючи докази його фізичної хоробрості, не підозрювала, що він зовсім позбавлений мужності моральної, коли людина готова йти на смерть заради задоволення своєї пристрасті. Вона думала, що він одважиться прийти до неї, буде домагатися пояснення, може навіть підняти шум, а тим часом досить було найменшого шереху, щоб привернути увагу Альберта. У стіні суміжної кімнати, як майже в усіх приміщеннях замку, були потайні сходи, що вели на нижній поверх і виходили біля самісіньких покоїв каноніси. Це був єдиний притулок, де дівчина могла сховатися від безрозсудної зухвалості Андзолето. Якби вона зважилася на цей крок, їй довелося б у всьому покаятися й навіть зробити це заздалегідь, аби не подати приводу до скандалу, який з переляку легко могла роздути предобра Вінцеслава. Залишався ще сад, але, якби з'явився там Андзолето, — а він, очевидно, вже добре вивчив увесь замок, — це значило б прямо йти на загибель. Обмірковуючи все це, Консуело побачила зі свого вікна, що виходило на задній двір, світло біля стаєнь; розгледіла вона там і чоловіка: не будячи інших служників, то входячи, то виходячи із дверей, він, здавалося, готувався до від'їзду. По одягу вона впізнала в ньому провідника Андзолето, що сідлав за його наказом коней. Побачила вона також світло в сторожа звідного мосту й не без підстави подумала, що той був попереджений провідником про від'їзд, хоча точний час іще не було призначено. Поки Консуело спостерігала за тим, що відбувалося біля стайні, перебираючи подумки тисячі припущень і проектів, їй спав на думку доволі дивний і дуже сміливий план. Завдяки йому зникала необхідність прийняти те або інше крайнє рішення, що так жахало її, і в той же час у її житті відкривалися нові перспективи, — ось чому план цей здався їй справжнім одкровенням згори. Їй ніколи було зупинятися ні на способах здійснення цього плану, ні на його наслідках. Здавалося, саме провидіння подбало про те, щоб вона могла втілити його в життя, а наслідків вона сподівалась уникнути. І Консуело взялася за нижченаведений лист, страшенно поспішаючи, що легко можна собі уявити, адже на годиннику замку вже пробило одинадцять:

«Альберте! Я змушена виїхати. Люблю Вас усією душею. Ви це знаєте, але в мені живуть суперечливі, бентежні почуття, я терзаюся й не в змозі

пояснити це ні Вам, ні собі самій. Якби Ви були зі мною в цю хвилину, я сказала б, що вручаю себе Вам, даю змогу Вам піклуватися про моє майбутнє, згодна бути Вашою дружиною, можливо, навіть сказала б Вам, що хочу цього. Однак я обдурила б Вас або дала б безрозсудну обітницю, тому що серце моє недостатньо ще очистилося від колишньої любові, аби без страху належати зараз Вам і без докорів сумління заслужити Вашу любов. Я вирушаю до Відня, щоб зустрітися з Порпорою або дочекатися його, — судячи з листа, якого він надіслав Вашому панотцеві, він уже має перебувати там або приїде туди через кілька днів. Присягаюсь, я іду до нього, щоб забути ненависне минуле й жити надією на майбутнє, у якому Ви є для мене опорою опор. Не шукайте мене, я забороняю Вам їхати за мною в ім'я цього майбутнього; Ваше нетерпіння може лише зашкодити йому, а можливо, — і зруйнувати. Чекайте на мене й будьте вірні обітниці, яку Ви мені дали, — не ходити без мене до… Ви розумієте, про що я говорю! Сподівайтеся на мене, — я наказую, тому що йду зі святою впевненістю повернутися дуже скоро або покликати Вас до себе. Зараз я немов у страшному сні, і мені здається, що, залишившись наодинці із собою, я прокинуся гідною Вас. Не хочу, щоб брат їхав за мною, — я обдурю його, направивши по хибному шляху. В ім'я всього для Вас найдорожчого не заважайте ні в чому моєму задуму й вірте в мою щирість. Тоді я побачу, чи дійсно Ви любите мене й чи можу я, не червоніючи, протиставити Вашому багатству свою бідність, Вашому титулу — своє скромне походження, Вашій вченості — своє неуцтво. Прощавайте!.. Ні, до побачення, Альберте! Аби довести Вам, що я їду не назавжди, доручаю Вам схилити Вашу шановну, дорогу тітоньку прихильно подивитися на наш шлюб і зберегти добре ставлення до мене Вашого батька, найкращого й найпредостойнішого з людей. Відверто розповідайте йому про все. З Відня напишу».

Надія, що таким листом можна переконати й заспокоїти людину, настільки закохану, як Альберт, була, звичайно, дуже смілива, але не безрозсудна. Консуело відчувала, поки писала цього листа, як до неї вертаються й сила волі й прямодушність. Вона дійсно готова була виконати все, що обіцяла. Вона вірила в глибоку проникливість, майже ясновидіння Альберта, знала, що його не обдуриш, була переконана, що він їй повірить і, залишаючись вірним собі, беззаперечно послухається її. У цю хвилину вона дивилася й на Альберта й на все, що відбувалося, його очима.

Згорнувши листа, але не запечатавши його, вона накинула дорожній плащ, покрила голову дуже густою чорною вуаллю, взула міцні черевики, захопила невелику суму грошей, яка була в неї, трохи білизни й навшпиньках, із неймовірною обережністю спустилася сходами на нижній поверх; там вона пробралася в покої графа Християна, а потім — до його молитовні, куди він незмінно входив рівно о шостій ранку. Вона поклала листа на подушку, на яку граф зазвичай клав свій молитовник, перш ніж опуститися на коліна; потім, зійшовши у двір, нікого не розбудивши, попрямувала просто до стаєнь.

Провідник, який почувався не дуже спокійно глухої ночі у великому замку, де все спало мертвим сном, у першу хвилину перелякався, побачивши чорну жінку, що наближалася до нього, немов примара. Він забився в далекий кут стайні, не сміючи ні крикнути, ні задати їй запитання. Цього й треба було Консуело. Тільки-но вона зміркувала, що її ніхто не може ні побачити, ні

почути (їй було відомо, що вікна кімнат Альберта й Андзолето не виходять на цей двір), вона сказала провіднику:

— Я сестра молодика, якого ти привіз сюди сьогодні вранці. Він викрадає мене. Це щойно вирішено між нами. Скоріше заміни сідло на його коні дамським, — їх тут декілька, — і рушай за мною до Тусти, не проронивши жодного слова, не зробивши жодного кроку, що міг би видати прислузі замку мою втечу. Плату одержиш подвійну. Ти здивований? Ну, хутчіш! Тільки-но доберемося до міста, ти мусиш негайно ж на цих конях повернутися сюди за братом.

Провідник похитав головою.

— Тобі буде заплачено втричі більше.

Провідник кивком голови виказав згоду.

— І ти кар'єром привезеш його до Тусти, де я чекатиму на вас.

Провідник знову похитав головою.

— Тобі дадуть за другу поїздку в чотири рази більше, ніж за першу.

Провідник погодився. В одну мить коня, на якому мала їхати Консуело, було пересідлано.

— Це не все, — мовила Консуело, скочивши на коня, коли той іще не був остаточно загнузданий, — дай мені твій капелюх і накинь поверх мого свій плащ. На одну мить.

— Розумію, — сказав провідник, — треба обдурити сторожа. — Та це неважка справа! О, я не вперше викрадаю знатних дівиць! Сподіваюся, ваш коханий добре заплатить, хоч ви й сестра йому, — посміхаючись, додав він.

— Насамперед я сама добре заплачу тобі. Ну, мовчи! Готовий?

— Уже в сідлі.

— Поїдь уперед і звели спустити міст.

Вони проїхали по мосту кроком, зробили гак, аби минути стіни замку, і через чверть години були вже на великій дорозі, всипаній гравієм. Консуело до того жодного разу в житті не їздила верхи. На щастя, її кінь, хоча й сильний, був смирної вдачі. Провідник підбадьорював його, прицмокуючи язиком, і той, скачучи рівним, стриманим галопом по лісах і чагарниках, доставив амазонку до місця призначення через дві години.

При в'їзді до міста Консуело зупинила коня й стрибнула на землю.

— Я не хочу, щоб мене тут бачили, — сказала вона провіднику, даючи йому домовлену плату за себе й за Андзолето. — По місту я піду пішки, дістану тут у знайомих екіпаж і поїду по дорозі до Праги. Я поїду швидко, щоб до світанку якнайдалі від'їхати від місць, де мене знають в обличчя. Вранці я зроблю зупинку й буду чекати брата.

— А де?

— Не знаю ще. Скажи йому, що на одній із поштових станцій. Нехай тільки не розпитує, раніше ніж від'їде на десять миль звідси. Тоді нехай запитує про пані Вольф — це перше ім'я, що спало мені на думку. Тільки ти не забудь його. Скажи, до Праги веде тільки одна дорога?

— Одна до…

— Ну, гаразд! Зупинися в передмісті й дай перепочити коням. Постарайся, щоб не помітили дамського сідла, накинь на нього свій плащ. Не відповідай ні на які запитання й скоріше пускайся в дорогу назад. Зачекай, іще одне слово: передай братові, нехай він не вагається, не затримується і їде так, аби його ніхто не бачив. У замку йому загрожує смерть.

— Господь з вами, красуне, — відповів провідник, який устиг уже переконатися в тому, що йому добре заплачено. — Та якби навіть мої бідні конячки здохли, я й то був би радий прислужити вам.

«Прикро, одначе, — подумав він, коли дівчина зникла в темряві, — мені не вдалося побачити й кінчика її носа. Хотілось би знати, чи настільки вона гарна, щоб варто було її викрадати. Спершу вона налякала мене своїм чорним покривалом і рішучою ходою, — ну, та чого тільки не наговорили мені там, у людській, я вже не знав, що й думати. До чого марновірні й темні ці люди зі своїми примарами та зі своєю чорною людиною біля дуба Шрекенштейну! Ех! Мені більше сотні разів доводилося там бувати, і ніколи я її не бачив. Правда, проїжджаючи біля підніжжя гори, я завжди намагався опустити голову й дивитись у бік яру».

За цими нехитрими міркуваннями провідник нагодував вівсом коней, а сам, аби розігнати сон, гарненько підкріпився в сусідньому трактирі пінтою медяної шипучки й вирушив назад до замку Велетнів зовсім не поспішаючи, як сподівалася й передбачала Консуело, наказуючи йому квапитись. Усе більше віддаляючись від неї, чолов'яга губився у здогадах щодо романтичної пригоди, в якій був посередником. Мало-помалу, завдяки нічному мороку, а мабуть, і парам міцного напою, пригода ця почала вимальовуватися йому в іще більш незвичайному вигляді. «А забавно, — думалося йому, — якби ця чорна жінка виявилася чоловіком, а чоловік — примарою замку, похмурою примарою Шрекенштейну! Говорять же, що він злобливо жартує над нічними подорожанами, а старий Ганс навіть присягався мені разів десять, начебто бачив її в стайні, коли задавав перед світанком корм коням старого барона Фрідріха. Чорт забирай! Не дуже-то воно приємно! Зустрітися та побути із такими тварюками завжди на лихо! Якщо мій бідолашний Сірко возив на собі цієї ночі сатану, йому, напевно, не минути лиха. Здається мені, що з його ніздрів уже пашить жаром. Як би він іще не закусив вудила! Ех! Цікаво буде, добувшись до замку, переконатися, що в моїй кишені — сухе листя замість грошей од цієї чортихи. А раптом мені скажуть, що синьйора Порпоріна, замість того щоб мчати по дорозі до Праги, преспокійно спочиває у своєму ліжечку? Хто тоді залишиться в дурнях — біс чи я? Що вірно то вірно, вона й справді мчала, як вітер, а коли ми з нею розпрощалися, зникла так миттєво, немов провалилася крізь землю».

Розділ 62

Андзолето не забув устати опівночі, взяти свій стилет, надушитися й загасити свічку. Але в ту хвилину, коли він збирався тихенько відімкнути двері (а він уже раніше звернув увагу на те, що замок у них відмикається м'яко й безшумно), він зі здивуванням раптом виявив, що ключ не повертається. Вовтузячись із ним, він зламав собі всі пальці й украй змучився, ризикуючи до того ж поштовхами у двері кого-небудь розбудити. Одначе всі зусилля його виявилися марними. А інших дверей із його кімнати не було. Вікна ж виходили в сад на висоті п'ятдесятьох футів од землі, причому стіна була зовсім гладенька й спуститися по ній було неможливо, — при одній думці про такий спуск паморочилось у голові.

«Це не випадковість, — сказав собі Андзолето, ще раз марно спробувавши відчинити двері. — Якщо це Консуело (непогана ознака: її страх свідчив би про її слабкість) або ж граф Альберт, вони в мене обоє за це поплатяться!»

Він вирішив було знову заснути, але йому заважала досада, а можливо, якесь занепокоєння, близьке до страху. Якщо ця обережність була справою рук Альберта, значить він один у всьому домі не помилявся відносно «братніх» відносин між Андзолето й Консуело. А в тієї був дуже вже переляканий вигляд, коли вона попереджала його остерігатися «цієї страшної людини». Хоч як переконував себе Андзолето, що молодий граф, який страждає розумовим розладом, навряд чи може бути послідовним у своїх діях, та до того ж, належачи до іменитого роду, він, звичайно, не побажає в силу забобонів битися на дуелі з комедіантом, усе-таки колишній наречений Консуело почувався не зовсім спокійно. Альберт справив на нього враження людини хоч і божевільної, але тихої й такої, що цілковито володіє собою; що ж стосується забобонів, то, очевидно, вони не дуже-то сильні в ньому, позаяк дозволяли йому думати про шлюб із акторкою. А тому Андзолето почав не на жарт побоюватися, що, домагаючись своєї мети, нарветься на зіткнення з молодим графом і наживе собі лиха. Така розв'язка не стільки лякала його, скільки здавалася ганебною. Він навчився володіти шпагою й тішив себе надією, що не спасує ні перед ким, хоч яким би спритним був супротивник. Проте заспокоїтися він не міг і так і не зімкнув очей усю ніч.

Близько п'ятої години ранку йому начебто почулися кроки в коридорі, і незабаром двері легко й безшумно відчинилися. Ще не розвидніло, а тому, побачивши людину, що так безцеремонно входить у його кімнату, Андзолето подумав, що настала рішуча хвилина. Він кинувся до свого стилета й, немов бик, ринувся вперед. Але в ту ж мить у досвітній імлі він упізнав свого провідника, який робив йому знаки говорити тихше й не шуміти.

— Що означають ці гримаси й чого тобі від мене треба, дурню? — роздратовано запитав Андзолето. — Як ти умудрився пробратися сюди?

— Та як же інакше, якщо не через двері, добрий синьйоре.

— Двері були замкнені на ключ.

— Але ключ-то ви залишили зовні.

— Не може бути! Він на моєму столі.

— Що ж тут дивного, — там, виходить, інший.

— Хто ж так пожартував з мене, замкнувши мене тут? Учора був тільки один ключ; чи не ти, бува, проробив це, приходячи сюди за валізою?

— Присягаюся Богом, не я, й іншого ключа я не бачив.

— Ну, виходить, це чорт! Що в тебе за діловий і таємничий вигляд і чого тобі від мене треба? Я за тобою не посилав.

— Ви не даєте мені слова вимовити. Втім, побачивши мене, ви, мабуть, самі зрозуміли, навіщо я прийшов. Синьйора благополучно доїхала до Тусти, і от я, за її наказом, повернувся з кіньми за вами.

Знадобилося кілька митей, перш ніж Андзолето зміркував, у чому річ; одначе сталося це доволі швидко, щоб провідник, марновірні страхи якого вже почали розвіюватися разом із нічними тінями, не запідозрив знову витівок диявола. Шахрай щонайперше розгледів гроші, дані йому Консуело, постукавши ними об підлогу стайні, і залишився задоволений своєю угодою з пеклом.

Андзолето зрозумів усе з півслова й подумав, що втікачка, перебуваючи під пильним наглядом, не змогла попередити його про своє рішення й під впливом небезпеки, що загрожує, виведена, можливо, із себе ревнощами нареченого, скористалася нагодою, аби позбутися його гніту, втекти й вирватися на волю.

«Хай там як, — сказав він собі, — нема чого сумніватися й роздумувати. Вказівки, прислані нею з цією людиною, що припровадила її до тракту, який веде на Прагу, ясні й певні. Перемога! Тільки б мені вибратися звідси, не вдаючись до допомоги шпаги».

Поспішно зібравшись і озброївшись із голови до ніг, Андзолето послав провідника розвідати, чи вільний шлях.

Довідавшись од нього, що, очевидно, у будинку всі ще сплять, за винятком сторожа звідного мосту, який щойно впустив провідника, Андзолето тихенько вийшов, скочив на коня й, не зустрівши у дворі нікого, крім конюха, підкликав його й дав йому на чай, щоб від'їзд його не здався втечею.

— Присягаюся святим Вінцеславом[174], — сказав конюх провіднику, — от дивна річ! Коні вийшли зі стайні всі в милі, немов скакали ніч безперестанку.

— Видно, ваш чорний диявол приходив, — відповів провідник.

— Он воно що! — підхопив конюх. — Ото ж то я чув усю ніч жахливий шум у тій стороні, та боявся вийти подивитись; але ось, як я бачу вас перед

собою, так само виразно чув я скрип ґрат і гуркіт звідного мосту, що опускається. Я навіть вирішив, що ви їдете, і вже не сподівався вас зустріти нині вранці.

Сторож біля звідного мосту зробив інше зауваження.

— Отже, ваша милість, зволить двоїтися? — запитав він, протираючи очі. — Я бачив, як ви виїхали опівночі, а ось ви знову тут.

— Це приснилося вам, чоловіче добрий, — сказав Андзолето, також даючи йому на чай, — так я й не виїхав би, не попросивши вас випити за моє здоров'я.

— Ваша милість робить мені занадто багато честі, — відповів сторож ламаною італійською мовою. — Хай там як, — додав він по-чеському провіднику, — а я бачив цієї ночі двох…

— Дивись, як би майбутньої ночі не побачити чотирьох, — відповів провідник, поскакавши слідом за Андзолето по мосту. — Чорний диявол любить викидати штучки з такими сонями, як ти.

Отже, Андзолето, керуючись порадами та вказівками провідника, добувся до Тусти, або Тауса, тому що, здається, це одне й те саме місто.

Відпустивши провідника та взявши поштових коней, він проїхав містом. І тут і на відстані ще десяти миль він утримувався від будь-яких розпитувань. На зазначеній станції він зупинився поснідати (його мучив голод) і запитав відносно пані Вольф, що мала чекати на нього тут із каретою. Зрозуміло, ніхто не міг дати про неї ніяких відомостей. Щоправда, у містечку була пані Вольф, але вона жила тут уже років із п'ятдесят і тримала галантерейну крамницю. Андзолето, розбитий, змучений, вирішив, що Консуело, мабуть, не визнала можливим тут зупинитися. Він хотів було найняти поштову карету, але такої не виявилось. І волею-неволею довелося йому знову скочити на коня і мчати щодуху. Йому здавалося, що він от-от зустріне заповітну карету, куди й кинеться та негайно забуде про всі хвилювання й утому. Але зустрічалося дуже мало мандрівників, і в жодному екіпажі не видно було Консуело. Нарешті, у цілковитій знемозі, не знаходячи ніде найманого екіпажа, страшенно розсерджений, Андзолето вирішив зупинитися біля дороги й почекати Консуело, — йому вже здавалося, що він випередив її. Всю решту дня й усю наступну ніч у нього було досить часу, аби проклинати жінок, постоялі двори, ревнивців і дороги. Наступного дня йому вдалося дістати місце в мальпості, що проїжджав, і він продовжував шлях до Праги, але все з тим же успіхом. Надамо ж йому просуватися на північ у стані скаженої злості й нетерпіння, змішаного з надією, а самі повернемося на хвилину до замку і подивимось, яке враження зробив від'їзд Консуело на його мешканців.

Можна легко собі уявити, що графові Альбертові спалося не більше, ніж двом іншим дійовим особам описаної нами пригоди. Заручившись другим ключем од кімнати Андзолето, він замкнув двері зовні й перестав турбуватися про його наміри, прекрасно знаючи, що, якщо тільки сама Консуело не втрутиться в цю справу, ніхто не піде його звільняти. Він здригався від однієї думки, що це може статись, але із властивою йому витонченою делікатністю не хотів пускатися на ризиковану розвідку.

«Якщо Консуело настільки любить його, — думав граф, — мені нема чого боротись, я скорюся долі! А довідаюсь я про це дуже скоро: вона правдива й завтра ж відверто відмовиться від пропозиції, зробленої мною сьогодні. Якщо ж чоловік цей тільки переслідує її й загрожує, то вона хоч на сьогоднішню ніч буде врятована від його домагань. Хоч який би почувся мені тепер шерех, я не ворухнуся, — я не хочу вселяти їй відрази. Не буду піддавати сердешну мукам сорому, з'явившись до неї без заклику. Ні! Я не буду відігравати роль негідного шпигуна, підозрілого ревнивця, бо дотепер її відмови й вагання позбавляють мене всяких прав на неї. Знаю одне: я можу бути спокійний за свою честь і, хоч боюся за свою любов, упевнений, що не буду обдуреним. О душе моєї коханої! Ти одночасно перебуваєш у грудях найдовершенішої з жінок і в лоні вічного Бога! Якщо крізь таємниці й морок людської думки тобі дано в цю хвилину читати в моєму серці, внутрішнє почуття має підказати тобі, що я люблю занадто сильно, щоб не вірити твоєму слову!»

Мужній Альберт свято виконав узяте ним на себе зобов'язання і, хоча під час втечі Консуело йому й здалося, начебто в нижньому поверсі він чує її кроки, а потім якийсь менш зрозумілий стукіт із боку підйомних ґрат, він усе стерпів, молившись і, благоговійно схрестивши руки, стримував серце, що калатало в грудях. Коли почало світати, він почув кроки та стукіт відчинених дверей у кімнаті Андзолето.

«Негідник! — подумав він. — Залишає її найбезсоромнішим чином і без усякої обережності. Ніби хоче похвастатися своєю перемогою. Ах, я вважав би нікчемним зло, яке він заподіює мені, якби своєю любов'ю він не оскверняв іншої душі, більш дорогоцінної й дорогої для мене, ніж моя власна».

Надійшов час, коли граф Християн зазвичай прокидавсь, і Альберт вирушив до нього; але він аж ніяк не збирався попереджати батька про те, що відбувається, а хотів просити його ще раз поговорити з Консуело. Він був упевнений, що вона не збреше. Йому здавалося, що їй самій хотілося порозумітись, і він готовий був підтримати її в її горі, втішити, прикинувшись, начебто скоряється своїй долі, щоб тільки пом'якшити гіркоту пережитої нею розлуки. Альберт не задавався думкою, як відіб'ється це на ньому самому. Він відчував, що або розум його, або життя не винесе такого удару, і не страшився мук, які перевищують його сили.

Він зустрівся з батьком у момент, коли старий входив до молитовні. Лист, покладений на подушку, одночасно впав у око обом. Разом вони схопили його, разом прочитали. Старий був убитий листом, бо побоювався, що син не перенесе удару, а Альберт, готовий до більшого нещастя, був спокійний, сповнений покірності й непохитної довіри.

— Вона чиста, — мовив він, — і хоче любити мене. Вона відчуває, що я люблю її по-справжньому, незламно вірю в неї. Господь відгородить її від небезпеки! Будемо сподіватися на це, батьку мій, і будемо спокійні. Не бійтеся за мене, я зумію пересилити своє горе, здолати тривогу.

— Сину мій, — сказав розчулений старий, — от ми стоїмо з тобою перед вівтарем, де сяє Бог твоїх предків. Ти перейшов в іншу віру, і, хоч як мені боляче, ти знаєш, що я ніколи не дорікав тобі. Я впаду ниць перед тим самим розп'яттям, перед яким минулої ночі дав тобі обітницю зробити все від мене залежне, щоб любов твоя була почута й освячена гідним поваги

шлюбом. Я стримав свою обіцянку й тепер поновлюю її. А ще я буду благати Всевишнього, щоб він виконав твої бажання, мої ж не будуть у розладі з ними. Чи не приєднаєшся ти до моєї молитви в урочисту годину, коли, можливо, зважується на небесах доля твоєї земної любові? О! Мій благородний сину, в кому Предвічний зберіг усі чесноти, всупереч випробуванням, посланим твоїй колишній вірі! Сину мій, що молився Верховному Владиці на колінах, подібно до юного ангела, поруч зі мною на могилі матері! Невже ти й сьогодні не піднесеш до нього свого голосу, щоб мій не звучав дарма?

— Батьку, — відповів Альберт, обіймаючи старця, — якщо наша віра відрізняється за формою й догматами, то душі наші завжди сходяться на одному споконвічному божественному принципі. Ви служите Богові премудрому, милосердному, ідеалу досконалості, пізнання й добра, — йому я ніколи не переставав поклонятися. О Ісусе Христе, розп'ятий за нас! — вимовив він, стаючи перед розп'яттям на коліна поруч із батьком. — Ти, кому люди поклоняються як Богу й перед яким я благоговію, як перед найблагороднішим і чистим виявом всеосяжної любові серед нас! Почуй мою молитву, ти, чия думка вічно живе в Богові й у нас! Благослови праведні потяги й чесні наміри! Пожалій тріумфуючу розбещеність і підтримай доброчесність, що бореться! Віддаю щастя своє в руки Господні. О милосердний Боже! Нехай направить і надихне твоя воля серця, що не знають іншої сили, крім твоєї, й іншої розради, крім перебування твого і твоїх діянь на землі!»

Розділ 63

Андзолето зовсім по-пустому продовжував шлях до Праги, бо Консуело, давши провіднику помилкові вказівки, що було необхідно для успіху задуманого нею плану, повернула ліворуч знайомою дорогою, — вона разів зо два супроводжувала баронесу Амалію до замку, розташованого по сусідству з маленьким містечком Таусом. Замок цей був найвіддаленішим пунктом, де вона мала нагоду побувати за час своїх нечастих виїздів із замку Велетнів. Природно, що місцевість ця й дороги, що проходили по ній, спливли в її пам'яті, тільки-но вона задумала й поспішно здійснила сміливий план втечі. Їй згадалося, що господиня замку, гуляючи з нею по терасі й указуючи на красу пейзажу, що широко простирався перед очима, сказала:

— Цією гарною, обсадженою деревами дорогою, що губиться, як бачите, за обрієм, і сходиться з трактом, який іде на південь, — нею ми їздимо до Відня.

Отже, Консуело, добре пам'ятаючи цю вказівку, була впевнена, що не заблудиться й через якийсь час потрапить на дорогу, якою вона приїхала до Чехії. Вона дісталася знайомого їй замку Б'єла, пройшла повз парк і, незважаючи на темряву, легко знайшла обсаджену деревами дорогу. І ось іще до світанку вона опинилася майже за три милі, якщо по прямій, від того місця, яке їй хотілося покинути. Молода, міцна, звикла з дитинства до

великих переходів пішки, до того ж спонукувана відважною волею, вона зустріла зорю, не відчуваючи особливої втоми. Небо було безхмарне, дорога суха й вкрита м'яким піском, приємним для ходьби. Незвична для Консуело скачка верхи трохи стомила її, але відомо, що ходьба в такому випадку краща за відпочинок, а в сильних, енергійних людей одна втома змушує забувати про іншу.

Одначе, коли зірки почали бліднути, а сутінки розсіюватися, Консуело злякалася самотності. В темряві вона почувалася так спокійно; тримаючись увесь час насторожі, вона була впевнена, що у разі погоні встигне вчасно сховатися. При денному ж світлі, щоб не йти довго по відкритому місцю, вона вирішила звернути з проїжджої дороги, тим більше що незабаром удалині показалися групи людей, розкидані як чорні цятки по смузі тракту, що білів серед іще темних полів. На такій близькій відстані від замку Велетнів вона ризикувала бути впізнаною першим зустрічним і тому перейшла на стежку, що, перетинаючи під прямим кутом петлю, утворену дорогою в обхід скелі, здавалось їй, скорочувала шлях. По цій стежці вона пройшла, нікого не зустрівши, ще з годину й опинилася в лісистій місцевості, де, як сподівалася, могла легко сховатися від людських поглядів.

«Якби мені вдалося, — думала вона, — ніким не поміченою пройти миль вісімдесять, я могла б спокійно вийти на велику дорогу й при нагоді найняти екіпаж і коней».

Ця думка нагадала їй про гроші; вона сунула руку в кишеню й витягла гаманець, аби порахувати, скільки ж у неї залишилося для майбутнього довгого й важкого шляху, після того як вона щедро винагородила провідника, що вивіз її з замку Велетнів. Поки в неї ще не було часу про це подумати, та й навряд чи вона взагалі зважилася б на таку ризиковану втечу, якби вона була більш обережною. Але які ж були її подив і жах, коли гаманець виявився набагато легшим, аніж вона припускала. У поспіху вона, видно, захопила не більше половини грошей, які були в неї, або ж потемну дала провіднику замість срібних золоті монети, а можливо, що, відкривши гаманець для сплати провіднику, вона впустила частину свого надбання на курну дорогу, — хай там як, але, перерахувавши не раз і не двічі свої вбогі кошти, вона зрозуміла, що весь шлях до Відня їй доведеться долати пішки.

Це відкриття трохи збентежило Консуело — не через утому (вона анітрошки її не боялась), а через небезпеку, що підстерігає молоду жінку під час такої тривалої подорожі пішки. Страх, який вона до цього часу пересилювала думкою про те, що от-от позбудеться всіх випадковостей великої дороги, сівши в екіпаж, тепер заговорив у ній із більшою силою, ніж раніше, коли вона перебувала в збудженому стані. І ось, здається, вперше в житті, злякавшись своєї бідності та слабкості, вона швидко покрокувала вперед, вибираючи найгустіші переліски, щоб заховатися там у разі нападу.

На довершення лиха, це лише збільшило її тривогу, вона незабаром помітила, що вже йде не по втоптаній стежці, а просто пробирається навмання лісом, який стає все більш густим і диким. Якщо ця похмура самота й заспокоювала її до певної міри, то, з іншого боку, вона була зовсім не впевнена, що йде правильним шляхом, а не повертається назад і не наближається до замку Велетнів. Андзолето ж, мабуть, іще там — яка-небудь підозра, яка-небудь випадковість, бажання помститись Альбертові могли затримати його в замку.

Та хіба й самого Альберта не треба було побоюватися в перші хвилини сум'яття й розпачу? Консуело була переконана, що він підкориться її рішенню, але, якби з'явилася вона на околицях замку й почув молодий граф про те, що її можна наздогнати й повернути назад, хіба він не примчав би, щоб своїми благаннями домогтись її повернення? І чи дозволено, у разі якби її невдала спроба втечі стала широко відома, зробити посміховищем і шляхетну людину, і його родину, і саму себе? До того ж через кілька днів Андзолето міг повернутись, а це поновило б небезпеку й утруднення, щойно усунуті її відважним, великодушним учинком. Ні, краще все перетерпіти, наразитися на будь-яку небезпеку, ніж повертатися до замку Велетнів!

Вирішивши відшукати напрямок на Відень і будь-що-будь триматися його, вона зупинилася в затишному, таємничому місці, де серед скель, під покровом старих дерев, пробивався струмочок. Усе навколо було вкрито маленькими слідами якихось тварин. Але чи були то довколишні череди чи лісові звірі, які приходили часом пити із цього джерела, схованого серед хащі, Консуело не могла визначити. Вона підійшла до струмка, стала на коліна на вологі камені й напилася студеної чистої води, обдуривши цим голод, що вже давався взнаки; потім, продовжуючи стояти на колінах, вона задумалася над своїм становищем.

«Було б нерозважливо й негідно не здійснити задуманого, — сказала вона собі. — Як! Чи можливо, аби дочка моєї матері до того розніжилася від приємного життя, що не в змозі перенести сонячного жару, голоду, втоми, небезпеки? Я так мріяла про бідність і волю, коли була оточена цим гнітючим добробутом, так жадала позбутися його! І от я жахаюся після першого ж кроку! Хіба не моє природжене покликання «мчати вперед, страждати, дерзати»? Що змінилося в мені відтоді, як ми з моєю бідолашною мамою, ще до зорі, частенько крокували натще, підкріплюючи сили водою з маленьких пришляхових джерел? От тобі й красуня Zingarella! Ми можемо тільки виспівувати в театрах, спати на перинах і подорожувати в каретах? Та хіба ми з матір'ю боялися чого-небудь? Чи не проказувала вона мені при зустрічі з підозрілими людьми: «Нічого не бійся — біднякам ніщо не загрожує, злидарі не воюють між собою». У той час вона була ще молода й гарна, а чи доводилося мені коли-небудь бачити, щоб її ображали перехожі? Найлютіші з людей щадять беззахисних. Як же інакше могли б існувати бідні дівчата, жебрачки, що блукають дорогами, не маючи іншого покровителя, крім Бога? Невже я на зразок тих дівиць, які не сміють зробити кроку з дому, не уявивши, що ввесь світ, сп'янілий од їхніх принад, кинеться їх переслідувати? Невже, якщо жінка йде сама по спільній для всіх землі, це значить, що вона неминуче буде зганьблена й утратить честь тільки через те, що в неї немає засобів оточити себе сторожею? От же моя мати — вона була сильна, як чоловік; вона, як левиця, захищала б себе. А я хіба не можу бути такою ж мужньою та сильною? Адже в моїх жилах тече тільки добра плебейська кров! Хіба не можна покінчити з життям, якщо тобі загрожує втратити щось більш цінне, ніж життя? Та й, окрім того, я йду поки що місцями спокійними, де жителі лагідні й милосердні, а коли потраплю в невідомі краї, то невже мені так не поталанить, що в хвилину небезпеки я не стріну одне з тих простих, великодушних створінь, яких Господь посилає всюди, щоб вони допомагали слабким і пригнобленим! Ну, будьмо ж мужніми! Сьогодні, у всякому разі, мені доведеться боротися тільки з голодом. Обійдуся без хліба й нікуди не зайду до вечора, поки аж зовсім стемніє і я буду далеко, далеко… Голод знайомий мені, і я вмію переносити його, незважаючи на безкінечні бенкети, до яких мене хотіли привчити в замку

Велетнів. День же швидко минає. Коли настане спека, а ноги стомляться, я пригадаю філософську істину, так часто чуту мною в дитинстві: «Хто спить — той обідає», заховаюся куди-небудь в заглиблення скелі, і ти побачиш, дорога матусю, що у цю хвилину незримо ступаєш поруч зі мною й охороняєш мене: я вмію відпочивати без диванів і подушок».

Розмовляючи в такий спосіб сама з собою, бідолашна дівчина потроху забувала про свої сердечні муки. Свідомість величезної перемоги, здобутої над собою, применшила її страх перед Андзолето. Їй навіть здавалося, що з тієї хвилини, коли їй удалося розладнати його план і не дозволити себе спокусити, душа її звільнилася від згубної прихильності до нього і до труднощів своєї романтичної пригоди вона ставилася з якоюсь веселістю, змішаною зі смутком, раз у раз повторюючи ледве чутно: «Тіло моє страждає, зате душа врятована. Птах, не маючи сил захиститися, має крила для порятунку й, опинившись у повітряних просторах, сміється над пастками».

До спогаду про Альберта, до думок про його жах і горе вона ставилась інакше, але всіма силами боролася зі співчуттям, що долало її. Вона твердо вирішила відстороняти його образ доти, поки відгородить себе від занадто поспішного каяття й нерозсудливої ніжності.

«Дорогий Альберте, шляхетний друже, — подумки звернулася вона до нього, — я не можу не зітхати, уявляючи собі твої муки. Але тільки у Відні я зважуся розділити їх із тобою, пожаліти тебе. Тільки у Відні дозволю своєму серцю зізнатись, як воно шанує тебе й сумує за тобою!»

«Ну! Вперед!» — сказала собі Консуело, пробуючи встати. Але марно разів зо два чи три намагалася вона підвестися, щоб покинути це дике, гарне джерело, чий солодкий дзюркіт, здавалося, вабив її подовжити хвилини відпочинку. Сон, який їй хотілося відкласти до полудня, стуляв їй повіки, а голод викликав непереборну слабкість, — вона не думала, що так одвикла переносити його. Марно намагалася вона обдурити себе. Напередодні вона майже не доторкнулася до їжі — занадто багато було турбот і хвилювань. Якийсь туман застилав їй очі; холодний, виснажливий піт розслаблював тіло. Вона несвідомо піддалась утомі й у ту хвилину, коли вже зовсім було вирішила підвестись і йти далі, важко опустилася замість цього на траву, голова її схилилася на дорожній вузлик, і вона заснула міцним сном. Сонце, червоне й жарке, яким іноді воно буває в коротке чеське літо, весело піднімалося в небі. Струмок дзюрчав по камінчиках, немов бажаючи монотонною своєю піснею заколисати подорожню, а птахи літали над її головою, щебечучи свої невгамовні пісеньки.

Розділ 64

Консуело проспала години три, як раптом шум, не схожий ні на дзюркіт струмка, ні на щебетання птахів, вивів її із забуття. Не маючи сил підвестись і ще не розуміючи, де вона перебуває, дівчина розплющила очі й

побачила за два кроки від себе людину, що нагнулася над каменем і п'є воду біля джерела точнісінько так, як робила вона сама, — просто підставивши рот під струмінь. Спочатку Консуело злякалась, але, глянувши ще раз на прибульця, що з'явився в її притулку, заспокоїлася, тому що він, здавалося, майже не звертав на неї уваги, — чи тому, що вже досхочу надивився на подорожню під час її сну, чи тому, що взагалі не дуже цікавився цією зустріччю. До того ж це скоріше була дитина, ніж чоловік. На вигляд йому було не більше п'ятнадцяти-шістнадцяти років; він був невеликого зросту, худий і дуже засмаглий. Обличчя його, ні гарне, ні потворне, у цю хвилину нічого не виражало, крім мирної безтурботності.

Інстинктивно Консуело опустила на лице вуаль, але не змінила пози, вважаючи, що краще прикинутися сплячою й таким чином уникнути розпитування; та й узагалі так, мабуть, краще — особливо якщо подорожній і далі не буде звертати на неї уваги. Одначе крізь вуаль вона не переставала стежити за кожним рухом незнайомця, вичікуючи, щоб той узяв свою торбинку й ціпок, що лежали на траві, й пішов своєю дорогою.

Але незабаром вона побачила, що юнак також вирішив відпочити й навіть поснідати, тому що він розкрив свою дорожню сумку і, вийнявши звідти великий окраєць хліба, прийнявся різати його й уминати за обидві щоки, соромливо поглядаючи час від часу на сплячу й намагаючись якомога обережніше діяти своїм складаним ножем, немов боячись розбудити її. Цей знак уваги зовсім заспокоїв Консуело, а хліб, який уминав юний подорожній з таким явним задоволенням, розбудив у ній муки голоду. Переконавшись із зношеного одягу юнака та його запиленого взуття, що він бідний і прийшов здалеку, вона вирішила, що провидіння посилає їй несподівану допомогу й нею варто скористатися. Окраєць хліба був величезний, і юнак міг без особливої шкоди для свого апетиту виділити їй шматочок. Консуело піднялася, роблячи вигляд, що протирає очі, начебто тільки-но прокинулась, і рішуче подивилася на юнака, щоб вселити йому повагу, — на той випадок, якби він раптом утратив виявлену ним дотепер шанобливість.

Але така обережність була зайвою. Як тільки юнак побачив, що дівчина прокинулась і підвелася, він злегка зніяковів, опустив очі, потім спробував глянути на неї й, підбадьорений виразом обличчя Консуело — надзвичайно доброго та привабливого, незважаючи на її прагнення зберігати суворість, — заговорив таким приємним, благозвучним голосом, що юна музикантка відразу відчула до нього прихильність.

— Ну от, пані, нарешті ви прокинулися, — мовив він, усміхаючись, — вам тут так гарно спалося, що, якби я не боявся повестися неввічливо, також заснув би.

— Якщо ви так само ласкаві, як увічливі, зробіть мені маленьку послугу, — сказала материнським тоном Консуело.

— Усе, чого ви бажаєте, — відповів юний подорожній; і голос його здався Консуело приємним і задушевним.

— Тоді продайте мені частину вашого сніданку, — сказала Консуело, — якщо, звичайно, це не буде для вас утратою.

— Продати?! — вигукнув, червоніючи, здивований юнак. — О! Якби в мене був справжній сніданок, я б його не продав! Хіба я трактирник? Я із задоволенням запропонував би вам його!

— Ну, так поділіться зі мною, а я натомість дам вам на що купити собі кращий сніданок.

— Ні! Ні! — заперечив він. — Смієтеся ви, чи що? Чи ви такі горді, що не можете прийняти від мене жалюгідного шматочка хліба? На жаль, як бачите, більше я нічого не можу вам запропонувати.

— Добре! Приймаю ваш хліб. Ваша доброта змусила б мене засоромитись, якби я загордилася.

— Беріть! Беріть, мила панянко! — радісно вигукнув юнак. — Ось вам хліб, ріжте його самі! Та не церемоньтесь! Їдець я невеликий, а тут було запасено на цілий день.

— Але чи зможете ви купити ще хліба на сьогоднішній день?

— Так його ж скрізь можна дістати! Ну, їжте на здоров'я, якщо хочете зробити мені приємність!

Консуело не змусила себе більше просити, відчуваючи, що було б сущою невдячністю по відношенню до юнака, що по-братньому пригощав її, відмовитися поснідати з ним. І, сівши неподалік од нього, вона заходилась уминати хліб, у порівнянні з яким усі вишукані страви, що вона коли-небудь куштувала за столом багатіїв, здались їй несмачними та грубими.

— Який у вас гарний апетит, — заговорив юнак, — просто дивитися любо. Ну, і пощастило ж мені, що я вас зустрів: дуже радий! Знаєте що? Давайте з'їмо весь хліб — хоч як тут безлюдно, набредемо ж ми сьогодні на яке-небудь житло.

— Виходить, місцевість ця вам незнайома?

— Я тут уперше, але шлях, по якому я йшов од Відня до Пильзена, мені знайомий, і я тепер повертаюся назад тією ж дорогою.

— Куди назад? До Відня?

— Так, до Відня. А ви також туди прямуєте? Консуело, не знаючи, чи брати юнака собі в супутники, чи ухилитися від його товариства, прикинулася, що не почула, щоб не відповідати одразу.

— Але що я говорю, — вів далі юнак, — хіба така красуня вирушить сама до Відня? А тим часом ви, очевидно, подорожуєте: у вас такий же дорожній вузлик, як і в мене, і ви теж ідете пішки.

Консуело, вирішивши уникати запитань юнака, поки переконається, наскільки можна довіряти йому, зволіла відповісти запитанням на запитання.

— Ви з Пильзена? — запитала вона.

— Ні, — відповів юнак, який не мав ні схильності, ні приводу бути недовірливим, — я з Рорау, це в Угорщині; мій батько — каретник.

— А як ви пішли так далеко від домівки? Хіба ви не займаєтеся тим же ремеслом, що й батько?

— І так і ні: батько мій каретник, а я ні; але в той же час він і музикант, — а я хочу ним стати.

— Музикантом? Браво! Це чудова професія.

— Може, вона й ваша?

— Одначе не вчитися ж музики прямували ви до Пильзена? Це, кажуть, дуже похмуре військове місто.

— О ні! У мене було доручення туди, а тепер я повертаюся до Відня, щоб, знайшовши собі який-небудь заробіток, продовжувати там заняття музикою.

— Що ж ви обрали? Музику чи спів?

— Поки що й те й інше. У мене досить гарний голос, а отут у мене скрипочка — хоч і благенька, але я намагаюся передати на ній те, що відчуваю. Однак я честолюбний і мені хотілося б досягти більшого.

— Писати музику, очевидно?

— Ви вгадали. У мене з голови не виходить ця клята творчість. Зараз покажу вам, який у мене в дорожній торбинці добрий супутник — грубезна книга; я розірвав її на частини, щоб можна було брати уривки з собою під час мандрівок. Коли втомлюсь, я сідаю в якому-небудь куточку, трохи позаймаюсь — і втому як рукою знімає.

— Вельми похвально. Б'юсь об заклад, що це «Gradus ad Parnassum»[175] Фукса![176]

— Саме так! Я бачу, ви добре знайомі з музикою; тепер я впевнений, що ви самі теж музикантка. Зараз, коли ви спали, я, дивлячись на вас, говорив собі: «Зовсім не схожа на німкеню, по обличчю — справжня жителька півдня, цілком можливо, що італійка й, безумовно, артистка». Тому-то ви й зробили мені велику приємність, попросивши в мене хліба; а тепер я бачу, що, хоча ви щонайкраще говорите німецькою мовою, вимова у вас усе-таки іноземна.

— А що, коли ви помиляєтеся? Ви також мало схожі на німця, й обличчя у вас смагляве, як в італійця, а тим часом…

— О! Ви занадто люб'язні, пані! Обличчя в мене — як у африканця, і товариші по хору в соборі Святого Стефана[177] зазвичай звали мене мавром. Але повернімося до нашої розмови. Я був чимало здивований, побачивши, що ви спите в лісі зовсім одна. І в мене народилися тисячі припущень щодо вас. Можливо, подумав я, це моя щаслива зірка привела мене сюди, щоб я зустрів добру душу, яка допомогла б мені. Словом… сказати вам уже все?

— Говоріть, не бійтеся.

— Мені здалося, що ви занадто добре одягнені й занадто білі обличчям для бродяжки, а побачивши у вас дорожній мішок, я уявив, що ви перебуваєте при якійсь особі, іноземці й… артистці! О! При тій великій артистці, яку я прагну побачити й чиє протегування було б моїм порятунком і щастям. Ну, пані, зізнайтеся: ви з якого-небудь сусіднього замку і йшли з дорученням куди-небудь або повертаєтеся додому? І ви, звичайно, знаєте… О так! Ви маєте знати замок Велетнів!

— Замок Велетнів? Ви йдете до замку Велетнів?

— Принаймні намагаюся туди пробратися. Незважаючи на всі вказівки, дані мені в Клатау, я так заблудився в цьому проклятому лісі, що не уявляю собі, як вибратися звідси. На щастя, ви знаєте замок Велетнів і, якщо ваша ласка, скажете мені, чи далеко ще до нього.

— Але що ж вам треба в замку Велетнів?

— Я хочу побачитися з Порпоріною.

— Справді?

Але тут Консуело, боячись видати себе подорожньому, що міг згадати про неї у замку Велетнів, спохватилася й байдуже запитала:

— А скажіть, будь ласка, хто така ця Порпоріна?

— Як, ви не знаєте? На жаль, я бачу, ви зовсім чужа людина в цих краях. Але позаяк ви музикантка й знаєте Фукса, то, звичайно, знайомі й з ім'ям Порпора.

— А ви знайомі з Порпорою?

— Ще ні, але, якраз, бажаючи познайомитися з ним, я й шукаю протегування його знаменитої улюбленої учениці — синьйори Порпоріни.

— Розкажіть же мені, як вам це спало на думку? Можливо, я знайду спосіб проникнути з вами в цей замок до цієї Порпоріни.

— Зараз розповім вам усе[178]. Як я вже говорив вам, я син чесного каретника, уродженець маленького містечка на кордоні Австрії та Угорщини. Батько мій — церковний ключар і органіст у нашому селі. У моєї матері, що була куховаркою місцевого вельможі, прекрасний голос, і батько вечорами, відпочиваючи від роботи, акомпанував їй на арфі. Так я, природно, приохотився до музики, і, пам'ятаю, із самого раннього дитинства для мене не було більшого задоволення, як брати участь у наших сімейних концертах, тримаючи в руках шматок дерева, по якому я пиляв уламком рейки, уявляючи, що це скрипка зі смичком і що я видобуваю з неї чарівні звуки. Так, так! Мені й тепер іще здається, що мої милі тріски не були німі й з-під мого смичка звучав небесний голос, нечутний для інших, але який п'янив мене солодкими мелодіями.

Одного разу, коли я ось так грав на своїй уявлюваній скрипці, до нас зайшов мій двоюрідний брат Франк, шкільний учитель у Гаймбурзі. Своєрідний

екстаз, у якому я перебував, дуже зацікавив його. Він заявив, що це свідчить про надзвичайний талант, й одвіз мене із собою до Гаймбурґа, де протягом трьох років — з усією суворістю, запевняю вас — навчав мене музики. Які чудесні фермато з руладами й фіоритурами відбивав він своєю паличкою на моїх пальцях і вухах! Однак я не падав духом. Я вчився читати й писати; у мене була справжня скрипка, я грав на ній простенькі вправи, знайомлячись у той же час із правилами співу й латинською мовою. Я робив настільки швидкі успіхи, наскільки це було можливо з таким нетерплячим викладачем, яким був мій двоюрідний брат Франк.

Було мені близько восьми років, коли випадок, або, вірніше, провидіння, у яке я, як добрий християнин, завжди вірив, привело в дім мого двоюрідного брата пана Рейтера[179], капельмейстера віденського собору. Мене йому відрекомендували як чудо-дитину; я вільно розібрав із аркуша п'єсу й настільки сподобався йому, що він одвіз мене до Відня, де влаштував півчим у собор Святого Стефана.

Там нам доводилося працювати всього дві години на день, а решту часу, покинуті на самих себе, ми могли робити все, що хотіли. Але любов до музики придушувала в мені й дитячі лінощі й дитячу непосидючість. Варто було мені, граючись із товаришами на площі, почути звуки органа, як я кидав усе й повертався до церкви, щоб насолодитися духовним співом і музикою. По вечорах я годинами простоював на вулиці під вікнами, з яких долинали уривки концерту або просто чувся приємний голос. Я був допитливий, я жадав довідатися, зрозуміти все, що вражало мій слух. Але особливо мені хотілося писати музику. У тринадцять років, не знаючи ні єдиного правила, я наважився написати обідню й показав партитуру нашому вчителеві Рейтеру. Він підняв мене на сміх і порадив трохи повчитися, перш ніж братися за творчість. Йому легко було так говорити. А в мене не було можливості платити вчителеві, тому що батьки мої були занадто бідні, щоб посилати гроші й на моє утримання й на освіту. Нарешті одного разу я одержав од них шість флоринів, на які й купив собі оцю книгу та ще книгу Маттезона[180]. З великим запалом заходився я вивчати їх і діставав од цього величезне задоволення. Голос мій зміцнів і вважався кращим у хорі. Незважаючи на сумніви й неясності, що породжувалися моїм неуцтвом, яке я силкувався розсіяти, я все-таки відчував, що розвиваюся й у голові моїй зароджуються думки. Але я з жахом бачив, що наближаюся до того віку, коли, за правилами капели, мені доведеться покинути дитячу співочу школу; я розумів, що ці вісім років роботи в соборі є для мене останніми роками навчання, бо в мене немає ні коштів, ні покровителів, ні вчителів, і я запитував себе: невже мені потім доведеться повернутися в рідний дім і навчатися каретного ремесла? На довершення своїх прикростей я став зауважувати, що маестро Рейтер, замість того щоб турбуватися про мене, став обходитися зі мною дуже суворо і думав тільки про те, як би наблизити час мого виключення зі школи. Я не підозрював причини настільки незаслуженої антипатії. Деякі з моїх товаришів легковажно запевняли мене, що він мені заздрить, знаходячи в моїх авторських спробах вияв музичного генія, що він узагалі ненавидить і бентежить молодих людей, у яких виявляє талант, який перевершує його власний. Я далекий від настільки утішного для мого самолюбства тлумачення його немилості, але мені все-таки здається, що з мого боку було помилкою показувати йому свої твори: він побачив у мені нетямущого честолюбця й самовпевненого нахабу.

— До того ж, — перебила оповідача Консуело, — старі вчителі взагалі не люблять учнів, які випереджають їх у знаннях. Але як вас звати, дитя моє?

— Йосиф.

— Йосиф… а далі?

— Йосиф Гайдн.

— Неодмінно запам'ятаю ваше ім'я: якщо з вас що-небудь вийде, я хоч буду знати, чому ваш учитель так неприязно ставився до вас і чому мене так зацікавила ваша розповідь. Будь ласка, продовжуйте.

Юний Гайдн знову взявся оповідати, а Консуело, вражена подібністю їхніх доль — доль двох бідняків і артистів, уважно вдивлялася в риси юнака-півчого. Це худеньке жовтувате обличчя надзвичайно пожвавилося в пориві звірення, блакитні очі блискали лукавством, пустотливим і добродушним, і все в його манері триматися й висловлюватися говорило про непересічний розум.

Розділ 65

— Хоч які були причини антипатії маестро Рейтера, — вів далі свою розповідь Йосиф, — він довів мені це досить жорстоко й у зв'язку із вчинком найнезначнішим. У мене були нові ножиці, і я, як справжній школяр, пробував їх на всьому, що тільки попадалося мені під руку. Хлопчик, що сидів попереду мене, — півчий, який дуже пишався своєю довгою косою, раз у раз стирав нею записи, які я наносив крейдою на грифельній дошці. І ось у голові моїй майнула блискавична фатальна думка. Усе було справою миті. Крак! Ножиці розкрились, і коса опинилася на підлозі! Учитель своїм яструбиним поглядом стежив за кожним моїм рухом. Перш ніж мій бідолашний товариш устиг помітити свою сумну втрату, я був підданий суворій догані, зганьблений і без особливих церемоній вигнаний. Вийшов я з дитячої співочої школи в листопаді минулого року о сьомій годині вечора й опинився на площі, без гроша в кишені, роззутий і роздягнений, якщо не вважати того жалюгідного вбрання, що було на мені. Отут мене охопив цілковитий відчай. Мене так злобливо вилаяли й вигнали з таким скандалом, що я уявив, начебто й справді скоїв злочин. Гірко оплакував я цей пучок волосся та шматочок стрічки, відрізані моїми нещасливими ножицями. Товариш, чию голову я так знеславив, пройшов повз мене теж із ревінням. Скільки було пролито сліз, скільки каяття й докорів сумління через якусь прусську косицю[181]! Мені хотілося кинутись моєму товаришеві на шию, стати перед ним на коліна, але я не посмів і соромливо продовжував сидіти у своєму кутку. Але ж бідолашний хлопчик, цілком можливо, оплакував мою опалу ще більше, ніж власне волосся.

Я провів ніч на вулиці; а вранці, коли я, зітхаючи, міркував про те, який необхідний і недосяжний для мене сніданок, до мене підійшов Келлер, перукар школи півчих Святого Стефана. Він щойно зачісував маестро Рейтера, і той, продовжуючи на мене злитися, ні про що інше говорити не міг, як про жахливий випадок із відрізаною косою. Тому жартівник Келлер, помітивши мою жалюгідну фігуру, зареготав і заходився обсипати мене уїдливими глузуваннями. «Ось він, бич перукарів! — закричав іще здалеку, загледівши мене, цей баляндрасник. — Ось він, ворог всіх і вся, хто, подібно до мене, підтримує красу шевелюри! Ах! Мій юний обрізувач волосся! Премилий мій винищувач косиць! Ходіть-но сюди, дайте я обріжу ваші прекрасні чорні кучері, щоб наробити з них кіс замість тих, що впадуть од вашої руки!» Я був у розпачі, у люті. Закривши лице руками, вважаючи себе предметом помсти суспільства, я кинувся бігти, але добряга Келлер зупинив мене. «Куди ти, нещасний? — запитав він мене, зм'якшуючись. — Куди ти дінешся без хліба, без одягу, без друзів та ще з таким злочином на совісті? Мені жаль тебе, я так люблю твій гарний голос, яким не раз насолоджувався в соборі. Ходімо до мене. У мене з дружиною й дітьми всього одна кімната на п'ятому поверсі. Але й цього нам цілком достатньо, так що мансарда, яку я знімаю на шостому поверсі, порожня. Живи в ній і годуйся в нас доти, поки знайдеш роботу. Але цур! До волосся моїх клієнтів стався з належною повагою й перук моїх ножицями не торкайся!»

І я пішов за великодушним Келлером, моїм рятівником і батьком! Він був такий добрий, цей бідний трудівник, що, крім приміщення й столу, виділив мені ще трохи грошей, і я міг продовжувати навчання. Я взяв напрокат поганенький клавесин, весь сточений шашелем, і, забившись на горище зі своїм Фуксом і Маттезоном, без упину віддався своїй пристрасті до творчості. Із цієї хвилини я можу вважати, що провидіння почало захищати мене. Всю цю зиму я з насолодою вивчав перші шість сонат Еммануїла Баха[182] й, як мені здається, добре їх засвоїв. У той же час небо, мовби в нагороду за мою ретельність і наполегливість, послало мені невелику роботу, що дала мені можливість існувати й розплатитися з моїм дорогим хазяїном. По неділях я грав на органі в домовій церкві графа Гауґвіца, а перед тим щоранку виконував партію першої скрипки в церкві Святих батьків милосердя. Крім того, у мене знайшлися два покровителі. Один із них — абат, який написав безліч віршів італійською мовою, як кажуть, дуже гарних. Він у великій милості й в імператора й в імператриці. Ім'я його — пан Метастазіо[183]; він мешкає в одному будинку з Келлером і зі мною, і я даю уроки молодій дівиці, його племінниці. Інший мій покровитель — його превосходительство венеціанський посланник.

— Синьйор Корнер? — із жвавістю запитала Консуело.

— Ах! Ви знаєте його? — вигукнув Гайдн. — Пан абат Метастазіо ввів мене до нього в дім. Мій скромний талант припав там до смаку, і його превосходительство обіцяв посприяти, щоб зі мною позаймався Порпора, який нині разом із пані Вільгельміною, дружиною чи коханкою його превосходительства, перебуває на курорті в Маненсдорфі. Ця обіцянка страшенно обрадувала мене. Подумати тільки, — стати учнем такого великого вчителя, кращого у світі викладача співу! Вивчити композицію, істинні, справжні основи італійського мистецтва! Я вже вважав себе врятованим, благословляв свою щасливу зірку й уже уявляв себе великим музикантом. Але на жаль! Незважаючи на добрі наміри його превосходительства, здійснити його обіцянку виявилося не так легко, як я думав, і якщо мені не вдасться

знайти більш солідної рекомендації, боюся, що я не зможу навіть підійти близько до Порпори. Кажуть, знаменитий маестро — великий дивак, і наскільки він може бути відданий, уважний і великодушний відносно одних своїх учнів, настільки буває примхливий і твердий з іншими. Очевидно, маестро Рейтер ніщо в порівнянні з Порпорою, і я тремчу при одній думці побачити його. Однак же, хоча він спершу й відмовив навідріз його превосходительству, мотивуючи свою відмову небажанням брати нових учнів, я знаю, що його превосходительство буде наполягати, й тому не втрачаю надії. Я вирішив терпляче переносити найжорстокіші образи з боку Порпори, аби тільки він навчив мене чого-небудь.

— Ви прийняли благе рішення, — зауважила Консуело. — Вам не перебільшили, говорячи про різкість великого музиканта і його сувору зовнішність. Але ваша правда: не треба втрачати надію, бо якщо тільки ви терплячі, здатні сліпо коритися й маєте справжній музичний талант, — а я відчуваю, що це так, — якщо ви не втрачаєте голови при першому шквалі, що налетів, до того ж якщо вам удасться виявити перед ним тямовитість і швидкість міркування, то обіцяю вам: після трьох-чотирьох уроків він стане найлагіднішим і найсумліннішим учителем, можливо навіть, якщо, як мені здається, ви настільки ж добрі, як і розумні, Порпора стане вам вірним другом, справедливим, доброзичливим батьком.

— О! Ви безмежно радуєте мене. Я бачу, що ви його знаєте й мусите також знати його знамениту ученицю, нову графиню Рудольштадт… Порпоріну…

— Але де ж ви чули про цю Порпоріну й що хочете від неї?

— Листа до Порпори й енергійного клопотання перед ним, коли вона буде у Відні; адже вона, звичайно, туди поїде після свого весілля із цим багатим аристократом, графом Рудольштадтом.

— А звідки ви знаєте про цей шлюб?

— Завдяки найбільшій у світі випадковості. Мій друг Келлер довідався минулого місяця, що в Пильзені помер його родич, який залишив йому невелику спадщину. У Келлера не було ні часу, ні коштів на таку подорож, і він усе не зважувався почати її, боячись, що спадщина не покриє дорожніх витрат і втрати часу. Саме перед цим я одержав трохи грошей за свою роботу й запропонував йому з'їздити до Пильзена на правах його довіреного. От я й вирушив до цього міста й за один тиждень, собі на втіху, завершив справу про спадщину Келлера. Звичайно, вона не бозна-яка велика, але й тим, що дісталося, йому не доводиться гребувати. Я везу йому документи на володіння невеликою садибою; він за своїм розсудом зможе або продати її, або користуватися доходами з неї. Вертаючись із Пильзена, я опинився вчора в містечку Клатау, де й заночував. День був базарний, і постоялий двір виявився переповнений народом. Я сидів за столом, де закушував товстун, якого величали лікарем Вецеліусом; у житті не зустрічав я більшого ненажери й базіки. «Знаєте новину? — запитав він, звертаючись до сусідів. — Граф Альберт Рудольштадт, цей божевільний, архібожевільний, ледве не скажений, одружується з учителькою музики своєї двоюрідної сестри; ця авантюристка, старчиха, кажуть, була акторкою в Італії, і старий музикант Порпора нібито викрав її; але незабаром вона йому остогидла, і старий відправив її народити до замку Велетнів. Усе це трималося в найбільшій таємниці, і спочатку, не розуміючи нічого у хворобі й конвульсіях панянки,

що вважалася дуже доброчесною, Рудольштадти викликали мене для лікування злоякісної пропасниці. Але ледь я встиг помацати пульс хворої, як граф Альберт, який, очевидно, знав дещо про її чесноту, кинувся на мене, ніби скажений, відіпхнув і більше не впустив до кімнати. Усе було оточено цілковитою таємницею. Стара каноніса, на мою думку, відігравала роль пупорізки. Ніколи старій дамі ще не доводилося вскакувати в таку халепу. Дитина зникла. Але найбільш гідним подиву є те, що молодий граф, який не має, як ви знаєте, уявлення про час і сприймає місяці за роки, визнав себе батьком дитини й так енергійно поговорив зі своєю сімейкою, що та, боячись, як би він знову не впав у сказ, погодилася на цей славний шлюб».

— О, який жах! Яка мерзенність! — закричала в нестямі Консуело. — Це страшенний, безглуздий, огидний наклеп! Ціла павутина наклепу!

— Не думайте тільки, що я хоч на секунду повірив усьому цьому, — заперечив Йосиф Гайдн. — Фізіономія старого лікаря так само дурна, як і зла, і ще до того, як його викрили в брехні, я був упевнений, що він обмовляє й верзе дурниці. Але ледь устиг він докінчити свою вигадку, як п'ять чи шість молодиків, які його оточували, стали на захист дівчини, і я в такий спосіб довідався правду. Вони навперебій заходилися звеличувати красу, принадність, скромність, розум і незрівнянний талант Порпоріни. Усім їм була зрозуміла любов до неї графа Альберта, всі заздрили його щастю й захоплювалися старим графом, який погодився на їхній шлюб. Лікаря ж Вецеліуса обізвали брехуном і безумцем. Позаяк при цьому згадувалося про глибоку повагу маестро Порпори до учениці, якій він побажав навіть дати своє ім'я, то мені спало на думку вирушити до замку Велетнів, упасти до ніг майбутньої або, може, вже справжньої графині (кажуть, начебто весілля відбулось, але це тримають поки що в секреті, аби не викликати невдоволення імператорського двору) і, розповівши Порпоріні свою історію, домогтися з її допомогою милості стати учнем її знаменитого учителя.

Кілька хвилин Консуело задумливо мовчала: останні слова Йосифа щодо імператорського двору вразили її. Але незабаром вона знову звернулася до нього.

— Дитя моє, — мовила вона, — не ходіть до замку Велетнів, там немає Порпоріни. Вона не вийшла заміж за графа Рудольштадта, і зовсім невідомо, чи відбудеться цей шлюб узагалі. Щоправда, мова про це була, і мені здається, що наречений і наречена гідні одне одного. Але Порпоріна, незважаючи на свою відданість і дружню прихильність до графа Альберта, незважаючи на глибоку повагу до нього, не визнала можливим поставитися необачно до настільки серйозної справи. Вона зважила, з одного боку, якої шкоди завдала б цій знатній родині, змусивши її втратити прихильність і, можливо, навіть покровительство імператриці, а також повагу інших вельмож і пошану у всьому краї, з іншого ж боку — якої шкоди завдала б собі, відмовившись служити прекрасному мистецтву, яке вона з любов'ю вивчала і якому сміливо вирішила присвятити себе. Вона сказала собі, що жертва велика як з того, так і з іншого боку, і, перш ніж наосліп зважитися на неї, вона мала порадитися з Порпорою, а молодому графові дати час переконатися в міцності свого почуття. І от вона взяла й вирушила до Відня пішки, без провідника й майже без грошей, несучи з собою з усіх запропонованих їй багатств лише чисту совість і гордість бути артисткою, — пішла з надією повернути спокій і розум тому, хто любить її.

— У такому разі це дійсно справжня артистка! Яка вона розумниця і яка в неї благородна душа, якщо вона так учинила! — вигукнув Йосиф, дивлячись на Консуело блискучими очима. — І, якщо не помиляюся, саме з нею я й говорю, перед нею й падаю ниць!

— Так, вона сама простягає вам руку й пропонує свою дружбу, а також обіцяє поклопотатися перед Порпорою. Ми, очевидно, разом будемо продовжувати шлях і, якщо Бог допоможе, як він дотепер допомагав нам обом і як допомагає всім, хто покладає надії тільки на нього, незабаром доберемося до Відня й будемо там брати уроки в того самого вчителя.

— Слава Богу! — зі слізьми радості на очах, у захваті здіймаючи руки до неба, вигукнув Гайдн. — Тож-бо я відчув, дивлячись на вас під час вашого сну, що у вас є щось надзвичайне й моє життя, моя майбутність у ваших руках!..

Розділ 66

Після того як молоді люди познайомилися ближче, приязно розповівши одне одному подробиці свого життя, вони почали думати, як краще дістатися Відня і яких варто вжити запобіжних заходів. Насамперед вони вийняли гаманці й порахували гроші. Консуело все-таки виявилася багатшою за свого супутника. Але їхніх об'єднаних капіталів вистачало тільки на те, щоб без особливих прикростей проробити шлях пішки, не страждаючи від голоду й не проводячи ночі просто неба. Ні про що інше нічого було й мріяти, і Консуело примирилась із цим. Одначе, незважаючи на філософськи веселий настрій дівчини, Йосиф був стурбований і замислений.

— Що з вами? — запитала вона. — Ви, може, боїтеся, що я виявлюся для вас тягарем у дорозі? А я готова битись об заклад, що ходжу краще за вас.

— Ви все маєте робити краще, — відповів він, — але мене тривожить зовсім не це. Мене засмучує й лякає думка, що ваша молодість і краса привернуть до вас жадібні погляди зустрічних, а я малий і кволий і, при всьому бажанні віддати за вас життя, не в змозі буду вас захистити.

— Є про що думати, бідолашний мій хлопчику! Припустимо, що я досить гарна й можу привернути погляди перехожих, але жінка, яка себе поважає, завжди зуміє вселити повагу своїм умінням триматися.

— Хоч ви потвора чи красуня, хоч ви молоді чи старі, зухвалі чи скромні — ви не можете почуватися в безпеці на цих дорогах, заповнених солдатами й усякого роду набродом. Відтоді як укладено мир, країна наповнена військовими, що повертаються до своїх гарнізонів, особливо добровольцями — любителями пригод, які в погоні за легкою наживою після демобілізації грабують перехожих, займаються вимаганням у сільських жителів і взагалі поводяться в провінції, як у завойованій країні. Бідність наша є для нас

до певної міри захистом, але досить того, що ви жінка, щоб розбудити їхні звірячі інстинкти. Я серйозно думаю про зміну маршруту. Замість того щоб іти на Пісек і Будвейсс — місця розквартирування військ, через які постійно пересуваються демобілізовані солдати й інший набрід, який нічим од них не відрізняється, — ми вчинимо розсудливіше, спустившись за течією Влтави гірськими, більш або менш пустельними ущелинами, де ніщо не збуджує жадібності цих панів і не штовхає їх до розбою. Ми пройдемо уздовж ріки до Рейхенау й вступимо в Австрію через Фрейштадт. В Австро-Угорщині ми будемо під захистом поліції, менш безпомічної, ніж чеська.

— Ви, значить, знайомі з цією дорогою?

— Я навіть не знаю, чи існує вона, але в мене в кишені є маленька карта; залишаючи Пильзен, я припускав — для різноманітності — повернутися через гори й помандрувати…

— Що ж, нехай буде так. Думка ваша мені до душі, — сказала Консуело, розглядаючи розгорнуту Йосифом карту. — Скрізь є стежки для пішоходів і хатини, готові дати притулок скромним людям із порожньою кишенею. Дійсно, це гірське пасмо приведе нас до Влтави, а далі воно тягнеться вздовж ріки.

— Це найбільше гірське пасмо Богемського Лісу; там розташовані його найвищі вершини, які слугують кордоном між Баварією й Чехією. Ми легко дістанемось до нього, орієнтуючись за цими вершинами, — вони вказують на те, що праворуч і ліворуч ідуть долини, які спускаються до обох провінцій. Позаяк тепер, слава богу, ніщо не тягне мене до цього замку Велетнів, що його ніяк не знайти, я не сумніваюся, що зумію провести вас вірним і найкоротшим шляхом.

— Ходімо ж! — сказала Консуело. — Я цілком відпочила. Сон і ваш чудесний хліб повернули мені сили, і я думаю, що сьогодні зможу пройти ще добрих дві милі. До того ж хочеться якомога швидше піти із цих місць, де я все боюся зустріти кого-небудь зі знайомих.

— Зачекайте, — мовив Йосиф, — у мене майнула блискуча думка!

— Подивимось, яка!

— Якщо вам не гидко переодягтися чоловіком — ваше інкогніто забезпечене, і ви уникнете під час наших нічлігів усіх кепських припущень, які можуть виникнути на адресу дівчини, що подорожує вдвох із парубком.

— Думка непогана, але ви забуваєте, що ми не такі багаті, щоб робити покупки. Крім того, де знайти одяг по моєму зросту?

— Бачите, сама думка ця, мабуть, не прийшла б мені в голову, якби я не мав із собою всього, що потрібно для її виконання. Ми з вами однакового зросту, що робить більше честі вам, аніж мені, а в мене в мішку є зовсім новий костюм, який цілком змінить вашу зовнішність. От історія цього костюма: мені надіслала його моя мила мама; думаючи зробити мені корисний подарунок і бажаючи, щоб я був пристойно одягнений, коли з'явлюся в посольство на заняття з панянками, вона вирішила замовити в себе в селі вишуканий костюм по нашій тамтешній моді. Правда, костюм мальовничий і матерія гарна, ось побачите. Але уявляєте, яке враження я справив би в

посольстві та яким вибухом сміху зустріла б мене племінниця пана Метастазіо, якби я показався в цьому сільському козакині й у цих широчезних збористих штанях! Я подякував бідній мамі за її добрий намір, а сам вирішив продати костюм якому-небудь нужденному селянинові або мандрівному акторові. От чому я й захопив його із собою, але, на щастя, не знайшов нагоди збути. Тутешні жителі стверджують, що костюм старомодний, і запитують, польський він чи турецький.

— А от нагода і трапилась! — вигукнула, сміючись, Консуело. — Думка ваша чудова, і мандрівна акторка цілком задовольниться вашим турецьким костюмом, штани в якому, до речі, дуже схожі на спідницю. Купую його у вас, щоправда, у борг, а ще краще — з умовою, що ви відтепер стаєте касиром нашої «скриньки», як висловлюється, кажучи про свою скарбницю, прусський король, і будете оплачувати мої шляхові витрати до Відня.

— Там видно буде, — мовив Йосиф і поклав гаманець до кишені, з твердим наміром не брати за костюм грошей. — Тепер залишається переконатися, чи підійде вам костюм. Я зайду ген у той гай, а ви йдіть за скелю: там скільки завгодно місця, і ви зможете переодягтися спокійно й у цілковитій безпеці.

— У такому разі виходьте на сцену, — відповіла Консуело, вказуючи на гай, — а я піду за лаштунки.

Не встиг її шанобливий супутник, тримаючи дане ним слово, заглибитися в гай, як дівчина, сховавшись за скелю, зайнялася своїм перетворенням. Коли Консуело вийшла зі сховища й глянула у воду джерела, що послужило їй дзеркалом, вона не без деякого задоволення побачила в ній прегарного селянського хлопчика, якого коли-небудь породила слов'янська раса. Її тонкий і гнучкий, як очерет, стан оперізував широкий червоний пояс, а струнка, немов у сарни, ніжка скромно визирала вище щиколотки з-під широких складок шаровар. Чорне волосся, яке вона уперто не пудрила, було обстрижене під час хвороби й тепер кільцями вилося навколо її обличчя. Вона розтріпала його рукою, додавши зачісці недбалого вигляду, що личить молоденькому пастушкові. Як акторка, Консуело вміла носити будь-який костюм, а мімічний талант допоміг їй зобразити на лиці простодушність і дурість сільського хлопця; вона настільки перетворилася, що до неї відразу повернулися безтурботність і мужність. Варто було Консуело вдягтися в театральний костюм, як вона звикла до ролі, — звичайне явище в акторів, — вона зовсім перевтілилась у зображуваний нею персонаж, відчула себе безтурботним, сильним і спритним хлопчиськом, який із задоволенням удається до безневинного бродяжництва.

Їй довелося тричі свиснути, перш ніж Гайдн, який пішов у глиб гаю далі, ніж було потрібно, чи то із шанобливості, чи то зі страху перед спокусою заглянути в розколину скелі, повернувся до неї. Побачивши перетворену дівчину, він скрикнув од подиву й захвату; хоча він і очікував побачити її зміненою, однак у першу хвилину ледь повірив власним очам. Це перетворення разюче красило Консуело, і юному музикантові вона здалася зовсім іншою.

Жіноча краса завжди збуджує в молодиків двоїсте почуття — задоволення й страху; а одяг, що надає жінці навіть в очах людей досвідчених, певної таємничості й загадковості, відіграє чималу роль у неспокійній знемозі юнака. Йосиф був чистий душею й, хай там що б говорили деякі його

біографи, юнаком цнотливим і боязким. Він був осліплений, побачивши Консуело, що спала біля джерела, розчервонілу від сонячних променів, що заливали її, непорушну, ніби прекрасна статуя. Говорячи з нею й слухаючи її, він переживав досі не відчуте хвилювання, яке приписував захвату й радості настільки щасливої зустрічі. Але серце його прискорено билося всі ці чверть години, які він провів удалині від неї в лісі, під час її таємничого перевдягання. Зараз хвилювання знову охопило його, і, підходячи до Консуело, він вирішив сховати під маскою безтурботності й веселості нез'ясовану тривогу, що пробуджувалася в його душі.

Настільки вдала зміна одягу, що немов і справді перетворила дівчину на юнака, раптово змінила також і душевний стан Йосифа. На перший погляд здавалося, він був сповнений усе того ж братнього пориву жвавої дружби, що зненацька спалахнула між ним і його милим попутником. Та ж жага рухатися, бачити більше нових місць, те ж презирство небезпек, які можуть зустрітися на шляху, та ж заразлива веселість — усе, що надихало в цю хвилину Консуело, захопило і його; і вони легко, немов перелітні пташинки, рушили в путь лісами і долами.

Одначе, пройшовши кілька кроків і помітивши за плечем у Консуело прив'язаний до ціпка вузлик із речами, до яких додалося щойно зняте жіноче плаття, Йосиф забув, що мусить уважати її хлопчиком. Між ними з цього приводу розгорілася суперечка: Консуело доводила, що він і так цілком достатньо навантажений своєю дорожньою торбинкою, скрипкою й зошитом «Gradus ad Parnassum»; Йосиф же рішуче оголосив, що покладе вузлик Консуело у свою торбинку, а вона нічого нести не буде. Дівчині довелося поступитись, але в ім'я правдоподібності її ролі та для дотримання уявної між ними рівності він погодився, щоб Консуело несла на перев'язі його скрипку.

— Знаєте, — говорила вона йому, домагаючись цієї поступки, — необхідно, щоб у мене був вигляд вашого служника чи принаймні провідника, тому що я селянин, у чому неможливо засумніватись, а ви — городянин.

— Який там городянин, — мовив, сміючись, Гайдн, — викапаний підмайстер перукаря Келлера!

Юнак був трохи засмучений, що не може показатися перед Консуело в більш вишуканому одязі, ніж його вицвілий од сонця й дещо пошарпаний у дорозі костюм.

— Ні, — сказала Консуело, бажаючи утішити його, — у вас вигляд знатного юнака, що розтринькав грошики татуся й тепер повертається до рідної домівки з підручним свого садівника, співучасником його пригод.

— Мені здається, нам найкраще взяти на себе ролі, найбільш підходящі до нашого становища, — заперечив Йосиф. — Ми можемо видавати себе тільки за тих, ким я, та й ви, є в цю хвилину, — тобто за бідних мандрівних акторів. А оскільки звичайно цього сорту люди одягаються як можуть, у те, що знайдеться або виявиться по кишені, то рідко можна зустріти трубадурів, подібних до нас, які тягають по дорогах обноски якого-небудь маркіза чи солдата; от чого б і нам з вами не носити — мені чорний потертий костюм скромного вчителя, а вам — незвичайний у цих краях одяг угорського селянина? Добре навіть у разі розпитувань сказати, що ми недавно

мандрували в тих місцях. Я можу з виглядом знавця розводитися про знамените село Рорау, нікому не відоме, і про чудове місто Гаймбург, до якого нікому немає діла. Ну, а вас завжди видасть ваша мила італійська вимова, і ви добре зробите, якщо не будете заперечувати, що ви італієць і співак за професією.

— До речі, нам треба з вами придумати собі прізвиська, такий звичай. Ваше вже знайдено: оскільки я італієць, я буду називати вас Беппо, — це зменшувальне від Йосиф.

— Називайте як хочете. У мене та перевага, що я не відомий ні під яким ім'ям. Ви — інша справа: вам неодмінно треба прізвисько. Яке ж ви собі виберете?

— Та перше-ліпше зменшувальне венеціанське ім'я, хоча б Нелло, Мазо, Ренцо, Дзото… О ні, тільки не це! — вигукнула вона, коли в неї за звичкою зірвалося з язика зменшувальне ім'я Андзолето.

— Чому ж не це? — запитав Йосиф, що вловив, з якою пристрасністю вона відмовлялася від цього імені.

— Воно принесло б мені нещастя. Кажуть, є такі імена.

— Ну, то як же ми охрестимо вас?

— Бертоні. Це розповсюджене італійське ім'я й щось на зразок зменшувального від Альберт.

— Синьйор Бертоні! Добре звучить, — мовив Йосиф, силкуючись посміхнутись. Але те, що Консуело згадала про свого знатного нареченого, кинджалом устромилося в його серце; і, дивлячись, як вона йде поперед нього легкою, невимушеною ходою, він сказав собі в розраду: «А я ж зовсім забув, що вона — хлопчисько!»

Розділ 67

Незабаром вони вийшли на узлісся й попрямували на південний схід. Консуело йшла з непокритою головою. Йосиф, бачачи, як сонце обпалює її біле, ніжне обличчя, хотів, але не зважувався висловити їй із цього приводу свою прикрість. Капелюх на ньому був далеко не новий, він не міг запропонувати його дівчині й, почуваючи, що нічим не в змозі їй допомогти, не зважився заговорити про це — тільки засунув капелюх під пахву, але таким різким рухом, що це було помічено його супутницею.

— От дивна фантазія! — зауважила вона. — Ви, мабуть, вважаєте погоду похмурою, а рівнину тінистою? Це нагадує мені про те, що моя власна голова не покрита. А оскільки я не завжди була розбещена благами життя, мені

довелося навчитися різними способами добувати їх собі без особливих витрат.

Говорячи це, вона зірвала гілку дикого винограду й зігнула її у вигляді вінка — вийшов капелюх із зелені.

«Ось тепер вона знову перестала бути юнаком, — подумав Йосиф, — і стає схожою на музу».

Вони проходили селом; помітивши крамницю, де продається всяка всячина, Йосиф поспішно ввійшов до неї, — Консуело навіть на думку не спало навіщо, — і незабаром вийшов, тримаючи в руці простенький солом'яний бриль із широкими, піднятими з боків крисами, які носять селяни придунайських долин.

— Якщо ви почнете так розкошувати, — сказала вона, налягаючи це придбання, — то ми, мабуть, залишимося з вами без хліба до кінця нашої подорожі.

— Вам залишитися без хліба! — із жвавістю вигукнув Йосиф. — Та я краще проситиму милостиню в перехожих, за мідяки перекидатимуся на площах… узагалі вже й не знаю, що ще! Ні! Ні! Зі мною ви ні в чому не будете мати потреби! — І, бачачи, що його палка промова трохи дивує Консуело, він додав, намагаючись стримати свої добрі почуття: — Подумайте тільки, синьйоре Бертоні, адже вся моя майбутність залежить од вас, моя доля у ваших руках, і в моїх інтересах доставити вас цілою й неушкодженою до маестро Порпори.

У Консуело навіть не виникло думки про те, що її супутник може раптово в неї закохатися. Доброчесним і простодушним жінкам рідко спадають на думку такі припущення, що з'являються зате в кокеток при кожній зустрічі, — можливо, тому, що ті завжди жадають, щоб у них закохувалися. Крім того, дуже молода жінка зазвичай дивиться на чоловіка свого віку як на хлопчика. Консуело була на два роки старшою Гайдна, а він був такий малий і кволий, що йому ледве можна було дати років п'ятнадцять. Вона прекрасно знала, що насправді він старший, але їй і на думку не спадало, що його уява й почуття вже пробудилися для любові. Одначе, зупинившись перепочити й помилуватися чудесним краєвидом, які зустрічаються на кожному кроці в цій гірській місцевості, вона помітила надзвичайне хвилювання свого супутника й перехопила його погляд, прикутий до неї в якімсь екстазі.

— Що з вами, друже Беппо? — наївно запитала вона. — Ви начебто чимось засмучені, і я не можу позбутися думки, що я вам завдаю клопоту.

— Не говоріть так! — сумно вигукнув він. — Невже ви такої поганої думки про мене й відмовляєте мені в довірі й у дружбі? Але ж я охоче віддав би за вас життя.

— У такому разі не сумуйте, якщо тільки у вас немає приводу для суму, яким ви не поділилися зі мною.

Йосиф поринув у похмуре мовчання, і вони довго так ішли, аж поки він знайшов у собі сили перервати його. Поступово юнак усе більше й більше ніяковів: він боявся, що таємницю його буде розгадано, але ніяк не міг

знайти теми для поновлення розмови. Нарешті, зробивши над собою величезне зусилля, він мовив:

— Знаєте, про що я серйозно подумую?

— Ні, не здогадуюся, — відповіла Консуело, яка весь цей час була занурена у власні думки й не бачила нічого дивного в його мовчанні.

— Я йшов і думав: от би добре повчитись у вас італійської мови, якщо тільки вам це не нудно. Минулої зими я почав вивчати цю мову по книгах, але оскільки вимову перейняти мені було ні в кого, я не насмілюся вимовити при вас ані слова. Тим часом я розумію все, що читаю, і якби під час нашої подорожі ви потрудилися змусити мене позбутися фальшивого сорому і поправляли б мене на кожному слові, мені здається, що при моєму музичному слухові праця ваша не пропала б марно.

— О! З величезним задоволенням! — вигукнула Консуело. — Я люблю, коли люди не втрачають жодної дорогоцінної хвилини життя, аби поповнювати свої знання, а позаяк, викладаючи, вчишся сам, то нам обом, безсумнівно, буде корисно повправлятись у вимові цієї найвищою мірою музичної мови. Ви вважаєте мене італійкою; насправді це не так, хоча я й говорю італійською мовою майже без акценту. По-справжньому ж добре я вимовляю слова тільки в співі. І коли мені захочеться донести до вас усю гармонію італійських звуків, я буду співати важкі слова. Переконана, що погана вимова тільки в тих, у кого немає слуху. Якщо вухо ваше досконало вловлює відтінки, то правильно повторити їх — справа пам'яті.

— Виходить, це буде одночасно й урок італійської мови й урок співу! — вигукнув Йосиф.

«І урок, що буде тривати цілих п'ятдесят льє! — із захватом подумав він. — Якщо так — хай живе мистецтво, найменш небезпечне та найменш невдячне з усіх пристрастей!»

Урок почався відразу ж, і Консуело, яка спершу ледве стримувала сміх щораз, як Йосиф вимовляв що-небудь по-італійському, незабаром стала захоплюватися легкістю й старанністю, з якими він виправляв свої помилки. Тим часом юний музикант, жагуче бажаючи почути голос артистки й бачачи, що приводу до цього все не з'являється, пустився на хитрість. Прикинувшись, начебто йому не вдається надати італійському «а» належної ясності і чіткості, він проспівав одну мелодію Лео, де слово «felicita»[184] повторювалося кілька разів. Консуело, не зупиняючись і анітрошки не задихаючись, немов сидячи в себе за роялем, одразу ж проспівала цю фразу кілька разів підряд. При звуку її голосу, з яким не міг зрівнятися жоден голос того часу, — сильного, проникаючого в саму душу, — тремтіння пробігло по тілу Йосифа, і він з вигуком захвату судорожно стиснув руки.

— Тепер ваша черга, спробуйте! — мовила Консуело, не помічаючи його захопленого стану.

Гайдн проспівав фразу, та так добре, що його юний професор заплескав у долоні.

— Прекрасно! — сказала йому Консуело щирим, сердечним тоном. — Ви швидко засвоюєте, і голос у вас чудовий.

— Можете говорити про це що завгодно, але сам я ніколи не зможу вимовити про вас жодного слова.

— Та чому ж? — запитала Консуело.

Тут, повернувшись до нього, вона помітила на очах його сльози; він стояв, до хрускоту стиснувши пальці, як це роблять пустотливі діти й пристрасно захоплені чоловіки.

— Давайте припинимо спів, — сказала вона, — назустріч нам їдуть вершники.

— Ах, боже мій! Так, так! Мовчіть! — вигукнув у нестямі Йосиф. — Не потрібно, щоб вони вас чули, а то зараз же зістрибнуть із коней і впадуть ниць перед вами!

— Цих палких шанувальників музики я не боюся — це м'ясники, які везуть іззаду, на крупах, телячі туші.

— Ах! Насуньте нижче бриля, відверніться! — ревниво закричав Йосиф, підходячи до неї ближче. — Нехай вони вас не чують і не бачать! Ніхто, крім мене, не мусить ні бачити, ні чути вас!

Решта дня минула у серйозних заняттях упереміж із дитячою балаканиною. П'янка радість заливала схвильовану душу Йосифа, і він ніяк не міг вирішити — чи він найбоязкіший із закоханих, чи найрадісніший із шанувальників мистецтва. Консуело, яка здавалася йому то сонцесяйним кумиром, то чудовим товаришем, заповнювала все його життя, перетворювала всю його істоту. Надвечір він помітив, що вона ледь плететься, — втома взяла гору над її веселим настроєм. Незважаючи на часті привали під тінню придорожніх дерев, вона вже кілька годин почувалася зовсім розбитою. Але саме цього вона й домагалася. Якби в неї не було навіть необхідності якомога скоріше покинути цей край, вона й тоді прагнула б посиленим рухом, напускною веселістю відволіктися від своїх душевних мук. Перші вечірні тіні, надаючи пейзажу смутного вигляду, розбудили в дівчині болісні почуття, з якими вона так мужньо боролась. Їй вимальовувався похмурий вечір у замку Велетнів і майбутня ніч, мабуть, жахлива для Альберта. Пригнічена своїми думками, вона мимоволі зупинилася біля підніжжя великого дерев'яного хреста, який був встановлений на вершині голого пагорба й, мабуть, позначав місце здійснення якогось чуда або лиходійства, пам'ять про яке зберегла легенда.

— Жаль! Ви дуже втомилися, хоч і намагаєтеся не показувати виду, — зауважив, звертаючись до неї, Йосиф. — Але до привалу рукою подати: я вже бачу там, у глибині ущелини, вогники якогось сільця. Ви, мабуть, думаєте, що в мене не вистачить сил понести вас, а тим часом, якби ви тільки побажали…

— Дитя моє, — всміхаючись, відповіла вона йому, — ви дуже вже хвастаєтеся тим, що ви чоловік. Будь ласка, не дивіться так зверхньо на те, що я жінка, і повірте, зараз у мене більше сил, аніж залишилось у вас самого. Я

задихалася, піднімаючись по стежці, от і все; а якщо я зупинилася, то тому лише, що мені схотілося співати.

— Слава богу! — вигукнув Йосиф. — Співайте ж тут, біля підніжжя хреста, а я стану на коліна… Ну, а якщо спів іще більше втомить вас?..

— Це не буде довго, — сказала Консуело, — але в мене з'явилася фантазія проспівати одну строфу гімну, який я співала з матір'ю вранці та ввечері, коли нам попадалася серед полів каплиця або хрест, встановлений, як от цей, біля перехрестя чотирьох доріг.

Однак причина, що спонукувала Консуело заспівати, була ще більш романтичною, ніж вона це зобразила. Думаючи про Альберта, вона згадала про його, можна сказати, надприродну здатність бачити й чути на відстані. Вона жваво уявила собі, що в цю саму хвилину він думає про неї, а можливо, навіть і бачить її. І, думаючи полегшити його муку, спілкуючись із ним через простір і ніч за допомогою улюбленої ним пісні, Консуело піднялася на камені, що слугували підмурівком хресту, і, повернувшись у той бік обрію, де мав бути замок Велетнів, повним голосом заспівала строфу з іспанської духовної пісні: «O Consuelo de mi alma…»[185]

«Боже мій, боже мій! — сказав собі Гайдн, коли вона замовкла. — Дотепер я не чув співу, я не знав, що значить співати! Та хіба бувають людські голоси, подібні до цього голосу? Чи почую я коли-небудь щось схоже на отримане сьогодні одкровення? О музико! Свята музико! О генію мистецтва! Як ти запалюєш мене і як лякаєш!»

Консуело спустилася з каменів, на яких вона стояла, немов мадонна; у прозорій синяві ночі чітко вимальовувався її витончений силует. У пориві натхнення вона, у свою чергу, подібно до Альберта, уявила, що крізь ліси, гори й долини бачить його: він сидить на скелі Жаху, спокійний, покірний, сповнений святої надії. «Він чув мене, — подумала вона, — впізнав мій голос і свою улюблену пісню; він зрозумів мене й тепер повернеться до замку, поцілує батька та спокійно засне».

— Все добре, — сказала вона Йосифу, не помічаючи його шаленого захвату.

Зробивши кілька кроків, вона повернулася й поцілувала грубе дерево хреста. Може, у цю саму мить Альберт, з огляду на дивний, незрозумілий дар сприйняття, відчув мовби удар електричного струму, що розрядив напруженість його похмурої волі й приніс у найпотаємніші глибини його душі блаженне умиротворення. Можливо, що саме в цю хвилину він і впав у той глибокий і благотворний сон, в якому, на свою велику втіху, застав його на світанку наступного дня страшенно стривожений батько.

Сільце, вогники якого наші подорожні помітили в темряві, насправді виявилося великою фермою, де їх гостинно зустріли. Родина добрих хліборобів вечеряла просто неба, біля порога свого будинку, за грубим дерев'яним столом, куди і їх посадили охоче, але без особливої привітності. Їх ні про що не запитували, ледве навіть удостоїли погляду. Ці добрі люди, стомлені довгим і пекучим робочим днем, їли мовчки, насолоджуючись простою їжею, якої було вдосталь. Консуело визнала вечерю чудовою і віддала їй належне, а Йосиф забув про їжу, дивлячись на бліде благородне обличчя Консуело, що вирізнялося серед грубих засмаглих облич

селян, покірних і тупих, як у волів, що паслися на траві навколо них, пережовуючи їжу з не меншим шумом, аніж їхні хазяї.

Кожен із тих, що вечеряли, наївшись і перехрестившись, йшов спати, даючи можливість більш міцним віддаватися застільним утіхам скільки їм заманеться. Тільки-но чоловіки встали з-за столу, вечеряти сіли жінки, що прислужували їм, разом із дітьми. Більш жваві й цікаві, вони затримали юних мандрівників і засипали їх запитаннями. Йосиф узяв на себе обов'язок пригощати їх заздалегідь заготовленими на такий випадок байками, які, по суті, не так уже й далекі були від істини: він видавав себе й свого товариша за бідних мандрівних музикантів.

— Який жаль, що сьогодні не неділя, — зауважила одна з наймолодших дівчат, — ми б із вашою допомогою влаштували танці.

Вони задивлялися щосили на Консуело, вважаючи її за красеня юнака, а та, щоб ліпше зіграти взяту на себе роль, кидала на них сміливі, зухвалі погляди. Спершу вона було зітхнула, уявляючи собі всю принадність цих патріархальних звичаїв, таких далеких від її неспокійного бродячого життя. Але, побачивши, як бідолашні жінки стоять позаду чоловіків, прислужуючи їм, а потім весело доїдають їхні недоїдки, одні — годуючи груддю крихіток, інші, немов природжені рабині, — ублажаючи своїх синів-хлопчаків, дбаючи насамперед про них, а потім уже про дочок і про самих себе, — вона зрозуміла, що ці добрі хлібороби всього лише діти голоду й злиднів: самці — прикуті до землі раби плуга й худоби, і самки, прикуті до хазяїна, тобто до чоловіка, — затворниці, вічні служниці, приречені працювати без відпочинку та ще переживати хвилювання й муки материнства. З одного боку, над ними стоїть власник землі, що пригноблює або грабує робітника, котрий за свою тяжку працю не має навіть найнеобхіднішого; з іншого боку — скнарість і страх, що передаються від хазяїна до орендаря та прирікають останнього суворо й скнаристо ставитися до своєї родини та власних потреб. І тут це уявне благополуччя почало здаватись їй лиш наслідком отупіння від злигоднів або заціпеніння від утоми; і вона сказала собі, що краще бути артистом або бурлакою, ніж власником маєтків чи селянином, адже з володінням як землею, так і снопом жита пов'язані й несправедлива тиранія, й похмуре поневолення жадібністю.

— Viva la liberta[186]! — сказала вона Йосифу по-італійському, в той час як жінки галасливо мили й прибирали посуд, а немічна баба, немов машина, вертіла колесо прядки.

На свій подив, Йосиф почув, що деякі селянки так-сяк балакають по-німецькому. Він довідався від них, що глава родини, хоч і селянин на вигляд, є дворянином за походженням, що він здобув якусь освіту й у молодості мав невеликий статок, але війна за австрійську спадщину зовсім розорила його, і, не бачачи іншого виходу, щоб підняти своє численне сімейство, він став фермером сусіднього абатства. Це абатство страшенно обтяжувало його, він щойно виплатив за «архієрейське право на митру» — тобто податок, що стягується імперським казначейством із релігійних громад при кожній зміні єпископа. Фактично цей податок сплачувався тільки васалами й орендарями церковних володінь понад власні їхні повинності та інші дрібні побори. Робітники, що працювали на фермі, були кріпаками, але аж ніяк не вважали себе більш нещасними, ніж їхній хазяїн. Коронним відкупником був єврей. Його випровадили з абатства, якому він дошкуляв, і він узявся за

хліборобів, що терпіли від нього ще більше, ніж від абатства; цього ранку він саме зажадав від них суму, що становила заощадження декількох років. Пригноблюваний і католицькими священиками, і євреями — збирачами податків, бідний хлібороб не знав, кого з них більше ненавидіти й боятися.

— Бачите, Йосифе, — сказала Консуело своєму товаришеві, — чи не мала я рації, говорячи, що лише ми з вами багаті в цьому світі? Адже ми не платимо податків за свої голоси й працюємо тільки коли нам заманеться.

Надійшов час лягати спати. Консуело була до того стомлена, що заснула на ослоні біля входу. Йосиф скористався цією хвилиною й попросив господиню надати їм по ліжку.

— Ліжка, дитя моє? — вигукнула вона, посміхаючись. — Добре, якщо ми зможемо дати вам одне, а ви вже як-небудь улаштуєтеся на ньому вдвох.

Ця відповідь змусила почервоніти бідолашного Йосифа. Він глянув на Консуело, але, побачивши, що вона нічого не чула, переборов своє хвилювання.

— Мій товариш дуже стомився, і якщо ви зможете поступитись йому хоч яким-небудь ліжком, ми за нього заплатимо, скільки ви побажаєте. Мені ж досить кутка в клуні або корівнику.

— Ну, якщо цей хлопчик нездужає, то ми з людинолюбства дамо йому ліжко в спільній кімнаті — три дочки наші ляжуть разом на одній; але скажіть вашому товаришеві, щоб він поводився сумирно й пристойно, а то мій чоловік і зять сплять у тій же кімнаті й швидко зуміють його напоумити.

— Я відповідаю за скромність і порядність мого товариша, тільки треба довідатися, чи не зволіє він спати на сіні, ніж у кімнаті, де так багато народу.

І от бідолашному Йосифу мимохіть довелося розбудити синьйора Бертоні, щоб повідомити його про пропозицію господині. Проти його очікування Консуело зовсім не злякалася; вона знайшла, що позаяк дівчата сплять в одній кімнаті з батьком і зятем, то і їй буде там безпечніше, ніж де-небудь в іншому місці, і, сказавши добраніч Йосифу, вона прослизнула за чотири коричневі вовняні фіранки, що приховували призначене їй ліжко, і там, ледве встигнувши роздягнутися, заснула найміцнішим сном.

Розділ 68

Проспавши кілька годин у важкому заціпенінні, Консуело прокинулася від якогось шуму, що не припинявся. З одного боку стара бабуся, чиє ліжко майже торкалось її ліжка, надривалася від пронизливого кашлю; з іншого боку молода жінка годувала груддю дитину й заколисувала її співом;

хропіння чоловіків нагадувало ричання; маленький хлопчик плакав, сварячись зі своїми трьома братами, що лежали на одній із ним постелі; жінки підвелися, щоб утихомирити їх, і своїми докорами й погрозами наробили ще більше галасу. Безперервний рух, дитячі крики, бруд, ядушливе повітря, наповнене густими, сморідними випарами, стали до того огидні Консуело, що терпіти довше їй було несила. Одягнувшись потихеньку, вона дочекалася хвилини, коли всі вгомонилися, вийшла з будинку й почала відшукувати куточок, де б можна було поспати до ранку: їй здавалося, що вона краще засне на свіжому повітрі. Всю минулу ніч вона йшла й тому не помітила прохолоди, хоча клімат цього гірського краю був набагато суворішим, аніж навколо замку Велетнів, та й сама вона була у пригніченому стані, протилежному тому збудженню, в якому тікала із замку. Консуело відчула озноб, і взагалі їй страшенно нездужалося. Зі страхом стала вона думати про те, що позаяк із самого початку їй так погано, то, мабуть, вона не витримає, якщо доведеться кілька днів підряд іти, а потім іще не спати вночі. Хоча вона й дорікала собі за те, що звикла до розкоші замку й стала «принцесою», але в цю мить за годину гарного сну віддала б решту життя.

Не насмілюючись повернутися в будинок із остраху розбудити й потривожити господарів, вона почала розшукувати вхід до клуні, але замість неї натрапила на напіввідчинені двері корівника й навпомацки пробралася в нього. Там панувала глибока тиша. Вважаючи приміщення порожнім, Консуело простяглася в яслах, повних соломи, теплота й здоровий запах яких здалися їй чудовими.

Вона починала було вже засинати, коли відчула на чолі чийсь гарячий, вологий подих, що негайно ж зник, потім почулося сильне сопіння і ніби стримане бурчання. Прийшовши до тями від переляку, Консуело розгледіла в досвітніх сутінках довгасті постаті й два страшних роги над своєю головою, — то була красуня корова, що, просунувши голову крізь ґрати й здивовано обнюхавши дівчину, з жахом відсахнулася. Консуело забилася подалі в кут, аби не заважати тварині, і преспокійно заснула. Вухо її незабаром звикло до всіх звуків хліва: до брязкоту ланцюгів, які зачіпають об кільця, до мукання корів, до тертя рогів об дерево ясел. Вона не прокинулася навіть, коли робітниці прийшли виганяти корів у двір, аби на відкритому повітрі подоїти їх. Хлів спорожнів. У куті, куди забилася Консуело, було так темно, що її не помітили, і сонце вже піднялося, коли вона розплющила очі. Потопаючи в соломі, Консуело ще кілька хвилин насолоджувалася своїм благополуччям і раділа, почуваючись відпочилою та зміцнілою, готовою знову легко й безтурботно вирушити в дорогу. Вискочивши з ясел, аби розшукати Йосифа, вона відразу побачила його: він сидів на яслах навпроти.

— Ви завдали мені чимало клопоту, дорогий синьйоре Бертоні, — сказав він. — Коли дівчата повідомили мене, що вас немає в кімнаті й вони не знають, куди ви поділись, я заходився всюди вас шукати й, нарешті, в розпачі, прийшов сюди, де й провів ніч; і от, на свій великий подив, знайшов вас тут. Я вийшов із будинку, коли ще тільки світало, і не уявляв собі, що ви перебуваєте в купі соломи, під носом у цих тварин, які могли вас поранити. Справді, синьйоро, ви занадто відважні й зовсім не думаєте про небезпеку, на яку себе наражаєте.

— Яку небезпеку, милий мій Беппо? — з усмішкою запитала Консуело, простягаючи йому руку. — Ці славні корови не такі вже люті тварини, і я налякала їх більше, ніж вони мене.

— Але, синьйоро, — притишивши голос, заперечив Йосиф, — ви серед ночі забираєтеся в перше-ліпше місце. Інші люди, крім мене, могли бути в цьому хліві — який-небудь грубий холоп або бурлака, менш шанобливий, аніж ваш вірний і відданий Беппо. Подумайте тільки, якби замість тих ясел, де ви спали, ви потрапили в сусідні й у них замість мене розбудили б якого-небудь солдата або неотесаного мужика!

Консуело почервоніла при думці, що спала так близько від Йосифа й зовсім наодинці з ним, у сутінках, але ця зніяковілість тільки посилила її довіру й дружбу до славного юнака.

— Бачите, Йосифе, — промовила вона, — небо не залишає мене й у моїй нерозсудливості, позаяк воно привело мене до вас. Провидіння вчора вранці послало мені зустріч із вами біля джерела, коли ви запропонували мені хліб, довіру й дружбу. Воно ж у цю ніч віддало під ваш захист і мій безтурботний сон.

Тут вона зі сміхом розповіла йому, як кепсько провела ніч у спільній кімнаті з гучною родиною фермера і як добре та спокійно було їй серед корів.

— Виходить, правда, — помітив Йосиф, — що в худоби і приміщення краще, і звичаї не такі грубі, як у людини, що доглядає за нею.

— Саме про це думала і я, засинаючи в яслах. Ці тварини не збудили в мені ні страху, ні відрази; і я дорікала собі за те, що набула таких аристократичних звичок, — тепер товариство мені подібних і зіткнення з бідністю стали для мене зовсім нестерпними. Тому, хто народжений в убогості, не варто було б, зустрівшись знову з нестатком, почувати ту презирливу відразу, якій я піддалась. І якщо серце не зіпсоване в атмосфері багатства, звідки ця зніженість, що спонукала мене сьогодні вночі втекти від смороду й духоти, метушні й гомону цього жалюгідного людського виводка?

— Річ у тому, що охайність, чисте повітря та лад у будинку — законна й настійна потреба всіх вибраних натур, — відповів Йосиф. — Хто народжений артистом, тому властиве відчуття прекрасного, відчуття добра й відрази до всього грубого й потворного. А вбогість потворна. Я теж селянин, і батьки мої народили мене під солом'яним дахом, але вони природжені артисти. У нашому крихітному бідному будиночку чисто, він добре обставлений. Правда, наша бідність межувала з достатком, тоді як крайня нужда, можливо, заглушає все, навіть саме бажання зробити своє життя кращим.

— Бідолашні люди! — мовила Консуело. — Якби я була багатою, зараз би спорудила їм будинок, а якби була королевою, то позбавила б їх усіх цих податків, ченців, євреїв, які їм дошкуляють!

— Якби ви були багаті, ви й не подумали б про це, а народившись королевою, не мали б такого бажання. Такий уже світ.

— Виходить, світ дуже поганий.

— На лихо, так! Якби не було музики, що переносить душу в світ ідеалу, людині, яка усвідомлює, що відбувається в земній юдолі, довелося б убити себе.

— Убити себе легко, але це корисно тільки самому самогубцеві. Ні, Йосифе, треба й багатому залишатися людяним.

— А позаяк це, очевидно, неможливо, то варто було б принаймні всім біднякам бути артистами.

— Зовсім непогана думка, Йосифе! Якби всі нещасні розуміли й любили мистецтво настільки, що змогли б опоетизувати вбогість, тоді б самі собою зникли бруд, розпач, самоприниження й багатії не дозволяли б собі так зневажати й нехтувати бідняків. Усе-таки до артистів почувають деяку повагу.

— Мм… ви перша людина, що подала мені таку думку! — вигукнув Гайдн. — Виходить, у мистецтва можуть бути завдання дуже серйозні, дуже корисні для людства?..

— А ви думали дотепер, що воно є тільки розвагою?

— Ні, але я вважав його хворобою, пристрастю, грозою, що вирує в серці, полум'ям, яке спалахує в нас і переходить від нас до інших… Якщо ви знаєте, що таке мистецтво, скажіть мені.

— Скажу тоді, коли це для мене самої стане зрозуміло. Але можете не сумніватися, Йосифе: мистецтво — велика річ. А тепер ходімо; і глядіть, не забудьте скрипки — вашого єдиного надбання, джерела вашого майбутнього багатства.

І вони заходились укладати провізію для легкого сніданку, вирішивши насолодитися ним на травичці в якому-небудь романтичному куточку. Коли Йосиф витяг гаманця, щоб розплатитися, господиня всміхнулася й без усякої манірності рішуче відмовилася від грошей. Хоч як умовляла її Консуело, жінка була непохитна; вона навіть стежила за своїми юними гістьми, щоб вони не сунули потихеньку дітям якої-небудь монетки.

— Не забувайте, — сказала вона нарешті з деякою зарозумілістю Йосифу, що продовжував наполягати, — що мій чоловік од народження дворянин і, повірте, нещастя не принизило його до того, щоб брати гроші за виявлену гостинність.

— Така гордість здається мені дещо перебільшеною, — зауважив Йосиф своїй супутниці, коли вони вийшли на дорогу, — у ній, мабуть, більше пихи, ніж любові до ближнього.

— А я бачу в цьому тільки любов до ближнього. Мені дуже соромно, і серце моє наповнюється каяттям при думці, що я, бачте, не змогла примиритися з незручностями цього будинку, де не побоялись обтяжити й принизити себе присутністю такого бурлаки, як я. Ах, проклята витонченість! Дурна зніженість розпещених дітей! Ти — недуга, тому що робиш здоровими одних на шкоду іншим!

— Ви занадто близько приймаєте до серця все, що відбувається на нашій землі, — мовив Йосиф. — Мені здається, така велика артистка, як ви, має бути холоднокровнішою й байдужішою до всього, що не має відношення до її професії. У трактирі в Клатау, де я почув про вас і про замок Велетнів, говорили, що граф Альберт Рудольштадт, при всіх своїх дивацтвах, великий філософ. Ви відчули, синьйоро, що не можна водночас бути артистом і філософом, тому-то ви й кинулися навтіки. Не думайте так багато про людські нещастя, краще повернімося до наших учорашніх занять.

— Охоче, але, перш ніж почати, дозвольте вам зауважити, що граф Альберт хоч і філософ, а куди більш великий артист, аніж ми з вами.

— Правда? Виходить, у нього є все, щоб бути коханим! — зітхнувши, мовив Йосиф.

— Усе, на мій погляд, окрім бідності й низького походження, — відповіла Консуело.

Непомітно для себе, підкуплена увагою з боку Йосифа, спонукувана його наївними запитаннями, які він задавав тремтячим голосом, вона захопилася й досить довго й із задоволенням розповідала йому про свого нареченого. Докладно відповідаючи на кожне запитання, вона поступово повідала йому про всі особливості почуття, викликаного в неї Альбертом. Можливо, настільки виняткова довіра до юнака, з яким вона познайомилася тільки напередодні, була б недоречною за всяких інших обставин. І дійсно, лише настільки незвичайні обставини могли породити її. Хай там як, Консуело піддалася непереборній потребі самій пригадати всі достоїнства свого нареченого й повірити його дружньому серцю. І, розповідаючи, дівчина із задоволенням, подібним до того, яке відчуваєш пробуючи свої сили після серйозної хвороби, зрозуміла, що любить Альберта більше, ніж думала, коли обіцяла йому докласти всіх старань, щоб любити тільки його одного. Тепер, удалині від нього, Консуело могла дати волю свош палкій уяві, і все, що було в характері Альберта прекрасного, шляхетного, гідного, з'являлося перед нею в більш яскравому світлі, бо над нею вже не тяжіла необхідність прийняти занадто поспішно безповоротне рішення. Гордість дівчини не страждала більше, позаяк її не могли обвинуватити в честолюбстві; вона втекла, відмовилася від усіх благ, пов'язаних із цим шлюбом, і могла, не соромлячись і не червоніючи, віддатися любові, що владно опанувала її душу. Ім'я Андзолето жодного разу не зірвалося з її вуст, і вона з радістю помітила, що їй навіть на думку не спало згадати про нього, коли вона розповідала Йосифу про своє перебування в Чехії.

Звірення ці, можливо, недоречні та безрозсудні, виявилися надзвичайно своєчасними. Йосиф зрозумів, наскільки душа Консуело серйозно захоплена любов'ю, і неясні надії, що мимоволі зародилися в ньому, розсіялися як сон, — юнак постарався заглушити в собі навіть сам спогад про них. Наговорившись досхочу, обоє примовкли й години дві йшли, не проронивши жодного слова. Йосиф твердо вирішив відтепер бачити у свош супутниці не чарівну сирену або небезпечного, загадкового товариша по бурлакуванню, а тільки велику артистку й шляхетну жінку, чия дружба й поради могли якнайдоброчинніше вплинути на все його життя.

Бажаючи відповісти відвертістю на відвертість, а також прагнучи створити подвійну перешкоду власним палким почуттям, він відкрив їй свою душу й

розповів, що також не вільний і, можна сказати, навіть є нареченим. Роман Гайдна був не настільки поетичний, як роман Консуело, але тому, хто знає його кінець, відомо, що він був не менш чистий і не менш шляхетний. Юнак мав дружні почуття до дочки свого великодушного хазяїна, перукаря Келлера, і той, помітивши їхню безневинну любов, сказав йому якось:

— Йосифе, я довіряю тобі. Ти, здається, любиш мою дочку, і вона, бачу, небайдужа до тебе. Якщо ти так само чесний, як працьовитий і вдячний, то, ставши на ноги, будеш моїм зятем.

Сповнений гарячої вдячності, Йосиф дав слово й, хоча нітрошки не був закоханий у свою наречену, вважав себе зв'язаним на все життя.

Розповідав він про це зі смутком, якого був не в змозі здолати, порівнюючи своє становище з п'янкими мріями, тому що від мріянь цих йому доводилося відмовлятись. Консуело ж побачила в цьому смутку симптом глибокої, непереборної любові до дочки Келлера. Гайдн не посмів переконувати її, а її повага, її впевненість у порядності й чистоті Беппо завдяки цьому тільки зросли.

Отже, їхня подорож тривала спокійно, не супроводжуючись небезпечними спалахами, які цілком можливі, коли юнак і дівчина, обоє приємні, розумні, перейняті взаємною симпатією, вирушають у двотижневі мандри в умовах цілковитої волі. Хоча Йосиф і не любив дочки Келлера, він дав змогу Консуело сприймати чесне ставлення до даного ним слова за вірність люблячого серця; часом у грудях його вирувала буря, але він так умів із нею справлятися, що цнотлива його супутниця, відпочиваючи під охороною юнака, який, ніби вірний пес, оберігав її глибокий сон на вересі в хащі лісу, крокуючи з ним поруч по пустельних дорогах, удалині від людського погляду, ночуючи часто в одній із ним клуні або печері, жодного разу не запідозрила ні його внутрішньої боротьби, ні величі його перемоги над собою. Коли в старості Гайдн прочитав перші книги «Сповіді» Жан-Жака Руссо, він посміхнувся крізь сльози, згадавши свою подорож із Консуело Богемським Лісом, де супутниками їх були трепетна любов і побожна цнотливість.

Але одного разу чеснота юного музиканта все-таки зазнала тяжких випробувань. Коли погода була гарною, дорога легкою й місяць яскраво світив, вони йшли вночі, тому що це був найкращий і найбільш надійний спосіб подорожі, що рятував від ризику набрести на невдалий нічліг; а вдень вони робили привал у якому-небудь тихому, затишному містечку, де й проводили час, висипляючись, обідаючи, балакаючи й займаючись музикою. Тільки-но з настанням вечора починало тягти холодком, вони, повечерявши й зібравши речі, вирушали в дорогу і йшли до світанку. У такий спосіб вони уникали стомлюючої ходьби в жару, допитливих поглядів, бруду постоялих дворів і витрати грошей. Але коли дощ, що зачастив у підвищеній частині Богемського Лісу, де бере свій початок Влтава, змушував їх шукати притулку, вони ховалися де тільки могли — то в хатині селянина, то в сараї якої-небудь садиби. Вони намагалися не зупинятись у харчевнях, де, звичайно, могли б легше знайти притулок, бажаючи уникнути неприємних зустрічей, грубих натяків і скандалів.

І от якось увечері, ховаючись від грози, вони зайшли до хатини пастуха кіз, який, побачивши гостей, лише гостинно позіхнув і, вказавши на кошару, мовив:

— Гайда на сінник.

Консуело, як зазвичай, забилася в найтемніший закуток, а Йосиф збирався було влаштуватися віддалік в іншому кутку, але наткнувся на ноги сплячого чоловіка, що грубо огризнувся. Слідом за прокльонами, які спросоння промурмотав сплячий, почулася ще й лайка. Йосиф, злякавшись такої компанії, знайшов Консуело і схопив її за руку, боячись, як би хто-небудь не ліг між ними. Спочатку вони хотіли було негайно ж піти, але дощ лив як із відра по дощатому даху сараю, та до того ж усі знову заснули.

— Зачекаємо, поки пройде дощ, — прошепотів Йосиф. — Ви можете спати спокійно: я не заплющу очей і буду поруч. Нікому на думку не спаде, що тут жінка. Але як тільки погода стане більш або менш стерпною, я вас розбуджу, і ми втечемо звідси.

Консуело далеко не заспокоїлась, але піти тепер було, мабуть, іще небезпечніше. Пастух і його гості могли звернути увагу на те, що молоді люди бояться залишатися з ними. Це могло здатись їм підозрілим, і, коли б виникли в них злі наміри, вони могли вирушити слідами двох подорожан, аби напасти на них. Зваживши все це, Консуело притихла, але під впливом цілком зрозумілого страху просунула руку під руку Йосифа, невсипуща дбайливість якого вселяла їй довіру.

Обоє не спали і, коли дощ перестав, зібралися було йти, як раптом почули, що незнайомці заворушились, устали й почали тихенько перемовлятись якоюсь незрозумілою говіркою. Піднявши й завдавши на плечі важкий вантаж, люди вийшли, обмінявшись із пастухом декількома словами по-німецькому, з яких Йосиф зрозумів, що вони займаються контрабандою й хазяїн утаємничений у це. Була північ, сходив місяць, і Консуело при світлі його променів, що косо падали в напіввідчинені двері, вловила блиск зброї в той момент, коли контрабандисти ховали її під свої плащі. Майже негайно сарай спорожнів: пастух залишив її вдвох із Гайдном — він пішов разом із контрабандистами, щоб провести їх гірськими стежками та вказати перехід через кордон, відомий, за його словами, лише йому.

— Тільки здумай обдурити нас! При першій же підозрі я розкраю тобі череп, — сказав йому один із цих людей із дуже енергійним, суворим обличчям.

То були останні слова, почуті Консуело. Під мірними кроками контрабандистів гравій хряскав іще кілька хвилин, але потім шум сусіднього струмка, що здувся від зливи, заглушив їхні кроки, і вони завмерли вдалині.

— Ми даремно боялись їх, — мовив Йосиф, не випускаючи руки Консуело й усе ще притискаючи її до своїх грудей, — ці люди більш, аніж ми, уникають людських очей.

— Тому-то ми з вами й наражалися на небезпеку, — відповіла Консуело. — Ви добре зробили, що не відповіли на їхні лайки, наткнувшись на них у темряві: вони прийняли вас за свого. Інакше вони, мабуть, запідозрили б у

нас шпигунів, і нам би це так не минулось. Але тепер, слава богу, боятися нема чого, нарешті ми самі.

— Спіть, — сказав Йосиф, відчувши з прикрістю, що Консуело відпустила його руку. — Я не засну, і на світанку ми підемо звідси.

Консуело втомилася більше від страху, ніж від ходьби; вона так звикла спати під захистом свого друга, що зараз же заснула. Але Йосиф, який також звик після хвилювань засинати біля неї, цього разу не зміг ні на хвилину здрімнути. Рука Консуело, що цілих дві години поспіль тремтіла в його руці, хвилювання, викликане страхом і ревнощами, знову розбудили всю силу його любові, останні слова, які, засинаючи, пробурмотіла Консуело: «Нарешті ми самі», — все це сколихнуло в ньому палку пристрасть. Замість того щоб із поваги до Консуело піти, як зазвичай, у глиб сараю, він, бачачи, що вона завмерла й не ворухнеться, залишився біля неї; серце його так голосно калатало, що, якби не заснула Консуело, вона почула б його удари. Усе хвилювало його: сумовитий шум струмка, стогін вітру в ялинах, місячні промені, що пробивалися крізь щілини даху та падали на бліде, обрамлене чорними кучерями лице Консуело, і, нарешті, те моторошне і грізне, що повідомляється природою серцю людському, коли життя навкруги первісне й дике. Йосиф почав було заспокоюватися й засинати, як раптом відчув мовби дотик чиїхось рук до своїх грудей. Він підхопився із сіна й наткнувся на малесеньке козеня, що тулилося до нього, щоб погрітися. Йосиф приголубив його й, сам не знаючи чому, заходився цілувати, зрошуючи слізьми. Нарешті розвидніло. Побачивши при світлі благородне чоло й серйозні, спокійні риси Консуело, юнак засоромився своїх мук. Він підвівся й пішов до джерела, щоб освіжити в його крижаних струменях обличчя та голову. Здавалося, йому хотілось очистити свій мозок од гріховних думок, які затуманили його.

Консуело незабаром приєдналася до нього й почала вмиватися так само весело, як пробляла це щоранку, намагаючись струсити із себе вагу сну й хоробро освоїтися з ранковим холодком, її здивувало засмучене обличчя Гайдна.

— О! Цього разу, друже Беппо, ви гірше за мене справляєтеся з утомою й хвилюваннями: ви бліді, як ці білі квіти, що мовби плачуть, схилившись над водою.

— Зате ви свіжі, як ці дивовижні дикі троянди, що начебто сміються вздовж берегів, — відповів Йосиф. — Хоч вигляд у мене й немічний, але я не боюся втоми, а от хвилювання, синьйоро, я справді не вмію переносити.

Весь ранок він був смутний. Коли ж вони зробили привал на чудесному лузі, під покровом дикого винограду, щоб підкріпитися хлібом і горіхами, Консуело, бажаючи з'ясувати причину його похмурого настрою, закидала його такою безліччю наївних запитань, що він не зміг утриматися від спокуси повідати їй про глибоке невдоволення собою й своєю долею.

— Ну, якщо вже вам так хочеться знати, будь ласка. Я думаю про свою нещасну долю: адже з кожним днем ми все більше наближаємося до Відня, де я зв'язав себе обітницею на все життя, у той час як серце моє не лежить до цього. Я не люблю своєї нареченої й відчуваю, що ніколи не полюблю її. Однак я обіцяв і стримаю слово.

— Та чи може це бути! — вигукнула вражена Консуело. — У такому разі, мій бідолашний Беппо, наші долі, що здавалися мені багато в чому такими схожими, насправді зовсім протилежні: ви біжите до нареченої, яку не любите, а я тікаю від нареченого, якого люблю. Дивна доля: одним вона дає те, що їх страшить, а в інших віднімає найдорожче!

Говорячи це, вона дружньо потисла йому руку, і Йосиф чудово зрозумів, що слова її продиктовані аж ніяк не народженою підозрою щодо його нерозсудливості чи бажанням провчити його. Але завдяки цьому урок виявився ще більш дійовим. Вона співчувала його нещастю й сумувала разом з ним; у той же час щирі слова, що вирвалися, здавалось, із самої глибини її серця, були доказом того, що вона любить іншого самовіддано й непохитно.

То був останній спалах — більше пристрасть до Консуело не мучила Йосифа. Він схопив скрипку і, з силою ударивши по ній смичком, постарався забути цю бурхливу ніч.

Коли вони знову вирушили в дорогу, він уже зовсім зрікся своєї нездійсненної любові й під час подальших подій відчував до своєї супутниці тільки найдужчу, найвідданішу дружбу.

Коли Консуело, бачачи Йосифа похмурим, намагалась утішити його ласкавими словами, він говорив їй:

— Не турбуйтеся про мене. Хоч я й приречений не любити своєї дружини, у мене принаймні є почуття дружби до неї, а дружба може цілком замінити любов, — я розумію це краще, ніж ви гадаєте.

Розділ 69

Гайдн ніколи не мав підстав жалкувати про цю подорож і про душевні страждання, з якими йому доводилося боротись, тому що за все своє життя не одержував більш прекрасних уроків італійської мови й такого досконалого уявлення про музику. У довгі години відпочинку, проведені в гарну погоду в цілковитій самотності під покровом Богемського Лісу, наші юні артисти виявили одне перед одним увесь свій розум, усю свою талановитість. Хоча в Йосифа Гайдна був прекрасний голос і, виступаючи як півчий, він навчився відмінно володіти ним, хоча він грав на скрипці й ще на декількох інструментах, проте, слухаючи спів Консуело, він незабаром зрозумів, наскільки вона вища від нього за майстерністю, зрозумів, що й без Порпори вона могла б зробити з нього гарного співака. Але честолюбство й здібності Гайдна не обмежувалися цим жанром мистецтва. Консуело, помітивши, що хоча й слабкий співак, він так правильно й так глибоко розуміє теорію, сказала йому якось з усмішкою:

— Не знаю вже, чи добре я роблю, навчаючи вас співу, адже якщо ви захопитеся кар'єрою співака, то, чого доброго, загубите в собі більш високе обдарування. Ану ж бо, подивимося ваш твір! Незважаючи на тривалі й серйозні заняття контрапунктом із таким великим учителем, як Порпора, я навчилася лише розрізняти, що талановите, а що ні; сама ж я ніколи не змогла б створити нічого серйозного, тому що, навіть якби набралася сміливості дерзнути, у мене не вистачило б на це пороху. Якщо ж у вас є здатність до творчості, ви мусите обрати саме цей шлях, а до співу й до гри на інструментах ставитись як до чогось допоміжного.

Річ у тім, що після зустрічі з Консуело Гайдн почав мріяти про кар'єру співака. Йти за нею, жити біля неї, раз у раз зустрічатися з нею в її бродячому житті стало за ці дні його палким бажанням. Через це йому не хотілося показувати їй свій твір, хоча він завершив його перед від'їздом до Пильзена й захопив із собою. Йосиф однаково боявся й здатися їй посередністю в цьому жанрі, й виявити талант, що спонукало б її не погодитися з його прагненням стати співаком. Зрештою він поступився й дав вирвати в себе таємничий зошит. То була невелика фортепіанна соната, що призначалася для його юних учнів. Консуело почала з того, що прочитала сонату очима; Йосиф був вражений, дивлячись, як вона з першого погляду прекрасно схоплює річ, немов чує її у виконанні. Потім Консуело змусила зіграти деякі пасажі на скрипці й сама проспівала ті, що були доступні для голосу. Не знаю, чи вгадала Консуело в Гайдні за цією дрібничкою майбутнього творця «Сотворіння світу»[187] і стількох інших великих творів, але вона відчула в ньому великого музиканта і, повертаючи йому ноти, сказала:

— Кріпись, Беппо, — ти видатний артист і можеш стати великим композитором, якщо працюватимеш. У тебе безсумнівно є ідеї. А з ідеями й знаннями можна далеко піти. Здобувай же знання й постарайся не сваритися з Порпорою, — хоч у нього й важкий характер, але саме такий учитель тобі потрібен. А про сцену забудь, — твоє місце не там. Твоя зброя — перо. Не ти мусиш слухатись, а до тебе мусять прислухатися. Коли можеш бути душею, навіщо ж перетворюватися в одне із знарядь? Отож-бо, майбутній маестро! Киньте вправляти своє горлечко трелями й каденціями. Вам треба знати, як їх розставити, а не як виконувати. Це вже дайте змогу мені, вашій покірній і підвладній вам служниці, що претендує на першу жіночу роль, яку ви зволите написати для сопрано.

— O Consuelo de mi alma! — у захваті вигукнув окрилений надіями Йосиф. — Писати для вас! Бути зрозумілим вами, переданим у вашому виконанні! Які перспективи слави й честолюбних мріянь ви відкриваєте переді мною! Але ні! Це марення! Це божевілля! Учіть мене співати. Я краще постараюся передати думки так, як їх розумієте й почуваєте ви, ніж вкладати у ваші божественні вуста звуки, неварті вас!

— Ну, ну, досить церемоній, — мовила Консуело, — спробуйте зімпровізувати що-небудь на скрипці або голосом так, аби душа тремтіла на вустах і на кінчиках пальців. Я послухаю й дізнаюсь, є у вас іскра божа чи ви тільки спритний учень, який несвідомо запозичує в інших.

Гайдн підкорився. Не без задоволення переконалася вона, що музична його освіта не така вже й велика і що імпровізації його за думкою молоді, прості й свіжі. Вона все більше й більше підбадьорювала його й відтепер

вирішила займатися з ним співом лише для того, щоб він міг користуватися ним для своєї роботи.

Вони почали розважатися виконанням маленьких італійських дуетів; Гайдн відразу вивчив їх напам'ять із її голосу.

— Якщо до кінця подорожі в нас не вистачить грошей, так хочеш не хочеш нам доведеться виспівувати на вулицях, — сказала вона йому. — Та й поліція може побажати перевірити наші таланти, прийнявши нас за волоцюг, кишенькових злодіїв, а таких нещасних бідолах, що ганьблять наше ремесло, предосить. Будемо ж готові до всього! Мій голос на низьких, контральтових нотах може зійти за голос несформованого молодика. Вам же варто розучити на скрипці акомпанемент до кількох моїх пісень. Побачите, це зовсім непогана вправа. У цих народних жартівливих пісеньках багато вогню й самобутнього почуття, а мої старовинні іспанські пісні просто геніальні, справжні алмази-самородки. Маестро, скористайтеся ними! Ідеї народять ідеї!

Заняття ці були сповнені принадністю для Гайдна. Можливо, вже тоді зародилася в ньому думка створити ті милі дитячі п'єски, які він згодом написав для театру маріонеток маленьких принців Естерґазі[188]. Консуело вносила в ці заняття стільки веселощів, грації, пожвавлення й дотепності, що до милого юнака повернулися дитяча жвавість і безтурботне щастя, і, забувши любовні мрії, прикрості, занепокоєння, він жадав тільки, щоб ці дорожні уроки ніколи не скінчилися.

Ми не збираємося тут простежити крок за кроком подорож Консуело й Гайдна. Мало знайомі зі стежками Богемського Лісу, ми могли б дати невірні вказівки, поклавшись тільки на свою пам'ять. Досить сказати, що перша половина подорожі, загалом, була більш приємна, ніж важка, поки не сталося події, яку ми не можемо обійти мовчанням. Починаючи із самого витоку Влтави наші герої ввесь час трималися північного берега ріки, що здався їм менш людним і більш мальовничим. Так вони йшли протягом цілого дня глибокою ущелиною, яка похило спускалася в тому ж напрямку, що й Дунай. Але, дійшовши до Шенау, вони помітили, що гірське пасмо в цьому місці переходить у плоскогір'я, і пошкодували, що не пішли протилежним берегом, уздовж іншого гірського пасма, що, поступово підвищуючись, іде в бік Баварії. Ці лісисті гори буяли природними притулками й поетичними куточками в набагато більшій мірі, ніж долини Чехії. Під час своїх денних привалів у лісі Гайдн і Консуело бавилися ловом пташок сільцями й на клей. І якщо, прокинувшись, вони виявляли у своїх пастках дрібну дичину, то відразу, просто неба, смажили на багатті з хмизу плоди свого полювання й визнавали страву чудовою. Життя дарувалось лише солов'ям на тій підставі, що ці співочі пташки — їхні побратими.

Наші милі подорожні заходилися шукати брід, але ніяк не могли знайти його. Ріка була швидка, з крутими берегами, глибока й до того ж здулася від дощів. Нарешті вони натрапили на пристань, біля якої стояв на причалі човник під наглядом хлопчика. Якийсь час вони вагалися, не наважуючись підійти, — вони бачили, що кілька людей уже випередили їх і домовляються щодо переправи. Потім люди ці попрощалися: троє попрямували вздовж північного берега Влтави, а двоє ввійшли в човен. Ця обставина змусила Консуело прийняти рішення.

— Підемо хоч праворуч, хоч ліворуч, нам не уникнути зустрічі, — сказала вона Йосифу, — так уже краще переправитися на той берег, як ми цього хотіли.

Гайдн усе ще вагався, запевняючи, що в цих людей підозрілий вигляд, різкий тон у розмові й узагалі грубі манери; але ось один із них, мовби бажаючи спростувати це несприятливе враження, зупинив човняра й, поманивши Консуело добродушно-жартівливим жестом, звернувся до неї по-німецькому:

— Агов, дитя моє, ідіть сюди, човен не дуже перевантажений, і якщо хочете — можете переїхати з нами.

— Дуже вдячний вам, пане, — відповів Гайдн, — ми скористаємося вашим дозволом.

— Ну, діти мої, стрибайте! — сказав той, що спершу звернувся до Консуело, — товариш називав його паном Мейєром.

Иосиф, тільки-но сівши в човен, помітив, що обидва незнайомці дуже уважно і з великою цікавістю поглядають то на Консуело, то на нього. Але обличчя пана Мейєра дихало добротою й веселістю, голос у нього був приємний, манери чемні, а сивувате волосся й батьківський вигляд вселяли Консуело довіру.

— Ви музикант, дитя моє? — запитав її пан Мейєр трохи згодом.

— До ваших послуг, ласкавий пане, — відповіла Консуело.

— Ви теж? — запитав пан Мейєр Йосифа й, указуючи на Консуело, додав: — Це, звичайно, ваш брат?

— Ні, пане, мій друг, — сказав Йосиф, — ми навіть не однієї з ним національності, і він погано розуміє по-німецькому.

— Із якої ж він країни? — продовжував допитувати пан Мейєр, все поглядаючи на Консуело.

— З Італії, пане, — відповів знову Гайдн.

— Хто ж він — венеціанець, генуезець, римлянин, неаполітанець чи калабрієць? — допитувався пан Мейєр, із незвичайною легкістю вимовляючи кожну із цих назв відповідним діалектом.

— О пане, ви, я бачу, можете говорити з будь-яким італійцем, — відповіла нарешті Консуело, боячись затятим мовчанням звернути на себе увагу, — я з Венеції.

— А! Дивовижний край! — вів далі Мейєр, негайно ж переходячи на розмову рідною для Консуело говіркою. — Ви давно звідти?

— Усього півроку.

— І ви мандруєте по світу, граючи на скрипці?

— Ні, він акомпанує на скрипці, — відповіла Консуело, вказуючи на Йосифа, — а я співаю.

— І ви не граєте ні на якому інструменті? Ні на гобої, ні на флейті, ні на тамбурині?

— Ні, мені це зовсім не потрібно.

— Але якщо ви музикальні, ви легко навчилися б, чи не так?

— Звичайно, якби це знадобилося.

— А ви про це не думаєте?

— Ні, я волію співати.

— І ви маєте рацію, одначе вам доведеться взятися за це або хоча б тимчасово перемінити професію.

— Чому ж, пане?

— Та тому, що голос ваш якщо вже не почав, то незабаром почне ламатися; скільки вам років — чотирнадцять, п'ятнадцять, не більше?

— Так, близько цього.

— Ну, так не мине й року, як ви заспіваєте жабою, і далеко ще не відомо, чи обернетеся ви знову на солов'я. Для хлопчика завжди небезпечний перехід від дитинства до юності, — іноді буває так: виросте борода, а голос пропаде. На вашому місці я вчився б на флейті, з нею завжди заробиш на шматок хліба.

— Там видно буде.

— А ви, шановний, граєте тільки на скрипці? — звернувся пан Мейєр до Йосифа по-німецькому.

— Пробачте, пане, — відповів Йосиф, у свою чергу переймаючись довірою до доброго Мейєра, що зовсім не збентежив Консуело, — я граю потрошку на кількох інструментах.

— На яких же, приміром?

— На клавесині, арфі, флейті — потроху на всіх пробую грати, тільки-но випадає нагода повчитися.

— Із такими талантами ви зовсім даремно блукаєте великими дорогами — це тяжке ремесло. Товаришеві вашому, що й молодший і слабкіший за вас, це зовсім не під силу — він уже кульгає.

— Ви це помітили? — сказав Йосиф, який теж прекрасно бачив, що супутниця його накульгує, хоча вона й не зізнавалася, що ноги в неї опухли й болять.

— Я добре бачив, з якими труднощами він допхався до човна, — сказав Мейєр.

— Що поробиш, пане! — мовив Гайдн, приховуючи під виглядом філософської байдужості свою прикрість. — Народжуєшся ж не тільки для благ, і коли доводиться страждати — страждаєш!

— А хіба не можна жити і щасливіше й пристойніше, улаштувавшись на одному місці? Неприємно, що такі розумні й скромні юнаки, якими ви мені здаєтеся, займаються бродяжництвом. Повірте людині, у якої є діти і яка, цілком імовірно, ніколи більше не зустрінеться з вами, друзі мої. Таке життя, сповнене пригод, убиває й розбещує людину. Запам'ятайте мої слова.

— Спасибі за добру пораду, пане, — мовила, ласкаво усміхаючись, Консуело, — можливо, ми нею скористаємося.

— Нехай почує вас Господь, мій маленький гондольєре, — сказав пан Мейєр Консуело, що машинально, за народною венеціанською звичкою, схопила весло й почала ним гребти.

Човен пристав до берега, зробивши досить великий гак через швидкий плин. Пан Мейєр приязно попрощався з молодими музикантами, побажавши їм доброго шляху, а його мовчазний супутник розплатився із човнярем, не дозволивши молодим людям заплатити за себе. Чемно подякувавши своїм супутникам, Консуело та Йосиф почали підніматися стежкою, що вела до гір, тоді як обидва незнайомці пішли в тому ж напрямку, тримаючись низького берега ріки.

— Цей пан Мейєр, здається, гарна людина, — мовила Консуело, востаннє глянувши на нього зверху, коли той уже зникав з очей. — Упевнена, що він прекрасний батько.

— Він допитливий і балакучий, — зауважив Йосиф, — я дуже радий, що ви позбулися його розпитувань.

— Він говіркий, як усі люди, що багато подорожують. Судячи з того, з якою легкістю він володіє різними говірками, цей Мейєр справжній космополіт. Звідки він може бути родом?

— Вимова в нього саксонська, хоча й нижньоавстрійською говіркою він розмовляє дуже добре. Мені здається, він із Північної Німеччини, певно — пруссак.

— Тим гірше для нього; не люблю пруссаків, а короля Фрідріха[189], після всього, що я про нього чула в замку Велетнів, люблю ще менше, ніж його народ.

— У такому разі ви добре будете почуватись у Відні: у войовничого короля-філософа там немає прихильників ні при дворі, ні серед населення.

Розмовляючи таким чином, вони добулися до лісової хащі й пішли стежками, які то губилися серед сосон, то звивалися по схилу гірського амфітеатру. Консуело визнала ці Герцинські Карпати скоріше гарними, ніж величними. Вона багато разів подорожувала в Альпах і тому аж ніяк не приходила від навколишнього в захват, як Йосиф, що вперше бачив такі високі гори. І якщо в юнаку все викликало захоплення, то супутниця його була більш схильна до

мрійливості. До того ж Консуело в той день відчувала велику втому й робила величезні зусилля, щоб приховати це, боячись засмутити Йосифа, який і без того занадто турбувався через неї.

Вони поспали кілька годин, а потім, перекусивши й позаймавшись музикою, перед заходом сонця знову вирушили в дорогу. Але незабаром Консуело була змушена зізнатися, що нічний перехід їй не під силу; хоча вона, подібно до героїнь ідилій, довго занурювала свої витончені ніжки в кристальні струмені джерела — ніщо не допомагало, п'яти були занадто зранені камінням. На лихо, місцевість виявилася зовсім пустельною — ні хатини, ні монастиря, ні куреня. Йосиф впав у відчай. Було занадто холодно, щоб ночувати просто неба. Нарешті крізь вузький прохід між двома пагорбами вони побачили біля підніжжя протилежного схилу вогники. Долина, куди вони спустилися, розташована була вже в Баварії, але місто, що виднілося, було набагато далі, ніж вони припускали, і засмученому Йосифу здавалося, що з кожним кроком місто все більше відсувається від них. На довершення нещастя хмари заволокли все небо й незабаром зарядив дрібний холодний дощ. Дощова завіса зовсім сховала вогники від поглядів наших подорожан, так що, спустившись не без труднощів і ризику до підніжжя гори, вони не знали, куди йти. Дорога, на щастя, виявилася досить рівною, і вони продовжували, ввесь час спускаючись, плентатись по ній, як раптом почули шум зустрічного екіпажа. Йосиф, не вагаючись, окликнув проїжджаючих, аби з'ясувати, що це за місцевість і де тут можна знайти притулок.

— Ви хто такі? — пролунав йому у відповідь грубий голос, і слідом за цим почувся звук зведеного курка. — Геть! А то розкраю череп!

— Нас нема чого боятися, — відповів Йосиф, не бентежачись, — подивіться самі: перед вами двоє дітей, які просять лише вказати їм дорогу.

— Еге! — вигукнув інший голос, у якому Консуело зараз же впізнала голос ласкавого пана Мейєра. — Та це ж мої ранкові юні шибеники! Впізнаю вимову старшого. І ви теж тут, гондольєре? — додав він по-венеціанськи, звертаючись до Консуело.

— Так, — відповіла вона також по-венеціанськи. — Ми заблукали і просимо вас, добрий пане, вказати нам замок або стайню, де ми могли б прихиститися. Скажіть нам, якщо знаєте.

— Ех, бідні мої хлопці, — відповів Мейєр, — ви щонайменше за дві милі від будь-якого житла. У цих горах вам не знайти й собачої будки. Але мені жаль вас, сідайте до мене в екіпаж; я можу без особливого збитку для себе дати вам два місця. Ну, не церемоньтеся ж, залазьте!

— Ви, справді, занадто добрі, пане, — сказала Консуело, розчулена привітністю цієї гарної людини, — але ж ви їдете на північ, а нам треба до Австрії.

— Ні, я їду на захід. Не більше ніж за годину я довезу вас до Біберека. Там ви переночуєте, а завтра зможете добратися до Австрії. Це навіть скоротить вам шлях. Ну, наважуйтеся ж, якщо не хочете мокнути під дощем і затримувати нас.

— Сміливіше, нема чого вагатися! — прошепотіла Консуело Йосифу, і вони сіли в екіпаж.

У ньому, як вони побачили, сиділо троє: двоє попереду, причому один з них правив, а третій, пан Мейєр, — займав заднє місце. Консуело забилася в куточок, Йосиф сів посередині. Екіпаж був шестимісний, просторий, міцний. Кінь, великий і сильний, якого підганяла енергійна рука, знову пустився риссю, дзенькаючи бубонцями й нетерпляче поводячи вухами.

Розділ 70

— Що я вам казав! — вигукнув пан Мейєр, відновлюючи просторікування, перервані вранці. — Ну чи може бути важче й неприємніше ремесло? Коли світить сонце, все начебто прекрасно, але воно ж не завжди світить, і ваша доля так само мінлива, як погода.

— А чия доля не мінлива й не сумнівна? — мовила Консуело. — Коли небо немилостиве, провидіння посилає на нашому шляху добрих людей, так що в цю хвилину нам не доводиться на нього скаржитися.

— У вас гарна голова, мій друже, — відповів Мейєр, — ви з тієї дивовижної краши, де всі розумні; але, повірте мені, ні ваш розум, ні прекрасний голос не перешкодять вам загинути від голоду в сумовитих австрійських провінціях. На вашому місці я шукав би щастя в багатій, цивілізованій краші, під протегуванням великого володаря.

— Якого ж? — запитала здивована Консуело.

— Та не знаю, далебі; мало їх хіба?

— Але хіба королева Угорщини не велика монархиня? — втрутився в розмову Гайдн. — Хіба в її державі не можна знайти протегування?

— Ну звичайно, — відповів Мейєр, — але ви не знаєте, що її величність Марія-Терезія ненавидить музику, а бурлак — іще більше, тому якщо ви з'явитеся у вигляді трубадурів на вулицях Відня, ви будете негайно вигнані.

У цю хвилину Консуело знову побачила неподалік, нижче дороги, вогники, які й раніше вже миготіли перед ними, і сповістила про це Йосифу, а той, звернувшись до пана Мейєра, висловив бажання зійти й добратися до цього нічлігу, ближчого, ніж Біберек.

— Як! Ви сприймаєте це за вогники? Вони, звичайно, справді вогні, але тільки висвітлюють вони не житло, а небезпечні болота, де чимало мандрівників заблудилося й загинуло. Доводилося вам коли-небудь бачити блукаючі болотні вогні?

— Я багато разів бачив їх на венеціанських лагунах і часто на маленьких озерах у Чехії, — відповіла Консуело.

— Отож, діти мої, те, що ви бачите там удалині, — такі ж блукаючі вогні.

Пан Мейєр довго ще переконував молодих людей у необхідності де-небудь твердо влаштуватися, говорив про відсутність усякої можливості знайти засоби до життя у Відні, не вказуючи, однак, місця, куди він радив би їм вирушити. Спочатку Йосиф, вражений його наполегливістю, злякався, чи не здогадується їхній супутник про те, що Консуело жінка, але приязне ставлення до неї як до хлопчика, його поради не валандатися по дорогах, а, подорослішавши, стати військовим, заспокоїли його щодо цього, і він переконав себе, що предобрий Мейєр — один із тих обмежених людей, які, страждаючи від настирливих ідей, повторюють цілий день яку-небудь першу-ліпшу думку, що вранці в них промайнула в голові. Консуело ж сприймала його чи то за шкільного вчителя, чи то за лютеранського пастора, одержимого ідеями виховання, моральності й прозелітизму.

Через годину, у цілковитій темряві, вони приїхали до Біберека. Екіпаж заїхав на постоялий двір, де негайно ж двоє якихось чоловіків, одкликавши Мейєра вбік, вступили з ним у розмову. Коли вони ввійшли потім до кухні, де Консуело з Йосифом грілися біля грубки й просушували свій одяг, юнак упізнав у них тих самих двох чоловіків, які розсталися з Мейєром біля перевозу, коли той, залишивши їх на лівому березі Влтави, сам переправився через ріку. Один із них був одноокий, а в іншого хоча й були двоє очей, однак обличчя від цього аж ніяк не здавалося привабливішим. Той, що переправився з Мейєром через ріку і їхав з молодими людьми в екіпажі, також приєднався до них, четвертий же не показувався. Вони перемовлялися говіркою, незрозумілою навіть для Консуело, яка знала стільки мов. Пан Мейєр, очевидно, користувався серед них авторитетом і, у всякому разі, впливав на їхні рішення, бо після досить жвавої наради напівголосно Мейєр висловив свою думку, і всі вийшли, за винятком одного, котрого Консуело в розмові з Йосифом назвала «Мовчальником», — того самого, що не розставався з Мейєром.

Гайдн збирався було вже скромно повечеряти зі своєю супутницею на краєчку кухонного столу, коли пан Мейєр, підійшовши до них, запросив їх до свого столу й так при цьому добродушно наполягав, що вони не зважилися відмовитись.

Мейєр повів їх до їдальні, де вони потрапили на справжній бенкет, так принаймні здалося бідолашним молодим людям, позбавленим усіх цих ласощів під час своїх п'ятиденних, далеко не легких мандрів. Однак Консуело взяла у вечері дуже стриману участь: розкішний стіл Мейєра, підлесливе ставлення до нього прислуги, велика кількість вина, що поглиналося як ним, так і його супутником, — усе це починало міняти думку дівчини про пасторські чесноти їхнього амфітріона[190]. Особливо обурювало її прагнення Мейєра змусити Йосифа та її саму пити вина більше, ніж їм хотілося, так само як і вульгарні жарти, які він відпускав, не дозволяючи їм додавати води до вина. Із ще більшим занепокоєнням помітила вона, що Йосиф, із неуважності чи з бажання підкріпитися, налягав на вино й ставав більш компанійським і жвавим, аніж їй того хотілося. Нарешті, виведена з терпіння тим, що Йосиф не звертає уваги на її підштовхування ліктем з метою застерегти його від

надмірної пиятики, Консуело відняла в нього склянку в той момент, коли пан Мейєр збирався знову наповнити її.

— Ні, пане, ні! — мовила вона. — Дозвольте не наслідувати вас! Нам це зовсім не личить.

— Дивні ви музиканти! — вигукнув Мейєр, сміючись з відвертою безтурботністю. — Музиканти — і непитущі! Перших таких зустрічаю!

— А ви, пане, також музикант? — звернувся до нього Йосиф. — Ручаюся, що так! Чорт мене забери, якщо ви не капельмейстер при дворі якого-небудь саксонського принца!

— Можливо, — відповів, посміхаючись, Мейєр. — Ось чому, діти мої, я й почуваю до вас симпатію.

— Якщо ви, пане, великий музикант, то відмінність між вашим талантом і талантом бідних вуличних співаків занадто велика, щоб вони могли зацікавити вас, — заперечила Консуело.

— Серед бідних вуличних співаків зустрічається більше талантів, аніж гадають, — сказав на це Мейєр, — і багато є великих музикантів, навіть капельмейстерів найперших володарів світу, які почали з того, що виспівували на вулицях. А коли я вам скажу, що не далі як сьогодні вранці, між дев'ятою й десятою годинами, я чув два чарівні голоси, що виспівували на лівому березі Влтави гарний італійський дует під прекрасний і дуже вмілий акомпанемент на скрипці? І трапилося це в той час, коли я снідав із друзями на пагорбі. Коли ж із гори почали спускатися музиканти, що зачарували мене, я вражений був, побачивши двох бідних дітей, одного вдягненого маленьким селянином, іншого… дуже милого, простого, але досить непоказного на вигляд… Не конфузьтеся й не дивуйтеся, друзі мої, моїм добрим почуттям і випиймо за муз, наших спільних і божественних покровительок.

— Пане маестро! — радісно вигукнув зовсім скорений Йосиф. — Хочу випити за ваше здоров'я. О! Я впевнений, ви справжній музикант, позаяк ви прийшли в захват од таланту… мого друга, синьйора Бертоні.

— Ні, ви більше не питимете! — сказала виведена з терпіння Консуело, вириваючи в нього з рук склянку. — І я також, — додала вона, перекидаючи свою, — ми живемо тільки нашими голосами, пане професоре, а вино псує голос; ви маєте, значить, заохочувати в нас тверезість, а не споювати нас.

— Ну що ж, ви міркуєте розсудливо, — сказав Мейєр, ставлячи на середину столу графин, який він дотепер ховав за спиною. — Так, будемо берегти голос. Відмінно сказано! Ви розсудливі не по літах, друже Бертоні, і я радий, що, випробувавши вас, переконався у вашій високій моральності. Ви далеко підете! Про це говорить і ваша розсудливість і ваш талант. Так, ви далеко підете, і я хочу мати честь і заслугу сприяти цьому.

Тут удаваний професор, не церемонячись, надзвичайно щирим і добрим тоном запропонував відвезти їх із собою до Дрездена, обіцяючи там домогтися в знаменитого Ґассе згоди давати їм уроки, а також здобути для них особливе протегування польської королеви, курфюрстини саксонської.

Принцеса ця, дружина Августа III, короля Польщі, була, як ми вже знаємо, ученицею Порпори. Це ж бо суперництво між Порпорою та Sassone[191] через благовоління володарки-дилетант-ки й було первісною причиною їхньої глибокої ворожнечі. Якби навіть Консуело була схильна шукати щастя в Північній Німеччині, то й тоді вона не вибрала б для свого дебюту той двір, де їй довелося б зіткнутися зі школою й партією, що взяла гору над її вчителем. Достатньо говорив їй про це Порпора в хвилини образи й гіркоти, щоб вона, будучи в курсі справи, могла піддатися спокусі послухатися порад професора Мейєра.

Зовсім інакше був налаштований Йосиф. Одурманений випитим за вечерею вином, він уявив, що зустрів могутнього покровителя й вершителя своєї долі. Йому не спадало на думку покинути Консуело й піти за новим другом, але, трохи напідпитку, він мріяв коли-небудь знову зустрітися з ним. Він вірив у доброзичливість Мейєра й гаряче дякував йому. Сп'янілий із радості, він схопив скрипку й препогано заграв на ній. Це, одначе, не зашкодило Мейєру галасливо аплодувати юнакові, — чи тому, що він не хотів скривдити його, сказавши, що той фальшивить, чи тому, думалося Консуело, що сам був посереднім музикантом. Його щира омана щодо статі Консуело, чий спів він чув, говорила про те, що він не був викладачем із дуже розвиненим слухом, позаяк можна було його провести, немов якого-небудь сільського музиканта, що грає на серпенті[192], або вчителя-сурмача.

Тим часом пан Мейєр наполегливо продовжував умовляти молодих музикантів їхати з ним до Дрездена. Відмовляючись, Йосиф проте з таким сяючим обличчям вислуховував його звабні пропозиції й так гаряче обіцяв з'явитися до нього найближчим часом, що Консуело визнала за потрібне відкрити очі Мейєру на нездійсненність його обіцянки.

— У цей час і думати про це нічого, — мовила вона рішучим тоном. — Ви прекрасно знаєте, Йосифе, що це неможливо, адже у вас зовсім інші плани.

Мейєр відновив свої звабні пропозиції, однак його здивувала непохитність не тільки Консуело, але і Йосифа, який, тільки-но в розмову вступав синьйор Бертоні, знову ставав розсудливим.

Тут за Мейєром прийшов «мовчазний» мандрівник, який ненадовго з'явився тільки під час вечері, і вони обоє вийшли. Консуело скористалася з нагоди, щоб покартати Йосифа й за легковір'я, з яким він ставився до райдужних обіцянок першого зустрічного, і за захоплення гарним вином.

— Невже я сказав що-небудь зайве? — злякано запитав Йосиф.

— Ні, — заперечила вона, — але нерозсудливо так довго спілкуватися з незнайомими людьми. Дивлячись на мене, зрештою можна помітити або хоча б запідозрити, що я не хлопчик. Як я не намагалася вимазати олівцем руки й тримати їх по можливості під столом, навряд чи могли ці добродії не звернути увагу на їх слабкість, якби вони не були захоплені один — пляшкою, інший — своєю балаканиною. Тепер нам було б найрозсудливіше зникнути й вирушити на ночівлю до іншого постоялого двору. Мені якось не по собі із цими новими знайомими, що немов переслідують нас по п'ятах.

— Що ви! — вигукнув Йосиф. — Соромно піти, навіть не попрощавшись і не подякувавши такій гарній людині й, можливо, знаменитому професору. Хто знає, чи не розмовляли ми із самим великим Ґассе!

— Ручаюся, що ні, і якби ви не були напідпитку, то помітили б, які вульгарні загальні фрази говорив він про музику. Великі вчителі так не міркують. Ні, це який-небудь другорядний музикант із оркестру, добрий хлопець, базіка й чималий п'яниця. Не знаю чому, але по його фізіономії мені здається, що він ніколи не грав ні на чому іншому, крім мідних інструментів, а його косий погляд немов шукає капельмейстера.

— Нехай він валторніст або другий кларнетист, а все-таки він приємний співрозмовник! — вигукнув, заходячись од сміху, Йосиф.

— Зате от про вас цього ніяк не можна сказати, — мовила з деяким роздратуванням Консуело. — Протверезіться, попрощаємося з ними й підемо.

— Дощ ллє як із відра; чуєте, як він стукає у вікна?

— Сподіваюся, ви не маєте наміру заснути за цим столом, — сказала Консуело, розштовхуючи Йосифа, щоб той не спав.

У цю хвилину до кімнати повернувся Мейєр.

— От тобі й раз! — весело вигукнув він. — Я розраховував тут переночувати й завтра виїхати до Шамба, а друзі змушують мене повернутися назад, запевняючи, начебто я їм необхідний для якихось справ у Пассау. Доводиться поступитись. І позаяк мені потрібно відмовитися від задоволення відвезти вас до Дрездена, так дозвольте, діти мої, дати вам добру пораду: скористайтеся з нагоди. Я, як і раніше, зможу виділити вам два місця у своєму екіпажі, тому що ці добродії поїдуть в іншому. Завтра вранці ми будемо в Пассау, — це всього за шість миль звідси. Там я побажаю вам доброї путі. Ви опинитеся біля австрійського кордону й зможете, без усякого стомлення, за невелику плату спуститися на судні по Дунаю до Відня.

Иосиф визнав пропозицію чудовою, тим більше що поїздка в екіпажі дозволить відпочити зараненим ногам Консуело. Дійсно, оказія здавалася сприятливою, а подорож по Дунаю була способом пересування, про який вони ще не думали. Консуело також погодилася, бо помітила, що Йосиф цього разу не здатний подбати про безпечний нічліг. Потемки, забившись у куток екіпажа, вона могла не побоюватися спостережень своїх супутників, а пан Мейєр запевняв, що до Пассау вони приїдуть удосвіта. Йосиф був у захваті від її рішення. Однак Консуело все-таки було не по собі, а друзі Мейєра їй усе менше подобалися. Вона запитала, чи не музиканти його супутники.

— Усі — більш або менш, — лаконічно відповів Мейєр.

Екіпажі виявилися закладеними, машталіри на своїх місцях, а трактирні служники, дуже задоволені щедротами пана Мейєра, зі шкури пнулися, щоб до останньої хвилини догодити йому. Під час цієї метушні, у момент затишшя, Консуело почувся стогін, що начебто доносився із середини двору. Вона обернулася до Йосифа, але той нічого, мабуть, не чув. Коли ж стогін повторився, тремтіння пробігло по її тілу. Одначе ніхто, очевидно, нічого

не помітив, і вона вирішила, що, мабуть, заскавчав собака, якому набридло сидіти на ланцюгу. Але хоч як намагалася Консуело відволіктися, моторошне почуття не полишало її. Приглушений стогін серед мороку, вітру й дощу, який долинув знадвору, де стояла ця група людей, — одні байдужі, інші чимось схвильовані, — справив на неї лиховісне враження, хоч вона й не була впевнена, чи був то стогін, чи просто гра її уяви. Консуело негайно згадала про Альберта і, немов перейнявшись його даром таємничого прозріння, злякалась якоїсь небезпеки, що нависла над головою її нареченого або її власною.

А екіпаж уже мчав. Упряжений у нього свіжий кінь, сильніший, аніж перший, швидко ніс його. Інший екіпаж, який їхав так само швидко, то відставав, то випереджав їх. Йосиф знову балакав із паном Мейєром, а Консуело намагалася заснути, — вона прикинулася сплячою, щоб мати право мовчати. Утома взяла гору над її смутком і занепокоєнням, і вона заснула найміцнішим сном. Коли вона прокинулася, Йосиф також спав, а пан Мейєр нарешті замовк. Дощ перестав лити, небо прояснилось, і починало світати. Місцевість була зовсім незнайома Консуело. Тільки час від часу вимальовувалися на обрії вершини гірського пасма, схожого на Богемський Ліс.

У міру того як проходила її сонливість, вона все з більшим подивом помічала, що гори, яким належало бути ліворуч від неї, розташовані праворуч. Зірки вже згасли, але сонце, яке, за її розрахунками, мало зійти спереду, ще не з'являлося. Вона вирішила, що гори перед її очима — не Богемський Ліс, а якісь інші. Пан Мейєр хропів, але вона побоялася заговорити з візником, єдиною людиною, що не спала в цю хвилину. Кінь по досить крутому косогору пішов кроком, а стукіт коліс заглушав сирий пісок колії. Тут Консуело знову виразно почула той глухий болісний стогін, що вже доносився до неї на постоялому дворі в Біберену. Голос, здавалося, лунав десь іззаду. Машинально вона повернулась, але позаду була тільки шкіряна спинка екіпажа, на яку вона спиралася. Консуело сприйняла це за галюцинацію, і, оскільки думки її постійно займав Альберт, вона раптом із жахом подумала: чи, бува, не вмирає він; а що коли завдяки незбагненній силі любові цієї дивної людини до неї доносяться його передсмертні зітхання, лиховісні, несамовиті. Ця думка до того заволоділа нею, що їй стало зле. Боячись зовсім задихнутися, вона звернулася до візника, коли той зупинився на половині підйому, щоб дати перепочити коневі, і попросила в нього дозволу піднятися в гору пішки. Він дозволив і, зіскочивши сам, пішов, посвистуючи, біля коня.

Чоловік цей був занадто добре одягнений для професійних машталірів. При якомусь його русі Консуело здалося, що вона бачить у нього за поясом пістолет. Така обережність у пустельному краї, яким вони проїжджали, була більш ніж природна, тим паче що форма екіпажа, яку Консуело, йдучи біля коліс, добре роздивилася, свідчила про те, що в ньому везуть товари. Екіпаж був дуже глибокий; за сидінням, очевидно, містився ящик, на зразок тих, у яких перевозять цінності й депеші. Цього разу він, мабуть, був не занадто завантажений, позаяк один кінь вільно віз його. Набагато більше вразило Консуело те, що тінь її стала подовжуватися вперед, і, обернувшись, вона побачила, що сонце досить високо піднялося на обрії, але не там, де йому належало зійти, якби екіпаж дійсно прямував до Пассау, а з протилежного боку.

— Куди ж ми їдемо? — запитала вона візника, поспішно підходячи до нього. — Ми повернулися до Австрії спиною.

— Так, на півгодини, — дуже спокійно відповів той, — ми повертаємося назад, тому що міст через ріку, по якому нам треба їхати, зламаний і доводиться робити півгодинний гак, аби потрапити на інший.

Трохи заспокоївшись, Консуело сіла в екіпаж і обмінялася кількома незначними словами з паном Мейєром, який було прокинувся, та миттєво знову заснув. Йосиф же спав увесь час без просипу. Тут вони добралися до вершини косогору, і Консуело побачила перед собою довгу, круту й звивисту дорогу, а в глибині ущелини показалася ріка, про яку їй говорив візник. Але, наскільки могло бачити око, не було ніякого мосту, а тим часом вони посувалися все на північ. Стривожена й здивована, Консуело більше не могла заснути.

Незабаром почався новий підйом; кінь здавався дуже стомленим. Усі мандрівники вийшли з екіпажа, крім Консуело, — у неї все ще боліли ноги. І ось тут знову почувся стогін, він повторився кілька разів і так ясно, що дівчина вже ніяк не могла приписати його обману почуттів: поза всяким сумнівом, стогін ішов із потайного ящика. Консуело ретельно оглянула екіпаж і виявила в кутку, де ввесь час сидів Мейєр, маленьке вічко, що було прикрите шкіряною засувкою й вело до ящика. Вона спробувала її відсунути, але не змогла. Засувка виявилася на замку, ключ від якого був, імовірно, у кишені удаваного професора.

Консуело, рішуча й мужня в таких випадках, витягла із-за пазухи ніж з міцним і гострим лезом: голос доброчесності й передчуття небезпеки, від якої самогубство завжди може позбавити енергійну жінку, спонукали її захопити із собою цю зброю. Вона скористалася моментом, коли всі мандрівники пішли вперед, у тому числі й візник, який не мав більше підстав побоюватися, що кінь буде гарячитись, і швидким упевненим рухом розширила вузьку щілину між вічком і спинкою екіпажа настільки, щоб можна було заглянути всередину таємничого сховку. Які ж були її подив і жах, коли вона побачила в тісному ящику, куди повітря й світло проникали тільки через прорублену вгорі щілину, чоловіка величезного зросту, із заткнутим ротом, закривавленого, з туго зв'язаними руками й ногами; він лежав, зігнувшись удвоє, у страшенно незручній, болісній позі. Обличчя, наскільки його можна було розгледіти, відзначалося мертвотною блідістю і, здавалося, було спотворене передсмертною судорогою.

Розділ 71

Похолонувши від жаху, Консуело вискочила з екіпажа, наздогнала Йосифа й нишком стисла йому руку, сповіщаючи, щоб він одійшов із нею подалі від інших.

Випередивши компанію на кілька кроків, вона ледве чутно проговорила:

— Ми загинули, якщо зараз же не втечемо: люди ці — грабіжники й розбійники. Я щойно переконалася в цьому. Прискормо крок і тікаймо від них куди очі дивляться. У них є якась підстава обманювати нас.

Иосифу спало на думку, що страшний сон засмутив його супутницю. Він ледве розумів, що вона говорить. Сам він відчував якусь незвичну млявість і різь у шлунку: очевидно, хазяїн трактиру підмішав у вино якесь шкідливе й оп'яняюче зілля. Йосиф не сумнівався, що він не настільки порушив свою звичайну помірність, аби почувати себе таким сонним і ослаблим.

— Дорога синьйорино, — відповів він, — ви під враженням якогось кошмару, і, коли слухаю вас, мені здається, що я сам піддаюся йому. Якщо ці славні люди навіть бандити, як ви думаєте, скажіть, на яку багату здобич можуть вони розраховувати, захопивши нас?

— Не знаю, але боюсь; і якби ви, як я, своїми очима бачили вбиту людину в екіпажі, в якому ми ідемо…

Тут Йосиф не міг не розсміятися, до того заява Консуело справді була схожою на галюцинацію.

— Ах! Та невже ви не помічаєте й того, що вони обманюють нас і везуть на північ, залишаючи й Пассау й Дунай позаду? — з жаром вела вона далі. — Дивіться, де сонце, і зверніть увагу, по якій пустелі ми рухаємося, замість того щоб під'їжджати до великого міста!

Иосиф нарешті усвідомив, що її зауваження цілком слушні, й, можна сказати, летаргічний спокій, у якому він перебував, почав поступово розвіюватися.

— Ну що ж, ходімо, — сказав юнак, прискоривши крок. — Їхні наміри відразу з'ясуються, якщо вони проти нашої волі захочуть затримати нас.

— А якщо нам не вдасться вислизнути зараз, то не втрачайте холоднокровності, Йосифе, чуєте! Потрібно буде перехитрити їх і вибрати інший слушний момент.

Тут вона смикнула його за руку й прикинулася, начебто кульгає ще сильніше, ніж змушував біль ноги, але все-таки пішла швидше. Не встигли вони зробити так і десяти кроків, їх окликнули спочатку приязно, а потім більш суворо. Кликав пан Мейєр, але оскільки вони не звертали на нього уваги, вслід їм полетіла енергійна лайка інших супутників. Йосиф оглянувсь і з жахом побачив наведений на них пістолет візника.

— Вони вб'ють нас, — сказав він Консуело, сповільнюючи крок.

— А хіба ми ще перебуваємо на відстані пострілу? — холоднокровно запитала вона, потягнувши його вперед і кидаючись бігти.

— Не знаю, — відповів Йосиф, намагаючись зупинити її, — повірте мені, потрібний момент іще не настав. Вони стрілятимуть.

— Зупиніться, а то я покладу вас на місці, — крикнув візник, який біг швидше за них, із пістолетом у витягнутій руці.

— Тепер треба брати сміливістю, — сказала Консуело, зупиняючись, — робіть і говоріть те ж саме, що я, Йосифе.

— Ех, чорт забирай, — голосно мовила вона, обертаючись і сміючись з апломбом гарної акторки, — якби тільки хворі ноги не заважали мені далі бігти, я показав би вам, що покепкувати з нас вам не вдасться.

Дивлячись на смертельно блідого Йосифа, вона вдавано голосно розреготалася й, указуючи іншим супутникам, які наближалися до них, на свого товариша, що розгубився, вигукнула із прекрасно розіграною веселістю:

— Він повірив! Бідолашний мій товариш повірив! Ах, Беппо! Я не вважав тебе таким боягузом. Ну, пане професоре, гляньте-но на Беппо, він справді уявив, що його хочуть пристрелити!

Консуело навмисно говорила по-венеціанськи, своєю веселістю стримуючи запал хлопця з пістолетом, який ані слова не розумів цією говіркою. Пан Мейєр також зробив вигляд, начебто сміється. Потім, повернувшись до візника, він сказав йому, підморгуючи (що прекрасно помітила Консуело):

— Який дурний жарт! Навіщо лякати бідолашних дітей?

— Мені хотілось дізнатися, наскільки вони хоробрі, — відповів той, засовуючи пістолет за пояс.

— Жаль! Добродії будуть про тебе поганої думки, друже Йосифе, — лукаво мовила Консуело. — А от я не злякався, віддайте мені в цьому належне, синьйоре Пістолет!

— Ви молодець! — зауважив Мейєр. — Із вас вийшов би добрий барабанщик, і ви, не моргнувши, відбарабанили б штурмовий марш, крокуючи на чолі полку під градом картечі.

— О! Це ще невідомо, — заперечила вона, — може, й злякався б, якби повірив, що він і справді хоче нас убити. Але нам, венеціанцям, знайомі всякі витівки, і нас не так-то легко піддурити.

— Однаково, це жарт поганого тону, — заперечив Мейєр і, обернувшись до візника, для годиться злегка пробрав його.

Але Консуело важко було обманути. З їхніх інтонацій вона зрозуміла, що вони обговорювали те, що сталося, й прийшли до висновку: помилилися, запідозривши парубчат у бажанні втекти.

Сівши знову з усіма в екіпаж, Консуело, сміючись, звернулася до пана Мейєра:

— Погодьтеся, що ваш візник з пістолетом — дивак; я буду тепер називати його синьйор Пістолет. Одначе, пане професоре, зізнайтеся, що його жарт не такий уже й новий.

— Німецький жарт, — зауважив Мейєр. — У Венеції розважаються дотепніше, чи не так?

— А знаєте, що на вашому місці зробили б італійці, якби їм спало на думку покепкувати з нас? Вони завели б екіпаж за перший-ліпший придорожній кущ, а самі сховалися б. І от ми обоє обернулись і, нікого не побачивши, подумали б, що це диявольська мара. Хто б тоді був у дурнях? Насамперед я, що ледве пересуваю ноги, та і Йосиф також, бо злякався, мов корова, що заблудилася в Богемському Лісі, — він вирішив би, що його покинули в цій пустелі!

Пан Мейєр, сміючись над її дитячими балясами, перекладав усе синьйорові Пістолету, який не менше, ніж він сам, потішався наївністю гондольєра.

— О, ви надто великі хитруни — ми вже більше не зважимося покепкувати з вас, — заявив Мейєр.

Консуело ж, помітивши глибоку іронію, що пробилася нарешті крізь веселий батьківський тон удаваного добряги, продовжувала, однак, грати роль роззяви, що уявляє себе розумником, — прийом, застосовуваний у всіх мелодрамах.

Безсумнівно, вони потрапили в серйозний спектакль. Консуело, спритно витримуючи свою роль, була в дуже збудженому стані. На щастя, у такому стані діють, а в пригніченому — гинуть.

Тепер вона була настільки ж весела, наскільки досі стримана, і Йосиф, який уже прийшов до тями, вдало вторив їй. Прикинувшись, начебто вони анітрошки не сумніваються в тому, що дійсно під'їжджають до Пассау, молоді люди вдавано стали дуже уважно прислухатися до пропозиції вирушити до Дрездена, яку пан Мейєр не забув відновити. Таким способом вони заручилися його повною довірою й дали йому можливість підшукати привід для зізнання, що він без їхньої згоди везе їх до Дрездена. І привід незабаром знайшовся. Пан Мейєр не був новачком у таких викраденнях. Відбулася жвава розмова невідомою мовою між трьома особами — паном Мейєром, синьйором Пістолетом і «мовчальником». Потім вони раптом заговорили по-німецькому, начебто продовжуючи почату бесіду.

— Говорив же я вам, що ми збилися з дороги, — вигукнув пан Мейєр. — Супутники-то наші зникли! Уже більше двох годин, як вони відстали від нас, а я, хоч скільки дивлюся на косогір, нічого не помічаю.

— Зовсім їх не видно, — підтвердив візник, висовуючись із екіпажа і з сумовитим виглядом знову сідаючи на місце.

Консуело ще біля першого підйому прекрасно помітила зникнення іншого екіпажа, з яким вони одночасно виїхали з Біберека.

— Я був переконаний, що ми заблудилися, — сказав Йосиф, — але не хотів говорити про це.

— Чому ж ви, чорт вас забери, мовчали? — втрутився «мовчальник», удаючи, начебто вкрай роздратований цим відкриттям.

— Та тому, що мене це забавляло, — сказав Йосиф, натхнений безневинною підступністю Консуело. — Адже забавно ж заблудитися в екіпажі! Я думав, що це трапляється тільки з пішоходами.

— От так презабавна історія. Мені це подобається, — мовила Консуело. — Тепер залишається тільки побажати, щоб ми опинилися на дрезденській дорозі!

— Якби я знав, де ми, — заперечив пан Мейєр, — я б теж порадів разом з вами, діти мої. Зізнаюся, мені не дуже-то світило їхати до Пассау винятково заради задоволення моїх друзів, і якщо ми дійсно збилися з дороги, то я був би дуже задоволений скористатися цим приводом, аби не виявляти далі нашої до них люб'язності.

— Справді, пане професоре, — заговорив Йосиф, — робіть як знаєте, це вже ваша справа. Якщо ми не є тягарем для вас і ви, як і раніше, не проти захопити нас із собою до Дрездена, ми готові слідувати за вами хоч на край світу. А ти, Бертоні, що скажеш на це?

— Та скажу те ж саме, — відповіла Консуело, — будь що буде!

— Славні ви хлопці! — сказав на це Мейєр, під напускною заклопотаністю приховуючи свою радість. — Але все-таки хотілося б мені знати, де ми перебуваємо.

— Хоч де б ми були, а треба зробити привал! — заявив візник. — Кінь зовсім знесилився. Адже з учорашнього вечора він нічого не їв, а віз усю ніч. Та й усі ми раді будемо підкріпитись. От саме лісочок; дещо з провізії в нас іще залишилося. Стій!

В'їхали в ліс, розпрягли коня. Йосиф і Консуело з великою готовністю запропонували свої послуги, що було прихильно прийнято. Голоблі екіпажа опустили на землю, і позаяк при цьому стан схованого в'язня став, мабуть, іще болісніше, до слуху Консуело знову донісся його стогін. Мейєр також почув його й пильно подивився на Консуело, бажаючи переконатися, чи звернула вона на це увагу. Але дівчина зуміла прикинутися глухою і залишалася незворушною, хоча жалість і краяла їй серце.

Мейєр обійшов навколо екіпажа, і Консуело, що відійшла вбік, бачила, як він відчинив позаду маленькі дверцята, заглянув усередину потайного ящика, потім зачинив їх і знову поклав ключ до кишені.

— Що, товар не пошкоджений? — крикнув Мейєру «мовчальник».

— Усе в порядку, — відповів той із воістину тваринною байдужістю і звелів готувати сніданок.

— Тепер, — швидко мовила Консуело, проходячи повз Йосифа, — йди за мною й роби все, як я.

Вона допомогла розкласти на траві провізію й відкоркувати пляшки. Йосиф наслідував її, удаючи страшенно веселого. Пан Мейєр задоволено поглядав, з якою ретельністю прислужують йому ці добровольці. Він любив блага життя й заходився їсти й пити, так само як і його товариші, з іще більшою

жадібністю й більш грубими звичками, ніж напередодні. Він щохвилини простягав склянку своїм новоспеченим пажам, а ті увесь час то вставали, то сідали, то знову кидалися бігцем у той або інший бік, вистежуючи момент, коли можна буде втекти остаточно, але вичікуючи, щоб їх небезпечні стражі стали менш пильними від дії страв і вина. Нарешті пан Мейєр, простягнувшись на траві, виставив на сонце свої широкі груди, прикрашені пістолетами. Візник пішов подивитися, чи добре їсть кінь, а «мовчальник» вирушив розшукувати на мулистому березі струмка, біля якого було зроблено привал, підходяще місце для водопою. Це послужило сигналом до звільнення. Консуело зробила вигляд, начебто також розшукує водопій. Йосиф зайшов із нею подалі в кущі, і, тільки-но вони відчули, що їх не видно за густим листям, обоє кинулись, як два зайці, бігти лісом. Серед густих заростей їм уже нічого було побоюватися куль. Коли ж вони почули, що їх кличуть, то були вже досить далеко й могли без остраху просуватися вперед.

— А все-таки краще відповісти, — сказала, зупиняючись, Консуело, — це розвіє їхню підозру й дасть нам час відбігти подалі.

І Йосиф відгукнувся:

— Сюди, сюди! Тут вода!

— Джерело! Джерело! — кричала Консуело.

І відразу, повернувши під прямим кутом, аби збити з пантелику переслідувачів, вони помчали як вітер. Консуело вже не думала про свої хворі, опухлі ноги, Йосиф подолав дію наркотику, підмішаного напередодні Мейєром у його вино. Страх окриляв їх.

Так бігли вони хвилин десять у напрямку, протилежному взятому ними спочатку, не прислухаючись навіть до голосів, що кликали їх із двох боків, і раптом вискочили на узлісся. Перед ними був крутий косогір, що поріс густою травою і спускався до проїзної дороги; біля його підніжжя, у заростях вересу, здіймалися поодинокі дерева.

— Не будемо вибиратися з лісу, — запропонував Йосиф, — вони з'являться сюди й із цього підвищення побачать нас, хоч куди б ми попрямували.

Із хвилину Консуело вагалася, але, оглянувши швидким поглядом місцевість, сказала Йосифу:

— Ліс занадто малий, надовго ми не зникнемо в ньому. Спереду ж дорога й надія зустрітися з ким-небудь.

— Та це та сама дорога, якою ми щойно їхали! — вигукнув Йосиф. — Дивіться, вона огинає пагорб і піднімається праворуч до місця, звідки ми втекли. Варто одному з них сісти на коня, і він наздожене нас, перш ніж ми встигнемо спуститися.

— Це ще невідомо, — сказала Консуело. — З гори ж бігти легко. А там на дорозі хтось піднімається в напрямку до нас. Вся річ у тім, аби дістатися туди раніше, ніж нас наздоженуть. Біжімо!

Ніколи було втрачати часу на міркування, і Йосиф поклався на інтуїцію Консуело. Умить спустилися вони з пагорба й ледь встигли добратися до перших заростей, як почули біля узлісся голоси своїх переслідувачів. Цього разу вони вже не відгукнулись, а лише дужче кинулися бігти під захистом дерев і чагарників, поки аж наткнулися на струмок із крутими берегами, якого не було видно з-за дерев. Довга дошка слугувала кладкою через нього. Втікачі перебралися по ній, а потім кинули дошку У воду.

Опинившись на іншому березі, вони продовжували спускатись уздовж струмка, увесь час під прикриттям густої рослинності. Не чуючи більше голосів, вони вирішили, що переслідувачі або втратили їх з очей, або, не сумніваючись більше щодо їхніх намірів, вишукують спосіб заскочити їх зненацька. Та незабаром берегові зарості скінчились, і вони зупинилися, боячись, що їх помітять. Йосиф обережно висунув голову крізь останні кущі й побачив одного з розбійників на варті біля узлісся, а іншого (імовірно, то був синьйор Пістолет, у чиїй жвавості вони вже пересвідчилися) біля підніжжя пагорба, неподалік од річки. У той час як Йосиф вивчав розташування супротивника, Консуело рушила в бік дороги й майже відразу повернулася до свого супутника.

— Екіпаж, — мовила вона, — ми врятовані! Необхідно добратися до нього раніше, ніж наш переслідувач здогадається переправитися через струмок.

Вони побігли до дороги навпростець, незважаючи на те, що їхній шлях пролягав по відкритій місцевості. Екіпаж учвал мчав їм назустріч.

— О боже мій! — вигукнув Йосиф. — Що, коли це екіпаж їхніх спільників?

— Ні, — відповіла Консуело, — це карета шестериком, із двома форейторами та двома машталірами. Говорю тобі, ми врятовані, ще трошки мужності!

Дійсно, треба було якомога скоріше дістатися дороги: синьйор Пістолет помітив їхні сліди на піску біля струмка. Він був сильний і швидкий, як дикий кабан. Сліди миттю привели його до паль, на яких раніше лежала дошка. Угадавши хитрість утікачів, він уплав перебрався через струмок, розшукав на іншому березі сліди й тепер уже подався через кущі. Тут він побачив утікачів, що пробиралися серед заростей вересу… але побачив також і карету. Він зрозумів їхній намір і, не маючи можливості перешкодити його здійсненню, знову сховався в кущі й став чекати.

Крик двох молодих людей, прийнятих спершу за жебраків, не зупинив карети. Мандрівники кинули кілька дрібних монет, а супроводжуючі їх форейтори, бачачи, що наші втікачі, замість того щоб їх підняти, продовжують бігти до дверцят карети, понеслися від них навскач, намагаючись позбавити своїх панів такої настирливості. Консуело, засапавшись і знемагаючи (як зазвичай трапляється перед досягненням мети), не в змозі була вимовити жодного звуку, а тільки продовжувала бігти за вершниками, із благанням простягаючи до них руки. Йосиф же, вчепившись за дверцята карети, ризикуючи зірватися й бути розчавленим, кричав переривчастим голосом:

— Допоможіть! Допоможіть! За нами погоня! Грабіжники! Розбійники!

Одному з двох мандрівників, що сиділи в кареті, нарешті вдалося розібрати ці уривчасті слова. Він подав знак форейторові, і той зупинив машталірів.

Одразу Консуело випустила вуздечку іншого форейтора, за яку, незважаючи на біг коня й хлист, що загрожував їй, вона було вхопилась, і підійшла до Йосифа. Лице її, збуджене бігом, вразило мандрівників, і вони почали переговори.

— Що це значить? — запитав один із них. — Нова манера випрошувати милостиню? Вам подали, чого ж вам іще треба? Чому ви не відповідаєте?

Консуело, здавалося, готова була сконати. Йосиф, ледве відсапуючись, міг тільки вимовити:

— Урятуйте нас! Урятуйте! — і вказав на ліс і на пагорб, не в змозі додати жодного слова.

— Вони схожі на загнаних на полюванні лисиць, — зауважив інший мандрівник, — почекаємо, поки вони трохи віддихаються.

І обидва розкішно вдягнені вельможі подивилися на них із холоднокровною посмішкою, що була таким контрастом у порівнянні зі збудженим станом утікачів. Нарешті Йосифу вдалося вимовити ще раз: «Грабіжники, убивці». Негайно ж знатні мандрівники наказали відчинити дверцята карети й, ставши на підніжку, оглянули околицю, дивуючись, що не бачать нічого, що виправдовувало б такий переполох. Розбійники поховались, і навкруги все було безлюдно й безмовно. Тут Консуело, опанувавши себе, заговорила, зупиняючись після кожної фрази, щоб відсапатися.

— Ми бідні мандрівні музиканти, — почала вона. — Нас захопили незнайомі нам люди, які під виглядом послуги запропонували сісти до них в екіпаж і везли нас усю ніч. На світанку ми помітили, що нас обманюють і везуть на північ, замість того щоб рухатися до Відня. Ми хотіли було тікати, але вони пригрозили нам пістолетом. Нарешті вони зробили привал у тому лісі. Ми від них утекли й помчали назустріч вашому екіпажу. Якщо ви нас тепер покинете, ми загинули: вони за два кроки від дороги, один тут — у кущах, інші в лісі.

— Скільки ж їх? — запитав форейтор.

— Друже мій, — по-французькому відповів йому той із мандрівників, що стояв на підніжці й до якого звернулася Консуело, тому що він був ближче за інших, — вас зовсім не стосується, скільки їх. Дивне питання! Ваш обов'язок — битися, коли я вам накажу, а рахувати ворогів я вас зовсім не вповноважую.

— Ви справді хочете розважитися бійкою? — запитав по-французькому другий вельможа. — Але пам'ятайте, бароне, на це треба час.

— Часу треба небагато, а кістки ми розімнемо. Хочете приєднатися до мене, графе?

— Певно, якщо це вас забавляє. — І граф із величною безтурботністю взяв в одну руку шпагу, а в іншу два всипані коштовним камінням пістолети.

— О, добродії, ви дієте прекрасно! — вигукнула Консуело, забувши на хвилину в запалі збудження свою скромну роль і потискуючи обома руками руку графа.

Граф, здивований такою фамільярністю якогось нікчемного хлопчиська, з гидливою посмішкою подивився на свій рукав, струснув його і з презирством повільно перевів погляд на Консуело, а та не могла не посміхнутися, згадавши, з яким запалом граф Дзустіньяні й інші знатні венеціанці в колишні часи домагалися милості поцілувати ту саму руку, чий потиск здався зараз настільки образливим. Чи відбилася в цю хвилину на обличчі Консуело спокійна, скромна гордість, що настільки суперечила її вбогому вигляду, чи її вишукана мова, що вказувала на приналежність до вищого світу, змусили припустити в ній переодягненого юного дворянина, чи, нарешті, інстинктивно відчулася принадність її статі, та тільки вираз обличчя графа раптом одразу змінився, і він посміхнувся їй уже не презирливо, а ласкаво. Граф був іще молодий, гарний, і зовнішність його могла б здатися сліпучою, якби не перевершував його барон молодістю, правильністю рис обличчя й ставністю постаті. Обоє, як говорила поголоска, були прегарними чоловіками свого часу.

Консуело, бачачи, що виразні очі молодого барона також із здивуванням і цікавістю спрямовані на неї, відвернула увагу обох вельмож, сказавши:

— Ідіть, добродії, або, вірніше, ходімо, — ми будемо вашими провідниками. У кузові екіпажа цих бандитів, як у темниці, захований якийсь нещасний. Він лежить, зв'язаний по руках і ногах, і вмирає, закривавлений, із кляпом у роті. Звільніть його! Ця справа гідна ваших шляхетних сердець!

— Яке миле хлоп'я, присягаюся Богом! Ми, справді, не даремно вислухали його. Можливо, ми вирвемо з рук цих бандитів якого-небудь чесного дворянина.

— Ви кажете, вони там? — запитав граф, указуючи на ліс.

— Так, — відповів Йосиф, — але вони розбіглись; і якщо тільки ваші ясновельможності зволять послухатися моєї скромної поради, нам слід розділитися для нападу: треба якомога швидше піднятися в кареті по цьому косогору й досягти вершини пагорба. Біля самого узлісся ви знайдете екіпаж із в'язнем. Я ж у цей час проведу панів вершників навпростець. Бандитів усього троє. Вони добре озброєні, але якщо побачать, що їх оточили з усіх боків, не будуть чинити опору.

— Порада непогана, — мовив барон. — Графе, залишайтеся в кареті, і нехай з вами їде ваш служник: я візьму його коня. Один із молодиків проведе вас і вкаже, де зупинитись. А я беру із собою єгеря й оцього хлопчика. Поспішімо, а то розбійники, імовірно, напоготові й можуть нас випередити.

— Екіпаж розбійників нікуди від вас не втече, — зауважила Консуело, — кінь ледве живий від утоми.

Барон скочив на коня графського служника, а той розташувався на зап'ятках карети.

— Сідайте в карету, — сказав граф Консуело, пропускаючи її вперед; він і сам не міг зрозуміти, чому він так учинив. Одначе сів усе-таки на заднє сидіння, поступившись їй переднім. Форейтори пустили коней навскач, а граф, висунувшись із вікна карети, не зводив очей зі свого супутника, що верхи на коні переправлявся через струмок у супроводі служника, який посадив до себе на сідло Йосифа. Консуело була дуже неспокійна за свого бідолашного приятеля, якого могла вкласти перша ж випадкова куля; але в той же час гарячність, із якою він узявся за цю небезпечну справу, викликала її схвалення й повагу до нього. Вона бачила, як він піднімався по пагорбу в супроводі вершників, що хоробро пришпорювали своїх коней. Потім усі зникли в кущах. Раптом пролунали два постріли, потім іще один. Карета в цей час огинала пагорб.

Консуело, не знаючи, чим усе скінчилося, почала гаряче молитися.

Граф, що відчував таку ж тривогу за свого благородного супутника, з роздратуванням закричав форейторам:

— Та поганяйте ж, шалапути! Навскач!

Розділ 72

Синьйор Пістолет, — ми не можемо називати цю людину інакше, ніж охрестила його Консуело, тому що не вважаємо настільки цікавим, аби довідуватися про нього, — бачив зі своєї схованки, як карета зупинилася на крики втікачів. Інший безіменний, прозваний Консуело Мовчальником, стоячи на вершині пагорба, зробив ті ж спостереження й кинувся бігти до Мейєра; вони разом почали обговорювати, як урятуватися.

Перш ніж барон переправився через струмок, синьйор Пістолет випередив його й устиг причаїтися в хащі лісу. Він дав їм проїхати, а потім двічі вистрілив услід: одним пострілом він пробив капелюх барона, а іншим злегка поранив коня служника. Барон круто повернув коня, побачив бандита, поскакав на нього, й пістолетний постріл звалив того на землю; потім, залишивши пораненого з прокльонами качатися серед колючок, сам пішов за Йосифом, що під'їхав до екіпажа Мейєра майже одночасно із графською каретою. Граф устиг зістрибнути на землю. Мейєр і Мовчальник зникли разом з конем, не витрачаючи часу на те, щоб сховати в кущах екіпаж. Насамперед переможці зламали замок біля ящика, де перебував в'язень. Консуело завзято заходилася розрізати мотузки й допомогла вийняти кляп із рота нещасного, а в'язень, відчувши себе вільним, кинувся в ноги своїм рятівникам і став дякувати Богові. Але ледве встиг він глянути на барона, як вирішив, що потрапив із вогню та в полум'я.

— Боже мій! Та це ж пан барон фон Тренк[193]! — вигукнув він. — Не губіть мене, не видавайте! Згляньтеся, згляньтеся над нещасним дезертиром, над чоловіком і батьком! Адже я такий же пруссак, як ви самі, пане бароне, —

адже я, як і ви, австрійський підданий і благаю вас, не заарештовуйте мене. Ох, змилуйтеся наді мною!

— Простіть його, пане бароне фон Тренк! — вигукнула Консуело, не знаючи, ні з ким вона говорить, ні про що йдеться.

— Я тебе милую, — відповів барон, — з умовою, що ти найстрашнішою обітницею заприсягнешся ніколи не говорити, кому ти завдячуєш своїм життям і волею.

Із цими словами барон вийняв із кишені носову хустку й закрив нею собі обличчя, залишивши відкритим тільки одне око.

— Ви поранені? — запитав граф.

— Ні, — відповів він, опускаючи нижче на лице капелюх, — але якщо попадуться нам ці удавані розбійники, мені не дуже хотілося б, аби вони мене впізнали. Я й так не на надто гарному рахунку у свого милостивого монарха. Цього тільки ще мені бракувало!

— Розумію, — зауважив граф, — але будьте спокійні: я беру все на себе.

— Це може врятувати дезертира від різок і шибениці, але не врятує мене від немилості. Та вже однаково, — звідки знати, що може трапитися; треба, ризикуючи всім, робити послуги ближньому. Нумо, братику, можеш триматися на ногах? Щось не дуже, як видно. Ти поранений?

— Правда, мене страшно били, але тепер я нічого не відчуваю.

— Коротше кажучи, ти в силах утекти?

— О так, пане ад'ютанте!

— Не називай мене так, йолопе! Мовчи й забирайся геть! Та й нам, ласкавий графе, не завадить зробити те ж саме. Мені не терпиться скоріше вибратись із цього лісу. Я вбив вербувальника, і якщо це тільки дійде до короля, мені так не минеться! Хоча зрештою все це дрібниці, — додав він, знизуючи плечима.

— Жаль! — сказала Консуело, у той час як Йосиф простягав свою фляжку дезертирові. — Якщо ви кинете його тут, його зараз же знову заберуть. Ноги в нього розпухли від мотузок, руками він ледве володіє. Гляньте, який він блідий і виснажений.

— Ми його не кинемо, — заявив граф, що не зводив очей з Консуело. — Спішся, Франце, — наказав він своєму служникові й, звертаючись до дезертира, сказав: — Сідай на цього коня, я його дарую тобі; і ось ще на додачу, — мовив він, кидаючи йому гаманець. — А вистачить у тебе сил добратися до Австрії?

— Так, так, ваша ясновельможносте!

— Ти хочеш їхати до Відня?

— Так, ваша ясновельможносте!

— І знову стати на службу?

— Так, ваша ясновельможносте, тільки не в Пруссії.

— Вирушай до її королівської величності, — вона всіх приймає раз на тиждень, — скажи їй, що граф Ґодіц[194] шле їй у подарунок красеня гренадера, у досконалості вимуштруваного на прусський лад.

— Лечу, ваша ясновельможносте!

— Але гляди, не смій згадувати про пана барона, а то звелю своїм людям схопити тебе й відправити назад у Пруссію. Запам'ятай!

— Краще мені зараз же вмерти! Ох! Якби негідники не зв'язали мені рук, я б покінчив із собою, коли вони мене знову захопили!

— Забирайся геть!

— Слухаюсь, ваша ясновельможносте!

Він дочиста спорожнив фляжку, повернув її Йосифу, обняв його, не підозрюючи, що завдячує йому набагато більшим, і, кинувшись у ноги графові й баронові, став дякувати їм, але барон зупинив його нетерплячим жестом на півслові; тоді він перехрестився, поцілував землю й піднявся на коня за допомогою служників, тому що ледве міг ворушити ногами. Однак, опинившись у сідлі, він одразу підбадьорився, відчув приплив сил, пришпорив коня й помчав по дорозі, що вела на південь.

— Якщо коли-небудь виявиться, що я не стримав вас від цього вчинку, — сказав барон графові, — то моя пісенька скінчена. А втім, однаково, — додав він, заливаючись сміхом. — Ідея подарувати Марії-Терезії фрідріхового гренадера просто чудова! Цей дурень, що пускав кулі в уланів імператриці, тепер буде пускати їх у кадетів прусського короля! Нічого сказати, гарні вірнопіддані! Прекрасне військо!

— Володарі від цього нітрохи не страждають, — проронив граф. — А що ж нам робити із цими молодиками? — додав він.

— Ми можемо тільки повторити те, що сказав гренадер, — відповіла Консуело. — Якщо ви нас тут покинете, ми пропали!

— Мені здається, ми не давали вам дотепер приводу сумніватися в нашій гуманності, — мовив граф, укладаючи в кожне слово якесь лицарське чванство. — Ми довеземо вас до місця, де вам нічого буде боятися. Мій служник, у якого я взяв коня, сяде на козли, — сказав він баронові й, притишивши голос, додав: — Хіба ви не віддаєте перевагу товариству цих двох молодиків над товариством служника, якого нам довелося б узяти в карету, що набагато більше завдало б нам клопоту?

— Так, звичайно, — відповів барон, — артисти, при всій своїй бідності, скрізь бажані гості. Хто знає, чи не виявиться оцей саме музикантик, що знайшов у кущах свою скрипку й схопив її з такою радістю, майбутнім

Тартіні[195]? Ну, трубадуре, — сказав він Йосифу, який щойно на полі бою підібрав свою торбу, скрипку та рукопис, — їдьмо з нами, і на першому ж привалі ви нам оспіваєте цей славний бій, де на бойовищі не було виявлено жодної душі.

— Можете скільки завгодно потішатися наді мною, адже вам, а не мені випала велика честь прикінчити цього негідника, — мовив граф, коли обоє зручно розташувалися на задньому, а хлопчики на передньому сидінні й карета швидко покотилася до Австрії.

— У тім-бо й річ, що я не впевнений, чи вбив я його наповал, і дуже боюся коли-небудь зустріти його біля дверей кабінету Фрідріха. Охоче поступився б вам честю цього подвигу.

— А я, хоча мені не вдалося навіть бачити супротивника, щиро заздрю вам, — заперечив граф. — Я вже почав було відчувати смак пригоди й з радістю покарав би негідників по заслугах. Подумайте тільки! Хапати дезертирів і набирати рекрутів у самій Баварії, вірній спільниці Марії-Терезії! Нахабство просто нечуване!

— Ось вам готовий привід для війни, якби не були ми стомлені війнами й не жили в такий мирний час. Я буду вам дуже вдячний, графе, якщо не станете розголошувати цю пригоду; справа не тільки в моєму володарі, — а він був би вкрай незадоволений мною, коли б довідався про мою роль у цій історії, — та й у місії, з якою мене послано до вашої імператриці. Вона прийняла б мене дуже недоброзичливо, якби я з'явився до неї після зухвалого вчинку, зробленого моїм урядом.

— Можете бути цілком спокійні, — відповів граф, — ви знаєте, що я не дуже ревний підданий, адже в мені немає честолюбства царедворця.

— Так які ж іще честолюбні почуття ви могли б мати, дорогий графе? І любов і багатство увінчали всі ваші бажання. А от я… Ах! Яка різна дотепер наша доля, незважаючи на гадану з першого погляду подібність!

Говорячи це, барон вийняв схований на грудях портрет, усипаний діамантами, й почав ніжно дивитися на нього, важко зітхаючи, що здалося трохи смішним Консуело. Вона вважала, що настільки відвертий вияв почуття аж ніяк не є показником гарного тону, і в глибині душі посміялася над манерами царедворця.

— Дорогий бароне, — мовив граф, притишуючи голос (Консуело зробила вигляд, начебто нічого не чує, і навіть щиро намагалася не чути), — благаю вас, не вдостоюйте нікого довірою, якою ви вшанували мене, а головне — нікому, крім мене, не показуйте портрета. Вкладіть його назад у футляр і не забувайте, що цей хлопчик так само добре розуміє французьку мову, як і ми з вами.

— До речі, — вигукнув барон, ховаючи портрет, на який Консуело постаралася не кинути жодного погляду, — що збиралися робити із цими хлопчаками наші вербувальники? Скажіть, що вони вам пропонували, умовляючи їхати із собою?

— Дійсно, — сказав граф, — я якось про це не подумав, та й тепер не можу зрозуміти, що це їм спало на думку: питається, навіщо знадобилися діти

людям, зацікавленим у тому, аби набрати чоловіків зрілого віку і богатирської статури?

Иосиф розповів, що Мейєр видавав себе за музиканта й, не перестаючи, говорив про Дрезден і про ангажемент у капелі курфюрста.

— А! Тепер розумію! — сказав барон. — Готовий поручитися, що знаю цього Мейєра. Це, мабуть, такий собі Н., що був капельмейстером військового оркестру, а тепер вербувальник музикантів у прусські полки. Наші співвітчизники тупуваті, вони грають фальшиво й не попадають у такт; а в його величності слух тонший, аніж у його панотця, покійного короля, і тому він вербує своїх сурмачів, флейтистів і горністів у Чехії та в Угорщині. Премилий професор какофонії надумав зробити гарний подарунок своєму владареві — привезти йому, крім дезертира, виловленого на вашій землі, ще двох тямущих музикантиків. А спокушати Дрезденом і придворними принадами — було зовсім непогано придумано для початку. Але вам би Дрездена й в очі не бачити, діти мої, і ви хочеш не хочеш були б зараховані до кінця днів своїх в оркестр якого-небудь піхотного полку.

— Тепер я собі чітко уявляю долю, що очікувала нас, — відповіла Консуело. — Я чув розповіді про жахи цього військового ладу, про жорстоке викрадення рекрутів, яких заманюють обманом. По тому, як обійшлися ці негідники з нещасним гренадером, я бачу, що розповіді ці анітрошки не перебільшені. О! Великий Фрідріху…

— Нехай буде вам відомо, юначе, — мовив барон із трохи іронічною пихатістю, — що його величності невідомі способи дій, він знає тільки результати їх.

— І він користується ними, не піклуючись про інше, — у тон йому з нестримним обуренням зауважила Консуело. — О! Я прекрасно знаю, пане бароне, королі ніколи не бувають винуваті, вони не винні ні в чому, що робиться їм на догоду!

— А шалапут не такий дурний! — сміючись, вигукнув граф. — Але будьте обережні, мій милий маленький барабанщику, і не забувайте, що говорите в присутності старшого офіцера полку, куди ви мусили, очевидно, потрапити.

— Я вмію мовчати, пане графе, і ніколи не ставлю під сумнів скромність інших.

— Чуєте, бароне. Він обіцяє вам мовчати, а ви й не помишляли просити його про це. Ну, справді, чарівний хлопчик!

— І я цілковито покладаюся на нього, — мовив барон. — Графе, — вів далі він, — вам би варто було завербувати його й запропонувати в пажі її високості.

— Готовий, якщо він згодний, — сміючись, сказав граф. — Хочете зайняти цю посаду, набагато більш приємну, ніж прусська служба? Так, дитя моє, тут не доведеться ні дути в мідні труби, ні відбивати на барабані збір, ні діставати удари шпіцрутенами, ні їсти хліб із товченої цегли, а тільки підтримувати шлейф і носити віяло прекрасної дами, жити в чарівному замку, брати участь в іграх і веселощах і виступати в концертах, що не

поступаються концертам Фрідріха. Що? Вас це не спокушає? Чи не сприймаєте ви мене, бува, за другого Мейєра?

— А хто ж ця велична й чарівна дама? — запитала, всміхаючись, Консуело.

— Маркграфиня-вдова Байрейтська, княгиня Кульмбахська, а нині моя прославлена дружина й володарка замку Росвальд у Моравії, — відповів граф Ґодіц.

Багато разів доводилося чути Консуело розповіді каноніси Вінцеслави фон Рудольштадт про генеалогію, шлюби й усякі події в князівських і аристократичних родах, великих і малих, як Німеччини, так і сусідніх із нею держав. Деякі з біографій вразили Консуело, і серед них була біографія графа Ґодіца-Росвальда, найбагатшого моравського вельможі. Вигнаний і знедолений батьком, обурений його розпустою, граф-авантюрист був відомий усім європейським дворам; нарешті він став обер-шталмейстером і коханцем маркграфині-вдови Байрейтської, потім таємно обвінчався з нею й відвіз її спочатку до Відня, а потім до Моравії; тут він успадкував статок батька, і його дружина виявилася власницею величезного багатства. Каноніса часто поверталася до цієї історії, вважаючи її досить скандальною, через те, що маркграфиня була можновладною принцесою, а граф — звичайним дворянином. Для неї це був привід обрушитися на нерівні шлюби й на шлюби по любові. Консуело, прагнучи зрозуміти кастові забобони дворянства й познайомитися з ними, робила висновки із цих розповідей і не забувала їх. Коли граф Ґодіц уперше назвав себе, їй одразу здалося, що з його ім'ям у неї пов'язані якісь неясні спогади; тепер же перед нею чітко постали всі обставини життя й романтичного шлюбу знаменитого авантюриста. Але про барона фон Тренка їй ніколи не доводилося чути. Тоді тільки починалася його нашуміла опала, і йому не дано було вгадати своє жахливе майбутнє. Отже, вона слухала розповіді графа, який не без хвастощів змальовував картину свого багатства. Буваючи при дворах, у маленьких і гордовитих герцогствах Німеччини, де з нього з презирством насміхалися, Ґодіц не раз червонів, відчуваючи, що на нього дивляться як на бідняка, що розбагатів завдяки дружині. Успадкувавши величезні маєтки, хвастаючись царською розкішшю свого моравського графства, він відтепер уважав честь свою відновленою й полюбляв підкреслювати свої нові переваги на заздрість дрібним володарям, біднішим, аніж він. Сповнений уваги й найніжнішої дбайливості до маркграфині, він, одначе, не вважав необхідною бездоганну вірність стосовно дружини, що була набагато старша за нього. А принцеса — чи тому, що вона відзначалася стійкістю поглядів і витонченим тактом, який був властивий її епосі й змушував заплющувати очі на багато чого, чи тому, що вважала неможливим, аби звеличений нею чоловік міг коли-небудь помітити зів'янення її краси, — не перешкоджала його пригодам.

Проїхавши кілька миль, подорожани зробили привал у містечку, де заздалегідь усе було приготовлено для прийому знатних гостей. Консуело і Йосиф, вийшовши з карети, хотіли тут попрощатися зі своїми рятівниками, але ті не погодилися, посилаючись на можливість нових зазіхань на них із боку вербувальників, що снують у цій місцевості.

— Ви не знаєте, — сказав їм Тренк (і він анітрошки не перебільшував), — до чого спритне й страшне це поріддя. Хоч би в яке місце освіченої Європи ви потрапили, якщо ви бідні й беззахисні, якщо ви фізично сильні або у вас є які-небудь обдарування, — ви ризикуєте потрапити в лабети цих шахраїв і

ґвалтівників. Їм відомі всі переходи через кордон, усі гірські стежки, всі путівці, всі підозрілі кубла, всі мерзотники, на підтримку й допомогу яких вони можуть розраховувати у разі потреби. Вони знають усі мови, всі говірки, тому що всюди побували й перепробували всі професії. Вони незрівнянно правлять кіньми, бігають, плавають, перестрибують через прірви, як справжні бандити. Вони майже всі поголовно сміливці, не знають утоми, спритні, безсоромні, мстиві, промітні й жорстокі. Це нелюди роду людського; ось із таких покидьків військова організація покійного короля Вільгельма Товстого[196] й набрала найцінніших агентів своєї могутності, кращих стовпів дисципліни. Вони наздоженуть дезертира в нетрях Сибіру, вирушать розшукувати його під кулями ворожого війська — винятково заради задоволення приправлять його назад до Пруссії, щоб там його повісили для науки іншим. Вони витягли з вівтаря священика, що служив обідню, тільки тому, що він був зростом п'ять футів і десять дюймів; викрали лікаря в дружини великого курфюрста; неодноразово доводили до люті старого маркграфа Байрейтського, викрадаючи його полк, що складається із двадцяти — тридцяти солдатів, причому він не наважувався навіть відкрито висловити своє обурення; вони перетворили на довічного солдата французького дворянина, що їхав кудись під Страсбург на побачення з дружиною й дітьми; хапали підданих цариці Єлизавети, уланів маршала Саксонського[197], пандурів[198] Марії-Терезії, угорських магнатів, польських вельмож, італійських співаків і, нарешті, жінок усіх національностей — цих нових сабінянок[199], яких вони силоміць видавали заміж за солдатів. Вони беруть усе, що попадеться; крім щедрої платні й дорожніх витрат, вони одержують відому премію з кожної голови, так ні, що я говорю, — з кожного дюйма зросту.

— Так, — мовила Консуело, — вони постачають людське м'ясо по стільки-то за унцію! Ах, ваш великий король — справжнє страховисько! Але будьте певні, пане бароне, можете говорити вільно: ви зробили величезне благодіяння, звільнивши бідолашного дезертира, і я зволів би винести катування, призначені йому, ніж вимовити слово, що може вам зашкодити.

Тренк, людина по натурі гаряча, не визнавав обережності, до того ж він був такий озлоблений незрозумілою для нього суворістю й несправедливістю Фрідріха, що йому робило гірку приємність викривати перед графом Ґодіцем беззаконня того самого державного ладу, свідком і співучасником злодіянь якого він був сам у дні свого благоденства, коли погляди його були не настільки справедливі й суворі. Тепер же, хоч він і дістав, незважаючи на таємні переслідування, важливе доручення до Марії-Терезії, очевидно завдяки довірі короля, барон починав ненавидіти свого володаря й занадто відверто виявляв свої почуття. Він змальовував графу страждання, рабство й розпач численної прусської армії, дуже цінної під час війни, але настільки небезпечної у мирний час, що довелося для приборкання її вдатися до системи нечуваного терору й жорстокості. Розповів і про епідемію самогубств, яка лютує в армії, і про злочини, вчинювані солдатами, навіть чесними й набожними, з єдиною метою домогтися смертного вироку й позбутися таким шляхом жахів життя, на яке їх прирекли.

— Чи повірите, — говорив він, — солдати жагуче прагнуть потрапити до лав так званих піддоглядних. Треба вам сказати, що ці піддоглядні поповнюються за рахунок рекрутів-іноземців (головним чином викрадених), а також за рахунок прусської молоді. На початку своєї військової кар'єри, що закінчується для них тільки разом із життям, усі вони, особливо в перші

роки, впадають у безмірний розпач. Їх розбивають на ряди і, як у мирний, так і у воєнний час, змушують марширувати попереду шеренги солдатів більш покірних — або більш рішучих, — кожен із яких дістав наказ стріляти в кожного, хто йде перед ним, при найменшій спробі до втечі або непокори. Якщо ж шеренга, якій доручено цю екзекуцію, не виконає її, то наступна за нею шеренга, що складається з людей іще більш байдужих і більш жорстоких (а такі зустрічаються серед старих, зачерствілих вояків і добровольців, майже поголовних негідників), зобов'язана стріляти в обидві передні, і так далі, у випадку якщо й третя схибить при виконанні екзекуції, то — наступна, і так далі. Таким чином, кожний солдат має під час бою ворога перед собою й ворога позаду, але близьких — товаришів або братів по зброї — немає ні в кого. Усюди насильство, смерть і жах. Тільки таким чином, говорить великий Фрідріх, створюються непереможні солдати. Отож у цих саме лавах і домагається юний прусський солдат бажаного місця, а домігшись його і втративши всяку надію на порятунок, він кидає зброю й тікає, щоб викликати на себе кулі своїх товаришів. Цей розпачливий порив рятує деяких; їм часом ціною ризику й неймовірної небезпеки вдається втекти, а іноді й перейти до ворога. Король прекрасно знає, з яким жахом ставляться в армії до його залізного ярма. І вам, можливо, відомий дотеп, що він його сказав своєму племінникові, герцогові Брауншвайгському, який був присутнім на одному з його великих оглядів і не переставав захоплюватися прекрасною виправкою солдатів і блискучими маневрами війська.

«Вас дивує, — звернувся до нього Фрідріх, — таке збіговисько красенів і цілковита їхня єдність, а мене незрівнянно більше дивує щось інше».

«Що ж?» — запитав молодий герцог.

«Та те, що нам із вами не загрожує серед них небезпека», — відповів король.

— Бароне, дорогий бароне! — заперечив граф Ґодіц. — Це зворотний бік медалі. Чудес люди не творять. Чи міг би Фрідріх бути найвидатнішим полководцем свого часу, якби він відзначався голубиною лагідністю?.. Знаєте що? Не говоріть більше про нього. А то, мабуть, ви змусите мене, природного ворога Фрідріха, захищати короля проти вас, його ад'ютанта й улюбленця!

— По тому, як він поводиться зі своїми улюбленцями, коли на нього найде примха, можна судити про те, як він ставиться до рабів. Але ваша правда: не будемо більше говорити про нього, а то в мене є диявольське бажання повернутися в ліс і власними руками передушити його старанних постачальників людського м'яса, яких я пощадив через дурну й боягузливу розсудливість!

Великодушна гарячність барона припала до душі Консуело. Вона з цікавістю слухала його жваві розповіді про прусське військове життя, але не знала, що в сміливому обуренні барона є частка особистого невдоволення, тоді як їй він здавався людиною винятково шляхетною. Справді, у душі Тренка була безсумнівна шляхетність. Гордий молодий красень не був народжений для низькопоклонства. Він дуже відрізнявся від свого новопридбаного в дорозі друга, гордовитого багатія Ґодіца. Граф, що в дитинстві сповнював жахом і розпачем своїх вихователів, нарешті дістав змогу діяти самостійно, і хоча тепер він уже вийшов із віку буйних витівок, усе-таки в його манерах і

розмовах залишилося багато хлоп'ячого; і це суперечило його геркулесовій фігурі й гарному обличчю, що трохи поблякло за сорок років постійної нездержливості й перевтоми. Поверхові знання, якими він інколи любив хвастонути, були почерпнуті ним винятково з романів, із модної філософії та з відвідування театрів. Він уявляв себе артистом, але й у цьому, як у всьому, йому бракувало витонченості й глибини. Однак його панська постава, вишукана люб'язність і веселі дотепи зачарували юного Гайдна, і він подобався йому набагато більше, ніж барон, можливо, ще тому, що до останнього з явною цікавістю ставилася Консуело.

Барон, навпаки, здобув добру освіту. Хоча блиск придворного життя й егоїзм кипучої молодості настільки захоплювали його часом, що він забував про істинну цінність людської величі, у глибині душі його збереглися незалежність почуттів і твердість принципів, вироблених серйозним читанням і добрим вихованням. Його гордий характер міг змінитися під впливом лестощів і догідництва, але досить було найменшої несправедливості, щоб він розлютився і втратив самовладання. Красень паж Фрідріха омочив губи в кубку з отрутою, але любов — любов безмежна, смілива, екзальтована — знову воскресила в ньому відвагу й твердість. Уражений у саме серце, він підвів голову, кидаючи виклик тиранові, що прагнув поставити його на коліна.

У той час, про який ми оповідаємо, йому було на вигляд не більше двадцяти років. Цілий ліс каштанового волосся, яким він не хотів жертвувати заради дисциплінарних установлень Фрідріха, отіняв його високе чоло. Гарної статури, з очима, що іскряться, чорними як смола вусиками й білими як алебастр, але сильними, як в атлета, руками, він мав голос не менш свіжий і мужній, аніж його лице, думки й любовні сподівання. Консуело все думала про таємничу любов, про яку він безперестану згадував, але це почуття вже не здавалось їй смішним з тієї хвилини, як дівчина помітила, що пориви відвертості змінювалися в барона раптовою стриманістю, що вказувало на природну безпосередність і цілком зрозумілу недовіру, що породжувала постійну внутрішню боротьбу із самим собою та з долею. Консуело мимоволі раз у раз замислювалася над тим, хто ж дама серця юного красеня, і ловила себе на думці, що якнайщиріше бажає успіху цим двом романтичним закоханим. День здався їй не настільки довгим, як вона очікувала, боячись тяжкого перебування віч-на-віч з двома незнайомцями з далекого їй кола. У Венеції вона дістала уявлення про ввічливість, а в замку Велетнів набула звички до неї, так само як і до м'яких манер та вишуканого мовлення, що були приємною особливістю того товариства, яке у ті часи заведено було називати добірним. Із властивою їй стриманістю вона не вступала в розмову, поки до неї не звернуться, і спокійно обмірковувала на волі все, про що їй доводилося чути. Ні барон, ні граф, очевидно, не помітили, що вона переодягнена. Барон не звертав ніякої уваги ні на неї, ні на Йосифа: якщо він і кидав їм кілька слів, то робив це між іншим, продовжуючи почату розмову з графом; але незабаром, захопившись, він забував навіть і про нього, розмовляючи, здавалось, із власними думками, як людина, чий розум живиться власним внутрішнім вогнем. Що ж стосується графа, то він був то поважний, як монарх, то жвавий, як французька маркіза. Він виймав із кишені тонкі таблички зі слонової кістки й щось заносив на них із зосередженим виглядом мислителя чи дипломата, потім, наспівуючи, перечитував, і Консуело бачила, що це французькі солоденько-любовні віршики. Часом він декламував їх баронові, а той, не слухаючи, вважав їх чудесними. Іноді граф покровительським тоном звертався до Консуело, запитуючи її з робленою скромністю:

— Як вам вірші, юний мій друже? Адже ви розумієте по-французькому, чи не так?

Консуело набридла вдавана поблажливість Ґодіца, який, очевидно, хотів її вразити; вона не стрималася й указала йому на дві-три помилки в його чотиривірші «До краси». Мати навчила Консуело гарним зворотам в іноземних мовах, якими сама співала з легкістю й навіть деякою вишуканістю. Консуело, допитлива й музикальна, в усьому шукаючи гармонію, міру та ясність, згодом глибше засвоїла із книг правила різних мов. Вправляючись у перекладі ліричних віршів і пристосовуючи іноземні слова до народних пісень, вона звертала особливу увагу на наголоси, щоб орієнтуватись у вимові й ритмі. Таким шляхом їй удалося добре вивчити віршування декількох мов, а тому не коштувало великих зусиль вказати моравському поетові на його огріхи.

Захоплений знаннями Консуело, але не в змозі засумніватись у своїх власних, Ґодіц звернувся за третейським судом до барона, і той виявився настільки компетентним у цьому питанні, що погодився з думкою маленького музиканта. Із цієї хвилини граф зайнявся винятково Консуело, не підозрюючи, очевидно, ні її справжнього віку, ні статі. Він тільки запитав, де він здобув освіту, що так добре засвоїв закони Парнасу.

— В одній безкоштовній співочій школі у Венеції, — лаконічно відповіла Консуело.

— Очевидно, навчання в цій країні поставлено краще, ніж у Німеччині. А де навчався ваш товариш?

— При віденському соборі, — відповів Йосиф.

— Діти мої, — продовжував граф, — ви обоє здаєтеся мені й розумними й здібними. На першій же нашій зупинці я вас проекзаменую з музики, і якщо виправдається те, що обіцяють ваші обличчя й манери, я запрошую вас до свого оркестру або до театру в Росвальді. Я дійсно хочу представити вас маркграфині. Що ви на це скажете? Га? Це було б великим щастям для вас, хлопчики.

Консуело ледь стримала сміх, почувши, що граф збирається екзаменувати з музики її й Гайдна. Вона лише шанобливо поклонилася, роблячи неймовірні зусилля, щоб не розреготатися. Йосиф же, відчуваючи всі вигоди нового протегування, подякував і не відмовився. Граф знову взявся за свої таблички й прочитав Консуело половину маленького, на диво кепського й повного грубих помилок лібрето італійської опери, яке він сам збирався покласти на музику й поставити в день іменин дружини у власному театрі, із власними акторами, у власному замку, вірніше — у власній «резиденції», адже, вважаючи себе завдяки шлюбу з маркграфинею принцом, він інакше не висловлювався.

Консуело час від часу підштовхувала Йосифа ліктем, бажаючи звернути його увагу на промахи графа. Помираючи від нудьги, вона говорила собі, що коли знаменита красуня спадкоємного маркграфства Байрейтського та князівства Кульмбахського дала захопити себе подібними мадригалами, то, незважаючи на свої титули, любовні пригоди й роки, вона, мабуть, особа вкрай легковажна.

Читаючи й декламуючи, граф їв цукерки, щоб зм'якшити горло, і раз у раз пригощав ними своїх юних супутників, а ті, не маючи із учорашнього дня в роті ні макової росинки й умираючи від голоду, глитали, через брак кращої, цю їжу, здатну скоріше обдурити голод, аніж угамувати його. Кожне з них думало про себе, що й цукерки й вірші графа вельми несмачні.

Нарешті, вже надвечір, на обрії з'явилися кріпосні стіни й шпилі того самого Пассау, куди, як Консуело думала ще цього ранку, їй ніколи не дістатися. Після пережитої небезпеки і жахів вона майже так само зраділа цьому місту, як іншим часом зраділа б Венеції. Коли вони переправлялися через Дунай, вона не стрималася й радісно потисла руку Йосифу.

— Це ваш брат? — запитав граф; дотепер йому не спадало на думку задати це питання.

— Так, ваша ясновельможносте, — навмання відповіла Консуело, щоб відкараскатися від розпитування цікавого графа.

— Одначе ви зовсім не схожі один на одного, — сказав граф.

— А скільки дітей не схожі на своїх батьків! — весело зауважив Йосиф.

— Виходить, ви не разом виховувалися?

— Ні, ваша ясновельможносте. При нашому кочовому способі життя виховуєшся де і як удасться.

— Не знаю чому, але мені здається, — мовив граф, притишуючи голос, — що ви не простого походження. Все у вас самих і у вашій розмові відзначається природженою шляхетністю.

— Я зовсім не знаю, якого я походження, ваша ясновельможносте, — відповіла, сміючись, Консуело, — мабуть, мої предки були музикантами, тому що я найбільше на світі люблю музику.

— Чому ви одягнені моравським селянином?

— Та тому що в дорозі одяг мій зносився, і я купив на ярмарку те, що ви на мені бачите.

— Так ви були в Моравії? Мабуть, ще й у Росвальді?

— Авжеж, ваша ясновельможносте, був у його околицях, — пустотливо відповіла Консуело, — я віддалік бачив, не наважившись наблизитися, ваш розкішний маєток, ваші статуї, ваші каскади, ваші сади, ваші гори й ще бозна-що! Справжні чудеса, чарівний палац!

— Ви все це бачили? — вигукнув граф, зачудувавшись, що не знав цього раніш, і не здогадуючись, що Консуело, прослухавши цілих дві години поспіль опис принад його резиденції, могла зі спокійною совістю повторити слідом за ним усе чуте. — О! У такому разі ви маєте палко жадати повернутися туди, — сказав він.

— Просто горю з нетерплячки — особливо тепер, після того як я мав щастя познайомитись із вами, — відповіла Консуело, якій хотілось познущатися над графом, аби помститися йому за читання лібрето.

Тут вона легко вистрибнула із човна, на якому вони щойно переправилися через ріку, і вигукнула з перебільшеним німецьким акцентом:

— О Пассау! Вітаю тебе!

Карета підвезла їх до будинку багатого вельможі, друга графа. Він сам був відсутній, але все було приготовлено для тимчасового перебування графа. Їх чекали, і служники поралися коло вечері, яку незабаром було подано. Граф, що діставав особливе задоволення від розмов зі своїм маленьким музикантом (так він називав Консуело), охоче посадив би його за свій стіл, але здійснити це бажання перешкодила йому думка, що це може не сподобатися баронові. Консуело ж і Йосиф були дуже раді попоїсти в людській і без усяких заперечень сіли за стіл зі служниками. Гайдну взагалі ще не доводилося користуватися більшою пошаною у вельмож, які допускали його на свої бенкети. І хоча мистецтво й зробило його настільки витонченим, що він прекрасно розумів, яке образливе таке ставлення, він без фальшивого сорому завжди пам'ятав, що його мати колись була куховаркою у власника їхнього села. І пізніше, коли Гайдн досяг розквіту свого таланту, він як людина не користувався більшою увагою у своїх покровителів, хоча вже в той час уся Європа високо цінувала його як артиста. Він прослужив двадцять п'ять років у князя Естерґазі; і говорячи «прослужив», ми не маємо на увазі, що це була тільки служба музиканта. Паер[200] бачив його із серветкою під пахвою й при шпазі: він стояв, відповідно до звичаю того часу й тієї країни, за стільцем свого хазяїна й виконував обов'язки метрдотеля, тобто старшого лакея.

Консуело із самого дитинства, коли вона бурлакувала з матір'ю-циганкою, не доводилось їсти зі слугами. Її дуже забавляла поважність цих лакеїв знатного будинку: почуваючи себе приниженими товариством двох маленьких фіглярів, вони посадили їх окремо, в кінці столу, і наділяли їх найгіршими шматками. Але завдяки голоду й природженій помірності в їжі наші молодики визнали все чудовим. Коли ж їхня веселість обеззброїла гордовиті душі двірні, їх попросили пограти за десертом для звеселяння «панів лакеїв». Йосиф відплатив їм за презирство, з великою готовністю зігравши для них на скрипці, а Консуело, що майже встигла забути ранкові хвилювання й муки, почала було співати, як раптом їх викликали до графа й барона, що самі вирішили розважитися музикою.

Відмовити не було ніякої можливості. Після допомоги, яку надали їм вельможі, Консуело вважала б усяку відмовку невдячністю; та до того ж відмовлятися співати під приводом утоми або хрипоти було б зовсім не легким вивертом, тому що хазяї тільки-но чули її спів, який доносився з людської.

Вона пішла слідом за Йосифом, готовим однаково оптимістично ставитися до всіх перипетій їхніх мандрів. Увійшовши до розкішної зали, де обидва вельможі, спершись ліктями на стіл, залитий світлом двадцяти свічок, допивали останню пляшку угорського, Консуело і Йосиф зупинились, як належало бродячим музикантам, біля дверей і приготувалися виконати маленькі італійські дуети, розучені в горах.

— Увага! Перш ніж почати, — лукаво сказала Консуело Йосифу, — пам'ятай, що пан граф збирається екзаменувати нас із тобою з музики. Постараймося ж не провалитися!

Граф був дуже потішений цим зауваженням. Барон поклав на перевернуту тарілку портрет своєї таємничої Дульцінеї й, очевидно, зовсім не був налаштований слухати спів.

Консуело намагалася не виявляти ні свого голосу, ні свого вміння співати. Її удавана стать не допускала бархатистості звуку, а в тому віці, якого надавав їй хлоп'ячий костюм, вона не могла мати закінченої музичної освіти. Консуело співала дитячим тембром, трохи різким і мовби передчасно розбитим через зловживання співом на відкритому повітрі. Вона вважала забавним наслідувати наївний, недотепний спів і сміливі короткі фіоритури вуличних хлопчиків Венеції. Але хоч як чудово грала вона цю музичну пародію, в її жартівливій грайливості було стільки природженого смаку, дует був проспіваний із таким вогнем, так дружно, сама народна пісня була така свіжа й оригінальна, що барон, прекрасний музикант і вроджений артист, поклав на місце портрет, підвів голову, став схвильовано соватися на стільці й нарешті голосно зааплодував, вигукнувши, що ніколи в житті не чув такої справжньої, зворушливої музики. Графові ж Ґодіцу, вихованому на творах Фукса, Рамо[201] й інших класичних авторів, набагато менше сподобалися й сам жанр і виконання. Він вважав, що барон — північний варвар, і обоє хлопчиків, якими він опікувався, щоправда, досить тямущі учні, але йому доведеться витягати їх за допомогою своїх уроків із мороку неуцтва. У нього була манія самому навчати своїх артистів, і він мовив повчальним тоном, хитаючи головою:

— Непогано, але доведеться багато переучувати. Нічого! Не біда! Все це ми виправимо!

Граф уже уявляв, що Консуело і Йосиф його власність і входять до складу його капели. Він попросив Гайдна пограти на скрипці, і позаяк тому не було ніякої підстави приховувати своє обдарування, юнак чудово виконав невелику, але дивовижно талановиту власну річ. Цього разу граф залишився цілком задоволений.

— Ну, тобі місце вже забезпечене, — сказав він, — будеш у мене першою скрипкою; ти мені цілком підходиш. Але ти будеш також займатися на віолі д'амур[202], це мій улюблений інструмент, я навчу тебе грати на ньому.

— Пан барон також задоволений моїм товаришем? — запитала Консуело Тренка, що знову поринув у роздуми.

— Настільки задоволений, — відповів барон, — що якщо коли-небудь мені доведеться жити у Відні, я не побажаю мати іншого вчителя, крім нього.

— Я буду вчити вас на віолі д'амур, — запропонував граф, — віддайте мені перевагу.

— Я віддаю перевагу скрипці й цьому вчителеві, — відповів барон, що виявляв, незважаючи на всю свою стурбованість, незрівнянну відвертість.

Він узяв скрипку й зіграв з великою чистотою й виразністю кілька пасажів із щойно виконаної Йосифом п'єси. Віддаючи скрипку, він сказав юнакові з непідробною скромністю:

— Мені хотілося показати, що я годжуся вам тільки в учні й можу вчитися старанно та з увагою.

Консуело попросила його зіграти ще що-небудь, і він виконав її прохання без усякої манірності. У нього були й талант, і смак, і розуміння. Ґодіц розсипався в перебільшених похвалах самій речі.

— Вона не дуже гарна, — відповів Тренк, — тому що це мій твір. Але все-таки я люблю її, бо вона сподобалася моїй принцесі.

Граф скорчив гримасу, ніби бажаючи сказати, що барон має зважувати свої слова. Але Тренк не звернув на це ніякої уваги й, глибоко замисливши, протягом кількох хвилин продовжував водити смичком по струнах, потім, кинувши скрипку на стіл, устав і закрокував по кімнаті, потираючи рукою чоло. Нарешті він підійшов до Ґодіца і сказав:

— Добраніч, дорогий графе. Я мушу виїхати звідси до зорі, замовлена карета приїде за мною о третій годині. Позаяк ви думаєте провести тут весь ранок, ми, цілком імовірно, побачимося тільки у Відні. Щасливий буду знову зустрітися з вами і ще раз подякувати вам за приємну подорож, яку ми здійснили разом. Усім серцем відданий вам на все життя.

Вони кілька разів потисли один одному руки; виходячи з кімнати, барон підійшов до Йосифа й, даючи йому трохи золотих, проговорив:

— Це аванс за уроки, які я попрошу вас давати мені у Відні. Ви знайдете мене в прусському посольстві.

Кивнувши потім на прощання Консуело, він сказав:

— А тебе, якщо коли-небудь зустріну барабанщиком або сурмачем у своєму полку, візьму із собою, й ми разом утечемо, чуєш?

І, ще раз поклонившись графові, він вийшов.

Розділ 73

Тільки-но граф Ґодіц залишився наодинці зі своїми музикантами, він відчув себе вільніше й став дуже говіркий. Найбільшою його пристрастю було удавати із себе регента й грати роль імпресаріо; отже, він побажав негайно зайнятись освітою Консуело.

— Іди сюди й сідай, — сказав він їй. — Ми тут самі, а слухати уважно не можна, коли люди перебувають одне від одного бозна на якій відстані. Сідайте й ви, — звернувся він до Йосифа, — і отримуйте користь із уроку.

— Ти не вмієш вивести жодної трелі, — вів далі він, знову звертаючись до знаменитої оперної співачки. — Слухайте обоє гарненько, ось як це робиться.

І він проспівав найпростішу фразу, додавши до неї найвульгарнішим чином кілька фіоритур.

Консуело, бавлячись, повторила фразу, навмисно зробивши трель не так, як він показав.

— Не те! — закричав граф громовим голосом, ударяючи кулаком по столі. — Ви не слухаєте!

Він знову повторив фразу, а Консуело із найсерйознішим виглядом іще більш вигадливо й безнадійно погано обірвала фіоритуру, удаючи, начебто старається щосили. Йосиф задихався від судорожного сміху й навмисно кашляв, аби приховати це.

— Ла-ла-ла-трала-тра-ла, — співав граф, передражнюючи свого недотепного учня й підстрибуючи на стільці так, якби він відчував найбільший гнів, хоча насправді був далекий від цього, але вважав гнів необхідною ознакою натхненного вчителя із сильним характером. Консуело потішалася над ним добрих чверть години, а потім, познущавшись досхочу, раптом проробила трель із усією чистотою, на яку тільки була здатна.

— Браво! Бравісимо! — вигукнув граф, у захваті відкидаючись на спинку стільця. — Нарешті! Чудово! Я знав, що змушу вас це проробити. Дайте мені першого-ліпшого мужлая, і я за один день поставлю йому голос і навчу його так, як іншим, мабуть, не вдасться й за цілий рік! Ну, повтори цю фразу й чітко проспівай усі ноти, але легко, начебто не торкаючись їх… А отак іще краще! Прекрасно! Так, ми дещо з тебе зробимо!

І граф витер собі чоло, хоча на ньому не було жодної краплинки поту.

— А тепер, — мовив він, — перейдемо до трелі з каденцією на одному подиху. — І він показав, як виконувати її, причому його виконання відрізнялося тією шаблонною легкістю, яку здобувають пересічні хористи, наслідуючи солістів, чиєю технікою вони захоплюються, і уявляючи себе не менш майстерними співаками.

Консуело ще раз потішила себе, постаравшись викликати вибух напускного гніву, — улюблений прийом графа, коли він сідав на свого коника; закінчила вона такою довершеною та тривалою каденцією, що Ґодіц мимоволі закричав:

— Досить! Досить! Вийшло! Нарешті ти зрозумів! Я був упевнений, що відкрию тобі, у чому тут секрет. Ну, тепер займемося руладою. Ти засвоюєш усе з дивною легкістю, хотів би я завжди мати таких учнів.

Консуело, яку вже почали долати сон і втома, скоротила урок. Вона покірно проробила всі рулади, які наказував педагог-магнат, хоча вони й були

досить поганого смаку, і навіть заспівала своїм природним голосом, не боячись більше видати себе, позаяк граф був схильний усе приписувати собі, не виключаючи блиску й божественної чистоти її голосу.

— Наскільки все яснішає в міру того, як я показую, яким чином треба відкривати рот і подавати звук! — із тріумфом вигукнув граф, звертаючись до Йосифа. — Ясність у викладанні, наполегливість і приклад — ось три умови, дотримуючись яких можна дуже швидко зробити з людини співака й декламатора. Завтра ми знову займемося, тому що нам треба пройти десять уроків, після чого ви навчитеся співати. Доведеться проробити цілий ряд складних вправ. А тепер ідіть відпочивати, я звелів приготувати для вас кімнати в палаці. Пробуду я тут у справах до полудня. Після сніданку ви поїдете зі мною до Відня. Відтепер уважайте себе начебто на службі в мене. Для початку, Йосифе, підіть і скажіть моєму камердинерові, щоб він прийшов посвітити мені до моєї кімнати. А ти, — звернувся він до Консуело, — запишися й повтори останню руладу. Я не цілком задоволений нею.

Не встиг Йосиф вийти, як граф, узявши обидві руки Консуело у свої й дуже виразно дивлячись на неї, спробував пригорнути її до себе. Зупинившись на перерваній руладі, Консуело подивилася на графа з великим подивом, вирішивши, що він хоче змусити її відбивати такт, але, помітивши його збуджений погляд і розпусну посмішку, вона різким рухом вирвала руки й відсунулася до кінця столу.

— Он як! Ви бажаєте грати неприступність! — сказав граф, повертаючись до свого безтурботно-зверхнього тону. — Так виходить, любонько, у нас є маленький коханий?! Бідолаха дуже непоказний, і я сподіваюся, що із сьогоднішнього дня ви відмовитеся від нього. Доля ваша буде забезпечена, якщо ви не будете вагатися, тому що я не люблю зволікань. Ви чарівна дівчинка, розумна, лагідна й дуже мені подобаєтесь; я з першого погляду побачив, що ви не створені для того, щоб валандатися по дорогах із цим шалапутом. Про нього я подбаю. Відправлю до Росвальда і влаштую його долю. А ви залишитесь у Відні; я оселю вас у чарівній квартирці, і якщо ви будете розсудливі й скромні, то навіть уведу вас до вищого світу. Навчившись музики, ви станете примадонною мого театру, і коли я відвезу вас до своєї резиденції, ви знову побачитеся зі своїм випадково зустрінутим дружком. Ну, так вирішено?

— Авжеж, пане графе, — відповіла дуже серйозним тоном, відважуючи глибокий уклін, Консуело, — звичайно, вирішено!

У цю хвилину Йосиф повернувся з камердинером, який ніс два канделябри, і граф вийшов, злегка поплескавши по щоці Йосифа й багатозначно посміхнувшись Консуело.

— От уже справжній дивак! — сказав Йосиф свой супутниці, тільки-но залишився з нею наодинці.

— Навіть більш ніж справжній, — задумливо відгукнулася Консуело.

— Але все це не так важливо, — вів далі Йосиф, — а людина він — найпрекрасніша у світі й у Відні буде мені дуже корисний.

— Так, у Відні, мабуть, скільки тобі буде завгодно, але в Пассау цьому не бувати, попереджаю тебе. Де наші речі, Йосифе?

— На кухні. Зараз сходжу за ними й однесу до наших кімнат: кажуть, вони чарівні. Нарешті ми виспимось!

— Простак ти, Йосифе, як я подивлюся, — мовила Консуело, знизуючи плечима. — Ну, — додала вона, — хутко йди за речами й попрощайся зі своєю гарною кімнатою та гарним ліжком, де ти збирався так славно виспатися. Ми зараз же йдемо із цього будинку, чуєш? Квапся, а то, імовірно, незабаром замкнуть двері.

Иосифу все це здалося сном.

— От тобі й на! — вигукнув він. — Невже ці знатні вельможі теж вербувальники?

— Графа я ще більше боюся, ніж Мейєра, — з роздратуванням відповіла Консуело. — Ну, біжи без вагань, а то я кину тебе й піду сама.

У тоні й виразі обличчя Консуело було стільки рішучості й енергії, що розгублений, схвильований Гайдн негайно скорився. Через три хвилини він повернувся з дорожньою торбою, де були його зошити й пожитки, а ще через стільки ж вони, вийшовши ніким не помічені з палацу, дісталися вже передмістя.

Тут вони ввійшли на якийсь жалюгідний постоялий двір і зняли дві маленькі кімнатки, сплативши за них наперед, аби мати можливість без усякої затримки піти коли їм заманеться.

— Але все-таки чи не скажете ви мені причину цієї нової тривоги? — запитав Гайдн Консуело, побажавши їй спокійної ночі на порозі її кімнати.

— Спи спокійно, — відповіла вона, — скажу тобі двома словами, що тепер нам особливо боятися нема чого. Пан граф, кинувши свій орлиний погляд, розгледів, що я жінка, і зробив мені честь, освідчившись, що дивно потішило моє самолюбство. Добраніч, друже Беппо. Утікаємо ми вдосвіта. Я постукаю у двері й розбуджу тебе.

Наступного дня сонце, що сходило, опромінило наших юних мандрівників, коли вони плили вже за течією по швидкоплинному Дунаю, охоплені такою чистою радістю й із серцем таким спокійним, як води красуні ріки. Їх за плату взяв на своє суденце старий човняр, який віз товари до Лінца. Добрий старий припав їм до душі й не заважав їхній розмові. Він не розумів ні слова по-італійському, а оскільки його човен був дуже-таки навантажений, то він не взяв інших пасажирів; нарешті вони відчули себе в безпеці й відпочивали тілом і душею, чого вельми потребували. Погода була чудова, і вони насолоджувалися чудесними краєвидами, які щохвилини миготіли перед їхніми очима. На човні був маленький, дуже чистенький трюм, куди Консуело могла спускатися, щоб дати відпочити очам від блискотіння водної гладі. Але за останні дні вона так звикла бути просто неба і на пригріві, що воліла проводити майже увесь час лежачи на тюках, дивлячись на скелі й

дерева, що ніби тікали від неї. На дозвіллі вона музикувала з Гайдном, а забавний спогад про меломана Ґодіца, якого Йосиф називав «маестроманом», вносив багато веселощів у їхню наївну балаканину. Йосиф чудово копіював графа й зі зловтіхою думав про його розчарування. Їхній сміх і пісні веселили й зачаровували старого човняра, що, як усякий добрий німецький бідняк, палко любив музику. Він теж співав їм свої пісні, від яких немов віяло рікою, і Консуело перейняла від нього наспіви й слова. Остаточно ж вони завоювали серце старого, почастувавши його вдосталь на першій же пристані, де вони закупили їстівних припасів на цілий день. Цей день був найбільш мирним і найбільш приємним із усіх днів їхньої подорожі.

— Що за чудо барон фон Тренк! — вигукнув Йосиф, розмінюючи один із блискучих золотих, отриманих од вельможі. — Йому я зобов'язаний тим, що, нарешті, у змозі позбавити божественну Порпоріну втоми, голоду, небезпеки — словом, усіх зол, які тягне за собою вбогість. Але ж мені спершу не сподобався цей шляхетний, доброзичливий барон!

— Так, — сказала Консуело, — ви віддавали перевагу графу. Тепер я така щаслива, що цей меломан обмежився лише обіцянками й не забруднив наших рук своїми благодіяннями.

— Зрештою ж ми зовсім нічим йому не зобов'язані, — вів далі Йосиф. — Кому прийшла думка поборотися з вербувальниками й хто зважився на це? Барон. Графові було зовсім байдуже, а пішов він на це тільки з люб'язності до барона й через гарний тон. Хто ризикував життям і кому куля пробила капелюх біля самого черепа? Знов-таки баронові. Хто поранив, а можливо, й уклав на місці мерзенного синьйора Пістолета? Барон. Хто врятував дезертира, може, на шкоду собі й навіть піддаючи себе гніву свого страшного володаря? Нарешті, хто поставився до вас із повагою і зробив вигляд, що не здогадується про те, що ви жінка? Хто осяг красу ваших італійських арій і принадність вашої манери співати?

— А також талант маестро Йосифа Гайдна! — додала, всміхаючись, Консуело. — Барон! Усе той же барон!

— Звичайно! — вів далі Гайдн, бажаючи відплатити дівчині за її лукавий натяк. — І, можливо, на велике щастя відсутньої шляхетної й дорогої істоти, про яку йшлося, освідчення в коханні божественна Порпоріна вислухала з вуст безглуздого графа, а не хороброго, чарівного барона!

— Беппо! — відповіла зі смутною посмішкою Консуело. — Відсутні здобувають вади тільки в очах людей із невдячним, низьким серцем. Ось чому великодушному, щирому баронові, закоханому в таємничу красуню, не могло спасти на думку до мене залицятися. Запитайте самого себе: пожертвували б ви так легко любов'ю до своєї нареченої й вірністю до неї заради першого випадкового захоплення?

Беппо важко зітхнув.

— Ви не можете бути ні для кого «першим випадковим захопленням», — сказав він, — і… якби барон забув, побачивши вас, і колишні й теперішні захоплення, йому легко можна було б це простити.

— Ви щось стаєте, Беппо, дамським догідником і підлесником! Видно, на вас вплинуло товариство пана графа, але бажаю вам ніколи не одружитись із маркграфинею й ніколи не довідатись, як обходяться з любов'ю, одружившись із грошима!

Дістався надвечір Лінца, молоді подорожани нарешті заснули без страху та турбот про завтрашній день. Прокинувшись, Йосиф негайно ж побіг купити взуття, білизну, деякі вишукані дрібниці чоловічого туалету не тільки для себе, але головним чином для Консуело, щоб вона, перетворившись на «молодця» і «красеня», як вона жартуючи висловилася, могла оглянути місто й околиці.

Старий човняр обіцяв, якщо знайде вантаж для доставки в Мелк, знову забрати їх до себе «на борт» і прокатати по Дунаю ще миль двадцять.

Вони провели день у Лінці, піднімалися на пагорб, оглядали укріплений замок біля його підніжжя й інший — на вершині, звідки могли споглядати закрути величної ріки серед родючих рівнин Австрії. Звідси ж вони побачили те, що досить їх розвеселило, — карету графа Ґодіца, яка врочисто в'їжджала до міста. Вони впізнали екіпаж і ліврею лакеїв і, користуючись тим, що граф за дальністю відстані їх не міг помітити, бавилися, глумливо кланяючись йому до землі. Нарешті ввечері, спустившись на берег, вони застали свій човен навантаженим товарами для доставки в Мелк і з радістю знову домовилися зі старим керманичем щодо переїзду. Вийшли вони з Лінца до світанку; зірки ще сяяли над їхніми головами й відбивалися в хиткій поверхні ріки, перетворюючись на срібні струмки, що розбігалися по ній. Цей день був не менш приємний, аніж попередній. Одне тільки засмучувало Гайдна: вони наближалися до Відня, і подорож, про страждання й небезпеки якої він забув, пам'ятаючи тільки чудові хвилини, мусила незабаром добігти кінця. У Мелку їм не без жалю довелося розстатися зі своїм добрим керманичем. На інших суднах, якими вони могли скористатися, вже не було б ні такої самоти, ні такої безпеки. До того ж звивини ріки набагато подовжували шлях до Відня, а Консуело хотілося бути скоріше на місці. Вона почувала себе відпочилою, посвіжілою, готовою до всяких несподіванок, а тому запропонувала Йосифу продовжувати шлях пішки, поки не трапиться яка-небудь підходяща оказія. Їм залишалося до Відня ще з двадцять льє, і цей спосіб пересування, звичайно, був не із швидких. Але справа в тому, що, хоча Консуело й запевняла себе, начебто жадає знову вдягти жіноче плаття й повернутися до життєвих зручностей, у глибині душі вона, як і Йосиф, зовсім не прагнула так скоро завершити подорож. Вона була занадто артистичною натурою, щоб не любити волі, випадковостей, виявів мужності й спритності, картин природи, які постійно змінюються і які по-справжньому може оцінити тільки пішохід, і, нарешті, романтичних пригод, що супроводжують бродяче й відлюдне життя.

Я називаю це життя відлюдним, читачу, прагнучи висловити те заповітне й таємниче почуття, що його, мабуть, вам легше зрозуміти, ніж мені пояснити. Мені здається, що для висловлення цього стану душі в нашій мові не знайдеться визначення, але ви зрозумієте його, якщо вам доводилося подорожувати пішки де-небудь далеко, самому, або зі своїм другим «я», або, зрештою, подібно до Консуело, із привітним товаришем, веселим, послужливим і вашим однодумцем. І якщо у вас не було якої-небудь невідкладної турботи або приводу для занепокоєння, ви, напевно, відчували в такі хвилини дивну, може, навіть трохи егоїстичну, радість, говорячи собі: ніхто не турбується

про мене, і я ні про кого не турбуюся! Ніхто не знає, де я! Ті, хто панує над моїм життям, марно стали б мене шукати, — вони не знайдуть мене в цьому нікому невідомому, новому для мене самого куточку, де я знайшов притулок. Ті, кого моє життя зачіпає й хвилює, відпочинуть від мене, як і я від них. Я цілком належу собі — і як володар і як раб. Тому що серед нас, о читачу, немає жодної людини, яка по відношенню до деяких людей не була б одночасно й трохи рабом і трохи володарем, хочеш не хочеш, не усвідомлюючи цього й не прагнучи цього.

Ніхто не знає, де я!? Почуття самотності, безсумнівно, має свою принадність — свою невимовну принадність, жорстоку на перший погляд, справедливу й солодку по суті. Ми народжені для взаємного спілкування. Шлях обов'язку довгий і суворий, обрієм йому слугує смерть, яка, може статися, коротша однієї ночі відпочинку. Отже, у дорогу! Уперед, не жаліючи ніг! Однак, якщо нам трапиться настільки рідкісна, але добра нагода, коли відпочинок може бути безневинним, а усамітнення не викликає докорів сумління, і перед нами стежка, що потопає в зелені, — скористаємося кількома годинами самоти й споглядання! Такі години неробства необхідні діяльній, мужній людині для відновлення сил. І я стверджую, що чим ревніше прагне ваше серце служити дому Божому (тобто людству), тим більше ви здатні оцінити деякі хвилини самоти, коли ви цілковито належите собі. Егоїст завжди й усюди самотній. Його душа ніколи не стомлена любов'ю, стражданням, постійністю; вона млява, холодна й має потребу в сні та спокої не більше, ніж мрець. Той же, хто вміє любити, рідко буває самотнім, а коли він самотній, він задоволений. Душа його може насолоджуватися перервою в діяльності, і перерва ця буде подібна до міцного сну сильного організму. Такий сон красномовно свідчить про відчуту втому і є провісником майбутніх випробувань. Я не вірю ні в щирість печалі тих, хто не прагне відволіктися від неї, ні в безмежну самовідданість людей, які ніколи не мають потреби у відпочинку. Або їхня печаль — наслідок занепаду духу, який свідчить про те, що людина надламана, виснажена й не має сил любити те, що нею втрачено; або під неослабною й невтомною самовідданістю криється яка-небудь ганебна пожадливість або егоїстичний, навіть злочинний розрахунок.

Ці міркування, можливо, занадто довгі, не є недоречними в оповіді про життя Консуело, з її діяльною та самовідданою душею, хоча люди, що не зуміли зрозуміти її, й могли б часом звинуватити її в егоїзмі й легковажності.

Розділ 74

Вирушивши в дорогу, наші мандрівники першого ж дня побачили перед собою дерев'яний міст через річку, а на ньому — жебрачку з крихітною дівчинкою на руках; вона сиділа, притулившись до поручнів мосту, і просила милостиню. Дитина була бліда, нездорова, виснажена жінка тремтіла від

лихоманки. Консуело відчула глибоку симпатію й жалість до нещасних, що нагадали їй матір і її власне дитинство.

— Ось у такому становищі ми бували не раз, — сказала вона Йосифу, що зрозумів її з півслова й зупинився разом з нею, щоб подивитися на старчиху й розпитати її.

— На жаль, — почала свою розповідь старчиха, — ще кілька днів тому я була найщасливішою жінкою. Я селянка з околиць Харманіца в Чехії. П'ять років тому я вийшла заміж за свого двоюрідного брата, рослого красеня, роботягу й кращого із чоловіків. Через рік після весілля мій бідолашний Карл, вирушивши в гори за дровами, раптом зник, і ніхто так і не дізнався, що з ним трапилося. Мені загрожувала вбогість, і я страшно горювала, припускаючи, що чоловік або звалився у прірву, або роздертий вовками. Мені випадала нагода знову вийти заміж, але я й думати про це не могла — адже я любила чоловіка й не знала, що з ним сталось. І як же було мене винагороджено, діти мої! Одного разу ввечері, торік, постукали у двері; я відчинила й одразу впала на коліна: переді мною стояв чоловік, але, Боже милосердний, у якому вигляді! Немов примара: весь висохлий, жовтий, з блукаючим поглядом, скуйовдженим волоссям, що змерзлося в крижані бурульки, із закривавленими босими ногами, що тільки-но пройшли невідомо скільки сотень миль жахливими дорогами у найжорстокішу зиму! Але він був такий щасливий, знову знайшовши дружину й бідолашну малесеньку доню, що незабаром піднісся духом, поправився й узявся за роботу. Розповів він мені, що був викрадений розбійниками, які відвезли його дуже далеко, до моря, і там продали в солдатчину прусському королеві. Він прожив три роки в найпохмурішій із країн, ніс дуже важку службу і з ранку до вечора діставав побої. Нарешті, милі мої діти, йому вдалося втекти, дезертирувати. Він як скажений відбивався від своїх переслідувачів, одного з них убив, а іншому вибив каменем око. Позбувшись їх, він ішов днями й ночами, ховаючись, як дикий звір, у болотах і лісах. Так він пройшов через Саксонію й Чехію. Він був урятований! Він повернувся до мене! Ах, які ми були щасливі всю ту зиму, незважаючи на бідність і холод! Одне мучило нас: як би знову не з'явилися в наших краях ці хижі птахи, причина всіх наших нещасть. Ми будували плани вирушити до Відня, з'явитися до імператриці, розповісти їй про наше горе, домогтись її протегування, військової служби для чоловіка й деякої підтримки для мене й дитини. Але через найсильніше потрясіння, яке я перенесла, побачивши знову Карла, я занедужала, і ми були змушені всю зиму й усе літо провести в горах, вичікуючи, поки я зможу вирушити в дорогу. Весь цей час ми були постійно напоготові, навіть уночі. Нарешті блаженна хвилина настала! Я почувалася достатньо сильною для ходьби, а нашу дівчинку, що нездужала, мав нести на руках батько. Але лиходійка-доля чекала нас, коли ми спустилися з гір. Ми спокійно йшли краєм малолюдної дороги, не звертаючи уваги на екіпаж, що вже із чверть години повільно рухався за нами. Раптом екіпаж зупинився й з нього вийшли троє чоловіків.

«Це насправді він?» — вигукнув один з них.

«Так, — відповів інший, одноокий. — Він! Він! Хапай його!»

Чоловік, обернувшись при цих словах, промовив:

«Ой! Це ті самі пруссаки! Ось одноокий, якому я вибив око, я його впізнаю!»

«Тікай же! Тікай! Рятуйся!» — прошепотіла я.

Він кинувся бігти, але тут один із цих мерзотників кинувся до мене, звалив на землю й приставив пістолет до моєї голови й до голови моєї дівчинки. Якби не спало це йому на думку, чоловік був би врятований, тому що бігав він краще за цих бандитів, та й був попереду них. Але на крик, що вирвався в мене, Карл обернувся і, побачивши дочку під дулом пістолета, з голосним криком побіг назад, аби запобігти пострілу. Коли нелюд, який наступив на мене ногою, побачив чоловіка на такій відстані, що той міг його почути, він крикнув:

— Здавайся або я їх уб'ю! Зроби тільки один крок, і все кінчено!

— Здаюся! Здаюся! Я тут! — відповів бідолашний мій чоловік і помчав до них швидше, ніж тікав, незважаючи на камені, що котилися під ноги, і знаки, які я робила йому, благаючи залишити нас і дати нам умерти.

Коли Карл потрапив до рук цих звірів, вони заходилися його бити й били до крові. Я кинулася було захищати чоловіка, але вони й мене побили. Бачачи, що його в'яжуть по руках і ногах, я почала ридати й голосно застогнала. Лиходії оголосили мені, що якщо я негайно ж не замовкну, вони прикінчать дитину, і вже вирвали її в мене. Тоді Карл сказав мені:

— Замовкни, дружино, наказую тобі! Подумай про нашу дівчинку!

Я послухалася; але коли ці чудовиська зв'язали чоловіка й прийнялися затикати йому рот кляпом, примовляючи: «Так, так, плач! Більше ти його не побачиш, ми зараз його повісимо!», серце в мене перевернулося, і я мов нежива впала на дорогу.

Не знаю, скільки часу я пролежала в пилюці. Коли я розплющила очі, була вже ніч. Бідолашна моя доня, пригорнувшись до мене, тремтіла, надриваючись від ридань. На дорозі виднілася кривава пляма та слід від коліс екіпажа, що повіз мого чоловіка. Я просиділа там іще годину-другу, намагаючись заспокоїти й відігріти закляклу й перелякану мало не до смерті Марію. Нарешті, зібравшись із думками, я розсудила, що розумніше не бігти за викрадачами, наздогнати яких мені було не під силу, а заявити про те, що трапилося, владі в найближчому місті, Візенбаху. Так я й зробила, а потім вирішила продовжувати свій шлях до Відня, кинутися там до ніг імператриці та благати її поклопотатися перед прусським королем про скасування смертного вироку чоловікові. Її величність могла б зажадати видачі його, як свого підданого, у тому разі якби не вдалося наздогнати вербувальників. І от, на милостиню, подану мені в єпископстві Пассау, де я розповіла про своє нещастя, доїхала я на возі до Дунаю, а звідти на човні спустилася по ріці до Мелка. Але тепер мої гроші закінчилися. Люди, яким я розповідаю про те, що сталося, приймають мене, мабуть, за шахрайку, не вірять мені й дають так мало, що залишається тільки йти пішки. Добре, якщо через п'ять-шість днів я доберуся до Відня й не загину від утоми, я зовсім хвора, та й горе позбавило мене останніх сил. А тепер, милі мої дітки, якщо є можливість допомогти мені трохи, зробіть це, будь ласка: мені більше не

можна чекати, треба йти і йти, як Вічний жид[203], поки не доможуся справедливості.

— Мила ви моя! Бідолашна моя! — вигукнула Консуело, обіймаючи старчиху й плачучи від радості й жалю. — Кріпіться! Кріпіться! Сподівайтеся! Заспокойтеся! Чоловік ваш звільнений. Він зараз скаче на доброму коні в напрямку до Відня, з туго набитим гаманцем у кишені.

— Що ви кажете? — вигукнула дружина дезертира, і очі її почервоніли, а губи судорожно засмикалися. — Ви його знаєте? Ви бачили його? О Господи! Боже великий! Боже милосердний!

— Що ви робите! — зупинив Йосиф свою подругу. — А якщо ця радість помилкова, якщо дезертир, якому ми допомогли врятуватися, не чоловік її?

— Це він, Йосифе! Кажу тобі, це він! Згадай кривого, згадай прийоми синьйора Пістолета! Згадай, як дезертир говорив, що він людина сімейна й австрійський підданий! Втім, у цьому дуже легко переконатись. Який із себе ваш чоловік?

— Рудий, із зеленими очима, широколиций, зростом п'ять футів вісім дюймів; ніс трохи приплющений, чоло низьке, — словом, красень чоловік!

— Так, усе вірно! — сказала, всміхаючись, Консуело. — А як він був одягнений?

— Благенький зелений дорожній плащ, коричневі штани, сірі панчохи.

— І це схоже! А на вербувальників ви звернули увагу?

— Чи звернула я увагу на вербувальників! Пресвята Діво Маріє! Та їхні страшні обличчя завжди будуть перед моїми очима!

Тут бідолашна жінка з великими подробицями описала синьйора Пістолета, одноокого й Мовчальника.

— Був там іще четвертий, — додала вона, — він залишався при коні й ні в що не втручався. У нього було гладке байдуже лице, що здалося мені навіть більш жорстоким, аніж в інших; коли я плакала, а чоловіка били й в'язали мотузками, немов якого-небудь убивцю, цей товстун преспокійно виспівував і грав на губах, немов на інструменті: брум, брум, брум. Ах! Що за кам'яне серце!

— Ну, це Мейєр! — вигукнула Консуело, звертаючись до Йосифа. — Невже ти й тепер іще сумніваєшся? Це ж його мила звичка весь час співати, наслідуючи трубу!

— Правда, — погодився Йосиф. — Виходить, при нас дійсно звільнили Карла! Слава Богу!

— Так, так! Насамперед треба дякувати Богу! — вигукнула бідолашна жінка, кидаючись на коліна. — А ти, Маріє, — звернулася вона до своєї дівчинки, — цілуй землю разом зі мною, дякуй ангелам-охоронцям і Пресвятій Діві: твій тато знайшовся, і ми незабаром його побачимо!

— Скажіть мені, мила, — запитала Консуело, — у Карла теж є звичай, коли він дуже щасливий, цілувати землю?

— Так, дитя моє, він завжди так робить. Повернувшись після свого дезертирства, він нізащо не хотів увійти до будинку, аж поки поцілував порога.

— Що це, звичай вашої країни?

— Ні, його власна звичка. Він і нас навчив, і це завжди приносить нам щастя.

— Звичайно, його ми й бачили, — сказала Консуело, — на наших же очах, подякувавши своїм рятівникам, він поцілував землю. Ти ж помітив, Беппо?

— Звичайно, помітив! Так, це він! Тепер не може бути ніяких сумнівів!

— Дайте ж пригорнути вас до серця, янголятка мої, — вигукнула дружина Карла, — яку звістку ви мені принесли! Розкажіть мені про все.

Иосиф передав усе, як було. Коли бідолашна жінка вилила весь свій захват, всю подяку небесам і Йосифу з Консуело, яких вона справедливо вважала головними рятівниками чоловіка, вона запитала, як же їй тепер розшукати його.

— Гадаю, — сказала Консуело, — що вам найкраще продовжувати свій шлях. Ви знайдете чоловіка у Відні, якщо не зустрінетеся з ним іще дорогою. Безсумнівно, першою його турботою, коли він потрапить до Відня, буде доповісти про все імператриці, а потім просити поліцію повідомити по всій країні ваші прикмети. Звичайно, він не забув розповісти про те, що сталось, у кожному скільки-небудь значному місті, через яке проїжджав, і розпитував дорогою, чи не бачив хто вас. Якщо ви дістанетеся Відня раніше за нього — глядіть, зараз же повідомте міській владі свою адресу, щоб Карлові, коли він з'явиться в місті, негайно передали її.

— Але що це за міська влада? Де вона міститься? Я зовсім нічого в цьому не тямлю. Таке величезне місто! Я, бідна селянка, зовсім там загублюся!

— Знаєте, — сказав Йосиф, — у нас самих ніколи таких справ не бувало, і ми теж нічого не тямимо в них, але ви попросіть першого стрічного провести вас до прусського посольства, а там запитаєте пана барона фон…

— Обережно, Беппо, — прошепотіла Консуело, нагадуючи Йосифу, що не слід компрометувати барона, вмішуючи його в цю історію.

— Ну, а граф Ґодіц?

— Так, до графа можна звернутися. Він зробить із марнославства те, що його супутник зробив би із самовідданості. Розшукайте палац маркграфині Байрейтської, — сказала Консуело жінці, — і передайте її чоловікові записку, яку я зараз напишу.

Консуело вирвала аркушик із записника Йосифа й олівцем написала таке:

«Консуело Порпоріна, примадонна театру Сан-Самуеле у Венеції, вона ж колишній синьйор Бертоні, мандрівний співак у Пассау, доручає шляхетному серцю графа Ґодіца-Росваль-да дружину Карла, дезертира, якого ваша ясновельможність вирвали з рук вербувальників і обдарували своїми милостями. Порпоріна тішить себе надією віддячити пана графа за його протегування в присутності маркграфині, якщо пан граф зробить співачці честь, дозволивши їй виступити в малих покоях її високості».

Консуело старанно вивела свій підпис і подивилася на Йосифа. Він її зрозумів і вийняв гаманець. За мовчазною згодою, у пориві великодушності, вони віддали бідній жінці останні два золоті, що залишилися від подарунка Тренка, щоб вона змогла на конях дістатися Відня. Потім, довівши її до найближчого села, вони допомогли їй найняти скромний екіпаж. Після цього вони нагодували її, забезпечили деякими пожитками, витративши на це залишок свого скромного надбання, і випровадили в дорогу найщасливіше створіння, щойно повернуте ними до життя.

Тут Консуело, сміючись, запитала, чи залишилося що-небудь у них у гаманці. Йосиф потряс над вухом скрипкою й відповів:

— Тільки звуки!

Консуело блискучою руладою спробувала голос просто неба й вигукнула:

— І скільки ще звуків! — потім весело простягла руку своєму товаришеві й, гаряче потиснувши його руку, сказала: — Ти молодець, Беппо!

— І ти також! — відповів Йосиф, змахуючи набіглу сльозу й голосно сміючись при цьому.

Розділ 75

Не дуже страшно залишитися без грошей під кінець подорожі; але, якби наші юні музиканти були й далеко ще від мети, їм і тоді було б не менш весело, ніж у ту хвилину, коли виявилося, що в них порожні кишені. Потрібно самому побувати в такому становищі безгрошів'я на чужині (а Йосиф тут, удалині від Відня, почувався майже таким же чужим, як і Консуело), щоб знати, яка чудесна безтурботність, який дух винахідливості й заповзятливості, немов якими чарами, охоплює артиста, що витратив останній гріш. До цього він сумує, постійно боїться невдач, у нього похмуре передчуття всіляких страждань, утруднень, принижень, але з останньою відданою монетою все розвіюється. Відразу для поетичних душ відкривається новий світ, свята віра в милосердя ближніх і взагалі чимало чарівних химер. Поряд із цим розвивається працездатність і з'являється привітність, які допомагають легко долати перші ж перешкоди. Консуело відчувала якесь романтичне задоволення, повертаючись до бідності, що нагадала їй роки дитинства; вона

була щаслива, що зробила добру справу, віддавши все своє надбання, і зараз же придумала засіб добути собі й своєму супутнику вечерю й нічліг.

— Сьогодні неділя, — сказала вона Йосифу, — у першому ж селищі, що нам попадеться на шляху, почни грати танці. Ми не пройдемо й двох вулиць, як знайдуться люди, що побажають потанцювати, а ми з тобою зобразимо сільський оркестр. Ти не можеш зробити сопілку? Я миттю вивчуся на ній грати, і тільки-но в змозі буду видобувати з неї хоч кілька звуків, — акомпанемент тобі забезпечений.

— Чи можу я зробити сопілку? — вигукнув Йосиф. — Зараз ви в цьому переконаєтеся!

Незабаром на березі ріки вони відшукали прекрасне стебло очерету, Йосиф мистецьки просвердлив його — і воно зазвучало чудово. Сопілку відразу було випробувано, потім пішла репетиція, і наші герої, заспокоївшись, попрямували до сільця, що перебувало на відстані трьох льє. Вони ввійшли туди під звуки сопілки й співу, вигукуючи перед кожними дверима: «Хто хоче потанцювати, хто хоче пострибати? Ось музика! Починається бал!»

Вони дійшли до невеликої площі, обсадженої красивими деревами; їх супроводжувало з півсотні хлопців: вигукуючи й ляскаючи в долоні, діти мчали за ними. Незабаром з'явилися веселі парочки і, здійнявши першу пилюку, відкрили бал. Не встигли вони втоптати землю, як на площі зібралося все населення сільця, кільцем розташувавшись навколо танцюючих, несподівано й безтурботно виник сільський бал. Зігравши кілька вальсів, Йосиф засунув скрипку під пахву, а Консуело, піднявшись на стілець, виголосила перед присутніми промову, в якій доводила, що у голодних музикантів і пальці слабкі, й подиху не вистачає. Не пройшло й п'яти хвилин, як у них досхочу було й хліба, і масла, і сиру, і пива, і солодких пиріжків. Що ж стосується грошової винагороди, то щодо цього швидко домовилися: вирішено було зробити збір, і кожне дасть скільки побажає.

Закусивши, Консуело і Йосиф піднялися на бочку, яку для цього врочисто викотили на середину площі, і танці відновились. Але через дві години вони були перервані звісткою, що схвилювала всіх; переходячи з вуст у вуста, вона дійшла й до наших мандрівних музикантів. Виявилося, що місцевий швець, кваплячись закінчити черевики для однієї вимогливої замовниці, встромив собі у великий палець шило.

— Це величезне нещастя! — мовив якийсь старий, спираючись на бочку, що служила музикантам п'єдесталом. — Адже швець Ґотліб — органіст нашого села, а завтра саме в нас храмове свято. Так, велике свято, чудесне свято! На десять льє навкруги такого не буває! Особливо гарна в нас обідня, здалеку приходять її послухати. Наш Ґотліб — справжній регент: він грає на органі, диригує дитячим хором, сам співає й чого тільки не робить, особливо в цей день! Просто з усієї сили старається! Тепер без нього все пропало. І що скаже пан канонік собору Святого Стефана?! У це свято він сам приїжджає до нас служити врочисту месу й такий завжди задоволений нашою музикою. Добрий канонік від музики без тями! А яка честь для нас бачити його перед нашим вівтарем, — адже він ніколи не виїжджає зі своєї парафії й не буде себе утруднювати через дрібниці.

— Ну що ж, — сказала Консуело, — є спосіб усе залагодити: ми з товаришем візьмемо на себе й орган і дитячий хор, — словом, усю обідню; а якщо пан канонік залишиться незадоволений, нам нічого не заплатите за роботу.

— Так, так! Легко сказати, юначе! — вигукнув старий. — Нашу обідню під скрипку й флейту не служать, отож! Це справа серйозна, а ви навіть не знайомі з нашими партитурами.

— Ми візьмемося за них сьогодні ж увечері, — мовив Йосиф із видом поблажливої переваги, що імпонувало тим слухачам, які зібралися довкола нього.

— Подивимося, — сказала Консуело, — ведіть нас до церкви, нехай там хто-небудь надме міхи, і якщо наша гра прийдеться вам не до смаку — ви вільні нам відмовити.

— А як же з партитурою — шедевром аранжування Ґотліба?

— Ми сходимо до нього і, якщо він буде незадоволений нами, відмовимося від свого наміру. До того ж поранений палець не зашкодить Ґотлібу ні керувати хором, ні навіть самому виконати свою партію.

Сільські старі, зібравшись навколо музикантів, порадилися й вирішили випробувати їх. Бал припинили, — адже меса каноніка справа серйозніша, ніж якісь там танці!

Після того як Гайдн і Консуело по черзі зіграли на органі, а потім проспівали разом і порізно, їх, через брак кращого, визнали досить стерпними музикантами. Деякі ремісники насмілилися навіть стверджувати, що вони грають краще за Ґотліба й що виконані ними уривки зі Скарлатті, Перґолезе й Баха щонайменше так само прекрасні, як музика Гольцбауера[204], далі якої Ґотліб ніяк не хотів іти. Зате парафіяльний священик, що спішно з'явився послухати їх, дійшов навіть до того, що взявся стверджувати, начебто канонікові набагато більше сподобаються ці співи, ніж ті, якими його зазвичай пригощали. Паламар, що не поділяв цієї думки, сумно похитав головою, і священик, не бажаючи дратувати своїх парафіян, погодився, щоб обоє віртуозів, посланих провидінням, домовилися, якщо можливо, з Ґотлібом відносно обідні.

Усі юрбою попрямували до будинку шевця, і той був змушений показати кожному свою розпухлу руку, щоб його звільнили від обов'язків органіста. На його думку, було більш ніж очевидно, що виступати він не в змозі. Ґотліб мав певну музикальність і досить пристойно грав на органі, але, розпещений похвалами співгромадян і трохи жартівливим схваленням каноніка, був до хворобливості самолюбний у всьому, що стосувалося його диригування й виконання. Ось чому пропозицію замінити його випадковими музикантами було зустрінуто ним недоброзичливо: він волів, аби на обідні в день храмового свята зовсім не було музики, тільки б не ділити ні з ким своєї слави. Але йому довелося все-таки поступитися. Довго він удавав, начебто не може знайти партитури, і розшукав її, тільки коли священик пригрозив, що надасть юним артистам вибір і виконання всієї музичної частини. Консуело й Гайдн мусили довести своє вміння, прочитавши з аркуша найважчі пасажі однієї із двадцяти шести мес Гольцбауера, яку передбачали виконувати наступного дня. Музика ця, не талановита й не оригінальна, була

все-таки добре написана й легко читалася; особливо не становила вона труднощів для Консуело, яка переборювала незрівнянно більші. Слухачі були зачаровані, а Ґотліб, який ставав усе пригніченішим і похмурішим, заявив, що він дуже радий, що всі задоволені, сам же він негайно лягає в постіль, бо в нього лихоманка.

Співаки й музиканти негайно вирушили до церкви, і наші два новоспечені регенти взялися за репетицію. Усе йшло прекрасно. Броварник, ткач, шкільний учитель і булочник грали на скрипках; діти і їхні батьки склали хор. Все це були добрі селяни й майстрові, люди дуже флегматичні, уважні й сумлінні.

Иосифу вже доводилося чути музику Гольцбауера у Відні, де вона була на той час у честі, і він дуже легко з нею справлявся. Консуело ж, беручи участь у всіх повторюваних аріях, так добре вела за собою хор, що він перевершив себе. Два соло мали виконувати син і племінниця Ґотліба, його улюблені учні й кращі співаки в парафії, але обоє корифеїв на репетицію не з'явилися, мотивуючи це тим, що вони й так упевнені у своїх силах.

Йосиф і Консуело вирушили вечеряти до будинку священика, де їм було приготовлено нічліг. Добрий старий так і сяяв; видно було, що він дуже дорожив благоліпністю своєї меси й хотів якомога краще догодити панові канонікові.

Наступного дня все село ще вдосвіта було на ногах. Дзвонили в дзвони, по дорогах з околишніх сіл тяглися юрби віруючих, аби бути присутніми на врочистій службі. Карета каноніка наближалася з величною повільністю. Церква була пишно вбрана найкращими прикрасами. Консуело дуже потішило, що кожна з дійових осіб приписувала своїй ролі особливе значення. Тут панувало майже таке ж марнославство й суперництво, як за лаштунками театру. Тільки виражалося воно більш наївно й скоріше смішило, ніж викликало обурення.

За півгодини до початку обідні з'явився розгублений паламар і повідомив про змову заздрісного й віроломного Ґотліба. Довідавшись, що репетиція пройшла прекрасно й усі парафіяни, що брали участь у ній, зачаровані прибульцями, він, прикинувшись важко хворим, заборонив своїй племінниці й синові, двом головним корифеям, покинути його, і в такий спосіб святкова служба втрачала не тільки самого Ґотліба, чия присутність уважалася необхідною, щоб дати хід усій справі, але й двох сольних партій, кращих номерів у всій месі. Хористи, за словами манірного й квапливого паламаря, зовсім занепали духом, і йому з великими труднощами вдалося зібрати їх на нараду в церкві.

Консуело та Йосиф спішно прибули туди ж, змусили хор повторити найважчі місця, підтримуючи своїми голосами більш слабких, і в такий спосіб усіх заспокоїли й підбадьорили. Що ж стосується соло, то вони дуже скоро змовились і взялися виконати їх самі. Консуело, порившись у пам'яті, згадала одну духовну пісню Порпори, яка за тоном і словами нагадувала те, що було потрібно. Вона відразу накидала її на нотному папері, прорепетирувала з Гайдном, і він зміг їй акомпанувати. Консуело знайшла й для нього знайомий йому уривок із твору Себастьяна Баха, і вони доволі вдало аранжували його.

Уже задзвонили до меси, а вони все ще репетирували та зспівувалися, незважаючи на голосне гудіння великого дзвона. Коли пан канонік, одягнений у ризи, з'явився біля вівтаря, хор уже співав, із багатообіцяючою сміливістю й прудкістю приступивши до виконання фугоподібного твору німецького композитора. Консуело із задоволенням дивилася на серйозні обличчя цих добрих німецьких бідняків, вслухаючись у їхні чисті голоси, що звучали з воістину педантичною злагодженістю та з неослабним, але завжди стриманим натхненням.

— Ось підходящі виконавці для такої музики, — сказала вона Йосифу під час паузи, — якби в них був огонь, якого не вистачило композиторові, все було б зіпсовано, але в них немає цього вогню, й ідеї, викувані механічно, механічно ж і відтворюються. Жаль, немає тут знаменитого маестро Ґодіца-Росвальда, — він підгвинтив би цих механічних виконавців, із шкури ліз би, нічого не домігся б, але залишився б надзвичайно задоволений собою.

Чоловіче соло турбувало багатьох, але Йосиф блискуче з ним упорався. Коли ж настала черга Консуело, то її італійська манера співу спочатку всіх здивувала, потім привела в зніяковілість, але зрештою все-таки зачарувала. Вона намагалася співати якнайкраще; виразність її повнозвучного і незрівнянного голосу привела в непередаваний захват Йосифа.

— Не віриться, — сказав він їй, — аби ви могли коли-небудь краще проспівати, ніж ви співали зараз для жалюгідної сільської меси.

— В усякому разі ніколи я не співала з таким піднесенням і таким задоволенням, — відповіла вона. — Ця публіка мені більше до душі, ніж театральна. Ну, а тепер дай мені подивитися звідси, згори, чи задоволений пан канонік. Так! У поважного каноніка зовсім блаженний вигляд, і, судячи з того, як усі шукають у виразі його обличчя віддяки за свою старанність, я бачу, що єдино про кого тут не думають, це про Бога.

— За винятком вас, Консуело! Тільки віра й любов до Бога можуть надихнути на такий спів!

Коли обоє солістів після меси вийшли із церкви, парафіяни ледве не понесли їх із тріумфом на руках до будинку священика, де їх чекав гарний сніданок. Священик одрекомендував музикантів панові канонікові, і той, обсипавши їх похвалами, висловив бажання ще раз, «на десерт», прослухати соло Порпори. Але Консуело, яка не без підстави дивувалася тому, як ніхто не впізнав її жіночого голосу, і побоювалася прозорливості каноніка, відмовилася співати під приводом, що репетиція й діяльна участь у всіх партіях занадто стомили її. Відмовки, одначе, не було прийнято до уваги, і довелося з'явитися на сніданок каноніка.

Пан канонік був чоловіком років п'ятдесяти[205], з добрим і красивим обличчям, гарної статури, хоча трохи розповнілий. Манери його були вишукані й навіть, можна сказати, шляхетні. Він усім говорив по секрету, що в жилах його тече королівська кров, бо він є одним із чотирьохсот незаконнонароджених синів Августа Другого[206], курфюрста Саксонського й короля Польського.

Він був милий і люб'язний, наскільки варто бути світській людині й духовному сановникові. Йосиф помітив біля нього якогось мирянина, з яким

він поводився водночас і з повагою й фамільярно. Йосифу здавалося, що він уже бачив цього чоловіка десь у Відні, але пригадати ім'я його ніяк не міг.

— Отже, діти мої, ви відмовляєте мені в задоволенні ще раз почути твір Порпори? А от мій друг, великий музикант і в сто разів кращий суддя в цій справі, ніж я, був вражений тим, як ви виконали цей уривок. Але якщо ви стомлені, — додав він, звертаючись до Йосифа, — я більше не буду вас мучити своїми проханнями, одначе ви будете такі ласкаві сказати мені своє ім'я, а також, де ви навчалися музики.

Иосиф зрозумів, що йому приписують виконання соло, проспіваного Консуело. Консуело промовистим поглядом наказала йому підтримати оману каноніка.

— Мене звати Йосифом, — відповів він коротко, — а навчався я в дитячій співочій школі Святого Стефана.

— Я також, — зауважив незнайомець, — навчався в цій школі при Рейтері-батькові[207]; а ви, звичайно, — при Рейтері-сині?

— Так, пане.

— Але потім ви, напевно, ще в кого-небудь займалися? Ви навчалися в Італії?

— Ні, пане.

— Це ви грали на органі?

— То я, то мій товариш.

— А хто з вас співав?

— Ми обоє.

— Але ж тему Порпори виконували не ви? — мовив незнайомець, скоса поглядаючи на Консуело.

— У всякому разі не цей хлопчик, — сказав канонік, також глянувши на Консуело, — він занадто молодий, аби так прекрасно співати.

— Так, це не я, а він, — уривчасто відповіла Консуело, вказуючи на Йосифа.

Вона жадала позбутися цього допиту і з нетерпінням поглядала на двері.

— Чому ви говорите неправду, дитя моє? — наївно запитав священик. — Я ж учора чув і бачив, як ви співали, і прекрасно впізнав голос вашого товариша Йосифа, коли він виконував соло Баха.

— Очевидно, ви помилилися, пане кюре, — з лукавою посмішкою зауважив незнайомець, — або ж цей юнак надмірно скромний. Хай там як, ми хвалимо й того й іншого.

Потім, відвівши священика вбік, незнайомець мовив:

— У вас вухо вірне, але око не проникливе; це робить честь чистоті ваших помислів. Проте варто вивести вас із омани: цей юний угорський селянин — вельми майстерна італійська співачка.

— Переодягнена жінка! — вигукнув вражений священик.

Він уважно почав придивлятися до Консуело, у той час як та відповідала на доброзичливі запитання каноніка, і чи від задоволення, чи від обурення, але добрий священик густо почервонів від брижів аж до ярмулки.

— Повірте вже мені, — вів далі незнайомець. — Марно я намагаюсь дошукатися, хто б вона могла бути, ніяк не можу розгадати; а щодо її перевдягання й того становища, в якому вона зараз опинилася, то це варто віднести винятково за рахунок нерозсудливості… Усе через любов, пане кюре! Але це нас не стосується.

— Через любов! Це, звичайно, дуже красиво звучить! — вигукнув схвильований священик. — Викрадення, злочинна інтрига із цим молодчиком! Але ж це огидно! А я-то як попався! Помістив їх у себе вдома! Ще, на щастя, дав їм окремі кімнати, так що, сподіваюся, під моїм дахом не вчинено гріха. Ах! Яка подія! Уявляю, як наді мною потішилися б вільнодумці моєї парафії! А такі, пане, є, і деяких із них я навіть знаю.

— Якщо ваші парафіяни не розпізнали жіночого голосу, то, цілком імовірно, і не розглянули ні рис її обличчя, ні ходи. А тим часом гляньте, які красиві ручки, яке шовковисте волосся, до чого малесенька ніжка, незважаючи на грубе взуття!

— Нічого цього я не бажаю бачити! — вигукнув у нестямі священик. — Яка мерзенність — перевдягатися в чоловічий костюм! У Священному Писанні є вірш, який засуджує на смерть усякого, чоловіка чи жінку, що поміняє одяг своєї статі. На смерть — чуєте, пане?! Це в достатній мірі вказує на всю вагу гріха. І вона ще насмілилася проникнути в храм Божий і безсоромно оспівувати хвалу Господу, у той час як душею й тілом забруднена таким злочином!

— І оспівувала цю хвалу божественно! Я розплакався; ніколи я не чув нічого подібного! Таємничий випадок! Хто ця жінка? Всі, кого я міг би запідозрити, набагато старші за неї.

— Та це дитина, зовсім молоденька дівчина, — вів далі кюре, що не міг стриматися від того, щоб не подивитися на Консуело з інтересом, який боровся в його серці з суворими принципами. — Яка змійка! Погляньте лишень, із яким лагідним і скромним виглядом вона відповідає панові канонікові. Ах! Якщо хто-небудь здогадається про цю витівку, я пропав! Доведеться мені виїхати звідси!

— Як же ви самі й ніхто з ваших парафіян не розпізнали жіночого голосу? Ну й простаки ж ви, скажу я вам!

— Що поробиш! Ми, щоправда, знаходили щось незвичайне в її голосі, але Ґотліб говорив, що це голос італійський, із Сікстинської капели[208], і він уже такі чув. Не знаю, що він цим хотів сказати, я ж нічого не тямлю в

музиці, яка виходить за межі моєї служби, і був такий далекий від усякої підозри. Як бути, пане? Як бути?

— Якщо ніхто нічого не підозрює, моя порада вам — мовчати про все. Випровадьте цих молодиків якомога швидше. Якщо хочете, я візьмуся за це.

— О так! Ви зробите мені величезну послугу! Стійте, стійте, я дам вам грошей. Скільки їм заплатити?

— Це мене не стосується. Ми ж бо щедро платимо артистам… Але ваша парафія небагата, і церква не зобов'язана додержуватися практики театру.

— Я не буду скупитися, я дам їм шість флоринів! Зараз іду… Але що скаже пан канонік? Він, очевидно, нічого не помічає. Ось він розмовляє з нею зовсім по-батьківськи… Свята людина!

— А що, по-вашому, він би дуже обурився?

— Та як же йому не обурюватися! Втім, я не стільки боюся його докорів, скільки глузувань. Ви ж знаєте, як він любить кепкувати, він такий дотепний. Ох! Як він буде знущатися з моєї наївності!..

— Але оскільки він, видно, продовжує поділяти вашу оману… він не вправі й насміхатися над вами. Ну що ж! Прикиньтеся, начебто нічого не сталося, скористайтеся першою зручною нагодою і спровадьте ваших музикантів.

Вони відійшли од вікна, де велася ця розмова, і священик, прослизнувши до Йосифа, що, здавалося, набагато менше цікавив каноніка, ніж синьйор Бертоні, сунув йому в руку шість флоринів. Одержавши цю скромну суму, Йосиф зробив знак Консуело, щоб вона скоріше відкараскалася від каноніка й ішла за ним. Але канонік підкликав до себе Йосифа і, продовжуючи на підставі його відповідей вважати, що жіночий голос належав йому, запитав:

— Скажіть же мені, чому ви вибрали цей уривок Порпори, замість того щоб виконати соло пана Гольцбауера?

— У нас не було цієї партитури, та й воно було нам незнайоме, — відповів Йосиф, — я проспівав єдину із пройдених мною речей, яку добре пам'ятав.

Тут священик поспішив розповісти про маленьку хитрість Ґотліба, і ця артистична заздрість дуже розсмішила каноніка.

— Ну що ж, — зауважив незнайомець, — ваш милий швець зробив нам величезну послугу: замість поганого соло ми насолодилися шедевром великого майстра. Ви довели свій смак, — додав він, звертаючись до Консуело.

— Не думаю, — заперечив Йосиф, — щоб соло Гольцбауера було таке погане. Ті з його творів, що ми виконували, були не без достоїнств.

— Достоїнства — це ще не талант, — відповів незнайомець, зітхаючи, і, наполегливо звертаючись до Консуело, він додав:

— А ви якої думки, друже? Чи вважаєте ви, що це те саме?

— Ні, пане, я цього не вважаю, — відповіла вона лаконічно й холодно, бо погляди цієї людини все більше бентежили й обтяжували її.

— Одначе вам зробило приємність проспівати месу Гольцбауера? — втрутився канонік. — Адже це прекрасна річ, чи не так?

— Мені вона не зробила ні приємності, ні неприємності, — відповіла Консуело, бо нетерпіння викликало в неї непереборне бажання висловитися відверто.

— Ви хочете сказати, що ця річ ні гарна, ні погана? — вигукнув, сміючись, незнайомець. — Ну, дитя моє, ви прекрасно відповіли, і я цілком згоден із вашою думкою.

Канонік голосно розреготався, священик же здавався дуже збентеженим, а Консуело, анітрошки не цікавлячись цим музичним диспутом, зникла слідом за Йосифом.

— Ну, пане каноніку, як вам ці діти? — лукаво запитав незнайомець, тільки-но ті вийшли.

— Чарівні! Чудесні! Ви вже вибачте мені, що я говорю це після зухвалої відповіді, якою нагородило вас це хлоп'я.

— Та що ви! Я вважаю цього хлопчика просто чудовим! Який талант у такі юні роки! Разюче! Що за сильні й скоростиглі натури ці італійці!

— Про талант хлопчика нічого не можу вам сказати, — заперечив канонік природним тоном, — я не знайшов у ньому нічого особливого. Але його старший товариш — дивний юнак, і він наш із вами співвітчизник, не в образу буде сказано вашій «італоманії».

— Ах, от що! — мовив незнайомець, підморгуючи священикові. — Виходить, Порпору виконував старший?

— І я так гадаю, — відповів кюре, зовсім збентежений тим, що його змушують брехати.

— Я в цьому цілком упевнений: він сам мені сказав, — зауважив канонік.

— А друге соло, виходить, виконав хто-небудь із ваших парафіян? — продовжував допитувати незнайомець.

— Мабуть, — відповів кюре, роблячи зусилля, щоб підтримати цю неправду.

Обоє подивилися на каноніка, бажаючи переконатися, чи вдалось їм обдурити його, чи він насміхається над ними. Здавалося, він взагалі перестав думати про це. Незворушність його заспокоїла кюре. Заговорили про інше. Але за чверть години канонік знову згадав про музику й побажав бачити Йосифа й Консуело, з тим, оголосив він, аби відвезти їх до себе в маєток і там на дозвіллі ще раз гарненько прослухати. Переляканий кюре пробелькотів якісь малозрозумілі пояснення. Канонік, сміючись, запитав його: чи не звелів, бува, він кинути своїх маленьких музикантів у казан для підкріплення

сніданку, що і так здається йому чудовим? Кюре переживав справжнє катування. На підмогу йому прийшов незнайомець.

— Зараз приведу їх, — сказав він канонікові.

І він вийшов, зробивши знак добродушному кюре, щоб той розраховував на яку-небудь хитрість. Але придумувати нічого не довелося. Він довідався від служниці, що юні музиканти вже зникли, великодушно виділивши їй один флорин із шести, щойно ними отриманих.

— Як? Пішли?! — вигукнув засмучений канонік. — Треба їх наздогнати! Я хочу їх бачити й чути, хочу будь-що-будь!

Прикинулися, начебто виконують його бажання, але ніхто й не подумав наздоганяти юних артистів. Та це було б і дарма, бо вони, боячись цікавості, що загрожує їм, помчали як птахи. Канонік був дуже засмучений і навіть трохи розгніваний.

— Слава богу, він нічого не підозрює, — сказав кюре незнайомцеві.

— А ви, пане кюре, — відповів той, — згадайте історію з єпископом, що якось у п'ятницю їв через недогляд скоромне, і був попереджений про це своїм вікарієм[209]. «Безсовісний, — вигукнув єпископ, — невже ти не міг почекати до кінця обіду!» Можливо, і нам слід дати змогу канонікові помилятися скільки його душі завгодно.

Розділ 76

Було тихо і ясно, повний місяць сяяв у небесному ефірі, на вежі стародавнього монастиря лунко й урочисто пробило дев'ять разів, коли Йосиф і Консуело, марно пошукавши дзвінка біля огорожі, почали обходити безмовне житло, у надії, що їх почує гостинний хазяїн. Але сподівання їхні не виправдались: усі двері були на замку, жоден собака не гавкав, у жоднім вікні похмурого будинку не був видно навіть слабкого проблиску світла.

— Це палац мовчання, — сказав, сміючись, Гайдн, — і якби годинники двічі не пробили тихо й урочисто чотири чверті в тоні до й сі та дев'ять ударів у тоні соль, я вважав би, що це житло надане совам і примарам.

Місцевість навколо була дуже пустельна. Консуело втомилася. До того ж таємниче житло приваблювало її поетичну натуру.

— Якби навіть нам довелося спати в якій-небудь каплиці, — сказала вона, — мені все-таки хотілося б ночувати тут. Спробуємо будь-що-будь пробратися туди, навіть якщо треба перелізти через цю стіну, що не так уже важко зробити.

— Давайте я допоможу вам піднятися наверх, а там я миттю перескочу й підтримаю вас, коли ви будете спускатися, — сказав Йосиф.

Сказано — зроблено. Стіна була низенька. Через дві хвилини наші молодики з відважним спокоєм уже прогулювались усередині священної огорожі. Вони були в прекрасному саду, в якому підтримувався великий порядок. Фруктові дерева, розташовані віялом, простягали до них свої довгі віти, обтяжені рум'яними яблуками й золотавими грушами. Виноградні лози, кокетливо вигнуті у вигляді арок, були схожі на високі жирандолі, обвішані великими гронами соковитого винограду. Величезні грядки з овочами також відзначалися своєрідною принадністю. Спаржа з витонченими стеблами й шовковистими кучерями, що блищали від вечірньої роси, нагадувала гай карликових ялин, укритих сріблястим серпанком. Горох, піднімаючись на підпірках легкими гірляндами, утворив довгі альтанки, якісь вузькі таємничі провулочки, де щебетали малесенькі напівсонні вільшанки. Американські гарбузи, горді левіафани цього моря зелені, важко випинали своє жовтогаряче черево, спочиваючи на широкому темному листі. Молоді артишоки, немов маленькі голівки в коронах, юрбилися навколо свого глави, найяснішого стебла-родоначальника. Дині сиділи під скляними ковпаками, начебто гладкі китайські мандарини під паланкінами, і з кожного такого криштального зводу місяць висікав великий блакитнуватий діамант, об який, тріпочучи крильми, ударялися голівками пустотливі нічні метелики.

Шпалери із троянд відокремлювали город від квітника; вони доходили до будівель і оточували їх поясом із квітів. Затишний сад здавався якимось раєм. Під тінню чудових густих кущів тулилися рідкісні рослини, що поширювали чудесний аромат. Пісок під ногами був м'який, мов килим. Газон здавався розчесаним травинка до травинки, настільки він був рівний і гладенький. Квіти росли так буйно, що зовсім не видно було землі, від чого круглі клумби схожими були на величезні кошики квітів.

Дивний вплив предметів на душевний і фізичний стан людини! Не встигла Консуело подихати цим солодким повітрям, помилуватися цим святилищем безтурботного добробуту, як відчула себе зовсім відпочилою, ніби виспалася на славу.

— От дивина! — сказала вона Беппо. — Варто було мені побачити цей сад, і я вже зовсім забула про кам'янисті дороги та про свої хворі ноги. Мені здається, що я відпочиваю, дивлячись на все це. Ніколи я не любила розчищених, доглянутих садів, оточених високими стінами, а от цей сад, після стількох днів на курній дорозі, після ходьби по твердій, утоптаній землі, уявляється мені справжнім раєм. Я вмирала від спраги, а зараз, коли я бачу ці чарівні рослини, що розпускаються від вечірньої роси, мені здається, що я п'ю разом з ними й уже вгамувала свою спрагу. Подивися, Йосифсифе, хіба є що-небудь чарівніше від квітів, які розпускаються при місячному світлі? Глянь на цей букет білих зірок якраз посередині галявинки і не смійся з мене. Не знаю їхньої назви, здається, нічні красуні. О, як вдало вони названі! Гарні й чисті, як зірки на небі. Найменший подув вітерця — і вони то схиляються, то випростовуються, і здається, начебто вони сміються й граються, немов дівчатка, одягнені в усе біле. Вони нагадують мені моїх шкільних подруг, коли по неділях, в одязі послушниць, ми бігали біля високих церковних стін. Ось вони раптово завмерли в нерухомому повітрі, повернувши голівки до місяця, — мовби дивляться на нього й милуються ним. І здається, що й місяць теж лагідно

дивиться на них і ширяє над ними, наче великий нічний птах. Невже ти думаєш, Беппо, що квіти нічого не почувають? А мені здається, що гарна квітка не просто безглуздо росте, але й має чудесні відчуття. Не будемо говорити про маленькі жалюгідні рослинки, що вишикувались уздовж придорожніх канав, де вони марніють у пилюці, і кожна череда, що проходить, обгризає їхні пагони. Рослинки ці схожі на маленьких старчих, що зітхають про краплю недоступної їм води. Розтріскана й спрагла земля жадібно вбирає в себе всю вологу, не ділячись нею з їхнім корінням. Але садові квіти, за якими так доглядають, гарні й горді, як королеви. Вони проводять час, кокетливо розгойдуючись на стеблах, а коли сходить на небі їхній милий друг — місяць, розкриваються йому назустріч і стоять так у напівдрімоті й поринають у солодкі мрії. Можливо, вони запитують себе, чи є на місяці квіти, подібно до того, як ми хотіли б знати, чи живуть там люди. Я бачу, Йосифе, що ти смієшся з мене, а тим часом задоволення, що я відчуваю, зовсім не самообман. У повітрі, очищеному й освіженому їхнім ароматом, є щось, що підносить, і я почуваю якийсь зв'язок між своїм життям і життям усього навколишнього.

— Як міг би я насміхатися з вас, — відповів, зітхаючи, Йосиф, — коли всі ваші враження зараз же передаються мені, коли кожне ваше слівце тріпотить у моїй душі, як звук на струнах інструмента. Але подивіться, Консуело, на це житло й поясніть мені, чому воно навіває на мене такий солодкий і глибокий смуток.

Консуело глянула на абатство. То був невеликий будинок XII століття, колись укріплений зубчастими парапетами, які згодом були замінені гострими дахами із сіруватих шиферних плит. Башточки, увінчані галереями з навісними бійницями, залишеними для прикраси, були схожі на великі кошики. Густі зарості плюща порушували одноманітність стін, а на оголених частинах фасаду, залитого місячним світлом, нічний вітер гойдав легку розпливчасту тінь молодих тополь. Довгі гірлянди виноградних лоз і жасмину обрамляли двері й вилися навколо вікон.

— Від житла цього віє тишею та смутком, — відповіла Консуело, — але воно не вабить мене, як сад. Рослини створені, щоб виростати на одному місці, люди ж — аби рухатися та спілкуватись одне з одним. Якби я була квіткою, хотіла б рости в цьому квітнику — тут добре, але як жінка я не бажала б жити в келії, замкнена в кам'янім громадді. А ти хотів би бути ченцем, Беппо?

— Та ні! Боронь боже! Але мені було б приємно працювати, не думаючи про дах над головою та про хліб насущний; мені хотілося б вести життя спокійне, усамітнене, з деяким статком, без клопоту, властивого убогості. Словом, я бажав би животіти в пасивному розміреному житті, навіть у деякій залежності, аби тільки розум мій був вільний, аби тільки в мене не було інших тривог, інших турбот, іншого обов'язку, як тільки займатися музикою.

— Ну що ж, друже мій, творячи спокійно, ти творив би спокійну музику.

— А чому б їй бути поганою? Що може бути краще спокою? Небеса — спокійні, місяць — спокійний, ці квіти, чий мирний вигляд вас так приваблює…

— Їхня нерухомість подобається мені лише тому, що вона настала після того, як їх щойно гойдав вітерець. Ясність неба нас вражає лише тому, що ми не

раз бачили його в грозових хмарах. А місяць ніколи не буває таким величним, як серед хмар, що тісняться навколо нього. Хіба відпочинок може бути по-справжньому солодкий без утоми? Безперервна нерухомість — це вже не відпочинок. Це — небуття, це — смерть. Ах! Якби ти прожив, як я, цілі місяці в замку Велетнів, ти знав би, що спокій — не життя!

— Але що ви називаєте спокійною музикою?

— Музику занадто витриману, занадто холодну. Дивись, як би ти не написав такої музики, уникаючи втоми й мирських тривог!

Так розмовляючи, підійшли вони до самої будівлі. Кришталний струмінь води бив із мармурової кулі із золотим хрестом нагорі й, струменіючи із чаші в чашу, падав у велику гранітну раковину, де плескалася маса маленьких червоних рибок, якими так люблять бавитися діти.

Консуело й Беппо, по суті ще діти, заходилися бавитись найсерйознішим чином, кидаючи рибкам піщинки, щоб подражнити їх за ненажерливість, і стежачи очима за їхніми швидкими рухами, як раптом побачили високу, одягнену в біле жінку із глечиком, яка йшла просто на них; вона наближалася до басейну й дуже була схожа на одну з фантастичних істот — «нічних праль», легенди про яких поширені майже у всіх схильних до марновірства країнах. Заклопотаність і байдужність, із якими вона заходилася наповнювати водою глечик, не виявляючи щодо прибульців ні подиву, ні страху, містили в собі на перший погляд щось урочисте й дивне. Але незабаром голосний крик і впущений нею при цьому на дно басейну глечик довели їм, що в ній не було нічого надприродного. У доброї жінки просто з роками ослабнув зір, а щойно вона помітила незнайомих людей, як страшенно перелякалася й кинулася бігти до будинку, кличучи на допомогу Пресвяту Діву Марію й усіх святих.

— Що сталося, тітонько Бриґіто? — пролунав із будинку чоловічий голос. — Чи не зустрілися ви, бува, з якою-небудь нечистою силою?

— Два дияволи, або, скоріше, два злодії, стоять там біля басейну, — відповіла жінка, підбігаючи до свого співрозмовника, що, з'явившись на порозі дверей, простояв там кілька хвилин з нерішучим і недовірливим виглядом.

— Напевно, ще один із ваших звичайних страхів. Хіба в таку пору які-небудь злодії спокусяться на нас?

— Присягаюся вам своїм вічним порятунком, що там стоять дві чорні фігури, нерухомі, як статуї! Та хіба ви самі не бачите їх звідси? Дивіться ж, вони все ще там і не йдуть. Пресвята Діва Маріє! Побіжу, сховаюся в льох.

— Дійсно, я щось бачу, — мовив чоловік, намагаючись говорити грубим голосом. — Зараз подзвоню, викличу садівника, і разом з його двома помічниками ми легко впораємось із цими негідниками, які могли пробратися сюди тільки перелізши через стіну, адже я сам замкнув усі ворота.

— Спершу замкнемо двері, — зауважила стара, — а потім уже вдаримо на сполох.

Двері зачинились, а наші двоє юнаків продовжували стояти в здивуванні, не знаючи, що їм робити. Тікати — значило підтвердити думку, що склалася про них, а залишатися — значило зазнати грубого нападу. Радячись, вони побачили слабкий промінь, що пробивався крізь віконницю другого поверху. Промінь розширився, й малинова шовкова фіранка, з-за якої лилося м'яке світло лампи, почала повільно підніматися. Біля краю фіранки з'явилася рука, що здавалася при яскравому місячному світлі білою та повною. Рука обережно підтримувала бахрому фіранки, у той час як чиєсь незриме око, мабуть, розглядало те, що робилося надворі.

— Давай співати: це єдиний вихід, — сказала своєму товаришеві Консуело, — я почну, а ти мені втор. Або ні, візьми скрипку й зіграй будь-яку ритурнель у будь-якому тоні.

Иосиф послухався, і Консуело заспівала на повний голос, одночасно імпровізуючи й музику й слова — щось на зразок ритмічного речитативу німецькою мовою:

«Нас двоє бідолашних п'ятнадцятирічних дітей; ми малі й не сильніші та не страшніші за тих соловейків, чиї солодкі пісні наслідуємо».

— Ну, Йосифе, — прошепотіла вона, — ще акорд, аби відтінити речитатив.

Потім вона продовжувала:

«Змучені утомою, пригнічені похмурою самотністю ночі, ми побачили здалеку цей будинок, він здався нам ненаселеним, і ми перекинули через стіну одну ногу, а потім й іншу».

— Йосифе, ще акорд у ля мінор!

«Опинилися ми в зачарованому саду, серед плодів, гідних землі обітованої. Ми вмирали від спраги, помирали від голоду, і все-таки якщо не вистачить хоч єдиного червоного яблучка на шпалерах, якщо зірвали ми хоч єдину ягідку з виноградної лози, нехай нас виженуть і провчать як лиходіїв».

— Тепер, Йосифе, модуляцію, щоб повернутися в до мажор.

«А тим часом нас підозрюють, нам загрожують; але ми не хочемо тікати, не хочемо ховатися, тому що не зробили нічого поганого… якщо тільки не вважати, що ми ввійшли в дім Божий, перелізши через стіну. Але коли йдеться про те, щоб забратися до раю, то всі дороги гарні, і найкоротші — найкращі».

Консуело завершила свій речитатив одним із тих гарних хоралів простонародною латинською мовою, відомою у Венеції як «latino di frate»[210], які народ виспівує вечорами перед статуями мадонни. Коли вона скінчила, дві білі руки, що поступово висунулися з-за фіранок, бурхливо зааплодували, і голос, що здався їй не зовсім незнайомим, крикнув із вікна:

— Ласкаво просимо, вихованці муз! Заходьте, заходьте! На вас чекає тут гостинна зустріч!

Юні музиканти наблизились, а через хвилину лакей у червоній з ліловим лівреї чемно розчинив перед ними двері.

— Я вважав було вас за шахраїв, прошу вибачити мене, друзі мої, — сміючись, сказав він. — Але ви самі винуваті, що не заспівали раніше. З таким паспортом, як голос і скрипка, ви можете розраховувати на найпривітніший прийом у мого хазяїна. Будь ласка. Очевидно, він уже знає вас.

Із цими словами привітний служник піднявся поперед них по дванадцяти сходинках дуже пологих сходів, покритих прекрасним турецьким килимом. Не встиг іще Йосиф запитати ім'я хазяїна, як лакей відчинив двері, що негайно безшумно за ним зачинилися, і, провівши їх через затишний передпокій, увів до їдальні, де люб'язний господар цього щасливого житла, сидячи перед смаженим фазаном і двома пляшками старого золотавого вина, починав перетравлювати першу страву, вже беручись із благодушним і одночасно величним виглядом за другу. Повернувшись із вечірньої прогулянки, він наказав привести себе в порядок й освіжити собі обличчя, що й було виконано його камердинером. Він був напудрений і виголений, сивіючі кучері м'яко вилися навколо його поважної голови, злегка обсипані ірисовою пудрою, що чудово пахла. Гарні руки спочивали на колінах, обтягнутих короткими чорними шовковими панталонами зі срібними застібками. Ноги прекрасної форми, якими він трохи пишався, туго обтягнуті прозорими ліловими шовковими панчохами, відпочивали на оксамитовій подушці. Його ставне, огрядне тіло, одягнене в запашний із чудового червоного шовку стьобаний на ваті халат, потопало у великому, критому килимовою тканиною кріслі, де лікоть ніде не ризикував наткнутися на кут, до того крісло це було добре набите і скрізь закруглене. Економка Бриґіта, сидячи біля палаючого каміна, що потріскував, за кріслом хазяїна, ніби священнодіючи, варила каву. Другий лакей, що не поступався першому ні поставою, ні

привітністю, стоячи біля столу, обережно відрізав крильце дичини, спокійно й терпляче очікуване благочестивим отцем. Йосиф і Консуело низько вклонилися, впізнавши у господарі старшого каноніка собору Святого Стефана, у присутності якого вони минулого ранку співали месу.

Розділ 77

Не було на світі людини, життя якої склалося б так спокійно і зручно, як життя пана каноніка. Завдяки численним покровителям, які належали до королівського дому, його було у віці семи років оголошено повнолітнім; хоча людина в ці роки ще й не відзначається великим розумом, одначе, згідно з церковними канонами, вона у прихованому вигляді володіє ним настільки, щоб одержувати й витрачати доходи від бенефіції[211]. Внаслідок цього нашого молодика звели в сан каноніка, незважаючи на те, що він був побічним сином короля. Зроблено це було в повній відповідності з церковним статутом: дитина, бачте, вважається законнонародженою, якщо вона одержує доходи із церковного майна й перебуває під опікою королівського дому. Ті ж самі канонічні постанови вимагали, щоб кожний претендент на церковне майно походив від безперечного й законного шлюбу, у противному разі його могли оголосити «неправоздатним», тобто «недостойним» і навіть, якщо буде необхідно, «безчесним». Але існує стільки засобів для угоди з небом! А тому в деяких випадках канонічне право встановлювало, що підкинута дитина може вважатися законнонародженою, на тій, втім, істинно християнській підставі, що у разі невідомого походження слід скоріше припускати гарне, ніж погане. Отже, маленький канонік як повнолітній почав одержувати прекрасний дохід із церковного майна. Доживши до п'ятдесяти років і маючи за собою сорок років буцімто дійсної служби в капітулі[212], він був визнаний каноніком «ювілейним», тобто каноніком на пенсії, що має право жити де заманеться, не виконувати ніякої роботи при капітулі, користуючись, одначе, всіма вигодами, доходами й привілеями канонікату. Правда, достойний канонік з юних літ робив капітулу дуже великі послуги. Він оголосив себе «відсутнім», що мовою канонічного права означає дозвіл під більш або менш пристойним приводом жити вдалині від капітулу, не втрачаючи при цьому доходів із церковного майна, пов'язаних зі службою. Достатньо було чумної епідемії в його резиденції, щоб це послужило підставою для «відсутності». Могло бути причиною «відсутності» слабке або розладнане здоров'я. Але найнадійнішим і найповажнішим приводом було посилання на наукові заняття. Для цього оголошувалась яка-небудь об'ємиста праця на тему про мораль, про отців церкви, про таїнства або, того краще, про устрій капітулу, до якого належиш, про принципи, на яких він заснований, про почесні й матеріальні вигоди, що мають відношення до служби при капітулі, про вимоги, які могли б бути висунуті іншим капітулам, про процес, що вівся або вестиметься проти громади, що суперничає із приводу якої-небудь землі, права піклування або будинку, даного по бенефіції. І такі сутяжні та фінансові хитросплетення були настільки цікавіші духовному стану, ніж коментарі до навчання й роз'яснення догматів, що варто було тільки якому-небудь значному члену

капітулу запропонувати зайнятися дослідженням і наведенням довідок в урядових закладах щодо стародавніх документів, накидати записки про судочинство, настрочити скарги й навіть пасквілі на багатих супротивників, як йому надавали вигідне й приємне право повернутися до приватного життя й проїдати свої доходи або подорожуючи, або сидячи у своєму бенефіційному будинку біля власного коминка. Саме так і вчинив наш канонік.

Чоловік розумний, обдарований красномовством і витонченим стилем, він дав собі слово — і давав його все життя — написати книгу про права, пільги й привілеї свого капітулу. Оточений запиленими фоліантами, яких він жодного разу не розкрив, він своєї книги не написав, не писав її й тепер, та й узагалі йому не судилося коли-небудь її написати. Два секретарі, запрошені ним за рахунок капітулу, займалися тим, що обприскували його особу парфумами й готували йому трапези. Про горезвісну книгу багато було розмов; її очікували, на силі її аргументів будували тисячі повітряних замків, мріючи про славу, помсту й золото. Ця неіснуюча книга вже створила своєму авторові репутацію людини освіченої, завзятої в праці та красномовної, чому він зовсім не поспішав надати докази. І відбувалося це не тому, що він був нездатний виправдати високу думку своїх співбратів, а тому, що життя коротке, а за обідами й вечерями засиджуєшся довго, приводити себе в порядок також необхідно, ну й doice far niente[213] таке чудове. Потім у нашого каноніка були дві безневинні, але невтоленні пристрасті: він обожнював садівництво й музику. Де ж було йому при такій кількості справ і занять знайти час для написання книги? Нарешті, так приємно говорити про книгу, яку не пишеш, і, навпаки, так неприємно чути розмови про працю, що вже написана.

Бенефіція його святої особи являла собою досить дохідний маєток, приписаний до колишнього монастиря, де канонік проводив вісім-дев'ять місяців на рік, займаючись розведенням квітів і догоджанням своїй утробі. Житло було великим і романтичним. Канонік обставив його не тільки комфортабельно, але навіть розкішно. Даючи змогу повільно руйнуватися корпусу, де жили колись ченці, він дбайливо підтримував і зі смаком прикрашав ту частину будинку, що найбільше відповідала його сибаритським звичкам. Завдяки новим переробкам давній монастир перетворив на справжній маленький замок, де благочестивий отець вів життя поміщика. Він був найприємнішою духовною особою: поблажливий, дотепний, коли це було потрібно, ортодоксальний і красномовний з людьми свого стану, ввічливий, веселий у світському товаристві, люб'язний, привітний і щедрий з артистами. Служники каноніка, ділячи з ним гарне життя, що він його вмів собі створити, допомагали йому щосили. Економка була трохи сварлива, але варила таке смачне варення, вміла так зберігати фрукти, що він терпів її поганий характер і спокійно витримував бурі, кажучи собі при цьому, що людина мусить миритись із чужими вадами, але не може обійтися без прекрасного десерту й чудової кави.

Наші юні музиканти були прийняті ним із наймилішою привітністю.

— Ви дуже розумні й винахідливі діти, — сказав він їм, — і я полюбив вас усім серцем. До того ж ви дуже талановиті; а в одного з вас — уже не знаю тепер, у котрого — голос найніжніший, найприємніший, найбільш хвилюючий із будь-коли чутих мною. Голос цей — чудо, скарб. І я засмутився сьогодні, довідавшись від священика про ваше раптове зникнення; я вже думав, що, мабуть, ніколи більше не зустрінуся з вами, ніколи більше не почую вас.

Справді, я навіть втратив апетит, зробився похмурим, стурбованим… Чудовий голос і чудова музика не виходили в мене з голови, продовжували звучати у вухах. Але провидіння, що дійсно бажає мені добра, а може, і ваше добре серце, діти мої, знову привело вас до мене, тому що ви, напевно, вгадали, що я зумів вас і зрозуміти й оцінити.

— Мусимо зізнатися, пане каноніку, — відповів Йосиф, — що тільки випадок привів нас сюди, і ми далекі були від того, щоб розраховувати на таку удачу.

— Це удача для мене, — люб'язно заперечив канонік, — і ви мені проспіваєте… Але ні, це було б занадто егоїстично з мого боку — ви втомилися, може, голодні… Спершу ви повечеряєте, гарненько виспитесь у мене, а завтра займемося музикою. Так, музикою, я буду слухати вас цілий день! Андреасе, зараз же проведіть молодих людей до буфетної й якнайкраще подбайте про них… Втім, ні: поставте їм два прибори на кінці столу — вони вечерятимуть зі мною.

Андреас виконав наказ охоче й навіть із якимось доброзичливим задоволенням. Але Бриґіта зовсім інакше поставилася до цього: вона похитала головою, знизала плечима й пробурчала крізь зуби:

— Нема чого казати, підходящі співтрапезники! Дивне товариство для людини вашого кола!

— Замовкніть, Бриґіто! — спокійно відповів канонік. — Ви ніколи, ніким і нічим не буваєте задоволені і тільки-но побачите, що кому-небудь що-небудь приємно, зараз же лютуєте.

— Ви вже не знаєте, що й вигадати, аби згаяти час, — додала вона, не звертаючи ні найменшої уваги на зроблене їй зауваження. — Лестощами, всякими вигадками, пісеньками вас можна піддурити, як малу дитину.

— Замовкніть! — сказав канонік, трохи підвищуючи голос, але не перестаючи весело посміхатись. — У вас голос оглушливий, як тріскачка, і якщо ви не перестанете бурчати, то зовсім втратите розум і зіпсуєте мені каву.

— Подумаєш, велика радість і велика честь, — прошипіла стара, — варити каву для таких гостей!

— О! Я знаю, вам потрібні поважні особи. Ви любите велич. Ви хотіли б мати справу тільки з єпископами, князями так канонісами з родоводом у шістнадцять поколінь! А по мені, все це не варте куплету добре виконаної пісні.

Консуело з подивом слухала, як чоловік, що відзначався такою величною поставою, міг із якимось наївним задоволенням сперечатися зі своєю економкою; та й упродовж усієї вечері її дивувала легковажність його інтересів. Він молов багато дурниць — абсолютно із приводу всього, просто аби згаяти час і для того, щоб підтримати в собі гарний настрій. Щохвилини він звертався до служників, то серйозно обговорюючи питання про соус до риби, то турбуючись про якийсь диван або стіл, замовлений ним, одразу давав суперечливі накази, розпитував челядь про найдріб'язковіші подробиці свого господарства, обмірковував ці дрібниці з урочистістю, гідною

найсерйознішої теми, вислуховував одного, зупиняв іншого, пробирав Бриґіту, що суперечила йому на кожному кроці, — і пророблял усе це, пересипаючи й запитання й відповіді всілякими примовками. Можна було подумати, що, змушений унаслідок свого усамітненого й бездіяльного життя вдовольнятися товариством своїх служників, він, бажаючи дати роботу мозку, а з іншого боку — сприяти травленню, займався заради гігієни вправою думки — не занадто серйозною і не занадто легкою.

Вечеря була чудова і надзвичайно розкішна. За печенею пан канонік викликав кухаря, прихильно похвалив його за приготування деяких страв, коротко й напутливо покартав за інші, що не досягли досконалості. Наші мандрівники, немов упавши із хмар, поглядали одне на одного, думаючи, що їм сниться забавний сон, до того всі ці тонкощі здавались їм незбагненними.

— Ну, ну! Не так уже й погано, — мовив добродушний канонік, відпускаючи свого вмільця-кулінара, — я навчу тебе дечому, якщо старатимешся й не перестанеш любити своє ремесло.

«Можна уявити, — подумала Консуело, — що йдеться про батьківське наставляння або релігійне повчання».

За десертом, відпустивши також і економці її частку похвал і зауважень, канонік нарешті забув про ці важливі питання й перейшов до музики, де показав себе своїм юним гостям у набагато кращому світлі. У нього була гарна музична освіта, серйозні знання, вірні погляди й освічений смак. Він досить добре грав на органі. Сівши після обіду за клавесин, він зіграв кілька уривків із творів стародавніх німецьких композиторів, виконуючи їх з тонким смаком і відповідно до добрих традицій минулого. Не без інтересу слухала Консуело його гру. Знайшовши на клавесині товстий нотний зошит зі стародавніми п'єсами, вона заходилася його перегортати. Забувши й про втому й про пізній час, вона почала просити каноніка зіграти, не зраджуючи свою гарну, тонку і повнозвучну манеру, деякі із цих п'єс, що особливо сподобались їй. Канонік був надзвичайно потішений, що його слухають із таким задоволенням. Музика, яку він знав, уже вийшла з моди, і тому він не часто знаходив шанувальників, здатних оцінити те, що було йому до душі. І ось він відчув приплив надзвичайної ніжності до Консуело, тому що Йосиф, змучений утомою, заснув у по-зрадницькому зручному кріслі.

— Браво! — вигукнув канонік у пориві захоплення. — Ти надзвичайно обдарований, дитя моє, і розумний не по літах.

Тебе очікує надзвичайна майбутність. Уперше жалкую я про безшлюбність, яка накладається на мене моїм саном.

Цей комплімент змусив почервоніти й привів у трепет Консуело: їй спало на думку, що в ній визнали жінку, але вона дуже скоро заспокоїлася, тільки-но канонік наївно додав:

— Так, жалкую, що в мене немає дітей, бо небо, можливо, послало б мені такого сина, як ти, а це було б щастям мого життя… якби його матір'ю була хоча б сама Бриґіта! Але скажи мені, друже мій, якої ти думки про Себастьяна Баха, у якого стільки фанатиків-шанувальників серед сучасних учених? Чи вважаєш і ти його таким надзвичайним ґенієм? У мене там лежить грубезна книга його творів; я їх зібрав і дав оправити, тому що все треба

мати в будинку… А втім, може статися, вони дійсно прекрасні… Але розбирати їх вимагає великих зусиль, і, зізнатися, після першої ж невдалої спроби я полінувався знову взятися за них… Притому в мене мало залишається часу для самого себе. Адже я займаюся музикою в рідкісні хвилини, відірвані від більш серйозних справ. Ти бачив, як я зайнятий управлінням мого маленького господарства, але із цього не треба робити висновку, що я людина вільна і щаслива. Навпаки, я раб величезної, страшної, зваленої на себе праці. Я пишу книгу й працюю над нею ось уже тридцять років, але інший і в шістдесят не написав би її. Книга ця вимагає неймовірних знань, безсонних ночей, непохитного терпіння й найглибших роздумів. Зате, мені здається, книга змусить про себе говорити.

— Але її вже скоро буде завершено? — запитала Консуело.

— Не так скоро, не так скоро… — відповів канонік, намагаючись приховати від самого себе, що він іще не приступав до роботи. — Отже, ми говорили з тобою про музику цього Баха… вона жахливо важка і, крім того, здається мені дуже дивною.

— А я гадаю, якби ви перебороли свою упереджену думку, ви переконались би, що Бах — геній; він охоплює, поєднує й одухотворяє всі досягнення минулого й сьогодення.

— Ну добре, — погодився канонік. — Якщо це так, то завтра ми всі втрьох спробуємо розібрати що-небудь із його творів. А тепер вам час спати, а мені — поринути в роботу. Але завтрашній день ви проведете в мене, чи не так, це вирішено?

— Цілий день — мабуть, багато, пане: нам треба поспішати до Відня, але весь ранок ми будемо до ваших послуг.

Канонік запротестував, почав наполягати, і Консуело зробила вигляд, що здається, вирішивши вранці трохи прискорити повільні темпи великого Баха, для того щоб вийти не пізніше одинадцятої або дванадцятої години дня.

Коли питання торкнулося нічлігу, гаряча суперечка виникла на сходах між Бриґітою і головним камердинером. Ретельний камердинер, намагаючись догодити своєму панові, приготував для молодих музикантів дві гарненькі келійки в нещодавно відремонтованому будинку, займаному каноніком і його свитою. Бриґіта ж, навпаки, завзято наполягала на тому, щоб помістити їх у занедбаних келіях старого монастиря. «Ця частина будинку, — говорила вона, — відділена від нової капітальними дверима й міцними замками».

— Як! — кричала економка своїм пронизливим голосом на лунких сходах. — Ви збираєтеся помістити цих бурлак двері у двері з нами? Та хіба ви не бачите по їхніх обличчях, по їхніх манерах, по їхньому ремеслу, що це цигани, авантюристи, кепські маленькі розбійники, які втечуть звідси вдосвіта, викравши із собою наш срібний посуд! Та ще не відомо, чи не вб'ють вони нас самих.

— Уб'ють! Оці діти! — вигукнув, сміючись, камердинер. — Ви з глузду з'їхали, Бриґіто. Хоч ви й стара і дряхла, а, мабуть, самі ще спричините їхню втечу, варто вам тільки показати їм зуби.

— Самі ви старий і дряхлий, чуєте! — кричала в люті Бриґіта. — Говорю вам, вони не ночуватимуть тут, я цього не хочу! Та з ними ж усю ніч не заплющиш очей!

— І зовсім даремно: я глибоко переконаний, що в цих дітей не більше ніж у мене бажання турбувати ваш поважний сон. Але годі про це. Пан канонік наказав мені гарненько подбати про його гостей, і я не сховаю їх у цю халупу, повну пацюків, де гуляє вітер. Можливо, ви ще хочете укласти їх там на голій підлозі?

— Я звеліла садівникові поставити для них два складні ліжка. А ви вважаєте, що ця голота звикла до пуховиків?

— Проте цю ніч вони будуть спати на пуховиках, тому що цього бажає господар. А я, пані Бриґіто, визнаю тільки його накази. Дайте мені змогу виконувати свої обов'язки й пам'ятайте, що ваш обов'язок, так само як і мій, — коритись, а не наказувати.

— Правильно, Йосифе! — мовив, сміючись, канонік, який чув через напіввідчинені двері передпокою всю цю суперечку. — А ви, Бриґіто, йдіть приготуйте мені туфлі й дайте нам спокій. До побачення, юні друзі мої. Йдіть за Йосифом і спіть гарненько. Хай живе музика! Хай живе завтрашній прекрасний день!

Довго ще після того, як наші мандрівники розташувались у своїх гарненьких келійках, доносилося до них бурчання економки, немов зимовий північний вітер завивав по коридорах. Коли ж шум, що свідчив про врочистий відхід до сну каноніка, зовсім затих, Бриґіта підійшла навшпиньках до дверей юних гостей і замкнула їх, швидко повернувши ключ у кожному замку. Йосиф, який ніколи в житті не спочивав на такій чудовій постелі, уже міцно спав. Консуело також наслідувала його, чимало посміявшись у душі над жахом Бриґіти. Це вона, тремтячи від страху майже всі ночі під час своєї подорожі, тепер, у свою чергу, змушувала тремтіти інших. Вона могла б застосувати до себе байку про зайця та жаб[214], але я не впевнений, чи були відомі Консуело байки Лафонтена. Саме в ті часи достоїнство їх заперечувалося найбільшими умами світу: Вольтер осміював їх, а Фрідріх Великий, наслідуючи, як мавпа, свого філософа, теж ставився до них із найглибшим презирством.

Розділ 78

Рано-вранці Консуело розбудило сонце, що сходило, й веселе щебетання сили-силенної птахів у саду. Дівчина спробувала було вийти зі своєї кімнати, але «арешт» не було ще знято: пані Бриґіта продовжувала тримати своїх бранців під замком. Консуело спало на думку, що це, мабуть, хитра вигадка каноніка: бажаючи насолоджуватися весь день музикою, він насамперед вирішив забезпечити себе музикантами. Молода дівчина, що почувалася в

чоловічому костюмі цілком вільно, стала куди сміливішою й набула певної спритності; виглянувши у вікно, вона переконалася, що вилізти з нього не так уже й важко, тому що вздовж усієї стіни вилися по міцних шпалерах старі виноградні лози. І от, спустившись тихенько та обережно, щоб не попсувати чудового монастирського винограду, вона опинилася на землі й забралася в сад, сміючись у душі над подивом і розчаруванням Бриґіти, коли та виявить, що всі її застережні заходи ні до чого не привели. Консуело знову побачила, вже при новому освітленні, чарівні квіти й розкішні плоди, якими захоплювалася напередодні при місячному світлі. Купаючись у навскісних променях рожевого всміхненого сонця, ще краще зацвіли під свіжим подихом ранку сповнені поезії прекрасні творіння землі. Атласно-оксамитовий наліт укрив плоди, на всіх гілках криштальними намистинками зависла роса, від посріблених газонів ішла легка пара, немов жагучий подих землі, що прагне досягти неба й злитися з ним у ніжному, любовному пориві. Але ніщо в цю таємничу світанкову пору не могло зрівнятися зі свіжістю й красою квітів, коли вони, ще вологі від нічної роси, розкрились мовби для того, щоб виявити скарби своєї чистоти, вилити свої найтонші аромати. Тільки найперший і чистий сонячний промінь гідний був глянути на них, на мить володіти ними. Квітник каноніка міг слугувати джерелом насолоди для будь-якого садівника-аматора. Консуело ж він здався занадто симетрично розбитим, занадто доглянутим. І все-таки десятки сортів троянд, рідкісні й прекрасні гібіскуси, пурпурова шавлія, різноманітні сорти герані, запашний датур із глибокими опаловими чашечками, наповненими амброзією богів, витончені ласточники (у їхній тонкій отруті комаха, впиваючись насолодою, знаходить смерть), чудові кактуси, що підставляли сонцю свої яскраві віночки на втиканих колючками стовбурах, і ще тисячі рідкісних, чудових, ніколи не бачених Консуело рослин, назви й батьківщини яких вона не знала, надовго прикували її увагу.

Досліджуючи різну форму рослин, аналізуючи ті почуття, які, здавалося, виражав весь їхній вигляд, вона почала шукати зв'язок між музикою та квітами й замислилася над тим, як ці два захоплення сполучаються в душі господаря цього будинку й саду. Їй уже й раніше спадало на думку, що гармонія звуків відповідає гармонії барв. А гармонією гармоній їй здавався аромат. Консуело поринула в неясні солодкі мріяння, і в цю хвилину їй здавалося, начебто вона чує голоси, що виходили від кожного чарівного віночка, голоси, що розповідали їй про таємниці поезії мовою, дотепер їй невідомою. Троянда говорила про жагучу любов, лілія — про свою непорочність, пишна магнолія нишком повідала про чисті радості святої гордості, а крихітна фіалка шепотіла про принадності простого, скромного життя. Деякі квіти голосно й владно заявляли: «Я гарна й царюю». Інші шепотіли ледве виразно, але таким ніжним, у душу проникаючим голосом: «Я мала й улюблена». І всі разом гойдалися в такт із ранковим вітерцем, утворюючи повітряний хор, що поступово завмирав серед розчулених трав і листя, що жадали вловити таємничий зміст того, що відбувається.

Раптом у цю ідеальну гармонію ввірвалися пронизливі, жахливі, болісні людські крики, що порушили чудово споглядальний настрій Консуело; крики неслися до неї з купи дерев, яка приховувала монастирську огорожу. Слідом за криками, що завмерли в сільській тиші, почувся гуркіт екіпажа, потім екіпаж, очевидно, зупинився, і хтось заходився бити в ґратчасті ворота, що замикали сад із цього боку. Але або в будинку всі ще спали, або ніхто не хотів відповісти, — тому що приїжджі довго стукали марно, а пронизливі крики жінки, що переривались енергійною лайкою чоловіка, що волав про

допомогу, розбивались об монастирські стіни, не викликаючи в них відгуку, як і в серцях людей, що жили під їхнім покровом. Усі вікна фасаду були так добре законопачені для охорони сну каноніка, що жоден звук не міг проникнути крізь суцільні дубові віконниці, оббиті шкірою на кінському волосі. Служники, зайняті у внутрішньому дворику за будинком, не чули криків, а собак у садибі не було: канонік не любив цих настирливих стражів, які під приводом захисту від злодіїв порушують спокій своїх господарів. Консуело спробувала було проникнути до будинку, щоб сповістити про прибуття мандрівників, які опинились, очевидно, у скрутному становищі, але все було так міцно замкнене, що вона відмовилася від цієї думки й у хвилюванні кинулася до ґратчастих воріт, крізь які доносився шум.

Дорожній екіпаж, навантажений доверху багажем і побілілий від пилу після довгого шляху, стояв перед головною алеєю саду. Форейтори злізли з коней і намагалися розхитати негостинні ворота, а стогони й скарги все неслися з екіпажа.

— Відчиніть, якщо ви християни, — кричали звідти, — у нас тут умирає дама!

— Відчиніть! — закричала, висуваючись із вікна карети, жінка, риси обличчя якої були незнайомі Консуело, але чия венеціанська вимова вразила її. — Пані моя вмре, якщо їй зараз же не дадуть притулку. Відчиніть, коли ви не звірі!

Консуело, не думаючи про наслідки свого пориву, кинулася відчиняти ворота, але на них висів величезний замок, ключ од якого, імовірно, лежав у кишені Бриґіти. Дзвінок теж не діяв завдяки потайній пружині. У цій спокійній місцевості, де жителі відзначалися великою чесністю, такі застережні заходи застосовувалися не проти злодіїв, а, очевидно, проти шуму й турбування, заподіюваних занадто пізніми або занадто ранніми відвідувачами. Незважаючи на палке бажання допомогти, Консуело, не в змозі нічого зробити, з прикрістю вислуховувала лайку покоївки, що, звертаючись до своєї хазяйки, нетерпляче викрикувала по-венеціанськи:

— Дурило, незграбний хлопчисько! Відчинити ворота не вміє!

Німецькі форейтори, більш терплячі та спокійні, намагалися допомогти Консуело, але так само безуспішно. Тут хвора дама, висунувшись із вікна карети, крикнула голосним голосом ламаною німецькою мовою:

— А! Чорт тебе забери! Та біжи ж за ким-небудь, щоб відчинили! Мерзенна тварюко!

Енергійне звертання дами заспокоїло Консуело щодо близької смерті, яка загрожувала хворій. «Якщо вона близька до кончини, то у всякому разі до якоїсь досить буйної кончини», — подумала дівчина й звернулася до мандрівниці по-венеціанськи:

— Я не з цього будинку, мені тут дали притулок тільки на ніч. Постараюся розбудити господарів, але цього так скоро і просто не зробиш. Невже, пані, ви в такій небезпеці, що не можете трохи почекати, не впадаючи у відчай?

— Я народжую, дурню! — закричала мандрівниця. — Мені ніколи чекати! Біжи, кричи, хоч рознеси все, а приведи людей і допоможи мені ввійти сюди. Тобі добре заплатять…

Вона знову заволала, а в Консуело затремтіли коліна: ця особа, цей голос були їй знайомі.

— Як звати вашу хазяйку? — крикнула вона покоївці.

— А тобі що до цього? Біжи ж, нікчемний! — мовила схвильована покоївка. — Якщо будеш баритися, нічого від нас не одержиш!

— Та я нічого й не хочу од вас, — гаряче заперечила Консуело, — але мені треба знати, хто ви. Якщо ваша пані музикантка, її приймуть тут без усяких розмов, а вона, якщо я не помиляюся, знаменита співачка.

— Іди, хлопчику, — сказала породілля, що знаходила в собі сили в проміжках між переймами бути холоднокровною й енергійною. — Іди скажи мешканцям цього будинку, що знаменита Корилла може померти, якщо яка-небудь християнська душа або душа артистів не зглянеться над її становищем. Я заплачу… скажи, що я щедро заплачу.

— Софіє, — звернулася вона до покоївки, — накажи покласти мене на землю; я буду менше мучитися, лежачи на дорозі, ніж у цій пекельній кареті.

Консуело вже мчала до будинку, твердо вирішивши влаштувати страшенний галас і будь-що-будь добутися до самого каноніка. Дівчина вже не думала дивуватись або хвилюватися від дивної випадковості, що привела сюди її суперницю, причину всіх її нещасть. Вона хотіла тільки одного — допомогти їй. Стукати Консуело не знадобилося: вона зустріла Бриґіту — домоправителька каноніка, привернута криками, виходила з будинку в супроводі садівника та камердинера.

— Гарненька історія, нема чого сказати! — суворо проговорила стара, коли Консуело виклала їй суть справи. — Не ходіть туди, Андреасе, не рухайтеся й ви з місця, пане садівнику. Хіба ви не бачите, що все підстроєне цими бандитами для того, щоб нас пограбувати й убити? Я чекала цього. Тривога ця — хитрість! Зграя лиходіїв шастає навколо будинку, у той час як ті, котрим ми дали притулок, намагаються під пристойним приводом увести їх до нас. Ідіть за рушницями, добродії, і будьте готові прикінчити цю удавану породіллю з вусами й у штанях. Ну добре! Нехай навіть це породілля. Припустимо! Вона вважає наш будинок за лікарню, чи що? У нас тут немає акушерки, я особисто нічого не тямлю в таких справах, а пан канонік не любить писку немовлят. Як же дама могла пуститися в дорогу, знаючи, що їй час народити? А позаяк вона це зробила, хто ж винуватий? Так чи можемо ми позбавити її страждань? Нехай народить у свош кареті: їй там буде не гірше, ніж у нас, де нічого не пристосовано для такого несподіваного подарунка.

Цю промову, почату для Консуело, Бриґіта, буркочучи, продовжувала, поки вони йшли по алеї, і закінчила біля воріт — уже для покоївки Корилли.

У той час як мандрівниці після марних переговорів обмінювалися докорами й навіть лайкою з незговірливою економкою, Консуело, сподіваючись на доброту

каноніка й слабкість його до музики, проникла в будинок. Дарма шукала вона кімнату господаря — вона тільки заблудилась у великому приміщенні, переходи якого були їй невідомі. Нарешті вона натрапила на Гайдна, що розшукував її, і він сказав, що бачив, як канонік попрямував до оранжереї. Вони разом кинулися туди й незабаром побачили в склепінній жасминовій алеї поважного господаря: він ішов їм назустріч. Обличчя його сяяло веселощами, як ранок цього прекрасного осіннього дня. Глянувши на привітного каноніка, що гуляв у своєму затишному стьобаному ватяному халаті по доріжках, де його витончена нога м'яко ступала по дрібному, пройденому граблями піску, Консуело не сумнівалася, що така щаслива істота, з такою чистою совістю, настільки вдоволена у всіх своїх бажаннях, буде в захваті від можливості зробити добру справу. Ледь вона заговорила, передаючи прохання бідної Корилли, як з'явилася Бриґіта й перебила її.

— Там біля воріт, — почала стара, — волоцюга, співачка з театру; видає себе за знаменитість, а вигляд у неї й розмова розпусної дівки. Вона запевняє, що зараз народить, а кричить і свариться, як тридцять чортів, разом узятих. Хоче народити у вашому будинку. Подумайте, чи підходяща це для вас справа?

У каноніка вирвався жест відрази, — очевидно, він збирався відмовити.

— Пане каноніку, — звернулася до нього Консуело, — хай хоч хто ця жінка, вона страждає, життя її, можливо, у небезпеці, так само як і життя безневинного створіння, якого Бог прикликає в цей світ, — і релігія велить вам прийняти його по-християнському й по-батьківськи. Правда ж, ви не покинете нещасну, не допустите, щоб вона загинула, стогнучи, біля ваших дверей?

— А що, вона заміжня? — холодно запитав канонік після хвилинного роздуму.

— Цього я не знаю; можливо. Але що до того? Господь посилає їй щастя бути матір'ю. Лише він має право її судити…

— Вона сказала своє ім'я, пане каноніку, — енергійно втрутилася Бриґіта, — напевно, ви маєте її знати, ви ж водитеся з усіма комедіантами Відня. Її звати Корилла.

— Корилла! — вигукнув канонік. — Вона бувала у Відні, і я багато про неї чув; кажуть, у неї прекрасний голос.

— Ну от, заради її голосу накажіть відчинити ворота! Вона лежить на піску, на самій дорозі, — наполягала Консуело.

— Але ж це жінка легкої поведінки, — заперечив канонік. — Два роки тому в неї була скандальна історія у Відні.

— Пане каноніку, у вас є чимало заздрісників. Народи тільки у вашому будинку пропаща жінка… у цьому, повірте, не вбачать випадковості, а справи милосердя й поготів. Адже вам відомо, що канонік Герберт претендує на ювілярство й він уже позбавив маєтків одного молодого священика під приводом, начебто той недбало ставився до церковних служб заради дами, що завжди в ці години в нього сповідалася. Пане каноніку, таку бенефіцію, як ваша, легше втратити, ніж здобути.

Ці слова раптом зробили вирішальну дію. Канонік сприйняв їх у святилище своєї розсудливості, хоча прикинувся, що пропустив повз вуха.

— За двісті кроків звідси є постоялий двір, — мовив він, — нехай цю даму відвезуть туди. Вона знайде там усе, що їй треба, і їй буде там трохи зручніше й пристойніше, ніж у будинку холостяка. Ідіть, скажіть їй це, Бриґіто, і, прошу вас, тримайте себе з нею чемно, як можна чемніше. Вкажіть форейторам, де розташований постоялий двір. А ви, діти мої, — звернувся він до Консуело та Йосифа, — ходімо зі мною розбирати фугу Баха, поки нам готують сніданок.

— Пане каноніку, — почала схвильовано Консуело, — невже ви покинете…

— Ах! — вигукнув засмучено канонік. — Зачахла найкрасивіша з моїх волкамерій! Говорив же я садівникові, що він недостатньо часто її поливає. Найрідкісніша, найчудовіша рослина мого саду! Це щось фатальне! Гляньте, Бриґіто! Покличте-но садівника, я його проберу.

— Перш за все я прожену знамениту Кориллу, — відповіла, віддаляючись, Бриґіта.

— І ви згодні з цим? Ви це наказуєте, пане каноніку? — вигукнула з обуренням Консуело.

— Не можу вчинити інакше, — відповів він лагідно, але спокійним тоном, який говорив про непохитну рішучість, — і бажаю, щоб про це більше не було мови. Ходімо ж, я вас чекаю, почнемо музикувати!

— Ніякої музики тут для нас не може бути! — збуджено відповіла Консуело. — Ви байдужа людина й нездатні зрозуміти Баха. Нехай загинуть ваші квіти й ваші плоди! Нехай пропадуть від морозу жасмин і ваші найкрасивіші дерева! Ця родюча земля, що приносить вам усе в такому достатку, не мала б нічого народити, крім тернів, тому що ви безсердечні, ви викрадаєте дарунки неба й не вмієте використовувати їх для гостинності!

У той час як Консуело говорила, вражений канонік озирався навкруги, немов боячись, як би прокляття небес, яке закликалося цією палкою душею, не обрушилося на його дорогоцінні волкамерії та улюблені анемони. Висловивши все, Консуело кинулася до воріт, які як і раніше були на замку, перелізла через них і пішла за каретою Корилли, що прямувала кроком до жалюгідного шинку, без усякої підстави нагородженого каноніком званням постоялого двору.

Розділ 79

Иосиф Гайдн уже звик підкорятися раптовим рішенням своєї подруги, але, більш завбачливий і спокійний, аніж Консуело, він наздогнав її лише після того, як збігав до будинку за дорожньою торбинкою, нотами, а головне — за скрипкою, джерелом існування, утішницею й веселою супутницею їхньої подорожі.

Кориллу поклали на погане ньке ліжко в німецькій харчевні, таке коротке, що або голова, або ноги мусили висіти в повітрі. Як на лихо, у цій жалюгідній халупі не було жінок: хазяйка пішла на богомілля за шість льє, а служниця погнала корову на пасовище. Удома були старий і хлопчик. Скоріше перелякані, ніж зраділі прибуттю такої багатої мандрівниці, вони цілковито віддали свою домівку в розпорядження приїжджих, не думаючи про винагороду, яку могли за це одержати. Старий був глухий; довелося дитині вирушити за повитухою до сусіднього села, що було ледве не на відстані милі; форейтори набагато більше турбувалися про своїх коней, яких нічим було нагодувати, ніж про мандрівницю. Полишена під опіку покоївки, що остаточно втратила голову, — вона кричала майже так само голосно, як її пані, — породілля наповнювала повітря стогонами, що нагадували скоріше ричання левиці, ніж крики жінки.

Консуело, охоплена жахом і співчуттям, вирішила не залишати нещасну.

— Йосифе, — сказала вона своєму товаришеві, — повернися до каноніка, хоча б тобі й довелося зустріти там поганий прийом: не слід бути гордим, коли просиш за інших. Скажи канонікові, що сюди потрібно надіслати білизни, бульйону, старого вина, матраци, ковдри — словом, усе необхідне хворій людині. Поговори з ним лагідно, але рішуче та обіцяй, якщо знадобиться, що ми прийдемо до нього грати, аби тільки він надав допомогу цій жінці.

Иосиф вирушив назад, а бідній Консуело довелося бути мимовільним свідком огидної сцени, коли жінка без віри й серця, богохульствуючи й проклинаючи, переносить священні муки материнства. Цнотлива й благочестива дівчина здригалася, бачачи ці муки, яких ніщо не могло пом'якшити, тому що замість святої радості й набожного сподівання серце Корилли було повне злості й гіркоти. Вона не перестаючи проклинала свою долю, подорож, каноніка з його економкою й навіть дитину, яку збиралася народити. Вона була така груба зі своєю покоївкою, що в тієї все падало з рук. Нарешті, зовсім втративши самовладання, Корилла крикнула їй:

— Ну, постривай, я так само буду за тобою доглядати, коли надійде твоя черга! Адже я прекрасно знаю, що ти теж вагітна, і відправлю тебе народжувати до лікарні. Геть із очей моїх! Ти мені тільки заважаєш і дратуєш мене.

Софія, у люті й розпачі, зі слізьми вибігла з кімнати, а Консуело, залишившись наодинці з коханкою Андзолето та Дзустіньяні, намагалася заспокоїти й полегшити її страждання. Шаленіючи й зазнаючи пекельних мук, Корилла все-таки зберегла якусь звірину мужність, дику силу, у яких проявлялась уся нечестивість її палкої, здорової натури. Коли болі на хвилину відпускали її, вона знову робилася бадьорою й навіть веселою.

— Чорт забирай! — звернулася вона раптом до Консуело, анітрохи не впізнаючи її, тому що бачила дівчину тільки здалеку або на сцені в костюмах, зовсім не схожих на той, який був на ній тепер. — От так

пригода! А багато хто не повірить мені, коли я розповім, що народила в шинку з таким лікарем, як ти. Ти схожий на циганча зі своєю смаглявою мордочкою й величезними чорними очима. Хто ти? Звідки ти взявся? Як ти тут опинився? І чому ти за мною доглядаєш? Ах, ні, не відповідай мені, я однаково не почую, вже занадто я страждаю! Ah misera me![215] Тільки б не вмерти! О ні, я не вмру! Не хочу вмирати! Циганча, ти ж не кинеш мене? Не йди! Не йди! Не дай мені вмерти! Чуєш?

І знову залунали крики, що переривалися новими богохульствами.

— Проклята дитина! — говорила вона. — Так і вирвала б тебе з утроби й жбурнула б подалі!

— Ох! Ні! Не говоріть так! — вигукнула, вся похоловши від жаху, Консуело. — Ви будете матір'ю, будете щасливі, коли побачите свою дитину, не пошкодуєте, що страждали.

— Я? — мовила із цинічною холоднокровністю Корилла. — Ти уявляєш, що я буду любити цю дитину? Ах! Як ти помиляєшся! Велике щастя бути матір'ю, нема чого казати! Начебто я не знаю, що це значить: страждати народжуючи, працювати, щоб годувати цих нещасних, яких не визнають батьки, бачити, як самі вони страждають, не знати, що з ними робити, страждати, кидаючи їх… адже зрештою все-таки їх любиш… Але цього я любити не буду. О! Клянуся Богом! Я буду ненавидіти його, як ненавиджу його батька!..

І Корилла, несамовитість якої, незважаючи на зовнішню холоднокровність і презирство, усе зростала, закричала в пориві шаленої злості, викликаної в жінки жорстокими муками:

— Ах! Проклятий! Та будь він тричі проклятий, батько цієї дитини!

Вона задихалася, волала, видаючи нерозбірливі крики, розірвала на клапті косинку, що прикривала її пишні груди, що клекотали від муки та злості; схопивши за руку Консуело і від болю судорожно впившись у неї нігтями, вона не прокричала, а скоріше проричала:

— Та будь він проклятий! Проклятий! Проклятий! Підлий, безчесний Андзолето!

У цю хвилину повернулася Софія й через чверть години, умудрившись прийняти у своєї пані дитину, кинула на коліна Консуело першу-ліпшу ганчірку з театрального гардероба, вихоплену з наспіх відчиненої скрині. Це був бутафорський плащ із вицвілого атласу, оздоблений мішурною бахромою. У цю імпровізовану пелюшку шляхетна, цнотлива наречена Альберта загорнула дитя Андзолето й Корилли.

— Ну, синьйоро, заспокойтеся, — проговорила добрим, щирим голосом бідолашна покоївка, — народили ви благополучно, і у вас гарненька малесенька донька.

— Дівчинка чи хлопчик — мені однаково, але я більше не страждаю, — відповіла Корилла, підводячись на лікті й навіть не дивлячись на дитину. — Подай мені велику склянку вина!

Иосиф саме приніс од каноніка вина, і притому найкращого. Канонік великодушно виконав прохання Консуело, і незабаром у хворої було вдосталь усього, що потрібно в таких випадках. Корилла підняла своєю сильною рукою поданий їй срібний кубок і осушила його з невимушеністю маркітантки; потім, кинувшись на м'які подушки каноніка, заснула з глибокою безтурботністю, властивою залізному організму та крижаній душі. Поки вона спала, дитину як треба сповили, а Консуело сходила на сусідній луг за вівцею, що й стала першою годувальницею новонародженої. Мати, прокинувшись, підвелася за допомогою Софії, випила склянку вина й на хвилину замислилася. Консуело, тримаючи на руках дитя, чекала пробудження материнської ніжності, але в Корилли було на думці зовсім інше. Взявши до, вона із серйозним виглядом проспівала гаму у дві октави й заплескала в долоні.

— Браво, Корилло! — вигукнула вона. — Голос у тебе нітрохи не постраждав, можеш народжувати дітей, скільки тобі заманеться!

Потім вона розреготалася, поцілувала Софію й, знявши зі своєї руки діамантовий перстень, надягла їй на палець.

— Це щоб утішити тебе за лайку, — сказала вона. — А де моя маленька мавпочка? Ах! Боже мій! — вигукнула вона, дивлячись на дитину. — Блондинка, на нього схожа! Ну, тим гірше для неї! Горе йому! Не розпаковуй стільки скринь, Софіє! Про що ти думаєш? Невже ти уявила, що я тут залишусь? Авжеж! Ти дурка й не знаєш, що таке життя. Я маю намір завтра ж вирушити в дорогу. Ах, циганча, ти тримаєш дитину зовсім як жінка. Скільки тобі дати за турботи про мене й за послугу? Знаєш, Софіє, мені ніколи не служили краще, ніколи не доглядали краще за мною! Ти, значить, із Венеції, друже? Доводилося тобі чути мій спів?

Консуело нічого не відповіла. Втім, якби й відповідала вона, її однаково не стали б слухати. Корилла вселяла їй відразу. Вона передала дитину служниці шинку, яка тільки-но повернулася, на вигляд дуже славній жінці, потім гукнула Йосифа, і вони разом повернулися на монастирську садибу.

— Я не давав обіцянки канонікові привести вас до нього, — сказав дорогою Йосиф. — Здається, він сконфужений своїм поводженням, хоча вигляд у нього був дуже милостивий і веселий; при всьому своєму егоїзмі він не зла людина, він так щиро радів, посилаючи все потрібне Кориллі.

— На світі стільки черствих і поганих людей, — відповіла Консуело, — що люди, слабкі духом, вселяють скоріше жалість, аніж відразу. Я хочу загладити перед бідолашним каноніком свої зухвалі слова, адже я так розлютилася. Позаяк Корилла не вмерла й, як кажуть, мати й дитя почуваються добре, а наш канонік сприяв цьому скільки міг, не наражаючи на небезпеку свою дорогоцінну бенефіцію, я хочу віддячити йому. До того ж у мене є свої причини залишитися тут до від'їзду Корилли. Про них я скажу тобі завтра.

Бриґіта вирушила на сусідню ферму, і Консуело, що приготувалася було безстрашно виступити проти цього цербера, дуже зраділа, що їх зустрів ласкавий, послужливий Андреас.

— Ласкаво просимо, друзі мої! — вигукнув він, проводячи їх до покоїв свого хазяїна. — Пан канонік у страшенній меланхолії, він майже нічого не їв за сніданком і тричі прокидався під час полуденного відпочинку. Сьогодні в нього було дві великі прикрості: загинула його краща волкамерія й він втратив надію послухати музику. На щастя, ви повернулись, і, виходить, на одну прикрість стало менше.

— Із нас він насміхається чи із свого хазяїна? — запитала Консуело Йосифа.

— І те й інше, — відповів Гайдн. — Тільки б канонік не гнівався на нас, ми тоді повеселимося на славу.

Канонік не тільки на них не гнівався, а, навпаки, зустрів їх із розкритими обіймами, наполіг, аби вони поснідали, а потім разом з ними засів за клавесин. Консуело змусила його осягнути чудові прелюдії великого Баха й захопитися ними, а щоб остаточно привести його до гарного настрою, проспівала кращі речі свого репертуару, не прагнучи змінити голос і не дуже турбуючись про те, що він може здогадатися про її стать і вік. Канонік був схильний ні про що не здогадуватись і щосили насолоджувався її співом. Він дійсно був палким шанувальником музики, і в його захваті було стільки безпосередньої щирості, що Консуело мимоволі розчулилася.

— Ах! Дороге дитя! Шляхетне дитя! Щасливе дитя! — вигукував розчулений канонік зі слізьми на очах. — Ти перетворив сьогоднішній день на найщасливіший день мого життя! Але що буде зі мною тепер? Ні! У мене не вистачить сил перенести втрату такої насолоди, і я зачахну від туги. Більше я не зможу займатися музикою. У душі моїй житиме ідеал, і мене загризе туга за ним. Я нічого вже тепер не любитиму, навіть моїх квітів…

— І зовсім даремно, пане каноніку, — відповіла Консуело, — ваші квіти співають краще за мене.

— Що ти говориш? Мої квіти співають? Я ніколи не чув.

— Так, тому, що ви їх ніколи не слухали. А я сьогодні вранці слухав їх, осягнув їхню таємницю, вловив їхню мелодію.

— Дивне ти дитя! Геніальне! — вигукнув канонік, по-батьківськи цнотливо пестячи темні кучері Консуело. — Ти одягнений бідняком, а гідний усілякого поклоніння. Але скажи мені, хто ти? Де навчився ти тому, що знаєш?

— Випадок, природа, пане каноніку.

— Ох! Ти обманюєш мене, — із лукавим виглядом сказав канонік, у якого завжди було напоготові жартівливе слівце. — Ти, напевно, син якого-небудь Кафареллі або Фарінеллі! Але послухайте, діти мої, — раптово пожвавлюючись, найсерйознішим тоном додав він, — я не хочу розставатися з вами. Я беру на себе турботу про вас, залишайтеся зі мною. У мене є статок, я поділюся ним із вами. Я буду для вас тим, чим був Ґравіна[216] для Метастазіо. Це буде моїм щастям, моєю славою. Зв'яжіть свою долю з моєю, для цього треба тільки, щоб вас посвятили в молодші клірики. Я виклопочу вам які-небудь гарні бенефіції, а після моєї смерті вам залишаться від мене в спадщину непогані заощадження, які я зовсім не маю наміру залишати цій злючці Бриґіті.

У той час як канонік говорив, раптом увійшла Бриґіта й почула його останні слова.

— А я не маю наміру довше служити вам, — верескливо закричала вона, плачучи з люті, — досить я жертвувала своєю молодістю й своєю репутацією невдячному хазяїнові!

— Твоєю репутацією? Твоєю молодістю? — не бентежачись, глумливо перебив її канонік. — Ну, ти собі лестиш, мила бабусю, твоя «молодість» оберігає твою репутацію!

— Насміхайтеся, насміхайтеся, — заперечила вона. — Але приготуйтеся розпрощатися зі мною. Я негайно покину будинок, де не можу встановити ніякого порядку, ніякої благопристойності. Хотіла я перешкодити вам робити нерозсудливості, марнувати ваше майно, принижувати ваш сан, так бачу, що все це ні до чого. Ваша безхарактерність і нещаслива зірка штовхають вас до погибелі, і перші зустрічні блазні так спритно морочать вам голову, що так і дивись обберуть вас. Давним-давно канонік Гербер кличе мене до себе служити й пропонує умови набагато кращі за ваші. Я втомилася від усього, що тут бачу. Розрахуйте мене! Я більше жодної ночі не проведу під вашим дахом.

— Так ось до чого дійшла справа, — спокійно мовив канонік. — Ну, добре, Бриґіто, ти робиш мені велику приємність; гляди тільки, не передумай! Я ніколи нікого не виганяв, і мені здається, якби служив у мене сам диявол, я не виставив би його за двері, настільки я добродушний; але якби диявол покинув мене, я побажав би йому доброї путі й відслужив би молебень після його відходу. Йди ж, укладай свої речі, Бриґіто; щодо твого розрахунку, то, мила моя, зроби його сама. Бери все, що побажаєш, усе, чим я володію, тільки б ти скоріше забиралася звідси!

— Ах, пане каноніку, — мовив Гайдн, схвильований цією домашньою сценою, — ви ще пошкодуєте за старою служницею, адже вона, очевидно, дуже прихильна до вас…

— Вона прихильна до моєї бенефіції, — відповів канонік, — а я шкодуватиму тільки за її кавою.

— Ви звикнете обходитися без смачної кави, пане каноніку, — твердо заявила сувора Консуело, — і добре зробите. А ти, Йосифе, мовчи й нічого не говори на її захист. Я все їй скажу в обличчя, тому що все це правда. Вона зла й шкодить своєму хазяїнові. Сам він добра людина, природа створила його шляхетним і великодушним, а через цю жінку він робиться егоїстом. Вона придушує добрі пориви його душі, і якщо він залишить її в себе, то стане сам таким же черствим, таким же жорстоким, як вона. Пробачте, пане каноніку, що я так говорю з вами. Ви стільки змушували мене співати й привели мене своєю наснагою в такий захоплений стан, що я, може, трохи сам не свій. Якщо я й почуваю якесь сп'яніння, то це ваша провина. Але смію вас запевнити, що людина, яка перебуває в такому стані, завжди говорить істину, тому що сп'яніння це шляхетне й будить у нас кращі почуття. У такі хвилини в нас що на серці, те й на вустах, і зараз із вами говорить моє серце. Коли ж я заспокоюся, буду більш шанобливий, але менш щирий. Повірте, я не женуся за вашим статком, я зовсім не бажаю його, не маю

потреби в ньому! Коли я захочу, в мене буде більше, ніж у вас, а життя артиста наражається на стільки несподіванок, що, мабуть, ви ще мене переживете й, може, я впишу вас у свій заповіт на подяку за те, що ви хотіли залишити на мою користь свій. Завтра ми йдемо й, мабуть, більше ніколи з вами не побачимось, але ми підемо із серцем, сповненим радістю, повагою, шанобою й подякою до вас, якщо ви звільните пані Бриґіту, в якої я прошу вибачення за мій хід думок.

Консуело говорила з таким жаром, щирість і прямота так явно читалися на її обличчі, що слова її вразили каноніка, немов блискавка.

— Іди, Бриґіто! — сказав він економці з важливим, рішучим виглядом. — Істина говорить вустами немовлят, а розум цього немовляти — могутня сила. Іди, тому що сьогодні вранці ти змусила мене зробити поганий учинок і штовхнула б мене на такі й надалі, тому що я слабкий і часом боягузливий. Іди, тому що ти робиш мене нещасним. Іди, — додав він, посміхаючись, — тому що ти стала пересмажувати мою каву, а всі вершки, в які ти пхаєш свого носа, скисають.

Останній докір виявився для Бриґіти дошкульнішим за всі інші, — уражена в найболючіше місце, горда стара втратила мову. Вона випросталася, кинула на каноніка погляд, сповнений жалю, майже презирства, і вийшла з виглядом театральної королеви. Через дві години ця скинута королева покинула садибу, попередньо трошки пограбувавши її. Канонік зробив вигляд, що нічого не помітив, і з блаженного виразу його обличчя Гайдн зрозумів, що Консуело зробила йому щиру послугу. Для того щоб канонік не відчував ані найменшого жалю, юна артистка сама приготувала йому за обідом каву венеціанським способом — як добре відомо, найкращим у світі. Андреас негайно ж став під її керівництвом вивчати це мистецтво, і канонік оголосив, що в житті своєму не куштував смачнішої кави. Після обіду знову займалися музикою, послявши попередньо довідатися про здоров'я Корилли, що, як доповіли, вже сиділа в кріслі, присланому їй каноніком. Чудового вечора при місяці вони гуляли в саду. Канонік, спираючись на руку Консуело, не переставав благати її прийняти чернечий сан і стати його прийомним сином.

— Бережіться! — сказав їй Йосиф, коли вони пішли до себе. — Цей добрий канонік не на жарт захоплюється вами.

— У дорозі нічим не треба бентежитися, — відповіла вона. — Я так само не стану абатом, як не стала сурмачем. Пан Мейєр, граф Ґодіц і канонік — усі вони прорахувалися.

Розділ 80

Консуело, побажавши Йосифу на добраніч, вийшла до своєї кімнати, не домовившись із ним, як він припускав, про те, щоб піти на світанку. У неї

були свої причини не поспішати, і Гайдн чекав, що вона повідомить їх йому наодинці; сам же він радів можливості провести з нею ще кілька годин у цьому гарному будинку й пожити біля каноніка, приємне життя якого було йому до душі. Консуело наступного ранку дозволила собі поспати довше ніж зазвичай і з'явилася тільки до другого сніданку каноніка. Старий мав звичку прокидатися рано й після легкої смачної закуски прогулюватися із требником у руках своїми садами та оранжереями, оглядаючи рослини, а потім ішов трошки здрімнути перед більш ситним сніданком.

— Наша мандрівниця почувається добре, — оголосив канонік своїм юним гостям, щойно вони з'явились. — Я послав Андреаса приготувати їй сніданок. Вона висловила велику вдячність за нашу увагу, і оскільки вона збирається сьогодні їхати до Відня (зізнаюся, всупереч усякій розсудливості), то просить вас відвідати її, щоб винагородити за вашу сердечну турботу. Отже, діти мої, скоріше снідайте й вирушайте туди. Напевно, вона готує вам який-небудь гарний подарунок.

— Ми снідатимемо стільки часу, скільки ви побажаєте, пане каноніку, — відповіла Консуело, — але до хворої не підемо: ми їй більше не потрібні, а подарунків її не потребуємо.

— Дивовижне дитя! — сказав піднесений канонік. — Твоя романтична безкорисливість, твоя захоплена великодушність до того полонили моє серце, що я ніколи, здається, не в змозі буду розстатися з тобою!

Консуело всміхнулась, і вони сіли за стіл. Сніданок був чудовий і тривав добрих дві години. Але десерт виявився таким, якого ніяк не очікував канонік.

— Ваша превелебносте, — доповів Андреас, з'являючись у дверях, — прийшла тітонька Берта із сусіднього шинку й принесла вам від породіллі великий кошик.

— Це срібло, що я їй посилав. Прийміть його, Андреасе, це ваша справа. Виходить, дама притьмом їде?

— Вона вже виїхала, ваша превелебносте.

— Уже! Та вона божевільна! Ця навіжена хоче вбити себе!

— Ні, пане каноніку, — сказала Консуело, — вона не хоче й не вб'є себе.

— Ну, Андреасе, що ви стоїте з таким урочистим виглядом? — звернувся канонік до лакея.

— Річ у тім, ваша превелебносте, що тітонька Берта не віддає мені кошик. Вона говорить, що передасть його тільки вам; їй треба щось вам сказати.

— Це педантичність або манірність з боку довіреної особи. Впустіть її, й покінчимо із цим.

Стару ввели. Зробивши кілька глибоких реверансів, вона поставила на стіл великий кошик, прикритий серпанком. Канонік повернувся до Берти, а

Консуело квапливо простягла до кошика руку. Відхиливши серпанок, Консуело поспішно опустила його й тихо сказала Йосифу:

— Ось чого я очікувала, ось для чого я залишилася! О так! Я була впевнена: Корилла мала так учинити!

Иосиф, який не встиг іще роздивитися, що було в кошику, з подивом глянув на свою супутницю.

— Отже, тітонько Берто, ви принесли мені речі, які я позичив вашій пожилиці? Прекрасно! Прекрасно! Я й не турбувався про них, і мені нема чого перевіряти, чи все ціле.

— Ваша превелебносте, — відповіла стара, — моя служниця все принесла, все передала вашим служителям, і все дійсно ціле; щодо цього я зовсім спокійна. Але мене змусили заприсягтися, що цей кошик я передам тільки вам у руки, а що в ньому міститься, ви знаєте так само, як і я.

— Нехай мене повісять, якщо це мені відомо, — мовив канонік, недбало простягаючи руку до кошика, але рука його негайно застигла, немов паралізована, а рот так і залишився напіввідкритим від подиву, коли покривало мовби само собою заворушилося, зрушилося й звідти показалося крихітне дитяче рученя, що інстинктивно поривалося схопити палець каноніка.

— Так, ваша превелебносте, — довірливо, із задоволеним виглядом заговорила стара, — ось вона — ціла й неушкоджена, така гарненька, веселенька й так хоче жити!

Вражений канонік зовсім онімів. Стара вела далі:

— Господи, ваша превелебносте, так ви ж зволили просити в матері дозволу вдочерити й виховати дитину! Бідолашній дамі не так-то легко було на це зважитись, але ми сказали їй, що дитя потрапляє в гарні руки, і вона, доручивши його провидінню, просила нас віднести його вам. «Скажіть, будь ласка, поважному канонікові, цій святій людині, — говорила вона, сідаючи до екіпажа, — що я не буду довго зловживати його милосердним піклуванням. Незабаром я приїду за своєю донею й розплачуся з ним за все, що він на неї витратить. Позаяк він будь-що-будь сам хоче знайти їй гарну годувальницю, передайте йому від мене цей гаманець із грошима: я прошу поділити їх між годувальницею й маленьким музикантом, що так чудово доглядав за мною вчора, якщо, звичайно, він іще не пішов». Що стосується мене, вона добре мені заплатила, ваша превелебносте, я нічого більше не прошу й цілком задоволена.

— Ах, ви задоволені! — вигукнув трагікомічним тоном канонік. — Ну що ж, я дуже радий, але, будьте ласкаві, віднесіть назад і гаманець і цю мавпочку. Витрачайте гроші, виховуйте дитину, це мене анітрошки не стосується.

— Виховувати дитину? Оце вже ні! Я занадто стара, ваша превелебносте, щоб узяти на себе турботу про новонароджену. Вона кричить цілими ночами. І моєму бідолашному старому, хоча він і глухий, не дуже-то було б до смаку таке сусідство.

— А мені? На вашу думку, я мушу миритись із цим? Уклінно дякую! Ага! Ви на це розраховували?

— Але позаяк ваша превелебність просили його в матері!

— Я? Просив? Звідки, чорт забирай, ви це взяли?

— Але позаяк ваша превелебність сьогодні вранці написали…

— Я писав? Де ж мій лист? Будь ласка, нехай мені його покажуть!

— Ну, я, звичайно, не бачила вашого листа, і притому в нас ніхто читати не вміє. Але пан Андреас приходив до породіллі з поклоном од вашої превелебності, й вона нам сказала, начебто він передав їй листа. А ми, дурні, й повірили. Та хто б міг не повірити?!

— Це нахабна брехня! Тільки безпутниця може піти на такі штуки! — закричав канонік. — І ви — спільники цієї відьми. Ні! Ні! Забирайте немовля, повертайте його матері, залишайте в себе, робіть як знаєте, я вмиваю руки. Якщо ви хочете витягнути в мене грошей, я готовий їх дати. Ніколи не відмовляю в милостині ні авантюристам, ні шахраям — це єдиний спосіб позбутись їх. Але взяти до свого будинку дитину — красненько дякую! Забирайтеся ви всі до дідька!

— Ну, щодо цього, — заперечила стара дуже рішуче, — то я нізащо не візьмуся, не прогнівайтеся, ваша превелебносте. Я не погоджувалася доглядати за дитиною. Знаю, як закінчуються такі історії. Спочатку дають трошки золотих монет і обіцяють вам повний мішок, а там — шукай вітру в полі, і дитина залишається на вашій шиї. І ніколи з таких дітей нічого путнього не виходить: вони ледарі й гордії вже за самою своєю природою. Не знаєш, що з ними й робити. Якщо це хлопчики, вони стають грабіжниками, а дівчатка кінчають іще гірше. Ой, ні! Ні! Ні я, ні мій старий не хочемо брати цієї дитини. Нам сказали, що ваша превелебність просили її віддати вашій превелебності, — ми повірили, от і все. Будьте ласкаві одержати гроші, і ми розрахувались. А що ми її спільники, так уже пробачте, ваша превелебносте, ми цих штук не знаємо. Ви, мабуть, жартуєте, коли дорікаєте нам за те, що ми вас хочемо обдурити. Покірна слуга вашої превелебності! Іду додому. У нас зараз прочани, що повертаються після виконання обітниці, і вони, їй-богу, помирають од спраги.

Стара кілька разів поклонилася й уже рушила було до виходу, але потім повернулась і сказала:

— Мало не забула: дитина має називатися начебто Анджелою, але тільки по-італійському. Ох, слово честі, не пам'ятаю тепер, як це вони мені сказали.

— Анджоліна, Андзолета? — запитала Консуело.

— От-от, саме так, — підтвердила стара і, ще раз поклонившись канонікові, спокійно вийшла.

— Ну, як вам подобається ця витівка? — мовив украй здивований канонік, звертаючись до своїх гостей.

— Я вважаю, що вона достойна тієї, що її придумала, — відповіла Консуело, виймаючи з кошика дитину, що починала вже ворушитись, і обережно змушуючи її проковтнути кілька ложечок теплого молока, що лишилося після сніданку в японській чашці каноніка.

— Що ж, ця Корилла якийсь диявол? — запитав канонік. — Ви раніше знали її?

— Тільки з чуток, але тепер я знайомий з нею прекрасно, так само як і ви, пане каноніку.

— Знайомство, без якого я охоче обійшовся б. Але що нам робити із цією нещасною, кинутою дитиною? — додав він, із жалем дивлячись на крихітку.

— Віднесу я її до вашої садівниці, — сказала Консуело. — Учора я бачив, як вона кормила груддю чудового хлопчика місяців п'яти-шести.

— Ну, йдіть, — сказав канонік, — або краще покличемо її сюди. Вона нам укаже й годувальницю з якої-небудь сусідньої ферми… тільки не в занадто близькому сусідстві від нас. Адже один Бог знає, яке зло може принести духовній особі інтерес до дитини, яка таким чином упала з неба у його будинок.

— На вашому місці, пане каноніку, я був би вищим за такі дрібниці. Не став би я ні передбачати безглуздих наклепницьких припущень, ні цікавитися ними. Я не слухав би дурних пліток, жив би так, начебто їх і не існує, і чинив би завжди, не рахуючись із лихослів'ям. У чому ж тоді суть мудрого, достойного життя, якщо воно не забезпечує спокою совісті й не дає змоги робити добрі справи? Подумайте, пане каноніку, вам довірили дитину. Якщо вдалині від ваших очей за нею будуть погано доглядати, якщо вона захиріє, помре, ви цього ніколи собі не пробачите.

— Що ти там говориш, начебто дитину мені довірили! Так хіба я давав на це згоду? Хіба каприз або крутійство інших можуть накладати на нас такі зобов'язання? Ти захоплюєшся, дитя моє, і мелеш дурницю.

— Ні, дорогий пане каноніку, — заперечила Консуело, все більше й більше пожвавлюючись, — це не дурниці. Зла мати, що кинула свою дитину, не має на неї ніяких прав і не може нічого вам пропонувати. Наказувати вам має право тільки той, хто має у своєму розпорядженні долю дитини, яка народжується, перед ким ви вічно будете відповідальні, а це Бог. Так, Бог змилосердився над безневинним малесеньким створінням, вселивши його матері сміливу думку — довірити його вам. Це він, за дивним збігом обставин, привів до вашого будинку, всупереч вашому бажанню й усупереч усій вашій обережності, це дитя й штовхнув його у ваші обійми. Ах, пане каноніку! Згадайте святого Вінсента[217], що підбирав на сходах будинків нещасних, покинутих сиріт, і не відштовхуйте сироту, яку вам посилає провидіння. Мені здається, що, вчинивши інакше, ви накличете на себе нещастя. І світ, який навіть у злості своїй має якийсь інстинкт справедливості, мабуть, заговорив би, — і цьому б повірили, — що у вас були причини випровадити дитину. Тоді як коли ви залишите її в себе, ніхто не зможе допустити інших причин, крім властивого вам милосердя й любові до ближнього.

— Ти не знаєш, що таке світ, — сказав, зм'якшуючись і починаючи вже вагатися, канонік. — Ти — маленький дикун за своєю прямодушністю й

чеснотою. І зовсім ти не знаєш, що таке духівництво, а Бриґіта, зла Бриґіта, прекрасно усвідомлювала свої слова, кажучи вчора, що деякі заздрять моєму становищу й домагаються, щоб я його втратив. Я завдячую своїми бенефіціями протекції покійного імператора Карла, що зволив узяти мене під своє крильце й надав мені їх. Імператриця Марія-Терезія своєю протекцією також сприяла тому, що я став пенсіонером завчасно. Але те, що ми вважаємо дарованим нам церквою, ніколи не буває безумовно забезпечене за нами. Над нами, над монархами, прихильними до нас, завжди є ще володар — церква. Вона за своєю примхою оголошує нас «правоздатними» навіть тоді, коли ми ще ні на що не здатні, й вона ж, коли їй потрібно, визнає нас «неправоздатними» навіть після того, як ми зробили їй найбільші послуги. Глава єпархії, тобто єпископ зі своєю радою, варто тільки розсердити їх і налаштувати проти себе, можуть обвинуватити нас, притягти до свого суду, судити й позбавити всього, посилаючись на розпусту, аморальність або на те, що ми є прикладом спокуси, — і все це з метою вирвати в нас ті блага, які дано було нам раніше, і вручити їх новим улюбленцям. Небо свідок, що життя моє так само чисте, як життя цієї дитини, що вчора народилася! Якби я не був у всіх відношеннях надзвичайно обережний із людьми, одна моя чеснота не змогла б захистити мене від злісних наклепів. Я не дуже-то вмію лестити прелатам: моя безтурботність, а може, певною мірою й родова гордість завжди тому перешкоджали. Є в мене й заздрісники в капітулі…

— Але ж за вас великодушна Марія-Терезія, шляхетна жінка, ніжна мати, — заперечила Консуело. — Якби вона була вашим суддею, ви прийшли б і сказали їй із правдивістю, властивою тільки правді: «Королево, я вагався одну мить між острахом дати зброю в руки ворогів і потребою виявити найбільшу чесноту мого звання — любов до ближнього; з одного боку, я бачив наклеп, інтриги, що можуть погубити мене, з іншого боку — нещасне, покинуте небом і людьми малесеньке створіння, що могло знайти притулок лише в моєму жалісливому серці й чиє майбутнє залежало тільки від моєї дбайливості. Я зволів ризикнути своєю репутацією, своїм спокоєм і своїм станом заради справи віри й милосердя». О! Я не сумніваюся, що, коли б сказали ви все це Марії-Терезії, всесильна Марія-Терезія дала б вам замість цієї садиби палац і зробила б вас замість каноніка єпископом. Хіба не обсипала вона почестями й багатством абата Метастазіо за його вірші? Чого б не зробила вона за чесноту, якщо так винагороджує талант! Ні, пане каноніку, залиште у себе в домі цю неборачку Анджеліну. Садівниця ваша вигодує її, а пізніше ви виховаєте її в дусі віри й чесноти. Мати виховала б диявола для пекла, а ви зробите з неї ангела для раю!

— Ти вертиш мною, як хочеш, — схвильовано мовив розчулений канонік і покірно прийняв дитину, яку його улюбленець поклав йому на коліна. — Ну, добре, завтра ж ранком охрестимо Анджелу, ти будеш її хрещеним… Якби не пішла звідси Бриґіта, ми змусили б її бути твоєю кумою й потішилися б над її злістю. Подзвони, нехай приведуть годувальницю, і нехай звершиться все з волі Божої. Що ж до ґаманця, залишеного Кориллою (ого! п'ятдесят венеціанських цехінів)… нам він ні до чого. Я беру на себе всі теперішні й майбутні витрати на дитину, якщо її не зажадають назад. Візьми ці золоті: ти цілком їх заслужив за свою дивовижну доброту й великодушність.

— Золото на сплату за добре серце! — закричала Консуело, з відразою відштовхуючи ґаманець. — Та ще золото Корилли, отримане ціною неправди й, можливо, розпусти! Ах, пане каноніку, навіть вигляд його мені огидний! Роздайте його бідним: це принесе щастя нашій бідолашній Анджелі.

Розділ 81

Може, вперше в житті канонік погано спав цієї ночі. Він відчував дивне занепокоєння та збудження. Голова його була сповнена акордів мелодій і модуляцій, які щохвилини обривалися разом із чутним сном; прокидаючись, він щораз прагнув, мимоволі й навіть із якоюсь досадою, знову піймати ці звуки, знову зв'язати їх, але це йому не вдавалося. Він запам'ятав найбільш яскраві фрази, проспівані Консуело, вони звучали в його голові, віддавалися в діафрагмі; і раптом у найкрасивішому місці музична нитка обривалася, — він сто разів подумки намагавсь її відновити й ніяк не міг пригадати жодної ноти. Стомлений цим уявлюваним співом, він марно силкувався позбутися його, але той усе звучав у його вухах, і йому навіть учувалося, начебто в такт із ним гойдається й полум'я каміна на пурпуровому атласі запони. Легкий тріск палаючих полін також начебто поривався повторювати ці кляті фрази, але закінчення їх продовжувало залишатися непроникною таємницею для стомленого мозку каноніка. Йому все здавалося, що, коли б він згадав хоч один уривок повністю, — позбувся б нав'язливих спогадів. Але вже так улаштована музична пам'ять: вона мучить нас і дошкуляє нам, аж поки ми наситимо її тим, чого вона жадає.

Ніколи музика не справляла такого сильного враження на каноніка, хоча все своє життя він був палким її шанувальником. Ніколи жоден людський голос не хвилював його душу так, як голос Консуело. Ніколи вигляд людини, її розмова й манери не здавалися йому сповненими такої чарівності, яка виходила протягом цих півтори доби від імені, слів і постави Консуело. Здогадувався канонік про те, що удаваний Бертоні жінка, чи ні? І так — і ні. Як це пояснити? Треба сказати, що думки п'ятдесятилітнього каноніка були так само чисті, як його вдача, а вдача — цнотлива, як у юної дівчини. Щодо цього наш канонік був святою людиною. Таким був він завжди, і найдивовижніше те, що, як незаконний син найрозпуснішого з усіх відомих історії королів, він майже без труднощів дотримувався обітниці цнотливості. Флегматичний від природи, — ми називаємо тепер такі натури безпристрасними, — він був вихований відповідно до норм поводження, запропонованих канонікам, і так обожнював благоденство та спокій, так мало був пристосований до таємної боротьби, на яку штовхають грубі пристрасті й марнославство духовних осіб, — коротше кажучи, так жадав спокою та щастя, що його головним і єдиним принципом у житті було жертвувати всім заради спокійного користування бенефіцією: любов'ю, дружбою, честолюбством, ентузіазмом і, якщо знадобиться, то й чеснотою. З ранніх літ він привчив себе придушувати всі почуття без зусиль і майже без жалів. Незважаючи на настільки огидний егоїзм, він залишався добрим, гуманним, сердечним і захопленим у багатьох відношеннях, бо за природою був добрий, а діяти всупереч позитивним якостям своєї натури йому майже ніколи не доводилось. Незалежне становище завжди дозволяло йому мати друзів, бути толерантним, любити мистецтво. Любов йому була заборонена, і він убив у собі любов, як найнебезпечнішого ворога спокою та благополуччя. Але ж любов божественна

й, виходить, безсмертна, — тому, коли нам здається, що ми її вбили, ми насправді тільки заживо поховали її у своєму серці. Любов може дрімати там довгі роки в тиші до того дня, коли їй заманеться прокинутися. Консуело з'явилася в осінь життя каноніка, і його довга душевна байдужість змінилася млосністю, ніжною, глибокою й більш стійкою, ніж можна було припускати. Апатичне серце каноніка не вміло калатати й хвилюватися за кохану істоту, але воно могло танути, як лід на сонці, бути відданим, покірним, забути себе, пізнати те терпляче самозречення, яке ми з подивом зустрічаємо в егоїста, коли любов бере його приступом.

Отже, наш бідолашний канонік був закоханий. У п'ятдесят років він любив уперше й любив ту, котра ніколи не могла полюбити його. Він занадто добре це знав і ось чому хотів себе переконати, всупереч усякій очевидності, що його почуття не любов, позаяк воно викликане не жінкою.

Щодо цього він був у цілковитій омані й за своєю наївністю вважав Консуело юнаком. Під час перебування свого каноніком у віденському соборі він у дитячій школі бачив чимало красенів хлопчиків. Не раз чув він тонкі сріблисті голоси, майже жіночі за своєю чистотою та гнучкістю. Голос Бертоні був у тисячу разів чистішим й гнучкішим. «Але ж це голос італійський, — думалося канонікові, — і до того ж Бертоні — виняткова натура; він із тих скоростиглих дітей, у яких здібності, обдарування, талант межує із чудом». І от, страшно пишаючись і захоплюючись тим, що на великій дорозі знайшов такий скарб, канонік уже мріяв, як він сповістить про це суспільство, як уведе юнака в моду, допоможе йому здобути й стан і славу. Він був охоплений поривом батьківської любові та доброзичливої гордості. І його совість од цього аж ніяк не мала страждати, тому що йому й у голову не приходила думка про гріховну, збочену любов, подібну до тієї, яку приписували Ґравіні стосовно Метастазіо; канонік уявлення не мав про таку любов, ніколи не думав про неї, навіть не вірив у її існування: його чистому й здоровому розуму все це здавалося страхітливими домислами лихомовних людей.

Ніхто б не повірив, що людина з таким насмішкуватим розумом, великий баляндрасник, настільки проникливий і навіть тонкий у всьому, що стосувалося громадського життя, міг бути до того по-дитячому чистий душею. А тим часом цілий світ ідей, потягів і почуттів був йому зовсім незнайомий.

Він заснув із радісним почуттям, будуючи тисячі планів щодо свого юного улюбленця, мріючи проводити життя серед найсвятіших насолод музикою та зворушуючись при думці, що буде розвивати, трохи вгамовуючи чесноти, що сяють у цій великодушній, палкій душі. Але, щохвилини прокидаючись у якомусь дивному хвилюванні, переслідуваний образом чудесного юнака, то турбуючись і боячись, як би той не захотів звільнитися від його вже дещо ревнивої любові, то нетерпляче очікуючи ранку, щоб серйозно повторити йому пропозиції, обіцянки та благання, які хлопчик, здавалося, вислуховував сміючись, канонік, здивований усім, що з ним відбувається, будував тисячу припущень, крім єдино вірного.

«Видно, самою природою мені призначено було мати багато дітей і жагуче любити їх, — говорив він собі в простоті душевній, — позаяк одна думка про всиновлення приводить мене зараз у настільки збуджений стан. Але вперше в житті я виявляю в собі такі почуття: протягом дня я приходжу в захват од

одного, почуваю симпатію до іншого й жалість до третього. Бертоні! Беппо! Анджоліна! Ось я і зробився раптом сімейною людиною; але ж я завжди жалів батьків, яким доводиться стільки турбуватися про дітей, і дякував Богові за те, що мій сан зобов'язує мене до самотності й спокою. Чи, бува, не чудесна музика, якою я сьогодні так довго насолоджувався, привела мене в не відчуте дотепер збудження? Ні, скоріше це чудова кава по-венеціанськи, я просто з жадібності випив аж дві чашки… Все це так запаморочило мені голову, що я протягом цілого дня майже не згадував про свою волкамерію, що засохла з вини цього Петера! I mio cor si divide…[218] Ну от, знову ця проклята фраза переслідує мене! Чорт би забрав мою пам'ять!.. Що зробити, щоб заснути!.. Четверта година ранку, нечувана справа!.. Просто занедужати можна!..»

Блискуча думка прийшла нарешті на допомогу добродушному канонікові. Він устав, узяв письмове приладдя і вирішив попрацювати над своєю знаменитою книгою, так давно задуманою й усе ще не початою. Для цього йому знадобився довідник канонічного права. Не переглянув він і двох сторінок, як думки його почали плутатись, очі заплющуватися, книга тихенько сповзла з перини на килим, а свіча згасла від блаженного сонного подиху, що вирвався з могутніх грудей благочестивого отця, і він заснув нарешті сном праведника і проспав до десятої години ранку.

Але, на жаль! Яким гірким було його пробудження, коли ще онімілою від сну рукою він недбало розгорнув записку, покладену Андреасом на нічний столик, поруч із чашкою шоколаду.

«Ми йдемо, високоповажний пане каноніку, — писав Бертоні, — непохитний обов'язок кличе нас до Відня, а ми боялися, що не зможемо встояти проти Ваших великодушних наполягань. Не вважайте нас невдячними, ми ніколи не забудемо ні Вашої гостинності, ні Вашого великого милосердя до кинутої дитини. Ми незабаром віддячимо Вам за все це. Не мине й тижня, як Ви нас побачите. Звольте відкласти до того часу хрестини Анджели й вірте в шанобливу й ніжну відданість смиренних дітей, які користувалися Вашим протегуванням.

Бертоні, Беппо».

Канонік зблід, зітхнув і подзвонив.

— Вони пішли? — запитав він Андреаса.

— Удосвіта, ваша превелебносте.

— А що вони сказали йдучи? Поснідали вони принаймні? Сказали, коли саме повернуться сюди?

— Ніхто не бачив їх, коли вони йшли, ваша превелебносте. Пішли, як прийшли, — перелізши через огорожу. Прокинувшись, я знайшов їхні кімнати порожніми; записка, яку ви тримаєте в руках, лежала на столі, а всі двері й хвіртки були так само замкнені, як я їх залишив учора ввечері. Але

жодної шпильки вони із собою не забрали, ні до єдиного плода не доторкнулися, бідолахи…

— Іще б! — вигукнув канонік; очі його були повні сліз.

Аби розігнати смуток каноніка, Андреас спробував було запропонувати йому скласти меню обіду.

— Подай мені що хочеш, Андреасе, — мовив він жалібним голосом і зі стогоном знову впав на подушку.

Увечері того ж дня Консуело і Йосиф під покровом темряви ввійшли у Відень. Чесний перукар Келлер, якого втаємничили, прийняв їх із розкритими обіймами й дав притулок у себе шляхетній мандрівниці, надавши їй усе, що міг. Консуело була дуже мила з нареченою Йосифа, засмучуючись у глибині душі тим, що в дівчини немає ні краси, ні грації. Наступного ранку Келлер зачесав розтріпані кучері Консуело, а його дочка допомогла їй переодягтися в жіноче плаття й провела до будинку, де жив Порпора.

Розділ 82

Радість Консуело, коли вона обняла нарешті свого вчителя і благодійника, змінилася тяжким почуттям, і сховати його їй було нелегко. Ще року не минуло відтоді, як вона розсталася з Порпорою, одначе цей рік невизначеності, прикростей і суму залишив на стурбованому чолі маестро глибокі сліди страждань і дряхлості. У нього з'явилася хвороблива повнота, що розвивається в слабких людей від бездіяльності й занепаду духу. В очах іще світився колишній вогник, що пожвавлював їх, але червоність одутлого лиця свідчила про спроби потопити у вині свої прикрощі або з його допомогою повернути натхнення, що вичерпалося від старості й розчарувань. Нещасний композитор, вирушаючи до Відня, мріяв про нові успіхи та добробут, а його зустріла холодна шанобливість. Він був свідком того, як щасливіші суперники користувалися монарховою милістю та прихильністю публіки. Метастазіо писав драми й ораторії для Кальдари[219], для Предієрі[220], для Фукса, для Рейтера й для Ґассе. І Метастазіо, придворний поет (poeta cesareo), модний письменник, новий Альбані[221], улюбленець муз і дам, чарівний, дорогоцінний бог гармонії, — словом, Метастазіо, той із кухарів драматургії, чиї страви були найсмачніші й найлегше перетравлювалися, не написав жодної п'єси для Порпори[222] й навіть не побажав дати йому яких-небудь обіцянок щодо цього. А тим часом у маестро, очевидно, ще могли з'явитися нові ідеї, і, безсумнівно, за ним залишалися вченість, чудове знання голосів, добрі неаполітанські традиції, суворий смак, широкий стиль, сміливі музичні речитативи, які не мали собі рівних за грандіозністю і красою. Але в нього не було прихильної йому публіки, і він марно домагався лібрето. Він не вмів ні лестити, ні інтригувати. Своєю суворою правдивістю він наживав собі ворогів, а його важкий характер усіх від нього відштовхував.

Він вніс роздратування навіть у ласкаву, батьківську зустріч із Консуело.

— А чому ти так поспішила покинути Чехію? — запитав він, схвильовано розцілувавши її. — Навіщо ти з'явилася сюди, нещасне дитя? Тут немає ні вух, здатних тебе слухати, ні сердець, здатних тебе зрозуміти. Тут немає для тебе місця, дочко моя! Твого старого вчителя публіка нехтує, і якщо хочеш мати успіх, ти наслідуй і прикинься, начебто зовсім не знаєш його або нехтуєш, подібно до тих, хто завдячує йому своїм талантом, своїм становищем, своєю славою.

— Як? Ви й у мені сумніваєтеся? — вигукнула Консуело, і очі її наповнилися слізьми. — Ви, значить, не вірите ні в мою любов до вас, ні в мою відданість і хочете вилити на мене підозрілість і презирство, заронені у вашу душу іншими? О дорогий учителю! Ви побачите, що я не заслуговую такої образи. Ви побачите! Ось усе, що я можу вам сказати.

Порпора насупив брови, повернувся до неї спиною, кілька разів пройшовся по кімнаті, потім повернувся до своєї учениці. Бачачи, що вона плаче, і не знаючи, як і що сказати їй лагідніше та ніжніше, він узяв із її рук носову хустку і з батьківською безцеремонністю почав витирати їй очі, примовляючи:

— Ну годі! Годі!

Старий був блідий, і Консуело помітила, як він ледве стримав у своїх широких грудях тяжке зітхання. Але він поборов хвилювання й, присунувши стілець, сів біля неї.

— Ну, — почав він, — розкажи мені про своє перебування в Чехії й поясни, чому ти так раптово звідти виїхала. Говори ж! — додав він трохи роздратованим тоном. — Хіба мало знайдеться чого мені розповісти? Ти там нудьгувала? Чи Рудольштадти недобре обійшлися з тобою? Втім, вони теж могли образити тебе й вимучити. Богові відомо, що це єдині люди у всьому всесвіті, у яких я ще вірив, але Богові також відомо, що всі люди здатні на всяке зло.

— Не говоріть так, друже мій, — зупинила його Консуело, — Рудольштадти — ангели, і говорити про них я мала б не інакше, як стоячи на колінах, але я змушена була покинути їх, змушена була втікати, навіть не попередивши їх, не попрощавшись із ними.

— Що це значить? Хіба ти можеш у чому-небудь дорікнути себе стосовно них? Невже мені доведеться червоніти за тебе й пошкодувати, що я послав тебе до цих славних людей?

— О ні! Ні! Слава богу, маестро, мені ні в чому собі дорікнути, і вам не доведеться за мене червоніти.

— Так у чому ж справа?

Консуело знала, як необхідно швидко й коротко відповідати Порпорі, коли він бажав познайомитися з яким-небудь фактом або думкою; двома словами

вона повідомила, що граф Альберт запропонував їй руку й серце, а вона не могла дати відповідь, не порадившись попередньо зі своїм названим батьком.

Злісна й іронічна гримаса скривила обличчя Порпори.

— Граф Альберт! — вигукнув він. — Спадкоємець Рудольштадтів, нащадок чеських королів, власник замку Велетнів! І він хотів одружитися з тобою, з циганочкою? З тобою, найнекрасивішою з нашої школи, дочкою невідомого батька, з комедіанткою без гроша й без ангажементу? З тобою, що босоніж просила милостиню на перехрестях Венеції?

— Зі мною, з вашою ученицею! Зі мною, вашою прийомною дочкою! Так, зі мною, з Порпоріною! — відповіла Консуело зі спокійною й лагідною гордістю.

— Ну, звичайно, така знаменитість, така блискуча партія! Дійсно, описуючи тебе, я забув сказати при цьому, — додав із гіркотою маестро. — Так, остання і єдина учениця вчителя без школи, майбутня спадкоємиця його лахміття і його ганьби. Носителька імені, вже забутого людьми! Є чим хвастатися й зводити з розуму синів найвельможніших родин!

— Очевидно, учителю, — сказала Консуело зі смутною й ніжною посмішкою, — ми ще не так низько впали в очах гарних людей, як вам хочеться думати, бо безсумнівно, що граф хоче зі мною одружитись, і я з'явилася сюди, щоб із вашого дозволу дати йому свою згоду або за вашою підтримкою відмовити йому.

— Консуело, — відповів Порпора холодним і суворим тоном, — я не полюбляю таких дурниць. Ти мусила б прекрасно знати, що я ненавиджу романи пансіонерок або пригоди кокеток. Ніколи не повірив би я, що ти здатна вбити собі в голову таку нісенітницю, і мені просто соромно за тебе. Можливо, що молодий граф Рудольштадт злегка захопився тобою, а сільська нудьга й захват, викликаний вашим співом, і привели до того, що він почав залицятися до тебе, але звідки у тебе взялася зухвалість сприйняти це всерйоз і у відповідь на це безглузде вдавання грати роль принцеси в романі? Ти збуджуєш у мені жалість, а якщо старий граф, якщо каноніса, якщо баронеса Амалія знають про ваші домагання, то мені соромно за вас, повторюю: я за вас червонію!

Консуело знала, що не варто ні суперечити Порпорі, коли він розлютиться, ні перебивати його під час наставлянь. Вона дала йому змогу вилити своє обурення, а коли він висловив усе, що тільки міг придумати найбільш образливого й найбільш несправедливого, вона розповіла йому правдиво і з цілковитою точністю про все, що сталося в замку між нею та графом Альбертом, графом Християном, Амалією, канонісою і Андзолето. Порпора, давши волю своєму роздратуванню й нападкам, умів також слухати й розуміти і з найсерйознішою увагою поставився до її розповіді. А коли Консуело скінчила, він задав їй ще кілька запитань, аби, ознайомившись із подробицями, вникнути в інтимне життя родини й розібратися в почуттях кожного з її членів.

— У такому разі… — мовив він нарешті, — ти добре зробила, Консуело. Ти поводилася розумно, з достоїнством, мужньо, як я й міг очікувати від тебе. Це добре. Небо захищало тебе, і воно винагородить тебе, звільнивши раз і назавжди від цього негідника Андзолето. Що стосується молодого графа, я

забороняю тобі думати про нього. Така доля не для тебе. Ніколи граф Християн не дозволить тобі повернутися до артистичної кар'єри, будь у цьому впевнена. Я краще за тебе знаю неприборкану дворянську пиху. Якщо ж ти щодо цього не помиляєшся (що було б і по-дитячому й нерозумно), то я не думаю, щоб ти хоч хвилину вагалась у виборі між життям великих світу цього й життям людей мистецтва. Що ти про це думаєш? Відповідай же! Чорт забирай! Ти немов мене не чуєш, присягаюся Бахусом!

— Прекрасно чую, вчителю, але бачу, що ви зовсім нічого не зрозуміли з того, що я вам розповіла.

— Як це я нічого не зрозумів? Що ж, по-твоєму, я перестав тепер навіть розуміти?

І вузькі чорні очі маестро знову злобливо заблискали. Консуело, яка знала Порпору як свої п'ять пальців, бачила, що не треба здаватись, якщо вона хоче, аби її вислухали.

— Ні, ви мене не зрозуміли, — заперечила вона впевненим тоном, — ви, мабуть, припускаєте в мені марнославство, якого в мене немає. Я зовсім не заздрю багатству великих світу цього, будьте в цьому певні, і ніколи не говоріть мені, дорогий учителю, що воно відіграє яку-небудь роль у моїх ваганнях. Я нехтую переваги, отримані не особистими заслугами. Ви виховали мене в таких принципах, і я не могла б зрадити їх. Але в житті все-таки є щось, окрім грошей і марнославства, і це щось настільки коштовне, що може відшкодувати й захват славою, й радощі артистичного життя. Це — любов такої людини, як Альберт, це — сімейне щастя, сімейні радощі. Публіка — владар тиранічний, примхливий і невдячний. Шляхетний чоловік — друг, підтримка, друге «я». Якби я полюбила Альберта так, як він мене любить, я перестала б думати про славу й, імовірно, була б більш щаслива.

— Що за дурні слова! — вигукнув маестро. — З глузду з'їхала ти, чи що? Та ти просто вдарилась у німецьку сентиментальність! Боже мій, до якого презирства до мистецтва ви дійшли, графине! Ви самі щойно зараз говорили, що ваш Альберт, як ви дозволяєте собі його називати, вселяє вам більше страху, ніж потягу, і ви вся холонете від жаху біля нього; крім того, ви розповіли мені ще багато іншого, що я, з вашого дозволу, прекрасно чув і зрозумів. А тепер, коли ви позбулися його переслідувань, коли ви знову здобули волю — це єдине благо артиста, цю єдину умову для його розвитку, — ви з'являєтеся до мене й запитуєте, чи не потрібно вам повісити собі камінь на шию, щоб кинутися на дно колодязя, де живе ваш коханий ясновидець? Ну й прекрасно! Робіть, як вам завгодно, я більше не втручаюся у ваші справи, і мені більше нема чого вам сказати. Не буду я витрачати часу з особою, яка не знає сама, що вона говорить і чого хоче! У вас немає здорового глузду. От і все. Уклінно дякую.

Висловивши це, Порпора сів за клавесин і почав імпровізувати, сильною, умілою рукою підбираючи найскладніший акомпанемент. Консуело, втративши надію цього разу серйозно обговорити з ним питання, що її цікавить, придумувала, як би привести його хоча б у більш спокійний настрій. Їй це вдалося, коли вона почала співати національні пісні, вивчені в Чехії; оригінальність мелодій привела в захват старого маестро. Потім вона потихеньку вмовила Порпору показати їй свої останні твори. Вона проспівала їх із аркуша з такою досконалістю, що маестро знову став захоплюватися

нею, знову відчув до неї ніжність. Бідолаха, не маючи біля себе талановитих учнів, а до кожної нової особи він ставився з недовірою, давно не мав такої радості, як чути свої твори, виконувані прекрасним голосом і зрозумілі прекрасною душею! Він був до того розчулений, прослухавши, як його талановита й завжди покірна Порпоріна виконує створені ним твори саме так, як він їх задумав, що навіть заплакав радісними слізьми і, пригортаючи її до серця, вигукнув:

— О, ти перша співачка у світі! Голос твій став удвічі міцнішим і сильнішим, і ти досягла таких успіхів, немовби я щодня протягом усього цього року займався з тобою. Ще, ще раз, дочко, повтори мені цю тему. Уперше за багато місяців ти мені даєш хвилини давно не звідуваного щастя!

Вони злиденно пообідали за маленьким столиком біля віконця. Порпора був дуже погано влаштований. Його кімната, похмура, темна, завжди в безладі, виходила на кут вузької й пустельної вулиці. Консуело, бачачи, що в нього поліпшився настрій, зважилася заговорити з ним про Йосифа Гайдна. Єдино, що вона приховала від учителя, це свою тривалу пішу подорож із хлопцем і дивні пригоди, які породили між ними таку ніжну, чисту дружбу. Вона знала, що її вчитель, за своїм звичаєм, поставиться недоброзичливо до всякого бажаючого брати в нього уроки, про кого відгукнуться з похвалою. І тому вона із найбайдужішим виглядом розповіла Порпорі, що, під'їжджаючи до Відня, розговорилася в екіпажі з одним бідним юнаком і він з такою повагою й захватом говорив про школу Порпори, що вона майже обіцяла йому замовити про нього слівце перед самим маестро.

— А хто цей хлопець? — запитав Порпора. — До чого він готує себе? Звичайно, в артисти, оскільки він бідняк? Дякую за таких клієнтів! Більше я не маю наміру вчити нікого, крім синків аристократів. Ці принаймні платять, хоч і нічого не навчаються, але зате пишаються нашими уроками, уявляючи, що виходять із наших рук з якимись знаннями. А артисти всі невдячні негідники, зрадники, брехуни… Краще й не заїкайся мені про це. Не бажаю, щоб хто-небудь із них переступив поріг цієї кімнати. А якщо це трапиться, я миттєво викину його за вікно!

Консуело пробувала було розвіяти його упередження, але старий так затято стояв на своєму, що вона відмовилася від свого наміру й, висунувшись трохи з вікна в той момент, коли вчитель повернувся до неї спиною, зробила спочатку один, а потім інший знак рукою. Йосиф, який бродив по вулиці, чекаючи домовленого сигналу, зрозумів по першому знаку, що треба відмовитися від будь-якої надії потрапити в число учнів Порпори; другий знак говорив про те, що йому не варто з'являтися раніше, ніж через півгодини.

Консуело перевела розмову на інше, щоб Порпора забув про її слова. Минуло півгодини, і Йосиф постукав у двері. Консуело пішла відмикати й, удаючи, начебто не знає Йосифа, повернулася доповісти маестро, що до нього з'явився найматися служник.

— Ану, покажись! — крикнув Порпора юнакові, що тремтів. — Підійди сюди. Хто тобі сказав, що я маю потребу в служникові? Ніякого служника мені не потрібно.

— Якщо ви не маєте потреби в служникові, — мовив Йосиф, зовсім розгубившись, але намагаючись, за порадою Консуело, триматися молодцем, — це вкрай для мене прикро, пане, тому що я дуже маю потребу в хазяїні.

— Можна подумати, що лише я можу дати тобі заробіток! — заперечив Порпора. — Подивися на мою квартиру й меблі — чи вважаєш ти, що мені потрібний лакей для прибирання?

— Так, звичайно, пане, він дуже був би потрібний вам, — відповів Гайдн, розігруючи довірливого простака, — адже тут жахливе безладдя!

Із цими словами він відразу взявся до справи й почав прибирати кімнату з такою акуратністю й холоднокровністю, що Порпора розреготався. Йосиф усе поставив на карту, тому що, якби не розсмішив він своєю ретельністю хазяїна, той, мабуть, заплатив би йому ударами кийка.

— От дивак, хоче служити мені всупереч моїй волі! — мовив Порпора, дивлячись на його старання. — Говорять тобі, ідіоте, у мене немає коштів платити служникові. Ну що? Будеш іще продовжувати старатися?

— За цим, пане, справа не стане. Аби тільки ви мені давали свої обноски та щодня по шматку хліба. От мені й досить. Я такий бідний, що вважатиму себе щасливим, якщо мені не доведеться просити милостиню.

— Але чому ж тобі не піти до багатого будинку?

— Немислимо, пане: кажуть, що я занадто малий зростом і занадто потворний. До того ж я нічого не тямлю в музиці, а знаєте, тепер усі вельможі хочуть, аби їхні лакеї вміли трохи грати на скрипці або флейті для домашнього вжитку. Я ж ніколи не міг убити собі в голову ні єдиної музичної ноти.

— Ага! Ага! Ти нічого не тямиш у музиці? Ну, так мені саме така людина й потрібна. Якщо ти задовольнишся їжею й моїми обносками, я тебе беру. От і дочці моїй теж знадобиться старанний хлопець для доручень. Подивимося, на що ти здатний. Умієш чистити одяг, мести підлогу, доповідати про відвідувачів і проводжати їх?

— Так, пане, я все вмію.

— Ну, гаразд, так починай. Приготуй мені отой костюм, що лежить на ліжку, тому що я через годину вирушаю до посланника. Консуело, ти будеш мене супроводжувати. Я хочу відрекомендувати тебе синьйорові Корнеру, — ти його знаєш. Він щойно повернувся із цілющих вод зі своєю синьйорою. У мене є ще одна маленька кімнатка, я тобі її віддаю; піди туди, причепурися трохи, поки я буду збиратися.

Консуело послухалася, пройшла через передпокій до наданої їй темної кімнатки й одяглась у своє вічне чорне плаття з незмінною білою косинкою, що здійснило подорож на плечах Йосифа.

«Не дуже-то розкішний туалет для відвідання посольства, — подумала вона, — але ж у ньому я дебютувала у Венеції, і, одначе, це не перешкодило мені добре співати й мати успіх».

Переодягнувшись, вона вийшла до передпокою, де побачила Гайдна, який із поважністю завивав перуку Порпори, насаджену на ціпок. Глянувши одне на одного, обоє ледве не розреготались.

— Як же це ти справляєшся з такою чудовою перукою? — запитала вона тихо, щоб не почув Порпора, який одягався в сусідній кімнаті.

— Нічого, — відповів Йосиф, — само собою виходить. Я часто бачив, як це робить Келлер. А крім того, сьогодні він дав мені урок і ще повчить, щоб я і в завивці й у розчісуванні волосся досяг досконалості.

— Кріпися, бідолашний мій хлопчику, — сказала Консуело, потискуючи йому руку, — учитель зрештою зм'якшиться. Дороги, що ведуть до мистецтва, тернисті, але іноді вдається зривати й прекрасні квіти.

— Спасибі за метафору, дорога сестрице Консуело. Будь упевнена, я не занепаду духом, тільки б ти, проходячи повз мене сходами або в кухні, кидала мені час від часу дружнє, підбадьорливе слівце, і я все витерплю з радістю.

— А я допоможу тобі виконувати твої обов'язки, — сказала, всміхаючись, Консуело. — Що ж, ти думаєш, я не починала, як ти? Дівчинкою я часто прислужувала Порпорі. Не раз я виконувала його доручення, збивала для нього шоколад, прасувала брижі. Ось для початку я повчу тебе, як треба чистити костюм, — я бачу, ти в цьому зовсім нічого не тямиш: ламаєш ґудзики й мнеш вилоги.

Тут вона взяла з його рук щітку й, діючи нею моторно та спритно, показала, як треба чистити. Але, почувши, що йде Порпора, вона швидко передала Йосифу щітку й у присутності хазяїна поважно мовила:

— Ну ж бо, хлопчику, поквапся!

Розділ 83

Не до венеціанського посольства повів Порпора Консуело, а до посланника, вірніше, до будинку його коханої. Вільгельміна була гарною жінкою, що захоплювалася музикою та знаходила найбільше задоволення і вдоволення своєму марнославству в тому, аби збирати в себе інтимний гурток артистів і шанувальників мистецтва, не компрометуючи при цьому надмірною пишністю дипломатичну гідність знатного синьйора Корнера. Поява Консуело в першу хвилину викликала подив, навіть сумнів, але варто було присутнім переконатися, що це дійсно Zingarella, тогорічне чудо із Сан-Самуеле, як їхній сумнів одразу змінився радісними вигуками. Вільгельміна, що знала Консуело зовсім дитиною, коли та приходила до неї з Порпорою, за яким слідувала по п'ятах, немов маленький собачка, несучи його ноти, згодом дуже охолола до дівчини, бачачи, яким величезним успіхом користується юна

артистка в аристократичних вітальнях і як закидають її вінками на сцені. І не тому, що кохана Корнера була жінкою недоброю або опустилася до заздрості до дівчини, що так довго вважалася виродком. Але Вільгельміна, як усі вискочки, любила розігрувати із себе знатну даму. Вона співала в Порпори найбільш модні арії; учитель вважав її тільки талановитою дилетанткою і дозволяв їй виконувати все, що заманеться, в той час як бідолашна Консуело скніла над горезвісним клаптиком картону, що містив у собі весь метод співу знаменитого маестро, на якому він по п'ять-шість років тримав учнів, які серйозно ставилися до занять. Отже, Вільгельміна не уявляла собі, що можна мати до Консуело інше почуття, крім поблажливого співчуття. Пригостивши колись дівчинку цукерками або давши їй подивитися книжку з картинками, щоб та не нудьгувала в її передпокої, Вільгельміна тепер вважала себе однією з найдіяльніших покровительок юного таланту. І їй видавалося дуже дивним і навіть непристойним, що Консуело, миттєво піднявшись на вершину слави, не тримала себе стосовно неї смиренно, не підлещувалася й не була сповнена подяки. Вона розраховувала, що Консуело мило й безоплатно буде служити прикрасою її маленьких зібрань для обраних, виспівуючи для неї й разом з нею так часто й так довго, як їй заманеться; Вільгельміна хотіла відрекомендувати дівчину своїм друзям, натякнувши на допомогу, надану нею при перших кроках Консуело, і на те, що та ледве не їй завдячує своїм розумінням музики. Але все склалось інакше: Порпорі куди більше хотілося відразу надати Консуело достойне становище в артистичному світі, ніж догоджати своїїі покровительці Вільгельміні, — він нишком підсміювався над претензіями цієї особи. Він заборонив Консуело приймати від фіктивної пані посланниці запрошення, спершу вже занадто безцеремонні, потім занадто наказові. Маестро зумів знайти тисячу причин, аби не водити її туди, і Вільгельміна, перейнявшись найбільшою ворожістю до початкуючої співачки, заходилася навіть поширювати думку, начебто Консуело при своїїі зовнішності ніколи не зможе мати безперечного успіху; та й голос у неї, хоч і приємний у вітальні, недостатньо звучний для сцени, а як оперна співачка вона не виправдала надій, що покладалися на неї з дитинства, і багато ще інших капостей, відомих за всіх часів і у всіх народів.

Але незабаром захоплені вигуки публіки заглушили всі ці нашіптування, і Вільгельміна, яка чванилася тим, що вона такий тонкий цінитель музики, така освічена учениця Порпори й така великодушна жінка, не посміла продовжувати таємну боротьбу проти найблискучішої учениці маестро, кумира публіки. Вона приєднала свій голос до голосу справжніх шанувальників музики, які захоплювалися співом Консуело, і якщо їй траплялося гудити співачку за гордість і марнославство, які виявилися в тому, що вона не віддала свого голосу в розпорядження «пані посланниці», то «пані посланниця» дозволяла собі шепотіти про це на вухо лише дуже небагатьом. Тепер, коли вона побачила Консуело в скромному платтячку колишніх днів і коли Порпора офіційно відрекомендував їй свою ученицю, чого ніколи раніше не робив, марнолюбна й пуста Вільгельміна все пробачила й почала відігравати роль великодушної покровительки. Цілуючи Консуело в обидві щоки, Вільгельміна подумала: «Мабуть, вона зазнала катастрофи, вчинила яке-небудь безумство або, може, втратила голос; давно щось не було чутно про неї. Тепер вона від нас залежить. Ось підходящий момент пожаліти її, надати підтримку, перевірити її обдарування й мати з нього користь».

У Консуело був лагідний, миролюбний вигляд. Вільгельміна, не знаходячи в ній більш породженої успіхом гордості, яку вона приписувала їй у Венеції, відчула себе легко й розсипалася в милих речах. Декілька італійців, друзів

посланника, що перебували в салоні Вільгельміни, приєдналися до неї, закидаючи Консуело компліментами й запитаннями, які вона зуміла спритно й жартівливо обійти. Але раптом її обличчя зробилося серйозним і на ньому відбилося легке хвилювання, коли на іншому кінці вітальні, серед групи німців, які з цікавістю розглядали її, вона побачила чоловіка, який уже одного разу збентежив її в іншому місці. То був незнайомець, друг каноніка, що так уперто розглядав і розпитував її три дні тому в кюре у селі, де вона разом із Йосифом Гайдном співала месу. Незнайомець і тепер придивлявся до неї з незвичайною цікавістю, і легко можна було здогадатися, що він запитує про неї у своїх сусідів. Заклопотаність Консуело не випала з-під уваги Вільгельміни.

— Ви дивитеся на пана Гольцбауера, — сказала вона. — Ви його знаєте?

— Я його не знаю й не підозрювала, що дивлюся на нього, — відповіла дівчина.

— Він стоїть праворуч од столу, — сказала «посланниця». — Тепер він директор придворного театру, а дружина його — примадонна того ж театру. Він зловживає своїм становищем, пригощаючи двір і віденців своїми операми, які, між нами кажучи, нікуди не годяться, — додала Вільгельміна зовсім тихо. — Хочете, я вас із ним познайомлю? Він дуже милий чоловік.

— Тисячу разів дякую вам, синьйоро, — відповіла Консуело, — але я занадто мало значу тут, аби бути відрекомендованою такій особі, й заздалегідь упевнена, що він не запросить мене до свого театру.

— Чому ж, люба моя? Хіба ваш дивовижний голос, який не має рівного в Італії, постраждав од перебування в Чехії? Адже кажуть, що ви весь час жили в Чехії, найхолоднішій і найпечальнішій краші на світі. Це дуже шкідливо для легенів, і я не здивуюсь, якщо ви на собі відчули наслідки такого клімату. Але це не лихо, голос до вас повернеться на нашому чудовому венеціанському сонці.

Вільгельміна щось дуже поспішала визначити стан голосу Консуело, але дівчина втрималася від спростування її думки, тим більше що співбесідниця, поставивши запитання, сама ж на нього відповіла. Консуело анітрошки не зачепило великодушне припущення «посланниці», — вона мучилася тим, що може викликати ворожість Гольцбауера за трохи різку та відверту оцінку його музичних творів, яка вирвалася в неї тоді за сніданком у кюре. Придворний маестро неодмінно, звичайно, помститься їй, розповівши, у якому товаристві й за яких обставин він її зустрів, і Консуело боялась, як би ця розповідь, дійшовши до вух Порпори, не настроїла вчителя проти неї, а головне — проти бідолашного Йосифа.

Усе сталось інакше: Гольцбауер не заїкнувся про пригоду з причини, про яку буде сказано згодом, і не тільки не виявив якої-небудь ворожості до Консуело, але підійшов до неї й подивився на неї лукавим поглядом, у якому проступала тільки доброзичливість. Консуело удала, начебто не розуміє цього погляду. Вона боялась, аби він не подумав, що вона просить його зберегти таємницю, і була настільки горда, що спокійно йшла назустріч усім наслідкам їхнього знайомства, хоч які б вони були.

Її відволікло від цієї події обличчя старого із суворим і зарозумілим виразом, що, одначе, посилено прагнув зав'язати розмову з Порпорою, але той, вірний своєму кепському характеру, заледве відповідав, щохвилини пориваючись позбутися співрозмовника під яким-небудь приводом.

— Це прославлений маестро Буонончіні[223], — пояснила Вільгельміна, що була не від того, аби перелічити Консуело всіх знаменитостей, які прикрашали її вітальню. — Він щойно повернувся з Парижа, де в присутності короля виконував партію віолончелі в мотеті[224] власного твору. Як вам відомо, він довго гримів у Лондоні й після упертої боротьби з Генделем[225], театр проти театру, зрештою здобув над ним перемогу в опері.

— Не говоріть так, синьйоро, — із жвавістю вигукнув Порпора, що тільки-но відкараскався від Буонончіні й, підійшовши до двох жінок, чув останні слова Вільгельміни. — Не вимовляйте такого богохульства! Ніхто не переміг Генделя, ніхто не переможе його! Я знаю мого Генделя, а ви ще не знаєте його. Він перший серед нас, і я зізнаюся в цьому, хоча в дні безумної юності я теж мав сміливість боротися з ним. Я був переможений; так і мало статися, це справедливо. Буонончіні, більш щасливий, аніж я, але не більш скромний і не більш майстерний, восторжествував в очах дурнів і завдяки вухам варварів. Не вірте ж тим, хто вам говорить про цей тріумф. Він навіки зробить мого побратима Буонончіні предметом глузувань, і Англія коли-небудь червонітиме за те, що віддала перевагу його операм над операми такого генія, такого гіганта, як Гендель. Мода, fashion, — як там говорять, поганий смак, вдале місце розташування театру, знайомства в театральному світі, інтриги і більш за все талант чудових співаків, які виконували його твори, — ось що, вочевидь, створило йому видимість удачі. Зате в духовній музиці Гендель здобув над ним колосальну перемогу… Що ж до пана Буонончіні, його я не ставлю високо. Не люблю я пройдисвітів і відверто говорю, що успіх своєї опери він так само «законно» украв, як і успіх своєї кантати.

Порпора натякав на скандальний випадок, який схвилював увесь музичний світ. Буонончіні, перебуваючи в Англії, привласнив собі славу твору Лотті, написаного за тридцять років до цього, що останньому й удалося довести найблискучішим чином після довгих суперечок із нахабним маестро. Вільгельміна пробувала було захищати Буонончіні, але її захист тільки розізлив Порпору.

— Я вам говорю й стверджую, — вигукнув він, не думаючи про те, що його може почути Буонончіні, — що Гендель навіть в оперних своїх творах вищий за всіх композиторів минулого й сьогодення. Зараз доведу вам це. Консуело, іди до клавесина й проспівай нам арію, яку я тобі вкажу.

— Я вмираю від бажання почути чудову Порпоріну, — сказала «посланниця», — але благаю вас, нехай вона не виконує в присутності Буонончіні й пана Гольцбауера творів Генделя — їх не потішить такий вибір…

— Авжеж, — перебив Порпора, — це їхній живий осуд, це їхній смертний вирок!

— У такому разі, маестро, запропонуйте їй проспівати що-небудь із ваших творів, — попрохала Вільгельміна.

— Так, це, ясна річ, не викличе ні в кому заздрості! Але я хочу, щоб вона проспівала саме Генделя. Я цього хочу!

— Учителю, не змушуйте мене сьогодні співати, — почала прохати Консуело. — Я ж тільки-но з далекої дороги…

— Звичайно, це значило б зловживати люб'язністю вашої учениці, і я відмовляюся від свого прохання, — мовила Вільгельміна. — У присутності цінителів, особливо пана Гольцбауера, директора імператорського театру, не треба ризикувати репутацією вашої учениці. Будьте обережні!

— Ризикувати! Та що ви кажете! — різко обірвав її Порпора, знизуючи плечима. — Я чув її сьогодні вранці й знаю, чи ризикує вона своєю репутацією, виступаючи перед вашими німцями.

Цю суперечку, на щастя, було перервано появою нового гостя. Всі поспішили привітати його, і Консуело, яка бачила й чула в дитинстві у Венеції цього кволого, зарозумілого й самовдоволеного чоловіка з жіночним обличчям, хоча й знайшла його постарілим, зів'ялим, споганілим, смішно завитим і одягненим із несмаком старого селадона, все-таки зараз же впізнала в ньому незрівнянного, виняткового сопраніста Майорано, відомого під іменем Кафареллі, або, скоріше, — Кафаріелло, як його називали скрізь, за винятком Франції.

Неможливо було знайти хлюста більш зухвалого, ніж цей премилий Кафаріелло. Жінки розбестили його своїм поклонінням, а овації публіки запаморочили йому голову. Замолоду він був такий красивий, або, вірніше, такий миловидний, що дебютував в Італії в жіночих ролях. Тепер, коли йому було під п'ятдесят (а на вигляд він здавався набагато старшим, як більшість сопраністів), важко було без сміху уявити собі його Дідоною або Галатеєю[226]; химерність його вигляду доповнювала манера удавати із себе хороброго і з будь-якого приводу підвищувати голос, тонкий і ніжний, природу якого важко було змінити. Однак його манірність і безмежне марнославство мали й позитивну сторону. Кафаріелло занадто високо ставив перевагу свого таланту, щоб перед ким-небудь розсипатися в милих речах; він також занадто дбайливо цінував своє достоїнство артиста, щоб перед будь-ким плазувати. Нерозважливо сміливо тримав він себе зі знатними особами, навіть із монархами, і тому його не любили вульгарні підлесники, бачачи в його зухвалості докір собі. Справжні цінителі мистецтва прощали йому все, як геніальному віртуозові. Хоча йому й дорікали за багато негідних учинків, одначе змушені були визнати, що в його артистичному житті бували вчинки й мужні й великодушні.

Мимоволі й ненавмисно виявляв він зневагу й певним чином невдячність стосовно Порпори. Він добре пам'ятав, що протягом восьми років навчався в нього й мав завдячувати йому всіма своїми знаннями, але ще краще пам'ятав той день, коли його вчитель сказав йому: «Тепер я нічого вже не можу тебе навчити! Va, figlio mio, tu sei il primo musico del mondo»[227]. І з цього дня Кафаріелло, що дійсно був першим (після Фарінеллі) співаком світу, перестав цікавитися всім, що не було ним самим. «Позаяк я перший, — сказав він собі, — виходить, я єдиний. Світ створений для мене. Небо дарувало таланти поетам і композиторам тільки для того, щоб співав Кафаріелло. Порпора — перший учитель співу в світі тільки тому, що йому судилося

відшліфувати талант Кафаріелло. Тепер справа Порпори закінчена, його місія завершена, і для слави, для щастя, для безсмертя Порпори досить, аби Кафаріелло жив і співав». Кафаріелло жив і співав, він був багатий і знаменитий, а Порпора був бідний і покинутий. Але Кафаріелло цим анітрохи не тривожився й говорив собі, що він досить зібрав золота й слави, і це цілком винагороджує його вчителя, що дав світові таке чудо.

Розділ 84

Кафаріелло, входячи до вітальні, зробив ледь помітний загальний уклін, але ніжно й поштиво поцілував руку Вільгельміни, після чого поблажливо-люб'язно поговорив зі своїм директором Гольцбауером і з недбалою фамільярністю потряс руку своєму вчителеві Порпорі. Вагаючись між обуренням, викликаним фамільярністю колишнього учня, і необхідністю зважати на нього (адже якби зажадав Кафаріелло поставити його оперу й узяв на себе головну роль, він міг поліпшити справи маестро), Порпора заходився розсипати йому похвали й розпитувати про його недавні перемоги в Парижі, так тонко іронізуючи при цьому, що самовдоволений співак не міг не піддатися обману.

— Франція! — вигукнув Кафаріелло. — Не говоріть мені про Францію! Це країна дрібної музики, дрібних музикантів, дрібних цінителів музики й дрібних вельмож. Уявіть собі, цей нахаба Людовік П'ятнадцятий, прослухавши мене в декількох концертах духовної музики, раптом передає мені через одного зі своїх знатних вельмож… здогадайтеся що… якусь погану табакерку!

— Але, звичайно, золоту і з коштовними діамантами? — зауважив Порпора, навмисно виймаючи свою табакерку з фінікового дерева.

— Ну звичайно, — сказав тенор. — Але подумайте, яка зухвалість: без портрета! Піднести мені просту табакерку, наче я маю потребу в коробці для нюхального тютюну. Фі! Яке міщанство! Я просто був обурений!

— І сподіваюся, — сказав Порпора, набиваючи свій хитрий ніс, — ти гарненько провчив цього дрібного короля?

— Авжеж, чорт забери! «Пане, — сказав я знатному придворному й відчинив перед його осліпленим поглядом ящик, — ось тридцять табакерок, найгірша з них коштує в тридцять разів більше, ніж та, яку ви мені підносите, і до того ж, як бачите, інші монархи не погордували вшанувати мене своїми мініатюрами. Скажіть королеві, вашому володареві, у Кафаріелло, слава богу, немає потреби в табакерках».

— Присягаюся Бахусом! До чого, мабуть, зніяковів король! — вигукнув Порпора.

— Почекайте, це ще не все! Вельможа мав зухвалість мені відповісти, що серед іноземців його величність дарує свій портрет тільки посланникам.

— Який нахаба! Що ж ти йому на це відповів?

— «Послухайте, пане, — сказав я, — знайте, що з посланників усього світу не зробиш одного Кафаріелло…»

— Прекрасно! Чудова відповідь! О! Як я впізнаю мого Кафаріелло. І ти так і не прийняв від нього табакерки?

— Ні, чорт забирай! — відповів Кафаріелло, неуважливо виймаючи з кишені золоту табакерку, всипану діамантами.

— Чи не та це ненароком? — запитав Порпора, з байдужим виглядом дивлячись на табакерку. — А скажи, бачив ти там нашу юну саксонську принцесу? Ту, якій я вперше поставив пальчики на клавесин у Дрездені, в ті часи, коли її мати, польська королева, робила мені честь своїм протегуванням. Це була мила маленька принцеса.

— Марія-Жозефіна?

— Так, дофіна Франції.

— Чи бачив я її? Навіть в інтимному колі. Це предобра особа. Ах! Яка прекрасна жінка! Ми з нею найкращі друзі у світі, слово честі! Ось що вона мені подарувала. — І він показав на своєму пальці перстень із величезним діамантом.

— Кажуть, вона сміялася від душі з того, як ти відповів королю з приводу його подарунка.

— Звичайно, вона визнала, що я прекрасно відповів і що король, її свекор, повівся мовби останній скнара.

— Справді? Вона тобі це сказала?

— Вона на це натякнула, передаючи мені паспорт, який змусила підписати самого короля.

Всі, хто слухав цей діалог, відвернулися, посміюючись нишком. Усього годину тому Буонончіні, розповідаючи про перебування Кафаріелло у Франції, описував цю його бесіду з дофіною, яка, передаючи йому паспорт, прикрашений підписом монарха, зауважила, що він дійсний тільки протягом десяти днів, а це було рівнозначно наказу покинути Францію в найкоротший строк.

Тут Кафаріелло, боячись, очевидно, подальших розпитувань про цю подію, перемінив розмову.

— Ну як, маестро, — звернувся він до Порпори, — багато було в тебе останнім часом у Венеції учнів, чи зустрічалися серед них ті, що подають надії?

— Уже й не кажи! — відповів Порпора. — Після тебе небо було скупе, і школа моя безплідна. Бог, створивши людину, спочив од справ своїх. А Порпора, відтоді як створив Кафаріелло, склав руки й нудьгує в бездіяльності.

— Дорогий учителю, — вів далі Кафаріелло, у захваті від компліменту і сприймаючи його за чисту монету. — Ти занадто поблажливий до мене. Однак у тебе було кілька багатообіцяючих учнів, коли я бачився з тобою в школі Мендіканті. Ти тоді вже випустив Кориллу — її, пам'ятаю, високо оцінила публіка. Красива дівчина, їй-богу!

— Красива і нічого більше.

— Правда? Нічого більше? — запитав Гольцбауер, який прислухався до розмови.

— Кажу ж вам, нічого більше, — авторитетним тоном повторив Порпора.

— Це корисно знати, — прошепотів йому на вухо Гольцбауер. — Вона приїхала сюди вчора ввечері майже зовсім хвора, як мені передавали, і, однак, уже сьогодні вранці я одержав від неї прохання взяти її на імператорську сцену.

— Це не те, що вам потрібно, — мовив Порпора. — Ваша дружина співає… у десять разів краще за неї. — Він хотів було сказати «не так погано», але зумів вчасно стриматися.

— Дякую вам за високу думку, — відповів директор.

— Невже у вас не було інших учнів, крім товстої Корилли? — знову заговорив Кафаріелло. — Венеція, виходить, вичерпалася? Мені хотілося б побувати там майбутньої весни з Тезі.[228]

— Що ж перешкоджає?

— Тезі захоплена Дрезденом. Але невже я не знайду у Венеції жодної кішки, яка нявчить? Я не дуже вимогливий, та й публіка буває поблажлива, коли на перших ролях такий співак, як я, здатний «винести» всю оперу на своїх плечах. Приємний голос, послушенство й тямущість — ось усе, що мені треба для дуетів. А до речі, вчителю, що ти зробив із маленької смаглявки, яку я в тебе бачив?

— Хіба мало я вчив смаглявок!

— О! У тієї був чудесний голос, і, пам'ятаю, прослухавши її, я тобі сказав: «Цей маленький виродок далеко піде». Я навіть тоді, заради забави, проспівав їй дещо. Бідолашна дівчинка заплакала від захвату.

— Еге ж! — сказав Порпора, дивлячись на Консуело, що почервоніла, як ніс маестро.

— Як її звали, чорт забирай? — вів далі Кафаріелло. — Дивне ім'я… Ну, ти мусиш пам'ятати, маестро; вона була потворна, як смертний гріх!

— То була я, — озвалася Консуело, поборовши свою ніяковість і з посмішкою підходячи до них і шанобливо вітаючи Кафаріелло.

Така дрібниця не була здатна збентежити Кафаріелло.

— Ви! — вигукнув він грайливо, беручи її за руку. — Брешете, ви премила дівчина, а та, про яку я говорю…

— О! Звичайно, то була я, — перебила Консуело. — Подивіться на мене гарненько. Ви мусите мене впізнати — це та ж сама Консуело.

— Консуело! Так! Так! По-диявольському важке ім'я. Але я вас зовсім не впізнаю й дуже боюся, що вас підмінили. Дитя моє, якщо, придбавши красу, ви втратили голос і талант, який так багато обіцяв, то було б краще для вас залишитися поганулею.

— Я хочу, щоб ти її почув, — сказав Порпора, який палав бажанням показати свою учениці Гольцбауеру.

І він потяг Консуело до клавесина трохи проти її волі, тому що вона давно вже не виступала перед такими знавцями й узагалі зовсім не готувалася співати того вечора.

— Ви мене дурите, — заявив Кафаріелло. — Це не та дівчина, що я бачив у Венеції.

— Зараз ти сам пересвідчишся, — відповів йому Порпора.

— Справді, вчителю, це жорстоко: ви змушуєте мене співати, коли в мене в горлі ще сидить пил од п'ятдесятьох миль шляху, — соромливо протестувала Консуело.

— Однаково співай! — відрізав маестро.

— Не бійтеся мене, дитя моє, — звернувся до неї Кафаріелло, — я вмію бути поблажливим. Аби ви не боялись, я співатиму з вами, якщо бажаєте.

— За цієї умови скоряюся, — відповіла вона, — щастя, яке я відчую, слухаючи вас, перешкодить мені думати про себе.

— Що б нам проспівати разом? — запитав Кафаріелло Порпору. — Вибери нам дует.

— Сам вибирай, — відповів той, — немає нічого, чого вона не могла б проспівати з тобою.

— Ну, тоді що-небудь твоє, маестро, мені хочеться нині порадувати тебе. І до того ж я знаю, у синьйори Вільгельміни є всі твої твори, оправлені зі східною розкішшю й оздоблені позолоттю.

— Так, — процідив крізь зуби Порпора. — Твори мої одягнені багатше за мене.

Кафаріелло взяв ноти, перегорнув їх і вибрав дует із «Евмени» — опери, написаної маестро в Римі для Фарінеллі. Він проспівав перше соло зі шляхетністю, досконалістю, майстерністю, які миттєво змушували забути всі кумедні якості співака, вражали й приводили в захват слухачів. Могутній талант цієї незвичайної людини влив нові сили в Консуело й настільки надихнув її, що вона у свою чергу проспівала жіноче соло, як ніколи не співала в житті. Кафаріелло, не чекаючи, поки вона скінчить, перервав її спів бурхливими оплесками.

— Ah, cara[229]! — вигукував він на різні лади. — Тепер-то я впізнаю тебе! Це дійсно те чудове дитя, на яке я звернув увагу тоді у Венеції. Але тепер, figlia mia[230], ти — чудо (un portento)! Це говорить тобі Кафаріелло!

Вільгельміна була трохи здивована й дещо збентежена, побачивши Консуело ще на більшій висоті, ніж у Венеції. Незважаючи на те, що виступ у її віденському салоні такого таланту був їй дуже приємний, вона не без прикрості й жаху бачила, що після настільки віртуозного виконання сама вона вже не посміє співати для своїх завсідників. Проте «посланниця» галасливо висловлювала свій захват. Гольцбауер, продовжуючи посміхатися нишком, але побоюючись, що в його касі не вистачить грошей, аби оплатити такий великий талант, виявляв серед усіх цих вихвалянь дипломатичну стриманість. Буонончіні заявив, що Консуело вища й за пані Ґассе й за пані Куццоні. Посланник прийшов у такий захват, що Вільгельміна навіть перелякалась, особливо коли побачила, що він знімає з пальця перстень із величезним сапфіром і надягає його на палець Консуело, що не відважувалася ні прийняти його, ні відмовити. Несамовито стали вимагати повторення дуету, але двері розчинились, і лакей доповів про приїзд графа Ґодіца. Всі підвелися під впливом мимовільної поваги, що викликає не найзнаменитіша, не найдостойніша, а найбагатша людина.

«От невдача! — подумала Консуело. — Треба ж було мені зустріти тут разом, і навіть перш ніж я встигла попередити їх, двох осіб, які бачили мене під час подорожі з Йосифом! Вони, без сумніву, склали собі неправильне уявлення й про мою моральність і про мої відносини з ним. Але в жодному разі, добрий і чесний Йосифе, хоч який би наклеп обплутав нашу дружбу, я ніколи не відмовлюся від неї ні в серці своєму, ні на словах».

Граф Ґодіц, з голови до ніг оздоблений золотими галунами й нашивками, підійшов до Вільгельміни, і по тому, як він поцілував руку утриманки, Консуело зрозуміла відмінність між такою хазяйкою будинку й гордими патриціанками, що зустрічались їй у Венеції. З Вільгельміною були й миліші, й люб'язніші, й веселіші, але говорили швидше, ступали не так тихо, сиділи, закинувши ногу на ногу вище, гріли спину біля каміна, — коротше кажучи, були іншими, ніж у вищому світі. Ця безцеремонність здавалася навіть приємною, але в той же час у ній відчувалося щось образливе, що відразу кинулось у вічі Консуело, хоча це щось, замасковане світськими манерами та увагою, належною посланнику, було майже невловиме.

Граф Ґодіц вирізнявся своїм умінням тонко відтінювати цю невимушеність, яка не тільки не ображала Вільгельміну, а здавалась їй доказом особливого поклоніння. Консуело ж було неприємно за цю бідолашну жінку, чиє вдоволене дрібне марнославство здавалось їй жалюгідним. Що ж до неї самої, вона нітрошки не ображалася. Zingarella ні на що не претендувала, не вимагала

навіть, аби на неї дивились; і їй було зовсім байдуже, чи буде звернений до неї поклон на декілька десятих дюйма вищим або нижчим. «Я тут для того, щоб співати, це моє ремесло, — говорила вона собі. — Головне, щоб були задоволені моїм співом; я волію сидіти непоміченою у своєму куточку; але як почервоніла б ця жінка, що домішує марнославство до своєї любові (якщо тільки вона домішує хоч трохи любові до марнославства), помітивши, скільки презирства й іронії криється під усіма цими люб'язностями та компліментами».

Консуело знову змусили співати, звеличували її до небес, і вона того вечора буквально ділила лаври з Кафаріелло. Щохвилини вона чекала, що з нею заговорить граф Ґодіц і їй доведеться витримувати вогонь його глузливих похвал. Але дивна річ: граф Ґодіц не підійшов до клавесина, біля якого вона стояла відвернувшись, аби він не міг бачити її обличчя. І коли він запитав про її ім'я й вік, здавалося, він уперше чує про неї. Річ у тім, що він не одержав необережної записки, яку Консуело, збуджена шляховими пригодами, послала йому із дружиною дезертира. До того ж він був дуже короткозорий, і оскільки в той час іще не було заведено безсоромно лорнетувати у вітальнях, то він нечітко розрізняв бліде обличчя співачки. Можливо, здасться дивним, що, хвастаючись так своєю меломанією, граф не спробував подивитися ближче на чудову виконавицю. Але не треба забувати, що моравський вельможа любив тільки музику, складену ним самим, любив тільки свою власну методу, тільки своїх власних співаків. Великі таланти не викликали в нього ніякого інтересу, ніякої симпатії. Він їх недолюблював за їхню вимогливість і претензії, і коли йому говорили, що Фаустіна Бордоні одержує в Лондоні на рік п'ятдесят тисяч франків, а Фарінеллі — сто п'ятдесят тисяч, він знизував плечима й запевняв, що співачки в його росвальдському театрі в Моравії, які навчалися в нього, не поступаються ні Фарінеллі, ні Фаустіні, ні синьйорові Кафаріелло, хоча коштують йому всього п'ятсот франків.

Зарозумілість Кафаріелло була йому особливо неприємна й нестерпна тому, що у своєму колі пан граф Ґодіц відзначався точно такими ж дивними й смішними звичками. Якщо хвальки не подобаються скромним і розумним людям, вони тим більше нестерпні й огидні таким же хвалькам, як вони самі. Усяка марнолюбна людина ненавидить собі подібних і висміює порок, властивий їй самій. Слухаючи спів Кафаріелло, ніхто не думав ні про багатство, ні про любов до музики графа Ґодіца. Поки Кафаріелло хвалився, не залишалося місця для хвастощів графа Ґодіца, — коротше кажучи, вони заважали один одному. Жоден салон не був настільки великим і жоден слухач настільки уважним, аби вмістити й задовольнити двох людей, які терзаються такою «жадобою апробації»[231] (френологічний стиль наших днів).

Була й третя причина, що перешкодила графові Ґодіцу згадати «свого Бертоні» з Пассау: він майже не дивився на нього в Пассау, і тепер йому було б дуже важко впізнати його в новому, перетвореному вигляді. Перед ним тоді була дівчинка, «досить миловидна», як заведено було на той час говорити про стерпну зовнішність; він почув її гарний, свіжий, гнучкий голос і відчув, що перед ним — тямуща істота, яка легко піддається навчанню. Більше він нічого не відчув, не вгадав, та більше йому нічого й не потрібно було для його театру в Росвальді. Він був багатий і звик купувати без особливого розбору та дріб'язкового обговорення все, що йому підходило. Він захотів купити талант і саму Консуело, як ми купуємо ножик у Шательро чи скляні вироби у Венеції. Торговельна угода не відбулася, й

оскільки жодної хвилини він не був закоханий у неї, то ані хвилини й не жалкував про це. Правда, він був трохи розгніваний при своєму пробудженні в Пассау, але люди, які багато про себе думають, недовго страждають од такої невдачі, вони незабаром про неї забувають: хіба не їм належить увесь світ, особливо якщо вони багаті? «Ну що ж, — сказав собі шляхетний граф, — одна невдача, а за нею сто удач».

Він пошепотівся з Вільгельміною під час виконання Консуело останньої арії й, помітивши, що Порпора кидає на нього люті погляди, згодом пішов, не дістався ніякого задоволення в товаристві цих педантичних і неотесаних музикантів.

Розділ 85

Першим бажанням Консуело після повернення до своєї кімнати було написати Альбертові, та невдовзі вона виявила, що це не так легко зробити, як їй здавалось. У першій же чернетці вона почала було йому описувати всі пригоди своєї подорожі, але тут же злякалася, що опис пережитої нею небезпеки та випробувань занадто схвилює його. Вона пам'ятала, до якої божевільної нестями дійшов Альберт, коли вона розповіла йому в підземеллі про ті жахи, які довелось їй пережити по дорозі в замок. І Консуело розірвала чернетку. Вона вирішила, що треба позбавити цю глибоку душу, цю вразливу натуру хвилюючих подробиць дійсності, обмежившись однією переважною ідеєю, одним почуттям, — написати кілька слів про любов і вірність, у якій вона йому заприсяглась. Але ці кілька слів мали бути дуже твердими; найменша невизначеність викликала б у ньому неймовірні страхи й муки. А як могла вона стверджувати, що в ній нарешті пробудилася безперечна любов і непохитна рішучість — тобто те, чого потребував Альберт, аби існувати, чекаючи на неї. Щирість і чесність Консуело не допускали напівправди.

Суворо запитуючи своє серце й совість, вона переконалася, що здобула перемогу над любов'ю до Андзолето й тому сильна та спокійна духом. Вона почувала повну байдужість до всякого чоловіка, крім Альберта, ніхто не вселяв їй ні любові, ні захопленості, — але любов і глибоку захопленість вона незмінно відчувала до Альберта й коли була біля нього. Мало було перемогти спогад про Андзолето, усунути саму його присутність, аби в душі дівчини зайнялася палка пристрасть до молодого графа: вона не могла без жаху згадати про душевну хворобу бідолашного Альберта, про обтяжуючу велич замку Велетнів, про аристократичні упередження каноніси, про вбивство Зденка, про похмуру печеру скелі Жаху — словом, про все сумне й дивне життя в Чехії, що здавалось їй тепер сном. Подихавши вільним повітрям бродячого життя на горах Богемського Лісу і знову зануривши у музичну стихію біля свого вчителя, Консуело згадувала про Чехію не інакше як про страшне сновидіння. Хоча вона й не погоджувалася з безглуздими артистичними афоризмами Порпори, але коли повернулася знову до життя, що

так відповідає її вихованню, обдарованню, духовним запитам, їй здалося неможливим зробитися хазяйкою замку Велетнів.

Що ж могла вона повідомити Альбертові? Що нового могла вона обіцяти й підтвердити йому? Хіба нею не володіли та ж нерішучість, той же жах, що й при втечі із замку? Якщо вона кинулася до Відня, а не в інше місце, то тільки тому, що тут її чекало протегування єдиного законного авторитету, визнаного нею в житті. Порпора був її благодійником, її батьком, її підтримкою й учителем у найсвятішому значенні слова. Біля нього вона не почувалася сиротою й не мала права розпоряджатися собою тільки за велінням свого серця або розуму.

А Порпора засуджував, висміював і енергійно відкидав думку про шлюб, бачачи в ньому вбивство геніального таланту, принесення в жертву великого майбутнього заради романтичної, утопічної самовідданості. У замку Велетнів також був старий, великодушний, шляхетний і ніжний, котрий пропонував себе їй у батьки. Але хіба міняють батька згідно з обставинами? І якщо Порпора говорив «ні», то хіба могла Консуело прийняти «так» графа Християна?

Цього не могло, не мало бути, і належало чекати, що скаже Порпора, коли він краще розбереться у фактах і почуттях. Але що сказати нещасному Альбертові зараз, як підтримати в ньому надію, закликати до терпіння, поки вчитель або підтвердить своє рішення, або змінить його? Повідати йому про перший спалах обурення Порпори — значило б позбавити Альберта всякого спокою; приховати — рівнозначно обману, а цього вона робити не хотіла. Навіть якби життя цього шляхетного молодика залежало від неправди, то й тоді Консуело не збрехала б. Є люди, яких занадто поважають, аби обманювати хоча б заради їхнього порятунку.

І ось вона знову почала писати, але порвала двадцять початих листів, не довівши жодного до кінця. Хоч як намагалася вона, на третьому же слові виходило так, що вона або давала занадто сміливі обіцянки, або, навпаки, висловлювала сумніви, а це могло зробити на Альберта згубну дію. Вона лягла в постіль, страшно пригнічена втомою, смутком, занепокоєнням, і довго мучилася від холоду й безсоння, не в змозі ні прийти до якого-небудь рішення, ні уявити собі ясно своє майбутнє, свою долю. Зрештою вона все-таки заснула й прокинулася так пізно, що Порпора, який завжди рано вставав, уже встиг піти у справах. Як і напередодні, вона застала Гайдна за чищенням одягу свого нового хазяїна й за прибиранням.

— Нарешті, моя спляча красуне! — вигукнув юнак, угледівши подругу. — Я вмираю від нудьги, туги й, мабуть, найбільше від страху, коли між мною й цим лютим професором немає вас, мого ангела-хранителя. Мені все здається, що вчитель проникне в мої наміри, розкриє змову й сховає мене у свій старий клавесин, аби я там задихнувся від гармонійної ядухи. У мене на голові волосся стає сторчма від твого Порпори, і я ніяк не можу переконати себе, що це не старий італійський чорт! Адже запевняють, що диявол у тих краях набагато зліший і хитріший за нашого.

— Заспокойся, друже мій, — відповіла Консуело, — наш хазяїн усього лиш нещасливий. Він — незла людина. Постараємося дати йому хоча б трохи щастя, і він на наших очах зм'якшиться й стане колишнім. Я пам'ятаю, яким сердечним і життєрадісним він був у роки мого дитинства. Його дотепи й жарти всіма повторювались, але ж тоді в нього був успіх, були друзі, були

надії. Якби ти знав його в той час, коли в театрі Сан-Мозе йшла його опера «Поліфем»[232]! Він брав мене із собою й ставив де-небудь за лаштунки, звідки я могла бачити тільки спини статистів і голову велетня. Яким усе це здавалося мені й страшним і гарним з мого куточка! Сидячи навпочіпки за картонною скелею або піднявшись на сходи, з яких запалюють кенкети, я ледве дихала й мимоволі, наслідуючи акторів, повторювала головою й руками всі їхні жести, всі їхні рухи. А коли маестро викликали й він у відповідь на оплески публіки з партеру по сім разів проходив перед завісою уздовж рампи, учитель здавався мені богом, до того в ці хвилини він був прекрасний, гордий і радісний. Та ба! Порпора не такий іще старий, а як він змінився, який пригнічений! Ставаймо, Беппо, до роботи; нехай, повернувшись, він застане свою вбогу квартиру більш привабливою. Почну з огляду його гардероба, щоб упевнитися, чого йому не вистачає.

— Довго довелося б перераховувати, чого йому не вистачає, а що в нього є — миттю побачиш, — відповів Йосиф. — Бідніший і зношеніший за його одяг хіба тільки мій власний.

— У такому разі я подбаю й про твій одяг; я твоя боржниця, Йосифе: всю дорогу ти й одягав і годував мене. Але спершу подумаємо про Порпору. Відчини мені шафу. Як! Усього один-єдиний костюм — той, у якому він був учора в посланника?

— На жаль, так! Коричневий костюм із різьбленими сталевими ґудзиками, до того ж не дуже новий. Інший костюм до того зношений і порваний, що на нього боляче дивитися. Він надяг його йдучи. Що ж до халата, сумніваюся, щоб він узагалі коли-небудь існував: я його марно шукаю ось уже цілу годину.

Консуело і Йосиф стали всюди ритися й нарешті переконалися, що халат дійсно існував лише в їхній уяві, так само як і пальто й муфта. Сорочок виявилося всього три, причому й ті розідрані, манжети зовсім розлізлись; і в такому ж приблизно стані було все інше.

— Йосифе, — сказала Консуело, — ось чудовий перстень, мені його подарували вчора за мій спів. Я не хочу його продавати, щоб не привертати до себе уваги; люди, що подарували його мені, могли б, мабуть, угледіти в цьому жадібність. Але я можу його закласти й одержати під нього потрібні нам гроші. Келлер чесний і розумний, він може оцінити цей коштовний перстень і, напевно, знає лихваря, що візьме його під заставу й дасть за нього чималу суму. Іди ж скоріше й повертайся.

— За цим справа не стане, — відповів Йосиф. — У будинку Келлера живе єврей, щось на зразок ювеліра. Він довірена особа багатьох знатних дам у таких секретних справах, і за якусь годину у вас будуть гроші. Тільки чуєте, Консуело, мені особисто нічого не треба. Вам самій необхідно причепуритися. Завтра, а може, ще й сьогодні ввечері, вам доведеться з'явитися перед світським товариством, і, звичайно, у платті, менш потертому, ніж цей туалет, який здійснив подорож на моїй спині.

— Наші рахунки з тобою ми зведемо пізніше, і так, як я захочу, Беппо. Приймаючи від тебе послуги, я маю право вимагати, щоб ти не відмовлявся від моїх. Ну, а тепер біжи скоріше до Келлера!

За годину Гайдн дійсно повернувся з Келлером і з тисячею п'ятьмастами флоринів. Консуело пояснила Келлеру, що їй потрібно; той вийшов і незабаром привів свого приятеля-кравця, чесного і моторного хлопця, який, знявши мірку з костюма Порпори й інших речей його гардероба, пообіцяв найближчими днями доставити два нових костюми, гарний, стьобаний на ваті халат і навіть білизну й інші необхідні речі туалету, які він узявся замовити «гідним похвали» майстриням.

— Тепер, — сказала Консуело Келлеру, коли кравець пішов, — я вимагаю цілковитої таємниці. Учитель мій настільки ж гордий, як і бідний, і, безсумнівно, викинув би за вікно всі мої жалюгідні дарунки, якби запідозрив тільки, що вони йдуть від мене.

— Як же ви умудритеся, синьйоро, — зауважив Йосиф, — змусити його одягти новий костюм і покинути старий так, аби він цього не помітив?

— О! Я його прекрасно знаю й ручаюся вам, що він нічого не помітить. Я вже беру це на себе.

— А тепер, синьйоро, чи не подумаєте ви про себе? — знову заговорив Йосиф, який, за винятком тих хвилин, коли вони залишалися віч-на-віч, засвоїв гарну звичку говорити з Консуело дуже церемонно, щоб не створити неправильного уявлення про їхню дружбу. — Ви майже нічого не привезли із собою з Чехії, до того ж ваше вбрання зшите не за тутешньою модою.

— Я зовсім забула про цю важливу справу. Милий пане Келлер, будьте моїм порадником і керівником.

— Охоче! — відповів Келлер. — Я дещо в цьому тямлю, і якщо у вас не буде найвишуканішого туалету, можете мені сказати, що я невіглас і хвалько.

— Цілком покладаюся на вас, милий Келлере; я хочу тільки попередити вас, що люблю простоту, і речі, що кидаються в очі, а також яскраві кольори не личать ні моїй звичайній блідості, ні моїм скромним смакам.

— Ви мене кривдите, синьйоро, припускаючи, що я маю потребу в таких вказівках. Хіба ремесло моє не навчило мене підбирати кольори до обличчя, а у вашому обличчі хіба я не бачу відбиття вашого характеру? Будьте спокійні, ви залишитеся задоволені мною й незабаром зможете, якщо вам заманеться, з'явитися при дворі, залишаючись як і раніше й скромною та простою. Зробити людину красивішою, не змінюючи її, — ось у чому мистецтво перукаря та кравця.

— Іще одне слово на вушко, дорогий пане Келлер, — мовила Консуело, відійшовши з перукарем подалі від Йосифа. — Прошу вас, одягніть в усе нове з голови до ніг і пана Гайдна, а на гроші, що залишилися, піднесіть від мого імені вашій дочці гарне шовкове вінчальне плаття. Сподіваюся, що весілля не за горами, бо якщо я буду користуватися тут успіхом, то зможу бути корисною нашому другові й допоможу йому стати популярним. У нього талант, і великий талант, будьте в цьому певні.

— Так у нього справді талант, синьйоро? Щасливий чути від вас. Я завжди це підозрював. Та що я говорю? Я був переконаний у цьому з найпершого дня, коли помітив його маленьким півчим у школі.

— Він шляхетний юнак, — вела далі Консуело, — і вас буде винагороджено його подякою й вірністю за все, що ви для нього зробили. Я знаю, Келлере, ви також людина достойна, у вас благородне серце… А тепер скажіть нам, — додала вона, наближаючись із Келлером до Йосифа, — зробили ви те, що було домовлено між нами щодо покровителів Йосифа? Ідея була ваша, ви її втілили у життя?

— Ну звичайно, синьйоро! — відповів Келлер. — Для вашого покірного слуги сказати — це значить зробити. Вирушивши сьогодні вранці до моїх клієнтів, я попередив спочатку пана венеціанського посланника (я не маю честі особисто зачісувати його, але завиваю його секретаря), потім пана абата Метастазіо, якого голю щоранку, і його вихованку, дівицю Маріанну Мартінец, чия зачіска теж не минає моїх рук. Вона, так само як і він, живе в моєму будинку… тобто я живу в їхньому будинку, — ну, та, втім, це однаково. Наостанок я проник іще до двох-трьох осіб, які знають Йосифа в обличчя, він і з ними ризикує зустрітися в маестро Порпори. До інших, не моїх клієнтів, я з'являвся під яким-небудь приводом, наприклад, говорив так: «Я чув, баронесо, що ви посилали пошукати в моїх колег справжнього ведмежого сала для волосся, і поспішив принести вам чудове сало, я за нього ручаюся. Пропоную його знатним особам безкоштовно, як зразок, для того щоб вони стали моїми клієнтами, якщо тільки будуть задоволені ним»; або так: «Ось молитовник, знайдений минулої неділі в соборі Святого Стефана, а позаяк я обслуговую собор (або, вірніше, школу при соборі), то мені доручили запитати вашу ясновельможність, чи не ваша це книга». То була стара, нічого не варта книга в шкіряній оправі з витисненим на ній гербом. Узяв я її на лаві каноніка, знаючи прекрасно, що ніхто її не розшукуватиме…

Нарешті, коли мені вдавалося під тим або іншим приводом привернути до себе увагу, я починав базікати з розв'язністю й дотепністю, яку вибачають людям нашої професії. «Мені, — говорив я, приміром, — багато доводилося чути про вашу ясновельможність від одного з моїх друзів, майстерного музиканта Йосифа Гайдна, ось чому я взяв на себе сміливість з'явитися до високоповажного дому вашої ясновельможності». — «А, маленький Йосиф? — запитували мене. — Чарівний талант, юнак багатообіцяючий». — «Так? Справді? — озивався я в захваті від того, що ми перейшли просто до справи. — Тоді вас, ваша ясновельможність, має дуже потішити те, що з ним зараз відбувається, — дивна річ і вельми важлива для його кар'єри!» — «А що ж із ним відбувається? Я нічого не знаю». — «Та важко придумати щось більш комічне й більш цікаве: він зробився лакеєм». — «Як! Лакеєм! Фі! Яке приниження! Яке нещастя для такого таланту! Він, значить, у жахливому становищі? Треба йому допомогти». — «Справа не в тому, ваша ясновельможносте, — відповідав я, — на це змусила його зважитися любов до мистецтва. Він хотів будь-що-будь брати уроки в знаменитого маестро Порпори…» — «Ах, так! Розумію: Порпора відмовився вислухати його й допустити до себе. Геніальна людина, але дуже примхлива і похмура». — «Він велика людина, з великодушним серцем, — відповідав я, згідно з бажанням синьйори Консуело: адже ви не хочете, щоб у всій цій історії ваш учитель був предметом глузувань і осуду. — Будьте певні, — додавав я, — він незабаром розкусить здібності юного Гайдна й подбає про нього; але щоб не розсердити старого меланхоліка й пробратися до нього, не дратуючи його, Йосиф не знайшов нічого більше дотепного, як піти до нього в лакеї й удати, начебто він нічого не тямить у музиці». — «Ідея зворушлива,

чарівна, — відповідали мені в цілковитому розчуленні, — це героїзм справжнього артиста. Однак він мусить поквапитися й заслужити прихильність Порпори, перш ніж його впізнають і скажуть маестро, що він уже чудовий артист, адже молодого Гайдна люблять і про нього піклуються кілька осіб, що якраз відвідують Порпору». — «Ці особи, — говорив я влесливим тоном, — занадто добрі, занадто великодушні, щоб не зберегти маленької таємниці Йосифа, поки це необхідно; вони удаватимуть, начебто не знають його, і підтримають довіру до нього Порпори». — «О! — вигукували у відповідь на це. — Звичайно ж, не я зраджу славного, майстерного музиканта Йосифа! Ви можете від мого імені запевнити його в тому, а я накажу своїм служникам у жодному разі не обмовитися в присутності маестро». Тут мене відпускали або з подарунком, або із замовленням на ведмеже сало, а що стосується пана секретаря посольства, він надзвичайно зацікавився цією пригодою та обіцяв почастувати нею за сніданком самого пана посланника Корнера, що особливо прихильний до Йосифа, щоб пан посланник був насторожі з Порпорою. Моя дипломатична місія закінчена. Ви задоволені, синьйоро?

— Якби я була королевою, я негайно призначила б вас посланником, — відповіла Консуело. — Але погляньте у вікно, ось іде господар. Утікайте, милий Келлере, він не мусить вас бачити.

— А навіщо втікати, синьйоро? Я візьмуся за вашу зачіску, і подумають, що ви послали свого лакея Йосифа за першим зустрічним перукарем.

— Він у сто разів розумніший за нас із вами, — сказала Консуело Йосифу й віддала свої чорні кучері в спритні руки Келлера, тоді як Йосиф, надягши фартух, знов озброївся мітелкою; тим часом Порпора важко піднімався сходами, наспівуючи музичну фразу зі своєї майбутньої опери.

Розділ 86

Порпора за природою був дуже неуважний; поцілувавши в чоло свою прийомну дочку, він навіть не помітив Келлера, що причісував її, й заходився шукати у своїх нотах фразу, що не виходила в нього з голови. Тільки побачивши папери, зазвичай розкидані по клавікордах у неймовірному безладді, а тепер складені в симетричні купки, він вийшов зі своєї задуми й закричав:

— Нещасний дурень! Він дозволив собі доторкнутися до моїх рукописів. Ось вони, лакеї! Валять усе в купу й думають, що прибирають. Дуже потрібно мені було брати лакея, слово честі! Почалися мої муки!

— Пробачте йому, маестро, — втрутилася Консуело, — ваші ноти були в такому хаотичному стані…

— Я прекрасно розбирався в цьому хаосі. Міг устати серед ночі й потемки, навпомацки знайти будь-який уривок зі своєї опери. А тепер я нічого не знаю, я пропаща людина; місяць мине, перш ніж я що-небудь зможу знайти!

— Ні, маестро, ви все зараз же знайдете. Це, до речі сказати, моя провина, і хоча сторінки й не пронумеровані, мені здається, що я поклала кожний аркуш на своє місце. Гляньте-но! Я впевнена, що вам зручніше буде читати із зошита, ніж із усіх цих окремих аркушів, які порив вітру може віднести у вікно.

— Порив вітру! Чи не вважаєш ти мою кімнату за Фузінські лагуни?[233]

— Ну, якщо не порив вітру, так змах мітелки або віника.

— А навіщо було прибирати й мести кімнату? Я в ній живу два тижні й нікому не дозволяв сюди заходити.

«Я ж бо прекрасно це помітив», — зазначив подумки Йосиф.

— Ну, маестро, вам доведеться дозволити мені змінити цей звичай. Шкідливо спати в кімнаті, що не провітрюється й не прибирається щодня. Я беруся щодня акуратно відновлювати безладдя, яке вам до душі, після того як Беппо підмете й прибере кімнату.

— Беппо! Беппо! Що це таке? Я не знаю ніякого Беппо!

— Беппо — це він, — сказала Консуело, вказуючи на Йосифа. — У нього таке неблагозвучие ім'я, що воно різало б вам вухо щохвилини. Я дала йому перше-ліпше, яке мені спало на думку венеціанське ім'я. Беппо — це добре, коротко, його навіть можна проспівати.

— Як хочеш, — відповів уже м'якше Порпора, перегортаючи свою оперу, зібрану в один зошит, і знайшовши її в повному порядку.

— Погодьтеся, маестро, — сказала Консуело, побачивши, що він усміхається, — адже так зручніше?

— А! Ти завжди хочеш мати рацію! — заперечив маестро. — Все життя будеш упертою.

— Ви снідали, маестро? — запитала Консуело, що звільнилася нарешті від Келлера.

— А сама ти снідала? — відповів запитанням Порпора, нетерпляче й разом з тим дбайливо.

— Я снідала. А ви, маестро?

— А цей хлопчик, цей… Беппо, він їв що-небудь?

— Він поснідав. А ви, маестро?

— Ви, значить, знайшли тут що перекусити. Я вже не пам'ятаю, чи були в мене які-небудь припаси.

— Ми відмінно поснідали. А ви, маестро?

— «А ви, маестро!» «А ви, маестро!» Та забирайся ти до дідька із твоїми запитаннями! Яке тобі діло?

— Маестро, ти не снідав, — мовила Консуело, що часом дозволяла собі з венеціанською фамільярністю говорити Порпорі «ти».

— Ах! Я бачу, що в мій дім уселився диявол. Вона не залишить мене у спокої! Ну йди сюди і проспівай мені цю фразу: постарайся, прошу тебе!

Консуело підійшла до клавесина й проспівала потрібну фразу; Келлер, завзятий шанувальник музики, стояв в іншому кінці кімнати, напіввідкривши рот, не випускаючи з рук гребінця. Маестро, незадоволений фразою, змусив Консуело повторити її разів тридцять, вимагаючи, щоб вона наголошувала то на одних, то на інших нотах, і все домагаючись якогось відтінку із упертістю, що могла зрівнятися тільки з терпінням і покірністю Консуело. У цей час Йосиф, по даному нею знаку, пішов за шоколадом, який вона сама приготувала, поки Келлер ходив за її дорученнями. Беппо приніс шоколад і, вгадавши, чого хотіла Консуело, тихенько поставив його на пюпітр, не привертаючи уваги вчителя; Порпора негайно ж машинально взяв його, налив собі в чашку й випив з великим апетитом. Другу чашку було принесено й випито в такий же спосіб, та ще з хлібом, намазаним маслом. Консуело, що любила іноді подратувати вчителя й бачила, з яким задоволенням він їсть, сказала йому:

— Я прекрасно знала, маестро, що ти не снідав.

— Правда, — відповів він спокійно. — Здається, просто забув. Зі мною це часто трапляється, коли я пишу, і помічаю я це вже вдень, відчувши в шлунку різь і спазми.

— І тоді ти п'єш горілку, маестро?

— Хто тобі сказав, дурко?

— Я знайшла пляшку.

— Яке тобі діло? Не заборониш же ти мені пити горілку?

— Так, забороню! Ти не пив у Венеції й добре почувався.

— Твоя правда, — зі смутком мовив Порпора, — там мені здавалося, що все так погано; думалося, що тут піде краще. Тим часом усе тут погіршується — і становище моє, і здоров'я, і образи… усе… — І він затулив обличчя руками.

— Хочеш, я скажу, чому тобі так важко тут працювати? — заговорила Консуело, що хотіла як-небудь вивести вчителя з пригніченого стану духу. — У тебе тут немає твоєї гарної кави по-венеціанськи, що дає стільки сил і веселощів. Ти збуджуєш себе за способом німців — пивом і настоянками, а тобі це шкідливо.

— Іще раз твоя правда. Чудова моя кава по-венеціанськи! О, це було невичерпне джерело дотепів і великих ідей! Пробуджуючи геній і натхнення,

вона живлющою теплотою розливалася по моїх венах. Усе, що п'єш тут, або наводить тугу, або зводить з розуму.

— Ну що ж, маестро, пий свою каву!

— Тут? Каву? Не хочу: з нею занадто багато клопоту. Потрібен камін, прислуга, посуд, який миють, пересувають, б'ють із різким гуркотом, коли ти весь у полоні гармонії. Ні, не треба. Уже краще поставити пляшку на підлогу біля своїх ніг; це й зручніше й скоріше.

— Але пляшка також б'ється. Я сьогодні вранці її розбила, збираючись поставити в шафу.

— Як! Ти розбила мою пляшку? Ах ти маленька потвора! Не знаю, що мене зупиняє, а то я охоче зламав би свій ціпок об твою спину!

— Ну так! Ви це говорите вже цілих п'ятнадцять років, а поки що жодного разу не дали мені й щигля, — я зовсім не боюся.

— Базіко, ти співатимеш? Звільниш ти мене від цієї проклятої фрази? Б'юся об заклад, що дотепер ти ще не знаєш її, ти так байдужлива сьогодні.

— Зараз переконаєтеся, знаю я її напам'ять чи ні, — сказала Консуело, швидко закриваючи зошит.

І вона проспівала фразу так, як сама розуміла її, тобто зовсім інакше, ніж було у Порпори. Хоча вона вгадала з першого разу, що він заплутався у своїх задумах і, розробляючи тему, спотворив основну думку, але, знаючи характер свого вчителя, не дозволила собі дати йому пораду: з духу суперечності він відкинув би її. Консуело, одначе, була переконана, що якщо проспівати фразу по-своєму, ніби з помилкою, це справить на нього враження.

Не встиг він прослухати її, як підхопився зі стільця, ляскаючи в долоні, і закричав:

— Ось воно! Ось воно! Ось те, чого я хотів і ніяк не міг домогтися! Як, чорт забирай, тобі це спало на думку?

— Хіба це не те, що ви написали? Або я випадково… Та ні, це ж ваша фраза.

— Ні! Твоя, крутійко! — вигукнув Порпора: він був сама щирість і, незважаючи на свою хворобливу, безмірну любов до слави, ніколи б не поступився істиною з марнославства. — Це ти її знайшла! Ну, повтори. Вона прекрасна, і я скористаюся нею.

Дівчина проспівала фразу кілька разів, і Порпора записав її під диктування Консуело. Тут він пригорнув учениць до свого серця й вигукнув:

— Ти диявол! Я завжди говорив, що ти диявол!

— Добрий диявол, повірте мені, маестро! — відповіла, всміхаючись, Консуело.

Порпора, у захваті від того, що після цілого ранку безплідних хвилювань і мук фраза нарешті вдалася, почав машинально нишпорити по підлозі, намагаючись намацати шийку пляшки. Не знайшовши її, він заходився шукати на пюпітрі й через неуважність сьорбнув із чашки, що стояла там. Це була чудова кава, мистецьки й терпляче приготовлена для нього Консуело одночасно із шоколадом; Йосиф, по новому знаку своєї подруги, щойно приніс її зовсім гарячою.

— О, нектар богів! О, друг музикантів! — вигукнув Порпора, насолоджуючись кавою. — Який ангел, яка фея принесла тебе з Венеції під своїм крилом?

— Диявол! — відповіла Консуело.

— Ти ангел і фея, миле моє дитя, — лагідно мовив Порпора. — Я прекрасно бачу, що ти любиш мене, піклуєшся про мене, хочеш зробити мене щасливим. Навіть цей бідолашний хлопчик і той цікавиться моєю долею, — додав він, помітивши Йосифа; юнак, стоячи на порозі передпокою, дивився на нього вологими, блискучими очима. — Ах, бідолашні мої діти, ви хочете скрасити моє жалюгідне життя! Безрозсудні! Ви самі не знаєте, що робите! Я приречений на розпач, і кілька днів любові та благополуччя змусять мене ще гостріше відчути жах моєї долі, коли ці дивовижні дні відлетять.

— Я ніколи не покину тебе, завжди буду твоєю дочкою, завжди буду твоєю служницею! — вигукнула Консуело, обіймаючи його за шию.

Порпора сховав свою лису голову за нотним зошитом і розридався. Консуело і Йосиф теж заплакали, а Келлер, що з любові до музики все ще стояв у передпокої і, щоб виправдати свою присутність, заходився приводити до ладу перуку господаря, побачивши через напіввідчинені двері цю зворушливу картину скорботи маестро, дочірньої відданості Консуело та замилування Йосифа, чиє серце також починало сповнюватися любов'ю до знаменитого старця, упустив з рук гребінця і, сприйнявши в побожному розчуленні перуку Порпори за свою носову хустку, підніс її до очей.

Протягом кількох днів Консуело через застуду змушена була сидіти вдома. Під час своєї тривалої й сповненої пригод подорожі вона не боялася зміни погоди, примх осені, то жаркої, то дощової та холодної, залежно від місцевості, якою вони проходили. Легко одягнена, у солом'яному капелюшку, не маючи ні плаща, ні зміни одягу, коли їй доводилося потрапляти під дощ, вона однак жодного разу навіть не захрипла. Але заледве вона стала ув'язненою темної, сирої, погано провітрюваної квартири Порпори, як холод і недуга послабили її енергію та вплинули на горло. Перешкода ця дуже дратувала Порпору. Він знав, що його учениці слід було квапитися, щоб дістати запрошення до італійської опери, оскільки пані Тезі, що раніше прагнула їхати до Дрездена, тепер, здавалося, почала вагатися, зваблена наполегливими проханнями Кафаріелло й блискучими пропозиціями Гольцбауера, який жадав залучити на імператорську сцену знамениту співачку. З іншого боку, Корилла, лежачи ще в постелі через післяпологові ускладнення, силкувалася за допомогою друзів, знайдених у Відні, схилити на свій бік директора й ручалася, що у разі необхідності зможе дебютувати вже через тиждень. Порпора жагуче бажав, аби Консуело дістала запрошення й заради її самої, й заради успіху своєї опери, яку він сподівався просунути на сцену разом зі своєю ученицею.

Сама ж Консуело не знала, на що зважитися. Взяти на себе зобов'язання — значило віддалити хвилину побачення з Альбертом, внести жах і сум'яття в родину Рудольштадтів: ті, звичайно, не очікували, що вона знову з'явиться на сцені. З їхнього погляду це було б рівнозначно відмові від честі ввійти до їхньої родини, а для молодого графа це означало б, що вона віддає перевагу славі та волі над ним. З іншого боку, відмовившись од запрошення, вона погубила б останні надії Порпори, виявивши, у свою чергу, таку невдячність, яка отруїла б йому життя, внесла б у нього гіркоту й розчарування, — словом, завдала б йому останнього удару. Консуело, лякала необхідність зробити вибір: адже будь-яке рішення завдавало смертельної рани людям, дорогим її серцю; і її опановувала глибока туга. Здоровий організм урятував її від серйозної недуги. Але в ці дні тривоги та страху Консуело, охоплена пропасним тремтінням і тяжкою слабістю, то сидячи навпочіпки біля жалюгідного вогню, то бродячи з однієї кімнати в іншу в турботах по господарству, навіть жадала важко занедужати, у надії, що хвороба позбавить її виконання суворого обов'язку.

Порпора, що на якийсь час було просвітлів, знову зробився похмурим, дратівливим, несправедливим, тільки-но побачив, що Консуело — джерело його надій, опора його мужності — раптом засмутилася й завагалася. Замість того щоб підтримати, надихнути дівчину своєю бадьорістю та ніжністю, тепер він ставився до неї з хворобливим роздратуванням, і це остаточно привело в жах Консуело. Старий, — то безвольний, то буйний, то лагідний, то гнівний, — був змучений тією самою іпохондрією, якій незабаром судилося знищити Жан-Жака Руссо[234]: він усюди бачив ворогів, переслідувачів, невдячних, не помічаючи, що його підозрілість, його запальність і несправедливість викликають і почасти пояснюють ті погані наміри та вчинки, в яких він звинувачував інших. Ображені ним спершу вважали його за божевільного, потім пояснювали його вчинки злістю й нарешті вирішували, що треба позбутися його, убезпечити себе або навіть помститися йому. Між ниць плазуванням і похмурою мізантропією є щось середнє, чого Порпора не розумів, та так ніколи й не зрозумів.

Консуело, зробивши кілька даремних спроб і переконавшись, що маестро менш аніж будь-коли схильний благословити її на любов і шлюб, безмовно скорилася й уже не викликала свого нещасного вчителя на відверті розмови, які тільки все більше й більше посилювали його упередження. Вона перестала згадувати навіть ім'я Альберта й готова була підписати всякий контракт, який буде бажаний Порпорі. Залишаючись наодинці з Йосифом, вона розкривала йому свою душу, і це приносило їй полегшення.

— Дивна в мене доля, — часто говорила вона йому, — небо наділило мене талантом, душею, здатною відчувати мистецтво, потребою до волі, любов'ю до гордої, доброчесної незалежності, але в той же час замість холодного, лютого егоїзму, який забезпечує артистам силу, необхідну, аби пробити собі дорогу крізь небезпеку та спокуси життя, небесна воля вклала в мої груди ніжне, чутливе серце, яке б'ється тільки для інших, яке живе тільки самопожертвою. І ось під впливом двох протилежних сил життя моє минає марно, і я ніяк не можу досягти мети. Якщо я народжена бути самовідданою, нехай Бог відніме в мене схильність до поезії, захоплення мистецтвом та жадобу волі, що перетворюють мою самовідданість на катування, на муки. Якщо ж я народжена для мистецтва, для волі, нехай він вийме з мого серця жалість, почуття дружби, дбайливість, страх перед стражданнями,

заподіюваними іншим, — словом, усе те, що отруюватиме успіх і заважатиме моїй кар'єрі.

— Якби мені було дозволено дати тобі пораду, моя бідолашна Консуело, — відповідав Гайдн, — я сказав би: «Слухайся голосу свого таланту й заглуши голос серця». Але тепер я добре знаю тебе, ти не зможеш цього зробити.

— Ні, не зможу! І, здається, ніколи не зможу! Але подумай, яка я нещасна! Подумай, яка в мене складна, дивна й сумна доля. Навіть ставши на шлях самовідданості, я так заплуталася, мене настільки роздирають суперечності, що я не можу йти туди, куди кличе мене серце, не розбивши цього серця, що жадає творити добро й правою й лівою рукою. Якщо я присвячу себе одному, то залишаю й прирікаю на загибель іншого. У мене коханий чоловік, але я не можу бути його дружиною, тому що цим я вб'ю мого прийомного батька; з іншого боку, виконуючи дочірній обов'язок, я вбиваю свого чоловіка! У Писанні сказано: «Залиш батька свого й матір свою та йди за чоловіком своїм…» Але насправді я й не дружина й не дочка. Закон не висловився щодо мене, і суспільство не подбало про мою долю. Моє серце саме мусить зробити вибір; однак не пристрасна любов керує ним, і мені не доводиться вибирати між обов'язком і пристрастю. Альберт і Порпора однаково нещасні, обом однаково загрожує божевілля або смерть. Я однаково необхідна й тому й іншому… Треба пожертвувати ким-небудь із двох.

— А навіщо? Якщо ви вийдете заміж за графа, чому б Порпорі не жити біля вас? У такий спосіб ви б вирвали його з лабетів убогості, воскресили своїми турботами й водночас виконали б стосовно обох свій обов'язок.

— О! Якби це було можливим! Присягаюся тобі, Йосифе, я відмовилася б і від мистецтва й від волі! Але ти не знаєш Порпору, — він жадає слави, а не добробуту й безтурботного життя. Він живе у злиднях, не помічаючи їх, страждає від них, не розуміючи причини цього страждання. До того ж, постійно мріючи про тріумфи й поклоніння, він не зміг би зволити примиритись із людським співчуттям. Повір мені, його тяжке становище більшою мірою є наслідком його власної зневаги й гордості. Якби він сказав тільки слово, і в нього знайшлися б друзі й з радістю прийшли б до нього на допомогу. Але справа не тільки в тому, що він ніколи не звертав уваги на те, повна чи порожня його кишеня (ти бачив, що це стосується і його шлунка), — він зволів би, замкнувшись у кімнаті, краще вмерти з голоду, ніж піти за милостями у вигляді обіду до свого кращого друга. Йому здавалося б принизливим для музики, якби хто-небудь міг запідозрити, що він, Порпора, має потребу в чому-небудь, окрім своєї геніальності, клавесина й пера. От чому посланник і його подруга, які так люблять і шанують маестро, навіть не підозрюють про його злидні. Вони знають, що старий живе в невеликій непоказній кімнаті, але гадають, начебто він шанувальник темряви й безладдя. Адже він сам говорить їм, що не зміг би писати в іншій обстановці. Я ж знаю, що це зовсім не так. Я бачила, як він у Венеції забирався на дахи, шукаючи натхнення в споглядании неба і шумі моря. Його приймають у потертому костюмі, облізлій перуці, дірявих черевиках і вважають, що роблять ласку. «Він любить неохайність, — кажуть люди, — це вразливе місце старих і артистів. Його лахміття йому миле, а в нових черевиках, мабуть, він і ходити не зумів би». Порпора це підтверджує. А я в свої дитячі роки бачила його вишукано одягненим, завжди надушеним, чисто виголеним; він кокетливо потрушував над органом і клавесином мереживними манжетами. Але тоді він міг бути таким, нікому не

зобов'язуючись. Порпора ніколи не погодився б жити в ледарстві й невідомості десь у глибині Чехії, за рахунок своїх друзів. Не минуло б і трьох місяців, як він почав би проклинати й лаяти всіх, уявляючи, що існує змова проти його життя й вороги посадили його під замок, аби перешкодити йому видавати й ставити на театрі свої твори. Обтрусивши порох з ніг своїх, він утік би одного прекрасного ранку у свою мансарду, до свого поїденого пацюками клавесина, до своєї згубної пляшки й дорогоцінних рукописів.

— А хіба не можна вмовити вашого графа Альберта переїхати до Відня, до Венеції або до Дрездена, до Праги — словом, до якого-небудь музичного міста? Адже ви будете достатньо багатими, щоб оселитися де завгодно, оточити себе музикантами, займатися мистецтвом і надати марнославству Порпори свободу дій, не перестаючи піклуватися про нього.

— Як можеш ти задавати мені таке питання після того, як я розповіла тобі, про здоров'я й характер Альберта? Хіба може бувати в юрбі злих і дурних людей, іменованій світом, людина, якій обтяжливо бачити байдуже обличчя! А з якою іронією, з якою холодністю та презирством поставився б світ до цього святого, до цього фанатика, який нічого не розуміє ні в його законах, ні в його звичаях, ні в його звичках. Альберта настільки ж небезпечно піддавати таким випробуванням, як і старатися, щоб він забув мене, хоча зараз я й намагаюся це зробити.

— Одначе будь-яке лихо здасться йому менш страшним, аніж розлука з вами, запевняю вас. Якщо Альберт вас любить по-справжньому, він усе витерпить. А якщо він не любить настільки, щоб усе витерпіти й на все погодитися, він вас забуде.

— Ось чому я чекаю й нічого не вирішую. Підбадьорюй мені, Беппо, і не залишай мене, — нехай буде хоч одна душа, якій я могла б вилити своє горе і яка б підтримувала в мені надію.

— О сестрице! Будь спокійна! — вигукнув Йосиф. — Якщо мені судилося принести тобі хоч маленьке полегшення, я безмовно буду терпіти всі спалахи Порпори; готовий навіть виносити його побої, якщо це може відволікти його від бажання мучити й засмучувати тебе.

Розмовляючи з Йосифом, Консуело не переставала працювати: готувала з ним для всіх трьох, лагодила білизну Порпори. Вона додала необхідні для маестро меблі, заносячи непомітно до кімнати одну річ за іншою. Прекрасне крісло, дуже широке й добре набите волоссям, замінило солом'яний стілець, на якому він давав відпочинок своїм старечим, одряхлілим кісткам. Солодко поспавши в ньому після обіду, він насупив брови й здивовано запитав, звідки взялося таке гарне крісло.

— Хазяйка прислала його сюди; це старе крісло заважало їй, і я погодилася поставити його в куток, аж поки воно їй знадобиться.

Консуело обновила також і матраци вчителя, але він не зробив ніяких зауважень щодо зручності ліжка, сказавши лише, що останніми ночами він перестав страждати від безсоння. Консуело відповіла, що це варто приписати каві й утриманню від горілки. Одного разу вранці Порпора, надягши чудовий халат, зі стурбованим виглядом запитав Йосифа, де він його розшукав.

Йосиф, як було домовлено з Консуело, відповів, що, прибираючи в старій скрині, знайшов цей халат на дні.

— А я думав, що не привозив його сюди, — зауважив Порпора. — Однак це ж той самий, що був у мене у Венеції, принаймні він того ж кольору.

— А який же ще? — втрутилася Консуело, потурбувавшись про те, щоб колір нового халата нагадував «покійний» венеціанський.

— Але він мені здавався більш поношеним, — сказав маестро, оглядаючи свої лікті.

— Ще б пак, — знову заговорила Консуело, — я вставила нові рукави.

— А із чого ж?

— Із підкладки.

— А! Жінки дивовижні, вони вміють із усього діставати користь…

Коли було принесено новий костюм і Порпора поносив його два дні, то, хоча костюм і був одного кольору зі старим, маестро зачудувався його свіжістю; особливо ґудзики, дуже красиві, навели його на роздуми.

— Це не мій костюм, — пробурчав старий.

— Я звеліла Беппо віднести його в чистку: ти вчора ввечері наробив на ньому плям. Його випрасували, от він і здається більш новим.

— Кажуть тобі, це не мій костюм! — закричав Порпора, спалахнувши. — Його підмінили в чистці. Твій Беппо дурень!

— Його не могли підмінити, я зробила на ньому мітку.

— А ґудзики? Чи ти хочеш мене переконати, що й ґудзики ті ж?

— Я замінила їх, сама пришила. Старі були зовсім зношені.

— Це твої вигадки, вони були ще дуже гарні. От безглуздість! Що я, франт який-небудь, аби так виряджатися й платити за ґудзики, напевно, не менше дванадцяти цехінів!

— Вони й дванадцяти флоринів не варті, — заперечила Консуело, — я купила їх випадково.

— І це занадто багато, — пробурчав маестро.

Усі частини його туалету були підсунуті йому таким же штабом, за допомогою спритних обманів, а Консуело і Йосиф реготали при цьому, як діти. Кілька речей прослизнуло непомітно завдяки заклопотаності Порпори; мережива й білизна проникли тайкома до його шафи маленькими порціями, а коли він розглядав їх на собі з деяким здивуванням, Консуело зазвичай говорила, що це вона так майстерно все заштопала. Для більшої правдоподібності вона

лагодила в нього на очах деякий мотлох, а потім укладала його разом з іншими речами.

— Ну от що! — вигукнув якось Порпора, вириваючи в неї з рук жабо, яке вона штопала, — кинь ці дрібниці! Артистка не мусить бути служницею, і я не бажаю бачити, як ти, зігнувшись у три погибелі, сидиш із голкою в руках. Зараз же прибери, а то я жбурну все в грубку. Не хочу також бачити, як ти куховариш біля плити і вдихаєш дим. Ти що, хочеш втратити голос? Хочеш стати перемивальницею посуду? Хочеш остаточно замучити мене?

— Не мучтеся більше, — відповіла Консуело, — речі ваші тепер у порядку, а голос мій відновився.

— Час добрий! — відповів маестро. — У такому разі ти завтра співаєш у графині Ґодіц, удови маркграфа Байрейтського.

Розділ 87

Маркграфиня Байрейтська, вдова маркграфа Ґеорґа-Вільгельма, уроджена княгиня Саксен-Вейсенфельд, а в другому шлюбі графиня Ґодіц, «була, кажуть, колись гарна, як ангел.

Але відтоді вона дуже змінилась, і треба було надзвичайно уважно вдивлятися в її обличчя, щоб знайти сліди колишньої принадності. Вона відзначалася високим зростом і, очевидно, мала колись тонку талію. Щоб зберегти цю талію, вона зробила викидні, убивши кількох своїх дітей. У неї було довгасте обличчя й довгий ніс, який її дуже спотворював, — графиня його відморозила, і він набув досить неприємного кольору буряка, її очі, що звикли наказувати, великі, карі з гарним розрізом, втратили разом із зіркістю колишню жвавість. Через брак брів вона носила накладні, дуже густі й чорні, як чорнило. Рот великий, але приємної й гарної форми, зуби рівні, білі, наче слонова кістка; шкіра на обличчі, хоч і гладенька, все-таки в'яла й сіро-жовта. Вигляд у маркграфині був добродушний, але трохи манірний. То була Лаїса[235] свого століття. Подобалася вона тільки своєю зовнішністю, розуму ж у неї не було й тіні».

Якщо, дорогий читачу, ви вважатимете, що портрет зроблений трохи жорстоко й цинічно, не нарікайте на мене. Він слово в слово написаний власною рукою принцеси, відомої своїми нещастями, своїми сімейними чеснотами, своєю гордістю та злістю, — принцеси Вільгельміни Прусської[236], сестри Фрідріха Великого й дружини наслідного принца Байрейтського, племінника нашої графині Ґодіц. У принцеси був найзліший язик з усіх будь-коли породжених королівською кров'ю, але всі зроблені нею літературні портрети написані майстерно, і, читаючи їх, важко їм не вірити.

Коли Консуело, причесана Келлером і одягнена завдяки його ретельності й турботам із елегантною простотою, ввійшла з Порпорою до вітальні

маркграфині, обоє сіли за клавесином, який стояв у кутку, щоб не завадити товариству. Порпора виявився настільки пунктуальним, що нікого з гостей іще не було й лакеї запалювали останні свічі. Маестро почав пробувати клавесин, але не встиг він узяти кілька акордів, як у вітальні з'явилася дивовижно красива дама й підійшла до нього з привітною грацією. Позаяк Порпора поклонився їй з великою повагою й назвав її принцесою, то Консуело прийняла її за маркграфиню і, відповідно до звичаю, поцілувала їй руку. Холодна, бліда рука принцеси потисла руку дівчини із сердечністю, яку рідко можна зустріти серед великих світу цього і яка відразу зачарувала серце Консуело. Принцесі здавалося на вигляд років тридцять. Фігура її була витончена, але не зовсім правильна; у ній помічалося навіть деяке скривлення — очевидно, наслідок тяжких фізичних страждань. Обличчя було дуже гарне, але страшенно бліде, а вираз глибокої скорботи робив його передчасно збляклим і виснаженим. Туалет її був дуже вишуканий, але простий і до суворості благопристойний. Вся її прекрасна істота дихала добротою, смутком і боязкою соромливістю, а в голосі чулися лагідність і ніжність, які зворушили Консуело. Перш ніж юна співачка зміркувала, що помилилась, з'явилася справжня маркграфиня. Їй було тоді за п'ятдесят, і якщо портрет, уміщений на початку цього розділу й накиданий за десять років до описуваних подій, здавався трохи утрируваним, то він цілком підходив на той час, коли її побачила Консуело. Навіть при великій доброзичливості важко було повірити, що графиня Ґодіц вважалася колись однією з перших красунь Німеччини, хоча вона й гримувалася та одягалась із умілим, вельми вишуканим кокетством. Із зрілим віком форми її розпливлись, але маркграфиня уперто не помічала цього й продовжувала виставляти напоказ оголені груди й плечі з гордістю, що личить хіба що античній статуї. Голова її була прикрашена квітами, діамантами й пір'ям, як у молодої жінки, а вбрання виблискувало коштовним камінням.

— Матінко, — мовила принцеса, що ввела в оману Консуело, — ось молода особа, про яку нам говорив Порпора; вона зробить нам приємність і дасть змогу послухати чудову музику його нової опери.

— Але це ще не підстава для того, щоб ви тримали її за руку, — відповіла маркграфиня, оглядаючи Консуело з голови до ніг. — Ідіть, пані, і сідаєте біля клавесина! Рада вас бачити; ви нам проспіваєте, коли все товариство буде в зборі. Маестро Порпора, вітаю вас! Прошу мене вибачити, якщо я не займуся вами: я тільки зараз помітила, що в моєму туалеті дечого не вистачає. Дочко моя, поговоріть трохи з маестро Порпорою; це людина великого таланту, я його поважаю.

Промовивши це хрипким, немов у солдата, голосом, товста маркграфиня ваговито повернулася й вийшла до своїх покоїв. Не встигла вона вийти, як її дочка, принцеса, підійшла до Консуело й знову із делікатною, зворушливою прихильністю взяла її за руку, наче бажаючи показати, що вона протестує проти брутальності своєї матері. Потім вона почала розмовляти з Консуело й Порпорою, простим і милим обходженням виявляючи їм свою увагу. Консуело тим більше оцінила цей ласкавий прийом, що з появою деяких осіб вона помітила в манерах принцеси холодність і стриманість, соромливу й у той же час горду, від якої вона, мабуть, відмовилася винятково заради маестро та його учениці.

Коли майже всі були в зборі, увійшов парадно одягнений граф Ґодіц, що обідав у гостях, і, немов сторонній, наблизився до своєї шляхетної

дружини, довідався про її здоров'я й поцілував у неї руку. Маркграфиня мала слабкість уважати себе особою ніжної статури. Вона напівлежала на кушетці, щохвилини нюхаючи флакон із солями, і приймала гостей із виглядом, який здавався їй томливим, а по суті, зневажливим; коротше кажучи, це мало такий кумедний вигляд, що Консуело, спочатку роздратована її брутальністю, зрештою почала вважати її вкрай забавною й збиралася досхочу потішитися з неї вдома, описуючи її своєму другові Беппо.

Принцеса підійшла до клавесина й за кожної нагоди, коли мати не дивилася на неї, зверталася до Консуело то з якими-небудь словами, то з усмішкою. Завдяки цьому Консуело вловила сценку, що розкрила їй таємницю захованих сімейних відносин. Граф Ґодіц підійшов до пасербиці, взяв її руку, підніс до губ і протримав так кілька секунд, дуже виразно при цьому дивлячись на неї. Принцеса відсмикнула руку, сказавши кілька холодних, чемних слів. Граф пропустив їх мимо вух, але не зводив очей із пасербиці.

— Ну що, мій прекрасний янголе, — мовив він, — все така ж смутна, все така ж сувора, все така ж закутана до самого підборіддя? Можна подумати, що ви збираєтеся стати черницею!

— Дуже можливо, що тим я й скінчу, — напівголосно відповіла принцеса. — Світське товариство аж ніяк не вселило мені великого потягу до його втіх.

— Товариство боготворило б вас, було б коло ваших ніг, якби тільки ви не прагнули своєю суворістю тримати його на відстані. Що ж стосується монастиря — невже у ваші роки і з вашою красою ви могли б примиритися з його жахами?

— У роки, коли я була веселіша та красивіша, ніж нині, — відповіла вона, — я перенесла жах іще більш суворого ув'язнення, хіба ви забули? Одначе, графе, припиніть розмову зі мною: матінка дивиться на нас.

Граф негайно, ніби його штовхнули, відійшов од пасербиці, наблизився до Консуело й з поважністю поклонився їй; потім, сказавши їй кілька слів про музику взагалі, він відкрив ноти, покладені Порпорою на клавесин, і, удаючи, начебто шукає якесь місце, із приводу якого хоче одержати від неї пояснення, нагнувся над пюпітром і тихо промовив:

— Учора вранці я бачив дезертира, і дружина його передала мені вашу записку. Я прошу красуню Консуело забути таку собі зустріч, а замість її мовчання я забуду такого собі Йосифа, щойно поміченого мною в передпокої.

— Такий собі Йосиф — талановитий артист; йому недовго ще залишатися в передпокої, — відповіла Консуело. Виявивши ревнощі маркграфині та подружню покірність графа, вона зовсім заспокоїлася відносно наслідків своєї пригоди в Пассау. — Йосиф — мій брат, — вела вона далі, — мій товариш, мій друг. Мені нема чого червоніти за свої почуття до нього й нема чого приховувати. Єдино, про що я можу прохати вашу ясновельможність, — це про деяку поблажливість до мого голосу та про невелике протегування Йосифу в майбутніх його дебютах у царині музики.

— Моя підтримка Йосифу забезпечена, а вашим чудесним голосом ви вже привели мене в захват. Але я тішу себе надією, що такий собі жарт з мого боку ніколи не був сприйнятий вами всерйоз.

— Я ніколи не була настільки самовпевненою, пане графе, а до того ж знаю, що жінці не слід похвалятися, коли вона стає предметом такого жарту.

— Облишмо це, синьйоро, — сказав на закінчення граф; маркграфиня-вдова не спускала з нього очей, і йому не терпілося перемінити співбесідницю, щоб не збудити підозр дружини. — Сподіваюся, що знаменита Консуело зуміє пробачити веселий жарт, допущений мною в подорожі, а в майбутньому вона може розраховувати на повагу й відданість графа Ґодіца.

Він поклав ноти назад на клавесин і попрямував, посміхаючись улесливо назустріч особі, про яку доповіли з великою врочистістю. До кімнати ввійшов маленький чоловічок, якого можна було прийняти за переодягнену жінку, до того він був нарум'янений, завитий, вирядженій, ніжний, милий і надушений. Саме про нього Марія-Терезія говорила, що хотіла б оправити його в перстень; про нього ж вона сказала, що зробила з нього дипломата, не маючи можливості зробити що-небудь краще. То був усесильний перший міністр Австрії, улюбленець і навіть, як запевняли, коханець імператриці, — словом, не хто інший, як знаменитий Кауніц[237], державний муж, який тримав у своїй білій руці, прикрашеній багатобарвними перснями, всі хитросплетення європейської політики.

Він, здавалося, із серйозним виглядом вислуховував так званих серйозних людей, які підходили до нього поговорити про серйозні справи. Але раптом він перервав свою мову на півслові.

— Хто це там біля клавесина? — запитав він графа Ґодіца. — Чи не та це дівчинка, про яку мені говорили, улюбленица Порпори? Бідолаха Порпора! Мені б хотілося що-небудь зробити для нього, але він так вимогливий, так химерний; всі артисти або бояться, або ненавидять його. Коли заговориш про нього, то немов показуєш голову Медузи[238]. Одному він говорить, що той співає фальшиво, іншому — що його твори нікуди не годяться, третьому — що успіх він має тільки завдяки інтригам. І він іще хоче, щоб після таких слів, доречних у вустах Ґурона[239], його слухали й віддавали належне його таланту! Чорт забирай! Не в лісовій же глухомані ми живемо! Відвертість у нас не в моді, і з правдою далеко не виїдеш. А дівчинка ця зовсім непогана, мені подобаються такі обличчя. Вона зовсім юна, чи не так? Кажуть, вона мала великий успіх у Венеції. Нехай Порпора приведе її завтра до мене.

— Він хоче, щоб її почула імператриця, — сказала принцеса, — ви можете влаштувати це, і я сподіваюся, ви не відмовите йому в такій милості. Я також прошу вас про це.

— Немає нічого легше, як улаштувати, щоб її послухала імператриця, і досить бажання вашої високості, щоб я поспішив виконати його. Але в театрі є хтось більш могутній, аніж імператриця. Це пані Тезі! І якби навіть імператриця взяла цю дівчину під своє протегування, я сумніваюся, щоб ангажемент було підписано без верховного схвалення Тезі.

— Кажуть, ви страшенно балуєте цих дам, пане графе, і якби ви не були настільки поблажливі, вони не користувалися б такою владою.

— Що поробиш, принцесо! Кожен — господар у своєму будинку. Її величність прекрасно розуміє, що, коли б утрутилася вона в справи опери зі своїми указами, там усе пішло б безладно. А її величність бажає, щоб опера була гарна й робила всім приємність; але чи можливо це, якщо в примадонни в день дебюту з'явиться нежить, а тенор, замість того щоб у сцені примирення кинутися в обійми баса, дасть йому ляпаса! Досить із нас і того, що ми догоджаємо пану Кафаріелло. Ми щасливі відтоді, як пані Тезі й пані Гольцбауер[240] живуть у злагоді. Якщо нам кинуть на театральні підмостки яблуко розбрату, це знову змішає наші карти.

— Але третій жіночий голос зовсім необхідний, — зауважив венеціанський посланник, який гаряче протегував Порпорі та його учениці, — і от з'являється діва…

— Якщо вона діва, тим гірше для неї. Вона збудить заздрість пані Тезі, — адже й та діва й бажає бути єдиною. Доведе вона до сказу й пані Гольцбауер, яка жадає також бути дівою…

— Ну, їй-то далеко до цього, — вставив посланник.

— Але вона дуже гарного походження. Це особа зі знатної родини, — лукаво зауважив пан Кауніц.

— У всякому разі вона не в змозі взятися відразу за дві ролі. Так що їй доведеться поступитися кому-небудь партією мецо-сопрано.

— У нас є така собі Корилла, що пропонує свої послуги, найкрасивіша жінка у світі.

— Ваша ясновельможність уже бачили її?

— Першого ж дня її приїзду. Але чути її не чув: вона була хвора.

— Ви зараз почуєте ученицю Порпори й, не замислюючись, віддасте їй перевагу.

— Цілком можливо. І зізнаюся навіть, що її обличчя, не таке красиве, як у тієї, мені здається більш приємним. У неї дуже лагідний і пристойний вигляд. Але моя перевага нічого не дасть сердезі! Їй треба сподобатися пані Тезі, не дратуючи в той же час пані Гольцбауер, а дотепер, незважаючи на найніжнішу дружбу цих двох дам, усе, що схвалювала одна, енергійно відкидала інша.

— Так, важкий випадок! Нелегке завдання! — мовила трохи іронічно принцеса, бачачи, яке значення надають два державні мужі закулісним інтригам. — Наша мила протеже виявляється суперницею пані Корилли. Б'юся об заклад, що переважить та чаша терезів, на яку пан Кафаріелло покладе свою шпагу.

Коли Консуело проспівала, всі в один голос заявили, що з часів пані Ґассе не чули нічого подібного, а пан фон Кауніц, підійшовши до неї, урочисто мовив:

— Пані, ви співаєте краще за пані Тезі. Але нехай буде це сказано вам усіма нами по секрету, бо, якщо така думка вийде за межі цього будинку, ви

пропали: вам у цьому сезоні не дебютувати в нас. Будьте ж обережні, дуже обережні, — додав він, притишуючи голос і всідаючись біля неї. — Доведеться вам перебороти більші перешкоди, і переможницею ви можете стати, тільки виявивши велику спритність.

Тут великий Кауніц, входячи в усі подробиці театральних інтриг і вводячи Консуело до дрібниць в усі турботи трупи, прочитав їй цілий трактат дипломатичної науки в застосуванні до закулісного світу.

Консуело слухала його, широко розкривши від подиву очі, і позаяк протягом своєї промови він разів двадцять повторив «моя остання опера», «опера, поставлена мною місяць тому», то вона вирішила, що їй почулося, коли про нього доповідали, і особа, настільки втаємничена в перипетії театральної кар'єри, мабуть, директор оперного театру або модний композитор. Тому вона відкинула всяку сором'язливість і заговорила з ним, як із людиною своєї професії. Невимушеність додала їй більше простоти і жвавості, ніж дозволила б повага, яка личить під час розмови з особою всесильного першого міністра. Пан фон Кауніц визнав її чарівною. Протягом цілої години він займався винятково нею. Маркграфиня дуже обурилася від такого порушення пристойності. Вона ненавиділа вільність великих дворів, звикнувши до церемонної врочистості малих. Але зображувати маркграфиню в неї більше не було ніякої змоги: вона перестала нею бути. Імператриця допускала її до себе й навіть обходилася з нею досить прихильно, позаяк маркграфиня відреклася від лютеранства й перейшла в католицтво. Такий лицемірний учинок при австрійському дворі вибачав усякий нерівний шлюб, навіть усякий злочин. Щодо цього Марія-Терезія наслідувала приклад батька й матері, що приймали всіх, хто, бажаючи уникнути переслідування й знущання в протестантській Німеччині, переходив у лоно римської церкви. Але хоч маркграфиня й стала католичкою, вона нічого не значила у Відні, а фон Кауніц був там усесильним.

Щойно Консуело проспівала третю арію, Порпора, добре знайомий з етикетом, зробив їй знак, згорнув ноти й вийшов разом з нею через маленькі бічні двері, не потурбувавши своїм виходом шляхетних осіб, які зволили слухати її божественний спів.

— Все йде як по маслу, — мовив маестро, потираючи руки, коли вони опинилися на вулиці в супроводі Йосифа, що ніс смолоскип, — Кауніц, старий дурень, тямить у музиці; завдяки йому ти далеко підеш!

— А хто він такий, цей Кауніц? Я його не бачила, — сказала Консуело.

— Як не бачила, дурко? Та він же з тобою говорив більше години.

— Чи не той маленький чоловічок у рожевому жилеті зі сріблом, який наплів стільки пліток, що мені здавалося, начебто я слухаю стару білетерку?

— Саме він. Що ж тут дивного?

— А мені видається це дуже дивним, — відповіла Консуело, — у мене було зовсім інше уявлення про державних людей.

— Бо ти не бачиш, як рухається державна машина, а якби ти бачила, то не здивувалась би, що державні люди — не що інше, як старі плетухи. Ну,

досить про це — займемося краще нашим ремеслом на цьому маскараді вищого світу.

— На жаль, маестро, — замислено мовила дівчина, коли вони перетинали велику площу біля міського валу, прямуючи до свого вбогого житла, — я саме запитую себе: на що перетворюється наше ремесло серед цих байдужих і брехливих масок?

— А на що ти хочеш, аби воно перетворилося? — заперечив Порпора своїм різким, уривчастим голосом. — Воно не може перетворитися ні на те, ні на інше за будь-яких умов: щасливе або нещасливе, торжествуюче або зневажуване, воно завжди залишається самим собою — найпрекраснішим, найблагороднішим ремеслом на світі.

— О так! — сказала Консуело, беручи вчителя під руку й сповільнюючи його зазвичай швидкий крок. — Я розумію, що велич і достоїнство нашого мистецтва не можуть бути ні принижені, ні піднесені з примхи пустих капризів або поганого смаку, які керують світом; але чому дозволяємо ми принижувати свою особистість, чому піддаємо себе презирству невігласів або їхньому заохоченню, часом іще більш принизливому? Якщо мистецтво священне, хіба не священні й ми, його жерці й законодавці? Чому не живемо ми у своїх мансардах, радіючи, що розуміємо й уміємо відчувати музику, навіщо потрібно бувати нам у їхніх салонах, де нас слухають, перешіптуючись, де нам аплодують, думаючи про інше, і де соромляться визнати нас хоч на хвилину людьми, після того як ми перестали бути комедіантами?

— Ех! Ех! — зітхнув Порпора, зупиняючись і стукаючи ціпком по бруківці. — Що за дурне марнославство, що за помилкові ідеї бродять нині в тебе в голові! Що ми таке, як не комедіанти, і навіщо нам бути чим-небудь іншим? Вони так називають нас із відчуття презирства. А чи нам не однаково? Адже ми комедіанти за схильністю, за покликанням, з волі неба, — точно так само, як вони вельможі з примхи випадку, з необхідності або за вибором дурнів! Авжеж, ми комедіанти! А це не кожному дано! Нумо, нехай спробують: подивимось, як вони за це візьмуться, ці пігмеї, що уявляють себе бозна-чим! Нехай маркграфиня Байрейтська одягне плащ трагічної акторки, взує свої потворні товсті ножиська в котурни й зробить два-три кроки по сцені, — уявляю, що за дивоглядну принцесу побачимо ми перед собою! А що, ти думаєш, вона робила при своєму маленькому дворі в Ерлангені в ті часи, коли уявляла, начебто царює там? Вона зображувала королеву й лізла зі шкури, щоб грати роль, яка була їй не під силу. Народжена вона бути маркітанткою, а через дивний недогляд доля зробила з неї високість. І що ж? От вона й виявилася тисячу разів освистаною, зображуючи високість навиворіт. А тебе, дурне дитя, Бог створив королевою! Він поклав на твоє чоло вінець краси, розуму й сили. Коли б опинилася ти серед народу вільного, розумного, чуйного (припустимо, що такий існує) — і ти королева, бо тобі варто лише з'явитися й проспівати, аби довести, що ти королева милістю Божою. Але все це не так. Світ улаштований інакше. Він такий, який є; що із цим поробиш? Знай: ним керують випадок, каприз, омана й божевілля. Хіба ми можемо це змінити? Більшість володарів бридкі, безчесні, нерозумні й неосвічені. От і потрібно або покінчити із собою, або пристосуватися до такого стану речей. Не маючи можливості бути монархами, ми стаємо акторами і все-таки царюємо! Ми передаємо мову небес, недоступну простим смертним, ми вдягаємо шати царів і великих людей, виходимо на підмостки, сидимо на бутафорському троні, граємо комедію. Ми

комедіанти! Присягаюся Богом, земні володарі все це бачать і нічого не розуміють. Вони не помічають, що ми справжні володарі землі й тільки наше царство істинне, у той час як їхнє царство, їхня могутність, їхні дії, їхня велич — пародія, з якої сміються ангели на небі, а народи ненавидять їх і нишком проклинають. Наймогутніші монархи приходять дивитися на нас, учитися в нашій школі й, захоплюючись нами в душі, як зразками істинної величі, намагаються наслідувати нас, коли виступають потім перед своїми підданими. Так, світ вивернутий навиворіт; це прекрасно відчувають його володарі, і якщо вони не цілком усвідомлюють це, якщо вони в цьому не зізнаються, то неважко помітити з їхнього презирства до нас і нашого ремесла, що вони мимоволі заздрять нашій істинній перевазі. О! Коли я буваю в театрі, мені все стає ясно! Музика розкриває мені очі, і я бачу за рампою справжній королівський двір, справжніх героїв, великі пориви, у той час як справжні блазні та жалюгідні комедіанти поважно сидять у ложах на оксамитових кріслах. Світ — комедія, ось що безсумнівно; і ось чому я щойно говорив тобі: благородна дочко моя, пройдемо з гідністю через цей жалюгідний маскарад, іменований світом… Чорт забери цього дурня! — закричав маестро, відштовхуючи Йосифа, який, жадібно вслухаючись у захоплену мову вчителя, непомітно наблизився й штовхнув його ліктем. — Він наступає мені на ноги, заливає мене смолою свого смолоскипа! Можна подумати, що він розуміє, про що ми говоримо, і хоче ушанувати нас своїм схваленням!

— Іди праворуч од мене, Беппо, — сказала дівчина, роблячи Гайдну знак. — Ти своєю незграбністю виводиш із себе маестро. — І, звертаючись до Порпори, вела далі: — Усе, що ви говорите, друже мій, — благородна бридня. Це нічого не пояснює мені, а сп'яніння від власної гордості не полегшує навіть найменшої сердечної рани. Мене мало зворушує, що, народившись королевою, я не царюю. Чим більше я бачу великих світу цього, тим більше вселяють вони мені жалю.

— Ну, чи не те саме я тобі говорив?

— Так, але не про це я вас запитувала. Вони жадають щось зображувати собою й панувати. У цьому їхнє божевілля та їхня нікчемність. Але якщо ми вищі, кращі й розумніші за них, навіщо ж протиставляємо ми свою гордість їхній гордості, свою царственість їхній царственості? Якщо ми маємо достоїнства більш значні, якщо володіємо скарбами більш завидними й більш дорогоцінними, для чого ведемо ми з ними цю жалюгідну боротьбу, ставлячи наші таланти й наші сили в залежність від їхніх капризів, навіщо опускаємося до їхнього рівня?

— Цього вимагають гідність, святість мистецтва, — вигукнув маестро. — Вони перетворили підмостки, іменовані світом, на поле битви, а наше життя — на мучеництво. І от ми мусимо боротися, мусимо проливати кров із усіх наших пор, аби довести їм, умираючи від непосильної праці, знемагаючи від їхніх свистків і презирства, що ми — боги або щонайменше законні королі, а вони — жалюгідні смертні, нахабні й низькі узурпатори!

— О маестро, як ви їх ненавидите! — вигукнула Консуело, тремтячи від подиву та жаху. — А тим часом ви схиляєтеся перед ними, лестите їм, задобрюєте їх і виходите через маленькі бічні двері, шанобливо пригостивши їх двома або трьома стравами вашої геніальності.

— Так, так, — відповів маестро, потираючи руки з гірким сміхом, — я знущаюся з них, розкланююся перед їхніми діамантами й орденами, придушую їх двома або трьома своїми акордами й показую їм спину в захваті, що можу піти, поспішаючи позбутись їхніх дурних фізіономій.

— Отже, — знову заговорила Консуело, — виходить, апостольська місія мистецтва — битва?

— Так, битва: слава хороброму!

— Глузування з дурнів?

— Так, глузування: слава розумній людині, чиє глузування може уразити до крові!

— Прихована ненависть, безперервна злість?

— Так, ненависть і злість: слава енергійній людині, що не втомлюється ненавидіти й ніколи не прощає!

— І нічого більше?

— Нічого більше в цьому житті! Слава для істинного генія приходить тільки по смерті.

— Нічого більше в цьому житті? Чи впевнений ти в цьому, маестро?

— Я вже сказав тобі!

— У такому разі це дуже мало, — зітхнувши, мовила Консуело й підвела очі до зірок, що блищали в чистому блакитному небі.

— Мало? Ти смієш говорити, жалюгідна душе, що цього мало? — закричав Порпора, знову зупиняючись і з силою трясучи свою учениці за руку, в той час як Йосиф від страху впустив смолоскип.

— Так, я кажу, що це дуже мало, — спокійно й твердо відповіла Консуело, — я вже говорила вам те ж саме у Венеції за дуже для мене важких і вирішальних для мого життя обставин. Відтоді я не змінила думки. Моє серце не створене для боротьби, воно не може винести ваги ненависті й гніву. У душі моїй немає куточка, де могли б притулитися злопам'ятство й помста. Геть, злісні пристрасті! Подалі від мене, гарячкові хвилювання! Якщо, тільки допустивши вас у свою душу, можу я знайти талант і славу, то прощайте назавжди, талант і слава! Вінчайте лаврами інші голови, запалюйте інші серця! Про вас я навіть не пожалкую!

Иосиф, очікуючи, що Порпора вибухне, як завжди, коли йому довго суперечили, жахливим й у той же час комічним вибухом гніву, вже схопив Консуело за руку, щоб відсмикнути її від учителя й відвернути від одного з тих лютих жестів, якими той часто погрожував їй, але які, щоправда, ніколи нічим не кінчалися… крім посмішки або сліз. Однак і цей шквал пронісся, подібно до інших. Порпора тупнув ногою, глухо проричав, як старий лев у клітці, стиснувши кулак, у запальності підніс його до неба, та зараз же опустив руку, важко зітхнув, схилив голову на груди і продовжував уперто

мовчати до самого дому. Відважний спокій Консуело, її стійка прямодушність мимоволі вселили йому повагу. Він, можливо, з гіркотою жалкував про сказане, але не хотів у цьому зізнатися: занадто він був старий, занадто був уражений і озлоблений у своїй артистичній гордості, щоб визнати свою неправоту. І тільки коли Консуело поцілувала його, побажавши доброї ночі, він з глибоким смутком подивився на неї й промовив упалим голосом:

— Отже, усе кінчено! Ти більше не артистка, тому що маркграфиня Байрейтська — стара негідниця, а міністр Кауніц — стара плетуха!

— Ні, маестро, я цього зовсім не говорила, — відповіла, сміючись, Консуело, — я зумію бадьоро перенести грубі та смішні сторони світу; для цього мені не треба ні злості, ні ненависті, досить моєї чистої совісті й гарного настрою. І тепер і завжди я буду артисткою. Я бачу іншу мету, інше призначення мистецтва, ніж змагання в гордості й помста за приниження. У мене інша спонукальна причина, і вона мене підтримає.

— Але яка ж, яка? — закричав Порпора, ставлячи на стіл у передпокої свічник, поданий Йосифом. — Я хочу знати: яка?

— Моя мета — змусити людей зрозуміти мистецтво, полюбити його, не збуджуючи страху та ненависті до особистості артиста.

Порпора, знизав плечима.

— Юнацькі мрії, вони були знайомі й мені! — мовив старий.

— Ну, якщо це мрія, — заперечила Консуело, — то тріумф гордості також мрія, і з двох я віддаю перевагу своїй. Потім у мене є ще друга мета — бажання слухатися тебе, догоджати тобі, маестро.

— Нічому, нічому не вірю! — закричав Порпора, беручи сердито свічник і повертаючись до дівчини спиною; але вже взявшись за ручку своїх дверей, він повернувся й поцілував Консуело, яка, всміхаючись, очікувала цієї зміни настрою.

У кухні, що примикала до кімнати Консуело, були маленькі сходи, які вели на дах до крихітної тераски в шість квадратних футів. Тут Консуело, виправши жабо та манжети Порпори, зазвичай сушила їх. Сюди ж вона піднімалась іноді ввечері побалакати з Йосифом, коли вчитель рано засинав, а їй іще не хотілося спати. Не маючи можливості займатись у своїй кімнаті, такій низькій і тісній, що в ній ніде було поставити стіл, і боячись, розташувавшись у передпокої, розбудити свого старого друга, вона піднімалася на тераску помріяти на самоті, дивлячись на зірки, або повідати своєму товаришеві, такому ж самовідданому й вірному, як вона сама, про маленькі події дня. Того вечора їм було про що розповісти одне одному. Консуело закуталася в плащ, накинула на голову каптур, аби не застудити горло, і піднялася до Беппо, що чекав на неї з великим нетерпінням. Ці нічні бесіди на даху нагадували їй дитинство та час, проведений з Андзолето. Щоправда, місяць був не такий, як у Венеції, не було ні мальовничих венеціанських дахів, ані ночей, що палають любов'ю та надією; то була німецька ніч, мрійлива та холодна, німецький місяць — оповитий серпанком і суворий, — словом, тут була ніжна й благодійна дружба без небезпеки і трепету пристрасті.

Коли Консуело розповіла все, що її зацікавило, образило й потішило в маркграфині, настала черга говорити Йосифу.

— Ти із придворних таємниць бачила тільки конверти й печатки з гербами, — почав він, — але позаяк лакеї мають звичай читати листи своїх панів, то в передпокої я довідався про зміст життя великих світу цього. Не варто тобі передавати й половини лихослів'я, вилитого на маркграфиню-вдову. Ти здригнулася б від жаху й відрази. Ах! Якби світські люди знали, що говорять про них лакеї! Якби в цих чудових вітальнях, де вони так поважно сидять, вони почули, що говориться за стіною про їхні звичаї, про їхні характери! Коли Порпора щойно на валу викладав нам свою теорію боротьби з великими світу цього й ненависті до них, він був не зовсім на висоті. Гіркота змушувала його судити невірно. Ах! Як ти мала рацію, кажучи йому, що він принижує свою гідність, ставлячи себе на одну дошку із цими вельможами й уявляючи, що придушує їх своїм презирством! Так, маестро не чув лихослів'я лакеїв у передпокої, а то він зрозумів би, що особиста гордість і презирство до інших, прикриті удаваною повагою й покірністю, властиві душам низьким і розбещеним. Але Порпора був дуже гарний, дуже своєрідний, дуже мужній, коли, стукаючи ціпком по бруківці, кричав: «Мужність! Ненависть! Дошкульна іронія! Вічна помста!» Твоя ж мудрість була прекрасніша за його бридню, і вона тим більше вразила мене, що я тільки-но перед тим чув, як лакеї — пригноблені, розбещені, боязкі раби — теж дзижчали мені у вуха з глухою й глибокою ненавистю: «Помста, хитрість, віроломство, вічна злоба, вічна ненависть — ось чого досягають наші хазяї, які думають, начебто вони вищі за нас, але ми викриваємо їхню мерзенність!» Я ніколи не був лакеєм, Консуело, але оскільки я зробився ним (подібно до того, як ти стала хлопчиком під час нашої подорожі), я, як бачиш, замислився над обов'язками, яких вимагає моє теперішнє становище.

— І добре вчинив, Беппо, — відповіла Порпоріна. — Життя — велика загадка, і не треба пропускати жодного, найдрібнішого факту, не пояснивши собі його й не зрозумівши. Так пізнається життя. А скажи мені, чув ти що-небудь стосовно принцеси, дочки маркграфині? Вона єдина серед усіх цих манірних, нафарбованих і легковажних осіб видалася мені природною, доброю та серйозною?

— Чи чув я про неї? Звичайно! І не тільки сьогодні ввечері, але й раніше, багато разів од Келлера: він зачісує економку принцеси й знає багато дечого про її хазяйку. Те, що я тобі розповім[241], не плітки передпокою, не лакейське лихослів'я — це щира, всім відома, але страшна історія; чи вистачить у тебе мужності її вислухати?

— Так, мене цікавить ця жінка, вона носить на чолі печать злої долі. Я почула з її вуст кілька слів, із яких зрозуміла, що вона жертва людської несправедливості.

— Краще скажи: жертва підлості й жахаючої збоченості! Принцеса Кульмбахська (це її титул) була вихована в Дрездені своєю тіткою, польською королевою; там Порпора з нею познайомився і, здається, навіть давав їй уроки, так само як і її двоюрідній сестрі, великій дофіні Франції. Юна принцеса Кульмбахська була красива й розумна. Вихована суворою королевою вдалині від розпусної матері, вона, здавалося, мала б усе своє життя прожити щасливою, шанованою жінкою. Але маркграфиня-вдова,

нині графиня Ґодіц, не побажала цього. Вона викликала дочку до себе й для годиться заходилася сватати її то за одного родича, також маркграфа Байрейтського, то за іншого — принца Кульмбахського, бо це князівство — Байрейт-Кульмбах — нараховує більше принців і маркграфів, аніж підвладних сіл і замків. Але краса й доброчесність принцеси збудили в її матері жахливу заздрість. Їй хотілося принизити дочку, відняти в неї любов і повагу батька, Ґеорґа-Вільгельма (третього маркграфа), — не моя вже провина, якщо їх так багато в цій історії. Одначе серед усіх цих маркграфів для принцеси Кульмбахської не знайшлося жодного. Тоді мати обіцяла одному придворному свого чоловіка, Вобсеру, чотири тисячі дукатів у нагороду за те, що він збезчестить її дочку, і сама ввела цього негідника вночі до кімнати принцеси. Служників було попереджено й підкуплено, палац виявився глухий до криків дівчини, мати тримала двері… Консуело, ти здригаєшся, а тим часом це ще не все. Принцеса Кульмбахська народила близнюків. Маркграфиня взяла їх на руки, показала своєму чоловікові й пронесла по всьому палацу, волаючи своїй челяді: «Дивіться всі, ось діти, яких ця розпусниця спородила!» Під час цієї жахливої сцени близнюки загинули майже на руках маркграфині. Вобсер мав необережність написати маркграфові, вимагаючи від нього чотири тисячі дукатів, обіцяних йому маркграфинею. Адже він заробив їх, збезчестивши принцесу! Нещасний батько, вже й так наполовину ідіот, одразу остаточно втратив розум і незабаром після цієї катастрофи вмер від жаху й горя. Вобсеру пригрозили інші члени родини, і він утік. Польська королева наказала ув'язнити принцесу Кульмбахську в Плассенбурзьку фортецю. Її привезли туди, коли вона ледве вичуняла після пологів. Вона провела там у суворому ув'язненні кілька років, і понині залишалася б там, якби католицькі священики, пробравшись у в'язницю, не обіцяли їй протегування імператриці Амалії[242] за умови зречення лютеранства. Прагнення повернути собі волю змусило принцесу поступитись їхнім умовлянням. Але звільнено її було тільки по смерті польської королеви. Своєю незалежністю вона насамперед скористалася для того, щоб повернутися до віри своїх батьків. Молода маркграфиня Байрейтська, Вільгельміна Прусська, зробила їй привітний прийом при своєму маленькому дворі. Тут принцеса завдяки своїм чеснотам, лагідності й розуму заслужила загальну повагу. Душа її розбита, але усе ще прекрасна, і, незважаючи на те, що принцеса, як лютеранка, не користується прихильністю віденського двору, ніхто не сміє знущатися з її нещастя. Ніхто, навіть лакеї, не зважуються злословити про неї. Тут вона проїздом у якійсь справі, постійна ж її резиденція — Байрейт.

— Ось чому, — зауважила Консуело, — вона стільки говорила мені про це місто й так умовляла поїхати туди. О! Яка історія, Йосифе! І що за жінка графиня Ґодіц! Ніколи, ніколи більше Порпора не змусить мене піти до неї, ніколи більше я не співатиму для неї!

— Одначе там можна зустріти найбільш непорочних, найбільш шанованих придворних дам. Так уже, кажуть, повелось у світі: ім'я та багатство все покривають, аби тільки ви відвідували церкву — і до вас поставляться тут із найбільшою терпимістю.

— Значить, віденський двір украй лицемірний? — мовила Консуело.

— Між нами будь сказано, боюся, що навіть наша велика Марія-Терезія також трохи лицемірна, — притишуючи голос, відповів Йосиф.

Розділ 88

Через кілька днів, після того як Порпора багато клопотався, багато старався на свій лад, тобто погрожував, сварився або розсипав наліво й направо глузування, маестро Рейтер (колишній учитель і давній ворог юного Гайдна) провів Консуело до імператорської капели, де в присутності Марії-Терезії співачка виконала партію Юдіфі в ораторії «Визволена Бетулія»[243] (поезія Метастазіо, а музика того ж Рейтера). Консуело була чудова, і Марія-Терезія зволила залишитися нею задоволеною. По закінченні духовного концерту Консуело була запрошена разом з іншими співаками (Кафаріелло в тому числі) в одну із зал палацу до столу із частуванням, за яким головував Рейтер. Заледве сіла вона між маестро та Порпорою, як раптовий і разом з тим урочистий шум змусив здригнутися всіх гостей, окрім Консуело та Кафаріелло, захоплених суперечкою про темп одного виконаного хору: один вважав його занадто повільним, а друга — занадто швидким.

— Вирішити це питання зможе тільки сам маестро, — сказала Консуело, обертаючись до Рейтера.

Але вона не знайшла ні Рейтера праворуч від себе, ні Порпори ліворуч: усі встали з-за столу і врочисто вишикувалися в ряд. Консуело опинилася віч-на-віч із чарівною жінкою років тридцяти, одягненою в чорне, як вимагав етикет при відвідуванні церкви, й оточеною сімома дітьми, з яких одного вона тримала за руку. То був наслідник престолу, юний цесаревич Йосиф II[244], а чарівна жінка з легкою ходою, люб'язним і розумним виразом свіжого, енергійного обличчя була Марія-Терезія.

— Ecco la Giuditta?[245] — запитала імператриця, звертаючись до Рейтера. — Я дуже задоволена вами, дитя моє, — додала вона, оглядаючи Консуело з голови до ніг. — Ви зробили мені щиру приємність, я ніколи так живо не почувала всієї величавості віршів нашого чудового поета, як у ваших гармонійних устах. У вас прекрасна вимова, а це я ціную над усе. Скільки вам років? Ви ж венеціанка, чи не так? Учениця знаменитого Порпори, якого я із задоволенням тут бачу? Ви хочете вступити на імператорську сцену? Ви створені, щоб на ній сяяти, і пан фон Кауніц протегує вам.

Закидавши Консуело всіма цими запитаннями, не очікуючи її відповідей і по черзі дивлячись то на Метастазіо, то на Кауніца, що супроводжували імператрицю, Марія-Терезія зробила знак одному зі своїх камергерів, і той підніс Консуело досить коштовний браслет. Перш ніж вона зміркувала подякувати імператриці, та, із царственою величчю мигнувши, як метеор, перед поглядом юної співачки, була вже на іншому кінці зали, і сяяння її монаршого чола зникло з очей Консуело. Марія-Терезія віддалялася зі своїм царственим виводком принців і ерцгерцогинь, обдаровуючи прихильними й милостивими словами кожного з музикантів, які траплялись їй на шляху, і залишаючи позаду себе немов блискаючий слід у всіх цих поглядах, осліплених її славою та могутністю.

Лише Кафаріелло зберіг або зробив вигляд, що зберігає холоднокровність. Він відновив суперечку на тому ж місці, де її перервав. А Консуело поклала браслет до кишені, навіть не подумавши подивитися на нього, і продовжувала наче й не було нічого обстоювати свою думку, на превеликий подив та обурення інших музикантів, які були вражені чарами царственого видіння й не уявляли собі, як можна в той день думати про що-небудь інше. Зайве казати, що тільки Порпора являв виняток, усією душею й розумом повстаючи проти такого шаленого низькопоклонства. Він умів, не втрачаючи гідності, схилятися перед монархами, але в глибині душі насміхався з рабів і зневажав їх. Коли Кафаріелло запитав Рейтера, який має бути темп хору, про який у них із Консуело йшла суперечка, той з лицемірним виглядом підібгав губи й тільки після повторних запитань холодно відповів:

— Зізнаюся, пане, я не чув вашої розмови. Коли я бачу Марію-Терезію, то забуваю весь світ і довго після того, як вона зникає, перебуваю в такому хвилюванні, що не маю сил думати про самого себе.

— Очевидно, та виняткова честь, яку синьйора щойно здобула для нас, не запаморочила їй голову, — вставив пан Гольцбауер, що раболіпствував перед імператрицею трохи стриманіше, ніж Рейтер. — Ви, синьйоро, мабуть, звикли говорити з коронованими особами. Можна подумати, що ви нічого іншого не робили все своє життя.

— Я ніколи не говорила з жодною коронованою особою, — спокійно відповіла Консуело, не вловлюючи в словах Гольцбауера злого глузування, — і її величність не зробила мені цього благодіяння: задаючи мені запитання, імператриця, здавалося, позбавила мене честі відповідати їй, може для того, щоб позбавити мене хвилювання.

— А тобі, очевидно, хотілося побалакати з імператрицею? — глумливо кинув Порпора.

— Ні, мені цього не хотілося, — наївно відповіла Консуело.

— Очевидно, у синьйори більше безтурботності, ніж честолюбства, — зауважив Рейтер із крижаним презирством.

— Маестро Рейтер, — довірливо й наївно звернулася до нього Консуело, — вам, може, не сподобалось, як я проспівала вашу ораторію?

Рейтер зізнався, що ніколи ніхто краще не виконував її навіть за царювання «найяснішого й незабутнього Карла VI».

— У такому разі, — сказала Консуело, — не дорікайте мені за безтурботність. Моє честолюбство в тому, щоб догоджати своїм учителям, у тому, щоб добре виконувати свою справу. Яке ж іще честолюбство може бути в мене? Усяке інше було б і смішним і недоречним з мого боку.

— Ви занадто скромні, синьйоро, — заперечив Гольцбауер, — немає межі прагненням людини, що володіє таким талантом, як ваш.

— Приймаю ваші слова за вишуканий комплімент, — відповіла Консуело, — але я повірю, що трохи догодила вам, тільки в той день, коли ви запросите мене на імператорську сцену.

Гольцбауер, незважаючи на свою обережність, заскочений зненацька, закашлявся, щоб мати можливість не відповідати, і вийшов із становища, люб'язно й шанобливо схиливши голову. Потім, повертаючись до попередньої розмови, сказав:

— Ви справді маєте надзвичайний спокій і безкорисливість. Дотепер ви навіть не глянули на браслет, подарований вам її величністю!

— Ах, правда! — погодилася Консуело, виймаючи браслет із кишені й передаючи його сусідам, яким було цікаво роздивитися й оцінити його.

«Буде на що купити дрова для вчителя, якщо цю зиму не одержу ангажементу, — подумала Консуело, — найнезначніша допомога була б нам набагато потрібніша, ніж всякі прикраси і дрібнички».

— Її величність божественно прекрасна! — мовив Рейтер, із розчуленням зітхаючи та скоса суворо поглядаючи на Консуело.

— Так, вона мені видалася дуже красивою, — відповіла дівчина, зовсім не розуміючи, чому Порпора штовхає її ліктем.

— Видалася! — повторив Рейтер. — Важко ж вам догодити!

— Але я ледве встигла її роздивитися. Вона пройшла так швидко.

— А її сліпучий розум, а геніальність, яка виявляється в кожному слові, що злітає з її вуст!

— Але я не встигла розчути її: вона говорила так мало.

— Ну, синьйоро, ви, значить, зі сталі або з алмазу! Вже не знаю, що потрібно для того, аби схвилювати вас.

— Я була дуже схвильована, виконуючи партію вашої Юдіфі, — відповіла Консуело, що вміла часом бути лукавою й починала розуміти, як недоброзичливо ставляться до неї віденські музиканти.

— Ця дівчина, при всій своїй наївності, зовсім не дурна, — пошепки сказав Гольцбауер маестро Рейтеру.

— Школа Порпори, — відповів той, — презирство й глузування.

— Якщо не вжити заходів, то стародавній речитатив і витриманий стиль osservato[246] заполонять нас іще дужче, — вів далі Гольцбауер, — але будьте певні, у мене є засоби завадити цьому «порпоріанству» підвищити голос.

Коли всі встали з-за столу, Кафаріелло сказав на вухо Консуело:

— Бачиш, дитя моє, всі ці люди — справжні мерзотники. Тобі важко буде тут що-небудь зробити. Вони всі проти тебе, а якби тільки посміли, то були б і проти мене.

— Що ж ми їм зробили? — запитала з подивом Консуело.

— Ми — учні найвизначнішого вчителя співу. Вони і їхні ставленики — наші природні вороги. Вони підбурять проти тебе Марію-Терезію, і все, що ти говорила, буде їй передане зі злісними додаваннями. Їй буде повідомлено, що ти не визнаєш її красунею, а подарунок її вважаєш мізерним. Я добре знаю всі їхні підступи. Одначе кріпись! Я захищатиму тебе від усіх і всупереч усім і гадаю, що думка Кафаріелло в музичному світі варта, звичайно, думки Марії-Терезії.

«Я потрапила в досить кепське становище: з одного боку — злість, з іншого боку — безрозсудність, — подумала, ідучи, Консуело. — О Порпоро! — подумки вигукнула вона. — Я зроблю все можливе, щоб повернутися на сцену. О Альберте, я сподіваюся, що мені це не вдасться!»

Весь наступний день маестро Порпора був зайнятий у місті справами; вважаючи, що його учениця трохи бліда, він порадив їй поїхати за місто на прогулянку до Spinnerin am Kreuz[247] разом з дружиною Келлера, готовою супроводжувати Консуело, коли тільки вона захоче.

Не встиг маестро вийти за двері, як дівчина звернулася до Йосифа:

— Беппо, іди скоріше найми екіпаж: поїдемо провідати Анджелу та подякувати каноніку. Ми обіцяли зробити це раніше, але моя застуда буде нам вибаченням.

— А в якому костюмі з'явитеся ви до каноніка? — запитав Беппо.

— Ось у цьому, — відповіла вона, — потрібно ж, аби він знав, хто я, і змирився з тим, що я жінка.

— Чудовий канонік! Я такий радий, що знову його побачу.

— Я також.

— Бідолашний, славний канонік! Мені сумно подумати…

— Про що?

— Про те, що він зовсім втратить голову.

— Чому? Хіба я така божественно гарна? А я й не знала.

— Згадайте, Консуело, він же на три чверті вже був без тями од вас, коли ми розсталися з ним.

— А я тобі кажу: тільки-но він довідається, що я жінка, і побачить мене такою, як я є, він одразу отямиться і знову стане тим, чим сотворив його Господь, — розсудливою людиною.

— Це правда, одяг дещо значить. Коли ви знову перетворилися тут на панянку, після того як я за два тижні звик поводитися з тобою як із хлопчиком… я відчув якийсь страх, якусь незручність, у якій не можу сам розібратись. І, звичайно, під час подорожі… якби мені було дозволено закохатись у вас… Але зараз ти скажеш, що я верзу дурниці…

— Звичайно, Йосифе, ти верзеш дурниці, та до того ж іще гаєш час на балаканину. Адже нам треба проїхати десять льє, аби дістатися монастирської садиби й повернутися звідти. Тепер восьма година ранку, а ми мусимо бути вдома о сьомій вечора, до вечері вчителя.

Через три години Беппо і його супутниця зійшли біля брами абатства. День був чудовий. Канонік меланхолійно споглядав свої квіти. Побачивши Йосифа, він радісно скрикнув і кинувся йому назустріч, але раптом остовпів, упізнавши свого дорогого Бертоні в жіночому платті.

— Бертоні, моє миле дитя, — вигукнув він із цнотливою наївністю, — що значить це перевдягання? І чому ти прибув до мене в такому вбранні? Адже тепер не карнавал…

— Шановний друже, ваша превелебність мусите пробачити мені, — відповіла Консуело, цілуючи йому руку, — я вас обдурила. Ніколи не була я хлопчиком. Бертоні ніколи не існував, а коли я мала щастя познайомитися з вами, отоді дійсно я була перевдягнена.

— Ми вважали, — заговорив Йосиф, боячись, аби здивування каноніка не змінилось обуренням, — що ви, ваша превелебносте, не були уведені в оману нашим безневинним обманом. Ця хитрість була придумана аж ніяк не для того, щоб провести вас, — то була необхідність, викликана обставинами; і ми завжди думали, що ви, пане каноніку, великодушно й делікатно заплющували на це очі.

— Ви так думали? — зніяковіло й зі страхом запитав канонік. — А ви, Бертоні… тобто я хочу сказати — пані, ви теж так думали?

— Ні, пане каноніку, — відповіла Консуело, — жодної хвилини я цього не думала. Я прекрасно бачила, що ваше преподобіє анітрошки не підозрює істини.

— Ви віддаєте мені належне, — сказав канонік голосом трохи суворим і разом з тим глибоко сумним. — Я не вмію йти на поступки перед своїм сумлінням, і, якби вгадав, що ви жінка, ніколи б так не наполягав, аби ви в мене залишилися. Дійсно, у сусідньому селі й навіть між моїми служниками ходили неясні чутки, підозри, але вони викликали в мене тільки посмішку, до того вперто я помилявся щодо вас. Говорили, буцім один із маленьких музикантів, які співали месу в храмове свято, — переодягнена жінка. А потім запевняли, що це просто злісна вигадка шевця Ґотліба, що бажав злякати й засмутити кюре. Та, зрештою, я сам наполегливо спростовував ці чутки.

Як бачите, я зовсім піддався обману, важко було б бути більш обдуреним, аніж я.

— Сталося велике непорозуміння, пане каноніку, — твердо і з гідністю відповіла Консуело, — але нікого не було обдурено. Я ні на хвилину не

ухилилася від належної до вас поваги й чесно дотримувалась умовностей, яких вимагала від мене пристойність. Після довгого шляху пішки я опинилася вночі на дорозі, без даху, знемагаючи від спраги й утоми. Ви не відмовили б у гостинності жебрачці. Ви мені виявили її в ім'я музики, і я музикою оплатила свій рахунок. Якщо, всупереч вашому бажанню, я не пішла від вас наступного ж дня, то це сталося через непередбачені обставини, які змусили мене виконати обов'язок, який я вважала вищим за всякий інший. Мій ворог, моя суперниця, моя переслідувачка наче впала з неба коло ваших дверей. Позбавлена всякого опікування та допомоги, вона мала право на мою допомогу і моє опікування. Ви пам'ятаєте, що було потім, ваша превелебносте, і прекрасно знаєте: якщо я скористалася вашою доброзичливістю, то не для себе. І ви знаєте також, що я зникла відразу після того, як виконала свій обов'язок. А якщо сьогодні я повернулася, щоб особисто подякувати вам за милості, якими ви осипали мене, то до цього спонукала мене чесність, яка зобов'язувала вивести вас із омани й порозумітися з вами, тому що це необхідно й для вашої й для моєї гідності.

— Все це дуже таємниче й зовсім надзвичайно, — вимовив наполовину переможений канонік, — ви говорите, що нещасна, дитину якої я всиновив, була вашим ворогом, вашою суперницею… А хто ви самі, Бертоні, — пробачте, це ім'я все вертиться в мене на язиці. Скажіть, як відтепер я маю називати вас?

— Мене звати Порпоріна, — відповіла Консуело, — я учениця Порпори, оперна співачка.

— А! Прекрасно! — сказав канонік із глибоким зітханням. — Я мав би сам про це здогадатися з того, як ви зіграли свою роль. Що ж до вашого чудового музичного таланту, мені не доводиться більше йому дивуватися. Ви пройшли гарну школу. Чи можу я задати вам запитання: пан Беппо — ваш брат… чи ваш чоловік?

— Ні те, ні інше: він мій брат по духу, і тільки брат, пане каноніку. Повірте, якби я не була так само цнотлива душею, як ваша превелебність, я не осквернила б своєю присутністю святості вашого житла.

У голосі Консуело звучала така переконливість, що канонік піддався його зачаруванню, як завжди піддаються голосу щирості чисті, правдиві серця. Він відчув, як із душі його мовби скотився важкий камінь, і, повільно прогулюючись зі своїми юними друзями, заходився розпитувати Консуело з ніжністю та симпатією, які мало-помалу знову оволоділи його серцем. Вона коротенько розповіла йому, не називаючи імен, про головні обставини свого життя: про заручини з Андзолето біля постелі вмираючої матері, про зраду нареченого, про ненависть Корилли, про образливі наміри Дзустіньяні, про поради Порпори, про від'їзд із Венеції, про прихильність до неї Альберта, про пропозицію родини Рудольштадт, про власну свою нерішучість і сумніви, про втечу із замку Велетнів, про зустріч із Йосифом Гайдном, про їхню подорож, про свій жах і співчуття біля одра страдниці Корилли, про свою вдячність каноніку за покровительство, виявлене дитині Андзолето, нарешті — про приїзд до Відня і навіть про зустріч напередодні з Марією-Терезією.

Иосиф до цього не знав усієї історії Консуело. Вона ніколи не говорила йому про Андзолето, і те, що вона розповіла про свою колишню любов до цього негідника, не особливо його вразило, але її великодушність стосовно

Корилли й турбота про дитину справили на нього таке сильне враження, що він одвернувся, приховуючи сльози. Канонік своїх не стримував. Розповідь Консуело, стисла і щира, подіяла на нього так, ніби він прочитав прекрасний роман; а позаяк досі він не прочитав жодного роману, то цей виявився для нього першим, який прилучав його до бурхливих переживань чужого життя. Щоб уважно слухати Консуело, канонік сів на лаву і, коли вона скінчила, вигукнув:

— Якщо все розказане вами — істина, а я думаю й, як мені здається, почуваю це у своєму серці з волі Всевишнього, то ви свята… свята Цецилія, що повернулася на землю! Відверто зізнаюся вам: у мене ніколи не було упередження стосовно театру, — додав він після хвилинного мовчання й роздумів, — і ви переконуєте мене в тому, що й там можна врятувати душу, як у будь-якому іншому місці. Безсумнівно, якщо ви залишитеся так само чистою і благородною, як були дотепер, дорогий мій Бертоні, то заслужите царства Божого! Кажу вам те, що думаю, дорога моя Порпоріно!

— А тепер, ваша превелебносте, — сказала, підводячись, Консуело, — перш ніж я попрощаюся з вами, розкажіть мені про маленьку Анджелу.

— Анджела здорова й відмінно почувається, — відповів канонік. — Моя садівниця невсипуще піклується про дівчинку, і я постійно бачу, як вона гуляє з нею у квітнику. Дівчинка виросте серед квітів, сама як квітка, на моїх очах, а коли настане час подбати про освіту й виховання її в християнському дусі, я подбаю про це. Покладіться в цьому на мене, діти мої. Те, що мною було обіцяно перед лицем Всевишнього, буде свято виконано. Очевидно, її мати не буде заперечувати моїх турбот, адже, живучи у Відні, вона жодного разу навіть не поцікавилася своєю дочкою.

— Вона могла це зробити й обхідним шляхом, без вашого відома, — зауважила Консуело. — Я не можу припустити, щоб мати була настільки байдужа. Але Корилла домагається запрошення на імператорську сцену. Вона знає, що її величність дуже сувора й не робить протегування людям із заплямованою репутацією. Для Корилли важливо приховати свої гріхи хоча б до підписання контракту. Будемо ж зберігати її таємницю!

— Але ж Корилла — ваша суперниця! — вигукнув Йосиф. — І кажуть, вона восторжествує над вами завдяки своїм інтригам і вже лихословить по всьому місту, зображуючи вас коханкою графа Дзустіньяні. Про це йшлося в посольстві; як розповідав мені Келлер… Там обурювалися на цей наклеп, але боялися, що Корилла зуміє переконати Кауніца, який охоче слухає такі плітки й не перестає захоплюватися красою Корилли.

— Вона говорила такі речі? — вирвалося в Консуело, яка почервоніла від обурення. Потім, заспокоївшись, вона додала: — Так мало бути, цього слід було очікувати…

— Але ж варто сказати одне слово, щоб розвіяти цей наклеп, — заперечив Йосиф. — І це слово буде сказане мною. Я скажу, що…

— Ти нічого не скажеш, Беппо: це й підло й нелюдяно. Ви також нічого не скажете, пане каноніку, і, навіть якщо з'явиться таке бажання в мене, ви, звичайно, стримаєте мене від цього. Чи не так?

— О, істинно християнська душе! — вигукнув канонік. — Але подумайте самі, це не може дуже довго залишатися в таємниці. Досить кому-небудь зі служників або селян, які знають цю історію, обмовитись, і через які-небудь два тижні стане відомо, що цнотлива Корилла спородила тут незаконну дитину й на довершення всього ще кинула її.

— Не пізніше ніж за два тижні або я, або Корилла підпишемо контракт. Я не хотіла б здобути перемогу за допомогою помсти. Доти, Беппо, ні слова, а то я позбавлю тебе моєї поваги й дружби. А тепер прощавайте, пане каноніку. Скажіть, що пробачили мені, простягніть мені ще раз по-батьківськи руку, і я поїду, перш ніж ваші служники побачать мене в цьому одязі.

— Нехай мої служники говорять, що їм заманеться, а бенефіція нехай провалиться к бісу, якщо так завгодно небу! Я одержав недавно спадщину, і це дає мені мужність знехтувати гнів свого єпископа. Діти мої, не сприймайте мене за святого! Я втомився коритися й примушувати себе. Хочу жити чесно, але без усяких безглуздих страхів. Відтоді як біля мене немає цього страховиська Бриґіти, а особливо відтоді, як я маю незалежний статок, я почуваюся хоробрим, як лев. Отож, ходімо тепер зі мною снідати, а там охрестимо Анджелу й займемося музикою до обіду.

І він потяг їх до себе.

— Агов, Андреасе! Йосифе! — крикнув він, входячи до будинку. — Ідіть подивіться на синьйора Бертоні, що перетворився на даму. Що, не очікували, чи не так? І я теж. Ну, скоріше дивуйтеся разом зі мною та хутко накривайте на стіл!

Сніданок був чудовий, і наша юнь переконалась: якщо в напрямі думок каноніка й сталися великі зміни, то це зовсім не торкнулося його звички добре попоїсти. Потім до монастирської каплиці принесли дитину. Канонік скинув свій стьобаний на ваті халат, одягнувся в сутану й стихар[248] і здійснив обряд хрещення. Консуело і Йосиф були хрещеними матір'ю та батьком і за дівчинкою затвердили ім'я Анджели. Решта дня була присвячена музиці, а потім прийшов час прощатися. Каноніка дуже засмутила відмова його друзів пообідати з ним, але він зрештою погодився з їхніми доводами й утішив себе думкою, що побачить їх у Відні, куди він збирався переїхати на зиму.

Поки запрягали коней, він повів молодих людей до оранжереї помилуватися новими рослинами, якими він збагатив свою колекцію. Насувалися сутінки; канонік, у якого був дуже тонкий нюх, не пройшовши й декількох кроків під скляним дахом свого прозорого палацу, вигукнув:

— Я почуваю якісь надзвичайні пахощі. Чи не зацвіли, бува, ванілеві косарики? Ні, це не їхній аромат. А стрілиця зовсім не пахне… У цикламенів запах не такий чистий, не такий хвилюючий. Що ж тут діється? Якби не загинула, на жаль, моя волкамерія, я сказав би, що вдихаю її пахощі. Бідолашна рослина! Вже краще не думати про неї.

Раптом канонік скрикнув від подиву й захвату: він побачив перед собою в ящику найкрасивішу волкамерію із усіх будь-коли бачених ним у житті, вкриту гронами білих із рожевою серцевиною маленьких троянд, ніжний аромат

яких наповнював усю оранжерею, заглушаючи інші, розлиті у повітрі звичайні запахи.

— Що за чудо? Звідки це передчуття раю? Ця квітка із саду Беатріче? — вигукнув він у поетичному захваті.

— Ми з надзвичайною обережністю привезли волкамерію із собою в екіпажі, — відповіла Консуело, — дозвольте вам подарувати її як спокуту за жахливий прокляття, що зірвався одного разу з моїх вуст, у чому я буду каятися все життя.

— О дорога дочко моя! Оце подарунок! І з якою делікатністю його піднесено! — мовив розчулений канонік. — О безцінна волкамеріє, я дам тобі особливе ім'я, як зазвичай даю чудовим екземплярам моєї колекції: ти будеш називатися Бертоні, щоб освятити пам'ять істоти, яка вже не існує, але яку я полюбив справжньою батьківською любов'ю.

— Дорогий мій батьку, — сказала Консуело, потискуючи йому руку, — ви мусите звикнути любити своїх дочок так само, як і синів. Анджела не хлопчик…

— І Порпоріна також моя дочка, — сказав канонік, — так, моя дочка! Так! Так! Моя дочка! — повторив він, поперемінно дивлячись то на Консуело, то на волкамерію Бертоні повними сліз очима.

О шостій годині Йосиф і Консуело були вже вдома. Екіпаж вони залишили при в'їзді в передмістя, і ніщо не видало їхньої безневинної витівки. Порпора тільки здивувався, чому в Консуело не розігрався апетит після прогулянки прекрасними луками, що оточують столицю імперії. Сніданок каноніка змусив, можливо, Консуело наїстися трохи понад міру. Зате свіже повітря й рух дали їй прекрасний сон, і наступного дня вона відчула себе в голосі й такою бадьорою, якою жодного разу ще не була у Відні.

Розділ 89

Непевність у майбутньому, а можливо, бажання виправдати або пояснити те, що діється в її серці, спонукали нарешті Консуело написати графові Християнові й роз'яснити йому свої відносини з Порпорою, повідомити про зусилля маестро, який прагне повернути її на сцену, і про свою надію, що його турботи ні до чого не приведуть. Вона відверто розповіла старому графові, як багато чим завдячує своєму вчителеві, якою має бути йому відданою й покірною, як непокоїть її стан Альберта, і благала навчити її, що написати молодому графові, аби підтримати в ньому спокій і віру. Лист закінчувався так: «Я просила Вас, Ваша милосте, дати мені час перевірити себе й прийняти рішення. Отож, я вирішила дотримати свого слова: присягаюся перед Богом, що в мене вистачить сили волі замкнути своє серце й розум для всякої шкідливої фантазії або нової прихильності. А тим часом,

якщо я повернуся на сцену, я начебто порушу дану мною обіцянку, відмовлюся від самої надії виконати її. Судіть же мене або, скоріше, долю, що править мною, і обов'язок, який мною керує. Ухилитися — значить вчинити злочин. Я чекаю од Вашої милості поради більш мудрої, ніж моє власне розуміння; навряд чи воно буде суперечити голосу моєї совісті».

Запечатавши листа й доручивши Йосифу відправити його, Консуело відчула себе спокійнішою, як це буває завжди, коли людина, що опинилась у важкому становищі, знаходить спосіб виграти час і віддалити вирішальну хвилину. І вона зібралася нанести разом із Порпорою візит вельми знаменитому й вельми захваленому придворному поетові, панові абату Метастазіо; цьому візиту її вчитель надавав величезного значення.

Знаменитому абатові було тоді близько п'ятдесяти років. Він був дуже гарний собою, чарівний у поводженні, чудовий співрозмовник, і Консуело, напевно, відчула б до нього велику симпатію, якби перед тим як вони вирушили до будинку, де на різних поверхах мешкали придворний поет і перукар Келлер, не відбулася в неї з Порпорою така розмова.

— Консуело, — почав маестро, — зараз ти побачиш зовсім здорового чоловіка із жвавими чорними очима, рум'яним обличчям і свіжими, усміхненими вустами; але йому будь-що-будь хочеться вважати себе жертвою виснажливої, тяжкої та небезпечної хвороби; він їсть, спить, працює та гладшає, як усякий інший, а запевняє, буцім у нього безсоння, пригнічений стан духу, занепад сил, що він мусить дотримуватися дієти. Гляди ж не осоромся і, коли він почне при тобі скаржитися на свої недуги, не здумай говорити йому, що він не схожий на хворого, має дуже добрий вигляд або що-небудь подібне до цього, бо він жадає, аби його жаліли, дбали про нього й заздалегідь оплакували. Хай Бог милує тебе також заговорити з ним про смерть або про кого-небудь померлого: він боїться смерті й не хоче вмирати. Але разом з тим не зроби дурості й не скажи йому на прощання: «Сподіваюся, що ваше дорогоцінне здоров'я незабаром поправиться», — тому що він бажає, аби його вважали вмираючим, і якби він був у змозі запевнити, що вже мертвий, був би в захваті, за умови, однак, що сам цьому не віритиме.

— От уже дурна манія у великої людини, — зауважила Консуело. — Але про що ж із ним говорити, якщо не можна заїкнутися ні про видужання, ні про смерть?

— Говорити треба про його хворобу, задавати йому тисячу запитань, вислуховувати всі подробиці про його нездужання та муки, а насамкінець сказати, що він недостатньо дбає про свою особу, не думає про себе, не щадить себе, занадто багато працює. Таким способом ми заслужимо його прихильність.

— Одначе ж ми йдемо до нього із проханням написати лібрето, яке ви покладете на музику, а я буду виконувати, чи не так? Як же ми можемо радити йому не писати й у той же час просити якомога швидше написати щось для нас?

— Усе влаштується само собою під час розмови. Треба тільки вміти до речі вставити слівце.

Маестро хотів, аби його учениця сподобалася поетові, але через властиву йому уїдливість, як завжди, не міг не висміяти свого ближнього, і, таким чином, сам припустився помилки, викликавши в Консуело те критичне ставлення і внутрішнє презирство, які роблять нас малолюб'язними та малоприємними для осіб, які жадають безмежних похвал і захоплення. Нездатна до лестощів і вдавання, Консуело буквально страждала, бачачи, як Порпора потурає слабостям поета й у той же час жорстоко знущається з нього, роблячи вигляд, начебто благоговійно співчуває його уявним недугам. Не раз вона червоніла й зберігала обтяжливе мовчання, незважаючи на знаки вчителя, що закликав учениці вторити йому.

Консуело починала вже здобувати популярність у Відні. Вона співала в багатьох салонах, і припущення, що її можуть запросити на імператорську сцену, трохи хвилювало музичний світ. Метастазіо був усемогутній. Варто було Консуело здобути прихильність поета, вчасно підлестити його самолюбству, і він міг би доручити Порпорі перекласти на музику своє лібрето «Attilio Regolo»[249], написане за кілька років до цього. Отже, конче потрібно було, щоб учениця виступила на захист свого вчителя, бо сам учитель зовсім був не до смаку придворному поетові.

Метастазіо був італійцем, а італійці рідко помиляються відносно один одного. Він у достатній мірі мав чутливість і проникливість, відмінно знав, що Порпора дуже помірний шанувальник його драматичного таланту й не раз різко відгукувався (справедливо чи ні — інша справа) про його боягузтво, егоїзм і вдавану вразливість. Крижану стриманість Консуело й відсутність інтересу до його хвороби поет витлумачив по-своєму, не вгадавши, що це просто ніяковість, викликана шанобливою жалістю. Він убачив у цьому щось майже образливе для себе й, коли б не був він рабом увічливості й привітності, навідріз відмовився б вислухати її спів. Однак, покомизившись, — посилаючись на збуджений стан своїх нервів і острах надто схвилюватися, — він усе-таки погодився. Метастазіо чув уже Консуело, коли та виконувала ораторію «Юдіф», але треба було дати йому уявлення про неї і як про оперну співачку, на чому Порпора особливо наполягав.

— Але як же бути, як співати, якщо не можна хвилювати його? — прошепотіла йому Консуело.

— Навпаки, треба схвилювати його, — також пошепки відповів маестро. — Він дуже радий, коли його виводять із апатії, бо після сильних переживань на нього находить поетичне натхнення.

Консуело проспівала арію з «Ахілла на Скіросі», кращого драматичного твору Метастазіо, покладеного на музику Кальдарою 1736 року й поставленого на сцені під час весільних урочистостей Марії-Терезії. Метастазіо був так само вражений її голосом і вмінням співати, як і першого разу, коли почув її, але він вирішив зберігати таке ж вимушене й холодне мовчання, як і вона, коли він розповідав про свої недуги. Одначе це йому не вдалося, бо, всупереч усьому, поважний поет був істинним художником, і якщо прекрасне виконання зворушує серце поета, відроджуючи голос його музи й пам'ять про його тріумфи, то для неприязні не залишається місця.

Абат Метастазіо пробував було боротися із всемогутніми чарами мистецтва. Він кашляв, совався у кріслі, як людина, яку шарпають болі, але раптом, охоплений споминами ще більш хвилюючими, аніж спомини про славу,

розридався, закривши хусткою обличчя. Порпора, сидячи за кріслом Метастазіо, робив знаки Консуело не щадити його вразливості й з лукавим виглядом потирав руки.

Сльози, рясні та щирі, відразу примирили дівчину з легкодухим абатом. Ледве закінчивши арію, вона підійшла до нього, поцілувала йому руку й мовила зі щирою сердечністю:

— Ах, пане, яка я була б горда й щаслива, що мій спів так зворушив вас, якби мене не мучила совість. Я боюся, що зашкодила вам, і це отруює мою радість!

— О! Дороге дитя моє! — вигукнув зовсім скорений абат. — Ви не знаєте, не можете знати, яке благо ви зробили мені і яке заподіяли зло! Ніколи дотепер я не чув жіночого голосу, до того схожого на голос моєї дорогої Маріанни. А ви так нагадали мені її манеру співати, її експресію, що мені здавалося, начебто я знову чую її. Ах! Ви розбили моє серце!

І він знову заридав.

— Їхня милість говорить про уславлену співачку, яка завжди має слугувати для тебе зразком, — про знамениту, незрівнянну Маріанну Бульґаріні, — пояснив свош учениці Порпора.

— О, Romanina[250]! — вигукнула Консуело. — Я чула її дитиною у Венеції. Це було моїм першим враженням у житті, і я цього ніколи не забуду!

— Так, я бачу, що ви чули її й у вас живе незабутній спомин про неї, — промовив Метастазіо. — Ах, дитя! Наслідуйте її у всьому — її грі, її співу, її доброті, її шляхетності, її силі духу, її самовідданості! О, яка вона була гарна в ролі божественної Венери в першій опері, написаній мною в Римі! Їй я завдячую своїм першим тріумфом.

— А вона завдячує вашій милості своїми найбільшими успіхами, — зауважив Порпора.

— Це правда, ми сприяли успіху одне одного. Але я ніколи не міг повністю віддячити їй за все. Ніколи стільки любові, стільки героїчної самовідданості й ніжної дбайливості не жило в душі смертної! Анґел мого життя, я буду вічно оплакувати тебе й вічно жадати, щоб ми з'єдналися!

Тут абат знову залився слізьми. Консуело була надзвичайно схвильована. Порпора робив вигляд, що він також розчулений, але, всупереч його бажанню, на обличчі його відбивались іронія та презирство. Консуело помітила це, і вона збиралася дорікнути йому за недовіру або черствість. Що стосується Метастазіо, він помітив лише той ефект, який прагнув викликати, — зворушливе замилування доброї Консуело. Він був поетом аж до самих кісток — тобто охочіше проливав сльози на людях, аніж наодинці у своїй кімнаті, і ніколи так сильно не відчував своїх прихильностей і прикростей, як у ті хвилини, коли красномовно говорив про них. Захоплений спогадами, він розповів Консуело про ту пору своєї юності, коли Romanina відігравала таку велику роль у його житті, розповів, скільки послуг робила йому благородна подруга, з якою воістину дочірньою увагою ставилася до його старих батьків, повідав про чисто материнську жертву, яку вона принесла,

розстаючись із ним і відправляючи його до Відня шукати щастя. А коли він дійшов до сцени прощання, він передав у найбільш зворушливих виразах, як його Маріанна, зі змученим серцем, притлумивши ридання, переконувала його покинути її й думати тільки про самого себе.

— О! Якби Маріанна могла вгадати, яке майбутнє чекало мене вдалині від неї, якби вона могла передбачати всі муки, всю боротьбу, всі страхи, всі тривоги, всі мінливості долі, нарешті страшну хворобу — все, що мало випасти тут на мою долю, вона відмовилася б і за себе й за мене від такої страшної самопожертви. Та ба! — вигукнув абат. — Я був далекий від думки, що то було прощання перед вічною розлукою й що нам не судилося більше зустрітися на землі!

— Як? Ви більше не бачилися? — запитала Консуело з очима, повними сліз, бо мова Метастазіо незвичайно розчулювала слухачів. — Вона так і не приїхала до Відня?

— Так ніколи й не приїхала! — відповів Метастазіо з пригніченим виглядом.

— Невже в неї не вистачило мужності відвідати вас тут після такої самопожертви? — знову вигукнула Консуело, на яку Порпора марно кидав люті погляди.

Метастазіо нічого не відповів; здавалося, він був занурений у свої думи.

— Але вона ж може ще приїхати сюди? — продовжувала простодушно Консуело. — І вона, звичайно, приїде. Ця щаслива подія поверне вам здоров'я.

Абат зблід, і на обличчі його відбився жах. Маестро щосили почав кашляти, і Консуело раптом згадала, що Romanina померла більше десяти років тому, і зрозуміла, яку зробила величезну помилку, нагадавши про смерть цьому другові, що жадає, за його словами, тільки одного — з'єднатися в могилі зі своєю коханою. Вона закусила губу й майже негайно ж вийшла разом зі своїм учителем, який, зазвичай, виніс зі своїх відвідин тільки невизначені обіцянки та масу люб'язностей.

— Що ти наробила, дурко! — напосівся він на Консуело, тільки-но вони вийшли.

— Велику дурість, сама бачу. Я зовсім забула, що Romanina давно померла. Але невже ви думаєте, вчителю, що абат, такий люблячий і такий безутішний, настільки дорожить життям, як ви стверджуєте? Мені скоріше здається, що скорбота про втрату коханої — єдина причина його хвороби, і якщо якийсь марновірний жах і змушує його боятися смертної години, він усе-таки щиро стомлений життям.

— Дитя, — сказав Порпора, — жити ніколи не набридає, коли ти багатий, у честі, обласканий і здоровий. Якщо ж у людини за все життя не було ніколи інших турбот й іншої пристрасті, як користуватися цими благами, то, проклинаючи своє існування, вона бреше й розігрує комедію.

— Не говоріть, що в нього не було інших пристрастей. Він любив Маріанну, і я розумію, чому він назвав цим дорогим ім'ям свою хрещеницю й племінницю Маріанну Мартінец…

Консуело ледве не додала: «ученицю Йосифа», але раптом похопилася.

— Договорюй, — сказав Порпора, — свою хрещеницю, племінницю чи свою дочку.

— Ходить така поголоска, але що мені до цього?

— Принаймні це довело б, що милий абат, розставшись зі своєю коханою, доволі скоро утішився. Але коли ти його запитала (нехай просвітить Господь твою дурість!), чому його дорога Маріанна не приїхала за ним сюди, він нічого тобі не відповів. Отож я відповім за нього. Romanina дійсно зробила йому найбільші послуги, які тільки чоловік може прийняти від жінки. Вона його добре годувала, давала йому притулок, одягала, допомагала, підтримувала за всяких обставин. З її допомогою він одержав звання poeta cesareo[251]. Вона була служницею, другом, доглядальницею, благодійницею його старих батьків. Усе це безумовно вірно. У Маріанни було великодушне серце. Я її добре знав. Але вірно також і те, що вона жагуче бажала поєднатися з абатом, вступивши на імператорську сцену. А ще вірніше, що пан абат не тільки не хотів, але й не допустив цього. Щоправда, між ними існувало найніжніше листування. Не сумніваюся, що послання поета були шедеврами. Вони будуть надруковані, і він це прекрасно знав. Але, запевняючи свою dilettissima arnica[252], що він палко бажає поєднатися з нею й невпинно дбає про наближення щасливого дня їхньої зустрічі, хитрий лис влаштовував справу таким чином, щоб злощасна співачка не заскочила його зненацька в самому розпалі його знаменитих і вельми вигідних стосунків із третьою Маріанною (бо це ім'я було щасливою зіркою його життя) — високошляхетною та всемогутньою графинею Альтханн[253], фавориткою останнього імператора. Кажуть навіть, що їхня любов завершилася таємним шлюбом. От чому я вважаю недоречним із його боку рвати на собі волосся, згадуючи бідолашну Romanina, яку він залишив помирати з горя, у той час як сам складав мадригали в обіймах придворних дам.

— Ви все витлумачуєте й викладаєте з жорстоким цинізмом, дорогий учителю, — сказала засмучена Консуело.

— Говорю те ж саме, що всі, нічого не видумуючи. Я тільки повторюю загальну думку. Повір, не всі комедіанти потрапляють на сцену. Це стародавня приказка.

— Суспільна думка не завжди найбільш вірна й ніколи не буває наймилосерднішою. Так, маестро, я не можу повірити, щоб людина з таким ім'ям і талантом була тільки комедіантом. Я бачила його непідробні сльози, і якщо навіть він може дорікнути собі в тому, що занадто скоро забув свою першу Маріанну, то його каяття тільки зайвий раз підтвердило щирість його теперішніх жалів. У всьому цьому я волію бачити скоріше слабкість, аніж ницість. Його зробили абатом. Його осипали милостями. Двір відзначався побожністю. Його стосунки з акторкою спричинили б великий скандал. Він зовсім не хотів свідомо зраджувати Бульґаріні, обманювати її, а боявся, вагався, прагнув виграти час… А вона померла…

— А він подякував провидіння, — додав безжалісний маестро. — Тепер же наша імператриця шле йому скриньки й персні, прикрашені його вензелем із діамантів, писальні пера із ляпіс-лазурі, оздоблені діамантовими лаврами,

масивні золоті вази з іспанським тютюном, печатки з великого цілісного діаманта, і все це так яскраво сяє, що очі поета не перестають сльозитися…

— Та хіба це може втішити його? Адже він розбив серце Бульґаріні.

— Цілком можливо, що ні. Але бажання домогтися всього цього спонукало його вчинити так. Жалюгідне марнославство! Мені важко було стриматися від сміху, коли він показував нам свій золотий свічник із золотим ковпачком гасильника, на якому за велінням імператриці було вигравірувано: «Perche possa risparmiare i suoi occhi».[254]

Дійсно, як зворушливо! Тому-то бідолаха й вигукував так пишномовно: «Affettuosa espressione valutabile piu assai dell'oro[255]!»

— Ох, нещасна людина! — зітхаючи, мовила Консуело.

Вона повернулася додому в дуже сумному настрої і з жахом мимоволі зіставила поводження Метастазіо стосовно Маріанни зі своїм власним стосовно Альберта.

«Чекати й, не дочекавшись, умерти — невже це доля людей, які вміють пристрасно любити? Змусити чекати, змусити померти — невже це доля всіх тих, хто женеться за примарою слави?» — говорила вона собі.

— Про що ти так замислилася? — запитав її маестро. — Мені здається, все йде добре й, незважаючи на твою помилку, ти полонила Метастазіо.

— Не велика перемога над слабкою душею, — відповіла вона, — і мені здається, що той, у кого не вистачило мужності влаштувати на імператорську сцену Маріанну, навряд чи знайде її для мене.

— Метастазіо в питаннях мистецтва тепер керує імператрицею.

— Метастазіо в питаннях мистецтва порадить імператриці тільки те, що буде бажано їй; і хоч скільки б говорили про фаворитів і радників її величності… я бачила обличчя імператриці й запевняю вас, маестро, що Марія-Терезія занадто великий політик, аби мати коханців, і занадто владна монархиня для того, щоб мати друзів.

— Ну, тоді треба здобути прихильність самої імператриці, — заклопотано мовив Порпора. — Тобі треба якось уранці проспівати в її покоях і домогтися розмови з нею. Запевняють, що вона любить людей тільки доброчесних. Якщо Марія-Терезія дійсно володіє тим орлиним поглядом, який їй приписують, вона зрозуміє, яка ти, і віддасть тобі перевагу. Я пущу в хід усе, для того щоб вона побачила тебе віч-на-віч.

Розділ 90

Якось уранці Йосиф натирав підлогу в передпокої Порпори: він зовсім випустив із уваги, що перегородка тонка, а сон маестро чутний, і машинально почав наспівувати напівголосно якусь музичну фразу, що прийшла йому в голову, супроводжуючи спів ритмічним рухом щітки. Порпора, незадоволений, що його розбудили завчасно, нервово заворушився в ліжку, намагаючись знову заснути, одначе, переслідуваний звуком гарного свіжого голосу, що співає вірно й легко граціозну, прекрасно оброблену музичну фразу, маестро накинув халат і, зачарований мелодією, хоча в той же час трохи досадуючи на артиста, що не дочекався його пробудження й безцеремонно з'явився до нього складати свої арії, устав і подивився в замкову щілину. Яким же був його подив: співав Беппо, співав і мріяв, розвиваючи свою музичну ідею й продовжуючи із заклопотаним виглядом прибирання кімнати.

— Що ти там співаєш? — громовим голосом звернувся до юнака маестро, несподівано відчиняючи двері.

Иосиф розгубився, немов людина, раптом розбуджена від сну, ледве було не кинув щітку з мітелкою й не вибіг щодуху з будинку. Хоча Гайдн давно вже втратив надію стати учнем Порпори, він усе-таки вважав за щастя слухати, як Консуело займається з маестро, і користуватися нишком, під час відсутності вчителя, уроками своєї великодушної подруги. Тому він нізащо на світі не хотів бути вигнаним і поспішив збрехати, щоб розвіяти підозри.

— Що я співаю? — повторив він зніяковіло. — Та я сам не знаю, маестро.

— Хіба співають те, чого не знають? Ти брешеш!

— Запевняю вас, маестро, справді не знаю! Ви так мене налякали, що я вже забув. Звичайно, я страшно винуватий, що співав біля вашої кімнати. Дуже вже я неуважний; мені здалося, що я десь далеко звідси й у цілковитій самотності, тож подумав: «Тепер ти можеш співати, нікого немає, хто б тобі сказав: «Замовкни, невігласе: співаєш фальшиво. Замовкни, тварюко: ти так і не міг навчитися музики»».

— Хто сказав тобі, що ти співаєш фальшиво?

— Так усі говорили.

— А я кажу тобі, — закричав суворим голосом маестро, — що ти співаєш не фальшиво. Хто ж пробував навчати тебе музики?

— Ну… наприклад, маестро Рейтер, якого голить мій друг Келлер; і Рейтер прогнав мене з уроку, говорячи, що як я є осел, так ним і залишуся.

Иосифу досить добре були відомі антипатії маестро, щоб знати, якої невисокої думки той був про Рейтера; він навіть розраховував увійти в милість до Порпори, якщо Рейтер погано відгукнеться при ньому про свого колишнього учня. Але Рейтер під час своїх нечастих відвідин цього будинку, зустрічаючи Йосифа в передпокої, навіть не бажав упізнавати його.

— Маестро Рейтер сам осел, — крізь зуби процідив Порпора. — Але справа не в цьому, — додав він уже голосно, — я хочу знати, звідки ти вивудив свою музичну фразу.

І маестро проспівав ту фразу, яку по неуважливості Йосиф змусив його прослухати десять разів підряд.

— Ах, цю! — сказав Гайдн: йому здалося, що маестро вже трохи краще налаштований, хоч він і боявся ще вірити цьому. — Я чув, як її співала синьйора.

— Консуело? Моя дочка? А я цього не знаю. Ах! Так ти, виходить, підслухуєш під дверима?

— О ні, пане! Але музика лине з кімнати в кімнату й доходить до кухні — мимоволі чуєш…

— Мені не подобаються служники з такою пам'яттю, служники, які виспівуватимуть на вулиці наші не видані ще твори. Ти сьогодні ж укладеш свої речі й увечері вирушиш шукати собі місце.

Вирок маестро як громом уразив бідолашного Йосифа, і він, заплакавши, пішов на кухню. Незабаром до нього з'явилася Консуело й, вислухавши розповідь про його халепи, заспокоїла його та обіцяла все залагодити.

— Як, маестро? — звернулася вона до Порпори, подаючи йому каву. — Ти збираєшся вигнати бідолашного хлопчика, працьовитого й сумлінного, тільки за те, що йому вперше у житті вдалося проспівати не сфальшививши?

— Говорю тобі, що цей хлопчина інтриган і нахабний брехун. Його підіслав до мене який-небудь недруг, аби вивідати мої ще не видані твори та привласнити їх собі раніше, ніж вони побачать світ. Ручаюся, що цей шахрай знає вже напам'ять мою нову оперу й за моєю спиною переписує мої рукописи. Скільки разів зраджували мене таким чином! Скільки своїх задумів знаходив я в гарних операх, що захоплювали всю Венецію, у той час як на моїх публіка позіхала, кажучи: «Цей старий пустомеля Порпора пригощає нас новинками, затяганими на всіх перехрестях». І от дурило себе видав: сьогодні вранці він проспівав уривок, що може виходити тільки від пана Ґассе і який я добре запам'ятав. Я запишу його і з помсти вміщу до своєї нової опери, щоб відплатити Ґассе за жарти, які він не раз проробляв зі мною.

— Бережіться, маестро, фраза ця, можливо, вже надрукована. Ви ж не знаєте напам'ять усіх сучасних творів.

— Але я чув їх і говорю тобі, що ця фраза занадто видатна, я не міг не звернути на неї уваги.

— У такому разі, маестро, дякую вам. Пишаюся похвалою: фраза ця моя!

Консуело брехала: музична фраза, про яку йшлося, тільки цього ранку народилася в голові Гайдна, але Консуело змовилася з ним і вже встигла вивчити мелодію напам'ять, аби не пошитися в дурні перед недовірливим, допитливим учителем. Порпора не забув попросити її проспівати злощасну

фразу. Консуело негайно ж виконала її й заявила, що напередодні, бажаючи догодити Метастазіо, спробувала покласти на музику перші строфи його гарної пасторалі:

Gia riede la primavera

Col suo fiorito aspetto;

Gia il grato zeffiretto

Scherza fra l'erbe e i fior.

Tornan le frondi algli alberi

L'herbette al prato tornano.

Sol non ritorna a me

La pace del mio cor.[256]

— Багато разів повторювала я свою першу фразу, — додала вона, — коли почула, як маестро Беппо, немов справжня канарка, виспівує в передпокої цю саму фразу так і сяк. Це вивело мене з терпіння, і я попросила його замовкнути. Але через годину він знову заходився повторювати мою мелодію на сходах у такому перекрученому вигляді, що відбив у мене всяку охоту продовжувати свою творчість.

— А чому він так добре співає її сьогодні? Що ж сталося з ним під час сну?

— Зараз поясню, вчителю: я звернула увагу, що в малого гарний і навіть вірний голос, а співає він фальшиво через вади слуху, розвитку та пам'яті. І ось я, заради забави, зайнялася постановкою його голосу: змусила його співати гами за твоїм методом, аби переконатися, чи буде з нього пуття навіть при слабких музичних здібностях.

— Пуття має бути при будь-яких здібностях! — вигукнув Порпора. — Не існує фальшивих голосів, і ніколи слух, що вправляється…

— Це саме і я думала, — перебила його Консуело, що прагнула якомога швидше прийти до наміченої мети, — так воно й вийшло. Мені вдалося, за допомогою системи твого першого уроку, вселити цьому дурилові те, що за все життя він не міг навіть запідозрити, навчаючись у Рейтера та у всіх цих німців. Після цього я проспівала йому мелодію, і вона вперше дійшла до його слуху по-справжньому. Відразу він сам негайно проспівав її й так здивувався, прийшов у такий захват, що, мабуть, усю ніч потім не заплющив очей. Це стало для нього просто одкровенням. «О, синьйоро! — говорив він мені. —

Якби мене так навчали, я, мабуть, зміг би навчитись, як і всякий інший, але зізнаюсь, я ніколи й нічого не в змозі був зрозуміти з того, чого навчали мене в співочій школі Святого Стефана».

— Так він дійсно був у співочій школі?

— Його звідти з ганьбою вигнали; тобі варто тільки запитати про нього в маестро Рейтера, і той тобі скаже, що це шалапут, позбавлений будь-яких музичних здібностей, з якого зовсім нічого не можна зробити.

— Гей, ти, іди-но сюди! — закричав Порпора Йосифу, що проливав за дверима гіркі сльози. — Стань коло мене, я хочу переконатися, чи зрозумів ти вчорашній урок.

Тут лукавий маестро заходився пояснювати Йосифу основи музики багатослівно, педантично й заплутано, — словом, за тим способом, що Порпора іронічно приписував німецьким маестро.

Якби Йосиф, який знав занадто багато, щоб не зрозуміти цих основних начал, незважаючи на всі старання маестро зробити їх неясними, виявив свою тямовитість, усе б пропало. Але юнак був досить хитрий і не потрапив у пастку: він виявив явну тупість, що зрештою заспокоїла вчителя.

— Я бачу, що ти дуже недалекий, — сказав він, підводячись і продовжуючи удавати байдужого, що, одначе, не ввело в оману ні Консуело, ні Йосифа. — Берися за свою мітлу й намагайся більше не співати, якщо хочеш залишатися в мене в служінні.

Але минуло дві години, і Порпора не витерпів: його знову захопила любов до справи, якою він займався стільки років, не маючи суперників: у маестро заговорив викладач співу, і він покликав Йосифа, щоб іще раз перевірити його. Старий виклав йому ті ж основи, але цього разу з тією ясністю, з тією могутньою глибиною логіки, що все проясняє, все ставить на місце, — словом, із тією неймовірною простотою, на яку здатний тільки геній.

Цього разу Гайдн здогадався, що може вже виявити тямущість, а Порпора був у захваті від свого успіху. Хоча маестро дав йому те, що він довго вивчав і знав у досконалості, урок являв для Йосифа величезний інтерес і приніс йому безсумнівну користь: він осягнув, як треба навчати. У години, коли Порпора не мав потреби в його послугах, Йосиф, прагнучи не втратити своєї вбогої клієнтури, давав кілька уроків у місті; він вирішив негайно ж застосувати такі блискучі вказівки.

— От і чудово, пане професоре, — сказав він Порпорі наприкінці уроку, продовжуючи удавати простачка, — я віддаю перевагу ось такій музиці над тією, і мені здається, що я зможу вивчитись. Ну, а те, про що ви говорили сьогодні вранці, таке незрозуміле, що я погодився б скоріше повернутися в співочу школу, ніж сушити собі голову над цією музикою.

— А тим часом тебе саме цього й навчали в співочій школі. Та хіба є дві музики, дурню? Музика єдина, як єдиний Господь Бог!

— Ох! Прошу вибачення, пане! Є музика маестро Рейтера — вона набридає мені, а от ваша зовсім навпаки.

— Багато честі для мене, пане Беппо, — сміючись, сказав Порпора (комплімент прийшовся йому до смаку).

Починаючи з цього дня Гайдн брав у Порпори уроки, і незабаром вони приступили до вивчення італійської школи та основ ліричної композиції, тобто того саме, чого так жадав достойний юнак і чого так мужньо прагнув. Він робив такі швидкі успіхи, що маестро одночасно був зачарований, здивований, а часом навіть переляканий. Коли Консуело зауважувала, що в маестро можуть пробудитися колишні підозри, вона вчила свого друга, як треба поводитися, щоб їх розвіяти. Трохи нетямущості й удавана неуважність були часом необхідні, — тоді геніальність і пристрасть до викладання пробуджувалися в Порпорі, як трапляється завжди з високообдарованими людьми: перешкоди й боротьба роблять їх іще більш енергійними та сильними. Часто Йосифу доводилося прикидатися млявим, незадоволеним і ніби з небажанням приступати до дорогоцінних уроків, утратити які він так боявся. Жадоба суперечити й потреба домагатися свого збуджували завзяту й войовничу душу старого професора, і ніколи Беппо не одержував більш цінних понять про музику, як у ті хвилини, коли він майже виривав їх у роздратованого й іронічно настроєного маестро разом із чіткими, красномовними й палкими поясненнями.

У той час як дім Порпори був ареною таких, здавалося, дріб'язкових подій, результати яких, одначе, відіграли величезну роль в історії мистецтва, бо геній одного з найбільш плідних і знаменитих композиторів минулого століття дістав тут свій розвиток і утвердження, поза домом Порпори відбувалися події, що мали більш безпосередній вплив на життя Консуело. Корилла, більш енергійна в боротьбі за власні інтереси і більш спритна в досягненні мети, з кожним днем відвойовувала позиції й, уже зовсім оклигавши після пологів, вела переговори про свій вступ на імператорську сцену. Майстерна співачка, але посередня в музичному відношенні артистка, вона набагато більше, ніж Консуело, подобалася директорові та його дружині. Обоє прекрасно розуміли, що вчена Порпоріна поставиться спогорда, хоча й не виявить цього, як до опер маестро Гольцбауера, так і до таланту його дружини. Вони також добре знали, що великі таланти, виступаючи з поганими партнерами в нікчемних творах, які змушують ґвалтувати власний смак і сумління, не завжди здатні на те банальне піднесення та наївний жар, які посередні актори розв'язно вносять у виконання найбільш низькопробних опер, сповнених тяжкої какофонії, погано розучених й погано зрозумілих виконавцями.

І навіть коли, виявивши чудеса волі й таланту, вони високо підносяться й над своєю роллю й над своїм оточенням, це заздрісне оточення аж ніяк не відчуває до них вдячності. Композитор, здогадуючись про їхні душевні муки, тремтить і боїться, як би це штучне натхнення раптом не охололо й не підірвало його успіху. Навіть здивована публіка відчуває підсвідому зніяковілість, угадує дивовижну невідповідність, співчуває геніальному акторові, поневоленому вульгарною ідеєю, що рветься з тісних кайданів, у які він дозволив закувати себе, і, ледве не зітхаючи, аплодує його мужнім зусиллям. Пан Гольцбауер прекрасно усвідомлював те, як мало Консуело цінувала його музичні твори. На лихо, вона одного разу сама повідомила йому про це. Переодягнена хлопчиком, уважаючи, що має справу з однією з тих осіб, яких зустрічаєш під час подорожі вперше й востаннє, вона висловилася відверто й ніяк не припускала, що незабаром її доля артистки

буде в руках незнайомця, друга каноніка. Гольцбауер не забув цього і, ображений до глибини душі, але зовні спокійний, стриманий, увічливий, заприсягся закрити їй шлях до артистичної діяльності. Але оскільки йому не хотілось, аби Порпора, його учениця й ті, кого він називав їхніми прихильниками, могли звинуватити його в дріб'язковій мстивості й ницій вразливості, він тільки своїй дружині розповів про зустріч з Консуело та про розмову за сніданком у будинку кюре. Ця зустріч, здавалося, не залишила ніякого сліду в пам'яті пана директора, очевидно, він забув навіть фізіономію маленького Бертоні й зовсім не підозрював, що цей мандрівний співак і Порпоріна могли бути однією й тією ж особою. Консуело губилася в здогадах про ставлення до неї Гольцбауера.

— Очевидно, костюм і зачіска зовсім змінили мою фізіономію під час нашої подорожі, — ділилася вона своїми думками з Беппо, залишившись із ним наодинці, — позаяк ця людина, що так приглядалася до мене своїми ясними, проникливими очима, зовсім не впізнає мене тут.

— Граф Ґодіц також не впізнав вас, побачивши вперше у посланника, — зауважив Йосиф, — і, можливо, якби не одержав він вашої записки, так ніколи б і не визнав вас.

— Прекрасно! Але в графа Ґодіца звичка дивитися на людей якимось поверховим, недбало-гордим поглядом, тому він, по суті, нікого не бачить. Я впевнена, що тоді, у Пассау, він так би й не здогадався, що я жінка, якби не повідомив йому цього барон Тренк. Гольцбауер же, тільки-но побачив мене тут і взагалі щораз, як ми зустрічаємося, дивиться на мене з такою увагою й цікавістю — зовсім як тоді, у домі кюре. З якої ж причини він великодушно зберігає в таємниці мою безглузду пригоду, що могла б зашкодити моїй репутації, якби він перетлумачив її в поганий бік, і навіть могла посварити мене з учителем, який вважає, що я прибула до Відня без усяких потрясінь, перешкод і романтичних подій? А в той же час цей самий Гольцбауер нишком паплюжить і мій голос, і мою манеру співати, взагалі всіляко злословить на мою адресу, аби тільки не запрошувати мене на імператорську сцену. Він ненавидить і хоче відсторонити мене, але, маючи в руках найпотужніше проти мене знаряддя, чомусь не пускає його в хід. Я просто гублюся в здогадах!

Розгадка незабаром була виявлена Консуело. Але раніше, ніж читати про подальші її пригоди, треба пригадати, що численний і сильний гурт людей працював проти неї. Корилла була красива й доступна, і могутній міністр Кауніц часто провідував її; він полюбляв втручатися в закулісні інтриги, а Марія-Терезія, відпочиваючи від державних справ, бавилася його балаканиною на цю тему й, у душі сміючись над маленькими слабостями великої людини, сама знаходила задоволення в театральних плітках: вони нагадували їй у мініатюрі, але з відвертою безсоромністю, те, що являли в ту епоху три найвпливовіші двори Європи, керовані інтригами жінок, — її власний двір, двір російської цариці[257] та двір пані Помпадур.[258]

Розділ 91

Відомо, що Марія-Терезія давала аудієнцію раз на тиждень кожному, хто бажав з нею говорити. Цей лицемірно-батьківський звичай ще й понині зберігся при австрійському дворі, а син Марії-Терезії, Йосиф II, свято дотримувався його. Крім того, Марія-Терезія дуже легко давала особливі аудієнції особам, що бажали вступити до неї на службу, та й взагалі ніколи не бувало володарки, до якої було б легше проникнути.

Порпора дістав нарешті аудієнцію. Він розраховував, що імператриця, побачивши зблизька відкрите обличчя Консуело, можливо, перейметься особливою прихильністю до неї. Знаючи, яка вимоглива імператриця відносно моральності й благопристойності, він говорив собі, що Марія-Терезія, без сумніву, буде вражена скромністю та непорочністю, якими дихала вся істота його учениці. Їх увели до однієї з маленьких віталень палацу, куди був перенесений клавесин; через півгодини ввійшла імператриця. Вона приймала високопоставлених осіб і була ще в парадному туалеті — такою, як її зображують на золотих цехінах; у парчевому платті, в імператорській мантії, з короною на голові та з маленькою угорською шаблею збоку. Імператриця була дійсно гарна в такому вигляді, але аж ніяк не велична й не царствено благородна, як описували її придворні, а свіжа, весела, з відкритим щасливим лицем і з довірливим, сміливим поглядом. То був і справді «король» Марія-Терезія, що її угорські магнати в пориві ентузіазму посадили на престол із шаблею в руці. Але на перший погляд це був скоріше добрий, аніж великий король. У ній не було кокетства, і простота її поводження говорила про ясність душі, позбавлену жіночого підступництва. Коли вона пильно дивилася на кого-небудь, особливо коли з наполегливістю розпитувала, можна було відчути в цьому привітному обличчі, що усміхалося, лукавство й навіть холодну хитрість. Але хитрість була чоловіча, якщо хочете, імператорська, ні в якому разі не кокетство.

— Я прослухаю вашу ученицю трохи згодом, — сказала вона Порпорі, — я вже інформована, що в неї великі знання, чудовий голос, і я не забула, яку приємність вона зробила мені при виконанні ораторії «Визволена Бетулія». Але попередньо я хочу поговорити з нею наодинці. Мені треба запитати її про дещо, і позаяк розраховую на її щиросердість, я сподіваюся, що зможу надати їй протегування, якого вона в мене просить.

Порпора поспішно вийшов, прочитавши в очах її величності бажання залишитися зовсім наодинці з Консуело. Він вийшов до сусідньої галереї, де страшенно змерз, бо двір, розорений витратами на війну, дотримувався надзвичайної економії, яку Марія-Терезія, за властивостями свого характеру, достатньою мірою піддержувала.

Опинившись віч-на-віч із дочкою та матір'ю імператорів, героїнею Німеччини й найвеличнішою жінкою Європи того часу, Консуело, однак, не відчула ні боязкості, ні зніяковілості. Чи безтурботність артистки робила її байдужою до войовничої пишноти, що сяяла навколо Марії-Терезії й відбивалася на самому її туалеті, чи, маючи благородну та щиру душу, Консуело усвідомлювала свою власну моральну висоту, тільки вона спокійно, без усякого хвилювання чекала, поки її величність зволить звернутися до неї із запитанням.

Імператриця опустилася на диван, злегка поправила всипаний коштовним камінням перев'яз, що тиснув на її біле кругле плече й урізався їй у шкіру, і почала так:

— Повторюю, дитя моє, я дуже високої думки про твій талант і не сумніваюся в тому, що ти прекрасно вчилася й багато знаєш у своїй справі, але як тобі, напевно, відомо, у моїх очах талант не має значення без гарної поведінки, і я ціную чисту, благочестиву душу вище за геніальність.

Консуело, стоячи, шанобливо вислухала цей вступ, але не зрозуміла, що у відповідь вона мала б сама вихваляти себе, а позаяк вона почувала смертельну відразу до хвастощів своїми чеснотами, дотримуватись яких їй видавалося цілком природним, вона мовчки чекала, щоб імператриця запитала її більш докладно про її погляди й наміри. А тим часом отут-то їй і видалась зручна нагода звернутися до монархині зі спритно складеним мадригалом про своє ангельське благочестя, про свою високу моральність і про неможливість погано поводитися, маючи перед очима такий зразок, як сама імператриця. Бідолашній Консуело навіть на думку не спало скористатися таким моментом. Чуйні душі бояться образити велику людину банальною похвалою. Але хоча монархи й не помиляються щодо природи грубих лестощів на свою адресу, проте вони так звикли вдихати цей фіміам, що він потрібен їм як простий вияв глибокого шанування, як етикет. Марію-Терезію здивувало мовчання молодої дівчини, і вона знову заговорила, вже менш лагідно й не таким підбадьорливим тоном:

— Наскільки мені відомо, моя мила дівчинко, ви особа досить легкої поведінки і, хоча ви незаміжня, живете в недозволеній близькості з молодиком вашої професії, — забула його ім'я.

— Можу відповісти вашій величності тільки одне, — мовила нарешті Консуело, схвильована несправедливістю цього грубого обвинувачення, — я не пам'ятаю, аби зробила у своєму житті що-небудь таке, що перешкодило б мені витримати погляд вашої величності зі смиренною гідністю та вдячною радістю.

Марію-Терезію вразив вираз благородства й сили, що з'явився в той момент на обличчі Консуело. П'ять-шість років тому імператриця, безсумнівно, поставилася б до цього співчутливо, але тепер Марія-Терезія була вже королевою до самих кісток, і свідомість своєї могутності привчила її до якогось захвату владою, коли хочеться, щоб усе перед тобою гнулося й ламалося. Марія-Терезія бажала бути і як володарка і як жінка єдиною сильною істотою у своїй державі. І тому їй здалися образливими й горда усмішка й сміливий погляд юної дівчини, нікчемного черв'ячка біля її ніг. Вона збиралася було тільки побавитися Консуело, як рабинею, із цікавості змусивши її висловитися відверто.

— Я запитала вас, пані, як ім'я молодика, що живе з вами в маестро Порпори, а ви мені не відповіли, — знову мовила імператриця крижаним тоном.

— Його звати Йосиф Гайдн, — не бентежачись, проговорила Консуело.

— Отже, з любові до вас він вступив у служіння до маестро Порпори як лакей, причому маестро Порпора не підозрює дійсних намірів молодика, а ви, знаючи їх, заохочуєте його.

— Мене оббрехали перед вашою величністю: цей молодик ніколи не був закоханий у мене (Консуело була впевнена, що говорить правду), я навіть знаю, що він любить іншу. А якщо ми й обманюємо трохи мого поважного вчителя, то викликано це причинами безневинними й, можливо, досить поважними. Тільки любов до мистецтва могла змусити Йосифа Гайдна вступити у служіння до Порпори, і позаяк ваша величність зволить зважувати вчинки своїх найнікчемніших підданих, а я вважаю неможливим що-небудь приховати від вашої всевидючої справедливості, то впевнена, що ви, ваша величносте, оціните мою щирість, якщо побажаєте вислухати мої пояснення.

Марія-Терезія була занадто проникliва, щоб не відчути правду. Вона ще не зовсім утратила ідеалів своєї юності, хоча вже ковзала по фатальному шляху необмеженої влади, що гасить помалу довіру навіть у найбільш великодушних серцях.

— Ви здаєтеся мені правдивою й цнотливою, дитя, але я помічаю у вас велику гордість і недовіру до мого материнського серця, а тому боюся, що нічого не зможу для вас зробити.

— Якщо я маю справу з материнським серцем Марії-Терезії, — відповіла Консуело, розчулена словами імператриці (їхнього банального відтінку сердега, на жаль, не зрозуміла), — то я готова стати перед цим серцем на коліна та благати його, але якщо…

— Продовжуйте, дитя моє, — промовила Марія-Терезія, якій чомусь підсвідомо хотілося, щоб це оригінальне створіння впало перед нею на коліна, — висловіть до кінця свою думку.

— Якщо ж я звернуся до справедливого суду вашої імператорської величності, то, усвідомлюючи себе настільки ж безневинною, як чистий подих, не здатний заразити повітря, яким дихають самі боги, я почуваю в собі всю гордість, необхідну, щоб бути гідною вашого протегування.

— Порпоріно, — мовила імператриця, — ви розумна дівчина, і ваша оригінальність, образлива для будь-якої іншої жінки, мені до душі. Я вже сказала вам, що вважаю вас щирою, проте знаю, що у вас є в чому висповідатися переді мною. Чому ви вагаєтеся? Хоча ваші відносини й чисті — я не хочу в цьому сумніватись, — але ви любите Йосифа Гайдна. Адже заради того, щоб частіше бачитися з ним, — допустимо, навіть заради турботи про його музичні успіхи в Порпори, — ви відважно ризикуєте своєю репутацією, тобто найбільш священним у нашій жіночій долі. Але, можливо, ви боїтеся, що ваш учитель, ваш названий батько не погодиться на ваш шлюб із бідним, невідомим музикантом? Можливо, — хочу вірити всьому, що ви говорили, — молодик любить іншу й ви із властивою вам гордістю приховуєте свою любов, великодушно жертвуючи своїм добрим ім'ям і не маючи із цієї самопожертви ніякого особистого задоволення? Отож, мила дівчинко, якби я була на вашому місці й випала мені нагода, як вам зараз, — нагода, яка, можливо, ніколи не повториться, — я відкрила б серце перед своєю володаркою та сказала б їй: «Ви все можете й хочете мені добра, вам вручаю я свою долю — ліквідуйте всі перешкоди. Одним своїм словом ви можете змінити наміри й мого опікуна й мого коханого. Ви можете ощасливити мене, повернути мені загальну повагу й поставити мене в такі умови, що я посмію сподіватися вступити на імператорську сцену». От яку довіру ви мусили б

мати до материнської дбайливості Марії-Терезії, і мені сумно, що ви цього не зрозуміли.

«Я прекрасно розумію, — думала про себе Консуело, — що за якимось дивним капризом розпещеної дитини-деспота тобі хочеться, велика володарко, щоб Zingarella обійняла твої коліна, бо тобі здається, що її коліна не хочуть згинатися перед тобою; а це для тебе випадок небувалий. Але ти не дочекаєшся цієї забави, хіба тільки доведеш мені, що заслуговуєш моєї поваги».

Все це й багато чого іншого промайнуло в її голові, поки Марія-Терезія читала їй настанови. Консуело усвідомлювала, що грає долею Порпори, що залежить від фантазії імператриці, а майбутність учителя варта того, щоб трохи принизитись. Але їй не хотілося принижуватися марно. Їй не хотілося розігрувати комедію з коронованою особою, яка, звичайно, вміла це робити не гірше за неї саму. Вона чекала, щоб Марія-Терезія показала себе дійсно великою, і тоді готова була щиро схилитися перед нею.

Коли імператриця скінчила своє повчання, Консуело сказала:

— Я відповім на все, що ваша величність зволить мені висловити, якщо вашій величності завгодно буде мені наказати.

— Так, говоріть, говоріть же, — наполягала імператриця, розгнівана незворушним спокоєм дівчини.

— Тоді я скажу вашій величності: вперше у своєму житті я чую з ваших царствених вуст, що моя репутація постраждала через присутність Йосифа Гайдна в будинку мого вчителя. Я вважала себе занадто незначною, щоб стати предметом обговорення суспільства, а якби мені сказали, коли я вирушала до палацу, що сама імператриця зацікавилася моєю особою й не схвалює мого способу життя, я подумала б, що мені це приснилося.

Марія-Терезія перебила її. У словах Консуело їй почулась іронія.

— Вам не слід дивуватися, — мовила вона трохи бундючно, — що я входжу в усі найменші подробиці життя людей, за яких відповідаю перед Богом.

— Як не дивуватися тому, що викликає захоплення! — спритно відповіла Консуело. — Піднесені вчинки великі своєю простотою, але вони такі рідкісні, що в першу хвилину мимоволі вражають нас.

— Вам треба зрозуміти, — вела далі імператриця, — чому я особливо цікавлюся вами, як і всіма артистами, якими люблю прикрашати свій двір. Театр у всіх інших країнах — школа спокуси, безодня всякого паскудства. Я маю намагання, безсумнівно похвальне, хоч, можливо, і нездійсненне, обілити перед людьми й морально очистити перед Богом стан акторів, предмет сліпого презирства й навіть церковного відлучення в багатьох народів. У той час як у Франції церква зачиняє перед ними двері, я хочу, щоб тут церква прийняла їх у своє лоно. Я допускала у свою Італійську оперу, у Театр французької комедії, у Національний театр лише людей випробуваної моральності або осіб, що твердо вирішили змінити свою поведінку. Треба вам сказати, що я одружую своїх артистів і навіть буваю хрещеною матір'ю їхніх

дітей, прагнучи всілякими милостями заохочувати законне народження дітей і подружню вірність.

«Жаль, ми цього не знали, — подумала Консуело, — а то попросили б її величність бути хрещеною матір'ю Анджели замість мене».

— Ваша величність сіє, щоб зібрати врожай, — сказала вона вголос. — Якби в мене був на совісті гріх, я вважала б за щастя придбати в особі вашої величності сповідника такого ж милосердного, як сам Господь Бог. Але…

— Продовжуйте, продовжуйте, — зарозуміло мовила Марія-Терезія.

— Я хотіла сказати, — знову заговорила Консуело, — що не виявила ніякої особливої самовідданості стосовно Йосифа, тому що не мала поняття про обвинувачення, що зводять на мене через його перебування в тому домі, де я живу.

— Розумію, — сказала імператриця, — ви все заперечуєте!

— Як можу я зізнатися в тому, чого немає, — відповіла Консуело, — я зовсім не закохана в учня Порпори й не маю ні найменшого бажання вийти за нього заміж.

«А якби це було інакше, — подумала вона про себе, — я не хотіла б одержати його серце за імператорським указом».

— Отже, ви не хочете виходити заміж? — запитала імператриця, підводячись. — Тоді заявляю вам, що становище незаміжньої не дає всіх бажаних для мене гарантій честі. До того ж молодій особі не личить з'являтися в деяких ролях і зображувати пристрасті, якщо вона неодружена й не перебуває під протекцією чоловіка. Від вас залежало здобути мою прихильність і домогтися того, щоб я віддала перевагу вам над вашою суперницею — пані Кориллою; хоча мені й говорили про неї багато гарного, але її італійська вимова набагато гірша за вашу. Одначе пані Корилла заміжня і має дитину, а це створює їй умови, що більше заслуговують на моє схвалення, ніж ті, в яких ви затято бажаєте залишатися.

— Заміжня? — мимоволі прошепотіла крізь зуби бідолашна Консуело; вона була вражена тим, якій доброчесній особі найдоброчесніша і найпроникливіша імператриця віддала перевагу.

— Так, заміжня, — відповіла імператриця наказовим тоном, уловивши в голосі Консуело сумнів щодо її обраниці. — Вона нещодавно народила дитину, яку доручила почесному й ревному служителеві церкви, панові канонікові***, щоб він виховав дитя в християнському дусі. І, поза всяким сумнівом, достойний абат не взяв би на себе такого важкого обов'язку, якби не знав, що мати заслуговує цілковитої його поваги.

— Я також у цьому нітрохи не сумніваюся, — відповіла дівчина.

Останні слова імператриці особливо обурили Консуело, але вона втішалася хоч тим, що канонік заслужив схвалення, а не осуду за всиновлення дитини, — вчинок, до якого вона сама його спонукала.

«Ось як пишеться історія і як усе доходить до королів! — сказала вона собі, коли імператриця з величним виглядом вийшла з вітальні, злегка кивнувши їй головою на прощання. — Що ж, — утішала вона себе, — навіть у найгіршому є щось гарне, а омани людей часом дають гарні результати. У каноніка не віднімуть його прекрасної бенефіції, не позбавлять Анджелу її доброго каноніка, Корилла виправиться, позаяк за цю справу береться імператриця, — а я все-таки не стала на коліна перед жінкою, що зовсім не краща за мене!»

— Ну що? — закричав придушеним голосом Порпора, який чекав її в галереї, тремтячи від холоду й у хвилюванні нервово потираючи руки. — Сподіваюся, ми перемогли?

— Навпаки, дорогий учителю, ми з вами зазнали поразки, — відповіла Консуело.

— Із яким спокоєм ти це говориш, чорт тебе забери!

— Тут не потрібно так говорити, маестро. Чорт не в милості при дворі! Коли переступимо поріг останніх дверей палацу, я все розповім вам.

— Ну що? — нетерпляче запитав Порпора, коли вони були вже на валу.

— Пам'ятаєте, як ми з вами висловилися щодо великого міністра Кауніца, вийшовши від маркграфині?

— Ми тоді вирішили, що це стара плетуха. І що ж? Він вам нашкодив?

— Поза всяким сумнівом. А тепер, скажу я вам, її величність імператриця австрійська й королева угорська — така ж плетуха.

Розділ 92

Консуело розповіла Порпорі тільки те, що йому належало знати, не розводячись про причини, що накликали на нашу героїню немилість Марії-Терезії. Інше засмутило б маестро, стурбувало б і, мабуть, озброїло б проти Гайдна, нічого при цьому не виправивши. Не хотіла Консуело також говорити й своєму юному другові про те, про що змовчала перед Порпорою. Вона не без підстави знехтувала ті невизначені обвинувачення, які, видно, були передані імператриці двома-трьома недоброзичливцями, але аж ніяк не одержали в суспільстві ніякого відгуку. Корнеру ж Консуело визнала за потрібне все розповісти. Він подивився на справу так само, як вона, і, щоб злі язики не могли підхопити ці зерна наклепу, вжив дуже розумних і великодушних заходів: посланник умовив Порпору переїхати разом із Консуело до його палацу, а Гайдна влаштував на службу до посольства одним із секретарів. У такий спосіб старий маестро позбувався нестатку, Йосиф продовжував робити йому деякі особисті послуги, що давало йому можливість

часто бачитись із учителем і брати в нього уроки, а Консуело була захищена від злісних обвинувачень.

Незважаючи на ці обережності, не Консуело, а Кориллу було запрошено на імператорську сцену. Консуело не зуміла сподобатися Марії-Терезії. Велика королева, бавлячись закулісними інтригами, про які їй із недомовками та милою дотепністю розповідали Кауніц і Метастазіо, в той же час бажала відігравати роль уособленого вінценосного провидіння для своїх акторів, а ті розігрували перед нею розкаюваних грішників і демонів, навернених на шлях істини. Само собою зрозуміло, що в числі цих лицемірів, які одержували за своє удаване благочестя маленьку допомогу та дрібні подачки, не було ні Кафаріелло, ні Фарінеллі, ні пані Тезі, ні пані Ґассе, коротше кажучи — нікого з тих великих віртуозів, які по черзі відвідували Відень і яким багато чого прощалося за їхній талант і популярність. Другорядних же ролей зазвичай домагались особи, які вирішили потурати святенницьким і спасенним примхам імператриці. І її величність, що вносила в усе дух політичної інтриги, піднімала дипломатичну метушню із приводу шлюбу або повернення на стезю доброчесності кого-небудь із своїх комедіантів. Читаючи «Мемуари» Фавара[259] (цей цікавий роман дійсно розігрався за лаштунками), ми бачимо, наскільки важко було йому виконувати доручення відносно доставляння до Відня актрис та оперних співачок. Їх хотіли запопасти за дешевою ціною й вимагали до того ж, аби вони були цнотливі, як весталки. Здається, цей хитромудрий придворний постачальник, після ретельних пошуків, так-таки й не зміг знайти у Парижі жодної підходящої особи; що робить більше честі відвертості, ніж доброчесності наших «оперних дівиць», як їх тоді називали.

Отже, Марії-Терезії хотілося, щоб розваги в її імперії носили повчальний характер, гідний її доброчесної величі. Монархи завжди грають роль, а великі монархи, можливо, більше за всіх інших. Порпора завжди це стверджував, і він не помилявся. Велика імператриця, затята католичка, зразкова мати, без усякої відрази розмовляла з повією, наставляла її, викликала на надзвичайні зізнання, і все це заради того, щоб привести розкаювану Магдалину до стіп Спасителя. Особиста скринька її величності — посередниця між гріхом і каяттям — була в руках імператриці вірним і чудодійним засобом для спасіння багатьох заблуканих душ. І Корилла, яка з плачем, упала до її ніг, якщо не фактично (я сумніваюся, щоб вона могла переломити свою неприборкану натуру для такої комедії), то через посередництво пана Кауніца, що ручався за цю новоспечену чесноту, мала неминуче узяти гору над такою рішучою, гордою й мужньою дівчиною, як непорочна Консуело. Марія-Терезія цінувала у своїх театральних улюбленицях лише ту чесноту, творцем якої вважала лише себе. Чеснота ж, яку дівиці зберегли самі, мало її цікавила. Імператриця не вірила їм, хоча її власна висока моральність й мала будити в ній таку віру. Нарешті, манера Консуело тримати себе зачепила її: імператриця вважала її вільнодумкою і резонеркою. Zingarella виявила занадто багато самовпевненості й зарозумілості, претендуючи на повагу й визнання її моральності без допомоги її величності. Коли пан фон Кауніц, що удавав зовсім безстороннього, але в той же час шкодив Консуело на користь Корилли, запитав її величність, чи зволила вона задовольнити прохання «цієї дівчинки», Марія-Терезія відповіла: «Мені не сподобались її переконання. Більше не говоріть мені про неї». І цим усе було сказано. Голос, обличчя, саме ім'я Порпоріни були зовсім забуті.

Із першого ж слова Порпора ясно зрозумів причину немилості, в яку впав. Консуело була змушена йому сказати, що імператриця вважає неможливим її вступ на імператорську сцену через те, що вона незаміжня.

— А Корилла? — вигукнув Порпора, довідавшись про її прийняття на сцену. — Хіба імператриця вже встигла видати її заміж?

— Наскільки я могла зрозуміти або здогадатися зі слів її величності, Корилла вважається тут удовою.

— О так, звичайно, тричі вдова! Десять разів! Сто разів удова! — вигукнув Порпора з гірким сміхом. — Але що скажуть, коли довідаються правду й будуть свідками нових незліченних випадків її вдівства? А дитина, яку, як я чув, вона залишила під Віднем в одного каноніка? Вона хотіла приписати дитину графові Дзустіньяні, а той порадив їй доручити його батьківським ласкам Андзолето! Ну й потішиться вона зі своїми приятелями, розповідаючи їм про це із властивим їй цинізмом, і нарегочеться в тиші своєї спальні з того, як спритно обдурила імператрицю!

— А якщо імператриця дізнається правду?

— Імператриця не дізнається. Монархи, здається мені, оточені вухами, які слугують ніби переддвер'ям до їхніх власних вух. Багато чого не доходить до імператорського слуху, до цього святилища проникає лише те, що ці стражі побажають пропустити. До того ж, — додав Порпора, — у Корилли завжди залишиться в запасі покаяння, а панові Кауніцу буде доручено стежити за виконанням накладеної на неї покути.

Бідолашний маестро виливав свою жовч у цих уїдливих жартах, але був глибоко засмучений. Він втрачав надію на постановку своєї нової опери, тим більше що лібрето до неї писав не Метастазіо, а монополія придворної поезії належала саме йому. Порпора, видно, здогадувався, що Консуело не виявила достатньої спритності, не зуміла заслужити милості імператриці, і не міг стриматись, аби не висловити їй із цього приводу своє невдоволення. На довершення нещастя, помітивши один раз, як захоплюється й пишається Порпора швидкими успіхами, досягнутими під його керівництвом Йосифом Гайдном, венеціанський посланник мав необережність відкрити маестро правду щодо юнака й показати перші майстерні спроби музичної творчості його учня, що починали ходити по руках і звернули вже на себе увагу шанувальників музики. Маестро розкричався, що його обдурили, і розлютувався. На щастя, він не обвинуватив Консуело в співучасті в цій хитрості, а пан Корнер, бачачи, яку він викликав бурю, поспішив спритною неправдою покласти край усякій підозрі щодо цього. Але він не міг перешкодити вигнанню Йосифа на кілька днів із кімнати вчителя, і знадобився весь вплив Корнера, зумовлений його протегуванням старому й зробленими послугами, щоб маестро змилостивився над юнаком. Одначе Порпора довго не міг забути обману і, кажуть, знаходив задоволення в тому, що змушував Йосифа оплачувати уроки принизливою лакейською службою, у цьому разі зовсім непотрібною, позаяк до його послуг були посольські лакеї. Гайдн, одначе, не засмучувався й лагідністю, терпінням і відданістю зрештою обеззброїв свого суворого вчителя; завжди старанний і уважний на уроках, Йосиф дістав од нього все, що хотів і міг сприйняти, до того ж і Консуело постійно підбадьорювала й наставляла юнака.

Але геній Гайдна змушував його мріяти про інші музичні шляхи, ніж ті, якими йшли його попередники композитори; майбутній творець симфонічної музики повіряв Консуело свої мрії про інструментальні ансамблі величезних масштабів. Ці масштаби, що здаються нам тепер такими природними, нескладними і скромними, сто років тому могли вважатись утопією безумців або ж початком нової ери, провіщеної генієм. Йосиф іще сумнівався в собі й не без страху потихеньку розкривав Консуело свої честолюбні задуми, що мучили його. Спершу вони трохи лякали Консуело. Дотепер інструментування відігравало другорядну роль і, відділене від людського голосу, відзначалося простотою прийомів. Однак у її юного побратима було стільки спокою, стільки наполегливої м'якості, в усій його поведінці, в усіх переконаннях відчувалася така справжня скромність і таке неупереджене, сумлінне прагнення істини, що Консуело не могла вважати його самовпевненим, вона повірила в його правоту і вирішила підтримувати його починання. Саме в ту пору Гайдн написав серенаду для трьох інструментів і вирішив зіграти її разом із двома своїми друзями під вікнами шанувальників музики, бажаючи зацікавити їх своїми творами. Почав він із Порпори, який, не знаючи ні імені автора, ні виконавців, підійшов до вікна, із задоволенням слухав і голосно аплодував. Цього разу утаємничений посланник, який також слухав серенаду, виявився обережнішим і не видав молодого композитора. Порпора не бажав, щоб особи, що брали в нього уроки співу, відволікалися чимось іншим.

Приблизно в цей же час Порпора одержав листа від свого учня, чудового контральтиста Уберто, на прізвисько Порпоріно, що перебував на службі у Фрідріха Великого. Цей знаменитий співак не був, як інші учні маестро, надмірно осліплений власним успіхом і не забув, чим завдячує своєму вчителеві. Порпоріно ніколи не прагнув змінити те, що набув у нього, — манеру співати звучно й вільно, без фіоритур, дотримуючись розумних традицій, — і це незмінно забезпечувало йому успіх. Особливо добре вдавалися йому адажіо. Порпора почував до свого колишнього учня прихильність, що йому з трудом удавалося приховувати перед фанатичними шанувальниками Фарінеллі й Кафаріелло. Маестро погоджувався, що мистецтво, блиск і гнучкість виконання цих талановитих віртуозів викликають великий ефект і відразу збуджують неабиякий захват у публіки, яка обожнює всякі хитромудрі вигадки. Але потихеньку він говорив, що його Порпоріно нізащо не потуратиме поганим смакам і хоча співає завжди в одній і тій же манері, його ніколи не набридне слухати. І, очевидно, у Пруссії спів Порпоріно дійсно не набрид, тому що він сяяв там протягом усієї своєї музичної кар'єри й помер у похилому віці, проживши в цій країні понад сорок років.

У своєму листі Уберто повідомляв, що музику Порпори дуже цінують у Берліні, і якби вчитель захотів приїхати до нього, він упевнений, що доможеться постановки його нових опер. Він гаряче переконував Порпору покинути Відень, де артисти приречені бути жертвами постійних інтриг із боку різних партій; у той же час він просив «завербувати» для прусського двору видатну співачку, що змогла б разом з ним виконувати опери маестро. Порпоріно з великою похвалою відгукувався про освічений смак свого короля й про почесне протегування, яке той робить музикантам. «Якщо цей план Вам посміхається, — писав він наприкінці листа, — скоріше відповідайте мені й повідомте свої умови. Ручаюся, що через три місяці я доставлю Вам службу, що дасть Вам нарешті спокійне існування. Що стосується слави, дорогий учителю, то досить вам буде написати, а нам проспівати написане Вами так, щоб Вас оцінили, і, сподіваюся, слух про це дійде до Дрездена».

Остання фраза змусила Порпору нашорошити вуха, як старого бойового коня: то був натяк на успіх Ґассе і його співаків при саксонському дворі. Думка домогтися такої ж слави, як у його суперника на півночі Німеччини, посміхалася маестро, до того ж у цю хвилину він відчував пекучу злість до Відня, віденців і їхнього двору, — тому без усяких вагань він відповів Порпоріно, уповноважуючи його клопотати за нього в Берліні. Він повідомив йому свої умови, намагаючись бути якомога скромнішим, аби не зазнати невдачі. Про Порпоріну маестро відгукнувся в листі з найбільшою похвалою й підкреслив, що вона не тільки за іменем, але й за освітою, і за талантом, і за серцем може вважатися істинною сестрою Порпоріно. Ангажемент їй він просив улаштувати на найкращих умовах. Усе було зроблено без відома Консуело, — вона довідалася про це вже після того, як маестро відправив листа.

Бідолашна дівчина страшенно злякалася самого слова «Пруссія», а ім'я великого Фрідріха примусило здригнутися. Із часу пригоди з дезертиром Консуело уявляла собі цього настільки прославленого монарха не інакше як в образі людожера й вампіра. Порпора дуже сварив її: вона виявила, на його думку, занадто мало радості, довідавшись про можливість нового ангажементу, а оскільки Консуело не могла розповісти про лихі пригоди Карла і про подвиги пана Мейєра, то, опустивши голову, дозволила вчителеві картати її.

Одначе, подумавши, вона знайшла в новому проекті деяке полегшення: завдяки йому відкладалось її повернення на сцену, тому що справа могла ще провалитися, та й Порпоріно було потрібно принаймні три місяці на влаштування її. Доти вона могла мріяти про любов графа Альберта і знайти в собі тверду рішучість відповісти на неї, могла чесно й щиро виконати взяте на себе зобов'язання — обміркувати ретельно й без примусу, чи хоче вона виходити за нього заміж, чи вважає шлюб із ним неможливим.

Консуело вирішила, перш ніж повідомляти що-небудь володарям замку Велетнів, дочекатися відповіді графа Християна на свій перший лист. Але відповіді все не було, і Консуело почала вже думати, що старий Рудольштадт поставив хрест на цьому нерівному шлюбі й зумів умовити Альберта відмовитися від нього, як раптом Келлер передав їй нишком короткий листик такого змісту:

«Ви обіцяли мені писати й зробили це побічно, повідомивши мого батька про своє скрутне становище. Бачу, що над Вами тяжіє ярмо, але я вважав би злочинним для себе визволити Вас із нього; очевидно, добрий мій батько боїться для мене наслідків Вашого підкорення Порпорі. Але позаяк Ви пишете моєму батькові, з яким жалем і жахом ставитеся до примусу прийняти те або інше рішення, — я нічого тепер не боюся: це доводить, що Вам нелегко виголосити вирок, який прирік би мене на вічний розпач. Ні, Ви не зрадите свого слова й спробуєте полюбити мене! Чи не однаково мені, де Ви й чим зайняті, яке становище створять Вам у суспільстві слава або забобони, як довго і з огляду на які перешкоди я буду вдалині від Вас, якщо в серці моєму живе надія й Ви дозволяєте мені сподіватися! Щоправда, я дуже страждаю, але я в змозі ще більше страждати, не занепадаючи духом, поки Ви не погасили в мені іскри надії.

Я чекаю, я вмію чекати! Не бійтеся налякати мене, забарившись із відповіддю. Не пишіть мені під впливом страху або жалості — я не хочу ніякої полегкості. Зважте мою долю у своєму серці й мою душу у своїй душі, а коли настане час і Ви будете впевнені в собі, — чи то в келії черниці, чи то на підмостках театру, — звеліть мені ніколи більше не турбувати Вас або з'явитися до Вас… і, в залежності від Вашої волі, я буду біля Ваших ніг або замовкну назавжди.

Альберт».

— О мій благородний Альберте! — вигукнула Консуело, цілуючи листа. — Я відчуваю, що люблю тебе! Та й неможливо було б не любити! І без вагань зізнаюся тобі в цьому. Своєю обіцянкою я винагороджу постійність і самовідданість твоєї любові.

Вона відразу заходилася писати, але, почувши голос Порпори, поспішно сховала на грудях і листа Альберта й почату йому відповідь. Протягом усього дня вона не змогла вибрати жодної вільної хвилини, жодного затишного куточка. Здавалося, хитрий старий здогадався про її бажання залишитися наодинці й задався метою перешкодити їй. Коли настала ніч, Консуело трохи заспокоїлася й зрозуміла, що таке важливе рішення вимагало більш тривалої перевірки її власних почуттів. Не слід було подавати Альбертові надії, що могла й не здійснитися. Сотню разів перечитала вона листа молодого графа й побачила, що він однаково боїться як гіркої відмови, так і занадто поспішної обіцянки. Консуело вирішила обміркувати відповідь протягом декількох днів. Здавалося, сам Альберт цього вимагав.

Життя Консуело в той час у посольстві минало дуже спокійно й розмірено. Щоб не давати приводу злісним наклепам, Корнер із властивою йому делікатністю ніколи не з'являвсь у відведеному їй приміщенні й ніколи не запрошував її, навіть разом із Порпорою, до себе. Зустрічався він із нею тільки у Вільгельміни, де Консуело охоче співала в інтимному колі й де посланник міг розмовляти з нею, не компрометуючи її. Йосиф також був прийнятий у салоні Вільгельміни як музикант. Кафаріелло бував там часто, граф Ґодіц іноді, а абат Метастазіо зрідка. Всі троє дуже жалкували про невдачу Консуело, але жоден не мав ні мужності, ні наполегливості, щоб заступитися за неї. Порпора обурювався й ледве приховував це. Консуело намагалася зм'якшити його й переконати ставитися поблажливо до людей із усіма їхніми вадами та слабостями. Вона спонукала його працювати, і завдяки їй у душі маестро час від часу мерехтіли проблиски надії й ентузіазму. Вона підтримувала в ньому роздратування тільки проти світського товариства, бо тоді він не возив її туди співати. Радіючи, що про неї забули великі світу цього, що викликали в ній жах і відразу, вона серйозно займалася, поринала в солодкі мрії та доглядала за своїм старим учителем, щодня кажучи собі: якщо природа не створила її для життя тихого та врівноваженого, то ще менше — для хвилювань, породжуваних марнославством, і для діяльності, заснованої на честолюбстві. Щоправда, вона мріяла раніше й тепер продовжувала мріяти про життя більш кипуче, про радості любові більш палкі, про ширші розумові інтереси. Але світ мистецтва, що вимальовувався в її уяві таким чистим, таким відкритим і

благородним, виявився до того огидним, що вона віддала перевагу життю безвісному й замкнутому, теплим дружнім відносинам і роботі на самоті.

Консуело не доводилося знову обмірковувати пропозицію Рудольштадтів. Їхня великодушність, незламна, піднесена любов сина, поблажлива ніжність батька не викликали в неї ніяких сумнівів. Їй не потрібно було звертатися ні до свого розуму, ні до совісті — вони промовляли на користь Альберта. Цього разу без усяких зусиль вона запанувала над спогадами про Андзолето. Перемога над любов'ю дає сили для перемоги над усіма іншими пристрастями, і Консуело не боялася більше спокуси, віднині їй не були небезпечними ніякі чари. І все-таки пристрасть до Альберта не розпалювалася в її душі з достатнім запалом. Вона знову й знову зверталася до свого серця, в глибині якого в таємничому спокої жило очікування повної любові. Сидячи біля вікна, простодушна дівчина часто дивилася на молодих людей, які проходили повз неї, — зухвалих студентів, шляхетних вельмож, меланхолійних артистів, гордих дворян — і всіх піддавала наївному й по дитячому серйозному розбору. «Подивимося, — говорила вона собі, — наскільки норовливе й легковажне моє серце. Чи здатна я закохатися раптом, безумно й нестримно, з першого погляду, як багато хто з моїх шкільних подруг, які хвастали цим або каялися в моїй присутності? Невже правда, що любов — чарівна блискавка, що вражає нашу істоту, грубо відриває нас від спокійних прихильностей і порушує наше мирне невідання? Чи здатний погляд хоч одного із цих чоловіків, які іноді підводять свої погляди до мого вікна, схвилювати й зачарувати мене? От хоча б оцей рослий чоловік із гордовитою ходою, невже він шляхетніший і красивіший за Альберта? А той, інший, з пишною шевелюрою, у вишуканому костюмі, хіба заслоняє він образ мого нареченого? Нарешті, хотіла б я опинитися на місці он тієї вирядженої дами, що їде у своїй колясці разом із гордовитим паном, який тримає її віяло й подає їй рукавички? Хіба це все змушує мене тремтіти, червоніти, мріяти? Ні!.. Правда ж, ні! Говори, моє серце, висловися, — звертаюся до тебе й даю тобі волю. Та ба! Я зовсім не знаю тебе. Від хвилини народження в мене було так мало часу зайнятися тобою. Я ні в чому не обмежувала тебе. Я віддавала своє життя під твою владу, не розбираючи, наскільки розсудливі твої пориви. Тебе розбили, моє бідолашне серце, а тепер, коли розум здобув перемогу над тобою, ти не смієш жити, ти не вмієш відповісти. Говори ж, прокинься й вибирай! Ах, ти все залишаєшся спокійним і нічого не хочеш із того, що тобі пропонують? — Ні, нічого! — Тобі більше не потрібний Андзолето? — Ні, не потрібний! — Тоді, виходить, ти закликаєш Альберта? Мені здається, ти говориш «так»»! І Консуело щодня відходила од вікна, бадьоро посміхаючись, із лагідним і м'яким блиском в очах.

Через місяць, почуваючи себе зовсім спокійною, вона відповіла Альбертові не поспішаючи і перевіряючи себе ледве не на кожній літері, яку виводило її перо:

«Я не люблю нікого, крім Вас, і майже впевнена, що Вас люблю. Дайте мені помріяти про можливість нашого шлюбу. Мрійте й Ви про нього. Знайдімо разом спосіб, не засмучуючи ні Вашого батька, ні мого вчителя, стати щасливими, не стаючи егоїстами».

До цієї записки вона приєднала коротенький лист графові Християнові, де розповіла йому, яке веде спокійне життя, і повідомляла про перепочинок, що

створився внаслідок нових планів Порпори. Вона просила старого графа знайти спосіб обеззброїти маестро й повідомити її про це через місяць. Таким чином, до з'ясування справи, затіяної в Берліні, їй залишався ще цілий місяць, аби підготувати Порпору.

Консуело, запечатавши обидва листи, поклала їх на стіл і заснула. Чудесний спокій спустився на її душу, давно вона не спала таким міцним, безтурботним сном. Прокинулася вона пізно й поспішила встати, щоб побачитися з Келлером, який обіцяв прийти о восьмій годині за листом. А була вже дев'ята. Консуело заходилася поспішно одягатися й раптом із жахом побачила, що листа на тому місці, куди вона його поклала, немає. Усюди шукала вона його й не знаходила; зрештою вийшла подивитися, чи не чекає її Келлер у передпокої, але ні Келлера, ні Йосифа там не було. Повертаючись до себе, щоб знову взятися за пошуки листа, вона побачила Порпору, що суворо дивився на неї.

— Що ти шукаєш? — запитав він.

— Я загубила ноти.

— Ти брешеш: ти шукаєш листа.

— Маестро…

— Замовкни, Консуело! Ти ще не вмієш брехати, не вчися цього.

— Маестро, що ти зробив з листом?

— Я передав його Келлеру.

— А чому?.. Чому ти його передав Келлеру?

— Та тому, що він за ним прийшов, як ти йому наказала вчора. Не вмієш ти прикидатися, Консуело, чи в мене тонший слух, аніж ти гадаєш.

— Скажи зрештою, що ти зробив із моїм листом? — рішучим тоном запитала Консуело.

— Я ж тобі сказав. Чому ти мене ще про це запитуєш? Я вважаю дуже непристойним, що молода й порядна дівчина, якою, я припускаю, ти розраховуєш залишатися й надалі, таємно передає листа своєму перукареві. А щоб ця людина не могла погано подумати про тебе, я зі спокійним виглядом віддав йому листа, доручивши від твого імені його відправити. Принаймні він не подумає, що ти приховуєш од свого названого батька якусь злочинну таємницю.

— Твоя правда, маестро, ти добре зробив… Пробач мені!

— Пробачаю. Не будемо більше про це говорити.

— І… ти прочитав мого листа? — додала Консуело ласкаво й боязко.

— За кого ти мене вважаєш? — грізно вигукнув Порпора.

— Пробач мені за все, — мовила Консуело, стаючи перед ним на коліна й пориваючись узяти його руку, — дозволь розкрити тобі мою душу…

— Ні слова більше!.. — скрикнув маестро, відштовхуючи її, і пройшов до себе в кімнату, із шумом зачинивши за собою двері.

Консуело сподівалася, що після цього гнівного спалаху їй удасться його заспокоїти й рішуче порозумітися з ним. Вона почувала себе не в змозі висловитися до кінця й домогтися сприятливого результату, але Порпора відмовився від усяких пояснень, і його суворість була непохитною і твердою. В іншому ж він ставився до неї як і раніше приязно і з цього дня став навіть мовби веселіший і добріший душею. Консуело побачила в цьому гарну ознаку й зі сподіванням чекала відповіді із замку Велетнів.

Порпора не збрехав: він спалив листи Консуело, не прочитавши їх, але зберіг конверт і вклав у нього свій лист до Християна. Він думав цим сміливим учинком урятувати свою учениці й позбавити старого Рудольштадта жертви, що перевищує його сили. Він уважав, що виконав стосовно нього обов'язок вірного друга, а стосовно Консуело — обов'язок енергійного й розумного батька. Маестро не передбачав, що міг завдати смертельного удару графові Альбертові. Ледь знаючи його, він думав, що Консуело все перебільшує й молодик не так уже закоханий і не такий хворий, як вона уявляла. Зрештою, як усі старі, він вважав, що любов не вічна, а горе нікого не вбиває.

Розділ 93

Чекаючи відповіді, якій не судилося прийти, позаяк Порпора спалив її листи, Консуело продовжувала вести спокійний, працелюбний спосіб життя. Її поява в домі Вільгельміни привабила туди кілька видатних осіб, і їй робило велику приємність із ними зустрічатись. У числі їх був барон Тренк, що викликав у неї щиру прихильність. Він був настільки скромний, що при першій зустрічі поставився до неї не як до давньої знайомої, а після того, як вона проспівала, просив відрекомендувати його їй як шанувальника, глибоко зворушеного її співом. Коли Консуело побачила красивого, великодушного молодика, що врятував її так мужньо від пана Мейєра та його зграї, першим її бажанням було простягнути йому руку. Барон, який не бажав, аби вона з почуття вдячності до нього вчинила необережно, поспішив шанобливо підтримати Консуело, мовби для того, щоб провести її на місце, і тут на знак вдячності злегка потис їй руку. Потім вона довідалася від Йосифа, у якого барон Тренк брав уроки музики, що він завжди з інтересом запитував і з захватом говорив про неї, але через надзвичайну делікатність ніколи не запитував, чим викликане було її перевдягання, чому почали вони таку сповнену пригод подорож, які були їхні стосунки одне з одним під час цих мандрів і зараз.

— Не знаю, що він про це думає, — додав Йосиф, — але, запевняю тебе, ні про одну жінку він не говорить із більшою шанобливістю й повагою, як про тебе.

— У такому разі, друже, я дозволяю тобі, якщо хочеш, розповісти йому всю нашу історію, а так само й мою, не називаючи, однак, прізвища Рудольштадт. Мені потрібна безумовна довіра й повага людини, якій ми завдячую життям і яка так шляхетно в усіх відношеннях поводилася зі мною.

Через кілька тижнів, заледве встигнувши виконати свою місію у Відні, пан фон Тренк був раптово відкликаний Фрідріхом і одного разу вранці з'явився до посольства, щоб нашвидку попрощатися з паном Корнером. Консуело, спускаючись сходами, зустрілася з ним у галереї. Позаяк вони були самі, він підійшов до неї, взяв її руку й ніжно поцілував.

— Дозвольте мені, — сказав він, — уперше і, може, востаннє висловити вам почуття, що переповнюють моє серце. Мені не потрібно було чути від Беппо вашої історії, щоб перейнятися повагою до вас. Є особи, в яких не помиляєшся і з першого ж погляду вгадуєш великий розумі велике серце. Якби я знав тоді, у Пассау, що наш милий Йосиф такий безтурботний, я захистив би вас од легковажних намірів графа Ґодіца. Я їх передбачав і з усієї сили старався переконати його, що він мітить мимо цілі й тільки поставить себе в смішне становище. Втім, добряга Ґодіц сам розповів мені, як ви над ним посміялися; він нескінченно вдячний вам за те, що ви зберегли все в таємниці. Я ж ніколи не забуду про романтичну пригоду, що дала мені щастя зустріти вас, і якби мені довелося навіть заплатити за це своїм статком і своєю майбутністю, я все-таки буду вважати той день одним із кращих у своєму житті.

— Невже ви гадаєте, пане бароне, що ця пригода може мати якісь наслідки?

— Сподіваюся, що ні, але при прусському дворі все можливо.

— Ви вселяєте мені великий страх до Пруссії, а тим часом, знаєте, пане бароне, можливо, що в недалекому майбутньому ми з вами там зустрінемось. Ідуть переговори про запрошення мене до Берліна.

— Справді? — вигукнув Тренк, і лице його раптом просяяло. — Ну, дай боже, щоб це здійснилось. У Берліні я зможу бути вам корисним, і ви маєте розраховувати на мене як на брата. Так, я люблю вас як брат, Консуело! І, якби був я вільний, я, можливо, не зміг би побороти в собі почуття більш палкого… Але ви також не вільні, і узи священні, вічні… не дозволяють мені заздрити щасливцеві, що домагається вашої руки. Хоч хто б він був, пані, знайте — він знайде в мені друга, якщо побажає, і захисника проти забобонів суспільства. На жаль! І переді мною, Консуело, стоїть жахлива перешкода, що відокремлює предмет моєї любові від мене. Але той, хто любить вас, — чоловік, і він може зруйнувати цю перешкоду, у той час як кохана мною жінка — вона вища за мене становищем — не має ні влади, ні права, ні сили, ні волі допомогти мені в руйнуванні цієї перешкоди.

— Виходить, я нічого не зможу зробити ні для неї, ні для вас? — сказала Консуело. — Уперше шкодую про безсилля свого скромного становища.

— Хто знає! — з жаром вигукнув барон. — Можливо, ви будете в змозі зробити більше, ніж думаєте, якщо не для нашого союзу, то хоча б для полегшення тягаря нашої розлуки. Чи вистачить, однак, у вас мужності зневажити деякою небезпекою заради нас?

— О! Я зроблю це з радістю! Адже й ви наражали на небезпеку своє життя, щоб урятувати мене!

— Прекрасно! Я буду на вас розраховувати! Не забувайте своєї обіцянки, Консуело! Можливо, я раптово нагадаю вам про неї…

— Хоч у яку б хвилину мого життя це трапилося, я ніколи не забуду своєї обіцянки, — відповіла вона, простягаючи йому руку.

— Тоді дайте мені в заставу яку-небудь малоцінну штучку, яку я міг би вам послати у разі потреби, бо мене очікує серйозна боротьба, — я це відчуваю, і обставини можуть так скластися, що мій підпис і навіть печать здатні будуть скомпрометувати і її й вас.

— Хочете взяти ноти, які я саме несу одній людині за дорученням мого вчителя? Їй я дістану інші, а на цих зроблю позначку, щоб визнати їх, коли знадобиться.

— Чому б і ні? Ноти дійсно можна швидше за все послати, не збуджуючи підозр. І на випадок, якщо доведеться скористатися ними кілька разів, я розірву їх на окремі аркуші. А ви на кожному з них зробіть значок.

Консуело, притулившись до поручнів сходів, написала на кожному аркуші ім'я Бертоні. Барон згорнув їх у рурку й поніс, заприсягнувшись нашій героїні у вічній дружбі.

Саме в ту пору пані Тезі занедужала, і це загрожувало припиненням спектаклів на імператорській сцені, тому що вона виконувала головні ролі. У крайньому разі її могла замінити Корилла. Вона мала чималий успіх і при дворі й у місті, її краса й зухвале кокетство баламутили голови добродушним німецьким вельможам, і ніхто не думав висувати великі вимоги до її трохи хрипкого голосу й дещо істеричної гри. Усе здавалося чудовим у такої красуні — її білосніжні плечі мовби виводили чудесні рулади, її круглі звабливі руки співали завжди вірно, її чудові пози долали найсміливіші пасажі. Незважаючи на музичний пуризм, яким тут так хвасталися, багато хто, як і у Венеції, підпадав під зачарування млосних очей, і пані Корилла у своєму будуарі заморочила не одну міцну голову, готуючи захоплених шанувальників для своїх майбутніх виступів.

Отже, вона сміливо взялася тимчасово замінити пані Тезі, але утруднення полягало в тому, що треба було знайти заступницю для неї самої. Про слабкий голос пані Гольцбауер нічого було й думати. Доводилося випустити на сцену Консуело або задовольнятися ким завгодно. Порпора докладав диявольських зусиль. Метастазіо, страшенно невдоволений ломбардською вимовою Корилли та обурений тим, що вона, всупереч змісту й дії опери, всіма силами намагалася затьмарити інших виконавців, не приховував свого збайдуження до неї й симпатії до сумлінної та розумної Порпоріни. Кафаріелло, що упадав коло пані Тезі (який від усієї душі ненавидів Кориллу за те, що та насмілилася змагатися з нею за «ефектні виходи» і

першість краси), сміливо висловився за запрошення Консуело. А Гольцбауер, який ревно оберігав честь свого театру, але в той же час боявся впливу, що його зуміє набути Порпора, потрапивши хоча б однією ногою за лаштунки, просто втрачав голову. Скромне поводження Консуело привернуло до неї стільки прихильників, що важко було вже довше вводити в оману імператрицю. Завдяки всьому цьому Консуело дістала запрошення. Їй, одначе, було запропоновано жалюгідні умови — у надії, що вона відмовиться. Порпора відразу на все погодився, як завжди не поцікавившись думкою своєї учениці. Одного прекрасного ранку Консуело довідалася, що її ангажовано на шість спектаклів. Не маючи можливості позбутися цього й не розуміючи в той же час, чому після півторамісячного очікування вона не має ніяких звісток від Рудольштадтів, Консуело на настійну вимогу Порпори змушена була вирушити на репетицію опери «Антігон»[260] Метастазіо (музика Ґассе).

Консуело вже пройшла свою роль із Порпорою. Звичайно, для маестро було мукою вивчати з нею твір суперника, найбільш невдячного з усіх учнів[261], ворога, якого він тепер особливо ненавидів. Але, не кажучи про те, що через усе це треба було пройти, щоб розкрити двері своїм власним творам, Порпора був занадто сумлінним викладачем, мав занадто чесну душу артиста, щоб не вкласти в цю роботу всього свого знання й ретельності. Консуело всіма силами допомагала йому, і це одночасно й захоплювало його й доводило до відчаю. Всупереч своєму бажанню, бідолашна дівчина була в захваті від Ґассе, і душа її відчувала більше піднесення від ніжних і пристрасних мелодій Sassone, ніж од величних і часом трохи холодних і сухих творів свого вчителя. Вона звикла, вивчаючи з ним інших композиторів, вільно віддаватися своєму захвату, і цього разу була змушена стримуватися, бачачи, яким смутним буває його обличчя і пригніченим дух після цих занять.

Коли Консуело вийшла на сцену репетирувати з Кафаріелло та Кориллою, вона була така схвильована, хоча й знала прекрасно свою партію, що їй коштувало великих зусиль приступити до сцени Ісмєни[262] з Беренікою, що починалася словами:

No, tutto, o Berenice,

Tu non apri il tuo cor…[263]

Корилла відповіла такою фразою:

…E ti par poco,

Quel che sai de'miei casi?[264]

На цьому місці Кориллу перервав голосний регіт Кафаріелло, і вона, повернувшись до нього з блискаючими від гніву очима, запитала:

— Що ви знаходите тут смішного?

— Ти так чудово це сказала, моя товста Береніко! — відповів, іще голосніше сміючись, Кафаріелло. — Важко було висловитися щиріше.

— Ці слова так забавляють вас? — запитав Гольцбауер, який був не проти передати Метастазіо, як сопраніст потішається над його віршами.

— Слова-то прекрасні, — сухо відповів Кафаріелло, який добре знав, з ким має справу, — але тут їх було сказано так до речі, що я не міг стриматися від сміху.

І він, надриваючись від реготу, повторив, звертаючись до Порпори:

…E ti par poco,

Quel che sai de tanti casi?[265]

Корилла розуміла, яка кревна образа міститься в натяках на її поводження; тремтячи з люті, ненависті й страху, вона ледве не кинулася на Консуело й готова була її скалічити, але в юної співачки був такий лагідний і спокійний вигляд, що вона не посміла цього зробити. До того ж слабке світло, що проникало на сцену, впало на обличчя її суперниці, й Корилла зупинилася, вражена якимись неясними спогадами й охоплена незрозумілим жахом. У Венеції вона ніколи не бачила Консуело ні поблизу, ні при денному світлі. Під час пологових мук вона ледве могла роздивитися риси циганчати Бертоні, яке метушилося навколо неї, та так і не зрозуміла, чому воно настільки зворушливо піклується про неї. Тепер вона намагалася пригадати все, що сталось, але їй це не вдавалось, і протягом усієї репетиції вона не могла позбутися неспокою та ніяковості. Досконалість, із якою Консуело провела свою партію, чимало сприяла кепському настрою Корилли, а присутність Порпори, її колишнього вчителя, що слухав її, як суворий суддя, мовчки й майже презирливо, перетворила для неї репетицію на справжнє катування. Пан Гольцбауер був не менш уражений, коли маестро заявив, що всі темпи неправильні, а вірити йому мимохіть доводилося, позаяк він був присутній на репетиціях, які проводив сам Ґассе під час першої постановки його опери в Дрездені. Поради маестро були настільки цінними, що Гольцбауеру довелось упокоритися й приховати досаду. Порпора провів таким чином усю репетицію, давав вказівки кожному і зробив зауваження навіть самому Кафаріелло, а той, бажаючи підняти авторитет Порпори перед іншими, прикинувся, начебто з повагою слухає його. Кафаріелло прагнув принизити в той день зухвалу суперницю пані Тезі й готовий був на все, навіть на те, щоб удати покірного та скромного учня.

Адже і в акторів, так само як у дипломатів, на сцені, так само як і в кабінеті монархів, найкращими й найбільш негарними вчинками рухають приховані, безмежно дріб'язкові й пусті причини.

Повернувшись після репетиції додому, Консуело застала Йосифа в радісному настрої, якого він, одначе, намагався не показувати. Коли їм удалося поговорити наодинці, вона довідалася, що старий канонік переїхав до Відня, і першою його думкою було викликати свого милого Беппо та пригостити його прекрасним сніданком, під час якого він не переставав із ніжністю розпитувати про дорогого його серцю Бертоні. Вони вже змовились, яким чином зав'язати знайомство з Порпорою, щоб мати можливість бачитися по-сімейному, чесно й відкрито. Наступного ж дня канонік відрекомендувався Порпорі як покровитель Йосифа Гайдна і затятий шанувальник самого маестро, що з'явився подякувати за уроки, які маестро зволив давати його юному другові. Консуело зробила вигляд, начебто зустрічає його вперше, а ввечері маестро з обома учнями вже по-дружньому обідав у його превелебності. Незважаючи на весь стоїцизм Порпори, — а в ті часи навіть найвидатніші музиканти не могли ним похвастатися, — він не міг не перейнятися симпатією до доброго каноніка, який пригощав таким прекрасним обідом і так високо цінував твори маестро. Після обіду зайнялися музикою. Потім вони стали бачитися майже щодня.

Це заспокійливо діяло на Консуело, яка починала вже хвилюватись із приводу тривалого мовчання Альберта. Канонік був людиною вдачі веселої, непорочним і в той же час вільнодумним, чудовим у багатьох відношеннях, справедливим і притому освіченим у різних галузях. Словом, це був прекрасний друг і надзвичайно милий співрозмовник. Його товариство пожвавлювало й підбадьорювало маестро, настрій останнього помітно поліпшився, а внаслідок цього й домашнє життя Консуело полегшало.

Одного разу, коли не було репетицій (за два дні до вистави «Антігона»), Порпора вирушив за місто з одним зі своїх колег, а канонік запропонував Йосифу й Консуело нагрянути всім разом до абатства, щоб застукати зненацька залишених там слуг і, звалившись до них як сніг на голову, самим переконатися, чи добре доглядає садівниця Анджелу і чи не обходиться садівник недбало з волкамерією. Молоді люди охоче погодилися. Екіпаж каноніка навантажили пиріжками й пляшками, бо не можна ж проїхати чотири милі, не нагулявши апетиту. Під'їжджаючи до садиби, зробили невеликий гак і, зупинивши екіпаж на деякій відстані від брами, пішли пішки, адже хотіли з'явитися зовсім несподівано.

Волкамерія почувалася прекрасно: вона перебувала в теплі, і коріння її освіжала волога. З настанням холодів вона перестала цвісти, але її красиве листя, нітрохи не зів'яле, м'яко спадало на оголений стовбур. Оранжерея утримувалася в цілковитому порядку, блакитні хризантеми, не боячись зими, здавалося, сміялися за скляними перегородками. І Анджела, пригорнувшись до грудей годувальниці, починала вже сміятися, коли з нею загравали. Канонік дуже розумно заборонив зловживати цим, тому що насильницький сміх розвиває в таких крихіток зовсім непотрібну нервозність.

Сиділи вони, невимушено балакаючи, у гарненькому будиночку садівника. Канонік, загорнувшись у хутряну душогрійку, грів ноги біля вогнища, де палало сухе коріння й соснові шишки. Йосиф грався із чарівними дітьми красивої садівниці, а Консуело, сидячи посеред кімнати з маленькою

Анджелою на руках, дивилася на неї зі змішаним почуттям ніжності й скорботи: їй здавалося, що ця дитина належить їй більше, ніж будь-кому, і таємнича доля зв'язує долю дитини з її власною. Раптом двері відчинилися, і перед нею, наче видіння, викликане її смутними мріями, постала Корилла.

Уперше після пологів Корилла відчула якщо не приплив материнської любові, то все-таки щось подібне до докорів сумління й нишком з'явилася провідати свою дитину. Вона знала, що канонік живе у Відні. Приїхавши слідом за ним через півгодини, Корилла не побачила біля брами слідів його екіпажа, тому що канонік зійшов раніше. Вона потай, нікого не зустрівши, пробралася садами до будиночка, де, за її відомостями, жила у своєї годувальниці Анджела; бо Корилла все-таки навела деякі довідки з цього приводу. Вона дуже потішалася над замішанням і християнською смиренністю каноніка, але була в повному невіданні щодо участі в цій пригоді Консуело, — тому вона з подивом, до якого додалися жах і сум'яття, побачила свою суперницю. Не знаючи й не сміючи здогадуватися, яке дитя та заколисує, вона ледве було не кинулася навтіки. Консуело, що інстинктивно пригорнула дитину до грудей, наче куріпка, що ховає пташеня під крило при наближенні шуліки, Консуело, артистка того ж театру, здатна наступного дня подати всім відому таємницю Корилли зовсім не в тому вигляді, в якому та сама її зображувала, нарешті — Консуело, що дивилася на неї з огидою, потрясла її своєю присутністю так, що Корилла, немов прикута, зупинилася посеред кімнати.

Одначе Корилла була занадто досвідченою акторкою, — вона швидко отямилася й заговорила. Її тактика полягала в тому, аби, ображаючи інших, самій уникнути приниження. І відразу, входячи в роль, вона нахабним, різким тоном звернулася до Консуело венеціанською говіркою:

— Чорт забирай! Бідолашна моя Zingarella! Що ж, цей будинок — притулок підкидьків, чи що? Ти з'явилася сюди, щоб узяти або залишити своє дитинча? Видно, у нас із тобою одне щастя, одна доля. Без сумніву, у наших дітей і батько один і той же, адже наші з тобою пригоди почались у Венеції одночасно. І я переконалася, журячись за тобою, що красень Андзолето втік од нас у минулому сезоні, перервавши свій ангажемент, зовсім не для того, щоб погнатися за тобою, як усі думали.

— Пані, — відповіла Консуело, бліда, але спокійна, — якби я мала нещастя бути в таких же близьких стосунках з Андзолето, як ви, і внаслідок цього мала б щастя стати матір'ю (тому що це завжди щастя для жінки, що вміє почувати), дитя моє не було б тут.

— А! Розумію! — вела далі та з похмурим вогнем в очах. — Його виховували на віллі Дзустіньяні. У тебе вистачило б розуму, у мене його, на жаль, не вистачило: ти запевнила б милого графа, що його честь вимагає визнання дитини. Але ти не мала нещастя, як запевняєш, бути коханкою Андзолето, а Дзустіньяні був настільки щасливий, що не залишив тобі доказів своєї любові. Кажуть, Йосиф Гайдн, учень твого вчителя, утішив тебе у всіх твоїх халепах, і, без сумніву, дитя, що ти заколисуєш…

— Ваше, пані! — вигукнув Йосиф, який прекрасно розумів тепер венеціанську говірку, стаючи між Консуело й Кориллою; один вигляд його змусив відступити нахабну жінку. — Вам це свідчить Йосиф Гайдн; до вашого відома, він був присутній, коли ви народжували цю дитину.

Обличчя Йосифа, який не зустрічався з нею від того злощасного дня, раптом воскресило в її пам'яті всі обставини, які вона марно силкувалася пригадати, і в циганчаті Бертоні вона побачила риси циганочки Консуело. У неї мимоволі вирвався вигук подиву, і з хвилину в душі її йшла боротьба між соромом і досадою. Але незабаром цинізм узяв своє, і з її вуст знову посипались образи.

— По правді сказати, діти мої, я вас не впізнала! — вигукнула вона неприємно єлейним тоном. — Обоє ви були дуже милі, коли я зустріла вас у розпалі ваших пригод, а переодягнена Консуело була дійсно гарним хлопчиком. Так, виходить, тут, у цьому святому будинку, провела вона благочестиво в товаристві товстого каноніка й молоденького Йосифа цілий рік, утікши з Венеції? Ну, Zingarella, не турбуйся, дитя моє! У кожної з нас своя таємниця, й імператриця, що бажає все знати, нічого не довідається ні про одну з нас!

— Припустимо навіть, Корилло, що в мене є таємниця, — холодно мовила Консуело, — але вона у ваших руках тільки із сьогоднішнього дня, а я володіла вашою в той день, коли протягом години говорила з імператрицею за три дні до підписання вами ангажементу.

— І ти погано говорила про мене? — закричала Корилла, червоніючи від злості.

— Якби я розповіла їй те, що знаю про вас, ви не були б запрошені, а позаяк ви одержали ангажемент, то, мабуть, я не захотіла скористатися з нагоди.

— Чому ж ти цього не зробила? Вже дуже ти дурна, мабуть! — вигукнула Корилла, щиросердно виявляючи всю свою розбещеність.

Консуело і Йосиф, перезирнувшись, не могли не всміхнутись одне одному. Усмішка Йосифа була сповнена презирства до Корилли, але ангельська усмішка Консуело ніби підносилася до неба.

— Так, пані, — відповіла вона, пригнічуючи Кориллу своєю лагідністю, — я саме така, як ви сказали, і вважаю це благом для себе.

— Не таке вже це благо, сердего, позаяк мене запрошено на сцену, а тебе ні! — заперечила спантеличена й трохи стривожена Корилла. — Мені говорили у Венеції, що в тебе не вистачає розуму й ти погано ведеш свої справи! Це єдино вірне з усього, що розповідав про тебе Андзолето. Але що поробиш! Не моя провина, що ти така… На твоєму місці я сказала б усе, що знала про Кориллу, а себе виставила б цнотливою, святою… Імператриця повірила б: її неважко переконати… і я витиснула б усіх своїх суперниць. Але ти нічого не сказала!.. Це дивно, і мені жаль тебе, ти не вмієш улаштовуватися.

Цього разу презирство взяло гору над обуренням. Консуело і Йосиф вибухнули сміхом, а Корилла, відчувши, що її суперниця не настільки безсила, втратила свою задерикувату уїдливість, якою озброїлася було спершу, безцеремонно присунула стілець до вогнища й зібралася продовжувати розмову, маючи намір вивідати сильні й слабкі сторони своїх супротивників. У цей момент вона опинилася віч-на-віч із каноніком, якого вона дотепер не бачила, тому що благочестивий батько, керуючись інстинктивною обережністю

духівника, зробив знак дебелій годувальниці і її двом дітям затулити його, поки він не розбереться в тому, що відбувається.

Розділ 94

Після брудного натяку на відносини Консуело й товстого каноніка поява останнього приголомшила Кориллу, ніби вона побачила голову Медузи. Але вона заспокоїлася, згадавши, що мовила венеціанською говіркою, і привіталася з каноніком по-німецькому з тією сумішшю ніяковості й нахабства, якими відзначаються погляд і обличчя жінки легкої поведінки. Канонік, зазвичай такий увічливий і люб'язний, тут, одначе, не тільки не підвівся, але навіть не відповів на її уклін. Корилла, яка розпитувала про нього у Відні, чула від усіх, що він надзвичайно добре вихований, великий цінитель музики, людина, не здатна педантично читати суворі настанови жінці, особливо співачці, і все збиралася побачитися з ним і пустити в хід свої чари, щоб перешкодити йому погано відгукуватися про неї. Але якщо в таких справах вона мала тямущість, якої бракувало Консуело, то разом з тим їй властиві були й безтурботність і безладність, породжені розбещеністю, лінню й навіть, хоча це може здатися тут недоречним, неохайністю. У грубих натур усі ці слабості чіпляються одна за іншу. Розніженість душі й тіла паралізує здійснення задуманого, й у Корилли, за природою своєю здатної на будь-яку підступність, рідко вистачало енергії довести інтригу до кінця. Вона відкладала з дня на день відвідування каноніка, і тепер, коли він виявився таким холодним і суворим, очевидно зніяковіла.

І ось, прагнучи сміливою витівкою поправити справу, вона звернулася до Консуело, що продовжувала тримати на руках Анджелу:

— Послухай, чому ти не даєш мені поцілувати мою дочку й покласти її до ніг пана каноніка, щоб…

— Пані Корилло, — перервав її канонік тим сухим, насмішкувато-холодним тоном, яким він колись говорив «пані Бриґіто», — будьте ласкаві, дайте цій дитині спокій.

І з великою вишуканістю, хоча й трохи повільно, він продовжував по-італійському, не знімаючи шапочки, насунутої на вуха:

— Ось чверть години, як я вас слухаю, і хоча не дуже знайомий із вашою провінційною говіркою, все-таки зрозумів достатньо, і скажу вам, що ви найнахабніша негідниця, яку я зустрічав у житті. Але все-таки я думаю, що ви скоріше дурні, аніж злі, і більш підлі, аніж небезпечні. Ви нічого не тямите у прекрасних вчинках, і було б втратою часу змусити вас зрозуміти їх. Одне можу вам сказати: говорячи із цією дівчиною, цією незайманою, цією святою, як ви зараз глузливо назвали її, ви оскверняєте її! Не говоріть же з нею! Що стосується дитини, народженої вами, ви, доторкнувшись до неї, заплямували б її. Не доторкайтеся ж! Дитина —

священна істота. Консуело це сказала, і я зрозумів її. Тільки за клопотанням і завдяки умовлянням цієї самої Консуело я зважився взяти під свою опіку вашу дочку, не убоявшись того, що одного чудового дня її погані інстинкти, які вона може успадкувати від вас, змусять мене покаятися в цьому. Ми сказали собі, що милість Божа дає можливість усякій істоті пізнати і творити добро, і ми обіцяли собі дати їй добро й допомогти їй творити його легко й радісно. Якби залишилася дитина у вас, усе було б зовсім інакше. Будьте ж добрі від сьогоднішнього дня не вважати Анджелу своєю дочкою. Ви покинули її, поступилися, віддали, — вона більше вам не належить. Ви передали певну суму грошей — як плату за її виховання…

Він зробив знак годувальниці, і та, попереджена ним за кілька хвилин до того, вийняла із шафи перев'язаний і запечатаний мішечок, той самий, який прислала Корилла канонікові разом із дочкою і який так і не був відкритий. Канонік узяв його і, кинувши до ніг Корилли, додав:

— Ми не потребуємо ваших грошей і не хочемо їх. А тепер я прошу вас залишити мій дім і ніколи, ні під яким приводом тут не з'являтися. Із цією умовою, а також за обіцянки, що ви ніколи не дозволите собі відкрити рота щодо обставин, які змусили нас увійти в зносини з вами, ми, зі свого боку, обіцяємо вам цілковите мовчання із приводу всього, що вас стосується. У противному разі, попереджаю вас, у мене більше засобів, аніж ви думаєте, довести всю правду до відома її імператорської величності, й тоді дуже можливо, що ваші лаврові вінки та захоплені овації ваших театральних шанувальників зміняться на кілька років монастирем для розкаюваних грішниць.

Сказавши це, канонік підвівся, зробив знак годувальниці взяти на руки дитину, а Консуело з Йосифом — вийти в глиб кімнати. Потім він указав Кориллі пальцем на двері, і та, пойнята жахом, бліда і тремтяча, вийшла, немов божевільна, не знаючи, куди йде, і не розуміючи, що навколо неї відбувається.

Канонік, виганяючи її ледве не з прокльоном, був охоплений обуренням чесної людини, і це надавало його словам надзвичайної сили. Консуело і Йосиф жодного разу не бачили його таким. Звичка вважати себе наділеним владою, що ніколи не полишає духовну особу, і царствена манера наказувати, що таїлась у нього в крові й видавала в ньому в цю хвилину побічного сина Авґуста II, надали каноніку, — про що він, може, навіть і не підозрював, — якоїсь непереможної величі. Корилла, що не звикла до того, аби чоловік із таким спокоєм говорив їй сувору правду, відчула такий страх, якого не вселяв їй іще жоден розлютований коханець, який із помсти або презирства осипав її своєю грубою лайкою. Марновірна італійка, вона й справді злякалася цього абата і його анафеми; як божевільна подалася вона через сад, а канонік, стомлений зусиллям, настільки невластивим його веселій і добрій вдачі, опустився на стілець, блідий, майже непритомний.

Кинувшись йому на допомогу, Консуело мимоволі продовжувала стежити поглядом за злощасною Кориллою, що віддалялася поспішною, непевною ходою. Вона бачила, як Корилла в кінці алеї спіткнулася й упала на траву, чи то оступившись, чи тому, що не мала вже сили триматися на ногах. Консуело, добра від природи, вважала, що акторка дістала більш суворий урок, аніж у неї самої вистачило б сили їй дати; залишивши каноніка під опікою Йосифа, Консуело побігла до своєї суперниці, що билася в жорстокому нервовому

припадку. Не знаючи, як заспокоїти Кориллу, й не сміючи привести її назад до абатства, вона намагалася втримати її, щоб та не качалася по землі й не обдирала собі руки об пісок. Декілька хвилин Корилла була як божевільна. Але коли вона побачила, хто надає їй допомогу й намагається її втішити, вона раптом заспокоїлася й тільки мертвотно сполотніла. Стиснуши губи, спрямувавши в землю погаслий погляд, вона зберігала вперте мовчання. Одначе вона дозволила провести себе до екіпажа, що чекав її біля воріт, і, не проронивши жодного слова, сіла в нього, підтримувана своєю суперницею.

— Ви дуже погано почуваєтесь? — запитала Консуело, перелякана її спотвореними рисами. — Дозвольте мені провести вас частину шляху, а назад я повернуся пішки.

Замість усякої відповіді Корилла грубо відштовхнула дівчину, потім секунду якось загадково дивилася на неї і, раптом заридавши, закрила лице однією рукою, а іншою махнула машталіру, щоб він їхав; сама ж, не бажаючи бачити свою великодушну суперницю, опустила фіранку.

Наступного дня, до початку останньої репетиції «Антігона», Консуело була на своєму посту й очікувала Кориллу. Примадонна наказала передати через свого служника, що спізниться на півгодини. Кафаріелло послав її до всіх чортів і, оголосивши, що не має наміру залежати від такої дурепи й не чекатиме її, прикинувся, начебто збирається піти. Пані Тезі, бліда і хвора, побажала бути присутньою на репетиції, щоб побавитися над Кориллою. Вона звеліла принести собі диван і вляглася на ньому за першою кулісою, що зображувала підібрану завісу, що театральним жаргоном зветься «плащем арлекіна». Тезі почала заспокоювати свого друга й сама вирішила вперто чекати Кориллу, упевнена, що та бариться, бажаючи уникнути її критики. Нарешті з'явилася Корилла, більш бліда й виснажена, ніж навіть пані Тезі, і та, побачивши її в такому стані, порожевіла й підбадьорилася. Замість того щоб, як зазвичай, скинути із себе накидку й капелюшок із величною розв'язністю, Корилла в знемозі опустилася на дерев'яний позолочений трон, забутий у глибині сцени, і згасаючим голосом звернулася до Гольцбауера:

— Пане директоре, заявляю вам, що я страшенно хвора, зовсім без голосу й провела жахливу ніч…

— Із ким? — томливо запитала Тезі в Кафаріелло.

— І тому, — вела далі Корилла, — я зовсім не в змозі репетирувати сьогодні й співати завтра, хіба тільки знову візьму роль Ісмєни, а роль Береніки ви дасте іншій.

— Та ви що, пані! — скрикнув Гольцбауер, немов громом уражений. — Чи можна напередодні спектаклю, час якого призначено самим двором, наводити які-небудь відмовки? Це немислимо, і я ні в якому разі не можу прийняти їх.

— А все-таки вам доведеться погодитися, — заперечила Корилла вже своїм звичайним, далеко не лагідним голосом. — Я запрошена на другі ролі, і в моєму контракті немає пункту, що зобов'язує мене виконувати перші. Я тільки з люб'язності погодилася замінити синьйору Тезі, щоб не переривати розваг двору. Тепер я захворіла й не можу дотримати своєї обіцянки, а насильно співати ви мене не змусите.

— Мила моя, тобі просто накажуть співати, — втрутився Кафаріелло, — і ти проспіваєш погано, як ми й передбачали. Це невелике нещастя додасться до всіх тих, які ти сама накликала на свою голову. Але каятися тепер пізно. Треба було думати про все раніше. Занадто ти понадіялася на свої сили. Ти провалишся; але нам-то всім яке до цього діло! Я проспіваю так, що забудуть про саме існування Береніки. Порпоріна також своєю маленькою роллю Ісмєни винагородить публіку, і всі будуть задоволені, крім тебе. Це послужить тобі уроком, а зумієш ти скористатися ним наступного разу чи ні, цього вже я не знаю.

— Ви дуже помиляєтеся щодо причини моєї відмови, — упевненим тоном відповіла Корилла. — Якби я не була хвора, імовірно, я проспівала б свою партію не гірше будь-якої примадонни. Але оскільки я не в змозі співати, то проспіває її інша, і проспіває так добре, як ніхто ще не співав її досі у Відні, і це станеться не пізніше завтрашнього дня. Таким чином, спектакль відбудеться своєчасно, а я із задоволенням знову буду виконувати партію Ісмєни: вона мене не стомлює.

— Ви, значить, розраховуєте, — сказав здивований Гольцбауер, — що пані Тезі настільки поправиться до завтрашнього дня, що зможе проспівати свою партію?

— Я прекрасно знаю, що пані Тезі ще довго не зможе співати, — мовила Корилла так голосно, що із трону, де вона сиділа, її могла чути Тезі, що лежала на дивані за десять кроків од неї. — Дивіться, як вона змінилася: на неї просто страшно дивитись! Але я сказала, що у нас є чудова Береніка, незрівнянна, що переважає всіх нас. Ось вона! — додала, підводячись, Корилла і, взявши за руку Консуело, вивела її на саму середину стривоженого й схвильованого гурту акторів.

— Я? — вигукнула Консуело, якій здавалося, що вона бачить сон.

— Ти! — закричала Корилла, судорожним рухом штовхаючи її до трону. — Ось ти й цариця, Порпоріно! Ось ти й на першому місці! І це я зводжу тебе на нього. Я! Такий був мій обов'язок стосовно тебе. Пам'ятай це!

Гольцбауер, у повному розпачі, ризикуючи не виконати свого обов'язку й, може, навіть позбутися місця директора, не міг відкинути цю несподівану допомогу. Він прекрасно бачив з того, як Консуело провела роль Ісмєни, що вона буде на висоті й у партії Береніки. Незважаючи на свою неприязнь до Консуело й до Порпори, тепер він міг боятися тільки одного: що юна співачка не погодиться взяти на себе цю роль.

І вона дійсно почала рішуче відмовлятися. По-дружньому потискуючи руку Корилли, вона пошепки благала її не приносити їй жертви, так мало потрібної її самолюбству, тоді як для її суперниці це було найжахливішою із усіх спокут, найстрашнішим самоприниженням, до якого та могла себе примусити. Корилла залишилася непохитною у своєму рішенні.

Пані Тезі, перелякана серйозним суперництвом, що загрожує їй, дуже хотіла спробувати голос і знов узятися за свою роль, хоча б навіть із ризиком для життя, тому що вона була не на жарт хвора, але не зважилася на це: тоді на імператорській сцені не дозволялися капризи, з якими тепер так терпляче мириться поблажливий і добродушний владика нашого часу — публіка. Двір

очікував побачити нову виконавицю ролі Береніки: йому про це було обіцяно, імператриця на це розраховувала.

— Ну, погоджуйся! — сказав Кафаріелло Порпоріні. — Ось перший розумний учинок Корилли за все її життя; скористаймося ж ним!

— Але я ролі не знаю, я не проходила її, — говорила Консуело, — не зможу ж я вивчити її до завтрашнього дня.

— Ти чула її, отже, знаєш і завтра проспіваєш, — промовив нарешті громовим голосом Порпора. — Досить маніжитися, припиніть суперечки! Більше години ми втратили на балаканину. Пане диригенте, накажіть скрипкам починати. А ти, Береніко, марш на сцену! Не треба нот, геть ноти! Хто був на трьох репетиціях, мусить знати всі ролі напам'ять. Говорю тобі: роль ти знаєш.

No, tutto, o Berenice,

Tu non apri il tuo cor…

— співала Корилла, знову ставши Ісмєною.

«А тепер, — подумала жінка, що судила про марнославство Консуело за своїм власним, — вона й думати забуде про мої дільця».

Консуело, чия феноменальна пам'ять і надзвичайна легкість засвоєння були прекрасно відомі Порпорі, дійсно проспівала свою партію без єдиної запинки в мелодії або в тексті. Пані Тезі була так вражена її грою та співом, що відчула себе набагато гірше й після першої ж дії наказала відвезти себе додому. Наступного дня Консуело потрібно було на п'яту годину приготувати собі костюм, відпрацювати музичні пасажі та ще раз уважно повторити всю партію. Успіх її був настільки явний, що імператриця, виходячи з театру, сказала:

— Що за чудесна дівчина! Треба неодмінно видати її заміж; я подбаю про це.

З наступного ж дня почали репетирувати «Зенобію»[266] на поезію Метастазіо й музику Предієрі. Корилла знову наполягла на тому, щоб Консуело виконувала головну роль. Другу роль цього разу взяла на себе пані Гольцбауер, і позаяк вона була музичніша за Кориллу, то оперу розучили набагато краще, ніж першу. Метастазіо був у захваті, бачачи, що його ліра, занедбана й забута під час війни[267], знову входить у милість при дворі й робить фурор у Відні. Він майже перестав думати про свої хвороби й, спонукуваний прихильністю Марії-Терезії та своїм обов'язком письменника творити все нові й нові лібрето для опер, готувався, вивчаючи грецькі трагедії й латинських класиків, до створення одного з трьох шедеврів, які італійці у Відні, а німці в Італії безцеремонно ставили вище трагедій Корнеля, Расіна, Шекспіра, Кальдерона, — словом, кажучи відверто й без фальшивого сорому, — понад усе.

Але в нашій оповіді — й без того досить довгій і перевантаженій подробицями — ми не зловживатимемо, мабуть, давно вже виснаженим терпінням читача й ділитимемося з ним своїми думками стосовно геніальності Метастазіо. Читачеві це мало цікаво. Ми тільки повідомимо його, що Консуело нишком говорила із цього приводу Йосифу:

— Милий мій Беппо, ти не можеш собі уявити, до чого мені важко грати ці ролі, що вважаються такими піднесеними, такими зворушливими! Щоправда, рими гарні й співати їх легко, але що стосується персонажів… Де вже тут узяти натхнення! Ледве зберігаєш серйозність, зображуючи їх. До чого ж безглузда умовність — спроба передати античний світ засобами сучасності! Всі ці інтриги, пристрасті, напучування, які, мабуть, були б дуже доречні в мемуарах маркграфині Байрейтської, барона фон Тренка, принцеси Кульмбахської, але у вустах Радаміста, Береніки або Арсіної є просто безглуздою нісенітницею. Коли, поправляючись після хвороби, я жила в замку Велетнів, граф Альберт часто читав мені вголос, аби приспати мене, але я не спала й слухала, затамувавши подих. Читав він грецькі трагедії Софокла, Есхіла й Еврипіда, читав їх по-іспанськи, повільно, але ясно, не задумуючись, незважаючи на те, що перед очима в нього був грецький текст. Він так добре знає стародавні й нові мови, що здавалося, буцім він читає чудово зроблений переклад. За його словами, він прагнув перекладати якнайближче до оригіналу, щоб у його сумлінній передачі я могла осягнути геніальні твори греків у всій їхній простоті. Боже! Яка велич! Які образи! Скільки поезії! Яке почуття міри! Якого велетенського розмаху люди! Які характери, цілісні й могутні! Які трагічні ситуації! Які глибокі, істинні прикрості! Які несамовиті й страшні картини проходили перед моїми очима! І я, ще слаба, збуджена сильними переживаннями, що викликали мою хворобу, була така схвильована його читанням, що уявляла себе то Антігоною[268], то Клітемнестрою[269], то Медеєю[270], то Електрою, уявляла, що переживаю ці криваві мстиві драми не на сцені, при світлі рампи, а серед страшенних пустель, біля входу в зяючі печери або під колонадами античних храмів, де при слабкому світлі жертовників люди оплакували мертвих, лаштуючи змови проти живих. Я чула жалібні хори троянок[271] і бранок Дарданії[272]. Евменіди[273] танцювали навколо мене… але в якому дикому ритмі, під які пекельні мелодії! Спогад про них іще й тепер викликає в мене тремтіння насолоди й жаху. Ніколи на сцені, втілюючи свої мрії, я не буду переживати тих хвилювань, не відчую в собі тієї сили, які вирували тоді в моєму серці й у моїй свідомості. Саме тоді я зрозуміла, що таке драма, трагічна дія, поезія театру. У той час як Альберт читав, я подумки імпровізувала наспів і уявляла, що вимовляю все те, що чула від нього. Не раз я ловила себе на тому, що приймаю пози тих героїнь, чиї слова вимовляв Альберт, що на лиці моєму з'являється їхній вираз, і часто, бувало, він зупинявся злякано, думаючи, що бачить перед собою Андромаху[274] або Аріадну[275]. О, повір, я більшого навчилася й більше осягла за місяць цього читання, ніж зможу осягнути за все своє життя, якщо мені доведеться визубрювати вірші пана Метастазіо. І якби музика, написана композиторами, не була сповнена почуття правди, що відсутнє у дії, мені здається, я знемогла б од відрази, зображуючи велику герцогиню Зенобію, що розмовляє з ландграфинею Аглаєю[276], і слухаючи, як фельдмаршал Радаміст свариться з прапороносцем пандурів Зопіром[277]. О, яке все це фальшиве, страшенно фальшиве, милий мій Беппо! Фальшиве, як наші костюми, фальшиве, як білява перука Кафаріелло в ролі Тіридата, фальшиве, як пеньюар а-ля Помпадур на пані Гольцбауер у ролі вірменської пастушки, як одягнені в рожеве трико литки

царевича Деметрія[278], як декорації, що їх ми бачимо поблизу і які схожі на пейзажі Азії не більше, ніж абат Метастазіо на старця Гомера.

— Тепер я розумію, — відповів Гайдн, — чому створення ораторій навіває на мене більше натхнення й надії на успіх, аніж написання опери, хоча я й почуваю потребу писати для театру, якщо взагалі зважуся коли-небудь на це. Мені здається, що композитор може дати простір своєму натхненню й захопити уяву слухачів у вищі сфери музики тільки в симфонії, де йому не заважають дешеві й оманні ефекти сцени, де душа говорить із душею і музичні образи сприймаються не зором, а слухом.

Розмовляючи так в очікуванні, поки всі зберуться на репетицію, Йосиф і Консуело прогулювались уздовж великої декорації заднього плану, що зображувала в той вечір ріку Аракс; а зараз у напівтемряві театру то була усього лиш величезна смуга полотна синього кольору, натягнута між іншими полотнами, розмальованими жовтими плямами, що мали зображувати Кавказькі гори. Відомо, що декорації заднього плану, приготовлені для спектаклю, містяться одна за одною таким чином, щоб у міру потреби їх можна було підняти за допомогою блока. У проміжках між ними під час вистави снують актори, дрімають або обмінюються понюшками тютюну статисти, сидячи або лежачи в пилюці, під краплями мастила, що повільно стікає з погано заправлених кенкетів. Удень цими темними, вузькими проходами прогулюються актори, повторюючи ролі або розмовляючи одне з одним про свої справи. Часом вони підслуховують чужі секрети, виявляють складні інтриги, користуючись тим, що мовці не бачать їх через яку-небудь морську затоку або міську площу.

На щастя, Метастазіо не стояв на іншому березі Араксу в той час, коли недосвідчена Консуело висловлювала Гайдну своє обурення. Репетиція почалася. Це була друга репетиція «Зенобії», і вона йшла так добре, що оркестранти навіть аплодували, ударяючи, як зазвичай, смичками по скрипках. Музика Предієрі була чарівна, і Порпора диригував з набагато більшим піднесенням, аніж оперою Ґассе. Роль Тіридата була однією з коронних ролей Кафаріелло, і він не вбачав нічого поганого в тому, що, нарядивши його в одяг суворого парфянського воїна, його змусили воркотіти, як Селадон, і говорити, як Клітандр[279]. Консуело хоча й відчувала, що її роль фальшива й пихата для античної героїні, але принаймні сам образ Зенобії був їй до душі. Вона навіть знаходила в переживаннях своєї героїні подібність із душевним станом, у якому перебувала сама, коли опинилася між Альбертом і Андзолето. І, забувши про необхідність передавати те, що ми називаємо тепер «місцевим колоритом»[280], Консуело жила тільки загальнолюдськими почуттями й перевершила саму себе в арії, настільки співзвучній її особистим переживанням:

Voi leggete in ogni core;

Voi sapete, o giusti Dei,

Se son puri i voti miei,

Se innocente e la pieta.[281]

У цю мить її охопив справжній душевний трепет, і вона усвідомлювала, що тріумф нею заслужений. Вона вже не мала потреби в заохоченні Кафаріелло, а співак, над яким цього разу не тяжіла присутність Тезі, щиро захоплювався Консуело; тепер вона була впевнена в собі, упевнена, що справила надзвичайне враження на публіку своїм виконанням і що здатна справити таке враження за будь-яких обставин і при будь-яких слухачах. Вона зовсім примирилася зі своєю роллю, з цією оперою, зі своїми партнерами, із самою собою — словом, примирилася з театром. І, незважаючи на те, що за годину до цього проклинала своє становище, вона відчула таке глибоке, таке раптове й могутнє натхнення, що тільки артист спроможний зрозуміти, скільки століть праці, розчарувань і страждань може воно спокутувати в одну мить.

Розділ 95

Як учень, та до того ж напівслуга Порпори, Гайдн, який жадав слухати музику й вивчати саму техніку композиції опер, дістав дозвіл бувати за лаштунками, коли співала Консуело. Та ось уже два дні він помічав, що Порпора, який спершу недоброзичливо ставився до його присутності в театрі, тепер дозволяв йому з добродушним виглядом перебувати там, навіть перш ніж він устигав розкрити рот і попросити про це. Справа в тому, що в голові професора виникла нова ідея. Марія-Терезія, розмовляючи про музику з венеціанським посланником, знову повернулася до своєї матримоніальної манії, як висловлювалася Консуело. Її величність сказала, що їй було б дуже приємно, якби талановита артистка облаштувалась у Відні, вийшовши заміж за молодого музиканта, учня Порпори. Відомості про Гайдна вона почерпнула від того ж посланника; і позаяк Корнер дуже хвалив юнака, говорячи, що в нього величезні музичні здібності, а головне — що він старанний католик, її величність доручила своєму співрозмовникові влаштувати цей шлюб, обіцяючи пристойно забезпечити юну пару. Думка ця посміхалася панові Корнеру: він ніжно любив Йосифа й уже давав йому щомісяця сімдесят два франки, щоб юний музикант міг спокійно продовжувати заняття. Корнер гаряче ратував за нього перед Порпорою, і старий, боячись, як би Консуело не наполягла на своєму — не залишила б сцену, вийшовши заміж за знатного вельможу, — нарешті після тривалих вагань і затятого опору дав себе вмовити, хоча, звичайно, маестро зволів би, щоб його учениця жила, не знаючи ні заміжжя, ні любові. Бажаючи будь-що-будь домогтися своєї мети, посланник вирішив показати Порпорі твори Гайдна й відкрив йому, що серенада для тріо, яка сподобалася маестро, складена Benno. Порпора визнав, що в ній є зародок великого таланту, що він міг би дати юному композиторові гарний напрямок, а також допомогти йому своїми порадами в написанні п'єс для голосу й що, нарешті, майбутність співачки, що вийде заміж за композитора, має всі підстави скластися досить вдало.

Надзвичайна молодість цієї пари й мізерні статки змусять їх працювати, не плекаючи при цьому ніяких марнолюбних надій, і, таким чином, Консуело буде прикута до театру. Словом, маестро здався. Він, як і Консуело, не одержував відповіді із замку Велетнів. Він побоювався, що це мовчання як-небудь перешкодить його планам, а також страшився якої-небудь витівки з боку молодого графа. «Якби мені вдалося навіть не видати заміж, а тільки обручити її з іншим, — думалося старому, — тоді вже нічого було б боятися».

Сутужніше всього було дістати згоду самої Консуело. Переконувати її — значило б вселити їй думку про опір. Неаполітанська хитрість підказала маестро, що сила обставин має непомітно змінити напрям думок молодої дівчини. Вона почувала дружбу до Беппо, тоді як Беппо, хоча й переміг любов у своєму серці, ставився до Консуело так палко, виявляв стільки замилування й відданості, що Порпора легко міг припустити жагучу закоханість юнака. Маестро вирішив не втручатись у відносини Йосифа з Консуело, дати юнакові можливість домогтися взаємності й, повідомивши йому в слушний момент плани імператриці та свою власну згоду, додати сміливості його красномовству та жару його переконанням. Словом, він раптом перестав грубо обходитися з ним, принижувати його й надав юним друзям цілковиту волю, тішачи себе надією, що таким чином справи підуть скоріше, ніж якби він втрутився відкрито.

Майже не сумніваючись в успіху свого заміру, Порпора зробив, одначе, велику помилку: він піддав репутацію Консуело лихослів'ю. Варто було тільки двічі підряд побачити за лаштунками біля неї Йосифа, щоб весь театральний люд заговорив про її ніжні стосунки з молодиком; бідолашна Консуело, довірлива й необережна, як усі правдиві та цнотливі душі, не передбачала небезпеки й не подумала оберігати себе. І ось від дня репетиції «Зенобії» всі насторожилися, розв'язались язики. За кожною кулісою, за кожною декорацією актори, хористи й інші службовці обмінювалися злісними або грайливими, осудними або доброзичливими зауваженнями про непристойність інтриги, що зароджується, або про наївність щасливих заручин.

Консуело вся поринула у свою роль, у свої артистичні переживання й нічого не бачила, не чула, не передчувала. Мрійливий Йосиф, цілком поглинений оперою, що репетирувалася на сцені, і тією, яку він виношував у своїй музичній душі, іноді, щоправда, і чув якісь побіжно кинуті слова, але не розумів їх, тому що був занадто далекий від будь-яких сподівань. Коли до нього мимохідь долітав двозначний натяк або уїдливе зауваження, він підводив голову й оглядався, шукаючи, до кого вони відносяться, і, не знаходячи нікого, глибоко байдужий до такого лихослів'я, знову поринав у свої думи.

В антрактах опери часто ставилася яка-небудь інтермедія-буф, а того дня репетирували «Імпресаріо з Канарських островів»[282] — сценки Метастазіо, дуже веселі й забавні. Корилла, виконуючи в них роль примадонни, вимогливої, владної й химерної, була надзвичайно природна, і успіх, яким вона зазвичай користувалася в цій дотепній дрібничці, трохи утішав її в тому, що вона пожертвувала великою роллю Зенобії. Поки репетирували останню частину інтермедії, Консуело, очікуючи третього акту, вся у полоні бурхливих переживань своєї ролі, зайшла в глиб сцени й опинилася між двох декорацій — «страшною долиною, порізаною горами та прірвами», що

фігурувала в першому акті, і прекрасною рікою Араксом, облямованою «пагорбами, що тішать око», яка мала з'явитися в третьому акті, щоб дати відпочинок очам «чутливого» глядача. Консуело швидко походжала туди й сюди, коли до неї підійшов Йосиф і подав віяло, залишене нею на суфлерській будці; вона відразу із задоволенням почала ним обмахуватися. Потяг серця, так само як і навмисне заохочення Порпори мимоволі спонукували Йосифа розшукувати свою подругу; Консуело ж, яка звикла ставитися до нього з довірою та виливати йому свою душу, незмінно з радістю зустрічала його. І ось цю взаємну симпатію, якої не соромилися б і ангели на небесах, доля вирішила перетворити на джерело нещасть… Ми знаємо, що читачки романів поспішають довідатися найбільш хвилююче й жадають од нас тільки бійок і сварок, — благаємо їх трохи потерпіти.

— Ну, друже мій, — сказав Йосиф, усміхаючись і подаючи руку Консуело, — мені здається, ти вже не так незадоволена драмою нашого знаменитого абата й знайшла в мелодії молитви те відчинене вікно, через яке геніальний дух, що володіє тобою, вирвався нарешті на волю!

— Ти, виходить, вважаєш, що я молитву проспівала добре?

— Хіба ти не бачиш, як у мене почервоніли очі?

— Он як! Ти плакав! Ну що ж! Прекрасно! Дуже рада, що змусила тебе плакати.

— Ніби це вперше! Але, мила Консуело, ти стаєш саме такою акторкою, якою Порпора хоче тебе бачити. Тебе охопила лихоманка успіху. Коли, бувало, ти співала, крокуючи стежками Богемського Лісу, ти бачила мої сльози й сама плакала, розчулена красою свого співу. Тепер інша справа: ти сміємся від щастя й тремтиш од гордості, бачачи викликані тобою сльози. Отож, вперед, Консуело! Ти тепер prima donna[283] у повному розумінні цього слова!

— Не говори мені цього, друже мій, я ніколи не буду такою, як вона… — і Консуело вказала жестом на Кориллу, що співала на сцені по той бік декорації.

— Не зрозумій мене погано, — заперечив Йосиф, — я хочу сказати, що тебе опанував бог натхнення. Дарма твій холодний розум, твоя сувора філософія й спогад про замок Велетнів боролися з духом Піфона. Він проник у тебе й полонив. Зізнайся, адже ти задихаєшся від щастя. Твоя рука тремтить у моїй, твоє обличчя збуджене, і я ніколи ще не бачив у тебе такого погляду, як у цю хвилину. Ні! Коли граф Альберт читав тобі грецькі трагедії, ти не була така схвильована, сповнена такого натхнення, як зараз!

— Боже, якого ти заподіюєш мені болю! — вигукнула Консуело, раптом бліднучи й вириваючи свою руку з рук Йосифа. — Навіщо ти вимовляєш тут його ім'я? Ім'я це священне й не мусить лунати в цьому храмі божевілля. Це грізне ім'я жахливе, як удар грому, воно несе в нічну тьму всі ілюзії й усі примари золотих снів!

— Якщо так, Консуело, сказати тобі правду? — знову заговорив Йосиф після хвилинного мовчання. — Ніколи ти не зважишся вийти заміж за цю людину.

— Замовкни! Замовкни! Я обіцяла йому!..

— Якщо ж ти дотримаєш обіцянки, ти ніколи не будеш щаслива з ним. Покинути театр? Відмовитися від артистичної кар'єри? Тепер уже пізно! Ти тільки-но відчула таку радість, що спогад про неї здатен отруїти все твоє життя.

— Ти мене лякаєш, Беппо. Чому саме сьогодні ти говориш мені такі речі?

— Не знаю, я говорю немов мимоволі. Твій збуджений стан діє на мій мозок, і мені здається, що, повернувшись додому, я напишу щось велике. Це буде, можливо, якийсь несмак, однаково! Але в ці хвилини я почуваюся геніальним…

— Який ти веселий і спокійний, а я від твоїх слів, оп'яніла з гордості й щастя, відчуваю гостру муку, і мені одночасно хочеться й сміятися й плакати.

— Ти страждаєш, у цьому я впевнений, ти не можеш не страждати. У той момент, коли виявляється твоя сила, похмурі думки охоплюють і леденять тебе.

— Так, правда. Що ж це значить?

— Це значить, що ти артистка, а взяла на себе як обов'язок жорстоке зобов'язання, противне Богові й тобі самій, — відмовитися від мистецтва!

— Учора ще мені здавалося, що це не так, а сьогодні я згодна з тобою. Але в мене розстроєні нерви, бо такі хвилювання жахливі й згубні. Я завжди заперечувала вплив нервів і їхню владу, завжди виходила на сцену, зберігаючи спокій, увагу й скромність. Сьогодні я собою не володію, і якби в цю хвилину мені треба було грати, я була б здатна й на геніальні безумства й на жалюгідні безглуздя. Кермо моєї волі вивертається з моїх рук. Сподіваюся, завтра я буду іншою — адже в цьому хвилюванні водночас і захоплення і болісна печаль.

— Бідолашний друже, боюся, що відтепер завжди буде так, або, вірніше, сподіваюся на це, бо ти будеш дійсно великою тільки у вогні такого хвилювання. Я чув од усіх музикантів, од усіх акторів, з якими мені доводилося зустрічатися, що без цього захопленого стану, без цього сум'яття вони ні на що не здатні, і замість того щоб з роками заспокоїтися, звикнути, вони щоразу, коли натхнення відвідує їх, робляться все більше й більше сприйнятливими.

— Це велика таємниця, — мовила, зітхаючи, Консуело. — Не думаю, щоб марнославство, заздрість, низька жадоба успіху могли опанувати мене так раптово й за один день перевернути все в мені догори дном. Ні, запевняю тебе, коли я співала молитву Зенобії й дует із Тіридатом, де пристрасть і міць Кафаріелло захоплювали мене, як ураган, я забула й про публіку, і про суперників, і про себе саму — я була Зенобією, я думала про безсмертних богів Олімпу із чисто християнським жаром і палала любов'ю до цього самого добряги Кафаріелло, на якого, після того як опуститься завіса, я не можу дивитися без сміху. Все це дуже дивно, і я починаю думати, що драматичне мистецтво — вічна неправда, і Бог на кару насилає на нас божевілля, що спонукає вірити в мистецтво й уважати, що ми робимо високу справу, викликаючи ілюзії й в інших. Ні, не слід людині зловживати всіма пристрастями й хвилюваннями дійсного життя, перетворюючи їх на гру! Бог

хоче, щоб ми зберігали нашу душу здоровою та сильною для справжньої любові, для корисних справ, а коли ми помилково розуміємо його волю, він карає нас божевіллям.

— Бог! Так, Бог! Воля Божа! Ось де таємниця, Консуело! Хто може осягти його наміри щодо нас? Хіба вклав би він у нас із колиски потребу, непереборний потяг до певного мистецтва, якби забороняв нам служити тому, до чого ми покликані? Чому з дитинства не любив я гратися зі своїми однолітками? Чому, як тільки був полишений на самого себе, я почав займатися музикою з такою пристрастю, що ніщо не могло мене відірвати від неї, з такою посидючістю, яка вбила б іншу дитину мого віку? Відпочинок мене стомлював, праця вливала у мене життєві сили. Те ж було і з тобою, Консуело. Ти мені сто разів говорила про це; коли одне з нас передавало іншому історію свого життя, здавалося, що воно чує розповідь про себе самого. Повір, в усьому рука Божа, і всяка здібність, усяке покликання до чого-небудь є воля Господа, навіть якщо нам неясна його мета. Ти народилась артисткою, значить так і має бути; хто перешкодить тобі — уб'є тебе або зробить життя твоє гіршим від смерті.

— Ах, Беппо! — вигукнула Консуело, збентежена й майже розгублена. — Я знаю, що б ти зробив, якби ти був дійсно моїм другом!

— Що ж я мав би зробити, дорога Консуело? Хіба моє життя не належить тобі?

— Ти мусив би вбити мене завтра ж, як тільки опуститься завіса, і я вперше і востаннє у своєму житті виявлю себе щирою й натхненною артисткою!

— Ах! Я зволів би вбити твого графа Альберта або себе, — зі смутною посмішкою мовив Йосиф.

У цю хвилину Консуело підвела очі на лаштунки, що стояли перед нею, й оглянула їх заклопотано-сумним поглядом. Нутрощі театру вдень настільки не схожі на ті, якими вони здаються здалеку при вечірньому освітленні, що той, хто не бачив їх, навіть не може собі цього уявити. Немає нічого сумнішого, похмурішого й страшнішого, аніж ця порожня зала, занурена в морок і тишу. Якби з'явилася в одній із театральних лож, закритих, немов могили, яка-небудь людська фігура, вона здалася б примарою, і найбезстрашніший актор позадкував би від жаху. Слабке, тьмяне світло, що падає зверху зі слухових вікон у глибині сцени, косо стелиться по риштуваннях, сіруватому лахміттю, курних підмостках. На самій сцені погляд, позбавлений перспективи, не може звикнути до тісноти приміщення, де має діяти стільки людей, зображуючи величні рухи, палкі пристрасті, масові збіговиська, неприборкані пориви; такими вони будуть здаватися глядачам, а насправді вони завчені, чітко розмірені, щоб не заплутатися, не наткнутися на декорації. Але якщо сцена здається маленькою й жалюгідною, то, навпаки, висота приміщення, відведеного для стількох декорацій і машин, здається величезною, особливо коли сцена звільнена від усіх цих полотен, які зображують хмари, архітектурні карнизи або зелене гілля, що приховують від глядача справжню висоту приміщення. Ця висота, дійсно нерозмірна, містить у собі щось суворе, і якщо, потрапивши на сцену, нам здається, що ми в темниці, то, дивлячись угору, можна подумати, що ми опинилися в готичному храмі, але в храмі зруйнованому або недобудованому — таке все там тьмяне, безформне, химерне, недоладне… Сходи, необхідні робітникам, висять без усякої симетрії, переплітаючись із

примхи випадку й простягаючись без видимої причини до інших сходів, яких не помітиш серед усякого безбарвного мотлоху. Купи дощок, невідомого призначення декорації, що з вивороту здаються безглуздо розмальованими, мотузки, звиті як ієрогліфи, уламки, яким назви не підбереш, блоки й колеса, немовби призначені для якихось невідомих катувань, — усе, разом узяте, нагадує сни, які сняться перед пробудженням, коли бачиш якісь недоладності й робиш марні зусилля зрозуміти, де перебуваєш. Усе туманне, усе розпливчасте, усе, здається, готове розсипатися. Людина спокійно працює на балках, а здається, що вона зависла на павутині. Її можна прийняти й за моряка, що видирається по снастях корабля, і за гігантського пацюка, що підточує й гризе прогнилі зруби. Чутні слова, що доносяться невідомо звідки. Вони вимовляються за вісімдесят футів над вами, і надзвичайно звучна луна, що притаїлася в усіх кутках цього фантастичного купола, доносить їх до вашого вуха чітко або неясно, дивлячись, як ви зробите крок, уперед чи вбік, од чого змінюються акустичні умови.

Жахливий шум, за яким слідує тривалий свист, раптово потрясає підмостки. Що це? Падають зводи? Тріщить і обвалюється тендітний балкон, ховаючи під своїми уламками бідолашних робітників? Ні, це чхнув пожежник або кішка кинулася в погоню за здобиччю через прірви цього висячого лабіринту. Поки ви не звикли до всіх цих предметів і до всіх цих шумів, вам страшно: ви не знаєте, у чому справа, не знаєте, проти яких неймовірних примар вам слід озброїтися самовладанням. Ви нічого не розумієте, а те, чого не можна розпізнати оком або свідомістю, те, що невиразне й невідоме, доводить до сум'яття логіку почуттів. Потрапивши вперше у такий хаос, ви не знаєте, що й гадати, і скоріш за все очікуєте, що ось перед вами почнеться якийсь божевільний шабаш у таємничій лабораторії алхіміка.[284]

Погляд Консуело неуважливо блукав дивним приміщенням, і вперше в цьому безладді вона виявила поезію. В обох кінцях проходу, утвореного задніми декораціями, містилися глибокі чорні лаштунки, де від часу до часу, немов тіні, прослизали якісь людські постаті. Раптом вона побачила, що одна із цих постатей зупинилася, немовби в очікуванні, і, як їй здалося, поманила її.

— Це Порпора? — запитала вона Йосифа.

— Ні, — відповів той, — це, напевно, хто-небудь прийшов попередити тебе, що починають репетирувати третій акт.

Консуело додала кроку, прямуючи до людини, чиє обличчя вона не могла розгледіти, тому що вона відступила до стіни. Але коли дівчина була в трьох кроках від людини й збиралася було звернутися до неї із запитанням, та швидко прослизнула повз сусідні лаштунки в глиб сцени, за задні декорації.

— Хтось, очевидно, стежив за нами, — сказав Йосиф.

— І, очевидно, втік, — додала Консуело, вражена поспішністю, з якою ця людина зникла. — Не знаю чому, але він злякав мене.

Консуело повернулася на сцену й прорепетирувала останній акт; наприкінці її знову охопило колишнє натхнення. Уже зібравшись іти, вона почала шукати свою накидку, але, осліплена раптовим потоком світла, — над її головою

несподівано відчинили слухове вікно, і навскісний промінь призахідного сонця впав просто перед нею, — не змогла відразу її знайти. Через різкий перехід від навколишнього мороку до світла вона в першу хвилину нічого не бачила й два-три кроки зробила навмання, як раптом опинилася біля тієї самої людини в чорному плащі, що налякала її за лаштунками. Бачила вона її неясно, але їй здалося, що вона впізнає її. З криком кинулася Консуело до неї, але та вже зникла, і вона даремно шукала її очима.

— Що з тобою? — запитав Йосиф, подаючи їй накидку. — Ти наткнулася на яку-небудь декорацію? Забилась?

— Ні, — відповіла вона, — я бачила графа Альберта.

— Графа Альберта? Тут? Ти в цьому впевнена? Чи можливо?

— Це можливо! Це безсумнівно! — вигукнула Консуело, тягнучи його за собою.

І вона оглянула всі лаштунки, оббігши їх і не пропустивши жодного куточка. Йосиф допомагав їй у пошуках, упевнений, одначе, що вона помилилась. А в цей час Порпора з нетерпінням кликав її, щоб відвезти додому. Консуело не знайшла нікого, хто хоч скільки-небудь нагадував би Альберта. Коли ж, вийшовши нарешті з театру зі своїм учителем, вона побачила всіх, хто одночасно з нею був на сцені, то помітила кілька плащів, досить схожих на той, який вразив її.

— Все одно, — пошепки сказала вона Йосифу, що вказав їй на це, — я його бачила, він був тут.

— Просто в тебе була галюцинація, — заперечив Йосиф. — Якби то насправді був граф Альберт, він заговорив би з тобою, а ти запевняєш, що цей чоловік двічі тікав при твоєму наближенні.

— Я не говорю, що це дійсно він, але я його бачила, й тепер думаю, як ти, — то було видіння. Мабуть, із ним трапилося яке-небудь нещастя. О! Як би мені хотілося зараз же виїхати, втекти до Чехії! Я впевнена, що він у небезпеці, він кличе мене, він чекає на мене!

— Бачу, бідолашна моя Консуело, що, крім усього іншого, він іще нагородив тебе своїм божевіллям. Твій збуджений стан під час репетиції, коли ти співала, схилив тебе до таких видінь. Отямся, благаю тебе, і будь упевнена: якщо граф Альберт у Відні, він іще сьогодні, живісінький, прибіжить до тебе.

Ця надія підбадьорила Консуело. Вона прискорила крок, тягнучи за собою Беппо й залишивши позаду старого Порпору; маестро цього разу був навіть задоволений, що вона забула про нього й зайнялася розмовою з юнаком. Але Консуело так само мало думала про Йосифа, як і про маестро. Вона бігла, вся засапавшись, дісталася будинку, негайно ж піднялася до своєї кімнати й нікого не знайшла. Йосиф поцікавився у прислуги, чи не запитував хто Консуело за її відсутності. Але нікого не було й ніхто не прийшов: Консуело даремно прождала цілий день. Увечері й до самої пізньої ночі вона розглядала всіх запізнілих перехожих, які з'являлися на вулиці. Їй усе здавалося, що хтось прямує до її будинку і зупиняється біля дверей. Але

всі проходили мимо — один виспівуючи, інший по-старечому кашляючи — і губилися в мороці.

Консуело лягла спати, переконана в тому, що їй просто привиділося. Наступного ранку, коли дивна мана розвіялася, вона зізналася Йосифу, що по суті не розгледіла жодної риси обличчя людини, про яку йшлося. Загальне враження від фігури, покрій плаща й манера його носити, блідість, чорнота на підборідді — це могло бути й борідкою й тінню, що падала від капелюха, згущеною через дивне освітлення театру, — усе це смутно нагадувало Альберта і до того вразило уяву Консуело, що вона переконала себе, начебто бачила молодого графа.

— Якби чоловік, якого ти мені не раз описувала, опинився в театрі, — сказав Йосиф, — його недбалий одяг, довга борода, чорне волосся не могли б не привернути загальної уваги. А я всіх розпитував, не виключаючи і швейцарів театру, які не пропускають за лаштунки жодної людини, не відомої їм особисто або такої, що не має дозволу на це. Але ніхто того вечора не бачив за лаштунками нікого стороннього.

— Ну, тоді мені, мабуть, здалось. Я була схвильована, в нестямі, думала про Альберта і ясно собі його уявляла. Хтось показався переді мною, і я уявила, начебто це Альберт. Невже моя голова так ослабла? Безсумнівно, крик вирвався в мене з глибини серця, і зі мною сталося щось досить незвичайне й незрозуміле.

— Забудь про це, — порадив Йосиф, — не стомлюй себе порожніми мріями. Повторюй свою роль і думай про сьогоднішній вечір.

Розділ 96

Удень Консуело побачила зі своїх вікон досить незвичайну групу людей, які прямували до площі. То були кремезні, здоровенні, засмаглі люди, з довгими вусами, з голими ногами, взутими в подобу античних котурн із перехресними ременями, у гостроверхих шапках, із чотирма пістолетами за поясом, з оголеними руками й шиєю, з довгим албанським карабіном у руках; на них були накинуті широкі червоні плащі.

— Це що, маскарад? — запитала Консуело каноніка, що зайшов її провідати. — Але ж у нас не карнавал, наскільки мені відомо.

— Придивіться до них гарненько, — відповів канонік, — бо нам з вами не скоро доведеться побачити їх знову, якщо Богові буде завгодно продовжити царювання Марії-Терезії. Погляньте, з якою цікавістю, хоча й не без домішки відрази та страху, розглядає їх народ. Відень бачив, як вони стікалися сюди в тяжкі й сумні для нього дні, і тоді він зустрічав їх радісніше, ніж сьогодні; тепер він збентежений і присоромлений тим, що завдячує їм своїм порятунком.

— Чи це не ті словенські розбійники, про яких мені так багато розповідали в Чехії, де вони накоїли стільки лиха? — запитала Консуело.

— Авжеж вони, — відповів канонік, — це залишки тих полчищ рабів і кроатських розбійників[285], яких знаменитий барон Франц фон Тренк[286], двоюрідний брат вашого друга, барона Фрідріха фон Тренка, звільнив, або, скоріше, поневолив із неймовірною сміливістю і спритністю, щоб створити з них регулярне військо Марії-Терезії. Дивіться, ось він, цей герой, який наводить жах, цей Тренк — Обпалена Паща, як прозвали його наші солдати, знаменитий партизан, найхитріший, найзаповзятливіший, найнеобхідніший у сумні роки війни, найбільший хвалько та найбільший хижак свого століття, — але в той же час найсміливіший, найдужчий, найенергійніший, казково відважний чоловік новітніх часів! Це він, Тренк-пандур, дикий пастир кровожерливої зграї голодних вовків.

Франц фон Тренк, майже шести футів зросту, був іще вищий, ніж його прусський кузен. Яскраво-червоний плащ, застебнутий біля шиї рубіновим аграфом, розкриваючись, виявляв у нього за поясом цілий музей турецької зброї, всипаної дорогоцінним камінням. Пістолети, криві шаблі, кортики — усе було тут, щоб надати йому вигляду найбільш спритного й рішучого вбивці. Замість султана на його шапці красувалося щось на зразок маленького древка й на ньому — чотири відточених леза, що спускалися майже до чола. Він був страшний. Вибух барила з порохом[287] спотворив його обличчя, додавши йому щось диявольське. «Не можна дивитися на нього без здригання», — говорять усі мемуари того часу.

— Так ось це страховисько, цей ворог людства! — мовила Консуело, з жахом відводячи убік очі. — Чехія довго пам'ятатиме його похід: спалені, зруйновані міста, замучені старі й діти, зганьблені жінки, виснажені контрибуціями села, спустошені поля, забрані або винищені череди, усюди спустошення, розпач, убивства й пожежі… Бідолашна Чехія! Вічне поле битви, місце дії стількох трагедій!

— Так, бідолашна Чехія! Жертва всіляких шаленств, арена всіляких битв, — додав канонік. — Франц фон Тренк відновив у ній страшенні звірства часів Яна Жижки. Непереможний, як і Жижка, він нікому не давав пощади. І страх перед його ім'ям був такий великий, що його авангарди брали приступом міста в той час, коли він сам перебував іще за чотири льє від них, у сутичці з іншими ворогами. Про нього можна сказати, як говорили про Атіллу: «Трава вже ніколи не виростає там, де ступив його кінь». Переможені проклинатимуть його до четвертого покоління.

Франц фон Тренк зник удалині, але довго ще Консуело й канонік бачили, як його кроатські гусари-велетні проходили повз їхні вікна, ведучи на вуздечку його чудових коней у багатих попонах.

— Те, що ви бачите, може дати вам лише деяке уявлення про його багатство, — зауважив канонік. — Мули, вози, навантажені зброєю, картинами, коштовним камінням, злитками золота й срібла, безупинно тягнуться дорогами, що ведуть до його маєтків у Славонії. Там ховає він скарби, яких вистачило б на викуп трьох королів. Їсть він із золотого посуду, викраденого ним у прусського короля в Зоорі[288], причому він ледь не викрав і самого короля. Одні запевняють, що він спізнився на чверть години, а інші — що

король був у його руках і дорого заплатив за свою волю. Почекаємо! Можливо, Тренк-пандур уже недовго буде користуватися такою славою й таким багатством. Кажуть, йому загрожує кримінальний процес, найжахливіші обвинувачення тяжіють над його головою, а імператриця смертельно боїться його; і кажуть також, що ті з його кроатів, які не здогадались, як зазвичай, вчасно розійтися, будуть зараховані в регулярне військо й затиснуті в кулак на прусський лад. Що стосується його самого… Я досить сумної думки про прийом, який очікує його при дворі, та нагороди.

— Але пандури, кажуть, урятували австрійську корону?

— Безсумнівно. Від кордонів Туреччини до кордонів Франції вони нагнали жах, узяли приступом найбільш захищені міста, виграли найбільш відчайдушні битви. Завжди перші в атаці, перші біля укріплених мостів, перші при взятті фортець, вони приводили в захват наших кращих генералів, а ворогів примушували тікати. Французи всюди відступали перед ними, та й сам великий Фрідріх, кажуть, сполотнів, як простий смертний, почувши їхній войовничий клич. Немає таких швидких річок, непрохідних лісів, багнистих боліт, стрімких скель, такого граду куль і моря полум'я, яких не перебороли б вони у всякі години ночі, у найсуворіші пори року. Так! Воістину, скоріше вони врятували корону Марії-Терезії, ніж стара воєнна тактика всіх наших генералів і всі хитрощі наших дипломатів.

— У такому разі їхні злочини залишаться безкарними й їхні грабежі буде виправдано.

— Навпаки, можливо, їх буде надмірно покарано.

— Але ж не можна відступитися від людей, які зробили такі послуги.

— Пробачте, — уїдливо зауважив канонік, — коли більше в них не мають потреби…

— Але хіба їм не було дозволено робити будь-які насильства як у володіннях імперії, так і у володіннях союзників?

— Звичайно, їм усе було дозволено, оскільки вони були необхідні.

— А тепер?

— А тепер, коли в них немає більше необхідності, їм ставлять за провину те, що раніше було дозволено.

— А де душевне благородство Марії-Терезії?

— Вони оскверняли храми!

— Розумію, пане каноніку: Тренк загинув!

— Цить! Про це можна говорити тільки пошепки.

— Бачила ти пандурів? — голосно запитав захеканий Йосиф, заходячи до кімнати.

— Без особливого задоволення, — відповіла Консуело.

— Ну, а ти їх не впізнала?

— Так я бачу їх уперше.

— Ні, Консуело, не вперше ти їх бачиш. Ми вже зустрічали їх у Богемському Лісі.

— Слава Богу, наскільки пам'ятаю, жодного з них я не зустрічала.

— Виходить, ти забула сарай, де ми провели ніч на сіні й раптом помітили десять-дванадцять людей, що спали навколо нас?

Одразу Консуело згадала ніч, проведену в сараї, і зустріч із цими лютими людьми, яких вона тоді, так само як Йосиф, помилково вважала за контрабандистів. Але інші хвилювання, яких вона не поділяла й про які навіть не здогадувалася, закарбували в пам'яті Йосифа всі обставини тієї грозової ночі.

— Так-от, ці уявні контрабандисти, що не помітили нашої присутності й покинули сарай до світанку зі своїми мішками та важкими вузлами, й були пандури, — сказав Йосиф. — У них була така ж зброя, такі ж обличчя, вуса й плащі, які я щойно бачив; провидіння без нашого відома врятувало нас од найстрашнішої зустрічі, яка тільки могла статися з нами в дорозі.

— Поза всяким сумнівом, — сказав канонік, якому Йосиф не раз розповідав подробиці їхньої подорожі, — ці молодчики, набивши собі кишені, свавільно звільнилися від служби, як це в них у звичаї, і вирушили до кордону, воліючи зробити гак, аніж іти зі здобиччю імперськими володіннями, де вони завжди ризикують попастись. Але будьте певні, що не всім їм вдається благополучно дістатися кордону. Упродовж усього шляху вони не перестають грабувати й убивати один одного, і тільки найсильніші з них, навантаживши здобиччю товаришів, досягають своїх лісів і печер.

Наближалася година вистави. Це відволікло Консуело від похмурих спогадів про пандурів Тренка, і вона вирушила до театру. Власної гримерної в неї не було, — дотепер пані Тезі поступалась їй своєю. Але цього разу, розлючена успіхами Консуело й уже ставши її заклятим ворогом, Тезі забрала ключ, і примадонна цього вечора була у великому утрудненні, не знаючи, де притулитися. Такі маленькі підступи — звичайна річ у театрі, вони дратують і сповнюють хвилюванням суперницю, якій хочуть насолити. Вона гає час на пошуки гримерної, боїться не знайти неї, — а час іде, і товариші кидають їй на ходу: «Як! Іще не одягнена? Зараз починають!» Нарешті, після нескінченних прохань і нескінченних зусиль, тривог і погроз, вона домагається, щоб відчинили яку-небудь гримерну, де немає навіть найнеобхіднішого. Хоча костюмеркам і заплачено, але костюм або не готовий, або погано сидить. Покоївки, що допомагають одягатися, — до послуг усякої іншої, крім жертви, призначеної на це маленьке катування. Дзвіночок дзенькає, бутафор верескливим голосом кричить по коридорах: «Signore e signori, si va cominciar!»[289] — страшні слова, які дебютантка не може чути без здригання. Вона не готова, вона квапиться, у неї лопаються шнурки, вона рве рукави, криво надягає мантилью, а діадема її впаде при першому кроці, зробленому на сцені. Вся тремтяча, обурена, знервована,

майже в сльозах, вона мусить з'явитися з небесною посмішкою на вустах. Голос її має звучати чисто, гучно, впевнено, а тут стискається горло й серце готове розірватися… О! Всі ці квіти, які дощем сиплються на сцену в хвилину тріумфу, містять у собі тисячі шипів!

На щастя, Консуело зустріла Кориллу, і та, взявши її за руку, сказала:

— Ходімо до моєї гримерної. Тезі сподівалася проробити з тобою ту ж штуку, яку спочатку викинула зі мною. Але я допоможу тобі хоча б для того, щоб її роздратувати. Принаймні помщусь їй. А ти, Порпоріно, ти так ідеш угору, що я ризикую виявитися переможеною всюди, де матиму нещастя зустрітися з тобою. Ти тоді, звичайно, забудеш, як я поводжуся тепер, а пам'ятатимеш тільки те зло, що я тобі зробила.

— Зло? Та яке ж зло ви мені зробили, Корилло? — перепитала Консуело, входячи до гримерної своєї суперниці й починаючи одягатися за ширмою, у той час як німецькі покоївки поралися біля обох артисток, які без побоювання могли говорити між собою по-венеціанськи. — Справді, вже не знаю, яке зло ви мені зробили, щось не пам'ятаю.

— Уже саме те, що ти говориш мені «ви», немов герцогиня, що зневажає мене, доводить, що ти сердишся на мене.

— Та я, дійсно, не пригадаю, які ти мені заподіювала неприємності, — мовила Консуело, пересилюючи відразу, викликану дружнім звертанням до жінки, у якої з нею було так мало спільного.

— І ти говориш правду? — запитала Корилла. — Невже ти настільки забула бідолашного Дзото?

— Я була вільна й мала право його забути, — відповіла Консуело, підв'язуючи до ноги королівський котурн із мужністю й цілковитим самовладанням, які дає часом захоплення улюбленою справою, і, вирішивши спробувати голос, вивела блискучу руладу.

Корилла, бажаючи не відставати від неї, відповіла іншою руладою, але, раптом обірвавши її, кинула покоївці:

— Та не затягуйте ж мене так, чорт забирай! Чи не думаєте ви часом, що одягаєте нюрнберзьку ляльку? Ці німкені, — вела далі вона по-венеціанськи, — зовсім не знають, що таке плечі. Дозволь їм тільки, вони зроблять тебе квадратною, як їхні герцогині-вдовиці. Порпоріно, не давай закутувати себе до вух, як минулого разу, — це було просто безглуздо.

— Ах, моя мила, такий наказ імператриці. Він відомий цим дівицям, і через такі дрібниці я не хочу бунтувати.

— Дрібниці! Це наші плечі? Гарні дрібниці!

— Я не говорю про тебе, в тебе статура краща, ніж в усіх жінок на світі, а я…

— Лицемірка! — зітхаючи, мовила Корилла. — Ти на десять років молодша за мене, і скоро мої плечі триматимуться тільки колишньою славою.

— Це ти лицемірка, — заперечила Консуело; їй страшенно набридла ця розмова. І, щоб перервати її, вона, зачісуючись, почала співати гами й виводити рулади.

— Замовкни! — сказала їй раптом Корилла, мимоволі прислухаючись до її співу. — Ти встромляєш мені в горло тисячу кинджалів… Ах! Я охоче поступилася б тобі всіма своїми коханцями, позаяк упевнена, що знайду інших, але з твоїм голосом і твоєю майстерністю я ніколи не зможу суперничати. Замовкни, а то мене розбирає бажання задушити тебе!

Консуело, прекрасно бачачи, що Корилла жартує тільки наполовину й під її глузливими лестощами ховається справжня мука, замовкла, але за хвилину Корилла знову заговорила:

— Як ти виводиш цю руладу?

— Ти хочеш проспівати її? Я тобі віддаю її, — відповіла Консуело, сміючись із властивою їй дивовижною добродушністю, — хочеш, я тебе навчу. Уведи її куди-небудь у свою партію, а я знайду для себе яку-небудь іншу руладу.

— І та буде ще більш блискучою. Нічого я від цього не виграю.

— Ну, так я ніякої рулади не буду робити, тим більше що Порпора проти цього, і сьогодні я дістану від нього на один докір менше. Візьми! От моя рулада! — І, вийнявши з кишені складений клаптик паперу, на якому було написано музичну фразу, вона передала його поверх ширми Кориллі; співачка відразу заходилася розучувати руладу. Консуело проспівала її кілька разів, щоб допомогти Кориллі, й та зрештою запам'ятала її. Одягання йшло своїм звичаєм.

Але перш ніж Консуело накинула на себе плаття, Корилла стрімко відсунула ширму й кинулась її цілувати за те, що вона пожертвувала своєю руладою. Цей порив подяки був не зовсім щирий. До нього домішувалося віроломне бажання побачити фігуру своєї суперниці в корсеті, щоб виявити який-небудь прихований недолік. Але Консуело не носила корсета. Її стан, гнучкий, як очерет, і незаймані шляхетні форми не потребували допомоги майстерної корсетниці. Вона зрозуміла намір Корилли й усміхнулася.

«Можеш скільки завгодно розглядати мене, можеш проникати в моє серце, — подумала вона, — нічого фальшивого ти там не знайдеш».

— Виходить, ти зовсім більше не любиш Андзолето, Zingarella? — запитала Корилла, мимоволі знову прибираючи суворий тон і ворожий вигляд.

— Зовсім більше не люблю, — відповіла, сміючись, Консуело.

— А він дуже любив тебе?

— Зовсім не любив, — знову мовила Консуело, так само впевнено, з тією ж свідомою і щирою байдужістю.

— Він так і говорив мені! — вигукнула Корилла, дивлячись на неї своїми блакитними очима, ясними й палаючими, і сподіваючись уловити жаль і роз'ятрити стару рану суперниці.

Консуело не могла хитрувати, але в її чесній душі часом прокидалося лукавство, яке додавало сили в боротьбі проти підступних задумів. Вона відчула удар і спокійно витримала його. Андзолето вона більше не любила, а муки самолюбства були їй незнайомі, і вона дала змогу тріумфувати марнолюбній Кориллі.

— Андзолето сказав тобі правду, — відповіла вона, — він не любив мене.

— А ти, виходить, також ніколи його не любила? — допитувала Корилла, скоріше здивована, ніж утішена таким визнанням.

Консуело відчула, що їй не слід бути відвертою наполовину. Корилла прагнула домогтися правди, треба було її задовольнити, і Консуело відповіла:

— Я дуже його любила.

— І ти так просто зізнаєшся в цьому? Виходить, у тебе немає гордості, сердего!

— У мене вистачило її, щоб вилікуватись.

— Тобто ти хочеш сказати, що в тебе вистачило твердості духу, щоб утішитися з іншим. Скажи мені, з ким, Порпоріно? Не може ж це бути Гайдн, у якого немає ні гроша за душею!

— Це не було б перешкодою. Але так, як припускаєш ти, я ні з ким не утішилася.

— Ах, знаю. Я й забула, що ти претендуєш… Тільки не говори таких речей тут, моя мила, а то ти зробишся загальним посміховиськом!

— Та я й не говоритиму нічого, якщо мене не запитають, а запитувати себе я не кожному дозволю. Цю вільність я допустила з тобою, Корилло, але якщо ти не ворог мені, то не зловживай цим.

— Ви облудниця! — закричала Корилла. — Ви дуже розумні, хоча й розігруєте наївну. Настільки розумні, що я майже готова була повірити, буцім ви так само безневинні, як я була у дванадцять років. Одначе ж це неможливо! Ах, яка ти спритна, Zingarella! Ти зможеш запевнити чоловіків у всьому, в чому захочеш.

— Я не буду ні в чому їх запевняти, тому що не дозволю їм втручатися в мої справи настільки, щоб мене розпитувати.

— Це найрозумніше: чоловіки завжди зловживають нашою відвертістю й, тільки-но встигнувши вирвати в нас зізнання, принижують нас своїми докорами. Бачу, що ти знаєш, як поводитися. Добре робиш, не бажаючи збуджувати пристрастей, — у такий спосіб уникнеш і турбот і бур, будеш діяти вільно, нікого не обманюючи. Граючи відкрито, ти скоріше знайдеш

коханців, скоріше розбагатієш. Але для цього потрібно більше мужності, ніж є в мене. Потрібно, щоб тобі ніхто не подобався й щоб тобі не хотілося бути коханою, позаяк навіювати насолоду любові можна тільки вдаючись до обережності й неправди. Захоплююся тобою, Zingarella! Відчуваю до тебе величезну повагу, тому що, незважаючи на свою юність, ти перемагаєш любов, — тому що немає нічого більш згубного, ніж любов, для нашого спокою, голосу, для довговічності нашої краси, нашого статку, наших успіхів, чи не так? Авжеж, я знаю це з досвіду! Якби я завжди могла задовольнятися холодним залицянням, то не перенесла б стільки страждань, не втратила б двох тисяч цехінів і двох верхніх нот. Зізнаюся тобі смиренно: я — бідолашна істота, нещасна від народження. Щораз, коли справи мої були в блискучому стані, я робила яку-небудь дурість і все псувала. Мене опановувала божевільна пристрасть до якого-небудь бідняка — і тут уже прощайте всі блага! Були часи, коли я могла вийти заміж за Дзустіньяні, — так, я могла це зробити. Він обожнював мене, а я його не переносила; доля його була в моїх руках. Мені сподобався цей підлий Андзолето… і я втратила своє становище. Послухай, ти даватимеш мені поради, будеш мені другом, чи не так? Утримуй мене від захоплень, від легковажних учинків! І для початку… треба тобі зізнатися, що ось уже тиждень, як я закохана в чоловіка, що помітно втрачає прихильність двору й найближчим часом буде більше небезпечний, аніж корисний. Чоловік цей мільйонер, але може бути розорений помахом руки. Так, я хочу розв'язатися з ним, перш ніж він потягне мене за собою в прірву… Але я вже чую, що він іде; видно, диявол хоче піймати мене на слові, я відчуваю, як вогонь ревнощів уже заливає мені щоки. Гарненько засунь ширму, Порпоріно, і не ворушися: я не хочу, щоб він бачив тебе.

Консуело поспішила ретельно засунути ширму. Їй не треба було прохання Корилли, вона й так не побажала б попастися на очі її коханцям. Чоловічий голос, досить звучний, хоча й позбавлений свіжості, без найменшої фальші наспівував у коридорі. Для годиться постукали, але ввійшли, не чекаючи дозволу.

«Жахливе ремесло! — подумала Консуело. — Ні, я не дозволю собі захопитися сп'янінням сцени: занадто вже мерзенний її закулісний бік».

Вона забилася в свій куток, обурена і вражена тим, як неправильно зрозуміла її Корилла, і вперше усвідомлюючи, в яку безодню розпусти її може затягти.

Розділ 97

Закінчуючи наспіх одягатися з остраху бути захопленою зненацька, Консуело почула такий діалог італійською мовою:

— Що вам тут потрібно? Я ж не дозволила вам входити до моєї гримерної. Імператриця нам заборонила під страхом найсуворіших стягнень приймати у

гримерних чоловіків, окрім товаришів по сцені, і тільки тоді, коли в цьому є невідкладна необхідність в театральних справах. Бачите, на що наражаєте мене! Не розумію, чому так погано поставлений нагляд за гримерними!

— Заборон не існує для людей, які щедро платять, моя красуне. Тільки боягузи зустрічають на своєму шляху відсіч або доноси. Ну, приймайте мене краще або, чорт забирай, ви більше мене не побачите.

— Це найбільша приємність, яку ви можете мені зробити. Ідіть геть! Ну, що ж ви не йдете?

— Ти, очевидно, так щиро цього бажаєш, що я залишуся, щоб тебе роздратувати.

— Попереджаю, що зараз викличу режисера, і він визволить мене від вас.

— Нехай з'явиться, якщо йому набридло життя. Нічого не маю проти.

— З глузду ви з'їхали, чи що? Кажуть вам, що ви мене компрометуєте, змушуєте порушити правило, недавно введене наказом її величності, наражаєте на ризик великого штрафу, можливо, навіть звільнення.

— Штраф я беруся сплатити твоєму директорові кийковими ударами. Що ж до твого звільнення, кращого я й не бажаю — зараз же відвезу тебе у свої маєтки, і ми з тобою превесело заживемо там.

— Поїхати з таким грубіяном? Ніколи! Ну, вийдемо разом, позаяк ви вперто не бажаєте залишити мене саму.

— Саму? Чи справді саму, радосте моя! От у цьому-то я й хочу переконатися раніше, ніж вас покинути. От ширма, що, по-моєму, займає занадто багато місця в такій кімнатці. Мені здається, відшпурни я її добрим стусаном до стіни, я зробив би вам послугу.

— Заждіть, пане, заждіть: там одягається дама. Ви хочете вбити або поранити жінку, такий розбійнику!

— Жінка! Ну, це інша справа, але я хочу глянути, чи немає в неї шпаги!

Ширма загойдалася…

Консуело, уже зовсім одягнена, накинула на плечі плащ і, у той час як відкривали першу стулку ширми, спробувала штовхнути останню й прослизнути у двері, що були розташовані від неї за два кроки. Але Корилла, що вгадала намір дівчини, зупинила її, сказавши:

— Запишись, Порпоріно: якби він не знайшов тебе тут, він був би здатний уявити, що тут був чоловік, і вбив би мене.

Перелякана Консуело вирішила було показатись, але Корилла, вчепившись за ширму, перешкодила їй. Може, вона сподівалася, збудивши ревнощі свого коханого, так запалити його пристрасть, аби він не звернув уваги на зворушливу принадність її суперниці.

— Якщо там дама, — заявив він, сміючись, — нехай вона мені відповість. Пані, ви одягнені? Можна засвідчити вам свою повагу?

— Пане, — відповіла Консуело, помітивши, що Корилла робить їй знаки, — будьте ласкаві приберегти виявлення своєї поваги для іншої, а мене звільніть од них. Я не можу показатися вам.

— Виходить, це найкращий момент на вас подивитися, — мовив коханець Корилли, роблячи вигляд, що має намір розсунути ширму.

— Подумайте, перш ніж діяти! — вимушено сміючись, зупинила його Корилла. — Щоб, бува, замість напівроздягненої пастушки ви не наткнулися на поважну дуенью!

— А, чорт забирай!.. Так ні ж бо! Її голос занадто свіжий, їй ніяк не більше двадцяти років, а якби вона була некрасива, ти б показала мені її!

Ширма була дуже висока, і, незважаючи на свій величезний зріст, коханець Корилли не міг заглянути поверх неї, хіба що тільки скинувши зі стільців туалети акторки. Притому відтоді, як його перестала турбувати думка про присутність за ширмою чоловіка, він вважав гру забавною.

— Пані! — вигукнув він. — Якщо ви старі й потворні, мовчіть, і я пощаджу ваш притулок, але якщо, чорт забирай, ви молоді та красиві, не давайте Кориллі себе оббрехати. Скажіть тільки слово, і я ввійду, незважаючи на заборону.

Консуело нічого не відповіла.

— Ні, їй-богу, я не дозволю водити себе за ніс! — закричав допитливий відвідувач після хвилинного очікування. — Якби ви були старі або поганої статури, ви б так спокійно не зізналися в цьому; але, видно, ви прекрасні як ангел, тому й смієтеся над моїми сумнівами. Так чи інакше, я мушу вас побачити, тому що ви або чудо краси, здатне вселити страх самій красуні Кориллі, або настільки розумні, що усвідомлюєте свою потворність, і я радий буду зустріти вперше у житті некрасиву жінку без претензій.

Він схопив руку Корилли всього двома пальцями й зігнув її, як соломинку. Вона голосно скрикнула, удаючи, нібито він заподіяв їй неймовірного болю. Але він не звернув на це ані найменшої уваги, і, коли ширма відкрилася, перед очима Консуело постала страшна фізіономія барона Франца фон Тренка. Найбагатший і найвишуканіший цивільний костюм заминив його дике одіяння воїна, але по гігантському зросту й великих чорно-багряних плямах, які вкривали його смагляве обличчя, важко було відразу ж не впізнати безстрашного й безжалісного проводиря пандурів.

Консуело мимоволі скрикнула від жаху й, бліднучи, опустилася на стілець.

— Не бійтеся мене, пані, — мовив барон, опускаючись на одне коліно, — пробачте мою сміливість, у якій я мусив би покаятись, але, побачивши вас, я не маю сили це зробити. Дозвольте мені вірити, що тільки з жалості до мене ви відмовлялися показатися, прекрасно знаючи, що, побачивши вас, я не можу не закохатися. Не засмучуйте мене думкою, що я страшний вам. Я достатньою мірою потворний, і сам це усвідомлюю. Але якщо війна

перетворила доволі красивого молодика на страховисько, — повірте, це ще не значить, що вона зробила його злішим.

— Злішим? Так, це, звичайно, було б неможливо! — відповіла Консуело, повертаючись до нього спиною.

— Як видно, — відповів барон, — ви дитя досить дике, а ваша нянька, напевно, зобразила вам мене у своїх вигадках вампіром, як це роблять тут усі баби. Але молоді жінки до мене більш справедливі: вони знають, що коли я й суворий із ворогами батьківщини, то дамам легко мене приручити, якщо вони беруть на себе цей клопіт.

І, нахилившись до Консуело, що прикинулася, начебто дивиться в дзеркало, він метнув їй зображенню хтивий і в той же час лютий погляд, грубому зачаруванню якого піддалася Корилла. Консуело побачила, що тільки розсердившись зможе звільнитися від нього.

— Пане бароне, — сказала вона, — не страх вселяєте ви мені, а відразу, огиду. Ви любите вбивати — я не боюся смерті; але я ненавиджу кровожерливих людей, а вас я знаю. Я щойно приїхала з Чехії, де бачила сліди вашого перебування…

Барон перемінився на обличчі й промовив, знизуючи плечима та обертаючись до Корилли:

— Що це за чортиха? Баронеса Лесток, яка стріляла в мене впритул із пістолета, і та здавалася не такою розлютованою. Чи не задавив я з необережності, несучись галопом, її коханця біля якого-небудь куща? Ну, красунечко моя, заспокойтеся — я пожартував із вами. Якщо ви такої незговірливої вдачі, відкланююся. Втім, я заслужив це, на хвилину відвернувши увагу від моєї божественної Корилли.

— Ваша божественна Корилла, — відповіла та, — дуже мало турбується про те, уважні ви чи ні, і просить вас вийти: зараз буде робити обхід директор, і якщо ви не бажаєте викликати скандалу…

— Іду, — сказав барон, — я не хочу засмучувати тебе й позбавляти публіку задоволення, тому що ти втратиш чистоту голосу, якщо почнеш плакати. Після спектаклю чекатиму тебе у своєму екіпажі біля виходу з театру. Вирішено, чи не так?

І він, насильно розцілувавши її в присутності Консуело, вийшов. Корилла відразу кинулася на шию до товаришки й почала дякувати за те, що вона так рішуче відкинула вульгарні люб'язності барона. Консуело відвернула голову, — красуня Корилла, осквернена поцілунками цього чоловіка, вселяла їй майже таку ж відразу, як він сам.

— Як можете ви ревнувати таку відразливу істоту? — сказала вона їй.

— Ти в цьому нічого не тямиш, Zingarella, — відповіла, посміхаючись, Корилла. — Барон подобається жінкам більш високопоставленим і нібито більш доброчесним, аніж ми з тобою. Статура в нього чудова, а в обличчі його, хоча й попсованому шрамами, є щось притягальне, проти чого ти не встояла б, якби надумав він переконати тебе, що красивий.

— Ах, Корилла! Не обличчя Тренка головним чином мене відштовхує. Душа його ще більш огидна! Ти, значить, не знаєш, що в нього серце тигра…

— Це ж бо й запаморочило мені голову! — безсоромно відповіла Корилла. — Вислуховувати компліменти всяких зніжених паскудників — подумаєш, чи й не радість! А от приборкати тигра, поневолити лева, водити його на повідку, змушувати зітхати, плакати, ричати й тремтіти того, чий погляд примушує тікати війська й чий удар шаблі зносить голову бика з такою легкістю, немов це квітка маку, — задоволення більш гостре, ніж усе відчуте мною дотепер! В Андзолето було щось таке: я любила його за злість; але барон зліший. Той був здатен побити свою коханку, а цей спроможний її вбити. О! Я віддаю перевагу другому!

— Бідолашна Корилла! — мовила Консуело, кидаючи на неї погляд, повний жалю.

— Ти жалієш мене за те, що я люблю його, і ти маєш рацію, але в тебе більше підстав заздрити цій любові. А втім, краще відчувати до мене жаль, аніж відбивати в мене Тренка.

— О, будь спокійна! — вигукнула Консуело.

— Signora, si va cominciar![290] — крикнув бутафор біля дверей.

— Починаємо! — прокричав гучний голос на верхньому поверсі, де були гримерні хористок.

— Починаємо! — повторив інший, похмурий і глухий, голос унизу сходів, що вели у глиб театру. І останні склади, передаючись слабкою луною від куліси до куліси, досягли, завмираючи, будки суфлера, що стукнув тричі об підлогу, щоб попередити диригента оркестру; той, у свою чергу, вдарив смичком по пульту, і після хвилини тиші й зосередженості пролунали могутні звуки оркестру, що змусили змовкнути і ложі й партер.

З першого ж акту «Зенобії» Консуело справила те чудове, непереборне враження, що Гайдн пророкував їй напередодні. Найбільші таланти не щодня виступають на сцені з однаковим успіхом. Навіть припустивши, що сили їх ні на хвилину не слабшають, не всі ролі, не всі ситуації однаково сприяють вияву їхніх блискучих здібностей. Уперше Консуело зустрілася з образом, де могла бути сама собою й могла виявити всю чистоту своєї душі, всю силу, ніжність і незіпсованість, не вдаючись до допомоги мистецтва й уважного вивчення ролі, щоб ототожнитися з далекою їй особистістю. Вона могла забути цю жахливу працю, зазнати переживань хвилини, відчути глибокі душевні порухи, не вивчені раніше, а повідомлені їй співчутливо настроєною публікою. У цьому вона переживала настільки ж незбагненне задоволення, яке вже відчула, — щоправда, меншою мірою, — на репетиції, про що вона щиросердно зізналася тоді Йосифу. І тепер не овації публіки сп'янили її радістю, а щастя, що вона зуміла виявити себе, переможна впевненість у тому, що вона досягла досконалості у своєму мистецтві. Дотепер Консуело завжди із занепокоєнням запитувала себе, чи не могла вона при своєму обдарованні краще виконати ту або іншу роль. Цього разу вона відчула, що виявила всю свою міць, і, майже не чуючи захоплених криків юрби, у глибині душі аплодувала самій собі.

Після першого акту вона залишилася за лаштунками, прослухала інтермедію й підбадьорила щирими похвалами Кориллу, яка дійсно була чарівна у своїй ролі. Але після другого акту Консуело відчула, що їй потрібен хвилинний перепочинок, і піднялася до гримерної. Порпора був зайнятий в іншому місці й не пішов за нею, а Йосиф, раптово запрошений завдяки таємному протегуванню імператриці виконувати партію скрипки в оркестрі, зрозуміло, залишився на своєму місці.

Отже, Консуело ввійшла сама до гримерної Корилли, від якої та передала їй ключ, випила склянку води й на хвилину кинулася було на диван. Але раптом спогад про пандура Тренка чомусь стривожив її, і, підбігши до дверей, вона замкнула їх на ключ. Одначе, здавалося, не було ніяких підстав турбуватися про те, що він з'явиться сюди. Перед підняттям завіси він попрямував до зали для глядачів, і Консуело навіть бачила його на балконі серед своїх найбільш захоплених шанувальників. Тренк жагуче любив музику. Він народився й дістав виховання в Італії, говорив італійською мовою так само мелодійно, як справжній італієць, непогано співав і, «якби народився він в інших умовах, міг би зробити кар'єру на сцені», як стверджують його біографи. Який же був жах Консуело, коли, повертаючись до дивана, вона побачила, що нещаслива ширма зарухалася, відкрилась і з-за неї показався проклятий пандур!

Вона кинулася до дверей, але Тренк її випередив і, притулившись спиною до замка, мовив з огидною посмішкою:

— Заспокойтеся, моя радосте! Позаяк ви користуєтеся гримерною разом із Кориллою, вам слід звикнути до зустрічей із коханцем цієї красуні; адже ви не могли не знати, що другий ключ міститься в нього в кишені. Ви потрапили в самісіньке лігвище лева… О! Не здумайте тільки кричати! Ніхто не з'явиться. Всім відомо, що Тренк — людина холоднокровна, що в нього сильний кулак і він мало цінує життя дурнів. Якщо йому безперешкодно, всупереч імператорській забороні, дозволяють заходити сюди, то ясно, що між усіма вашими фіглярами немає жодного сміливця, що зважився б глянути йому просто в вічі. Ну, чого ви бліднете й тремтите? Невже ви так мало впевнені в собі, що не в змозі вислухати трьох слів, не втративши голови? Чи ви вважаєте мене людиною, здатною зґвалтувати, образити вас? Ви наслухалися жіночих пліток, дитя моє! Тренк не такий уже злий, як про нього говорять, і саме щоб переконати вас у цьому, він і хоче хвилинку поговорити з вами.

— Пане, я не буду слухати вас, перш ніж ви відчините двері, — відповіла, набравшись рішучості, Консуело. — Тільки за цієї умови я дозволю вам говорити зі мною. Якщо ж ви будете продовжувати тримати мене під замком, я вирішу, що ця мужня й сильна людина не впевнена в собі й боїться зустрічі з моїми товаришами-фіглярами.

— А ви маєте рацію, — сказав Тренк, відчиняючи навстіж двері. — Якщо ви не боїтеся схопити нежить, я волію дихати чистим повітрям, аніж задихатися в мускусі, яким Корилла просочила всю цю кімнатку. Ви навіть робите мені послугу.

Сказавши це, він повернувся до Консуело й, схопивши її за руки, примусив сісти на диван, а сам став перед нею на коліна, не випускаючи її рук, яких

вона не могла б визволити, не вступивши з ним у боротьбу, безглузду і, мабуть, навіть небезпечну для її честі. Барон, здавалося, чекав і ніби викликав опір, що розбудило б у ньому неприборкані інстинкти й змусило б його забути всяку делікатність, усяку шанобливість. Консуело це зрозуміла й безмовно скорилася необхідності піти на таку ганебну, двозначну поступку. По її смаглявій, безкровній щоці скотилася сльоза, яку вона не могла стримати. Барон побачив її, але вона не зм'якшила, не обеззброїла його — навпаки, пекуча радість блиснула з-під його кривавих повік, вивернутих і оголених опіком.

— Ви дуже несправедливі до мене, — заговорив він пестливим, ніжним голосом, у якому відчувалася лицемірна радість. — Ви ненавидите мене й не хочете вислухати моїх виправдань, хоча зовсім мене не знаєте. А я не буду, мов дурень, миритися з вашою відразою. Годину тому мені було байдуже, але відтоді, як я чув божественну Порпоріну, відтоді, як я її обожнюю, я відчуваю, що треба жити для неї або вмерти від її руки!

— Звільніть мене від цієї смішної комедії… — мовила з обуренням Консуело.

— Комедії? — перервав її барон. — Стривайте, — сказав він, витягаючи з кишені пістолет, який одразу зарядив і подав їй, — ви будете тримати цю зброю у своїй чарівній ручці, і якщо я мимоволі ображу вас хоч словом, якщо як і раніше буду ненависний вам — убийте мене, коли вам заманеться. А іншу ручку я вирішив не випускати доти, аж поки ви дозволите мені поцілувати її. Але цією милістю я хочу завдячувати тільки вашій доброті, я буду благати вас про неї й терпляче чекати під дулом смертоносної зброї, яку ви можете повернути проти мене, коли моя наполегливість стане вам нестерпна.

Тут Тренк дійсно вклав у праву руку Консуело пістолет, а ліву втримав силою, продовжуючи стояти перед нею на колінах із виняткової фатівською самовпевненістю. Із цієї миті Консуело відчула себе дуже сильною й, тримаючи пістолет так, аби його можна було пустити в діло при найменшій небезпеці, посміхаючись, сказала:

— Можете говорити, я вас слухаю.

У той час, як вона вимовляла ці слова, їй здалося, що в коридорі пролунали кроки й навіть чиясь тінь майнула у дверях. Але тінь негайно ж зникла, або тому, що прибулець вийшов, або тому, що взагалі все це було витвором уяви. Тепер, коли Консуело загрожував тільки розголос, поява всякої особи, і байдужої і здатної надати допомогу, була скоріше страшною, ніж бажаною. Якщо вона мовчатиме, барона, захопленого на колінах перед нею в кімнаті з відчиненими дверима, неминуче вважатимуть її поклонником, який явно досяг успіху, а якщо вона закричить, буде кликати на допомогу, барон, безсумнівно, уб'є першого, хто з'явиться. З півсотні таких випадків прикрашало шлях його приватного життя, і жертви його пристрастей не ставали від цього ні менш піддатливими, ні більш зганьбленими. Маючи це на увазі, Консуело залишалося тільки бажати, щоб розмова скоріше скінчилась, і сподіватися своєю особистою мужністю переконливо подіяти на Тренка, не вдаючись до допомоги свідків, які могли б по-своєму коментувати й витлумачувати цю дивну сцену.

Тренк угадав почасти її думку й злегка прихилив двері.

— Справді, пані, — сказав він, повертаючись до неї, — було б божевіллям наражати себе на лихослів'я тих, що проходять; суперечка має скінчитися в нас віч-на-віч. Вислухайте ж мене. Ви боїтеся, й вам заважає дружба з Кориллою, це мені зрозуміло. Честь ваша, ваша незаплямована репутація мені дорожча цих дорогоцінних хвилин, коли я без свідків милуюся вами. Я прекрасно знаю, що ця пантера, в яку я був закоханий іще годину тому, обвинуватила б вас у зрадництві, коли б застала мене тут біля ваших ніг. Але вона не дістане цього задоволення. Я вирахував час. Їй іще хвилин десять доведеться розважати публіку своїм кривлянням, і я встигну сказати вам: якщо любив її, то забув уже про це, як про перше зірване мною яблуко. Не бійтеся відняти в неї серце, що більше не належить їй і звідки відтепер ніщо не може вигнати ваш образ. Лише ви, пані, владні наді мною, лише ви можете мати у своєму розпорядженні моє життя. Що ж змушує вас вагатись? У вас, кажуть, є коханець, — одним клацанням я звільню вас од нього! Ви під постійним наглядом старого опікуна, злого й ревнивого, — я відвезу вас із-під самого його носа! Ви наражаєтеся в театрі на тисячі підступів. Щоправда, публіка вас обожнює, але публіка невдячна й зрадить вас першого ж дня, коли ви охрипнете. Я незчисленно багатий і в змозі зробити вас принцесою, ледве не королевою — у країні дикій, але де я можу як оком змигнути спорудити вам палаци й театри, більш грандіозні й красиві, ніж палаци віденського двору. Якщо ви маєте потребу в публіці, я одним помахом викличу її з-під землі, притому віддану, покірну, вірну, не те що віденська. Я некрасивий — знаю: але шрами, що прикрашають моє обличчя, більш поважні й славні, аніж білила й рум'яна, що вкривають бліді обличчя ваших блазнів. Я суворий із моїми рабами, невблаганний стосовно ворогів, але лагідний зі своїми відданими служниками, і ті, кого я люблю, насолоджуються щастям, славою, багатством. Зрештою, я буваю часом лютий, вам сказали правду: не може людина, настільки хоробра й сильна, не користуватися своєю могутністю, коли помста й гордість закликають її до цього. Але жінка чиста, соромлива, лагідна й чарівна, як ви, може приборкати мою силу, скувати мою волю і тримати мене біля своїх ніг, як дитину. Спробуйте: довіртеся мені на якийсь час тайкома од усіх, а коли знатимете мене, ви побачите, що можете вручити мені турботу про своє майбутнє й піти за мною до Славонії. Ви посміхаєтеся, назва цього краю співзвучна зі словом раб[291]. Отож, божественна Порпоріно, я буду твоїм рабом! Глянь на мене й звикни до моєї потворності, яку твоя любов могла б прикрасити! Скажи тільки слово, і ти побачиш, що червоні очі Тренка-австрійця можуть проливати радісні сльози, сльози розчулення, так само як і красиві очі Тренка-пруссака, мого дорогого кузена, якого я люблю, хоча ми й билися з ним у ворожих таборах і хоча ти, як запевняють, була небайдужа до нього. Але той Тренк — дитина, а я — нехай іще молодий (мені тільки тридцять чотири роки, хоча обличчя моє, обпалене порохом, і здається вдвічі старшим) — однак уже пережив вік капризів і можу дати тобі довгі роки щастя. Говори, говори ж, скажи «так», і ти побачиш, що любов може змінити мене та обернути Тренка — Обпалену Пащу на світосяйного Юпітера! Ти не відповідаєш мені, зворушлива цнотливість утримує тебе, чи не правда? Ну, добре! Не говори ні слова, дай мені тільки поцілувати твою руку, і я піду з душею, сповненою віри та щастя. Бачиш, я не такий грубіян, не такий тигр, яким мене зобразили тобі. Я прошу в тебе тільки безневинної милості й благаю тебе про неї на колінах, але ж я міг би одним подувом розтрощити тебе й, незважаючи на твою ненависть, відчути щастя, якому позаздрили б самі боги!

Консуело з подивом розглядала цього страшного чоловіка, що звабив стількох жінок. Вона намагалася осягнути чари, які справді, незважаючи на його потворність, могли діяти невідпорно, якби це було обличчя гарної людини, натхненої порухами серця; але то була потворність відчайдушного сластолюбця, а пристрасть його — тільки примха зухвалого, самовпевненого фанфарона.

— Ви все сказали, пане бароне? — спокійно запитала Консуело.

Але вона відразу почервоніла й сполотніла, коли славонський деспот кинув їй на коліна цілу пригорщу великих діамантів, величезних перлин і дуже коштовних рубінів. Вона швидко підвелася, скинувши на підлогу всі ці коштовності, які мусили дістатися Кириллі.

— Тренку! — вигукнула вона, охоплена страшенним обуренням і презирством. — При всій твоїй хоробрості ти останній боягуз: боровся ти тільки з ягнятами й ланями, яких безжалісно винищував. Якби виступив проти тебе справжній чоловік, ти втік би, як лютий, але боягузливий вовк. Твої славні шрами, я знаю, отримані тобою в підвалі, де ти серед трупів шукав золота переможених. Твої палаци й твоє нікчемне царство — кров благородного народу, і тільки деспотизм нав'язує тебе йому як співвітчизника; це — гроші, вирвані у вдів і сиріт, золото зрадництва, грабіж церков, де ти, прикидаючись, падаєш ниць і твориш молитву (адже до довершення всіх своїх великих достоїнств ти ще й ханжа!). Твого двоюрідного брата Тренка-пруссака, якого ти так ніжно любиш, ти зрадив і збирався вмертвити. Жінок, яких ти прославив і ощасливив, ти зґвалтував, попередньо вбивши їхніх чоловіків і батьків. Твоя тільки-но зімпровізована ніжність до мене не що інше, як каприз пересиченого розпусника. Лицарське висловлення покірності, яке ти виявив, віддаючи своє життя в мої руки, — це марнославство дурня, що уявляє себе непереборним, а та порожня милість, про яку ти просиш, була б для мене плямою, яку можна змити тільки самогубством. Ось моє останнє слово, пандуре з обпаленою пащею! Геть із моїх очей! Утікай, бо якщо ти не звільниш моєї руки, яку вже чверть години ледениш у своїй, я очищу землю від негідника, розтрощивши тобі голову!

— І це твоє останнє слово, виплодку пекла? — вигукнув Тренк. — Ну, добре ж! Лихо тобі! Пістолет, який я гребую вибити з твоєї тремтячої руки, заряджений тільки порохом. Одним маленьким опіком більше або менше — не велике діло! Цим не залякаєш людини, загартованої у вогні. Стріляй, нароби шуму! Мені тільки того й потрібно. Я буду радий знайти свідків своєї перемоги, бо тепер уже ніщо не зможе визволити тебе з моїх обіймів: своїм божевіллям ти запалила в мені вогонь пристрасті, який могла б стримати, якби ти була трохи обережніша.

Кажучи так, Тренк схопив у свої обійми Консуело, але в ту ж мить двері відчинились, і людина, чиє обличчя було закрите чорним крепом, опустила руку на пандура, що відразу зігнувся й захитався як очерет у бурю, і з силою кинула його на підлогу. Це було справою кількох секунд. Приголомшений у першу мить, Тренк підвівся й, дико поводячи очима, з піною біля рота, вихопив шпагу й кинувся на свого ворога, що попрямував до дверей, очевидно, щоб зникнути. Консуело також кинулася до виходу. Їй здалося, що за зростом і силою руки ця замаскована людина не хто інший, як граф Альберт. Вона побачила його в кінці коридору, де дуже круті кручені сходи вели на вулицю. Тут він зупинився, почекав Тренка, швидко нагнувся —

так, що шпага барона дряпнула стіну, і, схопивши його в оберемок, кинув через плече долілиць по сходах, головою вперед. Консуело чула, як велетень покотився, і з криком: «Альберт!» — кинулася було слідом за своїм рятівником. Але він зник раніше, ніж у неї вистачило сил зробити три кроки. Страшна тиша запанувала навкруги.

— Signora, cinque minuti cominciar[292], — батьківським тоном звернувся до неї бутафор, зринувши з театрального люка, що виходив на той же майданчик. — Яким чином ці двері виявилися відчиненими? — додав він, дивлячись на двері сходів, з яких був скинутий Тренк. — Справді, ваша милість ризикували схопити нежить у цьому коридорі.

Він зачинив і замкнув двері на ключ, як належало, а Консуело ні жива ні мертва повернулася до гримерної, викинула за вікно пістолет, що валявся під диваном, засунула ногою під меблі коштовності Тренка, що виблискували на килимі, й рушила на сцену, де наткнулася на Кориллу, ще червону й захекану від нескінченних виходів на оплески, які щойно дісталися на її долю після інтермедії.

Розділ 98

Незважаючи на страшенне хвилювання, Консуело й у третьому акті перевершила себе. Вона не очікувала такого успіху, не розраховувала більше на нього, вийшовши на сцену з відчайдушною рішучістю провалитись із честю, вважаючи, що під час своєї мужньої боротьби втратила раптом і голос і вміння. Це її не лякало: що значили навіть тисячі свистків у порівнянні з небезпекою й ганьбою, яких вона тільки-но позбулася завдяки чиємусь чудесному втручанню. За цим чудом пішло інше. Добрий геній Консуело, здавалося, захищав її: голос її звучав як ніколи, співала вона з іще більшою майстерністю і грала з більшим піднесенням і пристрастю, ніж будь-коли. Вся її істота була вкрай збуджена, і їй здавалося, що от-от у ній щось порветься, як занадто натягнута струна. І це гарячкове збудження несло її в чарівний світ: вона робила все ніби вві сні, і її навіть дивувало, що вона знаходила в собі для цього реальні сили.

Втім, радісна думка підтримувала її щораз, коли вона боялася, що не витримає. У неї тепер не було сумнівів, що Альберт тут. Він у Відні. Принаймні з учорашнього дня. Він спостерігає за нею, стежить за всіма її рухами, оберігає її, інакше кому ж приписати нежданну допомогу, щойно їй надану, і ту майже надприродну силу, якою мала володіти людина, щоб перемогти Франца фон Тренка, славонського геркулеса? І якщо з огляду на одне з тих дивацтв, яких так багато в характері молодого графа, він не хоче говорити з нею й начебто намагається бути нею не поміченим, проте він явно як і раніше пристрасно любить її, позаяк оберігає так дбайливо й захищає з такою енергією.

«Ну, добре, — блиснула в голові Консуело думка, — якщо Господу завгодно, щоб сили мене не зрадили, нехай Альберт бачить мене на висоті в моїй ролі й нехай із того куточка зали, звідки він, без сумніву, у цю хвилину стежить за мною, насолодиться моєю перемогою, здобутою аж ніяк не інтригами або шарлатанством».

Не забуваючи про свою роль, вона шукала його очима, але ніде не могла знайти; вона продовжувала свої пошуки й коли відступила за лаштунки, але так само безуспішно. «Де б він міг бути? — сушила вона собі голову. — Де він сховався? Може, він убив пандура наповал, скинувши його зі сходів? І змушений тепер ховатися від переслідувань? Чи попросить він притулку в Порпори? Чи зустріне вона його цього разу, повернувшись до посольства?»

Всі здивування зникали, тільки-но вона знову з'являлася на сцені: немов якими чарами, забувала вона обставини свого дійсного життя, і її охоплювало тільки почуття якогось неясного очікування, захвату, страху, подяки, надії… І все це було в її ролі й виливалося в чудесних звуках, сповнених ніжності й правди.

По закінченні спектаклю її без кінця викликали, й імператриця перша кинула їй зі своєї ложі букет, до якого був прикріплений коштовний подарунок. Двір і віденці пішли за прикладом своєї володарки, засипавши співачку квітами. Консуело побачила, як серед усіх цих пахучих емблем захвату до її ніг упала зелена гілка, мимоволі привернувши її увагу. Тільки-но завіса опустилася востаннє, вона її підняла. То була кипарисова гілка. Відразу вона забула про всі переможні вінки й почала шукати пояснення цього знака скорботи й жаху, цієї похоронної емблеми, що, може, висловлювала останнє «прощай». Смертельний холод змінив у ній гарячкове хвилювання, неперебірний жах застелив їй, як хмарою, очі. Ноги Консуело підкосились, і її майже непритомну віднесли до карети венеціанського посланника, де Порпора марно намагався домогтися від неї хоча б одного слова. Губи її похололи, а безживна рука тримала під плащем кипарисову гілку, мовби принесену до неї вітром смерті. Спускаючись театральними сходами, вона не помітила кривавих слідів, та й мало хто звернув на них увагу в штовханині роз'їзду. У той час як Консуело поверталася до посольства, занурена у свої похмурі думи, досить сумна сцена відбувалася в артистичній при зачинених дверях. Незадовго до закінчення спектаклю службовці театру, розкриваючи всі двері, наткнулися на закривавленого барона фон Тренка, що лежав непритомний біля підніжжя сходів. Його перенесли до однієї із зал, наданих артистам, і, щоб уникнути розголосу й сум'яття, потихеньку попередили директора, театрального доктора й поліцію, щоб ті з'явилися констатувати факт, який стався. Таким чином, і трупа й публіка покинули зал для глядачів і театр, не довідавшись про подію, і тільки дехто зі служителів мистецтва, державні чиновники й кілька жалісливих свідків постаралися надати допомогу пандуру й домогтися від нього пояснень.

Корилла, що очікувала карету коханця й уже кілька разів посилала на розшуки свою покоївку, нарешті втратила терпіння й вирішила піти сама, ризикуючи вирушити додому пішки. Вона зустріла пана Гольцбауера, і той, знаючи про її стосунки із Тренком, повів її до фойє, де вона побачила свого коханця із проломленим черепом і зі стількома забитими місцями на тілі, що він не міг поворухнутися. Корилла наповнила все приміщення криками та стогонами. Гольцбауер випроводив зайвих свідків і звелів зачинити двері. Примадонна на всі запитання не могла ні сказати що-небудь,

ні висловити якісь припущення, які могли б допомогти з'ясуванню справи. Нарешті Тренк, трохи отямившись, зізнався, що, проникнувши без дозволу за лаштунки театру, щоб подивитися ближче на танцівниць, поспішав піти звідти до закінчення спектаклю, але, не знаючи всіх переходів цього лабіринту, оступився на першій же сходинці проклятих сходів, зненацька впав і скотився до самого низу. Цим поясненням задовольнилися й віднесли Тренка додому, де Корилла так ревно за ним доглядала, що навіть втратила через це прихильність графа Кауніца, а згодом і благовоління її величності. Але вона відважно пожертвувала всім цим, і Тренк, чий залізний організм виносив і більш жорстокі випробування, відбувся тижневим нездужанням і зайвим шрамом на голові. Він не заїкнувся ні перед ким про свою халепу й тільки дав собі слово, що Консуело дорого заплатить за неї. Він і здійснив би це, звичайно, найжорстокішим способом, якби наказ про арешт не вирвав його з обіймів Корилли й не кинув до військової в'язниці[293], хоча він іще не видужав після падіння і тремтів од пропасниці. Ті чутки, які глуха народна поголоска довела до вух каноніка, почали виправдовуватися. Багатства пандура збудили у впливових людях і спритниках пекучу, невтоленну жадібність, і він став жертвою цієї жадібності. Обвинувачений у всіляких злочинах, і вчинених ним і нав'язаних йому людьми, зацікавленими в його загибелі, він почав відчувати на собі всякі зволікання, утиски, нахабні порушення закону, витончені несправедливості тривалого й скандального процесу. Скупий, незважаючи на своє марнославство, і гордий, незважаючи на свої пороки, він не побажав ні платити за ретельність своїх заступників, ні підкупити совість своїх суддів. Ми залишимо барона на час у темниці, де після якоїсь буйної витівки він, на превелике свого обурення, виявився прикутим за ногу. Сором і ганьба! Саме за ту саму ногу, в яку влучив осколок бомби, що вибухнула під час одного із найбільш доблесних його бойових подвигів. У нього тоді вишкрябали уражену гангреною кістку, і, тільки-но одужавши, він знову був на коні, щоб з геройською витримкою продовжувати службу. І от на цей жахливий шрам наклали залізне кільце з важким ланцюгом. Рана розкрилась, і він терпів нові муки вже не за службу Марії-Терезії, а за те, що занадто добре служив їй колись. Велика володарка не мала нічого проти Тренка, що придушував і роздирав бідолашну й небезпечну Чехію, що навряд чи могла, внаслідок споконвічної національної ворожнечі, бути оплотом проти ворогів; «король» Марія-Терезія, не потребуючи більше ні злочинів Тренка, ні жорстокості пандурів для того, щоб міцно сидіти на престолі, починала вважати їхні вчинки страхітливими, непрощенними й навіть робила вигляд, що ніколи не знала про їхні варварства, — зовсім як великий Фрідріх, який удавав, начебто не має поняття про витончені жорстокості, ланцюги вагою шістдесят вісім фунтів і катування голодом[294], якими трохи пізніше терзали іншого барона фон Тренка, його красеня пажа, блискучого ординарця, рятівника й друга нашої Консуело. Підлесники, які донесли до нас чутки про ці обурливі події, приписували всю їхню мерзенність дрібному офіцерству й темному чиновництву, аби змити пляму з пам'яті монархів. Але монархи ці, нібито так погано поінформовані про зловживання у своїх в'язницях, насправді добре знали про все, що там діялося. Приміром, Фрідріх Великий власноручно зробив малюнок ланцюгів, які Тренк-пруссак цілих дев'ять років тягав у своєму Магдебурзькому склепі. І хоча Марія-Терезія прямо й не наказувала закувати покалічену ногу Тренка-австрійця, свого доблесного пандура, однак вона завжди залишалася глуха й до його скарг і до його викриттів. До того ж при ганебному поділі багатств Тренка, вчиненому її наближеними, вона зуміла виділити собі левову частку й відмовити в правосудді його спадкоємцям.

Повернімося ж до Консуело, адже обов'язок романіста змушує нас лише побіжно торкатися деталей, що належать історії. Одначе нам здається неможливим зовсім виключити пригоди нашої героїні з подій, що відбувалися в її час і на її очах. Довідавшись про нещастя пандура, Консуело не згадувала більше про нанесені їй образи і, глибоко обурена несправедливістю стосовно нього, допомогла Кориллі забезпечити його грішми в момент, коли йому було відмовлено в засобах, які змогли б пом'якшити суворість його ув'язнення. Корилла, що вміла витрачати гроші набагато швидше, ніж добувати їх, саме була без гроша в той день, коли посланець її коханця таємно з'явився просити в неї потрібну суму. Консуело була єдиною особою, до допомоги якої ця жінка з інстинктивного почуття довіри й поваги зважилася вдатися. Консуело негайно ж продала подарунок, кинутий їй імператрицею на сцену по закінченні «Зенобії», і передала Кориллі гроші, похваливши її при цьому за те, що вона не залишає в горі нещасного Тренка. Мужність, з якою Корилла служила своєму коханцеві доти, поки це було можливо (на цьому ґрунті вона зійшлася навіть із баронесою, його головною коханкою, до якої страшно ревнувала), вселила Консуело якусь повагу до цього зіпсованого, але не остаточно розбещеного створіння, що зберегло ще добрі спонукання серця й безкорисливі пориви великодушності.

— Упадемо ниць перед промислом Божим, — говорила вона Йосифу, що часом картав її за близькість із Кориллою. — Людська душа навіть в омані зберігає щось милостиве й велике, до чого почуваєш повагу й у чому знаходиш із радістю ті священні сліди, які є мовби печаткою Божої десниці. Там, де можна пожаліти, знайдеться що й пробачити, а де є що пробачити, будь упевнений, добрий мій Йосифе, там є й що полюбити. Бідолашна Корилла, живучи як тварина, іноді чинить як янгол. Бачиш, я відчуваю: якщо залишуся артисткою, то маю звикнути без жаху та гніву дивитися на всі ці сумні мерзенності, серед яких минає життя пропащих жінок; адже й вони хитаються між прагненням добра й потягом до зла, між сп'янінням і каяттям. І навіть, зізнаюся, мені здається, що роль сестри милосердя корисніша для моєї чесноти, аніж більш чисте й утішне життя, аніж блискучі знайомства та спокійне існування серед людей сильних, щасливих, шанованих. Почуваю, що серце моє створене на зразок раю доброго Ісуса, де більше радості, більше привіту дається одному розкаяному грішникові, ніж сотням тріумфуючих праведників. Моє покликання жаліти, допомагати, втішати, співчувати. Ім'я, дане мені матір'ю при хрещенні, покладає на мене цей обов'язок. У мене, Беппо, немає іншого імені. Суспільство не дало мені права з гордістю носити родинне ім'я, і якщо, на думку світу, я принижую себе, відшукуючи крупинки чистого золота серед бруду чужих поганих звичаїв, то я зовсім не зобов'язана віддавати йому в чому-небудь звіт. Я тільки Консуело — нічого більше. І цього досить для дочки Розамунди, бо Розамунда була бідною жінкою, і про неї відгукувалися ще гірше, ніж про Кориллу, а я мусила й могла її любити, хоч якою б вона була. Її не шанували, як Марію-Терезію, але вона не наказала б прикувати за ногу Тренка, щоб умертвити його в муках, а самій заволодіти його грішми. Корилла також не зробила б цього, однак, замість того щоб битися за неї, цей самий Тренк, якому вона допомагає в нещасті, частенько бив її. Йосифе! Йосифе! Господь своєю величчю перевершує всіх наших монархів; і позаяк Марія-Магдалина сидить у нього на почесному місці, поруч із непорочною Дівою, то, мабуть, і Корилла при тому дворі матиме перевагу над Марією-Терезією. А про себе скажу: коли б мені довелося в дні, які мені ще належить провести на землі, сидіти на бенкеті праведників, серед морального благоденства, то я вважала б, що

збилася зі шляху порятунку. О, шляхетний Альберт дивився на це так само, як я, і, звичайно, не став би гудити мене за моє добре ставлення до Корилли.

Консуело говорила все це своєму другові Беппо через два тижні після першої вистави «Зенобії» та події з бароном фон Тренком. Шість вистав, на які її запросили, вже відбулися. Пані Тезі знову з'явилася в театрі. Імператриця за допомогою посланника Корнера потихеньку обробляла Порпору й продовжувала ставити шлюб Консуело з Гайдном умовою її вступу на імператорську сцену по закінченні ангажементу Тезі. Йосиф нічого не знав про це. Консуело нічого не підозрювала. Вона думала тільки про Альберта, що більше не з'являвся й не давав про себе знати. У голові в неї бродила безліч припущень, безліч протилежних рішень. Дівчина навіть заслабла від пережитого нервового потрясіння й усіх цих тривог. Вона не залишала своєї кімнати відтоді, як покінчила з театром, і без кінця дивилася на кипарисову гілку, зламану, як їй здавалось, із однієї з могил у гроті Шрекенштейну.

Беппо, єдиний друг, якому вона могла розкрити своє серце, спочатку хотів було переконати її в тому, що Альберт не приїздив до Відня. Але коли вона показала йому кипарисову гілку, він глибоко замислився над цією таємницею й зрештою сам увірував у те, що молодий граф брав участь в історії з Тренком.

— Послухай, — сказав він, — мені здається, я зрозумів, що відбувається. Дійсно, Альберт приїздив до Відня. Він тебе бачив, чув, спостерігав за всіма твоїми вчинками, ходив за тобою по п'ятах. Того дня, коли ми з тобою розмовляли на сцені в декорації, що зображує ріку Аракс, він міг бути по той бік декорації й чути, як я шкодував, що тебе викрадають із підмостків на порозі слави. У тебе самої при цьому вирвалися якісь вигуки. З них він міг зробити висновок, що ти віддаєш перевагу блиску кар'єри над сумною врочистістю його любові. Наступного дня він бачив, як ти ввійшла до гримерної Корилли, і позаяк він увесь час спостерігав за тобою, то міг помітити, як туди ж за кілька хвилин перед цим увійшов пандур. Альберт так довго не з'являвся до тебе на допомогу тому, що вважав твій прихід добровільним, і, тільки піддавшись спокусі підслухати біля дверей, зрозумів, як необхідне його втручання.

— Прекрасно! Але навіщо діяти так таємниче, навіщо приховувати під крепом своє обличчя? — промовила Консуело.

— Ти знаєш, яка підозрілива віденська поліція. Може, його обмовили при дворі або в нього були політичні причини, щоб ховатися. Можливо, обличчя його було знайоме Тренку. Хто знає, чи не бачив граф Альберт його в Чехії під час останніх воєн, чи не кидав йому виклику, чи не загрожував, чи не змусив його випустити з рук якої-небудь захопленої ним безвинної людини? Граф Альберт міг таємно робити у своїй краші великі подвиги хоробрості й людинолюбства, у той час як його вважали сплячим у печері Шрекенштейну. І якщо він здійснював ці подвиги, зрозуміло, він не розповідав би про них тобі. Ти ж сама не раз відгукувалася про нього як про найбільш смиренного, найбільш скромного з людей. І він учинив мудро, закривши обличчя, у той час як розправлявся з пандуром, бо якщо сьогодні імператриця карає пандура за те, що він спустошив її дорогу Чехію, то, повір, це зовсім не означає,

що вона буде схильна залишити безкарним відкритий опір, вчинений її пандуру в минулому з боку чеха.

— Ти цілковито маєш рацію, Йосифе, і твої слова наводять мене на роздуми. Багато чого тепер починає мене страшенно турбувати. Альберта могли впізнати, заарештувати, і це так само залишилося б невідомим публіці, як падіння зі сходів Тренка. Та ба! Може, він у цю хвилину знемагає у в'язниці Арсеналу, поруч із темницею Тренка. І лихо це він терпить через мене!

— Заспокойся, я цього не думаю. Граф Альберт, мабуть, одразу ж покинув Відень, і ти незабаром одержиш від нього лист із замку Велетнів.

— У тебе таке передчуття, Йосифе?

— Так, я передчуваю це. Але, якщо вже хочеш знати все, що я думаю, так, мені здається, лист цей буде зовсім іншим, ніж ти очікуєш. Я переконаний, що він не буде більше наполягати на великодушній дружній жертві, яку ти збиралася принести заради нього, покинувши артистичну кар'єру, що він відмовився від думки одружуватися з тобою й незабаром поверне тобі волю. Якщо він так розумний, шляхетний, справедливий, як ти говориш, він має посоромитися вирвати тебе з театру, який ти палко любиш. Не заперечуй, я ж прекрасно це бачив, і він, слухаючи «Зенобію», мусив зрозуміти це не гірше за мене. Отже, він відмовиться від жертви, яка перевищує твої сили, — я перестав би його поважати, якби він вчинив інакше.

— Але перечитай же його останню записку. Ось вона, Йосифе. Адже він говорить у ній, що буде так само любити мене на сцені, як і у світі або в монастирі. Хіба він не міг допустити думки — одружившись, надати мені волю?

— Говорити й робити, думати й жити — не те саме. У пристрасних мріяннях усе здається можливим, але коли дійсність раптом з'являється перед очима, ми з жахом повертаємося до колишніх поглядів. Ніколи не повірю, щоб який-небудь знатний чоловік міг без відрази бачити, як його дружина переносить капризи та образи публіки. Потрапивши — звичайно, вперше у своєму житті — за лаштунки, граф побачив у поводженні Тренка стосовно тебе сумний приклад лих і небезпек, які очікують тебе на театральній ниві. І він мав піти в розпачі, але, щоправда, вилікувавшись од своєї пристрасті й відрікшись від пустих мріянь. Прости, що я так говорю з тобою, сестрице Консуело. Це мій обов'язок, тому що розрив із графом Альбертом — твоє щастя. Ти відчуєш це пізніше, хоча зараз очі твої й повні сліз. Будь справедлива до свого нареченого й не ображайся на зміну, що сталася в ньому. Коли він говорив тобі, що не відчуває відрази до театру, він ідеалізував його, і все це розпалося при першому ж випробуванні. Він зрозумів тоді, що або зробить тебе нещасною, вирвавши з театру, або, йдучи за тобою туди, отруїть власне існування.

— Твоя правда, Йосифе. У твоїх словах — істина, я це відчуваю; але дай мені поплакати. Серце стискається в мене зовсім не від образи, що мене покинули й гордують мною, а від втраченої віри в любов, у її могутність, які я ідеалізувала так само, як граф Альберт ідеалізував моє театральне життя. Тепер він усвідомив, що, обравши такий шлях, я не можу бути гідною

його, принаймні в очах світу. А я мушу визнати, що любов не настільки сильна, щоб перемогти всі перешкоди, відректися від усіх забобонів.

— Будь справедлива, Консуело, і не вимагай більшого, ніж сама могла б дати. Ти його не настільки любила, аби без вагань і суму відректися від свого мистецтва, — не став же в провину графові Альбертові, що він не зміг порвати зі світським товариством без жаху та душевної муки.

— Але хоч як би потай я засмучувалася (тепер можу вже зізнатися в цьому), я зважилася всім йому пожертвувати, а він навпаки…

— Подумай, адже пристрасть палала в ньому, а не в тобі. Він благав, а ти погоджувалася, силуючи себе. Він прекрасно бачив жертву з твого боку й відчув, що не тільки має право, але зобов'язаний позбавити тебе любові, якої ти не викликала й у якій душа твоя не має потреби.

Розумний довід Йосифа переконав Консуело в мудрості й великодушності Альберта. Вона боялася, віддаючись сумним почуттям, страждати від ураженого самолюбства; отже, вона погодилася з поясненнями Гайдна, скорилася й заспокоїлася. Але з дивини, яка так властива людському серцю, тільки-но дiставши волю слідувати своєму потягу до театру безроздільно й без докорів сумління, вона злякалася самотності, розпусти й жахнулася при думці про майбутнє, що відкривалося перед нею, сповнене важкої боротьби. Підмостки — це багаття. Актор на сцені приходить у такий збуджений стан, що всі життєві хвилювання в порівнянні із цим здаються холодними й блідими. Але коли, розбитий утомою, він сходить із підмостків, то зі страхом думає, як він пройшов через це вогненне випробування, і до бажання знову повернутися на сцену домішується жах. Мені здається, що акробат — найяскравіший приклад цього важкого, сповненого горіння й небезпек життя. Він відчуває нервове, страшне задоволення на канатах і драбинах, де здійснює чудеса, що перевершують людські сили. Але, спустившись із них переможцем, він ледве не непритомніє при одній думці, що йому треба знову піднятися на них, знову бачити перед собою смерть і тріумф — цю дволику примару, що невпинно ширяє над його головою.

Замок Велетнів і навіть Шрекенштейн, цей кошмар її багатьох ночей, здалися Консуело крізь завісу вигнання, що звершилось, загубленим раєм, обителлю спокою й чистоти, які до кінця днів будуть жити в її пам'яті як щось величне й гідне шанування.

Вона прикріпила кипарисову гілку — останній спогад, останній дарунок печери гуситів — до розп'яття, залишеного їй матір'ю, і таким чином з'єднавши дві емблеми — католицтва і єресі, вона подумки піднеслася до релігії єдиної, вічної й абсолютної. У ній почерпнула вона почуття покірності перед своїми власними стражданнями й віру в промисел Божий, що керує Альбертом і всіма людьми, добрими і злими, серед яких їй відтепер доведеться йти самій, без наставника в житті.

Розділ 99

Якось уранці Порпора покликав Консуело до своєї кімнати раніше ніж зазвичай. Вигляд у нього був сяючий, він тримав у одній руці об'ємистий лист, в іншій — окуляри. Консуело затремтіла, задрижала всім тілом, уявивши, що це нарешті відповідь із замку Велетнів. Але незабаром вона зрозуміла, що помилилася. Лист був від Уберто-Порпоріно. Знаменитий співак повідомляв свого вчителя, що всі умови ангажементу Консуело прийняті й він посилає йому підписаний бароном фон Пельніцем[295], директором берлінського королівського театру, контракт, на якому не вистачає тільки підпису Консуело й самого маестро. До документа був прикладений дуже приязний і дуже шанобливий лист барона, в якому той пропонував Порпорі взяти участь у конкурсі на посаду диригента капели прусського короля, надавши разом з тим для перегляду й виконання всі свої нові опери та фуги, які побажає привезти. Порпоріно висловлював радість, що незабаром буде співати з партнеркою по серцю, «сестрою по вчителю», і гаряче просив учителя кинути Відень і приїхати в чарівний Сан-Сусі[296], місцеперебування Фрідріха Великого.

Лист цей надзвичайно порадував Порпору, але разом з тим викликав у ньому вагання. Йому здавалося, що доля нарешті починає посміхатися йому й милість обох монархів (у той час настільки необхідна для кар'єри артиста) обіцяє йому сприятливі перспективи. Фрідріх кликав його до Берліна. Марія-Терезія відкривала йому привабливі перспективи у Відні. В обох випадках Консуело належало бути знаряддям його слави: у Берліні — просуваючи на сцену його твори, у Відні — вийшовши заміж за Йосифа Гайдна.

Отже, настала хвилина вручити свою долю в руки прийомної дочки. Він запропонував їй на вибір — заміжжя або від'їзд. Обставини змінились, і він далеко не так гаряче пропонував їй руку й серце Беппо, як зробив би це ще напередодні. Йому набрид Відень, а думка, що його будуть цінувати й ушановувати у ворожому таборі, посміхалася йому як маленька помста, причому він перебільшував враження, яке все це могло справити на австрійський двір. Нарешті Консуело перестала з якогось часу говорити з ним про Альберта, немов відмовившись од нього, а Порпора волів, аби вона зовсім не виходила заміж.

Консуело негайно ж поклала край його ваганням, оголосивши, що ніколи не вийде заміж за Йосифа Гайдна з багатьох причин, і насамперед тому, що сам він ніколи й не думав із нею одружуватися, бо заручений із дочкою свого благодійника, Анною Келлер.

— У такому разі, — сказав Порпора, — нема чого й роздумувати. Ось твій контракт. Підпиши його, і будемо збиратися в дорогу, бо тут нам сподіватися ні на що, позаяк ти не підкоряєшся матримоніоманії імператриці. Адже протегування її можна було дістати лише такою ціною, а після рішучої відмови ми станемо для неї гірші за дияволів.

— Дорогий учителю, — відповіла Консуело з твердістю, якої ще ніколи не виявляла стосовно нього, — я готова коритися вам, як тільки совість моя заспокоїться з приводу одного питання. Зобов'язання любові й глибокої поваги пов'язують мене з Рудольштадтом. Не втаю від вас, що, незважаючи на вашу недовіру, докори й глузування, всі три місяці, які ми з вами провели

тут, я невпинно не зв'язувала себе ніякими контрактами, що могли слугувати перешкодою цьому шлюбу. Але після рішучого листа, написаного мною півтора місяця тому, — він пройшов через ваші руки, — щось сталося й, як я гадаю, спонукало родину Рудольштадтів відмовитися від мене. Кожний новий день переконує мене, що дане мною слово повернуте мені і я вільна цілком присвятити вам і свої турботи, й свою працю. Як бачите, я йду на це без жалів і вагань. Одначе після написаного мною листа совість моя не може бути спокійною, поки я не дістану на нього відповіді. Чекаю я її щодня, і найближчим часом відповідь має прийти. Дозвольте мені підписати ангажемент із Берліном тільки після одержання…

— Ех! Бідолашне дитя моє, — перебив її Порпора, з перших же слів своєї учениці зрозумівши, що їй потрібно відповідати, — довго довелося б тобі його чекати. Відповідь надіслано мені вже місяць тому…

— І ви мені її не показали! — вигукнула Консуело. — І я нічого не знаю! Вчителю! Ти дуже дивна людина! Яка ж може бути в мене довіра до тебе, якщо ти так обдурюєш мене?

— Чим же я обдурив тебе? Лист адресовано мені, і в ньому було наказано показати його тобі тільки тоді, коли я побачу, що ти вилікувалась од своєї божевільної любові й здатна слухатися голосу розсудливості й благопристойності.

— Саме в таких виразах його і складено? — запитала, червоніючи, Консуело. — Неможливо, щоб граф Християн або граф Альберт могли так назвати мою дружбу, настільки спокійну, скромну й горду!

— Слова тут не мають значення, — сказав Порпора, — світські люди завжди висловлюються вишукано, вже ми самі мусимо розуміти їх. Старий граф жодною мірою не бажав мати невістку з акторок, і, довідавшись, що ти з'явилася тут на підмостках, він змусив сина відмовитися від такого принизливого шлюбу. Альберт опам'ятався, і тобі повертають слово. Із задоволенням бачу, що тебе це не засмучує. Все, виходить, на краще. Їдемо до Пруссії.

— Маестро, покажіть мені листа, і я негайно ж підпишу контракт.

— Ах так! Лист, лист! Але навіщо він тобі? Ти тільки засмутишся. Є безумства, які треба пробачати й іншим і собі самій. Забудь усе це.

— Не можна забути одним зусиллям волі, — заперечила Консуело, — міркування допомагає нам, причини багато чого пояснюють. Якщо Рудольштадти відштовхують мене з презирством, я незабаром утішусь. Якщо ж мені повернули волю, поважаючи мене й люблячи, я втішусь інакше, і мені буде легше. Покажіть листа. Чого вам побоюватися, позаяк й в тому і в іншому разі я вас послухаю?

— Ну добре! Я тобі його покажу, — мовив хитрий професор, відкриваючи свою конторку й роблячи вигляд, начебто шукає листа.

Він відкрив усі шухляди, перерив усі свої папери і, звичайно, не знайшов там ніякого листа, адже ніякого листа не одержував. Він навіть прикинувся, начебто роздратований, не знаходячи його. Консуело ж насправді втратила терпіння й взялася за пошуки; маестро дав змогу їй займатися цим. Вона

перевернула догори дном усі шухляди, переглянула всі папери, але знайти листа виявилося неможливим. Порпора зробив вигляд, що пригадує зміст листа, і зімпровізував версію, дуже ввічливу й рішучу. Консуело ніяк не могла запідозрити свого вчителя в такому вмілому вдаванні. Будемо гадати, до честі старого професора, що в цьому разі він був не дуже спритний, але й не багато треба було, щоб переконати таку щиру істоту, як Консуело. Зрештою вона вирішила, що Порпора в хвилину неуважності розкурив цим листом люльку. Вийшовши потім до своєї кімнати, щоб помолитися й заприсягтися над кипарисовою гілкою, «незважаючи ні на що», у вічній дружбі до графа Альберта, вона спокійно повернулася й підписала двомісячний контракт з берлінським театром, строк якого наставав наприкінці місяця. Часу було цілком достатньо для приготувань до від'їзду та для самої подорожі. Коли Порпора побачив на документі підпис, він розцілував свою ученицю й урочисто проголосив її артисткою.

— Це день твоєї конфірмації, — сказав він, — і якби я мав право змушувати давати обітниці, я переконав би тебе відмовитися назавжди від любові й шлюбу, тому що ти тепер жриця бога гармонії. Музи — незаймані, і та, яка присвячує себе Аполлонові, мусила б дотримуватись обітниці весталок…

— Мені не слід давати обітниці безшлюбності, — відповіла Консуело, — хоча в цю хвилину, мені здається, для мене нічого не було б легшого, як дати цю обітницю й дотриматись її; але погляди мої можуть перемінитись, і тоді мені довелося б покаятися в рішенні, якого я не змогла б уже порушити.

— Ти, виходить, раба свого слова? Так, ти, здається, відрізняєшся щодо цього від іншого роду людського, і якби в житті тобі довелося дати врочисту обіцянку, ти б її виконала.

— Маестро, мені здається, що я вже це довела, тому що відтоді, як існую, я завжди перебувала під владою якої-небудь обітниці. Матінка навчила мене такої релігії й подавала мені приклад, сама фанатично дотримуючи дані обітниці. Коли ми з нею подорожували, вона, наближаючись до якого-небудь великого міста, зазвичай говорила: «Консуеліто, будь свідком: якщо справи мої тут будуть вдалі, я даю обітницю піти босоніж до каплиці, що користується славою найбільшої святості в цьому краї, і молитися там протягом двох годин». І от, коли справи бідолашної моєї матері бували (на її думку) гарні, тобто їй удавалося заробити своїм співом кілька талерів, ми завжди здійснювали паломництво, хоч якою була погода, хоч як далеко розташовувалася шанована каплиця. То було благочестя ні особливо освічене, ні особливо піднесене, але на ці обітниці я дивилась як на щось священне. І коли моя мати на смертному одрі взяла з мене слово, що я не буду належати Андзолето інакше, як повінчавшись із ним, вона знала, що може вмерти спокійно, вірячи моїй обітниці. Пізніше я дала обіцянку графові Альбертові не думати ні про кого іншого, крім нього, і всіма силами душі намагатися полюбити його так, як він хотів. Я не зрадила свого слова і, коли б не звільнив він мене зараз від нього, могла б залишитися йому вірною на все життя.

— Залиш ти свого графа Альберта, про нього більше нема чого думати, і, якщо вже тобі треба бути завжди в полоні якої-небудь обітниці, скажи, якою ти зв'яжеш себе стосовно мене?

— О вчителю! Довірся моїй розсудливості, моїй чесності й моїй відданості тобі. Не жадай від мене клятв, адже вони накладають страшне ярмо. Страх порушити обітницю отруює радість гарних спонукань і добрих справ.

— Я не розумію таких відмовок, — заперечив Порпора напівсуворим, напівжартівливим тоном, — ти давала обітниці всім, окрім мене. Не будемо торкатися тієї, якої зажадала від тебе мати. Вона принесла тобі щастя, бідолашне дитя моє. Коли б не було її, ти, мабуть, потрапила б у тенета цього негідника Андзолето. Але оскільки ти могла без любові, а тільки по доброті сердечній надавати потім таких серйозних обіцянок цьому Рудольштадту, зовсім для тебе сторонній людині, було б дуже погано з твого боку, якби в такий день, як сьогодні — день щасливий і вікопомний, коли тобі повернуто волю й ти обручилася з богом мистецтва, — ти не захотіла дати найменшої обітниці своєму старому професорові й кращому другові.

— О так! Кращий друг мій, благодійник, опора моя, батько! — вигукнула Консуело, рвучко кидаючись в обійми Порпори, що був такий скупий на ласкаві слова, що тільки двічі-тричі в житті відкрито висловив їй свою батьківську любов. — Я можу без страху та вагань дати вам обітницю присвятити себе вашому щастю й славі до останнього мого подиху!

— Моє щастя — це слава, Консуело. Ти ж знаєш, — мовив Порпора, пригортаючи її до свого серця. — Іншого я собі не уявляю. Адже я не схожий на тих старих німецьких міщан, чиє щастя полягає лише в тому, щоб мати при собі внучку для набивання їхніх люльок і готування їм солодких пиріжків. Мені, слава богу, не потрібно ні туфель, ні лікувальних настойок. Коли мені знадобиться тільки це, я не дозволю тобі присвячувати мені свій час, та й тепер ти занадто ретельно доглядаєш за мною. Ні, ти прекрасно знаєш, не така відданість мені потрібна: я вимагаю, щоб ти була справжньою, великою артисткою. Чи обіцяєш ти мені це? Чи обіцяєш перемагати в собі лінь, нерішучість, відразу, які почувала спочатку? Обіцяєш відхиляти люб'язності й компліменти кавалерів, які ганяються за акторками — одні тому, що тішать себе надією перетворити їх на гарних господинь, а, помітивши в них протилежні схильності, без церемонії їх кидають; інші — тому, що розорені, але заради задоволення мати карету й гарний стіл за рахунок своїх найдорожчих половин ідуть на безчестя, яким у їхньому стані вважається нерівний шлюб? І ще, чи обіцяєш, що не даси запаморочити собі голову якому-небудь тенорку із соковитим голосом і кучерявеньким волоссям, на кшталт негідника Андзолето, який може пишатися тільки своїми литками й чий успіх пояснюється тільки нахабністю?

— Обіцяю, даю вам урочисту обітницю! — відповіла Консуело, добродушно сміючись над повчаннями Порпори, завжди мимоволі трохи уїдливими, але до яких вона давно звикла. — І навіть більше, — додала вона, знову серйознішаючи, — присягаюся, що, поки я живу, вам ніколи не доведеться поскаржитися на мою невдячність!

— О, стільки я не прошу, — відповів з гіркотою маестро, — це не під силу людській природі. Коли ти станеш співачкою, відомою всім народам Європи, у тобі прокинуться марнославство, честолюбство, спрага любові — все, від чого не зміг уберегти себе жоден великий артист. Ти захочеш домогтись успіху за всяку ціну. Ти не домагатимешся його терпляче й не ризикуватимеш ним заради дружби чи культу істинної краси. Ти підкоришся ярму моди, як і всі. У кожному місті співатимеш те, що найбільше подобається, не звертаючи

уваги на поганий смак публіки й двору. Коротше кажучи, ти зробиш собі кар'єру й, незважаючи на все, будеш великою, тому що немає іншого способу бути великою для юрби. Тільки б ти не забувала, коли тобі доведеться стати перед судом невеликого кола старих на кшталт мене, що треба добре співати й вибирати достойні твори! Тільки б перед великим Генделем і старим Бахом ти зробила честь і методу Порпори й собі самій — ось усе, про що я прошу тебе, ось усе, на що сподіваюся! Ти бачиш, я не такий батько-егоїст, яким, без сумніву, деякі з твоїх шанувальників мене вважають. Я не жадаю від тебе нічого, що не послугувало б для твого ж успіху й твоєї ж слави.

— А я зовсім не піклуюся про свою вигоду, — відповіла зворушена й засмучена Консуело. — Успіх може мимоволі сп'янити мене, але я не в змозі холоднокровно думати про те, щоб усе своє життя поставити в залежність від успіху, — адже в такому разі я начебто своїми руками почала б увінчувати себе лаврами. Я хочу слави для вас, учителю мій! Усупереч вашій недовірі, я хочу вам показати, що тільки для вас Консуело працює й подорожує. І щоб зараз же переконати вас у тому, що ви її оббрехали, вона присягається вам, позаяк ви вірите її обітницям, довести все, що зараз говорила!

— А чим же ти заприсягнешся мені? — запитав Порпора з ніжною усмішкою, в якій все-таки проглядала ще недовіра.

— Сивим волоссям священної голови Порпори! — відповіла Консуело, обіймаючи й благоговійно цілуючи вчителя в чоло.

Бесіду їхню було перервано появою графа Ґодіца, про яку доповів величезний гайдук. Лакей, просячи для свого пана дозволу засвідчити повагу маестро Порпорі та його вихованці, дивився на Консуело з такою увагою, подивом і замішанням, що навіть здивував її. Однак їй не вдалося пригадати, де вона бачила це добродушне, трохи дивне обличчя. Граф був прийнятий і виклав своє прохання в найбільш вишуканих виразах. Він їде до свого маєтку Росвальд у Моравії й, прагнучи зробити приємне своїй дружині маркграфині, готує до її приїзду сюрприз у вигляді чудового свята. Через це він пропонує Консуело проспівати три вечори підряд у Росвальді й просить також, аби Порпора погодився супроводжувати її та допоміг йому в улаштуванні концертів, спектаклів і серенад, якими він збирається пригощати маркграфиню.

Маестро послався на щойно підписаний контракт і зобов'язання бути в призначений день у Берліні. Граф побажав глянути на контракт, а позаяк він завжди прекрасно ставився до Порпори, то старий охоче зробив йому цю маленьку приємність і втаємничив в усі подробиці, дозволивши Ґодіцу обговорювати умови контракту, грати роль знавця, давати поради. Після цього граф почав наполягати на своєму проханні, запевняючи, що часу є більше, ніж треба, щоб, виконавши його, потрапити в строк до Берліна.

— Ви можете закінчити свої приготування за три дні, — заявив він, — і вирушити до Берліна через Моравію.

Щоправда, це було не зовсім по дорозі, але, замість того щоб повільно рухатися через Чехію, крашу мало впорядковану й розорену недавньою війною, маестро зі своєю ученицею могли дуже швидко і зручно доїхати до Росвальда в екіпажі, який граф віддавав у їхнє розпорядження, обіцяючи подбати й про підставних коней, причому брав на себе всі дорожні турботи й витрати. Граф

запропонував їм у такий же спосіб перевезти їх із Росвальда до Пардубіц, якби вони побажали спуститися по Ельбі до Дрездена, або до Хрудіма — якби вони вирішили їхати через Прагу. Усе, що він пропонував, дійсно скорочувало час їхньої подорожі, а досить кругленька сума, яку він до цього додав, давала їм можливість іншу частину шляху здійснювати в кращих умовах. І Порпора погодився, незважаючи на злегка незадоволену міну Консуело, яка хотіла відхилити пропозицію. Угода відбулась, і від'їзд було призначено на останній день тижня.

Коли Ґодіц, шанобливо поцілувавши руку Консуело, залишив їх удвох, вона почала дорікати маестро за те, що він так швидко дозволив себе вмовити. Хоча їй нічого було побоюватися зухвалих витівок графа, вона продовжувала ставитися до нього неприязно й вирушала до його маєтку без усякого задоволення. Їй не хотілося розповідати Порпорі про пригоду в Пассау, але вона нагадала йому його власні глузування з музичної творчості графа.

— Хіба ви не бачите, — сказала вона, — що я буду приречена виконувати його музичні твори, а вам доведеться із серйозним виглядом диригувати кантатами й, мабуть, навіть цілими операми його виробництва? Так-то ви змушуєте мене тримати обітницю вірності культу прекрасного!

— Годі вже тобі! — сміючись, відповів Порпора. — Я зовсім не буду робити це так серйозно, як ти думаєш; навпаки, я передчуваю задоволення гарненько потішитись, і так, що патрицій-маестро зовсім нічого не запідозрить. Проробляти такі речі серйозним чином перед поважною публікою воістину було б блюзнірством і ганьбою, але побавитися дозволено; і артист був би дуже нещасливий, якби, заробляючи собі на хліб, не мав права посміятися нишком над тими, хто дає йому заробіток. До того ж ти побачиш там свою чарівну принцесу Кульмбахську, яка й справді чарівна. Вона разом із нами посміється над музикою свого вітчима, хоча їй зовсім не до сміху.

Довелося скоритися, почати укладатися, робити необхідні покупки, прощальні візити. Гайдн був у розпачі. Але в цей час несподіване щастя, велика артистична радість звалилася на нього й почасти винагородила або, вірніше, змусила його відволіктися від прикрості майбутньої розлуки. Виконуючи свою серенаду під вікном чудового міма Бернадоне[297], знаменитого арлекіна театру біля Каринтійської брами[298], він здивував цього милого й розумного актора, здобувши разом з тим його симпатію. Йосифа запросили до будинку й почали запитувати ім'я автора щойно виконаного прекрасного, оригінального тріо. Довідавшись, що це він, подивувалися його юності й таланту й одразу вручили йому лібрето балету «Кульгавий біс»[299]. Гайдн негайно заходився писати до нього музику, що коштувала йому стількох зусиль, що, будучи вже вісімдесятилітнім старцем, він не міг згадати про неї без сміху. Консуело намагалася розвіяти його смуток, раз у раз заговорюючи з ним про «Бурю», що, на настійну вимогу Бернадоне, мала викликати в слухачів жах, а Беппо, який зроду не бачив моря, ніяк не міг собі його уявити. Консуело описувала йому бурхливе Адріатичне море, наспівувала жалібні стогони хвиль і сміялася разом з ним над ефектами наслідувальної гармонії, для посилення якої в театрі розгойдують руками блакитні полотна, натягнуті від однієї куліси до іншої.

— Слухай, — сказав на розраду Порпора своєму учневі, — працюй ти хоч сто років із кращими інструментами у світі, прекрасно знаючи шум моря й вітру, тобі все-таки не передати божественної гармонії природи. Музика не в змозі

цього зробити. Композитор наївно помиляється, передаючи звукові фокуси й ефекти. Музика вище цього, її галузь — душевні хвилювання. Мета музики — збуджувати ці хвилювання й надихатися ними. Уяви собі переживання людини, що перебуває у полоні шторму. Уяви собі видовище страшне, величне, потужне, що загрожує небезпекою! Уяви, що ти, музикант, тобто людський голос, людський стогін, жива тремтлива душа, мечешся, підхоплений цим нещастям, цим сум'яттям, розгубленістю, цими жахами… Передай у звуках свої смертельні муки, — і слухачі, хай там вони які, переживатимуть їх разом з тобою. Їм буде здаватися, що вони бачать море, чують скрип корабля, крики матросів, розпачливий лемент пасажирів… Що сказав би ти про поета, який, бажаючи зобразити битву, повідомив би тобі у віршованій формі, що гармата робить «бум-бум», а барабан «там-там»? Це була б наслідувальна гармонія, більш близька до того, що відбувається, ніж зображення величних картин природи, але це не була б поезія. Навіть живопис, це найбільш описове з усіх мистецтв, не є рабськи наслідувальним. Дарма намагався б художник зобразити темно-зелене море, чорне грозове небо, розбитий кістяк корабля, — якщо він не зуміє вкласти в це почуття жаху, поезії всього видовища разом, картина його вийде безбарвною, хоч буде вона так само яскравою, як вивіска пивниці. Отже, юначе, відчуй сам велике нещастя й таким шляхом ти змусиш й інших відчути його.

Маестро все ще давав йому свої батьківські настанови, коли до запряженого екіпажа, що стояв у дворі посольства, вже укладали речі. Йосиф уважно слухав повчання вчителя, черпаючи їх, так би мовити, із самого джерела. Але коли Консуело в накидці й хутряній шапочці кинулася йому на шию, він зблід, придушив готовий вирватися крик і, не в змозі бачити, як вона сяде в екіпаж, утік і забився в задню кімнатку перукарні Келлера, щоб сховати від усіх свої сльози.

Метастазіо полюбив Йосифа, допоміг йому вдосконалитися в італійській мові й своїми добрими порадами та великодушною турботою трохи полегшив юнакові розлуку з Порпорою.

Але довго ще Йосиф сумував і побивався, перш ніж звикся з відсутністю Консуело.

Вона також була засмучена й жалкувала за таким милим, таким вірним другом; але в міру того як мандрівники просувалися в глиб Моравських гір, до неї знову поверталися мужність, запал і поетична вразливість. Нове сонце сходило над її життям. Звільнена від усяких уз, від усякого владарювання, далекого її мистецтву, вона вважала, що зобов'язана цілком віддатися йому. Порпора, до якого повернулися колишні надії й веселий настрій молодості, захоплював своїм красномовством; і шляхетна дівчина, не перестаючи любити Альберта і Йосифа, як двох братів, яких вона сподівалася знову знайти в царстві Божому, відчула себе легкою, немов жайворонок, який піднімається з піснею до неба на зорі прекрасного дня.

Розділ 100

Уже на другому перегоні Консуело впізнала у служникові, що супроводжував її й, сидячи на козлах, розплачувався із провідниками або розпікав за повільність форейторів, того самого гайдука, що доповів їм про прибуття графа Ґодіца, коли власник Росвальда приїздив запропонувати їй розважальну поїздку до свого маєтку. Цей високий, міцний хлопець, що все дивився на неї нишком та, очевидно, бажав і в той же час боявся з нею заговорити, зрештою звернув на себе її увагу.

Якось уранці Консуело снідала на відлюдному постоялому дворі біля підніжжя гір, а Порпора, поки відпочивали коні, пішов прогулятись у надії знайти яку-небудь музичну фразу. Раптово вона повернулася до слуги, що їх супроводжував, коли той подавав їй каву, і суворо й сердито впритул подивилася на нього. І в гайдука з'явився на обличчі такий жалібний вираз, що вона не могла стриматися від сміху. Квітневе сонце виблискувало на снігу, який іще покривав гори, і наша юна мандрівниця була в чудовому настрої.

— От лихо! Ваша милість, мабуть, не зволить упізнати мене, — заговорив нарешті таємничий гайдук, — я ж завжди впізнав би вашу милість, якби навіть ви були переодягнені в турка або в прусського єфрейтора, а тим часом бачив-то я вашу милість усього яку-небудь хвилину, зате в яку хвилину мого життя!

Із цими словами він поставив на стіл принесену ним тацю і, наблизившись до Консуело, статечно перехрестився, а потім опустився на коліна й поцілував підлогу біля її ніг.

— А! — вигукнула Консуело. — Дезертир Карл, чи не так?

— Так, синьйоро, — відповів Карл, цілуючи простягнену йому руку, — принаймні мені так веліли називати вас, хоча я все-таки не можу розібрати гарненько, хто ви — чоловік чи дама.

— Правда? Чому ж у тебе такі сумніви?

— Та тому, що я бачив вас хлопчиком, а відтоді — хоч і впізнав вас одразу — ви стали настільки схожі на молоденьку дівчину, наскільки раніше були схожими на хлопчика. Але це нічого не значить: будьте ким хочете; ви мені надали допомогу, яку я ніколи в житті не забуду. І якби наказали ви мені кинутися вниз із тієї вершини, я кинусь, якщо вам це зробить приємність.

— Мені нічого не треба, милий мій Карле, крім того, щоб ти був щасливий і насолоджувався своєю волею. Ти ж вільний і, гадаю, знову полюбив життя?

— Вільний, так, — мовив Карл, похитуючи головою, — але чи щасливий?.. Я поховав мою бідолашну дружину.

Очі чуйної Консуело стали вологими, коли вона побачила, як сльози заструменіли по грубих щоках бідолашного Карла.

— Ах! — сказав він, ворушачи рудими вусами, з яких сльози скочувались, як дощ із куща. — Вона занадто перемучилася, сердега! Горе, яке вона

пережила, коли мене вдруге відвезли пруссаки, довга подорож пішки, коли вона вже була дуже хвора, потім радість побачення зі мною — все це підірвало її сили, і вона померла через тиждень після прибуття до Відня, де я її розшукував, а вона завдяки вашій записці знайшла мене за допомогою графа Ґодіца. Цей великодушний вельможа послав їй свого доктора і дав грошей, але нічого не допомогло: вона, розумієте, втомилася жити й вирушила відпочивати на небо, до милосердного Господа Бога.

— А твоя дочка? — запитала Консуело, думаючи навести його на більш утішні думки.

— Дочка? — перепитав він із похмурим, трохи розгубленим виглядом. — Прусський король убив і її.

— Як убив? Що ти говориш?

— Та хіба не прусський король убив її матір, заподіявши їй стільки горя? Ну от і дочка пішла слідом за матір'ю. З того самого вечора, коли вони бачили, як мене побили до крові, зв'язали й повели вербувальники, а самі залишилися напівмертвими на дорозі, крихітку не переставала трясти лихоманка. Утома й нестаток у дорозі доконали обох. Коли ви зустріли їх на мосту при в'їзді в якесь австрійське сільце, у них тоді вже два дні й ріски в роті не було. Ви дали їм грошей, повідомили про мій порятунок, ви все зробили, щоб їх утішити й вилікувати, — вони розповідали мені, — але було занадто пізно. Після того як ми зустрілись, їм ставало все гірше й гірше, і саме в той момент, коли ми могли бути щасливі, їх обох віднесли на цвинтар. Не осіла ще земля на могилі моєї дружини, як довелося розкопувати її, щоб опустити туди наше дитя. І ось тепер із милості прусського короля Карл один як палець на світі!

— Ні, бідолашний мій Карле, ти не всіма покинутий, у тебе залишилися друзі, яким завжди будуть близькі твої нещастя й твоє добре серце.

— Так, я знаю. Є на світі добрі люди, і ви з їх числа. Але що мені тепер потрібно, коли в мене більше немає ні дружини, ні дитини, ні вітчизни! Адже я ніколи не буду почуватися в безпеці на батьківщині. Ці розбійники, які двічі приходили за мною, занадто добре знають мої гори. Залишившись один на світі, я відразу ж став розпитувати, чи немає в нас зараз війни, чи не передбачається вона незабаром. У моїй голові міцно засіла думка боротися проти Пруссії, щоб убити якнайбільше пруссаків. О! Святий Вінцеслав, покровитель Чехії, вже направив би мою руку, і я впевнений, що жодна куля, вилетівши з моєї рушниці, не пропала б марно! Я говорив собі: либонь Бог допоможе мені зустріти в якій-небудь ущелині прусського короля, і тоді… навіть якщо він буде закований у панцир, як сам архангел Михаїл… навіть якщо доведеться мені гнатися за ним, як собаці по сліду вовка… Але я довідався, що мир установився надовго. І тоді все мені обридло, і я вирушив до його ясновельможності графа Ґодіца, щоб подякувати йому й попросити не клопотатися за мене перед імператрицею, як він мав намір зробити. Я хотів було покінчити із собою, але граф був так добрий до мене, а принцеса Кульмбахська, його пасербиця, якій він по секрету розповів усю мою історію, наговорила мені стільки прекрасних слів відносно обов'язку християнина, що я вирішив жити й пішов до них на службу, де, по правді сказати, мене занадто добре годують і занадто добре обходяться зі мною за те незначне, що мені доводиться робити.

— А тепер скажи мені, дорогий Карле, як міг ти мене впізнати? — запитала Консуело, витираючи очі.

— Так ви ж приїздили один раз співати до моєї нової хазяйки, маркграфині. Я бачив, як ви пройшли вся в білому, і відразу ж упізнав вас, хоч ви й перетворилися на панянку. Бачите, я не дуже-те добре пам'ятаю місця, по яких проходив, імена людей, із якими зустрічався, а от обличчя ніколи не забуваю. Я тільки хотів було перехреститись, як побачив, що за вами йде молодик, — я впізнав у ньому Йосифа, — але замість того, щоб бути вашим хазяїном, яким я бачив його у хвилину свого звільнення (адже тоді малий був одягнений краще за вас), він перетворився на вашого слугу й залишився в передпокої. Він не впізнав мене, а оскільки пан граф заборонив мені хоч одним словом обмовитися будь-кому про те, що зі мною трапилось (я так ніколи й не довідався й не запитував чому), я не заговорив із предобрим Йосифом, хоча мені й дуже хотілося кинутися йому на шию. Майже зараз же він пішов до іншої кімнати. Мені ж було наказано залишатися в тій, де я перебував, — а гарний слуга виконує те, що йому звелено. Але коли всі роз'їхалися, камердинер його ясновельможності, що користується його повною довірою, сказав мені: «Карле, ти не розмовляв із цим маленьким лакеєм Порпори, хоча й упізнав його, і добре зробив. Пан граф буде тобою задоволений. Що ж стосується панянки, що співала сьогодні…» — «О! Я її теж упізнав! — вигукнув я. — І теж нічого не сказав». — «Ну, і знов-таки ти добре вчинив, — додав камердинер. — Пан граф не хоче, аби знали, що вона їздила з ним у Пассау». — «Це мене не стосується, — заперечив я, — але тебе ж можу я запитати, як визволила вона мене з рук пруссаків?» Тоді Генріх (а він же там був) розповів мені, як усе сталось, як ви бігли за каретою пана графа і як, коли вам нічого було вже боятися за самих себе, ви наполягали на тому, щоб він звільнив мене. Ви також дещо говорили про це мош бідолашній дружині, а вона передала мені. Умираючи, дружина благословляла вас, припоручала вас Богові. «Ці бідолашні діти, — сказала вона, — на вигляд такі ж нещасні, як і ми, віддали мені все, що мали, і плакали так, начебто ми їм рідні». Ну, і от, коли я побачив, що Йосиф служить у вас, і мені було доручено віднести йому гроші від його ясновельможності, у якого він якось увечері грав на скрипці, я вклав у конверт кілька дукатів — перші зароблені мною в цьому будинку. Він не довідався про це, та й мене не впізнав. Але якщо ми повернемося до Відня, я зроблю так, щоб він ніколи не бідував, поки я заробляю.

— Йосиф більше не служить у мене, мій милий Карле; він мій друг і тепер уже не бідує: він музикант і легко буде заробляти собі на життя. Не обділяй же себе заради нього.

— Що стосується вас, синьйоро, то я так мало можу зробити, щоб довести вам свою вдячність: адже ви, кажуть, велика акторка; але майте на увазі, якщо коли-небудь вам знадобиться служник, а ви не матимете змоги йому платити, зверніться до Карла й розраховуйте на нього. Він буде служити вам даром, і для нього буде щастям, що він може працювати на вас.

— Ти вже досить заплатив мені своєю вдячністю, а твоєї самовідданості мені не треба.

— От і пан Порпора повернувся. Пам'ятайте, синьйоро: я маю честь вас знати тільки як служник, наданий у ваше розпорядження моїм хазяшом.

Наступного дня наші мандрівники, піднявшись рано-вранці, не без труднощів дісталися до полудня замку Росвальд. Він був розташований високо, на схилі найкрасивіших гір у Моравії, і так добре захищений від холодних вітрів, що тут уже відчувалася весна, у той час як навколо за півмилі від замку панувала ще зима. Хоча погода на той час і стояла прекрасна, дороги були ще дуже мало придатні для їзди. Але графа Ґодіца ніщо не могло зупинити, й неможливе було для нього жартом; він уже прибув і розпорядився, щоб сотня грабарів вирівняла дорогу, якою наступного дня мав проїхати величний поїзд його шляхетної дружини. Може, він виявив би себе більш уважним і дбайливим чоловіком, поїхавши разом з нею, але головна суть полягала зовсім не в тому, щоб вона по дорозі не зламала собі ноги й руки, а в тому, щоб улаштувати свято на її честь. Жива чи мертва, вступаючи у володіння росвальдським палацом, вона мала зустріти пишний прийом і не менш пишні звеселяння.

Не встигли переодягтися наші мандрівники, як граф наказав подати їм розкішний обід у гроті, оздобленому мохом і мушлями, де велика піч, схована між штучних скель, поширювала приємну теплоту. На перший погляд це місце здалося Консуело чарівним. Краєвид, що відкривався із грота, був дійсно чудовий. Природа нічого не пошкодувала для Росвальда. Круті мальовничі гори, вічнозелені ліси, численні джерела, чудовий пейзаж, неосяжні луги — всього цього, з комфортабельним замком на додачу, було зовсім досить, аби вийшла ідеальна заміська резиденція. Та незабаром Консуело помітила, якими вигадливими витівками граф ухитрився спотворити божественну природу. Грот був би чарівний, якби його не псували вікна, що робили його схожим на неоковирну їдальню; оскільки козолист і березка ледь починали випускати бруньки, двері й віконні рами були повиті штучним листям і квітами, — і це створювало претензійний несмак; серед мушель і сталактитів, що трохи постраждали від зимових холодів, проглядали штукатурка й замазка, за допомогою яких вони були вправлені в скелі, а від жару грубки, що випаровувала залишки вологи зі зводу, вона капала на голови гостей у вигляді брудного нездорового дощу; але граф начебто й не зауважував цього. Порпору це дратувало, і він двічі-тричі брав капелюх, не наважуючись, одначе, попри велике бажання, насунути його на голову. Особливо боявся він, щоб Консуело не застудилась, і квапився покінчити з їжею, мотивуючи свою поспішність тим, що згоряє від нетерпіння познайомитися з творами, якими він має диригувати наступного дня.

— Про що ви так турбуєтеся, дорогий маестро? — сказав йому граф, великий любитель попоїсти й охочий нескінченно розповідати, як він замовив і придбав ті або інші розкішні й рідкісні предмети своєї сервіровки. — Таким майстерним і досвідченим музикантам, як ви, потрібно не більше півгодини, щоб увійти в курс справи. Музика моя проста і природна. Я не належу до тих композиторів-педантів, які прагнуть вразити вас складними, вигадливими гармонійними сполученнями. У селі потрібна проста музика, пасторальна. Я шанувальник тільки природних і легких пісень; вони до смаку й маркграфині. Побачите, все піде як по маслу. Притому ми не втрачаємо часу. Поки ми снідаємо, мій дворецький підготовляє все відповідно до моїх наказів: хористи будуть на місці й усі музиканти — на своєму посту.

У той час як його ясновельможність говорив, йому доповіли, що два іноземні офіцери, що подорожують у тутешніх місцях, просять дозволу ввійти й

привітати графа, бажаючи дістати від нього дозвіл оглянути палац і сади Росвальда.

Граф звик до таких відвідин, і ніщо не могло йому зробити більшої приємності, як самому служити cicerone[300] допитливим відвідувачам, показуючи їм принадності своєї резиденції.

— Нехай увійдуть! Ласкаво просимо! — вигукнув він. — Поставте прибори й проведіть їх сюди.

Через кілька хвилин увійшли два офіцери. На них була прусська форма. Той, що йшов першим і був мовби ширмою, за якою, здавалося, намагався сховатися його товариш, був невеликого зросту, з доволі похмурим обличчям. Його довгий товстий ніс, позбавлений шляхетності, ще більше підкреслював некрасивий, запалий рот і майже цілковиту відсутність підборіддя. Деяка сутулуватість надавала старечого вигляду його фігурі, затягнутій у незграбний формений мундир, придуманий Фрідріхом. А тим часом чоловікові цьому було ніяк не більше сорока років. У нього була дуже смілива хода, а коли він зняв потворний капелюх, що закривав обличчя до самого носа, відкрилося велике, розумне чоло мислителя, рухливі брови й дивно ясні й живі очі. Погляд цих очей перетворював його, як сонячні промені, що забарвлюють і надають краси найпохмурішим прозаїчним ландшафтам. Здавалося, він виростав на цілу голову, коли блискали очі на його безкровному, виснаженому й неспокійному обличчі.

Граф Ґодіц зустрів гостей скоріше сердечно, ніж церемонно, не втрачаючи часу на просторікуваті вітання, звелів поставити два прибори й почав з істинно патріархальною добродушністю пригощати їх найсмачнішими стравами. Ґодіц був предобрим чоловіком, і марнославство не тільки не розбещувало його серця, але навіть сприяло розвитку в ньому таких якостей, як довірливість і великодушність. Рабство панувало ще у володіннях Росвальда, і всі чудеса його було створено без особливих витрат — оброчною працею й панщиною, але він прикрашав ярмо своїх рабів квітами й ласощами. Він змушував їх забувати про необхідне, у надлишку роздаючи мішурні подачки, і, переконаний у тому, що тільки в задоволенні щастя, так звеселяв їх, що вони й гадки не мали про волю.

Прусський офіцер (по суті, він був один, тому що інший мовби являв собою тільки його тінь) спочатку начебто був здивований, навіть трохи шокований безцеремонністю графа й напустив на себе стриману чемність, але тут граф сказав:

— Пане капітане, прошу вас відкинути всяку ніяковість і почуватись як удома. Я знаю, що в армії Фрідріха Великого ви привчені до суворої дисципліни, і визнаю її пречудовою на своєму місці, але тут ви в селі, а якщо в селі не веселитися, до чого ж і приїздити сюди! Я бачу, ви люди виховані, з гарними манерами. Як офіцери прусського короля, ви, безсумнівно, виявили великі знання у військових науках і проявили самовіддану хоробрість. І я вважаю, що ви робите честь моєму дому своїм перебуванням у ньому. Прошу вас без церемоній мати його в своєму розпорядженні й залишатися доти, поки вам буде приємно.

Офіцер як розумна людина відразу ж зрозумів його, у тому ж тоні подякувавши господаря, наліг на шампанське; одначе це ні на йоту не

змусило його втратити холоднокровність і не перешкодило оцінити чудовий паштет, щодо якого він пустився в гастрономічні просторікування, що не викликали у Консуело, досить помірної в їжі, високої думки про нього. Але її вразив, хоча й не зачарував, його вогненний погляд; вона відчула в ньому щось зарозуміле, допитливе, недовірливе, що було їй не до душі.

Під час сніданку офіцер повідомив графу, що його ім'я барон фон Кройц, він уродженець Сілезії, куди його послано придбати коней для кавалерії. Потрапивши до Нейса, він не міг протистояти бажанню подивитися сади, які так вихваляють, і палац Росвальда, — от чому він перебрався вранці через кордон, причому й тут, користаючись із нагоди, закупив деяку кількість коней. Він навіть висловив бажання оглянути стайні, якщо в графа є коні для продажу. Подорожує він верхи й увечері їде назад.

— Цього я не допущу, — сказав граф. — У цю хвилину в мене немає коней на продаж. Мені самому їх не вистачає для вдосконалень, задуманих мною в моїх садах. Але мені хотілося б якомога довше пробути у вашому товаристві.

— Коли ми приїхали сюди, то довідалися, що ви з години на годину чекаєте графиню Ґодіц; нам не хотілося б бути для вас тягарем, і, почувши про її наближення, ми негайно ж зникнемо.

— Я тільки завтра чекаю маркграфиню, — відповів граф, — вона прибуде сюди з дочкою своєю, принцесою Кульмбахською.

Вам, певно, відомо, добродії, що я мав честь укласти благородний шлюб…

— Із маркграфинею-вдовою Байрейтською, — трохи різко перебив його барон фон Кройц, здавалося, менш осліплений цим титулом, аніж очікував граф.

— Вона тітка прусського короля, — з деякою пихатістю мовив Ґодіц.

— Так, так, я знаю, — відповів прусський офіцер, беручи велику понюшку тютюну.

— І оскільки графиня надзвичайно мила й люб'язна дама, — продовжував граф, — то я не сумніваюся, що вона буде безмежно рада зустріти й почастувати хоробрих слуг короля, свого іменитого племінника.

— Ми були б дуже зворушені такою великою честю, — сказав, посміхаючись, барон, — але ми не маємо часу цим скористатися. Обов'язок настійливо закликає нас нести службу, і ми сьогодні ж розпрощаємося з вашою ясновельможністю; а поки ми були б щасливі помилуватися вашим прекрасним маєтком: у нашого володаря короля немає жодної резиденції, що могла б з ним зрівнятися.

Цей комплімент повернув пруссакові прихильність моравського вельможі.

Коли встали з-за столу, Порпора, більше зацікавлений репетицією, ніж прогулянкою, хотів було від неї ухилитися.

— Ні! Ні! — наполягав граф. — І прогулянка й репетиція — все відбудеться одночасно; ось побачите, маестро!

Граф запропонував руку Консуело й, проходячи з нею вперед, сказав:

— Вибачте, добродії, що я заволодів єдиною присутньою серед нас у цю хвилину дамою: це вже право господаря! Будьте ласкаві йти за мною: я буду вашим провідником.

— Насмілюся вас запитати, пане, — сказав барон Кройц, уперше звертаючись до Порпори, — хто ця мила дама?

— Я, пане, італієць, — відповів Порпора, що був не в настрої, — я погано розумію німецьку мову і ще менше французьку.

Барон, що дотепер говорив із графом по-французькому, відповідно до звичаю того часу, що існував між людьми світського товариства, повторив своє питання по-італійському.

— Ця мила дама, яка не промовила у вашій присутності жодного слова, не маркграфиня, не графиня-вдова, не княгиня й не баронеса, — сухо відповів Порпора. — Вона італійська співачка, не позбавлена таланту.

— Тим цікавіше мені з нею познайомитися й довідатися її ім'я, — заперечив барон, посміхаючись різкості маестро.

— Це Порпоріна, моя учениця, — відповів Порпора.

— Я чув, що вона дуже талановита особа, — зауважив пруссак, — її з нетерпінням очікують у Берліні. Позаяк це ваша учениця, виходить, я маю честь говорити зі знаменитим Порпорою.

— До ваших послуг, — коротко мовив Порпора, насуваючи на голову капелюха, що його він трохи підняв у відповідь на глибокий уклін барона фон Кройца.

Барон, бачачи, до чого нетовариський старий, пропустив його вперед, а сам пішов за ним у супроводі лейтенанта, що рухався позаду. Порпора, у якого немов і на потилиці були очі, якимось чином побачив, що обоє сміються, поглядаючи на нього й говорячи про нього своєю мовою. Це ще менше налаштувало маестро на їхню користь, і він не обдарував їх жодним поглядом за весь час прогулянки.

Розділ 101

Вся компанія зійшла по невеликому, але досить крутому спуску до річки, що раніше являла собою гарний потік, чистий і бурхливий; але позаяк треба було зробити її судноплавною, її русло вирівняли, акуратно зрізали береги і скаламутили прозору воду. Робітники й тепер були зайняті очищенням річки від величезних каменів, звалених у неї зимовою негодою, що надавали їй іще деякої мальовничості, але і їх поспішали видалити. Тут компанію очікувала

гондола — справжня гондола, виписана графом із Венеції, що змусила забитися серце Консуело, нагадавши стільки милого й так багато гіркого. Усі розмістилися в гондолі й відчалили… Гондольєри були також справжні венеціанці, що розмовляли своєю рідною говіркою, — їх виписали разом із гондолою, як у наші дні виписують негрів при жирафі. Граф Ґодіц, який багато подорожував, уявляв, що знає всі мови, але хоч як самовпевнено, хоч як голосно й виразно віддавав він накази своїм гондольєрам, ті насилу зрозуміли б їх, якби Консуело не перекладала. Їм звелено було проспівати вірші Тассо, але бідолахи, що схрипли від снігів півночі, відірвані від своєї батьківщини, показали пруссакам досить жалюгідний зразок свого мистецтва. Консуело довелося підказувати їм кожну строфу, і вона обіцяла своїм землякам прорепетирувати з ними ті уривки, які їм наступного дня належало виконати перед маркграфинею. Після п'ятнадцятихвилинного плавання, подолавши за цей час відстань, яку можна було пройти за три хвилини, якби бідолашному, збитому з дороги потоку не влаштували тисячу зрадницьких вигинів, подорожани дійшли до «відкритого моря». То був досить великий басейн, куди гондола пробралася крізь кущі кипарисів і ялин і де, над усяке сподівання, було дійсно досить красиво. Однак милуватися цим краєвидом не довелося. Треба було перейти на крихітний кораблик, який мав усе: щогли, вітрила, канати. Це була чудова модель корабля, оснащеного за всіма правилами, але він ледве не пішов на дно через занадто велику кількість матросів і пасажирів. Порпора дуже змерз. Килими були вологі; хоча граф, що прибув напередодні, зробив ретельний огляд «флоту», суденце, очевидно, давало течу. Усім було не по собі; виняток становили тільки Консуело, яку починало тішити не на жарт навіженство хазяїна, і граф, який завдяки щасливому своєму характеру ніколи не надавав значення маленьким неприємностям, що супроводжували його звеселяння. Флот, який відповідав адміральському судну, ставши під його команду, почав проробляти різні маневри, якими граф, озброєний рупором і стоячи на кормі, керував найсерйознішим чином, причому дратувався, коли справа йшла не так, як йому хотілось, і відразу примушував повторювати все спочатку. Потім усі судна рушили вперед під звуки духових інструментів, які страшенно фальшивили, і це остаточно вивело з себе Порпору.

— Ну, нехай уже й так — змушувати нас мерзнути й застуджуватися, — бурчав він крізь зуби, — але настільки терзати нам вуха — це занадто.

— Курс на Пелопоннес! — віддав команду граф, і весь флот пішов до берега, всіяного крихітними будівлями на зразок грецьких храмів і стародавніх гробниць.

Увійшли до маленької бухточки, схованої в скелях, і за десять кроків од берега були зустрінуті залпом із рушниць. Двоє матросів упали при цьому «як неживі» на палубу, а маленький, дуже проворний юнга, що сидів високо на канатах, голосно скрикнувши, спустився, або, скоріше, спритно зісковзнув на палубу й почав по ній качатися, волаючи, що він поранений, і закриваючи руками голову, в яку нібито влучила куля.

— Зараз, — сказав граф Консуело, — ви мені знадобитеся для маленької репетиції, яку я хочу провести зі своїм екіпажем. Будьте ласкаві на хвилину зобразити маркграфиню й накажіть цьому вмираючому юнаку, так само як і тим двом убитим, які, до речі сказати, просто по-дурному впали, — підвестися, моментально видужати, узятися до зброї й захищати її високість од зухвалих піратів, які засіли отам.

Консуело негайно погодилася взяти на себе роль маркграфині й зіграла її з набагато більшою шляхетністю й грацією, ніж зробила б це сама пані Ґодіц. Убиті й умираючі підвелись і, стоячи на колінах, поцілували їй руку. Відразу їм було наказано графом не доторкатися насправді своїми губами васалів до благородної руки її високості, а цілувати власну руку, роблячи вигляд, що наближають губи до її руки. Потім убиті й умираючі кинулися до зброї, виявляючи при цьому бурхливий ентузіазм. Маленький блазень, який зображував юнгу, видряпався, мов кішка, назад на щоглу й вистрілив із легкого карабіна по бухті піратів. Флот зімкнувся навколо нової Клеопатри[301], і маленькі гармати вчинили страшенний шум. Граф, боячись злякати Консуело, попередив її, і вона не була введена в оману, коли почалася ця безглузда комедія. Але прусські офіцери, стосовно яких він не визнав за потрібне виявити таку ж люб'язність, бачачи, як після перших пострілів упали два чоловіки, бліднучи, притислися один до одного. Той, що все мовчав, здавалося, дуже злякався за свого капітана, чиє сум'яття також не залишилось непоміченим спокійною, спостережливою Консуело. Одначе не переляк відбився на обличчі капітана, а, навпаки, обурення, навіть, мабуть, гнів, — начебто цей жарт образив його особисто, здався образливим для його гідності пруссака й офіцера. Ґодіц не звернув на це ніякої уваги, а коли спалахнув бій, обоє офіцери вже голосно реготали і якнайкраще поставилися до потіхи. Вони навіть самі взялися за шпаги і, фехтуючи, мовби взяли участь у цій сцені.

Пірати, одягнені греками, озброєні великими мушкетами й пістолетами, зарядженими порохом, вийшовши на своїх легких човнах із-за красивих маленьких рифів, боролись, як леви. Їм дали можливість кинутися на абордаж, і тут їх усіх перебили, щоб добра маркграфиня мала задоволення їх воскресити! Єдина жорстокість, виявлена при цьому, полягала в тому, що деяких із піратів було скинуто у воду. Вода в басейні була надзвичайно холодна, і Консуело пожаліла було їх, але негайно ж побачила, що це робить їм приємність і вони навіть хвастають перед товаришами-горянами своїм умінням плавати.

Коли флот, очолюваний «Клеопатрою» (бо корабель, на який мала ступити маркграфиня, насправді носив це славетне ім'я), переміг, він, звичайно, повів у полон флот піратів і під звуки переможної музики (на думку Порпори, придатної тільки для похорону диявола) вирушив оглядати береги Греції. Потім підійшли до невідомого острова, де виднілися землянки та екзотичні дерева, що прекрасно акліматизувались або були майстерно зроблені, — у цьому важко було розібратися, до того справжнє й підроблене на кожному кроці змішувалось одне з одним. Біля берега острова були пришвартовані пироги. Тубільці кинулися в них із неймовірно дикими криками й попливли назустріч флоту: вони везли дикі квіти і плоди, щойно зрізані в теплицях графської резиденції. Дикуни були скуйовджені, татуйовані, кучеряві, схожі більше на чортів, аніж на людей. Костюми їхні були не дуже-то витримані. Одні з дикунів були прикрашені пір'ям, як перуанці, інші закутані в хутра, як ескімоси. Але цьому не надавалося значення, аби тільки вони були якнайпотворнішими й якнайрозшарпанішими, щоб їх можна було вважати щонайменше за людожерів.

Усі ці добрі люди страшенно кривлялись, а їхній проводир, велетень із приклеєною бородою до пояса, виступав із промовою, яку склав сам граф Ґодіц. То було сполучення якихось хрипких і шиплячих складів, розташованих

абияк, щоб зобразити химерну варварську говірку. Граф, змусивши проводиря вимовити свою тираду без помилки, узявся сам перекласти цю чудову промову Консуело, яка все ще грала роль маркграфині до появи дружини графа.

— Ось про що йдеться, пані, — почав граф, наслідуючи вітання короля дикунів, — це плем'я людожерів; у них у звичаї поїдати всіх іноплемінників, які висадилися на їхній острів, але це плем'я таке захоплене й скорене вашою чарівною красою, що складає до ніг ваших свою жорстокість і пропонує вам бути королевою цих невідомих земель. Звольте ступити на них без страху; і хоча вони неродючі й не оброблені, проте квіти цивілізації незабаром зацвітуть під вашими стопами.

Причалили до берега під пісні й танці юних дикунок. Опудала, набиті соломою, що зображували небачених і лютих звірів, за допомогою вправлених у них пружин раптом схилили коліна, вітаючи появу Консуело на острові. Потім нещодавно посаджені дерева й кущі повалили, смикнувши за мотузки, скелі з картону обвалились, і з'явилися будиночки, прибрані квітами й листям. Пастушки, що гнали справжні череди (у Ґодіца їх вистачало), селяни, хоча й одягнені за останньою модою оперного театру, але досить неохайні зблизька, навіть приручені козулі й лані з'явилися виявити вірнопідданські почуття новій володарці й привітати її.

— Завтра вам доведеться грати перед її високістю, — звернувся граф до Консуело. — Вам буде доставлено костюм поганської богині, весь у квітах і стрічках, і ви будете ось у цій печері. Маркграфиня ввійде сюди, і ви їй проспіваєте кантату (вона в мене в кишені), у якій висловлено думку, що ви поступаєтеся маркграфині своїми божественними правами, бо там, де вона зволить з'явитися, може бути лише одна богиня.

— Подивимося кантату, — мовила Консуело, беручи з рук графа його твір.

Їй не важко було прочитати і проспівати з аркуша наївну, нав'язлу в зубах мелодію, де слова й музика цілком відповідали одне одному. Залишалося тільки вивчити їх напам'ять. Дві скрипки, арфа та флейта, заховані в глибині печери, акомпанували їй безладно. Порпора змусив їх повторити. Через яких-небудь чверть години все владналося. Не тільки цю роль мала виконувати на святі Консуело, і не єдиною була ця кантата в кишені графа Ґодіца. На щастя, твори його були короткі: не можна було стомлювати маркграфиню занадто великою дозою музики.

Кораблі, що стояли біля острова дикунів, знову підняли вітрила й тепер причалили до китайського берега: вежі, що здавалися порцеляновими, альтанки, сади карликових дерев, містки, джонки й чайні плантації — усе було в наявності. Учені й мандарини, досить добре костюмовані, з'явилися привітати маркграфиню китайською мовою, а Консуело, переодягнувшись під час переходу в трюмі одного з кораблів дружиною мандарина, проспівала куплети китайською мовою, також складені графом Ґодіцем у властивому йому стилі:

Пінг-панг-тіонг,

Хі-хан-хонг.

Пісенька — завдяки скороченням, властивим цій дивній мові, — мала означати таке:

«Прекрасна маркграфине, велика принцесо, кумире всіх сердець, пануйте вічно над вашим щасливим чоловіком і над вашою радісною росвальдською імперією в Моравії».

Залишаючи «Китай», гості розмістилися в розкішних паланкінах і на плечах китайських рабів і дикунів піднялися на вершину невеликої гори, де виявилося місто ліліпутів. Будинки, ліси, озера, гори — все доходило тільки до колін або до щиколотки людини, і треба було нагнутися, щоб побачити всередині будинків меблі та господарське начиння, що за величиною відповідало всьому іншому. На міській площі, під звуки сопілочок, варганів і бубнів, танцювали маріонетки. Люди, що маніпулювали маріонетками й виконували музику ліліпутів, були сховані під землею, у спеціально для цього викопаних підвалах.

Спустившись із гори ліліпутів, граф Ґодіц і його гості опинилися на невеликому пустирі, розміром з якусь сотню кроків, захаращеному величезними скелями та могутніми деревами, яким дозволили мати свій природний зріст. Це було єдине місце, яке граф не зіпсував і не спотворив. Він задовольнився тим, що залишив його таким, яким знайшов.

— Довго сушив я собі голову над тим, як використати цю глибоку ущелину, — повідав він своїм гостям, — і все не міг придумати, яким способом позбутися величезних скель і яку форму надати цим чудовим, але безладно розкиданим деревам. Раптом мене осяяла думка охрестити це місце пустелею, хаосом. Я уявив собі, який вийде ефектний контраст, коли, відійшовши від цих жахів природи, потрапиш у розкішний, у прекрасному стані квітник. Щоб доповнити ілюзію, я вам зараз покажу щось дуже цікаве.

Із цими словами граф зайшов за величезну скелю, що піднімалася біля доріжки (не можна ж було, справді, не провести в страшній пустелі хоча б однієї гладенької, посиланої піском доріжки), і Консуело опинилася біля входу в обитель пустельника, висічену в скелі, над якою піднімався грубо обтесаний дерев'яний хрест. Звідти вийшов пустельник. То був добродушний селянин, чия підробна довга сива борода погано гармоніювала з молодим обличчям, яке сяяло рум'янцем юності. Він виголосив прекрасну проповідь (неправильні вирази відразу поправлялися графом), дав своє благословення й підніс Консуело коріння й молока в дерев'яній мисці.

— Я вважаю, що пустельник занадто юний, — зауважив барон фон Кройц, — ви могли б, мабуть, помістити сюди справжнього старця.

— Це не сподобалося б маркграфині, — простодушно пояснив граф Ґодіц. — Вона досить справедливо вважає, що старість приносить мало веселощів і на святах треба бачити тільки молодих акторів.

Порятую читачів од подальшої прогулянки. Не було б кінця, якби я заходився описувати різні країни, жертовники друїдів, індійські пагоди, криті дороги й канали, незаймані ліси, підземелля, де можна було бачити висічене на скелях зображення містерії страстей Господніх; штучні печери з бальними залами, Єлисейські Поля[302], могили, водоспади, серенади, хороводи наяд і шість тисяч фонтанів, які, як згодом розповідав Порпора, він мусив «переварити». Були тут іще тисячі інших принадностей, про які докладно і з захватом передають нам мемуари того часу: приміром, напівтемний грот, куди можна було проникнути лише розбігшись, — у глибині його розташоване було дзеркало, що, відбиваючи в півмороку ваш власний образ, неминуче мало б страшенно лякати вас; монастир, де, під страхом довічного ув'язнення, вас зобов'язували заприсягатись у вічній покірності й вічному обожнюванні маркграфині; дерево, з якого завдяки захованому в гілках насосу лилося на вас чорнило, кров або рожева вода, — залежно від того, хотіли вас ушанувати чи познущатися з вас; словом, маса чарівного, таємничого, дотепного, незрозумілого, а головне — вартого скажених грошей; усього, що Порпора мав зухвалість вважати нестерпним, ідіотським, обурливим. Тільки ніч поклала край цій прогулянці навколо світу, під час якої гості то верхи, то в критих ношах, на ослах, у каретах або в човнах відмахали добрі три милі.

Звичні до холоду й утоми прусські офіцери хоч і посміювалися над дитячими забавами й «сюрпризами» Росвальда, одначе не були так вражені сміховинною стороною цієї чудесної резиденції, як Консуело. Дитя природи, вона народилася серед полів, звикла, відтоді як у неї розкрились очі, дивитися на все створене Богом не в лорнет і не крізь газове покривало; а барон фон Кройц, не новачок в аристократичному товаристві, що звикло до розкішного оздоблення й модних прикрас, усе-таки був людиною свого кола й свого часу. Він не почував відрази ні до гротів, ні до відлюдних альтанок у парку, ні до статуй. Загалом, барон розважався з превеликою благодушністю, сміявся й жартував, і коли його супутник, заходячи до їдальні, шанобливо висловив йому співчуття з приводу того, що довелося понудьгувати під час нестерпної прогулянки, заперечив йому:

— Нудьгувати? Мені? Та нітрошки. Я рухався, нагуляв собі апетит, надивився на тисячу безумств, відпочив од серйозних справ, — ні, ні, я не згаяв часу.

Усі були вкрай здивовані, побачивши в їдальні лише стільці, що стояли навколо порожнього місця. Граф попросив своїх гостей сісти й наказав лакеям подавати.

— От біда! Ваша ясновельможносте, — заявив лакей, якому належало відповідати, — у нас не було нічого достойного запропонувати такому поважному товариству, і ми навіть не накрили на стіл.

— Оце так! — вигукнув господар із награною лютістю і, помовчавши трохи, додав: — Ну, гаразд! Якщо люди відмовляють нам у вечері, волаю до пекла й вимагаю, щоб Плутон надіслав вечерю, гідну моїх гостей!

Сказавши це, він тричі постукав об підлогу, і підлога негайно ковзнула в пазах, розсунулась, а в отворі показалось ароматне полум'я; потім під звуки веселої й химерної музики під ліктями гостей з'явився розкішно сервірований стіл.

— Непогано! — мовив граф, піднявши скатертину і звертаючись до когось. — Одне тільки мене дуже дивує: адже панові Плутону відомо, що в моєму будинку немає навіть води, а тим часом він не прислав жодного графина.

— Графе Ґодіц, — відповів із глибини хрипкий голос, цілком достойний пекла, — вода — велика рідкість у пеклі, тому що всі наші ріки пересохли відтоді, як очі її високості маркграфині запалили пристрастю самі надра землі; проте, якщо ви вимагаєте води, ми пошлемо одну з Данаїд на берег Стіксу[303], може, вона знайде там воду.

— Нехай поквапиться, а головне — дайте їй бочку без пробоїн.

І відразу ж із прекрасної яшмової чаші, що стояла посеред столу, забив фонтан джерельної води, що протягом усієї вечері розсипався снопом діамантів, які загорялися, відбиваючи безліч свічок. Столовий сервіз був шедевром розкоші й несмаку, а вода Стіксу й «пекельна» вечеря стали графові приводом для нескінченної й недотепної гри слів, усяких натяків і нісенітної балаканини, але все прощалося йому заради його наївної легковажності. Смачна ситна вечеря, подана юними сатирами й більш або менш гарненькими німфами, спричинила веселий настрій барона фон Кройца. Однак він не звертав майже ніякої уваги на красивих рабинь господаря бенкету; бідолашні селянки були одночасно покоївками, коханками, хористками й акторками свого пана, він був їхнім викладачем гарних рухів, танців, співу та декламації. Консуело ще в Пассау бачила приклад того, як узагалі він поводився з ними. І, пригадуючи, яку славну долю обіцяв він їй тоді, вона дивувалася шанобливій невимушеності, з якою він обходився з нею тепер, не виявляючи ні подиву, ні сорому за свій колишній промах. Консуело прекрасно знала, що наступного дня, з появою маркграфині, все буде інакше: вона обідатиме з учителем у своїй кімнаті й не вдостоїться честі бути допущеною до столу її високості. Але це анітрошки не бентежило її. Однак вона навіть не підозрювала, що вечеряє з особою незмірно більш високою й особа ця нізащо в світі не побажає вечеряти наступного дня з маркграфинею, — а ця обставина дуже побавила б її в ту хвилину.

Барон фон Кройц, який посміхався досить холодно, бачачи доморослих німф, виявив трохи більше уваги Консуело після того, як, змусивши її перервати мовчання, викликав на розмову про музику. Він був освіченим, майже пристрасним шанувальником цього чудового мистецтва й говорив про нього з великим розумінням, що разом із вечерею, смачними стравами й теплом, що наповнювало кімнати, благотворно подіяло на похмурий настрій Порпори.

— Було б бажано, — сказав маестро баронові, перед тим поштиво похваливши його твори, не називаючи його на ім'я, — щоб король, якого ми постараємося розважити, виявився таким же гарним цінителем, як ви.

— Запевняють, — відповів барон, — що мій король досить досвідчений у цій галузі й істинний аматор мистецтв.

— Чи так це, пане бароне? — запитав маестро, що взагалі не міг не суперечити всім і у всьому. — Я не дуже тішу себе цією надією. Королі — перші у всіх галузях знання, на думку своїх підданих, але часто трапляється, що піддані знають набагато більше, ніж вони.

— У військовій справі, так само як в інженерній і в науках, прусський король розуміється більше за кожного з нас, — гаряче зауважив лейтенант, — а що стосується музики, безсумнівно…

— То ви зовсім нічого про це не знаєте, як і я, — сухо перебив його капітан Кройц. — Маестро Порпора щодо цього може покладатися тільки на самого себе.

— А мені в сфері музики королівське достоїнство ніколи не вселяло особливої довіри, — знову заговорив маестро, — і коли я мав честь давати уроки можновладній принцесі Саксонській, їй, так само, як усякому іншому, я не прощав жодної фальшивої ноти.

— Як! — сказав барон, іронічно дивлячись на свого супутника. — Невже й вінценосці беруть коли-небудь фальшиві ноти?

— Так само, як і прості смертні, пане, — відповів Порпора. — Однак мушу визнати, що можновладна принцеса виявила великі здібності й дуже скоро перестала фальшивити, позаймавшись зі мною.

— Так, виходить, ви простили б деякі фальшиві ноти нашому Фріцу, якби він насмілився взяти їх при вас?

— За умови, щоб він виправився згодом.

— Але ж нагінки ви йому все-таки не влаштували б? — сміючись, втрутився в розмову граф Ґодіц.

— Влаштував би, навіть якби він зняв за це з плечей мою власну голову, — відповів, бравіруючи, старий професор, якого невелика кількість випитого шампанського зробила експансивним.

Консуело була належним чином попереджена каноніком про те, що Пруссія являє собою велике поліцейське управління — найменше слово, вимовлене пошепки на кордоні, переноситься за кілька хвилин завдяки якомусь таємничому і безпомилковому відлунню до кабінету самого Фрідріха і що ніколи не слід звертатися до пруссака, особливо до військового або чиновника, зі словами «як ви почуваєтесь», не зваживши кожного складу й попередньо не відмірявши сім разів, перш ніж відрізати, як мовиться у прислів'ї. Ось чому їй не дуже сподобалося, що її вчитель упав у свій звичайний глузливий тон, і вона постаралася дипломатично загладити його необережність.

— Якби навіть король Пруссії й не був першим музикантом свого століття, — сказала вона, — йому дозволено нехтувати мистецтво, незначне, звичайно, у порівнянні з його знаннями в інших галузях.

Але вона не підозрювала, що Фрідріх жадав бути великим флейтистом не менше, ніж великим полководцем і великим філософом. Барон фон Кройц зауважив, що позаяк його величність дивиться на музику як на мистецтво, варте вивчення, то, імовірно, і займався нею з належною увагою та ретельністю.

— Е! — сказав, усе більше й більше пожвавлюючись, Порпора. — Увага й ретельність нічого не відкривають у музиці тому, кого небо не нагородило природним талантом. Музикальність аж ніяк не є долею всіх людей, і легше виграти бій і призначити допомогу літераторам, аніж викрасти в муз священний вогонь. Говорив же нам барон Фрідріх фон Тренк, що, коли його прусська величність збивається з такту, винуваті його придворні. Але, гадаю, зі мною такого не трапиться!

— Так барон Фрідріх фон Тренк говорив це? — запитав барон фон Кройц, і очі його раптом зайнялися пекучою злістю. — Ну, добре, — проговорив він, зусиллям волі змусивши себе стриматися й переходячи на байдужий тон, — бідолаха тепер, мабуть, втратив охоту жартувати, бо до кінця своїх днів ув'язнений у Ґлацську фортецю.

— Невже! — вигукнув Порпора. — А що ж він зробив?

— Це державна таємниця, — відповів барон, — але все змушує припускати, що він обдурив довіру свого короля.

— Так, — додав лейтенант, — він продав австрійцям плани укріплень Пруссії, своєї батьківщини.

— О! Це неможливо! — вирвалося в зблідлої Консуело. Хоча дівчина з найбільшою увагою стежила за кожним своїм рухом, за кожним словом, вона не змогла стриматися від болісного вигуку.

— Це й неможливо й невірно! — закричав з обуренням Порпора. — Ті, хто запевнили в цьому короля, мерзенно збрехали!

— Гадаю, що ви не бажаєте побічно ловити нас на брехні, — мовив лейтенант, теж бліднучи.

— Треба бути до безглуздості педантичним, аби зрозуміти це таким чином, — відрізав барон фон Кройц, кидаючи на свого супутника суворий, владний погляд. — Хіба це нас стосується? І яке нам діло до того, що маестро Порпора так гаряче ставиться до свого молодого друга?

— І буду так само гаряче ставитися до нього навіть у присутності самого короля, — заявив Порпора. — Я скажу королю, що його обдурили й що недобре з його боку було повірити цьому, а Фрідріх фон Тренк — достойний, благородний молодик, не здатний на підлість.

— А я гадаю, вчителю, — перебила його Консуело, яку все більше й більше тривожила фізіономія капітана, — ви будете більш стримані, коли вдостоїтеся честі стати перед королем Пруссії. Я занадто добре знаю вас і тому впевнена, що ні про що інше, як про музику, ви говорити з ним не будете.

— Синьйора, здається, надзвичайно обережна, — знову заговорив барон, — а тим часом, очевидно, вона була дуже дружна у Відні з молодим бароном фон Тренком.

— Я, пане, майже не знаю його, — відповіла Консуело з відмінно розіграною байдужістю.

— Але якщо завдяки якій-небудь непередбаченій випадковості сам король запитав би вас про те, що думаєте ви про зрадництво цього Тренка?.. — допитливо дивлячись на неї, запитав барон.

— Я б відповіла йому, пане бароне, що не вірю ні в чиє зрадництво, бо взагалі не можу зрозуміти, як можна зраджувати, — мовила Консуело, спокійно й скромно витримуючи його інквізиторський погляд.

— Ось прекрасні слова, синьйоро! І в них виявилася прекрасна душа! — вирвалося в барона, чиє обличчя відразу прояснилося.

Одразу він заговорив про інше й зачарував співрозмовників витонченістю й силою свого розуму. Протягом усієї вечері, коли він звертався до Консуело, обличчя в нього ставало добрим, довірливим, чого вона не помічала раніше.

Розділ 102

Коли закінчили десерт, примара, закутана в усе біле, з опущеним на обличчя покривалом, явилася гостям і вимовила: «Ідіть за мною». Консуело, змушена при репетируванні цієї нової сцени ще раз виконати роль маркграфині, підвелася перша й у супроводі інших гостей піднялася великими сходами замку. Примара, що йшла попереду, відчинила нагорі сходів великі двері, й усі опинилися в темній стародавній галереї, у кінці якої мерехтіло слабке світло. Довелося йти по цій галереї під звуки повільної врочистої й таємничої музики, що виконувалася ніби мешканцями потойбічного світу.

— Пан граф, їй-богу, ні в чому нам не відмовляє! — вигукнув Порпора захопленим тоном, у якому проступала іронія. — Ми чули сьогодні музику турецьку, флотську, музику дикунів, китайську, ліліпутську й узагалі всяку дивовижну музику, але ця так перевершила їх, що її дійсно можна назвати музикою з того світу!

— І ви ще не все чули! — вигукнув граф, у захваті від компліменту.

— Від вашої ясновельможності всього можна очікувати, — сказав барон так само іронічно, як і професор. — Але після цього, по правді сказати, не знаю, що ж іще ви можете нам показати.

У кінці галереї примара вдарила по інструменту, що нагадував східний тамтам, почувся якийсь тужливий звук, після чого піднялася велика завіса й відкрився вид на зал для глядачів, оздоблений та ілюмінований так, як йому належало бути наступного дня. Не буду його описувати, хоча тут і було б доречно сказати:

Повсюди мішура, фестони і прикраси!

Завіса піднялася. Сцена зображувала не більше і не менше як Олімп. Богині виборювали одна в одної серце Паріса, і змагання між трьома головними з них становило весь зміст п'єси.

Вона була написана по-італійському, що змусило Порпору пошепки сказати Консуело:

— Мова дикунів, китайська, ліліпутська — ніщо не зрівняється із цією нісенітницею.

І вірші й музика були сфабриковані графом. Актори й акторки були варті своїх ролей. Після півгодини метафор і гри слів з приводу відсутності богині, найчарівнішої й наймогутнішої з усіх, яка не визнала гідним узяти участь у змаганні краси, Паріс нарешті наважується віддати першість Венері, а та, взявши яблуко й спустившись сходами зі сцени, кладе його до ніг маркграфині, визнаючи себе невартою володіти ним і просячи вибачення за те, що насмілилася в присутності її ясновельможності навіть домагатися перемоги. Венеру мала зображувати Консуело, а позаяк це була головна роль і насамкінець треба було проспівати дуже ефектну каватину, то граф Ґодіц, не маючи можливості доручити її на репетиції якій-небудь зі своїх корифейок, зважився сам провести її — почасти, щоб не провалити репетиції, а почасти, щоб Консуело вникла в дух, тонкість і красу ролі. Він був до того комічний, зображуючи всерйоз Венеру, і так бундючно виспівував вульгарності, насмикані з поганих модних опер і погано підігнані, які він мав претензію називати своєю партитурою, що ніхто не міг стриматися від сміху. Але він був занадто захоплений муштруванням своєї трупи, занадто натхнений чудовою виразністю своєї гри, щоб помітити веселий настрій слухачів.

Йому несамовито аплодували, а Порпора, що диригував оркестром, затикаючи собі нишком час від часу вуха, оголосив, що все чудове — і лібрето, і партитура, і голоси, і музиканти, а найліпша за все — особа, що тимчасово виконувала роль Венери.

Вирішили, що Консуело того ж вечора і наступного ранку перегляне разом з учителем цей шедевр. Він був не довгий і не важкий для вивчення, і обоє були впевнені, що наступного вечора виявляться на тій же висоті, що п'єса й трупа. Потім пройшли до бальної зали, що не була ще готова, адже танці призначені були тільки через день, а свята мали тривати цілих два дні й складатися з безперервної низки різноманітних звеселянь.

Пробило десяту годину вечора. Стояла ясна погода, яскраво світив місяць. Прусські офіцери наполягали на тому, щоб у ту ж ніч перебратися через кордон, посилаючись на найвищий наказ, що не дозволяв їм ночувати в чужій краші. І графові довелося поступитися; віддавши наказ сідлати коней, він повів своїх гостей розпити прощальний кубок — тобто випити кави й покуштувати прекрасних настойок у вишуканому будуарі, куди Консуело не визнала зручним за ними піти. Вона попрощалася з усіма й, тихенько

порадивши Порпорі бути обережнішим, аніж за вечерею, вирушила до своєї кімнати, що розташована була в іншій частині замку.

Але незабаром вона заблукала в переходах цього великого лабіринту й опинилася в якійсь молитовні, де наскрізний вітер задув її свічку. Боячись іще більше заплутатися й провалитися в яку-небудь пастку з «сюрпризами», на які щедрим був замок, вона вирішила навпомацки йти назад, аж поки дістанеться освітленої частини будинку. У метушні, викликаній приготуваннями до такої маси безглуздих витівок, у цьому пребагатому домі дуже мало піклувалися про необхідну зручність. Тут були дикуни, примари, небожителі, пустельники, німфи, боги веселощів та ігор, але жодного прислужника, що подав би свічку, жодної розсудливої істоти, до якої можна було б звернутись із запитанням.

Раптом їй почулося, що хтось обережно пробирається в темряві, мовби бажаючи прослизнути непоміченим. Це здалося їй підозрілим, і вона не зважилася ні окликнути того, хто йшов, ні назвати себе, тим більше що, судячи з важких кроків і подиху, це був чоловік. Вона посувалася далі вздовж стіни, трохи стривожена, як раптом почула недалеко від себе звук дверей, що відчинилися, і місячне світло, проникнувши в галерею, упало на високу постать і блискучий костюм Карла.

Вона зараз же гукнула його.

— Це ви, синьйоро? — мовив він голосом, що змінився. — Ось уже скільки годин я шукаю нагоди поговорити з вами хвилинку, та тепер, мабуть, що й спізнився!

— Що тобі треба сказати мені, милий Карле, і чому ти такий схвильований?

— Вийдіть із коридору, синьйоро, я поговорю з вами в зовсім відлюдному місці, де, сподіваюся, ніхто нас не почує.

Консуело пішла слідом за Карлом і опинилася на відкритій терасі, що вінчала башточку, яка приліпилася до стіни замку.

— Синьйоро, — з острахом поглядаючи на всі боки, заговорив дезертир, що вперше приїхав уранці до Росвальда і не краще за Консуело знав місцевих людей, — ви нічого не говорили сьогодні такого, що могло б накликати на вас невдоволення прусського короля й розбудити в ньому недовіру й у чому вам довелося б у Берліні каятися, якби королю передали ваші слова?

— Ні, Карле, нічого такого я не говорила. Я знаю, що всякий незнайомий пруссак — небезпечний співрозмовник, і тому зважувала кожне своє слово.

— Ах! Як порадували ви мене цією відповіддю, — я так турбувався! Двічі-тричі я підходив до вас на кораблі, коли ви каталися по озеру, — я грав роль одного з піратів, які робили вигляд, начебто йдуть на абордаж, — але ви мене не впізнали, адже я був перероджений. Хоч скільки дивився я на вас, хоч скільки робив знаків, ви ні на що не звертали уваги, і мені не вдалося перемовитися з вами хоча б єдиним словом. Цей офіцер був постійно біля вас. Увесь час, поки ви плавали по озеру, він ні на крок од вас не відходив. Він немовби здогадувався, що ви є для нього ніби щитом, і

ховався за вас на той випадок, якби яка-небудь дурна куля таїлася в одній із наших нешкідливих рушниць.

— Що ти хочеш цим сказати, Карле? Не розумію! Хто цей офіцер? Я його не знаю.

— Мені нема чого говорити вам: незабаром ви самі довідаєтеся, позаяк їдете до Берліна.

— Але чому ж тепер робити із цього таємницю?

— Та тому, що це страшенна таємниця, і мені потрібно ще протягом години не видавати її.

— У тебе якийсь особливо схвильований вигляд, Карле. Що з тобою відбувається?

— О! Щось жахливе! У мене в серці пекло!

— Пекло? Можна подумати, що в тебе на думці якісь злі наміри?

— Можливо!

— У такому разі я хочу, щоб ти відверто зізнався мені у всьому, Карле. Ти не маєш права приховувати що-небудь від мене! Ти ж обіцяв мені бути самовідданим і покірним.

— Ех, синьйоро! Що ви сказали! Так, правда, я завдячую вам більше ніж життям, бо ви зробили все, щоб зберегти мою дружину й дочку, але вони були приречені, вони загинули… І потрібно помститися за їхню смерть!

— Карле! Ім'ям твоєї дружини й дитини, які моляться за тебе на небесах, наказую тобі говорити. Ти задумав якусь божевільну справу. Ти хочеш помститися? Ти в нестямі, коли бачиш цих пруссаків.

— Вигляд їх доводить мене до божевілля, доводить до люті… Але ні! Я спокійний! Я справжній праведник! Бачите, синьйоро, Бог, а не пекло штовхає мене на це! Ну, близький час! Прощайте, синьйоро! Можливо, ми ніколи більше не побачимося, так прошу вас, позаяк ви їдете через Прагу, замовте месу по мені в каплиці Святого Іоанна Непомука[304], одного з найбільших покровителів Чехії.

— Карле, ви скажете, ви зізнаєтеся мені в злочинних намірах, які терзають вас, а то я ніколи не буду за вас молитися й, навпаки, накличу на вас прокляття вашої дружини й дочки — цих ангелів, які тепер у лоні милосердного Ісуса Христа. Як ви можете сподіватися дістати прощення на небі, якщо самі не прощаєте на землі? У вас під плащем карабін, Карле, і ви тут підстерігаєте цих пруссаків…

— Ні, не тут, — мовив, тремтячи й уже трохи вагаючись, Карл. — Я не хочу проливати кров ні в будинку мого хазяїна, ні на ваших очах, добра моя свята праведнице, але там… Розумієте, серед гір, у лощині, є дорога, яку я добре вивчив, тому що був там, коли вони проїздили нею сюди нині вранці… Але я опинився в лощині випадково, при мені не було зброї, та і його я не

відразу впізнав. Але зараз він знову проїде по цій дорозі, там буду і я. Миттю проберуся туди парком і випереджу його, хоча в нього й добрий кінь… І ви зволили вірно сказати, синьйоро, — карабін при мені, мій славний карабін, і в ньому славна куля для його серця! Карабін заряджений, — адже я не жартував, коли вистежував його, переодягнений піратом. Випадок здавався мені досить удалим, і я разів десять націлювався в нього, але ви були там, увесь час там, і я не вистрілив. А от зараз вас не буде, і він не зможе ховатися за вашою спиною, як боягуз… Адже він боягуз! Я ж бо добре його знаю! Я бачив, як одного разу під час битви він зблід і показав спину, люто вимагаючи, однак, од нас, щоб ми йшли проти своїх земляків, проти своїх чеських братів! О! Який жах! Адже я чех по крові, по серцю, а таке не прощається! І хоча я й бідний чеський селянин, що вивчився у своїх лісах тільки володіти сокирою, але він зробив із мене прусського солдата, і завдяки його капралам я вмію влучно цілитися з рушниці!

— Карле! Карле! Замовкніть! Ви марите. Ви не знаєте цю людину, я впевнена в цьому. Його кличуть барон фон Кройц. Б'юся об заклад, що ви не знаєте його імені й вважаєте за іншого. Він не вербувальник і не зробив вам нічого поганого.

— Це не барон фон Кройц, ні, синьйоро, і я прекрасно його знаю. Більше сотні разів бачив я його на парадах, — це головний вербувальник, головний учитель тих, хто викрадає людей, і руйнівник сімейних вогнищ, це головний бич Чехії, мій особистий ворог!.. Він ворог нашої церкви, нашої релігії й усіх наших святих! Він осквернив своїми нечестивими глузуваннями статую святого Іоанна Непомука на Празькому мосту! Він викрав із празького замку барабан, зроблений із шкіри Яна Жижки[305], великого воїна свого часу, — барабан цей слугував застереженням од ворога, він був оплотом країни і її честю. О ні! Я не помиляюся, я добре знаю цю людину! До того ж святий Вінцеслав щойно явився мені в каплиці, коли я там молився. Бачив я його, як бачу вас, синьйоро, і він сказав мені: «Це він, уразь його в серце». Я заприсягся у цьому святій Діві на могилі своєї дружини, і я мушу спевнити обітницю… А! Дивіться, синьйоро, йому подають коня до ґанку. Цього ж бо я й чекав! Іду… Моліться за мене, тому що рано чи пізно я поплачуся за свій учинок головою; але це не лихо, тільки б Бог помилував мою душу.

— Карле! — вигукнула Консуело, почуваючи в собі приплив якоїсь незвичайної сили. — Я вважала тебе людиною великодушною, добрим і богобоязливим, а тепер бачу, що ти безбожник, нелюд і негідник! Хоч хто б був чоловік, якого ти збираєшся вбити, я забороняю тобі йти за ним і заподіяти йому будь-яке зло. Диявол прибрав вигляд святого з метою скаламутити твій розум, і Господь, на кару за принесену тобою святотатську обітницю на могилі твоєї дружини, допустив, аби диявол обплутав тебе своїми тенетами. Ти підла, невдячна людина! От що я скажу тобі: ти не думаєш про те, що твій хазяїн, граф Ґодіц, що обсипав тебе благодіяннями, такий чесний, такий добрий, такий ласкавий до тебе, буде обвинувачений за твій злочин і поплатиться за нього головою. Сховайся в якому-небудь підвалі, бо ти не достойний дивитися на світ Божий, Карле. Наклади на себе покаяння за те, що в тебе могла з'явитися така думка! Знаєш, я бачу в цю хвилину біля тебе твою дружину. Вона плаче й намагається стримати твого ангела-хранителя, готового поступитися тобою духу зла…

— Дружино! Дружино! — закричав розгублений, переможений Карл. — Я не бачу її! Дружино! Якщо ти тут, скажи мені слово, зроби так, аби ще раз я міг побачити тебе, а там — умерти!..

— Бачити її ти не можеш: у серці твоєму — злочин, в очах — ніч. Стань на коліна, Карле! Ти можеш іще спокутувати свій гріх! Дай мені рушницю, що оскверняє твої руки, і молися!

Із цими словами Консуело взяла карабін, відданий їй без усякого опору, і поспішила забрати його подалі від Карла, поки той у сльозах опускався на коліна. Потім вона пішла з тераси, щоб скоріше заховати куди-небудь зброю. Вона почувалася зовсім розбитою: їй коштувало великих зусиль опанувати уяву цього фанатика, викликавши в ньому примари, які мали над ним таку владу. Кожна хвилина була дорога; тут уже було не до прищеплення йому більш гуманної та освіченої філософії. Вона говорила все, що спадало їй на думку, натхнена якоюсь симпатією до несамовитого стану нещасного чоловіка, якого вона хотіла будь-що-будь урятувати від божевільного вчинку. Удавано сварячи Карла, вона в той же час жаліла його, бачачи його хибну точку зору, якої він не в змозі був побороти.

Консуело квапилася сховати нещасний карабін і зараз же повернутися до Карла, щоб затримати його на терасі, аж поки пруссаки від'їдуть подалі. Відчиняючи маленькі двері, що вели із тераси до коридору, вона раптом опинилася віч-на-віч із бароном фон Кройцем. Він приходив до своєї кімнати за плащем і пістолетами. Консуело встигла тільки поставити карабін позаду в куток, утворений дверима, і кинутися в коридор, зачинивши за собою двері, що відокремлювали її від Карла. Вона злякалась, як би вигляд ворога знову не довів бідолаху до люті.

Стрімкість рухів і хвилювання, що змусило її притулитися до дверей, мовби з остраху знепритомніти, не вислизнули від проникливих очей фон Кройца. Тримаючи свічку й посміхаючись, він зупинився перед Консуело. Обличчя барона було зовсім незворушне, одначе Консуело здалося, що рука його тремтить, викликаючи досить сильне коливання свічки. За ним стояв смертельно блідий лейтенант з оголеною шпагою в руці. Все це, а також і те, що вікно кімнати, куди барон приходив за своїми речами, виходило, як вона згодом переконалася, на терасу башточки, дозволило Консуело припустити, що з-під уваги обох пруссаків не випало жодне слово з її розмови з Карлом.

Барон поклонився їй надзвичайно люб'язно, з надзвичайним спокоєм, у той час як вона, охоплена жахом свого становища, забула відповісти на його уклін і навіть втратила здатність говорити; Кройц глянув на неї скоріше зі співчуттям, аніж із подивом.

— Дитя моє, — лагідно сказав він, взявши її за руку, — заспокойтеся! Ви дуже схвильовані. Ми, мабуть, налякали вас своєю раптовою появою біля дверей у той момент, коли ви відчинили їх. Але знайте, що ми ваші покірні слуги й друзі. Сподіваюся, ми з вами побачимося ще в Берліні й, можливо, зможемо бути вам у чому-небудь корисні.

Барон потягнув було трохи до себе руку Консуело, мовби бажаючи в перший момент піднести її до губ, але обмежився тим, що злегка потис її. Він іще раз розкланявся й вийшов у супроводі молодшого офіцера, який, здавалося,

навіть не помітив Консуело, до того він був розгублений і в нестямі. Його стан підтвердив упевненість молодої дівчини, що лейтенант знав про небезпеку, яка щойно загрожувала його начальникові.

Але ким же міг бути чоловік, відповідальність за чиє життя таким тяжким тягарем лягала на іншого і кого Карл прагнув убити, бачачи в цьому вищу справедливу помсту? Консуело повернулася на терасу, аби, продовжуючи спостерігати за Карлом, випитати його таємницю. Але вона застала його в непритомному стані й, не в змозі підняти такого велета, спустилася покликати на допомогу слуг.

— Ну, це нічого! — сказали вони, прямуючи до зазначеного нею місця. — Видно, він трошки перебрав сьогодні ввечері медяної шипучки; зараз ми віднесемо його на ліжко.

Консуело хотіла було піти нагору разом з ними: вона боялась, як би Карл, опам'ятавшись, не видав себе; але їй перешкодив граф Ґодіц, що проходив мимо. Він узяв її під руку, зрадівши тому, що вона ще не лягла спати й він може показати їй нове видовище. Довелося йти за ним на ґанок, і тут вона побачила над одним із пагорків парку, там, куди вказував Карл, як на мету своїх устремлінь, велику світну арку, яка немов ширяла в повітрі, а на ній тьмяно вимальовувалися літери з кольорового скла.

— Яка прекрасна ілюмінація! — неуважливо промовила вона.

— Це тонка люб'язність, скромний шанобливий прощальний привіт гостеві, який щойно покинув нас, — пояснив Ґодіц. — Він за чверть години буде біля підніжжя пагорба, у лощині, якої нам звідси не видно, і там, немов чарами, над його головою засвітиться тріумфальна арка.

— Пане графе! — вигукнула Консуело, вийшовши зі своєї замисленості. — Хто ця особа, яка щойно виїхала звідси?

— Ви довідаєтеся пізніше, дитя моє.

— Якщо мені не слід запитувати, змовкаю, пане графе. Однак у мене є деякі підозри, що насправді це не барон фон Кройц.

— Я ні на хвилину не був уведений в оману, — вів далі Ґодіц, трохи хвастнувши при цьому. — Проте я поставився з побожною повагою до його інкогніто. Я знаю, що це його манія й він уважає образою, якщо його не приймають за того, за кого він себе видає. Ви помітили, що я обходився з ним, як із простим офіцером, а тим часом…

Графові смертельно хотілося все вибовкати, але світські пристойності не дозволили йому вимовити ім'я, очевидно настільки священне. Він обрав щось середнє й, подаючи Консуело свою зорову трубу, сказав:

— Гляньте, як вдало зроблена ця імпровізована арка. До неї звідси не менше півмилі, а я впевнений, що в мою чудову зорову трубу ви зможете прочитати, що на ній написано. У кожній літері по двадцять футів, хоча вони й здаються вам зовсім крихітними. Але все-таки придивіться гарненько…

Консуело подивилася й легко розібрала напис, який розкрив їй таємницю всієї цієї комедії:

«Хай живе Фрідріх Великий!»

— Ах! Пане графе! — вигукнула вона з тривогою. — Небезпечно такій особі подорожувати таким чином, та, мабуть, іще небезпечніше приймати її в себе!

— Я вас не розумію, — сказав граф, — ми живемо в мирний час. Нікому тепер не спало на думку заподіяти їй найменше зло, і вже ніхто не визнав би непатріотичним зробити такому гостеві шанобливий прийом.

Консуело поринула у свої думи. Ґодіц вивів її з цього стану, сказавши, що в нього до неї уклінне прохання. Він боїться зловживати її добротою, але це така важлива справа, що він усе-таки вимушений зважитися завдати клопоту їй. Після багатьох просторікувань він нарешті проговорив із таємничим і серйозним виглядом:

— Справа от у чому: не погодилися б ви взяти на себе роль примари?

— Якої примари? — запитала Консуело, всі думки якої були зайняті винятково Фрідріхом і подіями того вечора.

— Примари, яка приходить під час десерту за маркграфинею та її гістьми, щоб провести їх галереєю пекла до театральної зали, де їх мають зустріти олімпійські боги. Венера на сцені з'являється не відразу, і ви мали б час скинути за лаштунками саван примари, під яким на вас буде надіте чудове вбрання матері амурів — із рожевого атласу з маленькими фіжмами, із срібними бантами й золотим позументом; волосся не напудрене, прикрашене перлами, пір'ям і трояндами, — туалет дуже скромний і винятковий за вишуканістю. Побачите самі! Ну що, згодні ви зображувати примару? Адже тут треба виступати з великою гідністю, а жодна з моїх боязких акторок не зважилась би сказати її високості: «Ідіть за мною». Слова ці дуже нелегко вимовити; і я вирішив, що тільки акторка великого таланту може виявитися тут на висоті. Що ви думаєте про це?

— Слова чудові, і я з величезним задоволенням беру на себе роль примари, — сміючись, відповіла Консуело.

— Та ви просто ангел! Справжній ангел! — вигукнув граф, цілуючи їй руку.

Та ба! Настільки довгоочікуваний день, свято, блискуче свято, мрія, що її плекав граф протягом цілої зими і яка змусила його зробити для її здійснення кілька подорожей до Моравії, — усе це мусило розвіятись як дим, так само як і сувора, похмура помста Карла… Наступного дня до полудня все було готове. Росвальдці були у всеозброєнні; німфи, генії, дикуни, карлики, велетні, мандарини, примари, тремтячи від холоду, чекали, кожне на своєму місці, моменту, щоб почати діяти. Гірська дорога була очищена від снігу й посилана мохом і фіалками. Численні гості, що з'їхались із сусідніх замків і навіть із досить віддалених міст, становили гідний почет господареві замку, як раптом, на жаль, нежданa, немов громовий удар, звістка відразу все перевернула! Гонець, який прискакав щодуху, повідомив: «Карета маркграфині перекинулася в рів, її високість при цьому ушкодила собі два ребра й змушена зупинитися в Ольмюці, куди її високість і просить

графа приїхати за нею». Юрба розсіялася. Граф у супроводі Карла, що вже встиг отямитися, підхопився на кращого свого коня й помчав, сказавши попередньо кілька слів дворецькому. «Забави», «струмки», «годинники», «ріки» знову взули свої хутряні чоботи, одягли сукняні каптани й вирушили на роботи по господарству, впереміж із «китайцями», «піратами», «друїдами» і «людожерами». Гості сіли в екіпажі, й карету, в якій приїхав Порпора зі своєю ученицею, знову було надано в їхнє розпорядження. Дворецький, згідно з отриманим наказом, вручив їм домовлену суму й наполіг, аби вони її прийняли, хоча вона й була зароблена ними тільки наполовину. Того ж дня вони рушили празькою дорогою. Професор був у захваті від того, що позбувся різноплемінної музики й багатомовних кантат хазяїна замку, а Консуело, поглядаючи в бік Сілезії, журилася, що, їдучи в протилежний бік од ґлацького в'язня[306], не має ні найменшої надії полегшити його важку долю.

Того ж дня барон фон Кройц, переночувавши в селі неподалік од моравського кордону, вирушив звідти ранком у великій дорожній кареті в супроводі своїх пажів, які їхали верхи, і почтового екіпажа, в якому перебував його чиновник і «скринька»[307]; наближаючись до міста Нейса, він вступив у розмову зі своїм офіцером, або, вірніше сказати, ад'ютантом, бароном фон Будденброком[308]. Слід зауважити, що, незадоволений безтактністю, виявленою офіцером напередодні, барон уперше із часу від'їзду з Росвальда заговорив з ним.

— А що це була за ілюмінація? — почав він. — Я здалеку помітив її над пагорбом, біля підніжжя якого ми мали б проїжджати, обгинаючи парк цього графа Ґодіца.

— Ваша величносте, — відповів, тремтячи, Будденброк, — я не помітив ілюмінації.

— Даремно! Людина, що супроводжує мене, мусить усе бачити.

— Ваша величність має пробачити мені, беручи до уваги сум'яття, в яке кинув мене намір цього лиходія…

— Ви нічого не розумієте! Ця людина — фанатик, нещасний католицький святенник, озлоблений проповідями, в яких чеські священики паплюжили мене під час війни; до крайнощів довело його якесь, очевидно, особисте горе. Імовірно, це селянин, схоплений для моєї армії, один із тих дезертирів, яких ми іноді виловлювали, незважаючи на вжиті ними застережні заходи…

— Ваша величносте, можете бути певні, що завтра ж цей лиходій буде знову схоплений.

— Ви вже віддали наказ, щоб його викрали в графа Ґодіца?

— Поки ще ні, ваша величносте, але тільки-но приїду до Нейса, зараз же пошлю за ним чотирьох людей, дуже спритних і дуже рішучих…

— Забороняю вам це; навпаки, зберіть відомості про нього, і якщо дійсно його родина стала жертвою війни, як це можна було зрозуміти з його недоладних слів, то ви подбаєте про видачу йому тисячі талерів і повідомите сілезьких вербувальників, аби ті назавжди дали йому спокій.

Чуєте? Його звуть Карлом, він дуже високого зросту, чех, у служінні в графа Ґодіца. Всіх цих даних цілком досить, аби легко розшукати його, дізнатися його прізвище та його становище.

— Наказ вашої величності буде виконано.

— Сподіваюся! А якої ви думки про цього професора музики?

— Маестро Порпору? На мене він справив враження дурня, людини самовпевненої, з дуже неприємним характером.

— А я вам кажу, що це людина видатна в галузі мистецтва, надзвичайно розумна й обдарована забавною іронією. Коли він досягне разом зі своєю ученицею прусського кордону, ви вишлете йому гарний екіпаж.

— Слухаюсь, ваша величносте.

— І нехай він сяде в нього сам. Ви чуєте? Сам! І це має бути запропоновано йому дуже шанобливо.

— Слухаюсь, ваша величносте.

— А далі…

— А далі ваша величність хоче, щоб його доставили в Берлін?

— Ви сьогодні просто з глузду з'їхали! Я хочу, щоб його доставили в Дрезден, а звідти в Прагу, якщо побажає він цього, і навіть у Відень, якщо такі його наміри; і все це за мій рахунок. Позаяк я відволік таку шановану людину від занять, я зобов'язаний доставити його туди, звідки взяв, не призводячи ні до яких витрат. Але я бажаю, щоб ноги його не було в моїх володіннях: він занадто розумний для нас.

— Які ж будуть розпорядження вашої величності щодо співачки?

— Її відвезуть під конвоєм, захоче вона цього чи ні, до Сан-Сусі й відведуть їй приміщення в замку.

— У замку, ваша величносте?

— Що ви? Оглухли, чи що? У кімнатах Барберіні.[309]

— А з Барберіні, ваша величносте, як же ми вчинимо?

— Барберіні вже немає в Берліні. Вона виїхала. Ви цього хіба не знали?

— Не знав, ваша величносте.

— Що ж ви, нарешті, знаєте? І як тільки ця дівиця приїде, зараз же доповісте мені про це, хоч о якій би годині дня або ночі це було. Ви мене зрозуміли? Ось перші накази, які ви звеліть вписати до реєстру за номером один завідувачеві моєї «скриньки»: допомогу Карлові, відправлення назад Порпори, передача Порпоріні всіх почестей і доходів Барберіні. Ну, от ми й

біля міської брами! Розвеселися ж, Будденброку, і постарайся бути трішки менш дурним, коли мені знову заманеться подорожувати з тобою інкогніто!

Розділ 103

Порпора й Консуело прибули до Праги з настанням темряви. Стояла досить холодна погода. Місяць заливав своїм світлом стародавнє місто, що зберегло релігійний і войовничий дух свого минулого. Наші мандрівники в'їхали через так звану Росторську браму і, проїхавши частину міста, розташовану на правом березі Влтави, благополучно дісталися середини мосту. Тут карету сильно труснуло, і вона відразу зупинилася.

— Господи Ісусе Христе! — вигукнув візник. — От тобі й на! Треба ж було коню впасти перед статуєю! Погана прикмета! Нехай допоможе нам святий Іоанн Непомук!

Консуело, бачачи, що припряжний заплутався в посторонках і машталіру доведеться чимало часу промарудитися над тим, аби підняти його й полагодити збрую — тріснуло кілька ременів, — запропонувала своєму вчителеві вийти з екіпажа, розім'яти ноги й зігрітися. Порпора погодився, і Консуело підійшла до поручнів мосту, бажаючи оглянути навколишню місцевість. Із цього місця два різні міста, розташовані амфітеатром, які становлять Прагу, — одне — так зване «нове», побудоване 1348 року Карлом IV[310], й інше — «старе», засноване ще в сиву давнину, — здавалися двома чорними кам'яними пасмами; над ними там і сям, на підвищених місцях, здіймалися струнке шпилі старовинних будинків і похмурі зубці укріплень. Влтава, темна й швидка, ринула під міст дуже суворого стилю — місце дії стількох трагічних подій в історії Чехії, а місяць, відбиваючись у водах Влтави, блідими відблисками вибілював сивиною голову побожно шанованої статуї святого Непомука. Консуело почала вдивлятися в обличчя святого мудреця, що, здавалося, зі смутком поглядав на хвилі. Легенда про святого Непомука прекрасна, а ім'я його шановане кожним, хто цінує незалежність і вірність. Сповідник імператриці Іоанни, він відмовився виказати таємницю її сповіді, і п'яниця Вінцеслав, який побажав довідатися про помисли своєї дружини, не маючи змоги що-небудь вивідати в знаменитого вченого, наказав утопити його під Празьким мостом. Переказ свідчить, що в той момент, коли Непомук зник під водою, п'ять зірок зайнялися над виром, який тільки-но зімкнувся, наче вінець мученика ще з хвилину носився по хвилях. На згадку про це чудо п'ять металевих зірок були вмуровані в кам'яні поручні мосту на тому самому місці, звідки було скинуто Непомука.

Мати Консуело, Розамунда, жінка дуже набожна, завжди з розчуленням згадувала легенду про Іоанна Непомука, і в числі святих, чиї імена вона щовечора змушувала вимовляти чисті вуста своєї дитини, незмінно значилось ім'я цього головного покровителя мандрівників, усіх тих, хто наражається на небезпеку, а найпаче — «захисника доброго імені». Подібно до того як бідняки мріють про багатство, ідеалом циганки на старості стало добре ім'я

— скарб, про який вона й гадки не мала в юні роки. Завдяки такій зміні Консуело була вихована в правилах надзвичайної чистоти. І в цю хвилину вона згадала молитву, з якою колись зверталася до цього апостола істини; схвильована краєвидом місць, свідків його трагічного кінця, вона інстинктивно опустилася на коліна серед прочан, які в ті часи вдень і вночі схилялися перед зображенням святого. Тут були бідні жінки, прочани, старі, жебраки, було й трохи циган — гітаристів і завсідників великих доріг. Однак побожність прочан не поглинала їх настільки, щоб перешкодити їм простягнути руку Консуело. Вона щедро роздала їм милостиню, з радістю згадуючи ті часи, коли сама була не краще взута й не більш горда, ніж усі ці люди. Щедрість її зворушила прочан, і вони, потихеньку порадившись між собою, доручили одному зі своїх сказати Консуело, що проспівають їй стародавній церковний гімн блаженному Непомуку, щоб святитель відхилив погану прикмету, через яку дівчині довелося зробити зупинку на мосту. Вони запевняли, начебто музику й латинські слова гімну складено в часи п'яниці Вінцеслава.

Suscipe quas dedimus, Johannes beate!

Tibi preces supplices, noster advocate:

Fieri, dum vivimus, ne sinas infames

Et nostras post obitum coelis infer manes.[311]

Порпора з інтересом прослухав їх і вирішив, що гімну не більше ста років; але інший гімн, виконаний прочанами, здався йому прокльоном, який накликається на голову Вінцеслава його сучасниками, і починався він так:

Saevus, piger imperator,

Malorum clarus patrator… etc.[312]

Хоча злочини Вінцеслава й були вчинені за давніх часів, здавалося, бідні чехи знаходили невичерпне задоволення, проклинаючи в особі цього тирана ненависний титул «імператора», що зробився для них символом чужоземного панування. Австрійські вартові охороняли брами, розташовані по обох кінцях мосту. Їм було наказано безперестану ходити від брами до середини мосту. Тут вони сходилися біля статуї святого, поверталися один до одного спиною й продовжували свою незворушну прогулянку. Вони чули гімни, позаяк що були не настільки знаючі в церковній латині, як празькі прочани, то думали,

звичайно, що слухають славослів'я Францу Лотаринзькому, чоловікові Марії-Терезії.

Наївні пісні при місячному світлі, серед найкрасивішого у світі ландшафту, навіяли смуток на Консуело. Її подорож дотепер була вдалою, веселою, і цей раптовий смуток був мовби природною реакцією. Машталір, що приводив до ладу екіпаж із чисто німецькою повільністю, — щораз, як щось йому не подобалося, повторював: «От уже погана прикмета!» — і це зрештою не могло не подіяти на уяву Консуело. А всякий важкий настрій, усяка тривала замисленість наштовхували її на думку про Альберта. Відразу їй пригадався один вечір, коли він, почувши, як каноніса у своїй молитві голосно звертається до святого Непомука, покровителя доброго імені, зауважив: «Добре вам, тітонько, молитися йому, коли ви із властивою вам обережністю забезпечили зразковим життям своє добре ім'я, але мені не раз доводилося чути, як заплямовані пороками душі благали чудодійної допомоги цього святого лише для того, щоб сховати від людей свої беззаконня. Ось так ваші релігійні обряди настільки ж часто служать прикриттям грубого лицемірства, як і захистом безвинності». У цю мить Консуело здалося, що у вечірньому вітерці й у похмурому ремстві хвиль Влтави вона чує голос Альберта. Консуело подумала: що сказав би про неї Альберт, якби побачив її зараз розпростертою перед цією католицькою статуєю; мабуть, він визнав би її аморальною. І вона, немов злякавшись, підвелася з колін. Саме в цей момент Порпора сказав їй:

— Ну, сідаймо в карету, усе в порядку.

Вона пішла за ним і збиралася вже сісти в екіпаж, коли громіздкий вершник, що сидів на ще більш громіздкому коні, раптом зупинився, спішився і, підійшовши до Консуело, почав розглядати її з незворушною цікавістю, що здалася їй досить зухвалою.

— Що вам потрібно, пане? — сказав Порпора, відсторонюючи його. — На дам так не дивляться. Може, це й заведено в Празі, але я не маю наміру підкорятися вашому звичаю.

Товстун, укутаний у хутра, вивільнивши підборіддя й продовжуючи тримати коня за вуздечку, відповів Порпорі по-чеському, не помічаючи, що той зовсім його не розуміє. Але Консуело, вражена голосом вершника, нахилилася, щоб при світлі місяця розглянути риси його обличчя, і раптом, кинувшись між ним і Порпорою, вигукнула:

— Чи це ви, пане бароне фон Рудольштадт?!

— Так, це я, синьйоро, — відповів барон Фрідріх, — я, брат Християна й дядько Альберта. Я і є. А це дійсно ви! — мовив він, важко зітхаючи.

Консуело була вражена його сумним виглядом і холодністю, виявленою при зустрічі з нею. Він, що завжди так люб'язно обходився з нею, не поцілував їй руки й навіть не подумав доторкнутися до своєї хутряної шапки, щоб привітати її, а задовольнився тільки тим, що, дивлячись на неї з розгубленим виглядом, усе повторював:

— Так, це ви, дійсно ви.

— Розповідайте ж, що відбувається в замку Велетнів? — із хвилюванням запитала Консуело.

— Розповім, синьйоро, чекаю не дочекаюся про все розповісти вам.

— Так говоріть же, пане бароне! Розповідайте мені про графа Християна, про пані канонісу, про…

— Так, так, зараз розповім, — відповів Фрідріх, гублячись усе більше й більше й начебто зовсім очманівши.

— А граф Альберт? — знову запитала Консуело, перелякана його поводженням і розгубленим виглядом.

— Так! Так! Альберт… на жаль! Так! — бурмотів барон. — Зараз розповім вам про нього…

Але він так нічого й не сказав і, незважаючи на розпитування дівчини, залишався майже настільки ж німим, як статуя Непомука.

Порпора починав втрачати терпіння: маестро промерз і жадав скоріше дістатися гарного притулку, до того ж він був дуже розсерджений цією зустріччю, що могла справити сильне враження на Консуело.

— Пане бароне, — звернувся він до нього, — завтра ми засвідчимо вам свою повагу, а тепер дозвольте нам вирушити повечеряти й зігрітися… Ми маємо потребу в цьому більше, ніж у вітаннях, — додав старий крізь зуби, влазячи в карету, куди він уже вштовхнув Консуело проти її волі.

— Але, друже мій, — мовила вона, хвилюючись, — дайте мені дізнатися…

— Дайте мені спокій! — грубо перебив він її. — Цей чоловік — ідіот, якщо тільки він не п'яний як чіп, і, якби ми провели на мосту хоч цілу ніч, він не був би здатний виректи жодного розумного слова.

Консуело була в страшній тривозі.

— Ви безжалісні, — сказала вона маестро в той час, як карета з'їжджала з мосту в старе місто. — Ще мить, і я довідалася б те, що цікавить мене найбільше на світі…

— Он як! Виходить, усе як і раніше? — сердито мовив Порпора. — Цей Альберт так і буде вічно стирчати в тебе в голові?

Гарненьку, нема чого казати, роздобула б ти сімейку — таку веселеньку, таку виховану, судячи із цього дурила, у якого шапка, очевидно, приклеєна до голови, тому що він, побачивши тебе, навіть не удостоїв тебе честі підняти її.

— Це та сама родина, про яку ви ще недавно були такої високої думки, що відправили мене туди, як у рятівну гавань, наказуючи якнайбільше поважати й любити всіх її членів.

— Що стосується останньої частини мого наказу, ти, як я бачу, навіть занадто добре його виконала…

Консуело збиралася було заперечити, але заспокоїлася, помітивши барона Фрідріха, що їхав верхи поряд із каретою: він, очевидно, вирішив супроводжувати їх. Коли вона виходила з карети, старий барон стояв біля підніжки; простягаючи їй руку, барон люб'язно просив її прийняти його гостинність, тому що він наказав машталіру везти їх не на постоялий двір, а до себе додому. Даремно намагався Порпора відмовитися від цієї честі, — барон наполягав, а Консуело, що згоряла від нетерплячки з'ясувати свої тривожні побоювання, поспішила погодитися й увійти з хазяшом до зали, де їх чекав гаряче натоплений камін і гарна вечеря.

— Як бачите, синьйоро, — звернувся до неї барон, указуючи на три прибори, — я розраховував вас зустріти.

— Це дуже дивує мене, — відповіла Консуело, — ми нікому не повідомляли про наш приїзд, та й самі два дні тому думали бути тут не раніше ніж післязавтра.

— Все це дивує мене не менше, ніж вас, — похмуро промовив барон.

— А баронеса Амалія? — запитала Консуело: їй було ніяково, що вона дотепер не подумала про свою колишню ученицю.

Обличчя барона захмарилося, і його рум'яні щоки, що трохи посиніли від холоду, стали раптом такими блідими, що Консуело жахнулась. Але він досить спокійно відповів:

— Дочка моя в Саксонії, у нашої родички. Вона дуже шкодуватиме, що не бачила вас.

— А інші члени вашої родини, пане бароне, — продовжувала запитувати Консуело, — не могла б я довідатися…

— Так, ви про все довідаєтеся… — перебив її Фрідріх. — Про все довідаєтеся… Їжте, синьйоро, ви, напевно, голодні.

— Я не в змозі їсти, аж поки ви заспокоїте мене. Пане бароне, заради бога, скажіть мені, чи не оплакуєте ви втрату кого-небудь із близьких?

— Ніхто не вмер, — відповів барон таким сумовитим тоном, немов повідомляв її про те, що вимер весь їхній рід.

І він заходився розрізати м'ясо з такою ж повільною врочистістю, з якою проробляв це в замку Велетнів. У Консуело не вистачало більше мужності задавати йому запитання. Вечеря здалась їй смертельно довгою. Порпора, скоріше голодний, аніж стривожений, силкувався підтримувати розмову з господарем будинку, а той намагався відповідати йому так само люб'язно й навіть розпитував про його справи та плани. Але це, мабуть, було не під силу баронові. Він раз у раз відповідав невлад або знову запитував про те, на що тільки-но дістав відповідь. Він усе нарізав собі величезні шматки, доверху наповнюючи свою тарілку й склянку, але робив це тільки за звичкою. Він не їв і не пив; упустивши виделку на підлогу й утупившись у

скатертину, він немов перебував у неймовірній знемозі. Консуело, що спостерігала за ним, прекрасно бачила, що він не п'яний. Вона запитувала себе: що могло викликати цю раптову розслабленість? Нещастя, хвороба чи старість? Нарешті, після двох годин такого катування, барон, бачачи, що вечеря закінчена, зробив знак служникам вийти, а сам, із розгубленим виглядом порившись у кишенях, після тривалих пошуків витяг нарешті роздрукований лист і подав його Консуело. Він був од каноніси, вона писала:

«Ми загинули, брате! Більше немає ніякої надії. Лікар Сюпервіль[313] нарешті приїхав з Байрейта. Кілька днів він щадив нас, а потім оголосив мені, що потрібно впорядкувати сімейні справи, тому що, можливо, через тиждень Альберта вже не буде серед живих. Християн, якому я не зважилася повідомити цей вирок, іще сподівається, хоча й слабко; він зовсім занепав духом, і це сповнює мене жахом: я далеко не впевнена, що смерть племінника — єдиний удар, який загрожує мені. Фрідріху, ми загинули! Чи переживемо ми вдвох такі нещастя? Щодо себе я нічого не можу сказати. Нехай буде воля Божа, але я не відчуваю в собі сили встояти перед таким ударом. Приїдьте, братику, і постарайтеся привезти нам трохи бадьорості, якщо вона ще збереглася у Вас після Вашого власного горя — горя, що ми його вважаємо своїм і що довершує нещастя нашої мовби проклятої родини. Які ж ми вчинили злочини, чим заслужили таку кару? Крий Боже мене втратити віру й покірність волі його, але, справді ж, бувають хвилини, коли я кажу собі: «Це вже занадто!» Приїдьте ж, братику, ми чекаємо Вас, Ви нам потрібні. І проте не залишайте Праги до одинадцятого. У мене до Вас дивне доручення. Мені здається, що, піддаючись цьому, я божеволію. Але я вже перестала розуміти, що в нас діється, і сліпо підкоряюся вимогам Альберта. Одинадцятого числа о сьомій годині вечора будьте на Празькому мосту біля підніжжя статуї. Зупиніть першу карету, що проїжджатиме, й особу, що Ви її побачите в ній, везіть до себе, і, якщо ця особа зможе того ж вечора виїхати до замку Велетнів, Альберта, можливо, ще буде врятовано. У всякому разі він запевняє, що йому знову відкриється вічне життя. Я не знаю, що він під цим має на увазі. Але його одкровення протягом цього тижня щодо найбільш непередбачених для нас усіх подій збулися таким незбагненним чином, що я більше не можу сумніватись: у нього або дар пророка, або він ясновидющий. Нині ввечері Альберт покликав мене і своїм згаслим голосом, який тепер можна скоріше вгадувати, ніж чути, доручив мені передати Вам те, що я точно відтворила тут. Будьте ж одинадцятого числа о сьомій годині біля підніжжя статуї, і хоч ким би виявилася особа, яку Ви знайдете в кареті, якомога швидше везіть її сюди».

Прочитавши листа, Консуело стала не менш блідою, ніж барон, раптово підхопилася, але негайно ж знову впала на стілець і кілька хвилин просиділа не ворушачись, безпомічно опустивши руки і зціпивши зуби. Незабаром, одначе, сили повернулися до неї, і вона сказала баронові, що знову впав у якесь заціпеніння:

— Пане бароне, готова ваша карета? Що стосується мене, то я готова, їдьмо!

Барон машинально підвівся й вийшов. У нього вистачило сил заздалегідь про все подумати: карету було приготовлено, коні чекали у дворі, але сам він уже скоріше був схожим на автомат і, коли б не Консуело, не подумав би про від'їзд.

Заледве барон вийшов із кімнати, як Порпора схопив листа і швидко пробіг його. У свою чергу він теж зблід, не зміг вимовити ні слова й у важкому, пригніченому стані почав походжати перед каміном. Маестро мав підстави дорікати собі в тому, що сталося. Щоправда, він цього не передбачав, але тепер говорив собі, що мусив би передбачити. Він терзався докорами сумління, охоплений жахом, здивований дивною силою передбачення, що відкрила хворому спосіб знову побачити Консуело, він думав, що йому сниться дивний і страшний сон…

Але позаяк у деяких відношеннях він був надзвичайно обачливий і впертий, то незабаром почав обмірковувати, чи можливо здійснити щойно прийняте Консуело раптове рішення і які будуть його наслідки. Старий страшенно розхвилювався. Почав бити себе по чолу, стукав підборами, хрускав усіма суглобами пальців, обчислював, обмірковував і нарешті, озброївшись мужністю й зневажаючи можливістю спалаху з боку Консуело, сказав своїй учениці, струснувши її, щоб змусити отямитися:

— Ти хочеш їхати туди — згоден, але я іду з тобою. Ти бажаєш бачити Альберта; можливо, ти врятуєш його, але відступати немислимо, і ми вирушимо до Берліна. У нашому розпорядженні всього два дні. Ми розраховували провести їх у Дрездені, а тепер відпочивати там не доведеться. Нам треба бути біля прусського кордону вісімнадцятого, інакше ми порушимо договір. Театр відкривається двадцять п'ятого. Якщо тебе не виявиться в цей час на місці, я змушений буду сплатити значну неустойку. У мене немає й половини потрібної суми, а в Пруссії того, хто не платить, кидають до в'язниці. А коли потрапляєш туди — про тебе забувають, залишають на десять-дванадцять років: умирай там від горя або старості, як тобі заманеться. Ось що чекає на мене, якщо ти забудеш, що із замку Велетнів треба виїхати чотирнадцятого, не пізніше п'ятої години ранку.

— Будьте спокійні, маестро, — рішучим тоном відповіла Консуело, — я вже думала про все це. Тільки не засмучуйте мене в замку Велетнів, — от усе, про що я вас прошу. Ми виїдемо звідти чотирнадцятого о п'ятій годині ранку.

— Заприсягнися!

— Присягаюся, — відповіла вона, нетерпляче знизуючи плечима. — Позаяк питання йде про вашу волю й життя, не розумію, навіщо вам потрібна моя обітниця.

Барон повернувся в цю хвилину в супроводі старого, вірного й розумного служника, що закутав його в шубу, мовби дитину, і відвів у карету. Вони швидко дісталися Берауна й на світанку були вже в Пильзені.

Розділ 104

Шлях від Пильзена до Тусти, хоч як поспішали вони, забрав у них багато часу, бо дороги були погані, пролягали вони майже непрохідними безлюдними лісами, проїзд якими був далеко не безпечний. Нарешті, роблячи за годину ледве чи не по одній милі, добулися вони опівночі до замку Велетнів. Ніколи ще Консуело не доводилося так утомливо, так сумно подорожувати. Барон фон Рудольштадт, здавалося, був близький до паралічу, в такому байдужому й нерухомому стані він перебував. Не минуло й року відтоді, як Консуело бачила його справжнім атлетом; але здоров'я цього залізного організму значною мірою залежало від сили його волі. Він усе життя корився тільки своїм інстинктам, і перший же удар несподіваного нещастя звалив його. Жалість, яку він викликав у Консуело, ще більше підсилювала її тривогу. «Невже в такому ж стані й усі мешканці замку Велетнів?» — думалось їй.

Звідний міст було опущено, ґратчасті ворота стояли відчиненими навстіж, служники очікували у дворі з палаючими смолоскипами. Ніхто із трьох мандрівників не звернув на все це ані найменшої уваги. У кожного з них забракло духу запитати про це служників. Порпора, бачачи, що барон ледве волочить ноги, повів його під руку, а Консуело кинулася до ґанку й швидко почала підніматися сходами.

Одразу вона зіткнулася з канонісою, і та, не втрачаючи часу на вітання, схопила її за руку зі словами:

— Ходімо: час не жде! Альберт чекає не дочекається. Він точно вирахував години та хвилини, оголосив, що ви в'їжджаєте у двір, — і через якусь секунду ми почули стукіт коліс вашої карети. Він не сумнівався у вашому приїзді, але говорив: якщо випадково що-небудь затримає вас у дорозі, — буде вже пізно. Ходімо ж, синьйоро, і, заради бога, не суперечте жодній із його фантазій, не противтеся жодному з його почуттів. Обіцяйте йому все, про що він буде просити вас, прикиньтеся, що любите його. Брешіть, на жаль, якщо це знадобиться. Альберт приречений, настає остання його година. Постарайтеся зм'якшити його агонію! От усе, про що ми вас просимо.

Говорячи це, Вінцеслава тягла за собою Консуело до великої вітальні.

— Значить, він підвівся? Виходить зі своєї кімнати? — квапливо запитувала Консуело.

— Він більше не підводиться, тому що більше не лягає, — відповіла каноніса. — Ось уже місяць, як він сидить у кріслі у вітальні й не хоче, щоб його турбували, переносячи на інше місце. Лікар сказав, що не треба йому суперечити щодо цього, бо він може вмерти, якщо його будуть пересувати. Синьйоро, кріпіться: зараз ви побачите страшне видовище! — І, відчинивши двері вітальні, каноніса додала: — Біжіть до нього, не бійтеся його злякати: він чекає вас і бачив, як ви їхали, більш ніж за дві милі звідси.

Консуело кинулася до свого нареченого, блідого як смерть, що дійсно сидів у кріслі біля каміна. Це була не людина, а примара. Обличчя його, все ще прекрасне, незважаючи на виснажливу хворобу, набуло нерухомості мармуру. На його губах не з'явилось усмішки, в очах не засвітилося радості. Лікар тримав його руку, рахуючи пульс, немов у сцені зі «Стратоніки»[314], і, подивившись на канонісу, тихенько опустив її, мовби кажучи: «Занадто пізно».

Консуело опустилася перед Альбертом на коліна; він дивився на неї пильно й мовчки. Нарешті йому вдалося пальцем зробити знак канонісі, що навчилася вгадувати всі його найменші бажання, і та взяла обидві його руки, підняти які в нього вже не вистачало сил, і поклала їх на плечі Консуело, потім опустила голову дівчини на його груди. І, позаяк голос умираючого зовсім угасав, він прошепотів їй на вухо тільки два слова: «Я щасливий».

Хвилини дві пригортав він до грудей голову коханої, притулившись губами до її чорного волосся, потім глянув на тітку й ледве помітним рухом дав їй зрозуміти, щоб і вона й батько також поцілували його наречену.

— О! Від усієї душі! — вигукнула каноніса, гаряче обіймаючи Консуело.

Потім вона взяла дівчину за руку й повела до графа Християна, якого Консуело ще не помітила.

Старий граф, який сидів у кріслі проти сина, біля іншого кута каміна, здавався майже таким же знеможеним і вмираючим. Одначе він іще підводився й робив кілька кроків по вітальні, але потрібно було щовечора відносити й укладати його на ліжко, яке він звелів поставити в сусідній кімнаті. Старий Християн у ту хвилину тримав в одній руці руку брата, а в іншій руку Порпори. Він випустив їх і гаряче кілька разів поцілував Консуело. Капелан замку, бажаючи зробити приємність Альбертові, у свою чергу підійшов і привітався з нею. Він теж був схожий на примару і, незважаючи на все зростаючу повноту, блідий як смерть. Він був занадто зніжений безтурботним життям, і нерви його не могли переносити навіть чуже горе. Каноніса виявилася енергійнішою за всіх. Обличчя її вкрилося густим рум'янцем, а очі гарячково блищали. Тільки Альберт здавався спокійним. На чолі його відбивалася безтурботність прекрасного вмирання. У його фізичній слабості не було нічого, що говорило б про занепад духовних сил. Він був зосереджений, але не пригнічений, як його батько й дядько.

Серед усіх цих людей, убитих хворобою або горем, спокій і здоров'я лікаря вирізнялись особливо яскраво. Сюпервіль був француз, що колись перебував на посаді лікаря при Фрідріху, у той час іще спадкоємцеві престолу. Угадавши одним із перших деспотичну й недовірливу вдачу наслідного принца, він перебрався до Байрейта і вступив на службу до сестри Фрідріха, маркграфині Софії-Вільгельміни Прусської. Честолюбний і заздрісний, Сюпервіль мав всі якості царедворця. Посередній лікар, незважаючи на популярність, здобуту при цьому маленькому дворі, він був світською людиною й проникливим спостерігачем, який досить добре розбирався в моральних причинах хвороб. Тому-то він посилено й умовляв канонісу виконувати всі бажання племінника та покладав деякі надії на повернення тієї, через яку вмирав Альберт. Але хоч як намагався він з моменту появи Консуело прислухатися до пульсу хворого, вдивляючись у його обличчя, — він тільки впевнився в тому, що момент упущено, і вже почав подумувати про

від'їзд, аби не бути свідком сцен розпачу, відвернути які було не в його силах.

Лікар вирішив, одначе, втрутитися в ділові інтереси сімейства — чи то з вигоди, чи то з вродженої любові до інтриг. Помітивши, що ніхто із членів родини, що розгубилася, не думає про необхідність використати останні хвилини, він підвів Консуело до вікна й сказав їй по-французькому:

— Мадемуазель, лікар — той же сповідник. І я дуже скоро довідався про таємницю пристрасті, від якої вмирає цей молодик. Як лікар, що звик дивитися в глиб речей і не дуже довіряти відхиленням од законів фізичного світу, зізнаюся, я не можу вірити в дивні видіння й екстатичні одкровення молодого графа. Принаймні, оскільки справа стосується вас, я просто пояснюю собі це тим, що в нього було з вами таємне листування, з якого він знав про вашу подорож до Праги і ваш швидкий приїзд сюди. — І, незважаючи на те, що Консуело похитала заперечливо головою, вів далі: — Я не задаю вам ніяких запитань, мадемуазель, і в моїх припущеннях немає нічого для вас образливого. А вам би краще довіритися мені й бачити в мені людину, віддану вашим інтересам.

— Я не розумію вас, пане, — відповіла Консуело із щирістю, що не переконала, одначе, придворного медика.

— Ви мене зрозумієте зараз, мадемуазель, — холоднокровно мовив він. — Родина молодого графа до сьогоднішнього дня всіма силами повставала проти вашого шлюбу з ним. Але опору їх настав край. Альберт умирає, й оскільки він хоче залишити вам свій статок, вони тепер не будуть заперечувати проти того, щоб церковний обряд закріпив його назавжди за вами.

— Ах! Яке мені діло до статку Альберта! — вигукнула вражена Консуело. — Що спільного між тим, про що ви говорите, і станом, у якому я його застаю? Я, пане, приїхала сюди не справами займатись, — я приїхала, аби спробувати його врятувати. Невже немає ніякої надії?

— Ніякої! Хвороба його цілком мозкова, такі недуги розбивають усі наші припущення й не піддаються ніяким зусиллям науки. Місяць тому молодий граф після двотижневого зникнення, якого ніхто не зміг мені пояснити, повернувся додому уражений раптовою невиліковною хворобою. Всі життєві функції в нього були вже припинені. Ось цілий місяць, як він не в змозі проковтнути ніякої їжі, — і це рідкісне явище природи (яке трапляється тільки в душевнохворих), що він може дотепер підтримувати себе кількома краплями води вдень і кількома хвилинами сну вночі. Ви бачите його: всі життєві сили виснажені в ньому; максимум іще два дні, і він перестане страждати. Наберіться мужності, не втрачайте голови. Я готовий підтримати вас і допоможу вам домогтися мети.

Консуело продовжувала здивовано дивитися на лікаря, але тут каноніса за знаком хворого перервала їхню бесіду й підвела дівчину до Альберта. Підкликавши Сюпервіля, Альберт говорив йому щось на вухо довше, ніж, здавалося, дозволяла його слабість. Лікар то червонів, то бліднув. Каноніса із занепокоєнням спостерігала за ними, згоряючи від нетерпіння довідатися, про які свої бажання говорить йому Альберт.

— Лікарю, — шепотів Альберт, — усе, що ви тільки-но сказали цій дівчині, я чув (Сюпервіль, який говорив на іншому кінці вітальні й так само тихо, як у цю хвилину розмовляв із ним хворий, зніяковів, а його тверде переконання в неможливості існування дару ясновидіння було до того порушене, що йому почало здаватися, буцім він сам божеволіє). Лікарю, — вів далі умираючий, — ви нічого не розумієте в цій душі й шкодите моїм планам, зачіпаючи її делікатність. Вона нічого не розуміє у ваших грошових міркуваннях і завжди відмовлялася й від мого титулу й від мого статку; любові до мене вона ніколи не почувала. Тільки жалість може змусити її поступитися. Зверніться ж до її серця. Кінець мій ближче, ніж ви припускаєте. Не втрачайте часу. Я не зможу відродитися щасливим, якщо не відійду в ніч спочинку, назвавшись її чоловіком.

— Що ви хочете сказати цими останніми словами? — запитав Сюпервіль, який намагався в ту хвилину зрозуміти, який вид божевілля володіє його хворим.

— Вам не зрозуміти їх, — із зусиллям вимовив Альберт, — а вона зрозуміє. Обмежтеся тим, щоб передати їх їй точно.

— Послухайте, пане графе, — сказав, трохи підвищуючи голос, Сюпервіль, — я бачу, що не зможу ясно передати ваших думок. Ви ж говорите краще, ніж за весь останній тиждень, і я в цьому вбачаю сприятливу ознаку. Поговоріть самі з мадемуазель. Одне ваше слово переконає її краще за всі мої промови. Ось вона тут, поруч, нехай займе моє місце й вислухає вас.

Сюпервіль дійсно вже нічого не розумів із того, що дотепер здавалося йому зрозумілим; до того ж він уважав, що досить сказав Консуело й забезпечив собі її вдячність, у разі якщо вона домагатиметься спадщини; і він пішов, після того як Альберт сказав йому:

— Подумайте про те, що ви мені обіцяли. Хвилина настала: поговоріть із моєю родиною. Улаштуйте так, щоб вони погодилися й не вагалися більше. Кажу вам — час не жде…

Альберт настільки втомився від зусилля, якого коштувала йому розмова із Сюпервілем, що, коли Консуело наблизилася до нього, він притулив своє чоло до чола коханої й так завмер, немов умираючи. Його білі губи посиніли, і переляканому Порпорі здалося, що він уже вмер.

У цей час Сюпервіль, зібравши в іншому кінці кімнати графа Християна, барона, канонісу й капелана, гаряче вмовляв їх. Лише капелан зробив боязке на вигляд заперечення, що свідчило, одначе, про впертість священика.

— Якщо ваші ясновельможності зажадають, — сказав він, — я благословлю цей шлюб, але позаяк граф Альберт не примирений із церквою, варто було б, аби він попередньо через покаяння й соборування примирився з нею.

— Соборування! Господи, та невже справа дійшла вже до цього? — вимовила, стримуючи стогін, каноніса.

— Так, дійшло, — відповів Сюпервіль, котрий як світська людина й філософ-вольтер'янець із презирством ставився й до самого капелана й до його заперечень, — і не можна втрачати ні хвилини, якщо пан капелан наполягає

на такій умові й бажає мучити хворого похмурою обстановкою передсмертного обряду.

— А чи не думаєте ви, лікарю, що обряд більш радісний і бажаний може повернути його до життя? — запитав граф Християн, у якому відбувалася боротьба між благочестям і батьківською любов'ю.

— Я ні за що не ручаюся, — відповів Сюпервіль, — але смію сказати, що покладаю на це більші надії… Були часи, коли ваша ясновельможність давали свою згоду на цей шлюб…

— Я завжди був згодний на нього, ніколи не був проти, — перебив його граф, навмисно підвищуючи голос. — Але маестро Порпора, опікун молодої дівчини, написав мені, що він ніколи не дасть своєї згоди на її шлюб із моїм сином і що його вихованка сама відмовляється від нього. На жаль! Це й завдало смертельного удару молодому графові, — додав він, притишивши голос.

— Ви чуєте, що каже батько? — прошепотів Альберт на вухо Консуело. — Але нехай докори сумління не мучать вас. Я повірив тому, що ви залишаєте мене, і піддався розпачу, але з тиждень тому до мене повернувся розум, — вони називають це божевіллям, — і я читав у серцях, які перебувають удалині від мене, подібно до того як інші читають роздруковані листи. Одночасно я побачив минуле, сьогодення й майбутнє. Я нарешті довідався, Консуело, що ти була вірна свош клятві, робила все можливе, щоб полюбити мене, і дійсно любила протягом декількох годин. Але нас обох обдурили. Прости свого вчителя так само, як я прощаю його.

Консуело пошукала очима Порпору. Він не міг чути слів Альберта, але, збентежений тим, що сказав граф Християн, у хвилюванні ходив біля каміна. Вона подивилася на нього із глибоким докором, і маестро так ясно відчув свою провину, що в німій запальності вдарив себе по чолу кулаком. Альберт знаком показав Консуело, щоб вона підвела до нього маестро й допомогла простягнути йому руку. Порпора підніс цю крижану руку до своїх губ і заридав. Совість мучила його, нашіптувала, що він убив людину, але каяття спокутувало його нерозсудливість.

Альберт знову показав знаком, що хоче чути, яку відповідь його рідні дають Сюпервілю, і він розчув їхні слова, хоча ті говорили так тихо, що Консуело й Порпора, які стояли біля нього на колінах, не могли вловити жодного звуку.

Капелан відбивався від їдкої іронії лікаря. Каноніса намагалася, сполучаючи марновірство з терпимістю, християнське милосердя з материнською любов'ю, примирити ідеї, непримиренні з католицькими догматами. Суперечка торкалася тільки формальності, а саме: капелан не вважав за можливе здійснювати таїнство шлюбу над єретиком, аж поки той, принаймні, пообіцяє негайно прийняти католицтво. Сюпервіль, не соромлячись, брехав, стверджуючи, що граф Альберт нібито обіцяв йому, обвінчавшись, сповідувати будь-яку релігію. Капелан не піддавався обману. Нарешті граф Християн на мить знову знайшов ту спокійну, тверду і просту здатність логічно мислити, з якою після тривалих сумнівів і поступок він завжди розв'язував усі домашні незгоди, і поклав край суперечці.

— Пане капелане, — сказав він, — немає такого закону, що чітко забороняв би вам вінчати католичку з єретиком. Церква допускає такі шлюби. Уважайте ж Консуело правовірною, а сина мого — єретиком і негайно обвінчайте їх. Ви ж знаєте, що заручення й сповідь — не більш як обряди, освячені звичаєм, і можуть бути обійдені в деяких крайніх випадках. Цей шлюб може викликати сприятливий поворот у стані здоров'я Альберта, а коли він видужає, ми з вами подумаємо про його навертання.

Капелан ніколи не противився волі старого Християна, — у справах совісті той був для нього більшим авторитетом, аніж сам Папа Римський. Залишалося тільки переконати Консуело. Лише Альберт подумав про це, і, притягнувши до себе кохану, він зміг без сторонньої допомоги обійняти її шию своїми висохлими, легкими, як очерет, руками.

— Консуело, — прошепотів він, — у цю хвилину я читаю у твоїй душі: ти готова віддати своє життя, щоб воскресити моє. Це вже неможливо, але ти в змозі простим зусиллям волі врятувати мене для вічного життя. Я ненадовго піду від тебе, а там знову повернуся на землю шляхом нового народження. І якщо тепер, в останню годину, ти покинеш мене, я повернуся сюди в розпачі, з прокльоном, який тяжіє наді мною. Як тобі відомо, злочини Яна Жижки ще не цілком спокутувані, і лише ти, сестра моя Банда, можеш очистити мене в цій фазі мого життя. Ми — брат і сестра, а коханцями ми можемо стати тільки після того, як смерть іще раз пройде між нами. Але ми маємо заприсягтись одне одному бути чоловіком і дружиною. Погодься вимовити цю обітницю, і я зможу відродитися спокійним, сильним і вільним, як інші люди, і позбутися спогадів про мої колишні існування, що становлять моє катування, моє покарання протягом уже стількох століть. Така обітниця не зв'яже тебе зі мною в цьому житті, яке я залишу через годину, але вона з'єднає нас у вічності. Це буде ніби печаткою, що допоможе нам упізнати одне одного, коли тінь смерті послабить ясність наших спогадів. Погодься, Консуело! Буде відправлено католицький обряд, і я йду на це, тому що лише він може узаконити в очах людей наше володіння одне одним. Мені необхідно понести в могилу цю санкцію. Шлюб без схвалення батьків, на мій погляд, — шлюб недосконалий. А форма обряду має для мене мало значення. Наш шлюб буде так само нерозривний у наших серцях, як він священний у наших думках. Погоджуйся ж!

— Я згодна! — вигукнула Консуело, притуляючи губи до холодного, безкровного чола свого нареченого.

Ці слова були почуті всіма.

— Ну, поспішімо, — сказав Сюпервіль і рішуче почав квапити капелана, який одразу покликав служників і негайно заходився готувати все для здійснення обряду. Граф, трохи підбадьорившись, підійшов і сів біля сина й Консуело. Добра каноніса так гаряче подякувала нареченій за її згоду, що навіть стала перед нею на коліна й поцілувала їй руки. Барон Фрідріх тихо плакав, здавалося, не розуміючи навіть, що відбувається довкола нього. Як оком змигнути був споруджений вівтар перед каміном вітальні. Служників одпустили. Ті вирішили, що йдеться тільки про соборування і що стан здоров'я хворого вимагає, аби було якомога тихіше й якнайбільше чистого повітря. Порпора із Сюпервілем були свідками. Альберт раптом відчув такий приплив сил, що зміг вимовити ясним і звучним голосом рішуче «так» і всі слова шлюбного обряду. Родина стала гаряче сподіватися на видужання.

Заледве встиг капелан вимовити над головами молодих останню молитву, як Альберт підвівся, кинувся в обійми батька; так само стрімко й з надзвичайною силою обійняв він тітку, дядька й Порпору. Потім знову опустився в крісло, пригорнув до своїх грудей Консуело й вигукнув:

— Я врятований!

— Це останній вияв життєвих сил, останні передсмертні конвульсії, — сказав, звертаючись до Порпори, Сюпервіль, який кілька разів під час вінчання мацав пульс умираючого і вдивлявся в його обличчя.

І справді, руки Альберта розкрилися, витягнулися й упали на коліна. Старий Цинабр, який упродовж усієї хвороби спав біля ніг свого хазяїна, підвів голову й тричі жалібно завив. Погляд Альберта був спрямований на Консуело, рот його залишався напіввідкритим — мовби для того, щоб говорити з нею; легкий рум'янець з'явився на його щоках, потім той особливий відтінок, та невимовна тінь, що повільно сповзає від чола до губ, укрила його білою завісою. Протягом хвилини обличчя його набувало різного виразу все більш і більш статечної зосередженості й покірності, поки аж застигло у величному спокої й суворій нерухомості.

Безмовність жаху, що панувала над тремтячою родиною, було порушено голосом лікаря, що вимовив із похмурою врочистістю слова, на які немає відповіді:

— Це смерть!

Розділ 105

Граф Християн упав у крісло, немов уражений громом; каноніса істерично заридала й кинулася до Альберта, ніби сподівалася своїми пестощами оживити його. Барон Фрідріх пробурмотів кілька недоладних і безглуздих слів, немов людина, що впала в тихе божевілля. Сюпервіль підійшов до Консуело, чия напружена нерухомість лякала більше, ніж бурхливий розпач інших.

— Не турбуйтеся про мене, пане, — сказала вона йому. — І ви, друже мій, — переконувала вона Порпору, що в першу хвилину всю свою увагу звернув на неї. — Краще відведіть нещасних родичів. Займіться ними, думайте тільки про них, а я залишуся тут. Мертвим потрібні лише пошанування й молитва.

Графа й барона повели без усякого опору з їхнього боку. Канонісу, холодну й нерухому як труп, понесли до її кімнати, куди за нею для надання допомоги пішов Сюпервіль. Порпора, не знаючи сам, що з ним діється, спустився в сад і закрокував там як божевільний. Він задихався. Його чутливість була мовби вкладена в броню черствості, скоріше зовнішню, але з якою він уже звикся. Сцени смерті й жаху вразили його уяву, і він довго

бродив при місячному світлі, переслідуваний лиховісними голосами, що співали над самим його вухом страшну похоронну пісню «Dies irae».[315]

Консуело залишилася сама біля Альберта, бо не встиг капелан приступити до молитви за покійних, як зомлів, і його також довелося віднести. Бідолаха під час хвороби Альберта уперто просиджував із канонісою біля нього всі ночі безперервно, й тепер остаточно знесилився.

Графиня Рудольштадт, стоячи на колінах біля трупа свого чоловіка, тримаючи його крижані руки у своїх, поклавши голову на серце, що перестало битися, поринула в глибоку, зосереджену задуму. Вона не відчувала в цю прощальну хвилину того, що заведено називати горем. Принаймні вона не відчувала того безвихідного суму, що неминучий при втраті істоти, потрібної нам щохвилини для нашого щастя. Любов її до Альберта не носила характеру такої близькості, і смерть його не створювала відчутної порожнечі в її житті. До нашого розпачу при втраті тих, кого ми любимо, нерідко таємно домішується любов до самого себе й малодушність перед новими обов'язками, які накладаються на нас їхньою втратою. Почасти таке почуття законне, але тільки почасти, і з ним треба боротися, хоча воно й природне. Ніщо таке не могло домішатися до врочистої печалі Консуело. Життя Альберта було чуже її життю в усіх відношеннях, крім одного — він викликав у ній необхідні для її душі почуття захвату, поклоніння і прихильності. Вона змирилася з думкою жити без нього, відреклась од усякого вияву любові, яку ще два дні тому вважала втраченою. У ній залишилися тільки потреба й бажання бути вірною священній пам'яті про нього. Альберт уже раніше немовби вмер для Консуело, і тепер він був не більше, а в деякому відношенні, можливо, навіть менш мертвий для неї, бо вона, довго спілкуючись із такою незвичайною натурою, шляхом міркувань і мріянь сама прийшла до поетичного вірування Альберта в переселення душ. Це вірування її головним чином ґрунтувалося на відразі, яку вона відчувала до ідеї бога-месника, що карає людину по смерті пеклом, і на християнській вірі у безсмертя душі. Альберт, живий, але упереджений проти неї оманними зовнішніми ознаками, зрадивши любові до неї або змучений підозрами, уявлявся їй мовби в тумані таким, що живе новим життям, неповним у порівнянні з тим, яке він хотів присвятити високій любові й непохитній довірі. А Альберт, у якого вона знову може вірити, яким може захоплюватись, Альберт, який умер на її грудях, не був мертвим для неї. Та хіба не жив він усією повнотою життя, пройшовши під тріумфальною аркою прекрасної смерті, що веде або до таємничого тимчасового відпочинку, або до негайного пробудження в більш чистому й більш сприятливому оточенні? Умерти, борючись зі своєю власною слабістю, щоб відродитися сильним, умерти, прощаючи злим, аби відродитися під впливом і покровительством великодушних сердець, умерти, терзаючись щирими докорами сумління, щоб відродитися прощеним і очищеним з усіма первісними чеснотами, — хіба це не є божественною нагородою? Консуело, втаємничена Альбертом у вчення, джерелом якого були гусити стародавньої Чехії й таємничі секти колишніх століть (а ті мали зв'язок із серйозними тлумачами думок самого Христа і його попередників), Консуело, якщо не свідомо, то в серці своєму переконана, що душа її чоловіка не відразу відірвалася від її душі, щоб забути її в недосяжних казкових емпіреях, домішувала до цього нового для неї сприйняття світу марновірні спогади свого отроцтва. Вона вірила в примар, як вірять у них діти народу. Не раз їй у сні являлася примара матері, що протегувала їй і охороняла від небезпеки. То було своєрідне вірування у вічний союз померлих душ із світом живих, бо марновірство простодушних народів, очевидно, існувало

завжди як протест проти думки законодавців від релігії про остаточне зникнення людської сутності, яка або піднімається на небо, або спускається в пекло.

І Консуело, пригорнувшись до грудей трупа, не уявляла собі, що Альберт мертвий, і не усвідомлювала всього жаху цього слова, цього видовища, цієї ідеї. Вона не вірила, що духовне життя могло так швидко зникнути й цей мозок, це серце, що перестало битися, згасли назавжди.

«Ні, — думала вона, — божественна іскра, можливо, ще жевріє, перш ніж розчинитися в лоні Бога, що допускає її для того, щоб відіслати в життя всесвіту під новим виглядом. Можливо, існує ще яке-небудь таємниче, невідоме життя в цих заледве охололих грудях. Та й хоч де б перебувала душа Альберта, вона бачить, вона розуміє, вона знає, що відбувається навколо його тлінних останків. Можливо, у моїй любові він шукає джерело для своєї нової діяльності, у моїй вірі — силу, що спонукує шукати в Богові прагнення до воскресіння».

І, поринувши в ці неясні думи, вона продовжувала любити Альберта, відкривала йому свою душу, обіцяла свою відданість, повторювала обітницю вірності, щойно дану йому перед Богом і його родиною; словом, вона продовжувала ставитися до нього й подумки й у серці своєму не як до небіжчика, якого оплакують, бо розлучаються з ним, а як до живого, чий сон охороняють доти, аж поки зустрінуть із усмішкою його пробудження.

Отямившись, Порпора з жахом згадав про те, у якому стані він залишив свою вихованку, і поспішив до неї. Він був здивований, заставши її зовсім спокійною, начебто вона сиділа в головах хворого друга. Маестро хотів було вмовити, переконати її піти відпочити.

— Не говоріть непотрібних слів перед цим заснулим ангелом, — відповіла вона. — Ідіть відпочиньте самі, дорогий мій учителю, а я відпочиваю тут.

— Ти, значить, хочеш уморити себе? — з якимось розпачем проговорив Порпора.

— Ні, друже мій, я житиму, — відповідала Консуело, — і виконаю свій обов'язок і перед ним і перед вами, але цієї ночі я не покину його ні на хвилину.

Оскільки в домі нічого не робилося без наказу каноніси, а слуги ставилися до молодого графа з марновірним страхом, то ніхто з них протягом ночі не посмів наблизитися до вітальні, де Консуело залишалася наодинці з Альбертом; Порпора ж і лікар увесь час переходили із графських покоїв то до кімнати каноніси, то до кімнати капелана. Час від часу вони заходили повідомити Консуело про стан нещасних рідних Альберта й дізнатися щодо неї самої. Їм була зовсім незрозуміла її мужність.

Нарешті над ранок усе заспокоїлося. Важкий сон здолав найсильнішу скорботу. Лікар, знесилившись, пішов прилягти. Порпора заснув у кріслі, притулившись головою до краю ліжка графа Християна. Лише Консуело не відчувала потреби забутися. Поринула у свої думи, то ретельно молячись, то захоплено мріючи, вона мала тільки одного беззмінного товариша — засмученого Цинабра; вірний пес час від часу дивився на свого хазяїна,

лизав його руку й, відвикнувши вже від ласки цієї висохлої руки, знову покірно влягався, поклавши голову на нерухомі лапи.

Коли сонце, піднімаючись із-за дерев саду, опромінило своїм пурпурним світлом чоло Альберта, до вітальні ввійшла каноніса; її прихід вивів Консуело із задуми. Граф не зміг підвестися з ліжка, але барон Фрідріх машинально пройшов помолитися перед вівтарем разом із сестрою й капеланом; потім почали говорити про поховання, і каноніса, знаходячи знову сили для життєвих турбот, звеліла покликати покоївок і старого Ганса. Тут лікар і Порпора зажадали, щоб Консуело пішла відпочити, й вона скорилася, побувавши біля постелі графа Християна, що глянув на неї, немов не помічаючи. Не можна було сказати, спить він чи ні. Очі його були розплющені, дихав він рівно, але в обличчі був відсутній будь-який вираз.

Консуело, проспавши кілька годин, прокинулася й спустилася до вітальні; серце її страшенно стислося, — вона побачила кімнату спустілою. Альберта уклали на пишні ноші й перенесли до каплиці. Його порожнє крісло стояло на тому ж місці, де Консуело бачила його напередодні. Це було все, що залишилося від Альберта в цій кімнаті, яка була протягом стількох гірких днів життєвим центром усієї родини. Навіть і собаки його тут не було. Весняне сонце пожвавлювало сумні покої, і з зухвалою веселістю свистіли в саду дрозди.

Тихенько пройшла Консуело до сусідньої кімнати, двері в неї була напіввідчинені. Граф Християн продовжував лежати, на вигляд усе такий же байдужий до страшної втрати. Його сестра, що перенесла на нього всю турботу, яку до цього приділяла Альбертові, невсипно доглядала за ним. Барон безтямно дивився на поліна, що палали в каміні; тільки сльози, що мимоволі котилися по його щоках, яких він і не думав утирати, говорили про те, що, на лихо, він не втратив пам'яті.

Консуело тихенько пройшла до каноніси й хотіла поцілувати їй руку, але та відсмикнула руку з непереборною відразою. Бідолашна Вінцеслава бачила в молодій дівчині фатальну причину загибелі свого племінника. Попервах вона з обуренням ставилася до проекту їхнього шлюбу і щосили чинила йому опір, а потім, побачивши, що немає можливості змусити Альберта від нього відмовитися й що від цього залежить його здоров'я, розум і саме життя, навіть бажала цього шлюбу й квапила його з таким же запалом, із яким спершу виявляла жах і відразу. Відмова Порпори, непереможна пристрасть Консуело до театру, — а маестро не побоявся приписати їй це почуття, — словом, усі бажані Рудольштадтам згубні вимисли, якими він наповнив кілька листів до графа Християна, жодного разу не заїкнувшись про листи, написані самою Консуело й знищені ним, — усе це завдало старому графу нестерпного болю та страшенно обурило канонісу. Вона зненавиділа й почала зневажати Консуело. За її словами, вона могла б простити дівчині, що та звела з розуму Альберта фатальною любов'ю, але була не в змозі примиритися з її безсоромною зрадою йому. Вона не підозрювала, що справжнім убивцею Альберта був Порпора. Консуело прекрасно все розуміла й могла б виправдатись, але вона зволіла прийняти на себе всі докори, ніж обвинуватити свого вчителя й наразити його на небезпеку втратити повагу та дружбу цієї родини. До того ж вона здогадувалася, що коли Вінцеслава напередодні й могла завдяки материнській любові звільнитися від злості й відрази до неї, то все повернулося до неї тепер, коли виявилося, що жертву було принесено даремно. Кожний погляд бідолашної старої, здавалося,

говорив їй: «Ти погубила наше дитя, не зуміла повернути йому життя, а тепер нам залишилася тільки ганьба укладеного з тобою шлюбу».

Це німе оголошення війни спричинило виконання рішення, що його вже раніше прийняла Консуело, — рішення втішити наскільки можливо канонісу в її останньому нещасті.

— Чи смію я просити вашу ясновельможність призначити мені час для розмови з вами віч-на-віч? — покірно мовила вона. — Я мушу виїхати завтра до сходу сонця й не можу покинути замку, не висловивши вам із усією шанобливістю своїх намірів.

— Ваших намірів! Втім, я вже здогадуюся про них, — уїдливо зауважила каноніса. — Заспокойтеся, синьйоро, все буде в порядку, і до прав, належних вам за законом, поставляться із цілковитою повагою.

— Навпаки, пані, я бачу, що ви зовсім не розумієте мене, — заперечила Консуело. — І я хочу якомога швидше…

— Ну, гаразд! Позаяк я мушу випити й цю чашу, — перебила її каноніса, підводячись, — нехай це буде зараз, поки в мене ще є мужність. Ідіть за мною, синьйоро. Старший брат мій, очевидно, дрімає. Пан Сюпервіль, який дав мені обіцянку ще день доглядати за ним, буде такий ласкавий почергувати замість мене біля нього півгодини.

Вона подзвонила й наказала покликати лікаря. Потім, обернувшись до барона, сказала:

— Братику, ваші турботи зайві, тому що до Християна дотепер не повернулося усвідомлення його горя. Воно, може, й не повернеться, на щастя для нього й на лихо для нас! Можливо, що той стан, у якому він перебуває, — початок кінця. У мене немає нікого на світі, крім вас, братику; подбайте ж про своє здоров'я, і без того дуже підірване похмурою бездіяльністю, у яку ви впали. Ви звикли до свіжого повітря й руху — ідіть прогуляйтеся, захопіть із собою рушницю; ловчий буде супроводжувати вас із собаками. Я знаю прекрасно, що це не розвіє вашого горя, але принаймні принесе користь здоров'ю — у цьому я впевнена. Зробіть це для мене, Фрідріху. Це приписання лікаря, це прохання вашої сестри. Не відмовляйте мені! Зараз ви цим можете найбільше втішити мене, тому що остання надія моєї сумної старості — це ви!

Барон завагався, але скінчив тим, що поступився. Слуги, які приїхали з ним, підійшли до нього, і він, мов дитина, дав повести себе на свіже повітря. Лікар оглянув графа Християна; старий немов скам'янів од горя, хоча й відповідав на його запитання і, здавалося, з лагідним і байдужим виглядом дізнавався про все.

— Жар не дуже великий, — тихо сказав Сюпервіль канонісі, — якщо до вечора він не посилиться, то, може, все й обійдеться благополучно.

Трохи заспокоєна, Вінцеслава доручила йому спостерігати за братом, а сама повела Консуело у просторі покої, багато прибрані в стародавньому смаку, де Консуело ніколи ще не бувала… Тут стояло велике парадне ліжко, ширми

якого не розсувалися понад двадцять років. На ньому померла Банда Прахаліц, мати графа Альберта, це були її покої.

— Тут, — урочисто мовила каноніса, зачинивши попередньо двері, — знайшли ми Альберта якраз тридцять два дні тому, після його зникнення, що тривало два тижні. З тієї хвилини він більше не заходив сюди й не залишав крісла, в якому вчора ввечері помер.

Сухі слова цього посмертного бюлетеня були вимовлені з гіркотою й устромлювалися, як голки, у серце бідолашної Консуело. Потім каноніса зняла з пояса в'язку ключів, з якою ніколи не розлучалася, підійшла до великої шафи різьбленого дуба й відчинила обоє її дверцят. Консуело побачила в ній цілу гору коштовностей вигадливої форми, які потьмяніли від часу, здебільшого стародавніх, прикрашених алмазами й коштовним камінням.

— Ось фамільні коштовності, — сказала каноніса, — що належали мош невістці до її шлюбу з графом Християном, потім ті, що дісталися нам від моєї бабусі й були подаровані мною та братами невістці, і, нарешті, ці, куплені їй чоловіком. Усе це належало синові її Альбертові, а відтепер належить вам, як його вдові… Візьміть їх і не бійтеся, ніхто тут не стане оспорювати їх у вас. Ми ними не дорожимо. Вони нам ні до чого. Що ж стосується документів на материнську спадщину мого племінника, через годину вони будуть у ваших руках. Усе в порядку, як я вам уже сказала, а чекати документів на батьківську спадщину вам, на жаль, може, не довго доведеться. Така була остання воля Альберта. Дане мною слово було рівнозначне в його очах духівниці.

— Пані, — відповіла Консуело, з відразою зачиняючи дверцята шафи, — я порвала б таку духівницю, а вас прошу взяти назад дане вами слово. Ці коштовності потрібні мені не більше, ніж вам. Мені здається, моє життя було б навік осквернене ними. Якщо Альберт і заповів їх мені, то, звичайно, думаючи, що я, відповідно до його почуттів і звичок, роздам їх бідним. Але я не зуміла б як слід розпорядитися його благородним даром. У мене немає ні адміністративних здібностей, ані необхідних знань для дійсно корисного розподілу цих багатств. У вас, пані, до цих якостей приєднується християнська душа, така ж великодушна, як в Альберта, вам і слід ужити цю спадщину на справи милосердя. Відступаю вам усі свої права, якщо такі дійсно в мене є, чого я не знаю й знати ніколи не побажаю. Благаю вас тільки про одну милість — ніколи більше не ображати моєї гордості такими пропозиціями.

В обличчі каноніси щось змінилося. Слова Консуело мимоволі викликали в ній повагу до дівчини, але, не зважившись іще захоплюватися нею, стара спробувала було наполягати.

— Що ж ви збираєтеся робити? — запитала вона, пильно дивлячись на Консуело. — У вас же немає статку?

— Вибачте, пані, я досить багата: задовольняюся малим і люблю працю.

— Так ви маєте намір повернутися… до того, що ви називаєте своєю працею?

— Хоч як убита я горем, пані, але змушена це зробити, і совість моя не може протестувати, — на це в мене є серйозні причини.

— І ви не бажаєте іншим шляхом підтримувати своє нове становище в суспільстві?

— Яке становище, пані?

— Те, що личить удові Альберта.

— Я ніколи не забуду, пані, що я вдова шляхетного Альберта, і поводження моє завжди буде гідне чоловіка, якого я втратила.

— Одначе графиня фон Рудольштадт знову з'явиться на підмостках!

— Іншої графині фон Рудольштадт, окрім вас, пані канонісо, немає й ніколи не буде, якщо не вважати, звичайно, вашої племінниці, баронеси Амалії.

— Чи задля сміху наді мною ви заговорили про неї, синьйоро? — вигукнула каноніса; ім'я Амалії подіяло на неї, мов опік.

— Що означає це запитання, пані? — запитала Консуело з подивом, у щирості якого не могла засумніватися Вінцеслава. — Заради бога, скажіть мені, чому я не бачу тут молодої баронеси? Боже мій! Невже вона також померла?

— Ні, — з гіркотою сказала каноніса, — дай боже, щоб це було так! Не будемо більше говорити про Амалію, йдеться не про неї.

— Одначе, пані, я змушена нагадати вам те, про що не подумала раніше, а саме, що вона є єдиною й законною спадкоємицею маєтків і титулів вашої родини. От що має заспокоїти вашу совість у питанні про доручені вам Альбертом коштовності, позаяк закон не дозволяє вам розпорядитися ними на свою користь.

— Ніщо не може відняти у вас право на вдовину частину й на титул, вони надані вам передсмертною волею Альберта.

— Ніщо не може перешкодити мені й відмовитися від цих прав, і я відмовляюся. Альберт прекрасно знав, що я не бажаю бути ні багатою, ні графинею.

— Але суспільство не дає вам права від цього відмовлятися.

— Суспільство, пані! Ну от про нього саме мені й хотілося поговорити з вами. Суспільство не зрозуміє ні любові Альберта, ні поблажливості його родини до такої бідної дівчини, як я. Воно поставило б йому це в докір і вважало б плямою у вашому житті. А для мене це було б джерелом глузувань і, можливо, навіть ганьби, тому що, повторюю, суспільство не зрозуміє того, що в нас тут відбувається. Виходить, суспільству ніколи й не треба цього знати, як не знають і ваші служники, тому що мій учитель і пан лікар — єдині сторонні свідки нашого таємного шлюбу — ще не розголосили його й не розголосять. За мовчання вчителя я вам ручаюсь, а ви можете й мусите заручитися мовчанням лікаря. Будьте ж спокійні щодо цього, пані! Від вас залежатиме забрати таємницю із собою в могилу, і ніколи з моєї вини баронеса Амалія не запідозрить, що я маю честь бути її кузиною. Забудьте ж про останню годину графа Альберта, — це мені треба пам'ятати про нього,

благословляти його й мовчати. У вас і без того достатньо причин для сліз, навіщо додавати до них горе й приниження, нагадувати вам про існування вдови вашого племінника!

— Консуело! Дочко моя! — вигукнула, ридаючи, каноніса. — Залишайтеся з нами! У вас велика душа й великий розум! Не покидайте нас!..

— Цього жадало б моє цілком віддане вам серце, — відповіла Консуело, із захватом приймаючи її ласки, — але я не можу нічого поробити, бо в противному разі нашу таємницю було б виявлено або запідозрено, що зводиться до того самого, а я знаю, що честь родини вам дорожча за життя. Дозвольте ж мені, вирвавшись негайно й без вагань із ваших обіймів, зробити вам єдину послугу, яка від мене залежить!

Сльози, пролиті канонісою наприкінці цієї сцени, полегшили страшний тягар, який пригнічував її. То були перші її сльози після смерті племінника. Вона прийняла жертву Консуело, і довіра, з якою стара поставилася до її рішення, довела, що вона нарешті оцінила шляхетність характеру дівчини. Вінцеслава розсталася з нею, поспішаючи поділитися результатом розмови з капеланом і переговорити з Порпорою та Сюпервілем про необхідність зберігати вічне мовчання.

Закінчення

Консуело відчула себе вільною і присвятила весь день обходу замку, саду й околиць, аби ще раз побачити місця, що нагадували їй про любов Альберта. У побожному пориві вона добулася до самого Шрекенштейну й присіла на камінь у тій страшній пустелі, де так довго смертельно страждав Альберт. Але незабаром мужність покинула її, уява розіграласъ, і їй почулося, начебто з-під скелі доноситься глухий стогін. Вона навіть не посміла зізнатися собі, що виразно чує цей стогін. Позаяк Альберта й Зденка вже не було в живих, такий обман слуху міг бути лише чимось хворобливим, згубним. І Консуело поспішила піти звідти. Підходячи присмерком до замку, вона зустріла барона Фрідріха, що вже міцніше тримався на ногах і трохи пожвавішав під час улюбленого ним полювання. Єгері, що супроводжували його, ретельно заганяли дичину, прагнучи викликати в ньому бажання її підстрелити. Він усе ще цілився вірно, здобич же підбирав зітхаючи.

«Ось він житиме й утішиться», — подумала молода вдова.

Каноніса вечеряла або удавала, що вечеряє, у кімнаті брата. Капелан, який підвівся з ліжка, щоб піти до каплиці помолитися біля тіла покійного, спробував було сісти за стіл, але в нього був жар, і на самому початку вечері він відчув себе погано. Сюпервіль був голодний, і необхідність кинути гарячий суп та вести каноніка до його кімнати мимоволі викликала в нього вигук, у якому відчувалася досада:

— Бувають же такі слабкі, позбавлені мужності люди! Тут тільки двоє чоловіків — каноніса й синьйора!

Незабаром він повернувся, вирішивши не брати особливо близько до серця нездоров'я бідного священика, і разом із бароном віддав належне вечері. Порпора, страшно пригнічений, хоча він і приховував це, був не в змозі відкрити рота ні для розмов, ні для їжі. А Консуело думала тільки про останню вечерю за цим самим столом, коли вона сиділа з Альбертом і Андзолето…

Потім разом із учителем вона зайнялася готуванням до від'їзду. Коней було замовлено на четверту годину ранку. Порпора не хотів було лягати, але здався на прохання й умовляння прийомної дочки, що боялась, як би він теж не занедужав. Бажаючи переконати його, Консуело запевнила, що сама також засне. Перед тим як розійтися по своїх кімнатах, вони вирушили до графа Християна. Він спокійно спав, і Сюпервіль, який жадав скоріше покинути цю сумну обитель, запевняв, що в старого немає більше жару.

— Це правда, пане? — злякавшись необачності лікаря й відкликавши його вбік, запитала Консуело.

— Присягаюся вам, — відповів він, — цього разу він урятований; одначе мушу попередити вас, що взагалі він не дуже-то довго протягне. У цьому віці не відчувають так гостро горя в першу хвилину, але трохи пізніше туга й самотність його доконають. Це тільки відстрочка. Отже, будьте насторожі; адже не серйозно ж, справді, відмовилися ви від своїх прав?

— Цілком серйозно, запевняю вас, пане, — відповіла Консуело. — І мене дуже дивує, що ви ніяк не можете повірити такій простій речі.

— Дозвольте мені, пані, сумніватися в цьому до смерті вашого свекра. А поки ви зробили велику помилку, відмовившись од коштовностей і титулу. Ну, нічого! У вас є на це свої причини, в які я не входжу, але думаю, що така врівноважена особа, як ви, не може вчинити легковажно. Я дав слово честі зберігати сімейну таємницю й чекатиму, коли ви мене від нього звільните. У свій час і у своєму місці мої показання будуть вам корисні. Можете на них розраховувати. Ви завжди знайдете мене в Байрейті, якщо Богові завгодно буде продовжити моє життя, і в надії на це, графине, цілую ваші ручки.

Сюпервіль попрощався з канонісою, запевнивши, що ручається за життя хворого, написав останній рецепт, одержав велику суму грошей, яка здалася йому, одначе, незначною в порівнянні з тією, що він її сподівався витягнути в Консуело, слугуючи її інтересам, і о десятій годині вечора покинув замок, вразивши та обуривши Консуело своїм користолюбством.

Барон пішов спати, почуваючись набагато краще, ніж напередодні.

Каноніса звеліла поставити для себе ліжко біля Християна. Дві покоївки чергували в цій кімнаті, двоє служників — у капелана і старий Ганс — у барона.

«На щастя, убогість і прикрості не збільшують їхнього горя, — подумала Консуело. — Але хто ж буде біля Альберта в цю похмуру ніч, під зводами каплиці? Я — позаяк це моя друга й остання шлюбна ніч!»

Вона виждала, поки все стихло й спорожніло в замку, і коли пробило північ, засвітила маленьку лампу й пішла до каплиці.

У кінці галереї, що вела до каплиці, вона наткнулася на двох служників замку. Спочатку її поява дуже їх злякала, але потім вони зізнались їй, чому вони тут. Їм звелено було відчергувати чверть ночі біля тіла пана графа, але страх перешкодив їм, і вони зволіли чергувати й молитися біля дверей.

— Який страх? — запитала Консуело; її образило, що такий великодушний хазяїн уже не збуджує у своїх служниках іншого почуття, крім жаху.

— Що поробиш, синьйоро, — відповів один зі служників; їм і на думку не спадало, що перед ними вдова графа Альберта, — у нашого молодого пана були незрозумілі знайомства й зносини зі світом духів. Він розмовляв із померлими, знаходив сховані речі, не бував ніколи в церкві, їв разом із циганами… словом, важко сказати, що може трапитися з тим, хто проведе нинішню ніч у каплиці. Хоч убийте, а ми не залишилися б там. Гляньте на Цинабра! Його не впускають до священного місця, і він цілий день пролежав біля дверей, неївши, не рухаючись і не виючи. Він прекрасно розуміє, що там його хазяш і що він мертвий. Тому-то пес жодного разу й не просився до нього. Але тільки-но пробило північ, тут він став метатися, обнюхувати, скребтися у двері й підвивати, немов почуваючи, що хазяїн його там не сам і не лежить спокійно.

— Ви жалюгідні дурні! — з обуренням відповіла Консуело. — Якби у вас було серце тепліше, розум ваш не був би таким слабким! — і вона ввійшла до каплиці, на превеликий подив і жах боягузливих сторожів.

Удень Консуело не хотіла бачити Альберта. Вона знала, що він оточений усією пишністю католицької обрядовості, і боялася розгнівати його душу, що продовжувала жити в її душі, беручи хоча б зовнішню участь в обрядах, які він завжди відкидав. Консуело чекала цієї хвилини. Приготувавшись до похмурої обстановки, якою мала оточити покійного католицька церква, вона підійшла до катафалка й почала дивитися на Альберта без страху. Вона вважала б образою дорогих, священних останків виявити почуття, що було б таким важким для померлих, якби вони могли довідатися про нього. А хто може нам поручитися, що їхня душа, відірвавшись від трупа, не бачить нашого жаху й не відчуває через це гіркої скорботи? Боятися мертвих — огидна слабість. Це найповсякденніше й найжорстокіше блюзнірство. Матері цього остраху не знають.

Альберт лежав на ложі з парчі, прикрашеному по чотирьох кутах фамільними гербами. Голова його спочивала на подушці чорного оксамиту, всіяного срібними блискітками. З такого ж оксамиту був споруджений балдахін. Потрійний ряд свічок освітлював його бліде обличчя, спокійне, чисте, мужнє; здавалося, начебто він мирно спить. Останнього з Рудольштадтів, за звичаєм їхньої родини, одягли в старовинний костюм його предків. На голові була графська корона, збоку — шпага, у ногах — щит із гербом, а на грудях — розп'яття. Довге волосся й чорна борода довершували його подібність із давніми лицарями, чиї статуї, розпростерті на могилах його предків, спочивали навколо. Підлога була посилана квітами, і пахощі повільно

згоряли в позолочених курильницях, що стояли по чотирьох кутах його смертного ложа…

Протягом трьох годин Консуело молилася за свого чоловіка, споглядаючи його величний спокій. Смерть, додавши його обличчю деяку суворість, мало змінила його, і Консуело, милуючись його красою, часом забувала, що він перестав жити. Їй здавалося навіть, що вона чує його подих, а коли вона відходила на хвилину, щоб підкинути пахощів у курильниці й перемінити свічки, їй здавалося, начебто вона чує слабкий шерех і бачить легке коливання завіс і драпірувань. Негайно ж вона поверталася до нього, але, дивлячись на холодні вуста й згасле серце, зрікалася скороминущих надій.

Коли годинник пробив третю, Консуело підвелася й поцілувала в губи свого чоловіка; це був її перший і останній поцілунок любові.

— Прощай, Альберте! — мовила вона голосно, охоплена релігійним екстазом. — Ти тепер, не маючи більше сумнівів, читаєш у моєму серці. Немає більше хмар між нами, і ти знаєш, як я тебе люблю. Ти знаєш, якщо я й залишаю твої священні останки й даю змогу дбати про них твоїй родині, що завтра, подолавши свою слабість, прийде поглянути на тебе, то це не значить, що я відмовляюся од вічної пам'яті про тебе й перестаю думати про твою нерушиму любов. Ти знаєш, що не забудькувата вдова, а вірна дружина йде із твого дому й несе тебе навіки у своїй душі. Прощай, Альберте! Ти вірно сказав: «Смерть проходить між нами й мовби розлучає нас тільки для того, щоб з'єднати у вічності». Віддана вірі, що ти дав мені, переконана, що ти заслужив любов і благодать твого бога, я не плачу за тобою, і ніколи в моїх думках не з'явишся ти мені в неправдивому й нечестивому образі небіжчика. Немає смерті, Альберте! Твоя правда, серце моє почуває це, оскільки тепер я люблю тебе більше, ніж будь-коли!

Коли Консуело вимовляла останні слова, опущені позаду завіси балдахіна раптом заколивалися, відхилились, і в них показалося бліде обличчя Зденка. У першу хвилину вона злякалася, звикнувши дивитися на нього як на свого смертельного ворога. Але в очах Зденка світилася лагідність, і, простягаючи їй поверх смертного ложа свою грубу руку, яку вона не вагаючись, потисла, він, усміхаючись, сказав:

— Сердего моя! Помирімося над його ложем сну! Ти добре Боже створення, і Альберт задоволений тобою. Повір, він щасливий у цю хвилину; він так добре спить, милий Альберт! Я простив його, ти бачиш. Я знову прийшов до нього, як тільки довідався, що він спить. Тепер уже більше я його не покину, поведу його завтра до печери, і там ми знову говоритимемо з ним про Консуело — Consuelo de mi alma. Іди відпочинь, дитинко! Альберт не сам: Зденко тут, завжди тут. Йому нічого не потрібно. Йому так добре зі своїм другом. Нещастя відвернене, зло знищене, смерть переможена… Тричі щасливий день настав… «Скривджений нехай поклониться тобі!..»

Консуело була більше не в силах терпіти дитячу радість нещасного безумця. Вона ніжно з ним попрощалася й коли відчинила двері каплиці, Цинабр кинувся до свого давнього друга, якого ще раніше почув і закликав радісним гавканням.

— Бідолашний Цинабре, йди! Я сховаю тебе під ліжко твого хазяїна, — говорив Зденко, пестячи його з такою ніжністю, наче він був його дитиною.

— Іди, іди, мій Цинабре! От ми всі троє й з'єдналися! І не розлучимося більше!

Консуело вирушила будити Порпору. Потім навшпиньках увійшла до кімнати Християна й стала між його ліжком і ліжком каноніси.

— Це ви, дочко моя? — запитав старий, не виявляючи при цьому ніякого подиву. — Дуже радий вас бачити. Не будіть моєї сестри, — вона, слава богу, добре спить. Ідіть відпочиньте й ви. Я зовсім спокійний. Син мій урятований; незабаром і я поправлюся.

Консуело поцілувала його сиве волосся, його зморшкуваті руки й сховала від нього свої сльози, які могли, мабуть, вивести його з омани. Вона не зважилася поцілувати канонісу, що заснула нарешті вперше після місяця безсонних ночей.

«Бог поклав край їхньому горю в самій надмірності його, — подумала Консуело. — О! Якби ці нещасні могли довше залишатись у полоні благодійної втоми!»

Півгодини по тому ґрати звідного мосту замку Велетнів опустилися за Порпорою й Консуело, чиє серце розривалося на частини тому, що їй довелося покинути цих шляхетних старих. І вона навіть не подумала, що грізний замок, де за стількома ровами й ґратчастими воротами було сховано стільки багатств і стільки страждань, став надбанням графині фон Рудольштадт…

Кінєць «Консуєло».

Примітка. Ті з наших читачів, які занадто втомилися, стежачи за нескінченними пригодами й небезпеками, що загрожували Консуело, можуть тепер відпочити. Ті ж, без сумніву, менш численні, в яких іще вистачає мужності, довідаються з наступного роману про продовження мандрів Консуело й про те, що сталось із графом Альбертом після його смерті.

1842–1843

ПРИМІТКИ

Початковий задум роману «Консуело» відноситься до кінця 1840 року. Прослідкувати історію написання твору дуже важко, тому що, на жаль, не збереглися ні чернетки, ні повний рукопис роману. Приступаючи 1841 року до

роботи над «Консуело», Жорж Санд іще не дуже чітко уявляла собі загальний задум, план і жанр нової книги. Пізніше, в передмові 1854 року, вона згадувала: «Я почала «Консуело» з наміром написати всього-на-всього новелу. Цей початок сподобався: мене спонукали його розгорнути, змусивши відчути все, що вісімнадцяте століття являло цікавого в галузі мистецтва, філософії та чудесного». 1 лютого 1842 року перші розділи «Консуело» з'явилися в журналі «Ревю ендепандант», який видавали друзі письменниці — П'єр Леру і Луї Віардо. Популярне ім'я Жорж Санд значило дуже багато для журналу. Письменниця мусила двічі на місяць подавати по 30-40 сторінок тексту нового роману. В листах Жорж Санд не раз говорить про поспіх, із яким створювався твір: «Я розуміла, що такий метод роботи ненормальний і таїть у собі велику небезпеку». Безумовно, деяка хаотичність сюжету «Консуело» багато в чому пояснюється цим поспіхом. Видавці журналу вимагали все нових і нових розділів. Леру писав Жорж Санд у травні 1842 року: «Де четверта частина «Консуело»? Що ви зі мною робите! Читачі, що жадають вашої книги, розірвуть мене на шматки, якщо першого червня я не випущу чергового числа журналу. Навколо всі тільки й говорять про «Консуело». У листі до Шарля Дюверне письменниця зізнавалась: «Я знову сиджу за «Консуело». І схожа на собаку, якого весь час підхльоскують».

25 березня 1843 року було надруковано останні розділи роману. Одночасно з журнальною публікацією вже 1842 року почало виходити окреме видання книги у восьми невеликих томиках. Останнє прижиттєве видання «Консуело» 1875 року побачило світ із присвятою співачці Поліні Віардо.

Роман «Консуело» з огляду на складність ідейного задуму та сюжету потребував од автора великої та напруженої роботи.

Письменниця використала численні історичні джерела: мемуари прусського барона фон Тренка, маркграфині Байрейтської, сестри прусського короля Фрідріха II та ін. Історичні відомості про гуситів Жорж Санд почерпнула з книги французького письменника Жака Ланфана «Історія Гуситських воєн і Базельського собору» (1731), із роботи французького історика Еміля Боннешоза «Діячі реформи XV століття». Матеріал для описання Чехії Жорж Санд запозичила із статті «Нової енциклопедії», що видавалася в 1830—1840-х роках П'єром Леру й Жаком Рейно. Письменниці вдалося так достовірно та яскраво розповісти про Чехію, що виникла легенда про те, що вона буцімто таємно відвідала всі місця, описувані в романі.

Критика зазвичай відзначає жвавість і яскравість перших, так званих венеціанських розділів, у яких знайшли відображення особисті спогади Жорж Санд про перебування у Венеції 1834 року.

Для розповіді про музичне життя XVIII століття цінним джерелом стала восьмитомна праця Фетіса «Біографії музикантів і загальна бібліографія музики» (1835–1844). Із цієї книги, зокрема, взято епізод про подорож юного Гайдна до Відня, що відноситься приблизно до 1747–1748 років.

Дія роману відбувається в 40—50-х роках XVIII століття. Венеція з її різноманітним музичним життям, блискучий і гамірний Відень — столиця імперії гордовитої та лицемірної Марії-Терезії, Чехія з її героїчним минулим і трагічним сьогоденням, солдафонська Пруссія — таке історичне тло, на якому розгортаються долі головних героїв твору. На сторінках книги читач знайомиться з багатьма історичними особистостями: Фрідріхом II,

Марією-Терезією, з композиторами Порпорою, Гайдном, з поетом Метастазіо та іншими. Однак, незважаючи на велику кількість історичних імен і фактів, «Консуело» не є історичним романом, який відтворює минулу епоху з усіма її соціально-суспільними процесами. Історія для письменниці лише яскраве, барвисте тло, своєрідна декорація. «Консуело» — твір, насамперед тісно пов'язаний із сучасністю, з тими проблемами, які хвилювали Жорж Санд у 1840-ві роки. Звертаючись до історії, вона прагнула в минулому знайти витоки багатьох явищ сучасного суспільства. Цим пояснюється те значне місце, яке посідає в романі історія Гуситських воєн. В антикатолицькому русі чехів, очолюваному Яном Гусом, у боротьбі таборитів — селянсько-плебейського крила гуситів — Жорж Санд, усупереч більшості тогочасних істориків, побачила не тільки релігійний рух, але передусім середньовічну форму соціально-революційної та народно-визвольної боротьби, «прагнення національної незалежності й ненависть до чужоземців». Гусити для Жорж Санд — носії ідеї соціальної революції, намагались утвердити на землі загальну рівність, братерство і любов, попередники французької революції та соціальних реформаторів XIX століття. Християнський соціалізм, яким Жорж Санд захоплювалася в 1840-ві роки, уявлявся їй подальшим розвитком середньовічних єресей, зокрема вчення гуситів. Жорж Санд поділяла погляди соціаліста-утопіста П'єра Леру, що утверджував збереження та спадкоємність великих визвольних ідей. Вона настільки була захоплена Гуситським рухом, що одночасно з роботою над «Консуело» написала два великі історичні нариси про вождів гуситів: «Ян Жижка» і «Прокіп Великий», які становлять, за словами самої письменниці, одне ціле з романом («Ян Жижка» був надрукований в «Ревю ендепандант» у квітні-травні 1843 року; «Прокіп Великий» — там само, в травні 1844 року). У цих нарисах Жорж Санд особливо підкреслювала соціальний характер Гуситських воєн: «Це була боротьба рівності, що намагалась утвердитися, з нерівністю, що намагалася продовжити своє існування».

Увага Жорж Санд до національно-визвольної боротьби чехів нерозривно пов'язана з її інтересом до життя й історії слов'янських народів. Наприкінці 1830-х років, у 1840-ві роки письменниця через Шопена була добре знайома з колами польської еміграції в Парижі. Її другом був також польський поет Адам Міцкевич. 1841 року Жорж Санд слухала курс його лекцій з історії слов'ян у «Колеж де Франс», 1843 року опублікувала в журналі «Ревю ендепандант» статтю-коментар до курсу лекцій Міцкевича «Про слов'янську літературу».

Захоплення письменниці ідеями вчення П'єра Леру найяскравіше відбилося в образі Альберта Рудольштадта, одного з «дворян, які каються», що часто виникають на сторінках романів Жорж Санд 1830—1840-х років. Граф Альберт мучиться усвідомленням провини своїх предків перед народом, мріє спокутувати їхні гріхи. У дусі книги Леру «Про рівність» він проповідує необхідність знищення кастових відмінностей, загальне братерство. Жорж Санд вкладає в його вуста цілі фрази з листів П'єра Леру. Вона писала пані Марліані, одній із послідовниць Леру, 26 травня 1842 року: «Я гадаю, що старий має бути задоволений мною».

З образом головної героїні роману, співачки Консуело, пов'язана проблема покликання художника, артиста. Так само, як багато хто з її друзів сен-сімоністів і композитор Ференц Ліст, Жорж Санд утверджує проповідницьку, місіонерську роль артистів, покликаних силою свого мистецтва об'єднати людей. Консуело для Жорж Санд — ідеал співачки або, більш широко, — ідеал

художника, артиста. Пройшовши через численні випробування та труднощі, подолавши спокуси й небезпеку, Консуело здобуває свободу, незалежність, віддає своє мистецтво народу.

Прототипом для створення образу Консуело стала відома французька співачка Поліна Віардо. Жорж Санд надала Консуело певної схожості з нею: наділила свою героїню особливостями її виконавської майстерності, притаманним їй високим розумінням мистецтва. Поліна Віардо писала Жорж Санд у липні 1842 року: «Я пишаюся тим, що ви взяли в мене деякі риси, які стали у пригоді вам для створення цього прекрасного образу».

Жорж Санд присвячує в романі натхненні сторінки народній творчості, народним пісням, цим «дорогоцінним зразкам полум'яного народного генія» (у цьому відношенні особливо цікавий розділ 55). Захоплення Жорж Санд народною творчістю виявилося в її статтях про пролетарську поезію, написаних у той же час («Про пролетарських поетів» — журнал «Ревю ендепандант», 1841, листопад, і «Діалоги про пролетарську поезію» в тому ж самому журналі, 1842, січень).

Роман «Консуело» дуже вигадливий за композицією. Основна дія часто переривається вставними епізодами, рясніє подіями, описами, міркуваннями. Ці вади визнавала й сама Жорж Санд. «У «Консуело» і в «Графині Рудольштадт», — писала вона, — стільки матеріалу, що його цілком вистачило б на три або й чотири добрих романи».

Сучасна Жорж Санд критика не відразу оцінила цей роман. Багато хто не сприймав демократизму письменниці, її вільнолюбних ідей, нападок на католицьку церкву, одначе суд наступних поколінь визнав «Консуело» одним із кращих творів Жорж Санд.

Цікаво зазначити, що роман свого часу зацікавив композитора Мейєрбера, який задумав написати на його сюжет оперу, але цей задум так і залишився нездійсненим.

* * *

notes

Примітки

1

А. Франс. Жорж Санд и идеализм в искусстве. — Собр. соч. в 8 т. — Т. 8. — М., 1960. — С. 81.

2

В. Г. Белинский. Письмо Бакунину от 7.XI. 1842 г. — ПСС, т. XII. — М., 1956. — С. 115.

3

И. С. Тургенев. Несколько слов о Жорж Санд. — Соч. в 15 т. — Т. XIII. — М., 1967. — С. 234.

4

Ш. Сент-Бев. Литературные портреты. — М., 1970. — С. 161.

5

Н. С. Шрейдер. Из истории зарубежной литературы 1830-х — 1840-х гг. — Днепропетровск, 1968. — С. 47.

6

Йдеться про «Конституційну хартію» 1814 р., в якій де-юре ліквідовані станові привілеї та розширені громадські права, але фактично ці права поширювались лише на забезпечені верстви населення — Див.: История Франции. — В 3-х т. — Т. 2, М., 1973.

7

Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа (лат.).

8

Амінь (лат.).

9

…немов Паріс, що присуджує яблуко… — Троянський царевич Паріс мусив вирішити, кому із трьох богинь — Гері, Афіні чи Афродіті — віддати яблуко з написом «найпрекраснішій». Паріс оддав його Афродіті.

10

«Salve, Regina» — твір для голосу, скрипкового квартету та органу. Написано на слова католицького гімну на честь Діви Марії.

11

…Перґолезе (Перґолезі) Джованні Баттіста (1710–1736) — видатний композитор неаполітанської оперної школи, один із авторів опери-буфу («Служниця-пані», 1733). Із творів церковної музики, написаних Перґолезе, найбільш відомий «Stabat mater».

12

… Скарлатті Алессандро (1659–1725) — один із основоположників неаполітанської школи, який створив зразки серйозної опери (опери-серіа). Писав також ораторії, меси, кантати.

13

Добре, синьйоре професоре (лат.).

14

Мендіканті («жебрущі») — чернечі ордени (францисканці, домініканці, кармеліти та ін.), члени яких зобов'язувалися жити милостинею.

15

Порпора Нікколо (1686–1766) — композитор, капельмейстер і видатний вокальний педагог. Працював у Неаполі, Венеції, Відні, Дрездені, Лондоні. У «Консуело» відображено епізоди біографії композитора, які відносяться до 1740—1750-х рр.: викладання музики у Венеції, потому перебування у Відні та знайомство з юним Гайдном. У романі йдеться, за словами Жорж Санд, про смугу життя Порпори, майже невідому його біографам.

16

…однієї з тих шкіл… — В Італії перші музичні школи відкрилися при духовно-добродійних установах і являли собою сирітські будинки; італійське слово «conservatorio» спершу означало «притулок», «притулок для бідних». У Венеції музичні училища відкривалися при лікарнях і називалися «ospedale». Так у XVI ст. з'явилися Ospedale del Mendicanti, Ospedale degli Incurabili, Ospedale della Pieta.

17

…як сказав Жан-Жак Руссо… — У Франції Руссо був відомий не лише як письменник, але і як композитор та теоретик музики. Руссо жив у Венеції в 1743–1744 рр. і описав свої враження про місто в 7-й (а не в 8-й) книзі «Сповіді». Ці сторінки Руссо Жорж Санд згадує і в інших творах («Роза і Бланш», «Ускок»).

18

…вона належала до нащадків Ізмаїла… — Син Авраама та його єгипетської служниці Агарі Ізмаїл вважається родоначальником арабів.

19

…власник театру Сан-Самуеле. — У 7-й книзі «Сповіді» у числі своїх венеціанських знайомих Руссо називає володаря театру сенатора Дзустіньяні, але не може згадати, який із театрів йому належав — Сен-Лука чи Сан-Самуеле.

20

Аллеґрі Ґреґоріо (бл. 1582–1652) — композитор і півчий Сікстинської капели, автор знаменитого церковного піснеспіву «Мізерере».

21

Палестріна Джованні П'єрлуїджі (бл. 1525–1594) — видатний композитор, один із реформаторів хорової музики.

22

Альбіноні Томмазо (1671–1750) — відомий венеціанський композитор.

23

Аполліні Сальваторе (дати народження та смерті невідомі) — венеціанський скрипаль і композитор початку XVIII століття.

24

Фріуль (італ. Фріулі) — місцевість у Карнійських Альпах, на північний схід од Венеції.

25

Морськими квітами (італ.).

26

Пане професоре (італ.).

27

«Воістину, нас прив'язує до жінок…» — Руссо, «Сповідь», кн. 7.

28

Павло і Віргінія — герої однойменного роману Бернардена де Сен-П'єра (1731–1814), юнак і дівчина, що виросли на лоні незайманої природи тропічного острова. Моральна чистота Павла й Віргінії протиставляється в романі штучній цивілізації та зіпсованості вищого світу.

29

Пульчинелла — персонаж італійської комедії дель арте, горбань із довгим гачкуватим носом. Батьківщина його — Південна Італія. Селянин, який потрапив у міське середовище, Пульчинелла показував на сцені найрізноманітніші професії та заняття, поєднуючи в собі риси сільського простака та спритного, тямущого городянина.

30

Різні сорти дешевих черепашок, улюблена страва простого народу у Венеції. (Прим. автора.)

31

Доґареса — дружина дожа, глави державної влади у Венеціанській республіці.

32

Школі (італ.).

33

Морських чайок (італ.).

34

Щасливої ночі (італ.).

35

Бриґелла — персонаж комедії дель арте, перший із двох типів «дзанні» (служників), хитрий і спритний хлопець, виверткий, який не гребує ніякими засобами. Зазвичай протистояв іншому дзанні — простакуватому й безпомічному Арлекіну.

36

Із адвокатом, з німцем, з дияволом (італ.).

37

…пригодами лицарів плаща та шпаги. — Маються на увазі герої побутової іспанської комедії епохи Відродження, яка дістала свою назву за типовим дворянським убранням того часу. Комедії плаща та шпаги, які відзначалися швидким темпом дії, були насичені різноманітними пригодами, сценами дуелей, переслідуваннями, переодяганнями.

38

Церква Сан-Фантіно розташована в центрі Венеції, неподалік від площі Святого Марка. Тут, поблизу Корте-Мінеллі, мешкала й сама Жорж Санд під час своєї подорожі до Венеції 1834 року.

39

Спінет — невеликий клавесин чотирикутної, рідше трикутної форми.

40

Спадкоємицю (італ.).

41

«Софі була одноока, а Каттіна кульгава». — Руссо, «Сповідь», кн. 7.

42

П'яццетта — «мала площа», слугує мовби переддвер'ям, яке сполучає площу Святого Марка з морським каналом.

43

Свята Цецилія — згідно з католицькою легендою, знатна римлянка, що прийняла мученицьку смерть за християнство. Вважалася покровителькою музики, особливо церковної.

44

Ґассе Йоґанн-Адольф (1699–1783) — один з найвидатніших і найбільш плідних оперних композиторів XVIII ст. Народився в Гамбурзі. Молодість провів в Італії, де здобув музичну освіту й уславився своїми першими операми. 1731 р. Ґассе разом з дружиною — співачкою Фаустіною Бордоні — вирушив до

Дрездена і став капельмейстером придворної італійської опери. 1763 р. переїхав до Відня, 1773 р. повернувся до Італії. Помер у Венеції.

45

Фарінеллі (справжнє ім'я — Карло Брості, 1705–1782) — співак-сопраніст, який дістав у себе на батьківщині прізвисько «дитя». Співав в оперних театрах Італії, Відня, Лондона та Мадрида. Уславився не тільки як співак-віртуоз, але і як видатний актор.

46

Кафареллі (Кафаріелло; справжнє ім'я — Ґаетано Майорано, 1710–1783) — співак-сопраніст, пожинав лаври в Лондоні, Відні та Парижі. Портрет Кафареллі дано в другій половині роману, де описується життя героїні у Відні.

47

Салімбені Феліче (бл. 1712–1751) — сопраніст, виступав в Італії, Відні, Берліні, Дрездені.

48

Уберті Антоніо, прозваний Порпоріно (1696–1783) — контральтист, за походженням німець (справжнє ім'я — Губерт), був придворним співаком прусського короля Фрідріха II.

49

Фарінеллі, Кафареллі, Салімбені, Уберті (Ж. Санд називає останнього Уберто) — знамениті співаки-кастрати. Оскоплення з метою збереження дитячого голосу стало широко практикуватися в Італії з кінця XVIII ст., після нечуваного успіху кількох співаків, яким у ранньому віці зробили цю операцію. У залежності від голосу вони називалися сопраністами або контральтистами.

50

Мінґотті Реджіна (1722, за іншими даними 1728–1807) дебютувала у придворному театрі Дрездена, де суперничала з Бордоні-Ґассе, виступала разом із Фарінеллі в Мадриді, співала в Лондоні.

51

Ґабріеллі Катаріна (1730–1796) виступала у Відні, Пармі, Петербурзі, Венеції та Мілані.

52

Мольтені Бенедетта Емілія (1722— бл. 1780) була співачкою Берлінської опери.

53

Карл VI (1685–1740) — австрійський імператор (1711–1740). Захоплювався музикою, протегував композиторів і співаків.

54

Нікколо Порпора давав там уроки співу й композиції принцесі Саксонській, пізніше французькій дофіні, матері Людовіка XVI, Людовіка XVIII і Карла X. (Прим. автора.)

55

…до Лондона, де… мав честь суперничати із самим великим Генделем… — Запрошення Порпори до Лондона (1733) було пов'язане з боротьбою, яку вели проти Генделя його супротивники, підтримувані принцом Уельським. Опера Порпори «Аріадна» йшла одночасно з «Аріадною» Генделя і взяла гору завдяки більш сильному складу виконавців. Порпора намагався змагатися з Генделем і у створенні ораторій, протиставивши його «Деборі» «Давида і Вірсавію». До 1737 р. оперна трупа Порпори розпалась, і він змушений був повернутися до Венеції.

56

…посів місце директора вже іншої консерваторії. — Ідеться про Ospedale della Pieta.

57

Йомеллі Нікколо (1714–1774) — видатний композитор, творчість якого сприяла оновленню традиційного жанру італійської серйозної опери (опери-серіа).

58

Лотті Антоніо (бл. 1667–1740) — венеціанський композитор, писав оперну та церковну музику.

59

Каріссімі Джакомо (1605–1674) — композитор, капельмейстер і органіст; був відомий своїми ораторіями.

60

Ґаспаріні Франческо (1668–1727) — композитор і капельмейстер. Створив понад шістдесят опер і велику кількість творів церковної музики. Викладав у Ospedale della Pieta.

61

Коккі Джоакіно (1715–1804) — оперний співак. Викладав музику у Венеції та в Лондоні.

62

Буїні Джузеппе Марія (бл. 1695–1739) — поет і композитор, представник опери-буфу, яка зароджувалася в Італії на початку XVIII століття.

63

Ґалуппі Бальдассаре (1706–1785) — композитор і капельмейстер, один із найвидатніших майстрів опери-буфу. Значну кількість його творів написано на лібрето Ґольдоні. Працював у багатьох містах Європи, в тому числі в Петербурзі, де в 1743–1748 рр. керував придворною співочою капелою.

64

Кьодзетто (справжнє ім'я — Джованні Кроче, бл. 1537–1609) — плодовитий венеціанський композитор, який писав мадригали, канцонети, гумористичні пісеньки (капричі).

65

Мартіні Джованні Баттіста (1706–1784) — композитор і теоретик контрапункту, автор тритомної «Історії музики».

66

Дуранте Франческо (1684–1755) — неаполітанський композитор і педагог, писав переважно церковну музику.

67

Монтеверді Клаудіо (1567–1643) — найвидатніший італійський композитор XVII ст. Створив новий тип опери, що відзначалася емоційною схвильованістю, глибиною музично-психологічних характеристик, багатством ансамблевих і аріозних форм.

68

Марчелло Бенедетто (1686–1739) — композитор і поет. Писав опери, кантати, меси, ораторії; уславився написанням музики до 50-ти псалмів, перекладених віршами Джіроламо Асканіо Дзустіньяні. Є автором сатири «Модний театр» (бл. 1720 р.), написаної у формі іронічних порад оперним композиторам.

69

Лео Леонардо (1694–1744) — неаполітанський оперний композитор, який виявив себе як у жанрі опери-серіа, так і в жанрі опери-буфу.

70

Нехай твій поцілунок буде жертовним вогнем на вустах Ісайї… — До Ісайї, якому належало стати пророком, явився серафим з палаючим вугіллям у руці і, доторкнувшись до його вуст, очистив його від гріха (Ісайя, VI, 6–7).

71

…тричі уславив — і як композитор, і як письменник, і як державний діяч. — Див. прим, до стор. 56. (Марчелло).

72

«I cieli immensi narrano» — цей псалом Марчелло не раз виконувала подруга Жорж Санд — знаменита співачка Поліна Віардо.

73

Безмірнеє небо глаголить

Творця-Вседержителя славу;

І звід променистий віщає

По всьому безмежному світу

Про те, що великі й чудові

Десниці Господньої справи (італ.).

74

Свята Тереза (Тереза де Сепеда-і-Аумада, 1515–1582) — іспанська письменниця, черниця. Представниця католицької містики, що проповідувала ідею безпосереднього спілкування людини з Богом. Зазнала переслідувань інквізиції. 1622 р. була приєднана Папою Римським до святих.

75

Фаустіна — імя Бордоні-Ґассе (1710–1781), знаменитої співачки, дружини композитора Йоґанна-Адольфа Ґассе. Співала на сценах Венеції, Неаполя, Дрездена і Лондона.

76

Романіна — «Римляночка» — прізвисько співачки Маріанни Бульґаріні (1688–1734).

77

Куццоні Франческа (1700–1770) — видатна співачка, яка виступала з величезним успіхом у Лондоні — спершу в театрі, яким керував Гендель, а потім у театрі його супротивників, суперничаючи з Бордоні-Ґассе. Співала також в Австрії, Італії та Голландії. Померла в злиднях.

78

…що говорить Порпора про основи неаполітанської школи! — Мається на увазі найбільша композиторська та вокально-виконавська школа кінця XVII–XVIII ст. Найвидатніщі її представники — Скарлатті, Дуранте, Порпора, Лео, Вінчі, Йомеллі, Перґолезе, Чімароза. Одним із провідних оперних жанрів неаполітанської школи, поширених також за межами Італії, була опера-серіа. Сюжети опер запозичувалися з античної історії та міфології, особлива увага зверталася на красу мелодії. Неаполітанська школа сприяла значному піднесенню мистецтва сольного співу, поклавши початок епосі бельканто. Одначе захоплення віртуозністю на шкоду музично-драматичному змісту поступово призвело до кризи опери-серіа. Реакцією на далеку від дійсності героїку опери-серіа стало виникнення в тому ж Неаполі опери-буфу.

79

Фіоритура (від італ. fioritura — цвітіння) — різноманітні мелодичні прикраси (трелі, ґрупето та ін.), що широко використовувалися в сольному співі, особливо в оперних аріях.

80

…Медея або Дідона… — Міф про Медею було покладено в основу опери «Медея і Язон» (1726) Джованні Франческо Бруси та опери «Медея впізнана» (1735) Леонардо да Вінчі. Оповідь про Дідону використано в опері Йомеллі «Покинута Дідона» на текст ліричної драми Метастазів.

81

Ритурнель (від італ. ritorno — повернення) — у вокальній музиці — інструментальні епізоди, виконувані на початку й наприкінці кожної строфи пісні або арії.

82

«Дияволиця» (італ.). «Diavolessa» — опера Ґалуппі, написана на сюжет однойменної комедії Ґольдоні; її було поставлено у Венеції в театрі Сан-Самуеле 1755 року.

83

Аматори музики (італ.).

84

…підпала під владу юного Адоніса… — Адоніс, коханець Афродіти, загинув на полюванні, смертельно поранений вепром. Любов Венери й Адоніса стала темою полотен Тиціана, Веронезе, Пуссена, Рубенса.

85

«Гіпермнестра» — одна із семи опер молодого Глюка, написана в манері неаполітанської школи.). Першою з них була опера «Артаксеркс», поставлена 1741 р. в Мілані.

86

Білявого, кучерявенького й пухкенького (італ.).

87

Коханка Дзустіньяні (італ.).

88

Друзі мої, це чудо! (італ.).

89

…у ній іще не можна було вгадати автора «Альцести» і «Орфея» — «Альцеста» (1767) і «Орфей і Евридіка» (1762) — твори зрілого Ґлюка, який прагнув звільнити оперу від самодостатньої вокальної віртуозності й посилити її драматичну виразність.

90

«Арчифанфано, король божевільних» (італ.).

91

Брента — ріка, що впадає у Венеціанську затоку.

92

…онімечила своє прізвище… в найтрагічніший момент Тридцятилітньої війни. — Маються на увазі переслідування протестантів, після поразки чехів у битві при Білій горі (1620). Тридцятилітня війна, що сплюндрувала і спустошила країни Центральної Європи, тривала з 1618 по 1648 рік.

93

Марія-Терезія (1717–1780) — австрійська імператриця (1740–1780). До 1765 р. співправителем Марії-Терезії був її чоловік Франц-Стефан Лотаринзький, а з 1765 — її син Йосиф (пізніше імператор Йосиф II).

94

…в щойно завершеній війні за престолонаслідування. — Йдеться про війну за австрійську спадщину. Війна почалася 1740 р. після смерті Карла VI, який, за відсутності чоловічого потомства, залишив усі володіння Марії-Терезії. Права останньої почали заперечувати європейські монархи, що перебували в спорідненості з Габсбурзьким домом, а також Фрідріх II, який претендував на австрійську провінцію Сілезію. На боці Австрії виступили Англія, Голландія, а також Росія. У війні за австрійську спадщину, що тривала до осені 1748 р., брала участь більшість європейських держав.

95

Мамлюки — воїни особистої охорони єгипетських султанів, яких набирали з тюркських і кавказьких рабів.

96

Капелан — тут: священик, який перебуває при домашній церкві.

97

Каноніса — особа, яка бере участь в управлінні монастирем або виконує його обітниці, перебуваючи в миру (каноніси належали зазвичай до аристократичних родин).

98

Гусит — послідовник Яна Гуса (1371–1415). Походження назви дерева пояснюється в 35 розділі.

99

Шрекенштейн — скеля Жаху; у цих краях багато місць носять таку назву. (Прим. автора.)

100

Корнер — правильно: Коррер П'єтро. Прибув до Відня як посол Венеції в 1753 році.

101

Найяснішої, найповажнішої, найіменитішої (італ.).

102

«Звід променистий» Марчелло — рядок із псалма Марчелло, наведеного в розділі 10.

103

Лібуше — легендарна чеська правителька, яка відзначалася мудрістю й була наділена даром передбачення. Легенда про Лібуше наводиться в «Чеській хроніці» Кузьми Празького.

104

Триста з лишком років тому… — Відомості про події чеської історії XV ст. взято Жорж Санд головним чином із книги Жака Ланфана «Історія Гуситських війн і Базельського собору» (1731).

105

П'яниця Вінцеслав — Вацлав IV (1361–1419), чеський король і римсько-німецький імператор. Вів розгульний спосіб життя; вступивши в конфлікт із чеською знаттю, двічі потрапляв у полон, 1400 року був скинутий курфюрстами з імператорського престолу. У боротьбі з великими феодалами намагався обпертися на нижче дворянство та городян. Змучений невдачами своєї політики, помер на початку гуситського повстання.

106

Ієронім Празький (пом. 1416 р.) — учень і сподвижник Яна Гуса. Сприяв поширенню ідеї русизму за межами Чехії.

107

їх було викликано на церковний собор… — Ідеться про Констанцький собор 1414–1418 рр., скликаний для ліквідації «Великого розколу» — одночасного перебування на папському престолі відразу двох або трьох пап — і для боротьби з гуситським рухом.

108

…прекрасна левиця святого Марка — тобто венеціанка. Зображення крилатого лева прикрашало герб Венеції; святий Марко вважався її патроном.

109

…від часу всіх цих перипетій із престолонаслідуванням імператора Карла. — Мається на увазі війна за австрійську спадщину 1740–1748 рр.

110

Монтекукулі (Монтекоколі) Раймонд фон (1609–1680) — австрійський полководець і військовий теоретик. Брав участь у Тридцятилітній війні, у війнах проти Швейцарії та Туреччини; у 1670-х роках під час нідерландської війни очолив імперську армію, що діяла на Рейні проти французів.

111

Тюренн Анрі де ла Тур д'Овернь (1611–1675) — один із найвидатніших полководців Франції. Командував французькими силами в нідерландській війні 1672–1678 рр.

112

…тисячі голосів минулого… — Тут і в інших епізодах роману виявився інтерес Жорж Санд до переселення душ, яке проповідував П'єр Леру, утверджуючи ідею єдності всього людства й необхідності боротьби за спільне щасливе майбутнє.

113

«Грізний сліпець» — військовий вождь повсталих гуситів Ян Жижка (бл. 1370–1424), який у молодості втратив око; улітку 1421 р. при облозі замку Рабі його було тяжко поранено й він повністю осліп. Одначе Жижка залишався на своєму бойовому посту й ні разу не зазнав поразки. Його помічники описували йому хід битви та місцевість, і сліпий полководець керував рухом армії, безпомилково визначаючи напрям її ударів.

114

…поборник чаші. — У Середньовіччі в католицькій церкві утвердилася традиція, за якою священики причащалися хлібом і вином, а миряни — тільки хлібом. Послідовники Гуса виступили з вимогою причастя під обома видами, тобто не тільки хлібом, але й вином («із чаші»). В умовах національної та релігійної боротьби питання про два види причастя набуло надзвичайної актуальності й гостроти. Чаша, яка зображувалася на знаменах повсталих гуситів, слугувала символом рівності, запереченням привілеїв духовенства. Поміркувані гусити із середовища заможного бюргерства та дворянства, які називалися чашниками, або калекстинами (від лат. calex — «чаша»), задовольнялися вимогою причащання мирян під обома видами та ліквідації світської влади духовенства.

115

Таборити — радикальні гусити, головним чином селяни та міська біднота, які не обмежувалися вимогою обрядового зрівняння і прагнули знищення феодального ладу в цілому, створення суспільства, де не буде гніту і злиднів. Центром селянсько-плебейського руху були поселення на горі Табор у Південній Чехії. Таборитські армії воювали з ворогом як у самій Чехії, так і за її межами. Єдність дій таборитів і чашників установлювалася тільки в моменти зовнішньої небезпеки, загострення класових суперечностей у ході розвитку чеської Реформації в остаточному підсумку призвело до відкритої збройної боротьби між ними. У вирішальній битві біля Липан 30 травня 1434 р. таборити зазнали поразки, а 1452 р. Іржі Подебрад захопленням Табору завершив розгром селянсько-плебейського руху.

116

Фердинанд Другий (1578–1637) — римсько-німецький імператор, за якого почалася Тридцятилітня війна.

117

Калекстини. — Поміркована гусити із середовища заможного бюргерства та дворянства, які називалися чашниками, або калекстинами (від лат. calex — «чаша»).

118

Сироти (орфаніти) — так називали себе після смерті Жижки його сподвижники оребіти (див. прим, до стор. 331).

119

Союзні брати (jednota bratska) — первісна назва секти «чеських братів» («моравських братів»), яка виникла в Чехії після поразки таборитів. Секта складалася переважно із селян та ремісників. «Брати» заперечували державу, станову та майнову нерівність, проповідуючи разом з тим непротивлення злу. Після поразки чехів у битві при Білій горі секту було розгромлено.

120

«Ахілії на Скіросі». — Драму Метастазів «Ахілл на Скіросі» (1736) було покладено на музику композиторами Кальдерою, Сарро, Лео, К'яріні, Кореллі та Йомеллі. Серед творів Перґолезе опери під такою назвою немає. Мова, мабуть, має йти про оперу Кальдари, згадуваної в романі далі, в розділі 89. Сюжет драми Метастазів становить розповідь про юність Ахілла.

121

Учениці-циганочки (італ.).

122

…часто прошу його покровителя Вельзевула… — Новий Заповіт ототожнює Вельзевула з сатаною, главою злих духів. Амалія називає Вельзевула покровителем Альберта, маючи на увазі симпатії героя до диявола, начебто несправедливо обмовленого християнством (див. про це в розділі 37).

123

…Фарінеллі міг… розвіювати чорну меланхолію іспанського короля… — Йдеться про Філіппа V (1683–1740). Фарінеллі (див. прим, до стор. 55) залишався також улюбленцем наступника Філіппа V — Фердинанда VI (1712–1759), був його міністром і користувався при іспанському дворі політичним впливом.

124

…подібно до того як юному Давидові вдавалося… приборкувати лють Саула. — Розповідь про зцілення Давидом царя Саула, позбавленого Божої милості й охопленого безумством, міститься в Біблії (1-ша книга Самуїла, XVI).

125

Анна Редкліф (1764–1823) — англійська письменниця, представниця так званого готичного роману, або роману жахів і таємниць.

126

Я бачила комірчину, де колись був замкнений Тассо… — Тассо Торквато (1544–1595) — найвидатніший поет пізнього італійського Відродження. Уславився епічною поемою «Визволений Єрусалим» (1575), у якій розповідається про перший хрестовий похід і його ватажка Ґотфріда Бульонського. Згідно з легендою, Торквато Тассо покохав принцесу Елеонору д'Есте, сестру феррарського герцога Альфонса II. За це герцог звелів посадити його до божевільні, де Тассо провів довгі роки, зазнаючи усіляких принижень.

127

Убальдо, Рінальдо — герої поеми Тассо «Визволений Єрусалим» (1581). Рицар Рінальдо, учасник Хрестового походу, потрапляє в тенета прекрасної чаклунки Арміди, яка допомагає сарацинам, і забуває про свій обов'язок. Витязь Убальдо, озброєний чарівним дзеркалом-щитом, знаходить Рінальдо і визволяє його з-під чарів Арміди.

128

…знаменитого глави калекстинів… — у романі Жорж Санд називає вояків Жижки то таборитами, то калекстинами, не торкаючись питання про розмежування соціальних сил, які беруть участь у Гуситському русі. В історичному нарисі «Ян Жижка» це розмежування показано нею доволі чітко.

129

Жерці Ваала — за Біблією, лицемірні фанатичні священнослужителі. Ваал (Баал) — загальносемітське божество, з культом якого вели боротьбу біблійні пророки.

130

Розрада, розрада, розрада моєї душі! (Ісп.)

131

Базельський собор — собор 1431–1447 рр., який мав на меті припинити війну з повсталою Чехією й покласти край гуситській «єресі». Перемоги таборитів змусили собор піти на компроміс із чашниками, для того щоб посилити розкол у гуситському русі.

132

Лоларди — «бідні брати», народні проповідники у середньовічній Англії, що виступали проти привілеїв церкви та соціальної нерівності.

133

Вальденси — секта, що виникла у XII ст. на півдні Франції. Названа по імені ліонського купця П'єра Вальда, який проповідував бідність і простоту життя. Основну масу вальденсів становили міські низи та селяни. Вальденси не поклонялися іконам і не визнавали таїнств: їхня вимога слухатися тільки Бога, а не людей, вела до відмови від покори світській владі.

134

Люцифер — букв, «той, що несе світло» (лат.); згідно з тлумаченням отців церкви — князь пітьми, ангел, скинутий із небес за непокору Богові.

135

Астарот (Аштарот) — фінікійська богиня родючості, материнства й любові, зображувалась у вигляді оголеної жінки з коров'ячими рогами.

136

Астарта — грецьке найменування Астарот.

137

Брадаманта — героїня поеми Лудовіко Аріосто «Несамовитий Роланд» (1532), відважна завойовниця, що полюбила сарацинського витязя Руджеро.

138

«З безодні благав я тебе» (лат.). «De profundis clamavi ad te» — перший рядок 130-го псалма, який виконується в католицькій церкві (зазвичай під час обряду поховання).

139

Кралицька Біблія — чеська Біблія, що видавалася в шести частинах у місті Кралицях з 1579 по 1593 рік. Вважається класичною пам'яткою чеської літературної мови.

140

Страдіваріус Антоніо (бл. 1644–1737) — знаменитий італійський скрипковий майстер.

141

Я пустив кров… біля проклятої церкви. — Згідно з переказом, якийсь чернець розбестив чи збезчестив сестру Жижки, і той заприсягнувся мститися за цей злочин усім служителям церкви, які потраплять до нього в руки. Про цей переказ Жорж Санд згадує в нарисі «Ян Жижка».

142

«Блаженні гнані, блаженні ті, що плачуть…» — слова з Нагірної проповіді Ісуса Христа (Євангеліє від Матвія, V; Євангеліє від Луки, VI).

143

Альдебаран — зірка першої величини у сузір'ї Тельця.

144

Симеон Богоприємець — згідно з християнською легендою, праведник, який сприйняв у храмі новонародженого Ісуса й подякував Богові за те, що дано йому було побачити Спасителя (Євангеліє від Луки, II).

145

«Te Deum laudamus» — «Тебе, Бога, хвалимо» (лат.).

146

…подібно до Юпітера Громовержця, одним порухом брів… — Мається на увазі місце з першої пісні «Іліади» (ст. 528–530), де Зевс порухом брів змушує здригатись Олімп.

147

Гінко Подебрад (1452–1492) — чеський поет; писав любовні вірші й моралістичні алегорії, перекладав новели Боккаччо.

148

Стрей. — Напевно, мається на увазі Іржі Стрейц (пом. 1599 р.), чернець, автор віршів релігійно-повчального змісту та перекладач псалмів.

149

Шимон Ломницький (1552–1622) — один із найбільш плодовитих чеських письменників XVI — початку XVII століття.

150

Жоскен Депре (бл. 1440–1521) — композитор франко-фламандської школи, найвидатніший майстер поліфонії, прозваний сучасниками «князем музики».

151

Лютер Мартін (1483–1546) вважається одним із авторів німецького протестантського хоралу. У своїх релігійних гімнах Лютер широко використовував мелодії популярних тогочасних світських пісень.

152

Клод Ле Жьон (1528 — бл. 1600) — французький композитор, майстер поліфонії.

153

Аркадельт Якоб (бл. 1505–1568) — композитор франко-фламандської школи, що уславився своїми мадригалами.

154

Ґеорґ Рау (1488–1548) — німецький композитор і нотодрукар, автор теоретичних трактатів про музику. Поборник лютеранства, брав участь у поширенні масових пісень із текстами протестантських поетів.

155

Бенедикт Дуціс (Бенедикт Герцоґ, пом. 1544 р.) — німецький композитор. Писав головним чином церковні гімни.

156

Йоґанн Вейс — маловідомий німецький композитор епохи Реформації, якому Лютер приписував створення похоронного гімну. Згадку про Вейса французькі коментатори «Консуело» Л. Сельє та Л. Ґішар знайшли у «Загальній бібліографії музики» Ф.-Ж. Фетіса — довідниковому виданні, яким користувалася Ж. Санд.

157

Систр (систра) — давньоєгипетський ударний інструмент, який складався з невеликої дужки з отворами, крізь які просилялися металеві стержні. При струшуванні стержні ударялись об дужку, видаючи звук. Гра на систрах супроводжувала релігійні обряди, пов'язані з культом Ізіди.

158

Елевсинські містерії — давньогрецькі свята з містичними обрядами, які відбувалися поблизу Афін, у місті Елевсині. Присвячувалися богиням Деметрі й Персефоні та богові Діонісу, первісно були пов'язані з хліборобством.

159

Прокіп Великий (бл. 1380–1434) — гуситський проповідник, який очолював армію таборитів після смерті Яна Жижки.

160

Кальвін Жан (1509–1564) — швейцарський діяч Реформації, засновник кальвінізму, одного із протестантських віровчень. Альберт називає Кальвіна мстивим, маючи на увазі його надзвичайну нетерпимість. Кальвін перший серед вождів протестантизму звів у принцип переслідування єретиків, за його настійною вимогою було спалено на вогнищі прогресивного іспанського мислителя Міґеля Сервета.

161

Валленштейн Альбрехт фон (1583–1634) — німецький полководець, який сформував під час Тридцятилітньої війни армію ландскнехтів і здобув низку перемог над датчанами та військом протестантської ліги. Солдатам Валленштейна — найманцям, які воювали заради наживи, грабували та розоряли мирне населення, — Альберт протиставляє вояків-таборитів, які самовіддано боролися за свободу і незалежність свого народу.

162

Євхаристія — причащання, одне із християнських таїнств.

163

Оребіти — антифеодальний рух у Східній Чехії, який почався з масового паломництва на гору Ореб. 1423 р. Ян Жижка встановив зв'язок із цим рухом, заклавши основу для так званого Малого Табору — союзу східноческих громадян, нижчого дворянства та бідноти.

164

Прокіп Голий — Прокіп Великий (див. прим, до стор. 325), який на відміну від інших таборитських священиків, голився й не носив довгої бороди.

165

Ебліс (Ібліс) — у мусульман диявол, ватажок демонів зла.

166

Одна з таємничих і дивних сект… — Йдеться, очевидно, про пікартів або адамітів. Відомості про пікартство, які передавали католицькі літописці, мали на меті очорнити цей рух, який виявляв соціальні прагнення та сподівання таборитської бідноти. Пікарти оголошували війну тогочасному гріховному суспільству, закликаючи прискорити прихід «царства Божого» на землі; вони різко критикували католицьку церкву, заперечували святість причастя, не визнавали піднесення священиків над простими віруючими. Ян Жижка і таборитська більшість не поділяли вимог цієї революційно-утопічної секти й вели з нею нещадну боротьбу. 1421 р. пікартство було розгромлене, його вожді (Мартін Гуска та ін.) були спалені.

167

Вратислав. — Невідомо, кого саме має на увазі Ж. Санд. Можливо, Братислава II (1061–1092), першого короля Чехії.

168

Елізіум — у давньогрецькій міфології потойбічний світ, де мешкають герої, які дістали від богів безсмертя.

169

…подібно до Лазаря… — У притчі Ісуса Христа (Євангеліє від Луки, XVI, 19–31) розповідається про хворого й безпомічного бідняка Лазаря, що лежить біля воріт безсердечного багача.

170

…як на гравюрах до «Апокаліпсису» Альбрехта Дюрера… — Мається на увазі серія гравюр Дюрера «Апокаліпсис» (1498) на сюжети книги Нового Заповіту «Одкровення Іоанна Богослова», яка містить пророцтво Страшного суду й кінця світу.

171

…немов Авраам чи Брут після жертви… — Ветхозавітний патріарх Авраам за велінням Бога, що хотів випробувати силу його віри, мусив принести в жертву єдиного сина Ісаака. Коли він поклав сина на вівтар і взявся за ніж, явився ангел і зупинив його. Засновник Римської республіки Люцій Юній Брут стратив обох своїх синів, довідавшись про участь їх у змові на користь вигнаного царя Тарквінія Гордого.

172

Ваша ясновельможносте (італ.).

173

Істрія — півострів на півдні Європи, між Трієстинською затокою та Адріатичним морем. До 1797 р. прибережна смуга Істрії належала Венеції.

174

Святий Вінцеслав (Вацлав) — чеський герцог, який жив на початку X ст. Прагнув поширити серед язичників-чехів християнство, був убитий своїм братом Болеславом, який стояв на чолі язичницької знаті. Вважався покровителем Чехії.

175

«Крок на Парнас» (лат.).

176

Фукс Йоґанн-Иозеф (1660–1741) — австрійський композитор і теоретик музики. Його книга «Крок на Парнас» (1725) була в XVIII ст. однією з основоположних музично-педагогічних праць.

177

Собор Святого Стефана — готичний віденський собор, побудований у XII ст. Юного Гайдна, про якого йдеться в цьому розділі, було прийнято до хору хлопчиків собору 1740 року.

178

Зараз розповім вам усе. — Розповідь Жорж Санд про дитячі роки Гайдна грунтується на біографії, вміщеній у книзі Стендаля «Листи, написані в австрійському Відні, про знаменитого композитора Йозефа Гайдна…» (1814).

179

Рейтер Ґеорґ (Рейтер-син; 1708–1772) — австрійський композитор, писав оперну та церковну музику.

180

Маттезон Йоґанн (1681–1764) — німецький композитор і диригент, автор праць із історії музики.

181

…через якусь прусську косицю! — Зачіска у вигляді коси, спочатку введена Фрідріхом-Вільгельмом I у прусській армії, була панівною чоловічою зачіскою XVIII ст. Пізніше, вийшовши з моди, стала об'єктом для глузування; 1817 р. на вартбурзькому святі буршів, як символ відсталості й політичного гніту, її було публічно спалено.

182

Еммануїл Бах (1714–1788) — німецький композитор, другий син Йоґанна-Себастьяна Баха. Уславився своїми сонатами та фортепіанними концертами.

183

Метастазіо П'єтро (справжнє прізвище — Трапассі, 1698–1782) — видатний італійський поет і драматург. Із 1730 року й до кінця своїх днів жив у Відні, де перебував на посаді придворного поета. Його ліричні драми, що поєднували традиції високої трагедії й пасторальної опери, користувались у сучасників колосальним успіхом. На його тексти писали опери більше ста композиторів, у тому числі Гендель, Ґлюк, Гайдн і Моцарт.

184

Щастя (італ.).

185

О розрадо душі моєї… (ісп.)

186

Хай живе свобода! (італ.)

187

«Сотворіння світу» — ораторія Гайдна, написана ним 1798 р. на текст, складений Лідлі за поемою Мільтона «Втрачений рай».

188

Естерґазі — родина австро-угорських магнатів, на службі в яких Ґайдн перебував із 1761 року.

189

Король Фрідріх — Фрідріх II (1712–1786), король Пруссії. Провадив агресивну зовнішню політику, був ініціатором і учасником війн, які виникали в Європі в роки його володарювання. Реформи Фрідріха II (указ про віротерпимість, регламентацію друку та ін.), що мали на меті укріплення прусського абсолютизму, створили йому репутацію «освіченого монарха». Прусські літератори та історіографи йменували Фрідріха II Великим, наділяли його рисами ідеального володаря-філософа, поборника гуманності та справедливості.

190

Амфітріон — чоловік Алкени, матері Геракла. Ім'я його стало загальним завдяки комедії Мольєра, де Амфітріона виведено гостинним, хлібосольним господарем.

191

Так італійці прозвали Йоґанна Адольфа Ґассе, за походженням саксонця. (Прим. автора.)

192

Серпент — музичний духовий інструмент, який являє собою змієподібну вигнуту конічну трубу.

193

Тренк Фрідріх фон (1726–1794) — прусський авантюрист. Був офіцером-ординарцем Фрідріха II. 1745 р. за звинуваченням у зраді був ув'язнений у фортеці Ґлац. Потім утік, вступив на військову службу в Росії, перебрався до Австрії, 1754 р. з'явився в Пруссії й був заарештований; після невдалої спроби втекти був закований у кайдани й кинутий до в'язниці в Магдебурзі, де провів дев'ять років. Звільнившись, вирушив до Парижа та до Лондона, де виконував таємні доручення Віденського двору. Під час французької революції знову приїхав до Франції. Там його було звинувачено у шпіонажі й гільйотиновано.

194

Ґодіц Авґуст-Йозеф фон (1706–1778) — австрійський граф, аматор мистецтв. Парк, улаштований ним у маєтку Росвальд, користувався великою популярністю. Розтринькавши весь свій статок на звеселяння та святкування, Ґодіц переїхав до Потсдама, де жив на пенсію, надану йому Фрідріхом II.

195

Тартіні Джузеппе (1692–1770) — італійський скрипаль і композитор.

196

Вільгельм Товстий — прусський король Фрідріх-Вільгельм I (1648–1740), батько Фрідріха II.

197

Маршал Саксонський — Моріц Саксонський (1696–1750), талановитий полководець, побічний син саксонського курфюрста Авґуста Сильного. 1720 р. вступив на французьку службу, під час війни за австрійську спадщину здобув низку блискучих перемог, дістався звання маршала Франції. Дочка Моріца Саксонського, Аврора де Сакс, була бабусею Жорж Санд.

198

Пандури — нерегулярні піхотні загони, що формувались у підвладних Габсбургам Угорщині та Хорватії для участі у війнах.

199

…нових сабінянок… — Згідно з легендою, давні римляни, бажаючи збільшити населення міста, викрали дівчат сусіднього племені сабінів і зробили їх своїми дружинами.

200

Паер Фердинандо (1771–1839) — італійський оперний композитор.

201

Рамо Жан-Філіп (1683–1764) — французький композитор і теоретик музики.

202

Віола д'амур («віола любові» — франц.) — інструмент із родини смичкових, який відповідає за регістром альту. Тембр його відзначався особливою м'якістю й ніжністю.

203

Вічний жид — герой середньовічних переказів, єврей Агасфер, приречений на вічні мандри за те, що не дозволив відпочити біля порога свого будинку Ісусу Христу, який ніс хрест до місця страти.

204

Гольцбауер Іґнац (1711–1783) — австрійський композитор. У 1742–1744 та 1746–1750 рр. перебував на посаді диригента віденської опери, потім працював у Штуттґарті й Мангаймі.

205

Пан канонік був чоловіком років п'ятдесяти… — За припущенням французької дослідниці Терези Марікс-Спір, автора книги «Жорж Санд і музика» (1955), в образі каноніка відбилися риси родича Жорж Санд абата Бомона та його дядька Франсюеля.

206

Авґуст Другий (1670–1733) — польський король і курфюрст саксонський, прозваний Авґуст Сильний.

207

Рейтер-батько — Рейтер Ґеорґ (1656–1738) — австрійський композитор і органіст, капельмейстер собору Святого Стефана. Автор композицій для фортепіано та для органа.

208

Сікстинська капела — папська капела в Римі. Названа по імені папи Сікста IV, за якого було споруджено будівлю капели.

209

Вікарій — помічник католицького священика або єпископа.

210

Чернеча латинь (італ.).

211

Бенефіція — посада в католицькій церкві, пов'язана з доходними статтями.

212

Капітул — тут: комісія при єпископській кафедрі.

213

Приємне байдикування (італ.).

214

..могла б застосувати до себе байку про зайця та жаб… — У байці Лафонтена боягузливий заєць при зустрічі з жабами переконується в тому, що на світі існують тварини, яким він сам може вселяти страх.

215

Ах я нещасна! (Італ.).

216

Ґравіна Джан Вінченцо (1664–1718) — італійський учений-правознавець, письменник і літературний критик. Першим виявив талант Метастазів і, всиновивши молодого поета, всіляко сприяв його творчому зростанню.

217

Святий Вінсент — Вінсент де Поль (1576–1660), французький чернець, засновник добродійних товариств та установ. Дбав про полегшення долі засуджених, надавав допомогу сиротам і літнім людям.

218

Серце моє розривається… (Італ.)

219

Кальдара Антоніо (бл. 1670–1736) — плодовитий композитор, який працював у Відні, Римі та Мадриді. Створив понад 80 опер та 36 ораторій.

220

Предієрі Лука Антоніо (1688–1769) — оперний композитор, понад двадцять років служив придворним капельмейстером у Відні.

221

…новий Альбані… — Очевидно, мається на увазі знаменитий італійський художник Франческо Альбані (1578–1660), прозваний «Анакреоном живопису».

222

…не написав жодної п'єси для Порпори… — Ідеться про час перебування Порпори у Відні. В попередні роки на тексти Метастазів ним було написано вісім опер.

223

Буонончіні Джованні Баттіста (1670–1747) — композитор і віолончеліст. Виступав у Відні, Берліні й Лондоні. Автор опер, ораторій і великої кількості творів симфонічної та камерної музики.

224

Мотет — жанр вокальної багатоголосої музики, в якому поєднуються кілька самостійних мелодій із різними текстами.

225

…після упертої боротьби з Генделем… — Суперництво між Буонончіні й Генделем, яке тривало протягом десяти років, набрало вигляду політичного конфлікту. Буонончіні підтримували впливові аристократи, які групувалися навколо родини герцога Марлборо, а Генделя — король і королева.

226

…важко було… уявити собі його Дідоною або Галатеєю. — Йдеться про ліричні драми Метастазів «Покинута Дідона» (1724) і «Галатея» (1722).

227

Іди, сину мій, ти перший музикант світу (італ.).

228

Тезі (Тезі-Трамонтіні) Вітторія (1700–1775) — видатна італійська співачка.

229

Ах, дорога! (італ.)

230

Дочко моя (італ.).

231

…які терзаються такою «жадобою апробації»… — Йдеться про осіб, які прагнуть слави, загального схвалення. Термін «жадоба апробації» («апробативність») був в обігу в поборників френології — хибної теорії про зв'язок між формою черепа та духовними якостями людини. Так, відомий критик Теофіль Торе, автор «Словника френології та фізіономіки для художників», стверджував, що жадоба апробації властива людям, які мають череп, витягнутий угору й назад.

232

«Поліфем» — опера Порпори на сюжет Паоло Антонів Роллі, вперше поставлена в Лондоні 1735 року.

233

Фузінські лагуни — лагуни біля міста Фузіни, за шість кілометрів од Венеції.

234

…змучений тією самою іпохондрією, якій незабаром судилося знищити Жан-Жака Руссо… — В останні роки життя у Руссо з'явились ознаки манії переслідування.

235

Лаїса — ім'я кількох грецьких гетер.

236

Вільгельміна Прусська — Софія-Фрідеріка-Вільгельміна, маркграфиня Байрейтська (1709–1758), старша дочка Фрідріха-Вільгельма I. Її мемуари, написані французькою мовою, було видано 1810 року.

237

Кауніц Венцель-Антон (1711–1794) — австрійський державний діяч і дипломат.

238

Медуза — в античній міфології страховисько, змієволоса діва, погляд якої перетворював людей на камені.

239

Ґурон — герой філософської повісті Вольтера «Простодушний» (1767 р.).

240

Пані Гольцбауер — співачка Розалія Андрейдес.

241

Те, що я тобі розповім… — Історію принцеси Кульмбахської взято Жорж Санд із мемуарів Софії-Фрідеріки-Вільгельміни, маркграфині Байрейтської.

242

Імператриця Амалія — дружина імператора Карла VII.

243

«Визволена Бетулія». — Бетулія — місто, обложене ассирійським полководцем Олоферном і врятоване прекрасною Юдіф'ю. Спокусивши Олоферна, Юдіф уночі відрубала йому голову.

244

Иосиф //(1741–1790) — австрійський імператор (з 1780 р.), один із головних представників «освіченого абсолютизму».

245

Це Юдіф? (Італ.)

246

Замислений (італ.).

247

Пряхи біля хреста (нім.).

248

Стихар — довга одежа з широкими рукавами, яку одягають під час богослужіння.

249

«Аттілій Реґул» (італ.). «Аттілій Реґул». — В основу сюжету опери покладено історію римського полководця Аттілія Регула (III ст. до н. е.), який потрапив у полон до карфагенян. Опери на текст Метастазіо писали Ґассе (1740, постановка 1750 р.) і Йомеллі (постановка 1753 р.).

250

Римляночка! (Італ.)

251

Першого придворного поета (італ.).

252

Найласкавішу подругу (італ.).

253

Альтханн Марія-Анна-Йозефа (1689–1755) — дочка іспанського маркіза Піньятеллі, що мала великий вплив при віденському дворі; покровителька Метастазіо.

254

«Щоб він міг зберегти свої очі» (італ.).

255

«Виявлення дружніх почуттів набагато цінніше золота!» (Італ.)

256

Весна настала знову,
Природі всій цвісти,
І віє тихий вітер
І в лісі шелестить.

Дерева зеленіють,
Луг в травах на виду,
Лиш я в сумному серці
Спокую не знайду (італ.).

257

Російська цариця — імператриця Єлизавета Петрівна, яка царювала з 1741 по 1761 рік.

258

Помпадур (Жанна-Антуанетта Пуассон; 1721–1764) — маркіза, фаворитка Людовіка XV, що мала необмежений вплив на короля й фактично правила Францією.

259

Фавар Шарль Сімон (1710–1792) — французький драматург, писав п'єси для Театру комічної опери.

260

«Антігон». — В основу сюжету опери покладено розповідь про македонського царя Антігона, котрий поступився єгипетською княжною Беренікою, яку він кохав, синові Деметрію.

261

…найбільш невдячного з усіх учнів… — Мається на увазі суперництво між Порпорою та Ґассе в Дрездені, про яке згадується в 70 розділі роману.

262

Ісмєна — дочка Антігона, що любила його ворога — епірського царя Александра.

263

Ні, Береніко, усього твого серця ти не відкриваєш… (Італ.)

264

…А тобі мало того, що ти знаєш про мої пригоди? (Італ.)

265

…А тобі мало того, що ти знаєш про стільки пригод? (Італ.)

266

«Зенобія». — Сюжет опери грунтується на оповіданні Тацита. Дочка вірменського царя Мітридата Зенобія любить парфянського принца Тіридата, але за наполяганням батька стає дружиною Радаміста, сина царя Іберії. Вбивство Мітридата змушує Радаміста й Зенобію втікати. Радаміст, якого наздогнали вороги, заколює дружину й кидає її у хвилі Араксу. Пастухи рятують Зенобію і приводять до Тіридата, але вона залишається вірною Радамісту.

267

…його ліра, занедбана й забута під час війни… — Мається на увазі війна за австрійську спадщину.

268

Антігона — героїня трагедій Софокла «Едіп у Колоні» та «Антігона».

269

Клітемнестра — героїня трагедії Есхіла «Агамемнон» (1-ї частини трилогії «Орестея»), а також трагедій «Електра» Софокла та «Електра» Еврипіда.

270

Медея — героїня однойменної трагедії Еврипіда.

271

…жалібні хори троянок… — Мається на увазі трагедія Еврипіда «Троянка», в якій зображено страждання жінок Трої, взятих у полон переможцями-греками.

272

Дарданія — місто в Трої, назване по імені родоначальника троянців Дардана.

273

Евменіди — богині помсти, що переслідували та карали злочинців. Зображені в трагедіях Есхіла («Евменіди» — 3-тя частина трилогії «Орестея»), Софокла («Едіп у Колоні») й Еврипіда («Орест»).

274

Андромаха — героїня однойменної трагедії Еврипіда.

275

Аріадна — героїня «Послання Аріадни Тезею» зі збірника Овідія «Героїня» та героїня вірша Катулла «Весілля Пелея і Фетиди».

276

Аґлая — героїня опери «Зенобія», пастушка, яка виявляється сестрою Зенобії.

277

Зопір — герой опери «Зенобія», удаваний друг Радаміста, закоханий у Зенобію.

278

Деметрій — герой опери «Антігон», син царя Антігона, який любить Береніку.

279

Клітандр — традиційне ім'я героя-коханця у французькій літературі XVII–XVIII століття.

280

«Місцевий колорит» — відтворення національно-історичної своєрідності певної епохи, відображення характерних особливостей побуту, звичаїв, усього життєвого укладу певного народу. Поняття «місцевий колорит» було введено в обіг письменниками-романтиками, які виступали проти зображення людини поза часом і простором у творах представників класицизму.

281

Серця таїну відкрито,

Й вам, боги, давно відомо,

Що мої бажання чисті

І жалі мої безвинні (італ.).

282

«Імпресаріо з Канарських островів» — інтермедія у двох частинах, перекладена на музику Леонардо Лео. Уперше поставлена у Венеції 1741 року.

283

Перша співачка (італ.).

Якщо для проникливого погляду все має свою красу, то це, так би мовити, чистилище театру, сховане за сценою, може вразити уяву більше, ніж горезвісні ефекти на сцені, освітленій і розцяцькованій під час вистави. У мене не раз виникало питання: у чому полягає ця краса й чи вдасться мені описати її, якби мені схотілося передати цю таємницю чужій душі? «Як? — скажуть мені. — Хіба може зовнішній вигляд предметів, позбавлених краси, форми, порядку й ясності, говорити будь-що очам і розуму?» Тільки художник здатен відповісти: «Так, може». Згадаймо картину Рембрандта «Філософ у роздумі»: величезна кімната, занурена в морок, нескінченні кручені сходи, що йдуть невідомо куди, слабкі проблиски світла, що то спалахують, то згасають невідомо чому на різних планах картини; неясна й у той же час чітка сцена, густий коричневий колорит, усюди розлитий то більш темними, то більш світлими тонами, чаклунство світлотіні, гра променів, які падають на всякі незначні предмети — на який-небудь стілець, на глечик, на мідну вазу. І раптом усі ці речі, що не заслуговують на увагу, а тим більше на зображення в живописі, стають такими цікавими, навіть своєрідно красивими, що ви не маєте сили відірвати від них погляду. Вони наповнилися життям, вони існують, вони достойні існування, бо художник доторкнувся до них своєю чарівною паличкою, заронив у них іскру сонячного променя, зумів простягнути між ними й собою примарний і таємничий покрив — те повітря, що ми бачимо і вдихаємо, проникаючи в нього й поринаючи уявою в глибину полотна. І от, коли трапляється в дійсності натрапити на таку картину, хоча б складену з іще більш знехтуваних предметів — розбитих дощок, розідраних клаптів, закопчених стін, — і якщо бліде світло обережно кидає на них свої блиски, якщо світлотінь надає їм художнього ефекту, що таїться у злитті й гармонії всього існуючого без усякої людської участі, — людина сама зуміє знайти й осягнути цю таємницю, захопитися й насолодитися нею, мовби великою перемогою, здобутою нею самою.

Майже неможливо передати словами ту таємницю, яку пензель великого майстра розкриває перед нашими очима. Споглядаючи інтер'єри Рембрандта, Тенірса (Тенірс Давид Молодший (1610–1690) — видатний фламандський живописець. Писав сцени з народного життя, пейзажі, інтер'єри.), Герарда Доу(Герард Доу (1613–1675) — голландський живописець із школи Рембрандта. Його побутові сцени та портрети відзначаються ретельністю обробки, кропіткою розробкою деталей.), найбільш пересічний глядач згадає й сам яку-небудь сцену з дійсного життя, що ніколи, одначе, не справляла на нього поетичного враження. Для того щоб сприйняти поетично цю реальність і подумки перетворити її на картину Рембрандта, достатньо володіти тим даром почуття живописного, що властиве багатьом. Але щоб словесним описом відтворити цю картину в чужій уяві, потрібно володіти такою силою таланту, що, мушу зізнатися, я піддаюся в цьому разі своїй фантазії без усякої надії на успіх. Навіть генієві, що обдарований такою силою й до того ж

висловлюється віршами (спроба ще більш дивовижна), це не завжди вдавалось. І все ж не думаю, щоб у наше століття інший письменник-художник міг досягти хоча б приблизно таких результатів. Перечитайте вірш під назвою «Індійські колодязі»(«Індійські колодязі» — початкові слова одного з віршів Гюґо, який увійшов до збірки «Промені та тіні» (1840).) — це геніальний твір або плід фантазії, що розігралася, залежно від того, чи пов'язують вас із поетом духовні узи, чи ні. Щодо мене, то при першому читанні він мене обурив. Безладність і розгул фантазії в описі були не по нутру мені. Але після прочитання в мозку моєму вперто трималися картини тих колодязів, підземель, сходів і прірв, куди мене змусив пройти поет. Я бачив їх наяву: не було сил вирватися звідти, немов я був заживо похований. Я був такий пригнічений, що мені страшно було перечитати цей вірш, я боявся виявити небездоганного письменника в настільки великому живописці й поеті. Тим часом у моїй пам'яті довго зберігалися останні вісім рядків, які за всіх часів і для всякого смаку будуть мати глибокий, піднесений і бездоганний зміст, незалежно від того, як ми сприйматимемо їх — серцем, слухом чи розумом. (Прим. автора.)

285

…кроатських розбійників… — Кроати — хорвати. У XVII–XVIII ст. кроатами називали військо, що комплектувалося в південнослов'янських землях Габсбурзької монархії.

286

Франц фон Тренк (1711–1749) — австрійський авантюрист, двоюрідний брат Фрідріха фон Тренка). Під час війни за австрійську спадщину командував загоном пандурів, які діяли в Чехії. 1746 року був обвинувачений у розбої та мародерстві й засуджений на довічне ув'язнення у фортеці Шпільберґ у Брюнні.

287

Спустившись до підвалу під час грабежу одного з міст Чехії, у надії першим виявити бочки із золотом, про існування яких йому говорили, Тренк стрімко підніс вогонь до однієї з цих дорогоцінних бочок, але в ній виявився порох. Вибух обрушив на нього частину зводів, і його витягли з-під уламків умираючим; тіло його було вкрите страшними опіками, а лице — глибокими ранами. (Прим. автора.)

288

…із золотого посуду, викраденого ним у прусського короля в Зоорі… — У битві між прусським військом і сполученою австро-саксонською армією біля села Зоор (північно-східна Чехія) 30 вересня 1745 р. загону Франца фон Тренка вдалося захопити намет Фрідріха II. Вороги Тренка стверджували, що ненажерлива жадоба наживи завадила йому захопити в полон самого короля й ударом у тил завершити битву на користь австрійців.

289

«Синьйорини і синьйори, зараз починають!» (Італ.)

290

Синьйоро, зараз починають! (Італ.)

291

Eslavonie (Slavonie) — Славонія, esclave — раб (франц.).

292

Синьйоро, через п'ять хвилин починають (італ.).

293

Заради історичної правди ми маємо згадати про зухвалі витівки Тренка, що викликали таке нелюдське поводження з ним. З першого ж дня свого прибуття до Відня він за наказом імператриці був підданий домашньому арешту. Але того ж вечора він з'явився в опері й в антракті хотів скинути в партер графа Госсау. (Прим. автора.)

294

..ланцюги… і катування голодом… — Маються на увазі роки, проведені Фрідріхом фон Тренком у магдебурзькій в'язниці.

295

Пельніц Карл-Людвіґ фон (1692–1775) — німецький авантюрист, який побував у багатьох європейських країнах. Тривалий час був на посаді оберцеремоніймейстера при дворі Фрідріха II. Залишив дотепні мемуари.

296

Сан-Сусі (франц. sans-sousi — «безтурботність») — палац у Потсдамі, побудований у 1745–1747 рр. за проектом Кнобельсдорфера; улюблене місце відпочинку Фрідріха II.

297

Бернадоне — Бернардон — прізвисько популярного у XVIII ст. австрійського актора Фелікса фон Курца (1717–1784), автора музичних комедій і фарсів.

298

Театр біля Каринтійської брами — демократичний віденський театр, який ставив комедії, балети, комічні та «чарівні» опери.

299

«Кульгавий біс» — комічна опера. Ж. Санд помилково називає її балетом. Лібрето цієї опери молодого Гайдна, поставленої 1752 р. в театрі біля Каринтійської брами, було написане Бернардоном-Курцом за мотивами однойменної повісті Лесажа. Партитура опери не збереглась.

300

Провідником (італ.).

301

Флот зімкнувся навколо нової Клеопатри… — Мається на увазі морська битва при Акції (2 вересня 31 р. до н. е.), в якій цариця Клеопатра командувала єгипетським флотом.

302

Єлисейські Поля — те ж саме, що й Елізіум (див. прим, до стор. 334). Уперше згадуються в «Одіссеї» (пісня IV, вірш 563).

303

…пошлемо одну з Данаїд на берег Стіксу… — Дочки аргосського царя Даная, що вбили за наказом батька своїх чоловіків, були приречені після смерті вічно наповнювати водою бездонну бочку.

304

Іоанн Непомук (1345–1393) — чеський священик, головний вікарій архієпископа Празького. Легенда про нього наводиться в 103 розділі роману.

305

Він викрав… барабан, зроблений із шкіри Яна Жижки… — Згідно з легендою, Жижка перед смертю звелів, аби з його шкіри було зроблено барабан. Він передбачав, що гуркіт цього барабану буде наводити жах на ворогів і гнатиме їх. Жорж Санд не погоджувалася з думкою Жака Ланфана, автора книги про Гуситські війни, який вважав цю розповідь вигадкою. В нарисі «Ян Жижка» вона посилається на лист Фрідріха II до Вольтера, в якому король повідомляв, що знайшов у Празі барабан, зроблений із шкіри Жижки, і привіз його із собою до Берліна.

306

Ґлацський в'язень — Фрідріх фон Тренк.

307

«Дорожня скарбниця». (Прим. автора.)

308

Будденброк Йоґанн-Иобст-Генріх-Вільгельм фон (1707–1781) — ад'ютант Фрідріха II, з 1765 р. очолював Прусську військову академію.

309

Барберіні — правильно Барберіна — ім'я італійської танцівниці Кампаніні (1721–1799). Із 1743 р. виступала в італійській трупі Берлінського оперного театру, 1749 р. таємно обвінчалася зі старшим сином Самуеля фон Коццеї, канцлера Фрідріха II.

310

Карл IV (1313–1378) — чеський король (під іменем Карла I Чеського) і римсько-німецький імператор. За нього було вибудувано нову частину міста Праги.

311

Наші молитви почуй, преподобний Іоанне!

Ти наш заступник святий, і до тебе волання:

Хай для гріхів на землі в нас не буде причини,

І долучи нас до праведних після кончини (лат.).

312

Злий, ледачий імператор,

Злочинів усіх диктатор… і т. д. (лат.)

313

Сюпервіль Даніель фон (1692–1773) — голландський лікар. Значну частину свого життя провів у Німеччині, спершу при дворі маркграфині Байрейтської, потім при дворі герцога Брауншвейзького.

314

«Стратоніка» — опера французького композитора Меґюля на лібрето Франсуа-Бернара Оффмана. Стратоніка — дружина сирійського царя Селевка Нікатора, мачуха принца Антіоха Сотера. Рахуючи пульс Антіоха в момент появи Стратоніки, лікар Еразітрат угадує причину хвороби принца, що помирає від любові до своєї мачухи.

315

«День гніву» (лат.).